

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA "JULIO DE URQUIJO"

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXXV-2

2001

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
DONOSTIA SAN SEBASTIÁN

Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"
International Journal of Basque Linguistics and Philology
(ASJU)

Sortzaileak / Fundadores / Founded by
Manuel Agud (†) – Luis Michelena (†)

Zuzendariak / Directores / Directors
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU) – Ibon Sarasola (JUMI, UPV/EHU)

Argitaratzailea / Editor
Joseba A. Lakarra (JUMI, UPV/EHU)

Idazkaritza / Redacción/ Board

Gidor Bilbao (JUMI, UPV/EHU)	Miren Lourdes Oñederra (JUMI, UPV/EHU)
Iñaki Camino (JUMI, UPV/EHU)	Javier Ormazabal (JUMI, UPV/EHU)
Ricardo Gómez (JUMI, UPV/EHU)	Íñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU)
Joaquín Gorrochategui (JUMI, UPV/EHU)	Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)
Iván Igartua (JUMI, UPV/EHU)	Koldo Zuazo (JUMI, UPV/EHU)

Idazkaritza arduradunak / Coordinadores / Editor's Adjunts
Íñigo Ruiz Arzalluz (JUMI, UPV/EHU) / Blanca Urgell (JUMI, UPV/EHU)

Aholku batzordea / Consejo Asesor / Advisory Board

Jacques Allières (Toulouse) (†)	Jesús María Lasagabaster (Deustu, Donostia)
Patxi Altuna (Deustu, Donostia)	Francisco Oroz Arizcuren (Tübingen)
Jesús Antonio Cid (Complutense)	Jon Ortiz de Urbina (Deustu, Bilbo)
Lyle Campbell (Utah)	Beñat Oyharçabal (Iker, CNRS)
Joan Coromines (Bartzelona) (†)	José Antonio Pascual (Carlos III)
María Teresa Echenique (Valencia)	Georges Rebuschi (Paris III)
Ricardo Etxepare (Iker, CNRS)	Rudolf P.G. de Rijk (Leiden) (†)
Jon Franco (Deustu, Bilbo)	Patxi Salaberri (UPNA)
Jean Haritschelhar (Bordele III)	Iñaki Segurola (<i>Orotariko Euskal Hiztegia</i>)
Jose Ignacio Hualde (Urbana, Illinois)	Larry Trask (Sussex) (†)
Bernard Hurch (Graz)	Juan Uriagereka (Maryland)
Jon Juaristi (Alcalá)	Myriam Uribe-Etxebarria (UPV/EHU)
Itziar Laka (UPV/EHU)	Charles Vidégain (Iker/UPPA)

ASJU 1954an sortutako Euskal Linguistika eta Filologiazko nazioarteko aldizkaria da, "Julio Urkixo" Euskal Filologi Mintegi-Institutuak (JUMI) argitaratua, eta iker-eremu horietatik edo horietarako ere interesgarri izan daitezkeenetik goi mailako artikulua, ohar eta liburu-iruzkinak argitaratzen ditu. Urtero bi zenbaki ateratzen dira (orotara 750 bat orrialde). ASJU-k badu, orobat, *GEHIGARRI* sail bat, non artikulua formatuaz gorako lanak argitaratzen diren, epe jakinik gabe (ikus zerrenda zenbakiaren amaieran).

Originaleri buruzko harremanetarako ikus bitez bukaerako EGILEENTZAKO OHARRAK. Harpidetza eta eskarietarako: Euskal Herriko Unibertsitatea, Argitalpen Zerbitzua, Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU es una revista internacional de Lingüística y Filología Vasca fundada en 1954 y publicada por el Instituto-Seminario de Filología Vasca "Julio Urquijo" (JUMI). Se publican en ella artículos, notas y reseñas sobre los campos mencionados y afines, y otros de interés para los mismos. En la actualidad es de periodicidad semestral (unas 750 páginas). Sin regularidad preestablecida, ASJU publica en sus ANEJOS trabajos de formato superior al de un artículo (véase la lista al final del volumen).

Para correspondencia relacionada con los originales véase la INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES al final del número. Para suscripciones y pedidos: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ASJU is an International Journal of Basque Linguistics and Philology founded in 1954, and published by the "Julio de Urquijo Seminar of Basque Philology" Institute (JUMI). It publishes highquality papers, notes, squibs and reviews about the above mentioned and other related topics in two issues per year (up to a total of 750 pages). Longer works are published as SUPPLEMENTS to the regular issues of the ASJU (see the list at the end of the issue).

For correspondence about papers see the INFORMACION FOR AUTHORS at the end of this issue. For subscriptions and order: Servicio de Publicaciones, Universidad del País Vasco (UPV/EHU), Leioa (luxedito@lg.ehu.es).

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA “JULIO DE URQUIJO”

International Journal of Basque Linguistics and Philology

XXXV-2

2001

GIPUZKOAKO FORU ALDUNDIA
DONOSTIA

DIPUTACIÓN FORAL DE GIPUZKOA
SAN SEBASTIÁN

© "Julio Urkixo" Euskal Filologi Mintegia / Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»

ISSN.: 0582-6152. Depósito Legal: S.S.-400/1967
Inprimategia: Michelena artes gráficas - Astigarraga (Gipuzkoa)

Datos para una tipología del cambio lingüístico en los términos referidos al cuerpo humano

Nerea Madariaga Pisano
(UPV-EHU)

Abstract*

In this paper we analyze the semantic and lexical change in the words related to the parts of the human body on the basis of the data from Slavic and Basque and the extension to other languages and families of languages. This study is developed in five steps: (i) revision of the theories of lexico-semantic change, with special regard to the theory of prototypes; (ii) study of several classifying and perceptual parameters, in particular: atlas of anatomy, intuitions about the referent, religious beliefs, culture and fashions, the comparison with the body of animals, functionality; (iii) introduction of the well-known lexico-semantic typology about the colours; (iv) proposal of a hierarchy of prominence of some parts of the body above others and establishment of four groups (taxonomical categories for big areas; categories for clearly distinguishable and prominent parts; categories for distinguishable but not prominent parts; categories for not distinguishable nor prominent areas); (v) observation of the predominance of some types of lexico-semantic change above others (depending on the kind of referent and the prototypical prominence of the related category) and establishment of some constants and many more typological tendencies.

As a result, we find support for typological generalizations as the following: the words denoting distinguishable parts of the body tend to non-functional metaphors, while the non-distinguishable ones are more affected by generalizations; non-prototypical categories often undergo metonymy. We explain many exceptions by means of theoretical internal reasons (irregularities get more and more often as the prominence of the terms descend —groups 3 and 4—, also due to the structure of the vocabulary itself, that is, to fluctuations in the prototypical limits of a category) and by extra-linguistic ones (linguistic fashions, taboo, cultural influences...).

* Agradeczo a Iván Igartua y a Joseba Lakarra sus comentarios y sugerencias, sobre todo en lo referido a las lenguas eslavas y al euskera, respectivamente. Este trabajo ha sido realizado durante el disfrute de una beca de la UPV (9/UPV00106.130-13896/2001).

0. Introducción

En este trabajo, frente al usual análisis superficial y masivo del léxico básico de varias lenguas, presentaremos el análisis exhaustivo de los cambios semánticos y léxicos producidos en un área concreta de vocabulario básico, el de los términos referidos al cuerpo humano en las lenguas eslavas y en euskera frente a otras familias (el indoeuropeo en general y otros grupos no indoeuropeos).

En lugar de un estudio comparado de todo el léxico básico en general, lo cual supera los límites de nuestro trabajo, trataremos concretamente el vocabulario referido a las partes del cuerpo por estar libre de toda posible "contaminación" cultural o influencia referida a la naturaleza del *designatum*, ya que, obviamente, las partes del cuerpo son las mismas en todos los humanos. Teniendo presentes estudios como los de los términos referidos a los colores y a otras áreas léxicas, y dentro del marco de la semántica natural y la teoría de prototipos, de los principios de categorización y la teoría cognitiva, presentaremos tanto una forma de percepción del cuerpo humano como una tipología semántica correspondiente a dicha percepción (corroborada por las lenguas estudiadas), así como sus consecuencias en el cambio lingüístico de las palabras referidas a este área.

En el apartado 1, presentamos las explicaciones a la lista de palabras (en 8, apéndice 1) referidas al cuerpo humano en distintas lenguas eslavas (eslavo eclesiástico antiguo, ruso, checo y búlgaro, con referencias al polaco, serbo-croata y ucraniano) y su explicación etimológica, significativa y de uso, agrupando los términos según el tipo de cambio semántico y léxico que les afecta.

En la parte 2, haremos unas reflexiones sobre el cambio léxico en general y el referido a las partes del cuerpo en particular. Consideraremos la posibilidad de que ciertos campos de vocabulario, como éstos que tratamos, tengan unas características especiales que posibilitan algunos cambios léxicos específicos, predecibles y tipologizables (predominantes sobre los tipos de cambio generales e impredecibles). En 3, introducimos un ejemplo conocido de tipología léxico-semántica: el estudio tipológico sobre los colores.

En la sección 4 propondremos una serie de tendencias o tipología de dichos cambios léxicos referidos a los términos para el cuerpo humano en base a lo estudiado en las lenguas eslavas (y otras lenguas indoeuropeas) y en 5, su aplicación al euskera (términos de la lista del apéndice 1, en 8). En la parte 6, presentamos la comparación de estas conclusiones con otras lenguas o familias no relacionadas genéticamente con la indoeuropea: familia hamito-semítica (con especial atención al copto), ainú, nungar anew (en el SO de Australia), grupo túrquico y lenguas kartvélicas. Añadimos algunas observaciones sobre ciertos ejemplos del burushaski, nahuatl y chino. En 7, ofrecemos una conclusión y en 8 incluimos los dos apéndices al trabajo.

1. Los términos referidos a las partes del cuerpo en el grupo eslavo

1.1. Algunas aclaraciones sobre nuestra lista (*vd.* apéndice 1 en la sección 8)

En el apéndice 1 (sección 8) presentamos un listado propio de las partes del cuerpo humano en las lenguas eslavas para ilustrar de forma exhaustiva y en familias concretas los cambios que se pueden producir en los términos referidos al cuerpo humano.

La primera columna es el listado de los términos en castellano siguiendo un orden "real", es decir, describiendo de arriba abajo el *designatum*, el cuerpo humano (cabeza, tronco y extremidades). Después aparecen las diferentes lenguas eslavas, el eslavo eclesiástico antiguo (la variedad más arcaica datada) y tres columnas más que contienen cada una un representante de cada grupo del eslavo, con menciones a otros miembros de ese mismo grupo (vd. apartado 1.2): ruso (con menciones al ucraniano), checo (más ejemplos del polaco y eslovaco) y búlgaro (con serbo-croata). De algunas palabras indicamos su semántica (*tipo*) en la tabla, mediante los siguientes elementos en forma de superíndice según el marcado semántico:

E: palabra expresiva (coloquial, cómica...).

F: fosilizada (con o sin sentido restringido).

1.2. Explicaciones a los términos referidos al cuerpo humano en eslavo (*vd.* tabla en el apéndice 1, sección 8)

A continuación presentamos las explicaciones etimológicas y del origen de los términos referidos al cuerpo humano en las lenguas eslavas, que figuran en la sección 8 (apéndice 1). Los términos se refieren a las lenguas eslavas, aunque hay indicaciones sobre otras lenguas indo-europeas. Entre corchetes incluimos los cambios que se han producido en el indo-europeo en general, señalando los posibles orígenes semánticos de cada término. Además, en el apéndice 2 incluimos un esquema en base a los datos de esta sección con los tipos de cambio y la clasificación tipológica de las partes del cuerpo.

Las abreviaturas empleadas en estas explicaciones son las siguientes:

AAA	alto alemán antiguo	IngA.	inglés antiguo
Al.	alemán	Ing.	inglés moderno
Arm.	armenio	Ir.	irlandés
Av.	avéstico	IrA.	irlandés antiguo
Bl.	búlgaro	Isl.	islandés
Br.	bretón	It.	italiano
Cast.	castellano	Lat.	latín
Ch.	checo	Let.	letón
Dan.	danés	Lit.	lituano
EEA.	eslavo eclesiást. antiguo	Nor.	noruego
esl.	eslavo (común)	Pol.	polaco
Escl.	eslovaco	rom.	lenguas romances
Eslv.	esloveno	Ru.	ruso
Fr.	francés	RuA.	ruso antiguo
Gal.	galés	SCr.	serbo-croata
germ.	lenguas germánicas	Skr.	sánscrito
Got.	gótico	Toc.A	tocario A
Gr.	griego (antiguo)	Toc.B	tocario B
GrM.	griego moderno	Tu.	turco
IE.	indo-europeo	Uc.	ucraniano

Las referencias etimológicas del indo-europeo son de: Buck 1949, Mallory & Adams 1997, Elsie 1986, Levin 1995, Pokorny 1959, Stamatakou 1994 y, en especial, las del grupo eslavo: Academia de las Ciencias de la RC 2001, Benson 1994, Brückner 1970, Blagová, Cejtin, Herodes *et alii* 1999, Černyx 1999, Dubsky & Rejzek 1999, 2000, Georgiev 1986, Machek 1971, Miklosich 1885, Nikolov 1998, Sadikov & Narumov 2000, Skok 1973.

Cabeza:

- 1- cabeza: EEA. *glava* < *golŭ* “desnudo, calvo” (desde *(s)kalw-, término heredado o préstamo del Lat.), igual que en Lat. *calva* “cráneo” < *calvus* “calvo”. Lit. Let. *galva* “cabeza”. Ru. *golova*, Bl. *glava*, Ch. *blava*. Existen términos jocosos para la “cabeza”: Ch. *lebka* “calavera”, Ru. *čajnik* “tetera” (cf. It. *testa*, Fr. *tête* “cabeza” < Lat. *testa* “vasija, cacharro” o Al. *Kopf* < Lat. *cuppa* “copa”) y Ru. *baška*, palabra que antiguamente significaba “cabeza cortada de pez”, cf. SCr. Bl. *baška* “por separado, propio” < Tu. *baška* “otro, aparte, excepto” y Tu. *baş* “cabeza”. Para el Gr. se reconstruye una forma *κραϑ-, visible en κῶρα “cabeza”, κρανίον “calavera” y κέραϑ “cuerno”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: “cabeza” < “cima”, “calavera”, “taza”].
- 2- cerebro: EEA. *mozgŭ* (Ru. *mozg*, Bl. *mozg*, Ch. *mozek*) < IE. **mozgo*, **mosko*: Lit. *smegenys*, Skr. *majjan* “cerebro”, IngA. *mearg*, AAA. *mark* “médula”, Av. *mazga* “cerebro” < “médula”, GrM. μυαλό “cerebro” < μυελός “médula”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “cabeza”, “médula”].
- 3- cráneo: EEA. *kranijeŭŭ* < *kranijevo město* “lugar craneal”, *lŭbŭ* “cráneo” (SCr. *lubanja* “cráneo”) < IE. **leub(h)*- “pelar” (cf. Ru. *lub* “corteza”, proceso semántico similar al del Lat. *calva* “cráneo” < *calvus* “calvo”). Ch. *leb*, *lebka* (con diminutivo). Ru. *čerep*, Bl. *čerep* < EEA. *črěpŭ* “vasija”, palabra establecida como neutra, al igual que el Pol. *czaszka* “cráneo” < “tacita”. Estas palabras siguen el proceso de formación desde términos cómicos, que aún se mantienen en el Bl. *čajmana* < “tetera” (cf. palabra cómica para “cabeza” en Ru. o el It. *testa*, comentados en 1 “cabeza”).
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “cabeza”, “piedra”, “calvo”, “recipiente”].
- 4- cabello, pelo: EEA. *vlasŭ* < IE **wol-* “pelo”: Skr. *valṣa*, Av. *varəsa*, Ir. *fol*, Lat. *vellus*. Ru. *volos*, Ch. *vlas*, SCr. *vlas* (en expresiones concretas del tipo “por un pelo”). Bl. (y SCr.) *kosa*, *kosm* < EEA. *kosa* “trenza” < IE. **kes-* “peinar”: Lit. Let. *kasa*, IngA. *beord* < *bezdā* “trenza”, Gr. κεσκέον “peinado”, EEA. *česati* “peinar”. El jocosu Ru. *griba* “cabello” < “crin de caballo”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “pelo de animal”].
- 5- rostro: EEA. *lice* “cara” < “mejilla”. Ru. *lico*, Bl. *lice*; Ch. *oblíčej* (Uc. *obliccja*) “cara” < “alrededor de la mejilla”. Ch. *twār* “cara”: EEA. *tvoriti* “crear” (Ch. *tvār* “forma”), misma relación que en Lat. *facies* “rostro” < “forma” < *facere* “hacer” y parecida a Fr. *visage* < Lat. *visus* “aspecto”. En Gr. deverba desde ὄψομαι “ver” > πρόσ-ωπον, ὄψ “cara”. Hay términos coloquiales o vulgares Ch. *rypák* “hocico”, *huba* “morro, hocico”: EEA. *goba* “esponja” > “labio” > “jeta, morro” (en expresiones como “cierra el pico”, “dar en el morro”) y Ru. *morda* “hocico”, Ru. *čarja* “jeta” < “máscara”.

- [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “forma”, “mejilla”, deverbativos de “ver”].
- 6- **frente**: EEA. *čelo* < IE. **kel-* “alto”: Lit. *keltis* “levantar”, *kalnas* “montaña”, Lat. *celsus* “alto”, *collis* “colina”. Ch. Bl. Ru. (arcaico) *čelo*. Ru. *lob* < EEA. *lūbŭ* “cráneo”. En Pol. se usa *czoło*. El Lat. *frons* < “lo de delante”, Av. *ainika* < “cara”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “parte delantera”, “alto”, “plano”, “cejas, entre los ojos”, “cara”].
- 7- **ojo**: EEA. *oko* < IE. **okw-* “ojo”: Lat. *oculus*, Skr. *akṣi*, Gr. -ὄμμα < -ὄψομαι “ver”. Ch. Bl. Ru. (arcaico) *oko*. El Ru. *glaz* (sustituyó al término eslavo general *oko* desde los siglos XVI-XVII) < RuA. *glazokŭ* “bolita brillante”, cf. Pol. *glaz* “piedra”, *gąła* “bola” > *gały* (pl.) “ojos”. El Br. *lukatos* “ojo” también procede de una raíz IE. **leuk-* “brillante” En Gal. y Skr. tenemos deverbativos de “ver”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < deverbativo de “ver”, “bola”].
- 8- **niña del ojo**: Ru. *zračok* < *zrak* “vista”. Ru. Bl. *zenica*, de origen dudoso, según Černyx, pag. 324: **zĕ* “masticar” + sufijo *-nica* (?derivación semántica?). Ch. *zřítelnice* < *zřít* “ver” (cf. Ru. *zret* “ver”, arcaico) y Ch. *panenka* “niña del ojo” < “muñeca”, evolución similar a la del Cast. *niña (del ojo)*, *pupila* < “discípula”, GrM. κόρη (των πατι ὀν) “hija (de los ojos)”...
- 9- **ceja**: EEA. *brŭvŭ* < IE. **bbrŭ-* “ceja, lo que está encima del ojo”: Gr. ὀφρῦς, Ir. *brai*, IngA. *brŭ*, Lit. *bruvis*, Skr. *brŭ-*. Ru. *brov’*, Ch. (arcaico) *brov*, *obrŭvŭ*. SCr. *veda* < EEA. *vĕžda* “párpado”. Ch. *obočŭ* < *ob-* “encima” + *oči* “ojos”. IngA. *bræw* “párpado > pestaña > ceja”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “encima del ojo”, “párpado”, “pestaña”, “frente”].
- 10- **pestaña**: EEA. *reša*, *rešino*, cf. RuA. *rjasa* “fleco”, Ru. dialectal *rjasa* “hilo de un collar”. Ru. *resnica*, Ch. *řasa* (sin sufijo *-nica*). Bl. *migla*: *migam* “pestañar” < *mig* “instante” (cambio semántico: “la que se mueve en un instante”). SCr. *trepavica* < *trepati*: EEA. *trĕpiti* “temblar”. Ch. *brva* < *brov* “ceja” (vd. 9 “ceja”). [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “hilo, pelo”, “párpado”, “frente”].
- 11- **párpado**: EEA. *vĕžda* < *vĕko* < “tapa”: cf. Lit. *voka*, Let. *vāks* “tapa”. Ru. *veko*, Ch. (*očni*) *vičko* (diminutivo), Pol. *powieka* (con prefijo *po-*). Bl. *klepač*, cf. Ch. *klepat* “golpear rítmicamente”, *klapat* “hacer tic-tac, castañetear”. SCr. *očni kapak* = “tapa del ojo”, SCr. (arcaico) *obrva* < “ceja”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “tapa”, “pestaña”, “frente”].
- 12- **nariz**: EEA. *nosŭ* < IE. **nas-*, **nās-* “nariz”: Lat. *nāsus*, IngA. *nosu*, Ing. *nose*, Skr. *nas-*, Lit. *nosis*. Ru. Bl. Ch. *nos*. Existen términos populares: Ru. *rubil’nik* < “interruptor”, *kljuv* “pico” y Ch. *pršák* “que llueve, que echa agua” < *pršet* “llover”. El Skr. tiene un deverbativo de “oler”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “nariz de animales”, deverbativos de “oler”].
- 13- **fosas nasales**: EEA. Ru. Ch. *nozdrŭ*, Bl. *nozdry* < *nos* “nariz” + sufijo *-r-*, con inserción de dental y sonorización de la sibilante ante sonora: *nos-ri* > *nosdri* > *nozdrŭ*

- (cf. Uc. *nizdri* < *nis* “nariz” + *-r-*). Cf. Ing. *nostrils* “fosas nasales”. También se usan Ch. *nosní dírka* “agujero nasal” o Eslc. *nosnica* “lo de la nariz” (con sufijo *-nica*).
- 14- **oreja, oído**: EEA. *ucho* < IE **aus-*, **ous*: Skr. *āvīś* “evidentemente”, Gr. οὖς, Lat. *auris*, Got. *ausō*, Av. *uši* (dual, como EEA. *uši*) “oreja”. El arcaico Ch. *růžek* < “rosita” < *růže* “rosa”. En Gal., Br. Ir. y Av. hay deverbativos de “oír”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < deverbativos de “oír”].
- 15- **mejilla**: EEA. *lanita* < esl. **olnita* “mandíbula” < IE. **eln*, **oln-* “superficie curva”: Gr. ὠλένη “antebrazo”, IngA. *eln-boga* “codo”. Ru. *ščeka* “mejilla” < “mandíbula” (cf. Pol. *szczeka* “mandíbula”, posiblemente fonosimbólica), como en Lat. *maxilla* “mandíbula” > Cast. *mejilla*. SCr. *obraz* “mejilla” < “forma, aspecto” (cf. Ch. *obraz* “cuadro”), misma evolución semántica que en Ch. *tvář* “mejilla, cara” < *tvar* “forma” (comentado en 5 “rostro”), el arcaico Ch. *líc* < esl. **lic-* “mejilla”. Pol. *policzek* (con prefijo *po-*).
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “cara”, “mandíbula”, “boca”, “barbilla”].
- 16- **barbilla**: EEA. *brada* “barbilla” < “barba” (vd. 19). Bl. *bradička*, Ch. *bradka*; Ru. *podborodok* < *pod-* “debajo de” + *borodok* (con diminutivo, similar al Cast. *barba: barbilla*), ya que la palabra original Ru. *boroda* sigue significando “barba”, mismo procedimiento que en GrM. (ἐ)πιγούνη “barbilla” < ἐπι- “encima de” + (πω)γώνιον, diminutivo de πώγων “barba”, con haplología.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “barba”, “boca”, “mandíbula”, “mejilla”].
- 17- **mandíbula**: EEA. *čeljstǐ* < *čel-* (< esl. *(š)čel- < IE. *(s)kel- “romper, desprender”) + *usta* “boca” (semántica: “mandíbula = boca con dientes rotos”, Černyx, p. 378). Otra explicación es la de Buck: *čel-* < IE. **g'enu* “articulación” (también “rodilla”). Ru. *čeljst'*, Bl. *čeljst*, Ch. *čelist*. SCr. *vilica* < “tenedor” (Ch. *vidlička* “tenedor”). Pol. *szczeka*, fonosimbólico, como en *szczekać* “hacer ruido, chocar”. En Ir. hay palabras relacionadas con “hoz” y “carro”, como en Cast. *carrillo* < *carro*.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “carro”, “ángulo”, “tenedor”, “hoz”, fonosimbolismos].
- 18- **bigote**: EEA. *psŭ* < esl. *vpsŭ* < IE. **wondh-* “pelo, barba”: IrA. *fes* “pelo”, AAA. *wint-brāwa* “pestaña”, Gr. ἰόνθος “pelo de la cara”. Ru. *usy* (pl.). El Bl. *mustak* es un préstamo del GrM. μουστάκι(ov). SCr. *brkovi* (pl.) < *brk* “extremo puntiagudo de la aguja, cuchillo, lanza...”: cf. Eslv., Ch. dial. *brk*, Eslc. *brko* “bigote”, pero Pol. *bark* “hombro”. Ch. *knír*, quizá de la primera parte del Al. *Schnurrbart* “bigote”, sustituye a la palabra antigua, *vous* (arcaico = “bigote”), que pasa a significar “barba”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: no había palabra en IE, se desarrolla culturalmente por préstamo o < “pelo de la cara”, “barba”].
- 19- **barba**: EEA. *brada* “barba, barbilla” < IE. **bhardhā* “barba”: Ir. *find*, Lat. *barba*, IngA. *beard*, AAA. *bart*. Ru. *boroda*, Bl. *brada*, Ch. (arcaico) *brada*. En Ch. se ha especializado esta palabra para “barbilla” y se ha corrido el término *vous(y)* “barba” < “bigote”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “barbilla”, “filo de hacha”].

- 20- **boca**: EEA. *usta* < IE. **ō(u)s*, **əus*- “boca”: Lat. *ōs*, Skr. *ās-*, prusiano antiguo *austo* “boca”, IngA. *ōr* “comienzo”. Ru. (arcaico) *usta*, Bl. *usta*, Ch. *ústa*. El Pol. *geba*, SCr. *gubica* y Ch. *huba* (peyorativos) < EEA. *goba* “esponja”; cf. Lit. *gumbas* “protuberancia”, Let. *gumba* “tumor”. El Ru. *rot* (cf. Ch. *ret* “labio”) < EEA. *rūtū* “boca” < “cima”, SCr. *rt* “promontorio”, Lat. *orīrī* “levantarse”, Skr. *ṛṣva* “alto” (el cambio semántico: “cima > promontorio > pico de ave > boca, labio”). El coloquial Ru. *xlebalo* < *xlebat* “sorber”. SCr. *njuška* < *njub* “olor” + *-ška* (diminutivo). Ch. *zobák* (coloquial) “pico”. En Ir. esta palabra se relaciona con “mejilla”, en Lat. *bucca* “mejilla hinchada” > Cast. *boca*. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “boca de animales”, “garganta”, “barbilla”, “mejilla”, “mandíbula”, “labio”].
- 21- **labio**: EEA. *ustīna* < diminutivo de *usta* “boca” (vd. 20 “boca”) < IE. **o(u)s-t-* “labio”: Skar. *oṣṭha*, Av. *aošta* “labio”, Lat. *ōstium* “entrada” < IE. *ō(u)s*, *əus-* “boca”. Bl. *ustna*. Ru. *guba*, Bl. (arcaico) *guba* < EEA. *goba* “esponja” (en Ch. Pol., la misma palabra es aún peyorativa y significa “boca”). El Ch. *ret* < *rūtū* “boca” < “cima” por metonimia. Ch. *pysk* < “hocico” (cf. Pol. *pusk* “hocico”). Pol. *warga*: antiguo prusiano *warsus* “labio”, de origen desconocido. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “proyectarse”, “colgar”, “boca”].
- 22- **encía**: EEA. *desna* < quizá de IE. **dnt-* “diente” + sufijo esl. *-sn-*: Lit. *dantis* “diente”, *dantimax* “encía”, literalmente “funda de dientes”, Lat. *dens*, *dentis*, Got. *tunpus*, Skr. *dán*, *dántab* “diente”. Ru. *desna*, Ch. *dásēñ*.
- 23- **diente**: EEA. *zobū* < IE. **g'hombos*: Let. *zuobs* “diente”, Gr. γόμφιος “muela”, Skr. *jambha-* “diente, muela”, Ing. *comb* “peine”. Bl. *zob*, Ru. Ch. *zub*. Ru. coloquial *klyk* “colmillo, diente canino”.
- 24- **muela**: Ru. *korenoj zub*, literalmente “diente de raíz” < *koren* “raíz”, Uc. *kutnij zub*, Bl. *kutnik*. Ch. *stolička* “sillita” < *stolice* < *stul* “silla”. Pol. *zab trzonowy*, Ch. (s) *řrenovní zub* (arcaico), literalmente “diente que frota”.
- 25- **lengua**: EEA. *język* < *językū* (con sufijo *-kū*, como en EEA. *kamykū* “piedra” < *kamy* “piedra” + *kū*, cf. Bl. *kamok* “piedra”) < IE. **dng'hw(ā)-* “lengua, idioma”: Lat. *lingua*, Ir. *tenge*, IngA. *tunge*, Ing. *tongue*, Skr. *jihvā*, Av. *hizvā* (con cambio de consonante inicial, quizá por tabú: Hock & Joseph 1996). En Uc. se innova la palabra para “lengua natural, idioma”: *mova*. Pol. *język*; Ch. *jazyk*; Bl. *ezik*; Ru. *jazyk*.
- 26- **paladar**: EEA. *nebo* < “cielo, paladar”. Ru. *něbo* (vs. *nebo* “cielo”), Bl. *nebce* (vs. *nebe* “cielo”), sólo “paladar”; Uc. *pidnebinnja*, Ch. *podnebí* (arcaico) < *pod-* “debajo de” + *nebo*, para diferenciarlo de Ch. *nebe* “cielo”. Ch. *patro* “paladar, piso”: EEA. *petro* “techo”.
- 27- **gaznate (parte interna)**: EEA. *grūlo* “garganta”, tanto la parte interna como la externa < IE. **gwer-* “devorar”: Lat. *gurges* “abismo”, *gurgulio* “tubo respiratorio”, Lit. *gurkljys* “papada”. Se ha mantenido en Bl. *gərlo*. El resto de lenguas esl. han innovado: Ru. *glotka* < EEA. *glūtati* “tragar”, SCr. *guša* (+sufijo diminutivo); cf. Lat. *glutūs* “gaznate”. Ch. *chřtán*, Pol. *křtán* < segundo desarrollo de la misma raíz IE. **gwer-* “devorar”. Ch. *jícen* “gaznate” < “comilón” < *jísti* “comer”.

- 28- garganta (parte externa): EEA. *grūlo* (vd. 27 “gaznate”). Este sentido han elegido el Ru. *gorlo*, Ch. *brdlo*. El Bl. emplea *gūsa* (vs. *gorlo* “gaznate”). Ch. *brtan*, Ru. *gortan’* < tercer desarrollo de la misma raíz IE. **gwer-* “devorar”. También en Ir., Skr. hay palabras derivadas de **gel-* “tragar”. En Lat. *gorges* < “abismo, agujero”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “gaznate”, “abismo, agujero”, deverbativos de “tragar”].
- 29- cuello: EEA. *vyja* de etimología incierta, a lo mejor < “hueco del cuello” (cf. Av. *uyamna-* “que le falta algo”). EEA. *šija*, derivado del cuello de animales (?) (cf. SCr. = “cuello de ganso”), quizá < EEA. *šěti* “red, cuerda”, desde el IE.: Lat. *sinus* “curva”, Lit. *sieti* “atar”. Ru. *šeja*, Bl. *šija*. El SCr. *vrat* < EEA. *vratū* “cuello” (tardío) < *vrūēti* “girar”: Lat. *vertere*. El mismo sistema en antiguo persa *gardan* “cuello” < **vartana-* “girar”; Lat. *collum* < IE. **k^wel-* “girar”, en Gr. *πέλομοι*. El Ch. *kerk* “cuello” (cf. Pol. Uc. *kark* “nuca”), posiblemente cuarto desarrollo de la palabra IE. **gwer-* “devorar” (con cambio *g- > k-*): Lat. *gorges* “abismo”, Skr. *gargara-*, Isl., Nor., Dan. *keverk* “garganta”. Está sujeto a la generalización en Ing. *neck* “cuello” < *nac-ken* “nuca”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < deverbativos de “girar”, “círculo, columna”, “proyección”, “cresta”].
- 30- nuca: EEA. *vyja* (vd. 29 “cuello”). Ch. *tšl*, Bl. *til* < esl. **tylŭ* < IE. **tŭl-* “hinchar”: Lit. *tūlas* “muchos”, Al. tirolés *doll* “gordo”, Gr. *τύκη* “almohada”, *τύλος* “callo”; Ru. *zatylok*, SCr. *potiljak* (con preposiciones *za-* “detrás de”, *pod-* “debajo de”, por la generalización de Ru. *tyl* “parte trasera, retaguardia”). Uc. Pol. *kark* (vd. 29 “cuello”). Bl. *vrat*, por metonimia (cf. SCr. *vrat* “cuello”). Ch. *šije* < “cuello” por metonimia.

Tronco:

- 31- pecho (masculino): EEA. *grōdī* < IE. **g^wrendh-* “abultar, hinchar”: Gr. *βρένθος* “arrogancia”, Lat. *grandis*, parecido al Gr. *σῆρνον* “pecho” < *σῆρνονμι* “surgir”. Ru. *grud*, Bl. *grōdi*, Ch. *brud*. La otra palabra, EEA *prūsi*, parece relacionada con Skr. *pr̥ṣti-* “costilla”. Ch. *prs*, Pol. *piers*. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “prominente”, “tronco, cuerpo”, en Br. deverbativo de “hinchar”].
- 32- mama: EEA. *sūš*, *sūšči* < *sūsati* “mamar” < IE. **sūg-* “chupar”: Lat. *sūgere*, IngA. *sūkan* “chupar”. En Ru. se usa la palabra *grud* en singular también para “pecho masculino”; en plural Ru. *grudi* sólo para el pecho femenino y la antigua Ru. *sisja* es familiar e infantil. Lo mismo en Bl. *grōdi*: *cicka* y en Ch. *prsa*: *nādva* (vd. 45 “entrañas”), *máma* (coloquiales). SCr. *dojka* < *dojiti* “amamantar”: Skr. *dhayati* “amamantar”, Gr. *θήλη* “mama”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “pecho en general”, “vientre, seno”, deverbativos de “amamantar”].
- 33- hombro: EEA. *plēste* < **plet-yo* “ancho”: Lit. *platus*, Gr. *πλατύς* “ancho”, o < **plek-yo* “plano”: Let. *plāce* “omóplato”, Gr. *πλάξ* “superficie plana”, como en Ing. *shoulder* “hombro” < IngA. *sculdor* “omóplato” < “pieza plana”. Ru. *plēco*, Ch. (arcaico) *plece*. EEA. *ramo* < IE. **armo-s* “brazo”: antiguo prusiano *irmo*, Skr.

- irma*, Got. *arms*, Ing. *arm* “brazo”, Lat. *armus* “hombro, cuartos delanteros de animal”. Bl. *ramo*, Ch. *rameno*, Pol. *ramię*. Ch. *nadpaží* < *nad-* “encima de” + *paže* “brazo”. Pol. *bark*. La relación con los omóplatos y la espalda: Fr. *épaule* < Lat. *spatula* (> Cast. *espalda*).
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “omóplato”, “plano”, “espalda”, “juntura”].
- 34- omóplato: Ru. *lopatka*, Bl. *lopatka*, Ch. *lopatka* “paletilla” < *lopatá* “paleta”. Ch. *plec*, singular de Ch. *plece* y Bl. *pleška*, diminutivo de EEA. *plešte* (vd. 33 “hombro”).
- 35- pulmones: EEA. *ploušta* < IE. **pleu*, **plou* “flotar”: Lat. *pulmō*, Gr. *πλέυμων* “pulmón”, literalmente “que flota”, parecida semántica a la del Ru. *lěgkije* “pulmones” < *lěgkij* “ligero”. Bl. *bjal drob*, literalmente “órgano blanco”, por oposición al “hígado” *čeren drob* “órgano negro”. SCR. *plúca*, Ch. *plíce*, Pol. *plúco* < “hombro” (vd. 33).
- 36- corazón: EEA. *srūdīce* < IE **k'rd-* “corazón”: Gr. *καρδία*, Lat. *cor*, *cordis*, Ir. *cride*, Got. *hairtō*, Skr. *hṛd*. Ru. *serdce*, Bl. *srōdce*, Ch. *srāce*.
- 37- espalda: EEA. *chriřbitū*, en cierta época se especializó como “espina dorsal” en la mayoría de lenguas esl. (cf. GrM. *ράχη* “espalda” < “espina dorsal”) y fue sustituido por Ch. *záda* (< “la parte de atrás”), como en Gr. *ὠτόν* “parte de atrás, espalda”, Ru. Uc. *spina* (< “espina”, cf. Lat. *spīna* > It. *schiena* “espalda”), SCR. *leđa* < EEA. *ledvīje* “riñón”. El Ru. *gorb* “joroba” es coloquialmente “espalda”, cambio que en Bl. ha cristalizado (Bl. *grōb* “espalda”). Por relación con algo plano: Cast. *espalda* < Lat. *spatula*, GrM. *πλάτη* “espalda” < *πλατύς* “ancho”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “parte de atrás”, “espina dorsal”, “hombro”].
- 38- espina dorsal: EEA. *chriřbitū* “espalda, espina dorsal”. Uc. *hřebet* (vs. *spina* “espalda”), Ch. *hřbet*, Bl. *chrbet*, SCR. *chrbat*. Otras lenguas esl. han innovado en épocas relativamente recientes: Ru. *pozvonōčnik*, literalmente “el de las vértebras” < *pozvonok* “vértebra” < *po-* (preposición) + *zveno* “eslabón”. Otra posibilidad es la relación Ru. *zveno* < **zenvo* < IE. **g'enu-* “articulación” (Lat. *genu*, Gr. *γένυ* “rodilla”). Bl. *grōbnāčen stōbl* < *grōb* “espalda” + *stōbl* “columna”. Ch. *pāteř* “espina dorsal” < “rosario” (Pol. *pacierz* “rosario”), así llamado porque la primera oración era un “Padre Nuestro” (Ch. *pāteř* < *Pater Noster*); la espina dorsal se compara a un rosario por el parecido con las cuentas, similarmente a los “eslabones” del Ru. *pozvonok*. Pol. *křęgostup* < *křęgo* < *křęgiel* “bolo” (< Al. *Kringel* “especie de rosquilla”: *Kegel* “bolo”) + *stup* “columna”.
- 39- costilla: EEA. Ru. Bl. *rebro* < IE. **rebb-* “cubrir, techar”: AAA. *rippa*, Al. *Rippe*, Ing. *rib* “costilla”, Gr. *ἔρεφω* “techar”, *ὄροφος* “tejado” (cambio semántico: “la caja de las costillas protege, cubre los pulmones”). Ch. *žebro*.
- 40- joroba: EEA. *grūbū* < cambio expresivo de la inicial desde *chriřbitū* “espalda, espina dorsal”. Ru. *gorb*, Bl. *grōbica*, *grōbat* (vs. *grōb* “espalda”), Ch. *hrb*.
- 41- cintura: EEA. *pojasū* “cintura” < *po-* (preposición) + *jasalo* “cinturón” (EEA. de redacción rusa) < IE. **ios-* “poner cinturón”: Lit. *juosta*, Gr. *ζώνη* “cinturón”.

Ru. *pojas*, Ch. *pás*, Pol. *pas*. Ru. *talija*, Bl. *talija* < Fr. *taille* “talle, cintura” < Lat. vulgar *taliāre* “tallar”. Bl. *króst* “cintura” < “cruz”. SCr. *struk* < esl. **strǫk* “línea”; cf. Pol. *stroka*, Ru. *stročka* “línea”; para la relación semántica, cf. Ch. *pás* “cintura / línea”.

- 42- **vientre**: en EEA. no está atestiguada ninguna palabra específica para “vientre” y se usa sólo *čřevo* “tripas”, al igual que en Ch. La palabra eslava antigua para denominar el vientre es la del Ch. *břicho*, Pol. *brzuch* y Ru. *brjucho* (ahora coloquiales); este término procede del IE. **bbreu-s-* “hinchar”, y aparece en cel. y germ. con el significado “pecho” (vs. esl. “tripa”): Irl. *brū*, Got. *brusts*, Ing. *breast*. El Bl. *rbuch* (cf. SCr. *trub*, Ru. *trebuch* “intestino”) es una palabra derivada de verbos como EEA. *trěbiti* “limpiar” (semántica “limpiar la comida, el organismo”). En esl. del Este se sustituye la palabra antigua por Ru. *život* “vientre”, que en el resto de lenguas eslavas significa “vida”. El Ru. *puzo* “tripa, especialmente, tripa grande” < “algo que sobresale” (cf. Ch. *pouzdro*, SCr. *puzdro* “funda”) es de uso coloquial, cómico. El Bl. *korem* procede del Tu. *korin* “vientre”; su equivalente cómico del Ru. es *tumbak*, también del Tu. El Ch. *pandero* (cómico) < Cast. *pandero*. En Ing. *innop* < *innan* “en”. En Ir. se usa una palabra derivada de “bolsa”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “dentro de”, “bolsa”, “tripas”, “estómago”].
- 43- **ombligo**: EEA. *popůkŭ*, *popŭ*, fonosimbólico, al igual que el similar Lit. *bamba* “ombligo”, *pumpuras* “brote, yema”. Ru. *pup*, Bl. *přp*, Ch. *pupek*. En la mayoría del resto de lenguas IE. se usa un término heredado **ombb-*, **nobb-*.
- 44- **estómago**: EEA. *želǫdŭkŭ* “estómago, intestinos, entrañas”, etimología dudosa, quizá de esl. **želǫd* “bellota” (cf. Ru. *želud* “bellota”) > “vesícula” (o cualquier otro órgano pequeño) > “entrañas” > “intestino, estómago”. Los dos últimos usos se ven ya en EEA. (Černyx p. 297). Ru. *želudok*, Ch. *žáludek*. Bl. *stomach* < Gr. *στόμαχος* “estómago”. El coloquial Bl. *vodenica* “molino de agua”. En Gr. *στόμα* “estómago” < *στόμα* “boca”. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “boca, entrada”, “otros órganos”, “vientre”].
- 45- **entrañas**: EEA. *čřevo* “vientre, intestinos” (vd. 42, 47). El Bl. *čřeva*, del mismo origen, es coloquial (vs. *vŭtrenosti*). EEA. *ǫtroba* “lo de dentro, entraña” < EEA. *ǫtři* “interior” < IE. **en-ter-* “dentro” (+ sufijo esl. *-oba*): Lat. *interus*, Av. *antarō* “interior”, Gr. *ἐντέρον* “intestino”. Ru. *utroba*, Ch. *útroby*. Ru. *vnutřnosti*, Bl. *vŭtrenosti*, Ch. *vniřnosti* < “las cosas de dentro, las entrañas”. El Bl. *nedra* < EEA. *jadra* “regazo” (cf. Uc. *nedro* “regazo”, Ru. *nedra* “lo que está en las profundidades”) es coloquial (cf. Ch. *nádra* “mama” vs. *jadro* “núcleo”). La *n-* procede quizá de la unión con prefijo *vŭn-* en EEA. *vŭnjadra* “en el regazo” y falso corte por confusión con la preposición EEA. *vŭ* “en”.
- 46- **vientre materno**: diversas palabras para “entrañas”: EEA. *ǫtroba*, Ru. *utroba*, Ru. *vnutřnosti*, Uc. *nedro*. Palabras derivadas del nombre de “madre” (esl. **mati*): Bl. *matka*, Ch. *materník*, *matka*. [Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “tripa”, “cuerpo”, “madre”].

- 47- intestino, tripa: EEA. *čřevo*, Ch. *střevo* y otros cognados son de etimología desconocida. De la otra palabra, Ru. *kiški* y Pol. *kiszka*, se desconoce el origen, aunque se suele relacionar con Skr. *koṣṭhab* “entrañas”. El término jocoso Ru. *truby* “cañerías”. Pol. Ch. *jelito* “intestino” < “intestino grueso”. En Eslv. y SCr. *olito* “intestino” vs. *jelito* “tipo de embutido”, que indica la alternancia *ole* inicial, también en Lat. *botulus* (con prefijo *b-*) “embutido”.
- 48- hígado: EEA. *jetro* < EEA. *otri* “interior” < IE. **en-ter-* “dentro” (vd. 45 “entrañas”). Ch. *játra* “hígado” (plural). El Pol. *wątroba* < EEA. *otroba* (con sufijo *-oba*). El Ru. *pečén* < *peč* “asar”, por el hígado cocinado, cf. Lit. *kepenys* “hígado” < *kepti* “asar”. Bl. *čeren drob* “órgano negro”, por oposición a Bl. *bjal drob* “órgano blanco, pulmón”. IE. **yekw̥r/n-* “hígado”: Lat. *iecur*, *iecinoris*, Gr. ἥπαρ, ἥπατος, Skt. *yakṛt*, *yaknas*.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “hígado cocinado”, “otros órganos”].
- 49- bazo: EEA. de redacción serbia *sležena* < quizá de IE. **spelgʰb-* “bazo” (¿por qué pierde la *-p-*?): Lat. *liēn*, Gr. σπλήν, Ir. *selg* (único cognado sin *-p-*). Ru. *selezénka*, Bl. (arcaico) *slezen*, Ch. *slezina*. Bl. *dalak* < Tü. *dalak* “bazo”.
- 50- riñón: EEA. *ledviže*, cognado del Lat. *lumbus* y AAA. *lentī* “lumbar”. Ch. *ledvina*. Ru. *počka* : *pečén* “hígado” (vd. 48). Uc. *nyrka*, Pol. *nerka* < Al. *Niere* “riñón” (con sufijos diminutivos); cf. también Gr. νεφρός. Bl. *bubrek* < Tü. *böbrek* “riñón”.
- 51- zona lumbar: EEA. *ledviže* (vd. 50 “riñón”). Ch. *ledví*, Pol. *ładźwie*. Diversos nombres para la cintura: Ru. *pojasnica*, Bl. *talija*, SCr. *pojas*, Ch. *pás*. SCr. *lumbal* < It. *lombolo* < Lat. *lumbulus* “zona lumbar”. Ch. *bederní*, *bedra* (cf. 54 Ru. SCr. *bedro* “costado”).
- 52- trasero: Ru. Bl. *zadnica*, Ch. *zadnice* “lo de atrás” < *za(d)-* “atrás”. Uc. *sidnicja* “lo de sentarse” < *sidety* “sentarse”. Los coloquiales Ru. *žopa* y *poža*, posiblemente del GrM. coloquial πόπα “trasero”. Pol. *tyłek* “lo de atrás” (cf. Ch. *týl*, Bl. *tił* “nuca”, Ru. *tyl* “parte trasera, retaguardia”) < esl. **tylŭ*.
- 53- costado: EEA. *bokŭ* “costado” < “lado, parte”, como en Cast. *costado*, Ing. *sides*. Ru. SCr. Ch. *bok*. Bl. Ch. *strana* “parte”.
- 54- cadera: EEA. *bedra* “cadera, pelvis”, de etimología dudosa: Pokorny (I, 96) la relaciona con IE. **bed-* “hinchar”, pero Černyx (p. 81) la relaciona con esl. **bosti* “pinchar”, por el parecido del hueso de la pelvis con un arma (misma semántica en Al. *Kenle* “garrote”, “muslo, pelvis”). Ru. SCr. *bedro*. Uc. *stehno* < “muslo”. Bl. *chans* < Tü. *yan* “costado”. SCr. *bok*, como “costado”. Ch. *kyčel* < “muslo”: Lit. *kulšė* “muslo” (cf. Pol. *giczał* “tibia”).

Extremidades inferiores:

- 55- pierna: EEA. *golenŭ* “pierna” < “pantorrilla, tibia”: Ch. *holeň* “tibia”, generalización similar a las del Skr. Av. EEA. *noga* “pie” > “pierna”; vd. 60 “pie”. Ch. *noba*, Ru. SCr. *noga* “pie, pierna”. En lenguas como Ru. hay una segunda palabra, *stopa* “planta del pie” > “pie” y una derivada Ru. *stupnja* “pie” (sistema que ha cuajado en Bl. *krak* “pie”: *noga* “pierna”), aunque se sigue prefiriendo el término *noga*

también como “pie”. Ru. *kostyl* “muleta” es coloquial. En Gr. σκέλος “pierna” < “algo curvo”. Metáforas animales hay en Fr. *jambe* < Lat. *gamba* “anca de caballo”, Cast. *pierna* < Lat. *perna* “muslo (sobre todo, de cerdo)”. En Br. se toma un préstamo del Lat. *coxa* (con metonimia) o se desplazan desde Br. **ganr* “rodilla” > *garr* “pierna”, debido a la especialización del antiguo término para “pie, pierna” como “pie”. Para el Gr. se reconstruye **κολ-* en κώλον “miembro, extremidad”, κώληψ “rodilla” y οκέλος “pierna”.

[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < generalización de algún hueso, “pierna de animal”, “curvo”].

56- **muslo**: EEA. *stǐgno*, parentesco con Skr. *sáktbi*, *sakthnáb* “muslo”. Uc. Ch. *stebno*. Ru. *ljažka* < *ljaga* (en desuso) “pata de cuadrúpedo” (cf. *ljagat* “cocear”). SCr. *butina* “muslo” < Tu. *but* “pierna”. Bl. *Bedro* : Pol. *biodro* “cadera”. SCr. *čizma* < Tu. *čizme*. Pl. *udo* < EEA. *ud* “miembro”; cf. Ch. *úd* “miembro”.

57- **rodilla**: EEA. *kolěno*, quizá palabra balto-eslava (Lit. *kelỹs*, Let. *celis*), quizá relacionada con Gr. κώληψ “hueco de la rodilla”, κώλον “miembro”, σκέλος “pierna”. Ru. Ch. *koleno*, Bl. *koljano*. El resto de lenguas IE. tienen derivados de **g’enu-*, quizá “articulación” (vd. 17, “mandíbula”). El Cast. *rodilla* < Lat. *rotella* “ruedita”.

[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “articulación”, “círculo”].

58- **pantorrilla**: EEA. *golenĩ* “pantorrilla, tibia” (emparentado con EEA. *kolěno* “rodilla”). Ru. *golen’*. Ch. *holeň*, sólo “tibia”: *bérce* “pantorrilla” < Ru. (en desuso) *berco* “pantorrilla” (relacionada con Ru. *bedro*, vd. 54).

59- **talón**: EEA. *peta* < esl. *pet-ā* (cf. Lit. *pentis*) < IE. **pod-* “pie”: Lat. *pēs*, *pedis*, IngA. *fōt*, Ing. *foot*, Got. *fōtus*, Gr. πούς. Ru. Bl. *pjata*, Ch. *pata*.

60- **pie**: EEA. *noga* (también “pierna”) < IE **ongh-* “uña”: Lit. *naga* “pezuña”, Let. *nags* “uña”, EEA. *noğūtũ* “uña, garra”, Lat. *unguis* “uña”, Gr. ὄνυξ “uña, garra”. Ru. SCr. *noga*, Ch. *noba*. EEA. *stopa* “pie” < “planta del pie”, Ru. *stupnja* “pie”. Ru. *stopa*, SCr. *stopalo*. Los términos coloquiales Ru. *kopyto* “pezuña”, *last* “aleta”. Bl. *krak* < esl. **karkũ*, presente en Ru. Uc. *okorok* “pata de cerdo o cordero, jamón”, Ch. *krak* “paso”, Lit. *karka* “pantorrilla”.

[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “planta del pie”, “garra”, deverbativos de “andar”, en Br. de “mover”].

61- **planta del pie**: EEA. Ru. *stopa* “pie” < “planta del pie” < “huella del pie” (cf. AAA. *stařf* “huella, pisada”). Bl. *stopalo*, sólo “planta del pie”. Bl. *chodilo*, Ch. *chodidlo* “lo de andar” < *choditi* “andar”. SCr. *taban* < Tu. *taban* “suela, talón”.

Extremidades superiores:

62- **brazo**: EEA. *rpka* “mano” > “brazo” (vd. 68), posiblemente generalización del préstamo báltico (cf. Lit. *ranka* “mano”). Ru. Bl. Ch. *ruka* “brazo, mano”. El Ru. *grablja* “rastrillo” es coloquial. Bl. *mišnica* “brazo, mano” < EEA. *myši* “músculo, ratón”: Lat. *musculus*, Gr. μῦς. SCr. *mišnica*, sólo “brazo”. Escl. *rameno*, “brazo, hombro” (vd. 33) < IE. **aremo-* < **ar-* “articulación” (Lat. *artus*, Gr. ἄρθρον),

como Pol. *ramię*. El Ch. *paže* < IE. **pāg-* “unir”: Gr. πῆγνυμι “unir”, Skt. *pakṣa* “lado”, Ru. *paxa* “axila”: Ru. *pax* “ingle”. En Br., se toma un préstamo del Lat. *bracchium*, debido a la especialización del antiguo término para “brazo, mano” como “mano”.

[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “hombro”, “articulación”].

- 63- axila: EEA. *pazuch* < IE. **pāg-* “unir”: Gr. πῆγνυμι “unir”, Skt. *pakṣa* “lado”. Ru. *paxa* (cf. Ru. *pax* “ingle”), Pol. *pacha*, Uc. *pachva*, SCr. *pazubo*, Ch. *podpaží*, *podpaždí* (con prefijo *pod-* “debajo”). Ru. *podmyska* < *pod-* “debajo de” + *mys* “músculo” + diminutivo *-ka* (arcaico, cf. Bl. SCr. *mišnica* “brazo” vd. 62) < EEA. *mysi* “músculo”; Bl. (*pod*)*mišnica* (con o sin preposición).
- 64- codo: EEA. *lokūī* < IE. **el(e)* “doblar”: Gr. ὠλένη, Lat. *ulna* “antebrazo”, Ir. *uilind*, IngA. *elm* “codo”. Ru. *lokot*, Bl. *laket*, Ch. *loket*.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < deverbativos de “doblar”, “antebrazo”, “medida”].
- 65- antebrazo: Ru. *predplě'e* < *pred-* “ante” + *plě'e* < *plěco* “hombro”, derivación semántica con un punto de referencia inverso a la del resto de lenguas eslavas: Ch. *ředloktí* < *ped-* “ante” + *loktí* < *loket* “codo”. Pol. *przedramię* “ante + brazo”. SCr. *podlaktica* “lo de debajo del codo”.
- 66- muñeca: EEA. *pjesti* “puño, muñeca” (vd. 67). Ru. *zapjast'je* < *za-* “detrás de” + *pjast* “puño”, *pjast* “metacarpio” Bl. *zapjasce* (arcaico), Ch. *zápěstí*. Bl. *kitka* “muñeca” < “ramillete”; cf. Ch. (coloquial) *kitka* “flor”. Pol. *nadgarstek* < *nad-* “encima de” + *garstek* “puño”.
- 67- puño: EEA. *pjesti* < IE. **pnk^w-* (relacionado con **penk^we* “cinco”?): IngA. *fyst*, Ing. *fist* “puño”. Ch. *pest*, Pol. *pięść* cf. Ru. *pjast* “metacarpio”, SCr. *pesnica* (con sufijo *-nica*). Ru. *kulak* < Tu. *kulak* “oreja, asa”. Bl. *jumruk* < Tu. *jumruk* “puño”.
- 68- mano: EEA. *roka* “mano, brazo” < “recoger”, posiblemente préstamo del Lit. *ranka* “mano” < *renkti* “recolectar”, Gr. ὀγιστός “palma de la mano”: ὀγείρω “recoger” y en Got. *handus*: IngA. *huntian* “cazar”. Ru. Bl. Ch. *ruka* y Pol. *reka* “brazo, mano”, SCr. *ruka*, sólo “mano”: *mišnica* “brazo”, también en Escl. *ruka* “mano”: *rameno* “brazo” (cf. Ch. *rameno* “hombro”). Bl. *mišnica* “brazo, mano” (vd. 62). Ru. *kist* “mano, pincel” < IE. *(s)*keup-* “manejo, pincel”: AAA. *schopf* “coleta”, Isl. *skúfur* “pincel, manejo”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “puño”, “palma de la mano”, deverbativos de “coger”, “recolectar”].
- 69- huevo de la mano, palma: EEA. *dlanī* < IE. **del*, **dol-* “plano”: Lit. *delna* “palma”, Lit. *dilti* “alisar”, Lat. *dolō* “tallo, pulo”. Ch. *dlañ*, Ru. *ladon'* (con metátesis), *ladoša*. Bl. *šepa* “huevo de la mano”: *dlan* “palma de la mano”.
- 70- dedo: EEA. *pršstū*, *prštū* < quizá de **per-* (preposición) + **stā* “estar de pie”: cf. Lit. *pirštas*, Let. *piršts* “dedo”, Skr. *prstha* “saliente”. Ru. *perst* (arcaico, pero Ru. *persten'* “dedal”), Bl. *prst*, Ch. *prst*. Ru. *palec* < EEA. *palici* “pulgar” (vd. 71). En las lenguas germánicas, el término está relacionado con “cinco” **penk^w-*: Ing. *finger*. El Lat. *digitus* < **deik-* “señalar”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “cinco”, deverbativos de “señalar”].

- 71- **pulgar**: EEA. *palíčĭ*, cf. Lat. *polex* “pulgar” (< *pollere* “ser fuerte”, por analogía con Lat. *index* “índice”). Bl. Ch. *palec*. Ru. *bol’šoj palec* “dedo grande”, ya que Ru. *palec* ha pasado a significar simplemente “dedo”.
- 72- **uña**: EEA. *nogŭĩ* “garra”, “uña” < IE **on(o)gh-ut-* (cf. Ru. *nogot*, Bl. *nokŭt*, Ch. *nebet* “uña”). Cada lengua esl. ha adoptado una forma distinta para “garra”, por ejemplo, Ru. *nogor’* con palatalización. El Ru. *kogor’* “garra”, término cómico, tiene el mismo origen pero se ha especializado; evolución semántica parecida a la del actual término neutro Pol. *paznokiéc* < *paz-* (en Pol. *pazur* “garra”) + *nokiéc* “uña”. En Av. *srŭ* “uña, cuerno”, por el material.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “garra”, “cuerno”].

Términos generales:

- 73- **cuerpo, tronco**: EEA. *ĭĕlo*, de etimología oscura; algunos lo relacionan con una raíz IE. **tel, *tol-* “superficie, forma, suelo”: Skr. *tala* “superficie”, Lat. *tellŭs* “tierra”, Gr. *τηλία* “superficie”, EEA. *ĩĭlo* “suelo”. Ru. *telo*, Bl. *tjalo*, Ch. *ĭĕlo*. Las palabras IE. para “cuerpo” suelen estar relacionadas con “forma”. El sentido especializado de “tronco” se puede generar por metáfora (como en Cast.) o sufijación: Ru. *tulovišće*. En Ch. Bl. *trup* “tronco” < EEA. *trupŭ* “cadáver”; cf. Ru. *trup* “cadáver”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “superficie”, “forma”, “curvo”].
- 74- **hueso**: EEA. *kosŭ* relacionado con el IE **ost-*; Lat. *os*, Gr. *ὀστέον*, Skr. *asthi-*, quizá con un prefijo, cf. Lat. *costa* “costilla”. Otras especializaciones son desde “nudillos” u otros huesos. El Bl. *kokal* es un préstamo del Gr. *κόκκαλος*. En Gr. *κόκκαλος*. < “piñón de un pino”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “piñón”, generalizaciones desde otros huesos].
- 75- **piel**: EEA. *skora* “cuero” > “cutis, piel humana” < IE. **(s)ker-* “cortar”: Lat. *corium* “cuero”, Gr. *κέρω* “esquilar”. También en Br. *krok* “piel”, de la misma raíz IE. Bl. (arcaico) *škura*, Uc. *škira*, Pol. *skóra*. Ru. Bl. SCr. *koža* (Ch. *pokožka* “cutis”: Ch. *kože* “piel”) < esl. **koza* “cabra” (Ch. Ru. *koza*), por la piel de la cabra.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < deverbativos de “cubrir”, “superficie”, “cortar”, “piel de animales”].
- 76- **sangre**: EEA. *krŭvŭ* y EEA. *kry* < IE **krew, *krŭ*: Lat. *cruror*, Skr. *kravis*, Av. *χρŭ*-Ir. *crŭ*, Lit. *kraujas*... (“carne cruda”), Gr. *κρέας* “carne”.
[Evoluciones semánticas en lenguas IE.: < “carne cruda”, “rojo”, “lo que brota”].
- 77- **vena**: EEA. *žila* < IE. **gwei-, *gwhi-* “vena, tendón”: Lit. *gysla* “vena”, Lat. *filum* “hilo”, Arm. *jil* “tendón”. Ru. Uc. Bl. *žila*, Pol. *żyła*; SCr. *krevna žila*, Ch. (*krevná*) *žila* “tendón de sangre” (vs. *suchá žila* “tendón, vena seca”, vd. 78). EEA. *vena* < Lat. *vēna*. Ru., Bl. *vena*.
- 78- **tendón**: EEA. *žila* “tendón” < “vena” (vd. 77). Uc. Ru. *žila*, Ch. *žilina* (con sufijo, para diferenciarlo de “vena”); Ru. *suchožilije*, Bl. *sucha žila*, Ch. *suchá žila* “vena seca”. SCr. *tetiva* < EEA. *tetiva* “cuerda de arco, tendón”. Pol. *ścięgno* < *s-*(preverbio) + *ciagnáć* “tensar”.

2. El cambio léxico-semántico del vocabulario básico en la diacronía

2.1. El vocabulario básico

Cualquier campo semántico de cualquier lengua se presta al cambio lingüístico, aunque no todos en la misma medida. Algo en lo que los lingüistas históricos han estado siempre de acuerdo (Meillet 1926 lo hizo notar ya) es que el cambio semántico, en especial el producido por préstamo, es mucho menor en lo que ellos llaman el vocabulario *básico* en oposición al vocabulario *cultural*.

¿Qué se entiende habitualmente por vocabulario básico? Buck 1949 presenta unas listas de palabras agrupadas semánticamente; algunos de estos apartados se consideran parte del vocabulario básico (términos del cuerpo humano, nombres de familia...). Pero no todos los términos incluidos en estos apartados pueden ser considerados como "básicos"; por ejemplo, un concepto como "tío materno" frente a "tío paterno", presente en latín y citado por Buck, no es universal sino claramente dependiente de la cultura. En un intento de perfilar más exactamente el vocabulario básico supuestamente común a todas las lenguas, los partidarios del método léxico-estadístico recogen una selección de palabras que configuran el núcleo más fundamental y resistente al cambio del léxico de una lengua; son las listas Swadesh 100 y 200 (comentadas, por ejemplo, en el propio Swadesh 1955 o en Trask 1996).¹ Según Trask (1996: 23), estos *items* léxicos serían de gran frecuencia y estarían presentes en cualquier lengua del mundo. Estarían representados por pronombres, numerales bajos, partes del cuerpo, verbos simples (como *ir, ser, tener...*), colores básicos, adjetivos simples (como *grande, pequeño, bueno...*), nombres de fenómenos naturales, algunas palabras de significado gramatical (*cuando, si...*) y otros. Trask añade que no es imposible tomar préstamos para estos conceptos, pero que este nivel de préstamos es siempre bajo. Pero si bien es cierto que Trask especifica qué palabras considera él más simples en el caso de los adjetivos, verbos, fenómenos naturales y colores,² no dice nada sobre qué términos referidos al cuerpo humano considera más básicos.

La léxico-estadística, al reconocer una universalidad a los términos básicos, admite tácitamente la posibilidad de una tipologización léxico-semántica en ciertas áreas del vocabulario. Si los seguidores de Swadesh incluyen entre los términos referidos al cuerpo humano conceptos como *hueso, boca, pelo, rodilla*, pero no cosas como *cráneo, pestaña* o *codo* están reconociendo que es posible una subclasificación tipológica de los términos referidos a las partes del cuerpo.

La posibilidad de tipologizar la evolución en este tipo de términos, confirmada por los estudios sobre la tipología lingüística de los colores (vd. apartado 3), vino siendo anunciada en este campo ya desde Ullmann 1980 [1962] y Révész 1950, que dan ejemplos de cambios universales (metáforas como la del *ojo de la aguja*, la *niña del ojo*) de varias lenguas a lo largo del planeta.

¹ Estas listas no parecen siempre las más acertadas en cuanto a universalidad se refiere: por ejemplo, en la lista Swadesh 200 figura la palabra *claw* "garra", con equivalentes totalmente distintos en cada lengua eslava, mientras que un concepto similar, el de "pezuña" es común a todas estas lenguas y se ha mantenido invariable a lo largo de siglos.

² La tipología de los colores está bien estudiada: vd., entre otros, Berlin & Kay 1969, Comrie 1988 [1981].

2.2. Teorías sobre el cambio léxico-semántico

2.2.1. La teoría clásica del cambio léxico-semántico y el estructuralismo

Ullmann 1980 [1962], al hablar de la **sustitución léxica**, indica los siguientes factores principales (de los que nos ocuparemos más detalladamente en el apartado 4): la sinonimia (casi siempre parcial), la polisemia, la ambigüedad y la falta de delimitación clara en el *designatum* o en el mundo referencial real (lo que él llama “palabras de bordes embotados”), como en las partes del cuerpo o los colores. Las lenguas naturales procederían según distintos mecanismos para eliminar estos efectos de ambigüedad en el sentido y en el referente.

Estos mecanismos serían los siguientes (ejemplificados con casos de nuestras listas):

a) reemplazar la forma antigua por un derivado (EEA. *žila* “vena, tendón” > Ru. *suchožilije* “vena seca, tendón” vs. *žila* “vena”).

b) reemplazar un homónimo por otro sinónimo (el homónimo Ru. *stupnja* tenía los significados de “planta del pie, pie”, pero después se especializa como “pie”, tomando para el sema “planta del pie” un sinónimo: Ru. *stopa*).

c) reemplazamiento por un término jocoso o poético (Ru. *glaz*, en origen “bolita, piedra”, sustituye al Ru. *oko*, ya arcaico).

d) reemplazamiento por un término de la misma esfera de pensamiento (metáforas como, por ejemplo, EEA. *čelo* “frente” de una raíz indo-europea **kel-* que significaba “alto”).

e) préstamo desde lenguas extranjeras (Bl. *korem* < Tu. *korin* “vientre”).

f) eufemismos (Pol. *czaszka* “cráneo”, significa también “tacita”; el Uc. *sidnicja* “trasero” es literalmente “lo de sentarse”).

Estos serían los cambios básicos pero también necesitaremos conocer las **razones de dichos cambios**, si queremos entender la relación entre el designado y el término. Las siguientes causas del cambio son aducidas por Ullmann 1980 [1962] y Stern 1931:

- causas inmediatas: referenciales (debidas al designado), subjetivas (del hablante y oyente) y verbales (debidas a la propia palabra).
- causas externas (culturales).

Además, existen otros factores generales que influyen en el cambio semántico:

- la tendencia económica de la lengua (reducción de la homonimia, polisemia...).
- la transmisión discontinua de la lengua.
- la vaguedad en el significado.
- la propia estructura del vocabulario (las llamadas “reacciones en cadena”).

Las razones del cambio citadas que afectan al vocabulario básico son, por un lado, las que Ullmann cita como inmediatas (siendo apenas influyentes las culturales) y, por otra parte, los factores generales del cambio: la reducción de ambigüedad, la vaguedad del significado, la estructura del vocabulario...

Las teorías **estructuralistas**, dentro de este mismo marco, hacen primar dos factores de cambio: el principio de isomorfismo y los cambios de marcado (hablando en

términos de término neutro frente a marcado). Ciertas teorías tipológicas (el propio Greenberg 1966, siguiendo a Jakobson) toman como principio este contraste de marcación de términos.

2.2.2. Revisión de la teoría clásica: la importancia del significado nuclear

Una explicación más moderna del cambio semántico y léxico es la de Hock & Joseph 1996, que hace hincapié en algo ya adelantado por Ullmann: la **estructura del vocabulario** posibilita el cambio. Según estos autores, la vaguedad y la polisemia son propiedades estructurales de las palabras, ya que se componen de uno o varios sentidos centrales y unos sentidos secundarios. Los autores citados disponen estos sentidos en forma de anillos o de subgrupos de semas dentro de un mismo lexema. Dicho esquema explicaría la confusión de términos, la polisemia y homonimia y también posibilitaría tanto el cambio metonímico (desplazamiento de sentidos o términos) como el metafórico (sustitución de dichos sentidos y términos).

Así se traslada a todos los niveles del vocabulario (palabras y otras categorías más amplias) la idea que habían adelantado autores como Malkiel 1954 sobre el problema del **significado nuclear** o central en una familia de palabras, centro que puede desaparecer, ser sustituido o modificado.

Veamos un ejemplo de los que nos ocupan: si la palabra eslava **vyja* designaba el cuello pero también, en ocasiones, la nuca (como en antiguo eslavo eclesiástico), ésta tendría, según un esquema estructural, la representación del gráfico 1; la palabra **šija* “cuello de animal”, la de la figura 2, y el término **kark* “garganta”, la de 3:

Figura 1: /*vyja/

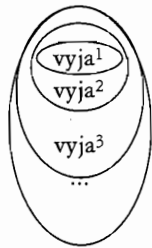

Figura 2: /*šija/

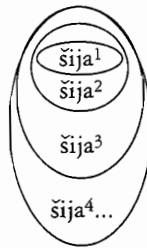
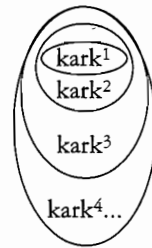

Figura 3: /*kark/

- vyja¹ “cuello”, vyja² “parte del cuello”, vyja³ “nuca”...
- šija¹ “cuello de animal”, šija² “cuello”, šija³ “parte del cuello”, šija⁴ “nuca”...
- kark¹ “garganta”, kark² “parte externa, cuello”, kark³ “parte del cuello”, kark⁴ “nuca”...

Esta disposición en anillos permitiría que los semas de distintas palabras se confundieran en algún punto dentro de nuestro sistema léxico; varios semas equivalentes pero pertenecientes a diferentes palabras podrían solaparse (figura 4), llegando a veces un sema desde la periferia, por subida del marcado, a apropiarse del sentido central de otro lexema (figura 5). Otros cambios desencadenados por éste serían, por ejemplo, la sustitución de **vija* por **šija* para cubrir el sentido secundario “nuca” (figura 6), una vez desechado el viejo lexema que, a su vez, habría visto alguno de sus sentidos periféricos superponerse a los del lexema sustituyente:

Figura 4: eslavo común
/*kark/
/*vyja/

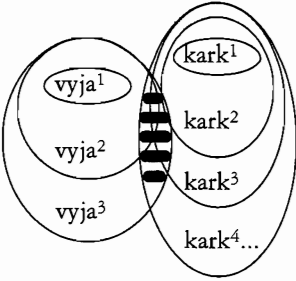

Figura 5: checo /krk/
“cuello”

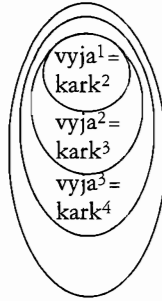
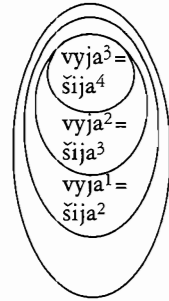

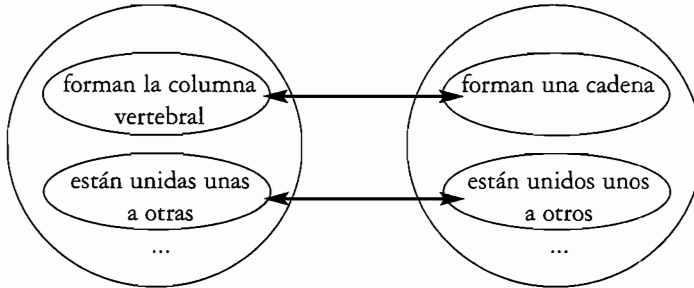
Figura 6: checo /šije/
“nuca”

Éste sería un ejemplo típico de reacción en cadena que, en la teoría estructuralista, se desarrolla gracias a la contigüidad de sentidos. Incluso en el caso de cambios como *šija* “cuello de animal” > “cuello humano”, el cambio es posible debido a la contigüidad de los semas iguales dispuestos alrededor de núcleos distintos que se solapan en cierto momento. Estos casos son paradigmas del cambio metonímico.

La metáfora sería la sustitución de un lexema por otro con el que comparte algún sema, no en contigüidad sino en asociación, es decir, cuya distancia respecto al núcleo semántico no refleja contigüidad en el mundo real sino que varía según factores psicológicos, culturales, sociales, de modas lingüísticas... En la figura 7 tenemos un esquema del cambio metafórico de Ru. *pozvonok* “vértebra” desde *zveno* “eslabón”:

Figura 7 /pozvonok/³ “vértebra” /zveno/ “eslabón”

2.2.3. La teoría de prototipos

La teoría de los núcleos de significado da lugar a la semántica natural o semántica de prototipos, que concibe la prototipicidad como un reflejo de las propiedades de cognición humana en el aspecto léxico-semántico (Geeraerts 1985). Esta relación

³ El término se descompone de la siguiente manera: *po-* (preposición) + *zvon* (desde *zveno* “eslabón”) + *-ok* (diminutivo).

cognición - vocabulario es el objeto de los estudios de categorización léxica como los de Markman 1989, Taylor 1989, Tsohatzidis 1990.⁴

La explicación prototípica del cambio lingüístico es, básicamente, la presentada en el apartado anterior pero con ciertas correcciones y mejoras del modelo. Taylor 1989 duda de la naturaleza primaria del cambio metafórico (según él, coincidiendo en esta idea con Eco y Skinner), ya que las asociaciones metafóricas son, al fin y al cabo, metonimias a nivel del significado: el cambio metafórico se produce por contigüidad o solapamiento de sentidos iguales entre lexemas distintos. La cuestión estaría, entonces, en cómo se produce esta contigüidad de sentidos, para lo que tendríamos que recurrir a la propia naturaleza del referente: no es lo mismo la relación de sentidos por proximidad de referentes que la relación debida a una asociación mental, en principio, más arbitraria.

De descubrir estas asociaciones se encargan estudios cognitivos y de tipología sobre las metáforas, como el de Lakoff & Johnson 1980 o Lehrer 1985, que reconocen la necesidad de estudiar en profundidad cada campo semántico por separado para describir con exactitud los cambios semánticos que en ellos se producen. En este espíritu ha sido concebido también nuestro trabajo.

En el aspecto diacrónico, Geeraerts 1997 refina y sistematiza la idea de estructura del vocabulario, asumiendo que para cada categoría existe un sema prototípico alrededor del cual se sitúa una periferia semántica. Combinando dos niveles de actuación (el del referente y el del sentido) con dos propiedades de la semántica de un término (la no igualdad en la relación núcleo-periferia y el carácter no discreto del sentido), Geeraerts define cuatro tipos de efectos de prototipicidad, con sus correspondientes cambios semasiológicos:

- a) Nivel del referente, no igualdad: cambios debidos a la diferencia de prominencia entre los miembros de una categoría, que hace que los semas no centrales sean menos estables y que el núcleo prototípico pueda ir extendiéndose a costa de los periféricos. También en el mundo real, algunos referentes son

⁴ La teoría cognitiva, base psicológica de la teoría de prototipos, no suele ocuparse tan directamente del cambio lingüístico, por lo que la trataremos sólo secundariamente. Por ejemplo, asumiremos los cuatro modelos de representación léxica de Croft 1998 (homonímico, polisémico, derivacional y monosémico) pero reconociendo el cambio en la diacronía de un modelo a otro, frente a Croft, que trata dichos modelos como posibilidades excluyentes. De hecho, podemos considerar un modelo 4 en un estadio de lengua donde en EEA. *brada* hay dos sentidos: *brada*¹ "barba" y *brada*² "barbilla", agrupadas por un sentido general "lo que está bajo la boca". Estos dos sentidos también podríamos entenderlos según el modelo 1, como homónimos. Si nos remontamos a un estadio anterior (indo-europeo), sin embargo, vemos que el sentido *brada*¹ es el originario y que *brada*² se ha derivado del anterior, por lo que deberíamos reconocer el modelo 3 (derivacional), imprescindible para la explicación del cambio semántico. Pero volviendo al estadio del eslavo eclesiástico antiguo, podemos hacer evolucionar la situación hasta el modelo 2 (polisémico), donde ambos sentidos ocupan entradas distintas en la mente del hablante pero relacionadas, originando una "molesta" polisemia de la palabra *brada* que se eliminará en estadios posteriores, generalmente, mediante la sufijación o prefijación del lexema, que origina un lexema nuevo que adopta como sema central *brada*² "barbilla": Ch. *bradka*, Bl. *bradička*, Ru. *podborodok*.

propicios a ser definidos por un sema más prominente —prototípico— que otros: por ejemplo, categorías como *ojo* tienen un núcleo prototípico más estable y definido que otras como *brazo*.

- b) Nivel del referente, carácter no discreto: cambios debidos a fluctuaciones en los extremos de una categoría (afectan a elementos polisémicos). Los referentes con límites poco claros en el mundo físico son propicios a este tipo de cambio: la palabra *vientre* tiene una periferia de semas poco definidos, correspondiendo al referente real, sin fronteras demarcadas.
- c) Nivel del sentido, no ecuivalencia: desplazamiento de los sentidos periféricos hacia el núcleo semántico en forma de innovaciones accidentales. En general, efectos de contigüidad de sentidos como los de la subida de marcado representados en la figura 5.
- d) Nivel del sentido, carácter no discreto: cambios debidos a la ausencia de definiciones de atributos suficientes para demarcar claramente una categoría que posibilitan, por ejemplo, la sustitución de una categoría (lexema) por otra, después de la asociación o el solapamiento de uno o más semas relacionados entre ambas categorías (cambios de metonimia o sustitución del tipo visto en las figuras 4 y 7).

La teoría de prototipos habla también de una **semántica natural** basada en dos principios encontrados (de la misma forma que en la Fonología Natural): la optimización de la producción (estabilidad con base en los prototipos), frente a optimización en la percepción (mantenimiento del isomorfismo —polisemiofobia y homonimiofobia—, de la iconicidad y de la motivación, que dan lugar al cambio).

3. Observaciones sobre Tipología Léxico-Semántica: el caso de los colores

El trabajo de Berlin & Kay 1969 sobre los nombres de los colores sienta un precedente para la posibilidad de llegar a **universales significativos**. Comrie 1988 [1980] y Pinker 1995 [1994], en sus comentarios a este trabajo, muestran que la visión relativista cultural sobre la percepción de los colores (pensar que la cultura determina nuestro modo de percibir y nombrar los colores), había hecho imposible la tipologización de ningún campo semántico, ni tan siquiera en áreas de vocabulario básico y presentes en todas las lenguas, como es la de los colores. Existían, sin embargo, antecedentes entre los tipólogos, como los universales de los términos referidos a la familia (vd. Greenberg 1966).

Es evidente que el color como fenómeno físico es universal y, según muestran los citados autores, la percepción del mismo por el ser humano también lo es. Esta percepción consta de tres parámetros: el tono, el brillo y el grado de saturación. La idea de universalidad de la percepción dio paso a un nuevo enfoque en la lingüística por parte de estos autores, que sí permite la parametrización de los términos referidos a los colores: el estudio de Berlin & Kay 1969 y posteriores se fija en el *foco* de cada nombre de color (el color prototípico representante de dicho nombre para un nativo). Así descubrieron que los focos, los prototipos de los colores básicos, eran idénticos en

todas las lenguas estudiadas (más de cien). La variación se encontraba en la saturación y en gamas de colores periféricos, alejados de los que los humanos percibimos como básicos.⁵

Con estos datos, consiguieron establecer una jerarquía de los términos del color en forma de universales implicativos. La jerarquía sería la siguiente: si una lengua tiene dos nombres de color, corresponden a los focos “negro” y “blanco”; si tiene tres, añadimos el foco “rojo”; si cinco, se suman el “amarillo” y “verde”; si seis, el “azul” y con siete, se añade el foco del color “marrón”. Los universales implicacionales serían del tipo: “si una lengua tiene un nombre para el foco “amarillo”, también lo tendrá para el “rojo”, “blanco” y “negro””.

Como hemos indicado, esta investigación abrió el camino a otras menos evidentes, como la tipología de clasificación semántica a lo largo de las lenguas de áreas de conocimiento como el mundo animal y vegetal. Atran 1985, Berlin, Breedlove & Raven 1973 descubrieron una tendencia universal en las clasificaciones lingüísticas de animales y plantas. Estudios hechos con niños (Pinker 1995 [1994]) también demuestran la resistencia del ser humano a cambiar a los animales de categoría, por mucho que se modifique su aspecto externo artificialmente, cosa que no ocurre con los objetos (vd. en la obra citada el caso de la “transformación” del castor en mofeta frente al de la cafetera en alpistero).

En el paso del indo-europeo al proto-eslavo vemos que, efectivamente, existían nombres para los focos del “blanco”, “negro” y “rojo”, pero que el cuarto foco ya no estaba claro: los colores del eslavo eclesiástico antiguo para “verde” (*zelenŭ*), “amarillo” (*žlŭtŭ*) y “azul” (*golŭbŭ*) resultan sospechosamente similares, sobre todo, si nos retrotraemos a su reconstrucción indo-europea: **g'(h)el-*, **g(h)el-*, explicadas por Buck como diferenciación secundaria de una misma raíz (las diferencias finales en EEA. serían debidas a alternancias de grado vocálico y a diferentes sufijos que tenían como finalidad precisamente distinguir estos tres focos de color).

Por otra parte, debemos tener en cuenta los **tipos de universales** o tendencias universales a las que aspiramos a llegar en la semántica y el cambio semántico. De las obras de Greenberg extraeremos los dos tipos que emplearemos en este trabajo:

- los universales absolutos: se cumplen siempre, en todas las lenguas y corresponden a una categorización humana universal
- y los implicativos: relación entre dos parámetros, si se cumple uno, también se cumplirá el otro.

Para explicar gráficamente en qué consiste este segundo tipo de universales mediante un cuadro de implicaturas tipológicas de carácter general, seguiremos los esquemas de tablas tetracónicas de Greenberg 1966, Greenberg, Ferguson & Moravcsik 1978 y Comrie 1988 [1981].

⁵ Démonos cuenta de la relación de estos estudios con las teorías semánticas de prototipos y de semántica natural, explicadas en el apartado anterior.

Los universales implicacionales suelen constar de dos parámetros, la aparición de uno de los cuales implica la del segundo. El primer parámetro (llamémosle p) se dispone en una coordenada de la tabla en forma de +p = "si en una lengua existe p" y -p = "si no existe p". El segundo parámetro (q) se coloca en la otra coordenada (+q, -q), de manera que el universal de Greenberg sobre el orden de palabras "verbo-sujeto" (parámetro p) que corresponde a lenguas con preposiciones y no con postposiciones (parámetro q) se representaría en el siguiente cuadro tetracónico:

	+p (VS)	- p (SV)
+q (prep.)	SÍ	SÍ
- q (postp.)	NO	SÍ

Donde se sigue la lógica de la aplicación disyuntiva "p v q" aplicando valores de verdad (v = verdadero, f = falso):⁶

Orden vs	Preposiciones		Resultado
v	v	v	→ v
v	v	f	→ f
f	v	v	→ v
f	v	f	→ v

En otras palabras, si una lengua tiene un orden de palabras "verbo-sujeto", tendrá necesariamente preposiciones (y no postposiciones), pero la aplicación es en esa sola dirección, ya que si una lengua tiene un orden "sujeto-verbo", puede ser tanto preposicional como postposicional.⁷

Aplicando este sistema a los universales semánticos, podemos poner un ejemplo similar de tabla tetracónica referida a los colores, donde p sea "color básico de tercer grado (verde o amarillo)" y q, "color básico de segundo grado (rojo)":

	+p (verde, amarillo)	- p (verde, amarillo)
+q (rojo)	SÍ	SÍ
- q (rojo)	NO	SÍ

Así, puede haber lenguas donde existan términos con foco "rojo" y "verde", sólo "rojo", ni uno ni otro, pero nunca se da el caso de que existe un foco "verde" (+p) y no "rojo" (- q).

⁶ **Glosa:** si el orden VS (p) es verdadero y hay prep. (q) es verdadero, entonces es una lengua posible (SÍ), si el orden VS (p) es verdadero y hay prep. (q) es falso, entonces esta lengua no existe (NO), si el orden VS (p) es falso y hay prep. (q) es verdadero, entonces esta lengua es posible (SÍ), si el orden VS (p) es falso y hay prep. (q) es falso, entonces esta lengua es posible (SÍ).

⁷ En realidad, un universal absoluto ("todas las lenguas tienen vocales") podría representarse como una tabla donde el primer parámetro es la característica universal ("tener vocales") y el segundo es "ser lenguas". Se trataría de una aplicación conjuntiva con una sola posibilidad de verdad: $p \wedge q$.

4. Hacia una tipología del cambio léxico en los términos referidos al cuerpo humano

4.1. Nuestro referente y su percepción: el cuerpo humano

Como hemos indicado en secciones anteriores, los distintos modelos del cambio léxico y semántico y de tipología de los significados dan especial importancia a la relación entre dos elementos:

- el referente y su percepción por el ser humano.
- el sentido de la palabra insertado dentro de una estructura del vocabulario basada en semas nucleares o prototípicos y sentidos periféricos.

El cuerpo como realidad física tiene **dos propiedades** contradictorias:

- a) se trata de un *continuum*, que posibilita el cambio metonímico, el desplazamiento de términos según la realidad física que denomina, caracterizada por la contigüidad de sus partes.
- b) está compuesto de ciertas “piezas” diferenciables y separables, representadas por palabras en los que parece primar más bien el cambio metafórico, la sustitución por palabras o conceptos designadores de otras realidades externas al cuerpo humano (objetos, partes de animales...) o de funciones. Veremos que, además, estos términos tienen un foco más prominente, son más resistentes al cambio y al préstamo que los de las partes del cuerpo tomadas como masa continua.

Los atlas de anatomía como el de Putz & Pabst 2000 dividen el cuerpo humano en varias zonas, coincidentes con focos prototípicos de términos en muchas lenguas, como veremos en la sección 4.4:

- cabeza,
- cuello,
- tronco (tórax, abdomen y pelvis),
- miembro superior (cintura escapular y porción libre del miembro superior),
- miembro inferior (cinturón pelviano y porción libre del miembro inferior),
- partes internas (huesos, órganos internos, venas...): se tratan por separado.

En este atlas se tratan, en general, las partes del cuerpo bien como porción continua (en los casos en que es posible tratarlas así) o bien como parte diferenciada, lo que ellos llaman “porción libre” o “extremo libre” (en un análisis más detallado). Atlas anatómicos voluminosos y detallados como éste de Putz y Pabst nos demuestran la posibilidad científicamente fundada de división del cuerpo humano hasta límites insospechados: por ejemplo, el brazo tomado desde el hombro hasta la muñeca y sólo en su parte externa y posterior se divide médicamente en diez (!) zonas (apófisis estiloides del radio, apófisis estiloides del cúbito, región antebraquial posterior, músculo braquiorradial, olécranon, epicóndilo medial, región braquial posterior, músculo tríceps braquial, pliegue axilar posterior y región deltoidea) que difícilmente encontrarán correlato lingüístico en ninguna lengua del mundo. Aún más complicado es el caso de la mandíbula, en cuya parte anterior se localizan trece zonas distintas.

Está claro, por tanto, que los seres humanos perciben y nombran de manera especial el cuerpo humano; si recordamos lo dicho en la sección 2.2.3 sobre la teoría de prototipos, vemos que las propiedades del cuerpo humano descritas en esta sección se corresponden con los **principios de la Semántica Natural**:

– por un lado, la tendencia al mantenimiento de la prototipicidad (optimización de la producción) se corresponde con la percepción de las partes del cuerpo como unas pocas zonas “básicas” (generales) y designadas mediante palabras con un núcleo prototípico definido y prominente.

– por otro lado, en cambio, el principio de economía (optimización en la percepción) conduce a una apreciación de cierta zona del cuerpo como un objeto discernible y nombrable, aunque el término que lo designe tenga un núcleo semántico poco prominente y estable.

A pesar de ser difícil precisar cuál es exactamente la percepción que el ser humano tiene de su propio cuerpo, la intuición que hay detrás de una clasificación como la de Putz & Pabst 2000 o la nuestra, basada en la Semántica Natural, es clara y se ve corroborada por las familias lingüísticas presentadas en este trabajo.

Aún así, a esta intuición inicial podemos añadir tres observaciones más: la percepción mágico-religiosa de ciertas partes del cuerpo, presentadas en Frazer 1993 [1922], la importancia del cuerpo de los animales en la percepción del ser humano de su propio cuerpo y la prominencia de las partes del cuerpo según la importancia de su función.⁸

Frazer 1993 [1922] y otros **antropólogos** describen numerosos ritos y creencias religiosas relacionados con ciertas partes del cuerpo (excluyendo otras). Podemos suponer, por el carácter universal de la importancia de estas zonas del cuerpo, que sus designaciones correspondientes estén dotadas de núcleos prototípicos definidos en la mayoría de las lenguas humanas. Estas categorías son las siguientes: la sangre, el pelo (generalmente sujetas al tabú), la cabeza, el corazón (elementos sagrados), las uñas, el pelo y los dientes (partes que se separan naturalmente del cuerpo y se relacionan, por tanto, con la magia simpática), órganos internos (huesos, corazón, hígado, lengua, cerebro) y otras partes como las manos, los pies y las rodillas⁹ que, cuando pertenecen a enemigos muertos, pueden ser devoradas para apropiarse de sus cualidades.

Un parámetro menor, ya que afecta sólo a ciertos términos del cuerpo humano y no de forma absoluta es el de la **cultura** y las **modas**: los focos semánticos para órganos internos, pelo de la cara y articulaciones tienen una prominencia mayor o menor según la importancia que esos elementos tengan en la cultura hablante de una lengua. Esto es evidente en el caso del nombre de la barba vs. el bigote, que tendrá un

⁸ Una cuarta evidencia la aportaría un estudio sobre la adquisición del vocabulario referido al cuerpo humano en los niños (cuáles son las primeras divisiones que se realizan, qué zonas del cuerpo son más prominentes para la percepción...). Desgraciadamente, no tenemos constancia de que exista ningún estudio concreto sobre esto. Sí existen, sin embargo, similares experimentos para medir la adquisición de categorías animales, como los comentados por Pinker 1995 [1994] u otro tipo de categorías en general (términos culturales, sobre todo) en Markman 1989.

⁹ Sí las rodillas, pero no otras articulaciones como los codos o los hombros. Curiosamente, es justo la rodilla (y no los otros) el término incluido por Swadesh en sus listas de vocabulario universal.

nombre estable y un foco nítido en unas culturas pero no en otras, en las que se lleva bigote. Otro tanto ocurre con las articulaciones y las vísceras. Pero aún así, se observa una mayoría de lenguas que priman el foco “barba”, el foco “rodilla” entre las articulaciones (quizá debido a la importancia de las rodillas en el hombre como articulación que lo distingue de los animales) y los focos “corazón”, “hígado” y “pulmón”, entre las vísceras.

Por otra parte, la observación del **cuerpo de los animales** tiene clara influencia en la percepción humana de su propio cuerpo, como vemos en las numerosas sustituciones de términos referidos a partes del cuerpo humano con términos animales (y viceversa) y, sobre todo, en la prominencia prototípica de palabras denominadoras de zonas corporales claramente detectables tanto en hombres como en animales, frente a otras palabras designadoras de partes del cuerpo más claramente humanas. Así, los focos semánticos de términos como “nariz”, “boca” y “cara” con un significado prototípico que, en principio, debería ser claro si nos atenemos sólo al ser humano, son percibidos en muchos casos como términos de poca prominencia prototípica y, consecuentemente, confundidos, debido a que la nariz y la cara en los animales es generalmente un continuo. En unos casos, ambos conceptos se reúnen en el término “morro”, en otros, “pico” y esta percepción se transmite a la que tiene el ser humano sobre su propio aspecto:¹⁰ el núcleo prototípico de “cara” puede llegar a ser el mismo que el de “nariz” o “boca”. Es así como se explica la posibilidad de intercambio de términos entre estas tres categorías, en principio, claramente distinguibles en el ser humano.

La importancia de la función de una parte del cuerpo (reflejada en nuestro *corpus* en denominaciones deverbativas y similares) separa también unas zonas corporales de otras: así, los órganos sensoriales (ojos, orejas, nariz, lengua, dedos), los “espirituales” (corazón-alma, cabeza-alma) y los altamente funcionales (pierna, mano, rodilla, diente, mama) tienen tendencia a ocupar un grado más alto en la jerarquía de prominencia.

4.2. Una extensión de la tipología léxico-semántica: el cuerpo humano

Teniendo en cuenta lo dicho hasta ahora, podemos fijar fácilmente los dos parámetros que determinan la clasificación de los términos referidos al cuerpo humano: por un lado, el parámetro “referente” en su doble vertiente de *continuum* vs. partes diferenciables y, por otro lado, el parámetro cognitivo “prominencia prototípica”. Nuestro muestrario de lenguas (5 lenguas y 2 familias) y términos (78) coincide básicamente en los términos deducibles de Frazer y otras clasificaciones del apartado anterior. Con estos dos parámetros podemos **jerarquizar** los términos en una escala de mayor a menor desde los más prominentes prototípicamente, y por tanto más estables, hasta los menos diferenciables y menos prominentes en **4 grupos**:

¹⁰ En ocasiones, esta percepción se materializa en el uso metafórico del término para el morro o el pico designando el rostro humano, nariz y/o boca: las expresiones coloquiales en diversas lenguas eslavas para denominar el rostro (vd. ítem 5), la nariz (12), la boca (20).

- 1- términos básicos de tipo taxonómico general (grandes zonas del cuerpo), muy prominentes:¹¹ cabeza, cuello, tronco (cuerpo, pecho), extremidades superiores, extremidades inferiores.
- 2- partes separables naturalmente (pelo, uñas, dientes) y partes diferenciables y prominentes: ojo, oreja, nariz (rostro), lengua, mama, articulación (generalmente, rodilla), algunos órganos internos (corazón y otros órganos prominentes), dedo, hueso, sangre, piel.
- 3- partes diferenciables, no prominentes: cerebro, cráneo, ceja, pestaña, pelo de la cara (generalmente, barba), párpado, boca (labio), muela, mandíbula, garganta, omóplato, ombligo, espina dorsal (espalda), costilla, órganos internos no prominentes, pie, mano, pulgar, vena (tendón).
- 4- partes no diferenciables, no prominentes: frente, rostro, niña del ojo, fosas nasales, mejilla, barbilla, encía, paladar, gástrico, nuca, hombro, axila, codo, joroba, espalda, cintura, vientre, entrañas, zona lumbar, trasero, costado, cadera, muslo, pantorrilla, talón, planta del pie, codo, antebrazo, puño, muñeca, palma de la mano.

Debemos reconocer que esta clasificación se hace más confusa según vamos bajando en la jerarquía (puede haber ciertas oscilaciones entre, sobre todo, los grupos 3 y 4 —términos no prominentes—, aunque también entre 2 y 3 —partes distinguibles—), debido a la diferencia de prominencia entre categorías de la que hablaba Geeraerts 1997, que hace que los términos más prominentes se mantengan estables y bien definidos a lo largo de la historia en distintas lenguas, mientras que las palabras con núcleos poco prominentes de categorías cercanas tienden a confundirse entre sí.

En función de esta jerarquía, podemos establecer una serie de **tendencias universales**¹² del tipo: “si una lengua tiene un término con foco “pie”, también tendrá un foco “extremidad inferior”; “si una lengua tiene un foco “cráneo”, también tendrá un foco “cabeza”” y así sucesivamente, según la jerarquía presentada.

Además, si tenemos de nuevo en cuenta lo dicho en la sección 3, la tipología del cambio semántico con arreglo a dos parámetros, podemos confeccionar un cuadro de implicaturas tipológicas de carácter general, siguiendo los esquemas de tablas tetracónicas de Greenberg 1966, Greenberg, Ferguson & Moravcsik 1978 y Comrie 1988 [1981]. Por poner un ejemplo, si p es “parte del cuerpo del grupo 3 (mano)” y q es “parte del cuerpo del grupo 2 (dedo)”, podemos establecer el siguiente cuadro tetracónico:

¹¹ Los datos del *nyungar anew* (en 6.5) son, en este sentido, muy elocuentes: las palabras para la cabeza, el cuello, el pecho y las extremidades son extremadamente prominentes y parten de metáforas relacionadas con los puntos de orientación en el espacio: la cabeza es la “cima”, el pecho “lo de delante”, las piernas “lo de debajo”, los brazos “lo de arriba” y el cuello “el soporte” (la junta).

¹² Hablamos de tendencias, ya que existen algunas excepciones y debido al bajo número de familias empleadas en el muestreo.

	+p (mano)	- p (mano)
+q (dedo)	SÍ	SÍ
- q (dedo)	NO	No documentada en eslavo

La primera casilla estaría representada por el serbo-croata; la segunda, por el checo, la tercera no tiene representación y la cuarta no está documentada en eslavo, y debería no tener un foco definido ni para “mano” (por prominencia de “brazo”, como en checo) ni para “dedo” (por confusión con “uña”, como en semítico, o con “mano”, como en copto, en agaw y en nyungar anew).

A continuación proponemos una **parametrización tipológica de tendencias universales** del cambio lingüístico en las partes referidas al cuerpo humano. Los datos básicos para esta primera clasificación nos los proporciona el indo-europeo (vd. apéndice 2, clasificación en indo-europeo de los grupos tipológicos de términos y su cambio lingüístico), confirmados en general por el resto de las lenguas de estudio (vd. secciones 5 y 6).

Esta clasificación la realizamos según los parámetros mencionados: el del referente (su diferenciabilidad o no diferenciabilidad)¹³ y el de la percepción y el sentido (si el término empleado tiene un núcleo prototípico prominente o no):

a) Como venimos indicando, la diferenciabilidad del referente es cuestión de observación o intuición acerca del mundo real (cómo separar las partes del cuerpo desde el punto de vista anatómico). Valgan para este apartado, junto a nuestra intuición, las clasificaciones de la antropología tipológica (Frazer) y la anatomía (Putz y Pabst) del apartado 4.1.

b) La prominencia prototípica es debida a la percepción humana y a la organización semántica de las categorías léxicas. ¿Cómo medir esa prototypicalidad? En el caso que nos ocupa, es posible medirla en base a su (in)estabilidad, así como al tipo de cambio léxico al que están sujetos los términos referidos al cuerpo humano. Esta prominencia del foco de un término se traduce en un núcleo semántico nítido y estable y una periferia menos definida (algo parecido a la “no ecuivalencia” de Geeraerts 1997). La no prominencia de un foco se refleja en un término de definición difícil, sin atributos definitorios suficientes y límites imprecisos (más o menos, el carácter no discreto de Geeraerts).

La combinación de ambos parámetros produce **cuatro tipos de cambio semántico prototípico** esperable en este área del vocabulario:

A- metáfora funcional: asociación de una parte del cuerpo a su función, derivándola de un verbo que describe dicha función. Por ejemplo, la derivación de “ojo” desde el verbo “ver” en griego (ὄμμα < ὄψομαι). Afecta, sobre todo, a los grupos de términos 1, 2 y 4.

B- metonimia y especialización: cambios por solapamiento de semas periféricos asociados a contigüedad en el referente. Un ejemplo del checo: *brva* “pestaña” deriva de una palabra para “ceja” (ruso: *brov*). En los grupos 3 y 4.

¹³ Diferenciabilidad en el sentido de Markman (1989: 46-47), pero *aplicado al referente*, es decir, la separabilidad lineal entre dicho referente y el resto, definible en términos de atributos mínimos (por ejemplo, el ojo sería un referente diferenciable, mientras que la frente, no).

C- metáfora no funcional (animal u objectual): asociación simbólica (no funcional, no contigua) con partes de animales u objetos debido a la similitud de forma. Suelen ser coloquiales y jocosas pero pueden llegar a establecerse como término neutro, como en ruso: *guba* “labio”, procedente de una palabra eslava que significaba “esponja” (EEA. *goba*). Según la prominencia del término, se puede producir en todos los grupos.

D- generalización: extensión del centro semántico a costa de los sentidos periféricos en una categoría. Por ejemplo, la generalización del término para “calavera” (procedente de **golŭ* “calvo”) como cabeza en eslavo: EEA. *glava*. Suele observarse en los grupos 1 y 4 (en menor medida, en 2).

Algunos de estos cambios semánticos pueden ir acompañados de cambios léxicos, como la derivación y composición (con la generalización y especialización), la deverbación (con la metáfora funcional) o el préstamo (sobre todo en términos no diferenciables y no prominentes, grupo 4, pero aplicable en general a cualquier foco semántico que haya visto sustituido su lexema por generalización, especialización o metonimia).

Veamos, pues, nuestra clasificación tipológica global de la figura 8, que explica las relaciones prototípicas entre los elementos referidos al cuerpo humano y los tipos de cambio semántico y léxico predominantes (aunque, excepto dos casos que señalaremos, pueden estar sujetos a pequeñas excepciones):

Figura 8

Nivel: Sentido Nivel: Referente	Núcleo prototípico prominente (metáfora funcional)	Núcleo prototípico no prominente (meto- nimia y especializa- ción)
Parte diferenciable (metáfora objectual o animal —no funcio- nal—)	Grupo 2 (en menor grado, gene- ralización)	Grupo 3
Parte no diferenciable (generalización)	Grupo 1 (en menor grado, metá- fora no funcional)	Grupo 4 (cualquier cambio)

Como hemos indicado a menudo, el carácter no discreto del sentido de términos del grupo 4, de baja prominencia prototípica, provoca la constante subida y bajada de éstos en la jerarquía, por lo que pueden verse afectados por casi cualquier cambio lingüístico o varios a la vez (¿cómo saber, por ejemplo, si la derivación indo-europea para “hombro” desde **plet-* “ancho” es una metáfora original o es por metonimia desde “espalda”?).

Además de los datos empíricos, hay un fundamento cognitivo para esta clasificación: el ser un referente diferenciable permitiría la identificación con otro ser u objeto; un referente no diferenciable, en cambio, sería más proclive a la generaliza-

ción hacia una zona del cuerpo mayor (extensión del núcleo hacia la periferia, en términos de Geeraerts). En el plano del sentido, un lexema con un núcleo prototípico prominente suele cumplir una función lo suficientemente importante como para ser nombrado a partir de dicha función, mientras que un núcleo no prominente es proclive a confundirse y ser sustituido por otros semas cercanos de la periferia, siguiendo la disposición “metonímica” del propio cuerpo humano.

Buck 1949 divide someramente las partes del cuerpo en IE. según su cambio semántico en *a*) partes internas (relacionadas con animales y sacrificios), *b*) partes descritas según su posición o función (ojo, nariz, boca, pie, diente, lengua, mano) y *c*) palabras con cambio de aplicación (*shift of application*): por adyacencia (pecho-mama, mejilla-barbilla-labio, boca-mandíbula, cuello-garganta, hombro-omóplato-espalda), por posición (espalda = lo de atrás, pecho = lo de delante, cabeza = cima) o sentidos figurados (cabeza-cuerno, corazón-alma). En esta descripción se ve ya, aunque asistemáticamente, la separación de términos según los tipos de cambio: metáforas no funcionales (animales, objectuales, de posición, sentidos figurados), derivaciones funcionales y metonimias.

Realmente, los cambios de la figura 8 son tendencias basadas en nuestras observaciones pero a nuestro juicio hay, sin embargo, dos propiedades de la tabla interesantes por la aparente falta de excepciones, que serían buenas candidatas a ser estudiadas como **universales del cambio semántico** de los términos referidos al cuerpo humano (sólo en los grupos 1 y 2, los más estables):

- el grupo 1 (grandes zonas, términos de orden taxonómico) no sufre en ningún caso estudiado metonimias (un término “cabeza” no pasa a designar “tronco”) ni especializaciones (la palabra “cuerpo” no pasa a “brazo”).
- al grupo 2 (términos prominentes y diferenciables) nunca le afecta la metonimia (un término “ojo” no pasa a designar “oreja”).

La **división de la metáfora** en dos tipos (en lo que atañe a las partes del cuerpo; para estudios más amplios, vd. Lakoff & Johnson 1980) tiene dos motivaciones:

- los datos empíricos: en la sección siguiente veremos que, mientras los términos como “ojo”, “oreja” se pueden designar tanto a partir de su función mediante deverbación como por asociación de forma (“ojo : bola”, “oreja : rosa”...), las palabras del grupo 3 se asocian más bien según su forma (con objetos y animales): “calavera : taza”, “boca : hocico”, “pestaña : hilo”, no con funciones.¹⁴
- hay también una motivación cognitiva: en el estudio sobre la adquisición por los niños de las categorías, Markman 1989 observa que los pequeños reaccionan de maneras distintas a la hora de agrupar las mismas. A cierta edad, son

¹⁴ Se podría estudiar también el cambio metafórico inverso al aquí expuesto, es decir, la designación de un objeto a partir de una categoría del cuerpo humano; por ejemplo: *el ojo de la aguja* (en las lenguas eslavas, *la oreja de la aguja*), *la boca del mevo, del túnel*, *la lengüeta de un instrumento*, *las barbas del pez*... Estas palabras “metaforizables” son casi sin excepción las de nuestros grupos 2 y 3, es decir, las afectadas por el cambio metafórico no funcional, por lo que podemos hablar de un trasvase constante de cambio entre objetos y partes de animales con las partes del cuerpo humano.

capaces de hacer relaciones temáticas (un hueso con un perro) y taxonómicas (una bicicleta con un coche) pero, en edades más cortas, priman la forma o el tamaño a la hora de decidir las agrupaciones. Las primeras categorizaciones son paralelas a nuestras asociaciones de tipo funcional, mientras que la segunda es de tipo formal, no funcional.

Por último, queremos recordar que, además de por algunas excepciones, la clasificación presentada puede verse ligeramente distorsionada por el factor social y cultural. Los tabús y las modas pueden subir o bajar el grado de prominencia semántica de un determinado referente o término, así como provocar cambios léxico-semánticos no esperables: en especial, los **fonosimbolismos**, propios del lenguaje infantil, humorístico o tabuístico, pero que pueden llegar a establecerse como palabras neutras (el fonosimbolismo balto-eslavo para “ombligo” —EEA. *põpũ*—, fue posiblemente de origen infantil, pero llegó a sustituir al persistente en otras lenguas indoeuropeas **ombb-*).

5. Aplicación de esta tipología al euskera

En este apartado, basándonos en etimologías de Arbelaiz 1978, Lakarra 1995, 1996, 2002, Mitxelena 1949, 1954, 1985 [1961], 1987, aplicaremos nuestra tipología del cambio lingüístico en los términos referidos al cuerpo humano al euskera (listados en el apéndice 1 del apartado 8). Para ello, prescindiremos de etimologías extrañas o relaciones de préstamo no demostrables, como *bular* “pecho” (relacionado con su equivalente en las lenguas germánicas),¹⁵ prefiriendo considerar este tipo de términos, siguiendo la lógica de este trabajo, como antiguos y originales (vd. explicación de Lakarra 1996 para este mismo término).

Las etimologías vascas, al igual que los posibles cambios semánticos de los términos, son muy oscuras en las palabras de nuestros grupos 1 y 2 (palabras designadoras de partes del cuerpo generales o diferenciables, con un núcleo prototípico prominente)¹⁶ y, al contrario, muy transparentes en su mayoría en los grupos 3 y 4 (partes no diferenciables y términos no prominentes). Esta transparencia se puede deber, en nuestra opinión, a la necesidad no demasiado remota (¿quizá por contacto con otras lenguas?) de crear términos para denominar partes del cuerpo que antes no tenían focos definidos (al modo en que los encontramos en lenguas como el *nyungar anew*, tratado en la sección 6.5).

¹⁵ Los términos germánicos (bajo alemán *brorst*, antiguo alto alemán *brust*...) los explica Corominas 1972 como palabra de sustrato no-indoeuropea relacionada con Eusk. *bular* aunque, a nuestro parecer, es más plausible la explicación de Machek 1971, que hace derivar del IE. los términos del eslavo *prŭsi* “pecho”, sánscrito *pṛṣṭi-* “costilla”, gótico *brŭsts* (y similares) e irlandés *brŭ*. La aparición de oclusiva inicial en germánico y celta (en lugar de *bb-*) se explicaría, según Machek, por una *lenitio* de tipo tabuístico. Otra explicación es la de Buck 1949: la palabra eslava para denominar el vientre (Ch. *břicho*, Pol. *brzuch* y Ru. *brjuxo*) y la del celta y el germánico con el significado “pecho” proceden del IE. **bbreu-* “hinchar”, aplicadas figuradamente a la “parte hinchada del cuerpo (vientre o pecho)”.

¹⁶ Recordemos que con prominencia prototípica de un término nos referimos a la propiedad de ciertas palabras cuyo significado o sema nuclear es básico y goza de gran estabilidad.

En los grupos 1 y 2 existe un notable número de términos que comienzan por *b(e)-*: *buru* “cabeza”, *bular* “pecho”,¹⁷ *beso* “brazo”, *begi* “ojo”, *belarri* “oreja”, *bibotz* “corazón”, *mibi* < **bini* “lengua”, *belauñ* “rodilla”,¹⁸ al parecer, un prefijo referido a partes del cuerpo (quizá desde un dual, cf. *bi*, *be-* “dos”). Este análisis apoya la hipótesis monosilábica de Lakarra 1995, 1996 *et alia* (permite la segmentación de estas palabras bisilábicas en monosílabos), la cual se ve reforzada por nuestro estudio, ya que separa de forma clara las palabras más “antiguas”, cuyo monosilabismo es aún perceptible (palabras de los grupos 1 y 2) de otras más “nuevas” (que nunca se observan en 1 y 2), con otra estructura silábica y creadas dentro de un tipo morfológico distinto, con otros mecanismos léxicos (préstamo, derivación...). El término *belarri* “oreja” (quizá de **berarri*) podría ser un derivado metafórico funcional (al igual que en bretón), como parecen indicar los dialectos vasco-franceses: *bebarri* “oreja” : *beba* “atender, escuchar”, de ahí su carácter trisilábico, tan chocante en estas palabras básicas.

Otras palabras del grupo 1 y 2 que no se ajustan a esta estructura son de origen incomprensible: *lepo* “cuello” (según Lakarra 1996, con un sufijo *-po* como el de *albo* “costado”, *orpo* “talón?”),¹⁹ *bagin* “diente, muela”, *sudur* “nariz”, *er(b)i* “dedo”. También es conocido el fenómeno, visto en el bretón, de préstamos recientes para “pierna”: *berna* “pantorrilla, pierna” < Lat. *pérna* “pata de animal, jamón”, *zango* < Cast. *zanco* y *banka* < Lat. *anca* “anca”, las tres de origen metafórico con posterior reinterpretación, todas generalizaciones o especializaciones quizá introducidas por la necesidad de asignación de un lexema a un foco semántico nuevo, “pierna” por oposición a “pie”, frente al sistema antiguo (el que encontramos en checo, ruso, ainú y nyungar anew) con un solo foco “pierna”.

La existencia del préstamo del latín *gorputz* “cuerpo” < *corpus* para algo tan fundamental puede deberse a la especialización de un término antiguo como *soin* “busto, hombros” desde “tronco” (cf. *soineko* “vestido”, que no es sólo lo que cubre los hombros, sino todo el cuerpo) y la necesidad consiguiente de tomar un préstamo para cubrir el sema vacío. El préstamo vizcaíno *sama* “cuello” < Lat. *sagma* “carga” (cf. *zama* “carga”) puede haber sufrido también un desplazamiento de sentido desde “parte posterior del cuello” o “nuca”, es decir, la parte del cuerpo sobre la que se lleva una carga hasta “cuello” en general. El último préstamo en estos grupos, *kasko* “cabeza” < Cast. *casco*, tiene seguramente un origen humorístico del estilo del castellano coloquial *tarro* para designar la cabeza, con pérdida posterior del marcado afectivo.

Palabras como *ile* / *ule* < **eule* “pelo” siguen el desarrollo metafórico animal ya visto en las lenguas IE. (significan también “lana”, según dialectos): el suletino *ilbe* ha conservado (?) el sentido “lana” y ha tomado *bilbo* (quizá préstamo del latín *villus*

¹⁷ Quizá de **bur-bar* “debajo de la cabeza”, según Lakarra 2002.

¹⁸ Según Mitxelena 1985 [1961], puede tener un segundo elemento *-un*, procedente de *oin* “pie”.

¹⁹ El primer elemento de *orpo* lo relaciona Mitxelena 1985 [1961] con *oin* “pie”, que alterna con *or(t)-* en composición: *ortusik* “descalzo” (fenómeno frecuente en otras palabras: *jaun* “señor” : *jauregi* “palacio”).

“vello”)²⁰ con el sentido de “pelo humano”. Los términos *txima*, *kima* “greña” se aplican coloquialmente a los humanos aunque están en origen relacionados con el alto y bajo navarro: *k(h)uma* “crin de caballo”. *Azal* / *larru* “piel” se aplican también a otras cubiertas y a piel de animales (cuero), respectivamente. *Idun* “cuello” puede ser una generalización desde “nuca” (así aparece en los primeros significados, vd. Mitxelena 1985) o tratarse de una metáfora ya vista en NA. (“cuello = soporte”), si es cierta la procedencia que propone Mitxelena: *idun* < **edu-* “tener” + *oin* “pie” (en suletino *idunñ* “mango”).

Lakarra 1995, 1996 sugiere reconstrucciones como (*h*)*ortz* “diente” < (*h*)*or* “perro” + *-tz* (sufijo), desarrollo paralelo al del castellano: (*diente*) *canino*. En este caso nos hallaríamos ante una generalización como la del ruso coloquial *klyk* “diente de animal, colmillo” > “canino” > “diente”; cf. el mismo segundo elemento en (*h*)*atz* “dedo de animal” > “dedo de persona”. Composiciones antiquísimas similares podrían verse también en *bezur* “hueso”, si es cierta la etimología de Mitxelena 1949: *bezur* < **ena-zur* (o **ene-zur*) con prefijo *e-*, metátesis de las vocales y paso *-n-* > *-b-*; de ser así, el segundo elemento sería reconocible, posiblemente *zur* “madera” o quizá cualquier material duro y blanco: cf. *zuri* “blanco” < *zur* + *-i* (sufijo de creación de adjetivos y participios). Algún compuesto parecido podría ser *ugatz* “mama”, quizá de *ur* “agua” + *gaitz* “abundante”.

La palabra *odol* “sangre” la explica como reduplicación parcial hacia la izquierda < **do-dol*, presente en otras palabras del léxico básico como *adar* “cuerno” (mecanismo aplicable también, quizá, a otros términos no explicados de este mismo grupo). También con reduplicación, seguramente del lenguaje infantil, se forma la palabra *titi* “mama”. En todo caso, seguimos hallándonos ante un sistema de cambio morfológico especial, el único presente en los grupos 1 y 2 (frente a la variedad de cambio en los grupos 3 y 4, con términos compuestos según estos sistemas “viejos”, frente a otros, más transparentes y, presumiblemente, también más nuevos).

Términos de estos grupos pueden, por otra parte, entrar de nuevo en la derivación con el sistema “nuevo”, que veremos en los grupos 3 y 4 (pero siempre para introducir alguna diferenciación con el término antiguo o para oponerse a un nuevo foco semántico): *mingain* “lengua” (“lengua-encima”), *letagin* < *betagin* “colmillo” (“ojo-diente”, compárese con (*h*)*ortz* “diente”), *atzamar* “dedo de la mano” (“dedo-diez”), posiblemente frente a *bebatz* “dedo del pie” (“abajo-dedo”), *atzazal* “uña” (“dedo-piel”)...

En el grupo 3 predomina la derivación y composición transparentes (especialización), del estilo de la que veremos para el *nyungar anew*: *burmuin* “cerebro” (“cabeza-médula”), *burezur* “cráneo” (“cabeza-hueso”), *bizkarrezur* “columna vertebral” (“espalda-hueso”); *bekain* “ceja” (“ojo-arriba”) / *bepuru* “ceja” (“ojo-cabeza”), *betile* “pestaña” (“ojo-pelo”) / *bepelar* “pestaña” (“ojo-hierba”), *betazal* “párpado” (“ojo-piel”), *errotagin* “muela” (“rueda-diente”), *matelezur* “mandíbula” (“mandíbula-

²⁰ Aunque puede que ya existiera algo parecido en Eusk. antes: compárese *ortusi* “descalzo” (*ort+uts+i* “pie-solo-marca de participio”) y *biluzi* “desnudo” (*bil(o)+uts+i* ? “pelo-solo-participio”, etimología de Azkue, puesta en duda por Mitxelena).

hueso”; *matel* < latín vulgar **maxella*), *erpu* “pulgar” (“dedo-cabeza”), *belarrondo* “mejilla” (“oreja-al lado”)... Existe, sin embargo, un grupo de términos compuestos cuyos componentes no son transparentes partiendo desde el euskera actual, aunque podamos intuir que son realmente raíces o prefijos procedentes de raíces, bien porque se repiten en varias palabras (*eztarri* “garganta”: *ezpain* “labio”) o porque se reconoce uno de sus elementos, como en *garunak* “cerebro”, cuyo segundo elemento es (*g*)*un* (“tuétano” en vizcaíno).²¹ Lo mismo en *beltzurrun* “riñón”, del que se reconoce *beltz-* “negro”.²² Más indetectables son las supuestas composiciones de *urdail* “estómago”, *birika* “pulmón”, *beste* “intestino”, *bare* “bazo”, *zain* “vena, tendón” (misma falta de especialización que en eslavo eclesiástico antiguo), *oin* “pie”, cuyos primer o segundo elemento se repiten en otros términos.

No se explican como derivados sino como metonímicos los siguientes: *saihets* “costilla, costado” (vd. nota 24) y *txilbor* / *zilbor* < **gilbor* “ombligo, panza”.²³

En el grupo 4 también se observa todo tipo de derivación: *betsein* “niña del ojo” (“ojo-niño”; *sein* se observa en labortano *segi* “niño” y *sebi* “criado”); *sudurtzuloak* “fosas nasales” (“nariz-agujeros”); *lepondo* “nuca” (“cuello-al lado”); *arpegi* “rostro” (< *aurre begi* “delante-ojo” en Mitxelena 1985, o bien, según la explicación más dudosa de Bouda —en Arbelaiz 1978— < *abo begi* “boca-ojo”, formación parecida a la del NA.); *bekoki* “frente” < *begi* “ojo” + *toki* “lugar”; *begitarte* “cara” (“ojo-lugar”, término reciente, según Mitxelena); *emasabel* “vientre materno” (“mujer-vientre”); *umetoki* “útero” (“niño-lugar”); *sorburu* “espalda” (“tronco-cabeza”, donde *sor-* es alternante con *soin* “busto, hombro”); *sorbald* “hombro” (con el mismo primer elemento *sor-*); *besape* “axila” (“brazo-debajo”); *eskumatur* “muñeca” (“mano-extremo”); *besondo* “antebrazo” (“brazo-al lado”); *ukabil* “puño” tiene un primer elemento común a *ukondo* / *ukalondo* “codo” (-*ondo* “al lado de”), quizá se trate de una antigua raíz *uk(o)-* “brazo (?)”, desmantizada, que llegó a funcionar como prefijo; *orpo* “talón” < *or-* / *oin* “pie” + *-po* (vd. nota 19); *aldaka* “cadera” (“a los lados”); *sabel* “vientre”, con un segundo elemento *-bel* “negro”, detectado por Lakarra 1996 en *gibel* “hígado” (para *gi-* “carne”, vd. nota 22), *arbel* “pizarra” (“piedra-negro”), *goibel* “cielo oscuro” (“arriba-negro”);²⁴ *oinzola* “planta del pie” (“pie-suela”); *oinazpi* “planta del pie” (“pie-abajo”)...

²¹ El primero, *gar-*, podría ser algo como “cabeza”, de forma que *garondo* “nuca” sería “cabeza-al lado”.

²² Tiene varios cognados: *giltzurrun*, *gantzurrun* y *guntzurrun*. En los dos primeros quizá se esconda un primer elemento *gi-* “carne” (?), según Lakarra 1996, presente en *gibarre* “carne magra, músculo”, *gizen* “grasa, gordo”, *gibel* “hígado”. El componente intermedio *-ltz-* puede deberse a la analogía con su cognado *beltzurrun*. *Gantzurrun* tiene un primer componente reconocible: *gantz* “sebo, víscera”, que podría completarse con un segundo componente *-urdirin* “azul” (cf. *giltz-urdirin*). El vizcaíno *guntzurrun* puede ser también analógico, esta vez, con la palabra *gun-* “médula”. Sea como sea, la misma variedad de cognados y la falta de regularidad en los cambios fonéticos indica que nos hallamos ante un término poco prominente (poco estable) desde el punto de vista prototípico.

²³ Lakarra 1996 indica que el segundo elemento *-bor* “redondo” (?) se observa también en *bortz* “cinco”, *enbor* “tronco”.

²⁴ El primer componente parece menos claro, pero Lakarra indica los siguientes paralelos: *samin* “dolor intenso”, *sakon* “profundo”, *saihets* “costado” (quizá < **sa-* + *hets* “cerrado, estrecho”).

Hay préstamos (a menudo combinados con metonimia) en estos grupos: *golko* “regazo, parte entre la ropa y el pecho, pecho” < Lat. *colpus*; *abutz* “mejilla, fauces” < Lat. *faux* “fauces”; con variación según dialectos: *masaila*, *matraila*, *maxela* “mejilla” < Lat. vulgar **maxella* “mandíbula” (misma metonimia que para castellano *mejilla*); *bibote* < Cast. *bigote*; *omoplato* < Cast. *omóplato*; *kopeta* “frente” < Cast. *copere* “pelo levantado sobre la frente” (con reinterpretación del término). Según Mitxelena 1954, *bizkar* “espalda” estaría relacionado con el ibérico *biscar*.

Otras metonimias: *erraiak* “entrañas, pulmones”: *erraiak* “riñones, espalda, zona lumbar” (distinción hecha, por ejemplo, en *suletino*); *izter* “muslo”: vizcaíno *izte(g)i* “ingle”. La falta de distinción en *gerri* entre “cintura” y “zona lumbar” se observa en otras lenguas ya vistas como en eslavo eclesiástico antiguo.

En este grupo hallamos también posibles reduplicaciones parciales: *kokots* “barbilla” (también sin oclusiva inicial: *okots*, como vimos en **do-dol* > *odol* “sangre”), *zintzur* “garganta” < **zir-zur* (reduplicación y disimilación, según Mitxelena, citado en Arbelaiz 1978) y quizá también *konkor* “joroba”, puede que rehecho de **kon-kon* (cf. *konka* “hueco” con el sentido de “elevación”).

Hallamos también metáforas: *sabai* “paladar” < “desván, techo”; *abur* “palma de la mano” < “parte anterior” (cf. *aurre* y el *suletino* *abür*, ambos “parte delantera”).

6. Otras lenguas y familias lingüísticas no-indoeuropeas

En este apartado iremos aportando evidencia sobre lo señalado en secciones anteriores, en especial, sobre el cuadro global (figura 8) y la clasificación de términos que configuran nuestra hipótesis, basada en las explicaciones aplicadas a las lenguas eslavas e indo-europeo (apartado 1.2, apéndices 1 y 2). En esta sección, presentamos otras familias lingüísticas, indicando los cambios más interesantes correspondientes a cada grupo tipológico de términos.

Recordamos que esta tabla representa tendencias universales con algunas excepciones, aunque realmente pocas en las lenguas estudiadas. Dichas excepciones las señalamos al final de cada grupo tipológico con la especificación del cambio no esperable que se ha producido. Muchas veces añadiremos una explicación lógica que permite explicar el por qué de este cambio inesperado. A pesar de las excepciones al cambio esperable o mayoritario, hay un principio que se cumple en todos los casos estudiados: el grupo 2 *nunca* aparece afectado por la metonimia ni por el préstamo ni el 1 por metonimia o especialización.

Nuestro sistema de detección del cambio lingüístico producido será, a falta de explicaciones concretas, la observación de los significados desarrollados en las distintas lenguas relacionadas a partir de la raíz reconstruida. En caso de falta de cambio detectable, también se señalará. La falta de cambio es, como veíamos en el IE., índice de estabilidad, en especial, en el caso de lenguas tan ampliamente documentadas a lo largo de la historia como el IE. y el HS, pero somos conscientes de que esto no indica necesariamente que el término no *pueda* cambiar sino sólo que en tanta distancia de tiempo y tales circunstancias no ha cambiado.

Las abreviaturas empleadas en esta sección son las siguientes:

Ac.	acadio	Hok. Bi.	bitoro
Ag.	agaw	Hok. Hor.	horobetsu
Ai.	ainú	Hok. Ya.	yakumo
Alt.	altaico	HS	hamito-semítico
Am.	amárico	IE.	indo-europeo
Ar.	árabe	Je.	copto jeroglífico
Ara.	arameo	Ka.	kazajo
Az.	azerbaijaní	KC.	kartvélico común
Ba.	bashkirio	Ki.	kirguís
Ber.	bereber	Ku.	ainú de Kuril
Bo.	copto bohaírico	L.	laz
Bu.	burushaski	Ma.	manchurio
Bur.	buriato	Me.	megrelio
ch.	chádico	Mo.	mongol
ChC.	chádico central	Na.	nahuatl
ChE.	chádico del este	Om.	omótico
ChO.	chádico del oeste	NA.	nyungar anew
Ch.	chino	Ri.	rift (cusítico del sur)
ChA.	chino antiguo	Sa.	copto sahídico
Chu.	chuvasio	Sach.	ainú de Sachalin
Co.	coreano	sem.	semítico
Cp.	copto (Sa. + Bo.)	Sv.	svan
CuE.	cusítico del este	Ta.	tártaro
Eg.	egipcio	TM.	tuguno-manchurio
Eusk.	euskera	Tu.	turco
Ev.	evenio	Turc.	turcomano
GZ.	georgiano-zan	Ug.	ugarítico
Ge.	georgiano	Uy.	uygur
ham.	hamítico	Uz.	uzbeco
Hb.	hebreo	Ya.	yakuto
Hok.	ainú de Hokkaidô		

6.1. **Indo-europeo** [Buck 1949, Chantraine 1968, Elsie 1986, Mallory & Adams 1997, Pokorny 1959, Stamatakou 1994] y **eslavo** [Academia de las Ciencias de la RC 2001, Benson 1994, Blagová, Cejtin, Herodes *et alii* 1999, Brückner 1970, Černyx 1999, Dubský & Rejzek 1999, 2000, Georgiev 1986, Machek 1971, Miklosich 1885, Nikolov 1998, Sadikov & Narumov 2000, Skok 1973]:

Cambios descritos en el apartado 2 de este trabajo, que configuran la base primordial para nuestra clasificación. La clasificación tipológica por grupos de términos y tipos de cambios está en la sección 8 (apéndice 2).

Por otra parte, Levin 1995 compara en su libro varias raíces IE. y semíticas intentando darles una explicación de origen común (bien sea por préstamo antiquísimo o por relación genética). Entre las partes del cuerpo humano contempla la similitud de

raíces IE. y sem. “oreja”, “ojo” y “hueso”, entre las que advierte un posible sufijo *-n* clasificador de las partes del cuerpo, al menos, para el semítico. Subraya también la alta funcionalidad del ojo y la oreja, además de su importancia cultural detectable en la Biblia y otros escritos,²⁵ que hace que no nos sorprenda su carácter estable.

Otro término común podría ser, según Levin, Ar. *qalban* “corazón” (Ac. *qerbam* “vientre”) : Skr. *gārbham* “vientre”; correspondería al interior del cuerpo (significado del cognado hebreo, con una metáfora posicional que se repite en otras lenguas) y, según la prominencia de un órgano concreto (corazón) o del conjunto en general (vientre), se especializaría en uno u otro sentido.

6.2. Hamito-semítico y copto

Las lenguas hamito-semíticas se dividen en 11 grandes grupos, algunos con subfamilias, de entre los que sólo citaremos las utilizadas en esta comparación: grupo semítico (hebreo, árabe, ugarítico, acadio, arameo, amárico...), bereber, egipcio (copto), chádico (del este, central y del oeste), agaw, cusítico del este (alto y bajo, saho-afar), omótico y rift (cusítico del sur). Para cada término, daremos la reconstrucción general del hamito-semítico o, en su defecto, sólo del semítico.

En la primera sección, nos fijaremos especialmente en las etimologías y cambios del copto, lengua situada en el centro del grupo hamito-semítico, entre el cusítico, bereber y semítico. El copto se divide en sahírico (en el Alto Egipto) y bohaírico, en jeroglífico y escritura griega (en el Bajo Egipto). Ofrecemos las palabras en ambos dialectos transliteradas al alfabeto latino. Las palabras jeroglíficas (también transliteradas) indican la primera atestación de las palabras egipcias. En 6.2.2 mencionaremos el resto de lenguas hamito-semíticas estudiadas.

6.2.1. Copto {Vycichl 1983}

En los términos del grupo 1 encontramos varias similitudes con evoluciones del IE., por ejemplo, la palabra Sa. *ḡōḡ* “cabeza” < *ḡō* “recipiente” (como francés *tête* e italiano *testa* “cabeza” < latín *testa* “recipiente, ánfora”).

Sa. *ḡnaḥ* “brazo, antebrazo” (también “esfuerzo, fuerza”) está relacionado con Sa. *tnḥ* “ala” y Je. *ḏnh* “ala, pierna”, con una metáfora animal y una forma que permite la siguiente reconstrucción: *ḡn(a)ḥ* “extremidad en general” < “ala” (cf. Ar. *ḡanāḥ* “ala, brazo”) junto con Sa. *alōḥ* “brazo” y “pierna”, que cubre también los semas “hombro”, “cadera” y “rodilla”. El término especial para la extremidad superior es de origen animal: Sa. *šōpš* “brazo, hombro”: Je. *ḥpš* “cuartos delanteros del animal”; no así el de la extremidad inferior: Sa. *pat*, *pbat* “pierna, cadera, rodilla, pie”, ni *uerēte* “pierna, pie”. Como vemos, todos estos términos tienen un núcleo claro “extremidad superior”, “extremidad inferior” e incluso simplemente “extremidad humana”, frente a una periferia de sentidos (“rodilla”, “pie”, “hombro”, “antebrazo...”) muy difusa, de entre los cuales algunos, sin embargo, también son centros prototípicos de otros términos.

²⁵ Cita como ejemplo la siguiente frase de *Eclesiastés* 1, 8: “ningún ojo se sació de ver y ninguna oreja de oír”, con paralelos en la literatura griega, como en Sófocles (*Edipo Rey* 1384-1389).

La palabra Sa. (*e*)*kibe* “pecho” se aplica tanto al del hombre como al de la mujer. Es el término básico, que después desarrollará por derivación otra palabra: Sa. *perkibe* “pecho, caja torácica” posiblemente < *per* “casa” + *kibe* “pecho”, mismo procedimiento que Sa. *mesthet* “pecho, caja torácica”: Je. *msty* “caja, panera” + Sa. *het* “corazón” (como en alemán *Brustkorb*, con el mismo proceso morfológico). Las palabras para “cuello” también tienen un núcleo fuerte que cubre otros semas que, habitualmente, suelen estar expresados por otras palabras: Sa. *makh* “cuello, nuca” (cf. Je. *mkh3* “parte posterior de la cabeza”) y Sa. *hah* “cuello, garganta”.

Los términos del grupo 2 suelen proceder de metáforas funcionales, de sentido figurado u objectuales, algunas ya vistas en IE.: Sa. *kuke* “piel, corteza” < *kök* “pelar” y Bo. *anom* “piel, cuero”; Sa. *sir* “pelo (de mujer), peluca” < “pelo de animal”; Cp. *kas* “hueso”, también “hueso de una fruta”; Sa. *obhe* “diente” (cf. Je. *ibh* “diente” < *ibh* “reírse”); para “ojo” hay una forma aislada en Sa., *iat*, y otra del HS., Cp. *bal* / *bel* (cf. Ber. *well* “ojo”), la última de las cuales significa también “fuente”, como en Ar. *ayn* “ojo, fuente” (similar desarrollo al del Eusk. *urbegi* “manantial” < *ur* “agua” + *begi* “ojo”); Sa. *maaġe*, Je. *msdr* “oreja” y “asa” (cf. checo *ucho hrnce* “el asa —la oreja— de la cazuela”) < Je. *sdr* “dormir” (misma derivación que en alemán *Schlaf* “sien” < *schlafen* “dormir”); Bo. *calog* “rodilla” (también “pie”), antiguo nombre agente de Sa. *cölg* “doblar” (nótese que otra vez es la rodilla la articulación prominente y denominada por su función); Sa. *iib* “uña” (también “dardo, zarpa”): Je. *yb* “uña” < *y3f.t* “garra” (con un origen como el visto en las lenguas eslavas).

Entre los órganos internos, el corazón es el que recibe más nombres: Cp. *hnt* “corazón”: Je. *h3.t-y* < *h3.t* “parte delantera” o bien < *h3y* “hacer circular (la sangre)”; Cp. *ib* “corazón”, que también significa “centro”, como en sem. y algunas lenguas IE. Son también prominentes los órganos: Cp. antiguo *mause* “hígado” y Sa. *uof*, Bo. *uob*: Je. *wf3* “pulmones”, sin cambio aparente (tampoco en Ar.); Sa. *noš* “bazo”.

Palabras estables son: Bo. *aspi* es “lengua” e “idioma” (cf. Hb. *šāfā* “lengua, idioma”), al igual que Cp. *las* “lengua” que se ha rehecho de *kas* “boca”, por especialización; Sa. *tebe* “dedo” (de la mano y del pie) y Sa. *ša* “nariz”, sin cambio conocido.

En el grupo 3 podemos destacar las siguientes metonimias y especializaciones: Cp. *mort* “barba” < Je. *mrt* “mentón”; *ogooce* “mandíbula” y “mejilla”; Sa. *kelenkeh* “codo”: Sa. *kille* “juntura” + *keh* “brazo”; Cp. *clor* “riñón”, quizá especializado de “entrañas” (cf. Ar. *kilyā* “intestino”, Ac. *kalitu* “riñón”); el término Sa. *ine*: Je. *n.t* “pulgar” puede ser una especialización de algo como “dedo” pues en demótico según algunas fuentes significa “uña, garra”. Generalizaciones como Cp. *tore* “mano” y “puño, rama”.

También hay metáforas y sentidos figurados: Sa. *tapro* “boca, entrada”; Cp. *ro* “boca, abertura, filo”; Bo. *bit* “costilla” y “rama de palmera”; la combinación con Bo. *kas* “hueso” = *kas-bit* “costilla”; Cp. antiguo *spat* “labio, borde”; Bo. *šbobi* “garganta” y “tubo”; Sa. *hlpe*: Je. *hp3.t* “ombligo” están relacionados con el verbo “unir” (Ar. *hilf* “pacto”) y Sa. *hetre* “ombligo” es en Je. *htr* “cuerda”. La misma relación semántica existe en *köbh* “tendón” y “cuerda” (como en EEA. y serbio). Una relación nueva es la de Cp. *mut* “nervio, tendón” (en demótico, “músculo”) y también “articulación” y la articulación por antonomasia: “cuello”.

Por último, los términos del grupo 4 se denominan según su posición: Sa. *maḥt* “cordón umbilical, entrañas” < *imy ḥ.t* “lo que está dentro del cuerpo”; Sa. *ḡise*, Bo. *cise* “espalda” (también “columna vertebral”); Je. *lzt* “vértebras”: demótico *lzy* “elevación” (quizá con relación a una espalda encorvada, como en eslavico); Je. *l3.t* “espalda, columna vertebral”, cf. Ar. *warā3* “parte de atrás”. También hay metáforas del tipo IE. en: Sa. *moḡḡ*, Je. *mdḡ* “cintura” y “cinturón (?)”, también como en eslavico; metonimias: Bo. *caloḡ* “pie, rodilla” < “doblar”; las palabras para “hombro”, sin foco fijo, coincidente con las de “brazo”, como: Cp. *šōps* “hombro, brazo” < “cuarto delantero de animal”; Sa. *pat* / Bo. *fat* “rodilla, pierna, cadera, pie”; Sa. *tipe* “cadera”: Je. *dp.t* “riñón (?)”; Cp. *mestḡet* “vientre” < “pecho”. Generalizaciones: Sa. *nēbe* y Sa. *ḡē* “vientre” y “estómago”; Sa. *kalahē* “vientre materno” < *ḡē* “vientre” y especializaciones: Bo. *kas-ro* “mandíbula, encía”, literalmente: “hueso-boca”; Sa. *kas-ntogerēte* “pan-torrilla, tibia” = “hueso-pierna/pie”.

6.2.2. Resto de lenguas hamito-semíticas (Orel & Stolbova 1995)

Muchos desarrollos del grupo 1 coinciden con los del copto: en las lenguas HS. en general se confunden los términos “brazo” con “ala” (Eg., ChO., Ar.). Los términos para “brazo” y “pierna” abarcan, como en copto, también sus partes más pequeñas (¿generalizaciones o especializaciones?): sem. **bann* “dedo”: ChO. **ban-H* “brazo”; ChO. **bVgwan* “ala, hombro, brazo”: ChC. **gwan* “codo”... En CuE., el foco “brazo” incluye el de “mano”, como en checo, griego moderno y otras. Es también conocida la metáfora funcional en la raíz sem. **am(m)* “brazo”: ChO. **am* “brazo”, Ara. *'mh* “codo”, Hb. *'ammā* “codo” (especializaciones), relacionada con **am-* “atrapar”, como en el grupo balto-eslavico (Lit. *ranka* “mano” < *rinkti* “atrapar”). Para el “cuello” tenemos parecidas etimologías de generalización a las del Cp.: ChC. **gun* “occipucio: cuello”.

También los términos para las extremidades inferiores son más prominentes que los de las partes que los componen, de lo que surgen especializaciones y posteriores metonimias: ChO. **acin-H-* “pierna”: ChC. **Hasin* “rodilla”. En general, hay términos que agrupan las nociones “muslo”, “cadera”, “rodilla” y “talón”, confundiéndolos a menudo. Como en las extremidades superiores, hay lenguas con un único foco para toda la pierna: rift **digir* “pierna, pie”, SA. **rigir* “pierna, pie”, sistema de varias lenguas eslavicas y griego moderno, entre otras.

Existen diversas generalizaciones para la palabra “cuerpo”: la raíz **gVwy-* “cuerpo” abarca la parte exterior del tronco: ChO. **gaw* “cadáver” (vd. mismo desarrollo semántico en Eusk.) y Ar. *gu'gu'* “pecho” (con reduplicación). La otra palabra se refiere a la parte interna: **gawp*: Hb. *gūp* “cuerpo”, Ar. *gawf* “interior, corazón”, ChC. **gu-guf* “corazón, pulmones”. Otras raíces generalizan “cuerpo” desde “carne” **3ik*, **3a-*. Teniendo en cuenta que, en general, las zonas del tronco humano se confunden a menudo entre sí (sem. **ir* “pecho”: ChO. **'ur* “estómago”: CuE. **'ur* “vientre”; ChC. **'Vy* “pecho”: ChO. **ḡay* “vientre”: sem. **ḡawīy* “intestino”...), podemos deducir que en este grupo el foco semántico “tronco” es muy prominente frente a una periferia de sentidos que incluiría el propio “pecho” (a diferencia de otros grupos lingüísticos, como el IE., donde “pecho” suele ser también un foco definido, a la par de “cuerpo, tronco”). Sin embargo, vemos en ChO. una denominación posicional para el pecho típica de otras lenguas: ChO. **gab-* “pecho” < “parte delantera” (cf. sem. **gabb-* “frente”).

En el grupo 2 de términos tenemos metáforas ya conocidas: **ad* “piel, cuero”; ChO. **kad* “piel”: Ar. **quadd* “piel de cordero” (misma evolución que en eslavó). Otra metáfora es la del Ar. **adam* “piel” < **dm* “ser marrón”. Igualmente en **ša’r* “pelo”: Hb. *ša’ arā* “pelo”; Ug. *š’rt* “lana” (en otras lenguas, está relacionado con el pelo de la cola del caballo); sem. **ḥatm-* / **ḥaṭm* “pico” y “nariz”; ChO. **ḥin-* “diente, algo afilado”. Los siguientes términos son estables: sem. **dam* “sangre” (Hb. *dām*, Ar. *dam-*): Ber. **dam(n)*; raíz **fal* “hueso” (también “pierna”); raíz **ind-* “ojo” (Ar. *iynda*); raíz **sim* “oreja” (Je. *sm.t* “orejas”, también en ch.), deverbativo de “oír”: Ar. *sm’*, Hb. *šm’* “oír”; sem. **anp* “nariz” (Hb. *’āp*, Ar. *’anf*).²⁶

La raíz **ṭahin-* “diente” (en sem. significa “muela”) < **ṭaḥan-* “moler, triturar”, es decir, tiene el mismo desarrollo que el IE. **g’ombhos* o, en un estadio posterior, el de la palabra polaca para “muela”. El Ber. **fun-fan* “nariz” está relacionado en el verbo “oler”. Los términos para “uña” que proceden de “garra” son estables: Om. **gūš-* “uña, garra”, pero otras veces se confunden los focos de “dedo” y “uña” (en casi todas las lenguas bien demarcados, quizá de nuevo por analogía animal —vd. nota 10—: el dedo y la uña en los animales se confunden a menudo): sem. **ṭupr* “uña”: Ag. **ḥifar* “dedo”.

La lengua y el idioma se confunden, como en gran parte de las lenguas estudiadas, pero en ChO. se añade un sufijo de parte del cuerpo al término original para denominar la lengua humana: **ḥa-lis-um* (sufijo = *-um*). También se confunden en Ag. (como en Cp.) “mano” y “dedo” en **na’an* (cf. ChO. **niwan* “uña”).

Los órganos internos se confunden a menudo entre sí (Ag. **Vzin* “corazón”: ChO. **ḥazin* “intestinos”; ChO. **lap* “hígado, bazo”: CuE. **lap-* “corazón, pecho”; sem. **ma’Vd* “estómago”: ChC. **mVHid* “hígado”: ChE. **myad* “vientre”) o entran en relación de generalización con otros sentidos como “vientre” y “pecho” (ChC. **bu-induk* “corazón, pecho”, en rift significa “vientre”; ChC. **mVHid* “hígado”: ChE. **myad* “vientre”). A pesar de ello, el único órgano sujeto a la metáfora posicional típica parece el corazón: sem. **gawp* “corazón” < **gawVf* “interior”: Ar. *gawf* “interior, corazón” (aunque en ChC. ha pasado a designar los pulmones).

Entre los términos del grupo 3 tenemos metáforas no funcionales como: Ber. **šVbVb* “ceja, pelo”, relacionado con el sem. **sabib* “pelo de la cola de caballo”; ChE. **fun-H* “boca”: ChO. *finalḥ* “agujero”; en ChC. **tufi* “mano” es una contaminación de ch. **taf* “mano” y *tuf* “cinco”. Como en Cp., el “pie” se relaciona con la pisada (también en lenguas eslavas): CuE. *rad* “pisada”: Eg. *rd* “pie”. Las nociones para “vena” y “tendón” están relacionadas, como en IE., con palabras para “cuerda”. Hay metáforas funcionales en sem. **bala’-* “garganta” < **balí’-* “tragar, comer”; Eg. *wf3* “pulmones” < **fi* “soplar” o Ag. **sanb-* “pulmón”: Eg. Je. *snb* “respirar”; sem. **argāb-* “intestino”: ChE. **burwag* “estómago” < **bor* “comer”.

²⁶ En otras lenguas HS. significa “boca”, metonimia quizá debida a la confusión de “nariz” y “boca” por analogía con el hocico de los animales (vd. pág. 409). Esta identificación puede ser también causante de compuestos para “cara” (= “nariz-boca”) como los del NA., donde la cara se interpreta como la suma de los ojos y el “hocico” = “nariz”, que agrupa tanto la nariz como la boca. El mismo fenómeno lo tenemos en confusiones entre “uña”, “dedo” y “mano” (por lo demás, muy prominentes), ya que en la pata del animal no se distinguen bien estos elementos.

Metonimias usuales: CuE. *gos-, ChC. *guyi-, sem. *daḡn, todos ellos “barba, barbilla”; *gaĉ, que se desarrolla en términos como “mandíbula, muela”, “barbilla”, “mejilla”; Ber. *bVl “pestaña, párpado”; sem. *pa’ : Hb. pe “boca”: Ar. fi’-at “frente” (con sufijo); Ber. *kVnfur “labio”: ChO. *kapur “boca”. Sobre las metonimias entre los órganos internos, hemos hablado arriba. Generalizaciones: ChO. *Vbyal “vena” < ch. *byal “sangre”; sem. *batm- “nariz, pico”: Eg. hnt “cara” y especializaciones: *ḡol- “cabeza”: ChO., ChE. *ḡwa-ḡwal “cerebro”; posiblemente, sem. *surV’ : Eg. wsr.t “ojo”; *tabin- “diente” > Ar. tābin-at- “muela”. De este tipo serían también: “diafragma” - “costilla” (en rift) y “garganta” - “cuello” en semítico. La relación ya vista en IE. de “cerebro” con “médula” se observa en las raíces *muqeq y *tibin.

La metonimia y especialización son los cambios lingüísticos mayoritarios en el grupo 4: CuE. *gos- “barbilla” y “barba” y formas paralelas: ChE. *gaʒ “mejilla”: SA. *gaʒ “rostro”; ChO. *bi-bi “espalda”: ChC. *bi-bi “hombro”: CuE. bob- “axila”; sem. *aḡm- > Hb. ‘eṣem, Ar. ‘aḡm- “hueso”: harsusi ‘aḡemet “espalda” (en otras lenguas, con sentido intermedio: “espinas dorsales”); ChE. *zik “hombro” y “brazo”; Ber. *ḡVlḡul “nuca”: ChE., ChO. *ḡwa-ḡwal “cerebro” (nótese la reduplicación); ChO. *ḡVḡwan “ala, brazo, hombro”: ChC. *ḡwan “codo”; ChO. *taf “palma de la mano, mano”; ChC. *rukub “muslo”: sem. *rukub “rodilla” (en general, hay metonimias entre “cadera, muslo, rodilla, talón” o “tobillo, pie” en diversos términos para la extremidad inferior). Otras metonimias a las que ya hemos aludido son las que se producen entre “vientre, estómago, intestino, pecho”, “brazo, espalda”, “paladar, laringe, garganta”...

El desarrollo de la raíz *gac / *gic “rostro”: ḡs “persona” (con un cambio fonético *g + e, o > *de, *do) tiene un desarrollo semántico como el del griego πρόσωπον y latín *persōna*. Otro desarrollo del mismo concepto es *ga’id “cara” < *ga (prefijo) + ‘id “ojo” (como el gótico *and-augi* < *augo* “ojo”). Por analogía animal tenemos Ber. *u-bay “joroba del camello”: ChO. *bay “espalda” y sem. *dubr “espalda” (Ar. *dubr*, Hb. *ḡbīr*) < *dub “cola de animal, lomo”.

6.3. Lenguas kartvélicas [Klimov 1998]

El diccionario etimológico de Klimov reconstruye sistemáticamente el llamado kartvélico común (KC) y, cuando esto no es posible, se limita al georgiano-zan (GZ). Las lenguas utilizadas en la comparación son el georgiano, laz y megrelia (las más cercanas), junto con el svan (más alejada del resto).

En nuestro grupo 1 de términos señalaremos varias metáforas funcionales: la forma reconstruida del KC *ḡwi(r)c₁x “pierna” se puede relacionar con *ḡwi(r)cx “levantarse”. Algo similar pudo ocurrir con KC *berq “pierna”, que da en Ge. *pex* “pierna” pero en Sv. *bērq* “paso” (otra explicación podría ser la generalización desde un significado “huella del pie, paso, planta del pie” > “pie” > “pierna”, cuya primera evolución vimos en ruso *stopa* “planta del pie” > “pie” y la segunda, en eslavo eclesiástico antiguo *noga* “pie” > “pierna”). Como en las lenguas eslavas, NA., griego moderno y otras, se reconstruye para el KC un foco “brazo” que también incluye o puede significar “mano”: *qe-, doble significado que se mantiene en Ge. antiguo *xel*,

pero que parece haberse especializado para el brazo en Ge. moderno. La palabra **taw* “cabeza” expresa también “comienzo” y “cabeza del cereal”; una metáfora paralela es **txam* “cabeza” y “cima” (como en IE. y NA.). La palabra Sv. *gwäm* “pecho” es en Ge. *gvam* “cadáver”, por lo que Klimov reconstruye **gwam* “cuerpo”, para lo que deberíamos suponer una especialización en Sv. (el cambio del Ge. es similar al del Eusk. *gorpu* “cadáver” < latín *corpus* “cuerpo”).

Del grupo 2 destacamos las siguientes formaciones de metáforas no funcionales, algunas ya conocidas: KC **gul* “corazón” y “parte central”; GZ **tma* “pelo” y “plumas, lana” (Ge. *tma* “pelo”, laz (*n*)*toma* “plumas, lana”); KC **nena* “lengua” y “palabra”; KC **qwi3₁-l* “hígado”: Ge. *wi3l* “hígado”: *qvit* “amarillo” y Me. *qvižil* “negro-violeta” (relaciones semánticas como las del búlgaro y Eusk.); GZ **qur* “oreja” y “extremo” (Ge. *qur* “oreja, extremo”, Me. ‘*už* “oreja”); la articulación por excelencia puede ser GZ **muql* “rodilla” y “esquina” (Ge. *muxl-* “rodilla”, Me. *muxur* “esquina”), aunque también sufre una metáfora GZ **d(l)aqw-* “codo” y “arco”.

Palabra con metáfora funcional es GZ **k₁b-il* “diente” < **k₁b* “morder”; sin cambio aparente: GZ **určx* “intestino”, KC **pir₁w* “pulmones”; fonosimbolismo típico en **3u3u* “mama” (cf. GrM. βυζι, ruso infantil *sis*).

En el grupo 3 también hay metáforas no funcionales (algunas con metonimia): GZ **laš* “labio” y “boca de animal, morro” (laz *leşk* “labio”, Ge. *laš* “boca de animal”); GZ **kon-*: laz *kun-* “cerebro” y Ge. *kon-* “grasa”; KC **pir* “esquina”: Ge. *pir* “boca, cara, esquina” y Sv. *pil* “labio, esquina”; Ge. *ničv* “labio” < Ge. antiguo *ničur* “nariz de animal” (cf. Me. *ničev-* “cara fea, hocico”). Las palabras para “garganta”: KC **qorq* y **qarqant* pueden explicarse, según Klimov, como préstamos o fonosimbolismos. También es fonosimbolismo, según Klimov, GZ **o(m)pe* “ombligo” (de ser así, como en IE. y lenguas eslavas). La primera de estas palabras se aplica también a la mandíbula por metonimia. También metonímicas son GZ **ç₁arb* “ceja” (que en Ge. antiguo es *carb* “ceja” y “pestaña”) y KC **ç₁el* “intestinos” (Ge. *cel* “intestinos” y “cintura”). El término **3₁ar₁w-* “vena” es estable, excepto en laz, donde se ha sustituido por un préstamo del turco. GZ **twin* “cerebro” es estable. Metáfora funcional es GZ **γ₃il-* “muela” < **γ₁-ež* “cortar”.

Por último, en el grupo 4 predomina la metonimia y especialización: KC **ni-ka₁p* “barbilla” (de **ka₁p* “charlar”) tiene un primer elemento *ni-* repetido en Ge. *ni₁kel* “labio”, Me. *nə₁ə* “barbilla”, laz *num₁ku* “pico, barbilla, boca”; **γ₁aç* “mandíbula” está relacionado con **γ₁aç₁-w* “mejilla” (en Ge. antiguo, también “barbilla”); GZ **ube* “regazo” es también “pecho” en laz *uba*; KC **qba* “mandíbula” es en Ge. *qba* “mandíbula”, en Sv. *qpaô* “mejilla” y quizá Sv. *qab* “barba”; KC **qarqa* es “faringe” y “boca”. La “espalda” o “hueso de la espalda” en Ge. *quliv* se relaciona por especialización con Me. ‘*vil* “hueso”.

6.4. Ainú [Vovin 1993]

Vovin 1993 reconstruye el proto-ainú sobre la base de tres grupos de descendientes: el ainú de Hokkaidô (isla al norte de Japón), dentro del cual se incluyen el Biru, Yakumo, Horobetsu y Saru, entre otros, el de Sakhalin (península en el extremo

oriental de Rusia) y el de Kuril (también en Japón). Siguiendo el sistema presentado, nos fijaremos en los significados desarrollados por cada raíz para detectar el cambio lingüístico producido (o el no cambio).

Entre las palabras del grupo 1, tenemos el centro prototípico en “pierna” (Ai. **kEma* “pierna, pie”) y “brazo” (**tE=kL* “brazo, mano”), ya visto, por ejemplo, en checo. Ai. **po-* “cabeza” toma un sufijo en Ya. *pake-be*; en Ku. *pa*, se mantiene invariable. La palabra **tOO* “pecho” es una generalización desde “mama”, lo cual sabemos debido a la relación de dicha palabra con Bi. *to-pe* “leche”, literalmente “agua de pecho”. La otra forma para “pecho” es otra generalización —derivación—, esta vez de “corazón”: Ya. *pen-ram* desde **rAm* “corazón, alma”.

El grupo 2 sufre el típico cambio metafórico no funcional en: Ya. *etop* “pelo” desde “cuero” (Ku. *otap* “cuero”) y Ya. Hor. *rus* “piel” < “cuero”; relación con el órgano correspondiente del animal en **ra* “hígado” (Hok. *ra*) = Ya. *ra* “hígado”, Hor. *ra* “hígado de pez”, saru *ra* “grasa de intestino de pez”. Hay una metáfora funcional conocida en: **tOO* “mama”: Bi. *to-pe* “leche, agua de pecho”. El resto de términos de este grupo se reconstruyen a partir de un solo lexema con un solo sema (no cambiado): **nii* “diente”, **nuu* “ojo”, **kisAr* “oreja”, **san-pe* “corazón” (donde *-pe* es un sufijo; cf. prefijo *be-* en términos de este mismo grupo en Eusk.), **etu* “nariz”, **pEt* “dedo” (aunque en los dialectos atestigüados aparece siempre con prefijo: Ya. *tek-pe*, Ku. *aski-pit*).

En el grupo 3 también encontramos las esperadas metonimias y especializaciones en **gOn* “vientre” y “estómago”, **tuy* “intestinos” y “estómago”, **noiporo* “cerebro” y “frente”, **dE=kut* “garganta” y “cuello”.

El grupo 4 se ajusta, en su mayoría, a la metonimia: **nOt* “barbilla” y “mandíbula”: Ya. *notkir*, junto con Ku. *notkam* “mejilla” (Ku. *not* “boca < barbilla” + *kam* “carne”) vs. Ku. *notkyu* “barbilla”, con una segunda metonimia. La raíz **kup-* “hombro” desarrolla una especialización en Ya. *ku-kew* “omóplato” (*kew* “hueso”) que, por metonimia, pasa a *kukewe* “hombros” y por metáfora, también “mandíbula”. Otra especialización, combinada con metáfora es *tiék-ietu* “puño”, literalmente “nariz del brazo”. También hay metáforas como *nirush* “encía” (literalmente, “piel de dientes”); **kíp=utur* “frente, lo de delante”; **osma=k* “espalda, lo de atrás” en Ya. *osmak* “espalda”: Sach. *osmake* “lo de detrás, detrás”.

6.5. Nyungar anew, en el SO de Australia [Brandenstein 1988]

El libro de Brandenstein es la presentación de la hipótesis de que el curioso y excepcionalmente regular cambio fonético del Nyungar anew llamado “metátesis de la consonante en no inicio de palabra”²⁷ es producto de la voluntad de una o varias personas y no de un cambio fonético natural. Sin entrar en esta discusión, nosotros aprovechamos las raíces comparadas o reconstruidas a partir de lenguas emparenta-

²⁷ Se trata del cambio de consonante-vocal a vocal-consonante en sílabas no al comienzo de palabra; por ejemplo, en Nyungar anew tenemos palabras de tipo *qaatt* “cima, cabeza”, *miial* “ojo”, con metátesis en la segunda sílaba frente al resto de lenguas emparentadas: Lyo: *katta* “pelo” y *kadda* “cima”, Pitto-pitta: *miḷa* “cara”.

das, tomando como buenas dichas formas pero fijándonos sólo en su aspecto semántico y lexicográfico —real— para observar el cambio lingüístico de las partes del cuerpo.

En el grupo 1 tenemos un interesante sistema, por lo regular y esperable según nuestra hipótesis de prototipos: las palabras para la cabeza, el cuello, el pecho y las extremidades son fuertemente prominentes y parten de metáforas relacionadas con los puntos de orientación en el espacio: la cabeza es la “cima”, el pecho, “lo de delante”, las piernas, “lo de debajo”, los brazos, “lo de arriba” y el cuello, el “soporte”: *qaatt* “cabeza” desde “cima, colina”, *yäert* “pecho, lo de delante”, *quunq* “cuello” es, en origen, el “soporte”, *warn-ug* “brazo” (en general, “lo de arriba”) y *maatt* “pierna” (“lo de abajo”). Estos dos últimos términos tienen un foco “brazo” y “pierna” excepcionalmente fuertes, pues pueden denominar no sólo toda la extremidad, sino también a sus partes por separado, nuestros “codo” y “hombro”, “espinilla”, “rodilla”, “pie” y “planta del pie”.

En el grupo 2, hay metáforas animales y vegetales como: *maup* “piel” y “corteza”; *-gaurnt* “pelo” y “plumas” en la palabra *qaatt-gaurnt* “pelo de la cabeza” (literalmente, “cabeza-pelo”); *mari* “carne” y “corteza”; *piip* “mama” y “leche materna” (quizá un fonosimbolismo del tipo eslavo). El término *maüyer* “hígado” < “negro”, como en búlgaro y quizá también en Eusk. (vd. 5). La palabra *miiäl* “ojo” parece proceder por metáfora funcional de *mii* “visión / cara” (Pitta-pitta: *mii* “ojo” > *miba* “cara”), quizá el mismo sistema que en *tua(w)anq* “oreja”, relacionado con el verbo “oír”. Por especialización —método no corriente— se forma *taalanw* “lengua”, literalmente, “en la boca, en la abertura”. Otros términos parecen no haber cambiado: *mualb* “nariz”, *ñur-luq* “diente”, *quurt* “corazón”, *vnuup* “riñón”. La articulación más prominente parece *puanivy* “rodilla”, que también significa “isla” (por metáfora).

En el grupo 3 predomina la especialización, a veces, en combinación con la metáfora no funcional: *qaatt-nuruq* “cerebro” (= “cabeza-yema”), *maar-ñaañq* “pulgar” (= “mano-madre”), *miiäl-nabaq* “párpado” (= “ojo-piel”), *miiäl-ñaurnt* “pestaña” (= “ojo-pelo”). Las dos últimas formaciones son idénticas a las del Eusk. Hay metáforas no funcionales como *vaa* “boca, lengua” que se opone por especialización a *taa* “boca, labio”, ambas con un significado de “abertura”; *piert* “tendón, vena, músculo” desde un significado “línea, camino”. Metonimias y especializaciones sin metáfora son las siguientes: *waurt* “garganta” y “cuello”, *ñaañq-quabiüräl* “intestino delgado” (= “madre-vientre-en”). Las palabras *piib* y *quaitv*, ambas “ombligo” no cambian, al igual que *ñaarib* “costilla”.

La palabra NA. *maar* < *mara* “mano, dedo” nos crea un problema: ¿cuál es el foco de esta palabra? Según nuestra hipótesis, debería ser “dedo” y así lo parece si tenemos en cuenta su relación con otra palabra derivada de la anterior: *maraq* “rama de árbol” y “parte baja del brazo”: podemos decir que estos dos significados se relacionan más bien con “mano” (el extremo en general del brazo, una rama con ramas más pequeñas es como una mano con dedos) y que, por tanto, parece posible que sea el foco “mano” el secundario (con un lexema propio derivado, *maraq*) frente a *maar* “dedo”.

En el grupo 4 predomina la metonimia: *ñarnaq* “barbilla, barba, mejilla”; *yuuřity* “mejilla”: *yu-ürat* “frente” (compárese el segundo elemento, ya que *yu-* es un prefijo

para partes del cuerpo); *quunq* “hombro” y “cuello” (< “soporte”); *yäert* “mandíbula” y “barbilla” (literalmente, “lo de delante”, también empleado para el “pecho”); *waa-llaq* “gaznate”, relacionado, según Brandenstein, con una raíz *waall-* “pulmones”; *viän* “planta del pie” y “pie”. También están los semas sin prominencia “codo”, “hombro” (incluidos en *warn-uq* “brazo”) y “espinilla”, “pie”, “planta del pie” (en *maatt* “pierna”), ya comentados. La cara se denomina *taa-miiäl*, es decir, “boca-ojos”, misma etimología que la propuesta por Bouda para el Eusk. *arpegi* (Arbeláiz 1978, p. 34). La palabra para la palma de la mano se crea por especialización con metáfora: *maara-quabiil*, literalmente, “mano-en-ventre”.

6.6. El grupo túrquico (y observaciones sobre la familia altaica en general) [Cincius & Dmitrieva 1984, Dybo 1996, Sevortjan 1974]

De entre las múltiples lenguas incluidas en el **grupo túrquico** y en el diccionario etimológico de Sevortjan, nos limitaremos a ejemplos de las más representativas: turco, azerbaijaní, tártaro, turcomano, kazajo, yakuto, chuvashio, kirguís, bashkirio, uzbeko y uygur. Estas lenguas están situadas desde Oriente Próximo hasta el lejano Oriente, hacia el este desde Turquía (la más oriental en Yakutia, al norte de la costa rusa del Pacífico). Excepto el turco, estas lenguas se hablan en repúblicas de la antigua Unión Soviética y de la Federación Rusa.

En este diccionario sólo se trata un término del grupo 1 y otro del 2, y muchos de nuestros grupos 3 y 4. No se especifica la razón de esta ausencia aunque, siguiendo la lógica de este trabajo, podemos pensar que, debido a la constancia de estos términos, ni siquiera existan buenas etimologías para los mismos. En diccionarios etimológicos del IE. y otras familias, estos términos se incluyen señalando la inexistencia de etimología o falta de cambio. Quizá en el caso del diccionario de Sevortjan se haya optado por no hacer siquiera alusión a dichos conceptos.

Del grupo 1 se menciona la “extremidad inferior”, afectada por el esperado y ya comentado para otras lenguas cambio de la metáfora funcional: de la raíz tur. **ad/aj-* “andar” y el sufijo de instrumento *-aq / aγ* se deriva la palabra *ajaq* “pierna, lo de andar” y también “fundamento, base”, según una asociación frecuente en otras lenguas. Esta palabra es equivalente al alt. **padak* “extremo” (vd. *infra* la etimología de **p* “ata- y similares). *Ajaq* aparece con el significado prominente de “extremidad inferior” en la mayoría de las lenguas (Tu. dialectal, Turc., Ba., Ka., Ta., alt.); en otras ha pasado a designar el pie (kumlinio) o también la pata animal (Az., Ya., Ta., Turc.).

De nuestro grupo 2 se trata el término *özek* “centro” en dialectos del Tu., Ma., Ba. y “núcleo de fruta” en Tu., Ka., Ta., Ba., Uz., alt. De aquí se pasa a un significado “corazón” en Ka. (y “vientre” en algunos dialectos del Ta.) por el proceso de metáfora no funcional ya detectado en otras lenguas como semítico y kartvelio.

En el grupo 3 aparecen representados términos afectados por metáforas objetuales como *azi* “muela”, especialización en tur. desde el significado en alt. “diente” (explicada más adelante). El término *ayz* “boca” (en Turc., Az., Ta. de Crimea) se relaciona mediante metáfora animal con el significado “fauces” en Tu., Turc., Az., Ka., Ta. y con “labio” en Ya., Tu., Chu. En la mayoría de estas lenguas coincide con

el significado de “abertura” (como ya hemos visto en IE., sem., NA.). En Chu. *šəvar* “boca” la metáfora es más evidente: *ši* “superior” + *švar* “abertura”. Interesante apoyo de nuestra apreciación referida a la confusión en muchas lenguas de “boca” y “labios” es la interpretación de la boca como “dos labios” en Ya. *uos* < **aγuz*, con un sufijo dual -z presente también en *bärřiz* “mejillas”, *omuz* y *kögüz* “hombros”, *äkiz* “gemelos”. Otra raíz para “labio” es *erin*, con este significado en dialectos del Tu., Ba., Ka., Turc., y alt. en general. De nuevo se confunde con “boca” en karajmio. Quizá se pueda aislar una raíz **er/el-* “morro (?)”, boca (?) presente en Mo. *elgol* “rostro” (cf. Co. *kol* “hueso”) y Mo. *er-igiün* “mandíbula” (literalmente, “hueso de la boca”).

El término *el/el'ik* “mano”, con este significado en Tu., Turc., Az., Ya. y dialectos del Uz., proviene del verbo **el / i:l* “colgar, vestir, tocar, cazar” con el afijo de instrumento *ay/ aq*. Esta etimología es clara en antiguo Uy. *elik* “el que coge algo, la mano”, relacionado con Uy. *almağ* “tocar, quitar”. Se compara también el Mo. *elde-* “trabajar con las manos”. La palabra *oñurtqa* “columna vertebral” (Tu., Az. Ka., Ya., Uy., alt.) también se puede separar en el verbo *oñur* “separar, desarticular, romper una articulación” + el sufijo -qa, seguramente con un sentido del tipo “lo que está articulado, separado en partes”. Este símil recuerda al aludido a propósito de varios términos eslavos (ruso, checo, polaco). *Öngek* “tracto digestivo” se especializa como “garganta” en unos dialectos del Ba. y, en otros, como “cuello”, siguiendo un modelo frecuente. El primer elemento de este término procede de **öm-*, que se detecta, según el autor, en los arriba citados *om-uz* “hombros”, *oñ-ur* “separar, desarticular” y en *om-rav* “pecho de la yegua”. Quizá este elemento designara en general “pecho” o parte superior del cuerpo y se fuera especializando en los distintos sentidos presentados.

La mayoría de las etimologías bien explicadas se relacionan con nuestro grupo 4. Como de costumbre, hallamos en este grupo los más variados cambios léxico-semánticos: metáforas como la del tur. *özek* “centro, núcleo de fruta”, ya comentado arriba a propósito del corazón, proviene de un término alt. que también designa las vísceras, de donde se especializa en Ka. “pecho” y “vientre”. Como veremos después en otras lenguas altaicas, hay una confusión de la “palma de la mano” y la “planta del pie”, de forma que *a:ja* “palma” en Turc., Uz., Ba., significa “planta del pie” en dialectos del Tu., quizá habiendo pasado por una metáfora animal presente en Ya., donde esta palabra significa “pata de animal” y “mano”. Otra palabra para “palma” es *alaqan* (en Turc., dialectos del Ka., alt., Ba.), procedente de **al-* “coger” (cf. Co. *phal* “brazo”). Otra metáfora (posicional) se observa en *a:lm* “frente” en Turc., Ta. con una etimología **a:l / al* “delante” + *-m*, sufijo diminutivo (así en Tu., alt.), quizá pasando por una especialización desde “rostro” y “aspecto” (con este significado en Tu., tuvinio). El mismo proceso en *öñ* “rostro” en Ka., Ki., Uy. : Chu. *um* “lo de delante”, turA. *öñ* con este mismo significado (en otras lenguas tiene el sentido de “color de la cara”). Una metáfora humorística es la de *erkek* “pulgar”, literalmente “hombrecillo” (< *er(en)* “hombre” + diminutivo -*qaq / yaq*).

Diversas metonimias, generalizaciones y especializaciones: *egin* “hombro” en Uz., dialectos del Tu., del Turc. y del Az., significa “omóplato” en otros dialectos del Tu., “espalda” en otros dialectos del mismo Tu. e incluso “cuerpo” en dialectos del Az. (la raíz proviene por metáfora funcional del verbo **eg / eñ-* “torcer, inclinar”, más un sufi-

jo). Igualmente, *omuz* es “hombro” en Tu., Turc. y Ka., “omóplato” en dialectos del Tu., “espalda” en dialectos del Tu. y los cognados Mo. *omu-zuʁun* “hueso pectoral” y Chu. *ömrā* “pecho”. La palabra *enek* y sus variaciones significan “barbilla” en Turc., Tu., Ka., Ta., Ba., Uz., alt. en general y también “mandíbula” en Tu., Uz., alt. Por el mismo proceso de metonimia se explica el cognado húngaro *ény / ínny* “encía, paladar, mandíbula”. Interesante caso de metonimia supone el término *owurt*: “parte interior de la mejilla” en Tu., Turc. y Ya. (extraña especialización quizá relacionada con la relativa prominencia cultural de esta parte del cuerpo, dada la existencia de instrumentos musicales aplicados a esa zona), que significa simplemente “mejilla” en Co. y Ki. u otras partes de la boca (“encía” en Ta., “gaznate” en alt.), de un verbo *avurt / owurt* “llenar la boca, masticar, comer, beber...”. Otra metonimia: *öge* “articulación” en alt. y Uy.: “costilla” en dialectos del Tu., relacionado con alt. *sö:k* “hueso”. El término *u:ga* y cognados es el “cuarto trasero de un animal” en Ki., “cadera” en Tu., dialectos del Chu., alt. y “hombro, espalda” en Uy.

Ujluq significa “cadera” en Turc., Ya. y “muslo” en dialectos del Tu., Ya. Su etimología es del tipo tabuístico, proviene de **ub-* relacionado con *ubat* “vergüenza”, *yjal* “avergonzarse” + sufijo *-lik* “concentración de”.

Préstamos en este último grupo: Chu. *janax* “barbilla” < Ta. *janak* “mejilla”, con la subsiguiente metonimia; quizá el ya comentado *omuz* “hombro, omóplato” desde el griego ὄμος “hombro” (parece que este término se empezó a usar de forma tardía y antes se usaba la palabra *θigin*).

Cincius & Dmitrievna 1984 estudian los lexemas con inicial sorda aspirada en las lenguas altaicas (además del grupo túrquico, incluimos ejemplos del mongol, manchuriano, tuguno-manchuriano, buriato, coreano y evenio), agrupándolos según campos semánticos. De cien lexemas diferencian varios referidos a partes del cuerpo humano y animal: palma de la mano - mano, palma de la mano - planta del pie, pierna (parte inferior), pata - puño, pie (ir andando), fosas nasales (abertura), cabeza - cerebro, labios - morro - mejilla, pulgar - dedo.

Entre los términos correspondientes a nuestro grupo 1, describen los siguientes: de la raíz alt. **p*“*ata-* “parte inferior” se deriva la palabra del turA. *adaq* “pierna, pata de animal”, según una metáfora ya observada en otras lenguas (nyungar anew). La confusión “cabeza - cerebro”, extendida en otras lenguas (latín, varias lenguas eslavas...), se encuentra aquí en la derivación de la raíz alt. **p*“*ekin* “cabeza, comienzo”, mantenido con este significado en antiguo Mo. *bekin*, hacia la palabra Ma. *fexi* “cerebro”.

En el grupo 2, encontramos la etimología de “diente” (en tur. *ayiz* “muela”), relacionado con una raíz verbal **az/iz* “moler”, una etimología similar a las del IE., sem.

De los grupos 3 y 4, se tratan términos como “mano - palma”. Del lexema alt. **p*“*āja-ŋa* “palma de la mano”, presente en TM, el grupo tur. y otras, se pasa a “mano” y “planta del pie” en Ev., en el primer caso por generalización y en el segundo, por simple analogía de la palma de la mano con la “palma” del pie (analogía quizá favorecida por la igualdad de ambas realidades en los animales). Este último proceso se observa también en la raíz **p*“*ala-gan* (y similares) “palma de la mano - planta del pie”, es decir, “superficie plana de cualquier extremidad”, con tal significado en TM.

(especializado como “palma” en las lenguas túrquicas, como “planta” en Co. *pal'*, como “mano” también en Co. *pxal'*). Una especialización similar a la de “mano - palma” es la de alt. **p'öli* “pie - planta del pie”, desde un significado “andar, dar pasos” y presente con ambos significados en Mo. y Bur. De la raíz anteriormente comentada **p'ata* “parte inferior, pierna” se deriva **p'ataka*, que aparece en TM. con el significado “pata, pezuña” y por metáfora no funcional deriva en significados como “puño” (en antiguo túrquico), “palma de la mano, puño” en Ya.

Otros procesos de cambio semántico en términos de estos grupos son la derivación desde **p'üte* “abertura” al TM. y tur. “fosas nasales” (en Ma., en cambio, el término relacionado denota el órgano sexual femenino). Del lexema alt. **p'emün* “labios” se derivan significados con los de TM. y Ev. “morro del ciervo” (analógico), Co. *ppjam* “mejillas” (por metonimia, quizá pasando también por un significado o una noción de morro o cara en general). Por último, la raíz **p'erekei* “pulgar”, conservada en Mo. y TM. con este significado, aparece como “dedo” en turA. *erkäk*.

Dybo 1996 realiza un detallado estudio sobre los términos referidos a la extremidad superior y relacionados en las lenguas altaicas (comparadas con las iranés, indoeuropeas y urálicas). De entre todas las lenguas estudiadas, Dybo lista los posibles focos para la mano (puño, puñado, palma, mano, brazo...) y las posibles agrupaciones de estos focos (lenguas sin foco para el puño frente a la mano, como el antiguo ruso; lenguas sin foco para la palma, como el letón, irlandés; lenguas sin foco para la mano frente al brazo, como en la mayoría de lenguas eslavas y clásicas). Dybo observa 6 fases posibles de cambio léxico-semántico entre el “brazo” y la “mano” (la autora habla en términos estructuralistas de pérdida o restauración de oposiciones): 1) el “brazo” se denomina con un término, 2) ese mismo término se aplica por generalización a la “mano”, 3) un nuevo término procedente de otro origen (puño, palma) se generaliza (empleándose simultáneamente con los otros) para “mano”, 4) el nuevo término se especializa sólo para “mano”, 5) el término antiguo general se especializa para “brazo” o bien 6) el término antiguo se especializa para “mano”. Observamos que el único cambio no observado por Dybo en el amplio muestrario de lenguas es el del paso del término empleado para “mano” al “brazo”, sin pasar por la generalización de “extremidad superior” (brazo + mano). Esto coincide con nuestro análisis de mayor prototipicidad del “brazo” (grupo 1) frente a la “mano” (grupo 3).

6.7. Algunas notas sobre el burushaski [Čašule 1998] y el nahuatl [Hill & Hill 1981]:

A pesar de que el interés de Čašule 1998 es encontrar relaciones genéticas o de préstamos entre el burushaski (hablado en el Caúcaso, sin relación probada con ninguna lengua) y las lenguas indoeuropeas, nuestro aprovechamiento de sus etimologías ha sido de orden semántico y exclusivamente dentro del propio burushaski.

Así, observamos en esta lengua la que parece ser una constante en muchas lenguas: la relación entre Bu. *-d̄il* “mama, pecho femenino” y su función, pues dicha palabra está relacionada con *diltar* “producto lácteo” y **dilas* > *dulas* “niño, chico”. Otra metáfora funcional es la de *būk* “garganta”, relacionada con “comer” a través de *būiki* “tipo

de pan". Característica es también la derivación o especialización de *-l̄pūr* "pestaña" < **l-būr*, literalmente "pelo del ojo", similar a la del Eusk. y NA. La palabra *-ūl* "vientre" está relacionada con las entrañas y el "interior" (misma palabra en plural), como en varias lenguas del IE. Por último, *-a₃* "cuello" se usa también metonímicamente para la "nuca".

El estudio lexico-estadístico de Hill & Hill 1981 sobre el *nahuatl* (estudio realizado en Tlaxcala y Puebla, en el área mexicana de Malinche) se centra en la sustitución de palabras indígenas por otras hispanizadas en esta población de habla altamente criollizada. De sus observaciones obtenemos un par de datos valiosos: de la lista de Swadesh 100, ningún hablante hispanizó las palabras para "uña" y "sangre" (palabras de nuestro grupo 2) y en poquísimos casos "piel", "corazón" y "cuello" (grupos 1 y 2). Las más hispanizadas fueron "pecho" (palabra de orden taxonómico variable) e "hígado" (grupo 3). La criollización no es comparable al cambio semántico natural, ya que ésta se impone en todos los órdenes de la lengua, en un proceso de pérdida total de la lengua indígena (es el caso de la mayor parte de Sudamérica), pero en ciertos estadios puede ayudar a deducir la prominencia semántica de un término para un hablante (en función de la conservación del mismo).

6.8. Algunas notas sobre el chino [Baranova & Gladckov 1980, Baranova & Kotov 2001, Sagart 1999]:

La palabra del ChA. *shou₃* "cabeza" (< **b₁lu?*) fue reemplazada por *tou₂*, cuyo significado anterior era, posiblemente, "calavera" ya que el primer signo del ideograma correspondiente es el de "vaso ritual" (con lo que tenemos una generalización y un cambio metafórico ya conocido). Existe otra palabra, *nao* "cabeza" que en Pekín también ha sido sustituida por generalización de *nao₃-dai* "cráneo".

El ideograma para "ojo" (*mu₄*) en ChA. es la representación del mismo, que sigue siendo parte del nuevo ideograma, que se lee *yan₃* (< **a₁γrin*) "ojo" < "bolita del ojo" < "pomo" (se trata de una forma infijada en plural de *wen₃*, palabra con el mismo ideograma). Estamos, por tanto, ante un cambio metafórico como el del ruso. La palabra antigua, además, podía aparecer sola o en compuestos del tipo Eusk. o NA.: *mu₄ jing₃* "ojo" (*jing₃* "pupila") y *mu₄ zhu₁* "ojo" (*zhu₁* "bola, perla").

Existe, según Sagart, una relación de analogía animal en la palabra "dedo": *niu₃* significa "dedo de animal, pezuña" y *niu₂* "dedo" (siamés). La palabra *xue₄* "sangre" (< **abmik*), de carácter estable, tiene actualmente un cognado, *mie₄*, relacionado etimológicamente y proveniente de un sentido más especializado: "manchado de sangre" > "sangre". *Shou₃* "mano" es estable, al igual que su ideograma, que representa una mano con 5 dedos.

Es un recurso frecuentísimo en una lengua que crea nuevas palabras a partir de monosílabos, la sufijación y composición del tipo visto en los ejemplos del NA., así como los dos ejemplos reconstruidos del Gr. (**κρα₃*- y **κολ-*) y quizá también del Eusk. Así, de *nao₃* "cabeza" se generan: *nao₃ lu₂* "cráneo", *nao₃ zi* "cerebro", *nao₃ bai₃* "nuca"...; de *lian₃* "cara" > *lian₃ jia₂* "mejilla"; de *qu₁* "tronco" > *qu₁ ti₃* "cuerpo"; de *bo₂* "cuello" > *bo₂ yengr₁* "nuca".

6.9. Cuatro ejemplos interesantes

6.9.1. *Brazo-mano*

En muchas de las lenguas estudiadas, existen dos focos diferenciados, a la manera del castellano, para “brazo” y “mano”, el primero de los cuales engloba al segundo. La lógica nos dice, por otro lado, que en caso de existir sólo un foco (ruso, checo), es “brazo” el sema prototípico. ¿Cómo comprobar esto en los datos que manejamos?

Por un lado, comprobamos que las lenguas con un solo término se refieren prototípicamente a la extremidad superior en general (copto, checo, NA.) y que, en caso de querer concretar (referirse tanto a la mano, como a otras partes del brazo: el antebrazo, el codo...) siguen diversas estrategias de derivación y especialización: bien se especializa la palabra antigua como “mano” y se desplaza o se toma prestada otra para “brazo” (serbo-croata, eslovaco, bretón) o viceversa (ruso, georgiano). En caso de existir un solo término especializado frente a “brazo”, éste suele ser la mano, como en NA., y no cualquier otra parte del brazo.

Por otro lado, podemos confiar en la persistencia del término prototípicamente más estable y prominente: este es el caso del Eusk., cuyo término *beso* “brazo” tiene el prefijo *b(e)-*, típico de las partes del cuerpo humano (cf. *esku* “mano”, de etimología desconocida, pero sin prefijo).

Las etimologías típicas del brazo están semánticamente relacionadas, bien con los animales (“cuartos delanteros” en copto, “ala” en copto y HS.), bien con la función “recoger” (eslavo, báltico, HS.) o con la posición (“los de arriba”, en NA.).

6.9.2. *Cabeza*

Existe una extendida tendencia a denominar la cabeza mediante la metáfora objetiva de “recipiente, vaso” (en francés e italiano, alemán, chino, copto). Este desarrollo existe, además, de forma coloquial en otras lenguas: Cast. *tarro*, ruso *čajnik* “tetera”.

Otros cambios posibles, como en el caso del brazo, del mismo grupo que la “cabeza” son: sentido figurado o de posición relacionando la cabeza con “cima”, lo que está alto (kartvélico, NA., IE.) o la generalización (eslavo, chino). Palabra estable es en ainú, HS. y en Eusk., donde también encontramos el prefijo *b(e)-* de partes del cuerpo.

6.9.3. *Pecho*

El pecho es la gran zona más prominente del tronco del ser humano por su posición (delantera y superior) y por albergar a la mayoría de los órganos, entre ellos, al más importante en todas las lenguas estudiadas: el corazón.

Por esto, observamos en las lenguas denominaciones procedentes de la posición del pecho (“lo de delante” en NA. y agaw) o generalizaciones desde los órganos que alberga: casi siempre en relación al corazón (copto, chádico central, ainú) u otros órganos (chádico del oeste y bereber). También hay sentidos figurados y deverbativos

como en griego y eslavo (de “hinchar, surgir”), especializaciones del cuerpo en general (IE., kartvélico). A veces, estos términos se superponen al sema “mama, pecho femenino” (en copto, varias lenguas eslavas, euskera, el propio castellano) o se generalizan desde ella (ainú). En euskera, volvemos a tener el prefijo de parte del cuerpo *b(e)-*.

6.9.4. Corazón

Es uno de los órganos más prominentes (más estables y menos sujetos a la metonimia). En euskera, el término *bibotz* “corazón” lleva el prefijo de parte del cuerpo; también en ainú, en nyungar anew (donde, casualmente, también tiene un sufijo indicador de parte del cuerpo) e incluso en IE. en general parece estable (IE. **k'erd-*: EEA. *srŭďice* Gr. καρδιά, Hit. *kardiyas̄*, Lat. *cor, cordis*, Ir. *críde*, Got. *hairtō*, Skr. *hṛd...*).

En copto, de entre los órganos internos, el corazón es el que recibe más nombres: uno se relaciona con “parte delantera” o, más bien, con la función: “hacer circular (la sangre)” y el otro procede de “centro”, como en semítico y lenguas kartvélicas.

7. Conclusión

Mediante el estudio detallado de los datos del grupo eslavo y del euskera y su extensión a otras familias lingüísticas y lenguas, hemos analizado el cambio semántico y léxico en la diacronía de los términos referidos a las partes del cuerpo humano.

Basándonos en ciertos parámetros de clasificación de las partes del cuerpo humano como referente y de su percepción (atlas de anatomía, intuición sobre dicho referente, creencias religiosas, cultura y modas, comparación con partes del cuerpo de animales, funcionalidad), hemos propuesto una jerarquía posible de prominencia de unas zonas del cuerpo frente a otras y establecido 4 grupos (términos taxonómicos para grandes zonas; términos para partes claramente diferenciables y prominentes; para partes diferenciables y no prominentes; para partes no diferenciables ni prominentes).

En cada uno de estos grupos, hemos observado el predominio de unos tipos de cambio léxico-semántico sobre otros, según el tipo de referente y la prominencia prototípica del término empleado para designar dicho referente. En la evolución de los términos aplicados a este referente, hemos observado algunas constantes (en los grupos 1 y 2) y muchas más tendencias de orden tipológico (las palabras designadoras de partes diferenciables tienden a la metáfora no funcional, mientras que las no diferenciables, a la generalización; los términos prototípicamente no prominentes se ven más afectados por metonimias...).

Muchas de las excepciones a estas tendencias pueden explicarse dentro de la propia teoría de prototipos: las oscilaciones se hacen más frecuentes a medida que disminuye la prominencia prototípica de los términos (según bajamos en la jerarquía presentada) debido a modas, influencias culturales, tabúes y también a la propia estructura del vocabulario, es decir, a las fluctuaciones en los extremos prototípicos de una categoría.

8. Apéndices

Apéndice 1: Lista de términos referidos al cuerpo humano en eslavo y euskera

	Euskera	OChS	Ruso	Búlgaro	Checo
1	Buru, kasko	Glava	Golova, baška ^E , čajnik ^E	Glava	Hlava, lebka ^E
2	Burmuin, garun	Mozgü	Mozg	Mozǫg	Mozek
3	Burezur, kaskezur	Kranijevü, lübü	Čerep	Čerep, chajmana ^E (SCr. Lubanja)	Leb, lebka (Pol. Czaszka)
4	Ile / ule, bilho, txima / kima ^E	Vlasü	Volos, griba ^E	Kosa, kosǫm (SCr. Vlas ^E)	Vlas
5	A(u)rpegi, begitarte	Lice	Lico, morda ^E , xarja ^E	Lice	Obličej, tvář, líce ^F , rypák ^E , huba ^E
6	Bekoki, kopeta	Čelo	Lob, čelo ^F	Čelo	Čelo (Pol. Czoło)
7	Begi	Oko	Głaz, oko ^F , zenki ^E	Oko	Oko
8	Betsein	—	Zračok, zenica ^F	Zenica	Zřítelnice, panenka
9	Bekain, bepuru	Brüvi	Brov'	Břžda (SCr. Veđa, obrve)	Obočí, brv ^F , obrví ^F
10	Betile, bepelar	Ręšinica	Resnica	Migla (SCr. Trepavica)	Řasa, brva
11	Betazal	Vęko	Veko	Klepáč (SCr. Očni kapak)	(Oční) víčko (Pol. Powieka)
12	Sudur	Nosü	Nos, rubil'nik ^E , kljuv ^E	Nos	Nos, přsák ^E
13	Sudurtzuloak	Nozdria	Nozdri	Nozdri	Nozdry
14	Belarri, beharri	Ucho	Uxo	Ucho	Ucho, rüžek ^F
15	Matrail, masaila, belarrondo	Lanita	Ščęka	Buza (SCr. Obraz)	Tvář, líc ^F (Pol. Policzek)
16	(K)okots	Brada	Podborodok	Bradička, kočan ^F	Bradka, podbradek
17	Matelezur, matrail	Čęljstü	Čęljst'	Čęljst (SCr. Vilica)	Čęlist (Pol. Szczęka)
18	Bibote	Qsü	Us(y)	Mustak (SCr. Brkovi)	Knír, vous ^F
19	Bizar	Brada	Boroda	Brada	Vous(y), brada ^F
20	Aho	Rütü	Rot, usta ^F , xlebalo ^E	Usta (SCr. Gubica ^E , njuška ^E)	Ústa, huba ^E , zobák ^E
21	Ezpain	Gęba, ustina	Guba	Ustna, džuna ^F , guba ^F	Ret, pysk (Pol. Warga)
22	Oi	Dęsna	Desna	Venec	Dásenř
23	Hortz, hagin	Zobü	Zub, klyk ^E	Zǫb	Zub
24	Hagin, errotagin	—	Korenoj zub (Uc. Kutnij zub)	Kutnik	Stolička (Pol. Zǫb trzonowy)
25	Mihi, mingain	Język	Jazyk	Ezik	Jazyk
26	Aho sabai	Nebo	Nębo (Uc. Pidnebinja)	Nebce	Patro, podnebí ^F

Euskera	OChS	Ruso	Búlgaro	Checo
27 Eztarri, zintzur (barneko aldea)	Grũlo	Glotka	G̃arlo (SCr. Guša)	Chřtán, jícen (Pol. Křtaň)
28 Eztarri, zintzur (kanpoko aldea)	Grũlo	Gorlo, gortan'	Guša, g̃arlo ^F	Hrdlo, hrtan
29 Lepo, sama, idun	Šija, vyja	Šeja	Šija (Scr. Vrat)	Krk, šije ^F
30 Lepondo, garondo	Vyja	Zatylok (Uc. Kark)	Til, vrat (SCr. Potiljak)	Šije, tỳl (Pol. Kark)
31 Bular	Grũdũ, prũsi	Grud'	G̃radi	Prsa, hrud' (Pol. Pierś)
32 Bular, titi, ugatz	Sũsũ, sũšiči	Grud', sisja ^E	Cicka, g̃radi (SCr. Dojka)	Prs, nãdra, máma ^E (Pol. Pierś)
33 Sorbalda, soin, lepo	Plešte, ramo	Plečo	Ramo	Rameno, nadpaží, plece ^F (Pol. Ramie, bark)
34 Omoplato	—	Lopatka	Lopatka, pleška	Lopatka, plec
35 Birikak	Ploušta	Lëgkije	Bjal drob (SCr. Pluća)	Plíce (Pol. Płuco)
36 Bihotz	Srũdice	Serdce	Sr̃dce	Srdce
37 Bizkar	Chribũtũ	Spina, gorb ^E	G̃r̃b (SCr. Leđa)	Zãda, hřbet ^F
38 Bizkarrezur	Chribũtũ	Pozvonočnik (Uc. Hrebet)	G̃r̃bnačen st̃abl, g̃r̃bet	Pãteř (Pol. Kręgostup)
39 Saihets(-hezur)	Rebro	Rebro	Rebro	Žebro
40 Konkor	Grũbũ	Gorb	G̃r̃bica	Hrb
41 Gerri	Pojas̃o	Pojas, talija	Talija, kr̃st (SCr. Struk)	Pás
42 Sabel	Črevo, õtroba	Život, brjucho ^F , puzo ^E	Korem, tumbak ^E (SCr. Trbuh)	Sřrevo, břicho ^E , pandero ^E
43 Zilbor, zil	Popũkv, popũ	Pup	P̃p	Pupek
44 Urdail	Želodũkũ	Želudok	Stomach, vodenica ^F	Žãludek
45 Erraiak	Črevo, õtroba	Utroba, vnutrenosti	Ṽntrenosti, nedra ^E , červa ^E	Vniřnosti, útroby
46 Emasabel, umetoki	Õtroba	Utroba, vnutrenosti	Matka	Materník, matka
47 Hesteak	Crevo	Kiška, trubye ^E	Červo	Sřrevo (Pol. Kiszka, jelita)
48 Gibel	Jętro	Pečen'	Čeren drob	Jãtra (Pol. Wãtroba)
49 Bare	Slëzena	Selezënka	Dalak, slezen ^F	Slezina
50 Giltzurrun, guntzurrun...	Lëdvũje	Počka (Uc. Nyrka)	Bubrek	Ledvina (Pol. Nerka)
51 Gerri, errañak (zona lumbar)	Po-jašo	Pojasnica	Talija (SCr. Krsta, lumbal)	Bederní, pás (Pol. Lëdźwie)

Euskera	OChS	Ruso	Búlgaro	Checo
52 Ipurdi	—	Zadnica, žopa ^E (Uc. Sidnicja)	Zadnica, zadnik	Zadek, zadnice (Pol. Tytek, dupa ^E)
53 Albo, saihets	Bokū	Bok	Strana, chǎlbok (SCr. Bok, slabina)	Bok
54 Aldaka	Bedra	Bedro (Uc. Stehno)	Chans (SCr. Butina, bedro)	Kyčel (Pol. Biodro)
55 Hanka, zango, berna	Golenī	Noga, kostyl ^E	Krak	Noha
56 Izter	Stīgno	Ljažka (Uc. Stehno)	Bedro (SCr. Butina)	Stehno (Pol. Udo)
57 Belaun(buru)	Koleno	Koleno	Koljano	Koleno
58 Aztal, berna	Golenū	Golen'	Prasec	Bérce, holeň ^F
59 Orpo	Pęta	Pjata	Pjata	Pata
60 Oin	Noga, stopa	Noga, stopa, kopyto ^E , lasta ^E	Krak (SCr. Noga, stopalo)	Noha
61 Oinzola, oinazpi	Stopa	Stopa	Stǎpalo, chodilo (SCr. Taban)	Chodidlo
62 Beso	Ręka	Ruka, grablja ^E	Ruka, mišnica (SCr. Mišnica)	Ruka, paže ^F (Eslc. Rameno, Pol. Ramię)
63 Besape, galtzarbe	Pazuch	Podmyška, paxa (Uc. Pachva)	(Pod)mišnica (SCr. Pazuho)	Podpaží, podpaždí ^F (Pol. Pacha)
64 Ukondo, ukalondo	Lokūti	Lokot'	Laket	Loket
65 Besondo	—	Predpleč'e	(SCr. Podlaktica)	Předloktí (Pol. Przedramię)
66 Eskumutur	Pęsti	Zapjast'je	Kitka, zapjasce ^F (SCr. Ručni zglob)	Zápěstí (Pol. Nadgarstek)
67 Ukabil	Pęsti	Kulak	Jumruk (SCr. Pesnica)	Pest' (Pol. Pięść, kułak ^F)
68 Esku	Ręka	Ruka, kist' (Uc. Ruka)	Ruka, mišnica (SCr. Ruka)	Ruka (Eslc. Ruka)
69 Ahur	Dlanī	Ladon', ladoša	1. Šepa; 2. Dlan	Dlaň
70 Atz(amar), behatz, er(h)i	Prūstū, prīstū	Palec, perst ^F , ščupalca ^E	Pręst	Prst
71 Erpuru	Paliči	Bol'šoj palec	Palec	Palec
72 Azazkal, atzazal...	Nogūti	Nogot', kogot' ^E	Nokǎt	Nehet (Pol. Paznokieć)
73 Gorputz, soin; enbor	Tēlo	Tēlo; tulovišče	Tjalo; trup	Tēlo; trup
74 Hezur	Kostī	Kost'	Kost, kokal	Kost
75 Azal, larru, narru...	Koža	Koža, škura ^E (Uc. Škira)	Koža	Pokožka, kuže (Pol. Skóra)
76 Odol	Krūvi, kry	Krov'	Krǎv	Krev
77 Zain (vena)	Žila	Vena, žila ^F (Uc. Žila)	Žila, vena (SCr. Krevna žila)	(Krevná) žila (Pol. Žyła)
78 Zain (tendón)	Žila	Vena, žila ^F (Uc. Žila)	Sucha žila (SCr. Žila, tetiva)	Žílina, suchá žíla (Pol. Ścięgno)

Apéndice 2: Clasificación en indo-europeo (sección 1.2) de los grupos tipológicos de términos

Para la bibliografía, símbolos y abreviaturas empleadas, así como para una explicación completa de los cambios, véase 1.1 y 1.2.

8.1. Grupo 1

Términos: cabeza, cuello, tronco (cuerpo), pecho, extremidades superiores (brazo), extremidades inferiores (pierna). *Cambio lingüístico esperable:* generalización, metáfora funcional (en menor grado, metáfora no funcional). NUNCA METONIMIA NI ESPECIALIZACIÓN.

Generalización: cabeza (EEA. y esl.), pecho (EEA, Ru., Bl., Ch., Br.), brazo (Bl., SCr.), pierna (EEA. y esl., Br.).

Metáfora no funcional: cabeza (It., Fr., Ru.^E, Ch.^E), pierna (Ru.^E, Cast.^E).

Metáfora funcional: cuello (EEA. y esl., Lat., persa, Skr, escandinavo), pecho (EEA., Ru., Bl., Ch., Gr., Ir., Got., Ing.), brazo (EEA. y esl., Skr., Got., Ing., Lat.), cuerpo (EEA. y esl., gran parte de IE.).

Cambios raros: pierna y brazo (préstamos en Br., para distinguir de “pie”).

8.2. Grupo 2

Términos: pelo, uña, diente, ojo, oreja, nariz (rostro), lengua, mama, articulación (generalmente, rodilla), algunos órganos internos (corazón y otros órganos prominentes), dedo, hueso, sangre, piel. *Cambio lingüístico esperable:* alta estabilidad (ausencia de cambio léxico-semántico), metáfora no funcional, metáfora funcional, (en menor grado, generalización). NUNCA METONIMIAS.

Sin cambio: uña (EEA. y esl., Lat. y rom., Gr.), diente (Lat. y rom., Gr., Skt., Got., Ing.), ojo (EEA. y esl. —excepto Ru.—, Lat. y rom., Skr.), oreja (EEA. y esl., Lat. y rom., Gr., Av.), nariz (EEA. y esl., Lat. y rom., Ing., Skr., Lit.), lengua (EEA. y esl., Lat. y rom., Ir., Ing., Skr., Av.), rodilla (balto-esl.), corazón (EEA. y esl., Gr. Lat. y rom., Ir., Got., Skr.), hígado (Lat., Gr., Skr.), bazo (EEA. y esl. —excepto Bl.—, Lat. Gr., Ir.), hueso (EEA. y esl. —excepto Bl.—, Gr. Lat. y rom., Skr.).

Generalización: diente (EEA. y esl.), dedo (Ru.).

Metáfora no funcional: pelo (EEA. y esl.), uña (Ru.^E), diente (Cast.^E, Ru.^E), ojo (Ru.), oreja (Ch.^E), nariz (Lat., Ru.^E, Ch.^E), rodilla (Cast.), corazón (Cast.^E), hígado (Bl.), dedo (EEA. y esl., Lit., Let.; Eusk.?), sangre (EEA. y esl., Ir.), piel (EEA. y esl., Lat. y rom.).

Metáfora funcional: pelo (EEA., Bl., SCr., Lit., Let.), ojo (Gal., Br., Skr., Gr.), oreja (Br.), dedo (Gr., Lat.), mama (EEA. y esl., Gr.), piel (Lat., Gr., Br.).

Cambios raros: mama (fonosimbolismos en Ru.^E, Bl.^E, Ch.^E, Cast.; especialización en esl., rom.), hueso (préstamo en Bl.).

8.3. Grupo 3

Términos: cerebro, cráneo, ceja, pestaña, pelo de la cara (generalmente, barba), párpado, boca, labio, muela, mandíbula, garganta, omóplato, ombligo, espina dorsal, costilla, órganos internos no prominentes, pulgar, vena (tendón). *Cambio lingüístico esperable:* metonimia y especialización, metáfora no funcional, préstamo.

Metonimia: ceja (EEA., Gr., Ir., Ing., Skr.), pestaña (Ch.), párpado (SCr.), barba (Ch.), boca (Ru., Cast., Cast., Ir., Br.), bigote (EEA. y esl.), labio (EEA., Bl., Ch., Skr., Av.), omóplato (Ch.), pulmón (SCr., Ch., Pol.), intestino (Ch., Pol.), riñón (EEA.), tendón (EEA., Arm.).

Especialización: muela (Pol.), estómago (EEA. y esl.), intestino (Ru., SCr.).

Metáfora no funcional: cerebro (EEA. y esl., Lit., Skr., Ing., Av., GrM.), cráneo (EEA. y esl., GrM.), pestaña (EEA., Ch., Ru., Bl.), párpado (EEA. y esl.), boca (Pol.^E, SCr.^E, Ch.^E), labio (EEA., Ru., Ch.^E, Pol.^E), muela (EEA. y esl. —excepto Pol.—), mandíbula (EEA. y esl.), garganta (EEA. y esl., Lat.), omóplato (EEA. y esl., Lat. y rom.), espina dorsal (Ru., Bl., Ch., Pol.), costilla (EEA. y esl., AAA., Al., Ing.), pulmón (EEA., Ru., Lat., Gr., Bl.), intestino (Ru.^E, Eslv., SCr.), estómago (Bl.^E, Gr.), riñón (Ru.), pulgar (¿EEA.?), vena (¿EEA. y esl., Lit.?), tendón (EEA. y esl.).

Préstamo y otras sustituciones: bigote (Bl., Ch.), estómago (Bl., Lat.), riñón (Bl.) bazo (Bl.).

Sin cambio (poco frecuente):²⁸ boca (sin cambio en EEA., Bl., Pol. Ch., Lat., Skr.), barba (sin cambio en EEA. y esl. —excepto Ch.—, Lat. y rom., Ir., Ing., AAA.), ombligo (fonosimbolismo EEA. y esl.; no cambia en Lat. y rom., Gr.).

8.4. Grupo 4

Términos: pie, mano, frente, rostro, niña del ojo, fosas nasales, mejilla, barbilla, encía, paladar, gaxnate, nuca, hombro, axila, joroba, cintura, vientre, entrañas, espalda, zona lumbar, trasero, costado, cadera, muslo, pantorrilla, talón, planta del pie, codo, antebrazo, puño, muñeca, palma de la mano. *Cambio lingüístico esperable:* todos.

Generalización: pie (EEA. y esl.), nuca (Pol., Uc., Bl., Ch.), vientre (Bl., Br.), entrañas (EEA., Bl., Skr.), espalda (EEA., Bl., Ru.^E, GrM.^E), zona lumbar (EEA., Ch., Pol.), pantorrilla (EEA. y esl.).

Especialización: rostro (Ch., Uc.), fosas nasales (EEA. y esl., Cast.), mejilla (Pol.), barbilla (EEA. y esl., Cast., GrM.), encía (EEA. y esl.), paladar (Bl., Uc., Ch.), nuca (Ru., SCr.), axila (Ru., Ch., Bl.), joroba (EEA. y esl.), talón (EEA. y esl.), antebrazo (EEA. y esl., Lat., Gr.), muñeca (EEA. y esl.).

Metáfora no funcional: pie (Ru.^E), mano (Ru.), frente (EEA. y esl. —excepto Ru., Lat. y rom.), rostro (Ch.^E, Ru.^E), niña del ojo (Ch., Cast., GrM., en 30 lenguas, sg.

²⁸ Indicamos la falta de cambio como excepción, pero recordemos que ésta es la falta de cambio *atestado*, lo cual no quiere decir que no se haya producido o no se pueda producir, sobre todo, cuando vemos que estos mismos términos cambian en otras familias lingüísticas.

Ullmann 1980), mejilla (EEA., quizá con metonimia desde “mandíbula”), paladar (EEA. y esl., Gr.), nuca (¿EEA., Ch., Bl.?), cintura (Fr.), vientre (Ru., Ch.^E, Ir., Ing.A.), entrañas (EEA. y esl.), espalda (Ch., Ru., Uc., Cast., Ing.), joroba (Eusk.), trasero (EEA. y esl., rom.), costado (EEA. y esl., Lat. y rom., Ing.), cadera (¿EEA., Ru., Uc.?), muslo (Ru., Al.), planta del pie (EEA., Ru.), palma (EEA. y esl.).

Metáfora funcional: mano (EEA. y esl., Lit., Got.), rostro (Ch., Lat., Fr.), niña del ojo (Ru., ¿Bl.?, Ch.), gaxnate (EEA. y esl.), hombro (AAA.), axila (EEA., Pol., Uc., SCr. por metonimia?), cintura (EEA. y esl., Cast.), trasero (Uc.), planta del pie (Bl., Ch.), codo (EEA. y esl., Ir., Ing.), puño (EEA., Ch., SCr., Pol., Ing.), palma de la mano (Gr.).

Metonimia: frente (Ru.), rostro (EEA. y esl., Gr.), nuca (EEA. y esl.), hombro (EEA. y esl., Ing., Cast.), vientre (Ch., Pol., Ru.), entrañas (EEA., Bl.), espalda (SCr., It.), zona lumbar (Ru., Bl., Ch.), cadera (Uc., SCr., Ch.), muslo (Bl., Pol.), pie (EEA. y esl.).

Préstamo: mejilla (¿Bl.?), cintura (Ru., Bl.), vientre (Bl., Ru.^E), cadera (Bl.), zona lumbar (SCr.), muslo (SCr.), planta del pie (SCr.), puño (Ru., Bl.).

Sin cambio (raro): pie (sin cambio en gran parte de IE.).

9. Bibliografía

- Academia de las Ciencias de la República Checa (varios autores), 2001, *Slovník spisovné češtiny*, Akademie Věd České Republiky, Praga.
- Alderson, A. D. & Fahir Iz, 1959, *The concise Oxford Turkish Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.
- Algeo, J., 1990, “Semantic change”, in E. C. Polomé (ed.), *Research Guide on Language Change*, Trends in Linguistics Studies and Monographs 48, Mouton de Gruyter, Berlin / New York.
- Arbelaiz, J. J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*, Kardaberaz, Tolosa.
- Atran, S., 1985, “The Nature of Folk-Botanical Life Forms”, *American Anthropologist* 87:2, 298-315.
- Baranova, Z. I., B. Je. Gladckov *et alii*, 1980, *Bolšoj kitajsko-russkij slovar'*, Russkij Jazyk, Moskva.
- _____, & A. B. Kotov, 2001, *Bolšoj rusko-kitajskij slovar'*, Russkij Jazyk, Moskva.
- Benson, M. (ed.), 1994, *An English-SerboCroatian Dictionary*, Cambridge.
- Berlin, D., D. Breedlove & P. Raven, 1973, “General principles of classification and nomenclature in folk biology”, *American Anthropologist* 75:1, 214-242.
- _____, & P. Kay, 1969, *Basic color terms: their universality and evolution*, Berkeley, California.
- Blagová, E., R. M. Cejtin, S. Herodes *et alii*, 1999 [1994], *Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X-XI vekov)*, Russkij Jazyk, Moskva.
- Brandenstein, C. G. von, 1988, *Nyungar Anew (phonology, text samples and etymological and historical 1500 word vocabulary of an artificially re-created aboriginal language in the South-West of Australia)*, Pacific Linguistics Series C n° 99, The Australian National University.
- Brown, D. E., 1991, *Human universals*, McGraw-Hill, NY.

- Brückner, A., 1970, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Buck, C. D., 1949, *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, University of Chicago Press.
- Čašule, I., 1998, *Basic Burushaski etymologies*, Lincom Europa, München-Newcastle.
- Černyx, P. Ja., 1999 [1993], *Istoriko-etimologičeskij slovar' sovremennoogo ruskogo jazyka*, Russkij Jazyk, Moskva.
- Chantraine, P., 1968, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Éditions Klincksiek, Paris.
- Cincius, V. I. & L.V. Dmitrieva, 1984, *Altajskije etimologii*, Nauka, Leningrado.
- Comrie, B., 1988 [1981], *Universales del lenguaje y tipología lingüística*, Gredos, Madrid (traducción del inglés).
- Corominas, J., 1972, "La toponimia vasca y vasco-románica en los Bajos Pirineos", *FLV* 12, 299-321.
- Croft, W., 1990, *Typology and universals*, Cambridge University Press, Cambridge.
- , 1998, "Linguistic evidence and mental representations", *Cognitive Linguistics* 9:2, 151-173.
- Dubský, J. & V. Rejzek, 1999, *Španělsko-český slovník*, Leda, Praga.
- , & —, 2000, *Česko-španělský slovník*, Leda, Praga.
- Dybo, A.V., 1996, *Semantičeskaja rekonstrukcija v altajskoj etimologii (somatičeskije terminy - plčevoj pojās)*, *Studia Philologica*, Škola "jazyki ruskoj kul'tury", Moskva.
- Elsie, R.W., 1986, *Dialect relationships in Goidelic*, Helmut Busche Verlag, Hamburg.
- Frazer, J. G., 1993 [1922], *La rama dorada: magia y religión*, Fondo de Cultura Económica, México D.F.
- Geeraerts, D., 1985, "Cognitive Restrictions on the structure of semantic change", in Jacek Fisiak (ed.), *Historical Semantics - Historical Word-Formation*, Mouton, Berlin, 127-153.
- , 1997, *Diachronic Prototype Semantics: A contribution to historical lexicology*, Clarendon Press, Oxford.
- Georgiev, V. I. et alii, 1986, *Bŭlgarski etimologičen rečnik*, Sofija.
- Greenberg, J. H., 1966, *Language universals: with special reference to feature hierarchies*, Mouton, The Hague.
- , C. A. Ferguson & E. A. Moravcsik, 1978, *Universals of human language*, Standford University Press, Standford, California.
- Gudkov, V. P. & S. Ivanovič, 2002, *Serbsko-ruskij i ruskko-serbskij slovar'*, Russkij Jazyk, Moskva.
- Hill, J. H. & K. C. Hill, 1981, "Regularities in vocabulary replacement in Modern Nahuatl", *IJAL* 47:3, 215-226.
- Hock, H. H. & B. D. Joseph, 1996, *Language History, Language Change and Language Relationships: an Introduction to Historical and Comparative Linguistics*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York.
- Klimov, G. A., 1998, *Etymological Dictionary of the Kartvelian Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York (traducción del original ruso, 1964).
- Lakarra, J. A., 1995, "Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root", en J. I. Hualde, J. A. Lakarra & R. L. Trask (eds.), *Towards a History of the Basque Language*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- , 1996, "Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco", *ASJU* 30:1, 1-71.

- , 2002, “*Adar, abuntz, bandi*: sobre la identificación de sustratos y morfología de la protolengua”, *Homenaje a Pedro Gainzarain*, UPV/EHU, 417-429.
- Lakoff, G. & M. Johnson, 1980, *Metaphors we live by*, University of Chicago, Chicago.
- Lehrer, A., 1985, “The influence of semantic field on semantic change”, in Jacek Fisiak (ed.), *Historical Semantics - Historical Word-Formation*, Mouton, Berlin, 283-296.
- Levin, S., 1995, *Semitic and Indo-European: the principal etymologies with observations on Afro-asiatic*, John Benjamins, Amsterdam.
- Lyons, J., 1975, *Linguistic Semantics*, Cambridge University Press, London.
- Machek, V., 1971, *Etimologický Slovník Jazyka Českého*, Academia de las Ciencias de Checoslovaquia, Praga.
- Malkiel, Y., 1954, “Etymology and the structure of word families”, *Word* 10, 265-274.
- Mallory, J. P. & D. Q. Adams, 1997, *Encyclopaedia of Indo-European Culture*, Fitzroy Dearborn Publishers, London / Chicago.
- Markman, E. M., 1989, *Categorization and naming in children: problems of induction*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- Meillet, A., 1926, *Linguistique historique et linguistique générale* (tomo I), Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.
- Miklosich, F. von, 1885, *Dictionnaire de six langues slaves*, PhiloPress, Amsterdam.
- Mixelena, K., 1949, “Voces vascas”, *Emerita* 17, 195-211.
- , 1954, “De onomástica aquitana”, *Pirineos* 10, 409-458.
- , 1985 [1961], *Fonética histórica vasca*, Seminario Julio de Urquijo, Donostia.
- , 1987-, *Orotariko euskal hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbao.
- Nikolov, V., 1998, *Ispansko-bŭlgarski/bŭlgarsko-ispanski rečnik*, CoLibri, Sofía.
- Orel, V. E. & O. V. Stolbova, 1995, *Hamito-semitic etymological dictionary: materials for a reconstruction*, E. J. Brill, Leiden / New York / Köln.
- Pinker, S., 1995 [1994], *El instinto del lenguaje: cómo crea el lenguaje la mente*, Alianza, Madrid (traducción del inglés).
- Pokorny, J., 1959, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Francke Verlag, Bern / München.
- Putz, R. & R. Pabst (eds.), 2000, *Atlas de anatomía humana: Sobotta (Tomos I y II)*, Editorial Médica Panamericana, Madrid (traducción del alemán).
- Révész, G., 1950, *Origine et prehistoire du langage*, Payot, Paris.
- Sadikov, A. V. & B. P. Narumov, 2000, *Ispansko-russkij slovar' sovremenного upotreblenija*, Russky Jazyk, Moscú.
- Sagart, L., 1999, *The Roots of Old Chinese*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- Sevortjan, E. V., 1974, *Etimologičeskij slovar' tjurskich jazykov*, Nauka, Moscú.
- Skok, P., 1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Stamatakou, I., 1994, *Lexikon tis archaias ellinikis glossas*, Bibliopromithevtiki, Athina.
- Stern, G., 1931, *Meaning and Change of Meaning (with special reference to the English language)*, Elanders Boktryckeri Aktiebolag, Göteborg.
- Swadesh, M., 1955, “Towards Greater Accuracy in Lexicostatistic Dating”, *IJAL* 21:2, 121-137.
- Taylor, J. R., 1989, *Linguistic categorization: prototypes in linguistic theory*, Clarendon Press, Oxford.
- Trask, R. L., 1996, *Historical Linguistics*, Arnold, London.
- Tsohatzidis, S. L., 1990, *Meanings and Prototypes: studies in linguistic categorization*, Routledge, London.

- Ullmann, S., 1962 [1980], *Semántica: introducción a la ciencia del significado* (traducción española), Cultura e historia, Aguilar.
- Vlasto, A. P., 1988, *A Linguistic History of Russia to the End of the Eighteenth Century*, Clarendon Press, Oxford.
- Vovin, A., 1993, *A Reconstruction of Proto-Ainu*, E. J. Brill, Leiden / New York / Köln.
- Vycichl, W., 1983, *Dictionnaire étymologique de la langue copte*, Peeters, Leuven / Paris.

Goñerriko hizkera (III)

Iñaki Camino
(JUMI, UPV/EHU)

Abstract*

This is the last part of the work "Goñerriko hizkera" ("The speech of Goñerri") which has been published in this review before (Camino 1999 and 2000). In this third part we offer an analysis of the Basque lexic of the Valley of Goñi (Navarre) and compare it with that of other valleys in which southern speeches were spoken ("southern alt-navarrais" in Bonaparte's classification) and with that of some valleys situated in the north of Pamplona. After this, we detail the more specific traits of this that we call "southern navarrais", giving a different vision from Bonaparte's. We have compared its internal varieties and we offer a different subdivision; our conclusion is that "southern navarrais" is not a dialect, like it is supposed until now, but a subdialect of which now we call "dialect navarrais".

5.5. Lexikoa

5.5.1. Hizkuntza baten geografia hedaduraren erdigunean dagoen edozein hizkera mendeetan zehar hainbat eragin lektalen menpe egon daitekeela ikusi dugu lan honetan zehar eta lexikoari dagokionez ere hori bera gertatzen da hego-nafarreraren: ikusiko dugunez, Goñerriko eleen arloan ere horrela da. Eremuaren handia ikusirik ezin pentsatuko dugu Estellerritik ia Pirinioetaraino iristen den hego-nafarrera gutziz homogenea denik: horren korapilatsua eta konplexua den lexikoaren alorrean areago gertatzen da hori. Honela, hizkera honen barrenean gero eta ekialderago jo, orduan eta hango kutsu lexiko handiagoa sumatuko dugu eta gisa berean mendebaldetik ere.

Bereziki Oltza zendeako hitzak Eguesibarkoekin alderatzean sumatzen da badela goitirik beheiti doan barne isoglosa bat, hego-nafarreraren espazioa ezker-eskuin banatzen duena eta bi joera lektal nagusiren ondorioa dena, Euskal Herrian alderdi bat ezkerrean eta bestea eskuinera uzten duena, dialektoen gainetik doana, gainera

* Artikulu hau aldizkari honexetan argitaratu diren lehen (ASJU 33/1, 1999, 5-78) eta bigarren (ASJU 34/1, 2000, 137-196) atalen jarraipena eta azken atala da. Bibliografiako erreferentzia gehienak 1999ko lehen atalean daude; 2000ko bigarrenean ere bada bakan zenbait. Bestalde, biziki eskertu nahi ditut Koldo Artola eta Blanca Urgell lanaren azken atal honi egin dizkioten oharrengatik.

(cf. Camino 1999: 18-19). Oltza eta Elkano herriak ez daude Iruñetik urrun, hogeikilometro eskas dago herri batetik bestera, baina beren lexikoak ageri duen aldeak garbi adierazten du hedadura handiko bi joera lektal banatzen dituen alegiazko marra baten antzeko zerbait Iruñetik biziki hurbil iragaten zela.

Alde geolexiko nabarmena dago Eguesibartik Goñerrira ere: Eguesibarko eleek Nafarroako edo Euskal Herriko ekialdeko lexikora dute isuria eta Goñerrikoek funtsean Euskal Herriko erdialdekora, ondoko adibideetan ageri denez:

1. *abuña* / *apar*. 2. *altakan* & *ondoan* / *ondoan*. 3. *aratsxe* / *txal*. 4. *bardin* / *berdin*. 5. *bartz* / *partz*.¹ 6. *beatz* 'erpurua' / *beatz aundi*. 7. *berant* / *berandu*. 8. *bida* & *bi* / *bi*. 9. *bilkor* 'gantza' / *gilbor*. 10. *elle* 'artilea' / *ille*. 11. *eri* / *beatz*. 12. *gora* & *altu* / *altu*. 13. *istarzain* 'iztazaina' / *zangazpi*. 14. *itze* / *iltze*. 15. *kafi* / *kabi*. 16. *kurexa* 'guraizeak' / *puruxe*. 17. *lertxon* 'lertxuna, kurriiloa' / *gurilo*. 18. *malda* & *lar* 'sasia' / *lar*. 19. *mare* / *bare*. 20. *nombre* & *izen* / *izen*. 21. *ordi* & *mozkor* / *mozkor*. 22. *orre* 'enebro' landarea / *ipururu*. 23. *pe* & *azpi* / *azpi*. 24. *peña* / *barga*. 25. *saltarin* / *martinsalto*. 26. *txindi* / *txispe*. 27. *txintxurri* / *txintxurri* & *estari*.² 28. *txorta* / *tanta*. 29. *usu* & *maiz* / *maiz*. 30. *xeatu* / *txikitu*. 31. *xilko* 'zilborra' / *zille*. 32. *zirain* 'izaina' / *izein*.

Iruñe ondoko Goñerriko hizkerari so eginik, Euskal Herriko erdialdeko eragin lexikora izan duen isuriaz aise ohar gaitetzke; iparrerantz Euskal Herriko erdialdean dauden beste hizkera batzuekiko lotura ageri duten eleok hedadura handikoak dira eta ez da harritzekoa hauetarik batzuk Sakanan ere agertzea. Bestalde, badira Goñerrian beste hitz batzuk Euskal Herriko erdialdean eta mendebaldean ere erabiltzen direnak; Goñerrian mendebaldeko isuria ageri duten hitz sail murriz bat ere badela erakutsiko dugu, Sakanan eta mendebalderago Araban edo Bizkaian ezagunak direnak. Azkenik, ekialdeko isuria dutenak ikusiko ditugu. Hona zein diren hitz edo aldaerok:

a) Euskal Herriko erdialde zabalean ezker-eskuin hedadura handia dutenak: *alegiñ*, *amurrei* 'amurraina', *atze*, *aurre*, *azaro*, *azkonar*, *baña* 'baina', *bare* erdal 'limaco', *berandu*, *bi*, *elorri*, *emakume*, *estari*, *gaur* 'egun', ez **'gaur gauean', *gerezi*, *gorosti*, *intxaur*, *iru*, *ister* 'izterra', *izerditu*, *jostatu*, *katillu*, *kristau*, *lapur*, *lar* 'sasia', *lau*, *maiz* 'usu', *mozkor*, *negar*, *sega*, *soin* & *sorbald* erdal 'hombro', *tanta*, *txal* 'aretxea, txahala', *zartzaro*.

b) Euskal Herriko erdialdeko hitz edo aldaerak, baina hedadura murriztagoa dutenak: *aldemen* 'ondoa',³ *arkakuso*, *arrai* 'arraina', *beatz* 'eria', *erginude* 'erbinudea, andderederra', *eskubi*, *igo* 'igan', *ikutu* 'ukitu' (J. M. de Ibero idazleak erabilia), *iltze*

¹ Bada ekialdean *partz* —Baztanen, Lapurdin— edo *pbartz* —Nafarroa Beherean— eta *bartz* mendebaldean Bizkaian, baina halaz ere, Gipuzkoako eta Sakanako *partz* gogorarazten digu Goñerrikoak; gainera, Eguesibarren ageri den *bartz* Nafarroa Garaiko Bortzirietan, Ultzaman, Aezkoan, Zaraitzun eta Erronkarin bederen badugu.

² Mendebaldera, Gesalatzan ere *estari* (sic) dugu idazkietan (Lecuona 1973: 390).

³ Arakilgo ekialdean Izurdiaga herrian *aldemenak* 'auzoak' dira (Idoy 1981b: 160).

'mailuaz iltzatzen dena', *illeztor* 'iratzea', *illoba* 'sobrino' eta 'nieto',⁴ *itz*, *kabi*, *kattagorri*, *lore*, *maki* 'maingua', *martinsalto*, *mixto* 'miztoa, eztena', *urruti*, *zikirio* 'zekalea'.

c) Mendebalderat Nafarroan Sakana alderdian edo Araban hedadura dutenak: *barga* 'haitza', *bekos(k)i* 'kopeta', *eskutur*, *idugi* & *irugi* 'eduki', *iregi* 'ireki' (J. M. de Ibero), *kunkun* 'apoa',⁵ *martso* 'martxoa', *okarin*⁶ & *aran*, *zille*.⁷

d) Nafarroa Garaian erdialdetik ekialderat hedadura duten ele edo aldaerak: *aite-tamak* 'gurasoak', *aitzin*, *alke*, *argiaste*, *beiti* 'behera', *biarri* 'belarria', *buluxi* 'biluzi', *buruke* 'galburua', *butzu* 'putzua', *egun* 'gaur', *gibel* 'atzea', *goiti*, *guti* (Arabian ere badena), *igen* 'igo', *igorri*, *izotzill* 'urtarrila', *kaskil* 'oskola', *landara* (-s) '-z gain, -z aparte', *manatu*, *matel*, *mintzetu* 'hitz egin', *nasi* 'nahasi', *oker* 'begi bat falta duena', *orrastatu* 'orrastu', *oyan* 'mendia', *sagarroi*, *sandü*, *txintxurri* 'eztarria', *ukitu* (Bonaparte), *unide*, *urgune* 'azalera ur ugari duen lur eremua', *xardoki* 'mintzatu', *zamari* 'zaldi irendua', *zenbeit* 'zenbait', *zetako* 'zergatik'. Badira beste batzuk ekialdetik Arakilerraino iristen direnak, Goñerrian ageri direnak hauek ere: *ebatsi*, *erdetxi* 'lortu', *erran*, *urbil*, *urin* 'koipea'.

5.5.2. Hego-nafarreraren azterketa lexikoa osorik egitea lan konplexua da, hain baita hedadura handikoa hizkera hau: ibar guztietako ezaugarri lexikoak ezagutu eta alderatu beharra dago eta, bestalde, ibar hauekin muga egiten duten beste hizkeretako hitzak ere ezagutu behar dira.

Azterketa honen egitura hego-nafarreraren eremuaren hedaduraren arabera antolatutako dugu: hizkera honetako hitz edo aldaera eskusiboak edo ia eskusiboak zein diren adierazi dugu eta horien artean eremu guztian ageri direnak banatzaile diren-tarik bereizi ditugu. Ondoren ekialdeko kutsua duten hitz eta aldaerak bereizi ditugu, Baztango datuak ere aintzat harturik. Hego-nafarreraren muga horizontaletik kanpo goitixeagoko ibarretaraino hedatzen diren hitz eta aldaerak zein diren ere ikusi dugu eta metodologikoki, Nafarroan goiti hedadura handiagoa harrapatzen duten-tarik bereizi ditugu: honela, hego-nafarreraren ageri diren eta Nafarroa Garaian hedadura zabala duten hitz eta aldaeretak bereizi ditugu hego-nafarreraren eremutik goitixeago hedatzen direnak. Hego-nafarrera den azpieuskalki honen ideiarekin batera lihoazkeen isoglosa lexiko horizontalak aurkitzea zein lan zaila den ohartu gara. Iparrereko isoglosen azterketa mendebaldetik eta ekialdetik osatu dugu eta ikasi, isoglosa horizontalek ez bezala, isoglosa lexiko bertikalek joko handia ematen dutela: isoglosa horizontalek soilik Andimendian dakarte emaitza oparoa.

⁴ Bonaparteren datuen arabera iduri luke *illeba* femeninorako zela Goñerrian; Atezko Beratsainen, esate batera, *illeba* neutroa da.

⁵ Arabako ekialdeko Kontrastan ere bildu zuen Lopez de Guereñuk *kunkun*; bestalde, *zapo*-k mendebaldean hartzen duen 'zomorro' adieraz, ikus Zuazo (1998c: 170). Olatzagutian, Arbizun, Arakilgo Irañetan eta Basaburuko Berueten ere *kunkun* dakar *Erizkizundi*-ak; Arakilgo Izurdiagan *zapielkunkune* da 'sapo' (Idoy 1981b: 207).

⁶ Euskal Herriko mendebaldean *okaran* dugu Bizkaian eta Araban 'ciruela' adieran, *aran* 'endrina' delarik; Burundan eta ekialderago ere bereizketa hau egiten da Sakanan barrena (Zuazo 1994: 347). EHHA-k *okaan* bildu du Arbizun; Irurtzun ondoko Izurdiagan ere *okana* 'ciruela' da (Idoy 1981b: 204). Itzarbeibarko Garesen ere *ukarain* erabiltzen zen.

⁷ Andimendiaz bestaldera *zille* dugu Arakilgo Irañetan (Erizk.) eta xvi. mendean *çila* dago Araban.

Mendebaldeko alderdian Goñerriko hizkera Sakana erdialdekoarekin alderatu dugu (5.5.4) eta bigarrenik Arakilgoarekin (5.5.5); hego-nafarreraren ekialdeko mugaren azterketa egiteko Esteribarko jauzi lexikoak aztertu ditugu (5.5.6) eta ondoren Aezkoako lexikoari erreparatu diogu, Garazikoarekin (5.5.18) eta Zaraitzukoarekin (5.5.19) alderaturik.

Hizkeraren barreneko isoglosak aztertzeke Eguesibarko lexikotik abiatu gara eta Eguesibarko lexikotik Goñerrikora zein alde dagoen ikusi dugu (5.5.1) eta baita Goñerrikotik Oltzakora ere (5.5.16). Goñerriko hizkera Euskal Herriko erdigune zabaleko eta erdigune murriztagoko lexikoarekin ere alderatu dugu eta hizkera honek ageri diren ekialdeko kutsuko hitzen eta aldaeren berri eman dugu. Horrezaz landa Gesalazko lexikoaz dagoen apurra aztertu dugu hein batean (5.5.15). Hego-nafarreraren barreneko isoglosa lexikoen berri emateko, azkenik, Eguesibarko hitzetarik Aezkoakoetara dagoen aldea zein den aztertu dugu (5.5.17).

5.5.3. Lan honi guztiari ekiteko dugun zailtasun nagusia ohi bezala daturik eza da; aztertzen dihardugun hego-nafarreraren eremutik kanpo goiti gelditzen diren lehenbiziko ibarretako datuak urriak dira: Gulibar, Atez, Txulapain, Ezkabarte, Odieta, Olaibar,⁸ Anue edo Esteribarko datu lexiko argitaratuak murrizak dira eta egun eremu horietan garantiak berriemaileak aurkitzea ez da beti gauza erraza; batzuetan gauza ezina da. Halaz ere, hego-nafarreratik hizkera horietara muga horizontal lexikorik ba ote den jabetu nahian, hautatutako lauretan hogeita hamar hitz eta aldaerari buruzko inkestak egin ditugu Atetzen (Beuntza), Ultzaman (Ilarregi, Iraizotz), Odieta (Latasas), Anuen (Leazkue, Etulain) eta Esteribarren (Iragi).⁹

Euskara galtzen ari den lekuetan ohikoa denez, arazoak izaten dira hondarreko euskaldunengandik erantzun egoki eta fidagarriak biltzeko: a) Euskara alde bat utzia den herrietan, euskaraz mintzatzekotan ondoko herri euskaldunagoetako hitzunekin ohitu dira mintzatzera; honek kutsu lektala dakar eta ez da izaten kutsu horren errealitatea kontrastatzeko aukerarik herrian euskaldun gehiago ez baldin badago. b) Erdararatu diren herrietan euskaldunik izatekotan, usu lekuoaren aita edo ama ondoko ibar euskaldunago batekoa zelako izaten da eta kasu horietan aitaren edo amaren eragin lektal kanpotarra neurtzeko biderik ez da izaten herriko bereko hitzune gehiago ez baldin badago.¹⁰ c) Inkestan metodo zuzena erabili beste biderik ez denean —ziur zaude zuen ama zenak etxean *angabetu* hitza erabiltzen zuela, hitz hori

⁸ “Olaibarko euskal bertso papera” argitaratu da berriki (J. M. Satrustegi, *FLV* 84, 2000, 277-287). Olaibarko idazki berri gehiago argitaratu ditu Koldo Artolak: “Olaizko euskal eskuizkribuak”, *FLV* 88, 2001, 485-519.

⁹ Hona gure lekuko berri: Beuntzan Inazia Erbiti Ibarrola (1927), ama Beuntzako zena eta Inazio Iurita Ibarrola (1925/VII/31), ama Beuntzako eta aita Lantzeko zituena. Ilarregin Victoriano Erize Iturria (1918/IX/18), Leazkuen sortua baina Ilarregin hazia, ama Lizasokoa eta aita Leazkuekoa zituena; Iraizotzen Francisco Olague Lizaso (1920/XI/7), ama Urrozkoa eta aita Iraizokoa zituena; Josu Golaraz euskal filologoak aurkeztua. Latasan Mariano Ziganda Ostiz (1910/VI/16), aitetamak Atezko Eritzekoak zituena eta Martin Elizondo Aragon (1923/VIII/14), aita latasarra eta ama ziaurritzarra zituena. Leazkuen Joxe Orkin Gaskue (1932/II/28), ama Leazkuekoa eta aita Gelbentzukoak zituena; Etulainen Faustino Bizkarrondo Imaz (1930) ama Larrainzarkoa eta aita Etulaingoa zituena; Iragin Jesus Lintzoain Lintzoain (1922) eta Gaspar Lintzoain Lintzoain (1932), Eugin haziak, baina aitetamak Iragikoak zituztenak; aspaldian Iragin bizi dira.

¹⁰ Cf. Koldo Artolaren berriemaile batzuen gurasoen herriak (2001: 518).

herri honetakoa dela?—, lekukoak joera du proposatzen zaion hitza herrikoa dela baieztatzeko, usu entzuten baitu hitz hori ondoko ibar euskaldunagoetako hitzunen ahotan; hartara, euskaldun gehiago ez den herrietan ezin jakin daiteke zin-zinez hitz hori herri horretan lehenago erabiltzen zen ala lekukoak ondoko ibarrekoei entzuten dielako azken hamarkadetan bereganatua ote duen. Arazo hauek konponbide zaila izaten dute.

XVIII-XIX. mendeetako kristau ikasbideetan fonologiako, morfologiako edo sintaxiko datu ugari aurki daitekeela ikusi dugu artikulu honetan, baina alderdi lexikoa eliz edo fede gaietara mugatua da. 1922-25 bitarteko *Erizkizundi Irukoitz*-eko emaitzak bederen ikus daitezke edo XX. mendeko lauretan hogeigarren hamarkadako datuak, Koldo Artolak bilduak. Arestian zerrendatu ditugun ibarretako daturik eza gaudituz nahian ikuspegi geolinguistikoa hedatzea, aberastea eta osatzea erabaki dugu eta horretarako A. M. Echaideren 1965-67 bitarteko bilduma (1989) baliatu. Horrezaz landa Sakana erdialdeko,¹¹ Arakilgo,¹² Larraungo, Imozko, Basaburuko, Ultzamako (Ibarra 1995b), Baztango (Izeta 1996), Bidasoaldeko eta Zaraitzuko lexikoa (Arana 2001)¹³ aztertu dugu. Bestetik hainbat lankideri laguntza eskatu diogu: Mikel Olanok Larraungo eta Leitzako berri eman digu, Orreaga Ibarrek Ultzamako eta Esteribarko berri, Paskual Rekaldek Baztango berri eta Bidasoaldeko datuak Patxi Iñigok eskuratu dizkigu. Ipar Euskal Herriko Garaziko datuak Ezterenzubiakoak dira, 1994-95 aldera Eñaut Etxamendik emanak.

Hego-nafarrerari dagozkion datuak kristau ikasbide eta predikuetan, Bonaparteren bilduman, XVIII. mendeko Juan Martin de Ibero idazle goñerritarren lanean, XVIII-XIX. mendeetako Eguesibarko Joakin Lizarragaren lan oparoan, Azkueren *Erizkizundi*-an eta Orreaga Ibarrek Erroibarren eta guk Aezkoan bildu ele sailetan aurkitu ditugu. Bistan dena, homogeneousitasun kronologikorik eza dakarkio honek lanari eta handicap handia da hori guretzat, beti ez baitago garai beretsuko hitzak edo aldaerak alderatzeko aukerarik. Esaterako, *bota* hitzak 'jaurtikitzea' adierazten du hego-nafarrera gehienez: XIX. mendeko Oltzan, Goñerrian, Itzarbeibarren eta Eguesibarren; Aezkoan *botatu* erabiltzen da egun eta horrelaxe dakar Joakin Lizarragak ere. Ordea, beste esanahi bat du hitz honek gure eremutik goiti: Burundan, Ergoienean, Imotzen, Atetzen, Txulapainen, Odietan, Ezkabarten, Anuen, Ultzaman eta Baztanen 'erortzea' da "botatzea" egun;¹⁴ EAEL-k dakarrenez Esteribarren eta Erroibarren ere adiera hau bera du, baina ez dakigu noiztik duen adiera hori hitz horrek bi ibarrotan: ez dakigu aspaldikoa ote den ala azken bi mendeetako berrikuntza den, iragan mendekoa den... Erroibarko XIX. mendeko prediku batean "erori" ageri da bederen: *erausten ciren ero erorcen ciren infernuco garcel ilunetara* (Satrustegi 1987: 266).

Jakina denez literatura lanetako datuen fidagarritasuna ez da nahi hainbatekoa izaten: tokiko euskara den ez dakigu ziurtasun osoz, idazlearen sorterrikoa leial ordezkatzeko den ez dago garbi; testuan ageri den hizkera idatzizko ohitura, tradi-

¹¹ Ikus orain J. L. Erdoziaren *Sakana erdialdeko euskara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea, 2001.

¹² Ikus orain J. M. Satrustegik argitaratu duen "Arakil aldeko euskara", *FLV* 81, 1999, 343-358.

¹³ Ikus orain Aitor Aranaren *Zaraitzuko hiztegiu*, Hiria & Nafarroako Gobernua, 2001.

¹⁴ Iraizotzen, esaterako, *erori* eta *bota*, biak erabiltzen dira.

zio edo bolada hedatuago bati dagokion xuxen jakitea ohiko kezka dugu dialektologialariok; cf. artikulua honetako laugarren atala (*ASJU* 33/1, 1999: 19-30). Blanca Urgellek dioen bezala, “filologo eta dialektologoen ikerketak ere baldintzaturik” gelditzen dira (1999: lxxix).¹⁵ Gesalazko, Goñerri-Oltzako eta Eguesibarko kasuetan, idazle sena zutenen lanetan, idazle jantziagoak zirenen idazkietan —F. Elizalderenean, J. M. de Iberorenean eta J. Lizarragarenean— ekialdeko ukitu handiagoa dago lan xumeagoetan baino: apalagoen artean Gesalazko Muzikiko Martinez de Morentintarren predikuak, Itzarbeibarko bi kristau ikasbideak eta Bonapartek Goñin, Oltzan eta Eguesibarko Elkanon bildu lekukotasunak aipa daitezke.

Lan xumeagoak lekuko hizkerarekiko leialago baldin badira, irudi luke arestiko hiru idazleen lanean eragin literarioa berbera zela eta garai hartako Nafarroan Ipar Euskal Herriko literaturak edo liburuek bazutela itzala. Hegoaldeko idazleek garrantzizko zerbait idatzi ohi dutenean Ipar Euskal Herriko autoreen ezagutza ageri da, zenbatenaz gorago jo idatzi behar zuten horretan, hainbatenaz ezagunagoa zuten Iparraldeko literatura (Urgell 1991: 926-928);¹⁶ Larramendik berak biziki haizatu zuen Ipar Euskal Herriko idazle onen ospea. Predikazioan beste euskalkietako hitzak eta erak neurritz sartu ohi ziren eta gramatika eta hiztegia ezagutzuz eta menperatuz gero eta bestalde Axular handia ongi irakurria izanez gero, batek bere burua euskaldun on edo euskaldun letraduntzat har zezakeen (Urgell 2001: xxiv).¹⁷ Norbaitek eskuz Nafarroako eleen ordainak ezarri zizkion Axularren *Guero*-ren bigarren edizioaren ale bat ezaguna da¹⁸ eta Patxi Salaberri Zaratiegik dioskunez, Uxueko elizan Xurioren *Imitacionea*-ren ale bat gordetzen da. Badakigu, bestalde, Elkanoko Joakin Lizarragak Axularren *Guero*-ren edizio bat baliatu zuela; cf. J. Apecechea, *Joaquín de Lizarraga (1748-1835). Un escritor navarro en euskera*, Príncipe de Viana, Iruñea, 1978: 266.

Mitxelenak dioen bezala, idazleek araua sortu zuketean emeki-emeki: “Existían, pues, entonces normas dialectales, variedades estandarizadas de cierto color dialectal, que le eran impuestas al autor, a poco que quisiera elevarse del nivel del habla diaria” (1985 [1982]: 220).¹⁹ Gesalazko F. Elizalderengan nabarmena da hau. Joakin Lizarragak, esaterako, *desarrazoi* dakar eta hori ezin izan du Larramendirengandik ikasi, ez baitakar andoaindarrak; Axularrek bazerabilen; *arrazio* eta *arraziatu* dirudi direla Elkanon erabiltzen ziren eleak. Bestalde, Patxi Salaberri Zaratiegi iker-tzaileak dioskunez, Joakin Lizarragak *kausitu & kaustu* darabiltza, baina hitz horiek ez dira egungo Aezkoan erabiltzen, nahiz Baztanen bai: zer dira, Eguesibarko eleak ala Ipar Euskal Herriko literaturaren bitartez Joakin Lizarragarengana iritsiak? Nola jakin dezakegu hori egun?

¹⁵ Ikus berak prestatu duen F. I. Lardizabalen *Testamentu Berriko Kondaira*-ren edizioa, Klasikoak saila 83, Euskal Editoreen Elkarteak & Eusko Jaurlaritza, 1999, Donostia.

¹⁶ Ikus “Axular eta Larramendi”, *ASJU* 25/3, 1991, 901-928.

¹⁷ Ikertzaile honek prestatu du Añibarrok egin zuen *Guero*ko *Guero*-ren itzulpenaren edizioa, Euskaltzaindia, Bilbo, 2001.

¹⁸ J. L. Los Arcos Elio, “Glosas en dialecto navarro al *Guero* de Axular”, *FLV* 16, 1974, 39-83.

¹⁹ “La normalización de la forma escrita de una lengua: el caso vasco”, in *Lengua e historia*, Paraninfo, Madril, 1985, 213-228.

Lexikoaren atal honetan ezin saihestuko dugu arazo hau: XVIII. mende bukaeran *kristio* idazten du Juan Martin de Ibero idazle goñerritarrek Oltzako predikuetaarako, baina mende bete geroago, 1869an *kristau* biltzen du Vicente Gulina goñitarrarengandik eta Oltzako Juan Martin Ugarterengandik Bonapartek Donibane-Lohizunen. Harrigarria da *kristio* eleak duen estatus literarioa: 1729ko predikuak, F. Elizalde, J. M. Iberok, J. Lizarragak eta Elortzibarko Zabalegiko predikuak badarabilte eta Gesalazko Morentintarren predikueta nahiz Itzarbeibarko Utergako idazkian ere badator, baina Bonapartek Goñin, Oltzan eta Elkanon *kristau* bildu zuen eta hori bera erabiltzen da egun Atezten, Ultzaman, Anuen, Erroibarren eta Baztanen; *kristio* Zaraitzun, Aezkoan eta Artzibarren erabiltzen da; Eslaba aldean *gristio* zegoen (Salaberri Zaratiegi 1994: 244-245).

Berebat, hitzen hedadura geografikoa mendeetan zehar alda daitekeela erakusten digute gure eremuko *baru* & *barur* 'baraua' aldaerek, non eta kontua ez den idatzizko joerak *barur* aldaera hobesten zuela, geografia hedaturagatik zegokion baino, mendebaldera agerpen handiagoa eraginez idazkietan. Egun ekialdean erabiltzen da *barur*, Aezkoan, baina baita gure eremuz kanpoko Zaraitzun, Erronkarin, Zuberoan eta Nafarroa Beherean ere. Iraganean XVII. mendean Utergako J. Beriainek eta Gesalazko XVIII.eko F. Elizalde idazleek erabili zuten; XVIII. mendeko Goñerriko Juan Martin de Ibero idazleak *baru* erabili zuen eta XIX.ean *baru* ageri da Gesalazten, Itzarbeibarren, Eguesibarko Joakin Lizarragaren lanean, Goñerriko idazkietan, Artzibarko Urizko Juan Kruz Elizalderen *kristau* ikasbidean eta Ezkabarten. XX. mendean *barur* dakar EAEL-k Aezkoan, baina *baru* Alli, Artzibar-Hiriberri, Eugi, Gartzaron, Goizueta, Intza, Leitza, Lekaroz, Lesaka, Lizarraga, Mezkiritz, Saldias, Sunbilla, Urdiain, Urrietzola, Usi, Suarbe eta Zugarramurdin.

Idatzizko dokumentaziotik ateratako datuen balio kronologikoaz egin beharreko kritika sakona ere aztertzeke kontua litzateke, kronologia erlatibo ororen funtsa gai honen baitan baitago (Chambon 1996-97: 112);²⁰ azterketa filologikoak eta dialektologikoak elkarrengana bideraturik beharko genituzke honelako saioetan abiatzeko.

5.5.4. Hego-nafarreraren mendebaldeko muga lexikoa aztertu nahian Goñerriko eleak Sakanako erdialdekoekin eta Arakilgoekin alderatu ditugu eta orografiak hizkerak irudikatzeke duen garrantzia zenbatekoa den ikusi dugu: desberdina da euskara Andimendiaz honat edo harat egon. Eremuak bereizteko adibiderik indartsuenak eta adierazgarrienak oinarri lexiko desberdina dutenak dira, baina aldaera lexikalizatu ez sistematikoak ere sartu ditugu alderaketan eta baita erregela fonologiko edo morfologiko sistematiko baten bidez sortzen diren aldaerak ere: lehen saila *alke* / *lotsa* edo *ebatsi* / *ostu* adibideek osatzen dute, bigarrena *ereki* / *erein*, *erran* / *esan* edo *amiru* / *amairu* adibideek eta hirugarrena, berriz, *ortzilare* / *ostival* edo *xaitsi* / *jetxi* bezalakoek fonologiaren sailean eta *iruetan ogei* / *irurogei* sailekoek morfologiarenean.

Bonaparteren Goñiko datuak hurrengo herrietakoekin alderatu dira: Burundako Ziordia eta Bakaikukoekin, Ergoieneko Unanukoekin eta Arakilgo Lakuntza eta

²⁰ J. P. Chambon, "Aspects de l'oeuvre linguistique de Georges Straka: chronologie relative et histoire des faits phoniques", *Orbis* 39, 1996-97, 97-126.

Murginduetakoekin (ikus Echaide 1989). Ez diegu muzin egin Irurtzun ondoko Izurdiagako datuei (Idoy 1980-81) edota Arakilgo Ihabarren eta inguruetan Koldo Artolak bildu datuei. *Erizkizundi*-rako Uhartan eta Irañetan bildu emaitzak ere baliatu dira aldi bakan barzuetan. Alderaketak dakarren emaitzan nabarmen gelditzen den lehenbiziko datua Goñerriko lexikotik mendiaz bestaldekoa dagoen aldea da; berdinak ez diren ele kopurua handia da; guk oinarri lexiko desberdineko hamazazpi adibide dakartzagu eta aldaera lexikalizatu ez sistematikoak, berriz, hemeretzi; lexikoan isla duten bilakabide sistematikoen sailean, berriz, zortzi adibide bildu ditugu. Hona, beraz, datuak:

a) Oinarri lexiko desberdina: 1. Mendiaz bestaldera: *ilbeltz* / Goñi: *izotzill*. 2. Murgindueta, Lakuntza: *otoño*; Unanu: *udatzen*; Bakaiku: *udazken* / Goñi: *urri*. 3. Mendiaz bestaldera: *soro* / Goñi: *alor*.²¹ 4. Mendiaz bestaldera: *ile* / Goñi: *billo*. 5. Mendiaz bestaldera: *lotsa* / Goñi: *alke*. 6. Mendiaz bestaldera: *aurre* / Goñi: *aitzin & aurre*. 7. Mendiaz bestaldera: *atze* / Goñi: *gibel & atze*. 8. Mendiaz bestaldera: *aztu* / Goñi: *atzendu*. 9. Lakuntza, Unanu, Bakaiku: *ostu*; Ziordia: *ostzea & lapurtzea* / Goñi: *ebatsi*. 10. Mendiaz bestaldera: *bi(d)aldu* / Goñi: *igorri & bigeldu*. 11. Mendiaz bestaldera: *ezer* / Goñi: *daus & deus*. 12. Murgindueta, Lakuntza: *zapo*; Unanu, Bakaiku: *kunkun* / Goñi: *larrapo & kunkun*. 13. Lakuntza: *geizki*; Unanu, Bakaiku: *gaizki*; Ziordia: *gaixoa* / Goñi: *eri*. 14. Murgindueta: *iel*; Lakuntza: *zapiala*; Unanu: *zapitsela*; Bakaiku: *igwalaizja* / Goñi: *urapo*.²² 15. Mendiaz bestaldera: *a(i)ttunal-e* / Goñi: *aguero*. 16. Murgindueta, Bakaiku: *amandre* 'amona'; Lakuntza, Unanu: *amiña*; Ziordia: *amona* / Goñi: *aguera*. 17. Murgindueta, Lakuntza: *konegit(t)u*; Unanu: *alkantzatu* / Goñi: *erdetxi*.

b) Aldaera lexikalizatu ez sistematikoak: 1. Lakuntza, Unanu: *eman*; Bakaiku: *ean*; Ziordia: *eaman* / Goñi: *eramo*. 2. Mendiaz bestaldera: *erein* / Goñi: *ereki*. 3. Lakuntza, Unanu: *marrobi*; Ziordia: *airubixugorri*; Bakaiku: *aulubi* / Goñi: *malubi*. 4. Lakuntza: *masosta*; Unanu: *masozta*; Bakaiku: *maxurta*; Ziordia: *mazurtia* / Goñi: *martuze*. 5. Murgindueta: *antxor*; Lakuntza: *aintxor*; Bakaiku: *intxor*; Ziordia: *intxor* / Goñi: *intxaur*. 6. Mendiaz bestaldera: *belarri* / Goñi: *biarri*. 7. Murgindueta, Bakaiku, Ziordia: *aurpegi*; Lakuntza: *mazalla*; Unanu: *matrella* / Goñi: *matel*. 8. Murgindueta, Lakuntza: *ikuttu*; Unanu, Bakaiku: *ikutu*; Ziordia: *ukuttu & ikuttu* / Goñi: *ukitu*.²³ 9. Lakuntza: *inketz* 'ilintia';²⁴ Unanu: *iketza*; Bakaiku: *ilikiya*; Ziordia: *ilinti* / Goñi: *ilieti*. 10. Mendiaz bestaldera: *ill(e)* / Goñi: *illebete*. 11. Mendiaz bestaldera: *iyor* / Goñi: *igor*. 12. Mendiaz bestaldera: *aingeru* / Goñi: *aingiru*. 13. Mendiaz bestaldera: *a(i)t(i)yarreba* / Goñi: *aitearreba*. 14. Mendiaz bestaldera: *amaiyarreba* / Goñi:

²¹ Baina bada "soro" Goñerrian ere: *ladronquerie, soro, eta ardançetan in tuen deñuec...* (Ondarra 1996, ASJU 30/2: 671).

²² Elkanoko Lizarragaren lanetan oinarriturik *urapo* 'igela' dela dakar P. Iraizotzek (FLV 32, 1979, 314); Bonaparteren zerrendetan adieraz ez da zehaztasunik ematen (Ondarra 1982: 144).

²³ Testuetan bada *ikutu* ere: J. M. de Ibero; Predikuak (I): FLV 57 (1991); Muruzabalgo predikua.

²⁴ Arabako DLC-n ere *inkatz*.

amaarreba. 15. Lakuntza: *biixkorriko*; Unanu: *bilixkorriyan*; Bakaiku: *bilixkorriyan*; Ziordia: *biixkorrie* / Goñi: *buluxi & biluxi*. 16. Murgindueta: *iyotzera*; Lakuntza: *itzoo*; Unanu: *etzao*; Bakaiku, Ziordia: *iyoo* / Goñi: *igo* —(Eb, Pre I) testuetan *igen*—. 17. Mendiaz bestaldera: *jainkuen gerriku* / Goñi: *jangoikoan paxa*. 18. Mendiaz bestaldera: *primabera* / Goñi: *primadera*. 19. Mendiaz bestaldera: *infernu* / Goñi: *infernu*.²⁵

c) Aldaera sistematikoak lexikoan: 1. Mendiaz bestaldera: *piku* / Goñi: *biko*. 2. Unanu: *kazul*; Murgindueta, Lakuntza, Bakaiku: *pertzta* / Goñi: *bertz*. 3. Murgindueta: *gaitxi*; Lakuntza, Unanu: *jetxi*; Bakaiku: *jaitxi*; Ziordia: *jaitxi & jatxi* / Goñi: *xaitxi*. 4. Mendiaz bestaldera: *jantzi* / Goñi: *xantzi & beztitu*. 5. Lakuntza, Unanu: *jae*; Bakaiku: *jagi*; Ziordia: *jai* / Goñi: *xeki*. 6. Mendiaz bestaldera: *beste* / Goñi: *bertze*. 7. Mendiaz bestaldera: *bost & amabost* / Goñi, Ziordia: *bortz & amabortz*.²⁶ 8. Lakuntza: *ataa*; Unanu: *atá*;²⁷ Bakaiku: *atea*; Ziordia: *ataa* / Goñi: *atra*.

5.5.5. Baina Goñerriko eleek mendiaz bestaldekoen aldean duten bestelakotasun edo urruntasun nabarmenez landa, gure eremu zabal honetako alderdi lexikoaren azterketak eta alderaketak beste ondorio bat ere badakarte: mendiaz bestaldeko eremuen artean Goñerrikoarekin batera datorrena —ez aldi oro, baina bai denen artetik gehienik bat datorrena— Arakilgoa da, gure kasuan Murgindueta herria. Lexikorako egin dugun banaketa hiruko honetan, hogeita bat aldiz ikusten dugu Goñerriko eta Murginduetako eleak batera datozela gainerateko Sakanako herri guztietako eleen aurka. Ikus dezagun zein eletan gertatzen den lotura lexiko hori Sakanako gainerateko beste herrien aurka:

a) Oinarri lexiko desberdina: 1. Murgindueta: *uriñ & sebo*; Goñi: *urin* / Sakana erd. & Burunda: *koipe & sebo*. 2. Murgindueta, Goñi: *goratu* / Sakana erd. & Burunda: *jaso*. 3. Murgindueta: *opatu*; Goñi: *opatu, billetu* / Sakana erd. & Burunda: *bil(l)etu*.²⁸ 4. Murgindueta, Goñi: *oyan* 'oihana'²⁹ / Lakuntza: *malkor*;³⁰ Bakaiku, Ziordia: *baso*. 5. Murgindueta, Goñi: *argiaste* / Lakuntza: *goizaldera*; Unanu, Bakaiku, Ziordia: *argitu*. 6. Murgindueta: *aitegutxe*; Goñi: *aitebutxe* / Sakana erd. & Burunda: *aittapunteko*. 7. Murgindueta: *amautxe*; Goñi: *amabutxe* / Sakana erd. & Burunda: *amapunt(e)a*ku.

b) Aldaera lexikalizatu ez sistematikoak: 1. Murgindueta, Goñi: *illergi* / Sakana erd. & Burunda: *id(a/e)rgi*.³¹ 2. Murgindueta, Goñi: *iller* 'ilarra' /

²⁵ Cf. 1577an Gesalazko Jaitzen *Ybernucoñualdea*.

²⁶ Ez dakigu Ziordiko datua fidagarria ote den.

²⁷ Ergoieneko Lizarragan ere *ata* bildu da.

²⁸ Arakilgo Arruzun ere bada *opatu*. Bestalde, kasu honetan argi dago *billetu*-k Goñerria, Sakana erdialdea eta Burunda ere lotzen dituela.

²⁹ Ohart *oyan*-en adiera 'mendia' ere izan daitekeela Goñerrian.

³⁰ Bada *Malkor* Itzako zendeako Atondoko toponimian (Jimeno Jurío 1990).

³¹ *Idergi* dago Arbizun eta Dorraon; Murginduetan *illergi* dagoela kontuan harturik, Izurdiagako *idergi* ez da fidagarria (Idoy 1981b: 201); Koldo Artolak Arakilgo Murginduetan, Ihabarren, Egiarretan eta Urritzolan *illar-* edo *iller-* sailekoak bildu ditu.

Sakana erd. & Burunda: *ider*.³² 3. Murgindueta, Goñi: *beldur*³³ / Sakana erd. & Burunda: *bildur*. 4. Murgindueta: *ertsi*; Goñi: *ertxi* / Sakana erd. & Burunda: *itxi*. 5. Murgindueta,³⁴ Goñi: *erran* / Sakana erd. & Burunda: *esan*. 6. Murgindueta: *ideki*; Goñi: *idiki* / Lakuntza: *irigi*; Unanu, Bakaiku: *zabaldu*; Ziordia: *ireki*. 7. Murgindueta, Goñi: *ameka* / Lakuntza: *ameike*; Unanu: *ameika*; Bakaiku, Ziordia: *amaika*. 8. Murgindueta, Goñi: *amiru* / Sakana erd.: *ameiru*; Burunda: *amairu*. 9. Murgindueta: *arrautziek*; Goñi: *arrotze* / Unanu: *arruntzek*; Bakaiku: *arrontzak*; Ziordia: *arrauntza*; Lakuntza: *arrotze*.³⁵

c) Aldaera sistematikoak lexikoan: 1. Murgindueta, Goñi: *bago* / Lakuntza, Ziordia: *pago*; Unanu, Bakaiku: *fago*. 2. Murgindueta: *ligu*; Goñi: *ligo* / Lakuntza, Unanu: *lidsu*; Bakaiku: *liyu*; Ziordia: *lino*. 3. Murgindueta, Goñi: *beatx* / Lakuntza, Unanu: *biatz*; Bakaiku: *biyatz*; Ziordia: *bietz*. 4. Murgindueta: *egitai*; Goñi: *egitegi* / Lakuntza: *eetxei*; Unanu: *egitxei*; Burunda: *iitei*. 5. Murgindueta: *ab(e)ratsago*; Goñi: *abrats* / Lakuntza: *abeatsa*; Unanu: *abaatsa*; Bakaiku: *abeats*; Ziordia: *aberats*.

Aztertzeo gelditzen da Goñerriko eta Ergoieneko hitzek elkarrekin duten lotura, aintzat hartzeko modukoak diren batasun izpi batzuk bai baitira kasu batzuetan: orografiaren zailtasuna gorabehera, elkarren ondoan dauden bi ibarretan baliteke beste ibarrekiko gertatzen ez diren batetortzeak agertzea; hurrengo bi kasuak izan litezke adibide onak: Unanu: *buruxek*; Goñi: *puruxe* / Lakuntza: *goaizek*; Ziordia: *guaiziak*; Bakaiku: *buixak* alde batetik eta bestetik Unanu: *irri*; Goñi: *irrin* / Lakuntza: *farrak ein*; Bakaiku: *barre*; Ziordia: *barre & barra*. Etorkizuneko azterketek Andimendia gorabehera bi ibarron artean alderdi lexikoan loturarik baden erakuts dezakete.

Oraingo gure datuek, dena den, garbi salatzen dute Sakanako euskarak lexikoki batasunik ez duela: arestian ikusi bezala, anitz dira Murgindueta eta Lakuntza bereizten dituzten adibideak. Iduri luke, beraz, orain arteko ekialdeko Arakil, Lakuntzarenak ez diren beste hizkuntza eragin batzuen pean murgildurik izan dela, beste dinamika soziogeografiko batean txertaturik egon dela. Lakuntzak eta Sakanako mendebaldeak baino, balirudike Iruñerriko hizkeratik gehiago edan duela ekialdeko Arakilek. Jose Maria Sarrustegi arruazuarrak zioskunez, Uharten aldatzen da Sakanan euskara, muga Uhartek egiten du, Uhartetik eskuin euskara besterik da. Anekdotak gisa zioskun euskaltzainak ezagutu zuela denek "erran" deitzen zuten gizon bat ekialdeko Arakilgoa; zinez da nabarmena Nafarroako euskal-

³² Baita Izurdiagan ere (Idoy 1981b: 202).

³³ Baina *bildur* ere ageri da Goñerrikotzat jo dirugun testu pare batean: (Mar, Pre I). Bestalde, Irañetan *bildur* jaso zuen *Erizkizundi*-ak.

³⁴ Egia esan, hiztunak *esan* erantzun du inkestan, baina hurrengo galderan, arreta beste hizkuntza gaietan duela, *erran* eman du. Uhartetik eskuin *erran* erabili izan dela zioskun, bestalde, J. M. Sarrustegi euskaltzainak, baina Koldo Artolak *esan* bildu du Murginduetan, Ihabarren, Egiarretan, Urritzolan eta Gulibarko Larunben.

³⁵ Itziar Ruiz Razkin bertako alabari zor diogu datu hau. Ohart, gaineta, Arabako DLC-n ere *arrauntza* dagoela.

dun xeheen oharmenean eta ezagupen lektal praktikoan *erran / esan* bikotearen agerpen usua.

Adierazi behar da Goñerriko lexikotik Andimendiaz iparrekora dagoen aldea begien bistan dagoela eta oro har, gramatikako beste ataletan orain artean sumatu dugunarekin bat datorrela. Halaz ere, aski bakantzen da alde edo desberdintasun hori ekialdeko Arakilen: jokalekutzat baliatu dugun Murginduetan biziki ugaltzen da Andimendiaz hegoaldeko eta Arakilgo batasun lexikoa, aztertu dugun Sakanako beste ezein lekutan baino areago. Ezin atzendu da, gainera, Murginduetako datuak eta Goñerrikoak usu Sakanako gainerateko eremu guztien aurka doazela batera; garrantzi handia du honek.

Zernahi ere den, lexikoko hainbat adibidetan batera doazenak ez dira Goñerria eta ekialdeko Arakil soilik, inoiz Lakuntzaraino iristen da batasun hori eta honek ere argi darakuskigu isoglosa lexikoen egitura konplexua dagoela Sakana alderdi horretan. Oro har esan daiteke lexikoaren alderditik so eginik Sakana ez dela eremu homogeneoa.

5.5.6. Hego-nafarreraren muga lexikoa aurkitzeko Anue alderdira inguratzea eta Esteribarrera sartzea komeni da; hori eginez gero nabarmen gelditzen da jautzia dagoela. Esteribarko Iragin eteten da Atetzen, Ultzaman, Odietan eta Anuen gaindi datorren batasuna. Dakartzagun datu hauek guhaurek egin inkesta baten fruitua dira eta hego-nafarrerako ele eta aldaeren hedadura neurtzea dute helburua. Erantzunaren ondoan ageri den galdera ikurrak adierazten du lekukoak ez duela ziurtasunik; ezezko ikurrak irudikatzen du lekukoak ez duela ezagutzen proposatu zaion hego-nafarrerako hitza. Hedadura neurtu nahi zen ele edo aldaerak hurrengoak dira:

1. "atxon" 'usain goxoa'. 2. "izotzil" 'urtarrila'. 3. "eri" 'atzamarra'. 4. "bilo" 'ilea'. 5. "iskiritu" 'garrasia'. 6. "larrazken" 'udazkena'. 7. "futots" 'zaldiaren hotsa airea sudurzuloetarik ateratzean'. 8. "berere" 'bederen'. 9. "elle" 'artilea'. 10. "eraiki" 'erein'. 11. "belauriko" 'belauniko'. 12. "buluxi" 'biluzi'. 13. "tzitzar" 'kazkabarra'. 14. "pizu" 'zama'. 15. "xasi" & "sasi" 'jasan'. 16. "burtxintxa" 'katagorria'. 17. "subilaro" 'eguberri gaua'. 18. "gardu" 'kardua'. 19. "albas" 'ahalaz'. 20. "kuxeta" 'goilara'. 21. "kaski(l)" 'oskola'. 24. "urgune" 'azalera ura duen soroa'. Hauéz gain Nafarroan hedadura handiagoa duten "txar" 'txikia' (22) eta "zalo" 'laster' (23) eleez ere galdegin da.

Dakartzagun hogeita lau adibideetarik lehen zortzietan Iragin ele desberdina erabiltzen dela ikus daiteke: hego-nafarrerakoak dira herrixka honetako itemak. Iragiko hurrengo sei aldaerak ere (9-14) hego-nafarrerari dagozkio. Hurren hiru adibideetan (15-17) Anue eta Esteribar dira hego-nafarreraren tankera erakusten dutenak eta hemezortzigarren adibidean ere hego-nafarrerarekin batean doaz bi ibarrrak, aldaera batean oraingoan. Hemeretzigarren adibidean hego-nafarrera, Odieta eta Esteribar bat datoz. 20-22 bitarteko adibideetan Iragiko lexikoaren nortasuna ageri zaigu eta 23 eta 24 adibideetan Iragiko euskarak Ipar Euskal Herrikora duen isuria sumatzen da:

Beuntza	Ilarregi	Iraizotz	Latasa	Leazkue	Etulain	Iragi
1. usai	usai on	(-)	urrin goxo	urriñ on	urriñ on	arson ³⁶
2. ilbeltza (?)	enero	ilbeltza	enero & ilbeltza	ilbeltz (?)	(-)	izotzille
3. beatza	biatz	biatz	biatz	biatz	biatz	eri
4. kalpar	ille biru	illa & kalpar	illa	illa	ille	bilo ³⁷
5. oiui	oiu	karraxi	oiu	oiu	oiu	izkiritu
6. udondo	udondo	udondo	udondo	udondo	(?)	larrazken
7. (-)	irrintzi	futuke	irrintzi	irrintzi	irrintzi	furrutoska
8. benpin	beñezpein	(-)	beñezpin & beere(n)	(-)	biñezpin	beren & sorik
9. illa	illa	illa	illa	illa	ille	ella
10. erain	erain	erain	erain	erain	erain	ereki
11. belauneko	belauniko	belauneko	belauneko	belauniko	belauneko	belauriko
12. biluxi	biluxi	biluxi	biluxik	biluxi	biluxi	buluzi
13. kazkarabar	kazkarabar	kazkarabar	kazkarabar	kazkarabar	kazkarabar	kazkaragar ³⁸
14. pisu	pisu	pisu & zama	pisu	zama & pisu	pisu	pizu & pisu
15. (-)	sujetatu	ankak ez segi	(-)	iasi	(-)	iasi
16. kattaorri	kattagorri	katagorri	katagorrie	burtxintxe ³⁹	katagorri	gataburtzintze, k-
17. ez da galdegin	ez da galdegin	eguarri & gabon	eguerri	(-)	sunbillero	subilero & eguarri
18. kardu	kardu	kardu	kardu	gardu	kardu & gardantzo	gardu & kardu ⁴⁰
19. al baduzu	al bauzu	al badur	albas	(-)	(-)	albaz
20. koxta	koxta	koxta	koxta	koxta	koxta	kuzte
21. kaskal	kaskal	kaskal	kaskille & kaskal	kaskille	azal & kaski (?)	koskill
22. txar	txar	txar	txar	txar	txar	txar & ttar
23. audio	zaloi	zaloi	zaloi & abudo	zaloi	zaloi & laxter	zalui
24. (-)	baltsa	leku urgune	urgune	urgune	urgune	urgune & liska

5.5.7. Azterketa arestiko azpiataletan egin dugun baino era orokorragoan eginez gero, ezin esan daiteke alderdi lexikoak orain artean hemen defendatu den hego-nafarrera azpidialektoaren izaera nabarmen bermatzen duenik. Ez dago hego-nafarreraz bakarrik erabiltzen den hitzik, ez bederen hego-nafarreraren eremu guztia edo gehiena harrapatzen duenik. Artikuluan zehar gainerako ataletan gertatu den bezala, aztertu dugun eremuan —hego-nafarrera guztia— joera lektal bati baino gehiagori dagozkion hitz sailak aurkitu ditugu.

Alderdi lexikoak ere hego-nafarrera azpidialektoa berma baleza, egon beharko lukete hitz edo aldaera batzuk hegoko ibarretan, marra horretatik goiti erabiltzen ez direnak, baina hori kasu guti batzuetan gertatzen da soilik. Hurrengo lerroetan eremu honetako guztiko banaketa geolexikoaren ezaugarriak eta balizko isoglosak zehaztuko ditugu: irudi konplexu eta askotarikoa aurkeztuko dugu, konplexutasun horren egituraz zertzeladak emanez.

³⁶ Iragin egun *urrin on* nagusitu da, baina lehen *atson* erabiltzen zen eta *urrin* 'kerua, usain txarra' zen. Aezkoan eta Erroiarren ere bada *atson* eta J. Lizarragak *atson* zerabilen.

³⁷ Iragin dioskurenez *bilo* zerri, zaldi, ahuntz edo zakurrarena ere bada pertsonarenaz landa.

³⁸ Goñerrian, Eguesibarren eta Aezkoan ere bada *kazkaragar*; OEH-k dakarrenez, *kazkarabar* Erroiarren, Baztanen, Larraunen, Bortzirietan eta Tolosan ageri zaigu.

³⁹ Nahiz Esteribarren *burtxintxe* den nagusi, Aezkoan eta Zaraitzun bezala; Baztanen *urtxintxe* dago eta Luzaiden *urtxintxa*. Hegoaldera, *kattagorri* zegoen Goñerrian, Oltzan eta Eguesibarren. Etxalarren *kurtzintza* dago eta Oitzen *katapatxintxa*. Bertizaranan *katapatxintx* dago eta Ultzamako Arraitzen *katapatxintxe*.

⁴⁰ Egun *kardu* erabiltzen da Iragin, baina lehenago *gardu*.

5.5.8. Artikuluan zehar irudikatu dugun goranzko isoglosa horizontal horren hegoaldera ageri zaizkigun hitzak aldaerak dira, ez dira eleak *stricto sensu*. Honela, egiaztatu dugunez *kuraxe & kurexa & kurixa* 'guraizeak', *kazkaragar* edo *progu* erdal 'prueba' azpidialekto honi dagozkio bakarrik, ez dira hortik goiti ageri, baina ez dira nortasun handiko item lexikoak, hitz baten aldaerak dira eta bat mailegua. Behin honaino iritsiz gero, guharen buruari egin beharko geniokeen lehen galdera honakoa da: eremu bateko hizkera jakin bat azpidialekto izatera iristeko zein da alderdi lexikoari eskatu behar zaion espezifikotasun maila? Zer ñabardura teoriko egin behar da erdigunekoak diren hizkeren kasuan, eragina polilektala denean? Ez da aise erantzutea, baina iduri luke hona aurkeztu ditugun aldaerok baino gehixeago eskatu beharko litzatekeela.

5.5.9. Badira hego-nafarreraren eskusiboak diren hitz edo aldaera batzuk, baina ez dute geografiaren froga gaintzen: banatzaileak dira, ez dira aztertzen dihardugun eremu guztian zehar ageri eta, ondorioz, ez dute hego-nafarreraren batasun lexikorik osatzen. Hona adibide batzuk:

1. *agirtu* 'agertu'. 2. *arkindu* 'aurkitu'. 3. *armam(b)ilo* 'armiarma'. 4. *arroitze* 'arrautza'. 5. *arrosti* 'aharrausia'. 6. *asants* 'azantza, soinua'. 7. *asuin* 'osina'. 8. *atxon* 'usain gozoa'. 9. *bejain* 'bezain'. 10. *bepelar & beperral* 'betilela'. 11. *berere & berare* 'bederen'. 12. *biko* 'pikua'. 13. *borru* 'porrua'. 14. *borztzetan ogei* '100'. 15. *dristetu* 'distiratu'. 16. *elle & eile* 'artilea'. 17. *eraiki* 'erein'. 18. *eramo* 'eraman'. 19. *erdikume* 'erbikumea'. 20. *etxabur* 'intxaurra'. 21. *etxaperro*.⁴¹ 22. *etxiden* 'itxaron'. 23. *gaingatu* 'gainez egin'. 24. *gen* 'hemen'. 25. *igautreak* 'inauteriak'. 26. *igor* 'inor'. 27. *ijan* 'izan'. 28. *iken(du)* 'izan'. 29. *il(l)unsarre* 'ilunabarra'. 30. *intze* 'iltzea'. 31. *iragazi* 'irabazi'. 32. *jendamende* 'belaunaldia'. 33. *katuli* 'katilua'. 34. *kerrade* 'kedarra'. 35. *kurtu* 'makurtu'. 36. *larrapo* 'apoa'. 37. *llano* 'lainoa'. 38. *masjuri* 'maskuria'. 39. *mereji* 'merezi'.⁴² 40. *montiatu* 'pilatu'. 41. *nene* 'ergela'. 42. *nirabe* 'zerbitzaria'. 43. *ollataxegi* 'oilategia'. 44. *oreitu* 'oroitu'. 45. *otsadar* 'ortzadarra'. 46. *otsots* 'ostotsa'. 47. *oxtoxirik* 'oinutsik'. 48. *sasi* 'eutsi, jasan, zutik edukiarazi'. 49. *sautsi* 'jaitsi'. 50. *sostatu* 'jostatu'. 51. *txintxilinkarda* 'killkerra'. 52. *txitxillo* 'txitxirioa'. 53. *txujen* 'zuzen'. 54. *urapo* 'igela'. 55. *zarkume* 'guraso zaharren seme-alaba'.

5.5.10. Ia eskusiboak diren hitz edo aldaerak ere aurkitu ditugu, hego-nafarrek muga lexikoak alderdi batzuetan hautsirik balitu bezala; alegiazko sare horren zuloa dela bide, hitz horiek Zaraitzun ageri dira. Berriz ere argi gelditzen da hego-nafarrek eta zaraitzuerak hartu-eman hertsia zutela. Ele horietarik hurrengoak orokorrak dira hego-nafarreran:

⁴¹ Baliteke zentzu gaitzesgarria izatea; Joakin Lizarragaren lanean 'etxeko zakurra' adiera du eta Aezkoan maizter txiroak izendatzeko erabiltzen da. Atezko Beuntzan *attalperro* bildu dugu: txakur txikiez esan ohi da, etxeko atarian zaunka egiten duten horiez. Anueko Etulainen *attalperro* nahiz *ataltxakur* bildu ditugu eta Leazkuen *attalperro*.

⁴² J. M. de Ibero goñerritarrak eta Elkanoko J. Lizarragak erabilia; Utergako kristau ikasbideak ere badakar.

1. *butzu* 'putzua'. 2. *ellorri* 'elorría'. 3. *entendatu* 'ulertu'.⁴³ 4. *eskui* 'eskui-na'.⁴⁴ 5. *giltzurrun*⁴⁵ 'giltzurdina'. 6. *iago* 'gehiago'. 7. *logune* 'lokia'...

Ia eskusiboak diren beste ele edo aldaera batzuk eskualde batzuetakoak dira bakarrik:

1. *albas* 'ahalaz'.⁴⁶ 2. *azaro* 'urria'. 3. *burrin* 'burdina'. 4. *kristio* 'kristaua'. 5. *mandre* 'máindirea'. 6. *obenena* 'hoberena'. 7. *otron* 'otordua'.⁴⁷ 8. *soinegi* 'sorbalda'. 9. *solo* 'bakarrik' adverbio erdaratikakoa. 10. *txuku* 'lehorra'. 11. *txutirik* 'zutik'. 12. *zenboron* 'zenberona'...

5.5.11. Ipar Euskal Herriko hizkeren isuria duten hitz ugari ageri dira hego-nafarreraren eremuan. Hitz horiek ez dira Sakanan, Basaburuan, Imotzen, Atetzen, Odietan, Ultzaman, Anuen, Baztanen edo Bortzirietan erabiltzen, Nafarroa Garaiko euskal eremuaren hegoaldekoak dira. Hitz hauekin ere sortatxo bät osatu dugu. Ezaugarri honek garrantzia du, azken batean Nafarroa Garaiko ipar-ekialdean ez dagoen hainbat hitz edo aldaera Nafarroa Garaiko hego-ekialde euskaldunean bada-goela edo bazegoela erakusten baitigu. Ez dira hego-nafarrera guztian zehar ageri diren hitz edo aldaerak, ez diote azpieuskalki honi batasunik ematen, baina Nafarroa Garaiko ipar-ekialdeko hizkeretan ageri ez diren ekialdeko hitz edo ezaugarri batzuk hego-nafarreran badaudela ohartzeak garrantzia du, azken batean Nafarroa Garaiko ekialde euskaldunean iparretik hegora aldea dagoela adierazten baitu. Hona zein diren hitz edo aldaerok:

1. *abuín* 'ahoko haguna'. 2. *agitu* 'gertatu'. 3. *akar* 'errieta'. 4. *aulfer* 'alferra'.⁴⁸ 5. *bardin* 'berdin'. 6. *belauriko* 'belauniko'. 7. *bil(l)ó* 'ilea'. 8. *buluxi*

⁴³ Hego-nafarreratik kanpo solik Atezkó Beuntzan bildu dugu; Odietan, Ultzaman, Anuen eta Esteribarren ez dugu aldaera hau bildu, *-i*-duna baizik. Egun *entendittu* nagusi dabil Beuntzan, baina aldi batez *entendatzeugu* entzun diogu berriemaile bati; beste hiru berriemailek ere aldaera *-i*-duna eman digute, baina bosgarren batek ziurtatu digunez, lehen *entendáru* erabiltzen zen herrian, orain aldaera *-i*-duna nagusitu bada ere. Aldaera *-a*-duna Goñerrian, Esteribarren, Erroibarren eta Aezkoan erabiltzen da eta F. Elizalde eta J. Lizarraga idazleek ere bazerabilten. Bestalde, aldaera *-i*-duna dago Larraunen, Ultzaman eta Baztanen.

⁴⁴ Gure datuen arabera hego-nafarreratik kanpo inon ez dago *eskui* Zaraitzun salbu; Echaidek Atezkó Beratsainen *eskuye* bildu zuen (1989: 148); guk Atezkó Egillorren sortu zen baina beti Beratsainen bizi izan den Graxtoineko Juan Erize Gaskuerengandik (1914, aita Zenozkoa eta ama Egillorkoa) *eskuñ* bildu dugu, baina ohartu gara inoiz adlatiboan sudurkaria desegiten dela eta *eskuiera* antzeko zerbait entzuten dela; alta, hitza sudurkariduna da, *eskuñ* & *eskuñe* esaten du gure lekukoak, eremu hartan bezala: elea sudurkariduna da Beuntzan (Atetz), Ilarregín eta Iraizotzen (Ultzama), Latasan (Odietan), Leazkuen eta Etulainen (Anue) nahiz Iragin (Esteribar). Hego-nafarreraz *eskui* Itzarbeibarren —*eskubi*-rekin batean— eta Aezkoan ageri da eta F. Elizalde eta J. Lizarragak erabili zuten; Erroibarren eta Baztanen ere *eskuñ* erabiltzen da, Larraungo Arruitzen bezala.

⁴⁵ Nafarroa Garaian *giltzurrun* Zaraitzun, Aezkoan, Artzibarren, Eguesibarren, Garesen, Oltzan eta Goñerrian ageri zaigu; hortik kanpo Gipuzkoan ere bada, OEH-k dakarrenez.

⁴⁶ Aezkoan erabiltzen da eta J. Lizarragak ere bazerabilen. Atetzen, Ultzaman eta Anuen ez dugu bildu inkestetan; O. Ibarrek dioskunez, Erroibarren ez da ageri; Baztanen *aalaz* erabiltzen da. Guk Odietako Latasan *albás inñout* 'ahalaz eginen dut' bildu dugu eta Esteribarko Iragin *albaz*; oraintsu argitaratu den Olaizko eskuizkribu batean ere ageri da: *ingenio gaisoac / albaz galeraci* (Artola 2001: 502).

⁴⁷ Joakin Lizarragak *otrontze* dakar.

⁴⁸ Bokál belarea duten aldaerak Eguesibarren, Erroibarren, Aezkoan, Zaraitzun, Erronkarin, Zuberoan eta Nafarroa Beherean ageri zaizkigu.

'biluzi'. 9. *egotzi* 'bota'. 10. *egun* 'gaur'. 11. *eri* 'eria, atzamarra'. 12. *futots* 'zal-diak sudurzuloetarik ateratzen duen hotsa' eta bajta 'mar-marra' ere. 13. *ilari* 'hileta'. 14. *irur* 'hiru'. 15. *iskiritu* 'oihua'. 16. *laur* 'lau'. 17. *otsorrai* 'belea'. 18. *pizu* 'pisua'. 19. *tresena* 'arropa'. 20. *ukarai* 'eskumuturra'. 21. *zamari* 'zal-dia'.⁴⁹ 22. *zerik* 'nola'.⁵⁰

5.5.12. Hego-nafarreraren eremuan eta Baztanen ere ageri den ele sail bat bada, Ipar Euskal Herriko isuria duena; ele hauen bidez honako sorta eratu dugu:

1. *akaitu* 'nekatu'.⁵¹ 2. *kuxeta* 'goilara'. 3. *larrazken* 'udazkena'. 4. *okitu* "aberats okitu" edo "zahar okitu" bezalako esaeretan erabilia. 5. *tzitzar* 'kazkabarra'.

5.5.13. Ugari dira hego-nafarreran zehar hedadura duten, baina gero goiti ere ageri diren ele eta aldaerak, aztertzen dihardugun hego-nafarreraren eremuaz gain zabalkunde handixeagoa dutenak: inoiz Sakanan gaindi aurki daitezke batzuk eta beste batzuk, berriz, Iruñeko ibarretan goiti, Ultzama, Odieta, Anue alderdi horretan edo. Ele hauei hego-nafarreraren usaina edo kolorea hartzen diegu filologook, bertako idazkietan aurkitzeko ohitura dugulako, baina ez dira gure eremu honetan bakarrik erabiltzen, beren muga goiti hedatzen da. Hona hemen hitz edo aldaeron sorta bat:

1. *aingiru* 'aingerua'. 2. *alke* 'lotsa'. 3. *altzin* 'aurrea'. 4. *angabetu* erdal 'des-fallecer' edo 'goseak hamikaturik egotea'. 5. *apal* 'baxua'. 6. *armimau* 'armiarma'. 7. *atari* 'atea'. 8. *atximixke* 'atximurra'. 9. *auteman* 'ohartu'. 10. *autxi* 'hautsi'.⁵² 11. *azpi* 'izterra'. 12. *bage* 'gabe'. 13. *batio* & *bateo* 'batera'. 14. *bediketü* 'benedikatu'. 15. *beie* & *baia* 'baina'. 16. *bekela* & *bekala* 'bezala'. 17. *bertz* 'pertz'. 18. *bezko* & *berxko* 'pertz txikia'. 19. *bolatu* 'hegan egin'. 20. *borro* 'bildots orotsa'. 21. *buruka* 'galburua' edo 'garia bildu ondoren alorrean gelditzen diren hondarrak, zerriek jateko biltzen zirenak'. 22. *burtxintxa* 'katagorria'. 23. *ellegatu* 'iritxi'. 24. *(e)mazteki* 'emakumea'. 25. *(er)respondatu* 'erantzun'. 26. *erroka* 'gorua'. 27. *erru* 'indartsua, bortitza'. 28. *erte* 'arte, tartea'. 29. *ertxi* 'hertsi'. 30. *eskindu* 'eskaini'. 31. *estrabil* & *estrabi* 'etxeko sarrera, ukulua'. 32. *etxokandre* 'etxekoandrea'. 33. *fritatu* 'frijitu'. 34. *fuña* 'lepatxuria, udoa'. 34. *gardu* erdal 'cardo'. 35. *gider* 'kirtena'.⁵³ 36. *goititu* 'goratu'. 37. *goixtartu* 'goiz jaiki'. 38. *goldarren* 'itzulgioetan izaten den belar zakar eta gaiztoa'. 39. *goñeta* & *goñetu* 'koinatua & koinata'. 40. *goñube* 'sotoa', erdal 'bodega'. 41. *guti* 'gutxi'. 42. *ingiritetu*

⁴⁹ Aezkoako Arian, esaterako, "zamari" irenduari eta lanean ari denari esaten zaio eta behorra biltzen duenari, berriz, "zaldi". Halaz ere Aezkoan bada "gereño" elea ere: Hiriberrin eta Orbaizetan bildu dugu.

⁵⁰ Nahiz Azkuek Baztanen *zerika* dakarren.

⁵¹ Atetzen, Ultzaman, Odietaan eta Anuen *nekatu* bildu dugu.

⁵² Guk Anueko Etulainen *autxi* bildu dugu eta Leazkuen *autsi* eta *autxi* arteko txistukaria; O. Ibarrak dioskunez, Ultzaman, Esteribarren eta Erroibarren bada *autxi*. Guk Ultzamako Ilarregin eta Iraizotzen eta Esteribarko Iragin *autsi* baizik ez dugu bildu.

⁵³ Soilik Atetzen bildu dugu; Ultzaman, Odieta, Anuen eta Esteribarren *kider* eman digute.

'igerian egin'. 43. *ixin* 'bitzu'. 44. *izotzil* 'urtarrila'. 45. *kalfor* 'txitak eramaten dituen hegazti harraparia'. 46. *karatxori* 'txolarrea'. 47. *kaskazapo* 'kakalardoa'. 48. *kaski* & *kaskil* 'oskola'. 49. *katedra* 'aulkia'. 50. *lazki* 'arras, guztiz'. 51. *lintsusi* 'intsusa'. 52. *logane* 'logalea'. 53. *ligu* & *ligo* 'lihoa'. 54. *lotsatu* 'ikaratu'.⁵⁴ 55. *maki* 'errena'. 56. *mare* 'barea'. 57. *mise* 'mihisea'. 58. *nesako* 'nexka'. 59. *opatu* 'aurkitu'. 60. *ortzi* 'ehortzi'. 61. *ozpiñarri* 'tximista'. 62. *pe* 'azpia'.⁵⁵ 63. *saldo* 'abere taldea'. 64. *sandu* 'santua'. 65. *sapite* 'damua, arrangura'. 66. *siñestatu* 'sinetsi'. 67. *subilaro* 'eguberri gaua'. 68. *tximika* 'tximitxa'. 69. *txindi* 'txinparta, pindarra'. 70. *txintxere* 'zizarea'. 71. *txongolo* 'orkatila'. 72. *urgune* 'azaleran ur ugari duen lur eremua'.⁵⁶ 73. *uskara* 'euskara'. 74. *xarduki* 'mintzatu'. 75. *xautu* 'garbitu'.⁵⁷ 76. *zalo* 'arin, laster'. 77. *zangazpi* erdal 'jarret & corva'. 78. *zerengatik* 'zerगतik'. 79. *zumerike* & *zumarika* erdal 'mimbrera arborescente / gosier saule sauvage'. 80. *zurruke in* 'zurrunga egin'.

5.5.14. Arestiko saileko hitzek hego-nafarreraren eremua gainditzen dute goitik, inoiz Sakana alderdi horretan ere badirela, gainera. Orain aurkeztuko ditugunek Nafarroa Garaian hedadura zabalagoa dute arestikoek baino, beti ere goiti: sail hone-tako batzuk, gainera, Ipar Euskal Herrian ere ageri dira. Hego-nafarrerakoak baka-rrik ez diren arren, eremu murrizagoan erabiltzen dira *aingiru* 'aingurua', *eskindu* 'eskaini', *ilari* 'ileta' eta *urgune* hitz edo aldaerak *abrats* 'aberatsa', *amiru* 'hamahiru' edo *axuri* baino, lau lehenak hego-nafarreraren eremuari hurbilago gelditzen dira behetik. Hona goitiago hedatzen diren hitz edo aldaeren sorta luze bat:

1. *abarrikatu* 'xehatu'. 2. *abrats* 'aberatsa'. 3. *abre* 'zaldi, asto, mando jendea'. 4. *aide* 'ahaidea'. 5. *aire gaixto* 'tximista'. 6. *aisatu* & *aixetu* 'atseden hartu, arindu, erraztu'. 7. *aitebutxe* 'aitajauna'. 8. *aitetamak* 'gurasoak'. 9. *alor* 'lantzen den lur eremua'. 10. *altzur* & *eltzur* 'aitzurra'. 11. *ameka* 'hamaika'. 12. *amiña* 'amona'. 13. *amiru* 'hamahiru'. 14. *arakindegi* 'harategia'. 15. *argiaste* 'egunsentia'. 16. *ariora* 'arabera'. 17. *artio* 'arte'. 18. *arrantzari* 'arrantzalea'. 19. *arrauts* 'hautsa'. 20. *arroito* 'zarata'. 21. *atije* 'urtzintza, doministikua'. 22. *atzendu* 'ahaztu'. 23. *aunka* 'zaunka'. 24. *aurride* 'senidea, anaia edo arreba'. 25. *axuri* 'arkumea'. 26. *azazkal* 'azkazala'. 27. *bago* 'pagoa'. 28. *barride* 'auzoa'. 29. *bearri* 'belarria'. 30. *beratx* 'biguna'. 31. *beztitu* 'jantzi'. 32. *bior* 'behorra'. 33. *bistu* 'piztu'. 34. *buztarr* 'uztarrria'. 35. *doi-doi* 'ozta-ozta'. 36. *ebatsi* 'lapurtu'. 37. *erakustun* 'ira-

⁵⁴ Guk Odietan, Anuen eta Esteribarren bildu dugu; ezaguna da Erroibarren ere erabiltzen dela eta baita hego-nafarrerako beste hizkeretan ere. Ultzamako Ilarregein bildu dugu, baina Iraizotzen ez. Atetzen ere ez dugu bildu.

⁵⁵ Hitz elkartuan aise ageri da *-pe* Ultzaman eta Odietan, baina hitz beregain gisa hego-nafarreratik kanpo soilik Anuen bildu dugu; Esteribarko Iragin *pe* hitz beregaina da. Gaineratekoan, Atetzen eta Ultzamako Ilarregein *azpi* bildu dugu.

⁵⁶ Odietako Latasan, Anueko Leazkuen eta Erulainen nahiz ipar Esteribarko Iragin bildu dugu; ezezaguna da Atetzen eta Ultzamako Ilarregein; ibar bereko Iraizotzen adjektiboa da: *leku urgunea*.

⁵⁷ Iruñetik goiti lixuaekin erabiltzen da, arropa garbitu eta gero akklaratzeari esaten zaio *xautu* Atetzen, Ultzaman, Odietan, Anuen eta Esteribarren.

kaslea'. 38. *erde* 'lerdea'. 39. *erdetxi* & *erdietsi* 'lortu'. 40. *eri* 'gaiso(rik)'. 41. *erren* 'arantza'. 42. *errotazai* 'errotaria'. 43. *ertze* 'estea'. 44. *etzin* 'etzan'. 45. *ezarri* 'jarri'. 46. *ezkila* 'kanpaia'. 47. *frants* 'frantsesa'. 48. *gald(e)in* 'galdetu'. 49. *galtzina* 'karea'. 50. *garagartzaro* 'ekaina'. 51. *garill(l)* 'uztaila'. 52. *garitx* 'garatxoa'. 53. *gatu* 'katua'. 54. *gauñere* 'saguzarra'. 55. *gereño* 'garainoa'. 56. *gernu* 'pixa'. 57. *gerruntze* 'gerria'. 58. *goibel* 'hodeia'. 59. *gureatso* 'gurasoa'. 60. *igen* 'igo'. 61. *igorri* 'bidali'. 62. *imini* 'jarri'. 63. *iretsi* 'irentsi'. 64. *istu* & *listu* 'txistua'. 65. *jainkoan* *ollo* 'tximeleta'. 66. *jangoikoan* *paxa* 'ortzadarra'. 67. *kaldor* 'gandorra'. 68. *karrika* 'kalea'. 69. *kattaringorri* 'amona mantangorri izeneko xomorroa'. 70. *kazola* ontzia, *erdal* 'cazuela'. 71. *kisu* 'igeltsua'. 72. *komekatu* 'jaunartu'. 73. *koropilo* 'korapiloa'. 74. *ladron* — "(h)aur ladron ori!" bezalako esateretan—. 75. *lamisketu* 'miazkatu'. 76. *lastell* 'urri hilabetea'. 77. *lautan* ogei. 78. *malubi* 'marrubia'. 79. *manatu* 'agindu'. 80. *martuze* 'masusta'. 81. *matel* 'matraila'. 82. *matxutxa* 'masusta'. 83. *near* 'mehea'. 84. *merexi* 'merezi'. 85. *mi* 'mihia, mingaina'. 86. *mokoka in* 'erriertan aritu'. 87. *muskon* 'muturrekoa'. 88. *neskato* 'neskamea, mirabea'. 89. *nornai* 'edozein, nornahi'. 90. *ofiziele* 'ofizioko langilea'. 91. *oian* 'mendia'. 92. *okeer* 'begibakarra'. 93. *oko* 'mahats mulkoa'. 94. *okondo* 'ukalondoa'. 95. *oñestur* 'oinartzargia, tximistargia'. 96. *orai* 'orain'. 97. *orantza* 'legamia'. 98. *oraño* 'oraindik'. 99. *orditu* 'mozkortu'. 100. *orrastatu* 'orraztu'. 101. *orrax* 'orrazea'. 102. *ortots* 'ortzantza, trumoia'. 103. *ozka* 'hozkada'. 104. *primedera* 'udaberria'. 105. *puruxe* 'guraizeak'. 106. *rafe* *erdal* 'alero', teilatukoa. 107. *sagarroi* 'trikua'. 108. *soin* *erdal* 'hombro'. 109. *sor* 'gorra'. 110. *tutulu* 'funtsik ez duen aberea edo pertsona'. 111. *txar* 'txikia'. 112. *txiñurri* 'inurria'. 113. *ugelde* 'ibaia'. 114. *ugeraga* 'ugadera'. 115. *uli* 'eulia'. 116. *umerri* 'bildoskia'. 117. *urdakeria* 'zikinkeria'. 118. *urin* 'koipea'. 119. *urri* 'iraila'. 120. *urriñ* 'usaina'. 121. *xilko* 'zilborra'. 122. *zaldiko* 'putxoa, zaldikume arra'. 123. *zapatu* 'zerbait zanpa-zanpa egitea, esaterako, saski baten barreneko arropa'.

5.5.15. Hego-nafarreraren barreneko isoglosa lexikoak hobeki ezagutzeko men-debaldera jo dugu Gesalatzerraino; ikusiko denez hego-nafarreraren lexiko orokorra-
rekiko lotura baden arren, Eguesibartik urrundu garelako sumatzen da. Zernahi ere den, Gesalazko idazkietan joera bat baino gehiago ageri da: 1735eko Muzkiko Franzisko Elizalderen kristau ikasbideko eleek ekialdeko eite edo isuria dute, XVIII. mende bukaerako Muzkiko Martinez de Morentintarren predikuek baino handiagoa bederen; hona zer den batean eta bestean ageri dena (lehenik ageri den hitza Elizalderi dagokio):

ailcin / *aurre*; *atra* / *atera*; *barur* / *baru*; *egu* & *egun* 'gaur' / *egun* & *gaur*; *emas-te* / *emakume*; *eraman* / *eramo* & *eraman*; *erran* / *erran* & *esan*;⁵⁸ *erte* & *arte* / *arte*; *eskui* / *eskubi*; *guti* / *gutxi* & *guti*; *igan* / *igo*; *imini* / *paratu*; *jautsi* & *jautsi* / *jaitxi*; *sandu* / *sandu* & *santu*; *sinestatu* / *siñistatu*.

⁵⁸ Oroit, dena den, *mezarralea* dakarrela Araban Landuchiok 1562an.

Euskal Herriko erdiguneko eleak ageri dira Muzkiko Martinez de Morentintarren predikuetan: *aingeru*, *alegin*, *altxatu* 'goratu', *arkitu*, *aurre*, *azpi* 'pea', *beintzet*, *emakume*, *esan*, *eskubi*, *estar(r)i*, *ezautu*, *gaur*, *gutxi*, *igo*, *ill* 'hilabetea', *iñor*, *iriki*, *iru*, *jaitxi*, *mingañ* 'mihia', *negar*, *neskatxa*, *pekatari*, *santu*, *topatu*, *urruti* eta *zergatik*. Zernahi ere den, Nafarroa Garaiko ekialdean, hego-erdialdean edota testurik zaharretetan ohiko diren ele eta aldaera ugari ageri dira Martinez de Morentintarren idazkietan: *ainberce*, *alke*, *andi*, *aniz*, *apez*, *arrazio*, *arteo*, *aski*, *atari* 'atea', *auts* 'errautsa', *bage*, *balin* 'baldin', *bapera* 'bakoitza', *baratze*, *barrede* 'auzoa', *batio* 'batera', *bedizio* 'bedeinkazioa', *beiti*, *beldur*, *berce*, *bide* 'omen', *botatu*, *butzu*, *daus* 'deus, ezer', *egotzi*, *egun* 'gaur', *ertxi*, *erran*, *erroi*, *galdein*, *goiti*, *guartu*, {*guarteman*}, *guatze*, *guti*, *guzi*, *iduki*, *igorri*, *iguzki*, *ior*, *irur*, *kristio*, *mintzatu*, *neskato*, *onberce*, *ongi*, *orai*, *sandu*, *solo* 'soilik', *sortu* 'jaio', *ugalde* 'ibaia', *urbil* eta *yago* 'gehiago'.

Nafarroa Garaiko erdialdekoago ele eta aldaerak ditugu hurrengoak: *baru*, *bekala*, *eramo*, *erre(n)* 'arantza', *gaste* 'gaztea', *geiltzen* 'gelditzen' aldaera, *inior* eta *opatu*. Horrezaz landa, mendebaldeko itxura duten ezaugarri edo eleak aipa ditzakegu: *botadu*, *demoniño*, *edegi* 'ireki', <*isagui*> 'biztu', *moguidu* eta *petriñe* 'gerrikoa'. Beharbada Gesalazkoak izan daitezkeen aldaera berezien artean hurrengoak aipa daitezke: *aungi* 'ongi', *aurtegi* 'aurpegia', *bakatu* 'bekatua', *gizi* 'guztia',⁵⁹ *inior*, *lagrima*, *nube* eta agian *xildu* 'isildu'.

5.5.16. Bonapartek Donibane Lohizunen Eguesibarko, Itzarbeibarko, Oltzako eta Goñerriko lexikoaz egin zituen inkestetan batasun mailarik handiena ageri duten bi ibarrak Oltza eta Goñerria dira zalantzarik gabe; Ondarrak 1982.ean argitaratu ele zerrendak ikuskatzea baizik ez dago horretaz jabetzeko: makina bat adibidetan Oltza herriko eta Goñi herriko erantzuna bat eta bera dira. Guk jarraian ezarriko dugun zerrenda Goñerriko euskaratik Oltzakora lexikoan dagoen aldearen erakusgarri da; ikusiko denez, alde lexikoa baino gehiago, oinarri lexiko berean ibar bateko hizkeratik bestera ageri diren desberdintasun fonologikoak dira dakartzagunetarik anitz; halaz ere nabarmena da alde lexikoa dagoen kasu batzuetan erdialdera begiratzen duela Goñerriak eta ekialderagoxe Oltzak. Ikus ditzagun aldeak hiru sailetan banatu adibideetan; Oltza / Goñerria da hurrenkera:

a) Oinarri lexiko desberdina: 1. *abuñe* / *apar*. 2. *aran* / *okarin*, *aran*. 3. *arbi* (gizakiak jatekoa) / *arbitxol*.⁶⁰ 4. *artaxe* 'artaxikia' / *artaxiki*. 5. *deskantsatu* / *aichsetu*, *deskantsatu*. 6. *erautsi* 'abereak jaitsi' / *chaichi*. 7. *erlantx* 'putrea' / *arrano beltz*. 8. *ezten* / *mixto*. 9. *gallita de S. Martin* / *basollo*. 10. *gallito de S. Martin* / *basollar*. 11. *ipurtatx* 'turón' / *satatx*. 12. *kopeta* / *bekos(k)i*, *kopeta*. 13. *kukurruku* 'pavot, coquelicot' / *kukurruku*, *zintsulunkordo*. 14. *landa* 'une campagne' / *kampo*. 15. *lertxon* / *gurilo*. 16. *listetu* 'distiratu' / *dristetu*. 17. *listu bota* / *listu bota*, *tufin*. 18. *ozpinbelar* 'mingarratza' landarea / *mingeratx*. 19. *rebokatu* 'oka egin' / *arrojatu*. 20. *saats* 'sahatsa' /

⁵⁹ Zaraitzuko kristau ikasbide batean ere bada *gizi*: ikus K. Mitxelena, "Un catecismo salacenco", *FLV* 39, 1982: 24.

⁶⁰ Abereek jaten dutena da "arbi" Goñin (Bonaparte).

ostachuri. 21. *soto* erdal 'prado, pré, prairie' / *larre*. 22. *saltarin* / *martinsalto*. 23. *zarrapo*⁶¹ 'apoa' / *larrapo*, *kunkun*.

b) Aldaera lexikalizatu ez sistematiokoak: 1. *aitzur* / *eltzur*. 2. *alu* / *lu*. 3. *bejain* (?) / *bezein*. 4. *egitai* / *egitegi*. 5. *engañetu* / *engeñetu*. 6. *erauxi* / *iroxi*. 7. *ergunide* / *ergiñudi*. 8. *eskumatur* / *eskutur*. 9. *esne* / *esene*. 10. *etxe* / *itxe*. 11. *flore* / *lore*. 12. *ñeztur* / *oñeztur*. 13. *ñor* / *igor* & *ior*. 14. *io* / *igo* & *igen*. 15. *itxiki* / *ixin*. 16. *kaldor* / *kaldur*. 17. *kanabite* 'irekitzen den labana' / *kanabeta*. 18. *logale* / *logane*. 19. *mainki* 'maingua' / *maki*. 20. *mare* / *bare*. 21. *martxu* / *mar-tsu*. 22. *ollategi* / *ollataxegi*. 23. *ondoan* / *ondorean*.⁶² 24. *oroitu* / *oreitu* & *akor-datu*. 25. *petxo* / *buler* & *petxo*. 26. *txiliko* / *zille*. 27. *txorinegar* 'erretxina' / *negar*. 28. *uli* 'eulia' / *auli*. 29. *zubendur* 'zuhandorra', erdal 'cornejo' / *zumendur*. 30. *zuriele* 'yerba mala' / *zubiele*.

c) Aldaera sistematiokoak lexikoan:⁶³ 1. *aixkide* / *exkide*. 2. *argizeri* / *argizegi*. 3. *bartz* / *partz*. 4. *biurtu* / *biurtu* & *biurritu*. 5. *erozein* / *edozein*. 6. *erai-ki* 'erein' / *ereki*. 7. *esnori* 'esne-belarra' delako 'euforbio, euphorbe' / *esnauri*. 8. *etsiramo* / *etsidamu*. 9. *iriki* / *idiki*. 10. *laño* 'lainoa' / *leiño*. 11. *lasterrin* / *laisterrin*. 12. *layo* 'leihoa' / *leigo*. 13. *manduli* / *mandauli*. 14. *pikor* / *bikor*. 15. *txardiñ* / *txardiñ* & *sardiñ*. 16. *xaiki* / *xeki*. 17. *xautsi* / *xaitsi*. 18. *xayo* / *xeyo*. 19. *zuidade* 'hiria' / *ziudedede*.

Ezagun du hainbat eletan ekialdera gehiago begiraten duela Oltzako hizkerak Goñerrikoak baino: *abuñe*, *lertxon*, *listetu*, *ozpinbelar*, *saltarin*. Hainbat adibidetan, Goñerrikoa erdialdera begirago dago: *apar*, *mingeratx*; inoiz erdialdeko eta mendebaldeko diren eleak dakuskigu Goñerrian: *gurilo*, *martinsalto*, *mixto*; baina are mendebaldekoak direnak ere: *bekos(k)i*, *eskutur*, *kunkun*, *okarin*, *zille*. Hainbat kasutan, Oltzako elea Nafarroako erdi-ekialdeko ohituretako partaide da: *aitzur*, *argizeri*, *bartz*, *egitai*, *esne*, *etxe*, *itxiki*, *laster in*, *logale*, *mare*, *txiliko*; adibide hauetan guztietan Goñerriko hizkera Nafarroa Garaiko erdialderago begira dago: *eltzur*, *argizegi*, *partz*, *egitegi*, *esene*, *itxe*, *ixin*, *laister in*, *logane*, *bare*...

5.5.17. Bonaparteren arabera mendebaldeko behe-nafarreraren atala zen Aezkoako euskara Eguesibarkoarekin alderatu dugu lexikoki: aldea ez da handia, funtsean Eguesibarko euskaratik ezker hasten dira desberdintasun lexikoak agertzen, Oltza eta Goñerri aldera, baina halaz guztiz ere Aezkoako euskarak Zaraitzuko euskararekin eta Nafarroa Behereko Garazikoarekin izan du hartu-eman⁶⁴ eta pentsatzekoa da Eguesibartik Aezkoara hitz edo aldaeretan alde edo moldez desberdintasun zerbait egotea; horixe da hain zuzen ere datuek diotena, nahiz desberdintasunak ez duen iris-

⁶¹ Txulupaingo Nabatzen bezala; ordea, *larrapo* dakar Elkanoko Lizarragak. Guk Ultzamako Iraizotzen eta Anueko Leazkuen eta Etulainen *arrapo* bildu dugu. Aezkoako Abaurregainean norbait *zarrapoka* ibiltzen dela esaten da.

⁶² Ergoieneko Dorraon egun *ondorien* erabiltzen da: *erlástu ondorién* bildu du Koro Seguroiak (EHHA).

⁶³ Goñerriko eta Oltzako hizkerak sistematiokoki alderatu diren 7.5.3.1.1. azpiatalean pare sistematioko gehiago ageri dira fonologian.

⁶⁴ Nahiz antzekotasuna Baigorrikoarekin handiagoa duen: lexikoaz dihardugula, esaterako, ohart hego-nafarreraren *ilari* dena Baigortin *ilerio* eta Aezkoan *ilario* dela.

ten Eguesibarko lexikotik Oltzakora eta are gutiago Goñerrikora dagoenaren maila kualitatiboa.

Eguesibarko lexikoa diogunean bi iturri ditugu: Bonapartek 1869an Donibane-Lohizunen Jose Javier Larrainzar Elkanoko semearengandik bildu datuak edota 1771-1821 bitartean Joakin Lizarraga Elkanoko apezak idatzi testuetan ageri direnak azter daitezke. Beti ez datoz bat: oro har balirudike Joakin Lizarragaren laneko datuetan ekialdeko kutsu handiagoa dagoela eta ez dakigu hori Ipar Euskal Herriko tradizio idatziaren hedaturari dagokion ala aldaketa kronologikoen ordaina den; zernahi ere den, antzera gertatzen da Gesalatzen ere: XVIII. mende hasierako F. Elizalderen laneko datuek ekialdeko kutsu handiagoa dute mende horren bukaerako Martinez de Morentintarren idazkiek baino. Gai hau korapilatsua eta ongi aztertu beharrekoa baita, ez dugu besterik gaineratuko. Alderatze honetan ageri diren Aezkoako datuak Bonapartek bilduak dira, inoiz guk XX. mende bukaeran bilduekin osatu baditugu ere. Dakargun hurrengo hitzen sailean Eguesibarkoa da lehen leku-kotasuna eta Aezkoakoa bigarrena:

1. *albertxiko* / *albirikoke*. 2. *amurrari* / *arrei*. 3. *andremín* 'eritasun benereoa' / *galiko*. 4. *antzia* 'hortzoia' / *oi*. 5. *ausnarri* 'tximista' / *aire geixto*. 6. *azaro* 'azaroa' / *abendu*. 7. *betazaleko bilo* / *bepelar* & *beperral*. 8. *buruandiko* 'zapa-burua' / *kapon*. 9. *ergunide* 'erbinudea' / *armindderi*. 10. *estrabile* 'ukuilua' / *artegi*. 11. *etxeke* / *biztu*. 12. *galtzin* 'karea' / *kisu*. 13. *ilunsarre* / *ilunabar*. 14. *intxaur* / *etxabur*. 15. *itz* / *itz* & *ele*.⁶⁵ 16. *izur* 'zimurra' / *zimur*. 17. *jiba* / *ttunddur* 'konkorra bera eta baita pertsona ere'. 18. *kalentura* 'sukarra' / *berotasun*. 19. *kattagorri* / *burtxintxa*. 20. *kolmillo* / *letain*. 21. *lañu* 'hodeia' / *goibel*. 22. *lastalla* 'urria' / *azaro*. 23. *masjuri* / *pixastoki*. 24. *muñaka*⁶⁶ / *ukarai*. 25. *negar* 'malkoa' / *nigarriturri*. 26. *oinzabal* 'oinzola' / *oimpe* & *zangope*. 27. *opatu* 'aurkitu' / *arpatu*. 28. *otsorrai* 'belea' / *erroi*. 29. *pato* / *ate*. 30. *preparatu* / *prestatu*. 31. *sekatu* / *txukatu*. 32. *soltatu* / *laxtu*. 33. *tellatu* / *etxein*. 34. *txindila* / *lenteja*. 35. *txintxilinkarda* / *txirtxilari* & *grillo*. 36. *txitxillo* / *garbantzu*. 37. *txongolo* / *zangaxunta*. 38. *urapo* 'igela' / *igel*. 39. *urri* 'udazkena' / *larrazken*. 40. *zartagi* 'zartagina' / *kaxo*. 41. *zikirio* 'zekalea' / *añegu*.

Hurrengo aldaeretan lehen Eguesibarkoa da eta bigarrena Aezkoakoa:

1. *aitabutxa* 'aitajauna' / *aitautxi*. 2. *amabirjin* / *amaberkin*. 3. *amabutxa* 'amandrea' / *amutxi*. 4. *amiru* / *amairur*. 5. *anaya* / *anea*. 6. *aratxe* / *aretze*. 7. *arkakuso* / *kukuso*. 8. *armimau* / *armamil*. 9. *ars artu* 'arnasa hartu' / *ats artu*. 10. *arrapatu* / *arpatu*. 11. *arrautze* / *arroitze*. 12. *atzapar* / *aztapar*. 13. *azelga* / *zerba*. 14. *azkonar* / *azkon* & *axkon*. 15. *beatz* 'erpurua' / *eribeatz*. 16. *berxko* / *bezko*. 17. *biligarro* / *billigarro*. 18. *bota* / *botatu*. 19. *burrin* 'burdina' / *burdin*. 20. *butxi* 'bitxilorea' / *bitxi*. 21. *defenditu* / *defendatu*. 22. *elle* 'artilea' / *eile*. 23. *erakutsi* / *irakutsi*. 24. *erazki* 'egaztia' / *egazti*. 25. *erdetxi* / *erdietsi*. 26. *ereman* / *erman*. 27. *eriki* 'erein' / *erein*. 28. *erte* / *arte*. 29. *eskugar* 'ahurra' / *eskuar*. 30. *ezautu* / *ezoutu* & *ezondu*. 31. *falastada* 'uhina' / *balasta*. 32. *frita-*

⁶⁵ Artzibarko Arrietan ere bildu zuen *Erizkizundi*-ak *ele* hitza.

⁶⁶ Baina Elkanoko Joakin Lizarragak *ukarai* dakar.

tu / frixitu. 33. gañerako / geinaatiko. 34. galeper / galliper. 35. garitx / galitx. 36. giltzurrun / giltzurrun & biltzurron. 37. gorosti / korostui. 38. ilasagar 'irasagarra' / irisagar. 39. iratsi 'irentsi' / iretsi. 40. iriki 'ireki' / ereki. 41. iru⁶⁷ / irur. 42. itxusi / (i)tsusi. 43. izerditu / izertatu. 44. izkirixu 'oskilasoa, uzkinaxoa' / ezkilaxo. 45. joan / fan. 46. kafi 'habia' / kafia. 47. kanibeta / kamietta. 48. karatxori / garaitxori. 49. kaskil(la) 'oskola' / kaski. 50. kattaringorri 'marigorringo, amona mantangorri' / kattalingorri. 51. kedarre / kerrade. 52. kendu / ekendu. 53. kristau⁶⁸ / kristio. 54. kurexa / kuraxe. 55. kuxeta / kuxare. 56. lagumbat / larombat. 57. lau⁶⁹ / laur. 58. lepezaki 'garondoa' / lepatzoki. 59. lertxon 'kurriloa' / lertxun. 60. leyo / leio & le(g)o. 61. maingi 'maingua' / maingu. 62. malubia / mollobio & oilobio. 63. martuza / matsutsa. 64. muskon 'muturrekoa' / muzikon. 65. naurritu / naurtu. 66. negar in⁷⁰ / niar ein. 67. oroitu / oreitu. 68. orraxa / orraxe. 69. orraztatu / orraxtatu. 70. ortots / otsots. 71. pasatu / pas(a)tu.⁷¹ 72. peña 'harkaitza' / peina. 73. pike / bike. 74. sinestatu / jinestatu. 75. sudurzulo / sudurtzilo. 76. tximika 'tximitxa' / tximitx. 77. txintxare / zizare. 78. uberaga 'igaraba' / uragre. 79. uli 'eulia' / auli. 80. xautsi 'jaitsi' / sautsi. 81. xosi 'josi' / sosi. 82. zulatu⁷² / zilatu.

5.5.18. Hego-nafarreraren ekialdeko mugak alderdi lexikoaren arabera aztertzean gauzak aski argi gelditzen dira eta esan daiteke isoglosek leze sakonak sortzen dituztela hizkeren artean. Nafarroa Garaiko Aezkoako euskararen atal lexikoa Ariben bildu zuen Bonapartek XIX. mendean eta Nafarroa Behereko Garazi ibarreko Ezte-renzubikoarekin alderatu dugu: bien arteko aldea handia dela ohartuko da irakurlea (cf. Camino 1997: 258-259 eta P. Salaberri 2000: 251-253).⁷³ Hona ele sorta bat diogunaren erakusgarri; lehen hitza Aezkoakoa da beti eta ondokoa Garazikoa:

1. abuztu / agorri. 2. akatu 'bukatu' / finitu. 3. amutxi 'amandrea' / gazama & gaxama. 4. argizari / ezko. 5. armamil / lipu. 6. asarre eman / erhasiatu. 7. atari / borta & atbe. 8. atija in / urtzintz in. 9. atra / jalgi. 10. aurpegi / begitarte. 11. berotasun / sukar. 12. bilatu / xekatu. 13. bolatu / airatu. 14. bular / papo. 15. eileti 'ilintia' / itxindu. 16. erroi / bele. 17. errumero / itsalabar. 18. eskila & ezkila / zeñu. 19. eskuar / abur-mazela. 20. etorri / jin. 21. galliper / kalla. 22. gari / ogi. 23. garil / uztail. 24. garaitxori 'txolarrea' / etxexori. 25. garagar(t)zaro / ekain. 26. giltza / gako. 27. goibel 'hodeia' / hodei. 28. ipurtargi / harrargi. 29. kalfor 'hegazti harrapari bat, txitak eraman ohi dituen' / buzoka. 30. kuraxe / aixtur. 31. laronbat / iakoitz. 32. lepatzoki 'garondoa' / garkola. 33. lintsa & urgune / liska & ihiztoka. 34. listatu / dir-diratu. 35. muzikon 'muturrekoa' / paso. 36. naurtu / izartu. 37. oinaztura

⁶⁷ Baina Elkanoko Joakin Lizarragak *irur* dakar.

⁶⁸ Baina Elkanoko Joakin Lizarragak *kristio* dakar.

⁶⁹ Baina Elkanoko Joakin Lizarragak *laur* dakar.

⁷⁰ Baina Elkanoko Joakin Lizarragak *nigar* dakar.

⁷¹ Beti *pástu* esaten da Aezkoan, baina aditzoinean *pása zíte* erabiltzen da.

⁷² Baina Elkanoko Joakin Lizarragak *zilatu* dakar.

⁷³ "Luzaideko euskara, Mezkirizkoaren eta Aezkoakoaren argitan", in K. Zuazo (arg.), *Dialektologia gaiak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 2000, 221-259.

'oinaztargia, tximistargia' / *ximixta*. 38. *orantza* / *altxaarri*. 39. *osatu* 'irendu' / *xikitatu*. 40. *puntza* & *puntxa* 'arantza' / *ziztaka*. 41. *saltarin* 'matxinsaltoa' / *otte*. 42. *sor* 'gorra' / *elkor*. 43. *txinar* 'txinparta' / *pindar*. 44. *txipu* 'álamo' arbola / *busuntsa*. 45. *ugazanaya* / *esneanaia*. 46. *urri* 'iraila' / *buruill*. 47. *xunka* / *ihi*. 48. *zangaxunta* 'orkatila' / *aztalbebarri*. 49. *zapakatu* 'zapatu' / *ixtikatu*. 50. *ziriku* / *zeta*.

Hurrengoak Aezkoako eta Garaziko aldaera desberdinak ditugu:

1. *amets* / *aments*. 2. *ardo* / *ano*. 3. *aste* / *bastapen*. 4. *gazta* / *gasna*. 5. *goatze* / *obe* & *obantze*. 6. *Jangoiko* / *Jeinko*. 7. *ukitu* / *hunki*.

5.5.19. Berebat, Aezkoako alderdi lexikoa Zaraitzu ibarrekoarekin alderatuz gero, aldea nabarmena dela eta joera lektal desberdineko bi hizkeraren aitzinean gaudela ohartzen gara: Bonaparteren lanetarik edo literaturatik bildu ditugun adibideek halaxe erakusten dute. Ugari dira Zaraitzun eta ekialdera Erronkarin edo Zuberoan erabiltzen diren hitzak, Aezkoan ageri ez direnak: honek garrantzi handia du dialektologiaren aldetik so eginik. Eman ditzagun adibide batzuk: *alagoa* 'pentzea', *arres* 'ardia', *baraxkatu* 'lasaitu', *beitarte* 'aurpegia', *errekaitu* 'elikagaia, hornidura', *gonga* 'bikor edo ale neurri zaharra', *ikuzi* 'garbitu', *inbusitu* 'bete', *naro* 'usu, ardura', *natibitate* 'eguberriak', *ollarite* 'egunsentia', *orañik* 'oraindik', *xauki* 'gutziz', *yadanik* 'dagoeneko'. Bi hizkerak alderaturik ikus ditzagun lehenik item lexiko desberdinak direnak (lehen hitza Aezkoakoa da eta ondokoa Zaraitzukoa):

1. *aide* 'ahaidea' / *askazi*. 2. *aire geixto* 'tximista' / *oxmearri*. 3. *aitautxi* 'aita jauna' / *aitaborze*. 4. *akatu* / *bukatu*. 5. *amiña* 'amona' / *amatto*. 6. *amutxi* 'amandrea' / *amurze*. 7. *apitxi* 'aitona' / *aitatto*. 8. *armamil* / *añaborma*.⁷⁴ 9. *armindderi* 'erbinudea' / *xatandre*. 10. *arpatu* 'aurkitu' / *kausitu*.⁷⁵ 11. *arrepa* 'gona' / *kotta*. 12. *arruge* 'arrabioa' / *arrero*. 13. *atra* / *elki* & *erkin*. 14. *basurde* / *basazerri*. 15. *bazkatzen* / *alan*. 16. *beras* 'beraz, hortaz' / *arren*. 17. *berendu* / *askari*. 18. *ekarri* / *eraugi*. 19. *elekatu* 'mintzatu' / *xarduki* & *xardoki*.⁷⁶ 20. *eltxo* / *muxkito*. 21. *erregu* 'bikor edo ale neurri zaharra, anega erdia' / *gonga*. 22. *etorri* / *xin*. 23. *etxabur* 'intxaurra' / *giltzagur*. 24. *ezkilaxo* 'oskilaso, uzkinaxoa' / *txarra*. 25. *ezkondu* / *kasatu*. 26. *frants* 'pertsonea frantziarra' / *autx*. 27. *gauññare* 'saguzarra' / *apoañari*. 28. *gizon zar* / *aitso*. 29. *goibel* 'hodeia' / *odoi*. 30. *gorreri* 'elgorria' / *aztanabarveri*. 31. *guzi* / *oro* hitz beregain gisa. 32. *inguratu* / *errudiatu*.⁷⁷ 33. *iñare* 'sorbeltza' / *añari*. 34. *iratzarri* / *belli*. 35. *kapon* 'zapaburua' / *xalburu*. 36. *kokots* / *bizarpunta*. 37. *kopeta* / *boronde*. 38. *kukurusta* 'gandorra' / *kukula*. 39. *larrazken* / *azaro*. 40. *lengusu* / *guzialen*. 41. *lepatzoki* / *garrando*. 42. *lertxun* / *kurro*. 43. *mare* 'barea' / *baranga*. 44. *mizpira* / *azpil*. 45. *mozkor* / *ordi* & *mozkor*. 46. *nigarriturri* 'malkoa' / *near txorta*.⁷⁸ 47. *ordu* / *oron* hitz beregain gisa (ez ordua esateko formuletan bakarrik). 48.

⁷⁴ Koldo Artolak *allamorma* eta *allamarma* ere bildu ditu Zaraitzun.

⁷⁵ Baina Zaraitzun badira *erden* eta *ar(r)apatu* ere.

⁷⁶ Koldo Artolak *elestatu*, *elekatu* eta *mintzatu* ere bildu ditu Zaraitzun.

⁷⁷ Badira Zaraitzun *ingru*, *inguru* eta *inguratu* ere.

⁷⁸ Koldo Artolak *near burbula* eta *near burbulla* ere bildu ditu.

otsots 'ortzantza' / *odoi*. 49. *oinaztura* / *txilimista*. 50. *pas(a)tu* / *igari*. 51. *pixastoki* 'maskuria' / *pixauntzi*. 52. *primadra* 'udaberria' / *bedatse*. 53. *salta-rin* / *txaixkur*. 54. *ukondo* / *besatxurro*. 55. *ur* erdal 'avellana' / *urrutx*. 56. *uspel* 'ospela' / *azkurdin*. 57. *zangaxunta* / *oñxunta*. 58. *zelai* / *ordoki*. 59. *zilko* 'zilborra' / *kiskolde*. 60. *ziguina* erdal 'malva' landarea / *balma*. 61. *zirain* 'izaina' / *sangrikol*. 62. *zizku* 'aletagia, bihitegia' / *algorio*.

Hurrengo aldaeretan ere aldea dago Aezkoako euskaratik Zaraitzukora; ikus ditzagun adibideok:

1. *afaldu* / *abaldu*. 2. *afari* / *abari*. 3. *aizina* 'beta, astia' / *aizna*. 4. *akabantxa* 'bukaera' / *akabazio*. 5. *asto eme* / *astaña*. 6. *atzendu* / *atze*. 7. *aufer* 'alferra' / *aguer*. 8. *barkatu* / *parkatu*. 9. *biga* / *bigantxa*. 10. *deitu* / *deatu*.⁷⁹ 11. *denbora* / *denbra* & *tenbra*. 12. *eildu* 'iritsi, ailegatu' / *eldu*. 13. *eke* / *ke*. 14. *ekendu* 'kendu' / *gendu*. 15. *etxe* / *etse* & *etxe*. 16. *ezarri* / *eseri*. 17. *ezautu* & *ezondu* / *izaundu*. 18. *goatze* / *ogatze*. 19. *ibili* / *eb(i)li*.⁸⁰ 20. *iduki* / *edoki*.⁸¹ 21. *igorri* / *egorri*. 22. *ikusi* / *ekusi*. 23. *gerra* / *gerla*. 24. *gurutze* / *k(u)rutze*. 25. *kafia* 'habia' / *abia*. 26. *miratu* 'begiratu' / *mirin* & *mirigin*. 27. *muña* 'muina' / *un*. 28. *muttiko* & *mutiko* / *muttilko*. 29. *muzikon* / *boxkon*. 30. *txikirrin* 'txikitxoia' / *txikillin*. 31. *ukitu* / *onkitu*. 32. *urritz* / *urrutx*. 33. *utzi* / *eutzi*. 34. *zein* / *zoin* & *zein*. 35. *zemat* & *zenbat* / *zomat* & *zem(b)at*. 36. *zemeit* / *zomait*.

5.5.20. Hego nafarreraren eksklusiboak edo ia eksklusiboak diren hitz edo aldaeren kopuru apala gorabehera, ez dirudi arestiko atalek erakusten duten banaketa geolexikoa artikulu honetan landu ditugun fonologiako eta morfosintaxiko gainerako datuetan agertu den banaketaz oso bestelakoa denik: hedadura geografikoari dago-kionez eskema bera jarraitzen du lexikoak ere. Argi ikusten da eragin lektal ugariaren menpe dagoela hizkera honetako lexikoa eta isoglosa sistema konplexu honetan artikulu guztian zehar sumatu diren joera berak ageri direla; ez dezagun ahantz erdigu-neko hizkera bat aztertzen ari garela. Orain artean ikusitakoaren arabera eta labor zuhurrean, alderdi lexikoari dagokionez hego-nafarrerak ezaugarri hauek dituela ondoriozta daiteke:

a) Gutxi dira hego eremu honen osotasunean ageri diren hitz edo aldaera eksklusiboak. Hego-nafarreraren eremua mugatuko lukeen isoglosa horizontaletik beheiti erabiltzen diren hitz edo aldaerak aurkitzea bereziki zaila da: muga horretatik goiti Gulibarren, Txulapainen, Atetzen, Ultzaman, Odietan, Ezkabarten, Olaibarren eta Anuen erabiltzen ez diren hego-nafarrerako hitz edo aldaerak gutxi dira biziki.

b) Aipatu dugu hego-nafarreraren eksklusiboak diren hitz edo aldaera gehienak ez direla bere eremu osoan ageri. Halaz ere, hego-nafarreraren muga goiti gainditzen ez duten hitz edo aldaera banatzaile hauek argi erakusten dute hego-nafarrerak bazi-tuela berezitasun batzuk bere barrenean, eksklusiboak zirenak; soilik ibar edo eremu

⁷⁹ Koldo Artolak *deitu* ere bildu du.

⁸⁰ Koldo Artolak *elbi* ere bildu du.

⁸¹ Koldo Artolak *iduki* (Espartza), *etxoki* (Orontz) eta *itxiki* (Otsagabia) ere bildu ditu.

jakin batzuetan hedaturik zeuden, baina ez ziren mugatik goiti ageri; hitz edo aldaera hauek halako nortasuna ematen zioten gure hizkerari eta hein batez eskualde batzuetan batasun maila mugatu batzuk sortzen zituzten, goiti jarraipenik ez zutenak: arestiko “a” azpiatalean muga finkatzeko zailtasunaz esan dugunaren aurka doala dirudien arren, garrantzizkoa da ohartzea arestikoa eta hau, biak egia paraleloak direla eta batak ez duela bestea zertan ukatu.

c) Badira ia eskusiboak diren hitz edo aldaerak hego-nafarreraren eremuan eta ondoko ibarren batean ere ageri direnak: gehienetan Zaraitzu da ondoko ibar hori. Hitz edo aldaera hauek osotasuna eta kolorea ematen diote hegoko hizkera honi eta azpidialekto honen izaeraren bermatzaile garrantzizkoak dira.

d) Kolorea eta osotasuna ematen diote hego-nafarrerari eskusiboak izan gabe bere eremu guztian erabiltzen diren eta goitiko ibar batzuetara hedatzen diren hitzek ere: *aingiru*, *entendatu*, *izotzil* edo *sandu* izan daitezke adibide egokiak. Baieztapen hau “a” atalean esan dugunarekin bat dator, baina ez du ukatzen hego-nafarreraren inguruan hitzen egoera berezi bat zegoelako ideia, nahiz alderdi lexikoari dagokionez iparreko muga finkatzea guztiz zaila izan. Zernahi ere den, hego-nafarrera guztia edo gehiena harrapatzen duten ele edo aldaera hauek osotasun itxura eta kolorea ematen diote hizkerari, eskusiboak ez izan arren; ez dira, gainera, hego-nafarreraren eremutik goiti anitz urruntzen.

e) Alderdi lexikoak erakusten du hego-nafarrera egiten den geografia eremuaren barreneko joera lektalak bat baino gehiago direla. Ikusi dugu Eguesibarko eleek Nafarroako edo Euskal Herriko ekialdeko lexikora dutela isuria eta Oltza zendeakoek eta bereziki Goñerrikoek funtsean Euskal Herriko erdialdekora. Honela, Gesalatz, Itzarbeibar,⁸² Goñerria, Olloibar⁸³ eta Oltza alderdi batera gelditzen zaizkigu eta Eguesibar, Erroibar, Artzibar eta Aezkoa bestera; inoiz, ipar Esteribar ere hauekin batera doa.

f) Aipatu dugun banaketa nagusi hori bermatzen du isoglosa horren alde banatara gelditzen diren hitzen hedadura supradialektalak (cf. Camino 1999: 18); hitzon hedadura handia da, lerroaren ezkerrean Oltzan edo Goñerrian ageri diren hitzak Euskal Herriko erdialdean erabiltzen dira eta batzuetan mendebaldera ere iristen dira. Eguesibarkoak, berriz, ekialderaino iristen dira Ipar Euskal Herrian. Isoglosa supradialektal honek banaketa gaitza eragiten du hego-nafarreraren barrenean eta Eguesibarko, Esteribarko, Erroibarko, Artzibarko eta Aezkoako eleek ekialdeko kolorea dute. Azpidialektoa bitan banaturik gelditzen da lexikoki, hitz bakan zenbaitek bai ez diote ematen osotasuna hego-nafarrerari. Honi iparretik isoglosa horizontala bermatzen duten hitzak aurkitzeko zailtasuna eransten baldin badiogu, hego-nafarrera lexikoki justifikatzeko zailtasuna argiago uler daiteke: isoglosa bertikal sakona dugu, baina goitiko horizontala lausoa da.⁸⁴

⁸² Ikus orain Aitor Aranaren *Izarbeibarko hiztegia*, Hiria & Nafarroako Gobernua, 2002.

⁸³ *Olloibar* nahiz *Ollaran*, biak erabiliko ditugu lan honetan zehar.

⁸⁴ Espainian Asturias eta Leongo hizkuntzari isoglosen aldetik gertatzen zaiona bera litzateke: ez dago Leongo aldakia hegora eta Asturiaskoa iparrera uzten duen zeharreko isoglosa sorta bat, goitik beheiti doazen bi isoglosa sorta baizik, Leon eta Asturiasko hizkuntzaren hiru aldakiak erdialdean, ekialdean eta mendebaldean bereizten dituztenak.

g) Baina badira hegoko eremuan ageri diren hitz edo aldaera batzuk Euskal Herriko ekialdean edo Ipar Euskal Herrian ageri direnak eta goiti Nafarroa Garaiko erdialdean eta ekialdean erabiltzen ez direnak. Horiek garrantzia dute hego-nafarrera gainerako nafarreratik bereizteko, azken batean, muga nabarmena eragiten baitute: argi salatzen dute hitz edo aldaera horiek testu bat hego-nafarrerakoa dela, ez dago kiola nafarrera orokorrari.

h) Bonapartek zioen hizkera honen adizki saila aztertzeak biziki gogaitarazi zuela;⁸⁵ gaude alderdi lexikoaren azterketak dakartzala burukominik handienak: adibide bat har daiteke erakusgarri. *Izotzil* hitza hego-nafarrera guztian zehar erabiltzen da: Aezkoan, Erroibarren, Esteribarren, Eguesibarren, Olloibarren, Goñerrian, Oltzan; horiezaz gain ohiko batetortzea da Zaraitzun ere hitz bera erabiltzea; Erronkarin, Luzaiden eta Baztanen *urtarril* erabiltzen da, Ipar Euskal Herrian bezala. Hego-nafarreratik goiti *ilbeltz* dugu Burundan, Ergoienean, Sakana erdialde guztian, Arakilen Uhartan eta Irañetan —Murginduetako berririk ez dugu—, Larraunen, Txulapaingo Nabatzen, Odietan, Basaburuan, Ultzaman⁸⁶ eta Esteribarko Eugin —Iragin guk *izotzil* bildu dugu—. Aipagarria da, halaz ere, Txulapainen gaineko Atezko Beratsainen eta Imozko Muskitzen eta Etxalekun *izotzill* berragertzea: lastima da Arakilgo Murginduetako berri ez izatea, balitekeelako Arakilgo ekialdea, Itza zendea, Irurtzunaldea, Gulibar, Imotz eta Atetz *izotzil* hitzak baturik egotea, baina ez dugu daturik.

Behin eta berriz errepikatzen den daturik ezaren arazoak estaltzen digu Irurtzuni buruzko ikuspegi geolinguistikoko zuzena: bidegurutzean zegoen eta bertara biltzen ziren Iruñerriko, Andimendiko, Arakilgo, Imotz aldeko eta Larraungo euskaldunak, baina ez dakigu bertako euskarak Iruñerrikora jotzen zuen, Imotz aldekora isuria zuen edo nahasia zen, Burundako euskaran gertatzen den bezala; horrezaz gain, Murginduetatik ekialdera dagoen Arakilgo Izurdiagan aurkitu diren hitzek areago nahasten dute ikuspegia: biltzaileak dienez *urtarrila* da lehen hilabetea (Idoy 1981b: 206), baina erantzun makurra inkestatzailearen gaitasunik ezaren ondorioz lortu da: berebat, izarrek *izerdiyek* izena dutela dio inkestatzaileak (202), *idergia* 'luna llena' dela eta *idergiye* 'luna' dela: dena den, *idergi* ez da Izurdiagakoa.

i) Hego-nafarrera erdiz erdi banatzen duen isoglosa bertikal baten berri eman dugu (5.5.1) eta erakutsi dugu Eguesibarko euskaratik Aezkoakora ere badela alde zenbait lexikoan (5.5.17); orenen buruan hizkera mugatzen duten saihetsetako isoglosa lexiko bertikalak dira aipagarrienak: hala Goñerriko lexikotik Sakanakora (5.5.4) nola Aezkoakotik Garazikora (5.5.18) eta Zaraitzukora (5.5.19) leze sakona dago; lezea dago Esteribartik ezker ere (5.5.6). Leze sakonak ez du estaltzen ibarron artean lotura lexikoak ere badirela —ikusitu dugu hego-nafarreratik Sakanako hitze-

⁸⁵ "El cuadro del verbo alto-navarro meridional me ha cansado de tal suerte el cerebro que todos sus terminales me hacen el efecto de puntas agudas que se clavan en mi pobre cabeza" (1872/V/9). Ikus J. Riezu, "El príncipe Luis Luciano Bonaparte", PV 19, 1958: 158.

⁸⁶ Ultzamako Gerendiainen ere *izotzil* bildu zuen A. M. Echaidek, baina 'otsaila' adierazteko; Anueko Etulainen, berriz, *sotsille* bildu zuen otsailerako eta *ootsille* urtarrilerako, baina ez dakigu zenbateraino diren datuok zehatzak eta fidagarriak. Guk Etulainen *izotzil* proposatu dugu, baina bertako hondarreko euskaldunek ezezaguna dute.

tara loturak ere badirela (5.5.5 eta 5.5.13)—, baina ez dago zalantzarik Goñerriitik Sakanara, Esteribartik Anuera, Aezkoatik Garazira eta Aezkoatik Zaraitzura lexikoki aldaketa gaitza dagoela eta eten horiek, batzuk eta besteak hizkera desberdinak direla argi erakusten dutela; kasu orotan jauzi orografiko nabarmena dago.

6. Hego-nafarreraren ezaugarriez

6.1. Mendebaldeko hego-nafarrera eta Arabako euskara

Lanaren hasieran Goñerriko hizkera kokapen geolinguistiko aski erdigunekoan dagoela adierazi dugu. Mendebaldeko ezaugarrien isla duten hizkerak hurbil dituela ere esan dugu: Ergoienekoa, Aranazkoa eta bereziki Burundakoa dira, hain zuzen, gogoan genituenak. Alderdi lexikoa aztertzean Goñerriko hitz guti batzuk mendebaldean erabiltzen diren horietakoak direla ere ohartu gara eta, beraz, gai honi arreta pixka bat ezartzea on dela uste dugu. Hartara, ez dago guztiz desbideraturik R. M. Pagolaren iritzia, hegoaldeko goi-nafarrera aztertzean —Itzarreibarko azpieuskalkiaz eta mendebaldeko aldakiez dihardu bereziki— garai bateko Arabako delako “hegoaldeko” hizkera ere aintzat hartu beharra dela dioenean.

Ez dugu uste, ordea, mendebaldeko gure hizkerak Arabako euskarari begirago daudenik orain artean “iparraldeko goi-nafarrera” deitu ohi den horri baino, ez Oltzako, Goñerriko edo Gesalazko hizkeren kasuan ezta Itzarreibarkoan ere. Horren aldeko iritzia eman da eta baita datuak agindu ere (Pagola 1992: 42), baina frogarik ez da ageri eta gure ustez datuek aurkakoa erakusten dute: Araba alderdiko euskara mendebaldeari begira zegoen eta Goñerri-Gesalazkoa eta Itzarreibarkoa erdialdeko euskarari eta Iruñerrikoari; jakina, euskararen aldetik aski hegoaldekoak diren hizkerak ditugu, hala Arabakoa nola guk aztertu duguna, eta izan behar dute horregatik antzekotasun bat edo beste —izan, badituzte—, baina ez daude elkarri begira, ezta gutiagorik ere eta funtsean euskalki desberdinetan kokatu behar diren hizkerak dira bata eta bestea. Rosa Miren Pagolaren eleak ez dira xuxenak eta Itzarreibar, Goñerria edo Gesalatz aipatu beharrean, mendebalderagoko Ameskoa eta Lana dira aipa zitzakeenak edota Burunda alderdi hori, hor zinez ageri baitira “hegoaldeko” edo Arabako euskarari zegozkion ezaugarriak; cf. Salaberri (1998: 87) eta Zuazo (1998c: 185).

Aski da Araban egiten zen euskarari so egitea Itzarreibar, Oltza, Gesalatz eta Goñerrikoaren aldean uraz bestaldeko sua dela ohartzeko; hona fonologiaren alderdiko ezaugarri batzuk: *untxaur*, *txarri*, *baltz*, *bildur*, *itxi* ‘herts’i, *bidi* ‘bedi’, *-tzaia* ‘-tza’, *dan* ‘den’, *axe* ‘(h)aize’, *zufi* ‘zubia’, *gente*, *temporea*, *eben* ‘hemen’, *berar*, *erur*, *irargi*, *narru*, *guya* erdal ‘cuna’, *erregia* ‘erregina’, *liua* ‘lihoa’, *arrauntza*, *inkatz*, *-ioi* ‘-io’, *txix* ‘pixa’, *etse*, *guzti*, *burnia*, *gipulla* ‘tipula’...

Izenaren morfologiari dagozkionak: *-gaz*, *-rean*, *-rutz*, *-ti* & *-etati*, *-tzat* destinati-boa, *-ai* datibo plurala, *oa* hirugarren graduako erakuslea, *euren*, *nolan*, *-ro* moduzko atzizkia, gogoan adierazten duen *-kur* atzizkia, *-tui* atzizki multzokaria, *'edo* + galde-tzailea’ egitura: *edonox* & *edonon*...

Aditzaren morfologiari dagozkionak: “eutsi” eta “egin” oinarrietarik atera adizki laguntzaileak, *eun* ‘edun’ aditz aldaera, *-ko* & *-go* etorkizuneko atzizkia, *zaran* & *zera* (G. de Albeniz), *zazu* ‘zaizu’ (G. de Albeniz), *yako* & *yakon* ‘zaio & zitzaion’ erako

Nor-Nori saileko adizkiak (Maeztun ekialdean eta Zigoitian mendebaldean), *-e* (hirugarren pertsona pluraleko egile atzizkia), *dagoz* 'daude' (G. de Albeniz), adizki singularren eta pluralen arteko bereizketarik eza: *dauka* 'dauka & dauzka', *-ten*, *-etan*, *-itan*, *-ketan*, *-zaiten* eta *-iten* aditz-izenak, *-adu* & *-idu* partizipioak, jarduera "egon" eta "ibili" aditzen bidez adieraztea eta ez "ari izan"-en bidez, *baltzitu* aldaera...

Hona adibide batzuk Arabako lexikoaren berri eman dezaketenak: *amarratz* 'armiarma', *apaez* 'apeza', *apukadu* 'gertatu', *ardi* 'arkakusoa', *asabeaitea* 'aitona', *asabeamea* 'amona', *atxitamatxia* 'tximeleta', *aurbea* 'birraitona', *bearra* 'errua', *bekala*, *berakatz*, *berba*, *bere* 'ere', *domeka*, *eguaun* 'osteguna', *eguasten*, *eguzari* 'jaila', *eroan*, *eskubi*, *eskutur*, *gau enarea*, *gura* 'nahia', *ilen* 'astelehena', *illondo* 'ilbehera', *itaundu*, *korrinko* 'gorringoa', *kunkun*, *kusuma* 'higuina', *legez*, *martitzen*, *ogitagaztai* 'erbinudea', *okaran*, *segi* 'umea, haurra', *sor* 'gorra', *urregorri* 'urrea', *urrezuri* 'zilarra', *urruti*, *uya* 'bikea', *zapatu* 'larunbata', *zapo* 'zomorroa', *zeginen* 'zergatik'.

Hona hemen toponimiako atal batzuk, guztiak hego-mendebaldeko Nafarroako gure hizkeretan ezagunak direnak: *-barga*, *-dana* '-dena', *-gibel*, *-min* —*Sagarmin*, *Kerexarmina*—, *-okelu* 'zokoa'.

Ikusten denez, Arabako ezaugarri hauetarik bat edo beste bada Goñerrian ere —hautatutako toponimiako atalak, denak—, baina oro har bi talde desberdini dagozkie hizkerok inolako zalantzarik gabe.

6.2. Andimendia: hego-nafarreratik Sakanerrira

Isoglosek euskaraz goitik beherako joera eduki ohi dutela ezaguna da eta hori bera da Araban gertatzen dena ere, isoglosa multzo bik hizkerak ezker eskuin bereizten baititu egin den hiru hizkerako proposamenduan (Zuazo 1998c: 175). Korapilatsuen omen den Arabako ekialdeko hirugarren hizkera horretatik eskuin Burunda dugu geure eremuan eta Aranatz-Ergoiena alderdia gero. Anitz dira horraino hedatzen diren mendebaldeko hizkuntza ezaugarriak, gero Andimendiaz bestaldera Goñerrian ageri ez direnak; baina badira beste batzuk Nafarroa Garaiko iparrekoak edota erdialdekoak izanik Goñerrian ageri ez direnak ere; bateko edo besteko, ugari dira Andimendiko alde batetik bestera ageri zaizkigun hizkuntza ezaugarri desberdinak.

Badira fonologian bokalen arloan berrikuntza batzuk Goñerrian gertatzen direnak eta baita ezaugarri kontserbatzaile batzuk ere, Sakanan ez daudenak (5.1.1.18). Kontsonanteen arloan berrikuntza ugari ditugu Sakanan, Andimendiaren hegoaldean gertatzen ez direnak eta, berebat, Sakanan kontserbatzaile diren kontsonante talde zenbaitetan berritzaile ageri dira Andimendiaz hegora dauden hizkerak.

Izenaren morfologiaren alderdiari dagokionez (5.2.6), eremua banatzeko gaitasuna duten ezaugarriez aritu garenean bost ezaugarri multzo aipatu ditugu: bigarrenean Goñerria eta Ergoiena batzen dituzten hiru ezaugarri berezi aipatu ditugu eta hirugarren multzoan Goñerria eta oro har Sakana batzen dituzten beste lau ezaugarriren berri eman dugu, ekialdeko jokabidearen alderantzizkoak direnak. Zortzi dira, ordea, Goñerria Sakana guztitik bereizten duten ezaugarriak —laugarren multzoa osatzen dute— eta beste sei gehiago Sakanako alderdirik mendebaldekoena Goñerritik bereizten dutenak: bosgarren multzoa.

Aditz nagusiaren morfologian ez dago horrenbesteko alde handirik Sakanako eta Goñerriko hizkeren artean; ekialdeko hizkeretan ez dagoen mendebaldeko ezaugarri bat batera dute eta baita Euskal Herriko erdialde guztian dagoen pare bat berrikuntza ere, hauek ere ekialdeko hizkeretan falta direnak; aztertu ditugun beste lau ezaugarritan ekialdeko hizkerekin doa Goñerrikoa Sakanakoaren alderantziz, beste ezaugarri batean Sakanan dagoen aukera ez dago Goñerrian eta beste batean Goñerrian dagoen berrikuntza bat ez dago ez Sakanan ezta ekialdean ere.

Aditz laguntzailearen aldetik Burundako, Ergoieneko eta Aranazko hizkerek duten nortasuna nabarmen gelditu da. Bestalde, franko ezaugarritan Goñerri aldeko euskarak eta Sakanakoak guztiz bestela jokatzan dute (5.3.2.45); gerta liteke ezaugarriren batean Sakana eta Goñerria batera joatea, baina horrelakoetan ezaugarria Euskal Herriko erdialde guztikoa da edota ekialdeko hizkerekin ere biek batera dutena. Horrez gain, Nafarroa Garaiko erdialdean hedatu diren baina Goñerrira iritsi ez diren pare bat ezaugarri ere badela ikusi dugu. Bestetik, Andimenditik hegora dauden hizkerek aditz laguntzailearen aldetik batasun handia dutela sumatu dugu eta baita Eguesibartik eskuin, ekialdera dauden hizkerekin ere. Hauetariko kasu batzuetan, gainera, Sakanako hizkuntza ohiturez bestaldera jokatzan du ekialdeko Arakilgo mintzoak, nafarrera orokorraren "joera nagusi" dei ditzakegun ezaugarri batzuen arabera dabil, ipar-ekialdeko eta hego-ekialdeko nahiz hego-mendebaldeko hizkeren antzera. Esan dezagun, bestalde, aditz laguntzailearen eremuan soilik pare bat adibidetan sumatu dugula hego-mendebaldeko ezaugarri berezitat bakarrik har genezakeen aldaera zenbait, Eguesibarren eta ekialderago ez dagoena, Andimenditik iparrera ageri ez dena.

Sintaxiaren arloan, berriz, zazpi ezaugarri ikusi ditugu Sakanan, bi Sakanako mendebaldekoak direnak eta bost Sakana guztikoak direnak, Goñerrian erabiltzen ez direnetarik. Ekialdeko joerari Eguesibarko mintzoa loturik dagoen bost ezaugarritan Goñerriak Euskal Herriko erdialdeko ohituretarantz jotzen du, baina sintaxian Goñerriko hizkerak ekialdekoen antzera jokatzan duen ezaugarriak ere badira, arkaismoak izateko itxura dutenak eta lehenago Euskal Herrian hedatuago zirenak: lau aztertu ditugu lan honetan; ekialdeko isuria dutenak, baina arkaismo ez direnak, berriz, hiru.

Lexikoaren atala aztertu dugunean atera dugun lehen ondorioa Goñerritik Sakanara alde handia dagoela izan da berriz ere (5.5.4). Ondoren ikusi dugu, bestalde, Sakanako eta Goñerriko diren eleak badirela, baina honelakoak ez dira izaten soilik bi ibar hauetakoak, hurrengo baldintzetakoak baizik: a) mendebaldekoak dira, guti batzuk baizik ez dira, Araban eta Burunda-Aranatz-Ergoiena inguruan erabiltzen direnak; b) goi-nafarrerako ele orokorrak dira, Nafarroa Garaian hedadura handia dutenak eta Sakanara ere iristen direnak; c) Nafarroa Garaian erabiltzen direnak, baina Euskal Herriko erdialdeko hizkeretako isuria dutenak; d) Nafarroako erdialdean erabiltzen direnak, ezker-eskuin hedadura zabalagoa edo murriztagoa dutenak, noiz nola. Baina hauekin guztiekin batera bada Goñerrian erabiltzen zen ele multzo garrantzizko bat gehiago, e) izenda dezakeguna: ekialdeko isuria duen ele multzoa da, ikusi dugunez kopuruan nabarmena dena, beti ere mendebaldeko ele kopurua baino anitzez handiagoa. Alde horretatik uste dugu lexikoaren arabera Goñerrikoa Nafarroako erdialdeko mintzoa dela, baina ezin ukatuzkoa da ekialdeko joera ere baduela eta frankotan hango hizkerekin batera doala erdialdekoetarik saihesturik.

6.3. Hego-nafarreraren bere-berezko ezaugarriak

6.3.1. Erdiguneko hizkeretan gauza arrunta da hizkuntza ezaugarriek muga laxo edo solteak izatea eta zail izaten da isoglosa ugariren mugak elkarrengana biltzea; Menendez Pidal-ek dialektoaren “muga laxoak” deitzen zituen. Hego-nafarrera azpieuskalki bat dela aitortzen baldin badugu beharturik gaude bere ezaugarri bereizleak zein diren adieraztera. Hizkeraren nortasunari dagokionez gogoan izan behar da, bestalde, ezaugarriok bere-berezkoak izatea ez dela aski: hizkera horrek hein batez osotasuna eta batasuna izateko bere hedadura guztian edo ia guztian zehar erabiliak behar dute izan ezaugarri eksklusibo horiek, geografiaren iragazkia gainditu behar dute. Gure datuen arabera hego-nafarreran ageri diren ezaugarri eksklusibo bateratzaileak bost dira.

6.3.2. Erakusle pluraletan (*g*)*ebek* dugu lehen graduan: Beriaín idazleak *oboc* zera-bilen, baina *ebek* dugu Gesalarzen Elizalderen lanean nahiz Morentintarren idazkietan, Itzarbebarren, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Goñerrian, Ollaranen, Txulapainen eta Ezkabarten —*ok*-ekin batera azken honetan—; erakusleetan *g*-duten eremuetan *ebek* & *gebek* ageri da Erroibarren, Eguesibarren, Artzibarren eta Aezkoan. Esteribarren *ok* & *okek* dugu, baina bada *ebek* Eugin eta Leranotzen; behin Baztanera ezkerok *ok* dugu. Ekialdean *kuek* & *kek* ageri dira Zaraitzuko kristau ikasbideetan eta XX. mendeko inkestetan *koék* bildu da Itzaltzun. XX. mendeko inkesta batean *kebek* ageri da Espartzan (Echaide 1989: 326) eta *ebek* ere bada bertan. Guk dakigula leku hauetarik kanpo ez dago “ebek” beste inon.

6.3.3. Fonologiako eta morfologiako berrikuntza banaren emaitza da pluraleko lehen pertsonako *gauren* izenordain indartu analogikoa, azken mendeotan hegoaldeko hizkeretara hedatu dena: Gesalazko predikuetan, Itzarbebarrenko Ukarko⁸⁷ eta Utergako kristau ikasbideetan, J. M. de Ibero goñerritarraren lanean, Oltza zendeako Iberoko guruzpideko kantuan, Artzibarko Urizko kristau ikasbidean eta Aezkoako egungo mintzoan ageri da.⁸⁸ Oinarria “geure” du: esaterako, 1729ko predikuan *geure*, *neure* eta *zeure* ageri zaizkigu, baina XVII. mendean argitaratu zen Iruñeko liburu bati itsatsirik agertu den kristau ikasbide baten hondakinetan dagoeneko <*gueuren*> aldaera dugu, *-n*-dun analogikoa, Sarasolak dioenez era honek duen lehen lekukotasuna dena (1983: 123).⁸⁹ Ondorengo idazkietan franko hedatzen da analogia hau hizkera honetara: hegoaldeko eremuan *eu* > *au* bilakabidea gertatzen den ibarrak aise nagusitzen direla aintzat harturik, argi dago *gauren* dela hego-nafarrerazko hizkeretan gehien ageri den aldaera. Aipatu kristau ikasbidearen hondakinetakoaz gain idazleengan ere *geuren* ageri da: J. Beriainek, Elizalde gesalaztarrak —bada *gueure* ere— eta Joakin Lizarraga eguesibartarrak halaxe dakarte.⁹⁰

⁸⁷ Ikus J. M. Satrustegik argitaratutako “Ukar Itzarbebarrenko dotrina (1865)”, *FLV* 89, 2002, 149-167.

⁸⁸ Bonaparteren paradigmatan *gereben* (Elkano), *gauroben* (Gares), *gereben* (Oltza) eta *geroben* (Goñi) aldaera ez ohikoak ageri dira, baina ez dago garbi inkestagintzaren eragin kaltegarri zenbaiti ala printzearen paradigmak betetzeko zaletasunari zor ote zaizkion, idazkietan ez baitira inon ageri eta zinez susmagarria da hori.

⁸⁹ Ikus “Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos”, *ASJU* 17, 1983, 69-212.

⁹⁰ Ezkabarteko Orrion 1750ean erabili zen idazki itzuli batek ere *geuren* dakar (Satrustegi 1984: 43), baina zalantzazkoa da, <*gueren*>-en errata izan baitaiteke.

Ondoko ibarretan *geren* soilagoa dugu: Sakana erdialdean *geen* erabiltzen da egun eta Uharte-Arakilgo kristau ikasbideak ere *geren* dakar; Ezkabarteko Makirriaingo kristau ikasbidean (379), Ultzamako kristau ikasbide zaharretan (Ibarra 1995a: 325), Esteribarren eta Erroibarren egun eta kristau ikasbide zaharretan (Ibarra 2000: 133)⁹¹ ere *geren* ageri da, baina Perpetua Saragueta mezkiriztarrak *geuren* dakar idatzirik (1982-83: 36).⁹² Ekialdera izenordain indartuek *guaur* eraren gainean hartzen dute atzizki genitiboa, Ipar Euskal Herrian bezala: Zaraitzun *guauuren*, *giauren* & *giaren* eta *geauuren* ageri dira —Otsagabian Koldo Artolak *guáberen* eta *guóren* bildu ditu—, baina hego-nafarrera egiten zen Urraulgoiti ibarraren ondo-ondoan dagoen Itzalle herrian *gauren* dakar Benito Gilek 1727an eta Orontzeko kristau ikasbide batean ere bada *gauren* (Pagola, Iribar & Iribar 1997: 164),⁹³ baina *guaur*-en arestiko saila da Zaraitzun nagusi ageri dena; Erronkarin ere *giauren* & *giaren* erabiltzen ziren.

6.3.4. Iraganeko adizkietan *-n* morfemarik ez izatea Gesalatzan, Goñerrian, Oltza zendean, Ollaranen, Itzarbeibarren, Eguesibarren, Elortzibarren, hego Esteribarren, Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan gertatzen den ezaugarria da; *-n*-dunak dira Zaraitzuko eta Erronkariko iraganeko adizkiak alderdi batetik eta Burundako, Ergoi-eneko, Aranazko eta Arakil guztiko —Ihabar eta Urritzola barne— aldaerak. Berebat, *-n*-dunak dira Gulibarko, Atezko, Txulapaingo, Ezkabarteko —Zildozko 1773ko agiria salbu; cf. Irigaray 1932—,⁹⁴ Odietako,⁹⁵ Olaiabarko, Ultzamako, Anueko eta ipar Esteribarko hizkerak. Oroit *-n*-dunak direla Beriainen idazkietako adizki gehienak eta XVII. mende hasierako Iruñeko sariketako olerkietan adizki *-n*-dunak nahiz gabeak ditugula.⁹⁶

6.3.5. Alokutibo maskulinoko *-t*- morfema *-k*-ren ordain ageri zaigu aditzaren morfologian Goñerrian, Oltza zendean, Itzarbeibarren, Eguesibarren, hego Esteribarren eta Aezkoan; cf. azken ibar honetako *xeota* 'zegoan' eta *xitxeidata* 'zitzaidaan'. Ez dugu Artzibarko eta Gesalazko berri eta Erroibarren *-k*- nahiz *-t*-, biak ageri dira. Aldiz, *-k*- dago Gulibarren, Txulapainen, Odietan, Ezkabarten, ipar Esteribarren eta Zaraitzun. Andimendiaz bestaldera salbuespena da ekialdeko Arakil: Urritzolan eta Ihabarren *-t*- zegoen (cf. 5.3.2.3).

6.3.6. Iraganeko ahaleko adizkietan *-eza-* gabeko *zuke* 'zezakeen' aldaera eta honen sailekoak ditugu Goñerrian, Ollaranen —*etzukia in* 'ez zezakeen egin' dakar *Erizkizun-*

⁹¹ Ikus orain *Erroibarko eta Esteribarko hizkera*, NUP, Iruñea, 2000; gure bibliografiako hasiera bateko *Erroibarko hizkeraren azterketa* da.

⁹² Ikus "Mezkirizko etxe barnea", *AEF* 31, 31-48.

⁹³ Ikus *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Zaraitzera*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 1997.

⁹⁴ Ikus "Un acta de ayuntamiento en lengua vasca", *RIEV* 23, 1932, 565-568.

⁹⁵ Bakan zenbait entzun daiteke *-n* gabea Odietan (Artola 2001: 514).

⁹⁶ Bizkaiko idazki zaharretan ere *-n* gabeko adizkiak ditugu iraganean, esaterako *RS*-n edo Mikoletaren. Egun Barrikan eta Urdulizen ere *-n* gabeak dira adizkiok zaharren ahotan (I. Gaminde, "Plentzia aldeko euskararen zenbait ezaugarri morfosintaktiko", in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1994: 548). Zuberoan ere badira *-n* gabeko adizkiak hiketa alokutiboan: Ligiko ixtorio batzuetan, *-n*-a hautazkoa dela dirudi: *hil úmen zia & erran zioa* vs. *batzeman zian & etzian deus erran* (Tx. Peillen, *Allande Elixagarai ligiarren ixtoria*, Haranburu editorea, Donostia, 1985: 72-73). Ezaguna da Erronkarin ere hiketa alokutiboko iraganeko adizkiek ez dutela *-n*-rik.

di-ak—, Oltza zendea, Itzarbeibarren, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Eguesibarren, Erroibarren eta Aezkoan. Hegoaldera, Deikazteluko predikuan *in zuquea* ‘egin zezakeen’ ageri da (Etxaniz 1999: 495). Ekialdera Zaraitzun oraineko *droket & doket* ‘dezaket’ sailari iraganeko adizkietan *noken* ‘nezakeen’, *oken* ‘hezakeen’, *zoken*, *ginoken*, *zinoken*, *zinokeyen*, *zokeyen* paradigma dagokio (Bonaparte 1872: 10).⁹⁷ Ezaugarriak Arakilen arrastoren bat izan zukeela salatzen du Irañetan 1798.ean jaio zen Gastesik idatzi zuen predikuko *ecin ocultatu zuquien bere aurpeguico señalie* lekukotasunak (Ulyar 1987: 58). Ezkabarteko Zildotzen agertu ziren prediku batzuetan ere badira honelako aldaerak, baina predikuetako hizkerari buruzko argibiderik ez da oraingoz.

6.3.7. Ere mu berean ageri diren ezaugarri horiek elkarrekin zer erlazio historiko duten jakitea ere garrantzizkoa da: esate baterako, 6.3.2, 6.3.3 eta 6.3.5. ezaugarriak berrikuntzak dira ziur, baina ba ote dakigu garai berean ala beretsuan sortutakoak diren? Ziur ote dakigu adizkiek iraganeko *-n*-rik ez izate hori arkaismoa dela? Zein da zaharragoa bestalde, *zuke* ala *zezakeen*?

6.4. Hego-nafarreraren ezaugarri ia eskusibo bateratzaileak

6.4.1. Dialektologia egitean sekulako garrantzia dute erabiltzen diren irizpide teoriko-metodologikoe; erabakiak alderdi batera edo bestera hartu, irizpideak era batera edo bestera erabili, eragin handia du horrek azterketaren emaitzan eta bereziki dialektologialariak eskaintzen duen hizkeren banaketan. Hizkuntza eremu bateko ezaugarriek sorta trinko, gotor eta tinkoa osatzen dutenean auzia ez da zaila izaten, baina eragin lektalak ugari diren erdiguneko hizkeretan baitezpadakoa da elkartzeko espazialaren aldetik hizkuntza ezaugarriek zein baldintza bete behar dituzten edo ikertzaileak zein irizpideri jarraitu behar dien alde aurretik jakitea, bai baitirudi frankotan, hizkera berezi bat egiten dela diogun eremuak muga hautsiak dituela, ez direla ezaugarri guztien mugak ibar beretarik iragaten, bereziki erdiguneko hizkeretan. Hori dela eta, “ezaugarri ia eskusibo bateratzaile”-en saila eratu dugu atal honetan, hego-nafarreraren ezaugarri eskusiboek gain beste hauek ere aintzat hartzekoak direla uste baitugu: trantsizio gaitza dagoen lekuetan lan egiteko hizkuntza ezaugarri eskusiboak aski direlako ideia gairiditurik, erdiguneko eremu nahasiagoetan beharrezko deritzogu hizkuntza ezaugarrien konbinazioak egiteari, tradizioiko dialektologiari jarraikiz, bidenabar. Aurkez ditzagun hurrengo sei ezaugarriak:

6.4.2. Diptongoetan *eu > au* aldakuntza gertatu da eremu hedatuxean:⁹⁸ Burundan eta gainerako Sakanan bezala, Estellerriko Gesalaten, Goñerrian, Ollaranen, Oltza zendea eta Itzarbeibarren bada; Eguesibarren guti, baina Artzibarren eta Aezkoan ausarki; ez dago Gulibarren, baina mende hasierako Txulapainen bai. Aipa dezagun, bestalde, Ultzama eta Anue ibarretan ia soilik adizkietan gertatzen dela (Ibarra 1995b: 153-5). Beheitixego, Ezkabarten, Odietan eta Olaibarren ez da ageri, ezta Esteribar-Eroibarretan ere; Aurizberri salbuespena da Erroibarren, ondoko Aez-

⁹⁷ *Études sur les trois dialectes basques des vallées d'Aezcoa, de Salazar et de Roncal*, Londres.

⁹⁸ Ezaugarri hau Euskal Herriko beste muturrean ere ageri da; Bizkaian Otxandion, Arratian, Zeberion, Orozkon, Nerbioi arroan eta Uribe kostan bederen erabiltzen da (Zuazo 1998: 223). Balirudike, ordea, gure eremukoa eta hangoa bilakabide beregainak direla.

koan bezala *au* baitago. Muga Zaraitzun dago, ibar honetan *eu* zaharrari eutsi zaio: *euri, eulli* ‘eulia’, *eultzi*...

6.4.3. Beste leku batzuetan *-oi*, *-oe* den atzizkia *-io* da metatesiz hego-nafarreraz; Beriain idazlearen lanean ageri da eta baita Gesalatzan, Goñerrian, Oltza zendea, Itzarbeibarren, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Eguesibarren, Artzibarren,⁹⁹ Aezkoan eta Zaraitzun ere; Esteribarren eta Erroibarren, ordea, *-oi* saila dago: *arratoi, sagoi* ‘sarioa’... Mezkiritzen eta Lintzoainen *sagoi* entzun ohi da; ikus orain Ibarra (2000: 43).

6.4.4. **j-* zaharraren ahoskera sabaiaurrekoa ageri zaigu hego-nafarrera egiten zen ibarretan: Goñerrian, Ollaranen, Oltzan, Itzarbeibarko Utergako eta Ukarko idazkietan, Elortzibarko Zabalegiko predikuan, Eguesibarren, Artzibarren eta Aezkoan. Garesen Bonapartek esanik badakigu [x] hots belarea entzuten zela; Gesalazko hotsaren izaeraz zerbait esatea arriskugarria da, baina baliteke han ere belare ahoskatzea. Andimendiaz iparrera Arakil alderdian ere sabaiaurreko hotsa zegoen eta hegoaldera, aspaldian Eslaba alderdi horretan ere bai (Salaberri 1994), Zaraitzu-Erronkarietan bezala. Txulapainen eta Ezkabarten [y] sabaikaria bildu da hondarreko urteotan, baina XX. mende hasierako Txulapainen eta baita XIX. mendeko Ezkabarten sabaiaurreko hotsa egiten zela dirudi. Goiti, Basaburuko Berueten, Arraratsen eta Igoan bederen nahiz Imozko Muskitzen [y] sabaikaria egiten da egun; Atetz, Odieta, Ultzama eta Anue ere hots sabaikaria entzuten den eremuak ditugu, Esteribar eta Erroibar bezala; dena den, Erroibarren hots sabaiaurrekoa ez da ezezaguna (Ibarra 2000: 80).

6.4.5. Nafarroa Garaian erdialdetik ekialderat hedatzen da ‘adina’ edo ‘garaia’ adierazten duen *-zutu* atzizkia: *aurzutu, gaztezutu, zarzutu, axurizutu*... Oltza zendea, Ultzaman eta Zaraitzun *-zitu* aldaera bildu da eta *-zuta* Itzarbeibarko Garesen; Goñerrian, Eguesibarren, Erroibarren, Aezkoan, Zaraitzun eta Erronkarin, berriz, *-zutu* aldaera ageri da.

6.4.6. Berrikuntza analogikoa gertatu da **ezan*-en adizki pluraletan eta pluralgilea *-it-* izatetik *-zki-* izatera iragan da gure eremuan, *dezazkigun* ‘ditzagun’, *balezki* ‘balitza’, (*za*)*zkizu* ‘itzazu’ edo *bezki* ‘bitza’ bezalakoak sorturik; 1729ko predikuan, Gesalatzan, Goñerrian, Oltza zendea, Itzarbeibarren, Eguesibarren, Ezkabarten, Erroibarren, Artzibarren, Aezkoan eta Zaraitzun gertatu da hau. Ipar Euskal Herrian ere bada *-zki-* pluralgilea aginte adizkietan subjektua bigarren pertsona denean bederen: EHHA-ren arabera Zuberoan eta Lapurdi gehienean ez da hau gertatzen, baina bai Bardozen, Makean, Hazparnen eta Itsasun (Lapurdi) eta Nafarroa Beherea gehienean; herrialde honetan Baigorriin, Arrutan, Arbotin eta Garruzen ez dirudi gertatzen denik, beti ere EHHA-ko datuen arabera.

6.4.7. Dakargun hurrengo ezaugarria ez da euskararen baitatik sortutako desberdintasun bat, geografia eremuen arabera sistematikoa dena: maileguan hartutako kausazko perpaus mota bat da, Euskal Herriko beste eremu batzuetako “dela bide” edo “dela medio”¹⁰⁰ aldaerak gogorarazten dizkiguna. Bonaparteren datuen arabera Goñerrian eta Oltza zendea kausazko perpausetan *kasos* eta *kauses* partikulak erabil-

⁹⁹ 1845. urtea artean Artzibarko administrazioaren barranean egon den Orotz-Betelun *arrazio* bildu zuen Echaidek 1965-67 bitartean eta EAEL-k *arratio* bildu zuen Artzibarko Hiriberrin.

¹⁰⁰ Erroibarko idazki zahar batean bada: *ura dela medio moguitu dela tempestade gura* (Ibarra 2000: 216).

tzen ziren —Itzarbeibarren eta Eguesibarren *kasos* eta *kausas*— (Ondarra 1982: 166). Eguesibarko adibideak Joakin Lizarragaren lanetan aurki daitezke: *...iten dén obligacioarén casos yá guizon gúra dá emaste garréna* (Apecechea 1979: 88);¹⁰¹ *elcárr componcen dire gátua ta zacúrta eche bátean costumbreain cásos* (Apecechea 1982: 532).¹⁰² Erroibarko Lintzoainen {e}ontzen kartzélian ere ori dela kaso adibidea bildu da berriki (Ibarra 2000: 217) eta Aezkoan ere erabiltzen da, Hiriberrin (bi lehenak) eta Abaurregainean guk bildu adibideak lekuko: *Jose Migel etorri kasos ein gindia lan gori* 'Jose Migel etorri baitzen lan hori egin genuen'; *urdea xan kasos* 'zerrikia jateagatik'; *gala ibili kasos* 'horrela ibiltzeagatik'.

Erabilera ekialdera hedaturik zegoen, erronkarierazko Mendigatxa bidankoztarren hurrengo adibidea lekuko: *Aurten, tenbra dela kasoz, iñaute eguna izan da, gorexima egun baten bikain triste* (J. Estornés Lasa 1984: 83).¹⁰³ Bonapartek 1863an argitaratu Jonasen profezia-koak dira hurrengo hirurak, Garaziko euskararen emanak: *...nor dela kausa jin zaiün nahigabe bau* (4); *ni nizala kasu ukan duziela tempesta handi bau* (5); *Uste'uka arrazoin dukala koleätzeko huntz-osto-ondo bau dela kasu?* (15). Bidasoaldean ez dira ageri Bortzirietan, Malerrekan ezta Baztanen ere, baina Zugarramurdiko XIX. mendeko idazki batean bai: *Au dela casu, Platonec Gentilidadeco ilunbean ere lurreco Jan-goicoac deitzen cituen guratsoac* (Satrustegi 1987b: 91).¹⁰⁴

6.4.8. Arestiko 6.3. ataleko bost ezaugarri eskusiboek hego-nafarreraren nortasuna eta batasuna erakutsi digute eta 6.4. honetako seiak batasuna.¹⁰⁵ Idazki zaharretarik eta inkestetarik atera diren argibideen arabera, ezaugarri gehienak edo guztiak ageri diren ibarrak hurrengoak dira: Goñerria, Oltza zendea, Itzarbeibar, Eguesibar, Artzibar eta Aezkoa; Estellerriko Gesalazko euskarari buruz eta Goñerriaren eta Oltza zendearen ondoan den Ollarangoari buruz nahi baino gutiago dakigu.

6.5. Hego-nafarreraren batasuna bermatzen duten ezaugarri pasiboak

6.5.1. Ezaugarri kontserbatzaile batzuetan garbi ageri da Nafarroa Garaiko erdigunean hedatuz joan diren berrikuntza batzuk ez direla hegoaldeko hizkeretara hedatu: hego-nafarrerako hizkeron jarrera kontserbatzaile honek erdiguneko hizkera berritzaile horiekiko halako urruntasuna erakutsi lezake, neurri batean bederen beren izaerari eutsi baitiote: zernahi ere den, goiti dituzten ibarretako hizkeretan gertatu diren berrikuntzak ez dira hegoko haranetara iritsi.

¹⁰¹ "Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín de Lizarraga (año 1782). II", *FLV* 31, 1979, 71-90.

¹⁰² "Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín de Lizarraga (año 1782). IV", *FLV* 40, 1982, 523-538. Dena den, egitura honek baldintzazko balioa ere badu: *ez xakin kasos*, gaztelaniaz 'en caso de no saber' litzatekeena, Aezkoan bildu duguna. J. Apecechearen itzulpenean (*FLV* 29, 1978: 355) baldintzazkoa litzateke J. Lizarraga eguesibartarraren hurrengo adibidea ere: *Eliza ama sandarén ordenazarén cásos*: 'en caso de requerimiento por parte de la santa madre Iglesia'.

¹⁰³ "Mendigatxa'k Azkueri kartak, 1902-1916. Eta Erronkari'ko uskaratik utzulpen ta goarpenak", *FLV* 43, 1984, 55-127.

¹⁰⁴ "Zugarramurdiko euskararen lekukoak XIX. mendean", *ASJU* 21/1, 1987, 81-104.

¹⁰⁵ Batasuna dakar Aezkoan izan ezik hego-nafarrera egiten zen eremu guztian zehar erabiltzen zen iraganeko Nor-Nori adizkietako *-ki-* morfemak ere: Gesalazten, Itzarbeibarren, Oltzan, Goñerrian, Eguesibarren, Esteribarren, Erroibarren eta Artzibarren erabiltzen zen, baina erabiltzen da Sakaneirian, Imotzen, Atetzen, Txulapainen, Odietan, Ultzaman, Ezkabarten eta Anuen ere.

6.5.2. Jatorrizko 'i + g' edo 'i + h' segmentuetan kontsonante frikari sabaikari itxuraz epentetikoak ageri da hego-nafarrera inguratzen duten hainbat hizkeratan:¹⁰⁶ Ergoienean (*iyende*, *iyes*), Arakil-Uhartan (<*ityende*>, *iyen* & *igen* 'igan') eta Irañetan (*iyesi*), Ezkabarteko Makirriaingo kristau ikasbidean (*iyendeac* & *igende*, *iyen*) ageri dira, baina Txulapaingo Nabatzen *igesi* eta *igande* bildu zituen *Erizkizundi*-ak. Odieta Latasan *iyende* eta *iyen* & *ien* bildu ditugu eta Anueko Leazkuen *iyen* & *iyende*. Ordea, hego-nafarreraren gauzak besterik dira: Beriainen lanean, Gesalazko Elizaldere-nean, Itzarbeibarko Utergako dotrinan, Goñerrian, Ollaranen eta Eguesibarren ez da ageri honelako epentesirik. Artzibarko Urizko kristau ikasbidean salbuespen bat egon daiteke: Juan Cruz Elizaldek idatzi lehen aldakian *igasi* ageri da (47. or.), baina Klaudio Otaegiren oharren arabera idatzi zuen bigarrenean *iyasi* dakar (42. or.). Egungo euskaran *iyéndia* bildu du O. Ibarrak ipar Esteribarko Eugin eta *iyen* & *igen* Erroibarko Mezkitritzen. Aezkoan ez da honelakoan arrastorik ere, *igan*, *igande*, *igari-tatu* eta *igesi* aldaerak baizik.

6.5.3. Etorkizuneko morfeman *-tuko* > *-tiko* palatalizazioa gertatu da Nafarroa Garaiko erdialdean. Oro har berrikuntza hau ez da hego-nafarreraren guneguneko ezaugarria eta Iruñetik goiti dauden ibar batzuetan erabiltzen da: Txulapain, Ezkabarte, Odieta, Ultzama, Olaibar, Anue, Baztan, Esteribar, Erroibar —idazki zaharretan *-tuko*— eta Baigorri palatalizazio hau egiten den ibarrak dira; Andimendiaz bestaldera Sakanan ez da erabiltzen ezta goitiago Goizuetan, Bortzirietan, Malerrekano edo Leitzan ere. Hego-nafarreraren gunean ere ez zen erabiltzen: Aezkoan, Eguesibarren, Itzarbeibarren, Oltza zendean, Ollaranen, Goñerrian edo Gesalazten ez da berrikuntza hau ageri; Artzibarren *-tuko* ageri da XIX. mendean, baina XX. mende bukaeran *argitiko* eta *segitiko* bildu dira.

6.5.4. Oinarria “*ezan” duten pluraleko adizkietan *-itz-* morfemaren bustidura gertatu da Nafarroa Garaiko ibar batzuetan. Ultzaman, esaterako, *ditzaket*, *ditzakegu*, *ditzakezie*... aldaerak ditugu (Ibarra 1995b: 438) eta Larraunen ere *zatzake* ‘zaitzake’, *txezui* ‘itzazue’, *txila* ‘ditzatela’ erakoak ageri dira (Intza 1957: 93).¹⁰⁷ Sakana erdialdean, Arakilen eta XIX. mendeko Ezkabarteko idazkian ezaugarri hau ageri zaigu; XX. mende bukaerako Ezkabarten, Odieta eta Olaibarren ere bada (Artola 2001: 499). Hego-nafarreraren barrenean Beriain idazleak honelako bustidurarik ez dakar eta Gesalazten, Goñerrian, Itzarbeibarren edo Eguesibarren ere ez dago; ekialderago egungo Aezkoan ere ez da erabiltzen. Bonapartek Goñerrian, Oltza zendean, Itzarbeibarko Garesen edo Eguesibarren bildu adizkietan ere ez da bustidura honen arrastorik ageri, horietan guztietan *-zki-* eredu berria erabiltzen baitzen pluralean xedezkoetan eta *zazket*, *zazke*, *zazkezu* sailekoak ahalekoetan.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Beste hizkera batzuetan hasperena dagoen ingurunean *i* bokalaren ondoko hots sabaikari frikari bat aipa daiteke Sakanan. Ergoieneko Lizarragako euskaran *iyor* ‘inor’, baina Goñerrian eta Utergako kristau ikasbidean *igor*.

¹⁰⁷ Aditz trinkoetako pluralgilean ere bustidura gertatzen da Ultzaman, Atetzen eta Anuen; azken ibarreko Egozkuekoak dira hurrengo adibideak: *damatxat*, *damatxa*, *damatxagu*, *damatxate* (Gaminde 1986: 199); Imotz eta Basaburu alderdian, ordea, *deamazkit* sailekoak erabiltzen dira.

¹⁰⁸ Bonapartek *zazkiten* ‘ditzadan’ zeukan bildurik Oltza zendean (Ondarra 1982: 212), baina Iberoko otoiitzean bilakabide berriaren adibide bat ageri zaigu, bakarra, xedezko adizkian: *errecivni dechadan* (Arraiza 1988: 150): garai hartako berrikuntzaren geografiako hedadura ala literatura bidezko kutsua ote da hau?

6.5.5. Berrikuntza bat bada hego-nafarreraren ingurumarian gertatua, baina honi eragiten ez diona, pluraleko ahaleko adizkietako *-ke*-ren pleonasmoa hain zuzen. Arakilen, Basaburuan, Ultzaman, Odietan —*dezakezuke* bildu dugu Latasan— eta Anuen erabiltzen da eta XIX. mendeko Ezkabarteko Makirriaingo kristau ikasbidean ere ageri da: *aparta baitechaqueguque* (Díez de Ulzurrun 1960: 384 eta 400). Esteribar-Erroibarretan ez da erabiltzen¹⁰⁹ (cf. Ibarra 2000: 161 eta Gaminde 1986: 190) ezta Gesalätzen, Goñerrian, Oltza zendea, Eguesibarren edo Aezkoan ere.¹¹⁰

6.6. Hego nafarreraren ezaugarri eskusibo banatzaileak

6.6.1. Ez dira hego-nafarrerari batasuna ematen dioten ezaugarriak, banatzaileak baitira, baina tokika nortasuna eta kolore berezia eransten diote; eremu honetatik goiti hedatzen ez direnez, ezaugarriok hego-nafarreraren ideia bermatzen dute. Eremua zabala baita, ugari dira hego-nafarreraren ezaugarri eskusibo banatzaileak; guk hemezortzi zenbatu ditugu.¹¹¹

6.6.2. Diptongoen sailean ezaugarri bat bada arras mendebaldekoa eta hegoaldekoa dena; bilakabide hau ez da euskal hizkeretan ohikoa, ultrazuzenketa izan liteke eta fonologiaren alderditik azalpena eskatzen du: *aigi* ‘egia’ dugu Goñerrian eta Utergako dotrinan, *beigi* ‘begia’ Goñerrian eta Oltza zendea, *baigi* ‘begia’ Utergako kristau ikasbidean eta *aurpeigi* Oltzan; bestalde, *areigi* & *araigi* ‘haragia’ ageri da Goñerriko Munarritzen 1921.ean aurkitutako idazki batean; *beiti* ‘beti’ Bonapartek dioenez Goñerrian bildua da. Hego-nafarreraren eremuan ez dago honelako adibideen arrastorik gehiago ez erdialdera ezta ekialdera ere.

6.6.3. Gure eremuaren arras mendebaldean kokatzen da *au* diptongoa daraman *aungi* ‘ongi’ aldaera, Andimendiaz bi alderdietan ageri dena: XVIII. mendeko Gesalätzen *aungi* dugu, baina Goñerrian *ongi* erabiltzen bide zen. Sakana erdialdean *aungi*-z gain *auntzi* ‘ontzia’ eta *auspel* ‘ospela’ bildu ditu Erdoziak (2001: 79-80).

6.6.4. Diptongoen sailean jarraiturik, *oin*-en jokaera berezia aipa daiteke mendebaldeko hizkeretan: *auñ* ‘oina’ aldaera Utergako kristau ikasbidean ageri da eta Goñerriko Munarritzen 1921.ean agertu ziren testu ugari horien artean *auñece* ‘oinazea’ adibidea dugu; gainerateko Goñerriko eta Itzarbeibarko lekukotasunetan ohiko erabilera arrunta dugu eta baita hego-nafarreraren eremuko beste ibar guztietan ere: *oñ* (Goñi, Oltza, Gares, Elkano, Gesalatz); *oñeze* (Goñi eta Oltza) eta *oñaze* (Elkano eta Gares); *oñace* dakar Iberoko guruzpideko otoitzak ere.

¹⁰⁹ Erroko testu zahar batek *zaquezu* dakar (O. Ibarra, “Erroko testu argitaragabe bat eta beste batzuen iruzkina”, *FLV* 75, 1997: 280).

¹¹⁰ Garesen bilakabide hau bazela esan den arren (Ibarra 1995: 301), ez dirudi erabili den erreferentzia (L. L. Bonaparte, *Opera omnia vasconice*, Euskaltzaindia, Bilbo, 4 liburuki, 1990: 241) egoki eman denik; Ondarrak argitaratu Bonaparteren adizki zerrendetan *zakezu* soila dugu Garesen (1982: 213).

¹¹¹ Sistematikotasunik ez duen eta geografiaren iragazkia gainditzen ez duen ezaugarria da genitiboko *oren* ‘horren’ erakuslea; ez dirudi Euskal Herrian hedatua denik, baina guk gure eremuko hiru adibidetan aurkitu dugu: J. M. de Ibero idazleak dakar *oren Divina Magestadea* (Satrustegi 1987: 102), Oltzako Iberoko otoitzean *Oren Amoreari* ageri da (Arraiza 1988: 146) eta Odietaiko Ziaurritzen *ur óren kontué* bildu du Artolak (1992: 217).

6.6.5. Hego-nafarreraren barrenean arras mendebaldera kontsonante ozenak aitzi-nerat eragin *a* > *e* bokal palatalizazioa ageri zaigu; argi denez Goñerriko adibideotan ezin argudia daiteke *i*-ren eraginik: *telarañe*, *bañetu*, *donzelle*, *kañe*, *lagañe* 'legaña', *goñeta*, *goñetu*. Ez da ikusten, ordea, gibeleranzko asimilaziorik: *estañu*, *kaskallu*, *kallu* 'callo', *mallu*, *malluke*. Balirudike Oltza zendea ere kontsonante sudurkari sabaika-riak *bañetu* eta *engañetu* mailegutan beheko bokala palatalizatu duela.

6.6.6. Euskal Herriko ekialdean arrunta da *baldin* > *balin* bilakabidea: Ultzaman, Zaraitzun, Erronkarin, Zuberoan, Nafarroa Beherean eta Lapurdin *balin* nagusi da. Berrikuntzak, ordea, *-r*- eman dezake eta aldaera hori maiztasun handienaz hego-nafarreraz dakusagu: eremu honetan guztiz lexikalizaturik zegoen *barin* eta ez dirudi inguruko hizkeretan ezaguna zenik. Goñerrian, Gesalatzan (*balin*-ekin batean), Itzarbeibarren (*badin*-ekin batean) eta Joakin Lizarragaren idazkietan (Bonapartek *baldin* & *balin* bildu zituen Elkanon) *barin* ageri da; Aezkoan eta Artzibarko Urizko kristau ikasbidean, berriz, *balin* dago. Egun Erroibarko Lintzoainen *balin* bildu da eta antzina-ko Erroibarko idazkietan *barin* irakur daiteke (Ibarra 2000: 69). Ez dirudi Andimendiaz iparrera *barin* erabili denik; eskuin Ezkabarteko Anotzen eta Olaibarko Olaitzen *balin* bildu da.

6.6.7. Nor aditz saileko adizkietako *zara*, *gara* > *zada*, *gada* aldaketa ere mende-baldekoa da soilik; hegoaldean Gesalatzan betetzen zen eta baita ondoko Goñerrian, Ollaranen eta Oltza zendea ere; Itzarbeibarren Ukarko eta Utergako kristau ikasbi-deetan ageri da. Eguesibarrera ezkerro ezaugarri honen arrastorik ez dago. Andimendiaz bestaldera salbuespena dira Olatzagutiko *zada*, *gada* eta *zaddi* 'zarete', gainerateko herrietan aldaera dardarkaridunak baititugu.

6.6.8. Goñerriko testuetan '*be(h)ar* + adizki laguntzailea' egituran metatesia gertatzen da lehen osagaiaren hondarra den kontsonante dardarkariaren eta bigarren atalaren lehen bokalaren artean: *beaurze* 'behar duzue' (Satrustegi 1987: 88); hurrengo adibideak J. M. de Ibero idazlearenak dira: *beaurzu* (Satrustegi 1987: 99), *beaurt* (Ondarra 1998: 255), *beirtuzu* (Ondarra 1996: 699).

6.6.9. Erakusle herskaridunak eremuaren barrenean erdialdera eta ekialdera mugatzen dira: Eguesibar, Esteribar —*pantáno góntas* bildu genuen 1982an Eugin—, Erroibar —XX. mende bukaerako hitzunengan galeran zihoan ezaugarria—, Artzibar eta Aezkoa *g*-dunak dira eta ezaguna denez Zaraitzu-Erronkariak *k*-dunak. Oro har Gesalatzan, Itzarbeibarren, Goñerrian, Ollaranen eta Oltza zendea ez da aldaera herskaridunik ageri, baina Itzarbeibar ñabarduren beharrean dago.¹¹² Jakina denez Baztanen ez dago *g*-erakusleetan. Era honetako erakuslea izan daiteke XIV edo XV. mende inguruko idazki bateko *gura* (TAV, 58-59). Beriainek, Iruñeko olerkiek edo Gesalazko Elizalde ez dakarte *g*-rik, baina 1729ko predikuan erakusle herskaridunak ditugu.

¹¹² Itzarbeibarko Ukarko dotrinan bi adibide baizik ez da ageri, *gau* eta *goiec* (Satrustegi 2002: 151-152), gainerateko erakusle guztiak arruntak dira eta Itzarbeibarkoak diruditen bertso batzuetan ere hainbat erakusleren artean adibide bakarra ageri da: *zurruca gura* (Ondarra 1993e: 539). Utergako kristau ikasbidean eta Bonaparteren Garesko lanabesetan ez da erakusle herskaridunik inondik inora ageri. Ezkabarteko Orrion agertu 1750eko idazki batean ere bada *g*- (J. M. Satrustegi, "El edicto eclesiástico de 1750 en versión vasca de la cuenca de Pamplona", *ASJU* 18/1, 1984: 43-44).

6.6.10. Datiboko *-gi* morfema ageri zaigu hego-mendebaldeko hizkeretan singularreko *-agi* eta pluraleko *-egi* aldaeretan; Gesalätzen, Goñerrian, Itzarbeibarren eta Eguesibarko J. Lizarragaren lanean adibideak ditugu. Ezaugarri honetan Andimendiak etena eragin du, baina erakusleetara mugaturik bada ere, salbuespena egiten du Ergoieneko Lizarragak: *aigi* ‘haiei’ eta *oigi* ‘horiei’ aldaerak entzun daitezke egun (Solís 1993: 101) eta baita genitiboko *aigen* (113) nahiz *oigena* (115) ere, analogiaz edo gertatuak diruditenak. Sakanako gainerateko herrietan ez da gertatzen (Erdozia 2001: 184 eta 201-203).

6.6.11. Nominalizatutako aditzetan *-rgati(k)* atzizkia ageri da motibatiboan Itzarbeibarko Utergako XVIII. mendeko kristau ikasbidean; Goñerriko Munarritz herrian 1921.ean agertu idazki batzuetan ere honelako aldaera bat ageri da: *emanen dut martir vizie amaceargatic vioz osoarequi Juan* (sic) *soberano ore* (Ondarra 1993c: 309). Gesalazko idazkietan, Ukarko kristau ikasbidean eta Deikazteluko predikuan *-gatic* —eta ez ***rgati(k)*— atzizkia ageri da.

6.6.12. XVII. mendean Nafarroa Garaiko euskararen hegoaldean ageri zaizkigu oinarrian **erazan* duten adizkiak, Beriainen 1626ko lanean —*gure egun orosco oguia eman draçaguzu egun; draçaquegu; draçaquegute...*—, 1609ko Iruñeko olerkietan, Hervás-en Aitagurean (Oroz Arizcuren 1980: 22)¹¹³ eta kristau ikasbide elebidun baten hondakinetan (Sarasola 1983: 117). Baliteke sail berekoa izatea 1549ko gutun batean ageri den *parca derozola* adizki Juan de Irañetak idatzia ere (TAV, 60). Ez da ondoren arrastorik ageri XVIII. mendeko Joakin Lizarragaren lanean ezta ekialdeko idazki berriagoetan ere; Bonapartek Elkanon, Garesen, Oltzan eta Goñin *zarazu* ‘iezadazu’ eta *zaguzu* ‘iezaguzu’ bildu zituen, ez ***dradzazu* edo ***drzaguzu*. Aezkoako egungo mintzoan ere *dazaguzu* dago, ez ***drzaguzu*.

6.6.13. Hegoaldeko hizkeretan, Itzarbeibarren eta Gesalätzen, *zaitte* > *zait* & *zeit* ‘zaitetz’ apokopea ageri da idazkietan; Bonapartek dakarrenez, Garesen *zait* erabiltzen zen. Eguesibarren, Oltza zendea eta Goñerrian, ordea, *zaitte* baliatzen zen (Ondarra 1982: 179).

6.6.14. Iraganean eta objektua hirugarren pertsona delarik Nor-Nork saileko *edun* adizki laguntzaileak jasaten duen soilketak ere banaketa eragiten du gure eremuan; bilakabidea arras hegoaldekoa da: Deikazteluko, Gesalazko Muzkiko, Itzarbeibarko Utergako nahiz Ukarko idazkietan *zu* ‘zuen’ aldaera ageri zaigu, nahiz lauetan *zue* ere baden. Ez Garesen ezta Elortzibarko Zabalegin ere —bietan *zue*—, ez da honelako lekukotasunik aurkitu. Goñerrikoa izateko itxura duen testu batean ere ezaugarri hau ageri zaigu: *eguin zitu* ‘egin zituen’, *ezu eman* ‘ez zuen eman’ (Ondarra 1993c: 308-309), *enjendratu zitu* (309); ez da ziurra, dena den, ezaugarri hau Goñerrikoa izatea (cf. 4.11. azpiatala).

6.6.15. Nor-Nork saileko *edun*-eko *zindue* & *gindue*-k eragin zuketen *indue* ‘huen’ aldaera analogiko berria gure eremuko mendebaldeko hizkeretan, *yue*-rekin batean erabiltzen bide zena: Bonaparte printzeak Goñerrian, Oltza zendea, Itzar-

¹¹³ “Vicisitudes de un Padrenuestro en vasco en el siglo XVII”, *ASJU* 14, 1980, 1-23.

beibarren eta Eguesibarren bildu zuen, baina guk ez dugu aldaera honen inongo beste lekukotasunik hego-nafarreraren eremuaren barrenean ezta beste tokietan ere.

6.6.16. “Izan” aditzeko aldaeretan Nor sailean berranalisia gertatu da Euskal Herriko alderdi batzuetan *gara, zara > gare, zare* adizkietan: Lapurdin edo Arabako Bilerlen ezaguna da hau. Gure eremuari dagokionez Itzarbeibar da aipagarri, ezaugarri hau Garesen betetzen baitzen; zaku berean sar dezakegu Elortzibar ere, Zabalegiko 1785eko predikuko *zare* lekuko.¹¹⁴ Guk dakigula, hegoaldeko hau salbu ez dago beste eremurik hego-nafarreraren barrenean honelako berrikuntza dakarrenik.

6.6.17. Oltza zendea Nor-Nori-Nork aditz sailean *zitezu, zizkitez* ‘zizuten, zizkizuten’ erako aldaera metatesidunak erabiltzen ziren. Ibero herriko kantu batean ageri dira: *zizquitezunean* (Arraiza 1988: 151). Oltzako Izun apez zegoen J. M. de Ibero idazle munarriztarraren lanean ere badira adibideak 1770. urteko prediku batean: *citez* ‘zizuten’ (Ondarra 1998: 243); orainean ere badu adibide bat bederen: *ditez* ‘dizute’ (Ondarra 1996: 701). Agian Goñerrian ere gertatzen zen bilakabide hau, baina ez da atzendu behar idazle goñerriar honen egitekoa Oltza zendeako fededunei zuzendua zela; agian bere idazkietako hizkeran badira jatorriz Goñerrikoak ez ziren aldaerak, Oltza zendea ikasi edo entzun zituenak; ez jakin.

6.6.18. “Izan” aditzaren iraganean edo baldintzaren ondorioan txistukari bizkarkari igurzkaria erabiltzen zen Garesen: *niza* ‘nintzen’, *iza* ‘hintzen’ eta *nizake* ‘nintzateke’; Eguesibarren, Oltza zendea, Goñerrian eta Ollaranen aldaera afrikatuak erabiltzen ziren. Andimendiaz bestaldera ere, Burundatik hasi eta Arakilgo ekialderaino, aldaera afrikatudunak erabiltzen dira; salbuespen bakarrak Olatzagutiko *nizan* eta Satrustegiko *nizen* dira. Bestaldera, Gulibarren, Txulapainen —baina Otsakarren bada *nizen* ‘nintzen’—, Ezkabarten, Odietan, Anuen, Esteribarko Urtaşunen eta Eugin —baina Iragin *yitzen* & *izen* ditugu— eta Erroibarren *nitze(n)* & *yitze(n)* sailekoak bildu dira. Aezkoan ere afrikatua daramate beti adizki hauek.

6.6.19. Adizkietan bigarren pertsona pluraleko *-ze* morfemaren hedadura zabala eta banatzailea da: Gesalätzen, Goñerrian, Gulibarren, Eguesibarren, Elortzibarren Zabalegiko predikuan eta Itzarbeibarren bada eta Deikazteluko predikuan ere ageri da: *considera zaze* (Etxaniz 1999: 496). Nafarroa Garaian ez zaigu beste inon ageri Baztangoiza osatzen duten Azpilkueta, Erratzu, Arizkun eta Amaiurren izan ezik. Gaineratekoan gure eremuan *-zie* atzizkia dugu nagusi: 1729ko predikuan, Ergoieñean, Goñerrian, Oltza zendea, Eguesibarren, Txulapainen, Ezkabarten, Atetzen, Odietan, Ultzaman, Anuen, Esteribarren, Erroibarren, Artzibarren eta Aezkoan. Gulibarren, Basaburuan, Imotzen eta ekialdeko Arakilen *duzte* dago eta azkenik, *duzue* zaharra aipa daiteke, Beriainek eta Elizalde zerabiltena eta Utergako kristau ikasbidean ere ageri dena; Sakanan epentesiarekin ageri da eta Arakilgo Egierretan eta hego Esteribarko Ilurdotzen ere *duzue* dago.

¹¹⁴ R. M. Pagola, E. Alkiza, A. Beola, I. Iribar & J. J. Iribar, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak. Hegoaldeko goi-nafarrera* (3), Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 1996: 1080.

6.7. Hego-nafarreraren ezaugarri arkaikoak

Aldi oro XVIII eta XIX. mendeetako datuak erabiltzen ari baikara, ulertzekoa da hizkera honen ezaugarrietan arkaismoak agertzea, baina ez da atzendu behar XXI. mendean bizirik dirauten hizkerak arkaismo hauen gordailu direla oraino hego-nafarreran: Aezkoan, esaterako, soziatiboko *-ki* atzizkia, 'erakuslea + izena + erakuslea' egitura duen izen sintagma, **edin + -gatik* erako xedezko perpausak, *eunonik* 'egunon' edo *gaonik* 'gabon' erako diosalak, *edanzale gutiak* 'edale txarrak' erako sintagmak, *batorrek* 'batak' edo *bertzeorrek* 'besteak' erakoak, estraposizio bidezko TO Gen. —*Bouzu tienda erosteko gauzen?*—, *irur, laur, guti, bage* edo *datxikola* eleak eta beste zenbait arkaismo arruntak dira egungo euskarari —baina ahaleko *-iro-* erroa duen adizkirik ez da ageri—; bestela esan, beste leku gehienetan arkaismoak direnak Aezkoan erabiltzen dira oraino eta duela pare bat mendetako hego-nafarrerazko predikuetako eleak eta egiturak dakarzkigute gogora. Ezaugarri hauek halako eite arkaikoa eransten diote hego-nafarrerari, dela idazki zaharretakoek dela egungo mintzokoek.

7. Hego-nafarrera azpi-dialektoaren barreneko hizkerak

7.1. Itzarbeibarko hizkera¹¹⁵

Gatozen orain hego-mendebaldeko hizkeren sail horretan banaketak ezartzeko aukera ematen diguten ezaugarrietara. Bereziki aditzaren morfologiaren barrenean sumatu dugu hori egiteko aukera, baina bada hori baino gehiago ere. Bonapartek berezitat hartu eta azpieuskalki maila emanik beregain utzi zuen Itzarbeibarko euskarari begiratu diogu lehenik. Itzarbeibarko euskara ez da ongi ezagutzen dugun hizkera; bestalde, ez dago batasun handirik Bonapartek Garesen bildu datuen eta Utergako nahiz Ukarko kristau ikasbideetan ageri diren ezaugarrien artean: batak eta besteek ez dirudite zaku bereko euskara.

Nafarroa Garaiko erdigunean kokaturik, aski erdialdekotzat har dezakegu Itzarbeibarko hizkera eta guztiz koherentea da inguruka dituen Gesalazko, Goñerriko, Oltzako, Elortzibarko eta Eguesibarko hizkeretik. Ez dago batetik bestera funtsezko jauzi edo etenik; bateko eta besteko predikuak edo kristau ikasbideak irakurtzean ez da sumatzen mailaka doan aldea baizik: hitzak errepikatzen dira, adizkiak oro har eite beretsukoak dira eta izenaren morfologian ere urriak dira desberdintasunak; elkarren artean alderatuz gero ekialderat jotzen duen Eguesibarko euskarari ageri dira alde nabarmenenak. Fonologian ere bada bereizgarri sortatxo bat ibarrotako euskarari, baina Nafarroa Garaiko inguru honetako euskalkiak ez dira bata bestetik sobera urruntzen. Gure ustean Itzarbeibarko euskara aztertzean aditzaren morfologian landatu behar da begirada.

Uterga Goñerritik Gares baino urrunago dagoen arren, XVIII. mendeko Utergako dotrinari ageri den hizkera da beharbada erabili ditugun lanabesen artean Goñerrikoarekin antz gehien duena;¹¹⁶ aldea ezartzen duten fonologiako ezaugarriak haue-

¹¹⁵ Ikus orain gure aitzen solasa Aitor Aranaren *Itzarbeibarko hiztegia* lanean: Nafarroako Gobernua & Hiria, Donostia & Iruñea, 2002: XIII-XVI.

¹¹⁶ Oroit, dena den, Ukarko kristau ikasbide argitaratu berria ezagutzen dugula orain (J. M. Satrustegi, *FLV* 89, 2002, 149-167).

kek dira: aferesi gehiago, *-ea* > *-ia* hersketaren agerpena eta *gizone* erako palatalizazioa Itzarbeibarren; Garesko datuak Bonapartek bilduak dira eta bertan ez da ageri Goñerrian ageri diren *i* eta *u* ondoko *-a*-ren palatalizazioa, baina badakigu *o*-ren ondokoa gertatzen zela; goiko bokalek eragin *a*-ren palatalizazioa Utergako eta Ukarko kristau ikasbideetan ageri da. Kontsonanteen arloan hitz hasierako **j*-ren ordezkaria [x] belarea zen Garesen, baina txistukari frikari sabaiaurrekoa erabiltzen zen Goñerrian eta inguruko gainerateko hizkeretan, Utergako eta Ukarko idazkietan, esaterako.¹¹⁷ Ozenen bustidurari dagokionez Utergako dotrinakoa ez bezalakoa da Garesen dagoena, Eguesibarren gertatzen zen bezala bustidura maila apala ageri baita bertan; honetan bederen Goñerriko mintzotik bereizten da Gareskoa. Bestalde, izen guti batzuetan Garesen *r* eta *d*-ren arteko nahasketa dagoela dirudi, Gesalatzan eta Oltzan bezala, baina dirudienez Goñerriko hizkeraz bestela.

Izenaren morfologian ezaugarri bat bada Itzarbeibarrek duen izaera bereziaren berri eman diezagukeena: *-ka* > *-kan* berrikuntza ez da hara iritsi. Honezaz landa, hirugarren graduko *ore* erakuslearen arrastorik ere ez dago, ezta pluraleko *eiek*-enik ere. Badago, gainera, beste lekuetan ez dagoela dirudien motibatiboko *-rgati(k)* atzizki analogikoa Itzarbeibarren, Goñerrian sumatu ez duguna.

Aditz nagusiaren morfologian ezaugarri bat bada Itzarbeibarko euskara Eguesibarkotik bereizteko balio duena, azken ibar honetan ez baita *-gi-* artizkia ageri, beti *-ki-* baizik. Bestalde, Beriainen lanean nahiz Goñerriko hizkeran ageri den *-tu* atzizki analogiko pleonastikoa, ez zaigu Itzarbeibarren ageri. Ibar honetan aurkitzen ez ditugun beste bi aldaera Goñerriko *eramo* eta *arkindu* dira. Aski bakarturik dago, bestalde, *'-n + -ko'* etorkizuneko atzizkia, Itzarbeibartik goiti ez baita ageri Sakanaraino bederen.

Zernahi ere den, aditz laguntzaileetan ikusi dugu aski arrazoi Itzarbeibarko euskarari halakoxe nortasuna aitortzeko, garai batez bederen bazterreko hizkera gertatu zen aldetik. Aitzineko 5.3.2.45. azpiatalean aipatu bezala, badira hainbat berrikuntza iparrerago dauden hizkeretara bai, baina Itzarbeibarko Gareskora iritsi ez zirenak, bost hain zuzen ere; eta beste lau berrikuntza ere badira Gareskoa inguruko hizkeretarik bereizten dutenak, bereziki beraren ezaugarri direnak. Honezaz guztiaz gain, beste bi berrikuntza ere badira, aski hegoaldekoak diruditenak, Itzarbeibarren eta Gesalatzan izan ezik beste inon gertatzen ez direnak.

Esanik dago gaugerero Itzarbeibarko sintaxia aztertzeke Utergako eta Ukarko dotrinetako euskara ez dela aski. Lexikoa aztertzeke Bonapartek Garesen bildu zituen ele erdaldunduak ere ez dira oinarri egokia, baina bada Itzarbeibarko lexikoaz aipatzeko zertxobait. Geografiaren aldetik duen erdialdeko kokagunea dela eta, ez da harritzekoa *arkakuso*, *elorri*, *istar* 'izterra', *lau* '4' bertan agertzea. Interesgarriak dira, bestalde, Itzarbeibarko bereko aldaerak, beste ibarretan aurkitzen ez direnak: *antija* 'urtzintza', *aretxo* 'iratzea', *bejain* 'bezain', *bejala* 'bezala', *bortzetan* ogei '100', *gureaso* 'gurasoa', *gurixa* 'guraizeak', *ijan* 'izan', *intze* 'iltzea', *iritxi* 'irentsi', *juina* 'lepatxuria, fuina', *martzuza* 'masusta', *orraxi* 'orrazea', *txujen* 'xuxen' edo *xila* 'zila, zilborra'.

¹¹⁷ Ukarkoan, esaterako, <*jar(r)i*> (152) nahiz <*saiquicean*> (158) & <*saio*> (160) ageri dira, itxuraz belarea eta sabaiaurrekoa adierazten dituztenak.

Itzarbeibarren inguruko ibarrek osatzen duten eskualdean ageri diren hitzez gain —*agirtu*, *gailtu* ‘gelditu’, *igor* ‘inor’, *mereji* ‘merezi’, *oraitu* ‘oroitu’, *popiña* ‘panpina’, *txongolo* ‘orkatila’...— Nafarroa Garaian erdiguneko eremu zabaldea harrapatzen duten eleak ere baziren Itzarbeibarren: *altzur* ‘aitzurra’, *amiru* ‘hamahiru’, *eraiki* ‘erein’ edo *erte* ‘bitartea’. Ezin atzendu ditugu, azkenik, ekialdeko kutsua dutenak: *aingiru* (*aingeru* ere baden arren), *arratio*, *arrazio*, *egotzi*, *entendatu*, *eri* ‘gaisoa’, *gatu*, *iago*, *guti*, *igan*, *kristio*, *manatu*, *orraztatu*, *oian* ‘mendia’, *saldo* ‘abere taldea’, *zalui* ‘arin, fite’, *zamari* ‘zaldi irendua’...

Bonapartek azpieuskalki beregaintzat hartu zuen Itzarbeibarkoa; Bruno Etxenike-ri 1866an hizkera “gutziz desberdina” zela adierazi zion: fonologian inguruan parearik ez duten *gizone*, *demonie* erako palatalizazioa edota hitz hasierako [x] belarea baliatzen ziren eta izenaren morfologian bada berrikuntza eskusiborik. Adizkien azterketan Itzarbeibarko Garesko euskara arras bazterrekoa ageri zaigu. Iparrerago dauden hizkeretara bai, baina Gareskora iritsi ez ziren hainbat berrikuntza bada: (*di*)*tuzte* > *tute*, *dira* > *dirade*, *balu* > *baluke*, *gara* > *gada*, *gindue* > *giñue*, *dire* > *dere* dira berrikuntzok. Alde honetatik, bazterrekoa izatea da hizkera honen ezaugarrietarik bat. Adizkiez egin dugun azterketak hein batez hizkera honen berezitasunaren berri eman du: *diaguk* & *diagun* ‘diagu & dinagu’ adizkietan alokutiboko morfemak duen kokagunea, *gare* & *zare* ‘gara & zara’ adizkietako azken *-e* berranalizatua —Elortzibarko Zabalegiko predikuan bezala—, *niza* & *iza* ‘nintzen & hintzen’ adizkiko txistukari frikaria edo *zinda* & *ginda* ‘zinen & ginen’ adizkietako *-nd-* kontsonante taldea, Gareskoa inguruko hizkeretarik bereizten duten ezaugarri berritzaileak *dira*, *zinda*, *ginda* horiek berrikuntza direla horren argi ez badago ere.

Hartara, Garesko euskararen berezitasuna nabarmen agertuko litzaiguke adizki laguntzaileen morfologian: batetik, inguruko hizkera erdialdekoagoek dituzten berrikuntza batzuk bertaraino iritsi ez direlako eta, bestetik, bereziki berarenak diren beste berrikuntza batzuk garatu dituelako. Itzarbeibarren berrikuntza gehiago aurkitu ditugu, baina ez dira soilik hizkera horretakoak; gure eremutik begiraturik hegoaldekoak diren beste bi ezaugarri nabarmen ageri dira erabili ditugun datuetan: Nor sailleko “izan” aditzaren aginte adizki batzuetako apokopea eta iraganeko “edun”-eko adizkietakoa: *zait* ‘zaitzez’ dugu Garesen eta *zeit* & *zait* Gesalazko Muzkiko idazkietan; bigarrenik, *zu* ‘zuen’ laburtua ageri da Itzarbeibarko Utergako dotrinan eta *zu* bera dugu Gesalazko Muzkiko idazkietan ere. Ikusten dugunez, berrikuntzok hegoaldeko bi hizkera hauek aztertu ditugun gainerateko guztietarik bereizten dituzte. Arestian ikusi bezala, lexikoan ere badu ezaugarri berezi zenbait. Gogoan hartzekoa da, halaz ere, Itzarbeibarko Utergako eta Ukarko kristau ikasbideetako ezaugarrien eta Garesko inkestako emaitzen arteko batasunik ez dagoela.

Hau guztia ikusirik, guri ere Goñerri aldeko hizkera eta Itzarbeibarkoa bereiztea eta azken hau Eguesibarkotik ere bereizirik beregain uztea egokiena izan daitekeela iruditzen zaigu. Ohar bedi, aditzaren morfologiakoez gain eta dituen gainerateko berezitasunez landa, beste ezaugarri batzuetan Itzarbeibarko euskara noiz Eguesibarrera begira eta noiz Oltza-Goñerri-Gesalazkora begira dagoela eta, beraz, ez lukeela ongi emanen ez batean eta ez bestean sarturik; bere berezitasunak gehi beste bienak nahaska dituenaz, hobeki dago, guk uste, batetik eta bestetik bereiz.

7.2. Gesalazko hizkera

Lan honetan arreta ezarri diogun hizkera da Gesalazkoa; beste leku batzuetakoa baino hobeki ezagutzen dugu hango euskara, bizpahiru testu baitaude, baina ez dugu nahi bezainbat ezagutzen; Elizalderen dotrinaz landa aspaldiko testuak dira ditugunak, XVIII. mendeko Muzkiko Martinez de Morentin izeneko bi apezanak; Oltzako aldakiaren barrenean Goñerrikoarekin batera zekusan Bonapartek hizkera hau, baina Yrizarrek “Iruñetik haratagoko” azpieuskalkiaren barrenean bi horietarik bereiz utzi du “meridional” izendaturik (1992: 495). Gesalazko idazkietako euskarari erreparaturik, ikusi batera Goñerrian egiten zenaren aski iduria zela aurkitu dugu guk beti eta lanean zehar batetik bestera sumatu dugun aldearen berri llabur eman behar dugu orain.

Fonologiaren barrenean eta diptongoen sailean *aigi* edo *beigi* ditugu Goñerrian, baina ez Gesalazten eta hondarreko ibar honetako *aungi* Goñerrian falta da; horrezaz landa bokalen asimilazio aurrekarian *-a*-ren hersketa maila handiagoa dago Goñerrian XVIII. mendeko Gesalazten baino. Kontsonanteen arloan ere aski batasun nabarmena zutela iduri du; baliteke **j*-ren hotsa Goñerrikotik desberdina izatea eta Muzkitik hurbilsko dagoen Garesen bezala Gesalazkoa ere belarea izatea, baina ez dago guztizko ziurtasunik. Kontsonante taldeei dagokienez, bi ibarrotan *-rtz-* dugu —zehatzago esanik, Goñerrian *-rz-* zegoela dakar Bonapartek eta testuek ez digute Gesalazko txistukaria afrikatua ala frikaria den adierazten—, baina Gesalazko idazkietan inoiz *-st-* ere ageri da. Izen guti batzuetan, bestalde, *r* eta *d*-ren arteko nahasketa dagoela dirudi Gesalazten.

Izenaren morfologiaren aldetik ablatibo singularreko *-ti* atzizkia nagusi izatea eta *-tik*-ekin txandaketan ez egotea Gesalazko ezaugarria da, nahiz pluralean *-etatik* dagoen; bestalde, idazkietan bederen *ore* erakuslerik ez agertze horrek ere Gesalazko eta Goñerriko mintzoa bereizten ditu. Honezaz landa, hegoaldeko mintzoa izanik ere, ez da Itzarbeibarko *-rgati(k)* Gesalazten ageri, ezta Garesen, Goñerrian eta Ergoienean dakusagun *eiek* erakusle hirugarren graduko ere. Goñerriko hizkerarekiko alde nagusia ergatibo pluraleko aldaeran du, Gesalazten ez baitzen bereizten singularrekotik; XVIII. mendeko J. M. de Ibero goñerritarrak ordea, bereizten ditu *-ak* eta *-ek*. Gerora, Bonaparteren garaian ez zegoen bereizketarik; ez dakigu xuxen aitzineko mendeko J. M. de Iberoren jokabidea literarioa zen ala Goñerriko ezaugarriaren isla zuzena. Geolinguistikoki ez litzateke harrizkoa Gesalazten nahiz Goñerrian pluraleko ergatiboko atzizkia *-ak* izatea.

Aditz nagusiaren morfologian Euskal Herriko erdialdeko hizkerekin batean eta Goñerriaz bestela doa Gesalatz *igo* aldaerari dagokionez eta ez dago Goñerriko *arkin-du*-rik Gesalazten. Gesalazten *-adu* partizipioa ageri da, baina adibide bakar batean, gaineratekoak *-atu* erakoak dira. Ageri den testua Goñerriko hizkeran emana bada bederen, *egorri* arkaismoaren agerpenak batzen ditu beste guztien aurka Gesalatz eta Goñerria.

Aditz laguntzailearen morfologiaren barrenean bi berrikuntza daude Gesalatz Goñerritik bereizten dutenak eta Itzarbeibarrekin beste guztien aurka hegoaldeetik barzen dutenak (cf. 5.3.2.39 eta 5.3.2.40). Bestalde, hego-mendebaldeko eremuaren barrenean, baina Gesalaztik goiti dauden hizkeretarik bereiziaz, lau ezaugarri kon-

tserbatzaile daude Estellerriko ibar honetan; ez dakigu, ordea, gerora Goñerrian XIX. mendean agertuko diren berrikuntza horiek —*didazu* > *dirazu*, *zinduke* > *ziñuke*, *zoaz* > *z(o)aza*, *dizkio* > *ditio*— Gesalazten ere gertatu ziren ala Gesalatzek bere gisa jokatuturik Goñerrian ez bezala kontserbatzaile izaten jarraitu ote zuen; zorigaitzez, XIX. mendeko testu Gesalazkorik ez dugu jakin ahal izateko. Dakigunez, dagoeneko XVIII. mendean Goñerrikoa berritzaile den bi alderditan kontserbatzaile zen Gesalazko hizkera Gareskoa bezala, ez baitago hauetan ****dere-rik**, *dire* baizik, ezta ****dirade** aldaerarik ere.

Ezaugarri guti dago sintaxian aztergai: Goñerrian bada '(h)au guziau' moduko egitura erakusleetan, baina honelakorik ez da ageri Gesalazko idazkietan, ezta *kasos* erako perpaus kausalik ere. Gertatzen da, ordea, usu adierazi dugun bezala, agerpenik ezak ez dakarrela nahitaez ezaugarri bat hizkera batean ez egotea. Zail da, hartara, Gesalazko eta Goñerriko hizkera sintaxiaren alderditik alderatzea eta funtsezko ondoriorik ateratzea.

Gesalazko alderdi lexikoaren ezagutza zerbait badugu eta garbi dago eskualde honetan Euskal Herriko erdialdeko eleen agerpena nabarmena zela; berebat, ugari dira Nafarroa Garaiko ekialdean, hego-erdialdean edota testurik zaharrenetan ohiko diren eleak Martinez de Morentintarren idazkietan (5.5.15). Badira, bestalde, Nafarroa Garaiko erdialdeko diren eleak, Iruñerri ingurukoak: *baru*, *bekala*, *butzu*, *daus*, *ekendu*, *eraiki*, *eramo*, *erre(n)*, *gaste*, *geiltzen* aldaera, *inior*, *ongarrikuntze* edo *opatu*. Horrezaz landa, mendebaldeko itxura duten ezaugarri edo eleak aipatu ditugu (5.5.15): *botadu*, *demoniño*, *edegi* 'ireki', <*isagui*>, *moguidu* edo *petriñe*. Gesalazkoagoak izan daitezkeen ezaugarrien artean hurrengoak ditugu: *aungi*, *aurtegi*, *bakatu*, *gizi* 'guztia', *inior*, *lagrima*, *nube* eta agian *xildu* 'isildu'.

Fonologiaren mailako desberdintasun guti eta graduzko horiek, guztizko ziurtasunik eskaintzen ez duen ergatiboaren arloko desberdintasuna eta sintaxiko datu fragmentarioek eskaintzen duten argitasun urria ditugu oraingoz eskuen artean; bestetik, aditz laguntzailearen morfologian bi ezaugarri berritzaile daude Gesalazko mintzoan Goñerrikotik hegoaldera Itzarreibarrera begira jartzen dutenak; beste lau ezaugarritan, ustezko edo ausazko Goñerrikoarekiko desberdintasun hori kronologikoa izan liteke gehiago geografikoa baino; ez jakin, ordea. Lexikoaren arloan ekialdeko edota hego-erdialdeko diren hainbat eta hainbat eleren agerpena Euskal Herriko erdialdeko diren hitzenarekin nahaska ageri zaigu Gesalazten eta lexikoa hobeki ezagutzen dugun Goñerriko kasuan gertatu bezala, bada mendebaldeko kutsua duen bakan zenbait ere.

Gogoan izanik, beraz, Gesalazko hizkerak ez duela nortasun berezirik besteen aitzinean —Itzarreibarkoak duen bezainbat ez bederen; cf., ordea, Yrizarren ustea (1992: 495)— eta ondorioz talde zenbaitetara sartu beharra dela, honakoa iruditzen zaigu zuzenena: hobeki ezagutzen dugu Goñerriko mintzoa Itzarreibarkoa baino eta badakigu Gesalazko hizkera Goñerrikoaren aski iduria dela. Bestalde, Gesalazkoak, hegoaldeko hizkera denez, adizkietan-eta maila bateko lotura ageri du Itzarreibarko euskararekin (Yrizar 1992: 563), baina ez du adizkietan honek duen nortasunaren parekorik; aditz laguntzailearen aldetik lotura maila nabarmena du Gesalazko euskarak, gainera, Goñerriko mintzoarekin eta uste dugu zuhurtasunagatik besterik ez

bada ere, egokiago dela hego-mendebaldeko sailera ekartzea Goñerrikoaren ondora, ezen ez aski gaizki ezagutzen dugun Itzarbeibarkoaren baitara. Hau da osotasun handirik eskaintzen ez duten datuetan oinarriturik dagoen gure iritzi oraingoa.

7.3. Olloibarko hizkera

Gesalazkoa baino ezezagunagoa dugu Olloibarko euskara; xx. mendearen hirugarren hamarkadan aita Eusebi Etxalarkoak *Erizkizundi Irukoitz*-erako ohiko inkesta egin zion Ollo herrian sortua zen F. Ollakarizketa Sarasa zeritzan jaunari eta bertako datu urriak dira gure iturri bakarra; emaitzotan fonologiako eta izenaren morfologiako berri azter daiteke, baina lexikoko, aditzaren morfologiako eta sintaxiko datu bakan dugu, horregatik, atera daitezkeen ondorioak aski hala-holakoak dira. Inkesta egin zenerako ez zen euskaldunik Ollo herrian eta lekukoak aditzaren alderdia “atzenduxea” zeukala idatzi zuen Eusebi Etxalarkoak liburuxkaren azalean. Itxaron zitekeenez gizon honek urte anitz zeraman euskaraz mintzatu gabe, non eta ez zen Irurtzunen edota Arakilgo herri zenbaitetan, Pablo Fermin Irigarai “Larreko” idazleari esplizituki aitortu zionez. Bestalde, aipagarria da hiruretan hogeita bederatzit urte zituela jaun honek bizitzera Iruñera jo zuela; inkesta Iruñera bizitzera joan eta handik bi urtera egin zitzaion. Ollo herriko inkesta honetan hego-mendebaldeko hizkeretan ageri ez diren aldaera batzuk sumatu ditugu, Andimendiaz hegora dauden ibarretako idazkietan ikusten ez direnak; hauek landa, badira dimorfismo adibide nabarmenak ere: ezaugarri hauek gure arreta merezi dute.

Esaterako, erakusle pluraletan itxaron genitzakeen *ebek* —*abek* ere badakar— *oiek* eta *aiek* ageri dira, baina baita Andimendiaz hegora sekula ageri ez den *ok* aldaera ere, Arakilen baliatzen dena. Halaber, Sakanako kutsua du Andimendiaz hegora ageri ez den *fan* ‘joan’ aldaerak ere.¹¹⁸ Genitibo singularrean *-an* sailekoak dira adibide guztiak salbu *garagartzarozain* adibidea, ekialderagoko joerari lotzen zaiona eta Andimendiaz hegora dauden hizkeretan sekula ageri ez dena; Eguesibarreraino joan beharra dago honelako aldaerak aurkitzeko. Horrezaz landa, **j*-ren hotsa adibide ia guztietan *x*- sabaiaurrekoa baldin bada ere, *jan* eta *yan* aldaerak ageri dira *xan*-ekin batera inkestako emaitzetan eta baita *jar zaite* eta *xar zaite* ere. Diptongoetan ere dimorfismoa ageri zaigu: *eun* & *aun* eta *euri* & *auri* batetik eta *Uskalerri* eta *Euskalerri* bestetik.¹¹⁹ Zenbatzaileen banatzailetan *-ra* da nagusi bokalez bukatzen diren eleetan —*bire*, *irure*, *seire*, *zazpire*, *zortzire*, *ogeire*—, baina badira bestelakoak ere: *bederatzina*, *amekana*: honelakorik ez da gehiago ageri Andimendiaz hegoaldera; *-tze* / *-tza* atzizkien aldaera dela eta, esan dezagun *Erizkizundi*-ak *bizitze* dakarrela eta toponimian *Sagarbaratze* dugula, baina *bizitza* eta *eriotza* aldaerak ere badakartza Olloko inkestak; *-tza* hau ere ez da gehiago ageri Andimendiaz hegoaldeko hizkeretan.

Bitxi diruditen adibide hauek idiolekto berezi honen jardunari zor zaizkion ala Olloibarko aldaerak ote ziren jakitea litzateke gure galdera: cf. 5.5.3n herrietako

¹¹⁸ Itza zendeako Zian ere bildu du *fan* Koldo Artolak.

¹¹⁹ Arakilen ere dimorfismoa aurkitu du Koldo Artolak: *aun* ‘100’ (Murgindueta, Ihabar); *eun* (Egiarreta, Urritzola).

hondarreko euskaldunetz dioguna; hitz hasierako *eu-* > *u-* kasurako Oltzan baditugu kideak eta [x-] belarea Garesen ere bada, nahiz garbi utzi behar den *x-* sabaiaurrekoa nagusi dela Ollo herriko emaitzetan. Gainerateko ezaugarrietan bi aukera ditugu: Olloibarko euskaran halako eragin askotarikoa zegoela onetsi, Arakil alderdia eta Irurtzun herria ondoan dituenz edota *Erizkizundi*-ko lekuko terminal haren hizkeran beste mintzoren bateko kutsu zerbait bazegoela aitortu; ditugun datu bakanak izanik, neke da erantzun sendo bat eman ahal izatea.

Delako Ollakarizketa jaun honen emaitzetan oinarriturik, adizkietan noizbehinka iraganeko *-n* morfema ageri dela ikusirik eta Goñerriko *neiz* ‘naiz’ izan beharrean Olloko emaitzetan *naiz* aldaera dagoela jabeturik, Olloibarko euskara Bonapartek antolatatu zuen Arakilgo sailera eraman du Yrizarrek, Andimendiaz hegora Bonapartek eratu zuenetik aterarik, Goñerriko gurea zegoenetik aterarik, alegia: “...las formas verbales de Ollo permiten conjeturar la pertenencia del valle de este nombre a la citada subvariedad [Arakilgora]” (1992: 494 eta 579). Honelako erabaki antiintuitiboak hartzeko horiek baino ezaugarri gehiago eta batez ere ziurragoak aintzat hartu behar direla uste baitugu, orain artekoan bezala Olloibarko eta Goñerriko hizkeren arteko alderaketak zer eman duen laburtuko dugu jarraian, Arakilgo berri ere emanez. Gogoan har bedi, Olloibarko datuak eta Arakilgoak aski garaikideak direla: Uharte eta Irañetako *Erizkizundi*-ko datuak Olloko garai berekoak dira eta Ihabar, Urritzola eta Izurdiagakoak hiruretan hogeit urte ondorengoak; orain artean erabili dugun garai desberdintasun gaitza gogoan izanik, alderaketa egiteko eduki dugun egoera kronologikorik hoberena da hau.

Fonologian bokalen alderdian sabaikari ozenek Olloibarren ez dirudi *a* bokalean palatalizaziorik eragin dutenik; Arakilen palatalizazio adibideak urriak dira, Urritzolako guti batzuk eta Izurdiagako *peye* ‘azalorea’ soilik —“pelle” bildu beharko zuen inkestataileak— eta ez dira guztiz ziurrak (Artola 1992: 195). Badirudi, bestalde, Arakilen gertatzen den bezala, aferesi zerbait bazela Olloibarren; honezaz landa, ez dirudi Olloibarren *beigi* edo *aigi* bezalakorik zegoenik, ezta *ai* > *ei* bilakabideak indarririk zuenik ere: toponimian segurik ez da inoiz ageri, nahiz ez agertzeak ez duen hersketarik eza frogatzen —*Pasagaiz*, *Txargain*, *Rekazelai*, *Ilkai*, *Irurzelai*, *Ostagain*, *Añorgain*, *Arlaiz*, *Barizelai*, *Kanpangai*— eta *Erizkizundi*-ko emaitzetan ageri diren *xeiki*, *ereiki* eta *xei* adibideak lexikalizaturik daude; horiezaz landa *arrai* ‘arraina’, *zaitte* ‘zaitetz’, *zaitte* ‘zait’, *gaitze*, *aize*, *noranai*, *orai* ‘orain’, *zelaie*, *naiz* saileko adibide hertsu gabeak nagusi ditugu. Arakilen, ordea, *ai* > *ei* ezaugarriak agerpen nabarmena du. Bokalen saileko lau ezaugarri hauetan Goñerriko hizkeraz bestela jokutzen du Olloibarkoak, baina Arakilgoarekin batera aferesiaren kontuan doa soilik ziurtasunez. Aldiz, hainbat berrikuntza badira bokalen sailean Arakilen Olloko emaitzetan ageri ez direnak; hona hemen zein diren: ziurrak ez diren ekialdeko Arakilgo bokal asimilazio batzuk: *euntzii* ‘euntzea’, *garik* ‘gariak’; *-ea* eta *-oa*-ren hersketak —Olloibarren, adibide anitzen artean kasu bakar bat ageri da—; *y* eta *b* epentetikoak bokal artean; diptongoen sailean *au* > *ou* = *o* bilakabidea dugu Uharte-Irañeta-Ihabar alderdian; *non* > *nun* aldaketa sudurkariaren aitzinean. Bestalde, Uharte-Ihabar alderdian Olloibarko *ei* > *ai* berrikuntza dagoen arren, ez dirudi Arakilgo ekialde-ekialdean ageri denik.

Kontsonanteen alorrean, Goñerriaz bestela jokaten duen bi ezaugarrietan —*sk-* taldeaz landa badu *-sg-* ere eta bestalde, badu *tz-* hitz hasieran— ez batean ez bestean esan daiteke ziurtasunez Arakilgo mintzoarekin batera doanik: Arakilgo *tz-* hasiera-koaren adibidea bakarra da eta bestalde, ez dugu Arakilen *-sg-* taldearen adibiderik. Zernahi ere den, kontsonanteen arloan gertatu berrikuntza batzuk badira Arakilen Olloibarren ikusten ez direnak: *ild* > *ill*; *ind* > *iñ*; *i(g)* > *iy*; bokalarteko *r-*aren galera, agian *f* kontsonantearen maiztasun handiagoa. Arestiko ezaugarri horietan, gainera, Olloibarko eta Goñerriko mintzoa batera doaz Arakilgo hizkeraz bestela. Bestalde, Goñerriko eta Olloibarko *-zt-* > *-st-* berrikuntza ez da Arakilen sumatzen.

Izenaren morfologian Olloibarren *-tik* baizik ez da ageri; ez da sumatzen Arakilen edo Goñerrian *-tik*-ekin lehian dagoen *-ti* aldaera. Goñerrian bezala nagusi da *-an* genitibo singularra Olloibarko agerpenetan; aipagarri dakusagu Arakilgo Uharten eta Irañetan mende hasieran zegoen *-aan* luzaketaren parekorik Olloibarren ez izatea; oroit behin bederen Olloibarren *-ain* ere badela, gure ustez hitzuna terminala izateak eragina, ekialderagoko beste leku batzuetako euskaldunekin Iruñean edo beste nonbait aritu izanak kutsaturik edo; baina pentsa liteke Olloibarren *-ain*-en arrasto batzuk izatea litekeen gauza dela ere. Elearen egiturari dagokionez, bukaeran *-a* duten hitzetan, Goñerrian gertatzen den legez, azken bokal hau ez da galtzen Olloibarren (*gauza bat*), baina Sakanan bezala, badirudi Arakilen galtzen dela: *makil bet* bildu da Ihabarren. Bestalde, banatzaileetan *ogeiña* da Arakilgo Urritzolan bildu den adibidea; Uharten eta Irañetan ere *-na* zegoen: *zazpiñe*; badirudi nagusiki *-ra* zela atzizkia Olloibarren.

Aditz nagusiaren morfologian inkesta guztian behin bakarrik ageri zaigu Olloibarko emaitzetan *-n-z* bukatutako aditz bat etorkizuneko aldaeran jokaturik, *xain* ‘janen’ eta Goñerriko joera nagusian ez bezala, bokal arteko *n-a* galdurik, Arakilgo adibide apurretan legez. Bestalde, Goñerrian *igen* & *igo* ditugun arren, erdialdeko *igo* baizik ez dago Olloiko inkestako datuetan; Arakilen *iy* eta agian —*OEH*-k dakarrenez— *ijan* ditugu.¹²⁰

Aditz laguntzaileetan iraganeko *-n* morfema duten eta ez duten aldaeren lehia ageri da Ollakarizketari aita Eusebi Etxalarkoak bildu emaitzetan. Bestalde, *naiz* da “izan” aditzaren Nor saileko oraineko aldaera, ez Goñerriko *neiz*. Yrizarren jokabidea gogoan, ohar gaitezen, batetik, *naiz* > *neiz* hersketa ez dela adizkien morfologian aztertu beharrekoa eta bestetik, *-n* duten iraganeko aldaera horiek, *-n*-rik ez duten beste ugariago batzuen ondoan ageri direla Olloibarren: hori arrunta da egungo Nafarroako hainbat lekutan; azkenik hedatu diren aldaerak *-n*-dunak direla dirudi, hiztun berritzaileenak baitira *-n* gabekoez landa *-n*-dunak ere erabiltzen dituztenak. Kontua da, gainera, dirudienez, Arakilen aldaera guztiak *-n*-dunak direla eta, beraz, bitxi da Olloibarko adizki *-n* gabekoak Arakilgo aldakira bildu izana; halaz guztiz, ez da ahortzi behar Satrustegiko erroetan nahiz Ekain *-n* gabeko adizki pare bana bildu direla Arakilen.

Bestalde, Olloibarko *Erizkizundi*-ko koadernoan ageri diren adizki bakanen artean oro har Goñerrikoen iduriak dakuskigu: *gada* ‘gara’ —Goñerrian bezala, baina Iha-

¹²⁰ Arakilen ez du “igan”-en adibiderik bildu Koldo Artolak, *io*, *iy* eta *igo* baizik; ordea, Gulibarko Larunben *ian* & *ien* bildu ditu.

barren *gaa* eta Urritzolan *gea*—; *aiz* ‘haiz’ —Goñerrian *eiz*, Ihabarren *diaiz* eta Urritzolan *aiz*—; *dere* & *zere* ‘dira & ziren’ —Goñerrian bezala, Arakilgo Urritzolan *de(r)e*, *dea* eta *dire* orainean eta *ze(r)en* & *zi(r)en* iraganean eta Ihabarren *dee* & *zeen*—; *nitze* ‘nintzen’ —Goñerrian bezala, Urritzolan *ni(n)tzen* eta Ihabarren *nitzen*—; *ze* ‘zen’ —Goñerrian bezala, Arakilgo bi herrietan *zen*—; *zai*de ‘zait’ —XIX. mendeko Goñerrian *zai*de & *zai*re, Ihabarren *dakee* & *dakie*, aspaldiko Goñerriko *dakit*-en pare eta Urritzolan *zaikide* & *zai*de—. Berebat, Olloibarko emaitzetan ageri den ahaleko *etzukia* in ‘ez zezakeen egin’ aldaera ere Goñerrian erabiltzen zirenetarik dugu; guk uste, Arakil aldean ez da sail honetako ahaleko adizkirik erabiltzen (baina cf. 6.3.6): ekialderago joan behar da honelakoak biltzeko, ez Andimenditik iparrera.

Ez dugu uste deus erabakitzeko eta garbitzeko bezainbat datu dugunik; nolnahi dela ere, Arakilgo hizkera Olloibarkotik bereizirik uzteko hainbat arrazoi dagoela uste dugu: elkarrengana biltzeko eman direnak, bestalde, aski ahulak direla iruditzen zaigu. Eta bestalde, Goñerriko hizkera ezaguturik eta Olloibarko inkestan ageri diren fonologiako, morfologiako eta lexikoko emaitzei erreparaturik, ez dugu arrazoirik ikusten bata bestetik bereizi eta aparteko sailetara eramateko: lexikoan, esaterako, ia ez dago alderik: hona aurkitu ditugun adibideak, lehen aldaera Goñerrikoa dela eta ondokoa Olloibarkoa: *andi* & *aundi* / *aundi*, *ereki* / *ereiki*, *esene* / *esne*, *exkide* / *aiskide*, *gorosti* / *kolosti*, *idoi* / *idoi* & *baltsa*, *igen* & *igo* / *igo*, *illebete* / *ill*, *joan* / *fan*, *matel* / *matal*, *oreitu* & *oraitu* / *oraitu*, *ortzi* / *ortzitu*, *sulso* / *zultzo*, *txongolo* / *txongolo* & *txonbolo*, *zille* / *txiliko* dira aurkitu ditugun bakarrak. Salbu Sakanara begira dagoen Olloibarko *ill* eta Oltza-Eguesibarrera so dagoen *txiliko* eleak, beste guztiak fonologia edo morfologiako aldaera hutsak baizik ez dira, lexikoki muntarik gabeak ia.

Aipatu legez, aski iduriak dira hizkera bata eta bestea; salbuespenak Olloibarko lekuko bakarraren emaitzetan ikusten diren fonologiako eta izenaren morfologiako aldaera batzuk dira, Olloko inkesta horretan izan ezik Andimendiaz hegora inon ageri ez direnak; ageri diren dimorfismo batzuk ere salbuespena dira Goñerriko eta Olloibarko hizkeren antzekotasunarekiko. Dena den, ilunsko dagoen gaia da eta beldur gara, non eta idazki zenbait agertzen ez den, Olloibarko hizkeraz jakin daitekeena hau baino anitzez gehiago ezin izatea. Oraingo, zuhurtasunez jokatu nahian, orain artean bezala Olloibarkoa Goñerrikoarekin batera uztea egokiena izan daitekeelako ustea dugu guk.

7.4. Arakilgo hizkera

Arazo ugari dago Arakilgo euskarari buruz jarduki ahal izateko; ez da ongi eza gutzen dugun hizkera eta hutsunez beterik daude ditugun datuak; bestalde, ez dirudi Lakuntzako, Ihabarko edo Urritzolako mintzoak denak zaku berean sartzen ahal ditugunik. Zernahi ere den, datu gehiago beharko litzateke funtsezko zerbait esateko eta, salbuespenak salbuespen, ekialdeko herrietan ez da gaurgero euskaldunik gelditzen.

Lanean zehar errepikatu dugun bezala, Arakilgo euskarari ez dira —edota XX. mendearen hirugarren hamarkadan ez ziren— ezezagunak Andimenditik bestaldera dauden ibarretako euskarari zegozkion hainbat ezaugarri: fonologian, izenaren nahiz

aditzaren morfologian eta lexikoan bederen hala da; halaz ere, sintaxian eten batzuk ageri dira. Arakilgo euskarak, zertan ukatu, lotura du gainerateko Sakanako mintzoarekin eta behin Uhartetik eskuin isoglosak ugaltzen hasten direla egia izan arren, ezin esan daiteke ekialdeko Arakil guk lan guztian zehar hego-mendebaldeko deitu dugun hizkeren multzoarekin horren estu loturik dagoenik: aldea handia da, egia esan. Ahal balitz, Arakilgo euskarak Sakanako erdialdekoarekin, Larraungoarekin, Imozkoarekin, Gulibarkoarekin, Itzakoarekin eta Txulapaingoarekin dituen loturak eta etenak aztertu beharko liriateke, baina ez zen hori gure lan honen helburua. Azterketa horretatik, gure honetan eskaini ditugun datu batzuetarik eta Arakilgo euskararen ezagutza sakonagotik argitasun gehixeago atera daitekeela ziur gaude.

Dagoeneko aipaturik dauden hainbat argudio oroitaraziko dugu Arakilgo eta Andimenditik haratagoko ibarretako hizkerak zaku berekoak ez direla erakusteko: fonologian, bokalen eta kontsonanteen arloan badira hainbat berrikuntza Arakilen, gainerateko Sakanakoak bezalakoak direnak, baina Andimendiaz bestaldeko hego-mendebaldeko gure hizkeretan ageri ez direnak; alderantziz, kontserbazio ezaugarri guti batzuk badira Arakilen mendiaz bestaldeko testu zaharretan garatuago ageri direnak. Izenaren morfologian, Urritzolan ageri den *-tzat* destinatiboak sortzen duen aldeaz gain, Arakilen ageri ez diren *-oi > -io*, *-ra* banatzailea eta *-zutu* atzizkiak ditugu hego-mendebaldean eta baita ergatibo pluraleko *-ek* atzizkia eta *ebek & abek*, *oiek*, *aiek* erakusleak ere —Arakilen, berriz, *ok* bilakatuagoa dugu lehen graduan—; izenordainetan, Andimendiaz harateko testuetako *gauren* saileko izenordain indartuei *geren* sailekoak dagozkie Arakilen; bestalde, hitzaren egituran, hego-mendebaldeko hizkeretako *-le* eta *-a* bukaerak izan beharrean, *-l* eta *-∅* ditugu Arakilen. Genitibo singularrean *-aan* dago *Erizkizundi*-an Arakilen eta baita *aldera* hurbiltze adlatiboko atzizkia ere, biak hego-mendebaldeko hizkeretz bestela. Batera dakuskigu, ordea, Nafarroan aski orokor diren hurrengo ezaugarrietan: hirugarren graduko pluraleko erakusle indartuen aldaera *b*-dunetan (cf. 5.2.2.5) eta *-rik*, *-ki*, *-xe* eta *-tze* atzizkietan.

Aditz nagusiaren morfologian Arakilen ez dagoen *-tzen* *balitz* saileko ezaugarriak eta badagoen *-nko* etorkizuneko bukaerak eremuok bereizten ditu. Adizki laguntzailetan, berriz, bi hizkeren edo bi hizkera taldeen arteko antzekotasunak nabarmenak baldin badira ere —esaterako, alokutibo maskulinoko iraganeko *-t*- morfeman ere batera doaz—, aldea dago beren artean: Lakuntzako idazkiko *getxala* eta Uhartekoko *ezkatxazu* edo Uharteko eta Irañetako *zakezuke* aldaerek, hego-mendebaldeko hizkeretara iritsi ez ziren erdialdeko berrikuntza batzuk Arakilen bazirela darakuskigute. Bestalde, Arakil alderdiko *duzte* ‘duzue’ aldaerak ez du parerik Andimendiaz bestaldera eta hango *gada* ‘gara’ bezalakorik ez dago Arakilen; iraganeko *-n* morfema bada go Arakilen, baina ez dago *-eza-* gabeko ahaleko iraganeko adizkirik; *(de)(za)zkigun* adizki erdua ere hegoaldeko hizkeretan dakusagu, ez Arakilen. Gisa berean, bigarren pertsona singularreko iraganeko adizkietako *yne & indue* aukera ere ez dago Arakilen.

Sintaxian ere aldeak ugari dira: Uharteko dotrinako *expada* juntagailu mendebaldekoa, Urritzolako *-eko* erlatibozko atzizkia, Andimendiaz iparreko ezezko konpletiboetako *-enik* atzizkia, Izurdiagaraino bederen iristen den “egin” aditz hanpatzailea,

'utzi + inesiboa' aukera, *-lako(s)* atzizki kausala edo osagarri zuzena genitiboan agertzeko aukerarik eza, Arakilgo hizkera hego-mendebaldekoetarik bereizten duten ezaugarriak dira guztiak.

Lexikoa ekialdeko Arakil eta hego-mendebaldeko hizkerak lotzen zituzten ezaugarri anitz ikusi ditugu; Murginduetako hurrengo eleok hego-mendebaldeko hizkeretakoak ere badira: *ab(e)rats*, *aitegutxe*, *amauxte*, *ameka*, *amiru*, *argiaste*, *arrautze*, *azazkal*, *bago*, *bakoitx*, *beatz*, *beldur*, *egitai*, *ertsi*, *esene*, *gagarzue* (Izurdiaga), *goratu*, *giltzurriñ*, *ideki*, *iller*, *illergi*, *irutan ogei*, *kattagorri*, *lauetan ogei*, *ligu*, *lixtu*, *opatu*, *orantza*, *oyan*, *uriñ* eta *zilko* (Urritzola).¹²¹ Halaz ere, argi denez, hemen bateratzaile ageri diren eleetarik anitz ez dira soilik bi eremu hauek lotzen dituztenak, gure bi alderdiok baino eremu aski zabalagoa harrapatzen baitute. Ezin ahanztz, bestalde, Sakana eta hego-mendebaldeko hizkerak bereizten zituzten berrogeita lau ele edo aldaeraren kopuru gaitza ere, 5.5.4. azpiatalean ikusi ditugunak.

Beraren ezagutza hobe izan artean, baina hego-mendebaldeko hizkerari begira dituen ezaugarrien garrantzia ukatu gabe, hego-mendebaldeko hizkeretarik bereiz dakusagu guk bederen ekialdeko Arakilgo hizkera, Bonaparteren sailkapenak sortu zuen tradizioa eta Yrizarrek guti edo gehiago jarraitu duena eteten dugula jakin arren; hamaikatan esan dugun bezala, aditzaren morfologiakoak ez diren hainbat eta hainbat ezaugarri entzungor egitea ez da erarik zuzenena hizkeren arteko banaketak eta taldeak finkatzeko. Arestian adierazi bezala, dialektologiaren alderditik hobekixe ezagutu beharko genituzke Olloibar, Gulibar, Itza, Txulapain, Imotz eta Larraungo euskara Arakilgo hizkeraz iritzi sendoxeagoa edukitzeko eta guk ez dugu baitezpadako deritzogun ezagutza hori.

7.5. Oltzako hizkera: Goñerrikoarekiko aldea

7.5.1. Bonapartek ez zekusan desberdintasun handirik Oltzako zendeako eta Goñerriko hizkeren artean eta azpieuskalki berean eman zituen, "ultra-pamplonés" edo "Iruñetik haratagokoa" delakoan. Yrizarrek, ordea, bata eta bestea bereizi ditu (1992: 494-495); banaketarako oinarria zortzi ezaugarritan ezarri du eta ohi bezala adizkien morfologia baliatu du bereizteko. Guk, orain artean bezala, fonologia, izenaren eta aditzaren morfologia, sintaxia eta alderdi lexikoa baliatu ditugu bi ibarron arteko aldearen eta batasunaren berri emateko. Desberdintasun hauetarik batzuk lan honen orain arteko lerroetan agertu zaizkigu, baina nahiago izan dugu bi ibarron arteko alderaketa zehatza hondarrerako utzi eta atal honetan datuak zerbait gehixeko zehatzea; ororen buruan, Goñerriko hizkera ongi ezagutzeko beharrezko da aldaka-aldakan dagoen Oltzakoa ere zehaztasunez ezagutzea; besterik da honetarako Oltzako lanabesen urritasunak zer nolako aukera ematen digun epaitzea; arazo hori, dena den, lan honetan guztian zehar ageri da eta atal honetan nabarmenago.

Honetaz denaz bezainbatean, Bonapartek Oltzan inkesta bidez bildu mila inguru eleak, izenaren morfologiako gaiak eta aditzareneko aldaera ugariak ditugu lehenik; bestetik, Iberon agertu gurutzebideko kantua dago, 1807-1831 bitartean Juan Bau-

¹²¹ Nahiz Murginduetan, Egiarretan eta Ihabarren *txilbor* erabiltzen zen; sinesgarri bihurtzen du Urri-zolako *zilko* Txulapaingo Beorburuko *txilko*-k (Koldo Artolak eman datua).

tista Azpirozek moldatua dirudiena (Arraiza 1988); honezaz landa, deus guti: XVIII-XIX. mendeetako J. M. de Ibero idazle goñerritarra, Oltzako Izun apez egon zena, badirudi bere idazkietan inoiz Oltzako mintzora lerratzen zela, baina ditugun datu urriekin hori ongi epaitzea ez da aise, idazle edo testu ziur gehiago beharko genuke juzku zorrotzagoetarako eta, horregatik, guk ez dugu hari horretatik sobera tirako; cf. Ondarra (1996: 255-257).

7.5.2. Aldea ibarrotako datuetan edo testuetan ageri diren eta ez diren ezaugarrien arabera neurtzen baldin badugu betiko arriskura gatoz, testuetan ageri ez dena ibar horretako hizkeran ez zegoela pentsatzera jo baitezakegu makur. Eta egia esan, ugari dira sail honetara ekar ditzakegun ezaugarriak; Goñerrirako lanabes gehiago dugunez gero, usu makur pentsa genezake badirela hainbat ezaugarri Goñerriko testuetan ageri direnak, baina Oltzako hizkerak falta dituenak. Hurrengo adibideetan dakargu sorta bat:

7.5.2.1. Fonologian: 1) Bonaparteren datuetan *baldin* eta *balin* aurrizkiak Oltzan nahiz Goñin ageri dira, baina ez dakigu Goñerriko testuetako *barin* Oltzan ba ote zen.

7.5.2.2. Izenaren morfologian: 1) Hirugarren graduko erakusle pluraletan *eiek* Gesalitzen, Ergoienean eta Goñerrian ageri da; ez zaigu ageri Oltzako datuetan. 2) Datibo pluraleko atzizkia *-ai* bihur daiteke batzuetan Oltzan; Arakilen, Txulapainen eta Ezkabarten ere bada ezaugarri hau, baina Markotegiren adibide bat salbu ez da ageri Goñerrian. Aldiz, Goñerrikoetan ageri den *-egi* —Gesalitzen, Itzarbeibarren, Eguesibarren eta Ergoienean bezala—, ez da Oltzako testuan ageri; esan dezagun, bestalde, *-ei* nahiz *-eri*, biak hala Goñerrian nola Oltzan ageri direla. 3) Ablatiboko atzizkia Oltzako idazkietan soilik *-tik* ageri zaigu, baina Goñerrikoetan *-ti* & *-tik*; ibar honetan, gainera, Burundan, Sakana erdialdean, Utergako dotrinan eta Gesalitzen gertatzen den bezala, inesiboko atzizkia erants dakieke partitiboko eta ablatiboko atzizkiei: *-riken* & *-tiken*. Oltzan ez da ageri honelakorik.

7.5.2.3. Aditz nagusiaren morfologia: 1) Aldaeretan hurrengoak ditugu aldeak: Goñerrian *igo* & *igen* eta Oltzan *io*; Goñerrian *zautu* & *ezaundu* ditugu eta Oltzan *zautu*; *arkindu* & *arkitu* ditugu Goñerrian, baina Oltza zendeako Iberoko kantuan *arkitu* dago; *egorri* dugu Goñerriko testu batean, Gesalitzen bezala, baina *igorri* bildu zuen Bonapartek Goñin nahiz Oltzan. 2) Baldintzazko perpaus ez errealetan *-t(z)en* atzizkia ager daiteke Goñerrian, baina ez dugu honelako adibiderik Oltzan. 3) “Joan” aditzaren pluraleko oraineen *-i* berranalizaturik ez zuten aldaerak zeuden XVIII. mendean Goñerrian; ez dugu Oltzako berri.

7.5.2.4. Aditz laguntzailearen morfologia: 1) Gure ustez garrantzia du Iberoko kantuan ageri den *dechadan* ‘ditzadan’ aldaerak, Nafarroa Garaiko ipar-erdialderago eta ipar-mendebalderago —baina ez Iruñetik hegoaldera edo hego-mendebaldera— ageri den bustidura baten isla baitago bertan. Duen balioa ez dakigu zenbaterainokoa den: Oltzako adibide bakarra da eta kantu batean agertua, gainera; idazkien arabera Goñerrian ez dugu honelakorik. 2) Gerora pluralean *ditio* ereduko aldaerak agertuko badira ere, Nor-Nori-Nork-eko aditz sailean XVIII. mendeko Goñerriko idazkietan oraino *dizkio* erako aldaerak ditugu; ezagutzen ditugun Oltzako bakarrak XIX. mendekoak dira, *ditio* tankerakoak; XIX. mendeko Goñerrikoetan ere badira *ditio* tankerakoak.

7.5.2.5. Sintaxia: 1) Goñerriko idazkietan *zedienagatik* saileko perpausak ageri dira, baina ez Oltzakoetan.

7.5.3. Arestiko emaitza horietan suma daitekeenez hizkera batetik bestera dagoen aldea neurtzeko datuen aldetik arazoak daude. Aurkeztuko ditugun hurrengo emaitzetan ere alde nabarmenak ezartzeko aukera ematen diguten ezaugarrien urritasuna ageri da. Hurrengo datuetan badira desberdintasun ñimiño batzuk bi hizkeren artean, baina ez dira guztiz ziurrak; batzuetan nahasmena dago Bonaparte printzearen datu zerrendetan; beste kasu batzuetan bi hizkerok batera doaz eta desberdintasuna bilakabide baten edo besteren erabileraren edo agerpenaren maiztasunean dago, ez hizkera batak ezaugarri bat eta besteak bestelako bat izatean. Hona, beraz, sumatu ditugun beste desberdintasun batzuk, ezaugarriak beti Oltza / Goñerria hurrenkeran emanik:

7.5.3.1. Fonologiaren saileko hurrengo lau ezaugarrietan, badirudi maiztasuna dela aldea markatzen duena eta ez ezaugarriaren beraren izaera:

7.5.3.1.1. Bateko eta besteko testuak irakurtzean hautematen den bezala eta Bonaparteren datuek dakartenez, diptongoen saileko *ai* > *ei* bilakaera nabarmenagoa da Goñerrian Oltzan baino: *zembait*, *norbait*, *zerbait*, *zain* ‘zainak’ Oltzan / *zembeit*, *norbeit*, *zerbeit*, *zein* Goñerrian; *antzera*, *orai* / *orei* ‘orain’. Goiko bokal palatalaren ondoko testuinguruan kontsonante ozena bustia izatea arrunta da, bestalde: monoptongazioa jasan duten hurrengo adibideetan nabarmen dago aldea: *gañetik* —Oltzan eta baita Garesen ere— / *geñetik*. Bonaparteren datuen arabera ez dago hersketarik inesiboan eta bi eremuetan *gañen* dugu; Goñerriko datuetan *geñen* ageri da, ordea; Bonaparteren zerrendetan beretan ageri zaigu *nere geñen* Goñirako; Oltzan *nere ganen* dugu. Ablatibo bukatuzkoan ere bada aldea: *noraño* / *noreño*, baina bada Goñerrian *oneraño* ere. Ablatiboan ere aldea dago: *orañik* / *oreñik*. Esan dezagun, bestalde, guk fonologiaren sail honetara ekarri dugula Yrizarrek aditzaren morfologian kokatzen duen *naiz* / *neiz* aldea.

7.5.3.1.2. *au* diptongoa dela eta, ematen du Goñerrian joera handiagoa zegoela *au* > *o* monoptongatzeko: *bai jaune*, *dauzkiela* / *baijone*, *dozkiela*. Halaz ere bietan *ezkone* ‘ez jauna’ dugu.

7.5.3.1.3. *eu* diptongoa *au*-ra aldatze horretan bidelagun dira bi eremuak, nahiz hurrengo adibidean Oltzako joera ez den gertatzen Goñerrikoa bezain nabarmena: *eun*, *berraun*, *iruetaneun* ‘100, 200, 300’ / *aun*, *berraun*, *iruetanaun*. Halaz ere, *aundu* ‘ehuleak egiten duena’ dago bi eremuetarako Bonaparteren datuetan. Inoiz dimorfismoa dago: Oltzan *daus* nahiz *deus* dakartza Bonapartek eta Goñirako ere bi aldaerak ematen ditu.

7.5.3.1.4. Iduri luke bokal artean *-d-* > *-r-* bihurtzeko joera nabarmenagoa dela Oltzan Goñerrian baino: *etsiramo*, *erozein* / *etsidamu*, *edozein*. Dena den, ‘edo’ *ero* zen bi herrietan; Gesalatz eta Gares bidelagun ditu ezaugarri honetan Oltzako zendek.

Aldiz, Bonaparteren lanabesetarik atera hurrengo hiru ezaugarriek joera desberdina erakusten dute bi hizkeretan:

7.5.3.1.5. *-rtz-* kontsonante taldearen kasuan, Oltzan ez bezala txistukari bizkarkari afrikatua Goñerrian hitz bukaeran soildu litekeela ematen du: *bortz*, *amabortz* /

borz, *amaborz*. Esan dezagun, Olloibarren *orzegun* nahiz *ortzegun* bildu zituela aita Eusebi Etxalarkoak eta horiekin batera baita *garagartzaro* eta *ortzillere* ere.

7.5.3.1.6. Adizkietan bederen, bokal arteko *-d-* ematen du errazago galtzen dela Oltzan Goñerrian baino: *baut* / *badut*. Hurrengo testuingurua ez da aurrekoaren berdina, baina honetan ere Oltza da bokal arteko *-d-* galtzen duena: *naut* / *nai dut*.

7.5.3.1.7. ‘ez + aditz laguntzailea’ loturan hurrengoa da aldea: *eznaiz* / *eneiz*; *eieiz* / *erzeiz*; *ezgada* / *ezkada* —baina bi hizkeretan *baigara*—; *ez zada* / *etzada*. Oltzako *ez zada* horrek Ollo herriko *Erizkizundi*-ko emaitzak bidelagun dituela dirudi: *ezake in* ‘ez (de)zake egin’; *ezen* ‘ez zen’. Antzera mintzo zaizkigu mendiaz bestaldeko Etxarriko datuak ere: *ezan*; *ezioban* ‘ez zion’ (Karasatorre *et alii* 1991: 18). Altsasun ere bi eratarata entzuten zuen K. Izagirrek aipatu sandhia: *ezan* eta *etzan* (1967: 47).

7.5.3.2. Izenaren morfologiako hiru atal dakartzagu orain:

7.5.3.2.1. Pertsona izenordainetan aldea dago bigarren pertsona pluralean: *zuek*, *zuei* / *zek*, *zei*. Ezaugarri hau bera aditzaren morfologian errepikatzen zaigu, oraineko Nork eta oraineko nahiz leheneko Nori morfemak *-zie* / *-ze* ereduari jarraikiz bereizten baitira Oltzatik Goñerrira.

7.5.3.2.2. Erakusleetan datiboko aldaerak aipa daitezke: Goñerriko aldaeretan *-i* morfema dugu eta Oltzakoetan *-e(r)i*: *onei*, *orrei*, *arrei* / *oni*, *orri*, *arri*; berdin gertatzen da galdetzaile pertsonaletan ere: *norei* / *nori*.

7.5.3.2.3. Bigarren pertsona singularreko eta pluraleko izenlagun indartuetan, erakusleari dagokion atalean, Goñerriko aldaerak *-r*-dunak dira, baina Oltzakoak gabeak: *zeroi*, *eroi* / *zerori*, *erori*.

7.5.4. Aditz nagusiaren morfologiari dagozkion bi ezaugarri dakartzagu:

7.5.4.1. Etorkizuneko aldaeran bokal arteko *-n*-aren galeraren adibideak zinez urriak dira Goñerriko idazkietan: *joain* eta *iquein* soilik hainbat eta hainbat orrialdeetan. Bonaparteren datuetan ez dago galerarik Goñerriko adibideetan. Oltzako zendeko Iberoko otoitzean, ordea, sudurkaririk gabeko aldaerak badira, baina baita *-n*-dunak ere.

7.5.4.2. Bonapartek *verbisation* zeritzan aditz nagusi eta adizki laguntzaile arteko metatesia Elkanon eta Garesen gertatzen zen eta baita Oltzan ere, baina ez Goñerrian; gertakari honek bereizten omen ditu bi hizkerak: *ikusteink*, *iteink* / *ikusten dik*, *iten dik*; ikus Salaberri (1996: 26) eta Ondarra (1996: 256-257). Badirudi Goñerrian inoiz gertatzen zela aipatu metatesia, Bonapartek adibide bat bederen eman zuen: *xatonte* ‘jaten dute’ (Ondarra 1982: 173).¹²² Honen sendogarri izan litezke, gainera, Gesalazko Muzkiko datuak, joerak geografian zehar jarraipena duela erakusten dutenak: *galdeteinzu & galditeinzu* (378), *ofreciceinzularic* (379), *arrapaceintu* (373), *jateintu* (380), *guardaceunt* (381).

¹²² Halaz ere, ez da hau denik eta adibide hoberena; Bonapartek *gizonak xatonte* dakar Oltza eta Goñerriko, baina arreta ergatiboko atzizki pluralean zegoen galdera horretan, ez aditz nagusiaren eta laguntzailearen arteko loturan; baliteke Bonaparteren arreta soilik atzizkian egon izana eta bi ibarrotarako *xatonte* idatzi izana, nahi gabe edo ustegabeokoa gertatzea.

7.5.5. Aditz laguntzailearen morfologiarako Yrizarren 1992ko lana oinarritzat harturik (494-495), hona hemen desberdintasunak zein diren:

7.5.5.1. Arestian aipaturik gelditu da *-zie* / *-ze* aldea bigarren pertsonaren pluraleko morfeman.

7.5.5.2. Iraganean pluraleko hirugarren pertsonaren *-te* morfema datiboari Nor-Nori aditz sailean eta pluraleko hirugarren pertsonako *-te* morfema ergatiboari Nor-Nori-Nork aditz sailean atxikitzen zaion alokutibo maskulinoko marka *-k* da Oltzan eta *-ta* Goñerrian: *zekiotek* / *zekioteta* 'zitzaiean'; *zigutek* / *ziguteta* 'zigutean'; *ziotek* / *zioteta* 'ziotean'; *zitiotek* / *zitioteta* & *zizkioteta* 'zizkiotean'.

7.5.5.3. Nor-Nori-Nork aditz sailean orainean nahiz iraganean singularreko hirugarren pertsonako datiboko morfemari atxiki ohi zaion alokutiboko marka *-te-* / *-ne-* da Oltzan eta *-ta-* / *-na-*, berriz, Goñerrian.¹²³ Hona adibideak: *ziotet*, *zionen* [sic] / *ziotat*, *zionat* 'zioat, zionat'; *ziotegu*, *zionegu* / *ziotagu*, *zionagu* 'zioagu, zionagu'; *niote*, *nione* / *niota*, *niona* 'nioan, nionan'; *ziote*, *zione* / *ziota*, *ziona* 'zioan, zionan'. Iraganean lehen pertsonako datiboko morfemaren ondoan ere gertatzen da hau: *zerete*, *zerene* / *zereta*, *zerena* 'zidaan, zidanan'; *ziterete*, *ziterene* / *zitereta*, *ziterena* 'zizkidaan, zizkidanan'.

7.5.5.4. Iraganeko datiboko morfema femeninoa *-ñe* da Oltzan eta *-ena*, berriz, Goñerrian; ezaugarri hau Nor-Nori-Nork sailean nahiz Nor-Nork saileko alokutiboko adizkietan ageri zaigu: *niñe*¹²⁴ / *niena* 'ninan', *nitiñe* / *nitiena* 'nitinan', *nizkiñe* / *nizkiena* 'nizkinan', *gindiñe* / *gindiena* 'geninan', *giñitiñe* / *gintiena* 'genitinan', *gindizkiñe* / *gindizkiena* 'genizkinan', *ziñe* / *ziena* 'zinan', *zitiñe* / *zitiiena* 'zitanan', *zizkiñe* / *zizkiena* 'zizkinan'.

Arestiko lau ezaugarri hauen sistematikotasuna adizki anitzetara hedatzen da. Hurrengo hiru ezaugarriak adizki gutiagotan gertatzen dira, baina agerpen edo erabilera maiztasun handiko adizki laguntzaileak dira.

7.5.5.5. *-nd-* / *-ñ-* aldea dago iraganean pluraleko lehen eta bigarren pertsonetan Nor aditz sailean: *ginde* 'ginen', *zinde* 'zinen' / *giñe*, *ziñe*. Esaterako, Goñerrikotzat jotzen dugun hirugarren predikuan *guiñequen*, *guiñezquelaric* eta *vicico ciñeque* ditugu (152 eta 156) eta laugarren predikuan *guiñela* (157). Halaz ere, Oltza zendeako Iberoko gurutzebideko otoitzean *ziñe* eta *ziña* aldaerak ageri zaizkigu. Bestalde, Bonaparteren beraren datuetan pluraleko bigarren pertsonan *ziñete* ageri da bi ibarretarako, nahiz badirudien Oltzan *zindete* ere bazegoela.

7.5.5.6. Nor-Nork aditz sailean iraganeko adizkietan osagarria plurala denean subjektuaren markaren ondoko *-iñit-* / *-int-* aldea dago Oltzako adizkietarik Goñerrikoetara: *giñitue* / *gintue* 'genituen', *ziñitue* / *zintue* 'zenituen'. Ikus, dena den, argitasun eta ñabardura diakronikoak nahi izanez gero artikulua honetako (5.3.2.33) azpiatala.

¹²³ Bonapartek dioenez, bestalde, "esan" aditzaren alokutibo trinkoan ere betetzen da erregela hau: *ziotet* 'je dis' Oltzan eta *ziotat* Goñerrian.

¹²⁴ Aldaera hori dakar J. M. de Iberok: *Eta nauronec erran niñe, ezala cer joan Erregueren cortera* (Satrustegi 1987: 96).

7.5.5.7. Nor-Nork sailean subjektua eta objektua pluraleko hirugarren pertsona direnean *-it-* pluralgilea gabeko adizkiaren aukera zegoen Goñerrian iraganeko adizkietan: *zuzte* ‘zituzten’; bazegoen, dena den, *zituzte* ere. Oltzan, ordea, soilik *zituzte* aldaera bildu zuen Bonaparte printzeak; litekeena da ezaugarri hau fonologiaren eraginez gertatzea; Nafarroa Garaiko ekialdean, bestalde, anitz dira *zuzte* aldaera duten eremuak; Eguesibarko Elkanon *zuste* dugu eta Garesen *zituzte* & *zuzte*. Guztiz arruntak dira *ziuzten* Nafarroa Beherean eta *ziuzte* Aezkoan.

7.5.6. Oro har ez dugu uste muga finkoak dituzten bi hizkeraz mintza gaitzke-enik. Oltzako mintzotik Goñerrikora fonologiaren eta izenaren morfologiaren aldetik aldeak mailaz mailakoak dira gehienetan, maiztasunari dagozkionak usu, ez morfema desberdinen araberakoak. Dauden desberdintasunak, gainera, ez dira bi hizkuntza eremu hedaturen ondorioz gertatzen diren isoglosen bilduma bati dagozkionak: ez da ohikoa eremu hedatuxe bateko ezaugarri bat Goñerrian agertzea eta beste eremu hedatuxe bateko beste ezaugarri bat Oltzan agertzea, gehiago gertatzen da hori Oltzatik Eguesibarrera, Oltzatik Goñerrira baino. Hirugarren atalean nabarmen ikusi da Eguesibar eta Oltza artean usu muga lexikoa ageri dela eta gehienetan Oltza eta Goñerria batera doazela, nahiz ez den ahanztekoa Oltzan badirela ele guti batzuk ekialderago begira daudenak Goñerriko horien ordainak baino. Alde sistematikoa, aditz laguntzaileen morfologian ikusi dugu, lau ezaugarritan: *-zie / -ze; -k / -ta; -te & -ne / -ta & -na* eta *-ñe / -ena* dira aldea ageri duten morfemak; adizkietan, gainerateko desberdintasunak edota kronologikoak dira edota ez dago guztizko alderik ibar batetik bestera.

Ezin dugu, dena den, Euskal Dialektologia osoa soilik aditz morfemetan oinarritu. Aditzaren morfologiako lau ezaugarri sistematiko horiez landa, Oltzako euskaratik Goñerrikora dagoen aldea mailaz mailakoa da gehienetan eta antzekotasun nabarmena ageri dute ezaugarrietan; honetaz jabetzeko adibide ona da Juan Martin de Ibero idazlearen obra: Munarritzen sortu zen eta Oltzako Izun apez egonik euskaraz idatzi zuen goñerriar honen idazkietan Oltzakoak izan daitezkeen hizkuntza ezaugarriak Goñerrikoetarik bereiztea ez da aise. Ditugun Oltzako datuak ugari ez direnez, gainera, gaia korapilatsuago bihurtzen da eta arriskua dago erabakiak *a priori* harturikako juzkuetan oinarritzeko, argudio zirkularrek eratu sarean lardaskaturik gertatzeko. Honengatik guztiairengatik eta ditugun datuetan hutsune handiak daudela jabeturik, Oltzako hizkera Gesalazkoak, Goñerrikoak eta Olloibarkoak osatzen duten sailera biltzea eta lauen bitartez “mendebaldeko hego-nafarrera” deituko dugun hizkera eratzea iruditzen zaigu egokiena, orain arteko “Iruñetik haratagoko” hizkera edo litzatekeena, hain zuzen, Bonaparteren ideiek sortu tradizioetik aldendu gabe. Mintzamodu hau, Nafarroako mendebaldean egonik ere, ez dago Euskal Herriko erdialdetik guztiz urrundurik eta eremu horretako ezaugarri anitz du bere baitan; Euskal Herriko mendebaldeko hizkerenak, berriz, guti.

7.6. Eguesibarko hizkera

Iruñeari datxikola dagoen Elkanon bildu zituen Bonapartek bere datuak eta urte hamarkada batzuk lehenago horrenbeste idatzi zuen Joakin Lizarragaren lana ere herri horretan gauzatu zen. Idazle honen ekarria neurri handikoa da, bost mila orri-

tik goiti idatzi zuen: alderdi filologikotik eta dialektologikotik bada zer aztertu eta ez da gutienekoa lexikoaren atala. Bonapartek hegoaldeko goi-nafarreraren barrenean ekialdeko sailean sartu zuen hizkera hau, "Truñeaz honatako" azpieuskalkian, Olai-barko —Odieta, Olaiabar, Ezkabarte eta Atarrabiako hizkerak biltzen dituen—, Artzibarko —Orotz-Betelu, Artzibar, Arriasgoiti eta hego Esteribarko hizkerak bildurik—, Erroibarko —ipar Esteribarko eta Erroibar guztiko hizkerak barne— eta Auritz-Oreagako aldakiekin batera. Eguesibarko aldakiaren barrenera, berriz, honako ibarretako hizkerak sartu zituen: Eguesibar, Aranguren, Elortzibar, Lizoainibar, Untzitibar, Ibargoiti, Itzagaondoa, Longida eta Urraulgoitikoak.

Gure azterketan nortasun handia erakutsi du Eguesibarko euskarak. Lanean zehar ibar honek lexikoaren aldetik etenak ezartzen dituela ikusi dugu 3. eta 5.5.1. atale-tan; hizkuntzaren hainbat alorretan Oltzatic eskuin dagoen lehen jauzi lektal nagusia Eguesibarren gertatzen da eta bertako hizkerak anitz ezaugarritan ekialdera jotzen du; Aezkoan eta are ekialderago dauden ezaugarri ugariaren partaide da usu. Duen nortasuna mendebaldetik abiatuz gero sumatzen da ongien, Eguesibartik eskuin ez baitago berebiziko aldaketa edo hizkuntza jauzirik Pirinioetaraino bitartean.

Goñerriko hizkera eta Eguesibarkoa hainbat arlotan bereizi ditugu lanean zehar eta horren berri llaburra eman behar dugu orain: ozen bustien ondoko *a* bokalaren palatalizazioa eta goiko bokalen inguruko Goñerrian gertatzen da, ez Eguesibarren eta honen aurka, Eguesibarko *u*-ren palatalizazio hasikinak nahiz diptongoetako desberdintasunak aipa daitezke. Kontonanteei dagokienez, berriz, ozenetan bustidura nabarmenagoa da Goñerrian Eguesibarren baino eta bada hondarreko ibar honetan *tz-*; horrezaz landa, Eguesibarko *-sk-* > *-sg-*, *-st-* > *-sd-*, *-rk-* > *-rg-* eta *-rt-* > *-rd-* bilakakerak bereizten ditu. Izenaren morfologian erakusleen hitz hasierako *g*-k bereizten ditu bi ibarretako hizkerak; bestalde, ablatibo singularrean ez da Goñerriko *-ti* sumatzen Eguesibarren, ezta *-kan* berrikuntza, *zek* izenordaina, hirugarren graduko *ore* erakuslea edo pluraleko hirugarren graduko *eiek* erakuslea ere. Ez dago Eguesibarren *-tiken* edo *-riken* pleonastikorik¹²⁵ eta Goñerrian ez dago Eguesibarko *-etaik* pluraleko ablatiboa ezta *-ain* singularreko genitiboa ere.

Aditz nagusiaren morfologian ere aldea dago; hauek dira ezaugarriak: aditz nagusi eta laguntzaile arteko metatesian jokaera desberdina, *-n-z* bukatu aditzen etorkizuneko aldaeretan bokalarteko *-n*-aren galera Eguesibarren eta Goñerrian ia galerarik ez, *-ki-* artizkia Eguesibarren eta *-gi-* & *-ki-* Goñerrian, *-itzen* & *-tutzen* bukaera berriak Goñerrian eta Eguesibarren ez; azkenik, *eramo* eta *arkindu* & *arkitu* erabiltzen ziren Goñerrian eta *erman* & *ereman* eta *aurkitu* Eguesibarren. Aditz laguntzaileen morfologian ere bada desberdintasun zenbait: Eguesibarren ez bezala, baldintzaren protasiko *-ke* berria dago Goñerrian eta ez dirudi *dakit* 'zait', '**edin* + *-ki-*' egiturako adizkirik edo *gada* 'gara' bezalako Goñerriko aldaerarik Eguesibarren zegoenik; ezta Eguesibarko *-a-z* bukatutako *nitza*, *zina* 'nintzen, zinen' bezalakorik Goñerrian ere. Sintaxian "ekialdeko" dei ditzakegun ezaugarri batzuk baziren Eguesibarren Goñerrian sumatzen ez ditugunak: *-larik* denborazko perpausetako atzizkia, baldintzazko

¹²⁵ Baina bada *-rikan* Elortzibarko Zabalegiko predikuan: *uzirican* (Pagola, Alkiza, Beola, Iribar & Iribar 1996: 1077 eta 1079). Aezkoan ere bada *-(r)ikan* perpaus kontzesiboetan (Camino 1997: 497).

-*t(z)ekos* atzizkia eta *bida* zenbatzaile zehaztua. Mendebaldetik eskuin goazen ber, ezin ukatu da Eguesibarko hizkeraren etena eta nortasuna.

Gure lanean zehar ia ez dugu aipatu Elortzibarko Zabalegiko 1785eko predikua. Idazki hau guztiz koherentea da Eguesibarko hizkerarekiko —baina bertan ez da *g*-rik ageri erakusleetan— eta ez dago zalantzarik inguru hartako hizkera islatzen duela: Garesen erabiltzen zen *gare* ‘gara’, *zare* ‘zara’ saileko *zare* dakar idazkiak (1080). Litekeena da bertako hizkera Elortzibarkoa izatea, baina ez dakigu zehaztasunez, nork idatzi zuen ez dakigun era berean; Zabalegin 1785ean predikatu zela dirudi. Bada ez bada ere, ez dugu Elortzibarko hizkerari buruzko ondoriorik atera nahi, beste jakingarririk gaberik arriskugarria bailitzateke. Hans Peters-en hitz metodologikoak aintzat hartzeoak dira biziki:

Ideally, a dialect area should not be investigated on the evidence of a single text; this method can be adopted only as a last resort, that is, if there simply is no other surviving record of a given dialect at a given time, as is often the case in Early Middle English. In such instances, great care must be taken to ascertain the date and provenance of that text as reliably as possible (1988: 408).

Guti da, bestalde, Aurizko eta Orreagako euskaratik gudanaino heldu dena; Bonapartek atal bat osatu zuen hizkera honekin “Iruñeaz honatako” sailean. Guk hizkera hau ia ez baitugu ezagutzen, ez da aski gure lan honetan batera edo bestera sailkatu ahal izateko; hego-nafarreraren barrenean bere lekua ukatu gabe, ezagutzarik ezaz hemen aintzat ez hartzea hobetsi dugu.

7.7. Ezkabarteko hizkera

Hurranen urratsa Eguesibartik goiti dagoen ibar bateko hizkerarekiko alderaketa dugu: Eguesibar eta Ezkabarte elkarren ondoan dauden ibarrak dira; hizkerai dagokienez aditzaren morfologian berdintasuna nabarmena den arren, beste ezaugarri batzuetan jauzia dago batetik bestera eta bat ez, bi hizkera ditugu. Eguesibarko euskaratik Ezkabartekora dagoen aldeaz jabetzeko XX. mende bukaerako Anozko datuak erabil daitezke, Koldo Artolak bilduak, baina Elkanoko datuen garaitik hurbilago dagoen 1828ko Makirriaingo dotrina dugunez, nahiago izan dugu alderaketa guztia horren arabera egitea. Kristau ikasbidea Makirriaingo maisu Francisco de Goñik Zildoizko Juan Pablo Díez de Ultzurrun kaputxinoarendako 1828an idatzi zuen (Díez de Ultzurrun 1960); XX. mende bukaeran Anotz herriko lekukotasuna ere bildu da eta bata nahiz bestea aski fidagarriak direla esan daiteke. Predikuak ere agertu ziren Ezkabarten, Zildoizko Peruxenean hain zuzen, baina oraingoz argitaratu gabe daude eta ez dakigu ziurtasunez predikuotako euskara Ezkabartekoa ote den; esku batek baino gehiagok idatziak dira idazkiak eta denetan ez da hizkera bera ageri. Gehiago jakin artean zuhurtziaz idazki hauek ez aintzat hartzea erabaki dugu.

Hona hemen Eguesibartik Ezkabartera aldea ezartzen duten ezaugarri nagusien bilduma bat; beti ere, dakartzagun aldaerak Ezkabartekoak dira eta Eguesibarkoez bestelakoak, gainera. Goiko bokalek asimilazioa eragiten dute *a* bokalean; *arrazuñ* bezalako bukaera dago eta ez *-oi* > *-io* sailekoa; ez da ageri *eu* > *au* bilakaeraren arrasto ziurrik diptongoetan, baina honetan Eguesibarrekin batera doa Ezkabartekoa.

Ozenen bustidura maila handiagoa dago Ezkabarten; bestalde, *iyen* ‘igan’, *iyende* ‘igande’ erako berrikuntza edo epentesia dago ‘i + g’ loturan; *-nd-* > *-ñ-* bustidura dago *ziñuen* ‘zenuen’ bezalako adizkietan; instrumentaleko atzizkia *-z* da; *ure* erakuslea dago izenaren ondoan, herskaririk gabe, egungo Anozko datuetan gertatzen den bezala —Orrioko 1750eko idazkiko herskariak (Satrustegi 1987: 80-81) ez dira fida-garrienak, itzulpenak ez baitu zertan ezkabartear batek egina izan—; *-gandik* dugu bizidunen inesiboan; *-leik-* ez landa, *-nean* atzizkia ere badago denborazko perpausetan; *ok* ‘hauek’ erakusle laburtua ageri da eta *geren* da izenordain indartua; *-an* & *-en* erako genitiboa dago singularrean; aditzaren morfologian *-n* morfema ageri da iraganekeo adizkietan; *detxakeguke* ahaleko adizkiak palatalizazio eta pleonasmu berriak salatzen ditu; *ortzitzea* aldaerako bilakabide berria ageri da aditz nagusiaren baitan. Lexikoan ere bada alde zenbait: *aingiru-*z landa bada *aingeru* iparrekoagoa ere; *aunitz* dago —ez Elkanoko *anitz*—, *aundi*, *eskuñ*, *iru*, *kristau*, *lau*, *negar*... erako eleak erabiltzen ziren Ezkabarten.

Hizkera hau gure mendebaldeko sailari atxikitzeak —Gesalatz, Goñerria, Ollaran eta Oltzakoari, hain zuzen— hango ezaugarrien espezifikotasuna ere hautsiko luke; ez du kanorerik hego-nafarreraren ezaugarri nagusiak (cf. 6.3, 6.4, 6.5 eta 6.6) baliatzen ez dituen hizkera bat bertara sartzeak. Ezkabarteko hizkera gainetik dituen ibarretako euskarari begira aztertu behar dela iruditzen zaigu, ez hego-nafarrerari begira eta berdin pentsatzen dugu egun entzun daitekeen Odietako euskarari buruz ere. Gaskuen eta Latasan entzun dugun euskara mota horrek ez du hego-nafarreraren eiterik.

7.8. Hego Esteribarko eta Erroibarko hizkerak

Gai honetaz jardukitzeko gu baino egokiagorik baden arren, Eguesibarko hizkera Esteribarkoarekin eta Erroibarkoarekin alderatzea gauza beharra iruditzen zaigu hego-nafarreraren erdialdeko eremu honetako egitura geolinguistikoaren berri zehatza izateko. Eguesibartik Esteribarrera eta Erroibarrera hizkuntza lotura eta antzekotasun maila nabarmena da, baina goiko bokalek eragin *a*-ren asimilazioaren kasuan gertatzen den bezala, litekeena da iparrerago dauden bi ibar hauek Nafarroako erdialdetik —ezkerretik— edota iparreragoetik beste berrikuntza batzuk edota beste eragin batzuk ere bildu izana; esaterako, behar du egon Ipar Euskal Herriko hizkuntza eragina edo kutsu zenbait ipar Erroibarren, Ultzama-Anuekoa edota Baztangoa ipar Esteribarren, hain zuzen ere Eguesibarren gertatu ez dena. Hartara, halako kutsu mistoa hartzen dute egun bi ibarrotako hizkerek; balirudike garai batean zuten eragin lektal hegotar hori behin galdurik —ez baita euskararik gehiago Iruñerrian, Eguesibarren, Lizoainibarren edo Artzibarren—, erdialdeko Nafarroako eragin lektala bilduz joan direla; esate batera, berezko *-a* galdu duten hitzak ageri dira: Esteribarren *lau famili* (Usetxi) eta *etxol oek* (Eugi) adibideak ditugu eta Erroibarren Mezkirizko *bertze zenbait gauz*, *mill marrakuku* eta *anayik gabe* (Ibarra 2000: 128); bestetik “egin” aditz indargarriaren erabilera aipa daiteke: Erroibarko Lintzoaingo *arek despreziatu iten zue* eta *paratu in dute etxetara* adibideak (221-222) lekuko.

Orreaga Ibarren lanean ageri denez, garbi dago Esteribarren bi eremu bereizi behar direla, iparrekoa eta hegokoa; lehenean bi herri bederen sartu beharrak dira,

Eugi eta Iragi, non hego-nafarrerako erak ez, iparreragokoak entzuten diren: *ok* & *okek* erakusleak, iraganeko adizki *-n*-dunak, alokutibo maskulinoko *-k*- morfema, *iyéndia* ‘igandea’ (Eugi) bezalako aldaera berri epentesidunak, hitz bukaerako *-l* Eugiko *arbola* eta Iragiko *kristela* hitzetan —ez “-le” bukaera— edo etorkizuneko *-tiko* baliatzen dira herri horietan, Esteribarko ohiko *eu* diptongoarekin, *-oi* bukaera-ekin eta **j-* > *i-* hots gozoarekin batean; hego-nafarreraren eitea Usetxin eta hortik beheiti hartzen du euskarak Esteribarren. Lexikoki, ordea, ikusi dugu Esteribartik ezker jauzi handia dagoela Anue alderdira eta hego-nafarrerako ele eta aldaerak erabiltzen direla Iragin: gure inkestako *albaz*, *atson*, *bilo*, *eri*, *furrutoska*, *iasi*, *izkiritu*, *izotzil*, *larrazken*, *sorik* ‘segurik, bederen’, *subilero* eleak eta *belauriko*, *buluzi*, *ella*, *ereki*, *gardu*, *gataburtzintze*, *kazkaragar* edo *pizu* aldaerak adibide ezin argiangoak ditugu.

Erroibarko euskara hego-nafarrerari lotuagoa da Esteribarkoa baino, baina ñabardura kronologikoak eman behar dira: Mezkititzen *igen*-ez gain *iyen* ere bildu du O. Ibarrek berriki eta etorkizuneko morfeman *-tiko* nagusi dabil ibarrean, nahiz XIX. mendeko predikuetan *-tuko* ageri den: bestalde, ez dago Erroibarren *ditzaket* saileko aldaera plural ez erreala bustirik ez *deza-keguke* saileko ahaleko aldaera pleonastikorik; XIX. mendeko predikuetan *zaquezu* sailekoak ditugu. Gaineratekoan, Erroibarren ez da ez *-oi* > ***io*, ez *eu* > ***au* aldaketa ez hitz hasierako **j-* > ***x-* gertatu —Erroibarren *y-* da nagusi, baina badira *x-* batzuen arrastoak ibarrean—. Ordea, *-zutu* atzizkia baliatzen da, *zkigun* saileko xedezko adizkiak eta *dela kaso* erako perpaus kausala baliatzen dira eta baita hego-nafarreraren ezaugarri diren *ebek* erakuslea, iraganeko *-n* gabeko adizkiak, alokutibo maskulinoko *-t*-morfema nahiz *zuke* erako iraganeko ahaleko adizkiak. Espero zitekeenez, *geren* da izenordain indartua, Eguesibarren eta Esteribarren bezala, Erroibarren ez baita gertatu *eu* > *au* bilakaera diptongoetan. Aipagarria da, instrumentalerako hego-nafarreraren *-s* nagusi izan arren, Esteribarren eta Erroibarren usu entzun daitekeela atzizki bizkarkaria.

Iduri luke Esteribar eta Erroibar garai batean hego-nafarreraren dinamikan sarturik egon zirela eta beren peko lurraldeetan euskara galdu zenetik Nafarroako erdialdeko joera berriagoen meneko gelditu direla: *iyen* bezalako aldaera epentesidunek, elearen berezko *-a* gabeko aldaerek edo aditz sintagman (*eg*)*in* indargarria erabiltzeak erdialdetik sartutako berrikuntzak dirudite Erroibarren; inondik ere, Erroko XIX. mendeko predikuak hego-nafarreraren eitea eta kolorea du. Aldiz, Ipar Esteribarko Iragin eta Eugin guti dira hego-nafarreraren ezaugarriak: *zuke* erako ahalekoak; *-zutu* atzizkia ezezaguntzat jo digute guri Iragin, baina Orreaga Ibarrek atzizki hori Esteribarren badela diosku; bestalde, Eugin eta Iragin ez dago *ditzaket* sailekoen edo *deza-keguke* bezalakoen arrastorik.

7.9. Artzibarko hizkera

Eskuinera goazen ber, Eguesibarko hizkerak jarraipena du goiti ekialdera Artzibarren egiten zen hizkeran, Arrieta eta Hiriberriko egungo datuak eta Bonaparteren bilduman ageri den Urizko dotrinako ezaugarriak lekuko. Eguesibarren *eu* diptongoa ez da aldatzen, baina Artzibarren *au* bilakatzen da; honezaz landa ia berdina dira

Eguesibarko eta Artzibarko hizkera. Ipar Artzibarko Arrietan badira egungo adizkietan Eguesibarren ageri ez diren ezaugarri batzuk, batez ere *-ako-* & *-eko-* erako Nor-Nori-Nork adizkiak (hirugarren pertsonako datiboa denean), baina Urizko dotrinan ez dago honelakorik eta litekeena da Yrizarrek pentsatu bezala ordutik orain bitarteko berrikuntzak izatea;¹²⁶ ezaguna da, dena den, Nor-Nori-Nork aditz saileko honelatsuko aldaerak mende batzuk lehenago ere bazirela Nafarroa Garaian, baina horrek ez du ziurtatzen Arrietako aldaerak zaharrak izatea.

Bestalde, pentsa ote liteke egun Artzibarko hondarreko euskaldunen artean Aezkoako aldaeren oihartzuna dagoela? —*arroitze, ukarai, oen* 'horien'—; edo, behar bada, mendebalderagoko ibarretakoa? —*gelditiko* 'geldituko', *aunitz...*—. Ez jakin noizkoak diren horiek Artzibarren.

Aditzaren morfologian lotura handia dago Artzibarko eta Eguesibarko datuen artean eta beste hizkuntza arloez ere bada zeresana: Eguesibarren bezala, *i-k* eta *u-k* eragin bokal palatalizaziorik ez dago Artzibarren edo dagoen apurra guztiz berria eta anekdotikoa da, Arrietako adibide guti batzuetan ikusten den legez; *igande* da aldaera eta ez ***igende* edo ***iyende*; *ai* diptongoan batera datoz: *ai* dago, ez *ai* > ***ei*; *-ea-* eta *-oa-* hertsu gabeak nagusi dira; ozenen bustidura maila apalaren joera bera edo bertsua da: *gañetik* baina *sorginak, erregina, ilen*, ez ***sorgiñak, **erregiña, **illen*; *r* eta *d* arteko nahasketa zenbait dago bokal artean; **j*-ren hotsa txistukari sabaiaurrekoa da; *t* aitzineko *z* > *s* bilakaera dugu, Eguesibarren bezala; *-rt-* > *-rd-* gertatzen da aditzondoetan; izenaren morfologian *g-* herskaria dago erakusleetan; genitibo singularrean (*-ain*) eta ablatibo pluralean (*-etaik*) atzizki bera erabiltzen da; denborazko *-laik* ezaugarrian ere batera doaz; sozietiboan *-ki* & *-kin* dago; *-ganik* dago bizidunen inesiboan; *-s landara* posposizioa erabiltzen da; *onat* bezalako hurbiltze adlatiboa dago erakusleetan eta *arara* 'hara' bezalako adlatibo pleonastikoak; izenordainen, izenordain indartuen eta galdetzailen aldaerak berberak dira: *ebek, gauren, nior, nion...*; genitiboko *nere* izenordaina bi hizkeretan dugu; instrumentalean *-s* aldaera nagusi da; aditz nagusi eta laguntzaile bitarteko metatesiak berdinak dira; Artzibarren aldaera *-n-dunak* ere badiren arren, oro har iraganeko adizkietan *-n-rik* ez dago; sintaxian ere bertsuak dira Eguesibarren eta Artzibarko Urizko dotrinan ageri diren egiturak.

Bestalde, lexikoan ere batera doaz neurri handi batean: *aingiru, aire gaixto, aisa* 'aise', *ameka, anitz* —egungo mintzoan Arrietan *aunitz* dago, baina Urizko dotrinan *anitz*—, *baña* 'baina', *bistu* —Elkanoko Lizarragak *biztu*—, *buluxi, ekendu* —ondoko Aezkoan bezala, baina Lizarraga Elkanokoak *kendu*—, *erdauchi* —Lizarragak *erdetxi*—, *eribeatz, erte, eskui, etxe, galdin* 'galdegin', *guti, ian* 'igan', *iduki, irur, ies & iyasi* 'iges' —Elkanoko Lizarragak *iges*—, *joan, kristio, laur, lemix(i)ko, nesako, nigar, nior* 'inor', *orai, oroitu & oritu, sandu, ukarai* —Bonapartek Elkanon *muñaka* bildu zuen—, *uskara* 'euskara', *xinestatu, zerengatik, zilo...*

Eguesibarko euskararen eitea duen hizkerarik baldin bada, Artzibarkoa da hori.

¹²⁶ "Aparición y desaparición de las formas verbales en *-ako-*, *-eko-*, en el alto-navarro meridional", in *Hizkuntza eta literatura* 4, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1985, 257-290.

7.10. Aezkoako hizkera

Aezkoa ekialdera dagoen ibarra dugu, baina funtsean Eguesibarren eta Artzibarren dugun hizkuntza sistema bera edo bertsua baliatzen da; halaz ere, bertan beste bi eragin lektal ageri dira: bata behe-nafarreraren eragina (cf. Camino 1997: 211-261) eta bestea ekialdeko edo Pirinioetako hizkeretan sumatzen dena (cf. *o* > *u* eta *oi* > *ei* fonologian, *-ara* adlatibokoa edo *-n* morfema pleonastikoa noketan, mugatzailerik gabeko sintagmak, *batorrek* 'batak' eta *bertzeorrek* 'besteak' egituretako mugatzaile arkaikoak, *guti* eta *anitz* hitzen adiera eta erabilera...). Badira Aezkoako bereko berrikuntza batzuk ere, baina guti dira, egia esan. Ez da ahantzi behar, gainera, nafarrera egiten den beste eremu erdigunekoago batzuetara hedatu diren berrikuntza batzuk Aezkoara ez direla iritsi eta, beraz, bazterrekoa dela nafarrera orokorrarekiko: *i*-k eta *u*-k eragin bokal asimilaziorik ez dago, ez da gertatu *arte* > ***erte...* Lexikoan, esaterako, ezagun du aezkerak Eguesibarreko baino eite ekialdekoagoa duela; aski izanen da adibidetu batzuk ematea (Eguesibar / Aezkoa da hurrenkera): *baru* / *barur*; *itz* / *itz* & *ele*; *izerditu* / *izertatu*; *joan* / *fan*; *kattagorri* / *burtxintx*; *lastall* / *azaro*; *logale* / *logale* & *lo*; *maingi* / *maingu*; *muñaka* / *ukarei*; *negar* & *nigar* / *niar*; *tellatu* / *teilatu* & *txein*; *tximika* / *tximitx*; *txintxare* / *zizare*; *txongolo* / *zangaxunta*; *urri* / *larrazken*; *zartagi* / *kaxo*; *zikirio* / *añagu...*

Honaino ikusten dugu guk iristen dela Bonapartek "hegoaldeko goi-nafarrera" deitu zuen hizkuntza egoera, Aezkoaraino; Zaraitzun gauzak arras bestelakoak dira. Aezkoako euskarak nafarrerarekin duen lotura sakona aztertutik dago gaugerero eta baita Aezkoatik Nafarroa Behereko euskarara dagoen aldea eta lotura ere; Zaraitzuko "uskara"-ra dagoen aldea eta elkarrekin dituzten lokarri hertsia ere erakutsi dira (cf. Camino 1997: 153-209).

Dialektoen taldeak eratzeko hizkuntza ezaugarrien kronologia ezagutzea lagungarri da inolaz ere: "chronological differences that go back to geographically-based differences, i.e., which are due to influence exerted by one dialect on another" (Peters 1988: 408); esaterako, <*Larrañeta*> idazten da etheen jabetza agiri zaharretan egun erdaraz *Larrañeta* ahoskatzen dena; euskaraz *Larréinta* esaten da hori; ez dago zalantzarik egungo euskal *peña* ere erdal "peña"-ren despalatalizazioa dela; ezaugarri honetan behe-nafarrerak despalatalizazioa eragin duela susma dezakegu eta ez horren aspaldi. Ordea, ez dakigu noiztik esaten diren Aezkoan *niz*, *zira*, *nu*, *zitu* eta halakoak, zalantzarik gabe Nafarroa Beheretik iganak direnak. Honelako datuak ezaguturik aiseago lotu eta banatu daitezke hizkerak elkarrekin.

8. Ondorioak

8.1. Muga geolektalak

Andimendiak euskararen eremuan eragiten duen etenetik abiatu gara azterketa lan honetara eta Sakana alderdiko hizkera Goñerrikoarekin eta gainerateko hego-mendebaldekoekin alderatu dugu; etenak nabarmen gelditu dira eta iragaziak iragazi, mendiaren eragina mugatzailea da lanean erakutsi den bezala; azken batean Sakanakotik Andimendi altzoko ibarretako euskarara dagoen jauziak —ekialdeko Arakilgo hizkuntza egoeraren salbuespena eta iluntasuna atzendu gabe— bi hizkera taldez edo bi azpizizkeraz mintzatzeko aukera ematen du, hain da trinkoa eta usua ageri den isoglossen multzoa eta batzuen egiturazko aldea. Ustea dugu, beraz, Bonapartek hegoaldeko

eta iparraldeko goi-nafarreraren artean ezarri zuen banaketa nonbait garden ageri baldin bada, eremu honetan gertatzen dela hori. Baina gatu honek badu beste buztanik.

Iruñerriatik so eginik Nafarroako ipar-ekialdera jotzeko arazo orografiko nabarmenik ez dago. Berebat, Iruñerrian ere ez dago horrenbesteko muga orografikorik eta Ezkaba mendia aise saihesten ahal da bazterretarik Ezkabarte aldera jotzeko eta Nafarroako ipar-erdialdera abiatzeko. Hain zuzen, eremu horrextan dakusagu guk ilunen Bonaparteren hegoaldeko eta iparraldeko goi-nafarreraren arteko banaketaren funtsa, Gulibar eta Imotz, Txulapain eta Atetz, Odieta eta Ultzama, Olaibar eta Anue edota Esteribar, Anue eta Olaibar elkartzen diren eremuetan. Esaterako, Eguesibarko eta Iruñerriko euskararen gaineratik dagoen Ezkabarte ibarreko euskara aztertzea eta Odieta-koarekin eta Ultzamakoarekin alderatzea interesgarria dateke Bonapartek ikusten zituen bi goi-nafarreraren arteko jauzia eremu horretan nola gauzatzen den jakiteko, mailaz mailako iragate koherentea dagoen, zinezko jauzi dialektalik baden ala metodologia erosoak sartu digun ziri batez ari garen jakiteko.

Beste lan batzuetan adierazi dugun bezala, nafarrera iparreko eta hegoko bi euskalkietan banatze hori ez da beti asetzeko modukoa eta bereziki Iruñetik goiti Nafarroako erdialdean huts egiten du delako muga horizontalak; ezker-eskuin beharko luke lerratu isoglosen multzo horrek nafarrera iparreko eta hegoko bi zatietan banatzeko, baina Nafarroa Garaia gehienez zehar beharko luke lerratu eta ez Andimendi inguruan, Erroibar / Baigorri aldean edo Aezkoa / Garazi bitartean soilik. Alta, Nafarroako erdigune euskaldunean goitik beheitikoa da isoglosa multzoaren norabidea, Ibarrek (1995b) eta Zuazok (1998) erakutsi duten bezala eta lexikoki ageri den bezala (Camino 1999).

Galdegin liteke ea ekialdeko hizkerak, Eguesibarkoak, hego Esteribarkoak, Erroibarkoak, Artzibarkoak eta Aezkoakoak ez ote dezaketen beste atal bat osatu Itzarbeibar, Gesalatz, Goñerria, Olloibar eta Oltzako euskaratik bereiz, hego-nafarreraren ideia deseginez eta ekialdeko iparreragoko beste hizkera batzuekin bildurik, Anuekoarekin, Ultzamakoarekin edo Baztangoarekin, esaterako. Batetik, taldekatze honek hego-nafarreraren barne koherentzia hertsia lehertuko luke eta bestetik, ekialdeko hizkera horiek guztiak batera biltzen dituzten ezaugarriak supradialektalak dira, espezifikotasun gutikoak, geografia hedadura handikoak, Ipar Euskal Herria guztia edo gehiena harrapatzen dutenak eta beraz, ez luke koherentziarik Eguesibar, hego Esteribar, Erroibar, Artzibar, Aezkoa, Anue, Ultzama eta Baztango hizkerak biltzek: beren artean, gainera, desberdintasun sakonak daude.

Aipatzen ari garen Nafarroako erdiguneko alderdi honetan, azken mendeotan nafarreraren barrenean gertatu diren hainbat eta hainbat berrikuntza sumatzen dira: Ezkabarteko euskararen, esaterako, **j-* zaharra ordezkatzeko duen hotsean, hainbat kontsonanteren bustiduran, ergatiboko pluraleko morfeman edo aditzaren morfologia-ko hainbat aldaeratan berrikuntzak gertatu direla dirudi; beti ez dakigu xuxen berrikuntza horiek nondik abiatu diren, baina testuak lagun, batzuetan jakin daiteke berrikuntzok guti goiti-beheiti noiztsukoak diren. Ertzetako hizkeren erakutsiari esker badakigu berrikuntza horiek aski hedadura handia izan dutela, baina baita bazter guztietara iritsi ez direla ere: Zaraitzu-Erronkari batzuetan, Erronkari, Zaraitzu eta Aezkoa beste batzuetan, Sakana inoiz edota Gesalatz eta Itzarbeibar ere —Elortzibarko Zabalegiko predikuko ezaugarriak barne—, frankotan kontserbatzaile gertatu dira: gure lan honetan ikusi ahal izan denez ibar horietaraino ez dira zenbait ezaugarri berri iritsi.

Pentsatzen dugu berdin gertatuko dela iparretik ere eta ongi finkatu beharko dela hainbat eta hainbat ezaugarriren hedadura, ea Baztaneraino, Zugarramurdiraino, Bortziritaraino, Goizuetaraino edota Araitzeraino iritsi diren jakiteko; aldaketaren edo berrikuntzaren norabideaz egin litezkeen hipotesiak landurik, argudiatu eta eztabaidatu joko dugu aitzinera. Azken batean honela ezagutuko dugu hobeki nafarrera deitzen dugun euskalki hau. Ez dago zalantzarik beste berrikuntza batzuk Nafarroako ekialdean garatu eta hedatu direla eta badira, jakina, hegoaldean soilik ageri zaizkigunak ere. Nafarroako mendebaldera —baina ez erdialderago— iritsi diren beste berrikuntza batzuk ere ezagutzen ditugu eta iparrekoagoak diren berrikuntzez ere mintza gitezke. Gure ustez, etorkizun hurbileko eginbideen artean Nafarroako eskualdeetako hizkerak aztertzea dago, beti ere hizkera bakoitzaren ingurumariko mintzoei ere erreparaturik eta behar diren alderaketak eginez.

8.2. Bonaparteren bi nafarrerak

Nafarrerari buruz Bonapartek zuen ikuspegi bitarra, bestalde, gainditzeko modukoa dela iruditzen zaigu: bera definitzeko baitezpadakoa den ezaugarrien esplizitate gardena ez da behar den bezala egin eta hizkuntza ezaugarriak ez dira ponderatu eta konbinatu oraino alderaketa konplexuago eta askotarikoagoen bidez: artikulua luze honetan saio bat egin da. Ezaugarrien *continuum*-ak gertatzen diren erdiguneko eremuetan zail da dialektokoak edo azpidialektokoak mugatzea, baina giltzetarik bat, agian garrantzizkoena, hizkuntza-ezaugarrien konbinazio posibleek eskaintzen duten emaitzaren koherentzia eta kalitatean dagoela uste dugu: hartara, eremu lektal nahasi eta erdigunekoetan lanerako hizkuntza ezaugarri eskusiboak baliatzea ez da aski, ezaugarri gehiagoren konbinazioak onuragarriak dira, bereziki guk ezaugarri “ia eskusiboak” izendatu ditugun horienak.

Beste arazo bat ere badakar printzearen ikuspegi hark: muga dialektaltzat har litekeen isoglosa multzo horizontal garbirik ez da ageri Iruñetik goitiko alderdietan eta bereziki lexikoan ez da ageri. Dena den, horrek ez du esan nahi nafarreraren baitako hegoaldeko hizkerak edo azpiahizkerak nortasunik ez dutenik: cf. 6.3, 6.4, 6.5, 6.6 eta 6.7. azpiatalak. Gure lanean erakutsi denez, nafarreraren barreneko hegoaldeko eremuetan badago hizkeretan ageri den halako ezaugarri multzo bat, aldeak alde azpiahizkerak itxuratzen dituena; horrexegatik jardun dugu hegoaldeko hizkerak batasuna dutelako ideiarenean ildotik eta hargatik bermatu dugu beren artean *continuum* lektal bat osatzen dutelako ustea.

Honelatsu laburbilduko genuke ideia: hego-nafarreraren barrenean mendebalderantz goazen ber, Euskal Herriko erdialdeko hizkuntza ezaugarriak ugaltzen dira Euskal Herriko mendebaldekoen bat barne. Halaz ere, mendebalde hartako hizkeretan, esaterako Gesalaten, badira hegoaldeko hizkerok batzen dituen ezaugarri anitz, ekialdeko Nafarroan ere ausarki aurkitzen ditugunak eta hego-nafarrerari halako kutsu ekialdeko ematen diotenak; Nafarroako ekialdean ageri diren hizkuntza ezaugarri batzuk, esan liteke bakanago ageri direla Iruñetik goiti Nafarroako erdigunean dauden hizkeretan, hego-mendebaldeko hizkeretan baino. Hauze da, egin behar diren ñabardurak eginik, hego-mendebaldeko hizkerari eta, oro har, hego-nafarrera guztiari ekialdeko kutsu hori ematen diena, baita horren mendebaldean dagoen Gesalazkoari ere.

Aipatu da dagoeneko hego-nafarrerak duen izaera arkaikoa: cf. 6.7.

8.3. Hego-nafarreraren barreneko banaketa

Ditugun datuek Gesalazko eta Ollarango euskara ere hego-nafarreraren barreneko hizkerak direla erakusten dute; bi ibar hauen kasuan ez dago hizkuntza ezaugarririk hizkera hauek beste talde lektal batera sar daitezkeela iradokitzen duenik: nahiago genuke Muzkiko eta Olloko hizkuntzaren inguruko ezaugarri gehiago ezagut bage-neza, baina dakigunak aski koherentzia handiarekin erakusten du Goñerriko euskara-ren eitea dutela. Ez da hau beste ibar batzuetan gertatzen dena: Bonapartek Arakil ibarra / Gulibar / Txulapain / Ezkabarte / Odieta / OIaibar alderdia ere hego-nafarre-ran zekuskien, baina datuek ez dute hori bermatzen; ibar hauetako ezaugarriak ez dira hego-nafarreraren barreneko hizkeretan ageri direnak, goiti Atetz / Ultzama / Anue alderdi horretan erabiltzen direnak baizik.

Bonapartek hego-nafarreraren barrenean zekusan Esteribarko eta Erroibarko euska-rak, bestalde, arazo bereziak sortzen dizkio gure ikerketari, Erroibarko XIX. mendeko idazkietan ageri diren joera lektal batzuk ez baitira Erroibarko egungo euskara min-tzatuan bildu direnen sail berekoak, hego-nafarrerari lotuagoak baizik; iduri luke XX. mendean-edo Erroibar alderdi horretako hizkuntza ohituretan hainbat aldaketa gerta-tu dela eta Nafarroa Garaiko erdialdeko ezaugarriek sarrera handixkoa izan dutela.

Hartara, "hego-nafarrera" deituko dugun azpidialektoan hurrengo hizkerak dakus-kigu: batetik eta beren artean aldeak badirela jakinik, mendebaldekoak izendatu ditu-gunak, datuak badaudenez ezagunak direnak: bertara Gesalazkoa, Goñerrikoa, Olloibarkoa eta Oltzakoa ekarri ditugu. Hauen pean Itzarreibarko euskarari sumatu diogu halakoxe nortasuna: guti ezagutzen dugun azpihizkera honek osatuko luke hegoaldeko hego-nafarrera; gogoan hartzekoa da, halaz ere, Itzarreibarko idazkietako ezaugarrien eta Garesko inkestako emaitzen arteko batasunik ez dagoela. Erdialdeko hego-nafarrera Eguesibarko eta Artzibarko euskarak osatzen dute eta hego Esteribarko eta Erroibarko mintzoak ere sail honetara ekarri behar dira; edozein kasutan, ezaguna da Eguesibarren ez dauden berrikuntza batzuk badirela Esteribarko eta Erroibarko euskarari eta Eguesibarko berrikuntza batzuen aldean kontserbatzaileago jokatzten dutela Esteribarko eta Erroibarko hizkerek. Hego Esteribartik ezker Anue, OIaibar eta Ezkabarte aldera desberdintasuna dago. Eguesibartik goiti gauzak aldatzen hasten dira eta Ezkabarteko mintzoan ipar-erdialdekoagoak diren ezaugarri eta berrikuntza batzuk sumatzen dira; ez dira sumatzen, gainera, Eguesibar aldeko euskarari gertatu berrikuntza batzuk. Iruñeko euskara nolakoa zen ez dakigu oraingoz. Esan dezagun azkenik, Aezkoako euskara, Nafarroa Garaiko bazterrean egoteak, Nafarroa Beherea-ren ondoan egoteak eta Pirinioetako hizkera berezien ondoan egoteak ematen dioten nortasuna duenik ere, ezaugarri gehienetan hego-nafarreraren sailera inguratzen dela eta horregatik berarekin ekialdeko hego-nafarrera izeneko hizkera eratu dugula.

8.4. Hego-nafarrera nafarreraren barrenean

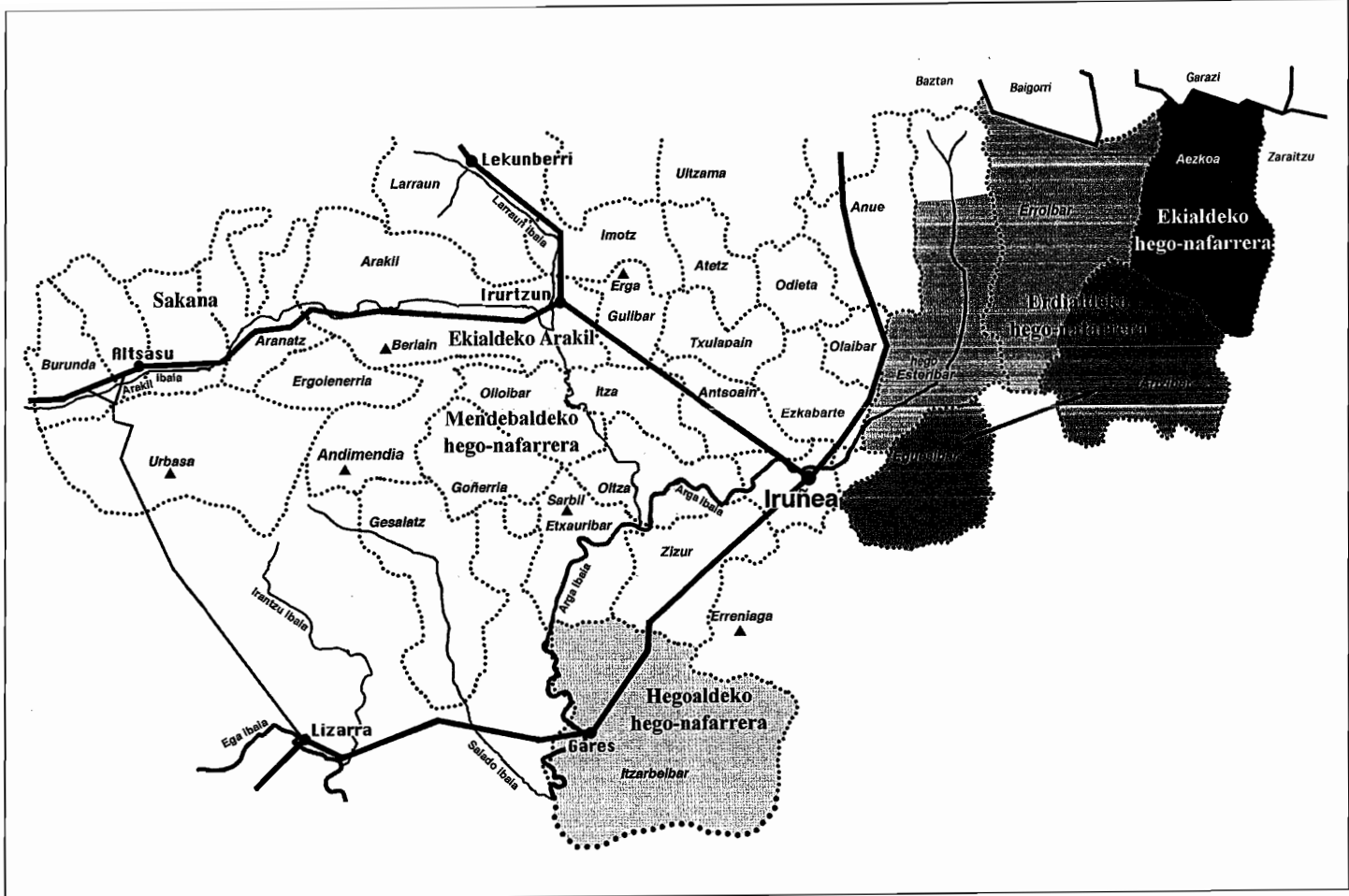
Nafarreraren lau ezaugarri nagusiak baliatzen dira hego-nafarreraz: *-on* & *-ion(e)* bilakaera bereziak (cf. Zuazo 1998b: 11), bigarren pertsona singularreko *y-* morfema, instrumentaleko atzizki apikaria eta Nor-Nori-Nork aditz saileko *-it-* pluralgilea; azken hau XVIII-XIX. mendeetan hedatu zen hegoko gure eremuan zehar. Hego-nafa-rre delako nafarrera euskalkiaren barreneko atal bat gehiago dela ez dago zalantza-rik, baina bertan zein estatus duen aipatzea komeni da.

Begien bistan dago Bonaparteren banaketari aski leial jarraitzen diola hemen egin dugun sailkapen honek: Aezkoako euskara behe-nafarreraren barrenean kokatzen zuen hark eta ekialdeko Arakilgoa guk mendebaldekoa izendatu dugun horren barrenean, delako “Iruñetik haratagokoa”. Aezkoako eta Arakilgo hizkerari dagokienez Bonaparteren ikuspegiarekiko gurea desberdina da. Gulibarko, Txulapaingo, Ezkabarteko, Odieta eta Olaiabarko mintzoak ere ez ditugu sartu hegoko talde honetara: Ezkabarteko euskarari dagokionez aipatu dira arrazoiak. Beste ibarren kasuan datu bakan dugu, baina ezagutzen dugun apurrak ez du aukerarik uzten hego-nafarrerara biltzeko. Bestalde, printzeak Etxauribarko euskara, Itzakoa, Antsoaingoa, Zizurkoa, Arangurengoa, Elortzibarkoa, Arriasoitiko, Longidakoa, Itzagaondokoa, Ibargoitiko, Urraulgoitiko eta hegoko beste ibar batzuetakoa ere hego-nafarreran sailkatu zituen; ez baititugu ezagutzen, guk ez ditugu aintzat hartu.

Alderik handiena ez da hori, ordea. Printze euskalariarendako iparraldeko eta hegoaldeko goi-nafarrera bi euskalki ziren. Guk ez dakusagu euskalki hierarkia duen Nafarroako euskararen hegoaldeko hizkerarik; guk ez dugu hego-nafarrera gainerateko nafarrerarekin aitzinez aitzin ezartzen, bata azpieuskalki bat —edo euskalki bat— eta bestea beste bat balira bezala. Guk nahiago izan dugu hego-nafarrera ondo-ondoan dituen nafarrerako beste hizkerekin alderatu, ez dugu nafarrera guztiarekin erkatu. Guretzat hego-nafarrera halako batasuna duen azpieuskalki bat da, lau aldaki edo lau hizkera lituzkeena, ezaugarri eskusibo eta ia eskusibo batzuk dituen eta ezaugarri eskusibo banatzaile ugari dituen; gure ikuspegiaren hego-nafarrera nafarreraren azpieuskalki bat da. Halaz guztiz ere, guk ezin adierazi dugu gainerateko nafarreraren zenbat azpieuskalki edo hizkera dauden, hori lan zabalago bati baitagokio; gure iritzian hori irekirik eta eskualdeetako mintzoei buruzko azterketa gehiagoren menpe gelditzen den gaia da.

“Hego-nafarrera” diogunean hizkuntzazkoa —azterketa dialektologiko bati dagokionez ezaugarri zehatzak eman dira— eta aldi berean geografikoa den izendapena darabilgu, eremu horri hizkuntza ezaugarri batzuk dagozkiola frogaturik; berdinberdin erabil litzake bestek, komeni izanez gero, “ipar-nafarrera”, “erdialdeko nafarrera”, “mendebaldeko nafarrera” edo “eki-erdialdeko nafarrera” izendapenak, eremu horietako hizkerak honela deitza bultzatzen duten hizkuntza ezaugarri batzuk badirela eta hizkera horiek batasun zenbait edota errealitatea dutela pentsatuz gero. Iruditzen zaigu, Nafarroako hizkerak gero eta hobeki ezagutu, orduan eta aiseago ezartzen ahalko ditugula nafarreraren barreneko azpieuskalkiak; hori da, guk uste, nafarrera definitzen eta ezagutzen lagunduko gaituen bidea. Geolinguistikoak eta dinamikoak diren ezaugarrien gero eta ezagutza hobea dugun ber eta historiko-diakronikoak diren ezaugarriak sakonago ezagutu ahala, are hobea eta osoagoa izan daiteke nafarrerari buruz eta oro har euskarari buruz orain dugun ezagutza, alderdi filologikoaren eta idatzizkoaren azterketa landuz, beti ere.

Ehun eta berrogeita hamar ezaugarri sistematiko eta ehunka ele eta aldaera aztertu ondoren, hona orain hego-nafarreraren inguruko ondorio hauek ematen duten ideia era grafikoan mapa batean adierazirik:

The Interpretation of Imperfective Aspect in Basque and Its Implications for Our Traditional Classification of Verbs

Asier Alcázar

(University of Southern California)

Abstract*

This paper addresses a paradox in the interpretation of verbal aspect in Basque. In Indo-European, imperfective and progressive forms coexist with overlapping interpretations. In French and Spanish, for example, both forms are used to express the progressive (Comrie 1976, Giorgi and Pianesi 1997). In contrast, the equivalent forms in Basque compete for interpretation. If available, simple imperfective forms block the progressive interpretation of compound imperfective forms, which then read unambiguously as habitual. This reading distribution supports habitual as an independent feature (Chierchia 1995, Cinque 1999). In addition, simple forms replace the progressive form. The two losing forms contain the verbal suffix -t(z)en, considered an imperfective aspect marker (Ortiz de Urbina 1989, Laka 1990). I propose that -t(z)en lacks semantic content and that the blocking effect derives from competition for affix insertion. My proposal accounts for the syntactic and morphosemantic idiosyncrasies of the data set, which had not received a principled explanation to date. The conclusions of this analysis make it unnecessary to treat verbs with simple forms as a separate class, unlike the tradition in descriptive grammars of Basque.

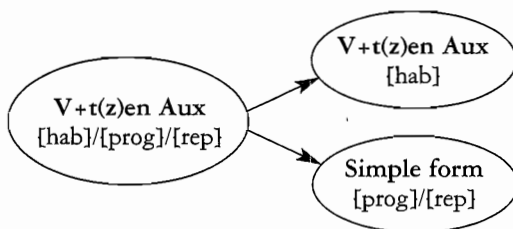
1. Introduction

My paper examines an unexpected phenomenon of semantic competition in Basque, a language isolate spoken on both sides of the Pyrenees (Comrie 1981, Dixon 1994, Primus 1999). In this language, a verb inflected with the suffix *-t(z)en* can be interpreted as progressive or habitual. Thus, Ortiz de Urbina (1989) and Laka

* I wish to thank the committee members for my MA Research Paper *Aspectual Interpretation in Basque*: Hagit Borer, Roumyana Pancheva, Mario Saltarelli, and Philippe Schlenker. Also thanks to Pablo Albizu, Santos Avilés, David Embick, James Higginbotham, Itziar Laka, Karine Megerdooimian, Jon Ortiz de Urbina, Barry Schein, and the audiences at GSIL Workshop 2001 and ConSOLE XI. I am indebted to two anonymous reviewers who provided insightful comments and suggestions. All errors are my own. This piece of research was partly funded by a grant from the Department of Education of the Basque Government.

(1990), among many, assume that this suffix is an imperfective aspect marker because it syncretizes both interpretations (Comrie 1976). As a footnote to the former assumption, it is noted that if a simple form is part of the paradigm, then $V+t(z)en$ Aux (see figure 1) cannot be interpreted as progressive. Incidentally, the reportive reading—normally associated with imperfective forms (Giorgi and Pianesi 1997)—is also lost. I coin the term *imperfective paradox* here to refer to the paradigm schematically shown in Figure 1.

(1) Figure 1. The imperfective paradox: a split in the interpretation of the verbal suffix $-t(z)en$.

The data is puzzling. In languages that have a set of imperfective and progressive forms (where the imperfective form can also be interpreted as progressive), the aspectual interpretation of each form is independent of one another (Giorgi and Pianesi 1997). For instance, in the Indo-European languages that surround Basque, French and Spanish, the progressive form does not prevent the progressive interpretation of the imperfective form.

The split interpretations are a product of simple forms and only a handful of verbs have them. The Basque grammatical tradition refers to these as the *trinko* class (see Zubiri 2000 and references therein). The predicates in the *trinko* class have been segregated from the ordinary class with good reason. Grammarians point out morphological differences, for only the verbs in the *trinko* class may have finite forms, as well as semantic differences, namely, the imperfective paradox. In this paper I conclude that the only difference between the two classes is syntactic, and that such difference is arbitrarily associated with the *trinko* class for phonological reasons.

For the reader's convenience I will consistently refer to the verbs that may have simple forms as '*trinko* verbs' or the '*trinko* class' as a naming convention. The *trinko* class could be defined morphologically by having simple forms. Ordinary verbs—not including the *trinko* class—lack simple forms (ex. 3). In fact, all tenses in Basque involve a participial form and a conjugated auxiliary. *Trinko* verbs have mostly compound forms (ex. 4a), but some aspectual values require simple forms (ex. 4b).

(2) Table 1. Verb classes in Basque divided by form and some of their interpretations.

Verb class	Compound	Readings	Simple	Readings
Ordinary	$V+t(z)en$ Aux	[hab] [prog] [rep]	————	————
<i>Trinko</i>	$V+t(z)en$ Aux	[hab]	$V+Asp+T$	[prog] [rep]

- (3) Ni-k borobil-ak marraz-ten ditut
 I-Erg circle-Abs.Pl draw-Def¹ have.1Sg.3Pl
 'I draw circles/I am drawing circles'
- (4) a. Ni-k liburu-ak erama-ten ditut
 I-Erg book-Abs.Pl carry-Def have.1Sg.3Pl
 'I carry books/*I am carrying books'
- b. Ni-k liburu-ak daramatzat
 I-Erg book-Abs.Pl carry.1Sg.3Pl
 'I am carrying books'

The predicates with simple forms do not constitute a natural class from a semantic perspective. Concerning aktionsart, by way of example, the four categories of inner aspect are represented (Vendler 1967, see Verkuyl 1989 for an equivalent compositional approach). We find states (e.g. *izan* 'be', *etzan* 'lie/rest'), activities (e.g. *ibili* 'move/walk', *esan* 'say'), achievements (e.g. *liburua ikusi* 'see the book', *abotsa entzun* 'hear the voice'), and accomplishments (e.g. *euritakoa ekarri* 'bring an umbrella', *Madrilera etorri* 'come to Madrid').

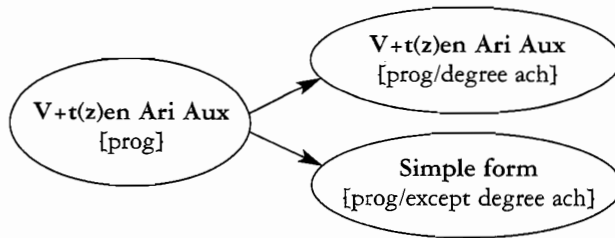
The ordinary class does not participate in the split interpretations. It is noteworthy that Basque has two periphrastic constructions that convey the progressive and habitual independently (ex. 5). These forms do not prevent an ordinary verb from expressing the progressive —as simple forms do— or habitual.

- (5) a. Ni borobil-ak marraz-ten ari naiz (*ari* requires abs subjects and *be*)
 I.Abs circle-Abs.Pl draw-Def Prog be.1Sg
 'I am drawing circles'
- b. Ni-k borobil-ak marraz-tu ohi ditut (*ohi* requires perfective aspect)
 I-Erg circle-Abs.Pl draw-Per Hab have.1Sg.3Pl
 'I draw circles/I have been drawing circles'

Conversely, the interpretation of *-t(z)en* in the *trinko* class affects the *ari* construction. As noted above, simple forms block the progressive interpretation of *-t(z)en*. The *ari* construction builds on an event inflected with this morpheme, which then bears a progressive reading. Perhaps not surprisingly, this construction vanishes in the *trinko* class. The simple form alone expresses the progressive (ex. 7). *Ari* is used with degree achievements only (achievements with a subevent structure that expands over time; ex. 8 cfr Laka 1993b, modified). Degree achievements cannot resort to the simple form as a means to express the progressive (see Alcázar 2002a).

¹ The suffix *-t(z)en* cannot be glossed as an imperfective aspect marker. The reason being that the interpretation of *-t(z)en* is inconsistent (compare ex. 3 to ex. 4a). Instead, I will gloss *-t(z)en* as default aspect marker.

(6) Figure 2. A second split in the interpretation of *-t(z)en*: the *ari* construction.

- (7) a. Jon-ek liburu-a darama
 Jon-Erg book-Abs.Sg carry.3Sg.3Sg
 'John is carrying the book'
- b. *Jon liburu-a erama-ten ari da
 Jon.Abs book-Abs.Sg carry-Def Prog be.3Sg
 'John is carrying the book'
- (8) a. Liburu honi kolore-a joa-ten ari zaio
 Book this.to color-Abs.Sg go-Def Prog be.3Sg.3Sg(dative)
 'This book is losing its color'
- b. Jende-a uholde-ka etor-tzen ari da
 People-Abs.Sg flood-ly come-Def Prog be.3Sg.
 'People are arriving in floods'

The interpretation of *-t(z)en* in (ex. 3-4, 7-8) raises a number of questions. Why do simple forms block the progressive interpretation of *V+t(z)en Aux* (figure 1)? Why is it the case that periphrastic forms that also express imperfective values do not cause a similar blocking effect (ex. 5)? What is the reason for the *ari* construction to be underrepresented in the *trinko* class (ex. 7b, 8)? Given this state of affairs, what is the meaning of the verbal suffix *-t(z)en*? Why is it allowed to alternate in interpretation (ex. 3 vs 4, 5a vs 7b)? There is also the related question of why simple forms are limited to the *trinko* class and further restricted to a set of imperfective values (table 1).

In this paper, I argue that *-t(z)en* is a default aspect marker, and that the split interpretations as shown in figures 1 and 2 are the result of competition for affix insertion. I assume that Basque has an imperfective morpheme that is morphologically conditioned to the *trinko* class and phonologically null (e.g. similarly to the past/past participle morpheme in *put, cut...*). This morpheme offers a simultaneous explanation for the distribution of the blocking effect and the changes in the interpretation of *-t(z)en* in compound and periphrastic forms of the *trinko* class. In addition, it motivates the formation of simple forms. The analysis then makes it unnecessary to divide Basque verbs into two distinct classes.

The structure of the paper is as follows. Section 2 offers a brief overview of imperfective aspect and the main reason why *-t(z)en* has been identified with this aspectual value. Details of aspectual interpretation concerning imperfective forms in Basque are

given in section 3. Section 4 is a summary and assessment of earlier proposals. An analysis where the alternating interpretation of *-t(z)en* does not result from competition for affix insertion is probed in Section 5, which elicits that such analysis is inadequate. Section 6 illustrates my analysis. The paper finishes with some concluding remarks.

2. Imperfective aspect and the verbal suffix *-t(z)en* in Basque

Imperfective verbal forms yield either habitual or progressive readings of events (Comrie 1976), with the possibility of expressing future-oriented readings and/or reportive readings in the present (Giorgi and Pianesi 1997). This verbal aspect is morphologically marked in some languages. For example, Italian has an imperfective past (ex. 9a) and a perfective past (ex. 9b).

- (9) a. Laura studi-av-a nella biblioteca
 Laura study-Imp-3Sg in.the library
 ‘*Laura used to study in the library/Laura was studying in the library*’
 b. Laura studi-ò nella biblioteca
 Laura study-3Sg.past in.the library
 ‘*Laura studied in the library*’

Basque has distinct verbal suffixes that relate to perfective and imperfective interpretations in present (ex. 10) and past forms (ex. 11). Several morphologically conditioned morphemes indicate perfective aspect on the verb, namely *-tul-il-n*, (ex. 10a, 11a; see Ortiz de Urbina 1989). The only visible morpheme relating to imperfective aspect is *-t(z)en*, which is phonologically conditioned (see Hualde 1991). Yet this assumption needs reviewing given the interpretation of *-t(z)en* in compound and periphrastic forms of the *trinko* class (ex. 3, 7b).

- (10) a. Laura-k liburutegi-an ikas-i du
 Laura-Erg library-in study-Per²have.3Sg.3Sg
 ‘*Laura has studied in the library*’
 b. Laura-k liburutegi-an ikas-ten³ du
 Laura-Erg library-in study-Def have.3Sg.3Sg
 ‘*Laura studies in the library/Laura is studying in the library*’

² The distribution of auxiliaries *be* and *have* in Basque resemble the auxiliary distribution in Italian described in Burzio (1986). Transitives (e.g. *give*) and unergatives (e.g. *phone*) select auxiliary *have*, while unaccusatives (e.g. *arrive*) and anticausatives/inchoatives (e.g. *break*) select *be* (see Laka 1993a, 1995; incidentally, see Alcázar 2003b for an analysis of Basque as a split-intransitive language in the typological sense). More generally, *be* is used with passives, *ari* and valence reduction (see Saltarelli 1988 and references therein).

³ The suffix *-t(z)en* expresses the reportive reading in the present.

- (1) a. Bi-garren ezen-ean, Laura-k liburutegi-an ikas-ten du
 Two-ordinal scene-in, Laura-Erg library-in study-Def have.3Sg.3Sg
 ‘*In the second scene, Laura studies in the library*’
 b. *Bi-garren ezen-ean, Laura-k liburutegi-an ikas-i du
 Two-ordinal scene-in, Laura-Erg library-in study-Per have.3Sg.3Sg
 ‘*In the second scene, Laura studies in the library*’

- (11) a. Laura-k liburutegi-an ikas-i zuen
 Laura-Erg library-in study-Per have.3Sg.3Sg.past
 'Laura studied in the library'
- b. Laura-k liburutegi-an ikas-ten zuen
 Laura-Erg library-in study-Def have.3Sg.3Sg.past
 'Laura used to study in the library/Laura was studying in the library'

3. The blocking effect on the interpretation of *-t(z)en*

This section elaborates on the facts of aspectual interpretation and cross-linguistic predictions discussed in the introduction, elucidating the readings of simple forms and bringing about the uniqueness of the blocking effect observed in Basque.

As noted earlier, simple forms are limited to an arbitrary class of verbs, which exceptionally allows them. While this class has predicates that are frequently used, it has been in decay for the past four centuries. The prognosis is that the class will eventually become obsolete, with the possible exception of auxiliaries *be* and *have*. The aspectual value of the simple forms is imperfective (see Alcázar 2002a, 2003a). The following sentences (ex. 12) contain time modifiers that are compatible with imperfective aspect to better illustrate these aspectual values:

- (12) a. Laura **une** hon-etan liburutegi-ra doa ikas-te-ra
 Laura.Abs moment this-in library-to go.3Sg study-Nom-to
 'At this moment, Laura is going to the library to study'
- b. Ezena hor-retan, Laura liburutegi-ra doa ikas-te-ra
 scene that-in, Laura.Abs library-to go.3Sg study-Nom-to
 'In that scene, Laura goes to the library to study'
- c. Laura **bihar** liburutegi-ra doa ikas-te-ra
 Laura.Abs tomorrow library-to go.3Sg study-Nom-to
 'Laura goes to the library to study tomorrow'
- d. Laura **azken aldi hon-tan** liburutegi-ra doa ikas-te-ra
 Laura.Abs last time this-in library-to go.3Sg study-Nom-to
 'Laura goes to the library to study these days'

In this class, the suffix *-t(z)en* can no longer express the progressive or reportive. The sentences below (ex. 13) employ the same time modifiers as in (ex. 12) above (there is no need to exemplify the use of a future-oriented adverb with a verb inflected with *-t(z)en* because this suffix cannot express the futurate regardless of class). As a result, verbs inflected with *-t(z)en* are non-ambiguous in the sense that their aspectual interpretation is fixed to habitual.⁴

⁴ A similar kind of blocking effect can be observed in the nominal domain in English: (*the*) nouns (e.g. *school, hospital, church...*). In this set of nouns, which varies according to the dialect of English, there is a split in interpretation as well. The use of the bare noun expresses that one goes to that edifice to partake of the purpose for which it was built. When the article is introduced, the intended meaning is that one goes to that edifice for some other purpose (ex. 2 below). This contrasts with the set of nouns that refer to edifices outside this class. These nouns require the article and are ambiguous between the two interpretations (ex. 1 below). Therefore, (*the*) nouns could be viewed as a parallel case

- (13) a. *Laura une hon-etan liburutegi-ra joa-ten da ikas-te-ra
 Laura.Abs time this-in library-to go-Def be.3Sg study-Nom-to
 'At this moment, Laura is going to the library to study'
- b. Laura azken aldi hon-tan liburutegi-ra joa-ten da ikas-te-ra⁵
 Laura.Abs last time this-in library-to go-Def be.3Sg study-Nom-to
 'Laura goes to study to the library these days'
- c. *Ezena horretan, Laura liburutegi-ra joa-ten da ikas-te-ra
 Scene that-in, Laura.Abs library-to go-Def be.3Sg study-Nom-to
 'In that scene, Laura goes to the library to study'

This phenomenon of semantic competition cannot be observed in other languages, where imperfective and progressive forms coexist with overlapping interpretations (e.g. see Giorgi and Pianesi 1997 for examples from Indo-European). In languages where imperfective forms are available (and the progressive is one of the possible readings), the presence of less ambiguous or plainly unambiguous forms does not upset the interpretation of the imperfective forms. For example, the simple present in peninsular Spanish is an imperfective form (ex. 14a) ambiguous between the progressive and habitual, among other possible readings. The progressive form can also express the progressive reading for the same verbs (ex. 14b).

- (14) a. Laura estudi-a en la biblioteca
 Laura study-3Sg in the library
 'Laura studies in the library/Laura is studying in the library'
- b. Laura est-á estudi-ando en la biblioteca
 Laura be.3Sg study-ing in the library
 'Laura is studying in the library'

In addition to imperfective forms, some languages express the habitual and the progressive independently. For example, Peninsular Spanish has a progressive form (ex. 14b above); the simple present in English expresses the habitual reading. Similarly, Basque has two independent forms that express the progressive and habitual unambiguously: *ari* (ex. 16) and *ohi* (ex. 17), respectively. As in Indo-European languages, the existence of these forms does not upset the progressive or the habitual interpretation of ordinary verbs in Basque (ex. 15).

- (15) Laura-k liburutegi-an ikas-ten du
 Laura-Erg library-in study-Def have.3Sg.3Sg
 'Laura studies in the library/Laura is studying in the library'

to the *trinko* class. Like the simple form, the bare noun cancels one of the interpretations that the noun with the article has. Thanks to James Higginbotham for pointing this parallel.

(1) I go to the library to check out a journal/to pick up my kids

(2) I go to church to attend mass/I go to the church to pick up my kids

⁵ The habitual reading in the *trinko* class is subject to restrictions. The compound form is the preferred choice to express habitual, but it is disallowed in generic contexts (middles excepted). The simple form is used in generic contexts and proverbs. It can also express some form of habituality with the aid of adverbials (as in ex. 12d above), but many of these are disallowed, especially those with universal quantification (explicitly, as in *egun-ero* 'every day (day-ly)', or implicitly as in *ostegun-etan* 'on Thursdays (Thursday-Loc.pl)'). In contrast, simple forms do well in when-clauses, widely assumed to involve universal quantification. This fact is all the more puzzling on the observation that the formation of when-clauses in Basque involves the locative suffix, albeit in the singular.

- (16) Laura liburutegi-an ikas-ten ari⁶ da
 Laura.Abs library-in study-Def Prog be.3Sg
 'Laura is studying in the library'
- (17) Laura-k liburutegi-an ikas-i ohi du
 Laura-Erg library-in study-Per Hab have.3Sg.3Sg
 'Laura studies in the library'

4. Earlier proposals

This paradox in the interpretation of imperfective aspect in Basque has been dealt with in the literature in passing, yet as shown in figure 1 only. I have observed two major trends. One trend assumes that the morpheme *-t(z)en* is an imperfective marker and regards the lost readings in the *trinko* class as a matter for further research (e.g. Ortiz de Urbina 1989, Laka 1990). A priori, this stance has the advantage that it has broad empirical coverage. On the other hand, one other prominent trend would assume that the surviving reading of *-t(z)en*, habitual, indicates the basic value of this morpheme (e.g. Arregi 2000). This assumption reverses the paradox as I have presented it in this paper. How readings are gained for verbs outside the *trinko* class is left uncharted. This stance has the seeming disadvantage that it has narrow empirical coverage.

In my understanding of this issue, the above assumptions do not serve as starting points to account for the phenomenon under scrutiny in figure 1 only, or comprehensively considering both figure 1 and 2. In the first place, either approach would depart without a clear idea of why the interpretation of *-t(z)en* varies according to verb class (ex. 3 vs 4, 5a vs 7b). Second, the absence of blocking effects from periphrastic *ari* and *obi* starts off not being part of the paradox, at least at the descriptive level. Third, following the same line of argument, the restriction of the *ari* construction to degree achievements in the *trinko* class is not considered either.

5. Is there actual competition?

This section explores the possibility that the paradox in the interpretation of imperfective aspect might be a mirage, rather than the effect of competition in a component of the grammar. While this approach may provide a formal account of the data, it comes at a theoretical cost and it does not offer an insight into the phenomenon.

As a first step in building a theory, one has to assess whether the blocking effect that simple verbal forms have over compound and periphrastic forms is in actuality an instance of semantic competition. The answer to this depends on the characterization of the morpheme *-t(z)en* when it combines with predicates of the *trinko* class. Indeed, one could approach this paradox assuming that the suffix *-t(z)en* interpreted as imperfective and the suffix *-i(z)en* interpreted as habitual are not the same morpheme: they happen to share the same pronunciation. This assumption would take care of the changing interpretation of *-t(z)en* and the seemingly blocking effect (which in fact would not exist).

⁶ Note that *ari* affects case morphology as well as verbal agreement (see Izagirre 2001). Here I focus on the aspectual value of *ari*. I mean to illustrate that the progressive and habitual can be expressed independently without giving rise to a blocking effect.

The assumption entertained here can be pursued in the framework of the Strong Lexicalist Hypothesis. This theory requires further commitment to a certain view of morphology where we need to assume a lexicon component that houses a fully inflected representation of words. For Basque morphology, this translates as four lexical entries for imperfective aspect for ordinary verbs (e.g. *jan* 'eat', ex. 18) and five for *trinko* verbs (e.g. *joan* 'go', ex. 19):

(18) a. ja-ten	'eat[progressive]'	(19) a. doa	'go.3Sg [progressive]'
b. ja-ten	'eat[reportive]'	b. doa	'go.3Sg [reportive]'
c. ja-ten	'eat[habitual]'	c. doa	'go.3Sg [futate]'
d. ja-ten	'eat[generic]'	d. doa	'go.3Sg [generic]'
		e. joa-ten	'go [habitual]'

From this perspective, *trinko* verbs inflected with *-t(z)en* cannot be interpreted as progressive, reportive or generic, for the reason that the corresponding forms, *-t(z)en* [progressive], *-t(z)en* [reportive] and *-t(z)en* [generic], do not exist in this special class. In addition, it follows from this analysis that the *ari* construction should not exist in the *trinko* class, as *-t(z)en* [progressive] is not available. However, the existence of the *ari* construction with degree achievements would motivate one additional morpheme: roughly, *-t(z)en* [*progressive for degree achievements only*]. This last morpheme would be accessible to both ordinary and *trinko* verbs.

As the reader may appreciate, the Strong Lexicalist Hypothesis succeeds in accounting for all the data, albeit in a fairly accidental fashion; namely, all meanings arbitrarily expressed by *-t(z)en* are available to ordinary verbs, but the *trinko* class has access to a subset of them only. This approach would also require some explanation about why simple forms are interpreted as imperfective. For instance, by virtue of a default interpretive mechanism (Arregi 2000): if a verb does not come specified for aspect, interpret it as imperfective (why not have this as an option for ordinary verbs too?). Or else assume that there is an imperfective morpheme that is phonologically null (Laka 1990). From the current approach, four of these would be required: \emptyset [progressive], \emptyset [reportive], \emptyset [futate], \emptyset [generic]. Finally, the motivation for verb movement to Tense in simple forms and its connection with imperfective readings is not brought about either.

The Weak Lexicalist Hypothesis, which does not include inflectional morphology in the lexicon, could also account for at least part of the Imperfective Paradox of Basque in a similar accidental fashion, but at the point of lexical insertion. Lexical insertion would prevent certain derivations from converging at PF by allowing only derivations for which a morphological form can be provided. For instance, we could assume that ordinary verbs are always compound because this class of verbs does not have a morpheme that can express both Aspect and Tense. In contrast, the *trinko* class would have a morpheme that can express both Aspect and Tense. How the Weak Lexicalist Hypothesis could account for the interpretation split in figure 2 would have to be worked out.

In the following section, which elaborates my proposal, I assume that there is a single *-t(z)en* morpheme, and thus understand that the blocking effect is an instance of semantic competition. I believe that the reading distribution can be better captured with the idea that interpretations for which no morpheme exists are expressed

by means of a default morpheme. I propose to derive the interpretation of the default and the blocking effect arising with simple forms as the outcome of choices in affix insertion. These two claims are sufficient to answer the various questions posed by the inconsistent interpretation of imperfective and progressive forms.

6. The blocking effect as a result of competition for affix insertion

6.1 On the absence of blocking effects in the ordinary class

The first part of this section proposes that $-t(z)en$ has no meaning. Considering $-t(z)en$ as a default for aspect fares equally well with $-t(z)en$ as an imperfective morpheme as far as ordinary verbs are concerned. This move answers one of the questions raised in the introduction: why the independent progressive *ari* and habitual *obi* constructions in Basque do not cause blocking effects. I propose that their heads target a higher aspectual projection, instead of the position where $-t(z)en$ is inserted. In addition, this section lays the ground for the analysis based on competition for insertion developed in section 6.2.

Granted that $-t(z)en$ is a single morpheme, its inconsistent interpretation (figures 1 and 2) points out that this morpheme may not contain semantic information,⁷ only information about its position in the syntax (e.g. aspectual suffix). Note that whether or not morphemes contain phonological information is a matter open for discussion, as it depends on the choice of theoretical framework. By way of example, in Distributed Morphology (Halle and Marantz 1993) morphemes split in two: *morphemes* and *vocabulary items*. Morphemes are bundles of syntactic and semantic features; vocabulary items contain the phonological representation and a subset of the syntactic and semantic features of their corresponding morpheme.

Let us contemplate the idea that $-t(z)en$ has no semantic information (ex. 20).

- (20) Set of aspectual morphemes in Basque [to be extended]
$-tu$, $-i$, $-n$	[perfective]	morphologically conditioned
$-t(z)en$	[]	phonologically conditioned

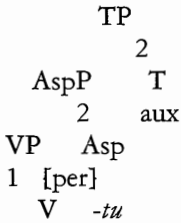
The insertion of $-t(z)en$ takes place when there is no suitable morpheme to express a given aspectual value (i.e. non-perfective). I am open on how to handle the decision of morpheme insertion in technical terms, which is theory-dependent as well. We could match the features in the morpheme against an absolute set of abstract features expecting a one-to-one correspondence for a successful match (e.g. assuming the Strong/Weak Lexicalist Hypothesis) or match just a proper subset of the morpheme features, where even a relative match would succeed (e.g. assuming underspecification in Distributed Morphology, Halle and Marantz 1993).

Technical implementations notwithstanding, the prediction is that $-t(z)en$ is a default expressing non-perfective aspectual values (ex. 22). This prediction does not prevent the blocking effect as shown in figure 1 and 2, for the blocking effect does

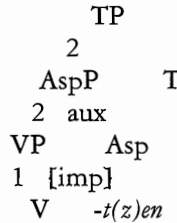
⁷ Demirdache and Uribe-Etxebarria (1998) propose that $-t(z)en$ was originally bimorphemic: Nominalizer $-t(z)e$ + Locative $-n$. They argue that locatives are a common source of the progressive across languages (e.g. *John is at-crossing the street*).

not involve perfective aspect. In contrast, the earlier assumptions in the literature attribute some semantic content to *-t(z)en* and, at that point, become incongruent with the Imperfective Paradox.

(21) Perfective

(22) Non-Perfective/default

As already mentioned, progressive *ari* and habitual *obi* do not affect the interpretation of *-t(z)en*. *Ari* and *obi* are free morphemes inserted in a position over Aspect Phrase (see ex. 24 and 25 below). The proposal predicts then that these periphrastic constructions will not cause a blocking effect because their syntactic locus is different from that of *-t(z)en*. An updated set of aspectual morphemes is given in (ex. 23):

(23) Set of aspectual morphemes in Basque [extended]:

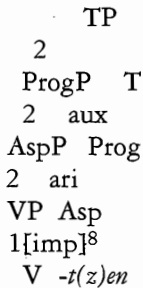
a. Bound

- tu, -i, -n [perfective]
- t(z)en []

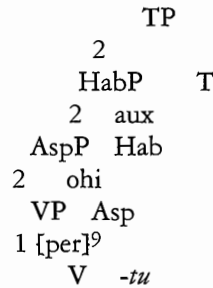
b. Free

- morphologically conditioned *ari* [progressive]
- phonologically conditioned *obi* [habitual]

(24) [V+t(z)en] ari aux

(25) [V+tu] ohi aux

⁸ Basque morphology suggests a Progressive Phrase and a Habitual Phrase. The structures proposed in (ex. 24-25) are not parallel configurations. For one thing, these higher aspectual heads impose different morphological requirements (e.g. *ari* determines auxiliary selection and subject case). This caveat could be extended to imperfective forms as well. Regarding (ex. 24), it would seem that the progressive form in Basque is built on top of an imperfective form. But it could also be argued that imperfective forms contain a Progressive Phrase with a null head if interpreted as progressive. Similarly, imperfective forms would have a Habitual Phrase with a null head if interpreted as habitual (indeed, this could be the case of *V+t(z)en* in the *trinko* class —ex. 4a). From this perspective, the structure of imperfective forms could vary depending on their interpretation. I leave as a matter for further research the issue of why and how imperfective forms can yield the progressive reading in the relevant languages.

⁹ Sentences with habitual *obi* often translate as a simple present (e.g. *John sells houses*) or a present perfect continuous (e.g. *John has been selling houses*). Either translation captures the habitual reading of sentences

Ari and *obi* occur between the participle and the auxiliary. Of the two, they relate more strongly to the participle. This can be observed in Negative Fronting (Laka 1990), where Neg attracts the auxiliary (compare ex. 26a to ex. 26b). *Ari* and *obi* remain in place in negative sentences (see ex. 27-28). In contrast, every other element occurring between the participle and the auxiliary is carried over with the latter (e.g. interrogative *al*, dubitative *ote*... see Ortiz de Urbina 1989 for examples).

- (26) a. Laura-k liburutegi-an ikas-ten du
 Laura-Erg library-in study-Def have.3Sg.3Sg
 'Laura studies in the library/Laura is studying in the library'
- b. Laura-k ez du liburutegi-an ikas-ten
 Laura-Erg Neg have.3Sg.3Sg library-in study-Def
 'Laura does not study in the library/Laura is not studying in the library'
- (27) a. Laura liburutegi-an ikas-ten ari da
 Laura.Abs library-in study-Def Prog be.3Sg
 'Laura is studying in the library'
- b. Laura ez da liburutegi-an [ikas-ten ari]
 Laura.Abs Neg be.3Sg library-in study-Def Prog
 'Laura is not studying in the library'
- (28) a. Laura-k liburutegi-an ikas-i ohi du
 Laura-Erg library-in study-Per Hab have.3Sg.3Sg
 'Laura studies in the library'
- b. Laura-k ez du liburutegi-an [ikas-i ohi]
 Laura-Erg Neg have.3Sg.3Sg library-in study-Per Hab
 'Laura does not study in the library'

The first subsection has shown that my proposal covers the same amount of data, with no additional theoretical cost, as the bona fide assumption in Ortiz de Urbina (1989) and Laka (1990) that *-t(z)en* is an imperfective morpheme. Also, at this point my proposal offers a partial account of the distribution of the blocking effect, which is predicted not to arise from periphrastic forms.

6.2 Deriving the blocking effect on imperfective forms: figure 1

The second subsection of my analysis opens with a discussion of two earlier proposals concerning the aspectual interpretation of simple forms mentioned in section 5. The first considers that simple forms are defective for aspect (Arregi 2000), and the second that simple forms have a phonologically null aspectual morpheme (Laka 1990). The former is not compatible with the competition for insertion analysis; the latter is. Under my competition for insertion approach, the $-\emptyset$ morpheme prevents the insertion of the default to express imperfective values in the *trinko* class. This is

with *obi*. However, note that the simple present has the option of a generic reading in English (e.g. What John does for a living is sell houses; even if John has not sold a house yet). *Obi* disallows the generic reading. Hence, the use of the present perfect continuous in the gloss, which forces a habitual reading. This may serve as a tentative explanation of why *obi* requires perfective aspect.

congruent with the natural class of aspectual values that simple forms express and predicts the blocking effect as shown in figure 1. Since ordinary verbs do not have an imperfective morpheme of their own, the default spells out imperfective aspectual values in this class, as shown in section 6.1.

Let us turn to the Imperfective Paradox in the light of my proposal, concentrating on figure 1 first. The next section discusses figure 2.

As shown earlier, the phenomenon of semantic competition arises from the existence of simple forms. Simple forms express imperfective values, namely progressive, reportive, generic and, with the aid of adverbials, some form of habituality (see ex. 12 in section 3). The paradox lies in the blocking effect that these forms have on the interpretation of *-t(z)en*, where only habitual survives, becoming the dominant form for this reading (see ex. 13). There are two earlier assumptions concerning the aspectual specification of simple forms in Laka (1990) and in Arregi (2000), even though their focus is not aspectual interpretation (see Alcázar 2002a, 2003a instead). My analysis will serve as an independent means to assess their proposals.

Arregi (2000) assumes that simple forms have no aspectual features and that a default interpretive mechanism is invoked to interpret them. In the tree representations of Arregi, simple forms do not project an aspectual phrase, while compound forms do. Simple forms are defective for Arregi. In addition, simple forms differ from compound forms in verb movement (following Laka 1990). In compound forms, the verb moves up to Aspect and stays there (ex. 29a). In simple forms, the verb moves to Tense (ex. 29b) to avoid violation of a morphological constraint, proposed by Arregi, against uninflected verb roots. Indeed, some constraint is necessary on the observation that verbs do not surface as roots (e.g. the citation form is the perfective participle: *amai-tu* 'finish-Per'). In compound forms, the verb moves to Aspect only, as this movement suffices to satisfy the morphological constraint.

On the other hand, Laka (1990) assumes that simple forms have an aspectual phrase headed by a null morpheme that is phonologically null, and with an intricate aspectual characterization (1993b). In the tree representations of Laka, both compound and simple forms project an aspectual phrase. The aspectual interpretation of simple forms thus proceeds in the same way as the interpretation of compound forms. The only difference between the two lies in verb movement. In compound forms, the verb moves up to Aspect only (ex. 30a). In contrast, in simple forms the verb moves through Aspect all the way to Tense (ex. 30b). The reason is possibly to add some phonological weight to the verb. This is unnecessary in compound forms because they take bound aspectual suffixes with phonological content (ex. 23a).

(29) a. Compound

TP
2
AspP T
2 aux
VP Asp
1 {imp}
V <i>-t(z)en</i>

b. Simple

TP
2
VP T
1
V

(30) a. Compound TP 2 AspP T 2 aux VP Asp 1 [?] V <i>-t(z)en</i>		b. Simple TP 3 AspP T 2 VP Asp 1 [imp] V \emptyset
---	--	---

In this paper, I propose to derive the blocking effect from choices in affix insertion. Semantic competition with simple forms indicates that some morpheme prevents the insertion of the default for the progressive and reportive interpretations. The absence of a blocking effect caused by progressive *ari* and habitual *obi* shows that competition for insertion is limited to the aspectual node closest to the verb. Arregi considers simple forms defective for aspect; therefore, his proposal is not compatible with competition for insertion, as there is no room to insert an aspectual morpheme.¹⁰ In contrast, Laka's proposal is compatible with competition for insertion, since she considers that simple forms project an aspectual node headed by a null morpheme (ex. 31).

(31) Set of aspectual morphemes in Basque [final extension]:

a. Bound <i>-tu, -i, -n</i> [perfective] <i>-t(z)en</i> [] \emptyset [imperfective]		b. Free morphologically conditioned <i>ari</i> [progressive] phonologically conditioned <i>obi</i> [habitual] morphologically conditioned to the <i>trinko</i> class
---	--	--

In view of the earlier examples in (12), the aspectual information expressed by \emptyset is imperfective. It is important to stress here that \emptyset is a true imperfective morpheme, unlike *-t(z)en*, which expresses a set of imperfective values in the ordinary class (ex. 3), yet only one value—habitual—in the *trinko* class (ex. 4a, 13). This reading distribution suggests that habitual is a feature of its own (Higginbotham p.c.), projecting over the aspectual node (Cinque 1999, see Chierchia 1995 on generic readings), much as the position of *obi* suggests in (ex. 5b, 25; see fn 9).

This subsection has shown that competition for insertion can account for the paradox illustrated in figure 1 and at the same time preserve the empirical ground covered for ordinary verbs. Assuming an imperfective morpheme morphologically conditioned to the *trinko* class makes it unnecessary to posit an independent interpretive mechanism for simple forms. In addition, it provides a straightforward answer to the question of why this phenomenon of competition is limited to the *trinko* class. And it cancels the traditional argument in Basque grammars that the *trinko* verbs are semantically distinct from ordinary verbs.

¹⁰ If simple forms have no aspectual node, the interpretation of *-t(z)en* cannot be disturbed due to competition for insertion. Perhaps for this reason, Arregi proposes that this morpheme expresses habitual and thus his approach is equivalent to the mirror image of the Imperfective Paradox (figure 1 only) as presented in this paper. Arregi does not provide a thesis to account for the readings that, from his perspective, *-t(z)en* gains in the ordinary class.

6.3. Verb movement as a repair-strategy and the *ari* construction: figure 2

This section discusses the motivation for the verb to move to Tense in simple forms. I propose that this movement is a repair strategy caused by inserting $-\emptyset$. I assume that what prevents verbs from surfacing as stems is a phonological condition on representation. This proposal offers a simultaneous explanation for the formation of simple forms and the vanishing of the *ari* construction in the *trinko* class.

The only case where the verb carries tense in Basque is limited to the *trinko* class: the imperfective forms. Verb movement to Tense seems a repair strategy to prevent that the verb surface as a root. One could capture the observation that Basque verbs do not surface as roots by a phonological well-formedness condition. In that case, one need not assume with Arregi (2000) that simple forms are defective for aspect. If anything, the compound form would be defective for aspect, as it loses interpretations by comparison with verbs outside this class. Then, $-\emptyset$ appears as the cause of verb movement to Tense.

Let us show one test from Laka (1990) proving that simple forms result from syntactic verb movement to Tense (i.e. not affix hopping as in English; see Ortiz de Urbina 1989 for additional tests: e.g. intervening particles, complementizer agreement). The attraction of tense in negative sentences shows that *trinko* verbs move to Tense in their simple form (ex. 33a), while ordinary verbs move to Aspect only (ex. 35a). If the tensed verb stays in the same position as in declaratives (ex. 33b), the sentence is ungrammatical.

- (32) Mikel-ek liburu-a dakar
 Mike-Erg book-Abs.Sg bring.3Sg.3Sg
 'Mike is bringing the book'
- (33) a. Mikel-ek ez dakar liburu-a
 Mike-Erg Neg bring.3Sg.3Sg book-Abs.Sg
 'Mike is not bringing the book'
- b. *Mikel-ek ez liburu-a dakar
 Mike-Erg Neg book-Abs.Sg bring.3Sg.3Sg
 'Mike is not bringing the book'

In contrast, if the verb is overtly marked with aspect, it does not move to Tense. An auxiliary is spelled out in this position. Negation attracts the auxiliary (compare ex. 34 with ex. 35a), which cannot remain in the same position as in declaratives (ex. 35b). The verb is not attracted: it remains in Aspect Phrase.

- (34) Mikel-ek liburu-a ekarr-i du
 Mike-Erg book-Abs.Sg bring-Per have.3Sg.3Sg
 'Mike has brought the book'
- (35) a. Mikel-ek ez du liburu-a ekarr-i
 Mike-Erg Neg have.3Sg.3Sg book-Abs.Sg bring-Per
 'Mike hasn't brought the book'
- b. *Mikel-ek ez liburu-a ekarr-i du
 Mike-Erg Neg book-Abs.Sg bring-Per have.3Sg.3Sg
 'Mike hasn't brought the book'

Following Laka (1990), and in the light of my proposal, $-\emptyset$ prevents the insertion of the default to express imperfective aspect in the *trinko* class. This predicts semantic and syntactic consequences in this class. First, $-t(z)en$ expresses a more reduced subset of non-perfective values (i.e. habitual), as discussed in section 6.2. Second, since $-\emptyset$ is phonologically null, the verb stem needs to acquire weight. The verb moves to Tense, forming simple imperfective forms. Third, the insertion of $-\emptyset$ in the progressive construction has fatal consequences: *ari* stands as an intervening head, preventing further movement of the verb. Movement to Tense as a repair strategy cannot apply. The phonological condition on the representation of verbs prevents convergence at PF.

This analysis requires that phonology play a role in a syntactic repair strategy. This role could be formalized in different ways. I sketch various morphological as well as syntactic approaches below.

The role of phonology could be mediated by a morphological component through the point of lexical insertion. We need to assume first that morphemes have phonological information (e.g. the earlier comment on the notion of Vocabulary item in Distributed Morphology). Second, lexical insertion (of at least affixes) precedes syntactic operations (see Embick 2000 for a similar implementation). On the other hand, if lexical insertion were post-syntactic (Halle and Marantz 1993), then verb movement may be characterized as post-syntactic merger (Noyer 1997).

Alternatively, the emphasis could be shifted from pre/postsyntactic lexical insertion to verb movement per se. The repair strategy could be understood as *Greed* (Chomsky 1995) in the sense that the verb means to satisfy an interface condition. In more recent implementations of minimalism (Chomsky 1999), the derivation proceeds cyclically or in *phases*. Like CP and TP, lower Aspect could be assumed to be a phase in Basque. When the Aspect phase is complete, the verb needs to move to Tense or else the derivation will crash at PF in the last phase.

The above, among other possibilities, are some formal ways in which knowledge of phonology can trigger movement as a repair strategy. I remain theory-neutral with respect to particular implementations of this otherwise descriptively adequate idea.

My analysis raises the question of what the underlying semantic feature is in the progressive of degree achievements, where the affix choice is the default. The interpretation of degree achievements is somewhat different from other events. Degree achievements are not a singular event, but rather consist of a multiplicity of events (e.g. of people arriving, of the book discoloring). Note that the plurality of events itself does not suffice for the situation to be considered habitual: it is not a characteristic property of people that they arrive in floods, or of books that they discolor. Following this line of thinking, if degree achievements have a feature distinct from imperfective in the aspectual projection closest to the verb, it would be reasonable to assume that this feature is [plural]. These sentences could be assimilated to something like the English *people were arriving all afternoon*, where the speaker asserts the existence of a family E of events *e*, thus allowing the progressive.¹¹ As a matter of

¹¹ My thanks to an anonymous reviewer for elaboration on this point.

fact, some languages employ the same morphosyntactic means to express plurality in nouns and aspectual values in verbs (e.g. reduplication in the Salish family; see Kroeber 1999).

The assumption that degree achievements have an aspectual feature different from imperfective is descriptively adequate for Basque.

Two forms interpreted as progressive coexist in the ordinary class: the compound imperfective form (ex. 3) and the *ari* construction (ex. 5a). The default is inserted with imperfective forms. Since the default is not phonologically null, it is unnecessary for the verb to move further in seek of phonological weight. This form thus surfaces as a participle with an auxiliary that spells out tense. The default is also inserted in the *ari* construction. Again, further movement is not necessary.

In contrast, in the *trinko* class, the two forms that convey the progressive are in complementary distribution (figure 2): the simple form expresses the progressive of regular events (ex. 7a); the *ari* construction expresses the progressive of degree achievements (ex. 8). Simple forms arise from the choice of a phonologically null morpheme. The same morpheme choice prevents the *ari* construction from converging when it is intended to express the progressive of regular events in (ex. 7b). Since degree achievements presumably involve a feature distinct from imperfective, the choice in this case is the default (ex. 8). As in the imperfective and progressive forms of the ordinary class, the phonological content of the default makes further movement of the verb unnecessary.

This section has established a link between verb movement and the morphosyntactic split in the expression of the progressive, providing a much-needed comprehensive account of the distribution of aspectual interpretation with respect to morphosyntactic form across verb classes in Basque.

7. Conclusion

In this paper, I have proposed that the imperfective paradox of Basque follows from choices in affix insertion. This proposal predicts the morphosyntactic distribution of forms bearing the progressive interpretation across verb classes. Basque behaves like Indo-European in the ordinary class. Imperfective and progressive forms coexist with overlapping interpretations, expressed by default *-t(z)en*. Unlike Indo-European, however, Basque has a subset of verbs with a morphologically conditioned imperfective morpheme. This morpheme accounts for the three exceptional characteristics of the *trinko* class: (a) the blocking effect on the progressive interpretation of compound imperfective forms (figure 1); (b) the morphosyntactic split to express the progressive (figure 2); (c) verb movement to Tense exclusive to imperfective forms. The last characteristic ultimately relates to a phonological condition that is arbitrarily associated with this group of verbs due to their silent imperfective morpheme. In view of the above, this analysis has questioned the need to divide Basque verbs into two classes on the basis of morphological and semantic differences.

Appendix: List of abbreviations

Abs	absolutive	Hab	habitual	Nom	nominalizer	Sg	singular
Def	default	Imp	imperfective	Per	perfective	Pl	plural
Erg	ergative	Neg	negation	Prog	progressive	-	morpheme boundary

References

- Alcázar, A., 2002a, "Aspectual Interpretation in Basque". MA Research Paper. USC.
- , 2002b, "On the Correlate Between Case Assignment and Verbal Form in Basque", *Proceedings of the 5th Durham Postgraduate Conference in Theoretical and Applied Linguistics*.
- , 2003a, "Verb Classes and Aspectual Interpretation in Basque", *Console XI* (forthcoming).
- , 2003b, "Split-Intransitivity in Basque and the Unaccusative Hypothesis", *19th NWLC* (forthcoming).
- Arregi, K., 2000, "Tense in Basque". Ms., MIT.
- Burzio, L., 1986, *Italian Syntax. A Government-Binding Approach*. Reidel, Dordrecht.
- Chierchia, G., 1995, "Individual-level predicates as inherent generics", in N. G. Carlson *et al* (eds.), *The Generic Book*. The University of Chicago P., Chicago, 176-223.
- Chomsky, N., 1995, *The Minimalist Program*. Oxford, Blackwell.
- , "Derivation by Phase", MITOPL#18. MITWPL, Cambridge, Massachusetts.
- Cinque, G., 1999, *Adverbs and Functional Heads: A crosslinguistic perspective*. Oxford UP, New York.
- Comrie, B., 1976, *Aspect*. Cambridge UP, Cambridge.
- , 1981, *Language Universals and Linguistic Typology*. The Univ. of Chicago Press, Chicago.
- Demirdache, H. and M. Uribe-Etxeberria, 1998, "On the projection of temporal structure". Conf. Tilburg University.
- Dixon, R. M. W., 1994, *Ergativity*. Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Embick, D., 2000, "Features, Syntax and Categories in the Latin Perfect", *LI* 31:2, 185-230.
- Giorgi, A. and F. Pianesi, 1997, *Tense and Aspect*. Oxford Univ. Press, New York.
- Halle, M. and A. Marantz, 1993, "Distributed Morphology and the Pieces of Inflection", in K. Hale and S. J. Kayser (eds.), *The View from Building 20*. The MIT Press, Cambridge, 111-177.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque Phonology*. Routledge, London and New York.
- Izagirre, E., 2001, "Ari as an Anti-passive morpheme". MA Research Paper, USC.
- Kroeger, P.D., 1999, *The Salish Language Family: Reconstructing Syntax*. University of Nebraska Press: Lincoln and London.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*. Ph.D. dis., MIT.
- , 1993a, "Unergatives that Assign Ergative Case, Unaccusatives that Assign Accusative", in J. D. Bobaljik *et al* (eds.), *Papers on Case and Agreement I*. MITWPL 18, Cambridge, 149-172.
- , 1993b, *A brief grammar of euskara, the Basque language* (<http://www.ehu.es/grammar/index.htm>).

- _____, 1995, "Thetablind case: Burzio's generalization and its image in the mirror", in E. Reuland (ed.), *Arguments and Case: Explaining Burzio's generalization*. John Benjamins, Amsterdam, 103-129.
- Noyer, R., 1997, *Features, Positions and Affixes in Autonomous Morphological Structure*. Garland Publishing, New York.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*. Foris, Dordrecht.
- Primus, B., 1999, *Cases and Thematic Roles: Ergative, Accusative, Active*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Saltarelli, M., 1988, *Basque*. Croom Helm, London.
- Verkuyl, H. J., 1989, "Aspectual classes and aspectual composition", *Linguistics and Philosophy* 12, 39-94.
- Zubiri, I., 2000, *Euskal gramatika osoa. Didaktiker*, Bilbao.

Euskal hiztegien azterketaz, Odriozola-Bonaparte hiztegiaren aitzakian

Blanca Urgell
(JUMI, UPV/EHU)

Abstract

This paper examines the methodology of lexicographical inquiry, focusing on the status and evolution of research on Basque dictionaries, and using as a reference point Etxebarria & Etxebarria's work (1990) on Odriozola's dictionary (compiled before 1856). We analyze Etxebarria & Etxebarria's methods and results, reflecting on various aspects of dictionary research and exploring the character and contents of Odriozola's dictionary.

The present work focuses on two questions: 1) what is the value of dictionaries as linguistic evidence? and 2) how can this value be verified? The answers to these questions are crucial for languages like Basque, whose textual corpus is small and arose quite late (1545, in our case), and whose early works consist largely of religious subjects and of low-level style books (such as catechisms and books of prayers).

Although there is no doubt that dictionaries contain useful information, they are usually employed in the patchy and misleading way (Osselson 1995) secondary sources—and particularly early dictionaries—used to be employed. Additionally, in the case of Basque dictionaries, there is a tendency to go from one extreme to the other without critical analysis, either completely ignoring stigmatized dictionaries like Larramendi's, or taking others, such as Odriozola's, to be indisputable and genuine evidence of folk language.

Duela urte zenbait Etxebarria & Etxebarriak (1990) argitarara eman eta iruzkindu zuten Bonaparteren eskuizkribuen katalogoan (González Echegaray & Arana Martija 1989) 308. zenbakiarekin jasota dagoen idazkia, Gipuzkoako Aldundiak gordetzen dituenetako bat: Jose Mª Odriozolak egin, semeak Bonaparteri oparitu eta honek osatu omen zuen hiztegitxo argitaragabea. Argitaratzaileen xedea, XIX. mendeko euskal hiztegitzaren ale hau ezagutaraztea eta *OEH*-aren iturriak berarekin osatzen laguntzea izan zen; bi asmoak zein baino zein eskertzeko eta garrantzizkoagoak izanik, argitalpen eta ikerlan hura, haren metodoak eta ondorioak hizpide hartuko ditugu, hiztegien azterketaren zenbait alderdiz hausnarketa egiteko, baita bide batez hiztegiaren beraren izaeraz eta edukiaz xehetasun gehiago emateko ere.

Bestelako kontuak aipatzeko aukera izango badugu ere, hausnarketaren gunea hiztegiek hizkuntzaren lekukotasun gisa daukaten balioa izango da, baliorik baldin badute, eta hori nola froga daitekeen. Ezaguna denez, iraganeko hizkuntzaz ezer jakin nahi izanez gero, testuetara jo beharra dugu. Alabaina, testuak ahozko hizkuntzaren isla zuzenak izatetik urruntxo daude: ahoskeraren hamaika ñabardurak ozta-ozta jasotzeaz gainera, hizkuntza idatzia ahozkoa baino aldagaitz eta formalago izan ohi da eta, honegatik, azterketan distortsio mailaren bat badela onartuta lan egiten dugu. "Testuen ikerketa —Meilletek (1925: 21) esan bezala— ezinezko bilakatu den azterketa zuzenaren ordezkoa besterik ez da".

Are idatzien barruan ere oinarrizko bereizkuntza bat egin ohi da lehen mailako iturriak (testuak, adiera hertsian) eta bigarren mailako iturrien artean (gramatikak, hiztegiak, etab.). Bigarren mailako material lexikografikoa (glosak, glosarioak, hiztegiak...) honela definitu izan da: "all kinds of word-lists in which propositions are made about words, but which do not (or not necessarily) constitute reliable evidence for the currency of those words at that time" (Osselton 1990: 183). Izan ere, hizkuntz historialariek jakintzat eman ohi dute hiztegiatako informazioa desitxuraturata dagoela edo egon daitekeela, hala plagioaren (aurreko hiztegiatako informazioa akritikoki kopiatzea) nola neologiaren (eratorpen eta elkarketara jotzea, maileguak egitea) eraginez. Mitxelena argi eta garbi azaldu bezala:

La lexicografía es probablemente la actividad erudita en que el ejercicio de la crítica es más necesario. (...) El compilador de un diccionario general a duras penas renunciará a incorporar al suyo las riquezas, a menudo más especiosas que reales, que halla en las obras de sus predecesores, a los cuales se esfuerza en sobrepasar añadiendo nuevos materiales a los que ha recogido de ellos, con el resultado inevitable de que a la crecida suma de los antiguos errores incorpora algunos nuevos de su propia cosecha (...).

No es corriente, y sin embargo debería ser popular, la distinción que los lingüistas suelen establecer entre los textos de una parte y los léxicos de otra, distinción que tiene su fundamento en el muy diferente grado de confianza que merecen los datos procedentes de unos y de otros. Porque un léxico —es decir, un lexicógrafo— está lejos de ser siempre espejo fiel del vocabulario que trata de recoger: a menudo lo altera, deforma y modifica por descuido o por prejuicio, por comodidad o por no reconocer su ignorancia (...). Por ello, una "palabra de léxico", sin apoyos independientes que aseguren su testimonio, debe ser tenida siempre en principio como lo que es: un dato dudoso y poco de fiar (Mitxelena 1970: 26).

Gauzak honela, lehen mailako lekukotasunak aski lirartekeen alegiazko mundu batean, Osseltonek (1990) adierazi bezala, datu susmagarriok alde batera utziko genituzke, erabiltzeak berez dakartzan arriskuak saihesteko modurik zuzenena baita, izan ere. Esan gabe doa, ostera, bestelako munduan bizirik, uzkurtsunak uzkurtsun, maiz bigarren mailakoak ere kontuan hartu behar direla. Are corpus zabalak dauzkaten hizkuntzetan ere, ezin daitezke erabat alde batera utzi, batez ere dokumentazio urriko garaietan. Adibide klasikoa Erdi Aroko glosak dira, Europako hizkuntza askok haietaz gaineko lekukotasunik doi-doi duten garai goiztar haietako hizkuntzaz ezer jakitez ezinutzizkoak. Baina hobeto dokumentatutako garaietan ere, jakina da hiztegiek berri baliotsuak gordetzen dituztela: hapaxak, adibidez, edota hitzen jaiotza, esanahi, hedadura, iraupen eta zaharkitzeari buruzko informazioa.

Erabili beharra nabarmenagoa da, den garaian dela, corpus urriko hizkuntzetan. XX. mendera arte euskal testu ia guztiak erlijiozkoak izanik, nekez bai nekez jasotzen dituzte eguneroko bizitzan erabili ohi diren hitzak; honegatik, behin baino gehiagotan hiztegietan kausitzen dugu halako hitz askoren lehen lekukotasuna, *Euskal Hiztegia*-n S lettran zehar osteratxo bat eginez antzeman daitekeen bezala (izarras mar-katutako datak hiztegiei dagozkie):

sabai (*1745, 1802; *sapai* *1745, 1845), *sagutxo* (*1562, 1804; *sagutxu* 1802), *saguzar* (*~1800, 1804; *saguxar* *1745, 1847), *sabats* (1853; *sarats* *1802, 1847), *sakela* (*XVII ea., 1759; *sakola* 1785), *sarde* (*1745, 1808), *sardexka* (1893; *sardeska* *1828, 1962), *sargori* (*1745, 1930), *sarobe* (*1745, 1847), *sartalde* (*1745, 1842), *saskil* (*1905, 1932; *saskel* *~1800, 1912), *sastada* (*1905, 1912; *zastada* 1937), *sator* (*1653, 1761).

Gure erakusgarritxo honetan *1745 zeinen usu ageri den ikusita, ondorioztatu behar dugu are Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*-k ere, gainerakoak baino "arrisku-tsuagotzat" jo izan den arren, lehen datatzeak ugari eskaintzen dituela, batzuetan inork baino ehun edo berrehun urte lehenago. Areago, galdutako adierei buruzko informazio baliagarria jasotzen du (ik. *alai* sarrera *OEH*-an, adibidez) eta aintzat har-tzeoak bide diren bost hapax edo erdi-hapax ere, A letratik besteren artean hautatu ditudan ondoko hauek, kasu:

abegor "faena, con mucho afán y ruido", "quexura, apresuración congoxosa"; *adaburutsu* "ramoso"; *adakai* "rama"; *adatsu* "ramoso"; *a de poja*, *a de pota* "ha! que buena alaja!"; *agira uts* "baladronada"; *aidur* "maligno"; *aizape* "sotavento"; *aizaro* "Noche de Jueves Santo", "Tinieblas de Semana Santa"; *aizkolketa* "hachazo"; *ajubetatu* "majolar, poner correas a los zapatos"; *aker-txoak* "orejeras en el arado"; *akuilu-makuiluak* "zancos de palo"; *alborakia* "el agasajo que se da a los que dan la alborada" (s.v. *alboroque*); *alper potz* "perezoso"; *ananean dago* "(está en un) tris"; *andora* "sauquillo"; *andrezur-riari ibilli* "(andar) divertido"; *ardan-upel* (s.v. *aforar*); *ardore* "humor"; *ate-leka ibilli* "riñendo"; *autsiabar(t)za* "alboroto"; *azkaia* "caspa"; *aztin* "adivino".

Behar diren bermeez erabilia, etekin txundigarriak atera dakizkioke bigarren mailako dokumentazioari: Campbell-ek (1990), hizkuntza maiei buruzko antzinako dokumentazioa —misiolarien gramatikak eta hiztegiak gehienbat— eta antzinago-koa —hieroglifikoen ulerpenean egindako azken aurrerapenak— erabiliaz, hamaika norabidetan aurreratu zuen hizkuntza hauei buruzko ezagutza. Amado Alonsok "Formación del timbre ciceante en la *c*, *z* española" (1951) lanean, berriz, bigarren mailako dokumentazioan (gramatika elebidunak batez ere) oinarrituta, /θ/ hotsa gāz-
relaniaz nola sortu zen aztertu zuen.

Gehienbat alde batera utzi ohi diren halako lekukotasunak, hizkuntz historiaren alderdi ilunak argitzearren nola erabil daitezkeen irakasten diguten saio hauek bikain bezain bakanak dira, halere. Oro har, bigarren mailako iturriak hiztegi historikoetan edo nolabait historia islatzeko ahaleginak egiten dituzten bestelako hiztegietan (*OEH*, adibidez) biltzekotan, maizenik bananduta agertu ohi dira, informazioaren kalitate ezberdintasuna markatzeagatik. Izan ere, Osseltonek baieztatu bezala:

When in 1646 Sir Thomas Browne [idazlea] employs the word *paleous* (meaning 'full of chaff'), even though no one else has ever used it since, this constitutes a linguistic fact, a piece of usage, evidence for actual existence of a word: even once should be enough for the historical linguist. But when ten years later the lexicographer Thomas Blount enters the word *palatical* ('pertaining to... the palate') in his dictionary (Blount 1656) and again there is no other record of the word elsewhere, this does *not* constitute firm evidence for the word's existence: it is merely a statement of belief about language (Osselton 1990: 184; etzanak bereak dira).

Honegatik *Euskal Hiztegia*-n, ikusi bezala, lehen datatze lexikografikoak izarrak markatzen dira. Alabaina, gorago aipatutako adibideetan badugu nolabaiteko ziurtasuna, ondare zaharreko hitzak izanik, hiztegiatiko lehen lekukotasunak fidagarriak direla; hitz elkartu, eratorri edo mailegatuz den bezainbatean, ordea, lekukotasun hoberik izan ezean, izarrak bide ematen digu hiztegiak bere kabuz erantsitako neologismoak izan litezkeela pentsatzeko. Honelakoetan, geroagoko lehen mailako lekukotasunak egoteak ez du ezinbestean kontua aldatzen, aurreko hiztegiaren erabilera zuzen zein zeharkakoari zor baitakizkioke, edo bestela bersorketari:

sabelkide (*1745, 1934), *sabel-oindun* (*1965), *saiakera* (*1745, ~1805), *saihespe* (*1745, 1847), *sakelaratu* (*1977; *sakeleratu* *1918, 1935), *sakone-ra* (*1918, 1965), *salaketa* (*1745, 1855), *salerosgai* (*1965, 1990), *2 sale-txe* (*1745, 1855), *sandalo* (*1745, 1976), *sareztatu* (*1745), *sargazo* (*1977), *sarkortasun* (*1905, 1924).

Erabilera berezi honek, abantaila ezagunak izanik ere, baditu akats eta hutsune zenbait. Mesfidantzaz begiratzen zaienez, mota honetako iturriak ez dira exhaustibo eta sistematikoki erabili ohi, *Oxford English Dictionary* dela eta Osseltonek (1990) salatu bezala. Berbera esan daiteke, gure alderago etorrita, *OEH*-ari buruz ere: Larramendi maiz aipatu arren, goiko (erdi-)hapax zerrendako batzuk alde batera utzita daude (7/24 = %30), dirudienaz irizpide finkorik gabe (*OEH*-ko datuak *Euskal Hiztegia*-ren modura letraldatu ditugu):

ajubetatu: cf. *OEH* s.v. *axubeta* (*aixubeta* *1746, *aiubet* 1912).

alborakia (mug.): cf. *OEH* s.v. *alboroke* (*alborokia* (mug.) ~1802, *alboroke* *1905, *alboroka* *1905, *alboka* XX. h.).

alper potz: cf. *OEH* ALFER ZOTZ (1931), s.v. *alfer*.

ananean dago: dudarik gabe *hain-bainea* (1712) formarekin lotua, cf. *OEH* HEINEAN "a punto de" (1858), s.v. *hein*.

andrezurrian ibilli: ez da inon ageri; cf. ostera *OEH* MERKE-ZURRIAN (XIX. ea.), s.v. *merke*, esaterako.

ardan-upel: cf. *OEH* *ardan-* (1400), *ardanand(e)re* (~1802), *ardanaska* (*XVII ea.), *ardanbera* (*1905), etab.

azkaia: cf. *OEH* s.v. *ezkabia* "tiña; sarna" (1666, *azkabia* *1852, *bazkabe* *1905), "lepra" (~1720), "tiña de animales" (~1760, *azkabi* *1905), etab.

Datu lexikografikoak alde batera uztera gonbidatzen duen teoria eta erabiltzera behartzen duen praktikaren artean dagoen alde handiak ondorio bat izan du, beraz:

erabilera defektiboa, irizpide argi eta arrazoizkorik gabea. Begi-bistakoa da, hortaz, lekukotasun lexikografikoen erabilera araupetu beharra, ez bakarrik testu-lekukotasunetatik behar bezala bereziaz, baita erabilera koherentea ziurta dezaketen irizpide orokor zenbaiti atxikiaz ere. Osseltonek (1990: 190) honako hauek proposatu ditu:

- i. Hiztegi corpora mugatzea.
- ii. Corpuseko hiztegiak beti begiratzea, ez noizbehinka bakarrik.
- iii. Hitz guzti-guztiak aintzat hartzea, nahiz bestelako lekukotasunik ez izan.
- iv. Hiztegietakoko lekukotasunek eskaintzen dituzten lehen eta azken datatzeak beti jasotzea.
- v. Hitzei buruzko informazio jakingarria (zaharkitutakotzat markatuta egoitea, adibidez) ematen dutenean, halaxe adieraztea.

Osseltonek eman dion irtenbideak, hobekuntza nabaria izan arren, ez luke ezkutatu behar azpian datzan funtsezko galdera: alegia, ea badenentz lekukotasun lexikografikoen fidagarritasuna neurtzeko metodorik. Arlo honetan bestetan baino premiazkoago bide da Meilleten baieztapena (1925: 24) gogoratzea: “zehaztasun filologikoan egingdako aurrerapen bakoitzak hizkuntzalariari beste aurrerapausu bat egiteko aukera eskaintzen dio”. Zeren eta, hiztegietan kopialan hutsaren alboan ekarpen originalak, egiazkoaren baltsan asmatutakoa, hiztegi-gilearen hizkuntz ariketari zor zaiona bere gaitasunari zor zaionarekin nahaste egon daitekeela jakinik, Filologiaz bestek ezin aska baitezake korapiloa. Tamalez, testukritika tradizionalak ez du inolako euskarririk eskaintzen hiztegiak berez eta kritikoki aztertzeko, Lakarrak (1991: 218, 2. oh.) deitoratu bezala.

Badirudi arrazoi bakarra behar berezirik sentitu ez izana dela: salaketak salaketa, hizkuntza handien historiak ez dirateke goizetik gauerira irauliko hiztegiak gehiago edo koherentekiago erabiltzeagatik. Haatik, gurea bezalako hizkuntzetan, dokumentazioaren urritasunak ezinbestean halako galderak indar gehiagotzat, premia larriagotzat egitera behartzen gaitu. Eta premia honetatik etorri dira, etorri ere, Koldo Mitxelena eta Joseba A. Lakarraren erantzun saioak.

Mitxelenak (1970: 27), hizkuntz historialarien ohiko jarrerari atxikiago, *codex descriptus*-aren hertsapena ezarri zuen hiztegien erabileran. Honek esan nahi du hiztegi-lekukotasun baten iturria aurkitzea lortzen dugun bakoitzean, aldi berean lekukotasun gisa baliogabetzen dugula, bigarren eskuko datua baino ez dela frogatu dugunez gero. Ikerbide honen fruiturik ezagun eta bikainena Larramendiren *Eranskina*-ren azterketa da (Mitxelena 1970; ik. orain Urgell 2001b). Hitz zerrendatxo honetan *descriptus* izan zitekeen guztia hartakotzat jotzen saiatu zen, Larramendiren iturri ezagunak arakatuaz. Aurrerago ere jo zuen, ordea, iturri ezezaguneko hitzak ere bestelako lekukotasunen bitartez (idarzi zein ahozkoak, zahar zein berriak) *descriptus*-edo bilakatu nahian. Paradoxikoki, Mitxelenak jorratutako bideak, hiztegi-lekukotasunen balioa bermatu nahirik, azken batean erabat ukatu egiten du: alde batetik, ikertzaileari lan eskerga eskatzen dio, *bobeto* lekukotu daitezkeen hiztegi-hitzak *descripti* bilakarazteko —zerrendatik ezabatze— asmo bakarrarekin; bestetik, batera edo bestera berrets ezin daitezkeen lekukotasunek lehen bezain zalantzezko diraute, nahiz eta hauek diratekeen interesgarrienak, *descripti* ez direnak, alegia.

Arazoa kale itsu honetatik kanpora eramatera dator Lakarraren saioa, hau ere gehienbat Larramendiren *Eranskina*-ren gainean eraikitakoa, maisuaren ildotik. Labur esanda, Lakarrak (1991, 1993, 1994, 1996a, 1996b, 1996c) proposatzen du filologi metodo klasikoak metalexikografiaren irakatsiekin uztartzea, testua berez eta iturriekiko erlazioan aztertuz, Mitxelenaren erara, baina honek ez bezala hiztegigilearen jokabidean arreta berezia jarriaz.¹

Bien bitartean, Etxebarriak, *ex novo* ari dela badirudi ere, berak ere nabaritu du gure galderari nola edo hala erantzun beharra: Legorreta (Goierrri, Gipuzkoa) herriko euskararen lekukotasun zuzen gisa aurkeztu du Odriozola-Bonaparte hiztegia (hemendik aurrera *OB*), hiztegi dialektal gisa, eta hori frogatzeko bi bideri atxiki zaio: Larramendiren *Hiztegi Hirukoitza*-rekiko erkaketari eta galdeketa dialektalari. Proposatu duen metodoa, beraz, ez dabil Mitxelenarenetik oso urrun, hiztegiko lekukotasunak bermatzeko testukritika eta ahozko lekukotasunak elkartzen dituen heinean, baita alderdi lexikografikoari jaramonik egiten ez dion heinean ere.

Hiztegia benetan Legorretako euskararen isla zuzena baldin balitz, *HH* erabili gabe-koa, aztertzaileak baieztatu bezala, orduan baliteke azterketa filologiko eta dialektologi-koarekin aski izatea. Ondorioz, hiztegien hizkuntz azterketa historikoaren metodologia aldakorra izango litzateke, aztertu behar den hiztegiaren arabera. Aitzitik, lan honetan erakutsi nahi nuke azterketa lexikografikoa ez dela osagai lagungarri edo apaingarria hiztegien ikerketan, funtsezkoa, oinarri-oinarrizkoa baizik. Azterketa mota honen bitartez, hain zuzen, frogatu egingo dut *OB* XIX. mendean zehar ugari egin ziren *HH*-aren epitomeetako bat —are nabarientetako bat— dugula eta, beraz, Etxebarriaren aurkezpena hurbilketa inpresionista eta azalezkoaren emaitza baino ez dela.

1. Etxebarriaren hurbilketa

Hiztegi honen historian parte hartu zutenen aldetik ondoko ohar laburra baino ez zaigu geratu, hiztegiaren atarian egilearen semeak erantsia, haren nondik norakoez jabetzen hasteko:

Un extracto hecho por Dn. José Mª Odriozola maestro de instrucción primaria de la villa de Legorreta, provincia de Guipúzcoa.

Presente hecho a su Alteza el Príncipe Luis Luciano Buena Parte (sic) por el hijo del autor, Miguel Francisco de Odriozola, rector interino a la parroquial de esta villa el día 17 de setiembre de 1856.

Legorreta, 17 de stbre. 1856. Rector

(ap. Etxebarria 1990: 17).

Alabaina, aurkezpenegilea² haratago doa, behar bezala, eta hala hiztegiaren nola egi-leez bildu ahal izan dituen xehetasun zenbait eskaintzen ditu. Garrantzi handia du

¹ Mitxelena eta Lakarraren hurbilketen bertsio zabalago baterako, ik. Urgell 2001b; bertan, halaber, Lakarrak proposatutako bidetik azterketa zehatzago bat eta irizpide berri zenbait proposatzen dira.

² Arana Martijak (1990: 473. zb.) iradokitzen duen bezala, badirudi M. C. Etxebarriaren ekarpena testua makinatuz mugatu zela eta, edonola ere, aurkezpena eta ikerketa J. M. Etxebarriari egotzi behar zaizkiola osoki. Honegatik, eta erosoagoa ere badelako, hemendik aurrera Etxebarria bakar batez hitz egingo dugu, egiazko gertakariei iruzurrik egiten ez diegulako esperoan.

eskuizkribuaren deskribapenak (Etxebarria 1990: 17), aurrekoa (González Echegaray & Arana Martija 1989: 308. zb.) baino zehatzagoa baita. Folio tamainako koaderno handi baten barruan (32,8 x 22 zm) gordetzen da hiztegia, nahiz berez orri txikia-goetan (22 x 15) idatzi zen, orriok koadernoko orri handietan itsatsita daude eta. Bistan da norbaitek atondu zuela era honetara, Odrizolarren semeak edo Printzeak berak, agian, eskuizkribua hobeto gordetzearren.

Hiztegia jasotzen duten orri txikiak bi aldeetatik idatzita daudenez, ertzetik bakarrik itsatsi dira, Etxebarriaren azalpena ongi ulertu badut. Orotara 95 orri dira, denak aurrealdetik bakarrik zenbatuta. Izkribuari berari dagokionez, bi datu ematen zaizkigu aurkezpen formal honetan: letra argikoa da, eta noizbehinka tinta gorritz idatzitako hitzak ugari ageri dira (241 hitz A letran), Bonapartek berak Odrizolarren zerrendari erantsiak Etxebarriaren baieztapenaren arabera. Hiztegiaren egileak, beraz, bi dirateke: José Mª Odrizola Legorretako maisua eta Bonaparte printzea bera. Etxebarriak ez du ezer bildu ahal izan lehen egileaz, semeari buruzko daturen bat izan ezik. Bonaparte, berriz, dialektologo aitzindari eta garai gisa aurkezten du, ohi bezala, berehala azalduko ditugun ondorio zehatz batzuekin.³

Hiztegiaren deskribapen, kokapen historiko eta definizioari buruz Etxebarriak dioskuna, honako ideia nagusiotan laburbil daiteke: XIX. mendeko euskara-gaztelania hiztegi elebidun bat da, Legorretako euskara islatu nahian bildutakoa, eta Larramendiren eraginik inondik ere sumatzen ez zaiona. Ondorio hauek, egiazkoak izatera, oso lekukotasun interesgarri bihurtzen dute *OB*, Etxebarriak aditzera eman baino areago, zeren eta mende hartako Legorretako hizkeraren lekukotasun zuzen bakarra baikenuke, eta garai hartatik gordetzen diren hiztegiaren Larramendiren eragina jasan ez duten bakanetakoa, beste hiztegi dialektal batzuekin batera bilztekoa, hala nola Salaberriren *Vocabulaire des mots basques bas-navarrais* (Bayonne, 1857), Claudio Otaeguik Zegamako hitzak bilduaz egindakoa (1868) edo Bonapartek prestatutako aezkera, zaraitzua eta erronkarietazkoa (Mitzelena 1958). Bide batez, Bonaparteren izena hiztegi dialektalon bilgune eta berme bilakatuko litzateke.⁴

Alabaina, aurreratu legez, ez dugu uste inondik inora Etxebarriaren ondorioak egiazkoak direnik, nahita edo nahigabe sortutako begitazioak baizik. Eztabaidan sartu baino lehen, dena dela, komeni da berak emandako urratsak eta baliatutako argudioak buruan atxiki ditzagan, eta asmo honekin hiru atal eratu dira hemen:

³ Kexu ageri da euskalari-euskaltzaleek egindako haren behar bezalako biografirik ez aurkitu izanaz, baina are kexuago dakusgu Etxebarriaren hitzengatik halako biografia baten egilea (Arana Martija 1990: 473): "...quizá porque no le parezcan suficientes las 17 páginas que como biografía de Bonaparte y su obra publico en el Prólogo a ambas ediciones [1984 eta 1989] del citado *Catálogo* de González Echegaray".

⁴ Etxebarriarekin batera deitoraz dezakegu Printzeak bildu zuen materialetik bere garaian hiztegi gehiago ez argitaratua; gogora zezakeen, halere, Salaberriren lekukotasuna, aditzera ematen baitu ezen, aukera izatera edota hiztegiari interes berezikoa iriztera, bazekiela arlo honetan ere dirua jartzen. Bidenabar, Arana Martijak (1990: 473. zb.) arinegi epaitzen ditu Etxebarriaren hitzok, honela dioen: "Dice también que Bonaparte no publicó diccionarios vascos, lo que no es cierto, pues una de las primeras obras que dio a la luz fue precisamente el *Vocabulaire* de Salaberri". Guk egindako (ia) hitzez hitzeko itzulpenean agerian denez, *hiztegi gebiago-z* hitz egiten du Etxebarriak, zuzenak izatera.

Larramendiren eraginik eza nola frogatzen duen (§ 1.1); Legorretako euskara dela baieztatzeko zertan oinarritzen den (§ 1.2); eta hiztegia deskribatzeko ematen dituen bestelako zertzeladak (§ 1.3).

1.1. Larramendiren eraginik ez

“Este diccionario y otros de la época” deritzan atalean (Etxebarria 1990: 21-22), izenak izen, Etxebarria gai batez kezkatzen da nagusiki: *OB* Larramendirekin zerikusirik ez duela frogatzen. Berak ez du zalantzarik egiten:

Este diccionario no es el de Larramendi vuelto al revés. O sea coger Larramendi y poner primero la palabra en euskera y luego en castellano. Ni tampoco es copia de algún otro diccionario que se conociera por aquella época (Etxebarria 1990: 21).

Honako argudio hauetan oinarritzen da:

i. Larramendirengan agertzen ez diren hitzen kopuru handia. Hauek dira berak eskainitako adibideak:

celaya “prado, pradería, era”, *acullua* “aguijón”, *cabilla* “clabija”, *cacastegua* “cacoal”, *campora* “afuera”, *cementerioa* “cementerio”, *arbazta* “justo”, *asa* “aliento”, *ascorequicoa* “de mucho”, *asaria* “zaguán”, *ayenatu* “desaparecer”, *clera* “creta”, *intzurza* “pantano”, *muñoa* “collado, colina”.

ii. Larramendiren hitzen ordez, *OB*-k maiz maileguak ematea. Hona hemen bere adibideak:

	Larramendi	OB
cadete	<i>zaldun berezia</i>	<i>cadetea</i>
cafetera	<i>cafeontzia</i>	<i>cafetera</i>
calabaza	<i>cucurbita</i>	<i>calabaza</i>
calabozo	<i>lecotza</i>	<i>calabozo</i>
calendario	<i>egunaria</i>	<i>calendarioa</i>
calvario	<i>buruezurtza</i>	<i>calvarioa</i>
calvo	<i>illebaguea</i>	<i>calvoa</i>
camisola	<i>gañeco alcandora</i>	<i>camisola</i>
campamento	<i>etzauntza</i>	<i>campamentua</i>
canal	<i>urjoala</i>	<i>canala</i>

1.2. Legorretako euskara

Inplizitoki bada ere, badirudi ulertu behar dugula Etxebarriak Bonaparteren jabetza eta ospea, biak elkartu dituela, Odrizolaren lana dialektologo baten eskuetan jausi zenez gero, inolaz ere hiztegi dialektal batez ari garela jakintzat emateko. Izan ere, “Los autores” atalean, Printzearen dialektologo ospea azpimarratu eta gero, jarraian, honako ondorio honetara iristen da:

Creo que se puede concluir razonablemente que el diccionario pertenece, dentro del dialecto guipuzcoano, al euskera de Goierri, y más en concreto al euskera de Legorreta.

Nos inclinan a ello el autor principal y su hijo, que son nativos y han vivido en dicho pueblo, la mayor parte de su vida. No citan ninguna fuente escrita, por lo que se puede suponer que recogieron el euskera de su propio pueblo, que era el que mejor conocían.

Por otra parte no aparecen palabras características pertenecientes a los otros dialectos orientales ni al vizcaíno. Los únicos casos de palabras de dialectos más orientales están incluidos por el Príncipe Bonaparte. (...).

Y además aparecen algunas 'eufonías' en la terminología de Bonaparte, que continúan hoy vigentes en Legorreta y en otras zonas del Goierri guipuzcoano. Por ejemplo: *anquea*, *arbolen moteaz* [sic, *motea-ren ordez*], *egaberea*, *belea*, *olea* (Etxebarria 1990: 19-20).

Izaera dialektal honen ondorio gisa, ezen ez froga gisa, dirudienez, "Publicación actual" deritzan atalean ondokoa jakinarazten da:

Se indica también la vigencia y uso actual de cada palabra en Legorreta y Usúrbil.

Para ello en Legorreta se ha tomado un informante nativo: José Mª Izagirre Iztueta, de 54 años, nacido y vivido [sic] siempre en Legorreta. Es bilingüe pero usa más el euskera. Encuestadora, Arantxa Izagirre, licenciada en filología vasca. Fecha de la encuesta: marzo de 1986.

En Usúrbil la informante ha sido María Azkonobieta de 46 años nacida y vivida [sic] siempre en Usúrbil. Es bilingüe, pero usa más el euskera. Encuestadora, Coro Seguro, licenciada en Filología Vasca. La fecha de la encuesta: marzo de 1986.

Para indicar si una palabra es conocida y usada hoy en ambos pueblos, se añade entre paréntesis la sigla de cada pueblo: Leg. y Us.

[...]

Cuando la palabra no tiene ninguna indicación especial, significa que aunque aparece en este diccionario, las [sic] actuales informantes o no la conocen, o no la consideran como palabra vasca (Etxebarria 1990: 23).

1.3. Hiztegiaren beste ezaugarri batzuk

"Este diccionario y otros de la época" atalean Larramendiren hiztegiari buruz esandakoez gainera, zeharbidez bezala, ezaugarri sakabanatu batzuk eskaintzen dira. Etxebarriak jarri dituen hurrenkera berean jarrita, honako hauek, hain zuzen:

a. Maileguak onartzeko joera handia, jadanik Larramendirekiko erkaketan erabilitako argudioaren ildotik:

aboztua, *accioa*, *accidentea*, *acomodatu*, *castigatu*, *costilla*, *costumbre*, *muralla*, *musiqueroa*, *cementerioa*, *cicateroa*, *colectorea*, *colocatu* (Etxebarria 1990: 22).

b. Inoiz aldaera fonetikoak jasotzen ditu:

A veces incluye también variantes fonéticas: *acullua*, *aculloa*; *aceria*, *azaria*. *Campaya*, que Larramendi escribe *campaia*. Lo mismo *odeya* y otros ejemplos que he citado al hablar de la grafía (*ibid.*).⁵

⁵ Derradan, bide batez, *campaya* eta *odeya* aldaera bakarrak direla hiztegi osoan zehar; dirudienez, bokal arteko <y> grafemaz ari da Etxebarria lerrokadaren bukaeran, ez bestez, joskerak besterik aditzera eman arren.

c. Esanahi oinarrizkoaren edo ezagunenaren “egokitzeak” omen daude batzuetan:

aurreratu “avanzar, anticipar, aprovechar, adelantar”, *bidazorro* “maleta, o balijsa”, *catamotza* “tigre” (*ibid.*).

d. Hitz eratorrien artean, atzizki batzuk maiz lekukotzen dira:

...usa con frecuencia el sufijo *-tzailea* y el sufijo *-ro*, *-tasun*, *-le*, *-ar*, *-garria*, *-keria*, *-kiro* (*ciquinquiro*), *-ria*; *-teguia*, *-guiña*. Y para la nominalización el sufijo *-tzea* (*ibid.*).

e. Batzuetan perifrasisa jotzen du gaztelaniazko hitzak itzultzeko:

aberen sendatzallea, *aroz aulquian trabajacen duena*, *escola maisuaren emaztea* “maestra”, *esquean dabillena* “mendigo”, *tellatua erretelatzea* “retejar” (*ibid.*).

f. Bonapartek nagusiki ekialdeko euskalkietako hitzak erantsi omen zituen:

aguitz, *arras* (AN, BN); pero también otras: *apaidiña* (G), *auendatu* (L) (*ibid.*).

g. Ba omen dira esanahi okerreko hitz zenbait:

ciraun “vívora”, *tohaya* “tohalla” (*ibid.*).

h. Era gaizki idatzitakoak:

atorrain en lugar de *otarrain* (*ibid.*).

Honezaz gainera, badu atal oso bat “Grafía de las palabras del diccionario” deritzona, aski zehatza baina, geroago ikusiko dugunez (§ 2.3), ezaugarri garrantzitsuren batean osatu gabea.

2. Hurbilketa berria

2.1. Argitalpenaren inguruan

Ondoko lerroetan egingo dugun azterketa Etxebarriak egindako argitalpenean oinarritzen da. Erabakia arriskutsua da, testuak merezi duenaz oso bestelakoa baita, arrazoi bat baino gehiagogatik. Halere, Mitxelenaren artikulua gogoangarri hartatik aurrera “*ad experiendum*-eko filologia” dei dezakegunean, hots, testu desgisatuak filologoaren indar hutsez berreraikitzen aritzeko bide ematen digun heinean, baliagarri izan liteke, baita irakasgarri ere, apika. Hutsak ugari dira, eta ez da erraz jakiten egilearenak edo argitaratzailearenak diren:

a. Egia da inoiz edo behin zenbait forma ohiko *sic*-ez lagunduta ageri direla. Halere, irakurle eskarmentudunak ondo dakienez, honek ezer gutxi laguntzen du, egin zitezkeen edo, hobeto esanda, egin beharrekoak ziren eragiketa filologikoen aldean:

Etxebarria
Icertua (sic) = Sudado
Mozorca (sic) = Mazorca

gure iruzkina
 Forma zuzena; cf. *HH icertua* “id.”.
 Huts bateratzailea. *Motza* eta *Mueca* artean kokatua; cf. *HH mazorquea*, *mazorca* [sic].

<i>Murguida</i> (sic) = Movimiento	i[rakur] b[edi] <i>Muguida</i> . <i>Mugarria</i> eta <i>Muguitcea</i> artean; cf. <i>HH muguida</i> "movimiento".
<i>Obiapurra</i> (sic) = Migaja	Forma zuzena. <i>Obeto</i> eta <i>Obispadua</i> artean; cf. <i>DVEF obi</i> 'ogia' (AN, B-l).

Ohar bedi ez zaiola behin ere alfabeto hurrenkerari begiratu forma egiazta (cf. *mozorca*, *obiapurra*) edo gezurta zezakeen arren (cf. *murguida*). Bestalde, ez dago *icertua* forma ezagunari jarri zaion *sic* harrigarria zuri lezakeen arrazoirik (ik. *OEH*, s.v. *izerditu*).

b. Behin baino gehiagotan, *sic*-ekin eta gabe, forma ezinezkoak edo oso dudazkoak ahozko galdeketa jasotakoen aurrez aurre jarri dira, bata bestearen aldaerak bailiran:

<i>Esquebaguea</i> = Ingrato [eskergabea] (Us.)	i.b. <i>Esquebaguea</i> ; <i>Esqueña</i> eta <i>Esquebagueo</i> "ingratamente" artean.
<i>Gondorra</i> = Cresta (sic) [gandorra] (Us.)	i.b. <i>Gandorra</i> ; <i>Ganchigorra</i> eta <i>Gantza</i> artean; cf. <i>HH gandorra</i> "cresta".
<i>Monimentua</i> = Monumento [monumentua]	Ziurrenik <i>monumentua</i> -ren orde.

c. *Esquebaguea* edo *Monimentua*-n bezala, forma akastunak gehien-gehienetan markatu gabe daudenez, ondoriozta dezakegu beti edo ia beti argitaratzailearen hutsak edo irakurketa txarrak direla:

<i>Agurra</i> "cofrón"	i.b. <i>Apurra</i> ; <i>Aparta</i> eta <i>Ara</i> artean.
<i>Aitazquiatu</i> "achacar"	i.b. <i>Aitzaquiatu</i> ; <i>Aitzaquia</i> eta <i>Aitzuloa</i> artean; cf. <i>HH aitzaquiatu</i> "id.".
<i>Amaguiaseba</i> "bisabuela"	i.b. <i>Amaguiasaba</i> ; cf. <i>Amaguiasabaren ama</i> "tatarabuela".
<i>Arnasa</i> "aliento"	i.b. <i>Asnas-</i> ; <i>Asmatzallea</i> eta <i>Aspilla</i> artean;
<i>Arnasea</i> "aliento"	cf. <i>HH asnasea</i> "aliento", <i>asnase artu</i>
<i>Arnasea artu</i> "alentar"	"alentar".
<i>Asaria</i> "zaguán"	i.b. <i>Ataria</i> ; <i>Ataquida</i> eta <i>Atcean</i> artean.
<i>Atzeguia</i> "cola"	i.b. <i>Atzequia</i> ; <i>Atcecoa</i> eta <i>Atzeguin</i> artean; egilearen hutsa, beraz?; cf. <i>HH atzequia</i> "cola".
<i>Aurretze</i> "delante de"	i.b. <i>Aurretic</i> (?).
<i>Basaezurra</i> "canilla del brazo"	i.b. <i>Basaezurra</i> ; <i>Beruna</i> eta <i>Besarea</i> artean; cf. <i>HH basaezurra</i> "id.".
<i>Beta</i> "llenado"	i.b. <i>Betea</i> ; <i>Bete</i> eta <i>Bete-betea</i> artean.
<i>Beticorea</i> "eternidad"	i.b. <i>Beticoera</i> ; cf. <i>HH beticoera</i> "id.".
<i>Bolboa</i> "bollo"	i.b. <i>Bolloa</i> ; cf. <i>HH bolloa</i> "id.".
<i>Botciguillea</i> "botonero"	i.b. <i>Botoiguillea</i> ; <i>Botinac</i> eta <i>Botoya</i> artean. cf. <i>HH botoiguillea</i> "id.".

<i>Bulderca</i> “bulero”	i.b. <i>Bulderoa</i> ; cf. HH <i>bulderoa</i> “id.”.
<i>Chanca</i> “gorro”	i.b. <i>Chanoa</i> ; <i>Chancilleria</i> eta <i>Chanoguillea</i> artean; cf. HH <i>chanoa</i> “gorra, gorro”.
<i>Cosmo</i> “pulmón [sic] o plumón”	i.b. <i>Cosna</i> ; cf. HH <i>cosna</i> “plumon, colchon”.
<i>Costola</i> “costal”	i.b. <i>Costala</i> ; <i>Costa</i> eta <i>Costillac</i> artean; cf. HH <i>costala</i> “costal”.
<i>Eregegun anchiti</i> “ante ante ayer”	i.b. <i>Erenegun</i> ; cf. <i>Erenegun</i> “ante ayer”; cf. HH <i>erenegun anchiti</i> “id.”.
<i>Erruqida</i> “lástima”	i.b. <i>Erruquida</i> (?), ala <i>Erruquia</i> agian?
<i>Escaroidorea</i> “escarpidor”	i.b. <i>Escarpidorea</i> .
<i>Gaztañada</i> “castañal”	i.b. <i>Gaztañadia</i> ; cf. HH <i>gastañadia</i> “id.”.
<i>Gecia</i> “desmontado”	i.b. <i>Gechia</i> ; cf. <i>Gechi</i> “desmontar”.
<i>Gozoso</i> “dulcemente”	i.b. <i>Gozoro</i> ; cf. HH <i>gozoro</i> “id.”.
<i>Ibillagayac</i> “andaderas de niños”	i.b. <i>ibilligayac</i> ; cf. HH <i>ibilligayac</i> “id.”.
<i>Irudagarria</i> “imaginable”	i.b. <i>Irudigarria</i> ; cf. <i>Irudia</i> “imaginación”, etab.; cf. HH <i>irudigarria</i> “id.”.
<i>Isquindogua</i>	i.b. <i>Isquindoquia</i> ; cf. HH <i>isquindoquia</i> “id.”.
<i>Jataldea</i>	i.b. <i>Jataldia</i> ; cf. HH <i>jataldia</i> “id.”.
<i>Ligarda</i> “balsa, charco”	i.b. <i>Lingarda</i> ; <i>Linayestalquia</i> eta <i>Liñoa</i> artean.
<i>Listoirdia</i> “Listoneria”	i.b. <i>Listondia</i> (?); cf. HH <i>listoidia</i> “id.”.
<i>Lotuna</i> “lío”	i.b. <i>Lotura</i> ; cf. HH <i>lotura</i> “id.”.
<i>Manula</i> “manual”	i.b. <i>Manuala</i> .
<i>Mauca asi</i> “maullar”	i.b. <i>Miauca</i> ; <i>Meza</i> eta <i>Miaucaotsa</i> “maullido” artean.
<i>Mullastia</i> “estopada”	i.b. <i>Mullastina</i> ; cf. HH <i>mullastina</i> “id.”.
<i>Porfiar</i> “aporfia”	i.b. <i>Porfiaz</i> ; cf. HH <i>porfiaz</i> “(a) porfia”.
<i>Sacrificotegua</i> “sacrificadero”	i.b. <i>Sacrificotegua</i> ; cf. HH <i>sacrificotegua</i> “id.”.
<i>Sentenciatsuru</i> “sentenciosamente”	i.b. <i>-tsuro</i> ; cf. HH <i>sentenciatsuro</i> “id.”.
<i>Sinistra</i> “creencia”	i.b. <i>Sinistea</i> ; cf. HH <i>sinistea</i> “id.”.
<i>Simularia</i> “señero”	i.b. <i>Sinularia</i> ; <i>Sinua</i> eta <i>Sisa</i> artean; cf. HH <i>siñularia</i> “id.”.
<i>Terciamatia</i> “tercianero”	i.b. <i>Tercianatia</i> ; <i>Terciana</i> eta <i>Terciopeloa</i> artean; cf. HH <i>tercianatia</i> “tercianario”.

d. Honegatik, zalantzazko formak, ez dago jakiterik oharkabeko hutsak diren, ala Odriozolak berariaz jarritako aldaerak:

Catarata, *Odaya* [sic?], *Lausoa* = *Catarata* [cf. “Odeya = Nube” eta HH *odeia*, *lausoa* “catarata en los ojos”].

e. Gaztelaniaz ere badira huts nabariak:

<i>Abiadura</i> = Ventajo (...)	i.b. <i>Ventaja</i> .
<i>Aldean</i> = Lado, parte, cerco	i.b. <i>cerca</i> .
<i>Asmatzallea</i> = Acertado	i.b. <i>Acertador</i> ; cf. <i>HH id.</i> “acertador”.
<i>Atsoa</i> = Antoñana, vieja	i.b. <i>Antañana</i> ; cf. <i>HH id.</i> “antañana, muger vieja”.
<i>Buldatua</i> = Bulazdo	i.b. <i>Bulado</i> ; cf. <i>HH id.</i> “bulado”.
<i>Catedrala eliz nagusia</i> = Cátedra	i.b. <i>Catedral</i>
<i>Cicellua</i> = Banco de respalda	i.b. <i>respaldar</i> ; cf. <i>HH id.</i> “banco de respaldar”.
<i>Ezcur pagoarena</i> = Tabuco	i.b. <i>Fabuco</i> ; cf. <i>HH</i> “Fabuco, fruto de el haya”.
<i>Galdea</i> = Pregunta	i.b. <i>Pregunta</i> .
<i>Manteliña</i> = Matellina	i.b. <i>Mantellina</i> ; cf. <i>HH id.</i> “mantellina”.
<i>Orma</i> = Norma	i.b. <i>Horma</i> ; cf. <i>HH id.</i> “horma”.
<i>Supitucoa</i> = Subitanco	i.b. <i>Subitaneo</i> ; cf. <i>HH id.</i> “subitaneo”.
<i>Suya</i> = Hieno	i.b. <i>Hierno</i> .
<i>Zabalquiro</i> = Anchamante	i.b. <i>Anchamente</i> .
<i>Zumardia</i> = Olmada o mimbral	i.b. <i>Olmeda</i> ; cf. <i>HH id.</i> “olmeda, olmedar”.

f. Bestalde, ezikusia egin zaie gaztelaniazko bitxikeriei, hitz ezinulertuzkoak edo ezinezkoak bere hartan utzita:

<i>Apurra</i> <Ag-> = Cofrón	erabat ezezaguna, dakidalarik.
<i>Aspilla</i> = Artazón o cuero	i.b. <i>cuezo</i> ; cf. <i>HH id.</i> “arteson” eta “cuezo”.
<i>Babilla</i> = Babillo	ziurrenik <i>Pabilo</i> -ren orde; cf. <i>HH id.</i> “pabilo”.
<i>Chisperoa</i> = Cispero	agian <i>Chispero</i> -ren orde.
<i>Chistera</i> = Chiste	agian <i>Chistera</i> -ren orde.
<i>Erretena</i> = Cacara o zanga	i.b. <i>zanja</i> ; cf. <i>HH id.</i> “Cacara, zanja para sangrar algún río”.
<i>Gaitcerua</i> = Cuartel	i.b. <i>cuartal</i> ; cf. <i>HH id.</i> “cuartal de trigo, &c.”.
<i>Gaitcerubat</i> = Un cuartel	
<i>Mutildu</i> = Desplomar	i.b. <i>Desplumar</i> ; cf. <i>HH id.</i> “desplumar”.

g. Eta, euskaraz bezala, erdaraz ere ulergaitzak dira —eta hutsalak— jarri diren *sic* apurrak:

<i>Arria</i> = Piedra, Pedrisco, fema (sic)	zeren orde?
<i>Guesala</i> = Ichor (sic)	cf. <i>HH guesala</i> “ichor, materia tenue y sutil que arrojan las llagas”; cf. <i>DAut</i> , s.v.: “Es voz Griega, y se pronuncia la <i>ch</i> como <i>k</i> ”.

<i>Osticaria</i> = Coceador (sic)	cf. <i>HH osticaria</i> “coceador” (s.v. <i>coz</i>) < <i>DAut coceador</i> “la persona o bestia que tira u da coces”.
<i>Tobaya</i> = Tohalla (sic)	Etxebarriak esanahi okerreko adibidetzat eman du (§ 1.3.g), baina ezin dut asmatu zer dela eta, <h> ez bada, baina cf. <i>HH</i> “toalla, tohalla”.
<i>Zor izan</i> = Dever (Us., Leg.) (sic)	Ortografia ez bide zen Legorretako maisuak bereziki zaintzen zuen gai bat: cf. honezaz gainera markatu ez diren <i>bobedas</i> (s.v. <i>bobedac</i>) eta <i>pabo</i> (s.v. <i>indio-ollarra</i>).

Gutxi zaindua eta kritikotasun gurtikoa izateaz gainera, *OB*-ren argitalpen honek ez du behar bezala bereizten jatorrizko testuari dagokiona eta argitaratzaileak argibide gisa erantsi duena:

h. Ahozko galdeketa dela eta, sarrerak desitxuratu egin dira:

Dendaria = Sastre (tendero) sastre: [sastria] (Us., Leg.)

Gona = Saya [gona] = falda (Leg.)

Irakurleak bere kontu asmatu behar du *OB*-k “*Dendaria*, sastre” eta “*Gona*, saya” bakarrik dakarrela, antza denez, eta lekukoen arabera *dendaria* “tendero” dela, *sastria* “sastre” eta *gona* “falda”.⁶

i. Han-hemen sarrera-burua parentesi arteko forma batez lagunduta dator; ikusi-ikurik, baliteke argitaratzailearen argibidea (!?) izatea:

Liñaya (liñaria) = Rueca

Oquellua (ukullua) = Caballeriza o Cuadra

Orramaya (oramaia) = Artesa

j. Demagun argitaratzaileak ohiko taketen ordeztasun bereizgarri erabili duela; halere, parentesi guztiak bereak ote?

Abea = Viga (que regenta otras)

k. Marka guztiak hausten bide ditu *atorrain*a sarrerak:

Atorraina = Langosta (Bon.) (sic) Otarraina

Badakigu argitaratzailearen ustez forma okertuta dagoela (§ 1.3.g), *otarraina*-ren ordeztasun bereizgarri izan liteke, *atorra* eta *atrabesatu* artean berariaz jarrita agertzen

⁶ Lehenago *cirauna* “vívora”-ren (ustezko) esanahi okerraz Etxebarriak esana (§ 1.3.g) gogoan izanik, antzeko zerbait espero genuke dagokion sarreran; honako hau baino ez da ageri, ordea: “*Cirauna* = Vívora (Us.)”, Usurbilgo lekukoak esanahia onartu balu bezalaxe. Edonola ere, ez dakit zertan oinarritu den: *EH*-ak (s.v.) ‘sugegorria’ lehen adiera dakar (~1760; *zirau* *1745, 1761), eta Azkuek (s.v.) *HeH*-ren adibide bat (Mt 3, 7) eskaintzen du.

baita,⁷ baina, dena dela, ez *sic*-en kokapenak, ez *Otarraina*-ren aurkezpen grafikoak adierazten dute argitaratzailearen ohar kritikoa izan litekeenik.

2.2. Azterketa lexikografikoa

Baldin eta, Etxebarriaren ondorioak oraingoz alde batera utzita, dauzkagun datuetatik abiatzen bagara, testuak berak bere buruaz eman diezagukeen informazioaz gaindi, askoz gehiago ez dakigu. Egoera ez da izan litekeen onena, baina bada testutik berri gehiago ateratzeko modu ezagunik, haren aurkezpen lexikografikotik hasita.

Muga 5.000 sarreratan jartzen badugu, ohi bezala (Svensén 1993), *OB* ez da hiztegi bat, zehatz-mehatz hitz eginez, hitz zerrenda luze xamar bat baizik, 3.700 sarrera ingurukoa. Ozta-ozta Harrieten gramatikako frantses-euskarakoa (1741) baino handiagoa, konparazio batera. Euskara-gaztelania elebiduna da, alfabetoaren arabera antolatua, nahiz han-hemen badiren hurrenkeran jauzi txiki batzuk:

Aculloa - *Acullua* - *Achurra* - *Adarmeia*

Adrea - *Adrebaguea* - *Adregoquia* - *Adrillua* - *Adreztua*

Africarra - *Afurua* - *Afuratu*

Ainbat - *Ainbeste* - *Ain* - *Aing(u)erua*

Sarrera kanonikoa izan litekeen bakunena da: "euskal sarrera-buruia = gaztelaniazko ordaina". Eta ehuneko gora batean sarrera-buruak hitz bakarrekoak dira: izenizenondoak, aditzak, aditzondoak, zenbatzaileak...

Abadia = Abadía. Abanicatu = Abanicarse. Acomodagarria = Acomodable.

Amabi = Doce. Amabigarrena = Duodécimo. Egunero = Diariamente.

Dakusgunez, sarrera-buruaren forma kanonikoa, izenkia denean, nominatibo singular mugatua da, salbuespen gutxirekin. Mugagaberen bat itzuri da mailegutan:

Agente "agente". *Brasero* "brasero". *Cañonazo* "cañonazo", etab.

Plurala maizago aurkitzen da, bera bakarrik (eskuarki halaxe erabili ohi diren hitzetan) edo singularrarekin batera:

Abarcac "abarcas". *Alicateac* "alicates". *Andac* "andas". *Angarillac* "angarillas". *Bi* "dos" eta *Biac* "los dos, ambos". *Bobedac* "bobedas". *Bota* "bota" eta *Botac* "botas", etab.

Aditzaren forma kanonikoa partizipioa da, baina ia beti mugagabea eta mugatua ematen dira, bata gaztelaniazko infinitiboari dagokiola, eta bestea gaztelaniazko partizipioari:

Acomodatu = Acomodar. Acomodatua = Acomodado.

Acordatu = Acordar. Acordatua = Acordado.

⁷ *OEH*-ak ez du aldaera jasotzen. Herri etimologia izan liteke (cf. *atorra*), baina baita bigarren eskuaren hutsa, besterik gabe.

Inoiz aditzizena aurkitzen dugu partizipioaren ordez, hiztegiaren hasiera aldera maizago gero baino:

Apaindu = Adornar, Engalanar. Apaindua = Adornado. Apaintcea = Adornarse.

Atrebitcea = Atreverse. Atrebitua = Atrevido.

Chertatcea = Bacunar. Chertatu = Ingertar. Chertatua = Ingertado.

Comulgatcea = Comulgar.

Confesatcea = Confesar.

Corregitcea = Corregir. Corregitua = Corregido.⁸

Sarrera barruko antolamendu bakunak iragarri bezala, sarreraren osagaiak (adiera ezberdinak, kategoria-aldaketak, adizlagunak, esapideak, kolokazioak...) sarrera banatan ageri dira, hiztegi zaharretan ohikoa den moduan:

Aci = Crecer, criar, Educar. Acia = Crecido. Acia = Simiente, o semilla.

Aizcora = Hacha. Aizcoraren quirtena = Mango de hacha.

Andia = Grande. Andiagoa = Mayor. Andiena = Mayor.

Artea = Arte. Artea = Encina.

Beatza = Dedo. Beatzchicarra = Dedo meñique. Beatz eraztunecoa = Dedo anular. Beatz erdicoa = Dedo de en medio. Beatz lodia = Dedo pulgar.

Beatz lodi urrengoa = Dedo índice.

Campoa = Campo. Campoan = Fuera. Campora = Afuera.

Honekin batera, aipatutako ohiko kategoriez gainera sarrera-buruan bestelakoak agertzen dira:

- Adizlagunak:

Alcarrequin "juntos, entre si, uno con otro". *Aldean* "lado, parte, cerca <cerco>". *Aldian* "cada vez". *An* "allí". *Apartean* "separadamente". *Ara* "he allá, he aquí". *Arabera* "según". *Arauz* "según". *Arteraño* "hasta que, hasta". *Ascotan* "muchas veces, frecuentemente". *Ascoz* "mucho". *Atzenic* "ultimamente"...

- Izenlaguna + izena:

Aberen sendatzallea "albeitar". *Alcabalen zaya* "alcabalero". *Alcatearen teniente* "teniente alcalde". *Apostoluaeren batcera* "apostolado". *Apostoluen erara* "apostólicamente". *Aranaren fruta* "ciruela". *Arbolen motea* "botón". *Atunaren cecina* "mojama". *Beguico ninia* "Niña de ojo". *Egercituen Etzauntza* "campaña o campamento". *Sentencien liburua* "sentenciario"...

- Izenlaguna + izenlaguna + izena:

Aldarearen aurreco jantzia "frontal". *Idiaren copetaco larrua* "melena". *Maquillaren ondoco pordoya* "cachiporra".

⁸ Ik. halaber *deklaratcea*, *desembarcatcea*, *divertitcea*, *doblatcea*, *doratcea*, *eltea*, *escribitcea*, *esquean ibilitcea*, *fabricatcea*, *idiquitcea* eta *tellatua erretellatcea*.

- Izena + izenlaguna:

Abadesa mongena "abadesa". *Agalla tinta eguitecoa* "agalla". *Aingueru guarda-coa* "Angel de guarda". *Amilla barrungoa* "chaleco". *Gorringoa arrautzarena* "yema de huevo". *Pisu pisatcecoa* "pesa". *Pregoi ezconcecoa* "proclama". *Virreta abadena* "solideo".

- Erlatibozkoak:

Arozaulquian trabajacenduna "evanista". *Asquidana* "bastante". *Banderaquin dabillena* "abanderado". *Pensioa obratcenduana* "pensionista".

- Izena + izenondoa:

Arbolchiquia "arbusto". *Arichiquioa* "carnero castrado". *Aur illa* "párbulo muerto". *Baqueta agorra* "baqueta de escopeta". *Tachuela aundia* "tachón"...

- Sintagma konplexuagoak:

Arbol acerola eta aren fruta "acerola". *Aundia bada persona* "adulto". *Estudioan icastuna* "estudioso". *Ichasotic legorra geistia* "desembarcar"...

- 'Izena + izenondoa' elkartuak:

Beguibacarra "tuerto". *Begui ezquela* "ojizaino". *Begui leorra* "oji enjuto". *Begui oquerra* "bizco o bisojo". *Bizarbeltza* "barbi negro". *Bizargorria* "barbi rubio"...

- 'Izena + izena' elkartuak, mota ezberdinetakoak:

Ametz arbola "quegigo". *Azalandarea* "planta de berza"...
Cadira jabea "catedrático". *Carcelarisaria* "carcelage". *Chrisma oncia* "chris-mero"...

- Aditz elkartu eta aditz perifrasiak:

Arnasea artu "alentar". *Atseguinizan* "alegrarse". *Azalandarea bidaldatcea* "trasplantar". *Bearra eguin* "trabajar". *Bildurrizan* "temer". *Caqueguin* "cagar". *Corrica juan* "correr"...

- Handigarri eta batez ere txikigarriak, izen arruntaren azpian:

Borroya "borrón" eta *Borroychoa* "borroncillo". *Botea* "bote" eta *Botechoa* "botecico o botecillo". *Canta* "cántico" eta *Cantachoa* "cantarcito". *Chiquia* "pequeño" eta *Chiquichoa* "pequeñuelo o pequeñito". *Cordoya* "cordón" eta *Cordoychoa* "cordoncillo". *Coscabilchoa* "cascabelillo" eta *Coscarabilloa* "cascabel". *Duendea* "duende" eta *Duendechoa* "duendecillo". *Eltcea* "olla", *Eltcechoa* "ollilla, ollica u olluela" eta *Eltcetzarra* "ollaza". *Tildea* "tilde" eta *Tildetzarra* "tildón"...

- Aditz jokatuak:

Barcabiezat "perdone Vd.". *Ecarzu* "dame". *Guezurra diot* "miento". *Quenzaite* "quitate".

- Esapideak:

Bata edo beste “uno u otro”. *Gau eta egun* “día y noche”. *Gaurco egunean* “hoy en día”. *Ez andrea* “no señora”. *Ez jauna* “no señor”.

Sarrera-buru ñabartasun honen barruan bereiz aipatzekoak dira bi euskal hitz esanahikide biltzen dituzten ugariak; komarekin bereizita ager daitezke, edo gabe, edo gaztelaniazko *o* juntagailuaz lotuta:

Aceituna oliogaia “aceituna”. *Alba eguanza* “alba”. *Almaice motrairua* “almirez”. *Audiencia enzundea* “audiencia tribunal”. *Bidazorroa, maleta* “maleta o baliya”. *Bolsa Azcua* “bolsa”. *Cadira, jarlecu* “cátedra”. *Callutia, Callutsua* “calloso”. *Canonizacioa, Doneguita* “canonización”. *Catarata, Odaya, Lausoa* “catarata”. *Catedrala* “catedral” eta *Catedrala eliz nagusia* “catedrala[1]”. *Cercenasca, Bollebaquia* “cercenadura”. *Chilborra o cila* “ombligo”. *Correa Ubala* “correa”. *Ecereza, Batereza* “nada”. *Teniente ordelaria* “teniente”...

Xede-hizkuntzaren aldetik ere, usoena ordain bakarra eta hura bakuna ematea da:

Abadesa mongena = Abadesa. Abarasca = Panal. Aberastasuna = Riqueza...

Halere, hemen ere badira arauz kanpoko gertakariak:

- Adiera edota sinonimo bildumak, euskaraz bezalaxe era ezberdinetara lotuak:

Abendua = Diciembre Adviento. Aberea = Animal, Bruto, Bestia, Ganado (mayor). Aci = Crecer, criar, Educar. Acia = Simiente o semilla. Aldapa = Cuesta, Costanero. Arana = Ciruelo, Ciruela. Arguia = Luz, alumbrado, claro. Arilcaya = Debanadera o argadillo. Arrantza = Pesca, Rebusno...

- Zehaztapenak:

Abiadura = Ventaja <-jo> que se toma para saltar. Ardarza = Huso, Exe o cubo de rueda. Arrea = Arado de muchos dientes...

- Definizio laburrak (adibide bakarra, oker ez banago):

Grana = Grana paño fino.

Hiru taldeotatik, lehena bakarrik jo dezakegu harrigarritzat, hala esanahikide eta adierak, nola homofonoak (cf. *arrantza*) eta kategoria-aldaketa nabariak (cf. *arguia*) sarrera berean bilduta baitaude. Honek adierazten digu hiztegiak ez duela beti era batera jokatu, gorago ikusi baitugu honelakoak maizenik sarrera banatan eman ohi dituela.

2.3. Larramendiren auzia

2.3.1. Gaztelaniazko eredu lexikografiko baten beharra

Dakigunez, Etxebarriaren ustetan argi dago OB ez dela Larramendiren hiztegia alderantziz bihurtua, ez eta garai hartako beste edozein hiztegiaren kopia. Halere, bere ondorioak ez datoz bat azterketa lexikografikoak iradokitzen duenarekin. Aitzitik,

OB-ren ezaugarri zenbaiten baturak agerian jartzen du Odrizolak eredu lexikografikoren bat izan zuela:

a. Gaztelaniazko hitz bakar bati (eskuarki termino bati) erantzuten dioten euskarazko sintagmak, hura itzultzeko eta hartarako bakarrik pentsatutakoak diruditenak: *agalla tinta eguitecoa* “agalla”, *banderaquin dabillena* “abanderado”, *atunaren cecina* “mojama” edo *aldarearen aurreco jantzia* “frontal” eta areago *aundia bada persona* “adulto” edo *escola maisuaren emaztea* “maestra” erakoak.

b. Gaztelaniazko hitz bakarraren orde zurrera-buruan ageri diren euskal sinonimo bikoteak, maiz ‘mailegua + euskal hitza’ egituraren arabera antolatutakoak: *aceituna, oliogaia* “aceituna” edo *canonizacioa, doneguitea* “canonización” erakoak.

c. Partizipio mugagabea eta mugatua, biak eskaintzea, gaztelaniazko infinitiboak eta partizipioak zeinek bere kidea eskatuta: *acordatu* “acordar” eta *acordatua* “acordado” erakoak.

d. Ezer berezirik eransten ez duten txikigarriak, eskuarki —eta beharbada haxe da adierazgarriena— maileguetan bakarrik erantsiak: *borroya* “borrón” eta *borroychoa* “borroncillo”, edo *botea* “bote” eta *botechoa* “botecico o botecillo” erakoak.

Ezaugarri araberako, *OB* euskara-erdara hiztegia izan arren, ontze prozesuaren uneren batean —hasieran ziurrenik— alderantzizko hurrenkeran pentsatua izan zen edo, zehazkiago hitz eginez, gaztelaniazko nomenklatura batetik abiatuta sortua. Honek zuzenean iradokitzen du hiztegiak ereduaren bat izan zuela, hiztegi osoan edo zati on batean behintzat. Badira gaztelaniazko ereduaren ideia indartzera datozen beste ezaugarri batzuk, orain arte aipatu ez ditugunak:

e. Gaztelaniazko hitz bereziak, ulergaitzak, ohiz kanpokoak, inondik ere haren gaitasunean bakarrik fidatuta ari denari —nahiz irakasle izan— nekez burura dakizkiokenak ugaritxo egotea, euskal hitz arrunten itzulpen gisa:

Amildu “derrocar”. *Astigarra* “file o arce”. *Chorroa* “rigotera”. *Ezquia* “pobo”. *Goroldia* “pelusa”. *Leicea* “rehoyo”. *Osiña* “cadoso”. *Sagua* “sorce, o ratoncillo”. *Zapaldu* “majar”. *Zorrotza* “buido”. *Zugatza* “niara”. *Zumitza* “encella”...

f. Baliteke, jakina, egun ohiz kanpokotzat jotzen duguna garai batean ohikoa izatea; deigarria da, halere, euskaraz mailegu zuzenarekin ordezkaturik dagoen hitz zail andana (oso berezituak, ezezagunak...):

Laneroa “lanero”. *Musiqueroa* “musiquero”. *Olandilla* “holandilla”. *Parpalla* “parpalla”. *Refitoria* “refitorio”. *Sacatrapua* “sacatrapos”. *Salvagoardia* “salvagoardia”. *Sempiterna* “sempiterno o tela”. *Soleta* “soleta”. *Solivoa* “solivo”. *Tiplea* “tiple”. *Tracista* “tracista”. *Trazadiseñoa* “trazadiseño”. *Trencilloa* “trencillo”. *Vocamarta* “vocamarta”...

g. Baita hitz elkartu edo eratorriekin ordezkaturik dauden gaztelaniazko hitz bereziak eta berezituak:

Aguindaria “prometedor”. *Altzairutzaillea* “acerador”. *Gustaera* “gustadura”. *Pagateguia* “pagaduría”. *Piquetsua* “peceño”. *Polvoraontzia* “polvorín”. *Predicagarria* “predicable”. *Prensazaya* “prensista”. *Soletaguillea* “soletero”. *Testamentugabea* “abintestato”...

h. Azpimarra ditzagun, haien barruan, gaztelaniazko erlazio izenondo itzulgai-tzen euskal ordainak:

Arteriacoa “arterial”. *Caridadetarra* “caritativo”. *Censozcoa* “censual”. *Centro-arra* “central”. *Curiarra* “curial”. *Sentilaria* “sensitivo”...

Bi aukera ditugu, beraz: eredu-zko hiztegia gaztelaniazko elebakarra izatea, edo gaztelania-euskara elebiduna. Jakina, ondorioak ez lirateke berberak: (1) Odriozolak gaztelaniazko hiztegi bat erabili baldin bazuen eredu, haren arabera bil eta itzul zitzakeen euskal hitzak, baita hitz zailen bat euskaraz ematearren neologismoren bat (mailegua edo hitz berria) berariaz egin; (2) hiztegi elebidun bat erabili baldin bazuen, horrezaz gainera, bertatik euskal hitzak hartu ere har zitzakeen.

Lehenengo aukera ezinezkoa ez izan arren, ezta aurreko hiztegi elebidun eskuiz-kribaturen bat erabiltzea ere, biok hipotesi garestiegiak dira, helmenean daukagun hipotesirik egiantzekoaren aurrean: zeren eta, Etxebarriak bestela aditzera ematen badu ere, tartean ez baitago Odriozolak aise erabil zezakeen hiztegirik, ez baitago euskal hiztegi argitaraturik, Larramendirenaz besterik.

2.3.2. *Gaztelania-euskara eredu baten beharra*

Alabaina, zuzenean Larramendiren eragina ebatzi aurretik, zilegi bekit erakustea, hiztegiak berak ematen dituen argudioekin, gaztelania-euskara elebidun ereduaren beharra. Hiru eratako aztarnak eskaintzen ditu: gaztelaniazko adierak, hutsak eta eratorpenaren aberastasun eta erregulartasuna. Berez, hiruretako bat ere ez da erabaki-garri, baina bai zalantza sortzeko arrazoi aski.

a. Gaztelaniazko elebakar batetik abiatu izan balitz, espero genezake euskal sarra-buruaren ondoan maizenik gaztelaniazko ordain bakarra egotea, noizbehinka hark sarrera beraren azpian eskaintako sinonimo pare gehienera jota. Edonola ere, nekez ondokoak bezalako adiera-bildumak, lan itzela eginez ez bada behintzat:

Abera = Animal, Bruto, Bestia, Ganado (mayor)

Aci = Crecer, criar, Educar

Ardatza = Uso, Exe o cubo de rueda

Artu = Tomar, Acoger, Recivir, Coger, Recoger

b. Testu hutsak egilearenak direla fida gaitzkeen heinean —oso hein laburrean, hortaz (§ 2.1)—, badaude kopia-huts gisa errazago azal daitezkeen akats mota batzuk: adibidez, *-eria -aria*-ren orde (*Alabarderia* “alabardero”, *Drogueria* “droguero”), edo euskal sarrera-burua eta gaztelaniazko ordaina bat ez datozen kasu ugariak, ziurrenik aurreko zerrenda batetik kopiatzerakoan oharkabean egindako jauziak:

Agasajatua <Agasag-> = Agasajo. Arrogancia = Arrogante. Compontzallea = Componer. Eltzada = Ollero. Estañateguia = Estañador. Faltsoa = Falsificación. Misioa = Misionista o misionero. Tentaldia = Tentativo.

c. Ikusi ahal izan dugu Etxebarriak hala *OB*-ko mailegu aniztasuna, nola atzizki zenbaiten maiztasuna, bi fenomenoak antzeman dituela; halere, zein bere aldetik aipatzeaz gain (§ 1.3.a eta d), lehenengotik bakarrik atera ditu ondorioak, Larramendiren aurka

eta hiztegiaren “benetakotasunaren” frogarri erabiliaz. Bigarrenetik, adibide bakarra (*ciquinquiro*) ematera mugatzen denez, hiztegiaren edukia desorekatuki aurkeztuta, irakurleari ukatzen dio arlo honetan *OB*-n dagoen aberastasunaz jabetzeko aukera.

Atzizkidun hitz guztien kontu emateak luzeegi joko lukeenez, hiru atzizki hau-tatu ditut, lehen biak bata bestearen osagarri:

- KIRO (orotara 27): *ciquinquiro, cortesquiro, cruelquiro, elduquiro, epelquiro, errazquiro, esnaquiro, fielquiro, gaizquiro, galaiquiro, gogorquiro, humilquiro, lazquiro, leorquiro, leyalquiro, lustretsuquiro, nasiquiro, peligrosquiro, segurquiro, señalquiro, soseguquiro, suabequiro, tasatuquiro, torpequiro, venialquiro, ventajosquiro, vitoriosquiro, zabalquiro.*
- RO (orotara 24): *amagarrirri, atrebiro, cariñotsoro, ciertoro, erruquiro, esquerba-guero, firmero, garbiro, gozoro <-so>, gustutsuro, idiquiro, indartsuro, iracequiro, jaquintsuro, luzaro, merecero, otsaro [sic] “friamente”, paquetsuro, pobrero, porfiatiro, sencilloro, senderagarrirri [sic] “saludablemente”, sentenciatsuro <-ru>, tristero.*
- TZAILE (orotara 121): *acordatzallea, aditzallea, administratzallea, adoratzallea, alborotatzallea, altzairutzallea, amarratzallea, amatzallea, amparatzallea, apaintzallea, apartatzallea, arquitzallea, artzallea, arrapatzallea, ascatzallea, asmatzallea, ateratzallea, aurreratzallea, barautzallea, barca-tzallea, billatzallea, bordatzallea, borrarzallea, botatzallea, caminatza-lla, cantatzallea, cargatzallea, castigatzallea, catezallea [sic], ceatzallea, cerce-natzallea, chiquiratzallea, cobratzallea, componzallea, consolatzallea, declara-tzallea, deitzallea, desonratzallea, ebaquitzallea, ecbegarbitzallea, erasotzallea, eritzallea, erretzallea, escatzallea, escribitzallea, esnatzallea, esnesaltzallea, esqueintzallea, ezagutzallea, fiatzallea, firmatzallea, galarδοatzallea, galde-tzallea, garbitzallea, gastatzallea, golpatzallea, gordetzallea, guerratzallea, guidatzallea, guisatzallea, humillatzallea, iduquitzallea, ifintzallea, igoal-tzallea, igueritzallea, irazquitzallea, irinsaltzallea, itotzallea, itzalitzallea, jasotzallea, jorratzallea, jotzallea, larru curatzallea, lastasaltzallea, legor-tzallea, lisiba jotzallea, maitatzallea, marcatzallea, meloisaltzallea, mereci-tzallea, murmuratzallea, navaja zorrotzallea, neurritzallea, ofenditzallea, olaco urtzallea, ordentzallea, oyalsaltzallea, pagatzallea, paquetzallea, parti-tzallea, paseatzallea, peleatzallea, perratzallea, pisatzallea, porfiatzallea, prestatzallea, quentzallea, saltzallea, secatzallea, sellatzallea, sendatzallea, sitiatzallea, socorritzallea, sufritzallea, tabaco saltzallea, tasatzallea, tenta-tzallea, tiratzallea, trapubiltzallea, tratatzallea, trazatzallea, tripaqui saltzallea, trucatza-lla, ucatzallea, uquitzallea, urtzallea, veneratzallea, venzutzallea, visitatzallea, zabaltzallea, zuritzallea.*

Jori-joria izateaz gainera, eratorpenak erregular edo automatiko izateko joera du: ia aditz guztiek ondoan *-tzalle* eratorria daramate, eta ia izenondo guztiek *-(ki)ro*:

Acordatu – Acordatua – Acordatzallea

Aditu – Aditua – Aditzallea

Administratu – Administratua – Administratzallea

Adoratu – Adoratua – Adoratzallea
Amagarria – Amagarriro
Cariñotsoro – Cariñotsua
Ciertoa – Ciertoro
Cortesa – Cortesia – Cortesquiro
Eldua – Elduquiro – Eldutasuna
Epela – Epelquiro – Epeltasuna

Eratorpen aberats eta erregularra, “gaitasun hiztegi” deritzegunen, hots, hiztegi-gilearen hizkuntz gaitasunaren arabera erator daitezkeen hitzak ere jasotzen dituzten hiztegien ezaugarri nabarienetako bat da. Pouvreau, Urte eta Larramendi, zein bere neurrian, hirurak dira diogun honen adibide garaiak (Lakarra 1994b, 1995..., Urgell 2000, 2002). Ez litzateke erabat ezinezkoa izango zerrenda Odriozolaren izenarekin osatu beharra, baina bai nekez sinestekoa, bere hiztegiko eratorpenak —beste hiru kasuetan bezalaxe— hizkuntzari buruzko hausnarketa sakona eta berariazko lan astuna eskatzen duen heinean.

2.3.3. Larramendi agerian

Honainokoa astiro xamar ibili naiz, azken batean argudioak baitira auzi honetan interesgarriena. Auziak berak ez du interes berezirik, edo ez luke interesik, baldin eta Erxebarriak plazaratu izan ez balu: Larramendiren hitzen itxura ezagutzen duenak axaletik begiratzea aski luke, *OB*-ren azpian, neurri batean edo bestean, haren hiztegia datzala susmatzeko.

Hala *HH*-ko atzizkirik jorien edota nabarienek (-*ro*, -*kiro*, -*tze*, -*era*, -*tzalle*...), nola bertako hitzetan bakarrik lekukotzen diren alomorfoek (-*de*, -*lde*, -*dera*, -*kida*...), edo ohiko betebeharretik kanpo berezitutako atzizkiek (-*(t)ar* = gatz. -*al*) halaxe adierazten digute:⁹

-TZE: *aurreratcea* “aprovechamiento u adelantamiento”, *botatcea* “echada”, *ciquintcea* “ensuciamiento”, *eldutcea* “maduración”, *eranztea* “desnudez”, *erasotcea* “acometimiento”... -ERA: *ancianera* “antigüedad”, *artceera* “acogida”, *arrendaera* “arrendamiento”, *cansaera* “censura o molestia”, *cardaera* “cardura”, *gustaera* “gustadura”...

-DE: *enzundea* “audiencia” (s.v. *audiencia*), *compondea* “composición”. -DERA: *aurdera* “infancia”, *soildera* “tala”. -LDE: *imitalde* “imitación”. -KIDA: *ataquida* “compuerta”.

-(T)AR: *centroarra* “central”, *curiarra* “curial”, *goiztarra* “tempranal”, *penitenciarra* “penitencial”...

Ohiz kanpoko oinarriek norabide berean garamatzatze:

part. + -(*ki*)ro: *elduquiro*, *idiquiro*, *iracequiro*, *nasiquiro*, *tasatuquiro*.

aditzoina + -(*ki*)ro: *atrebiro*, *esnaquiro*, *mereciro*.

⁹ Larramendiren joerei buruzko xehetasun gehiagotarako, ik. Urgell 2000.

izena + *-kiro*: *galaiqui*, *señalqui*, *soseguqui*.

izenondo eratorria + *-(ki)ro*: a) *-tsu(ki)ro*: *gustutsuro*, *indartsuro*, *jaquintsuro*, *lustretsuro*, *paquetsuro*, *sentenciatsuro*; b) *-tiro*: *porfiatiro*.

Baita elkargunean gertatzen diren hots aldaketa bereziek ere:

-tsu + -ro = -tsoro: *cariñotsoro*.

Ortografiak ere baduke zer esana alde honetatik. Bokal arteko <y> Etxebarriak Larramendiren aurkako argudiotzat erabili arren (§ 1.3.b), Larramendiren ezaugarri eza-guna da (Urgell 2001a). Bide batez, grafiari buruzko atalean ikertzaileak aipatzen dituen ezaugarriek, inon esaten ez bazaigu ere, argi eta garbi adierazten dute *OB*-ren grafia XIX. mendean itxaron daitekeen Hegoaldeko grafia arrunta baino ez dela, salbuespen batekin: berandutxo da <tz>ren aldamenean <tc> aurkitzeko (Lakarra 1985, Urgell 2001a), baita ziurrenik afrikatu hau frikaritik behar bezala ez bereizteko ere (*aroz*, *trabajacen*). Atal hartan ez dira aipatzen, ordea, <sh> aipagarria (*phisba* “orina”, cf. Urgell 1987), ezta Larramendirekin zuzenean lotzen duen ezaugarriarik nabarmenena: <is> gaurko <x> adierazteko: *carcaisa* “gargajo”, *lisiba* “colada” (Urgell 2001a). Nolanahi ere den, euskal lexikoaren historiaz zertxobait dakienari ez bide zaizkio oharkabe itzuriko *adregoquia* “regular”, *alorta* “fruta”, *altistea* “perla”, *articas* “estudiar” edo *bestengusua* “segundo primo” bezalako hitzak, edo gutxienez harrituko da *caperutsa* mailegauen itxuraz,¹⁰ edo *zutatu* “erguiri” eta *orrazatu* “peinar” aditzen eraketaz, besteak beste.

2.3.4. Etxebarriaren azterketaren azterketa

Orduan, zerk egin du huts Etxebarriaren azterketan? Nire ustetan, bi arrazoi nagusi daude. Lehenik, galdera txar baten erantzuna izatea, ezezkoa baizik ezin izan baitzitekeen: *OB ez da* Larramendi alderantziz ipinia, bistan denez, tamainagatik bedere. Gehienera jota, egilearen semeak deskribatu bezalaxe, haren “extracto” bat. Bigarrenik, egiazko analisisirik ezak egin dio huts, aurreiritzia azterbeharrari gailendu izanak. Erran komunak dioenez, ez dago ikusi nahi ez duena baino itsu itsuagorik. Izan ere, frogabide gisa aurkeztu dituen adibideak, edo okerrak dira, edo egiaren zati bat estaltzen dute. Berrazter ditzagun.

Erabiltzen duen lehen argudioa (Larramendirengan agertzen ez diren hitzen kopuru handia) txarra da, arrazoi bat baino gehiagotatik. Garrantzizkoenetik hasita, 3.700 sarrera ingurutik 14 adibiderekkin *HH* ez erabilia frogatzea ezinezkoa delako, erabiltzekotan sarrera guzti-guztietan erabili behar zuela jakintzat ematen ez bada, behinik behin. *Negativa non sunt probanda*: ezer frogatzekotan 14 sarrera horietan *HH* ez den iturriren bat —bere burua, zein beste edozein— erabili zuela frogatzen du, ez *HH* erabili ez zuela.

Adibideetan Odriozolaren eta Bonaparteren hitzak nahaste agertzen dira; areago 14tik 9 Printzearenak dira. *OB* Odriozolak mamitu eta Bonapartek osatutako Legorretako euskararen gordailu delakoan abiatzen bagara, honek ez du garrantzirik. Baina, baldin eta *OB*-z ezertxo ere ez dakigulakoan abiatzen bagara, ez ote hobea bata bestetik bereiztea, hasieran behintzat?

¹⁰ Cf. *HH*: “Caperuza (...), viene de el Bascuence *caperutsa*, que significa lo mismo, y viene de *capu*, cabeza, y *utsa*, sola, porque cubre solamente la cabeza”.

Argudio bati, dena dela, gutxieneko kontuan eskatzen zaio, oinarritzen deneko datuak onak izatea. Etxebarriaren adibideen erdiak baino gehiago, ordea, oso eztabaidagarriak dira, gezurrezkoak ez direnean: zehatz-mehatz zazpi badaude *HH*-an, baina ikertzaileak ezin izan ditu aurkitu. Gonbara bitez bi hiztegietakako emaitzak:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
Acullua = Agujón	Agujada, agujón, <i>aculloa</i> , <i>aculua</i> . [cf. <i>OB Aculloa</i> = agujón (Bon.)]
Arbazta = Justo (Bon.)	Tamaras, el despojo de la leña gruesa, <i>arbazta</i> , <i>chusaquea</i> . Hornija, <i>arbaztac</i> , <i>abarrac</i> . Rozo, la leña menuda, <i>arbaztac</i> , <i>chochac</i> , <i>Ec</i> .
Asa = Aliento (Bon.)	Carlear (...), viene de el Bascuence <i>atsarlea</i> , que significa el que toma aliento u respiración, de <i>ats</i> , <i>as</i> , aliento, y <i>arlea</i> , tomador.
Ascorequicoa = De mucho (Bon.)	—
Asaria [sic, <i>Ataria</i> -ren ordez] = Zaguán (Bon.)	Zaguán, <i>sotoa</i> , <i>ataria</i> ...
Ayenatu = Desaparecer (Bon.)	—
Cabilla = Clabija	Clavija, <i>cabillá</i> .
Cacastegüia [sic] = Cacoal [sic]	Cacaoal, <i>cacautegüia</i> .
Campora = Afuera	Fuera, afuera, <i>camporá</i> (...)
Celaya = Prado, pradería, era (Bon.)	—
Cementerioa = Cementerio	—
Clera = Creta (Bon.)	Greda, <i>clerá</i> . Lat. Creta.
Intzurra = Pantano (Bon.)	—
Muñoa = Collado, colina (Bon.)	—

Haien artean badira *HH*-tik diren-direnean kopiatutako hitzak (*asa*, *cabilla*, *campora*, *clera*), baina baita forma akastunekoak (*asaria*, *cacastegüia*) edo *OB*-n esanahi harrigarri batekin agertzen direnak (*arbazta*; cf. *OEH*, s.v.). Batzuk aurkigaitzak bazi-
ren ere, gehienek irudimen filologiko gutxitxo egindako lana dela adierazten dute. Bitxia da, azkenik, *acullua* "agujón" bakarrik aipatzea, baina ez aurreko sarrera (*aculloa* "agujón"), hain zuzen *HH*-an agertzen dena.

Etxebarriaren bigarren argudioa hobea da: *OB*-k maileguak dakartzan lekuan (bere hipotesiari jarraiki, herriko benetako lexikoaren adierazgarri) Larramendik bestelako hitzak dakartza, agian beste nonbaitekoak, agian hitz berriak. Alabaina, berriro ere aurreko argudioan aurkitu dugun zehaztasun filologikorik eza antzematen dugu:

gazt.	HH (ap. Etxebarria)	OB	HH (egiatan)
cadete	<i>zaldun berezia</i>	<i>cadetea</i>	=
cafetera	<i>cafeontzia</i>	<i>cafetera</i>	=
calabaza	<i>cucurbita</i> [sic]	<i>calabaza</i>	<i>cuia, calabaza</i>
calabozo	<i>lecotza</i>	<i>calabozo</i>	<i>lecotza, ciega</i>
calendario	<i>egunaria</i>	<i>calendarioa</i>	=
calvario	<i>buruezurtza</i> [sic]	<i>calvarioa</i>	<i>buresurtza</i> [sic]
calvo	<i>illebaguea</i>	<i>calvoa</i>	<i>carsoilla, coroilla, illebaguea, ulebaga</i>
camisola	<i>gañeco alcandora</i>	<i>camisola</i>	=
campamento	<i>etzauntza</i>	<i>campamentua</i>	=
canal	<i>urjoala</i>	<i>canala</i>	=

HH-ko formak gaizki kopiatu dira (cf. *calabaza* eta *calvario*), hitz berri itxura gehien daukatenak bakarrik aipatu dira (cf. *calabozo* eta *calvo*), eta etimologiari bakarrik begiratu zaio *calabaza*-z den bezainbatean (“Calabaza, especialmente que sirve de vasija, *corcoita, curcubita*; y de aquí viene el Latín *cucurbita*, y significa...”), sarrera arrunta, euskal ordainak dakartzana, hurrengo bigarren lerrokadan dagoen arren, Larramendik ez omen dakarren mailegua bertan delarik. Edonola ere, harrigarria da CA- zatian den mailegu mordotik 10 hauetan bakarrik erreparatzea, eta ez gainerakoetan, hain zuzen ere *Larramendik badakartzanetan*. Ezen horien aldamentxoan beste hamar hauek, baita hamaika gehiago ere aurki baitzitzakeen HH-an:

cantea “canto”, *cantoya* “cantón”, *capa* “capa”, *capellania* “capellanía”, *capilla* “capilla”, *capirioa* “cabrío”, *capitana* “capitán”, *capotea* “capote”, *capoya* “capón”, *capuchinoa* “capuchino”...

2.3.5. Larramendiren eragina OB-n

HH-arekiko erkaketa kontuzkoago honek Larramendi iturria —edo iturrietako bat— izan litekeela iradoki digu, baina badugu oraino lana HH eta ez besterik erabili zuela frogatzen, baita noraino erabili zuen galderari erantzuten ere.

Lehenengo galderari erantzuteko, edo erantzuten hasteko bederen, lehenago aurkitu dugun huts bateratzailea gogora dezakegu, beherago azalduko zaizkigun bestelako frogen zain:

Mozorca (sic) = Mazorca *Motza* eta *Mueca* artean; cf. HH *mazorquea*,
mozorca [sic]

Bi lagin erabili ditugu bigarren erantzunaren bila: maileguak ugari biltzen dituen CA zatia, eta gehienbat ondare zaharreko hitzak biltzen dituen U letra. Lehenengoak 170 sarrera ditu, eta bigarrenak 73. Orotara 243 sarrera aztertu ditugu, bada. Irakurleak lan honen bukaeran aurkituko ditu, aldean HH-ko kidea dutela.

243 sarrera hauetatik 178 (% 73), ia hiru laurdenak beraz, dauden-daudenean aurkitzen dira HH-an, OB-k ematen duen gaztelaniazko ordain berberaren azpian. Kopurua nolana hokoa ez izanik, bide ematen digu HH OB-ren iturri ez ezik, OB-ren oinarritzko iturria izan zela baieztatzen. Izan ere, goian agertu ditugun ezaugarrietako asko Larramendiren hiztegiarekin azal daitezke:

a. Gaztelaniazko hitz bakar bati dagozkion euskal sintagmetako asko bertatik hartuak edo egokituak dira, eta are bertako lekukotasunen bat Odriozolak zein Etxebarriak gaizki kopiatuta ez ote dagoen pentsatzeko adinakoa ere bada (ik. *apostoluen batcera* eta *baqueta agorra*):

OB	HH
<i>aberen sendatzallea</i> "albeitar"	<i>abereen sendatzallea</i> "albeitar"
<i>alcabalen zaya</i> "alcabalero"	<i>alcabalen zaia</i> "alcabalero"
<i>apostoluen batcera</i> [sic?] "apostolado"	<i>apostoluen batzarrea, bilguma, ballera</i> "apostolado"
<i>apostoluen erara</i> "apostólicamente"	<i>apostoluen erara</i> "apostolicamente"
<i>asquidana</i> "bastante"	<i>asqui dana</i> "bastante"
<i>atunaren cecina</i> "mojama"	<i>atunaren ceciña</i> "mojama"
<i>baqueta agorra</i> [sic?] "baqueta de escopeta"	<i>baqueta, cigorra</i> "baqueta, de escopeta, &c."
<i>egercituen etzauntza</i> "campana o campamento"	<i>guerratien etzauntza</i> "campana, el campo de el exercito"
<i>escola maisuaren emaztea</i> "maestra"	<i>maisuaren emaztea</i> "maestra, muger de el maestro"

b. Gaztelaniazko hitz bakarraren ordeztasunaren ordez sarrera-buruan ageri diren euskal sinonimo bikoteak, ia ehuneko ehunetan *HH*-tik hartutakoak dira, batzuetan mailegua izan ezik; bide batez, hemen ere irakurketa bi (*azcua* ala *cizcua?* *odaya* ala *odeya?*) zalan-tzan jartzeko bidea aurkitu dugu:

OB	HH
<i>aceituna oliogaia</i> "aceituna"	<i>aceituna, oliogaya</i> "aceituna"
<i>alba eguanza</i> "alba"	<i>eguanza, alba</i> "alba"
<i>almaice motrairua</i> "almirez"	<i>amireza, menastazco motrairua</i> "almirez"
<i>audiencia enzundea</i> "audiencia tribunal"	<i>entzundea</i> "audiencia, tribunal"
<i>bidazorroa, maleta</i> "maleta o balija"	<i>bidazorroa</i> "balija, maleta de caminantes"
<i>bolsa azcua</i> [sic?] "bolsa"	<i>cizcua, bolsa</i> "bolsa"
<i>cadira, jarlecuca</i> "cátedra"	<i>cadira, jarlecuca</i> "cathedral"
<i>callutia, callutsua</i> "calloso"	<i>callutia, callutsua</i> "calloso"
<i>canonizacioa, doneguita</i> "cano- nización"	<i>canonizacioa, doneguita</i> "canonización"
<i>catarata, odaya</i> [sic?], <i>lausoa</i> "catarata"	<i>odeia, lausoa</i> "catarata en los ojos"
<i>catedrala</i> "catedral"	<i>eleiznagusia</i> "cathedral iglesia"
<i>catedrala eliz nagusia</i> "catedral[1]"	
<i>cercenasca, bollebaquia</i> "cerce- nadura"	<i>cercenasca, bollebaquia</i> "cercenadura"

<i>chilborra</i> o <i>cila</i> "ombligo"	<i>chilborra, cila</i> "ombligo"
<i>correa ubala</i> "correa"	<i>iiala, uuala</i> "correa"
<i>ecereza, batereza</i> "nada"	<i>ecereza, batereza</i> "nada, la nada"
<i>teniente ordelaria</i> "teniente"	<i>ordelaria</i> "teniente"

c. Txikigarri eta handigarriak ere, denak *HH*-koak dira, eta errepara bekio gaztelaniazko ordain multzoetan dagoen berdintasun ezin adierazgarriagoari (ik. *botechoa*, *chiquichoa* eta batez ere *eltzechoa*):

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>borroychoa</i> "borroncillo"	<i>borroicho</i> "borroncillo"
<i>botechoa</i> "botecico o botecillo"	<i>potechoa</i> "botecico, botecillo"
<i>cantachoa</i> "cantarcito"	<i>cantachoa</i> "cantarcico"
<i>chiquichoa</i> "pequeñuelo o pequeñito"	<i>chiquichoa</i> "pequeñuelo, pequeñito"
<i>cordoychoa</i> "cordoncillo"	<i>cordoichoa</i> "cordoncillo"
<i>coscabilchoa</i> "cascabelillo"	<i>coscabilchoa</i> "cascabelillo"
<i>duendechoa</i> "duendecillo"	<i>duendechoa</i> "duendecillo"
<i>eltzechoa</i> "ollilla, ollica u olluela"	<i>eltzecho</i> "ollica, ollilla, olluela"
<i>eltzetzarra</i> "ollaza"	<i>eltzetzarra</i> "ollaza"
<i>tildetzarra</i> "tildón"	<i>tildetzarra</i> "tildón"

d. Euskal hitz arrunten itzulpen gisa emandako gaztelaniazko hitz bereziak ere, adibide gisa ekarri ditugun ia guztiak *HH*-ak azaltzen ditu, era batera edo bestera, baita gaztelaniazko ordain bitxiak zuzentzeko modua ere ematen, bidenabar:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>amildu</i> "derrocar"	<i>amildu</i> "derrocar"
<i>astigarra</i> "file [sic, <i>tilo</i> -ren ordez?] o arce"	<i>astigarra</i> "arze", "tilo"
<i>chorroa</i> "rigotera" [sic]	<i>bigote chorroa</i> "bigotera"
<i>ezquia</i> "pobo"	<i>ezquia</i> "pobo, alamo blanco"
<i>goroldia</i> [sic?] "pelusa"	<i>goroldio, oroldioa</i> "pelusa"
<i>osiña</i> "cadoso"	<i>osiña</i> "cadoso, cadozo, lugar hondo en el rio"
<i>sagua</i> "sorze, o ratoncillo"	<i>sagua</i> "sorze, ratón pequeño"
<i>zorrotza</i> "buido"	<i>zorrotza</i> "buido"
<i>zugatza</i> "niara"	<i>sugatza</i> "niara, monton de paja en el campo"
<i>zumitza</i> "encella"	<i>zumitza</i> "encella, canastilla"

e. Baita mailegu zuzenaz itzultitako gehienak; gure 13 adibideetatik 8tan Larramendi da maileguaren iturria; bitan (*parpalla, refitorioa*), badirudi Odriozolak *HH*-koak onartu ezinik, mailegua hobetsi duela; adibide ezin interesgarriago batean, bestalde, ikus dezakegu *trazadiseñoa* kopia-huts batetik sortutako iratxoa baino ez

dela; eta, azkenik, badira *HH*-ak ez dakartzan bi hitz: *musiquero* (cf. Moliner “Mueble adecuado para guardar en él los libros y cuadernos de música”) eta *vocamarta* ezezaguna, nondik irten den ezin asma dezakedana:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>musiqueroa</i> “musiquero”	—
<i>olandilla</i> “holandilla”	<i>olandilla</i> “holandilla”
<i>parpalla</i> “parpalla”	<i>champona</i> “parpalla, parpallota, parpasola, moneda de cobre de dos cuartos”
<i>refitoria</i> “refitorio”	<i>maiteguia, maintegua, bazcalteguia</i> “refitorio, refectorio”
<i>sacatrapua</i> “sacatrapos”	<i>sacatrapua</i> “sacatrapos”
<i>salvagoardia</i> “salvagoardia”	<i>salvanguardia</i> “salvanguardia”
<i>sempiterna</i> “sempiterno [sic] o tela”	<i>sempiterna</i> “sempiterna, tela”
<i>soleta</i> “soleta”	<i>soleta</i> “soleta, en las medias”
<i>tiple</i> “tiplea”	<i>tiplea</i> “tiple, voz”, “tiple, cantor”, “tiple, vihuela menor”
<i>tracista</i> “tracista”	<i>tracista</i> “tracista, de fabricas, &c.”
<i>trazadiseñoa</i> “trazadiseño”	<i>traza</i> “traza, diseño de edificio”
<i>trencilloa</i> “trencillo”	<i>trencilloa</i> “trencillo, trencilla, trencellin, cintillo de sombrero”
<i>vocamarta</i> “vocamarta”	—

f. Hitz elkartu edo eratorriekin ordezkaturata dauden guztiak ere *HH*-koak dira, kalkoren bat (*polvoraontzia* < *suautsoncia*) eta eraberritzeren bat (*testamentugabea* < *testamentu bague*) gorabehera:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>aguindaria</i> “prometedor”	<i>aguindaria</i> “prometedor”
<i>alasya</i> “cuenda”	<i>alasya</i> “cuenda”
<i>altzairutzaillea</i> “acerador”	<i>altzairutzallea</i> “acerador”
<i>gustaera</i> “gustadura”	<i>gustaera</i> “gustadura”
<i>pagateguia</i> “pagaduría”	<i>pagateguia</i> “pagaduria, donde se paga”
<i>piquetsua</i> “peceño”	<i>piquetsua</i> “peceño”
<i>polvoraontzia</i> “polvorín”	<i>suautsoncia</i> “polvorin”; cf. <i>OB</i> <i>polvora</i> “pólvara” vs <i>HH</i> <i>suautsa, sutautsa</i> “polvora”
<i>predicagarria</i> “predicable”	<i>predicagarria</i> “predicable”
<i>prensazaya</i> “prensista”	<i>prensazaya</i> “prensista”
<i>soletaguillea</i> “soletero”	<i>soletaguillea</i> “soletero”
<i>testamentugabea</i> “abintestato”	<i>testamentu bague</i> “abintestato”

g. Eta, jakina, baita erlazio izenondoan euskal ordain guztiak ere:

OB	HH
<i>arteriacoa</i> “arterial”	<i>arteriacoa</i> “arterial”
<i>caridadetarra</i> “caritativo”	<i>caridadetarra</i> “caritativo”
<i>censozcoa</i> “censual”	<i>censozcoa</i> “censual”
<i>centroarra</i> “central”	<i>centroarra</i> “central”
<i>curiarra</i> “curial”	<i>curiarra</i> “curial”

h. Adiera edo sinonimo-bildumak ere, gehienak bertatik atera dira, baten bat (ik. *arguia* “alumbrado”, *arrantza* “rebuzno”) Odriozolak erantsia bada ere:

OB	HH
<i>abendua</i> “diciembre, adviento”	<i>abendua</i> “adviento”, “diciembre”
<i>aberea</i> “animal, bruto, bestia, ganado (mayor)”	<i>aberea</i> “animal”, “bruto”, “bestia”, “ganado mayor”
<i>aci</i> “crecer, criar, educar”	<i>aci</i> “crecer”, “criar, nutrir”, “educar”
<i>acia</i> “simiente o semilla”	<i>acia</i> “semilla”, “simiente, lo mismo que <i>semilla</i> , vease”
<i>aldapa</i> “cuesta, costanero”	<i>aldapa</i> “cuesta”, “costanero”
<i>arana</i> “ciruelo, ciruela”	<i>arana</i> “ciruela, ciruelo”
<i>arguia</i> “luz, alumbrado, claro”	<i>arguia</i> “luz”, “claro”
<i>arilcaya</i> “debanadera o argadillo”	<i>arilcaya</i> , “argadillo”, “devanadera”
<i>arrantza</i> “pesca, rebuzno”	<i>arrantza</i> “pesca, el pescar”

i. Batzuetan, Odriozolaren euskarazko gehigarriak HH-ko gaztelaniazko zehaztapenen itzulpen baino ez dira:

OB	HH
<i>arbol acerola eta aren fruta</i> “acerola”	<i>acerola</i> “acerola, arbol y fruta”
<i>popaontzia</i> “popa”	<i>popa</i> “popa, de navío”
<i>tinteroco biloscac</i> “cendales”	<i>biloscac</i> “cendales de el tintero”

j. Hutsez den bezainbatean, nahikoa frogatu dugu dagoenez ia guztiak OB-koak direla, eta gehientsuenak apika, argitaratzaileak eginak. Edonola ere, HH-arekiko erkaketak euskaraz eta erdaraz huts harrapagaitzak zuzentzeko aukera eman digu (§ 2.1). Bada baten bat gehiago:

icerdica “sudor pegajoso” < HH *icerlica* “id.”

HH OB-ren oinarritzko iturria delako baieztapen beraren ildotik, laginean azalgabe geratu zaigun laurdenaren kontu emateko bidea aurkitzen dugu:

k. HH-ko lekukotasunaren aldaera txikiak, zuzenketak zein okerrak:

urbazterra (HH *ubazterra*), *urbedeincatua* (HH *ur bedeincatua*), *urjayotza* (HH *ugayotza*), *urritza* (HH *urriza*), *cacaratzza* (HH *cacaraza*), *cacauba* (HH

cacaiña), *caja* (HH *caxa*, baita gaztelaniaz ere, OB ez bezala), *cajoya* (HH *caxoya*, baita “caxón” ere, OB ez bezala), *camelua* (HH *gamelua*), *caminatu* (HH *camiatu*, baina etimologia duela), *campantorrea* (HH *campaetorrea*), *campaya* (HH *campaea*), *capillauba* (HH *capellana*).

l. Gaztelaniazko partizipioaren euskal baliokidea (*cabitua*, *caminatua*, *castigatua*, *untatua*, *uquitua*); antzaenez, OB-k Larramendik baino sistematikogo bikoizten ditu euskal partizipioak.

m. Larramendik dakartzan hitzetatik erraz erator zitezkeen hitzak:

caminatu (HH *camiatu*) + *caminatzallea* “caminador”; *cantatu* (HH) + *cantatzallea*; *ugaz aita*, *ugaz ama* (HH) + *ugaz semea*, *ugaz alaba*; *urbedeincatua* (HH *ur bedeicatua*) + *urbedeincatuontcia*; *untatu* (HH) + *untalaria* (cf. HH *gantzularia*, *licayolaria* “untador”).

n. Larramendik dakartzan gaztelaniazko sarrerei dagozkien maileguak, hark ezarri zituen ondare zaharreko hitzen edota hitz berrien ordezt:

caballeria (HH *zaldundia*, *zamaldundia*), *caballeroa* (HH *zalduna*, *zamalduna*, *ezcutaria*), *cadetea* (HH *zaldun berecia*), *calabozoa* (HH *lecotza*, *ciega*), *calavera* (HH *burezurra*), *calendarioa* (HH *egunaria*), *calentadorea* (HH *berontzia* / *berotzallea*), *calvarioa* (HH), *calvoa* (HH *carsoilla*, *coroilla*, *illebaguea*, *ulebaga*), *camisola* (HH *gañeco alcandora*), *campamentua* (HH *etzauntza*), *canala* (HH *urjoala* / *odia*, *istuna*, *errartea*...), *candadua* (HH *erscaya*), *canongia* (HH *apeznagusiaren goyendea*), *cantidadea* (HH *cembatea*, *ambatea*), *cañonazo* (HH *sutumpada*), *cañutoa* (HH *caboilla*, *boillutsa*), *cartilla* (HH *abecea*), *cartuchera* (HH *cartuchorroa*), *cascara* (HH *azala*), *catarata*, *odaya*, *lausoa* (HH *odeia*, *lausoa*), *catarroa* (HH *costoma*, *costuma*), *catedrala* eta *catedrala eliz nagusia* (HH *eleiznagusia*), *ulcera* (HH *zauria*), *uniformea* (HH *eraquidea* / *soñeco eraquidea*), *unibersidadea* (HH *icasola*).

ñ. Berak erantsitako sarrerak; deigarrienak euskal hitzak mailegu zuzentzat hartuta, nonbait, gaztelaniaz forma bera daramatenak dira:

Canibeta “canibeta”. *Capela* “capela”. *Carraca* “carraca”.¹¹

Derradan, bide batez, Legorretako maisua ez bide zela oso erdaldun ona: cf. *alberchicua* “albérbichico”, *cerritua* “resquizo”, *erbizacurra* “perro sagüeso” (HH *erbizacurra* “sabueso”), *euritsua* “llovisoso”, *fielddadea* “fielddad”, *sandia* “sutano”, *sentiera* “sensación o sensamiento”, *tramoya* “tramón” [sic, *tramoya*-ren ordezt], *zapoa* “zapo”...¹² Gurera itzulita, eta aipatuez gainera, badira hitz solte zenbait, berak bere kasa erantsiak, antzaenez:

Camajancia “cielo de la cama”. *Casaquiña* “chaqueta” (cf. HH-an gazt. *casaquiña*). *Urchoria* “pájaro calomón”. *Usaya* “olfato”. *Uztaya* “celo”.

¹¹ Cf. halaber *mendabala* “mendabal”, *vocamarta* “vocamarta”, etab.

¹² Halere, badakar Larramendik ez dakarren gaztelaniazko hitz bat bederen, *jauda* “gueza”, Moliner-en arabera Errioxan erabiltzen dena (Aragoen, berriz, *jauro*, -a aldaera).

Eta aldaera nabarmenago bat:

Carachoa “berruga” (*HH carecha* “verrua”).

Demagun halako ziurtasun batez onar dezakegula (ñ)-ko guztiak Odriozolaren hizkerakoak direla, eta (n)-koak ere, denak —edo batzuk behintzat— mailegu herrikoiak direla, Odriozolak bere euskararen arabera erantsitakoak Larramendik zekartzan hitz ezezagunen orde. Baliteke, gainera, (k)-koetan ere hizkera horren beraren lekukotasunik egotea, inoiz etimologia berreskuratu nahi duten “zuzenketak” baino ez badirudite ere (cf. *urjayotza* < *ugayotza*; Añibarrok ere baditu honelakoak: cf. Urgell 2003). Ostera, (l) eta batez ere (m)-koak inolaz ere gehienbat Odriozolaren gaitasunaren —hitzak jokatu eta eratortzeko gaitasunaren— ondorio baino ez dira. Oro har, beraz, ondoriozta dezakegu *OB* Larramendiren hiztegiaren ondoko arruntak (Añibarro bera, kasu) baino oraindik hertsikiago lotu zitzaiola bere euskal ereduari eta, beraz, haien aldean berezko ekarpen gutxiagoko hiztegia dela.

2.4. Bonaparteren eskua omen dena

OB Legorretako euskararen lekukoa izan litekeenentz neurtzera igaro aurretik, komeni da hiztegiko bigarren eskua hobeto ezagutzea, hitzak tinta gorritz erantsi dituen. Etxebarriaren arabera, Bonaparte bera da, sineste honetara zerk eraman duen esaten ez badigu ere. Argitalpenaz fida gaitzkeen neurrian, ustezko egilearekin bat datozke gaztelaniazko huts nabariak (*abiadura* “ventajo...”, *adrea* “regto”,^{12bis} *aldean* “cerco”, *alea* “cercar”, *ausartatu* “usar”, *ayec* “elos”), Odriozolarenez —eta argitaratzailearenez— pitin bat ezberdinak baitira, atzerritar batek egiteko modukoak, apika.

Badakigu esku honen ekarpena garrantzizkoa dela: 241 hitz A letran, Etxebarriaren kalkuluen arabera. Esan gabe utzi du, ordea, kontuak ez doazela berdin hiztegi osoan zehar: B letran bi eransketa baino ez zituen egin, hiru C letran, bi D letran, bi E letran, eta honelatsu bukaera arte. Lana bukatu gabe utzi zuen, nonbait.

Badakigu, gainera, *OB*-ko ekialdeko hitzak (*agitz*, *arras*, *auendatu*) esku honi zor zaizkiola, baina bestelakoak ere bai (*apaidiña* G). Esku hau bitxia da, nolnahi ere: Etxebarriaren teoriaren barnean ez da erraz azaltzen zergatik ekialdeko hitzak erantsi zituen, ez eta zergatik erantsi zituen bertako grafia (*bagitz*, *aubendatu*) gorde gabe. Honek berehalakoan Larramendiren asmoa —euskalkietako hitzak orokortzea, alegia— gogorazten digu, eta gure hipotesia, aldez bederen, erraz egiazta dezakegu:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>Agitz</i> , alto, fuerte	(Hablar) alto, <i>aguitz</i> , <i>gorá hitzeguin</i> (...)
<i>Apaidiña</i> , padrino	Padrino de el Baptizado, <i>apaidiña</i> (...)
<i>Arras</i> , totalmente, muchísimo	—
<i>Auendatu</i> , deplorar	Deplorar, <i>auendatu</i> .

^{12 bis} Dena den, ziurrenik berriro argitaratzailearen huts asko daude tartean; hauxe da nabariena, zeren *regto* hori ez baitago, itxuraz, *recto*-ren orde, *regla*-ren orde baizik: cf. *HH adrea* “regla”.

3. eranskinean esku honek erantsitako hitzen erakusgarri bat bildu dugu (A-AL zatia). Erakusgarri honen arabera, hemen ere hitz guztiak *HH*-koak ez izanda ere, zorrak bere hartan dirau: antzekotasunak kontuan hartu gabe, 64 hitzetan 46 (%72) zuzenean kopiatu dira dagozkien *HH*-ko sarreretatik, are batzuetan *HH*-ko sarrera bat baino gehiago erabili da *OB*-koa eratzeko (cf. *aberea*, *aci*, *adarra*...). Haien artean Larramendiren hitz berri ezagunetako batzuk (*alorta* “fruta”, *altistea* “perla”...) aurkitzen dira, gainera.

Osterantzeko sarreretan, egokitzapenak (*agueria* vs *aguiria*, *aguerria*; *aitzuloa* vs *arzuloa*; *alderequin* vs *alde eraguin*), sarrera ezberdinetan idoro daitezkeen hitzak (*agurea*, *alaya*, *albait*, *alcarrequin*, *alferqueria*, *alquia*) eta, hitz gutxitan esateko, oso ekarpen berri gutxi: *abiadura*, *aicetea*, *aitaguiarreba* (*HH* eta *Odriozola aitaguiarraba*), *alacoa*, *aldatu* “plantar”, *aldian* “cada vez”, *almeriza* eta *altua*.

Esku honek badu azken ezaugarri azpimarragarri bat. Etxebarriak (§ 1.3.b) *OB*-n hitz aldaerak agertzen direla (*acullua*, *aculloa*; *aceria*, *azaria*) aipatzerakoan, ahaztu du zehaztea aldaerok bigarren eskuaren eransketak izan ohi direla, batzuetan denak, bese-tetan bat bakarrik (“Bon” = Bonaparte; “Od” = *Odriozola*):¹³

aceria “zorro” (Bon), *axaria* “raposa” (Bon), *azaria* “raposa” (Od)
aculloa “aguijón” (Bon), *acullua* “aguijón” (Od)
adrillua “ladrillo” (Bon), *arrillua* “ladrillo” (Bon)
aitaguiarreba “suegro” (Bon), *aitaguiarraba* “suegro” (Od)
alferqueria “haraganería” (Bon), *alperqueria* “ociosidad” (Od)
almaice “almirez” (Od), *almeriza* “almirez” (Bon)
amorraya “trucha” (Bon), *amurraya* “trucha” (Od)
antzarra “ganso” (Bon), *anzarra* “ganso” (Od)
aoa “boca” (Bon), *auga* “boca” (Od)
apaiza “clérigo” (Od), *apeza* “cura” (Bon)
apia “nido” (Bon), *cabia* “nido” (Od)
artzaya “pastor” (Bon), *arzaya* “pastor” (Od)
asarretu “reñido, reñir” (Bon), *aserratu* “reñir, enfadar” (Od)
asnasa <ar-> “aliento” (Bon), *asnasea* <ar-> “aliento” (Od)
asteaizquena “miércoles” (Bon), *asteazquena* “miércoles” (Od)
ata “anade” (Bon), *atea* “anade” (Bon)

Aipatutako ezaugarrietatik (ekialdeko hitzak, *HH*-koak, *Odriozolaren* lekukotasunen aldaerak) bat ere ez dator ongi Bonaparterengan Etxebarriak azpimarratzen duen dialektologotasunarekin, ez eta *OB*-ren ustezko izaera dialektalarekin. Baina gai honek azterketa berezia eskatzen du.

2.5. Legorretako euskara?

OB-ko ezaugarri orokor aintz ere ez datoz ongi Legorretako hiztegi dialektal izatearekin: *HH*-aren ekarpen erraldoia, *Odriozolak* ere emankor bihurtu duen eratorpena (§ 2.3.5.m) edo, beste adibide argi bat emanda, ohiz kanpoko maileguak (§ 2.3.1.e), erdal hitzunok —nire lekukotasunak balio baldin badu— ezagutzen ez

¹³ Salbuespen bakar batean biak dira *Odriozolaren* eransketak: *ausi* “romper o quebrar” eta *ausi* “quebrantar, romper”.

ditugunak, baten bat kultur hitz gisa ez bada (cf. *tipla*), ezta galdeketaren berri-emai-
leek ere.¹⁴ Alabaina, Etxebarriaren hitzetatik bestelako uste bat atera daiteke, eta
hitzetatik baino areago eginetatik: orain artean betaurrean jarri duguna egia izanda
ere, alegia, *OB* ez dela Larramendiren hiztegiaren “extracto” bat baizik, egilearen
—egileen— eransketa eta aldaketa zenbaitekin bada ere, “extracto” delako honen
helburua, bere herriko edo inguruko euskararen berri ematea izan liteke: hots, bali-
teke “extracto” edo aukeraketa hizkera hartan oinarritutakoa izatea.

Hau honela balitz, oraindik ere zentzua luke gaurko euskararekin Etxebarriak
egindako erkaetak: berdintasunek horretan berretsiko gintuzkete, eta ezberdintasun-
ak bertako euskararen bilakaera ezagutu eta aztertzeke lekukotasun ezin baliotsua-
goak izango liriateke. Kontua makala ez izanik, berpasa ditzagun lehenik Etxebarriak
Legorretako euskararen alde emandako argudioak: (1) egilearen eta honen semearen
jaioterria eta bizitokia; (2) iturri idatzirik aipatu ez izana; (3) hitzak gipuzkerazkoak
izatea, ez bizkaierazkoak, ezta ekialderagokoak ere, Bonapartek erantsitako zenbait
izan ezik; eta (4) *-a + -a > -ea* bilakaera. Argudio hauek oso ahulak dira, batzuk
gehiago besteak baino, eta azken finean *quod erat demonstrandum*-en tankerakoak. Baina
merezi du astiro azter ditzagun.

Lehena egiazkoa da, baina aldez bakarrik egiazkoa. Etxebarriak berak aitortzen du ez
duela aitaren berririk: Legorretan bizi izan zela bai, eta semea bertan jaio zela. Dena dela,
bistan da argudio hau lagungarri baino ezin izan daitekeela hiztegia definitzerakoan.

Bigarrena ere egiazkoa da: ez dute iturri idatzirik aipatzen. Aipatu ere, ez dute
ezer aipatzen, ez eta Legorretako euskara denik. Zuzenak izatera, hiztegiaren kariaz
daukagun lekukotasun bakarrak —semeak “extracto” deitua, ‘laburpena’ ohiko adie-
ran—, bermatu baino errazago, ukatu egiten du ahozko etorkiaren hipotesia.

Hirugarrena ez da frogatzen. Badakigu zeinen “iparraldeko” diren Bonaparteren
hitzak, eta etorki bera du (ekialdekoa, baina *HH*-aren bitartez) Odrizolaren hitzen
batek, hala nola *galdea* “pregunta”. Dena dela, ez dirudi gipuzkerazko hitzen barruan
acordatzallea, agacaria, alcanzaria... erraz sar daitezkeenik.

Laugarrena besteak baino interesgarriagoa da: *a + a > ea* bilakaera Hegomende-
baleko hizkera anitzen ezaugarri da (Zuazo 1998, Hualde & Gaminde 1997), haien
barnean Goierriko euskararena, Zegamako dotrina lekuko (1741; Ondarra 1984).
Halere, ezaugarriaren zabalkunde ezagunak Legorretako euskara baino aukera ge-
hiago ematen ditu, haien artean Larramendiren hiztegia berriro ere (Urgell 2001a).
Azter ditzagun Etxebarriak emandako adibideak:

<i>OB</i>	<i>HH</i>
<i>anquea</i> “pierna”	<i>bernea</i> “pierna”
<i>arbolen motea</i> “botón”	<i>motea</i> “botón, en los árboles”
<i>belea</i> “cuervo”	<i>belea</i> “cuervo”
<i>egaberea</i> “avefría”	<i>egabera</i> “ave fría”
<i>olea</i> “ferrería”	<i>ola, olea</i> “herrería” (cf. “Ferrería, véase <i>herrería</i> ”).

¹⁴ Salbu eta *musiqueroa* eta *parpalla*, Usurbilgoak onartuak. Geroago hitz egin beharko dugu berriemaile honetaz.

Adibide hauetan hiru gertakari bereiz ditzakegu: (1) ikertzailearen beraren hiperzuzenketak (*belea* < *bele* + *a*); (2) Larramendiren hiztegian topa zitzakeen formak (*motea*, *olea*); (3) Odriozolak bere kabuz erantsitakoak (*anquea*, *egaberea*). Honen arabera, balirudike egiazki Goierriko ahozko euskararen eragina antzeman daitekeela hiztegian, Etxebarriak nahi bezala, baina ez beti zuzena, tartean Larramendiren eragin handia baitago.

Baliteke hipotesia frogatzeko bide bakarra Etxebarriak ezarri duena izatea: baldin eta froga badaiteke ehuneko gora batean hiztegian jasotako hitzek gaur egun Legorretako edo ingurumarietako ahozko euskararen bizirik dirautela, orduan berak atera duen ondorioa ateratzea zilegi dateke. Datuek badirudi egiaztatzen dutela, ondoko taulan ikus daitekeenez (“Leg” = Legorretakoa, “Us” = Usurbilgoa):

lagina	Leg + Us	Leg	Us	orotara
CA zatia (170 sarrera)	66	3	34	103 (%61)
U letra (73 sar.)	35	2	13	50 (%68)
A-AL (2. eskua) (64 sar.)	40	3	5	48 (%75)

Aldeak aiseki azal daitezke, denbora ez ezik, *HH*-ko hitz berriak eta Odriozolak onartutako mailegu gordinegiak aintzat hartuaz, besteak beste. Ohartu bigarren eskuak lehenak baino are emaitza hobekak erdiesten dituela, Bonaparterena delako ustearen alde, agian. Alabaina, bada oraindik kezkatzen nauen galdera bat: nolako galdeketa egin behar da *OB* bezalako hiztegi zahar batean agertzen diren hitzak hiztunek ezagutzen dituzten ala ez egiaztatzeko?

Ez zait iruditzen aukera erraza denik: euskal hitzez galde egin behar da? Ala gaztelania erabili behar da, ordain egokiaren zain? Ala bitariko metodoa hobetsi behar? Galdeketa eskarmenturik gabekoa naizenez, zinez eskertuko nukeen Etxebarriak argibideren bat eman izan balu, baina tamalez ez dugu bere lanean batera laguntzarik aurkitzen. Ondorioz, metodoez ezer ez ikasteaz gainera, galdeketa emaitzak kontrolatzeko biderik ere ez dugu. Honegatik, emaitzetara mugatu behar gara, galdeketa egiatan zentzurik duen ala ez eta, beraz, goian ezarri ditugun ondorio balioetsuak eskaintzeko gai izan den ala ez ebaztekotan.

Hasteko, lagina harrigarria da: herri bitan pertsona bana galdekatzea gutxitxo emateaz gainera, herrietako bat, Usurbil, ez da ezta azpieuskalki berekoa ere: iritzira hautatua? Aukera bereziren bat profitatu nahian? Ez digute azaldu. Demagun, beraz, galdeketa arabera *OB*-k jasotako hitzetako batzuek bere hartan iraun dutela Legorretan, edo gutxienez gipuzkeran (Usurbilen, zehazkiago). Edozelan ere, ene aburuz bistan da, emaitzen arabera, galdeketa ez dela behar bezala egin.

Zalantzarik gabe, galdeketa zehatzena Usurbilgoa da: hangoak dira sarrera anitzetan, herriaren laburpenarekin edo gabe (Etxebarria 1990: 23), agertzen diren transkribapen fonetikoak (s.vv. *cerba*, *ceboa*...), baita zehaztasun gehienak ere (“[flakua] gehiago” s.v. *argala*...). Legorretakoak, berriz, ez ditu onartu *ala*, *guero*, *gueyago* edo *maya* bezalako hitz arruntak, eta oro har jakin gabean geratzen gara, Usurbilgo zehaztapen ugarien aldean, ehundaka hitz interesgarri berak nola esaten dituen (cf. *adierazo*, *aditu*, *aitapontecoa*...), tamalez. Dena dela, lekukotasunak behin baino gehiagotan zalantzezkoak dira:

a. Zein euskal hitz, edo zein erdal esanahi hautatu ote dute berriemaileek?

aceituna oliogaia “aceituna” (Us, Leg)

alea “grano, cercar [sic]” (Us, Leg)

aurrera “anticipación, adelante” (Us, Leg)

b. Nolatan gerta daitezke ondokoak bezalako gaizkiulertuak?

Mea = Vena [saña] (Leg)

Morcotsa = Erizo [trikuba] [cf. *HH morcotza* “erizo de castaña”]

Suertalaria = Sorteador [swerteduna] [swertosua]

c. Kasualitate ote aldaera zerrendan (§ 2.4) berriemaileek hainbat aldiz denak onartzea?

aceria (Us, Leg), *axaria* (Us), *azaria* (Us, Leg); *achurra* “azada” (Us, Leg), *aitzurra* “azada” (Us, Leg); *acullosa* (Us, Leg), *acullua* (Us, Leg); *aitaguiarriba* (Us, Leg), *aitaguiarraba* (Us, Leg); *alferqueria* (Us, Leg), *alperqueria* (Us, Leg); *amorraya* (Us, Leg), *amurraya* (Leg); *antzarra* (Us, Leg), *anzarra* (Us, Leg); *asarretu* (Us, Leg), *aserratu* (Leg); *ausi* (Us, Leg), *autsi* (Leg).

d. Eta sinesgarri ote burugabeko berdintasunok onartzea?

Aicetoa “ventilar” (Us). *Aldarearen aurreco jantzia* “frontal” (Us, Leg). *Arbolchiquia* “arbusto” (Us). *Arozaulquian trabajacenduna* “evanista” (Us). *Asaria* “zaguán” (Us). *Chistera* “chiste” (Us, Leg). *Chorroa* “rigotera” (Us). *Drogueria* “droguero” (Us, Leg). *Orma* “norma” (Leg). *Tachuela aundia* “tachón” (Leg). *Zorrotza* “buido” (Us, Leg).

Hitz akastunak, gaztelaniazko esanahi ulertezinezkoak eta nolanhiko parafrasiak onartzeko gai izanda, batez ere Usurbilgo berriemailea, ezin gaitzke harritu bestelako sarrera sineskaitzetan ere beren bermea kausitzeaz, hala nola:

d. *-kiro* atzizkidun aditzondo batzuetan, nahiz itxura guztien arabera pleonasm honen jatorria Euskal Herriko bazter batean egon, Hegoaldeko goinaferreran zehazkiago (Urgell 2000). Esanguratsuki lau bakarrik onartu dituzte, biek laurak onartu ere, artean hitz berri nabari bat (*elduquiuro* = part. + *-kiro*; ik. § 2.3.3) badago ere:

elduquiuro “maduramente”, *epelquiuro* “tibiamente”, *leorquiuro* “secamente”, *segurquiuro* “seguramente”.

e. Neologismoak ugari, Larramendirenak zein Odriozolarenak (cf. *desembarcacioa*, *jostorroncia* eta *polvoraontcia*):

aicemallea “soplador, abanico” (Us, Leg) [cf. *abanicua* “abanico” (Us, Leg)], *altzairutzaillea* “acerador” (Us), *arrota* “arrogante” (Us), *borratzallea* “borrador” (Us), *broncestatu* “broncear” (Us), *convertigarria* “convertible” (Us), *deklaratzallea* “deklarador” (Us), *desembarcacioa* “desembarcación o desembarco” (Us), *eramangarria* “llevadero” (Us), *eritzallea* “heridor”, *erruq(u)jida* “lástima” (Us), *esnatzallea* “despertador” (Us), *gaisotegua* “enfermería” (Us), *gaisozaya* “enfermero” (Us), *imitaria* “imitador” (Us), *jos-*

torroncia “alfiletero” (Us), *miaucaotsa* “maullido” (Us), *molizquiratua* “impreso” (Us), *oartaria* “observador” (Us), *polvoraontzia* “polvorín” (Us), *secularitu* “secularizar” (Us), *tinteroco biloscac* “cendales” (Us)...

f. Mailegu ulergaitz, ohiz kanpoko edo zaharkituak berdin:

adarme “adarme” (Us), *musiqueroa* “musiquero” (Us), *parpalla* “parpalla” (Us), *trompeteroa* “trompetero” (Us).

g. Zer galdetu ote da, ostera ere, *-tze* atzizkidun izenak onartzeko, are adiera teknikoetan ere?

adieraztea “significación, sentido” (Us, Leg), *aurreratzea* “aprovechamiento u adelantamiento” (Us, Leg), *botatzea* “echada” (Us), *ciquintzea* “ensuciamiento” (Us, Leg), *eldutzea* “maduración” (Us), *eranztea* “desnudez” (Us), *erasotzea* “acometimiento” (Us)...

Zer arrazoi egon liteke hau denau gertatzeko, edozein euskaldunek ia ulertu ahal ditzakeela ez bada? Haatik, hiztunak ulertzetik erabiltzera doan aldea, bere hizkuntza gaitasunetik egiatan erabiltzen duenera doan aldea mugatzea behintzat, badirudi kasu honetan garrantzizkoa zela.

2.6. Azken erkarpén eta ondorioak

Orain artean esan dugunaren arabera, ondorioztatu behar dugu *OB HH*-aren ondoren eta hartan oinarrituta egin ziren hiztegi anitzetatik bat baino ez dela: Larramendiren hiztegitik zuzenean hartutako hitz mordoa dakar (%70etik gora), bi eskuek (Odrizolak eta, ustez, Bonapartek) erantsitakoen artean.

Hiztegiaren gainerako laurdenean, *HH*-koaren eredura egindako elkarketa eta eratorpen automatikoz sortutako hitzen bat, *HH*-ko hitzen aldaera gutxi-asko esanguratsu batzuk, eta egileen ekarpenzat jo dezakegun hondarra, txikia baina interesgarria. Bigarren eskuaren ekarpena alde batera utzita, egilea zalantzan baitago —baina, Bonaparte izatera, balioa bera ere zalantzazkoa izango bailitzateke—, ikusiak ikusirik, Legorretako maisuaren ekarpena gehixeago zehatz dezakegu.

HH-arekiko erkaketa zehatzagoa eta galdeketa ziurragoa beharko lirateke berak erabiltzen zuen euskararantz *OB* zenbat hurbiltzen den neurtzeko. Dena dela, xehetasun batek baino gehiagok badirudi berresten dutela ezen, oro har, “extracto” baten egilearengan itxaron daitekeen bezalaxe jokatu zuela: forma ezagunak edo itxurarik onena hartzen zienak hautatu zituen, ezinezkotzat jota alde batera utzi zituen beste batzuk, honelakoetan batzuetan behintzat mailegua hobetsirik, eta inoiz edo behin egokitu egin zituen aurkitutako formak, dela berak ezagutzen zuen aldaeraren, dela forma etimologikoaren arabera.

Nekez baino ez dira aurkitzen, beraz, Odrizolaren euskararen aztarnak *OB*-n. Alabaina, diren guztiak jakingarriak dira:

a. *a + a > ea* eta honekin lotutako hiperzuzenketak, asko *HH*-an idoro zitzakeen, baina berak ugaldu egin zituen:

anquea “pierna”, *arbolén motea* “botón” (< *HH motea*), *cantea* “canto” (< *HH canta*, *cantea* “canto”), *cotea* “cota” (< *HH cota*, *cotea*), *cotillea* “cotilla” (< *HH*

cotilla, cotillea, *egaberea* “avefría” (HH *egabera* “ave fría”), *escortea* “corral” (< HH *escortea*), *escubarea* “bieldo” (< HH *escubarea* “bielda”), *jorrea* “escarda” (HH *jorra*), *lampardea* “lamprea” (HH *lamparda*), *lastaidea* “gergón” (HH *lastaira* “xergón”), *limea* “lima” (< *lima, limea*), *locatzea* “lodo”, *lora* “flor” (< HH *lorea, lora*), *lorachoa* “florezilla” (< HH *lorecho, lorachoa*), *marquesea* “marquesa” (< HH *marquesea*), *mayrredondea* “mesarredonda”, *musea* “mus” (HH *mus*), *otsaillea, otsailla* “febrero” (HH *otsailla*), *paretea* “pared” (< HH *paretea, pareta*), *tolara* “lagar” (HH *tolarea*), *veletea* “veleta” (HH *beleta*), *zuma* “mimbre” (HH *zumea*).

b. Bokal ondoan *u + a > uba* ondorioa bere-berea dugu, HH-ak eskuarki *-ua* hia-toa dakarren bitartean:

cacauba “cacao” (HH *cacaiia*), *capillauba* “capellán” (HH *capellaua*), *christauba* “christiano” (HH *christaua*), *escribauba* “escribano” (HH *escribaiia*).

c. Badirudi *o + a > ua* egiteko joera ere bazuela, honako adibide hauen arabera:

chertua “bacuna”, *damascua* “damasco” (HH *damascoa*), *garizumacua* “cuaresmal” (HH *garizumacoa* “quaresmal”), *idiscua* “novillo” (HH *idiscoa*).

d. Oso nabariak dira *r* eta *d* artean dauden gorabeherak:

guradiduna (?) “antojadizo”, *lastaidea* “gergón” (HH *lastaira* “xergón”).

e. Adizkietan, *duna, duana* eta *dana* lekukotzen ditu:

arozaulquian trabajacenduna “evanista”, *asquidana* “bastante”, *pensioa cobra-tcenduna* “pensionista”.

f. Zuhaitzak eta frutuak hartakotzat markatu beharra zeukan:

ametz arbola “quegigo”, *aranaren fruta* “ciruela”, *gaztaña arbola* “castaño”...

Honek esan nahi du OB-k balioen bat badukeela lekuko gisa, baino balio hori oso murriztuta dagoela, HH-arekiko *descriptus* den neurri osoan.

Laburdurak

DAut = Real Academia Española 1726-1739.

DVEF = Azkue 1905-1906.

EH = Sarasola 1996.

HH = Larramendi 1745.

OB = Odriozola-Bonaparte hiztegia.

OEH = Mitxelena 1987-2005.

Bibliografia

- Alonso, A., 1951, “Formación del timbre ciceante en la *c, z* española”, *NRFE* 5, 121-172 eta 263-312.
- Arana Martija, J. A., 1990, *Bibliografía Bonapartiana*, Euskaltzaindia, Azkue Biblioteka, [s. l.].

- Etxebarria, M. C. & J.M. Etxebarria, 1990, "Diccionario inédito vasco-castellano de José Mª Odriozola y L. L. Bonaparte", *Cuadernos de Sección. Hizkuntza eta Literatura* 10, 15-63.
- González Echegaray, C. & J.A. Arana Martija, 1989, *Catálogo de los manuscritos reunidos por el príncipe Luis-Luciano Bonaparte que se hallan en el País Vasco*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Hualde, J. I. & I. Gaminde, 1997, "Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue", *ASJU* 31:1, 211-245.
- Lakarra, J. A., 1985, "Literatur gipuzkerantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737)", *ASJU* 19:1, 235-281.
- _____, 1991, "Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi", in Lakarra & Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena I*, 217-258.
- _____, 1993, *XVIII. mendeko hiztegiaren etorkiez*. Doktorego tesi argitaragabea, EHU, Gasteiz.
- _____, 1994a, "Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)", *ASJU* 28:1, 1-178.
- _____, 1994b, "Euskal hiztegiaren historiarako: II. gogoetak urteren hiztegiaren", *ASJU* 28:3, 871-884.
- _____, 1995, "Pouvreuren hiztegiez eta hiztegiaren historiaz", *ASJU* 29:1, 3-52.
- _____, 1996a, "Iturrien erabilera eta tamainak egitura(z) zehaztuaz: *Refranes y Sentencias* eta *Hiztegi Hirukoitza*", *Uztaro* 16, 21-55.
- _____, 1996b, *Refranes y Sentencias (1596)*. *Ikerketak eta edizioa*, Euskararen Lekukoak 19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1996c, "Lexiko berrikuntza euskal hiztegiaren zaharrez: zenbait ikergai", *Uztaro* 19, 3-40.
- Campbell, L., 1990, "Philological studies and Mayan languages", in J. Fisiak (arg.), *Historical Linguistics and Philology*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Meillet, A., [1925], *Metodo konparatzailea hizkuntzalaritza historikoan*, J. Gorrotxategi (arg.), M.J. Kerejeta & B. Urgellen itzulp., UPV/EHU, Bilbo, 2001.
- Mitxelena, K. (arg.), 1958, "Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el Príncipe Bonaparte", *BAP* XIV. Orain *SHLV* 298-319.
- _____, 1970, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbao.
- _____, 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, etab., Bilbo.
- Ondarra, F., 1984, "Zegamako *Doctrina Christiana* (1741)", *ASJU* 18:2, 3-62.
- Osselton, N. E., 1990, "Distorting the Linguistic Record: Secondary Documentation in the *Oxford English Dictionary*", in W. Hüllen (arg.), *Understanding the historiography of linguistics: problems and projects* (Symposium at Essen, 23-25 November 1989), Nodus Publikationen, Münster.
- Otaegui, C., 1868 [1957], "De los papeles inéditos de la Colección Bonaparte, en el Archivo de la Diputación de Guipúzcoa", *BAP* 13, 285-289.
- Salaberri, A., 1857, *Vocabulaire des mots basques bas-navarrais, traduits en langue française*, Bayonne.
- Svensén, B., 1993, *Practical lexicography. Principles and methods of dictionary-making*, Oxford University Press, Oxford / New York.
- Urgell, B., 1987, "Esku-liburua-ren grafi aldaketak (1802-1821)", *ASJU* 21:2, 357-387.
- _____, 2000, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*, EHUko tesi argitaragabea, Gasteiz.
- _____, 2001a, "Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegian", *ASJU* 35:1, 107-183.

- _____, 2001b, *Larramendiren Eranskina: saio bat hiztegitzaren testukritikaz*, ASJU-ren gehigarriak 45 (kaleratzeaz).
- _____, 2002, *Euskal Lexikografia*, Irakaskuntza proiektu argitaragabea, EHU, Gasteiz.
- _____, 2003, "Larramendi Añibarroren hiztegia" (prestaketan).
- Zuazo, K., 1998, "Arabako Euskara", in H. Knörr & K. Zuazo (arg.), *Arabako Euskararen Lekukoak. Ikerketak eta Testuak*, Euskal Azterlan Bilduma 7, Eusko Legebiltzarra, 125-189.

1. Eranskina: CA-

Cabala = Cabal (HH + etim) ¹⁵	Cacarazaria = Cacareador (HH)	Calesaria = Calesero (HH)
Caballeria = Caballería	Cacaraztu = Cacarear (HH)	Caliza = Cáliz (HH)
Caballeroa = Caballero	Cacateguia = Cagadero (HH)	Calvarioa = Calvario
Cabestrua = Cabestro (HH + etim)	Cacauba = Cacao (HH <i>cacaña</i>)	Calvoa = Calvo
Cabia = Nido (HH)	Cocoa = Gancho (HH)	Calloa = Callo (HH)
Cabida = Cabida (HH + etim)	Cadarzua = Cadarzo (HH + etim)	Callutia, Callutsua = Calloso (HH)
Cabildua = Cabildo (HH + etim)	Cadetea = Cadete	Camajancia = Cielo de la cama
Cabilla = Clavija (HH "Clavija")	Cadira jabea = Catedrático (HH "Cathedrático")	Camarada = Camarada (HH)
Cabitu = Caber (HH + etim)	Cadira, jarlecuca = Cátedra (HH "Cathedra")	Camelua = Camello (HH <i>gamelua</i>)
Cabitua = Cabido	Cafea = Café (HH)	Caminatu = Caminar (HH <i>camiatu</i> + etim)
Caboa = Cabo	Cafetera = Cafetera (HH)	Caminatua = Caminado
Cabo primerao = Cabo primero	Caicua = Cubo de madera (HH)	Caminatzallea = Caminador
Cabo segundoa = Cabo segundo	Caja = Caja (HH <i>caxa</i> "caxa")	Camisa = Camisa (HH)
Cabriolatu = Cabriolar (HH)	Cajoya = Cajón (HH <i>caxoya</i> "caxón")	Camisola = Camisola
Cabua = Cabo (HH)	Calabaza = Calabaza (HH)	Campamentua = Campamento
Caca = Mierda (HH)	Calabozoa = Calabozo	Campantorrea = Campanario (HH <i>campaeorra</i>)
Cacaldia = Cagada (HH)	Calamua = Cádiz (HH)	Campaya = Campana (HH <i>campaea</i>)
Cacasteguia = Cacoal (cf. HH "Cacaoal, <i>cacau-teguia</i> ").	Calavera = Calavera	Campoa = Campo (HH + etim)
Cacaratza = Cacareo (HH <i>cacaraza</i>)	Calea = Calle (HH)	Campoan = Fuera (HH)
	Calendarioa = Calendario	Campora = Afuera (HH "Fuera, afuera")
	Calentadorea = Calentador	Cana = Vara (HH)
	Calesa = Calesa (HH)	

¹⁵ "etim" laburduraz adierazi nahi dugu Larramendik euskal etimologia ematen diola hitzari.

- Canala = Canal
 Canalla = Canalla (HH)
 Candadua = Candado
 Candela = Candela o Vela (HH)
 Candeleroa = Candelero (HH)
 Canela = Canela (HH)
 Canibeta = Canibeta (HH "Cañavete", "Cuchillo")
 Canongia = Canongia
 Canonigoa = Canónigo (HH)
 Canonizazioa, Doneguita = Canonización (HH)
 Canonizagarria = Canonizable (HH)
 Canonizatu = Canonizar (HH)
 Canonizatua = Canonizado (HH)
 Cansaera = Cansura o Molestia (HH "Cansera, molestia")
 Cansatu = Cansar (HH)
 Cansatua = Cansado (HH)
 Canta = Cántico (HH)
 Cantachoa = Cantarcito (HH)
 Cantatu = Cantar (HH)
 Cantatua = Cantado (HH)
 Cantatzallea = Cantor
 Cantea = Canto (HH)
 Cantidadea = Cantidad
 Cantoya = Cantón (HH)
 Cañabera = Caña o Cañabera (HH)
 Cañonazo = Cañonazo
 Cañoa = Cañón (HH *canoya*)
 Cañutoa = Cañuto
 Capa = Capa (HH)
 Capaguiña = Marraguero (HH "Cardador", Añ "Marraguero")
 Capela = Capela
 Capellania = Capellanía (HH)
 Caperutsa = Caperuza (HH + etim)
 Capilla = Capilla (HH)
 Capillauba = Capellán (HH *capellaua*)
 Capirioa = Cabrio (HH)
 Capitana = Capitán (HH)
 Capotea = Capote (HH)
 Capoya = Capón (HH)
 Capuchinoa = Capuchino (HH)
 Capusaya = Capisayo (HH)
 Caqueguin = Cagar (HH)
 Caqueria = Cagalera (HH)
 Carabina = Carabina (HH)
 Carabinaria = Carabinero (HH)
 Carachoa = Berruga (cf. HH *carecha* "Verruga")
 Caracola = Caracol (HH etim)
 Caramarroa = Cangrejo (HH)
 Carameloa = Caramelo (HH)
 Carcaisa = Gargajo (HH)
 Carcela = Cárcel (HH)
 Carcelaria = Carcelero (HH)
 Carcelarisaria = Carcelage (HH)
 Carda = Carda (HH)
 Cardabera = Cardo (HH)
 Cardaera = Cardura (HH "Cardadura")
 Cardaria = Cardador (HH)
 Cardatu = Cardar (HH)
 Cardatua = Cardado (HH)
 Cardenala = Cardenal (HH)
 Carea = Cal (HH)
 Careguillea = Calero (HH)
 Carga = Carga (HH)
 Cargateguia = Cargadero (HH)
 Cargatu = Cargar (HH)
 Cargatua = Cargado (HH)
 Cargatzallea = Cargador (HH)
 Cargua = Cargo (HH)
 Caricia = Caricia (HH + etim)
 Caridadea = Caridad (HH)
 Caridadetarra = Caritativo (HH)
 Cariñoa = Cariño (HH + etim)
 Cariñotsoro = Cariñosamente (HH)
 Cariñotsua = Cariñoso (HH)
 Carmeltarra = Carmelita (HH)
 Carobia = Calera (HH)
 Carraca = Carraca
 Carrascotsa = Crugido (HH "Crujido")
 Carrascotsa eguin = Crujir (HH *carrascots eguin* "crujir")
 Carta = Carta (HH)
 Cartac = Naipes (HH)
 Cartapacioa = Cartapacio (HH)
 Cartemaillea = Cartero (HH)
 Cartera = Cartera (HH)
 Cartilla = Cartilla
 Cartoya = Cartón (HH)
 Cartuchera = Cartuchera
 Cartuchoa = Cartuchoa (HH etim)
 Casaquiña = Chaqueta
 Cascara = Cascara
 Cascarabarra = Granizo (Bon)
 Casta = Casta (HH + etim)
 Castidadea = Castidad (HH)
 Castigatu = Castigar (HH + etim)
 Castigatua = Castigado
 Castigatzallea = Castigador (HH)

Castigua = Castigo (HH)	“Catarata en los ojos, <i>odeia, lausoa</i>)	Catedrala eliz nagusia = Catedral[1] (HH “Cathedral Iglesia, <i>eliznagusia</i>)
Castiza = Castizo (HH)	Catarroa = Catarro	Catezallea = Cadenero
Castoa = Casto (HH)	Catea = Cadena (HH)	
Casulla = Casulla (HH)	Catecismooa = Catecismo (HH)	
Catamotza = Tigre (HH)	Catedrala = Catedral	
Catarata, Odaya, Lausoa = Catarata (HH)		

2. Eranskina: U letra

Ucaera = Negación (HH)	Upelaguillea = Cubero (HH)	Urrutiratu = Alejar o Alejarse (HH “Ale- jar” eta “Alejarse”)
Ucalondoa = Codo (HH)	Uquitu = Tocar (HH)	Urrutiratua = Alejado (HH)
Ucatu = Negar (HH)	Uquitua = Tocado	Urtea = Año (HH)
Ucatua = Negado (HH)	Uquitzallea = Tocador (HH)	Urteoro = Añalmente (HH)
Ucatzallea = Negador (HH)	Ura = Agua (HH)	Urtu = Derretir (HH)
Uda = Verano (HH)	Urbazterra = Orilla (HH <i>ubazterra</i>)	Urtua = Derretido (HH)
Udaberria = Primabera (HH “Primavera”)	Urbedeincatua = Agua- bendita (HH <i>ur</i> <i>bedeicatua</i>)	Urtzallea = Fundidor (HH)
Udatzena = Otoño (Bon) (HH)	Urbedeincatuontzia = Aguabenditera	Usacumea = Pichón (HH)
Udazquena = Otoño (HH)	Urchoria = Pájaro Calomón	Usatortola = Tortola (HH)
Ugaz aita = Padrastro (HH “Padrastro”)	Urdaiazpia = Magra o Per- nil (HH “Pernil”)	Usatu = Usar (HH + etim)
Ugaz alaba = Hijastra	Urdaya = Tocino (HH)	Usatua = Usado (HH)
Ugaz ama = Madrasta (HH): <i>sic</i> bietan	Urdea = Asqueroso (HH)	Usaya = Olfato
Ugaz semea = Hijastro	Urdindua = Cano (HH)	Usayeguín = Oler (HH <i>usaieguin</i>)
Ujola = Torrente (Bon) (HH)	Urdiria = Azul (HH)	Usoa = Paloma (HH)
Ulcera = Ulcera	Urdiria = Gris (HH)	Ustu = Vaciar (HH)
Umezurza = Huérfano (HH <i>humezurtza</i> “Huerphano”)	Urdiñarrea = Gris (HH)	Ustua = Vacío (HH)
Uncioa = Unción (HH)	Urrayotza = Manantial (Bon) (cf. HH <i>ugayo- tza</i>)	Usoa = Costumbre o Uso (HH <i>usua</i> + etim)
Uniformea = Uniforme	Urlia = Fulano (HH)	Usura = Usura (HH)
Universidadea = Univer- sidad	Urria = Avellana (HH)	Usuraria = Usurero (HH)
Untalaria = Untador	Urratu = Rasgar (HH)	Uztailla = Julio (HH)
Untatu = Untar (HH)	Urratua = Rasgado (HH)	Uztapicoa = Brevia (HH)
Untatua = Untado	Urrea = Oro (HH)	Uztarria = Iugo (HH “Yugo”)
Upateguia = Bodega (HH)	Urrean = Cerca (HH)	Uztartu = Uncir (HH)
Upela = Cuba (HH)	Urritza = Avellano (HH <i>urriza</i>)	Uztartua = Uncido (HH)
	Urruti = Lejos (HH)	Uztaya = Celso

3. Eranskina: Beste eskua (A-AL)

- A = ah, Ha (*HH ab!* "ah!")
- Abarrotsa = Ruido (*HH* "Ruido de cosa que se quiebra y es desapacible")
- Abendua = Diciembre (*HH*), Adviento (*HH*)
- Aberea = Animal (*HH*), Bruto (*HH*), Bestia (*HH*), Ganado (mayor) (*HH* "ganado mayor")
- Abiadura = Ventajo [sic] que se toma para saltar
- Aceria = Zorro (*HH*)
- Aci = Crecer (*HH*), criar (*HH*), Educar (*HH*)
- Aculloa = Aguijón (*HH* "aguijada, aguijón")
- Achurra = Azada (*HH*)
- Adarra = Cuerno (*HH*) o Asta (*HH adarrac* "hastas de toro, &c."), cornamenta (*HH adarrac* "cornamenta").
- Adiera = Entendimiento (*HH*)
- Adierazo = Significar (*HH*), Indicar (*HH*), Denotar (*HH*).
- Adieraztea = Significación (*HH*), Sentido.
- Adina = Edad (*HH*)
- Adiña = Tanto como (*HH*), Tan como
- Adrea = Regto [sic; cf. *HH adrea* "regla"].
- Adrebaguea = Irregular (*HH*)
- Adregoquia = Regular (*HH* "reglar")
- Adrillua = Ladrillo (*HH*).
- Adverbioa = Adverbio (*HH*)
- Agueria = Manifiesto (*HH aguiria, aguerria* "manifiesto")
- Aguindu = Prometer (*HH*), Mandar (*HH*)
- Aguitz = Alto (*HH* "hablar alto"), Fuerte (cf. *HH* "recio")
- Agurea = Muy viejo (*HH* "viejo, hombre")
- Ai = Ay (*HH ay*)
- Aicea = Soplo (*HH*) o Viento (*HH*), aire (*HH*)
- Aicemallea = Soplador (*HH aice emallea*), Abanico (*HH aize-emallea*)
- Aicetea = Ventarron
- Aicetoa [sic] = Ventilador (cf. *HH aiceztu, aiceztatu* "ventilarse")
- Ainbat = Tanto (*HH aimbat*), Tanto como, Tanto cuanto
- Aisa = Fácilmente (*HH*)
- Aitabisaba = Bisabuelo (*HH*)
- Aitaguiarreba = Suegro
- Aitagiarraba = Suegro (*HH*)
- Aitortu = Confesar (*HH*)
- Aitu = Acabar (*HH*)
- Aitzaquia = Achaque (*HH*), Pretexto (*HH*)
- Aitzulooa = Gruta (*HH arzulooa*)
- Aitzurra = Azada (*HH*)
- Aizpa = Hermana (de la hermana) (*HH*)
- Alacoa = Semejante (cf. *Erans alayoa* "semejante")
- Alaratu = Cacarear (*HH*)
- Alarguna = Viudo, Viuda (*HH* "viudo, viuda")
- Alaya = Alegre, Vigoroso, Fuerte (cf. *HH* "denodado", "espiritoso, animoso")
- Albait = A poder ser (cf. *HH albait onena* "(el mejor o peor que sea) possible")
- Alboa = Costado (*HH*)
- Alcandora = Camisa (de hombre) (*HH*)
- Alcarrequin = Juntos, Entre si, Uno con otro (cf. *HH alcarrequin joan* "aparearse, ir juntos")
- Aldapa = Cuesta (*HH*), Costanero (*HH*)
- Aldatu = Plantar
- Aldean = Lado (*HH aldean* "lado", *aldean* "(al lado)", Parte (cf. *HH* "Parte, lado, *aldean*"), Cerco [sic] (cf. *HH aldean* "cerca")
- Aldereguin = Separar (*HH alde eraguin* "separar")
- Aldia = Vez (*HH*), Tiempo
- Aldian = Cada vez
- Alea = Grano (*HH*), Cercar [sic]
- Alferqueria = Harageneria (*HH* "pereza")
- Algara = Carcajada (*HH*)
- Alizan = Poder (*HH al, abal izan*)
- Almeriza = Almirez
- Alorta = Fruta (*HH*)
- Alporcha = Alforja (*HH*)
- Alquia = Banco (*HH* "banca")
- Altistea = Perla (*HH*)
- Altua = Alto

A Cognitive Rhetorical Approach to Basque Proverbs: Analogical Mappings in Coordination

Koldo J. Garai
(University of Maryland)

Abstract*,**

In this work, different occurrences of the connective “and” in some Basque proverbs gathered in the 16th and 19th centuries are studied. “And” appears in grammatically definable types of constructions beyond pragmatic ambiguity; the environments where “and” occurs show a fixed pattern linked to a conceptual structure. This work focuses on the less fixed pattern of the typology “A and B is Y”, where the first term mentioned “A” is defined in terms of the second “B” demonstrating the important role played by analogy. There is also a complex variety of coordinated proverbs, which link two seemingly independent proverbs; in these proverbs “and” provokes a shift in point of view of the fictional utterer. The evaluative string (Y) poses the question of the directionality of the proverb, when there are variants of the same proverb, one of them lacking the string, what the presupposition range of the given cultural milieu is, from Honeck’s (1997) “Generic Ideals” to Kay’s (1996) “context proposition”. The methodology is based on Turner and Fauconnier’s Blending Theory (1998) and Conceptual Integration Networks (Turner & Fauconnier 2001), and on contemporary Rhetoric of Argument (Perelman & Olbrechts-Tyteca). The simple type of proverbs falls either under the category of “one-sided shared organizing topology” or under the category of “unfilled shared topology network”. In the complex type of proverbs, two asymmetric spaces are linked, but analogously to the simple type, the second part of the proverb constraints the meaning of the first part. Two alternative space configurations for proverb understanding are provided.

* For Ana, my dearest friend. And for Doctor Michael Marcuse, from whom I learned the ethics of a true scholar.

** Thesis submitted to the Faculty of the Graduate School of the University of Maryland, College Park, in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Arts 2001. Advisory Committee: Professor Dr. Mark Turner, Chair; Professor Dr. Jeanne Fahnestock; Professor Dr. Joseph Grady. Apart from the advisory committee I need to thank the following friends for their help: Ana I. Morales, Doctor Jane Donawerth, Doctor Ricardo Etxepare, Doctor Isabel G. Txurruka, Jabier Kalzakorta, Joxin Etxezarreta, Doctor Craig Hamilton, Elisa Warford, Doctor Iraide Ibarrtxe, Doctor Charlotte Kemp, and Doctor Joseba Lakarra. This work has also been benefited from many discussions among the students attending to the seminars taught by Mark Turner and Joseph Grady. Thank you all.

1. From coordination to Analogy

In this paper, I demonstrate and explain one of the many linguistic constructions characteristic of proverbs, and the cognitive operations involved in understanding proverbs and their use. The proverbs I cite are shown out of context and without any situational settings—they come from several corpora. One possible way of exploring cognitive mechanisms in corpora is to perform a formal search for some recognizable retrievable pattern. Because proverbs are traditionally recognized by their concentrated expression, “and” can predictably be used as one of the main linguistic tools to prompt meaning. I chose the occurrence of “and” as part of a retrievable pattern, because it is used in constructions that, besides being regular, are rich for semantic-pragmatic interpretation. “And” is flexible enough to occur in a variety of contexts, allowing for different pragmatic interpretations (Sweetser 1990), and also occurs in highly sophisticated grammatical constructions that provoke a wide variety of meaning patterns (Fillmore, Kay & O’Connor 1998). From these constructions, it is possible to extract certain general cognitive rules. It should be noted that the abstract strategy of coordination is not restricted to the use of “and”, nor is coordinating the only function of “and”.

The proverbs have been selected from two corpora, the 1596 Proverbs (*Refranes y Sentencias*, RS), and Bonaparte’s manuscripts. While I was teacher of Basque as a second language at the University of Deusto, I edited RS into Standard Basque for pedagogical purposes. I follow this modernized version, which may be subject to criticism, but, I hope, not in ways that are relevant to this study. My edition does not fulfill any scholarly ecdotical requirements: it is the result of practical requirements. I used proverbs for teaching Basque, because I consider that proverbs reveal a part of the language difficult to teach through regular grammars; this intuition has been recently confirmed by construction grammar approaches and second language acquisition approaches (Lewis 1993). Proverbs demonstrate the constructions involved, and also how (and why) to break the norm while still being grammatical, in addition to other aspects of the language still not adequately explored (see my discussion below on the proverbiality of the language).

With regard to the sixteenth century proverbs published in Pampelune (RS), I have followed mainly van Eys’ edition, and, some years later, I have also consulted Lakarra’s scholarly eclectic edition; nonetheless, any remaining errors are my own.¹

¹ Full title: REFRANES Y SENTENCIAS/ *comunes en Bascuence, declaradas en Ro-/mance con numeros sobre cada palabra, para que se entiendan/ las dos lenguas. Impreso con licencia en Pamplona / por Pedro Porralis de Amberes, 1596.* [Proverbs and Sentences/ common in Basque, declared in Ro-/mance [language] with numbers on each word so [they] are understood/ [in] both languages. Licensed Printing in Pampelune/ by Pedro Porralis of Antwerp, 1596].

The exemplar I have been using was a photocopy Doctor Alfonso Irigoien gave me; he had received a copy from R. M. Azkue who, in his turn, had inherited it from Lacombe, as it is clear from the ex-libris mark. This limited edition was prepared and published by van Eys (1898).

There is also an eclectic critical and comparative edition (Lakarra 1996). Apart from Lakarra’s introduction to his edition, a brief but highly informative history of the text can be found in Jabier Kalzakorta (1996). Kalzakorta includes a very interesting addendum of a list of 19th century proverbs gathered by Aizkibel.

The nineteenth century proverbs I present here, the Izpazter proverbs (Ip), were first published in 1992, as part of a larger corpus of manuscripts from Prince Louis Lucien Bonaparte's collection.²

The two corpora have been amalgamated and so are undifferentiated, giving an output of 240 proverbs. The connective "and" occurs in 37 proverbs, recurring at least once in each of them, out of the corpus of 240 proverbs —these 37 proverbs constitute the backbone of this study. Nevertheless, in certain occasions I went back to the entire corpus regardless of the connective, as when studying the Great Chain Metaphor in Basque proverbs.³ Occasionally, when I make an observation based on the "backbone corpus", I also extend the test to Garate's corpus (1998), but when I refer to Garate's corpus, it is always explicitly stated.⁴ I therefore also test the significance of the retrieval of "and" in Garate's body of proverbs. In Garate's test body of over 12.000 proverbs, over 3.000 use the connective "and", i.e., over 25%, which compares to roughly 20% of the proverbs in my corpus.

1.1. Analogy and polarity between objects

In a previous paper (Garai 2000a), I observe that a primary strategy in proverb formation is to bring together two or more types of "objects" (events, statements, etc.) in an under-specified relation to each other, sometimes with the addition of a guiding evaluative statement. I also find that the abstraction necessary for understanding the target of the evaluation is pursued via analogy between these objects; that is, the cognitive work prompted by these two objects is directed towards finding similarities (analogy) or contrast (polarity) between the objects. The new category defined by these means (the target of the evaluation) is unstable enough to be reconstructed depending upon the target conversation situation, which selects the level of abstraction that is needed each time.

Polarity is a term used by Lloyd (1966) in relation to systems of thought based on opposites in ancient Greek philosophy: e.g. wet versus dry and hot versus cold in medicinal manuals. The philosophical Greek schools made "ancient" beliefs or folk theories explicit in a systematic way. However, folk theories are not systematic in the sense that they are not closed systems, as the Pythagorean "Table of Opposites" presented by Aristotle may be (see below, Turner 1991). In other words, the tendency to polarize elements, rather than being particular to any philosophical school, may follow a general human strategy of clarifying concepts by contrasting two particulars that are believed to inhabit the extremes of the concept to be explained. The partic-

² R. M. Pagola *et. al* (1992; pp. 177-ss). This edition was not truly a first edition since Resurrección María de Azkue included some proverbs in his 1947 edition. Azkue is well-known for 'correcting' the materials he collected, and we lack philological research comparing both versions.

³ I have excluded the "Excursus" from this article where they were initially studied, since it has been recently published in Basque (Garai 2002).

⁴ Garate's huge effort in gathering the materials has not been yet evaluated from a philological perspective, as it should. The heterogeneity of sources is increased further by the uneven transcription of proverbs due to his lack of fixed philological criteria. A critical edition of these materials would need a team of researchers.

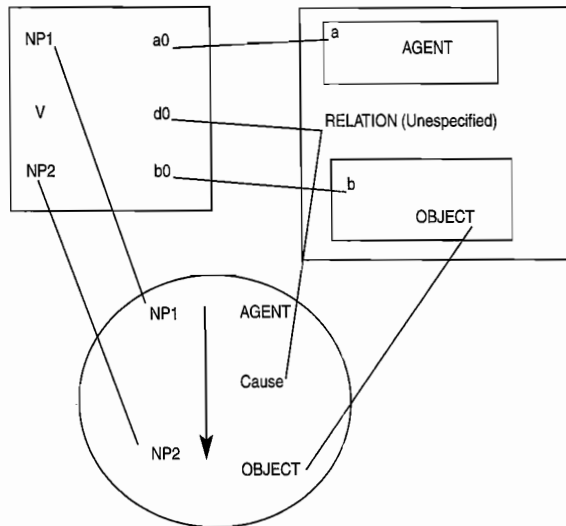
ulars of the belief refer to each cultural context, but the strategy can be regarded as general to conceptualization: opposites are simple and descriptively powerful. The degree of contrast or polarity may vary; the degree of analogy does too:

Symmetry, in the wider sense used in this analysis, is ubiquitous throughout histories and cultures, and we might have taken up such symmetry in the parallelism of Hebraic writing, the symmetric arrangement of ancient Near Eastern, Presocratic, and Classical representations of the cosmos, or Anaximander's understanding of equilibrium as a consequence of symmetric arrangement, and his metaphoric conception of justice in the universe as compensatory repayment according to the assessment of time. Symmetry is the basis of the Pythagorean conception of world harmony as a balance made of numerical relations. Oppositional symmetry is the basis of the classical adversary system of jurisprudence, of Aristotle's conception in the Ethics that goodness of soul is equilibrium of soul and moral virtue is the tendency to choose golden means between opposing qualities (Turner 1991: 94).

The idea of equilibrium linked to the experience of symmetry is very common in Basque proverbs (as it may be in proverbs around the world), for example:

1. Aldats gorak aldats behera. "Up the hill [erg.] Down the hill[obj.]".

The link between symmetry and equilibrium shows a correlative mapping between experience and episteme, in Grady's terms (Grady 1997). Proverb 1 demonstrates a possible underlying meaning of the ergative as cause, which also matches apparently the usage of ergative in the Georgian language. In Basque, ergativity does not always and exclusively convey the idea of cause, as it seems to in Georgian, but it may also be its primary and basic meaning. When the lexical item of the verb is lacking in this type of Basque proverb structure, the ergative expresses cause. The subject causes its object (cf. the idea of adjacent in topics). The general grammatical mapping for this type of proverb can be depicted as follows, based on Fauconnier (1997):

1. Figure: Ergativity and Blending

Mark Turner (1999; also in 1991 and 1988) considers analogy to be linked to the categorization process in various places. The claim of analogy is to challenge an old category and to propose the creation of a new one. The difference between an existing category and an analogical claim is a matter of entrenchment. As the analogical mappings get entrenched through use, the new category loses its original impact. Notice also the preeminence of the role played by the background knowledge needed in both cases—analogy and polarity.

An interesting path of research can be developed if we draw a parallel with Kay's (1983) semantic approach to what he calls "hedges". The "hedges", like "technically speaking" or "loosely speaking", recruit meaning from folk theories about language. Consequently, folk theories about language are essential in explaining the semantics of these expressions. Analogously, the polarization between objects as shown by a given language conveys something about the semantics of the construction where these objects occur; the polarized objects build the terms and frame in which the element to be defined is included. To give an example:

2. Andrea, sua eta itsasoa guztiz gaixtoa. "Woman, fire and sea, [all are] totally bad".

This misogynistic proverb was collected in the Basque Country in the sixteenth century—note that Lakoff entitles one of his books *Women, Fire and Dangerous Things* (1987) after an aboriginal Australian proverb in the Dyrirbal language. It is interesting to consider which terms are defined among these three. In fact, Lakoff says that Dyrirbal "has a category, *balan*, that actually includes women, fire, and dangerous things" (op. cit. 5).

In Basque, in most cases either the first or the third term is defined, as explained below in the final section. There are two possible approaches to Proverb 2: one would follow the traditional method of searching direct ideological influences, assuming that polarity belongs only to the realm of scientific thought, i.e. following philological transitivity. The other approach, assuming that polarity is a common mental operation, would try to explain similar experiential settings for common or parallel outputs. I think that this second approach, through cognitive analysis, explains ideological causality, whereas the first approach, which is philological, can only account for possible ways of transmission and be used to hypothesize an influence.

If we think of polarity as a general categorizing mechanism in human thought, essentially related to analogy and the connection of counterpart elements, without contrasting it exclusively to its historical particular instantiations, and if we see it as an open system based on folk common places as opposed to a "scientific" hermetically closed approach, we could account for the proverb as follows.⁵ The proverb shows a polarized system, the poles being "fire" and "sea", and the middle ground "women". There is still another objection to this interpretation—that these are just examples of implacable, dangerous forces.⁶ Actually, the objection works only at the

⁵ By "folk common places" I mean the set of presuppositions from which arguments are drawn in a community.

⁶ I owe this objection to Doctor Joseph Grady, from his notes to one of my drafts.

surface, as I attempt to show how we can reach the idea of a defining abstraction that may include all three elements. The question is: what is our cognitive basis in reaching the conclusion that the sea and the fire are similar and in some respect shared also by the woman? We might think of a characterization of women based on properties prototypically assigned to the poles in that culture as the reason why the middle term is given first in the sequence (the term to be defined), before the poles (the limits of the frame).⁷ In short, the cognitive process of opposition as a powerful, but not extensionally exhaustive description is more interesting for the study of proverbs than the transmission of features extracted from historically extant objectified and fixed dualistic systems. Polarity, then, is a type of analogy built upon the perception of our bodies as symmetric.

On a theoretical level, I propose that the cognitive view supersedes the philological problem of influences. There is no need to prove direct (textual) transitivity if a form-meaning pair is generally available to a given community of speakers. Instead, what is on offer is an explanation of how a given community has acquired any given concept or category, through the analysis of certain linguistic constructions available at a given historic moment that signal conceptual integration.

1.2. Integrating Objects

In a lecture delivered at the Collège de France —“L’imagination et le cerveau”—Mark Turner (2000) linked the human ability to invent with the ability to build new concepts, which simultaneously relies upon the mental operation known as “conceptual integration”. Turner and Fauconnier (1998) propose that the basic machinery of conceptual integration is as follows:

Table 1: Integration Basics

- a) Mental spaces
 - i) Input spaces
 - ii) Generic Space
 - iii) Blend
- b) Cross-space mapping of counterpart connections
 - i) Counterpart connections
 - (1) Between frames and roles
 - (2) Identity connections, or representation or transformation
 - (3) Metaphoric connections
- c) Selective projection
- d) Emergent structure
 - i) Composition
 - ii) Completion
 - iii) Elaboration

Mental Spaces are small packs of meaning built for local purposes of discourse and reasoning, which may recruit information from different conceptual domains as needed. Mental Spaces are linked to each other in an array of connections and may

⁷ But see 3.10.2 section below.

configure a complex web. Meaning is built on-line. Traditionally, the model has two (or more) input spaces, another space called generic space, and the blend, which is where integration takes place. The input spaces are interconnected by cross-mappings with a variety of connectors. Therefore, the blending of two or more mental spaces results in conceptual integration; the new blended space has an emerging structure of its own. The process by which the blending space acquires its own emerging structure is completed in three steps: 1) by composition of the elements from the input spaces, 2) by completion, following a pre-existing structure available to the speaker, and 3) by further elaboration of the structure. For the conceptual integration to occur we first need to establish a relationship between two input spaces; that is, we need an initial mapping or partial projection between the input spaces. This projection uses relations of identity, analogy, similarity, causality, change, time, intention, space, role, part and whole, or representation (b.i. above).

If the proverb brings together two (or more) objects, it is easy to imagine that each of the objects could belong to a different input space. Because they are joined together by the proverb (together with an evaluative statement, see below) there must be a relationship between the two. It is generally accepted that this relationship is predominantly based on analogy. The objects being opposed or equated in proverbs are often linked by “and”. In this paper, I investigate the nature of the initial partial projection and the relation between the input spaces holding the objects brought together by “and” in proverbs. Let us see an example,

3. Ondo eta asko, usoak hego. “A lot and well, the dove flies. / The Dove flies long and far”.⁸

The speaker is showing the incompatibility of doing a lot of work and, at the same time, doing it well. How do we know that these two skills are incompatible? Birds have the ability that humans have always desired —the ability to fly. In this sense, the proverb is linking skills or capacities with nature. If the doves can do something we cannot do, the argument may also run in the opposite direction: what we cannot do, can be done by doves.

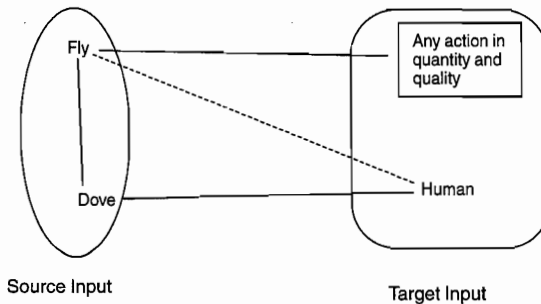

Figure 2: Flies (dove)

⁸ Both editions, Azkue and Garate, read “hegan” instead of “hego”. The modernization makes the proverb clearer, but it loses the rhyme.

Notice that there is an initial analogical identification with the dove. The source input is the dove space; the target input is the human domain. The human-dove blending cancels further fusion, since the blend imports from the human space human's incapacity to fly. This image-schema violation maps back onto the human space, extending the incapacity to any human activity. There is another backward projection from the blend onto the dove space, attributing to doves' ability the qualification of quantitative and qualitative high performance.

1.2.1. Set and explanation proverbs using "and"

While examining occurrences of the conjunction "and" in Basque proverbs and their symmetric and asymmetric values, I categorized proverbs that would fall into the so-called symmetric interpretations of "and" (Culicover & Jackendoff 1997). The pattern I followed was to distinguish between simple and complex: I called "set" proverbs the simple cases and I called "explanation" proverbs a complex type. The example I have just discussed belongs to the simple type. In the "set" type, a mental space is created by blending either two elements of different polarity to point toward a counterfactuality in the speaker's reality, or two compatible terms sharing parallel frame topology and thus, defining the pursuable ideal world. Therefore, the type of items being conjoined is of different polarity in the following sense:

- A) Either blending antithetical elements as NPs: *Rain and Sun, the weather of March* type, or any other two parallel grammatical constructions,
- B) Or blending compatible elements that define the set or mental space to be built in a converging direction. For example:

4. *Aita zaharra eta betse etena ez da gerena.* "An old father and a broken shoe are not dishonoring".

The apparent heterogeneous nature of the entities mentioned by the proverb forces the reader to examine their relationship to each other and the category in which the two of them might be included. If we leave aside the evaluative part —"X is not dishonoring", which relates to Honeck's Generic Ideals or a deictic anchorage into the *doxa* (see below)— there are two phrases, which can be represented as follows:

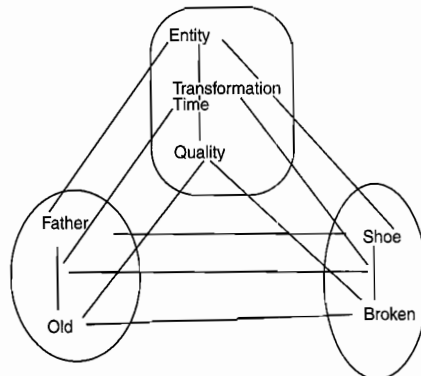

Figure 3: Father R Shoe

In order to explain what is in the generic space, the relationship between both “objects” and their qualities needs to be extracted in two directions: across the spaces (father-shoe) and inside each of the spaces (substantive-adjective relation). How is a father like a shoe, and why should a shoe be evaluated as dishonorable? The substantive terms recruit background information to build their meaning from cultural embedding.

The background in proverb 4 is available to be recruited from the input spaces when needed. The following may be an approximation: The father-shoe mappings refer to protection, caring, and usefulness. The modifiers “old” and “broken” refer to a past, to a transformation through time—a diminution of original properties. Notice that we imagine the past moment when all the properties were in their prime. The input spaces are already fused from prior stages. The fusion process occurs prior to the input space; fusion is a way of recruiting and integrating internal connections called upon by the relationship father-old and shoe-broken. In the article “Conceptual Integration Network” cited above, Turner and Fauconnier observe the following:

In general, when two spaces are related by both counterfactuality and temporal distance, we have the chance to compress these spaces and their vital relations into a single “change” blend. These two networks, “change of state” and “change of location” have, as metaphor theorists have noted, served as inputs to a further blend in which the change of state is blended with the change of location, as in “the water is coming to a boil (1998, web version, 29).

Furthermore, the absence of father and/or shoes in a particular culture might signify dishonor—‘father’ refers to an origin of social status and shoe refers to economic status, and both were useful and provided care in the past. The past therefore redeems the unfortunate present because of the essence of these entities—a substantive that had a value in the past, even if it has been heavily used (and because it has been heavily used), keeps its essential properties through time.

Symmetric uses of “and”, indicate that the order given to the coordinated elements is apparently irrelevant. However, even in the simplest subtype of “set” proverbs, these made up of two objects, this is inaccurate, as the first element does in fact bear the focus, and is defined in terms of the second object:

The rubric of target-first and source-second may be a consequence of a larger and more controversial hypothesis about the relationship of language and thought, specifically the relationship of word order to meaning. This more general hypothesis, which concerns the way we expect sentences to communicate, is called “functional sentence perspective”. Functional sentence perspective is described oversimply as a principle of word order: the subject of the communication is presented first, and the comment on the subject is presented second (Turner 1991: 145).

1.2.1.1. *Explanation proverbs*

The second type of coordinated proverbs—the “explanation” type—brings together two quasi-equivalent proverbs. The second part of these complexes constrains the meaning of the first part, reminiscent of an answer by someone who does not accept the ethical authority of the original proverb. An example is:

5. Aho itxian ez doa sartu eulia, eta aldi guztietan ez da eder egia. “A fly does not usually go into a closed mouth, and the truth is not always beautiful”.

The proverb has two parts: the first part tells a narrative, a mini-parable, and the second part shows a rather abstract explanation, the moral of the first part. The narrative is this: there is a fly, and there is a closed mouth. The negative form relating the closed mouth and the fly prompts us to build another space where the fly can get into the mouth.

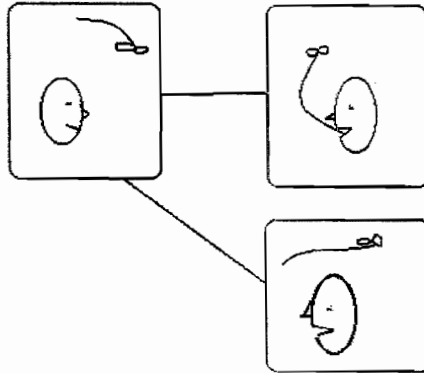

Figure 4: Mouth R Fly

This compels us to build hypothetical spaces: there is an open mouth, and the fly can get into it. Two possibilities arise: the fly enters, or it does not, highlighting the arbitrariness of the fly. Arbitrariness is linked to the trajectory of the fly; indeed, it is linked to the image-schema of uncontrolled or unmotivated movement, lack of volition, lack of plan, and so on. Volition is understood in terms of direction. Controlled agency is linked to a *straight* trajectory, with the corollaries of rightness and rigidity: uncontrolled agency or arbitrariness is linked to a *zigzag* trajectory, with the corollaries of a curve linking with softness and indulgence, or crime, deceit, or a mistake.⁹ Another reinforcing prompt of the arbitrariness is the “sartu doa” (lit. ‘enter[ing] goes’), which is an old iterative aspect of the Basque verb. The idea of iteration stands at a level of generality allowing holes at the level of particularity for exceptional instantiations to happen.

The accepted (stipulated) meaning of “keeping your mouth shut” is to remain silent. Likewise, a fly entering someone’s mouth is understood to be an unfortunate consequence of speaking. Therefore, this side of the proverb advises the receiver to remain silent.

⁹ This observation is based on research about Marguerite of Navarre’s *Glass of the Sinful Soul* (Garai 2000b). In addition, there is a motivated etymology in *right, direct, straight, rights* in Spanish, French and English, whereas in Basque “right hand” seems to be a derivation of hand, offering an available conceptual structure for the development of the Law following the Roman *manu*. A thorough and through semantic analysis of hand, right and law is much needed.

According to the explanatory part, there is a moment when the truth is not beautiful. Beautiful might stand for appropriate. Accordingly, the receiver builds two spaces, one for the truth as beautiful and another for the truth as not beautiful.

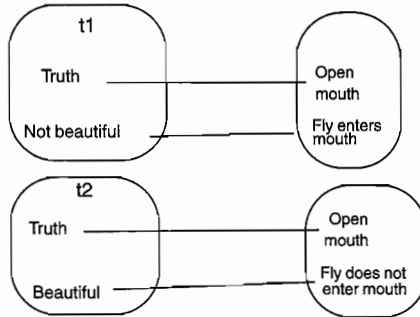

Figure 5: Mouth R Truth

In order for the fly to enter the mouth, the mouth has to be open. Having a fly enter your mouth is an unpleasant and undesirable situation.¹⁰ Truth is identified with utterance, and utterance with an open mouth.

Therefore, even if we have two hypothetical counterparts —one for the truth being beautiful and the other for the truth not being beautiful— there is still, in both cases, an open mouth; this assumes that the receiver has not followed the piece of advice given in the first part. The truth is unpleasant when the fly enters the mouth, that is, when hearing the truth is inappropriate.

Notice that the mapping is held between the counter-ideal space —the open mouth and the possibility of the fly entering into it— and the negative evaluation of the explanatory part of the proverb —the open mouth uttering the inappropriate truth. Although at a logical level they are both counter-ideal spaces, what the proverb actually mentions is an ideal in the narrative (shut mouth, no fly) and a counter-ideal in the explanation (open mouth, inappropriate truth). That is, the proverb links an absence with a presence. To put it in other terms:

Table 2: Fly-Circumstances

SOURCE	TARGET
OPEN MOUTH	Utterance
FLY	adverse circumstances
FLY ENTERING MOUTH	bad consequences
CLOSED MOUTH	no utterance

“When there is no action/utterance there are no (bad) consequences to fear”

¹⁰ Insects and mice in proverbs may stand for diseases, or the result of the natural order being broken. (Garai 1999).

Table 3: Fly and Truth

SOURCE	TARGET in the proverb
OPEN MOUTH	truth(1) and truth(2)
FLY ENTERING THE MOUTH	truth(2)

If, as I suggest, we read “beautiful” as appropriate, keeping in mind the idea of “decorum”, we can reinforce the idea of suitability to a given set of circumstances. Beauty and truth has been a commonplace opposition for debate: appearance versus essence. The essence may have or may not have a beautiful appearance —the typical folk commonplace conclusion is that a beautiful appearance is deceiving, and therefore false. So, an inappropriate truth is assumed to provoke bad consequence, represented by the fly entering the mouth. It could be an inherent property of a truth (per se) —a truth that is hurtful to the hearer.

In conclusion, the entire proverb relates two opposing pieces of advice: firstly (stressing the first part of the proverb), not to say anything, or secondly (stressing the second part of the proverb), to accept that the right thing to do is to tell the truth, whether your audience likes it or not.

Another example of this type of proverb is the following, which concerns the effective value of time:

6. *Betiko itoginak harria zulatu, eta aldi luzeak guztia ahaztu.* “The usual leak pierces the stone, and the long time forgets everything”.

Notice, by the way, the causal inversion in this proverb in the second segment; the time is provided with animacy. The cause (or whatever is felt to be the cause) often times is represented by the subject.

1.3. The discursive function of “and” in explanatory proverbs

“Explanation” proverbs, even without a connective linking the two segments, might also be considered to include examples such as the following:

7. *Harri ibilokiak goroldiorik ez, erle uzatuak abagarik ez.* “A walking stone[erg] no moss, a frightened bee[erg] no hive”.

Honeck studies the interpretation by English speakers of the English equivalent of the first part of the proverb “A rolling stone gathers no moss” (Honeck 1997, among other places). His argument is based on the interpretation of the substantive element “moss” (Gibbs, Strom and Spivey-Knowlton 1997). Depending on the way in which the element “moss” is evaluated (polarized), the proverb tells us either to speed up or to settle down; these were the two interpretations Honeck collected among undergraduate students.

Consider now the underlying image-schema of “rolling stone”. Its underlying picture is a stone that rolls down a slope; the stone does not follow a straight path and has no control, hitting every corner, and bumping along. This element, “rolling”, is absent in the Basque version; rather, what is present is an inanimate object that has acquired agency of its own. An inanimate object provided with

agency or motion may convey the idea of uncontrolled agency.¹¹ Nevertheless, the Basque version has another reinforcing image: the frightened bee. The term “frightened” is evaluated negatively. The movement suggested by the frightened bee parallels that of the rolling stone: not following a straight path, but a zigzag path.

The comparison of both “explanatory” proverbs, the fly-truth proverb and the moss-hive proverb, indicates that they share the characteristic of being built up out of two seemingly independent proverbs. Technically, the fly-truth conceptual web is asymmetrical—the first input provides most of the structure to the blend—while the stone-bee proverb is symmetrical. However, they also differ in a very important feature, which might be ascribed to the role played by “and”. The fly example gives two options, two contrary pieces of advice; the moss example repeats the same message, giving a parallel example to disambiguate the first proverb. This is one of the pressures in *optimality candidates* in Fauconnier and Turner (1998): “Non-ambiguity: Do not create ambiguity in the blend that interferes with the computation. This makes the superposition schema in the blend ambiguous”.

We may therefore hypothesize that one of the (most important) roles of the connective “and” in this type of explanatory proverbs is to allow for the possibility of a shift in the point of view or deictic direction of the speech, linking two asymmetric mental spaces.

Ricardo Etxepare points out some interesting comments about the possible functions of “and”.¹² Here are some of his examples. There is the attested proverb:

8. Unaiok samur zitean, gaztaiok ager zitean. “The cowboys went angry, the cheeses appeared”.

as opposed to this made up one:

9. Unaiok samur zitean eta gaztaiok ager zitean. “The cowboys went angry and the cheeses appeared”.

It does not seem that “and” makes a big difference in this case. Now here are some other examples:

10. (i) Arrats gorri goiz euri. “Red afternoon, rainy morning”.¹³

as opposed to:

11. (ii) Arrats gorri eta goiz euri. “Red afternoon and rainy morning”.

which sounds simply wrong.

¹¹ Even the idea of soul develops out of the need to explain motion without a cause. Humans understand cause as mechanical or body contact and, in folk view (Mechanicism), the motion can only be transmitted, not generated. The “animate” beings have acquired “*motu proprium*” or self-propelling quality because they have a piece of the substance of a Higher Cause or soul. Crucially, self-motion is linked with volition, and a thing that has not volition cannot move by its own means. We therefore have the idea of uncontrolled motion.

¹² I need to thank him for his notes to my drafts, especially for this one. See also section 3 below. I have recently learned about Larringan’s (2002) in depth study of this problem. From what I know, his conclusions are close to mines.

¹³ Actually the version I knew was the other way around, “Red morning, rainy afternoon”.

Ricardo Etxepare relates these cases with others that clearly show a conditional function “do X and you will get Y”, or temporal or spatial functions.

Reflecting on Etxepare’s suggestions, while I was examining the proverb “The fox cannot lift his tail but the blacksmith mallet; even if strength is a good thing, wit is best”, I was forced to make my claim more flexible, in the following sense: some proverbs have other speech direction markers, such as prosody. Sometimes the relationship between the first phrase and the second phrase (since the verb is “elided”) is the same as between Subjects-adjuncts in classical treatises of topics. Some other times the linkage is made explicit, as in the case of [cause[erg]] [consequence[object]], already mentioned in proverb (1) similar to: *Ustrail onak ardo ona* “good barrel[erg] good wine[caused object]”.¹⁴ The functions are clearly related not to a simple conjunction, but to the speaker’s point of view, the enactment, the narrative, the way the hearer is supposed to handle the identification with the story being told, the different types of projection, and so on. Bakhtin’s theories on speech genre can be used to shed some light on some of the problems that arise with the use of “and” in connection to the shift of viewpoint. Some points are discussed below.

1.4. “And” as Speech marker in proverbs

Each proverb cited in this paper is extensionally defined; all are historical proverbs. More specifically, at one time or another, some editor has considered each of them to be a proverb since s/he has included them in a collection of proverbs and published them as such, in collections that carry that name. This method of collection results in a problem in trying to identify the target situation in which they may be used —this is why I make no distinction and mix them in a single list. My own Basque dialect is closer in both, time and space or number of isoglosses, to the nineteenth century proverbs, so I am more familiar with these proverbs from the nineteenth century than the sixteenth century. The world of beliefs the proverbs describe is also “strange” in some cases and “familiar” in others, which flags a problem in source recognition: we may recognize some sources, but not others. In order to study the problem of familiarity in connection with that of proverb recognition consider the following case:

12. Abade hadite, ahalbahaiteke. “Become a priest if you can/shall”.

What does this piece of advice convey? Why should we become priests? The cultural target is the job/rank domain. Hypothesizing that in nineteenth century Basque society most of the jobs are centered in physical work, the advice to become a clerk/cleric is a way of avoiding physical (= hard) work. Moreover, the modality in the second segment of the proverb also conveys something about the nature of the job itself —why “if you can?”. This reflection points toward the problem of basing the recognition of proverbs in whether they carry figurative meaning or not (see 3.5 below). If figurativeness does not help in recognizing the ontology of the proverbs what does?

¹⁴ In this particular case with the aid of the container as cause. Turner 1987. *Death is the Mother of Beauty*.

1.4.1. Proverbs as perceived speech/literary genre

Having the proverbs predefined as such by the editor did not exclude the possibility of disagreeing about their “proverbiality”. In fact, many paremiologists have based their work in arguments from definition: they first provide a definition of the proverb, and then follow with scrutiny of some of the available collections, deciding which segment does not belong to the category of proverb they have previously made up. Although these types of reflections are valid, they need to be restricted as they only indicate that one (very experienced) speaker of the language, namely the scholar him/herself, perceives the proverb to be one. These authoritative categorizations do not say anything about the proverb; rather they reflect the scholar-speaker’s perception and linguistic experience.¹⁵

On one hand, the speaker recognizes something like a proverbial genre, something parallel to the literary genre, as shown by Arora (1984). Some proverbs are felt by the speakers to be “more proverbial” than others are, better examples of proverbs according to prototype theory.¹⁶ Some genre highlighting features are felt to be more central to the nature of the proverb than others. Therefore, when we hear a proverb, we recognize it as a proverb depending on how it matches our idea of a prototypical proverb. Defining a proverb *a priori* is as vacuous as trying to define the novel *a priori*. Even worse, generalizing a genre *a priori* can be misleading, in the sense that it is possible to overlook other features particular to only certain subtypes of proverbs, not shared by other proverbs, but yet very important in other language products. The mistake could lead to generalizing in the wrong direction, and not extending the analysis to other language situations where its features might be relevant.¹⁷

Some of these features can be seen to vary from language to language. Litovkina shows that for Hungarian students the perception of proverbiality is tied to the figurativeness of the proverb, as Seitel proposed (see 4 below), rather than features like rhyme or prosody (Litovkina 1997). Certainly, this perception of proverbs is linked to the language, so it would be a good idea to relate perception of proverbs to language typology studies. In fact, I think Litovkina’s experiments reinforce Arora’s claims. Therefore, we can think of it as the “proverbiality of the language”, acquired along with the language itself. If the proverb genre’s highlighting features change from language to language, so does the perception of proverbs, and thus the proverbiality of the language. We can define proverbiality as the way in which proverbs break the *norm* of the language. When we acquire a language, we also acquire a perception of how proverbs “break” the norm.

¹⁵ I take Jabier Kalzakorta’s (1996) statement that some of the sentences included in RS are not “true” proverbs along these lines.

¹⁶ Pfeffer 1997 sketches Schmarje’s work, replacing the substantive “proverb” for the adjective “proverbial” as “complex of more or less related genres”: 1) The bound proverb, 2) The narrative proverb, 3) The proverbial discourse, 4) The proverbial commentary, and 5) The proverbial expression, which includes a) the proverbial phrase, b) the proverbial modifier, d) the proverbial combination, e) the proverbial comparison, and f) the proverbial metaphor.

¹⁷ For instance in *Laztaneez eta apaka?* “With hugs and kisses?” from the Ipazter Collection. Obviously there is no interrogation, but following Kay’s analysis of idioms, many aspects can be clarified along the lines of “Him be a doctor?”.

A language norm is not simply the middle step between *langue* or abstract structure, and *parole*, or concrete individual instantiation. It is not only what is usual for a given community of speakers, as defined by Coseriu (1952), but also, I would add, the set of linguistic constructions to which the speakers of each community have ready access. A delimiting example of what I understand by a norm is a construction that, despite not being used in everyday conversation by a community, is nevertheless not felt to be foreign by that community. Different dialects may share a norm in this sense: when two mutually exclusive language items are used with the same meaning in each of two communities, and yet, each community understands perfectly well what the member of the other community means; that is, when a given construction feature has a complementary distribution. A trivial illustration could be the term *subway* versus the term *underground* as used by a British speaker in front of an American audience, and vice versa. A contrary example is to look at texts going back in time until texts still using the same “language” do not share the norm of the receiver, i.e., the constructions used in the texts are not available. Obviously, this relates crucially to our linguistic experience, and the possibility to enlarge it by means of, for instance, literacy and/or exposure to different dialects and contexts of use.

Therefore, the problem of the genre is not confined to its recognition. Proverbs as a literary genre are interwoven with proverbs as a speech genre, in the Bakhtinian sense —the types of utterances, relatively stable regarding their content, style and compositional structure, that belong to a specific human activity sphere. Proverbs use a multiplicity of speech genres for different purposes. We can find enactment in a proverb, which brings us close to mini-dramatic instances; we can find mini-narratives in an exemplary way, which bring us close to fables and parables, and so on. Moreover, even though utterances reflect the specific conditions and goals of each human sphere through their thematic content aspect, style, and compositional structure, proverbs do use causal clauses, conditionals, temporal and modal clauses, and other constructions found in every day conversation, albeit with a heavy constraint in speech length. In short, the problem of the literary genre shows at least two sides: the genre is a recognizable pattern that constrains and shapes the linguistic material it contains in several ways (Jamieson 1975); and the linguistic material is already organized following grammatical constructions and speech genres.

I have recently made a discovery concerning the evolution of popular poetry with proverb prosody and its variants. In the 16th century RS Collection we find this proverb:

13. Oparinak nengian behargin, alperreriak auzikin. “Need made me a hard-worker, and laziness [made me a] litigant”.

Guided by the rhyme,¹⁸ *-gin* with *-kin*, we know there are two hemistiches, and the syllables are 10/8. There are few chances of finding this proverb in current use, for various reasons. For instance, the verb shows the old aorist aspect, lost for the most part in modern Basque, and yet translatable as past perfect if needed. However, I heard the following at home from my mother:

¹⁸ The rhyme is also in this case a form-meaning pair, that is, a construction. Moreover, despite their appearance both are manifestations of the same suffix: *-gin* “doer”.

14. Zerk egin zaitu behargin? Beharrizanak eragin. “What made you a hard-worker? The need induced [me]”.¹⁹

“To induce” “eragin” is the causative of “egin” ‘to do/make’. The problem of the aorist we foresaw is solved—it is not even relevant. However, there are at least two relevant conclusions from the comparison. First, although the second part of the original proverb is lost, the twofold nature is kept as question and answer, bringing with it the dramatization of what I am hypothesizing is one of the functions of “and”—the shifting of the speaker’s point of view or change of voice. Secondly, the rhyme is also maintained, even reinforced: *e-a-gin/e-a-gin*, and because the number of syllables has decreased, this changes it to 7/8, as the stanza preferred by the community. The shortening of the syllables goes from 10/8 to 8/7.

Bakhtin (1953) distinguishes (and relates) sentence and utterance in a number of ways. The utterance is the real unit of speech communication; while sentence would be one of the conventional units of language, and the expression of a complete thought. I am most concerned with his insights about the utterance boundaries. The boundaries of the utterance are determined by a change of speakers. The speaker makes room (“relinquishes the floor”) for another speaker to take her turn, that is, the speaker makes clear through varied means that she is finishing—much like the end of a Jazz solo tells the other musicians to intervene.²⁰ This is what Bakhtin calls the “quality of completion”, and it opens up the possibility of assuming a responsive attitude toward the utterance. What guarantees such a possibility of a response is determined by: 1) the semantic exhaustiveness of the theme, 2) the speaker’s plan or speech will, and 3) the typical compositional and generic forms of finalization.

In short, I am hypothesizing that in the “explanation” type of proverbs, “and” serves as utterance boundary of two fictitious or apocryphal utterances included in the same proverb. Apparently, the “explanation” proverb represents two rejoinder’s utterances. I suspect that this is related to the ancient Basque verse-line structure, where, occasionally, the last member of the line was repeated as the first member of the next line: (A, B / B and C). In this case, the “and” is not the speakers hint to the audience to participate, but the collection of the last utterance of the previous speaker by the audience’s response.

1.5. Proverb space configuration

Because I am also proposing a general space configuration for this explanation type, the hypothesis would be that if both sides of the proverb are equivalent they should have the same generic space structure. Nevertheless, if I am right in ascribing this perspective-shifting capability to “and”, then “and” links two asymmetric spaces, and this asymmetry may be interpreted as a marker of fictive utterances included in the same proverb.

¹⁹ In order to count the syllables correctly it has to be pronounced “sek éin saitxús beargiñ? Bear ísanak eragiñ”.

²⁰ A similar line of analysis is pursued by Baranov (1997) according to the following abstract: “M. M. Bakhtin’s (1979) notion of genre & J. Lakoff’s (1996) concept of prototype are fused in a theory of “cogniotype”, conceived of as a mental-linguistic frame of declarative and partially procedural data facilitating genre-specific activities”. Another interesting tool concept to add to this type of analysis could be that of linguistic gestalt.

Up to here, I have been working with a simple space configuration for the complex type of proverbs (see diagram). In the last section, I develop it into a more complex representation of the conceptual integration network.

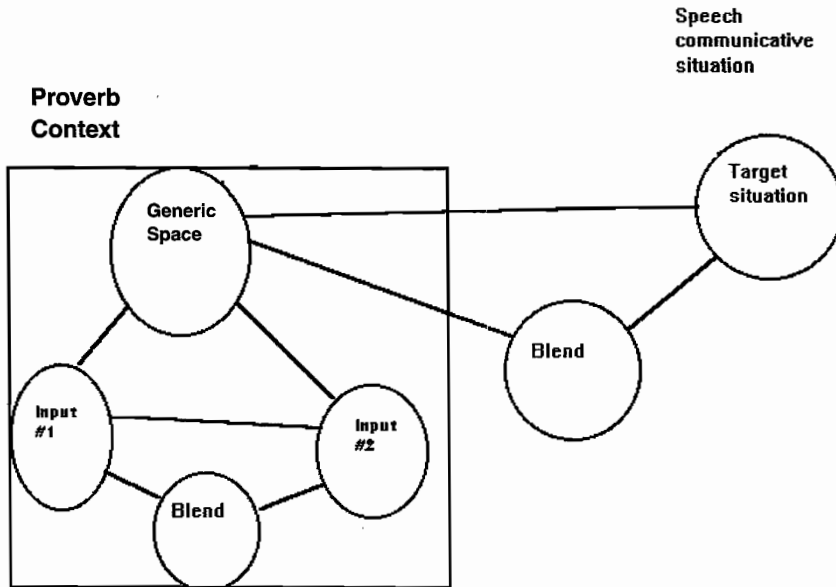

Figure 6: 1st Proverb Space configuration

1.6. Summary

The conjunction “and” has different functions when used in proverbs, one of which is to prompt the receiver to make connections between the statement or noun phrases, and attributions. These connections follow several patterns subsumed under analogy. Polarity is a type of analogy built upon the perception of our bodies as symmetric. Following the degree of complexity of the elements linked by the conjunction, I distinguish between simple or set proverbs and complex or explanation proverbs. In complex proverbs, “and” shifts the fictional utterer and narrators; consequently, the two proverbs stand in asymmetric spaces. The function of “and” is parallel to that of perceiving the boundaries of an utterance in regular conversation, and it is also related to the perception of the proverb by the speaker of the language. Language is a dynamic set of interacting constructions, and a norm is a matter of accessibility to these constructions; consequently, so-called literary phenomena, such as prosody and rhyme, are also part of these constructions. There is evidence for this in the way that proverbs and oral poetry are interconnected (probably via the constructions used by the proverbs).

2. Objects of Agreement in Proverbs: Evaluation and persuasion

The proverbs studied in this paper are of the type of construction: X and Y is [+/-good]. However, this study would be incomplete if I did not address the evaluative part of the construction. In fact, the evaluative part of a proverb compels us to look for coherence between X and Y, and is linked to the proverb’s ethical persuasive force.

In this section, I study the persuasive force of the proverb and its ability to create mind-adherence, both because of the elements integrated and the argumentative mechanisms involved. Before these major themes, and to introduce them, I briefly discuss proverbs' persuasion in relation to their authoritative voice.

2.1. Authority: communal ethos

The persuasive force of the proverb can be described in general terms as Aristotle did. He divided *pisteis* or the means of persuasion into three appeals, based on: the arguments themselves (*logos*), the audience's emotions (*pathos*), and the speakers' authority (*ethos*).²¹ The persuasive force of proverbs can also be grounded in these three means of persuasion. Even if proverbs argue from authority, Aristotle does not exclude them from the artful topics.

Arora (1984) studies the authority of the proverbs together with the definition of the proverb and its perception by Californian Spanish speakers (see below). Most of the definitions given by Californian Spanish speakers link the perception of proverbs with authority acquired through time, tradition, or the experience of the utterer, the elder. Proverbs are felt to be **traditional, and based on wisdom acquired through experience**. Consequently, we may think of proverbs as arguments from authority:

15. Anbiolako Supitak, Egiak. "Old sayings, truth":²²

This proverb is close to Aristotle's advice about who should use proverbs and tales: the use of maxims is more appropriate for older people, as is storytelling and, Aristotle adds, giving advice "on matters in which one is inexperienced is silly and shows lack of education" (1395a, 9; 1991: 184). Aristotle thus refers to the allotted authority of the speaker: an important feature of the perception of proverbs is the *authorial (communal) voice* allotted to them (Lanser 1992).

Goodwin and Wenzel (1981) have studied, among other types of arguments (see below), the way proverbs also use argument from authority, dividing them into proverbs that accept authority and these that do not. The proverbs that accept authority are either (1) these that admonish people to 'take and heed counsel', or (2) these that point out that others' experience is valuable, and that second-hand knowledge is often less painful. Proverbs that do not accept authority include proverbs that teach listeners to be skeptical, or proverbs that point to a lack of impartiality, base motives, perceptual difficulties, or failure in managing affairs, and so on.

A Basque example of a proverb that directly challenges authority would be *Guraso-asaboi utzi eta garen gu on beti*, "Let's leave aside parents and ancestors and let's just be ourselves".

Authority based on tradition can be contested because there have always been a variety of traditions —as Ricoeur synthesizes the debate between Gadamer and Habermas—

²¹ But see George A. Kennedy's footnote 40 to his translation (1991) of Aristotle's *Rhetoric* (see Bibliography).

²² The *happax legomena* "anbiolako" might have some relation to modern "behinolako" (once upon a time) as suggested by Lakarra 1996: 259 (apud Mitxelena *SHLV*: 708).

and arguments from authority can be transformed into arguments from circumstances, following Weaver (1953), which would account for apparent contradictions between proverbs and for a possible philological and genetic link with common and oral laws.²³

2.2. Mind adherence: objects of agreement and doxa

In order to establish a relationship between meaning and persuasion, it is also critical to study pathos and logos in proverbs. See the following examples: “Barkatzea eta ahaztea, mendekurik onena” ‘to forgive and to forget, [are] the best revenge’ (Garate 1998) or “Idi txilin gabea eta ahuntz adar gabea, soroan ez dira onak” ‘the ox without a bell and the goat without horns are not good in the fields’. We are obliged to make sense —although in a different cognitive fashion in each of the cases— of the pair “forgive-forget” and of the pair “ox-goat”, precisely because the evaluation links both objects.²⁴ At the same time, the implicit or explicit evaluation is based on opinions held by the community using the proverbs —in Krikmann’s words:

It also appears to be obvious that a proverb cannot order, interdict, advise anything without qualifying previously as good or bad (or axiologically irrelevant) either the suggestable or forbiddable activity or attitude itself or something linked to this activity or attitude, e.g., its ends, means, degree of intensity, speed, time, place, etc.; and if the proverbs put forward appraisals, these appraisals are in turn, likely to be founded on some cognized truths, laws and regularities (or current opinions, beliefs, or at least prejudices) (Krikmann 1985).

Krikmann is subordinating the pragmatic effect of the proverb, that is, its capacity to stimulate or inhibit certain conducts —its persuasive force— to the evaluation implicit or explicit in it, noting that these evaluations are, at the same time, rooted in shared rules and opinions. Krikmann’s **objects of agreement** (see below) belong to two different types of entities: rules or argumentative operations, and sets of beliefs or **commonplaces**. I make the assumption that these sets of beliefs are collapsible into the Aristotelian doxa, and that the doxa is, in turn, at least partially identifiable with what in cognitive linguistics has been called “background knowledge”. I also assume that argumentative mechanisms are of a cognitive nature. Proverbs bring together the development of a generating principle —parallel to Turner’s concept of “Figure” (Cacciari et al. 1998)— and they make use of sets of beliefs along the lines of arguments. If what in cognitive science is known as background cognition corresponds to Aristotelian doxa, or sets of beliefs, proverbs do take subject-matter from these sets while using basic argumentative operations. Con-

²³ Cf. judicial process and customary law studied in Akan proverbs: Kwesi Yankah (1986). Also for a sociological relationship between Basque customary law and proverbs gathered by Mokoroa: Juaristi (1996). Not constrained to proverbs also Gurney (1999). In the abstract the author states that “The paper draws upon some results from qualitative fieldwork undertaken amongst a small group of home-owner households in Bristol, UK, to illustrate metaphorically structured, common-sense aphorisms as rhetorical techniques in the mobilisation of tenure prejudice”. Document Requested from EBSCOhost (UNIVERSITY OF MARYLAND account) Thu, 23 Mar 2000 14:32:50 -0500.

²⁴ I am not implying that proverbs lacking an explicit evaluative part provoke any interpretation problem (as I shall explain below, the evaluation may be explicit or implicit), but that it is easier to look at proverbs with an explicit evaluation.

versely, because of their capacity to provoke belief, proverbs are a special field in which to study persuasion as mind-adherence, along the lines of Perelman and Olbrechts-Tyteca, in relation to meaning building.

Perelman and Olbrechts-Tyteca establish a correlation between arguments and audiences, that is, the way a given audience associates itself with a certain argument while other audiences do not, and call this correlation “mind-adherence”. Operating a distinction in the argument (i.e., dissociating entities or concepts) also operates a correlative dissociation in the audience.²⁵

Perelman and Olbrechts-Tyteca base mind-adherence on what they call “objects of agreement” and distinguish two kinds of objects of agreement: (1) the class concerning the “real”, that is, utterances showing a claim to universal audience validity—facts, truths and presumptions—and (2) the class concerning the preferable, which bears claim to particular audiences—values, hierarchies, and lines of arguments or *loci*. The newspaper’s front page bears a claim to the universal audience, while an opinion article in the same newspaper bears a claim to a particular audience. An opinion article is trying to convince the reader, and the type of objects it uses is the values of that particular audience, the place these values take in a hierarchy and the *loci* or lines of arguments (quantity versus quality and the like). The *loci*, topics or places are the following: 1) the Loci of Quantity: what is good for many is better than what is good for a few; 2) the Loci of Quality; 3) the Loci of Order (first come first serve basis); 4) Loci of Existence: the real over the possible; 5) the Loci of Essence: the best is the closer to the prototype; and 6) the Loci derived from the Person.

After dealing with the elements of agreement, the treatise follows what the traditional manuals would define as narration (choice of data, and presentation). The third part of the book deals with argumentation itself. In this part we have:

1. The association schemes:
 - a. Quasi-logical arguments, compared with formal thought, allegedly following a formal model from which they draw authority:
 - i. Following a logical model:
 1. Contradictions
 2. Identity
 3. Transitivity
 - ii. Following a mathematical model:
 1. Part-whole
 2. Smaller and larger
 3. Frequency
 - b. Arguments based upon the structure of the real (The Nature of Things)
 - c. Arguments that aim at establishing a new order in the real (analogy and counterfactuality)
2. The dissociation schemes
 - a. Modifications into notions

²⁵ Adherence is an interesting cognitive problem that has to do with the four “key terms of human rhetorical potential”: memory, attention, evaluation and classification (Oakley 1999).

This system therefore distinguishes between the object of agreement and line of argument whereas the classical tradition contained both in one body. The object of agreement and line of argument are actually more closely related in Aristotle's disputation than in Cicero or Boethius's, since Aristotle in his *Rhetoric* distinguished three parts: presuppositions, forms of proofs and common topics. So he defined first what would be the background for credibility, then the expected form that arguments would take (enthymemes or paradigms), and then the lines of arguments where both values and hierarchies (in Perelman and Olbrechts-Tyteca's terms), i.e., *doxa* would be combined.

We are therefore faced with two interconnected issues in proverbs: the **evaluation**, and the **persuasive** force linked to it. We need to discover what the link consists of. Let us assume that the only way an evaluation can be persuasive (i.e., the only way an audience can adhere to a proverbial evaluation that shows a claim to a universal audience) is for the proverb to use some of these "objects of agreement".²⁶ This is how I understand Aristotle when he explains maxims or *gnome*—some of which include proverbs—and points out: "to speak in universal terms of what is not universal is especially suitable in bitter complaint" (1395a, 10; 1991: 184). In other words, the proverb's validity primarily concerns the preferable, but it presents itself as universally valid, or, in Aristotle's words, "one speaking a maxim makes a general statement about preferences" (1395b, 16; 1991: 186).

According to Aristotle, an audience prefers two types of generalities: (1) when someone in a general observation hits upon opinions that the audience itself has about a particular instance and (2) things said in general terms that the audience happens to assume ahead of time in a partial way.²⁷ In other words, we could understand Aristotle's claims as 1) a ratification of the audience's beliefs and 2) a generalization based on folk theory. Therefore, there is some room for manipulating the *doxa* based on the levels of generality and specificity each object of agreement is mapped by the receiver. In the following paragraphs, I triangulate the level of generality vs. specificity with that of projection.

2.3. Generic ideals and context proposition

Honeck's Extended Conceptual Base Theory-2 deals with the problem of evaluation (and, implicitly, persuasion) from a cognitive perspective (Honeck 1997: 152). The second extension of the Conceptual Base Theory (ECBT) adds to the previous model (CBT) the "cognitive ideals" hypothesis.²⁸ The "cognitive ideals" hypothesis

²⁶ In fact, the very *tone* and the way it imitates our understanding of the world (a conceptual variation of the *mimesis physios*) of the intended universal address is part of the proverb's persuasive force. The easy answer to this problem would be to state that we recognize the structure of such addresses, but then we would have to face the multiplicity of forms used in universal addresses.

²⁷ There is only one instance where the speaker should go against folk assumptions "one should also speak maxims that are contrary to popular wisdom whenever the speaker's character is going to be made to seem better". See, for instance, the Biblical "you have heard from your parents that... but I am telling you that..." where there is a confrontation of authorities.

²⁸ This extension of the CBT model also brings uses some neuroscientific data, by adding the DARTS model. The CBT will be discussed below.

proposes an evaluative and taxonomic tool for distinguishing between ideal-confirming proverbs and ideal-disconfirming proverbs. Ideals are the means by which a particular society judges what events should occur. Honeck distinguishes two types: generic and specific ideals. Generic ideals are instantiated by the specific ideals manifested in the proverbs. Honeck's claims about generic ideals are the following (Honeck 1997: 144):

Table 4: Generic Ideals

1. Generic ideals describe a mentally created state of perfection
2. Generic ideals are universal and common to most cultures
3. Generic ideals can be instantiated in different ways at the generic level
4. Generic ideals motivate and constrain specific ideals without over determining their content
5. Specific ideals are more culture and individual specific
6. A generic ideal can result in two kinds of proverbs, those that affirm the ideal and those that express a deviation from it
7. Because ideals are either attained or not, in discrete fashion, proverbs often use contrasts to allude to them
8. The generic ideal underlying a proverb partially determines its exhortation and pragmatic effects.
9. Generic ideals provide the rational motivation for a proverb's pragmatic force
10. Proverbs are created and produced to satisfy a generic ideal.

According to Honeck, the application of the "cognitive ideals" hypothesis yields several implications.²⁹ One implication affects the comprehension of proverbs: proverbs give "information that arouses thoughts about generic ideals, and these ideals provide a basis for assembling an understanding of the proverb" (Honeck 1997: 141). In the examples I am studying, there is either an explicit **X is bad/good/[pertinent adjective]** —or there is an implicit presupposition censoring the proverbial statement. For instance:

16. Atean uso, etxean otso; hala bizikidea gaixo. "Dove at the door, wolf at home; a mate like this is a bad thing".

In this proverb, the judgment is made explicit —"a mate like this is a bad thing"—and from this, we can conclude that the Basque society censors such behavior —being docile outside the home, while behaving aggressively at home. The judgmental piece would be the specific ideal of Basque society —the instruction is to behave the other way around— aggressive outside, in the public sphere, and docile inside, in the private sphere. Predictably, in other variants of the same proverb the evaluative part would be omitted, since the ideal has its generic counterpart in the background knowledge of that community. And this is the case, as we find shortened

²⁹ Another implication is the explanation of the high frequency of opposition in proverbs; that is, the same proverb can express both ideals, the positive and the negative, through opposition. About this see the comment below on Goodwin and Wenzel.

variants of the same proverb in Garate's corpus: "Kanpoan uso, etxean otso" 'outside dove, at home wolf', or "Kanpoeder, etxe otso", 'façade beauty, home wolf', or "Etxean hartz, kanpoan axuri", 'At home bear, outside lamb' (Garate 1998). The question should therefore be to what extent the omitted string can be assimilated to Kay's concept of "context proposition". *Context proposition* is the proposition supposed by and/or prior to the uttered *text proposition*.³⁰

Generic ideals are part of intuitive or tacit memory, as opposed to semantic memory, which is declarative or proposition-based. Intuitive memory maintains beliefs, facts, and generic ideals, so when we hear a proverb, we feel a certain familiarity with it (Honeck 1997). The reason a proverb gives the impression of not saying anything new is that we recognize the beliefs involved in it. As Aristotle points out: "Because they are common, they seem true, as though every one agreed" (1395a, 11; 1991: 185). From here, we can conclude that if the evaluative string is not expressed, the direction of the advice can still be deduced because the string lacking is somehow already stored in intuitive memory.

Still, there must be another step between the generic ideal understood as omitted **context proposition**, and the generic ideal understood as Aristotle's *koina* or **premises** —1) possible vs. impossible, 2) factuality in the past vs. factuality in the future, and 3) the magnitude of the event— and the generic ideal understood as Aristotle's **common topics presupposition or argument lines**. Specifically, I consider there to be general (universal?) methods of framing discourses,³¹ and preferences, including Aristotle's presuppositions or argument lines, decreasing in the degree of universality down to the idiosyncratic. At the same time, occasionally the omitted presupposition string (see below enthymemes) is unmistakably held by the participants of the conversation: occasionally communication is lost because the presupposition has been lost. Of course, I am only referring to these aspects when it is possible to study audiences to produce a scale in generalities. Examine the following proverb:

17. Behar haut eta gera hakit, behar ez haut eta ken hakit. "I need you and stay by me, I don't need you and go away".

We can see that much of this proverb is lost if we do not realize the implicit criticism against the behavior enacted or depicted by it which underlies it. For an English speaker this proverb might be the description of the perfect friend, who comes when needed, and who knows when to leave. But a native Basque speaker *knows* that the first person corresponds to the general case,³² and that the conjunction bears a causal reading at speech-act level (Sweetser 1990), so to say: "the reason why you are with me is

³⁰ Altube (1929: 5) proposed the distinction several decades before Kay, as a means of studying the theme/rheme relationship in Basque morphology (stressed pronouns, for instance the use of "me" as subject) and syntax (so-called massive scrambling). Cf. *elemento inquirido* or inquired element. Fillmore (1997).

³¹ The universality of this "discourse framing" may be linguistically explored through verb aspect conceptualizations in distant cultures. The connection between verbal aspect and event framing seems straightforward. The reason of the linkage is not linguistic but conceptual.

³² In Turner (1991: 193): "The first person perspectival cue, as in "My mind to me a kingdom is", can be taken as indicating the general case, "Each person's mind is a kingdom to that person".

because you need me; otherwise you would not even remember me". This proverb can motivate a proposal for ranking the judgment made explicit in the proverb and the implicit presupposition that holds with diverse degrees of specificity in the cultural milieu at hand. It also poses the question of the difference between generic and specific ideals in Honeck's system, and the possibilities in the middle. How universal are the generics? The proverb shows a claim to the universal audience, but that does not mean that the aspects involved are of a universal nature. That an event can happen in the future, that it has happened in the past, or that it might happen at some point, seem a universal way to frame any discourse. But something seemingly as obvious as "it is better more good and less bad than its opposite", has the constraint of the appraisal of the few over the abundant, as a general cognitive mechanism for (adjectival) superlatives. For instance, "Asko eta txarra baino, ona eta gutxi hobe" 'Better than many and bad is good and few' as opposed to "Eztia ausarki eta gogo onez beti, eztena bortxaz eta ahal bezain guti" 'Honey always in abundance and willingly, sting only by force and as little as possible'.³³ As an aside, we find the following proverb among Gracian's aphorisms, also expressed very persuasively: "Lo breve si bueno dos veces bueno" 'The brief if [it is] good, [then] twice as good'. Notice that we could in fact reformulate it without losing persuasive force as "The brief if [it is] good, [then it is felt to be] twice as brief". The game here consists of the factuality and the subjective interpretation (and evaluation) of that factuality. The problem is to decide whether Gracian's aphorism challenges Aristotle's argument line, or is merely included in it.

2.4. Entailment and projection

In *On Rhetoric*, Aristotle says that a maxim or *gnome* is an assertion of a general sort, about things that involve actions, i.e. things that are to be chosen or avoided concerning action. He places maxims in deliberative discourse, concerning the possible, the impossible and future acts, since possibility and future are most appropriate to deliberative speeches. He also places maxims or gnomes in between two forms of proof. He first enumerates the types of proofs: enthymemes and paradigms, and then, since "induction is like a beginning" he explains the paradigm.³⁴ Because maxims are placed in between the paradigm and the enthymeme, we can conclude that in Aristotle text they occur on the path from a particular case to a generalization or formal structure. A further symbolic sequence can be described as: case to rule, case to case, rule to case. Perhaps Aristotle had analogy in mind as the basic arguing operation of maxims when he placed maxims between enthymeme and paradigm.³⁵

³³ All cited from Garate 1998.

³⁴ This textual twist has been one of the bases for the debate about whether inductive thought is paradigmatic, and this is a non-trivial debate for studies on metaphor. I assume this is so, but then, granting that all metaphoric projection is paradigmatic (which is not always the case, but a radical approach of this kind could be interesting), our "RAM" memory had to be huge in order to invoke the paradigm in each case. This problem is elegantly solved by the concept of mental space.

³⁵ See Turner's discussion about category structure and analogy in "Conceptual Connections" (1991: 121-150).

Aristotle also claims that many times one of the propositions of the enthymeme is a maxim or gnome, and he includes proverbs in one of his four types of maxims. Maxims with supplements are these that need demonstration because they say something paradoxical or disputable, and then they are either a) part of an enthymeme, b) or enthymematic but not part of an enthymeme. Maxims without supplements may not need them a) because they are already known or b) because they involve no paradox.

Enthymeme is the rhetorical counterpart of syllogism.³⁶ The enthymeme requires a particular case and a general rule, and an entailment relationship linking them. However, since rhetoric does not have to prove anything at the necessity level, often one of the propositions, the “supportive proposition” in Toulmin’s terms, is left unexplained or omitted. For example, Socrates is a man, therefore Socrates is mortal. In the same way, the data supporting the general rule or supportive proposition is taken for granted and also omitted. The assimilation I make from Toulmin’s study between the particular case (Socrates is a man) and the data supporting the general rule (every man up to now has died) seems straightforward. The problem would be then to explain how we can project a future (Socrates will die) or reach a general rule (man is mortal) from a particular case (Socrates is a man, every man up to now has died) (Toulmin 1958).³⁷

The persuasive force of the maxims is related to the human capability to project or generalize from particular cases, as Mark Turner suggests in the first chapter of the *Literary Mind* (1996). Fables often end with a moral, a maxim, or a proverb; Turner uses parabôle in an essential and radical way. He takes Aristotle’s opposite direction, from fables to proverbs, following the study of narrative as small spatial story. Turner places proverbs as minimal parables, and parabole as projection. The moral of a fable is another type of selective projection (embedded in the fable). Radically, projection occurs in the enthymematic environment, from the starting case through the selection of the general rule to the consequence; projection occurs in the paradigmatic environment, from case to case through the locally built restrictive mapping; and projection occurs when a proverb is understood in context, as we shall see in the following sections. The following Basque proverb illustrates enthymematic entailment:

18. Jaio haiz, hilko haiz. “You were born, you will die”.

³⁶ The difference between the two is a difference in aims: logic works with necessity (necessarily true), while rhetoric does it with probability or generality — “for the most part”. Something could be true, or could have appearance of truth. Following Boethius (Stump 1988) a proposition can be (1) necessary and readily believable (“If it rains, the street will get wet”); (2) necessary and not readily believable (“If one leg measures 3 whatever, and the other four, the hypotenuse is going to be 5 of the same unit”); not necessary but readily believable (“nothing good happens after midnight”); and neither necessary nor readily believable (“I am the King of France”). Philosophers and demonstrators (in Geometry, for instance) work with propositions necessarily true, be they believable or not. In Dialectics and Oratory, arguments are readily believable, be they necessarily true or just probably true. The last type is considered sophistical; i.e. try to prove that I am the King of France, or that Napoleon did not exist.

³⁷ Toulmin’s basic motivation was that the premises were not supported by more fundamental propositions and/or data.

The entailment relation is causal; the fact that you were born causes your mortality, just as the fact that Socrates is a man causes his mortality. The general rule—the genus—is difficult to verbalize in the proverbial example. Likewise, if we did not have such a long philosophical tradition making explicit the “every man is mortal” of the enthymematic example, we could collapse the general rule with the presupposed background knowledge of the proverbial example, and causality would be applied from the first proposition to the second. The un-verbalized general premise would be part of the set of commonly held presuppositions. Folk causal linkage with a presupposed background premise is different from assuming an implicit or explicit behavioral pattern in the proverbs and, therefore, also different from the generic and/or specific ideals.

2.4.1. *Shared operations: Topics and proverbs*

I have presented the problem of logical persuasion or mind-adherence within two main objects of study: commonplaces linked to the substantive elements of a proverb, and argumentative operations or shared rules of projection. “Topic” can refer to either of these two aspects.

The classical rhetorical tradition understood *loci* or topics as the “seat” or foundation of an argument, limited to a finite list. That is, in its technical sense, topics can be understood as (1) aspects from which we can draw an efficient argument, because these aspects are based on commonly held beliefs (many of them encapsulated in and structured by basic conceptual metaphors), and (2) ways of thinking about any question.

In the first sense, one way of describing topics is to design cultural models along the lines of the Great Chain Metaphor (see 5.3); another way would be to point out the common experiential bases of usually correlated concepts in a given culture. In the second sense, if we have a question (legal or philosophical, concrete or general), e.g. we are lawyers or philosophers, and a possible customer or an antagonist philosopher presents us with a case to be defended or a puzzle to be solved, we could look for ways in which to think about it. Boethius says that “Whatever is in doubt in any question will be made certain by arguments taken from the things that make up the question or drawn from without or discovered on the border”. In other words, arguments can be drawn from the thing directly connected with the question, or from a relationship that is not felt as direct, or is partly direct and partly extraneous to it.

Topics were previously considered as strategies to find arguments from case commonplaces and structured information. Following these lines, the working distinction I am using here between rules and content is only in order to keep the subject as clear as possible. The reality is that “content” is not an object to keep in mind, but a pattern. The information it conveys is not essentially substantive but mostly relational. Turner links rhetorical arrangement with Blending Theory and Construction Grammar in “Figure”, as mentioned (Cacciari et al. 1996), but to the extent that lexis is not only a matter of disposition but of choice and argument (Ricoeur 1975), *inventio* also has to have a substantial correlation with conceptual integration.

My original plan included finding the meeting points of both proverbs and topics at two levels: the level of common opinion or subject matter, and the level of universal argumentation processes or topics. Rather in a general way, supposing that classical dialectics exhausted the possibility of thought about any subject from a general perspective toward persuasion, and given that the Space Grammar intends to account for the basic cognitive operations involved in understanding any utterance, aren't these two approaches related in a radical fashion? On the one hand, Space Grammar offers powerful machinery to describe the cognitive processes involved in building the meaning prompted by utterances. On the other, the classical rhetorical tradition understood *loci* or topics as the seat of an argument. As far as the common rules or analytic are concerned, the study of topics, in this technical sense, constitutes one of the central concerns of the Blending Theory as I understand it. Common content can be compared with Fauconnier's concept of Mental Space as small packs of meaning. Most importantly, there is a clear parallelism between the relations between these mental spaces in building meaning (e.g. the "speaker's reality" space and the "counterfactual space"), and the way audiences "adhere" to certain arguments. A large part of the topics in classical rhetorical theory corresponds, *mutatis mutandi*, to the different connectors between mental spaces. Specifically, I consider the relations between the spaces in Turner and Fauconnier's Blending Theory to be essentially the cognitive counterpart of this theory of argumentation, understanding topics not as common beliefs but as "seats of argument". To what extent, and which type of topics might be explained through the relations cited above is a matter for deeper cognitive investigation.

2.4.2. Shared operations: Proverbs as social argumentation

In their article "Proverbs and Practical Reasoning: A Study in Socio-Logic", Paul D. Goodwin and Joseph W. Wenzel (1981) follow a treatise by Douglas Ehninger and Wayne Brockriede,³⁸ whose purpose was "to examine proverbs in terms of rhetorical strategy". Their solution to the problem that language presents because of its twofold nature —as social institution and as radically psychological— is to suggest that the meaning of "human rationality" is grounded in "a kind of socio-logic —a socially developed sense of practical reasoning". Their intuition concerning proverbs is that proverbs follow a socio-logic by which humans reason, since proverbs are (more or less) immediately intelligible. Moreover, they say that the ultimate source and sanction of the motive and techniques of reasoning is "the experience of a community of persons thinking and acting together over time". (Notice that the terms "source" and "sanction" paraphrase the two branches of dialectics: invention and judgment).³⁹ It would be misleading, however, if we made a parallel between the implied proverb logic and a textbook, because the set of rules underlying proverbs could be taken as something

³⁸ The treatise they follow is Ehninger and Brockriede, *Decision by Debate*, 2nd ed. New York: Harper & Row, 1978 1963.

³⁹ Classical Rhetoricians distinguished between dialectics and rhetoric. In fact, this is an oversimplified affirmation: Plato distinguished between dialectics (a dialog in search of truth) and rhetoric. Aristotle said that rhetoric was the *antistrophos* or counterpart of dialectics. Cicero divided the science of discourse (*ratio diligens disserendi*, translated as 'systematic treatise of arguments') in invention and dialectics, the judging of the proofs. Boethius called it logic, and Ramus again dialectics, including the search of proofs as invention, and the judgment of them as analytic.

immanent, something “out there”, outside the human mind. It is unrealistic and misleading to try to gather the whole body of language in a book, because language is creative, just as proverbs are. In fact, Mark Turner demonstrates the essential cognitive nature of literature, and the need to approach literature from a fundamentally human perspective, understanding the object only as it acquires a meaning through the human mind (Turner 1991). Nevertheless, accepting the parallelism with the textbook only as a working metaphor without further implications —my concern is not to infer “society-working-logical-rules”, but a comparison with a fixed text— Goodwin and Wenzel propose the following hypothesis. Folk logic would reflect:⁴⁰

- 1) an implicit typology of patterns of legitimate reasoning,
- 2) rules to guide correct inference, and
- 3) cautions against specific fallacies.

The logical categories to be found in proverbs are (1) substantive arguments, (2) authoritative arguments, (3) motivational arguments, and (4) general rational arguments.

Substantive arguments include arguing from sign, from parallel case, from analogy, from generalization, from classification, and from statistics. Goodwin and Wenzel conclude that proverbs (1) reflect an implicit typology of patterns of reasoning or argument, (2) illustrate and comment upon legitimate patterns of inference and (3) caution against general and specific fallacies. In addition, they sum up the following corollaries: (1) proverbs offer a general set or rational strategies for deliberating about life’s problems; (2) proverbial wisdom may help to illuminate the ordinary person’s understanding of the nature of popular argument; and (3) there is some correlation between proverbial principles and notions grounded in philosophical analyses.

Arguments from sign signifies advising or preventing drawing too risky generalizations or predictions based on signs. Most arguments begin with some perception of the outward appearances of phenomena. Such perceptions are signs of something and draw conclusions accordingly, they reason from sign. Most of the proverbs reasoning from sign have to do with potential fallacies; for instance character and other human capacities may be misjudged from outward signs.⁴¹ There is a certain underlying contrast in proverbs: appearance versus essence, outward show versus inner reality (“philosophical pairs”, according to Perelman and Olbrechts-Tyteca). Goodwin and Wenzel state that “many proverbs teach by example that a shrewd attention to contrasting concepts may save the reasoner from faulty inferences based on merely accidental connections”. Another typical contrast is the one between word and deed: what is announced versus what is done. Often proverbs give clear instructions to base sign reasoning on firm grounds: 1) look beneath the surface; 2) seek the essence of things; and 3) place more reliance on what persons do than on what they say. Sign reasoning is based on the understanding of the nature of things or the necessary connections among species; in this context, we can apply Turner & Lakoff’s (1989) the (Extended) Great Chain of Being Metaphor. Then, with regard to proverbs, we may have either 1) proverbs that illustrate the pattern or 2) proverbs that legitimate sign reasoning, or 3) proverbs that warn of potential fallacies.

⁴⁰ See the incisive and synthetic approach by Hernadi & Steen 1999.

⁴¹ Aristotle’s topic number 23.

Arguing from cause raises many difficulties, for example, that cause entails many things, not only effects, but causal extensions—for instance, many “signs” are effects of what they signify. Sign reasoning draws an inference from the regularly recurring connection between two phenomena. Proverbs show reasoning from effects to causes, or causal relations in a more abstract way (every effect has a cause), or warning against fallacious causal reasoning, although there is usually little scope for general cautions.

An **argument from generalization** “moves from observations about a number of specific instances to a conclusion”.⁴² Although some proverbs warn against risky generalizations, in dealing with people, proverbs tend to favor generalization: *Lukikume, Azeri*; “Puppy fox, [is a] fox”.

Classification is a simpler way to deal with the old part-whole/genus-species twofold dichotomy: “what is true of a class will also be true of the individual members of that class”. Goodwin and Wenzel suggest that this argument in proverbs take the form of identifications, which would lead me to consider them under the light of Perelman and Olbrechts-Tyteca’s identification. But, they are actually referring to another type of identification, that takes place between the discourse’s actors and events in the hearer(s)’ real life surroundings, which could be linked to Fauconnier’s identity (and analogical) connectors. A special case of classification is the relationship between name and agent—again, analyzable using Fauconnier’s role-value relationship. When the name that people make for themselves determines others’ attitudes toward them, we have what Burke calls the actor-deed or identification and transformation (Burke 1989: 179-191).

The **motivational proof** consists of appeals based on audiences’ values, motives and desires, which appeal to what Perelman and Olbrechts-Tyteca called the elements of agreement: presuppositions, hierarchies and values. Goodwin and Wenzel especially stress the passion-reason dichotomy as basic human motivation. In their view by including cautions against giving the passions free rein and by pointing out the dangers of being carried away by the emotional appeals of others, these proverbs are evidence that emotions and desire are strong influences. The proverbs are warnings against the power of unreason, and against hasty or ill-considered actions and against allowing emotions to overrule reason. On the other hand, people’s opinions have much to do with other people’s actions. So we may find proverbs that show incisive comments on specific cases, for instance the use of flattery. Motives and values are addressed in a more specific and substantive fashion by these proverbs that comment on the good and bad objects that humans strive towards.

Goodwin and Wenzel categorize under the **General Rational Principles** these proverbs that articulate general principles about intelligent or reasonable behavior. Proverbs commenting on features of human psychology include statements concerning reasoning, or the danger of wishful thinking, or caution against unseemly haste, or the pitfall of mistaking the symbol for the thing. In short, proverbs that follow General Rational Arguments “call one’s attention to specific situations as the pragmatic grounding of reasoning, and thereby insist on attention to the material context in which an inference is made. One consequence is the need to qualify one’s

⁴² Ibid.

conclusions". Overstated claims are faulty. The solution is to follow sensible caution in drawing conclusions.

2.4.3. Back to projection

Among the various types Wenzel and Goodwin discuss, "parallel case" is the closest argument to Aristotle's paradigm. Again, Goodwin and Wenzel find that proverbs fulfill the three-step move: some proverbs illustrate the parallel case type; others illustrate legitimate grounds for comparison (as in family affiliation), and some caution against the pitfalls of such arguments. According to Goodwin and Wenzel, "What makes these arguments legitimate is the ability to assign the items compared to the same class at an appropriate level of judgment".⁴³ But there are two caveats for the parallel expressed in the proverbs: 1) the general objection to ill-founded parallels, and 2) the 'sign reasoning', "a close attention to essential characteristics rather than appearances as the proper basis for comparison".

Unlike direct comparison, which underlies parallel cases, analogies are based on a four-part resemblance of relationships. Goodwin and Wenzel refer to the original use of the term by Aristotle, "a term first used to denote geometric proportions".⁴⁴ They argue that there are "important connections between analogical reasoning and proverbs in general. Proverbs entail analogical reasoning. An implicit inferential pattern underlies the utterance of most proverbs. They are more often metaphorical and the logical structure underlying metaphor is analogy". Goodwin and Wenzel point out the centrality of analogy in proverb reasoning. In Turner's XYZ construction, for instance, "Vanity is the quicksand of reason" and "Adams Morgan is the Greenwich Village of Washington, D.C.", the elided term here is the W, which is *solid ground* and *New York*, respectively. The following Basque proverb also instantiates this:

19. *Gaztainak zura, arbiak lurra, nik ogia gura.* "The Chestnut, the wood; the turnip, the soil; I want the bread".

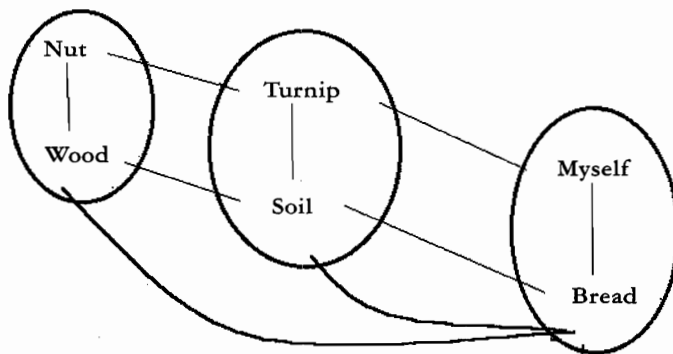

Figure 7: Nut R Wood :: Turnip R Soil :: Human R Bread

⁴³ This is what Lakoff & Turner (1989) investigated in depth under the basic conceptual metaphor *Generic is Specific*. In fact, in working with proverbs we will inescapably end up with this metaphor—all the more since, following the problem posed by the invariance constraint, we have to resolve the problem of abstraction, which is the basis of assigning a relevant meaning to proverbs.

⁴⁴ We could also identify it with Boethius's topic of proportion. See Chadwick (1998).

Since the lexical item in charge of detailing the exact relation between these elements is unspecified, we can compare it with the cognitive work involved in the XYZ construction (Turner 1998: 52-55). This proverb is especially illuminating because we have a third element, which informs us of the relationship between the enigmatic former elements. Once we reach “I want bread”, the relation floats to the two other spaces.⁴⁵ However, the relation suffers a heavy constraint —the other two elements are not volitional objects; the Great Chain Metaphor acts, asking us to reach a more general structure or induced schema to pass over the other two spaces. My wanting is like the turnip’s X toward the soil, or like the chestnut’s Y toward the wood. The proverb shows an extended XYZ complex structure.

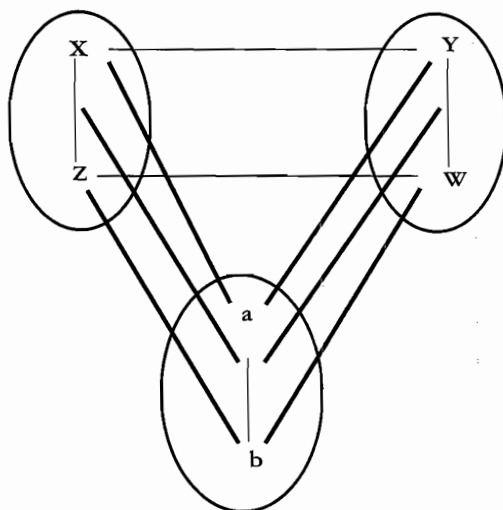

Figure 8: XYZW :: a R b

Table 5: volition :: direction :: source matter

X=Chestnút, Z=wood	Y=the turnip, W=Soil	a=myself, b=bread
aÆb=volition	YÆW=direction	XÆZ=source matter.

Notice that this is an *exercise in pattern completion*,⁴⁶ and the “answers” given above are not the meaning of the proverb, but the completion of the proverb itself. The “meaning” of the proverb would be that everything has a tendency toward what is considered to be essential to that thing or has a very important relationship with it.

2.4.4. Nature of Things as content

Let’s go back to our working dichotomy: general arguing operations or topics and a set of beliefs or commonplaces held by a community —common argument rules and common argument content. Regarding the common content, the focus of the

⁴⁵ Presupposition Float (Fauconnier 1994: 87).

⁴⁶ I need to thank Doctor Craig Hamilton for this exact wording.

Basic Conceptual Metaphor theory has been, crucially, to make explicit the “structure of the *doxa*”; the way we look for (the seats of) arguments responds to our conceptual structure. More specifically even, the cultural model of the Great Chain by Lakoff and Turner (1989) provides a fixed characterizing and evaluative scale for interpreting proverbs; that is to say, it provides a hierarchy of commonplaces.

Lakoff and Turner (1989) have described the Great Chain of Being Metaphor as a generic level metaphor. The need for a model that can constrain possible interpretations for proverbs comes from their view of proverbs as instructional poems; in other words, the proverbial instructions are metaphorically addressed—higher order questions are answered in terms of lower order descriptions. Therefore, a variety of interpretations are available within the boundaries provided by a frame, with the Great Chain providing the frame of interpretation.

The Nature of Things and the Great Chain are commonplaces frequently found in proverbs. The most pertinent and productive parallel in rhetoric is Perelman and Olbrechts-Tyteca’s tandem values-hierarchies, with the Great Chain as a scale of metaphoric conceptualizations of objects surrounding human environment: inanimate objects, plants, animals, and the cosmos. The Great Chain can be identified with a type of object of agreement.

The Nature of Things presupposes not only a store of concepts (cf. semantic and intuitive memory) but also a universal mechanism; that is, there are not only commonplaces, but also cognitive operations or topics. In the Nature of Things, we ascribe several abilities to our surrounding objects based on their forms. That is, from forms and shapes we generalize behavior patterns. Things have physical and chemical properties, plants have trophic processes and life, animals have instincts (understood via personification), and humans/gods are intelligent. It is understood that these properties are ascribed by the way we conceptualize them, independently from their “true” nature. In the metaphor “Achilles is a Lion” we already have conceptualized the lion, projecting onto this animal human attributions. Attribution is linked to relational patterns (Gentner 1988). The prediction about the behavior of our environment comes from a metaphoric projection from shapes and forms to functions. Within Lakoff & Turner’s (1989) theory, through this mechanism we state the hierarchy of things in the Great Chain. The Great Chain is thus a cultural model of our hierarchical understanding of things; it is an understanding of things as a scale of forms.

2.5. Summary

In this section, different problems were examined related to the evaluative string that many proverbs carry. The evaluative string may give rise to questions when the string is presupposed, lacking, or the instructing direction of the proverb is based on different kinds of presuppositions, from universals to the ones shared by the community. Presupposition and projection are two sides of the same coin when making inferences.

The objects of agreement shared by these communities include elements linked by the conjunction “and” in the proverb. In fact, when I pursued a search in Garate’s corpus using “good” and/or “bad” as keywords, most of the proverbs in the outcome used the conjunction “and”.

In addition, I have reduced the evaluative and pragmatic aspects of proverbs to two mechanisms shared by the community using them, namely, topics or common argumentative operations (or *socio-logic* in Wenzel and Goodwin terms) and common-places or shared background knowledge (also identifiable with the generally available information within a given domain or the information source when a mental space is built). That is, I maintain a working distinction between 1) the shared cognitive and argumentative mechanisms, and 2) the shared information and content structure.

3. Some functions of “and” in proverb context

As mentioned in the introduction, the connective “and” recurs at least once in 37 proverbs out of my corpus of 240 proverbs. I have studied the 37 occurrences informally in some detail one by one, under the spirit of Unification Grammars (Kay 1997), in order to extract a general classification; however, the result is too rich to allow one clear-cut classification. Nevertheless, without claiming that my study is exhaustive, I found the following salient functions in the proverbs using “and”:

1. Enactment and Speech-Act Causality
Enactment Frequency Icons
2. Deliberative Maxims: Future projection
3. Adversatives
4. Rhetorical Retreat/Precision
5. Temporal Deixis in negative exempla
Temporal / Modal Deixis in negative exempla
6. Correlative and Prescriptive Conditionals
Undesired Correlatives
7. Caused Correlative Scales
8. Causation by Consecution
9. Category Builders
Evaluative Category Builders
Category Builders by Enumeration
Consecutive-Opposites Category Builders
Descriptive Categories by Opposites

3.1. Enactment and Speech-Act Causality

Although “enactment” is a concept close to “iconicity”, the term enactment stresses the dramatic nature enclosed in the utterance. I include in this category proverbs in which the behavior to be positively or negatively evaluated is depicted by enacting an utterance considered representative of that behavior. Notice that there is a double metonymy: the fictive utterance stands for the behavior, and the behavior stands for the person, corresponding to the dramatization of the language. To provide an example:

20. Behar haut eta gera hakit, behar ez haut eta ken hakit. “I need you and stay by me; I don’t need you and leave me”.

The depiction of the person and, therefore, the behavior to be avoided is achieved by enactment, by using the representative utterance, since the depiction of the person stands for the depiction of his/her behavior, and vice versa, or the utterance

stands for the behavior and the behavior for the person. In this case, the depicted behavior is criticized.

Nevertheless, to understand this proverb as criticism we need to understand “and” as causal. The conjunction links two clauses; the first is the cause of the second, but at the speech-act domain —the cause of my command is that I need you. Putting together these two opposites without a transition forces us to think of a manipulative person-behavior; there is an implicit general implicature.

I have treated the two terms as opposites, not only because of their different polarity, but because of the negation of the first term by the second. According to Fillmore and Kay (1996), this mechanism is an *incongruity*:

We will argue that, as a part of the grammar of English, the What’s X Doing Y? construction, like the How Come Question construction, directly encodes, in addition to a request or demand for an explanation, the pragmatic force of attributing what we call incongruity to the scene or proposition for which the explanation is required (Kay & Fillmore 1996: 4).

The contiguity compels the receiver of the proverb to generalize beyond what may happen at a given moment; for the receiver to grasp the concept of contradiction, the fundamental idea is that the events happen at the same time, that’s the way the incongruity to the scene may surface. From the concept of contradiction we can ascertain a person’s general behavior. There is a unique enactment, represented by the generality level allotted to the apparent contradiction shown by the terms. The cognitive steps go from opposition to contradiction and from contradiction to generalization. The generalization indicates that we are not attempting to represent punctual intentions of coming and leaving, but general behavior.

3.1.1. *Enactment Frequency Icons*

This category is related to the former one, but with a conjunct amplification of the type “he kept laughing and laughing”. For instance:

21. Zeurea egin artean, mantso eta mantso; zeurea eginez gero zantzo eta zantzo. “Until you are done with yours, smooth and smooth; once you’ve done yours, loud and loud”. / “Until you get what you want [you behave] smoothly and smoothly, once you have got what you wanted, [you go] loudly and loudly”.

The proverb has four parts, the first parts of each of the members (until you do... once you are done...) present two moments, prior and after a given event. The consequent member depicts in a pseudo-enacting way the behavior of the agent of the first member.⁴⁷

There is an interesting question concerning the way in which the terms “smooth and smooth” and “loud and loud” are related to the set of actions they stand for, in short, to what extent this construction is enactment at all. We would easily agree that the presence the term takes in the text plays the role of augmentative or *auxesis*.

⁴⁷ “Member” in the sense of Saint Augustine *Doctrina Christiana*.

However, I would like to take it a step further by proposing that this type of repetition is pseudo-enactment. "Mantso eta mantso" 'smooth and smooth' is not only the meaning of the adverb, it does not even mean 'very smooth'.⁴⁸ Let us look at the following constructions, since show different shades in the realm of iconicity:

- i. Saltoka eta saltoka [jumping and jumping]
- ii. Salto-saltoka [jump-jumping]

I propose to give an enactment or *performance value* to the second construction (ii), while a mere *augmentative value* to the first (i). The construct (i) increases the meaning of "jumping", whereas (ii) conveys a degree of dramatization.⁴⁹ It appears that different degrees of iconicity are possible.

Proverb 18 shows asymmetrical characterization: "smooth and smooth" shows an overall perception by others of that person's behavior, while the second depiction, "zantzo" and "zantzo" refers to the typical action of the person afterwards.⁵⁰ The conjunction, then, reduplicates the term to express frequency or modality (again, auxesis or augmentation), but is presented as a speech-action of the depicted behavior.

3.2. Deliberative Maxims: Future projection

It can also be read either as enactment or as a plan of action. For example:

22. Aita-asaboi utzi, eta garen gu on beti. "Leave parents and ancestor aside, and let's be ourselves".

An abstract interpretation would be something like "forget about the past, and look ahead". This coordination can be taken as mere sequence of events, that is, tem-

⁴⁸ Although a plain grader such as "very" is available in conversational Basque, repetition of the term to be augmented is more frequent, i.e. instead of "very high", "high-high" is common. This feature is probably available in many languages, including Spanish and French. In English "goody-goody" could be seen as affective alternative of "very good". In Spanish the Basque cook Argiñano is well known for his famous "rico-rico". When I was a child in France they used to call me by my second name Jule, "Jou-Joule" to show affection. Nevertheless, a native speaker of Basque speaking Spanish can be recognized for the extended use of this type of repetitions, and, conversely, I can tell a native speaker of Spanish speaking Basque as second language for the extended use of "very". So, the feature is not unknown to these languages, but the frequency of use is different. Conversely, diminutives do not necessarily mean small in size, as Coseriu (1993) explains about the difficulties of translating *Le petit Prince* into Spanish as *El Principito* vs. *El Pequeño Príncipe*. We also need to investigate to which extend reduplication is conceptually connected with "Song of songs" type of constructions (that is the profiling of an element out of the same role category via genitive), on the one hand, and with partitives and superlatives, on the other.

⁴⁹ I am using "construct" as opposed to "construction" in the sense explained by Kay & Fillmore (1996). In general, for this entire section, I would need many more examples of "constructs" with the same "function" I am allotting to them in order to extract the "construction".

⁵⁰ "Zantzo" means "trace". However, in the western dialects, to which this proverb belongs, it also means the same as the common Basque "irrintzi" (lit. the cry of the horse): it was one of the ancient war-calls, also used in festivities to communicate joy. The polysemy of the two words (horse cry and trace) is interesting, not only from a historical perspective, but from the perspective of a theory of motivation in modern uses. For a theory of lexical formation for the case "irrintzi" vs. "arrantza" a possible research path can be proposed parallel to the Binyam in semitic languages as pursued by Mandelblit (1997). The "i*i-a*a" vowel pattern is very much alive in nowadays Basque language, but restricted to certain onomatopoeic usages (*plisti-plasta*, *firin-faran*, etc.); I wonder to which extend this is the rest of an older and generalized lexical item generation pattern.

poral iconicity —first forget about the past, and then “be good” (lit.)— or the first sentence can be taken to be the cause of our being good later.

It is a deliberative maxim; that is, it shows a resolution for future acts. It is not a pure temporal iconicity, because there is a proposed plan of action expressed in its communal voice (Lanser 1992).

Despite its apparent simplicity, the proverb conveys a lexical complexity: the contrast is held between the ancestors (past tense) and our possible existence (present subjunctive) —the plan to be ourselves necessitates a break with the past. The ancestors, and tradition, are felt to be a future burden. The stress on the verb to BE (“garen”) shows a contraposition of (taking into account, or keeping in memory) the existence of the ancestors with our own existence or realization. It is not because the verb is in first position that a contrast is provoked, as imperatives are normally constructed this way in Basque, but the sequence “utzi eta garen” ‘leave and let us be’. The sequence conveys the order in which the events have to happen.

In some other cases, commented on below, the sequence could instead be taken as conveying a conditional function: “do that and this will happen to you” (cf. lay down with dogs and...). The correlation of tenses in such coordinated conditionals is (prescriptive) present and future. The construction could be hypothesized as “[imperative] and [future]”, and be rewritten as conditional in *realis* space (Brugman 1996).

Likewise, in our proverb, the fact that the second clause shows a tense closely related with the future cannot be by chance.⁵¹ Both future and subjunctive tenses are daughter spaces in Fauconnier’s (1997) terminology. Why choose the subjunctive instead of the future? The choice is probably because the sequence does not intend to give negative advice, as in the case “Do X and you will get Y”, but to propose a plan of action. As a result, the consequence is not closely tied to the condition or first action, but built up in a virtual space.⁵²

In presenting the proverb in conditional terms, the causal semantic force of the first clause is reinforced: in order to be ourselves we must cut with the (family) obligations of the past. The obligations are not directly related to our actions, that is, they have not been acquired by us, but by our parents. The conjunction then links two consecutive actions to be taken: the reading should be epistemological, first, and then temporal, in Sweetser’s terminology. At episteme level, the conjunction links the possible causality (thus, a type of conditional); while at root level the sequence links two actions that have to take place in the described order. To understand the root dimension of the sequence we need to pass through the conceptual interpretation first, otherwise we would not accept the “truth” of the proverb.

3.3. Adversatives

The structure would be [X, and not Y] as in:

23. Ahal dagigun legez, eta ez nahi dugun legez. “As we can, and not as we like”.

⁵¹ The first person imperative, both singular and plural, is usually built out of the present subjunctive in many languages.

⁵² I am aware that there is another general explanation needed in this particular instance as the relationship between first persons of subjunctive and lack of first persons imperative in circumstantial romance languages.

The proverb compares two idioms, almost in quotation marks. The coordination links “X and not Y” where the second element, rhetorically parallel to Fillmore, Kay and O’Connor’s “Let alone case”, redefines the boundaries of the first element by contrast —an absolute comparative— which could be rephrased as “not Y but X”.

As suggested by the parallel with the “Let alone case” (Fillmore, Kay & O’Connor 1988), a possible trend of investigation is to take them to be scalars. The two parts of the proverb contrast possibility with volition —the possibility may be just a part of the volition. Thus, if we change the order of the direction, the scale changes too.⁵³ The context proposition is given after the focus, reinforcing its contestant nature. See for instance the next example:

24. Azeriak buztana jaso ezin eta bai gabia, handi den arren indarra nagusi jakiteria. “The fox cannot lift its own tail but [he can lift] the blacksmith’s mallet; strength is a big thing but wisdom is on top [is better]”.

This second proverb shows “and” in the opposite direction to the previous one. In the English translation it has disappeared under the “but”. The Basque proverb says, “it cannot... and yes (it can)...”. The rhetorical pattern is identical to the one above. The difference is the recognizable “metaphoric nature” of this second one, due in part to the background knowledge of fables. The “correlation”, in Seitel’s terms,⁵⁴ already stands at the imaginary situation. Notice also that while we do not need to import any information to imagine a fox with its hanging tail, we do have to recruit some other element from outside the “fox” scene in order to imagine the fox lifting the mallet.

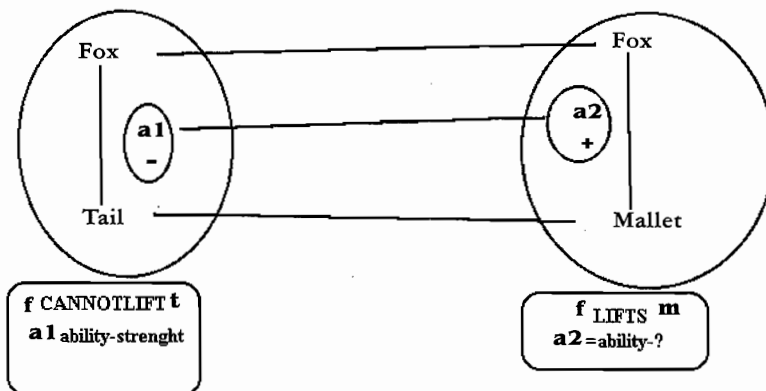

Figure 9: Fox R Mallet

There are two input spaces: in one of them, the fox cannot lift its tail, and in the other, the fox has lifted the mallet using some ability. The element expressing the means by which the action has been carried out is absent; therefore, the proverb requires completion of the pattern.

The cross-space mapping shows that the ability (means) used unsuccessfully in the target input cannot have been used in the first input space. Previous knowledge

⁵³ I need to thank Ricardo Etxepare for this remark. Personal communication.

⁵⁴ See below a discussion on Seitel 1969.

about the objects—a foxtail and a mallet—are required to deduce the relevant properties, in order to extract the ability or means used by the fox in the two spaces.

Table 6: Fox Tail R Mallet

TAIL	MALLET
Ornament	Useful (“skills” in the background)
Light	Heavy

The weight is highly relevant. The unsuccessful strategy used in the first space cannot float to the target because the mallet is heavier than the tail. The explanatory second part blocks the utility of the mallet versus the ornamental feature of the tail, because it picks only two abilities in context.

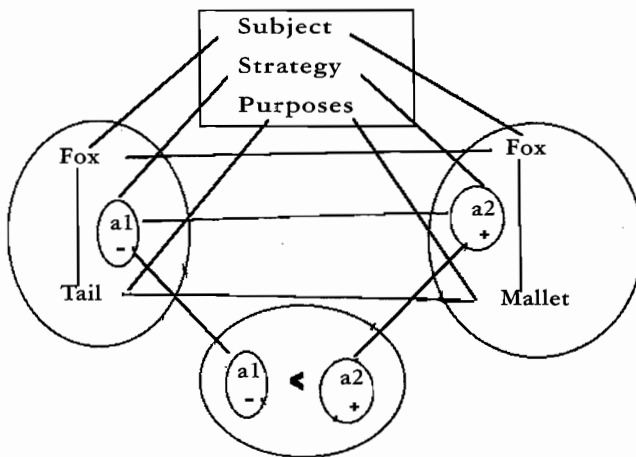

Figure 10: Fox (Tail, Mallet)

The emergent structure of the blend has been used to constrain the relevant features in the cross-mapping between the objects, tail and mallet. The blend recruits information about our folk knowledge of foxes and establishes by elaboration the ability by which the fox might possibly lift the mallet: through wisdom. Because this proverb belongs to the “explanation” type, the second part restricts the interpretation of the first part by making explicit the ability appraised, and the comparison with the other ability is presupposed too.

3.4. Rhetorical Retreat/Precision

Among the coordinated proverbs, the type of proverbs in which the second element points to a constraint in the scope of the first element or to a restriction in the situation described by the first element is closer to subordinate interpretation (Culicover and Jackendoff 1997).

In the next case “clear water at the spring...” (26), syntactically we have the element “ere” ‘too’, translated in this context as ‘even’, which demonstrates an asymmetric relation between the two sides similar to “X and still Y”.

The restriction also relates to the group of “explanation” proverbs because they are restricted in the interpretation of the first gnomic proposition. By extension, the cognitive operation should be similar in both types in the extraction of the inner relations, held by each of the elements in a binomial proverb, to the generic space. However, the restriction in the following case is not brought by the connective, but by the prosody. The connective is in the second half and acts as plain category builder (see below).

25. Adinon da bost ume: alaba bi eta hiru seme. “Good measure (= savoir faire) is having five children (five children is the ideal number), two daughters and three sons”.

The proverb establishes a background in the first position (sixteenth century family planning), and then adds a specification. Kay’s context proposition would be the term “good measure”, and Kay’s textual proposition would be the second part. The second part of the proverb specifies the scope of the first; sometimes this specification can be read as ironic reversal of the first member. The irony comes from the following questions: what and under which conditions would someone need to define ‘good measure’? Why should good measure be defined in terms of number of children? And especially, how could be the sexes of the children in 16th century Basque society be a matter of choice or a matter of prescription?

The coordination marks an inequality depending on the sexes of the elements. The appraised world is male. Nevertheless, second thoughts may occur observing the rhetorical precision: choosing the sexes of our descendants is not under our control—traditionally, it may be possible to choose the number of children, but it is not possible to choose their sex. Yet, every proverb, because of its gnomic nature, belongs to deliberative discourse. Therefore, in this respect, the second part of the proverb is ironically respectful of the first part. Good measure is not a matter of chance, but children’s sex is (was).

Another example:

26. Iturrian ur garbia, eta hau ere ohi denean. “Clean water [only] at the spring, and even this [just] when it happens”. / “[You find] clean water only at the spring, and even that just when it happens”.

The first clause states the topic: since there is no verb to mark the focus, the first term acquires relevance: “Iturri-a-n” ‘at the spring’ (lit. spring-the-at/in), while the second term, “ur garbi-a” ‘clean water’ (lit. water clean-the) is the topic of conversation.

The traditional linguistic school in the Basque Country promotes the syntactic interpretation over the prosodic interpretation I offer above. In this school, the focus is on the element directly in front of the verb.⁵⁵ The generative school, currently very strong in the Basque Country, captures this insight also for the utterances where there is no verb on “the surface”. They hypothesize not only the actual lexical item and its position, but also a more general order of items in the language in general—a “neutral” previous order. Basque language would be a SOV (Subject-Object-Verb) language in some of these accounts. In short, under the surface of “Iturrian ur garbia” (in the spring clean water) these schools hypothesize something like “Iturrian ur garbia dago” (there is clean

⁵⁵ The “inquired term” in Altube (1929). I mention this work in connection with Kay’s concept of context proposition.

water in the spring), as opposed to “Iturrian dago ur garbia” (there is in the spring clean water) or “Badago ur garbia iturrian” (there is indeed clean water in the spring) and so on. Rather, I think that because we all agree that the verb is the main focus marker in Basque, its surfacing or omission in the clause should also be of some relevance. A clause with a verb apparent does not equal a clause with a verb “silenced”.⁵⁶

The discussion about the focus is important to understand the utterance, because in the second clause there is an indexical term that must be established: “and THIS too when it happens”. THIS refers to the event of finding clean water at the spring. The element “too” (ere) acts like “even”, adjusting the range of the first statement. Notice that we are in front of a clear formal antimetabole: Inesive-Absolutive and Absolutive-Inesive, typical of Basque Proverbs (see 34), reinforcing the extremes as foci.

Apart from the theoretical perspective, another argument to support my choice comes from pragmatics. Why is it worth pointing out that clean water springs from a spring? A possible interpretation could be to consider this informative irrelevancy as highly relevant, perhaps taking it as a parallel to the Spanish “pedir peras al olmo”. At the spring, you cannot find anything else but only clean water; do not expect white wine.⁵⁷

Another interpretation could be to read the irrelevancy as not being ingenuous: to say that what springs from a spring is clean water would be new information (focus) only if the general opinion were that what comes from a spring is white wine, and then the utterance would show our mistake. But it is not news that clean water comes from a spring. So, taking the term used by Altube in its original intention (the inquired term answers the implicit question) I would rephrase the proverb as: “Clean water? Only from the spring, and not always, just if you are lucky enough”.⁵⁸

I can imagine this hypothetical context: I would use this as an answer to someone complaining for the quality of a service or of something I am selling or offering. Clean water stands for a product of better quality than the one I am offering. With this utterance, I am saying two things: I can’t do it better, and, if you want a better one go find it yourself. Therefore, the new information is “go find it yourself”, that is, “at the spring”. Springs are not easily reached —they are up in the mountains, and hidden in hard places.

3.5. Temporal Deixis in Negative Exempla

For instance:

27. Behin Maria elizara, eta bertan ipurdiaz aldarera. (Lit.) “Once Mary to church, and then with her bottom to the altar”. “Mary went just once to church, and on that occasion she was turned around [=not showing any respect]”.

The conjunction links an aspect of a narrative presented in the first portion of the proverb with a consecutive action, “once... and then...”. The difficulties translating

⁵⁶ This is clearly a matter where rhetoric and linguistics come together as disciplines. See Turner's discussion on Quintilian's explanation of “figures” (Turner 1998).

⁵⁷ As background knowledge I should point out the Basque popular song “Maritxu nora zoaz”: —“Where are you going beautiful gallant Mary? / —To the spring Bartholo, if you would like to come with me. / —What is it in the spring? / —White wine. / —We will both drink it as much as we want”.

⁵⁸ Again, supporters of the traditional syntactic school may prefer this other one: Do not expect white wine from the spring, just plain water, and not even always clean.

(and interpreting) this proverb lay on the folk assumption that since you go only once to some place that you should go more often, the least you can do on that occasion is to make an effort to behave yourself. The cultural explanation clarifies that, in Basque culture, showing (giving) the back signifies lack of respect; the back has as its worst representative the bottom.

The element “bertan” (then/there) stands for the occasion, and therefore, in exemplifying the particular temporal instance, it rules out the possibility of interpreting it as part of an “and then” narrative temporal nexus of consecution. “Once” is a space builder (Fauconnier 1997), and “then” is a deictic anchorage into that pre-built space. The conjunction links the statement with its amplification or explanation. Nevertheless, there are some implicatures linked through this conjunction: the fact that she went just once should have caused one behavior, but instead the proverb presents what is felt by that community to be perverse. A similar proverb with a parallel meaning structure but lacking the temporal deictic elements, is:

28. Jagi zedin nagia, erre zezan uria. “The lazy got up, s/he burnt the (entire) town”.

The surprise is that the lazy person got up, but once that happened his/her actions surpassed everyone else’s actions, and the consequences are negative.⁵⁹ In fact, this proverb is rather closer to the next type.

3.5.1. *Temporal / Modal Deixis in Negative Exempla*

The following is a variant of the previous proverb, but the anchorage linked by the conjunction affects different aspects. The pattern is: “once... and then...” the last deictic element refers to the “once”. The way temporal and modal “deixis” differ from correlative and prescriptive conditionals is that deictic proverbs tell a narrative, or an ironic exemplar action. For example:

29. Itsuak behin ikusiko, eta hala uste. “The blind will see once, and (s/he will) believe that way / and that is what s/he will believe”.

The proverb asks us to believe the starting paradox is mitigated “once”—the blind will see, just as in a discussion we may be asked to allow a false premise for the sake of the argument: “let’s admit just for this time that...”. In the proverb, the element “once” has been moved to the paradoxical member; that is, we are not only being asked to accept a premise just “once”, but also “once” is the occurrence index of the action to be admitted.

In Basque, from an exclusive formalist perspective, the future is built by means of the aspect: the locative *-ko* is suffixed to the main verb, while the auxiliary can either be in the present tense (“ikusiko[*fut*] *Dut*[*pres.*]” I will see), or in the past (“Ikusiko[*fut*] *NueN*[*past*]” I would see), or in an eventual tempus for hypotheses and conditionals.⁶⁰

⁵⁹ With thanks again to Ricardo Etxepare, who proposed this remark.

⁶⁰ In this commentary, whenever I say “tense” I mean “tempus”, that is, the formal morphological features: *Du* (has) *ZuEN* (had) *baLu/LuKE* (had/would have).

In Mental Space Grammar, any utterance in a tense or mood different from that of the speaker creates a daughter space (Fauconnier 1997). Likewise, for any utterance in Basque, two separate space building capabilities are allotted to the tense and a different one to the aspect—the morpheme for past, subjunctive, and relative clauses is the same in Basque $-(e)N$ (*zuen*, *dezadan*, *duEN gizona*), and is probably derived from the genitive. This polysemy of the morpheme can be productively studied if we think in Sweetser's terms (1990),⁶¹ that is, if we try to explain the motivation compelling the evolution of the relational morpheme $-(e)n$: what do all these uses have in common? I would argue that its main function is to show a certain distance from the speaker's reality, in the case of past and subjunctive, and of linkage in the case of genitive and relative clauses. They are explicit daughter space builders.⁶² Therefore, a hypothetical diagram for any utterance in regular conversation in Basque might be as follows:

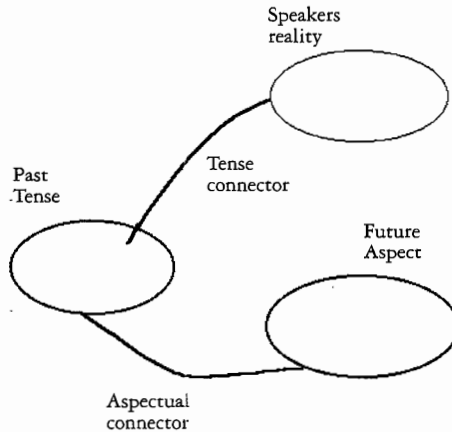

Figure 11: Tense vs. Aspect

⁶¹ Although I do not agree with her “stambaummtheoretic” view of Indo-European (proto)language, her book is fundamental in that she found a systematic approach to account for many semantic and pragmatic facts that, up to then, were seen as mere contingencies, at least in the Continental tradition. Her exigency of realism is a valid working tool, as valid as the belief on the existence of an Omega text could be in neolachmannian textual studies. The data are similarities across languages, and convergence and divergence in language results that we tend to identify with sibling metaphors (Turner 1987). There is a demographic problem to solve, though, if we are to derive any Romance language from Latin, and that is only for historic times, regardless of Indo-European. I prefer a “Wellentheoretic” approach and the inclusion of another fruitful working tool like the Isoglosse. In this fashion we project space onto time, without committing ourselves with the entity (see Michelena 1963). Thus, we can also include Basque data, as well as Finno-Ugric languages, as their linguistic distance from the Indo-European family does not obviate their geographic proximity.

⁶² I have no doubt about their space building function, but the historical roots need deeper study, since we need to account for the aorist too. In any case, this change has happened in early modern times, and is easily traceable.

Initially, proverbs will naturally avoid auxiliaries since proverbs promote short expressions. Taking the diagram above into account, the tense builder is absent, and the aspect connector underdetermines the meaning. Assuming that the future is an aspect (and not a tense), and granting that in Basque this aspect usually acts either from the past or from the present, we will need a prior base space from which we can project the event to the future (just as we need a main clause to build a subordinate subjunctive in Spanish and French). This would not happen in the case of the past tense, even being a relative tense, since it is anchored directly to the speaker's reality and the speaker's reality does not need to be explicitly stated.

In this fashion, the future builds a hypothetical space, not a space inside the (Aristotelian premises of) past actions or future actions, but virtual actions (the possible and the impossible in Aristotle's terms). Therefore, because there is no auxiliary, there is no way to establish the space with respect to any reality.

If correct, while the morpheme -EN is a daughter space builder, the future -KO is an instruction to project the event but anchored in a previous space.

The second verbal phrase shows only the nominal part, to which we cannot even add the aspect marker.⁶³ Predictably, the second segment of these proverbs, both deictic and correlative, will be even less specified than the first segment. Thus, the second segment stands in a daughter space relative to the space created by the first segment of the proverb.

The proverb plays with two concepts of our culture —seeing, and believing or having an opinion. Based on the presuppositions of this proverb, believing should be a more complex an operation than seeing, that is, we need to see many times before believing or holding an opinion.

The blinds have a disability that prevents them from seeing, so, if they have a single opportunity to gather data, that data will be the basis for her/his belief or opinion. "Blind" in Basque, and probably in most European western languages (for it follows *Knowing is Seeing*), is also a highly polysemic word. It includes physical blindness, but also obsession with an idea, thoughtlessness, and so forth.

The situation for usage can be exemplified as follows: the utterer of the proverb has more experience or knowledge than the receiver, and s/he is trying to convince the receiver about something for which more experience is necessary. The blind is mapped onto the receiver, the seeing of the blind onto the limited knowledge of the receiver following the knowing is seeing metaphor, and the belief or opinion of the blind onto the misconception or argumentation of the receiver. The negative polarity of the belief or opinion of the blind is based on the assumption that in order to have an opinion or to hold a belief (or extract conclusions), we need a wide range of (visual) data.

⁶³ There is an extensive family in Basque of these types of verbs, where the verbal segment conveys a minimal meaning expressed by the nominal part: "lo egin" 'to sleep' (lit. 'to do sleep', *egin* = *to do/make*), "hitz egin" ('to talk', *hitz* = *word*).

3.6. Correlative and Prescriptive Conditionals

[Do X and you will get Y]. For instance:

30. *Haiz adinon eta haiza on.* “Be wise (measured) and you will be good”.

This proverb can be rewritten as “if you are... you will be”. The fulfillment of the condition causes the apodosis. The aspect-tense correlation is as follows: the first term is the present imperative tense, “haiz”, and the second side shows the old future, “haiza”.⁶⁴ The substantive elements, in both terms, are ambiguous enough to be polysemic: “adinon” might mean ‘good measure’, ‘good age (?)’, ‘wise’, ‘prudent’. “Good” is broad enough to be specified by the context: be happy, stay in the safe side, and so on. Another example:

31. *Zagozke isilik eta entzun ez dagizu gaiztorik.* “Stay quiet and you will not hear anything evil”.

In this proverb, there are two consecutive futures —“zagozke” is the future imperative, ‘you shall be quiet’, and “dagizu” is the old aorist form with future sense.⁶⁵ The second clause is considered to have the first clause as condition. From a modern perspective, we are not that sure about “the truth” of the proverb, because we no longer believe in a cosmic balance. The extant structure —the one matching counterparts with each other and counter actions— is relevant when interpreting this type of proverbs. In Basque culture, hearing someone talking against oneself is felt to be caused by oneself talking against someone in the first place. There are many proverbs following this idea of balance, and using just two NP in consecution: “esale, entzule” ‘Speaker hearer’ ‘too much X, too much Y’ (especially related to weather or health), and the like. Another trend of interpretation is the conversational setting; the proverb is warning against not only indiscrete but also infelicitous comments that can carry undesired responses. Notice that the second term is in a negative form, so the fulfillment of the first clause prevents the otherwise inevitable second clause from taking place.

Another example:

32. *Hartu egik entzute ona eta hatza lo.* “Get a good reputation and go to sleep”. English equivalent: “Win a good reputation and sleep at your ease”.

⁶⁴ Old Basque also had a future imperative “haizate”, *-te* was the morpheme for future that has evolved to mean “can/could” or potential meaning, including the apodosis of hypothetical conditionals. Lakarra 1996 offers a different explanation, deriving it from the subjunctive and lost of nasal (*haiza(n)*), but then this proverb is hard to explain.

⁶⁵ In modern times, it has become the present subjunctive, especially in western dialects as “dagizun”, and, since the early 20th century, the present indicative “zin dagit” ‘I swear’ —although this new use is not common in everyday conversation (Irigoien used to say that in 16th century proverbs they had future meaning, so “zin dagit” meant “I will swear”).

The conjunction correlates two actions, but in a certain order of accomplishment. In fact, had the order been changed (sleep first), the consequence would be the opposite from what is intended (you would not win a good reputation). The only order where they are not contradictory is the one given in the proverb. Compared with Proverb 31, the causation force of Proverb 32 is less and the conditional is more salient—it is a matter of allowing the second event to happen, not an automatic consequence. The opposition stands at the other level too: that between the reality and the surface. The important part is the appearance: the reality, as long as it does not contradict the structure of the surface, is allowed to be quite different from the appearance. A further example is:

33. Tamal edukioak txiroari eta sorotsi haren oparinari. “Pity the poor, and succor them in their need”.

This example differs from the ones described previously in this section, in that the entire proverb has a prescriptive intention. In fact, it is very close to the deliberative maxims with future projection, also closer to law than to advice. Up to now we have seen that in order to get the desired consequence (to sleep at your ease) there was some prior action to be taken (get a good reputation). This proverb seems to prescribe a desired pattern of behavior in its entirety. The coordination tells us that it is not enough to pity the poor, but that a second more effective action has to be taken. There is a summing up of actions.

3.6.1. *Undesired conditionals*

The negative variants of the prior proverbs are the undesired conditionals. In this type of proverb, the consequences offered by the second half of the proverb are undesirable. For instance:

34. Astoagaz hadi kirolean, eta deik buztanaz bizarrean. “Play with a donkey, and he will hit you with his tail in your beard”. / English equivalent: “If you lie down with dogs you’ll get up with fleas”.⁶⁶

⁶⁶ For “deik” there are two possible interpretations, both of them conveying the sense of future, nowadays lost, as explained by Alfonso Irigoien. The *lectio facilior* would be “degik” conjugate of “egin” to do/make, with a typical lenition. This verb has lost much of its meaning, since it was and it is used as an auxiliary for subjunctives. The *lectio dificiior* is more suitable, an archaic form of “to give”, also used as auxiliary. This second interpretation is conceptually related with Spanish “dar una patada”, “to give a kick” meaning to kick or to hit someone. Similarly in French “t’en veux dans ta tête, toi?”. In short, “to give” was a good candidate for an auxiliary verb, because it offers the possibility of arranging three arguments. Likewise, in languages that do not keep concordance between all three arguments (subject-object-dative), but with two, two good candidates were “to do/make” and “to have”. Under this perspective, lexical entries are not considered chunks or frozen pieces of language, but constructions: cognitive approaches are useful for historic linguistics. See Goldberg’s (1995) comments on lexis.

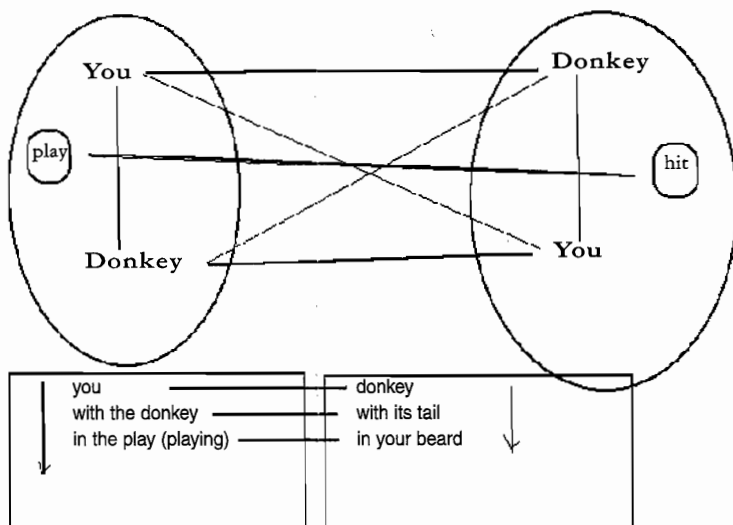

Figure 12: Donkey R You

The cross-mappings show a straightforward relationship between subjects (you and the donkey) and between actions (play and hit). There is a deep relationship between these explicit relations, even at the morphosyntactic level. In the target input, there are two metonymy relations between you and the beard, and between the donkey and the tail. These metonymies symbolically stand for something else, which we have to deduce by applying the cultural model of the Great Chain Metaphor onto the human body. The beard stands for authority, power and pride, and the tail for the opposite. Looking to the square part of the figure, we can see that the grammatical relationships are repeated in the second part (reinforced by the assonance):

- **with** the donkey/ **with** the tail; comitative-instrumental
- **in** the beard/ **in** the game; inesive (=locative)

The relationship between the donkey and its tail is the same as the relationship between you and the donkey, the instrumentality.⁶⁷ This maps back again: the expression “in the play/game” is parallel to “in the beard”, though the game is a competition among equals, whereas the beard signifies hierarchy. These entire mappings highlight an “equality” element with an “inequality” element.

The instruction is reinforced by the transition from intransitive [be] to transitive [hit] and by the inversion of agents: the companion in the first half becomes the unique subject in the second half. The abstract meaning can be formulated as follows: to engage in equality with the unequal can cause the inversion of the hierarchy.

⁶⁷ Biscayan comitative *-gazl-kaz* may very well be explained out of the old article *-aga*, for the singular, and *-aka* for the plural, plus the general instrumental *-z*. A secondary analogical form could have been developed for the indeterminate cases.

3.7. Caused Correlative Scales

Two scales are mapped via linking the first parts of comparatives: the more X the more Y. In Basque, typically, this two “first parts of comparatives” are linked by the conjunction “and”: “the more X and the more Y”. The first segment “produces” the second segment. For instance of a cause correlative scale:

35. Gehiago edukiago eta nahiago. “The more [you] have, (and) the more [you] want”. English equivalent: “Much would have more”.

Fillmore, Kay and O'Connor (1988) present these types of sentences in English as “Unfamiliar pieces unfamiliarly arranged”. In Basque, as in English, “...-ago eta ...-ago” has become a grammaticized construction to map two correlative scales: the degree of the first element is mapped onto the degree of the second element.⁶⁸ At the epistemological level, the first term causes the second one. Arguably, this would be a clean cause clause, without conditional rephrasing.

3.8. Causation by Consecution

The structure is [X and Y], where the variables are events whose temporal semantics allow them to be occurring consecutively, and, therefore, seen as cause-effect. For example:

36. Ezkondu eta garbatu. “Marry and repent”. English parallel: “Marry in haste, repent at leisure”.⁶⁹

The first term is the cause of the second term —time is projected onto the logical level and it yields causation. A general reading could say that “marry” stands for every action that cannot be undone, a non-returning path, and the consequence is repentance or nostalgia. The causation corresponds to both syntactic and logic levels: syntactic, because the cause is given before its consequence, and logic, because in

⁶⁸ Kay, Fillmore and O'Connor's comment is also relevant for explaining the lack of the second term “than” (“baino”) regular in comparatives. The conjunction has become part of the use of this construction, although we can find a prior stage of the language where the explicit connective was not necessary (“Zaharrago, Ikaskurago” The older, the more (s/he) wants to learn). In the proverb we are dealing with, we have a pleonasm in the starting term “gehiago” (‘add-COMP’, similar to “the more easier”). Moreover, Kay, Fillmore and O'Connor's footnote reference to the diachronic is also relevant, since the comparative suffix in Basque (-ago) has a striking resemblance with the old article -aga: “Historically, the definite article in this construction [the X-er the Y-er] has an instrumental demonstrative (Old English *y*) as its source. The same definite article + comparative adjective sequence is found in a few other formulae (pointed out to us by L. Talmy) such as *The better to see you with; all the more reason to...; so much the better*, etc. It has been suggested to us that synchronically this use of the definite article is related to that found in superlative expressions: *the best, the brightest*, etc. (...) One reviewer suggested that this construction could profitably be seen as an instance of a more general ‘paired parallel phrases’ construction, as exemplified by the proverbs *Cold hands, warm heart; Scratch a Russian, find a Tartar* (...). The more general construction could presumably be said to encode the implicational relationship between two parallel phrases, thus providing an account of the implicational semantics in examples like *The more the merrier*. (...)” Kay (1997: 8).

⁶⁹ I need to thank Doctor Charlotte Kemp for this particular note, among other remarks and corrections.

order to repent we need first to act. Causation by consecution and caused correlative scales are hard to distinguish; the difference may be the presence or absence of a correlative scale.

3.9. Category Builders

As in the next example:

37. Andrea eder eta aberatsa, edo ero edo zarata. “Beautiful woman and rich, either fool or noise” (*noise* means ‘fake’).

The coordination brings together two modifiers that are felt to be contradictory, shown by the following disjunction “either X or Y”. Folk reasoning links beauty with the apparent, and whatever is apparent with vanity —as form opposed to substance. This mechanism is the result of another one. We are told not to rely solely on appearance, we need to reach the deep truth, because it is hidden under a dissembling surface. If the surface does not show what is inside, it lies —if it lies, a beautiful face is linked to a foolish or false person.

I mentioned above the argument from sign (following Wenzel and Godwin), nevertheless, the interesting aspect of this case is that the connections are so entrenched that we do not need to do any conscious reasoning.⁷⁰

In the sixteenth century Europe, women were objects of trade. In trade settings, the lie is implicit. For the trade to happen we need to have two contrary intentions: buying and selling. We assume that one wins and the other loses. If the object were good in absolute terms, why would the seller want to give it away? Since the object has to have some imperfection to be given away, the buyer has to discover it and the seller has to hide it. However, the object has many parts, and some of them are very good. The buyer needs to get as many good parts as possible, even those parts that the seller did not realize existed. For a beautiful woman (an object), there was no need to pay a high dowry, since there are many buyers willing to acquire the object. In the European sixteenth century, the dowry added honor to the woman for it showed the economic power of the “producing” house or origin. Nevertheless, to pay a very high dowry for a beautiful woman showed the willingness of the seller to give away the object.

The disjunction is about the utterance, that is, about the truth-value of the first clause. By “truth-value”, I do not mean what is understood in post-Fregean semantics. Notwithstanding, folk belief considers that such a thing as truth exists. In fact, that is the reason why we keep on trying to communicate with others. In other words: in folk theories, one of the forces compelling speakers to communicate is based on the illusion about language that language and objective world are closely related or even interchangeable. Simply, the objectivistic view is held and necessary at the folk theory level. If answers like “exactly” or “false” were impossible, the utterances would be irrelevant for the speaker, and interaction would be avoided.

⁷⁰ A conversation heard in the bus between two female teenagers, supposedly friends, went “your boyfriend has to be a very good person”, the implication being that he was very ugly.

Notice that the subjects of the modifiers in the disjunction are left unspecified. Logically “zarata” (noise) refers to the utterance, but the term “ero” fool(ish) needs a human agent, the describer, to be applied. Therefore, either the utterance is false or the describer is a fool (and therefore the utterance is false). In the tandem “either fool or fake”, each of the predications requires a different object of application. False or fake is the value conferred to the utterance, and fool is applied to the agent uttering. Notice also that the first part of the proverb stands for a representation of another utterance previously said. The proverb is a reply.

Another example:

38. *Idi txilin gabea eta ahuntz adar gabea, soroan ez dira onak.* “The ox without bell and the goat without horns are not good in the fields”.

The evaluative part establishes a frame or context in which the evaluation is valid: the actively worked field. In that context, two modified objects are not good. The hearer has to guess whether they are not good because they are modified, or, conversely because the context makes them “out of place”. Notice that the objects mentioned without modification do belong to the context “field”. So, our attention should be directed to what is exceptional about the modifiers. I have two lines of interpretation that should be further tested: the first one brings together what horns and bells have in common: the warning, the announcement of the presence. So, a presence without warning is felt to be an undesirable thing. The second focuses on the relationship between the substantive elements and their own modifiers: what the bell is to the ox, and what the horns are to the goat seem to be essential properties of these elements. Therefore, an object without its essential properties is considered undesirable.

Proverb 39 is another example of this:

39. *Baratza eta usategi, aberasgarri.* “Orchard/vegetable garden and dovecote [are] enriching”.

It is striking that at first glance this proverb does not convey any new information. However, if we look at the cultural embedding, we realize that the dovecote was a right of the lower aristocracy, in other words, the minimum required to be considered an aristocrat socially. The proverb brings together the minimum for a “decent” status in the sixteenth century—the dovecote by itself is not enough to ensure a living, and the orchard, the food supply, does not ensure any possibility of social improvement. We have a further clue for this future projection in the suffix *-garri*—I read “enriching” over “riches” capturing its agency semantics. Also, note the spatial situation of the “elements”, earthy and airy.

Another example is:

40. *Basoa eta ibaia auzo, hau ez duen etxea gaixo.* “Woods and river [as] neighbors, the house that has not this [is] bad” / “Wood and river close by; a house that has not this [is] pitiful”.

The conjunction brings together two communal properties of Basque land distribution: woods and a river. There is a word game *in absentia*: “auzo” means neighbor as well as neighborhood —neighbor contrasts with the self, that is, the other, the next (*proximus*); and neighborhood contrasts with one’s own house, equivalent to the market, the *agora*, or public space. For instance in the next proverb heard to my grandmother:

41. Bahea gakoan eta irina auzoan. “The sieve hanging and the flour in the neighborhood”.

It signifies that while the means are not used the goods are not at home. The beauty of this proverb comes from its usage in conversation —it is a formulaic answer to “baina” “but” in western dialects. In western dialects “but” and “sieve” are pronounced the same “baia” or “baie”.⁷¹

Moreover, this proverb assumes some familiarity with the proverb lexicon (not necessarily with this specific proverb) in the following sense. The hearer has to know that neighborhood is opposed to home —if something is in the neighborhood it is not at home. On the other hand, there is an emergent structure, the “but, but, but..”. in conversation is a kind of excuse (to act) or protest against admonitions from the speaker. It is a kind of final defense. The person admonishing replies with the proverb, meaning “no excuse”, or rather, “while you are making excuses you are not achieving the goal”. The mapping then is between the means (sieve) to achieve the goal, which involves effort, work or striving, and the excuse (but).

Going back to Proverb 40, at the conceptual level the proximity of the communal goods is characterized as possession by the verb “to have”. At the descriptive level, the Basque traditional hamlet used to have woods in the upper part (as the Basque Country is hilly). Down the slope and before the hamlet itself there would be a river, and then, further down, the house and the vegetable garden. The animals would graze in the woods; but the woods would be a (communal) wood supply for the winter (and for construction materials). Since woods and river stood for the shared goods of the community, the interpretation might be that a house without intercourse with its socio-natural environment is pitiful.

Another example:

42. Bihotza eta zentzuna guduan dira beharrago iskiluak baino. **In war, heart and sense are needed more than weapons.**

This proverb shows a comparative, the unexpected term is appraised over the expected term; in this case, human faculties are promoted over technical implements. Asking why human faculties are better than hardware means asking for the supportive argument underlying the proverb (Wenzel and Goodwin).

However, within one of the compared ends, the coordination links two elements usually opposed to each other in western cultures: sense and heart. Generally in Western culture, heart stands for feelings, emotions, will and courage, among other

⁷¹ With a possible trace of a former nasalization: “baie gakuen ta uruné auzuen”.

things. Conversely, sense is the contention, the measure, and the like. If we consider the basic conceptual metaphor *People are Machines*, the “on” button is the heart, and the “regulating” button is the sense—in other terms, the action and the reflection. Linking these elements, we grasp the idea of human balance. War has a human prototype setting, a setting of the two sides of human power relations. This proverb promotes humans over human techniques, from an extreme case, because it promotes the timing of starting and the regulation of action over the possession of technical matter.

The proverb can also be seen from another perspective, taking into account the comparative construction: better X than Y, of the type *sapientia melior auro*. The comparison has been one of the basic methods of ascribing the category of proverb to many *sentential*, but I think it is more important to ask why we accept (how persuasion works) the proposition itself: human faculties versus weapons.

43. Egia, latz eta labio. “Truth [is], rough and short-sighted/short-tailed”.

In Proverb 43, the two modifiers allotted to truth characterize it. The qualification, ‘short-sighted’ (or ‘short-tailed’, this is an out of use archaism) stands for not seeing the consequences, not seeing whom it is said to, the rank of the person to whom truth (supposedly not always pleasant) is said. A further example is:

44. Aita zaharra eta betse etena ez da gerena. “An old father and a broken shoe are not dishonoring”. (See above).

3.9.1. Evaluative Category Builders

45. Eguzkia eta euria, Martiko eguraldia. “Sun and rain, the weather of March”.

In Garai 2002 I mentioned the debate as to whether weather proverbs are proverbs at all, and concluded that they are, that is, they may provide a variety of mental spaces and their connections from a familiar source domain may be mapped onto other targets, mostly via personification. In Proverb 45, the weather of March is characterized not by a disjunctive (*either...or...*) but by a conjunction linking two apparently contradictory terms. We have to consider that March happens between seasons, and that this characteristic of being neither one nor the other, is a source for virtual worlds. For the mappings via personification I have already mentioned it before: The sun can be mapped onto the laugh, and the rain onto the tears. Another example is:

46. Kukuen kantatzean, euri eta eguzki. “When the cuckoos sing, rain and sun”.

This proverb is a variant of the one discussed above, at least in the source domain. Cuckoos sing in March. The underlying literary context is the folk belief that if the cuckoo sings when you have money in your pocket, you will have money for the rest of the year; however, if the cuckoo sings when your pockets are empty, you will be stuck in poverty for the entire year. This superstition has its basis in the conceptualization of March as in between seasons, and typically, humans ascribe deterministic powers to transitions: the transition is a moment where the next moment is fixed (see

upper note about change of state space). The popular tale tries to control the input. The basic metaphor underlying this entire conceptualization is the view of time as cycle, which is based on the *People are plants* metaphor (Lakoff and Turner 1989).

The birds are also connected with the future as messengers, and the word spoken by a seer or prophet contributes to the realization of the event already spoken of.⁷²

We would not be able to apply this proverb to the same target as the one before, “X and Y the weather of March”, because the background of luck is stronger in this case on account of the cuckoo. Rain and sun are the two possibilities that may happen meteorologically —they exhaust the casuistic. Weather is traditionally linked to Fate. The Cuckoos announce chance; weather is a matter of chance and change. A further example:

47. Dagonileko euria, ardoa eta eztria. “August rain [is? brings?] wine and honey”.

The evaluation is achieved via the identification of “liquids”. Another version of the proverb reads: saffron, wine and honey. Wine and honey reminds us of Homeric libations. Predictably, we could also find ambrosias or similar “products” mentioned in other cultures. It is identification: the rain of August is as precious as the gods’ food and drink. Of course, contrary to what I am holding in this work, a typical analysis of this proverb would be to ascribe a descriptive use to the proverb, supposing that in our latitude the rain of August produces wine and honey (as well as other products).

3.9.2. *Category Builders by Enumeration*

The evaluating string in the ‘category-builders’ type of proverbs may act either to deny the possibility of such a category, or to admit the possibility but evaluate it positively or negatively.

- 1) Category
 - a) Impossible
 - b) Possible
 - i) Positive evaluation
 - ii) Negative evaluation

For instance:

48. Txitak, grisolak eta urdaia, maiatzeko mahaira. “Young chicken, testicles and ham, to the table of May”.

⁷² “Congratulations” in Basque is said etymologically “good birds” “zori-onak”, although it is not longer identified as such by the speaker. This is not an ethnographic curiosity, it was common all over Europe, not only the birds flying around Odysseus, either from the left or the right, but also in several Romance languages – Adieu, Adios, had a previous stage of “Augur” (modern Basque “Agur”, goodbye). I am told by Charlotte Kemp that in Romanian congratulations/happy birthday is “auguri”.

Since we have no ergative, the elements mentioned in the first part are plain objects to be “brought” to the table of May. In other words, someone has to bring them to the table. In another type of analysis, admitting elision of verbs as a working hypothesis, and taking into account that the second part of the proverb is a PP, since a directional PP falls either in the “come-go” realm or in the “bring-take away” realm, I conclude that the elided verb has to be transitive, because the elements mentioned have no agency of their own. The objects are not agents, for they show no volition —this excludes the possibility of intransitivity. Therefore, they are objects of some other agent, thus, the verb has to be transitive.

I have no clue to interpret this sixteenth century proverb other than the reference to May. May is the expecting month, that is, the month of hunger. “Table” is a metonymy for meal, and ‘meal’ for what is going to be eaten through that month. If in May the last stored foods are eaten, this proverb is counseling which should be or are these last foods. Following this path of interpretation, ham is a type of meat that lasts long because of it has been elaborated for that purpose.

The other two elements are harder. Notice that in the other cases of enumeration there were two possibilities, either the element to be defined was the first one or the last one, while the other two elements set the frame of interpretation. I am too far culturally to interpret this proverb. In any case, The conjunction of young chicken and testicles points toward the future at the epistemic levels; the property of being young, and the property of pro-generation, whereas the third one belongs to another level of conceptualization. I do not dare further than that.⁷³ Another example:

49. Andrea, sua eta itsasoa, guztiz da gaiztoa. “Women, fire and sea, very bad [things]”.

The basic cultural metaphor working in this proverb concerns fluidity. The elements are stable or unstable depending on whether they have fixed shapes or not. The earth is solid, and therefore shaped: the air, sea or fire are the three elements that lack fixed form. Woman is ascribed to the unshaped (prior to the shape or form, following Mircea Eliade’s usual analysis).⁷⁴ because of the cycles (felt to have a relationship with the sea tides; also, giving birth is felt to be a new form coming from an old form cf. Genesis, and “God separated the waters...”). The adjunction of properties depending on the characteristic “element” that is felt to be close to the entity is part of the conceptual transference common in Hecroitean Europe. Air or water were linked to instability or lack of “fixed” will, as it can be seen in for instance, “la donna e mobile qual piuma al vento”, where the feature of changeability is transferred from

⁷³ Kemp also proposed this reading, parallel but more clear than the one I offered: “It seemed to me that ham is stored —preserved through the winter— and young chicken and testicles refer to what is newly on offer in late spring —the chickens aren’t old yet (born March?) and cattle are castrated (waste not want not!). So what is available is a mixture of new and old, and making the best of things.

⁷⁴ Eliade (1949, 1952, 1956). Unfortunately we tend to keep rediscovering the Mediterranean once and again, as in Sweetser (1995), in which none of Eliade’s work is mentioned. It is interesting, though, that someone analyzing basic conceptual metaphors ends up close to people analyzing religions from a symbolic perspective, for which both deal with cross culturally entrenched nets of concepts. Nevertheless, a successful attempt with Geertz work is pursued by Turner (2001). Another researcher that has called my attention is Sørensen (2002).

the wind to the woman.⁷⁵ Trade is also and always intercourse, change of state, and there are some functional projections extracted from the attributions:

When an element in one state is later in a different state, we can compress this into a space in which the element undergoes a 'change of state.' When an element in one location is later in a different location, we can compress this into a space in which the element undergoes a 'change of location.' In general, when two spaces are related by both counterfactuality and temporal distance, we have the chance to compress these spaces and their vital relations into a single 'change' blend. These two networks, 'change of state' and 'change of location' have, as metaphor theorists have noted, served as inputs to a further blend in which the change of state is blended with the change of location, as in "the water is coming to a boil (Turner & Fauconnier 1998).

The interesting projection jump here is how fluidity is linked with change of state, since, in fact, it is only change of *shape*. Therefore, from change of shape we project onto fluidity, and from there onto change of state and, consequently, onto inconstancy. These attributions of the water are then allotted to the people in contact with them. This commonplace, transmission by contact, has other complex experiential bases that I shall not analyze here. Other examples are:

50. Herriko hiru gauzarik onenak: etxeko iturri hotsa, herriko ezquila eta jaun erretore ohia. "The three best things about town: the sound of the fountain at home, the bell of the village and the ex preacher" (Garate 1998).
51. Herriko hiru gauzarik txarrenak: zakarraren azpiko zorria, laino azpiko eguzkia eta emakume mustatxduna. "The three worst things of town: the louse from beneath the garbage, the sun under the clouds, and the woman with a mustache" (ibid.).

In both cases, the element to be defined is the last one. The polarity between the two first elements is spatial: from the bottom to the top, in the second case, and from the inside to the outside in the first example.

3.9.3. Consecutive-Opposites Category Builders

For instance:

52. Maiatz iluna eta bagil argia, urte guztiko ogia. "Dark May and clear June, bread for the whole year".

The second part of the proverb is the evaluation or predication of the first double NP. The coordination links two NPs —there are two definite descriptors that mark

⁷⁵ Likewise, in Pierre de Lancre's *Tableaux de l'inconstance...* Basques are defined as inconstant, and the Basque Country as the realm of Devil because —among other reasons, including the political situation of not being defined by a single administration, say Spain, France or Navarre— the contact with the sea and the main economic activity of its inhabitants was trading. Note what he says about Native Canadians not wanting to trade with people who didn't speak Basque! Of course, this is also a clue regarding witchcraft.

each NP: *ilun-A* and *argi-A*. The months are consequent in time: the modifiers are opposed though.

Looking at the year in the context of farming, May refers to the last month of winter, just as June is the first month of summer. The stored food has to last until May, also depicted in Basque proverbs as “the long May”. Winter means waiting; summer is the time for harvesting. The cosmic order should follow with bad weather in winter and good weather in summer. The idea of cosmic symmetry appears again. The proverb is not saying something as “rain” in May, and “sun” in June, but describing a more general (= epistemic) pattern: obscurity and enlightenment. If the cosmic order is altered the consequences are to be paid, and the most feared event is famine. About the evaluation, it is obvious that food in general is prototypically referred to as bread (which stands, sometimes, for wheat or corn too).

3.9.4. Descriptive Categories by Opposites

53. *Buruko handia eta jate urria*. “Big hat and little eating”. English equivalent: “Great boast, small roast”.

A contrast is made between appearance and (inner) reality. The inside is exemplified by eating, getting inside the body because the body is seen as a container, while the head is the visible, uppermost, apparent part of the body.⁷⁶ Notice that the proverb does not say head but hat, otherwise other contradictory mental structures could have been imported. The linking of the elements provokes the opposition and forces us to induce a more abstract rule. The evaluative part is missing, because it is inferred from the disposition of opposites, and because it stands for a description or criticism of someone whose behavior should not be followed. Another instance is:

54. *Gorua gerrian eta gogoa kirolean*. “The distaff upon the waist and the mind upon the game”.

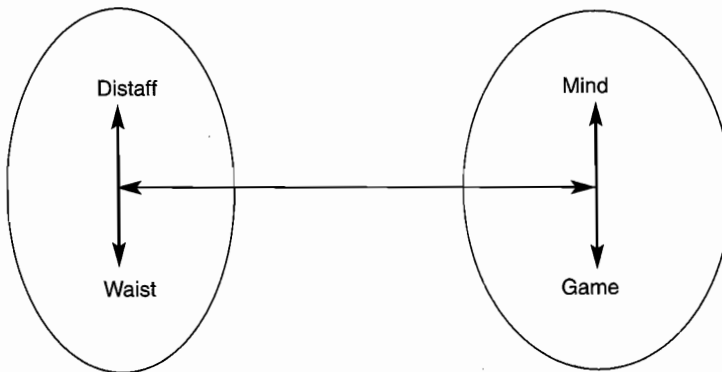

Figure 13: Distaff R Mind

⁷⁶ “buruko” lit. ‘heading’, *buru* = head, *-ko* = ‘s, of.

The proverb mentions a mismatch between act and thought. In reality, the conceptual symmetry should have shown the game and the distaff at the same level on the one hand as activity, and the mind and the waist on the other as place or mini-scenario. Instead, the symmetry at the morphological level highlights the terms in contrast, with both PPs showing the same inesive (locative) case:

- *gerri-a-n*, waist-the-In/On
- *kirol-(e)a-n*: game-the-In/On.

Compare it with the example about playing with the donkey, and notice the way morphology is leading the mappings across spaces. The conjunction here is showing some kind of contrast between both pieces: A and B.

The background clues to interpret the proverb are of different kinds. The distaff stands for (woman's) work.⁷⁷ Work is prototypically physical effort. The opposition is held between the mind (will, inner, true desire, thought, freedom, not tied to a physical reality), and the body (obligation, outside, work, physical effort, restricted in time and space). Through the mismatch between the apparent (the work) and the "true desire inside" (the game) the proverb might be showing a broken causality link—the scene previously described, distaff-waist, does not keep the attention of the mind, and this might convey a negative evaluation for inconsistent attitude. I understand the conjunction as causation bringing an incongruity to the scene.

I may be over-interpreting about the negative evaluation, since the same idea is recurrent in other folk literary instances, e.g. obligation of one domain versus the freedom of the imagination, e.g. the split of the self into physical and mental attributes:

*Soloan nagonean / eguzki berotan / nire pentsamendua / lekuriak askotan.*⁷⁸ "When/while I am in the fields / under the hot sun / my thought[s are] / in many places".

Again, my bodily situation, my limitation, contrasts with my thoughts' ontology (which are the definition of human beings indeed).

3.10. Summary

In this section, I have attempted a realistic analysis of "and" in my corpus. "And" appears in many constructions whose components must be further specified, without restricting the analysis to one of their components, that is to "and". There is also a need to include tools typically restricted to literary analysis of narrative or dramatization. The intersection of these tools yields a more complete description of the constructions that use "and".

⁷⁷ It should be noted that this image recurs in most of the confessions of the witches in the 16th century. The "confessions" were elicited against the *Maleus Maleficarum* (following Morales 1999); that is to say, there is a transformation between the primary confessions and the final outcome in the witches words. However, this image of the woman spindle in hand, right before attending the Sabbath is not found in that book. In these confessions, apparently women used to meet with each other taking spinning as excuse before heading the akelarre.

⁷⁸ Maria Ugarte Arrikruz (Oñati); gathered by Bittoriano Gandiaga and Jabier Kaltzakorta, in Tapia, Ordorika & Martinez 1997.

I have seen that the functions I have studied here interact smoothly with each other, as Fillmore & Kay (1996) point out. Interestingly, these functions can be collapsed into fewer and broader categories: enactment or quoted dramatization, temporal or modal anchorage, range précising or rhetorical retreat, correlation in prescriptions and conditionals, and category builders. My study concerns only these last functions. Unfortunately, the data available to me belongs to a very particular type of proverb, that is, weather proverbs, for which the necessary assumptions before analysis are too costly. There is a further distinction that should have been made in these proverbs, namely, the distinction between proverbs that present coordinated elements in the evaluation, and the ones that build the category to be evaluated, and the interactions between them.

4. Processing the proverb

In this section, I will explain some relevant theories related to meaning-building in understanding proverbs and idioms. Certainly idioms and proverbs are not the same, because proverbs may or may not show different idiomatic strategies (Fillmore, Kay and O'Connor 1988); however, researchers working on idioms often try to address the issue of meaning in proverbs.

4.1. Linguistic analysis of the meaning in idioms

Glucksberg proposes three types of meaning for idioms (Cacciari 1993):

- the meaning of the sentence itself, or **literal** meaning (available for any speaker of the language),
- the **stipulated idiomatic** meaning or the special meaning of that particular construction (available only to those familiar with the idiom itself),
- and the **allusional** content, or the meaning that the idiom might have acquired **in context** use, which involves analyzing the communicative intention of the utterer by the receiver.

The first type is identified with the literal or linguistic meaning, for which understanding a linguistic processing is proposed, and the second type with the idiomatic or stipulated meaning, for which a linguistic parsing is not enough. Glucksberg places the relation of meanings between the constituent word and the whole idiom as follows: if there is a connection between the two, then we have a motivated meaning—the individual words contribute to the overall figurative meaning. The third type is the meaning the idiom acquires in context. As Glucksberg summarizes:

In all cases, the linguistic and stipulated meanings of idioms are always generated and must be integrated within the discourse context to provide an interpretation of the speaker's intended meaning (Glucksberg 1993: 23).⁷⁹

As I understand it, Glucksberg's interests are linked to the interrelations between two possible processes of idioms: a lexical and linguistic process on the one hand, and

⁷⁹ See below discussion on Seitel.

a direct “look-up” of the fixed arbitrary meaning of a given construction on the other. The parallels with Goldberg’s *Construction Grammar* are obvious. In Goldberg’s system, the three mechanisms at play are (1) the semantics of the argument structure, (2) the lexical semantics, (3) and the syntax. The meaning of the argument structure of a construction is the same as the “stipulated” meaning of an idiom; and the “literal meaning” in Glucksberg is the lexical semantics and syntax in Goldberg’s view.⁸⁰

Glucksberg also works with two valuable concepts: the lexical flexibility of the idiom and the semantic productivity of the possible variations inflicted intentionally to it. However, we may risk confusing lexical semantics with aspects of the idiomatic conceptual structure. Sometimes we may think we are merely changing a word of an idiom in order to test its lexical flexibility and/or semantic productivity when in fact we are manipulating the source (or the target) domain of the idiom. See, for instance “melting the ice” as a more or less acceptable variant of “breaking the ice” in the expression “At last that evening the wine melted the ice between them”. A native speaker tells me that this “sounds terribly raunchy”. So, my English is poor but my test is right; This is so because we have manipulated the source domain, and its image schema. It is not a matter of changing one lexical item, it is not a matter of linguistic substitution, but the consequences this change carries at conceptual level.⁸¹

Cacciari’s article (1993) discusses the different senses attributed to the word “literal”. She calls an expression defined in terms of semantic autonomy *nonmetaphorical literality* (1993: 29-30). A given expression is literal if it does not import meaning from a different domain, that is, if “it does not derive any of its meanings from conceptual metaphors”. Although I do not agree with her view of idioms as frozen metaphors, it does appear that motivation and metaphoricity are somehow related concepts in idiomatic expressions. I agree with the view of proverbs as always-metaphoric expressions, because even in the most discursive cases, there is at least a projection to a situation in which the proverb can be applied.

4.2. Context as clue for meaning

Peter Seitel offered an insightful approach to proverbs many years ago, many of his findings should be reconsidered from a cognitive linguistic perspective. I will highlight two main insights: the recognition of the proverb based on its figurativeness, the heuristics of proverb-use and the concept of correlation.

Seitel is concerned with the semantic fit between the meaningful parts of the proverb and the cultural context in which it is used (Seitel 1969: 144). The goal is therefore to explicate the meaning of a proverb through describing the cultural context in which it is normally used. The assumption is that proverbs are a strategic

⁸⁰ They both have probably reached parallel conclusions because they have been looking at parts of the language traditionally considered as peripheral (Goldberg 1995).

⁸¹ Studies on metaphor were already aware that metaphor does not operate at word level (Ricoeur), not even at a phrase or sentence level, but at conceptual level (Lakoff & Johnson). Idiom analysis—and even the more, proverb analysis—, should not be different from metaphor analysis.

social use of metaphor. This assumption is linked to the way the hearer may identify a proverb in context—the proverb is recognized by “the abrupt shift in subject matter” (ibid. 126).⁸² This shift is included in one of the features of the definition of a proverb by Seitel as “out of context statement” (ibid. 124).⁸³ The fact that the proverb is out of context—that it breaks the norms of conversation in some acceptable ways (breaking, for instance, the principle of no variation of subject matter unless explicitly announced)—makes the proverb a social metaphor.

There are other interesting aspects in Seitel’s article; namely, the description of the heuristic model of proverb use (ibid. 127). Seitel distinguishes the context from the situation, and again the imaginary situation from the social situation. The **social context** refers to the contexts in which the proverbs are spoken. In order to describe the context we may need to take into account several factors, such as the age of the participants, the kin relationships among them, the communicative intention of the speaker, the occasion in which the proverb is used, and so on. By contrast, the **situational** realm includes imaginary and social situations, and they share a metaphoric relationship.

- i) Context
- ii) Situation:
 - 1 Social situation
 - 2 Imaginary situation

The imaginary situation is the one built by the proverb itself, and the social situation is the future/hypothetical/real-but-cancelable situation for which the proverb is intended because of its deliberative nature (see cognitive environment in Honeck’s system). Seitel calls this (double) mapping *correlation*:

By correlation I mean the manner in which the speaker ‘marches up’ the terms in the proverb with the people in the social situation and possibly in the social context” (ibid. 128).

Another interesting concept explained by Seitel is the concept of **strategy**:⁸⁴

a plan for dealing with the situation which the proverb names. (...) ...the proverb is an attempt to resolve the personally felt conflicts which arise from perceived contradictions in a social situation” (ibid. 130).

This issue of personal (guilt and otherwise) feelings embedded in/and protected by socially sanctioned answers is also addressed by Francis Steen and Paul Hernadi within an evolutionary account (Hernadi & Steen 1999).

4.3. Great Chain Metaphor

Up to this point, it appears that even when we are dealing with a purely literal proverb (in the third sense given by Cacciari, that is, literal as nonmetaphorical)

⁸² But see our discussion on proverbiality in the starting section: Arora vs. Litovkina.

⁸³ This “out of context” placement is the starting point for many scholars, including Honeck.

⁸⁴ Seitel does not call it “strategy”. I take the term after Burke (1989).

there is always a metaphorical *correlation* between the proverb and the social context, and an analogic correlation between the imaginary situation and the social situation. Lakoff and Turner (1989: 161) explain these mappings by regarding proverbs as instructional minimal poems to “understand the nature of our beings”. In other words, the direction of a proverb is not a description or statement, but crucially a prescription or piece of advice addressed specifically to human concerns, regardless of the source domains of the proverbs. The conceptual machinery involved is:

- alternative schemas that can be evoked by a given word,
- extensions of these schemas,
- alternative cultural background knowledge,
- assumptions about context,
- the full range of conventional metaphors and metonymies, and
- the capacity to form one-shot image-metaphors. (199, bulleting is mine).

The proverb has a source world, it encapsulates a short story, and can be applied to a number of target situations. Both targets and sources are specific. The mapping *particular to particular* is pursued via the *Generic is Specific* metaphoric projection. *Generic is specific* brings two ideas to the scene: the categorization ability, and the idea of prototype. In the prototype, one representative of the category stands for the category itself. Both, Great Chain —Basic (GCM) and Extended (EGCM)— and *Generic is Specific* are concerned with the problem of categorization; the former is a cultural model and the latter a cognitive operation.

The Great Chain of Being Metaphor is a cognitive mechanism that shows fixed information and content structure shared by a given community —the Nature of Things and the Great Chain— and a generic-level metaphor *Generic is Specific* as a cognitive rule with huge consequences. This hierarchy specifies the level of generality where the pertinent information is held, along with the conversational maxim of quantity. The Maxim of Quantity is a conversational strategy by which both hearer and speaker agree to use only relevant information —the higher degree of information cancels the lower interpretation. This strategy, applied to the *Nature of Things* plus the *Great Chain of Being*, cancels the possibility of misinterpretation by making the lower degree type of information irrelevant.⁸⁵ In short, the Great Chain Metaphor stands for the sum of a metaphorical projection of the type *Generic is Specific*, and a cultural model against which the projection is made. The Great Chain Metaphor’s explanatory power involves:

Table 7: Great Chain Metaphor

- Evocation of the schema,
- Choice of the relevant aspects of the schema,
- Picking up the generic-level structure of these aspects of the schema,
- Preservation of that structure in the mapping that is constrained by the great chain.

⁸⁵ By applying Fauconnier’s Mental Spaces theory (1994) we can translate this principle to the presupposition float principle, so we have a device that allows us to specify the information apt to be transferred to the Generic Space.

The GCM is the combination of four elements, which I will try to reduce to two: 1) the scale, which comprehends both a cultural model and pragmatic constraints, and 2) the procedure, which comprehends choosing the elements and the metaphorical projection.

4.4. Conceptual base theory

Honeck (1997) explains the Extended Conceptual Base Theory (ECBT and ECBT-2) within a problem-solving general frame. When the proverb is uttered, its literal meaning does not fit the conversation, and, therefore, we need second thoughts to solve the problem of its meaning. The language user and the language interpreter both share certain *background conditions* or a cognitive environment, which decide their access to the source domain of the proverb: 1) culture, 2) language, 3) interpersonal knowledge, and 4) knowledge about the topic. In the communicative situations—which are the same as context for Seitel—the proverbs are “bizarre” because they mention things that are not part of the cognitive environment—the abrupt shift of subject matter in Seitel’s explanation. In Honeck’s view, understanding the proverb occurs in three phases:

- “The literal transformation phase”,
- “The figurative meaning phase” and
- “The instantiation phase”, also called the “revised meaning phase”.

As Honeck explains, when we first hear a proverbial utterance, we elaborate a literal meaning model, which is the understanding of the source domain. Then, we understand that there is no immediate referent and that the utterance is stated in gnomic linguistic form. The second step is the appraisal factor, where we decide whether the utterance is worth reconsidering. The two variables in this appraisal factor are:

- the cognitive efficiency, or judging the worth of the utterance, and
- the social payoff by which we are taught that an utterance addressed to us should be somehow answered.

Thus, we have the linguistic form that tells us that the utterance is a proverb, and the appraisal factor that compels us to look for a meaning in “another level”. Then, we use the *Ostension Maximization Principle*, by which the hearer will pursue an abstraction process. The meaning built through this process is the meaning that makes proverbs equitable to each other even if they have a very different literal meaning, or, to repeat it in my terms, even if they come from very different source domains.

The instantiation of what Honeck calls *figurative meaning*—to which I shall refer as generic meaning—brings up the Connection Problem, or pattern matching: how can an utterance connect with the topic? The figurative meaning involves a process by which the meaning of the proverb changes somewhat as it is actualized within a given situation. The constraints effecting the match are 1) Situation, 2) Topic, 3) Literal Meaning, 4) Figurative Meaning, and 5) Occasional hints.⁸⁶

Honeck also says that the proverb and the topic match at the ideational level, not at the level of perception (since the representational format for the figurative mean-

⁸⁶ Compare it with the mapping explained by Lakoff-Turner (1989: 177).

ing is non-imagistic and nonlinguistic).⁸⁷ Accordingly, the Extended Conceptual Base Theory has developed the **Conceptual Base** term—the abstract medium where the matching between the figurative meaning and the target situation takes place.

4.4.1. *Concordances and disagreements*

Reflecting on Honeck's overall approach to proverbs as a problem solving model, we may consider the fact that other theories have also stressed the therapeutic properties of the proverb. The proverb may be uttered when there is an affective or epistemic need for indirect speech (in cultures and/or situations where indirection and allusional content is valued). This means that if the conversation is already set in what we could call an *interpreting mood*, the literal phase could be skipped.

Certainly, several correspondences can be drawn between this model and a variety of approaches. Even outside the cognitive sphere, it can be compared with, for instance, Krikmann's "degrees" in the scale of "proverb functions": 1) statement, 2) evaluation, and 3) prescription. Incidentally, there may also be a correspondence with Oakley's (1999) cognitive rhetoric, as he explains four key elements of the *human rhetorical potential*: attention, value, categorization and memory. On the one hand we can draw a loose analogy between Oakley's key elements of the human rhetorical potential and the speaker's faculties of classical rhetoric—invention, arrangement, style, memory, and delivery. Most interestingly, on the other hand, if we allot to all four concepts (attention, value, categorization, and memory) a sequential descriptive force in cognition, the analogy can be drawn this time with Honeck's description of the process of proverb understanding. Especially worth considering might be the correspondences between Oakley's "value-analogy" and Honeck's "literal transformation phase", with its two principles: the appraisal process and the Ostension Maximization Principle.

I also see a problem in Honeck's account in the distinction between literal and figurative meaning, since sometimes it can be difficult to tell whether or not an expression has figurative meaning. For instance, "I want to make clear that..." certainly is a metaphoric expression, based on the metaphor *Knowing is seeing* (Sweetser 1990);⁸⁸ however it does not seem to need reprocessing in order to understand it; it

⁸⁷ The Dual Coding Theory (Walsh 1988; Paivio 1986, cited in Honeck 1997: 162-172) is based on the double coding of mental representations: *imagens* are the coding mode for concrete concepts while abstract concepts are coded in *logogens*. Concrete words have a dual coding, a) phonic-associations (logogens) and b) images. That is to say, meaning is a set of images and associations between logogens.

⁸⁸ On the one hand Basque partially follows the general "Indo-European" metaphor: "begi-bistakoa" 'obvious' lit. eye-sight-of-the, or "azaldu" 'explain' as "bringing to the surface-skin", parallel to common "ex-plain" or unfold. On the other, it also partially keeps another (older?) system: "aditu" means to smell, to hear, to see and to understand, doubtfully from Lat. *audium*. In addition, the modern definition of "ulertu" is "to understand", but it was used in the past to mean, "to smell", for instance in Iztueta's nineteenth century texts. "Asmatu" means to predict or come up with the right answer (Old Castilian "asmar"), but it is also a lower level of consciousness in hearing in contexts like "did you hear me coming last night? I didn't hear you but I felt you". In this sense Iraide Ibarretxe's analysis of perception verbs in Basque is very much needed.

could not be stated that a receiver has been led up a 'garden path' in this case. The resort to *catachresis* or "dead metaphors" leaves other language "coincidences" or systematic aspects of the same metaphor unexplained, for instance, "Enlightenment", "obscure theory", "evident and obvious", "bright and brilliant student", "point of view", and so on. In short, I do not agree with the distinction between literal and figurative, but I agree with his concept of matching situation and proverb at the ideational level.

There is also another crucial divergence between Honeck's approach and the BCM model; Basic Conceptual Metaphors are already available connections, not an algorithm with input and outcome, as the Base Conceptual Theory seems to propose.

So to speak, Honeck's model raises the question of boundaries. By "question of boundaries" I mean two types of incertitude: 1) it is unclear at which step a second processing is taking place, and 2) it is also unclear whether a second processing can be always and systematically ascribed to the understanding of proverbs. The second time processing happens when the speaker has trouble comprehending and tries to solve incomprehension by double-checking several aspects of the utterance. However, double-checking happens not only at the conceptual level but at the level of perception also: "did I hear blah-blah?". I ignore to what extent the theories dealing with perception include a double-checking process in their core explanation of how we perceive. The garden path idea is plausible, but it runs the risk of being a false *panacea*, or cure-all.

The proverb may also bring a familiar background with it, but not necessarily a familiar interpretation (as also suggested by Glucksberg and Cacciari, mentioned above). In this case double-checking is hard to hypothesize. An example of a proverb that brings a familiar background but not a clear interpretation is provided by proverbs created after the last line or moral of fables. In this case, the instantiation work is left open to a certain degree for the receiver to do it, but the background meaning is quite fixed and directed. Consider the following quote from Seitel.

From a personal account, I have the fact that among certain Swahili-speaking cultures on the coast of Tanzania a proverb used to a child is usually accompanied by a story to "explain" the meaning of the application of the proverb. What these seem to suggest is that the metaphorical reasoning employed to understand proverbs is thought to be acquired by a process of developmental learning, and, also, that cultural concepts in the system of metaphorical proverb use (the proverb terms) must be invested in the child's' mind with proper cultural meanings (Seitel 1969: 134).

For instance, consider the following proverb:

55. Gizona gizon otzaratik ere. "The man is man even from inside a basket".

Garate (1998) gives the following folk tale in which it is embedded as a valid meaning of the proverb. Once upon a time, there was a couple living in a Basque hamlet. The man was a complete disaster, being useless and stupid. After several passages where the man's stupidity and the consequent danger to the household are clear

(including another embedded proverb),⁸⁹ the woman decides to get rid of him. So she puts him in a basket and she goes up the mountains to throw him down some cliff (notice that the tale does not question the physical strength of the woman). But the dog follows them, barking endlessly. The woman commands the dog to go home, but the dog keeps on barking and barking. Finally, after several unfruitful attempts by the woman, the man said from inside the basket “go home!” The dog obeys right away. The woman reflects, and turns back home: the man is a man even from inside a basket.

In a quick comparison between the proverb by itself and the tale, it may seem that the only puzzling element in the proverb is the basket, so the tale may provide the meaning of the *c*-element “basket”. However, “basket” has to be interpreted as metaphoric for the reduced abilities of something essential. We know that because the tale provides not only the source for *c*-elements (Krikmann 1985) or *substantive elements* (Seitel 1969) but also the pertinent relations between them. This is not to say that the proverb has no constructional mechanisms of its own, independent from the tale. For instance, the identification “the man is a man” is not a naive tautology, if such a thing as tautology exists in natural language at all; the tautological repetition of ‘man’ indicates essentiality and thus authority.⁹⁰ If there is some double-checking, it has to be at the level of instantiation —the mapping between the substantive or *c*-elements in the proverb and the relations that hold between them, and the situation in which the proverb is uttered. The tale only provides the source to build the meaning, not the meaning as a fixed datum. That is, the tale provides the background knowledge of the proverb, but the proverb’s meaning potential surpasses the meaning of the tale; in the cases where we have a story connected to a proverb or aphorism, it is a mistake to interpret the fable as the meaning of the proverb. A parallel can be drawn between the relationship of fable-proverb and the way children extract grammatical productive constructions out of a variety of pragmatic situations for certain types of idioms (Fillmore, Kay & O’Connor 1988), as the set of situations in which a certain proverb is used can provide the source or background knowledge of the proverb. Therefore, the hypothesis would be that the tale and the infinite situations to which the proverb applies are somewhat symmetrical, or, at least, they maintain symmetry at the relevant level of abstraction, and therefore, the abstraction of the *n*-situations in which a proverb is used provides the basic schema of the proverb.

Crucially, I have been proposing to interpret Honeck’s figurative term as generic meaning or meaning at the generic space level in Blending Theory. Honeck’s *Ostension Maximization Principle* may be parallel to the Generic is Specific Metaphor in Basic Conceptual Metaphor Theory. In addition, the BCMT theory may be rewritten in terms of Generic Space within the Mental Spaces Theory —the Generic Space would preserve the generic level structure of both inputs, source and target domains. Generic meaning would correspond with the bare bones of the meaning or back-

⁸⁹ This tale also embeds another “explanation” for a different proverb. “May will come, and will take away everything from us”, meaning that May is a “waiting month” until the harvest is in, and resources have to be hoarded.

⁹⁰ See role-value relations in Fauconnier (1994).

ground schemata, in Kay's sense. In Kay's approach, the background schemata is the experiential setting of an event; that is, "schemata as structures in semantic memory that are employed on particular occasions to build scenarios that constitute an environment" (Kay 1987: 203).

4.5. Basic metaphors and images as meaning organizers

Gibbs, Strom and Spivey-Knorton (1997: 85) maintain that conceptual metaphors provide *part* of the link between proverbs and their figurative meaning. I have already used their work in the starting section, in demonstrating the mental imagery underlying the complex Basque version of the proverb, "the rolling stone gathers no moss". In the Basque version, the mental image suggested by the first part of this proverb correlates with the second part, "The walking stone_[erg] no moss, the frightened bee_[erg] no hive", and it is consistent with the image-schema by which we represent agency and control as a straight line, and opposed to a curve or line with angles (lack of volition or agency).

This observation takes ground on Gibbs et al.'s experiments since, as they point out, the mental images describing idioms produced by the speakers "are not simply representative of the idiom's figurative meanings but captured more specific aspects of the kinaesthetic events suggested by the idiom" (p. 85). The general hypothesis they propose is that "an individual's understanding of his or her mental images for proverbs is strongly constrained by the conceptual metaphors that link different source and target domains" (86). This seems to suggest that a person's mental imagery influences their comprehension and memory for proverbs and metaphors. The question would then be to test the strength of such an influence—do conceptual metaphors completely explain the understanding of the proverbs, or just part of it?

What seems clear is that Glucksberg and Cacciari were right in proposing some kind of motivation in idiom meanings, because if the figurative meaning of proverbs were stipulated and arbitrary then there should be significantly less uniformity in participant's mental images in Gibbs et al. experiments. In addition, the hearer would recognize only these idioms stored in memory, and would have no access to unfamiliar idioms—this was my concern with Cacciari's and Glucksberg's work. On the contrary, participants showed higher degree of agreement upon proverbs than literal phrases or definitions. The results of the study demonstrate that people have more consistent mental images for proverbs than they do for either literal phrases or figurative definitions of proverbs (96).⁹¹

This higher degree of consistency is not due to their familiarity with the figurative meanings of these phrases, but can best be attributed to the conceptual metaphors that motivate why proverbs mean what they do (97). People have "similar mental images to proverbs, more so than for literal phrases, precisely because of the constraining influence of conceptual metaphors in how speakers make sense of

⁹¹ Again, this shows that language researchers should actualize their folk view of memory as storage.

why proverbs mean what they do" (89). Yet, not all of the figurative meaning of proverbs can be explained by understanding the source-to-target domain mapping that emerges in pre-existing conceptual metaphors (103).

To summarize, everyday language employs basic conceptual metaphors in this way, as do proverbs. Consequently, the images underlying basic conceptual metaphors structure and constrain the interpretation of proverbs in quite a detailed way.

I think the leap between the rigidity of basic conceptual metaphors and the variety of circumstantial interpretations a proverb may acquire (including misinterpretations) is due to the ability to project the proverb. The projection is restricted at one end (the image-schema) but it can be restructured when applied to a variety of contexts. This restructuring can be best described by Blending Theory.

4.6. Blending Theory

In Blending Theory, accounting for creativity at diverse levels focuses on one mental mechanism, the conceptual integration. This model is based on Fauconnier's Mental Space theory (1994), but adds the concept of middle spaces (Fauconnier & Turner 1994). Mental spaces are small packs of meaning built locally for specific purposes, and they are highly malleable. Whatever the two (or more) input spaces have in common is the content of the generic space. The conceptual integration happens in the blending space, following different processes: complementation, completion, and elaboration, which are the processes by which the information brought from the input spaces is reorganized to produce a new concept (Turner 2000).

Proverbs structure reasoning for local purposes, but not in a static fashion—people do not have a permanent category of honorable things that includes old fathers and broken shoes (see section 1). From Turner (1996) we can conclude that projection is involved in narrative thinking and future predicting. Therefore, the very status of proverbs as small deliberative narratives conveys projection as a central aspect of using proverb, and since projection typically involves conceptual integration, we must again conclude that conceptual integration is involved in proverb understanding.

Since I identify Honeck's "figurative" meaning with "generic" meaning, I have to conclude that the abstract structures Honeck calls figurative are at the generic space level in the Blending Theory; that is, Honeck's figurative meaning is the abstract patterns that both input spaces have in common. Consequently, I am claiming that the type of information encoded in the generic space is of a relational nature. I am proposing that, at least in the case of proverbs, what we have at the generic level can be identified with the basic relations, i.e. the organizing patterns are deducible from figures, in the rhetorical sense, and from the thematic roles, argument structures, and constructions in construction grammar, in the way described by Fillmore, Kay, and Goldberg. However, there are some inner theoretical problems with the assimilation I propose. This quotation from Lakoff may present an objection to my proposal:

Should it turn out that generic-level structure is exactly image-schematic structure, the invariance principle would have enormous explanatory value. It would obviate the need for a separate characterization of generic-level structure. Instead it would itself characterize generic-level structure... (Lakoff 1993: 235).

Once we have brought together the pieces of information into the blending space (complementation), the information is arranged following available patterns of meaning: completion. Some of the extant structures by which the information brought to the generic space is initially arranged may be identified with the Basic Conceptual Metaphors. This arrangement is one of the functions I am allotting to the generic space. The inner theoretical question is what the generic space is needed for—since the proverb-topic “matching” happens in the blend, the functions filled by the generic space might overlap, in my understanding, with one of the faculties of the conceptual integration process. To my knowledge, the generic space has not attracted much attention at the theoretical level in Blending Theory, since efforts are directed to describe the blending space. Therefore, a claim about the nature and function of the generic space might risk becoming obsolete in the near future, as the theory develops.

4.6.1. *Conceptual integration*

In this subsection, I reorganize my initial proverb space configuration proposal in the light of the taxonomy of cross-space mapping of counterfactual connections provided by Fauconnier and Turner (1998), “cross-space mappings operate and transfer inferences by extracting or creating common schematic structure”. This is my main point in dealing with the A+B is X type of proverbs (*ibid.*). The theoretical problem I pointed out in the previous section reflects the development of the theory itself. Because the study of cognitive aspects of language started with metaphor and analogy, much effort addressed the problem of solving event topology mapping. However, conceptual integration is a mechanism that includes, but not exclusively, metaphor and analogy or cross-space mapping in general. Cross-space mapping is considered only a minimal part of conceptual integration. Rather, in this sense, the description of conceptual integration is concerned with building and constructing new concepts and with dissociating old ones. Turner and Fauconnier (1998) argue that cross mappings “operate not just between a source and a target, but more generally between the various spaces of a conceptual integration network, including generic and blended spaces” (*op. cit.*, n. 1).

In the same place I have just quoted there are other findings relevant to this work: they make the claim of non-compositionality of analogy, which does not fall under Glucksberg classification of “direct look-up” or meaning direct retrieval from memory, since direct retrieval does not account for emerging structure. The second finding about analogy is that mapping is not merely structural, but that depends upon the specific content of the domains. This affects the working or pedagogical dichotomy between commonplaces and topics, or beliefs and shared argumentative rules I have kept throughout the paper; although implicitly and explicitly I have stated that this is only for the sake of exposition, since conceptual metaphors and GCBM partly structures the content of proverbs. The third finding is about the distinction

between the several products of conceptual projection and integration: it seems to be a matter of degree, rather than a clean-cut outcome.

The first alternative to the proverb configuration I offered in the starting section is based on the possibility of extracting inferences directly from the blending space, instead of applying the common structure gathered in the generic space as I have proposed in the starting section. The advantages of this approach will be, apart from economy of spaces, that the diverse evaluation of the proverb by the user will affect the extraction of the relevant structure. In fact, since the blend is not the “final product” anymore, as shown by the double-scope integration (Turner 2000), backward projection is also available; that is, the blend, with its newly emerged structure, can work as input again. This means that there is no single given directionality in projection (say, from inputs to blend), but that the general restrictive principles are associated with information access, viewpoint, and base (Fauconnier 1997). For my purposes, this means that I do not need to postulate a double configuration, one for the proverb and the other for the matching in conversation, and, again, a double generic space. However, at the same time, even if there is no need to do it, there is still the possibility of doing it. In other words, the generic space can work as input in the web.

These are the kinds of conceptual integration explained by Turner and Fauconnier (1998):

Table 8: Shared Topology

- 1.1. Frame network
 - 1.1.1. Frame Topology TF
 - 1.1.2. Specific Topology TS
 - 1.1.2.1. It specifies values of roles in the organizing frame
 - 1.1.3. Incidental Topology TI
- 1.2. One-sided networks
- 1.3. Two-sided networks
 - 1.3.1. Asymmetric two-sided networks
2. Unfilled shared topology networks
 - 2.1. Two-sided unfilled shared topology networks
 - 2.2. Single-framing networks
3. Metonymy (Metonymy projection constraint)
 - 3.1. One-sided shared topology network with metonymy projection
 - 3.2. Two-sided shared topology network, symmetric with metonymy projection
 - 3.3. Two-sided shared topology network, symmetric with metonymy projection and additional frame recruitment

In my reading of Turner and Fauconnier (1998), all types are subsumed under the shared topology. Shared topology means that all four spaces share the same structure. If the same shared structure organizes all four spaces, then we have a frame network. Depending on which space exports more structure to the blend we will have either one-sided or two-sided shared topology network. The topology may belong to the

frame (frame topology or TF), or it may be specific to one or some of the spaces (TS). To be specific does not mean that it cannot be exported to other spaces, but it does not have the power to structure the content of that receiving space.

A proverb structure might be thought of as a shared organizing topology. That shared organizing topology would become a frame network if the proverb were used in the same “literal” cognitive environment. Otherwise, it is better to think of it as a one-sided shared topology; that is, the topology the user extracts from the proverb is mapped onto the conversation topic, which is reorganized in the blend. For instance, one scholar is telling another colleague how s/he is helping a newcomer to his specialty, the second scholar knows that the first scholar might not be in a too secure position and says:

56. Arbola zaharraren ondoan ipintzen denean landarea, behera behar du laster arbolak. “When you put a plant next to an old tree, the tree must fall down shortly”.

In the blend, the scholar helper is the tree, and the plant is the newcomer. The organizing structure is imported from the proverb space. The generic structure will contain the relationship between the strong and the weak, specified as mentoring in the target and as plant substitution in the proverb space.

Another possibility is the unfilled shared topology network,⁹² at least for the proverbs that I have labeled *category builders by opposition*. The idea is that the generic space does not inherit any common structure from the inputs, but the inputs present contradicting or incompatible relations. For instance, a father complains about the moody instability of his teenager daughter to his partner, and his partner says “Rain and Sun [is] the weather of March”. In the blend the weather is the mood, and March is the teenager, the idea of instability is extracted from the incompatibility of the terms rain and sun, and because they are mapped onto crying and laughing respectively.

Accordingly, I shall restate the starting proverb space configuration including the reflections I have discussed above in the following way. My starting configuration assumed that meaning was built (only) in the blending space, whereas, as Turner and Fauconnier (1998) describe, meaning can be built on the web, in the configuration of the spaces involved. According to my prior calculations, the “meaning” of the proverb resides in the proverb blend, but that was of no use for understanding the meaning of the proverb in conversation. The types of proverbs analyzed are exercises in pattern completion; the completion of the exercise, which I located at the blend, is of no use, but the extracted rule is. Imagine the following series of numbers: 2, 4, 6, 8... the answer is 10, but the rule is 2: “2” is what applies to the conversation topic, and “2” is located at the generic space. In the case of “category builders by opposites”, that is, the weather of March mapped onto the mood of the teenager, it is not only the instability induced from the incompatibility that is being mapped onto the conversation topic, but also rain with tears and sun with smiles. Therefore, we need a fuller access to the relevant spaces involved in the proverb configuration.

⁹² According to my reading of Turner and Fauconnier (1998).

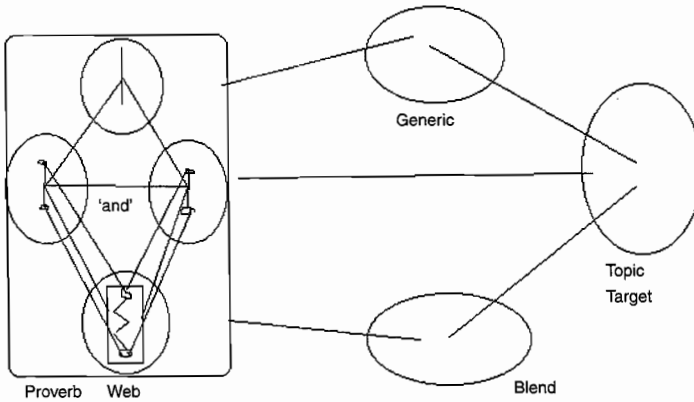

Figure 14: Proverb Space Configuration 2

The square around the proverb web symbolizes the web itself, through which access is available for any of the spaces in the topic. In this way, I solve the problem of valuable incidental topology.

It seems clear to me that this study has supposed some kind of transparency in proverbs. The transparency was intended to contest some hermetic approaches to literary and language phenomena drawn from the exoticism characteristic of old-fashioned romantic studies of “ethnic” phenomena. Nevertheless, we have to admit that human beings are able to make sense even in cases where the proverb itself is too opaque. The way we build meaning in these cases is to call on the context, bringing a new proverb configuration model to this work. In these cases, both the inputs of the proverb and the input of the context share the same generic space, and the same blending. The context input works as source input, but once the proverb has acquired a stipulated meaning, the order of spaces can be inverted.

5. Concluding comments

In this work, I present various interpretations of different occurrences of the conjunction “and” in proverbs. The results show that “and” appears in many different types of constructions, and not only in pragmatically ambiguous environments. Many environments where “and” occur are indeed constructions; that is to say, they show a fixed pattern with a conceptual structure. However “and” by itself is not enough to fully characterize most of these constructions. From these many different types of constructions, I have chosen the ones in which coordination involved analogy or cross-mapping between the items linked.

Among the simplest types, I found that the order of presentation of the linked items was important. When two objects are linked in the statement part of the proverb (not in the evaluative part), the first element is the one to be defined. I call these simplest coordination proverbs “set proverbs”.

Among the type of set proverbs, there is a special case; instead of two elements linked, there are three. In these cases, the element to be defined is always presented

in a stressed position, be it at the beginning or at the end of the sequence. The other two elements create the frame topology in which this third element is to be understood. These two elements are often seen as poles or boundaries where the element to be defined is located.

There is a complex variety of these coordinating proverbs, which I called “explanation proverbs”. In this explanation type, two seemingly independent proverbs (which are opposed to certain extent) are interconnected. “And” marks the boundary between the direction of the two pieces of advice. In the cross-mapping, there is one element upon which both pieces pivot. The spaces are asymmetric because the first space brings the topology to the blend space, the second operates the pertinent restrictions in the evaluation of that element. In these complex proverbs, “and” shifts the fictional utterer, shifts narrators, and consequently, the two proverbs stand in asymmetric spaces.

The function of “and” is parallel to that of perceiving the boundaries of an utterance in regular conversation, or linguistic *gestalt*, and it is also related to the perception of the proverb by the speaker of the language. Language is a dynamic set of interacting constructions, and a norm is a matter of accessibility to these constructions; consequently, the so-called literary phenomena of prosody and rhyme are also part of these constructions —the proof is the way proverbs and oral poetry are interconnected (probably via the constructions used in proverbs).

To sum up, among the types of proverbs that use “and” as pure coordination involving analogy, the set type builds a frame, while the explanatory type operates with a one-sided unfilled shared topology.

In the second section, I addressed the issue of the evaluation in proverbs. Many proverbs show the typology of [a + b is good]. However, we may encounter variants of the same proverb lacking the evaluative string. The evaluative string poses the question of evaluation when the string is presupposed, lacking, or the instructing direction of the proverb is based on different kinds of presuppositions, from universals to these shared by the community, which can become smaller and smaller in scope. This poses the question of the directionality of the proverb, how much the given culture where it is being used presupposes, and how universal the different appraisals or demotions can be, from Honeck’s generic ideals to Kay’s context proposition.

Using Perelman and Olbrechts-Tyteca’s concept of mind-adherence, I have reduced the mechanisms by which a proverb can create belief to two: argumentative operations and commonplaces. Among the argumentative operations, I have studied entailment and projection as part of Aristotle’s description of common proofs. The claim I am making is that in both types, enthymematic and paradigmatic reasoning, projection takes place. The projection can be studied in these cases as a transspatial operation or cross-space partial mappings. Presupposition and projection are two sides of the same coin when making inferences.

The second degree in generality of argumentative rules is what might be included in a *topica* or social use of logic along the lines of Goodwin and Wenzel. At this level also, we may place the frequent use of proportion in proverbs, and Turner’s con-

cept of schema or figure as a pattern of form-meaning pair. Commonplaces are hard to reduce to pure subject matter, because, most importantly, they are organized information. Therefore, we do not grasp only the information, but the way this information is organized or encoded. These organization patterns can be further extended to instances other than the commonplace itself.

In the third section, I studied all the occurrences of “and” in my proverb corpus, yielding an outcome of fifteen functions. Most of these functions appear in constructs that can be generalized to constructions extending the study to other language instances. My work has only pointed to the potential direction of study. There is also a need to include tools typically restricted to literary analysis: as narrative or dramatization. The intersection of these tools yields a more complete description of the constructions that, among other things, also use “and”. I have seen that the functions I have studied here interact smoothly with each other, as Fillmore and Kay (1996) point out. Interestingly, these functions can be collapsed into fewer and broader categories: enactment or quoted dramatization, temporal or modal anchorage, range *précising* or rhetorical retreat, correlation in prescriptions and conditionals, and category builders.

From these fifteen functions, the last five involve inducing a frame topology, what I call “category builders”. These include what I called set proverbs in the starting section: 1) Category builders by enumeration; 2) Consecutive-opposites category builders, where the two terms brought together are members of a sequence, and hence there is a type of opposition between them; 3) Descriptive category builders by opposites, where the two terms brought together are felt to be opposites in order to highlight what is also felt to be a contradictory behavior.

Unfortunately, the data available to me belongs to a very particular type of proverbs, that is, weather proverbs, for which the assumptions prior to analysis are too costly. There is a further distinction that should be made in these proverbs, namely, the distinction between proverbs that show the coordinated elements in the evaluation, and these that build the category to be evaluated, and the interactions between them.

In the last section I have designed a theoretical journey that gathers relevant aspects of meaning building in proverbs. I start by what I have called linguistic approaches, where the relationship between the lexical elements integrating the idiom and the meaning organized by the argument structure of the idiom-as-construction unit is studied. This is interesting, since it poses the question as to what extent a single word of an idiom is essential to the construction upon which the idiom is built in Goldberg’s unification account. At the same time, we need to answer the inconsistency that some idioms are flexible or admit a creative use, and others do not, as in Fillmore, Kay and O’Connor (1988). I then address the issue of the social context and the social situation of the proverb. The social situation of the proverb and the imaginary situation presented by it are linked by analogy or cross-space mapping in Seitel’s account. Seitel calls this *correlation*, and it brings us closer to the type of mappings we are studying. I also describe the Great Chain Metaphor as a mechanism for understanding proverbs in that particular mapping to the human environment or social situation.

I have used an overview of the conceptual base theory in order to triangulate the reference-point I am concerned with: matching at the ideational level of the instantiation phase. I propose the interpretation of Honeck's figurative meaning as generic meaning or meaning in the generic space.

Gibbs et al. (1997) is informative for the study of how we may arrange information at the generic level. I observe that much of organizational work is achieved through image-schemata, basic metaphors, and the way images can arrange and govern the mappings through the invariance principle.

Lastly, I went through the mechanism of conceptual integration using the taxonomy provided by Turner and Fauconnier (2001) to propose different types of mental space arrangements, yielding an alternative mental space configuration for proverb using coordination and analogy, and designing the way this configuration may vary.

The first alternative to the proverb configuration I offered in the starting section might be based on the possibility of extracting inferences directly from the blending space, instead of applying the common structure gathered in the generic space as I propose in the starting section. The advantages of this approach are, apart from economy of spaces, that the diverse evaluation of the proverb by the user will affect the extraction of the relevant structure. In fact, since the blend is not the "final product", as shown by the double-scope integration (Turner 2000), backward projection is also available; the blend, so to speak, with its newly emerged structure, can work as input. This means that there is no single given direction in projection (say, from inputs to blend), but that the general restrictive principles are associated with information access, viewpoint and base (Fauconnier 1997). For my purposes, this means that I do not need to postulate a double configuration, one for the proverb and the other for matching in conversation, and, again, a double generic space. However, at the same time, even if there is no need to do it, there is indeed the possibility of doing it. In other words, the generic space can work as input in the web.

As far as proverb matching in conversational situations, a proverb structure might be thought of as a shared organizing topology. That shared organizing topology would become a frame network if the proverb were used in the same "literal" cognitive environment. Otherwise, we may better think of it as a one-sided shared topology; that is, the topology the user extracts from the proverb is mapped onto the conversation topic, which is reorganized in the blend.

Another possibility, still according to my reading of Turner and Fauconnier (1998), is the unfilled shared topology network, at least for the proverbs I have labeled category builders by opposition. The idea is that the generic space does not inherit any common structure from the inputs, but the inputs present contradicting or incompatible relations.

This study has presupposed some kind of transparency in proverbs. Intended to contest some hermetic romantic studies of "ethnic" phenomena. Nevertheless, human being is able to make sense even in cases where the proverb itself is too opaque. In these cases, both the inputs of the proverb and the input of the context share the same generic space, and the same blending space. The context input would

work as source input, but once the proverb has acquired a stipulated meaning, the order of spaces can be inverted.

6. Bibliography

- Altube, Seber, 1929, *Erderismos*. Bermeo (Biscay): Gaubeka Euskaltzaindia (Series: *Euskera: Travaux et Actes de l'Académie de la Langue Basque, I-IV*).
- Aristotle, *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*. Newly translated, with introduction, notes, and appendices by George A. Kennedy. New York: Oxford University Press, 1991.
- Arora, Shirley L., 1984, "The Perception of Proverbiality", *Proverbium*, 1, 1-38. Reprinted in: Wolfgang Mieder (ed.), *Wise Words: Essays on the Proverb*. New York: Garland, 1994, 3-29 and *De Proverbio: An Electronic Journal of International Proverb Studies* 1:1 (1995). URL: <http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP,1,1,95/ARORA.html> Accessed: 12/1/99.
- , 1995, "Weather Proverbs: Another Look", *DE PROVERBIO: An Electronic Journal of International Proverb Studies* 1.2. URL: http://info.utas.edu.au/docs/flonta/DP,1,2,95/WEATHER_PROVERBS.html. Accessed: Wed, 1 Dec 1999. Previously published as "Weather Proverbs: Some 'Folk' Views", *Proverbium* 8 (1991), 1-17.
- Azkue, Resurreccion M., 1947, *Euskalerriaren Yakintza: Literatura Popular del País Vasco*. V.2. Espasa-Calpe. Madrid.
- Bakhtin, Mikhail, 1953, Excerpts from *The Problem of Speech Genres*. Trans. Vern W. McGee. *Twentieth-Century Rhetoric*, 944-963.
- Baranov, Anatoliy G., 1997, "Kogniotipichnost' zhanra (The Cogniotypicality of Genre)", *Stylistyka* 6: 331-343. Excerpted from: *Cambridge Scientific Abstracts*. Database: *Linguistics and Language Behavior Abstracts*.
- Boethius's De Topicis Differentiis*. Translated, with notes and essays on the text, by Eleonore Stump. Ithaca: Corenell University Press, 1978.
- Bousoño, Carlos, 1985⁷, *Teoría de la expresión poética*. Madrid: Gredos (Series: Biblioteca románica hispánica. II, Estudios y ensayos 7).
- Brugman, Claudia, 1996, "Mental Spaces, Constructional meaning, and Pragmatic ambiguity", in *Spaces, Worlds, and Grammar*. Chicago and London: University of Chicago Press, 29-56.
- Burke, Kenneth, 1989, *On Symbols and Society*. Joseph R. Gusfield (ed.). Chicago: University of Chicago Press (The Heritage of Sociology). "Dramatistic Analysis" and "Identification", 135-176; 179-191.
- Cacciari, Cristina, 1993, "The Place of Idioms in Literal and Metaphorical World", in Cacciari & Tabossi, 1993: 27-55.
- and Patrizia Tabossi, 1993, *Idioms: processing, structure, and interpretation*. Hillsdale, N.J.: L. Erlbaum Associates.
- Carbonell, Delfin, 1996, *A Dictionary of Proverbs, sayings, saws, adages. English and Spanish*. Barcelona: Ediciones del Serbal.
- Chadwick, Henry, 1998 (1981), *Boethius: the Consolations of Music, Logic, Theology, and Philosophy*. Oxford UP.
- Cicero, *De Inventione. De Optimo Genere Oratorum. Topica*. With an English Translation by H. M. Hubbell. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press (Series: The Loeb Classical Library 386). 1993 (1949): 375-459.
- Coseriu, Eugenio, 1952, "Sistema, Norma y Habla", in *Teoría del Lenguaje y Lingüística General*. Madrid: Gredos, 1962.
- 1993, *Tipología de las Lenguas Románicas*. Lecture. Univ. of Deusto.

- Culicover, Peter W. and Ray Jackendoff, 1997, "Semantic Subordination despite Syntactic Coordination". *Linguistic Inquiry* 28: 2, 195-217.
- Eliade, Mircea, 1949, *Cosmos and history: the myth of the eternal return*. New York: Garland Pub., 1985.
- , 1952, *Images and symbols: studies in religious symbolism*. Transl. by Philip Mairet. Mission, Kan.: Sheed Andrews and McMeel, c. 1961.
- , 1956, *Mystic stories: the sacred and the profane*. Transl. by Ana Cartianu. Boulder: East European Monographs n.º 330. New York: Dist. by Columbia Univ. Press, 1992.
- Fahnestock, Jeanne, 1999, *Rhetorical figures in science*. New York: Oxford University Press.
- and Marie Secor, 1990, *A rhetoric of argument*. New York: McGraw-Hill, 2nd ed.
- Fauconnier, Gilles, 1994, *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press. MIT 1985.
- , 1997, *Mapping in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- and Mark Turner, 1994, "Conceptual Projection and Middle Spaces". UCSD Department of Cognitive Science Technical Report 9401. URL: <http://cogsci.ucsd.edu/pub/tr/9401.ps.Z>.
- Fergusson, Rosalind, 1983, *The Penguin Dictionary of Proverbs*. London: Penguin.
- Fillmore, Charles J., 1997, "Foreword". In: Kay, Paul. *Words and the Grammar of Context*. Stanford (Ca): CSLI Publications.
- , Paul Kay and Mary Catherine O'Connor, 1988, "Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone", *Language* 64:3, 501-538.
- Garai, Koldo J., 1999, "On Proverbs: A Cognitive Approach to some Basque Proverbs of the 16th and 19th Centuries". Paper written for the seminar *Figures, Schemas and Constructions*, taught by Mark Turner.
- , 2000a, "A Cognitive Approach to Some Basque Proverbs of the 16th and 19th centuries". Paper presented at *Languaging 2000*. University of North Texas, Denton. Also at the *First International Symposium of the Institute of Basque Studies (IBS)*. London-Guildhall University. July 2000. URL: <http://ibs.lgu.ac.uk/sympo/page4.html>
- , 2000b, "Trial and Endogamy in Marguerite of Navarre's *Le Miroir de l'âme pécheresse / The Glass of the Sinful Soul*". Communication read at the 9th biennial conference of the RSA "Professing Rhetoric". Washington, DC: May 2000. A written and expanded version will appear shortly in Basque: "Epaiketa eta Endogamia Nafarroako Margaritaren *Le Miroir de l'âme pécheresse*/ [Arima Bekatariaren Mirailan]". *Lapurdum* 6. Bayonne: 2001.
- , 2002, "Limurketa eta esanguraren arteko harremanak euskal atotitzetan", *Gogoia* 2-2: 227-287.
- Garate, Gotzon, 1998, *27.173 Atotitzak/Refranes/Proverbes/Proverbia*. Bilbao: Fundación Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa. URL: <http://www.ametza.com/bbk/htdocs/hasiera.htm>
- Gentner, Dedre, 1988, "Metaphor as Structure Mapping: The Relational Shift". *Child Development* 59: 47-59.
- Gibbs, Raymond W., Jr., Lise K. Strom and Michael J. Spivey-Knowlton, 1997, "Conceptual Metaphors in Mental Imagery for Proverbs". *Journal of Mental Imagery* 21: 3&4, 83-109.
- Glucksberg, Sam, 1993, "Idiom Meanings and Allusional Content", in Cacciari & Tabossi 1993: 3-26.
- Goldberg, Adele E., 1995, *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goodwin, Paul D. and Joseph W. Wenzel, 1981, "Proverbs and Practical Reasoning: A Study in Socio-Logic", in Wolfgang Mieder and Alan Dundes (eds.), *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb*. New York: Garland Publishing (Garland folklore casebooks; v. 1),

- 140-160. Reprinted by permission of the Speech Communication Association from the *Quarterly Journal of Speech*, 65 (1979), 289-302.
- Grady, Joseph Edward, 1997, *Foundations of meaning: primary metaphors and primary scenes*. Dissertation: Thesis (Ph. D. in Linguistics), University of California, Berkeley.
- , 1999, "A Typology of motivation for conceptual metaphor: Correlation vs. resemblance", in G. Steen & R. Gibbs (eds.), *Metaphor in Cognitive Linguistics: selected papers from the fifth International Cognitive Linguistics Conference, Amsterdam, July 1997*. Philadelphia: John Benjamins.
- Gurney, Craig M., 1999, "Lowering the drawbridge: a case study of analogy and metaphor in the social construction of home-ownership", *Urban Studies* 36, 10.
- Hernadi, Paul and Francis Steen, 1999, "The Tropical Landscapes of Proverbiality: A Crossdisciplinary Travelogue", *Style* 33:1, 1-20. URL: <http://cogweb.net/> Accessed: 10/12/2001.
- Honeck, Richard, 1997, *A Proverb in Mind: The Cognitive Science of Proverbial Wit and Wisdom*. Mahwah, New Jersey: LEA.
- Jamieson, Kathleen M., 1975, "Antecedent Genre as Rhetorical Constraint", *Quarterly Journal of Speech* 61:4, [406]-415.
- Juaristi, Patxi, 1996, "Esaera Zaharren Azterketa Soziologiaren Ikuspegitik". *Euskera* 41:3, 799-820.
- Kalzakorta, Jabier, 1996, "Euskal Atsotitz-Bildumak" (Collections of Basque Proverb), *Euskera* 41: 3, 611-640.
- Kay, Paul, 1983, "Linguistic Competence and Folk Theories of Language: Two English Hedges", in *Words and the Grammar of Context*. Stanford: CSLI lecture notes. n° 40. Leland Stanford Junior University. Stanford, 1997, 133-143.
- , 1987, "Three Properties of the Ideal Reader", in *Words and the Grammar of Context*. Stanford: CSLI lecture notes, 1997.
- , 1997, "Construction Grammar", in *Words and the Grammar of Context*. Stanford (Ca). CSLI, 1997: 123-131. Originally in J. Verschueren, J.O. Östman & J. Blommaert (eds.), *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: Jon Benjamins, 1995.
- and Charles J. Fillmore, 1996, "Grammatical Constructions and Linguistic Generalizations: the *What's X doing Y?* Construction". URL: <http://www.icsi.berkeley.edu/~fillmore/WXDY2/wxdy.html>. Accessed: 2/1/99.
- Krikmann, Arvo, 1985, "Some Additional Aspects of Semantic Indefiniteness of Proverbs", *DeProverbio.com*, 5:2 (1999). URL: <http://www.deproverbio.com/Dpjournal/DP,5,2,99/KRIKMANN/INDEFINITENESS.html>. Accessed: 12/21/99. Previously published in *Proverbium* 2 (1985): 58-85.
- Kuusi, Matti, 1998, "Basic Images and Formulae", in *De Proverbio: An Electronic Journal of International Proverb Studies* 4, 1. URL: <http://www.deproverbio.com/Dpjournal/DP,4,1,98/KUUSI/IMAGES.html> Accessed: 3/7/99 5:52 PM. Reprinted from *Mind and Form in Folklore. Selected Articles of Matti Kuusi*. Ed. by Henni Hömaki. Studia fennica. Folkloristica 3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1994, 142-144.
- La Ramée, Pierre de, *Dialectique* (1955). Edition critique avec introduction, notes et commentaires de Michel Dassonville. Genève: Librairie Droz, 1964.
- Lakarra, Joseba A., 1996, *Refranes y Sentencias (1596): Ikerketa eta Edizioa*. Bilbao: Euskaltzaindia. (*Proverbs and Sentences (1596): Research and Edition*. Bilbao: Academy of the Basque Language.
- Lakoff, George, 1993, "Contemporary Theory of Metaphor", in Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge UP.
- , 1987 (1990), *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago. Univ. Press.

- and Mark Turner, 1989, *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago: Chicago UP.
- Lancre, Pierre de, 1612, *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons: où il est amplement traité des sorciers et de la sorcellerie*. Introduction critique et notes de Nicole Jacques-Chaquin, Paris: Aubier, 1982.
- Lanser, Susan S., 1992, *Fictions of Authority: Women Writers and Narrative Voice*. Ithaca & London: Cornell UP.
- Larringan, Luis Mari. "ETA/EDO: alderdi semantiko eta pragmatikoak". Communication in: *Euskararen Semantika eta Pragmatika jardunaldiak*. Institute for Logic, Cognition, Language and Information. 2002, November 29th. <http://www.sc.ehu.es/ilwlaanj/jardunald02XI29.htm>.
- Lewis, Michael, 1993, *The Lexical Approach: The State of ELT and a Way forward*. Language Teaching Publications.
- Litovkina, Anna Tóthné, 1997, "Perception of proverbs and familiarity with them. Figurativeness as one of the most powerful markers of proverbiality", in Irmengard Rauch and Gerald F. Carr (eds.), *Semiotics around the World: Synthesis in Diversity. Proceedings of the Fifth Congress of the International Association for Semiotic Studies, Berkeley 1994*. Berlin: Mouton de Gruyter, [215]-218
- Lloyd, G. E. R., 1966, *Polarity and Analogy: Two types of Argumentation in Early Greek Thought*. Cambridge Eng.: University Press, 1971, c1966.
- Locke, John, 1997, *An Essay Concerning Human Understanding*. Edited by Roger Woolhouse. Penguin Books.
- Mandelblit, N., 1997, "A Grammatical Blending account of Hebrew *Binyanim*", in *Grammatical Blending: Creative and Schematic Aspects in Sentence Processing and Translation*. PhD Dissertation. UCSD, 44-63.
- Mitxelena, K., 1988, *Sobre Historia de la Lengua Vasca* (2 vol.), J. A. Lakarra (ed.), Supplements of *ASJU* 10, Donostia-San Sebastián.
- Oakley, Todd V., 1995, *Presence: the conceptual basis of rhetorical effect*. Thesis (Ph. D.), University of Maryland at College Park.
- , 1998, "Conceptual blending, narrative discourse, and rhetoric", *Cognitive Linguistics* 9:4, 321-360.
- , 1999, "The Human Rhetorical Potential", *Written Communication* 16:1, 93-128.
- Pagola, R. M. et al. (eds.), 1992, *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak, Bizkaiera*, (Manuscripts from the Bonaparte Collection, Biscayen Dialect). 1st volume. University of Deusto, Institute of Basque Studies. Bilbao.
- Perelman, Chaim and Lucie Olbrechts-Tyteca, 1971, *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Translated by John Wilkinson and Purcell Weaver. Notre Dame and London: University of Notre Dame. 1971 1969. Originally published as *La Nouvelle Rhétorique: Traité de l'Argumentation*. PUF. 1958.
- Pfeffer, Wendy, 1997, *Proverbs in medieval Occitan literature*. Gainesville: University Press of Florida.
- Ricoeur, Paul, 1975, *La métaphore vive*. Paris: Seuil (Series: L'Ordre philosophique).
- , 1996, "Introduction: The Symbolic Function of Myths", in *Philosophy, Religious Studies, and Myth*. New York: Garland Pub. (Series: Theories of myth. 3), 327-340.
- Seitel, Peter, 1969, "Proverbs: A Social Use of Metaphor", in Wolfgang Mieder and Alan Dundes (ed.), *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb* (New York: Garland, 1981), 122-139. Reprinted from *Genre*, 2 (1969), 144.
- Sørensen, Jesper, 2002, "Piercing dolls and burning hair: Conceptual blending in magical rituals". Paper presented at *The Way We Think: A Research Symposium on Conceptual*

- Integration & the Nature and Origin of Cognitively Modern Human Beings*. University of Southern Denmark, Odense, August 19-23, 2002.
- Song, Jae Jung, 1996, *Causatives and Causation: A Universal-Typological Perspective*. London: Longman.
- Sweetser, Eve, 1990, *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge UP.
- , 1995, "Metaphor, mythology and everyday language", *Journal of Pragmatics* 24:6, 585-593.
- Stump 1998 = *Boethiu's...*
- Sweterlitsch, Richard. "Reexamining the Proverb in the Child Ballad". URL: <http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP,5,2,99/SWETERLITSCH/BALLAD.html>. Accessed: Wed, 01 Dec 1999.
- Tapia, J., R. Ordorika & B. Martinez, 1997, *Hiru Truku II*, Nuevos Medios, Madrid.
- Toulmin, Stephen, 1958, "The Layout of Arguments", in *The Uses of Argument*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, Mark, 1987, *Death is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*. University of Chicago Press.
- , 1988, "Categories and Analogies", in David H. Helman (ed.), *Analogical Reasoning: Perspectives of Artificial Intelligence, Cognitive Science, and Philosophy*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 3-24.
- , 1991, *Reading Minds: the Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- , 1996, *The Literary Mind*. New York: Oxford UP.
- , 1998, "Figure", in Cristina Cacciari, Ray Gibbs, Jr., Albert Katz, and Mark Turner, *Figurative Language and Thought*. New York: Oxford University Press (series: *Counterpoints: Cognition, Memory, and Language*). URL: <http://www.wam.umd.edu/~mturn/WWW/figure.WWW/fcframe.html>. Accessed: 03/21/99.
- , 1999, "Forging Connections", in C. Nehaniv (ed.), *Computation for Metaphors, Analogy, and Agents*. LNCS 1562, 11-26.
- , 2000, "L'imagination et le cerveau", conference given at the Collège de France, 11, place Marcelin-Berthelot, Paris 5e, tuesday 6th, June, 2000. URL: <http://www.inform.umd.edu/EdRes/Colleges/ARHU/Depts/English/englfac/MTurner/cdf/cdf1.html>. Accessed: 6/7/2000.
- , 2001, *Cognitive Dimensions of Social Sciences*, Oxford Univ. Press.
- and Gilles Fauconnier, 1995, "Conceptual Integration and Formal Expression". URL: <http://www.uoregon.edu/~rohrer/turner.htm> Accession: 2/16/99. Mark Johnson (ed.), *Journal of Metaphor and Symbolic Activity*, 10:3.
- , 1996, "Blending as a Central Process of Grammar". URL: <http://www.wam.umd.edu/~mturn/WWW/centralprocess/www/centralprocess.html>. Accession: 4/27/99. Expanded web version of "Blending as a Central Process of Grammar", in Adele E. Goldberg, (ed.), *Conceptual Structure, Discourse, and Language*. Stanford: Center for the Study of Language and Information (CSLI), distributed by Cambridge University Press, 113-129.
- , 1997, "A Mechanism of Creativity", URL: <http://www.wam.umd.edu/~mturn/WWW/mechanism.html>. Accession: 9/15/98. *Poetics Today* 20:3, 397-418. URL: http://muse.jhu.edu/journals/poetics_today/v020/20.3turner.html.
- , 1998, "Conceptual Integration Networks" (expanded web version, 10 February 2001). URL: <http://www.inform.umd.edu/EdRes/Colleges/ARHU/Depts/English/englfac/MTurner/cin.web/cin.html>. Accessed: 3/22/2001. Reedited from *Cognitive Science*, 22:2, 133-187.
- Van Eys, W. J. (ed.), 1996, *Proverbes Basques-Espagnols. Refranes y Sentencias comunes en Bascuence, declaradas en Romance. Réédités d'après l'édition de 1596 conservé a la Bibliothèque de Darmstadt par W.J. van EYS*. GenPve et Bale, Georg & C1. Libraires Éditeurs.

-
- Weaver, Richard M., 1953, "Edmund Burke and the Argument from Circumstance", *The Ethics of Rhetoric*. Davis (CA): Hermagoras Press, 1985, 56-84.
- Yankah, Kwesi, 1986, "Proverb rhetoric and African judicial processes: the untold story", *Journal of American Folklore* *bi*bl. 99, 280-303.

Catechima laburra, zubereraren ezaugarri fonologikoen lekukoa

Pello Agirre Sarasola
(UPV-EHU)

Abstract*

In this paper we propose a phonological analysis of the souletin writer Belapeire's Catechima laburra {"Short Catechism"} (1696), which seems reliably to reflect many phonetic traits of his dialect, as shown by the comparison with other texts, mainly from the XVII and XVIII centuries. This research is based on three previous works (see Agirre 1997): an exhaustive description of spellings, a critical edition of the catechism, and a vocabulary collecting all the words employed in it. Our aim being to complete the information offered by Mitxelena in his Fonética Histórica Vasca {"Basque Historical Phonetics"}, we will deal with u > ü, o > u, au > ai and eu > ei changes, with ei/ai alternations, with accommodation phenomena derived from vowels in hiatus, with palatalization, aspiration, sibilant neutralization after n and l, voiced fricative sibilants, trills, and so on.

We will take into account that spelling is often preservative and, therefore, it does not always match phonetics. Moreover, written language has its own features, which make an important difference between written and spoken language. So, it is fundamental for us to determine exactly the frequency of variants and of all the words in general. Finally, although doing assessments of earlier language stages may be a dangerous task, it would certainly be a more dangerous one if we look at present-day geographical distribution of linguistic features as if it could be immutable.

* Doktore-tesia 1996an amaitu genuen. Artikulu hau tesiko hirugarren kapitulua da, zerbait moldatua: sarrera eta ondorioak hobetu eta testu osoa orraztu dugu; guk tesia bukatuz geroztik ondu diren azterlanak ez ditugu erabili hobetze horretan, OEH-ren azken liburukiak —XIV.a artekoak— eta I. Caminoren tesia izan ezik. Eskerrak emango dizkiogu hainbat laguni: Andolin Eguzkitzari, zuzendari fina izateagatik; Bittor Sarasolari, informatika arloan etengabe laguntzeagatik; Iñaki Mozosi, *Jean de Paris* pastoralaren gaineko tesia eta eskuizkriburik zaharrenaren transkripzioa uzteagatik; Ane Loidiri, *Sainta Catherina* pastoralaren transkripzioa eskuratu digulako; Gidor Bilbaori, *Edipa*-ren testua eta hango forma guztien indizea uzteagatik; Koldo Zuazori, Larrasqueten hiztegia eskuratzeagatik; Paskual Rekalderi, artikulua irakurri eta guri itzuritako hutsegiteak atzemandeagatik; E. Jaurlaritzako Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailari, emandako dirulaguntzazagatik; J. Lakarra editoreari; eta, azkenik, Mariani, azken hilabete hauetan berriz ere filologian murgiltzen uzteagatik.

0. Atarikoa¹

1. Artikulu honetan, *Catechima laburra* (1696) testuaren azterketa fonologikoa egingo dugu, ahalaz XVII. mendearen amaierako zuberera mintzatura hurrantzeko. Ahal den neurrian sinkronia hura deskribatzea da, berez, gure xederik behinena. Gero, bazter euskalki horren fonologiaren historia ontzeko, honako saio hau hobetu eta garai orotako testuak ikuskatu beharko dituzte hizkuntzalariek; elkarren segidako sinkroniak erkatu eta jazo diren aldaketez jabetu. Alabaina, zubereraren azterketa diakroniko osoa egiteko, jakina, aldakuntza fonologikoez gain, morfologikoak, sintaktikoak eta lexikoak jorratu beharra dago.²

2. Mitxelenaen *Fonética Histórica Vasca* izan da gure oinarria. Azterlan horren egi-tura, gai hurrenkera eta azterbideak atxikita, Errenteriako irakaslearen lana osatu eta argitasun berriak ekarri nahi izan ditugu, tesiko corpusean ez baitzuen Belapeireren katixima sartu; gehiketen eta zuzenketen eranskin luzean baliatu zuen soilik. Gainera, zuberera zaharraren lekuko batzuk —eskuratzeko zailak, orduan eta orain— ez zituen aztertu. Bustiduraren sailean, Lourdes Oñederraren tesiari jarraiki gatzazkio (1990). Terminologiari dagokionez, ikerlan horretatik eta Pello Salabururen tesi-tik (1984) hartu ditugu hitz egoki ez gutxi: *aurkakotasun* (gazt. *oposición*), *bustigai*, *irristari* ('bokalerdia eta kontsonanterdia'), *ozen* (gazt. *sonante*), *txandakatze* (gazt. *alternancia*)...

Neogramatikoen eta estrukturalisten tresnak erabili dituen testu aztertzaile baten lana duzu, irakurle, eskuetan. Zuberera zaharraren ikerketa fonologikorako oinarri bat eman nahi izan dugu; hots, gramatika sortzailearen eta eredu berriagoen baliabi-deak ere eskatzen dituen ikerketarako abiaburua ezarri. Oñederrak gogoeta erazkoa egin du filologoen eta hizkuntzalarien arteko lankidetzaren gainean: euskara azter-tzeko, noraezkoa da linguistikaren eta filologiaren auzolana, eta ezin da egin hiz-kuntzalaritza seriorik filologiarik gabe; euskararen historia neurri handi batean testuetan dagoenez, filologoek badute euskal linguistikan esatekorik (1990: 11-12).

3. Hainbat aldaera sinkroniko ulertzeko eta, oro har, aldakuntza fonologikoak zehaztu eta azaltzeko, hitzen etorkia eta historia ezagutu behar dira sarritan. Etimologien alorrean, *DEV* hiztegiko proposamenen artean (Agud eta Tovar 1988-), batik bat Mitxelena eta Corominas irakasleek zehazturiko etimoak hartu ditugu aintzako-

¹ Agirre 1998a eta 2001 artikuluetako 1. oin oharrean, laburdura askoren azalpena dator. Horiezaz gain, gogoan har beste hauek ere: *Apoc* = *Apokalipsa*, Intxauspe; *CibG* = *Ciberouco Gutbuna*; eg. = eguzkialdean; Err. = erronkarieraz; err. = erromantzez; *Her* = *Heren-ordreco escu libria*; *Med* = *Meditacioniac*; mend. = mendebaldean; Zar. = zaraitzueraz.

Gogoratu *S* eta *Z* erabiltzen ditugula ahostunak irudikatzen: *arroSa*, *plaZer*. Azterlan honetan, Belaren adibideen alboko zenbakiak atsoitzaren zenbakia adierazten du. Pastoraletako hitzen albokoak, berriz, ahapaldiarena. *Sainta Catherina*-ko etsenplu guztiak A eskuizkribukoak dira (XIX. mendeko lehen herena). *Jesus-Kristen Ebanjelio saintia Sen Mathiuren arauera* eta *Apokalipsa* lekukoei dagokienez, Intxausperen hitzen ondoan kapitulua eta txatala datoz.

Azkenik, zuzenketa batzuk. "Belapeireren grafiak" artikuluan, *s* luzea ipini beharrak akats batzuk ekarri ditu 331. orrialdean: 3. lerroko *s* horiek *f*-ren itxura dute; 14. lerroan, geziaren orde marratxoak egon beharko litzateke; azken oin oharrean, 3. lerroan *s*-ak ez daude kurtsibako moldean jarrita *hassi* adibidean. 357. orrialdean, 2. lerroan 1998a behar luke.

² Aztertzaileek ordu arte zubererari buruz esandakoak ederki bildu zituen Zuazok (1989b).

tzat, Larrasquetek bere hiztegian (1939) seinatzen dituen jatorriekin batera. Gaztelaniarako, Corominasen eta Pascualen *DCECH* dago eta frantseserako, berriz, Meyer-Lübke, A. Dauzat, Walther von Wartburg eta beste batzuen maisulanak, baina gure jardunean gaskoiaren —bereziki, biarnesaren— hiztegi historiko baten eta hiztegi etimologiko baten premia sumatu dugu, orenen gainetik.

Biarnesa gaskoiaren baitan kokatu ohi da, Biarnoko hizkerari lotzen ahal zaizkion ezaugarri guztiak ezagunak dira-eta Gaskoiniako beste leku batzuetan ere. Gainera, nahiz eta hiztunek uste izan biarnesez, landesez... mintzo direla, Biarnoa, Landak edo Bigorra ez dira hizkuntz eremuak. Michel Grosclaudek dioen legez:

Si on voulait donc distinguer dans l'ensemble gascon des sous-ensembles, il ne faudrait sans doute pas dire: *landais, béarnais, bigourdan*, mais il faudrait vraisemblablement distinguer un gascon pyrénéen caractérisé, entre autre, par l'article défini (*eth, era*), un gascon de la *ribèira garonesa* caractérisé entre autre par des conjuguaisons se rapprochant de celles du languedocien, et un gascon central. En ce qui concerne le parler béarnais, il ne représente pas une division naturelle dans l'ensemble gascon (in *PDFO* 13).³

Guztiarekin ere, tradizioari jarraikiz, lan honetan *biarnes* terminoa usatuko dugu zubererari mailegu mordoa eman dion hizkera hori izendatzeko. Halako maileguen ugaritasunaz jabetzeko, aski da Larrasquetek seinalatu dituen etimoei so egitea. Hori dela eta, ezinbestekoa dugu hitz gaskoiek Biarnoa eta —biarnesa, noski, zuberotar asko eta askoren bigarren mintzaira izan denez— Zuberoan menderik mende zer itxura izan duten jakitea, hau da, lurralde horietan zer aldaera erabili diren ezagutzea. Handik eta hemendik hartutako mailegu "espainol" ugari ere baditu zubererak eta, beraz, premiazkoa dugu eguzkialdeko euskalki hori ukitzen duten erromantze guztien ezaguera sakon-sakona eskuratzea.

4. Adibideak jatorrizko grafian eman ditugu batzuetan, eta egungoan besteetan, komeni zen bidea hautaturik kasu bakoitzean. Idazkera modernoak, esaterako, leku-koak bateratzen uzten digu, argitasunaren mesedetan: "Bp, Gèze eta Lrq *belharikatü*". Azalpena arintzearren, Belapeireren adibideak sarri askotan ezarri dira gaurko moldera aldatuta, orrialde zenbakirik gabe eta, inoiz, atzizkiak edekirik. Bestalde, idazkera zaharra ezin utzitzeko begitantzen zaigu, grafiak bereziak (*Erresuma*), zalantzazkoak (*artçain, çoin*), formaren osaera erakutsi nahi dutenetakoak (*bauxliac*) edo etimologikoak (*humilitate, adventu*) direnean.⁴

5. Jakina denez, Oihenart eta Tartas idazle zuberotarrek hizkuntz eredu zabalak erabili zituzten, Iparraldeko hiru euskalkietako baliabideak hartuta, hain lagun

³ Izan ere, Gaskoinian diren zatiketa handiek Biarnoa bera ere zatitzen dute. Esaterako, femeninoaren bukaera Gaskoiniako mendebalde osoak [œ] ahoskatzen du eta ekialdeak [o], eta bi ebakera horien arteko mugak Biarnoa erdibitzen du. Biarnoko hegoalde osoan Pirinioetako artikulua (*eth, era*) baliatzen da, Bigorrako ibarretan eta Aranen legez. Gaskoia, berriz, okzitanieraren lau dialekto handietako bat da, *languedocien, nord-occitan* eta *provençal* hizkerak bezala. Okzitaniera deskribatzeko, beste sailkapen batzuk ere proposatu izan dira, jakina (ikus, esaterako, Tagliavini 1981: 559).

⁴ Adibide guztiak era batean —denak jatorrizko idazkeran edo denak egungoan— emateko saioak egin ditugu, baina erdiko bide hau iruditu zaigu egokiena. Gure idazlearen adibideak zer orrialdetan agertzen diren jakiteko, Belapeireren Hiztegitira jo ahalko du irakurleak, argitaratzen denean.

gutxiko Zuberoa hartatik kanpo ere irakurleak harrapatu nahian, beharbada. Gogorra, bestalde, Oihenartek *Notitia*-n, euskal gramatikari buruzko atalean, zuberera arbuia eta lapurtera goratu zuela eta eredutzat azken horixe hartu. Horra XVII. mendean lapurterak Zuberoan zuen ospe onaren erakusgarria (Zuazo 1989b: 613).

Bestalde, Zalgizeren atsotitzak ere ez dira, inola ere, zubereraren lekuko zuzenak. Ez gara orain frogatzen hasiko, baina urteotako irakurketek garbi asko ikusarazi digute hori. Belapeirek, aldiz, zubereraz izkiriatu zuen, irakurleria zehatz batentzat: zuberotarrek eta ez beste inork irakurri, entzun eta ikasteko zen haren eskuliburua. Oloroeko elizbarrutiaren alderdi euskaldunerako —Zuberoarako— ondu zuen kati-xima: “Çuberoa Herrico Uscaldunen eguina” dio izenburuak. Oroit gaitezen bailara edo eskualde bakoitzeko mintzamoldeari egokitutako dotrinak bultzatu zirela katolikoaren artean (Rementeria 1975: xx) eta barrutian barrutiko liburuñoa irakasteko agintzen zutela apezpikuek, zorrozki agindu ere. Horrenbestez, Belapeirek bazekien hobe zuela zuberera hutsean jardun.

Sohütako erretoreak, baina, Zuberoako zer herritako edo zer eskualdetako hizkera erabili zuen? Badakigu, konparazio baterako, Juan Antonio Mogelen bizkaiera idatzia Markina aldeko ebakeran oinarritzen dela eta grafiek frankotan —baina ez beti— alderdi horretako fonetismoak irudikatzen dituztela (Altzibar 1992: 27). Belapeirez ezingo dugu halakorik esan, harik eta norbaitek Zuberoan herriz herriko lan zehatzak egin arte.

Larrasquetek eta beste ikertzaile batzuek esan izan dute zuberera euskalki homogeneo samarra dela, baina, zernahi ere den, bi eskualde bereizi dituzte: hegoaldeko lurralde menditsua —Basabürüa— eta iparraldea —Pettarra—. Fonologiaren esparruan, ezberdintasun apur batzuk seinatu dira. Hasteko, $ú + a > ú$ eta $í + a > í$ asimilazioak usuago egiten dituzte pettarrek, basabürütarrek baino; azken fonetismo horretaz eta horren kokapen geografikoaz mintzo zaigu Gèze:

ia se prononce comme en français, mais en appuyant généralement sur l'i. Dans une partie de la Soule (pays de Mauléon et de Barcus) on prononce cette diphtongue dans certains mots comme s'il n'y avait qu'i (1873: 3).

Bigarrenik, bokalarteko dardarkari bakunaren galera biziagoa eta denboran lehenagokoa izan da Pettarrean, Basabürüan baino; eta, bestalde, hegoaldeko hizkeretan hobeto eutsi zaio *rr* kontsonantearen jatorrizko ebakerari. Bukatzeko, *jin züü, eder tüük...* tankerako laburtzapenak iparraldean arruntak eta araukoak diren bitartean, aldaera osoak usatzen dituzte Basabürüan: *jin düzüü, eder dütüük*. Zuazok dioen legez (1989b: 644), iparraldea berritzaileagoa da; ipar-ekialdeko hizkerak —Barkoxe, Ospitalepea, Jeruntze eta Eskiulakoek— izan dute bilakaerarik lasterrena (Larrasquet 1934: 42).

Ez dakigu XVII. mende amaieran nolakoak ziren zubereraren bi eremuetako hizkerak, baina Belapeire Sohütako erretorearen idazlanean ez dago Pettarreko ezaugarri fonetiko horien aztarrenik. Hurrengo mendeko testu batzuetan, azken laburtzapen horien adibideak azaltzen dira inoiz edo behin: Maytie *behartugun gracien {...} jardies-teco* (99), *behartugu* (98, 104); *OthoiCant: urbencentu penac* (88); Ressegue *eçariventu* (36), *edirenen tugun* (12), *eman tugun* (15), *ceinbaraturen-tu* (35); Mercy *khantatcen tuye* (14),

visitaturen tuye (42). Azken bi idazle horiek Eskiulako bi haurridegoren araudiak euskaratu zituzten.⁵ Belapeire Zuberoa gutzirako ari zen eta, oro har, zuberera osokoak ziren ahoskera fenomenoak irudikatzea komeni zitzaion.⁶ Bestalde, anarteraino idatziz oso gutxi erabilitako euskalki batean jardutea egokitu zitzaion, eta, bide-urratzailea izanik, hamaika buruhauste sortuko zizkion idazteak, paperean zer ebakera eta ezau-garri jasoko zituen erabaki behar izan zuelako, besteak beste.

6. Liburu inprimatu bat dugu esku artean eta badakigu halakoak, eskuarki, landuagoak izaten direla eskuizkribuak baino. Horren ondorioz, komunzki zalantza eta bitasun gutxiago izan ohi dituzte, eta fonetismo batzuk gutxiagotan azaltzen dira horietan testu argitaragabeetan baino. Bestalde, moldiztegiko hutsegiteak eta aldaera fonetikoak bereizi beharra dago. *Catechima laburra* Pauen ezarri zuten moldezko letretan, eta tipografoek —ziurrenik, euskaraz ez zekiten langileak— guk nahi baino kopia errakuntza gehiago egin zituzten. Idazki horren edizio kritikoa adalatu dugu eta okerrak atzematen ahalegindu gara, baina argikizun daude oraindik ere forma ilun batzuk. Esate baterako, ez dakigu <uduki> (II 13) bakar eta, *ediiki* askoren artean dagoenez, bakartu hori hutsegitea den ala **idiiki* formatik asimilazioz eratorritako aldaera den; cf. Uztarrozeko *uduku*.

7. XVII. mendeko ezaugarri fonologikoen berri izateko, testu bat darabilgu, baina jakin badakigu grafien eta ebakeraren arteko egokiera ez dela osoa. Lehenik, idatzia kontserbatzaileagoa da ahozkoa baino: mintzoa aldatu egiten da, baina batzuetan ortografia zaharrak beti bat segitzen du. Hori izan daiteke, esaterako, Belapeirek *non*, *honla* idaztearen arrazoieta bat. Bigarrenik, latin alfabetoa ez zen zeharo proposa erromantzeen fonemak irudikatzeke, eta latin hizkuntzei orpoz orpo jarraitzeak ez dio maiz euskarari onik egin. Belapeirek, adibidez, [ph] emateko ez du eskumenean grafia egokirik, eta uko egingo dio *p* / *ph* bereizketa adierazteari. Gainera, grafia anitz ez dira fonologikoak. Batzuk etimologikoak dira, eta orduan xedea ez da ebakera jasoztea, ezpada maileguen jatorrizko itxura atxikitzea edo hitz zaharren osaera erakustea.

Mitxelenak esan bezala, noraezekoa da ezagutzea, “eta errotik bururaino ezagutu, orduko, lehenago eta geroagoko idazleak; grafia moldeak, letra bakunak edo letra multzo bakoitzak zer adieraz zezakeen igertzen ez badiogu, ez baitugu gauza zuzenik aterako gure edizioetan” (*MEIG* IV 79). Lan zehatz hori ezinbestekoa da testu kritikarako, bai, baina are ezinbestekoagoa fonologia historikoa landu nahi duenarentzat. Autore zaharrek, letrak paperean ezarri zituztenean, eskueran zer eredu eta buruan zer irizpide zituzten jakin ezean, nekez harrapatuko ditugu haien denborako hainbat gauzatze fonetiko. XIX. mendean, Intxauspek Bonaparteri igorritako gutunetan, honako azalpen hauek ditugu, idazle horren irizpideen erakusle garbiak (in Irigoien 1957):

⁵ Hona beste etsenplu batzuk. *Sainta Catherina: behar tugu / ezpiritiac arbintu* (298). *Med: desirac oro mortificatu behar tuçu* (21). *CatS: Gincouac ikhousten tia gaiça guciac?* (1860: 2). *CibG: maradicatcen tuçun dohacabe bourac* (12). *Maiatza: ervanen tie* (11). *Her: defendatcen tu* (10). *Ciberouco gurbuna* testuan behin eta berriz agertzen dira horrelako laburtzapenak.

⁶ Belapeire Zuberoako bikario jenerala izan zen eta kargu horrek lurralde hartako apez eta fededun askoren, azken buruan hizkera askoren, ezaguera erdiestera eroango zuen, ezinbestean. Davanten iritziz (1996: 66), hark darabilen euskara ez da dena xoko barekoa —ez Basabürütkoa, ez Pettarrekoa—, hizkera guztiez bat egin baitu, erdiko bide zabala harturik eta bidexkak bazter utzirik.

Le tremblement de terre se dit *lubicara* ou *luikhara*; après avoir écrit d'abord *lubicara* j'ai cru devoir donner la préférence à *luikhara*, parce que je crois que cette prononciation est plus générale et que l'étimologie des mots est mieux caractérisée pour le souletin *lur-ikhara* (183).

Dans *oubouinkeriez*, le *n* ne s'entend guère mouillé; je crois qu'il est mieux cependant de l'écrire avec *ñ* mouillé parce qu'on dit *oubouñ*, *oubouña* (211).⁷

Palatalizazioa aztertzen duenak gogoan izan beharko du Intxausperen —eta bes-teren— jokamolde hori. Beraz, fonologia historikoak premiazko ditu aztura ortografikoen azterketa historiko aberats eta xehe-xeheak. Gure ikerlan hau egin ahal izateko, baitezpadakoa izan da Belapeireren grafiak al bait zehazkien arakatzea. Aldizkari honetan berean eman genuen haren grafien deskribapena (Agirre 2001). Fonologiari buruzko artikulua hau beste haren osagarria denez, aurrena ortografiari buruzkoa irakurtzea hobe, ezen sail batzuetan (*o* > *u* itxiera datorkigu burura) lehen artikulua hark ditu *Catechima*-n bildutako adibideak. Horregatik irakurlea lan hartara igorriko dugu usu aski (“ikus grafiak”).

8. Iraganeko hizkuntz egoerak (gazt. *estados de lengua*) ezagutzeko, hau da, hizkuntza baten historiako aurreko faseen berri izateko, testuetara jotzen dugu, ezinbestean. Baina, jakina, diferentzia nabarmenak daude hizkuntza idatziaren eta mintzatuaren artean. Ezaugarri estilistiko berekiak eta askotariko usadio ortografikoak ditu idatziak. Testuek jasotzen dutena baino askozaz ere aberatsago, nabarrago eta aldakorragoa da erkidego edo komunitate oso baten eguneroko hizketa. Theodora Bynon-ek esan duenari gagozkio:

En estos casos [idazkiekin lan egiten dugunean], sólo podemos conjeturar la distancia que separa la forma de la lengua de los textos de la realidad subyacente. Además, la lengua de este tipo de textos escritos por norma es de hecho el producto de una carga considerable de formalización, de modo que el lingüista se ve obligado a trabajar con datos bastantes uniformes, que, inevitablemente, le conducirán a una descripción sincrónica igualmente uniforme (1981: 17).

Frantsesek edo ingelesak, esate baterako, data zehatzeko testu diatopiko franko dituzte dialektologia diakronikorako. Guk, ordea, zubererazko testu zahar gutxiegi ditugu, eta ezinago urriak dira, halaber, garai bateko hizkuntz ezaugarriak buruzko iruzkin edo lekukotasunak, Intxauspe kalonjeak Bonaparteri gutunetan igorri zizkion argibideen gisakoak. Arrazoi osoa du Oñederrak: dokumentazio eta lekukotasunik ezagatik, ez da beti erraza jakiten zer garaitan eta noizdanik diren emankorrek euskarazko bilakabide fonologikoak (1990: 76). Nahi genuke guk ere Biedermann-Pasques batek eskumenean duen aberastasuna izan: hark, Frantziako XVII. mendeko joera ortografikoak jorratzeko, orduko autoreek ortografiaz eta ebakeraz idatzitako hogeita bi idazlan darabiltza, besteak beste (1992: 379).

⁷ Bonapartek *biltze*, *sortze*, *baritzen* paratu zuen eta idazkera hori ez zen Intxausperen gogobetekoa: zuberotarrak nahiago zuen *ic* grafia, forma horietan hitzoinak ez duelako *z* eskatzen. Kalonjearen iritziz, *gaitzetic* eta *aphezec* formatan, bai, zilegi da *z* idaztea, hitzoinak *gaitz* eta *aphez* direlako (177).

9. Belapeireren grafiak “irakurtzeko”, ezin utzizkoa zen ahalik eta lekuko gehien ezagutzea. Azterketa fonologiko honetan, *Catechima*-ko adibideetatik abiatu gara, baina hainbat ezaugarri fonetiko azaltzean —hala nola, *o* > *u* itxiera, bustidura, *s* eta *z* ahostunak edo ozenen ondoko txistukariak— zubererazko beste idatzi batzuetan aurkitutakoa ere zehatz eman dugu. Gogo onez egin ditugu irakurraldi luzeak, Maisterren liburu mardul bikainean barrena, esaterako, bai eta material asko batu ere ibilaldi horietan; baina, hargatik, hau ez da zuberera zahar osoaren azterketa.⁸ Izan ere, buruen buruenik, beharraren arabera hartu eta ekarri ditugu hona beste izkribuetako gaiak; lekuko hauetakoak, bereziki:

XVI. mendea

- Leizarragak Itun Berriaren ondoren ezarritako hiztegiñoa: “Çuberoaco Herrian vsançatan eztiraden hitz bakoitz batzu hango ançora itzuliac” (1571).

XVII. mendea

- Jacques de Belaren atsotitzak.
- Oihenart, “Neurtitz hautako hitz bekanen adigarria” (1657).
- *Onsa Hilceco Bidia* liburuko hiru testu laburrak (7, 183 eta 184): Conget eta Jauregiberri jaunek sinatua, 1657koa; Darhetzek Tartasi eskainitako bertsoak, eta Bonnecase Mauleko erretorearen izkributxoa, 1666koa.
- *Arima Penitentaren...* inprimatzeko egokia dela dioen oharra (21), 1668koa, Bonnecase berak eta Fr. Nicephore izeneko batek sinatua.
- *Pronus...* (c. 1676).
- (Mende honen amaierakoa da *Catechima laburra*, 1696).

Olerkien segidan datorren hiztegi ttipian, Oihenartek *S* erantsi zien hitz batzuei, Zuberoakoak zirela adierazteko. Eta *SM*, berriz, beste batzuei, haien iturburua lurralde horren hegoaldea —“le quartier de la montagne, appellé vulgairement *Bassaburua*”— zela jakin zedin. Idazle horren idazkera aski korapilatsua denez, gaurko grafian emango ditugu haren adibideak. Kontuz erabili beharrekoa da lekuko hau, Oihenartek zubereraren ezaugarri batzuk saihestu ditu eta: *k(h)exatzea*, *erhaitea* eta horien tankerakoak eman ditu, ohiko *-ia* hedatuari muzin eginda; *hil-k(h)exua* idatzi du, *-ia* beharrean; gainera, *gauza* dator *elikatzea* sarrerako esaldi batean.

Pronus testu izengabea beharbada Belapeirek berak idatzi zuela azaldu genuen aurreko lan batean (Agirre 1998a). Hortaz, gogoan hartu behar da XVII. mendeko bi izkriburik luzeenak autore bakar batenak izan daitezkeela. *Pronus* liburuñoiko grafien azterketa ere badakar gure artikulu horrek.

⁸ *Pronus*, *CatOlo*, *OrhoiCant*, *IganPr*, Ressegue eta Mercy lekukoei buruz, datu zehatzak emango dira hemen, testu horietako forma guztien zerrendak dauzkagu eta. Maisterren *Imitacionia* ez genuen ordenagailuan sartu eta ez dugu formen indizerik, baina, esan bezala, behin eta berriz irakurri dugu; gainera, *OEH*-k informazio oparoa dakar izkribu horren gainean: testua osorik hustu zuten eta beti hartu dute kontuan hitzen tradizioa deskribatzerakoan.

XVIII. mendea⁹

- *Catechima Oloroeco...* Jacques de Maytieren katixima (1706).
- *Otboitce eta cantica espiritualac Çubero herrico* (1734).
- *Catechisma Oloroeco...* (lehen edizioa, 1743 ingurukoa), François de Revolen aginduz inprimatua.
- *Jean de Paris* pastoralak.
- Maisterren *Jesu-Kristen Imitacionia...* (1757).
- *Igantçtaco Pronoua, eta hilen pronoua* (c. 1757).¹⁰
- Ressegueren *Sacramentu-Saintiaren aurhidegouaco maniac eta chediac...* (1758).
- Mercyren *Andere Dona Maria Scapularicouaren Confrariaco...* (1780).

Oloroeko dotrinei buruzko azalpen berri batzuk emango ditugu, aurreko artikululu batean idarzi genuena gogoan izanda (Agirre 1998b: 347-350). Joseph de Revol apezpikuak dotrina liburua ondu zuen frantsesez eta Maytiek, Zuberoako bikario generalak, euskaratu egin zion. *CatOlo* laburduraz aipatzen da itzulpen hori. Bi edizio izan zituen, gutxienez: 1706koa eta 1723koa. Vinsonek lehen edizio hori eta ale bakar bat —Bonaparterena— aipatu zituen, baina Xavier Lavagnek (1981: 47, 57) bigarren edizioa eta beste ale batzuk seinalatu ditu. Troyesen ba omen dago lehen argitalpeneko ale bat eta Dublinen, bigarreneko bat. Azterlan honetarako, Bonaparteren bildumakoak erabili ditugu; liburu ia oso bat eta beste ale baten orri solte batzuk daude Chicagon eta horien mikrofilmez baliatu gara. Mikrofilmei begiraturatara, orri solteetan orrialde hauek daudela esango genuke: 1-6, 27-28, 31-32, 81-82 eta 99-112. Eta liburuan, berriz, 3-4 eta 103-112 orrialdeak falta direla, eta honako orrialde hauei zatia falta zaiela: 1-2, 5-6, 99-100 eta 101-102.

Bonaparteren liburua eta orri solteak alderatu eta ikusi dugu ez direla edizio berekoak, oso antzekoak izan arren. Letrei eta zuriuneei erreparatuz gero, azkar antzematen da bi konposizio tipografiko desberdinetatik sortu zirela, nahiz eta pare-parekoak izan orrialde guztiak eta ia lerro guztiak. Parekotasunaren arrazoiak garai hartako lan sisteman dago: edizio berri bateko pleguen bi formak prestatzerakoan, aurreko ediziotik hartzen zuten maiz orrialdeen eta lerroen edukiera, haien mugak. Gaztelaniaz “componer a plana y renglón” deitzen zaio jarduteko era horri. Lehen edizioan, Jérôme Dupouxen lantegiko tipo paratzaileak Maytieren eskuizkribuan letrak eta zuriuneak kontatzen aritu ziren, ezinbestean, orrialde bakoitza non hasi eta non bukatuko zen zehaztearren. Liburua berriz inprimatzean, aldiz, nahi izanez gero ez zegoen jada zenbatzen aritu beharrik, aski baitzen aurreko argitalpeneko ale bati jarraitzea.

⁹ Mende honetako lekukoak aztertzeke, jarraian aipatuko ditugun aleak darabiltzagu. *CatOlo*, *Imitacionia*, *IganPr* eta Mercyren liburua: Chicagoko Newberry Library-ko aleak (Gasteizen, Filologia eta Geografi-Historia Fakultatean daude horien mikrofilmak). *OrboiCant* eta *CatOlo2*: Donostiako Koldo Mitxelena kulturuneko aleak eta mikrofilmak. Ressegue: Eusko Legebiltzarreko liburutegiko alea.

¹⁰ Ikerlan honetan barrena ikusiko dugu harreman estua dutela azken bi testu horiek: *IganPr* liburufloaren izkiriartzaile ezegunak eta Maisterrek anitzetan egin zuten bat idazmoldeak eta aldaera lexikoak hautatzerakoan.

Printzearen aleak eta orri solteek portadarik ez dutenez, printzipioz ez dakigu zer ediziori dagozkion. Testu konparaketak, bestalde, ez digu lagundu hori argitzen. Izan ere, hutsegite tipografikoa batzuetan alean dago bakarrik eta beste batzuetan orri solteetan bakarrik. Kontua da bigarren edizioan euskaldun batek testua ukitu zuela, aldaerek erakusten duten legez. Ageriko hutsak, hau da, zalantzarik gabe errakuntzak direla ezagun dutenak baztertuta, gainerako aldaerak emango ditugu jarraian (A = ale ia osoa / B = orri solteak):

A / B, *belharicatu* / *belbauricatu* (2), *bethe itçaçu* / *betba itçaçu* (2), *beytereiçut* (orri puskarua) / *beyteriçut* (2), *nesken egunian* / *neskenegunian* (6), *ibez eguic* (cf. *Jesuzen*) / *ibes eguic* (6), *ukban* / *ukben* (27), *aitac* / *aytac* (27), *Jesuzen* / *Jesusen* (28), *beyteicu* / *beytericu* (28), *Personari* / *Personnari* (28), *gagnen* / *gaignen* (31), *eçari* / *eçarri* (31, 31), *bil cen landan* / *bil onduan* (31), *letcione* / *lectione* (82, 100), *uchen* / *ukben* (82), *Chyristi* / *Kyristi* (82), *Cer pphensamentu beharda uken...?* / *Cer pphensamentu behardu uken...?* (99), *ardiesten* / *jardiesten* (100), *chorpitz* / *korpitz* (100).

Aldaera horiek egotea ona da, jakina, informazio berria ematen dutelako. Ezinbestekoa da, beraz, egungo ale guztiak kontuan izango dituen edizio kritiko bat, bigarren esku horren aldaketak garbiri azaltzen dituen. Artikulu honetan A edizioa da, jakina, deskribapenaren oinarria, eta, B-ko aldaera desberdina ekartzen dugunengan, adibidea argitalpen horretakoa dela adieraziko diogu berriaz irakurleari.

Oloroeko bigarren eskuliburuari “(François de) Revolen katixima” deituko diogu lan honetan. Frantziako Iraultza baino lehen, hainbatetan inprimatu zuten: c. 1743, 1746, 1770, 1778?, 1784-1787 bitarteko edizioa. Ikerketa honetarako miatu duguna, *CatOlo2* laburduraz aipatua, beste bat da: Vinson c.d, Urkixoren alea. Liburu horren portadak dio Jean Dupouxek inprimatu zuela, Paben, *M. DCC. LXX.* urtean. Vinson ez zen jabetu, baina okerreko data da, inprimatzaile hori 1730-1759 aldian izan zelako Dupoux etxeko nagusia.¹¹ Beraz, beranduenik, 1759koa: horixe da esku-ratu dugun ediziorik zaharrena.

Ikusagun zernolako harremana dagoen bi katiximen artean. Bigarren eskuliburuak hasieran *mandamentiü* berria du, euskaratua, sei orrialdekoa eta letra oso txikikoa. Hortik aitzina, lehen katiximaren testuari eutsi egin zaio neurri handi batean, baina ez aldaketarik egin gabe. Izan ere, zenbait atal ttipi beste ordena batean paratzeaz gain, esaldi batzuk aldatu, laburtu edo luzatu egin dira; hainbat galdera kendu eta galderaren bat edo beste gehitu. Revolen katiximaren itzultzaile eta moldatzaile euskaldunak oro har Maytieren aukera ortografikoak eta lexikoak ontzat eman zituen; hala eta guztiz ere, era askotako aldaketarxo ugari sartu zuen liburu osoan.¹²

¹¹ Bestela ere, oso zaila iruditzen zitzaigun François de Revolek urte berean, 1770ean, dotrina bi aldiz inprimaraztea. Portadako urtea gaizki paratzea axolagabekeria handia da, beharbada, baina badaude adibide gehiago: 44.f edizioan ere okerreko urtea paratu zuten (ikus Vinson-Urquijo 1984: 420). Dupoux moldiztegiaren historia ezagutu nahi izanez gero, ikus Lacaze 1884: 159-173.

¹² Hona gutxi batzuk, han-hemendik jasoak (*CatOlo* / *CatOlo2*): *lanian jarry gabe* / *lanian hasi gabe*; *oguen eguin* / *ofensatu*; *beguiratu* / *conservatu*; *particulariki* / *berheciki*; *eman eçadaçu* / *eman içadaçu*; *dangerian* / *langerian*; *iravazteco* / *irabazteco*; *Mysterioac* / *mysterioiüac*; *beytoatça* / *beytoatça*, *Ifernubat* / *infernubat*; *gracia* / *gratia*; *penitentia* / *penitencia*; *celietrat* / *celietarat*. Bestalde, lehen katiximako bi edizioekin konparatuta, konturatu gara, bi horien arteko aldaeretan, bigarren katixima honek gehienetan B-rekin egiten duela bat; halaz ere, ez da inola ere B edizioaren kopia.

Berriki lortu dugu *Jean de Paris* pastoralaz Iñaki Mozosek egin duen tesi argitaragabea, autoreak berak eskuratuta. Tragedia horren bost eskuizkribuetatik hiru XVIII. mendekoak dira (Mozos 1994: 5): A, “datarik gabekoa baina zaharrentzat jotzen duguna, mendearen lehen erdikoa gehienez ere”; B, 1760koa; eta C, 1777 baino lehenagokoa. Tesian D (1827) eskuizkribuaren edizioa eman du, baina Mozosek A izkribuaren transkripzioa ere utzi digu. Beranduegi, lan honetan nahi beste kontuan edukitzeko, baina, edozein modutan, garrantzi handiko lekukoa denez, eskuizkribu zaharrenaren lehen hirurehun ahapaldiak ikuskatu ditugu.

Jusef Egiategiren *Filosofo-buscaldunaren Ekbeia* (1785) ez dugu corpus horretan sartu, egile hark ez zuelako zuberera hutsean idatzi. Gauza jakina da hori, baina adibide gutxi batzuk ekarriko ditugu hona: *amoregatik*, *berthüde*, *borbondade*, *bandios*, *baliös*, *barkhatzen*, *gauza* (51; *gaiza* 271) edo *berze* erabili zituen, bazter euskalki horretako *amorekati(k)* edo *amurekati(k)*, *berthüte*, *boronthate*, *-us*, *pharkatzen*, *gaiza* eta *beste* baztertuta. Peillen ediziozileak ez du, damurik, testua zegoen-zegoenean eskaini, idazkera oraingotuta baizik; guri, ordea, jatorrizko grafiak aztertzea komeni zitzai-gun. Edizioan, besteak beste, *s* eta *z* ahostunei buruzko informazioa galdu da, etsenplu honetan ikusten denez: jatorrizkoak *guizala* (36) dio eta Peillenek *gisala* eman du (37). Izan ere, egungo ortografiarekin ezin dira txistukari ahostunak bereizi, ez sail batean (*gisa* /*l*/, *nabasi* /*l*/), ez bestean (*plazer* /*z*/, *güzi* /*s*/). Egiategik nola paratu ote zituen fonema horiek paperean? Ohiko *ss* / *s* eta *c*, *ç* / *z* aurkakotasunez baliatu zen? Haren idazmoldeari azterketa zehatza zor zaio, oso berezia dirudi eta: esaterako, <bessala> idatzi zuen gaurko *bezala*. Guztiarekin ere, kontuan izan dugu haren idazlana; askotan *OEH*-ko lexikografoei esker, beren corpusera liburuko hainbat orrialde (157-278) irauli dituzte eta.

10. Aurreko testu horiek osatzen dute ikerlan honen corpusa, eta horiez ari gara “gure corpusean” diogunean. Lekuko berriagoak ere izan ditugu, noski, aztergai. Esate baterako, *Edipa* pastoralaz, XVIII. mendearen bukaerako eskuizkribua (Gidor Bilbao 1991: 515). XIX. mendeko testuetako adibideak ere ekarri ditugu, usu aski. Laguntzaile ederra gertatu zaigu *OEH*, honako lekuko hauek osorik bereganatu dituelako: *Xarlem* (c. 1800), *UskLiB* (c. 1837), Etxahun, Ip *Dial* (1857), *CatS* (1872), Ip *Hil* (1894), *UNLilia* (1897).¹³ Horiez gain, oso kontuan izan ditugu, besteak beste, honako idazkiok, *OEH*-n baliatzen ez dituztenak: *Meditacioniac* —lapurteratik zubererara bihurtua (1844)— eta *Heren-ordreco escu libria* (1860). Orobat, hiztegi horretan, guk aztertutako hitzetan bederen, ia inoiz aipatzen ez diren bi: *Maiatza* (1852) eta *Ciberouco Guthuna* (1852). Azalpen honetan barrena ezin konta ahala adibide hartuko ditugu, esku beteka, Gèzeren hiztegitik eta Larrasquetenetik.

¹³ *OEH*-tik hartutako adibideak ematean, normalean ez dugu adieraziko testu zaharrea zer orrialdetan agertzen diren. D’Astrosen katiximaren zubererazko bertsiolari dagokionez (*CatS*), *OEH*-k 1872ko edizioa darabil —urte horretakoa da, behintzat, inprimatzeko baimena—; guk beste bi edizio, 1860an eta 1876an baimendutakoak (Lazkaon, beneditarren komentuan daude aleak eta Joxe M. Rementeriak eskuratu dizkigu horien kopiak). Darabiltzagun bi edizioetan (eta baita bestean ere, itxura guztien arabera) testu bera dago, orrialdez orrialde berdina, grafia aldaketa gutxi batzuk kenduta. Ikus Vinson-Urquijo, 1984: 425, 191.f. Gure azterlan honetan adibideak aldamenen datarik ez duenean, 1872koa da.

11. Hitz guztiak ez dira maiztasun berarekin usatzen eta horrek, jakina denez, ondore fonetikoak ditu: eguneroko eleek aiseago jasaten dute erregela fonologiko baten eragina, hitz bitxi, literario edo bereziek baino. Idazkiak aztertzean, gogoan izan behar da arduraz azaltzen diren hitzak, erabat harturik, ahozkoan ere arduraz baliatuko zirela, eta apurretan agertzen direnak, berriz, mintzatzean ere apurretan erabiliko zituztela. Bestalde, testu hau kristau ikasbide bat da eta bigarren parte osoa frantsesetik iraulia du. Uste izatekoa da, beraz, horko hitz asko asimilatu gabeko maileguak izango direla, hitz ikasiak, herritarren eguneroko hizkeraz landakoak. Ez dezagun ahantz Frantzian berandu hasi zirela —XVII. mendearen erditik aurrera— haurrei kaxima sistematikoki irakasten eta aztura berri hori emeki-emeki zabaldu zela aitziz barrutitan. Gainera, Oloroeko elizbarrutian —eta, beraz, Zuberoan— kosta zitzairen, bai, Trentoko Kontzilioaren arauak betetzea (Agirre 1998b: 337 eta 342).

Mailegu batzuk hitzunik asko ala gutxi erabili ote dituzten eta, ondorioz, euskararen arau fonologikoetara makurtu ote diren jakin nahi dugunean, gogoan hartuko dugu zenbait idazle garbizale samarrak izan direla. Halakoak ditugu Belapeire (ikus Agirre 2002) eta Intxauspe, Sohütako erretorearen euskara ‘garbia’ goraiipatu zuena. Hara zer esan zion kalonjeak Bonaparteri behin:

Dans la traduction souletine du cantique vous pouvez mettre *bibotzez umil*; ce terme est plus souvent employé que *aphal*; je n’ai préféré ce dernier que parce qu’il est basque et que l’autre ne l’est pas (in Irigoien 1957: 201)

12. Testu zaharretan —hiztun baten edo herri baten hizkeretan legez— barne aldaera ugari topatzen ahal dira, azterketa xehea eginez gero. Jakina da, gainera, hizkuntz aldaketa guztietan, aldaera batek bestea ordezkatu aitzin, biak elkarrekin bizi izaten direla aldi luze edo labur batean eta bien erabilera maiztasuna aldatuz joaten dela.¹⁴ Horrela, Belapeiregan ikusiko dugu, esaterako, garai hartan *iützi* eta *eitzi* formak lehian ari zirela. *T(h)enpora* zahararen eta *denbora* berriaren arteko borroka, aldiz, geroagokoa da; 1837ko liburu batek bi aldaerak ematen ditu. Bestalde, mailegu berrietan ere, konparazione, ohikoa da formen txandaketzea; alegia, aldi berekoak diren ebakeren arteko lehia. Aldakortasun horiek oro aintzat hartu ditugu lanean, eta saiatu gara aldaeren erabilera maiztasunak zehazten.¹⁵

13. Testuotako formak interpretatzean, ez dezakegu inola ere ahantz zuberera, garaitiko euskalkien antzo, mende hauetan aldatu egin dela.¹⁶ Normala da Belapei-

¹⁴ Bynon-ek dioenez, “la variación sincrónica del habla de una comunidad es, precisamente, el vehículo mediante el cual avanza el cambio lingüístico: la aprobación o desaprobación (y, de esta forma, la permanencia o la eliminación) de variantes concurrentes que son regidas por presiones sociales” (1981: 16-17).

¹⁵ Caminok dioskun legez, guztiz onartuta dago egun testuen barreneko aldakortasun hori; gramatika arau zeharo erregularren bidez deskribatu ezina den edozein hizkuntz jokabide erabat zilegia dela aitortzeko prest egon behar du behatzaila modernoak. Bestalde, Dees-ek metodologia zehatza eskaini du garai desberdinetako testu zaharrak erkatzeko; hizkuntz aldaketak aztertzeko, elkarrekin lehian ari diren aldaeren maiztasun erlatiboa denboran zehar neurtzea proposatu du. Ikus Camino 1997: 53.

¹⁶ Horregatik, Antoine d’Abbadiek (1874) *Pronus*-en bigarren edizioaren sarreran idatzitakoa ez da, noski, egia osoa; hara zer dioen: “Cet écrit et le catéchisme de Bela-Peyre [...] sont un témoignage du peu de variation, ou plutôt de l’absence de variation dans le dialecte souletin depuis deux cents ans”.

rereren denborako hizkuntz egoera ez izatea gaurkoa bera. Horregatik, arriskutsua litzateke hizkuntz ezaugarrien kokapen modernoari gogoia eman eta itsu-itsuan pentsatzea *Catechima laburra*-ko aldaera batzuk aldi hartan Zuberoan ez zituztela hiztunek erabiltzen; gainera, ororen buruan, egungo eguneko zuberera mintzatua —hizkera horren barreneko aniztasuna eta oparotasuna— ez dugu behar bezala eza gutzen. Hortaz, Belapeireren katiximan eta beste obra batzuetan *bait-* edo *-garren* irakurtzean ez da nahitaez uste izan behar testu horiek lapurteraren edo behe nafarreraren eragina edo kutsadura izan dutela. Ikus Camino 1997: 43 eta 161.

Atari hau ixteko, aipa dezagun diakronia ez dela ardatz bakarra: horrekin batean, diatopia ere aintzat hartzekoa da, nahasterik sor ez dadin. Zubereraren barruko aldaera geografikoak izan dira gorago mintzagai, eta, berehala, saio honen lehendabiziko atalean ikusiko dugu bokal sudurkariaren sailean desberdintasunak daudela hizkeren artean, XX. mendean. Honelakoetan, bada, diatopia eta diakronia ongi bereiztea komeni da. Horregatik, ezaugarriek gaur duten banaketa geografikoaz ahalik eta datu gehien lortu beharko genituzke.¹⁷

1. Bokal sudurkariak

Badakigu garai hartan zubereraz bokal sudurkariak bazituztela, Belapeirek sudurkaritasuna adierazteko ikurrik ez erabili arren eta orduko lekukotasunik —bizkaierari buruz Madariagak eta Garibaik utzitako adierazpenen antzekorik— ez izan arren. Ezaguna denez, behiala bokal artean *n* galdu zen eta haren aurreko bokala sudurkari bilakatu. Halako bokalak urrituz eta desagertuz joan ziren gero, eta egun zubererak ditu soil-soilik; erronkarierak ere bazituen, iraungitzean.¹⁸ Belapeireren idazkia kontsonantea erori ondokoa denez (*b* batzuk bokalarteko *n* horren ordainak dira: *obore*, *mehatxi* eta abar), baziren, naski, bokal sudurkariak.¹⁹ Zubereraz, guk dakigula behinik behin, Juan Felipe Belak seinalatu zuen sudurkaritasuna estreinaiko aldiz; bere hiztegian egin ere (ikus grafiak 2.8). Revolen katiximan *bugun-* / *ukben* dator (64), Maytieren *bugu ukben* (65) grafiaren lekuan. Belaren antzera, bokal sudurkaria seinalatu nahi du idazleak *n* horren bidez? Baliteke, baina ez dugu halako berterik aurkitu testuan.²⁰

¹⁷ Tesia aurkeztu genuen egunean, Iñaki Camino epaimahaiko kideak eman zigun ideia hau.

¹⁸ "En la mayoría de los dialectos la nasalidad de las vocales ha desaparecido como regla, pero también ha podido sufrir una evolución que ha conducido al restablecimiento de la oclusión oral [...]" (FHV 302). Fonologikoki sudurkariak ziren bokal hauen urritasunak azalduko luke sudurkaritasuna galtzea (FHV 302, 6. oh.). Egun, Petarrean ozenki ahoskatzen dute sudurkaritasuna (Peillen 1992: 254).

¹⁹ "El proceso [...] estaba cumplido en lo fundamental para comienzos del siglo XI, cuando encontramos ya el antr. *Aceari* y algo más tarde *ardum*, *avaign* en la Guía del Peregrino. La gran mayoría de los préstamos latino-románicos de alguna antigüedad ha sido afectada (las excepciones como *tenore* 'ocasión, tiempo' son de introducción reciente) y en principio no hay razón para pensar que las fechas sean muy distintas de las que el mismo fenómeno tiene en gascón o en gallego-portugués" (FHV 302).

²⁰ *CatOlo2*: *bugu (ukben, ukbayte-)* 72, 85, *chabubat* 70, *abalkeric* 83, etab. *N* letra paratzea nahasgarria da eta, agian, behin erabili, eta ondoren erabat baztertu zuen aukera ortografiko hori. Nolanahi ere, adibide bakar hori tipografoaren hutsegitea izan liteke; lerro amaierako hutsa. Zer egiten du, gainera, lerro bukaerako mairaxo horrek?

Bokal sudurkariak galduz joan direnez, pentsatzekoa da, gainera, XVII. mendean gaur baino gehiago egongo zirela. Lafonek (1958: 82 eta ond.) bilakaeraren berri eman du: 1926-36 aldian berak Larrañen jasotako informazioa eta Bonapartek (1869, "Observations": xxix-xxx) zein Larrasquetek (hiztegiko transkripzioetan) utzitakoa erkatu eta hauteman zuen bi ikertzaile haiek horrelako bokal gehiago bildu zituztela.²¹ Guztiarekin ere, informazio hori ez da dena leku berekoa (Lafon Zuberoako hegoaldean ibili zen eta Larrasquet ipar-ekialdean) eta, gorago esan bezala, datuak kontuz interpretatu behar dira diatopia eta historia ez nahasteko. Horrenbestez, esango dugu, Zuberoako hizkera batzuetan bederen, *Catechima laburra*-ko hitz hauek sudurkaria zutela:

*ahálke, ahazten, aholcatu, aholcu, diharía mug., ibian ines., guihaur, cibaureyec, hugu, ihardesteco, lhauterian, íbes (eguiteco), íbor, christi, mibi, obognen, obore, oboratu, chaba (eraciric), chabu, (genté) chebec, çubur, çuburtcia; cosia muggb., latiz inst., medeci; arraço, presoubat, saso.*²²

Izan ere, azpiko hauek dira Bonaparteren eta Larrasqueten transkripzioak. Parentesi artean, bokal sudurkariak nondik etorri ziren argitzeko elementuak emango ditugu: kontsonante sudurkaria agerian duten beste forma batzuk (esaterako, beste euskalki batzuetako aldaerak) eta etimoak. Bi aztertzaileek bildutako adibideei ez diegu markarik ezarriko; bietako batek bakarrik eskaini badu hitza, Bon edo Lrq ipiniko dugu.

*ābálke.*²³

Bon *ābatze* —birritan ematen du Printzeak hitz hau eta bi agerraldietan halaxe, sudurkari bakarrarekin—, Lrq *ābātz* (cf. *abantzi*, kontsonante sudurkaria berrezarria duena, FHV 305).

Lrq *ābōlka*, Lrq *ābōlkū*.

Lrq *dihāñ* (lat. *denarius*).

Lrq *ēhī* (cf. SP *ehin*, *ehinki* eta H *ehinki* in OEH).

²¹ Lafonek aztertutako hizkeran *ardú*, *kbarrú* 'izotza', *hazkú* 'azkonarra', *arraZú* bezalako amaierako bokalak ez zuten sudurkaritasunik; cf. Lrq *ardú*, *kbarrú*, *hazkú*, *arraZú*. Bestalde, bokal artean eroritako *n*-tik etorritako aspirazioaren aurreko eta atzeko bokaletan ere badira desberdintasunak: Barkoxen biak ziren sudurkariak (Larrasquet 1931: 232); Lafon ohartu zen zenbait hitzetan aurrekoa bakarrik zela halakoa (*ibíze*); Lhande zalgiztarrak ere, hiztegiaren sarreran (1926: xxxi), hasperenaren aurreko bokal sudurkariak aipatzen ditu soilik; azkenik, Peillenek dio lehen sudurkaria ozenkiago ahoskatzen dela bigarrena baino (1992: 254).

²² Hor dago *Çuberoaco* ere (I 17). *Xibe(r)ú* dakar Larrasquetek; sudurkaritasuna analogikoa dateke: "En Alta Soule, Lafon sólo recogió *Xibeña*, o [-éwa] (y *Xibeñár* 'suletino'), siempre sin nasalización. *Xibe(r)ú* tiene que ser analógico, ya que en suletino (cf. *préstamos como arrazú*, etc.), no hay nombres en *-u* acentuada y no nasal" (FHV 481). Belapeirerenean, baina, berezko *-a* du.

²³ Err. *álke*. Hitz elkartua dirudi: 'ahal + gabe' (FHV 354). Lafonek (BSL 58: 213) zalantzan jarri zuen hipotesi hori, baina Mitxelena bere iritziaz eutsi zion (ikus FHV 461). OEH-n ondokoa dator: "Los reparos de Lfn BSL, no invalidan esta hipótesis. Es cierto que S. *ābálke* (< **anal*-?) tiene vocales nasales que faltan en *ahal*, pero la nasalidad es muy lábil y puede haberse perdido en los usos típicos, verbales, de *ahal*, en estrecho contacto con el verbo finito y otras partículas: téngase en cuenta la variante común *al-* en *alba-*, *albait* etc."

gībāu; Bon *zībāuriek*, Lrq *zībāūīēk*; *zībāu*; *ībāu*.²⁴

Lrq *hūgū*, *-ū* sud (< *(b)igunil-e, FHV 150; cf. Bp *hūgūnkeria*, Maister 394 *hūgūn-tarzuin*).

ībārdets (*in-, Uztarroze *īardetsi*, FHV 197).

Lrq *ībāuti* (cf. BN G *in(b)auteri*, Err. *īñaute*, FHV 97).

ībēs (Err. *īēs*, B zah. *īēs*, *īñēs*, B *īñēs*, *n* berrezarririk, FHV 304). Egiategik <n> grafiaren bidez adierazi zuen sudurkaritasuna: *inbesi* (55).

Lrq *ībūē* 'ihur + ere' (*e-nor, FHV 304). Egiategi *inbork* (50), *inburek* (38, 262)...

Bon *khiristi*, Lrq *kbi(r)ixtī* (< *-istīāi?, Err. *kristiāi*, FHV 153; cf. biarn. PDFO *crestiā*).

mīhī (B zah. *mī(i)*, **bini*, FHV 146).

ūbūñ (*ono-, FHV 140 eta 303).

Lrq *ūbū(r)ē* (lat. *bonos, honorem*).

xābā, *xābū*, *-ū* sud (lat. *sanum*, FHV 152).

xēbē (Err. *xē*; *-ene, FHV 146).

Lrq *zūbūr*.²⁵ Lrq *zūbūrtze*, *ū* guztiak sud. (ikus FHV 303).

kosī 'lehengusua'; Lrq *kosīā* 'lehengusina'; Lrq *latī*; Lrq *bedēZī*.

Larrasquetek hiru maileguok ditu: *arraZū*, *preSū*, *saSū*.²⁶

Azken horiek biarnesetikoak dira, inondik ere: biarn. *kosī* ([u]), *latī*, *medecī* (PDFO);²⁷ hondarreko *n* galdu ondoko bokal sudurkaria dute horiek.²⁸ Gainera, Lafonek esan duenez (1962: 88-89), *ardū* eta *lanhū* kenduta, *-ū* azentudunaz amaitutako hitz gehienak mailegu biarnesak dira:²⁹ biarn. *rasū*, *presū*, *sasū*, *patrū*, *arratū*; lat. *-ōne(m)* > biarn. *-ūn* > *-ū*. Dena dela, Mitxelenak ez du esan erromantze horri hartuak direnik eta *-one bukaeratik abiatu da, ondorengo bilakaera euskararen bertan gertatu bailitzan (FHV 147-148): zub. *-ō > *-ū*.³⁰

Belapeireren garaiko zubereraren eta oraingo zubereraren artean ez dugu sumatu alderik: Bp *erreguigna*, *artçagnen* eta egun (Lrq) *erregiñā*, *artzāñ*, esaterako; bizkaieraz, haatik, badira diferentziak bai testu zaharren artean, bai orduko eta gaurko egoeren

²⁴ Hitz hauetan sudurkaritasuna ez da antzinako bokalarreko *n* batetik sortua: "[...] la nasalidad es secundaria en el sul. *ībāu* 'tú mismo' y debida acaso a la influencia de *nihāu*, yo mismo" (FHV 299, l. oh.).

²⁵ XX. mendean, *zūbūr* hitzak bi bokalak sudurkariak ditu oro har zubereraz, baina Larrañen bokal sudurkaririk gabe ahoskatzen da (Lafon 1958: 84).

²⁶ Azkenik, Belapeirek *patron* darabil, baina *patrou* aurkitu dugu zubererazko testu batzuetan (ikus aurrerago 3.7).

²⁷ *SarraSī* dugu biarnesetiko beste mailegu bat: "La chute du *n* final correspond à l'usage béarnais, la dernière consonne est sonore, et le *i* accentué (et nasalisé) comme toujours en béarn. après la chute de la consonne finale" (Oihartzabal, *Xarlem* 125. or.).

²⁸ Egundako sudurkaritasuna galdu dute: "Cette prononciation nasale a disparu dans la plupart des parlers modernes, surtout en Béarn et en Bigorre" (Rohlf 1977: 6, 11. oh.).

²⁹ "... et ils ont été empruntés à une époque où *u* ne se changeait plus en *ū*" (Lafon 1962: 89). Hitzok latin-hizkuntza horretatik zuzenean mailegatuak direlako ustea, bestalde, Gavelengandik (1920: 268) jaso zuen Lafonek.

³⁰ *Z. lehū* da Mitxelenaren adibideetako bat; biarnesez badu parekoa: *leū* (PDFO). *OrhoiCant* testuan (47) eta *Charlemagne* pastorelean (119) *miliū* <milliou> dugu, biarnesez bezala.

artean, ordutik hona bokalek sudurkaritasuna galdu eta inoiz kontsonantea berrezarri delako (*RS arzayoc*, egungo *B artzaiñ*). Ikus *FHV* 49, 303 eta ond.

2. *ü* bokala

Oihenartek atsotitzen hitzaurrean emandako lekukotasuna (1657) aski ezaguna da; Zuberoan eta Nafarroa Behereko zenbait tokitan, *u* frantsesez bezala ahoskatzen dutela dio. *Catechima laburra* aztertu eta ikusi dugu Belapeireren garairako *u* > *ü* aldakuntza fonologikoa guztiz gertatua dela; baita *u-ü* > *ü-ü* eta *i-ü* > *ü-ü* asimilazio atzerakariak ere. Autoreak frantsesetikiko <u> eta <ou> darabiltza, eta haren grafiek bat egiten dute Gèzeren eta Larrasqueten hiztegiatako formekin, segidan aipatuko ditugun xehetasunak gorabehera. Lehenik, iduri du Belapeireren honako <u> hauek ez dutela *ü* ahoskera: *aiturunsemiac*, *Erresuma* eta *Errume*.

aiturunsemiac (II 52). Mitxelenaren hiztegiako *aitürünsemiaik* transkripzioa ez da, ausaz, ona. Izan ere, forma hori *aitonenseme-tik* badator (*IC aita onaen seme* da jatorritik gertuen dugun lekukoa), *o* > *u* izan du besteak beste, eta itxiera edo hersketa hori berriagoa da *u* > *ü* baino. Bestalde, *Testament Berria* lapurteraren lekukoan (Baiona, 1828) *aiturun seme* dago eta, halatan, bigarren *u* hori apika ez da hutsegitea, nahiz eta Intxauspek bere alean eskuz zuzendu (*aiturensemiac*)³¹ eta zubererazko beste testu batzuetan besterik egon: Bereterretxen khantorian *aitunen semek* eta *Saint Julien* pastorealean *aituren seme* (grafia gaurkotuak); Gèzek ere azken bi aldaera horiek bildu zituen hiztegiara, hitzaren bi osagaiak lotuta. Ikus *OEH*.

Erresuma.³² Leizarragak bere hiztegiñoan dio zubereraz ez dutela *resuma* erabil-tzen.³³ XVI. mendean ez zuten usatuko, baina handik aurrera tradizioan maiz agertu-ko da, idazkirik zaharrenetan *erresuma* idazmoldea duela: Belapeirez gain, ikus *Pronus*, *CatOlo*, *OthoiCant* eta *CatOlo2*. Beraz, pentsatzekoa da hitz hau auzo euskalkietatik mailegatu zutela zuberotarrek; hasiera hartan, lapurtarren eta baxenabartarren grafia atxiki zuten agian idazleek eta, hortaz, beste bi tradizio horietan legez, <u> grafema [u] baliokoa izango da. XVIII. mendetik aurrera, *erresoma* idazkera ere azaltzen da: Maister, *IganPr* eta Ress. Baita <ou> ere: *Jean de Paris*, *Med*, Etxahun, *Her*, Ip *Mt*, *Imit-Eg* eta Gèze; Lrq *erreSüma*. Ez dakigu zein den hitzaren etorkia (*DEV*), baina mailegua dateke, agian erromantze batetik hartua, *s* ahostuna baitu. Oihartzabalen iritiz, sudurkari aurreko itxiera izan du, *Charlemagne* pastoralaren BB eskuizkribuan adierazia eta BN izkribuan ezkutatua, honetan beste askotan bezala.³⁴ Horrenbestez, Belapeireren testuan [u] irakurri behar da, guk uste.

³¹ *Catechima laburra*-ren ale bat zuen Intxauspek, eta han zuzenketak egin zituen eskuz. Horiek guztiak bildu ditugu gure edizioan (ikus Agirre 1997: 293). Aipa dezagun, bidenabar, Oihenartek eta Tartasek *aitorenseme* dutela.

³² Hona aldaera grafikoan adibide zenbait. *Erresuma*: Bp I 36, 41, 84, 140, II 67, 73, 108, 134. *Pronus* 18, 21. *CatOlo* 8, 36, 51. *OthoiCant* 97, 99. *CatOlo2* 3, 39. *Erresoma*: Ress 45, 50. Maister 3, 63, 87, 379. *IganPr* 5, 6, 13. *Erresouma*: *Jean de Paris* 9, 18, 87, 206, 217. *Med* 20, 62. Etxahun *Goure j. Aph.* 4. ahap. *Her* 14. Ip *Mt* 3 2. Ip *Imit-Eg* 382.

³³ Zubereraz *retatua* omen zerabilten ('erreinua'); literaturan oso gutxitan usatu den hitza: Leizarraga-ren zerrendako aipamen hori eta Etxepareren adibide bat (*erretatu* 69), besterik ez dakar *OEH*-k.

³⁴ *Xarlem*: BB *resoumaq*, BN *resomak* (17). Ikus, gainera, Oihartzabal 1990: 117.

Errume- (I 38, 86, II 37...). Artatsua da izkiriatzaile hau, baina, halere, harrigarria da hark hamaika agerraldietan *u* paratu izana. Belak ere *Errumera* du (21). Sudurkari aurreko hersketa dukegu eta, hortaz, [u]:

Errouma- (Egiategi 29, 62,³⁵ *Xarlem* 225, *Apoc* 17 3 oh., *Her* 14), *erroumanouac* (*Her* 4); cf. *Roman* (Mercy 9) eta *romano(u)aren* (*Pronus* 17, *IganPr* 4), idazkera etimologikoak, eta *Erromaco* (*CatOlo* 38), *Erroman* (Ress 8), denak ere itxiera erakusten ez duten grafiak.³⁶

Badira, bigarrenik, <ou> aipagarri batzuk: *ourço*, *houx* eta *itchoura*.³⁷ Has gaitezen hegazti izen hori aztertzen. *Ourço* (I 85, II 28), *ourçume* (II 104, 104) eta *ourchapal* (II 104, 104). Maisterrek ere *etcheourçouari* du (230). Baina Larrasqueten hiztegiak *ürzo*, *ürzo-biime* eta *ürxaphal* dakartza eta, gainera, *ü* balioko grafiak dituzte lekuko hauek: *OthoiCant* 61 *urço apal*, Intxauspe (*Mt* 3 17) *urzo*; *Gèze*, Casenave *ürzo*; *Etch* 70 *ürxaphal*. Bestalde, ikertzaileek ez dute esan *rz* ingurunea *u* > *ü* aldaketa eragotzi zutenetakoa denik; 'r + herskari apikaria' bai.

*houx*³⁸ idatzi zuen beti, baina *Vxartiac* (I 92), *uxartetan* (II 68). *Pronus* liburuñoan bitasuna dago: *houxic* (2) / *hux* (13). Idazle askok *ü* ahoskera erakusten du: *Maytie butz eguin*, *Ress butz* eta Maister *hux*; *Gèze* eta *Lrq hüts*. Peillenek dio Belako Zaldunak eta Egiategik *butsa* darabilte, <ou>, nahiz eta egun *hütsa* den (1983: 132).³⁹

itchoura (I 29, II 17, 28). Mitxelenaren ustez, digrama hori *ü*-ren lekuan dago agian, *Gèzek utchura* du eta (*FHV* 471). Baina lexikografo horrek *itchoura* ere bildu zuen, eta forma horixe dago hauetan ere: *Jean de Paris* 78, Maister 106, 301, Egiategi 67 eta *Her* 80. Bada, azkenik, hirugarren aldaera bat, *itxiura*: Intxauspe *Imit-Eg* 351, *Gèze* (*apparence* sarrean) eta *Lhande*; Davantek diosku Belapeirek *itchoura* idatzi zuela egungo *itxiura* (1983: 13).

Dakigunez, dardarkari bakunaren aurrean ez zen *u* > *ü* gertatu. Salbuespenen artean *-üra* atzizkiko hitzak daude, eta Belapeirek, *itchoura* kenduta, *-ura* idatzi zuen: *solthura*, *arrancura*, *escritura*, *tonsurura*, *creatura*, *likhisdura*, *oliadura*, etab. Izkiriatzaile honek zubereraren ezaugarri fonologiko hauek idatzian leialki jasotzeko isuria duenez (*ülhün*, *ütsü*), ez dago zertan pentsatu *itxiura* hori forma orokorra delako usatu duela. Gainera, ikusi dugu agerraldi zaharretan aldaera hori dagoela (Bp, *Jean de Paris*, Maister).

Ohargarria da gure egilearen erregulartasuna, beti <ou> eman baitzien hemen aztertutako hitzei. Itxura denez, *urzo*, *butz* eta *itxiura* ahoskatzen zituen. Zubereraren barrenean baziren, bada, desberdintasun apur batzuk sail honetan. Lafonek *usuki* / *ütsüki* bikotea aipatu du:

³⁵ Egia esan, grafia gaurkotua besterik ez dugu; Peillenek *Erruma* eman du eta, beraz, Egiategik *Errouma* idatziko zuen.

³⁶ Tartasek *erromaco* (*Olsa* 11) eta *Erromaco* (24) ditu.

³⁷ Ikus *FHV* 471. Mitxelenak aipatutako adibide horiez gain, ez dugu gisa horretako besterik aurkitu.

³⁸ Bp I 21, 86, 87, 119, 124, 126, 147, II 20. <u>: *CatOlo butz eguin* 46, *butz eguiten* 56. Maister *hux* 13, 202, *huxegatic* 'hutsengatik' 360; *husten* 'hustu' 345. *Ress butz* 20, 24, 43. *CatOlo2* idazkiko *Heu eguiten* (23), jakina, inprimategiko okerra da: *hux eguiten* (33) dator Augustin Henaultek inprimaturiko edizio batean (J.U. 5265).

³⁹ Egiategik, egia esan, bi aldaerak ditu: *hüts* (38, 68), *butz* (38).

Mordu se dit dans toute la Soule *usúki* (cf. lab. *ausiki*, guip. *usiki*), mais à Larrau *üsúki*; dans cette dernière forme le second *ü* a entraîné le premier. Ce mot est le seul où j'ai observé en Haute Soule une divergence dans l'emploi de *u* et de *ü* (1962: 87).⁴⁰

Ikergai dugun aldaketa oztopatu zuten inguruneak ongi zehaztuta daudelarik, katixima honetan badira *ü* batzuk egongune horietan bertan, *-üra* atzizkiko maileguez landa. Salbuespenak, jakina, erregela fonologikoak indarra galdu ondoan sartutako maileguak dirateke; bestela, eguneroko hizketa arruntean usatu ez zirelako, hizkuntza hartzailearen sistema fonologikoari egokitu gabeko maileguak izango dira.

S aurrean: *acusatu* (II 48), *aküsätü* (OEH),⁴¹ cf. biarn. *acusar* [y]; *Jesus-Cbrist*, Lrq *JéSüs*; *justicia*, Lrq *jüstizia*, cf. biarn. *justicia*; *musica*, Lrq *müSika*, cf. biarn. *musica*; *usatu*, Gèze *usatu*, cf. biarn. *usar*; eta agian *Jerusalemeco* eta *Pilatusen*. Dardarkari bakunaren aurrean: *naturala*, Gèze *natura*; *iura*, *iuraticia*, Gèze *jura*, Lrq *jü(r)a*; etab. Bestalde, *choufflestatu* (II 47) maileguan *u* dago, nahiz eta inguruneak *ü* eskatu; cf. fr. *soufflet*.

3. o > u

1. Aldaketa hau orokorra bada ere, Zuberoan beste inon baino indar handiagoa izan du (FHV 54 eta ond.). Zaharra dugu, Etxepareren eta Leizarragaren idazkerak erakutsi legez. E *bon* / *bun*, *onsa* / *unsa*, *hongui* / *ungui*, *honec* / *hunec*. Lz *hun-* erakuslea; *on*, *onbetsi*, baina *vngui*, *vnguisco*; *ongarri* / *ungarri*. Beren hizkeretan zegoen ebakera bikoitzaren isla izan litezke aldaera grafiko horiek (FHV 56). Badakigu, bestalde, aldaketa hau harako *u* > *ü* eta *u-ü* > *ü-ü* haiek baino berriagoa dena: *hüntü* eta *ezküntü* ikusi besterik ez dago.

Belapeireren ortografiari buruzko azterlanean esan genuen gutxitan jaso zuela bilakabide hau: *boula* (< *bun(e)la*)⁴² eta *noun* formetan *n* aurreko itxiera dago; *ihour*, *mouztia*,⁴³ *mouldé*⁴⁴ eta *bala noula*, berriz, sailkapen zaileko adibide bakanak dira (FHV 54). Zuberotar honen grafiek benetako ahoskera estaltzen bide dute. Mitxele-naren aburuz (FHV 471), idazkerak idazkera, orduko egoera oraingoaren antzekoa zen, Belapeirek —Etxeparek eta bestek bezala— okzitaniarren usadio kontserbatzaile hartu baitzuen jarraibide eta eredutzat. Horrenbestez, on da denbora hartako ohi-tura okzitanoen eta biarnesen berri izatea.

⁴⁰ Hona zer dioen Peillenek: "Ligiko euskarán, zakur batek sakonki ozkatzen zaituenean *usúki* esaten zaio ozkari, ausigiari, baina azalekoa bada *üsúki*" (1992: 254). Azken forma hori erabili zuen Meister Ligiko erretoreak 56. orrialdean: *araguiaren alagrantciac oro eptiki sartcen dira, bena açkenian ussukiten die eta hil eracitcen*. Cf. Gèze eta Lrq *usuki*. Gèzek badu beste aldaera bat: *isuki* (grafia gaurkotua) 'mordre, piquer'; cf. Ip *suguiac isoukivric* (Irigoien 1957: 180).

⁴¹ OEH: "aküsätü (en S a pesar de ir ante s, sin duda por ser préstamo reciente)"; *Charlemagne* pastoralak eta Etxahunek *aküsätü* dakarte.

⁴² Intxauspek Bonaparteri esana: "on dit *bola* pour exprimer comme cela, et *bounla* ou *boula* pour rendre comme ceci" (Irigoien 1957: 211).

⁴³ Idazle zuberotarrek *muztü* erabili dute; Tartasek lehenik (OEH, s.v. *moztu*).

⁴⁴ OEH, *molde*, 2 'manera, modo': "Los autores suletinos emplean la forma *mulde* (Belapeyre, Inchauspe y Constantin junto a *molde*)". *Mouldezco leteretan eçaria* dute portadan *Maiatza* eta *Meditacioniac* liburuak; *mouldezco hitcetara eçarivric*, berriz, *Ciberouco Guthuna* lekukoak.

2. Okzitaniaraz *o* itxia *u* bihurtu zen, baina garaia ezin da zehaztu, aldaketa horren ondoren eskribau okzitaniarrek tradizioko <o> arxiki zutelako XVI. mendea bitarte. Irakurleak bazekien grafema hori noiz *u* ahoskatu eta noiz *o*. Baina, urteak joan urteak etorri, *u* berriak *o* zaharrarekin zuen lotura laxatu zen, eta ahozko aldaketa idatzira pasa zuten. Frantsesezko <ou> mailegatzea izan zen irtenbidea. Biarnoan 1620 arte bere buruaren jabe izan zelarik, lurralde hartan gainerako herri okzitanoetan baino beranduago hartu zuten digrama frantses hori.⁴⁵ Dena den, XVII. mendetik aurrera <ou> nagusituko da Biarnoko *scripta*-n.⁴⁶ Aldaketa ez zen, noski, bat-batekoa izan: 1665ean, administrazioaren barrutiko testu batean (*Livre des délibérations de Sauvelade*) <o> okzitanoa eta <ou> frantsesa agertzen dira. Biarnoko literaturan are beranduago hartu zuten digrama; Fonderville olerkariak lehendabizi, XVII.aren hondarrean (Grosclaude, *Langue béarnaise*, 64 eta ond.).⁴⁷ Hortaz, badirudi Belapeirek katixima idazteari ekiten dion garaian biarnesek, erabat harturik, baztertu berria dutela <o> okzitano tradizionala, *o* itxitik etorritako [u] irudikatzen zuena.

3. Belapeireren grafiak ere kontserbatzaileak dira, nolabait esateko. *N* kontsonantearen aitzinean gertatu da batez ere itxiera (bereziki, *-on*, *-onC-* taldeetan), baina <o> paratu du egileak ia beti ingurune horretan: salbuespen bakarra *noun* da (I 152). Gainera, badirudi *n* aurrean berariaz ezarri duela *o*, aldaera batzuek salatzen digutenez: *houla*, baina *honla*, *bonlaco*, denak etorki bat-berekoak (*bonela* > *bu(n)(e)la*); *presoubat* 'presondegia', baina *presoner*. Aldamenean kontsonante sudurkaria ez dagoenean, aiseago agertzen da <ou>: *moulde*, *ibour*, *mouztia*, etab.

Testu honetan *ibur* izenordainak badu inoiz <ou>, agerraldi askoren artean bitan bakarrik bada ere (II 35, 61). Baina *nor*, *norc*, *noreki* eta *nori* azaltzen dira beti, behin ere ez *nour*. Bilakaera fonetikoa gogoan hartuta (**ez* + *nor* > **enor* > *inor* > *ibur*), uste dugu *ibur* bezala *nur* ere esango zutela hitzun zuberotarrek. Azken ahoskera hau, bestalde, *nun* formarekiko analogiak ekarri zuen, ikertzaileen ohiko azalpenak dioenez. Tradizioan *ibour* dago. 1706ko katiximan, esaterako, horixe ageri da etengabe.⁴⁸ Belapeirez eta Maytiez landara, beste lekuko batzuk ere ikuskatu ditugu burutik

⁴⁵ Biarnoan, *Fors et Costumas* (1551) eta *Styl de la Justice* (1569) testuetan bakanka agertzen da <ou>. Arnaud de Salette idazlearen itzulpenean (Salmoak, 1583), egun *u* ahoskatzen diren batzuek <ou> dute, baina beste batzuek <o>. Grosclaudek bi hipotesi ditu (*Langue béarnaise*, 65). Autoreak, *u* adierazteko, grafia tradizionala eta digrama frantsesa zerabiltzan aldi berean. Edo, bestenez, idazkera zaindu zuen, eta <o> eman zuenean ahoskatu ere *o* egiten zen. Oro har grafiak ahoskeraren arabera moldatu zituenez, Grosclaudek uste du garai hartarako ez zela oraindik biarnesean guztiz gertatua *o* itxia > *u* bilakabidea.

⁴⁶ Hurrengo mendean, frantses homografoa duten hitzek bakarrik eutsiko diote inoiz <o>ri. Horrela, 1781eko *Délibérations des Etats de Béarn* testuan <consumation> eta <navigation> agertzen dira, frantsesez bezala, nahiz eta seguruenik [kunsumasíu] eta [nabigasiú] ahoskatu.

⁴⁷ Hona Grosclauden ondorioak: "J'ai l'impression que: 1) l'évolution du [o fermé] vers [u] s'est achevée assez tard en Béarn et qu'elle n'est pas encore tout à fait parvenue à son terme au milieu du 16e siècle; 2) l'orthographe francisée ou = [u] s'est introduite plus difficilement en Béarn qu'en Languedoc: ce qu'on peut expliquer par le fait que le Béarn indépendant a conservé plus longtemps les traditions graphiques de la scripta" (66).

⁴⁸ *CatOlo* 7, 12, 39, 45, 49, 64, 66, 74, 75, 83, 84, 84, 86, 90, 101, 102, 109. *Pronus*-en eta Belaren atsotitzetan ez da hitz hau agertzen. Bestalde, Oihenartek neurtitzetan *ebor* (1, 15, 22, 51) eta *ebon* (22, 22) darabiltza; *nebor* ere bai (11); baina *eboula* (5) eta *eboun* (13). Atsotitzetan, aitzitik, *nebor* dabil nagusi (89, 93, 167, 241, 330, 488...); *ebor* oso gutxitan ageri da (506).

burura (*OrhoiCant*, *CatOlo2*, Ressegue, *Igantegaco Pronoa* eta Mercy), eta horietatik guztietatik Belapeire da *ibor* idazten duen bakarra.⁴⁹

4. Badakigu, konparazio batera, Belapeirek Materrearen liburua baliatu zuela eta *Pronus*-en izkiriartzaileak, berriz, *Pregarioak*. Hori dela eta, Biarnoko usadioaren eraginaz bestalde, kontuan izatekoa da lapurtarrek eta baxenabartarrek erabilitako grafien itzala; gorago (0.5) aipatu da lapurterak Zuberoan zuen ospe ona. Auzo euskalkietako idazleek *o* ezartzera bultzatuko zituzten zuberotarrak; izan ere, idazkerari dagokionez, horietako batzuk —hala nola Etxepare— aztura okzitano kontserbatzaileari jarraituzten zaizkio, esan dugunez. Gainera, ahoskeraz den bezainbatean, hersketak lapurteraz eta behe nafarreraz indar ahulagoa izan zuen zubereraz baino, eta hitz gutxiagotara iritsi zen: *bun* 'ona' eta hartatik eratorriak, *bun-* erakuslea, eta abar (*FHV* 55 eta ond.). Gogora datorkigu Intxauspek XIX. mendearen erdialdean duen irizpidea eta jokabidea, *o* idazten baitu beste euskalkien ildotik ez hastantzeko:

Dans certains mots écrits généralement avec *o*, dans tous les dialectes, par les meilleurs auteurs anciens, l'*o* se prononce quelquefois *ou*; tels sont: *noiz*, *nor*, *nola*, *zombat*, *non*, *hon*, que l'on entendra plus généralement prononcer, en Soule: *nouiz*, *nour*, *noula*, *zoumbat*, *noun*, *houn*. Nous n'avons pas cru devoir nous écarter, pour ces termes, de la manière générale de les écrire; d'autant que, prononcés tels qu'ils sont écrits, ils ne choquent point et on les trouve bien dits dans tous les pays sans exception (1858: xii).

5. Ustekabeko <*o*> batzuk txit argigarriak dira, egileak moldaketak egin zituelako seinale baitira, ahoskatu bezala idazten ez zuelako seinale. Lehenik, *bolbarriala* eta *bolbarrian* ditugu, *boulhar-* normalaren alboan. Antzinako formak **u* du, ez **o* (*FHV* 471).⁵⁰ Oihenartek ere behin *bolharr'* eman zuen (gainerakoetan *bulhar*, ikus *OihHizt*), baina, dakigunez, zuberotarra izanagatik hark ez ziharduen zubereraz; bere hizkera egokitu egiten zuen Iparraldeko beste bi euskalkietara hurbildu beharrez, eta grafia hori moldaketa okerra da, hain zuzen ere.⁵¹ Belak *bulbarra* du (37); Gèzek (s.v. *poitrine*) eta Larrasquetek ere bai.

Bigarrenik, *borbau* (I 90). Honen forma zaharrak ere **u* du,⁵² eta *OEH*-k dio zuberotarrek *burbau* darabilteela, Belapeirek izan ezik.⁵³ *OrhoiCant* testuan ere azaltzen da

⁴⁹ *Ibour*: *OrhoiCant* 14, 15, 16, 17, 71. *CatOlo2* 20, 21, 26, 43, 51, 57... *Ress* 4, 14, 19, 23, 33, 33, 37, 39. *IganPr* 9. *Mercy* 17, 26, 41. Maisterrengan ere ez dugu *ibor* ediren. "La forma más general en suletino es *ihur*; en Belapeyre, Eguiateguy (232) e Inchauspe hay tbn. *ibor* (tbn. *inbur* en Eguiateguy)" (*OEH*).

⁵⁰ Antzinako forma gorde da erronkarierazko testuetan: *burar*. Maisterrengan adibide bakarra aurkitu dute *OEH*-ko lexikografoek: *bourbararen* (288), hutsegitea (agian, *bourbararen* behar du).

⁵¹ Ikus *FHV* 56, 12. oh. *OEH*-k dio Egiategik ere forma egokitua darabilteela: "Algunos autores suletinos (Oihenart, Belapeyre, Eguiateguy) emplean tanto <boulhar> como <bolhar>, reflejo de vacilaciones gráficas en la representación de los resultados suletinos de **o* y **u*". *Boulhar* aldaera normalaren beste agerraldi batzuk: *Her* 61, *Ip Apoc* 1 7.

⁵² Ikus *FHV* 471. Ohart bedi *burbau* hitzak *u* palatalizatu gabe atxiki duela *rb* taldearen aurrean; cf. *burbaso*, *gurbi* 'gurina'. Beraz, *b* horrek ez du jokatu kontsonante moduan, eta, jakina, *r* aurrean ez dago aldaketarik (*FHV* 223, 35. oh.).

⁵³ *OEH*, s.v. *birao*: "*borbau* que aparece en Bp, se debe seguramente a vacilaciones gráficas". Aipa deza-gun, bestalde, Oloroeko katiximatik jasotako aipua (*OEH*-k *DRA*-tik hartua) ez dela berez Maytieren itzulpenekoa, baina bai François de Revolen dotrinakoa.

borbau (46);⁵⁴ gainontzekoetan *bourbau* aurkitu dugu: *CatOlo* 64, 65, *CatOlo2* 64 eta *Ress* 23; hauetan ere bai: *CibG* 20, *Apoc* 13 1. Belapeireren grafiek erakusten dutenez, garaiko hizkeran bi *u* ezberdin batu egin dira: **u* etorkia duena eta **o* etorkikoa. Gure idazleak ez ditu jada bereizten, eta, bigarren sailekoei anitzetan <0> eman die-larik (*nun*, esaterako, *non* idatzita), lehen saileko batzuei ere letra bera ezarri die naha-sita eta okertuta (*bolbar*, *borbau*).

Beraz, horrelako moldaketa desegokiak egin dituzte bai zuberera hutsetik euska-ra hedatuagora igaro diren batzuek, hala nola Oihenartek eta Egiategik, bai, besterik gabe, Belapeirek bezala, itxiera ezkutuan gorde duten beste batzuek. *Charlemagne* pastoralean, esaterako, BN eskuizkribuaren kopiagileak ez du hersketa paperean jaso (*bon*, *onsa*, *ezcontu*) eta bokalak aldatzean maiz samar egin du kolpe huts: *irakortu*, *oste*, *ortbe* etab. Ez dago halakorik beste izkribuan, sudurkari aurreko itxiera seinalatzen duen hartan (*Xarlem* 100. ahap. oh.).

6. Belapeireren katiximan *obore* eta *oboratu* daude. *Pronus*, *CatOlo* eta *CatOlo2* idazkietan ere bai.⁵⁵ Baina hainbat lekukok (*OthoiCant*, *Jean de Paris*, Maister, *IganPr* eta *Mercy*) *ubure*, *uburatü* eta *uburagarri* dituzte, *oubour-* grafiarekin.⁵⁶ Resseguek *oboure* eta *ouboure* ditu, nahas-mahas.⁵⁷ Bestalde, gure autoreak *obognen* utzi zuen, baina Belak *oubouñac* (13) eta Maisterrek *oubougn* (xvi). *OEH*-k dio zuberotarrek *uhuin/-ñ* darabiltela gehienbat.⁵⁸

7. Gaur hondarrean *-ñ* azentuduna daukaten hitzak askotara idatzi zituen Belapeirek. Ele bera bitara: *-o* eta *-ou*, *arraço*, *arraçoa*, *arraçoac*, baina *arraçou*, ebakera normalaren erakusgarria datekeen grafia.⁵⁹ Bestalde, *presoubat*; baina *sasoac*, *saso*, *sasöetan*. Azkenik, eredu frantsesari jarraituz, *-on*: *Patron*. Gogora 1781eko testu biarneseko *consommation* eta *nabigation* grafia frantsestuak, [-siü] ahoskatzekoak (ikus 46. oh.).

Ikusagun beste idazleek nola eman dituzten hitz horiek. Maytiek *arrazoric* du (75), eta horren ordaina *arraconic* da bigarren katiximan (73), baina honako lekuko hauek *-ou* dute: *OthoiCant*, *Jean de Paris*, Maister, *Mercy* eta *Xarlem*.⁶⁰ Belapeireren

⁵⁴ Erabili ditugun lekukoaren artean, *OthoiCant* da itxiera agertzeko nola edo halako joera duen lehena, zubereraz, baina aldaera grafiko asko samar ditu: *noun* (grafia nagusia) / *non* 102; *hounen*, *hountan*, etab. / *bontaco* 29; *hountarçun* (grafia nagusia) / *hontarçun* 52, 86; *oundouan* 17 / *ondoan* (gainerakoetan). Aurrerago ikusiko dugunez, testu honetan maileguez <0> dute. Salbuespenik gabe, *noiz*, *onsa*, *bonki* (*eguin*), *çombat*, *çoin* eta *bonki* 'ukitu' agertzen dira. Azkenik, *çouazte* 50, *jouan* 41, etab. / *joanagatic* 6, *doan* 41, etab.

⁵⁵ *Pronus*: *oboretan* 30, *oboratu* 10, 14. *CatOlo*: *oboragarry* 1, *obore* 61, *oboratu* 5, 51, 62, 63, 68, etab. *CatOlo2*: *obore* 73, 92, *oboratce-* 66, 76, 96, etab.

⁵⁶ Hona ageraldidi batzuk. *Uhure*: *OthoiCant* 3, 10, 25, 36. *Jean de Paris* 158, 222. Maister 12. *IganPr* 2, 13, 17, 18. *Mercy* 3, 11, 13, 15. *Uburatü*: *OthoiCant* 3, 4, 68, 69. *Jean de Paris* 20, 44, 119. Maister 70. *IganPr* 1, 9, 9. *Mercy* 4, 13, 13, 22. *Uburagarri*: *Mercy* 10. *DeSuburezko*: *Jean de Paris* 250.

⁵⁷ Ressegue: *obouratu* 21, 42 / *oubouratu* 14, 25; *oboure* 12, 27, 32, 37 / *ouboure* 10, 12, 21, 21, 23; *oburragarriec* 49 / *OUHOURRAGARRI* 9. Bitasunak luzaz irauango du, hiru lekuko hauek erakusten dutenez: *Xarlem* BB *oubouria* / BN *oborya* 20; *Noelen lilia* (c. 1844) *oubouretan* 1 / *oboretan* 7; *Gèze oubouratu*, *ouboure* / *obore*.

⁵⁸ Adibide gehiago: *Med* 27 (*oubougnen*), *Maiatz* 61 (*oubouñen*), *CibG* 161 (*oubouñec*), *Apoc* 3 3 (*oubouña*).

⁵⁹ "Los suletinos usan *arrazu*, aunque no falta, en autores como Belapeyre, Eguiateguy o Archu, la forma más 'correcta' *arrazo*" (*OEH*, s.v. *arrazo*).

⁶⁰ Testu horietan adibideak zer orrialdetan dauden jakiteko, ikus grafiak 4.4.3.

idazlanean bezala, *Charlemagne* pastoralean ere *presoualat* dago (657). Gèzek *sason* bildu zuen,⁶¹ eta Maisterrek (251) zein Intxauspek forma hori berori dute; ikus *Imit-Eg* 347 (orrialde berean, *laidorioec*, *Jincoac*, *Jincoaz*). Horiez gain, *barou* aipatuko dugu: ikus *CatOlo*2 iii, *Jean de Paris* 20 (*barouac*), 21, 43, Ress 9, 12, Mercy 12.

Patron (I 22) grafia kultoa izango da, eta *patrū* ahoskatuko zuten hizketa arruntean; cf. biarn. *patrū*, PDF0. Hara zer idazkera dauden tradizioan: *patron* (*Pronus* 18, 29, *CatOlo* 10), *patro* (*CatOlo* 3) eta *patrou*, testu berrixeagoek⁶² duten grafia fonologikoa edo. Azken aldaera hau kausitu dute OEH-ko lexikografoek XIX. mendeko lekuko hauetan: *Xarlem*, *UskLiB*, *CatS*.

8. XVII. eta XVIII. mendeetako egileek hitz batzuk nola idatzi zituzten emango dugu aditzera atal honetan, deskribapen horrek Belapeireren grafiak interpretatzen lagunduko digulakoan. Elez eleko azterketa izango da, zeren, jakina denez, edozein mintzairatan normala baita aldi berean egotea bai joera fonetiko batek aldatutako hitzak bai, arrazoi bat edo beste dela medio, aldatu gabekoak. Azken buruan, ele bakoitzak bere historia fonetikoa du. Atal honi ekin aurretik, irakurleak idazle bakoitzaren jokabide orokorraz jabetu nahi badu istant batean, so egin diezaiola 22.2. azpiataleko taulari.

8.1. *Nun*. Oloroeko katiximek itxiera ez seinalatzeko joera dute eta, hala, *non* dakarte gehienbat; horrekin batera badituzte, han-hemen, *noun* batzuk.⁶³ XVIII. mendeko beste lekukoetan *noun*, *nountic* eta *nounco* idoro ditugu arruntean:

OrhoiCant 7, 14, 14, 20, 20... (baina 102 *non*). *Jean de Paris* 2, 53, 57, 58, 60, 284... Maister 11, 343... *IganPr* 1, 10. Ress 7 (baina 33 *non*). Mercy 39, 40.

8.2. *Nur*, *nula*, *nuiz* eta eurerarikoak. Belaren erretrauetan jada *nour* (39) dago, baina *nolaco* (43) ere bai. *Pronus*-en ez da azaltzen itxierarik: *noren*, *nola*. Maytieren katiximan ere ez gehientsuenetan,⁶⁴ baina hirutan bai: *nourc* (76, 85) eta *bala noula* (52). François de Revolen katiximan ere birritan bakarrik agertzen da hersketa: *nourc* (75, 84).⁶⁵ *Orhoitce* eta *Cantica* liburuñoan *nour*, *nourc* eta *noula* daude, baina *noiz*, agerraldi guztietan.⁶⁶ *Jean de Paris* pastoralean ere bokal itxidun aldaera horiek eta, gainera, *nouizpait*.⁶⁷ Maisterrek ere erregularri eman zituen itxiera izandako formak, *nouiz* eta guzti:

⁶¹ Hori euskara-frantsesa zatian. Frantsesa-euskara zatian, *saso* idatzi zuen (s.v. *saison*).

⁶² *OrhoiCant* 14, 16. *CatOlo*2 5. *IganPr* 5, 14, 17. *Med* 11. *CibG* 33, *Her* 22. Femeninoa *patrona* da (Mercy 30, 31).

⁶³ *CatOlo*: *noun* 13, 43 / *non* 15, 29, 31, 37. *CatOlo*2: *noun* 12, 55 / *non* 14, 32, 34, 40. Aurretik, *non* dakarte Oihenartek eta Tartasek (*Onsa*). Lehen horrek, dena dela, behin *nun* eman zuen (Orpustan, *Po* III 11).

⁶⁴ Hona agerraldi batzuk: *CatOlo*, *nor* 13, 17, 22, 29, 55, *noiz* 17, 35, *norat* 19, *nola* 16, 34, 59, *bala nola* 9, 12, 21, 24. Oihenart eta Tartas zuberotarrengan, itxierarik gabeko formak ditugu maizenik. Badira, halere, aldaketa markatua duten agerraldi bakan batzuk. Oih *Po*: *noura* (Orpustan III 46). *Onsa*: *nur* 108, 108, 110, *noula* 14.

⁶⁵ Agerraldi batzuk: *CatOlo*2, *nor* 11, 16, 17, 23, 32, 50, 97, *norgatic* 17, *nola* 15, 17, 22. *Noiz* (adibide guztiak) 7, 15, 20, 20, 22, 38, 45, 51, 53, 78.

⁶⁶ Agerraldi batzuk: *OrhoiCant*, *nour* 8, 26, 28, 63, *noula* 7, 7, 8, 13, 19, 20, 20, *noulaz* 23, 23. *Noiz* (guztiak) 26, 48, 79 [7], 80 [6], 81, 81, 83, 88, 89, 89, 100, *noiztrano* 83.

⁶⁷ Gure lagineko agerraldiak: *Jean de Paris*, *nour* 275, 293, 296, *nourc* 228, *noula* 37, 45, 118, 156, 211, 236, 245, 285, 297, *noulaco* 259, *nouizpait* 261.

nour (52), *nourc* (2), *nouri* (8), *nourbait* (9), *nourbaitec* (52), *nourat* (127), *noula* (11, 333), *noulaç* (341), *nouiç* (70), *nouicere* (15, 52), *nouçpait* (138), *nouçpaico* (176), etab.

IganPr izkribuan *noula* dago (2, 3, 6). Atal osoan ikusiko denez, idazmolde konterbatzailerako isuria dute Resseguek eta Mercyk, baina, egia esan, bokal itxia ere ipini zuten hainbatetan. Azpiatal honetan, lehenak nahasian darabiltza <ou> eta <o>. Bigarrenak *noula*, *bala noula*, *noura* edo *nour* idatzi du, baina betiere *noiz*.⁶⁸

8.3. *Zuñ*. Lehen testuetan ez dago bokal itxiaren arrastorik; *çoin*, *çoinç*, *çoinçec* eta horien tankerakoak topatu ditugu:

Bela 24. Conget eta Jauregiberri. *Pronus*. 2. Bp. *CatOlo* 9, 14, 16, 19, 30... *Othoi-Cant* 5, 7, 12, 17, 19, 20... *CatOlo2* iii, iii, iv, v, vi, 4, 12...

Bonnecase eta Nicephore kaputxinoa dira, gure corpusean, itxiera agertzen lehenak: *çouintan*.⁶⁹ *Jean de Paris*, *Imitacionia* eta *IganPr* testuetan ere bokal itxia dator.⁷⁰ Baina Mercyk beti *çoin* paratu du, eta Resseguek ere bai ardurenean,⁷¹ hirutan izan ezik: *çougneç* (6, 7) eta *çougneç* (5). *Charlemagne* pastoralean bi eskuizkribuetako batek *çouin(g)* dakar eta besteak, hersketa ezkutatu ohi duenak, *çon*, *coin* (15, 289).

8.4. *Zunbat?*, *zunbait*. Lrq *zumat?*, *zumait*. Hastapeneko lekukoetan ez da itxierarik erakusten:

Pronus: *çombat* (25). Bp. *CatOlo*: *çombat* (13, 13, 17...), *çombayt* (8, 12, 22...). *Othoi-Cant*: *çombat* (5, 20, 50, 67, 82...). *CatOlo2*: *çombat* (12, 16, 20, 31, 55, 57, 59...), *çombait* (vi, vi, 1, 18, 21, 35, 53...).

Jean de Paris pastoralean, ordea, *çombait* dator (278). Maisterrek ere itxiera agertzen du (*çombait*, *çoumbatenaç*, *çoumbatere*, *çoumbat nahibeita*) eta *IganPr* liburuñoak ere bai.⁷² Resseguek *çombat* eta *çombait* eman ditu, baina behin *çombait*. Mercyk beti *çombait*, behin ere huts egin gabe.⁷³

8.5. Lehen mailako *hun-* erakuslea, *huna(t)* eta *hunela*. *Pronus* liburuxkan ez da hersketarik: *hontara*, *honen*, *bona*. Maytieren katiximan ere ez gehienbat,⁷⁴ *houneç* (72) eta *boulaco* edo *halaco* (95) salbuespenak baitira. Revolen dotrinan *hon-* eta *houn-* ditugu.⁷⁵

⁶⁸ Ressegue: *noula* 5, 8, 11, 12, 13... (gehienean) / *nola* 36; *nourbaitec* 33; *noiz* 18, 32, 47 / *nouizere* 8. Mercy: *noula* 16, 37, *bala noula* 31, *noura* 23, *nour* 41, baina beti *noiz* (6, 7, 8, 13...).

⁶⁹ Tartasek (*Onsa*) ardurenik *çoin*, *çointaric* idatzi zuen (*ceintara* ere bai inoiz), baina *çouin* 112, *çouignec* 16, *çouintan* 16.

⁷⁰ *Jean de Paris*: *çouin* 214, 285, 287, *couin* 159, *couineç* 53. Maister: *çougn* 51, *çougneç* 11, *çougntçaç* 54, etab. *IganPr*: *çoun* 7, 8, *çougneç* 5, 13, *çougntan* 1, 7, 14, etab.

⁷¹ Mercy: *çoin* 5, 6, 7, 14, 17, *çoinç* 9, 17, 17, 19, *çointan* 20, 21, *çointçaz* 22, etab. Ress: *çoin* 3, 12, 17, *çoin* 3, 14, *çoinç* 14, 15, 25, 27, 28, 31, 38, *çoinçec* 25, etab.

⁷² Maister: *çombait* 7, 57, 115, 155. *Çoumbatenaç haboro eta hobekiago beitaikiçeu, hambatenaç garratçkia-go jujatu içanen cira* (6). *Çoumbatere gracia eta berthute handieç arguitu beitaicren, etçien gutiago arrancura* (53). Horren antzekoa: *çoumbatere* 348. *Secula etçut ibour ediren, çoumbat nahibeita {...} debot-cen, bere graciaen gabeciach çoumbait aldiç ukhen etçutianic* (115). *IganPr*: *çombait* 13, *çoumbatere* 1.

⁷³ Ress: *çombat* 4, 17, 24; *çombait*, *çombait* 4, 8, 10, 15, 18, 23, 28... / *çombait* 8. Mercy: *çombait* 7, 8, 9, 15, 27, 29, 31, 36, 40... *Charlemagne* pastoralak *çombait* du 51. ahapaldian, bi eskuizkribuetan; 54. ahapaldian, berriz, aldaera desberdinak daude: BB *çounbat* / BN *çombat*. Ikus artikulu honetako 473. oh.

⁷⁴ *CatOlo*: *hon-* erakuslea 9, 12, 21, 21, 27, etab.

⁷⁵ *CatOlo2*: *houn-* erakuslea iv, iv, 69, 100, 106, 106, 106 / *hon-* erak. iv, iv, vi, vii, vii, 2, 19, 21...

Oihenartek neurtitzetan *u* du gehiengan: *hunetan*, *hunnen*, *hunec*, *hunl'*, *huna*, eta abar, baina *hontan* (12), *honen* (14). Aipa dezagun, bide batez, olerkari honek erakuslea eta (*b*)*on* berezi egiten dituela idaztean: *hunec* 'honek' / *hounac* 'onak'.⁷⁶ Atsotitzetan, haatik, *o* da gailen.⁷⁷ Tartasek *Onsa bilceco bidia* liburuan *bun-* eta *bondarabiltza*,⁷⁸ eta itxiera jaso duenean, Oihenartek bezalaxe desberdinu ditu bi hitzak.

OthoiCant, *Jean de Paris* eta Maisterrek *ou* dute.⁷⁹ *IganPr* idazkiak, *hounen* (5), *bountan* (17), eta abar, baina behin *bontaco* (14). Resseguek batez ere *o* darabil, baina *ou* ere bai. Mercyk, bi grafia horiek.⁸⁰

8.6. *Hun*, *un(t)sa*, *hunki* (*egin*), *huntarziun*, *unbetsi*. Belak jada *houna* izkiriatu zuen (4, 6). *Pronus* lekukoan, aitzitik, ez da itxieraren zantzurik.⁸¹ Maytiak *o* erabili zuen komunzki,⁸² eta *hounen* (21) eta *houner* (36) hersketaren erakusle bakanak ditu. Revolent katiximan *hona* eta *houna* nahasian ageri dira (lehena, nagusi), baina beti *onsa*, *bonki* eta *bontarçun* ezarri zituen idazleak.⁸³

Oihenartek eta Tartasek (*Onsa-n*) erabilitako formak ez dira euskalki bakar batekoak: *on*, *hon* eta *houn*.⁸⁴ Bestalde, *hun* ez da zubererakoa soilki: behe nafarreraz ere usatzen dute; Donibane-Garazin, esaterako (Azkue, Lhande); Etxeparek *hon* eta *bun*, biak ditu. Ohart gaitezen, bidenabar, *bun-* erakusleak ere zubereraren mugak gainditzten dituela, lapurtarrek eta baxenabartarrek ere bokal belarearekin ahoskatzen baitute; Etxeparek *honec* eta *hunec* darabiltza, eta Leizarragak beti *bun-* (FHV 56). Horrenbestez, badaiteke itxieraren hedadura zabala izatea Oihenarten eta Tartasen lanetan batzuetan itxieradun aldaerak agertzearen arrazoia.

OthoiCant liburuan *houn* eta *bountarçun* ageri zaizkigu maizenik, baina beti *onsa* eta *bonki* (*eguin*).⁸⁵ *Jean de Paris* pastoralean *ou* gehiago dago: *houn*, *bountarçun*, *hounquiez*,

⁷⁶ Itxiera agertzen duten adibideak: *hunetan* 30, *huntaric* 41, 41, *hunnen* 25, 25, 55, 57, *hunec* 51, *hunl'* 6, 29, *huna* 30 (*huna niagon*), 57 (*haur ni buna*). *Houn* 'ona' hitzaren erabiltzeak beheraxeago emango dira (ikus 3.8.6).

⁷⁷ Oihenarten atsotitzetan, *bontara* 26, *bontaric* 137, *bona nis* 373, etab. / *hunec* 320.

⁷⁸ *Onsa*: *bun-* 11, 17, 18, 21, 22, 34, 35, 35, etab. / *hon-* 12, 13, 14, 39, 47, etab.

⁷⁹ *OthoiCant*: *houn-* 13, 17, 18, 20, *houna* 14, etab. Testu horretan behin aurkitu dugu *o*: *bontaco* 29. *Jean de Paris*: *houn-* 22, 50, 95, 98, 123, *houna(t)* 22, 23, 25, 30, 32, etab. Maister: *bountan* 338, *bountaric* 369, *horrat eta hounat* 21, etab.

⁸⁰ Ress: *honen*, *bontan*, etab. 15, 15, 20, 22, 25, 40, 42, 45, 47 / *bountan* 3, 17, 50. Mercy: *hounec*, *hunetan*, etab. 4, 17, 17, 25, 27 / *bontan* 24, 36, *bontaco* 25, *bontaric* 31.

⁸¹ Ikus Agirre 1998a: 6. Bestalde, Congeten eta Jauregiberriren testuan *honsa* agertzen da; Bonnecase- ren idazkian, *onsa*.

⁸² Hona Maytieren adibide batzuk: *hon* 3, 5, 6, 7, 11, 21, 33; *onsa* 3, 8, 11, 11, 12, 18; *bontarçun* 2, 11, 12, 24; *bonki* 3, 11.

⁸³ *CatOlo2*: *houn* 11, 19, 20, 21, 22, 45, 52, 100 / *bon* vi, vi, vii, viii, 1, 2, 7, 15...; *onsa* iv, iv (-nx-), vi (-nx-), 3, 9, 10, 16, 17, 38, 49, 52, 71, 78...; *bonki* 2, 10, 23, 67; *bontarçun* 2, 6, 10, 21.

⁸⁴ Oihenarten neurtitzetan, *houn-* 8, 9, 19, 53, *bon-* 18, 59, *onaren* 19; *bontu* 15; *onbetsi-* 20, 29; *bontarçun-* 17, 21, *ontarçuneti* 25, *onarçun* 19; *ons'* 14. Atsotitzetan, *on* 73, 116, 162... (aldaera nagusia), *hon* 45, 128, *houna* 24; *ontarçunegati* 112, *onharçuna* 572; *ungui* 103, 329, *ungui* 55, 365, 574; *hunqui* 84, 175; *onsa* 59, 251, 446. *Onsa*: *bon-* 1, 6, 12, 75, 101, *on-* 17, 18, 23, 34, *houn* 12, 12, 13, 14, 14; *onsa* 12; *ungui gin* 19, *onqui gin* 2; *bontarçuna* 6, etab.

⁸⁵ *OthoiCant*: *houn* 4, 5, 6, 8, 12, 12... / *bonic* 43, 93; *bountarçun* 5, 11, 19... Baina *onsa* 3, 3, 4, 4, 8, 8, 19, 26, 37...; *bonki* 4, 4, 19, 48, 102, *bonkieguile* 34, etab.

ounsa (130 *onsa*, salbuespena).⁸⁶ Maisterrek ere honelaxe eman zituen ele hauek guztiak: *bounac*, *ounxa*, *bounki eguinac*, *bountarçun*, *ounhexi*; *IganPr* testu laburrak ere horrelako formak ditu.⁸⁷ Resseguek *ou* eta *o* darabiltza, aldizka.⁸⁸ Mercyk *boun* hautatu zuen, baina, horrekin batean, *onsa*.⁸⁹

8.7. *Hunki* 'ukitu'. Mitxelenaren ustean **o* du, ez **u* (FHV 53). *Honki* dute beti Maytie, *CatOlo2*, *OthoiCant*, Ressegue eta Mercy lekukoek.⁹⁰ Alabaina, Oihenartek itxiera jaso zuen: neurtitz batean *hunqui* (10) eta atsotitz batean *hunquiten* (53). Eta Tartasen lanik ezagunenean *hunquiten* dago (140), baina *honquitu* (66) eta *honqui* (92) ere bai. Hersketa eman dute honako hauek:

Jean de Paris, *bounquiten* (34, 41, 50); Maister *bounkitcen* (2), *bounkiric denac* (80); *IganPr*, *bounki* (6); *Apoc*, *bounkirik* (2 11); Lrq eta Gèze *bunki*.

8.8. *Untzi*. *Onci* dute *CatOlo*, *OthoiCant* eta Resseguek.⁹¹ Maister (295), Intxauspe (*Apoc* 2 27), Gèze eta Larrasquetek, ordea, *untzi*. Intxauspek dio gehienbat ("généralement") bokal itxiarekin ahoskatzen dela (Irigoién 1957: 208). Oihenartek 452. eta 453. atsotitzetan *vnzi* idatzi zuen, eta Tartasek ere *vnçi* (*Onsa* 23, 105), baina gogoia eman zubereratik at ere badagoela bokal itxia: OEH-k esan du Ipar Euskal Herrian *un(t)zi* dela forma orokorra.

8.9. *Ezkuntü*. *Pronus*, *CatOlo*, *OthoiCant* eta *CatOlo2* lekukoetan <*o*> dago.⁹² Baina *Jean de Paris* eta *IganPr* testuetan, <*ou*>.⁹³ Hurrengo mendean, Etxahunek *escountus*, *ezcountiaz* idatziko du.⁹⁴ Gèzek eta Larrasquetek *ezkuntü* dute.

8.10. *Huñ*. Oloroeko bi katiximek <*o*> dute,⁹⁵ baina beste lekuko hauetan, ordea, bokal itxia heldu da: *OthoiCant* 78 (*bougnen*), 23, Maister 178 (*bougn petan*), *Med* 5, *CibG* 43, *Maiatza* 5, *Her* 80; Gèzek eta Larrasquetek *huñ* hiztegiara zuten.

8.11. *Suñ* 'sorbalda'. Belapeireren antzo, Egiategik *soiñian* eman zuen, baina OEH-ko adibide gehienetan *suñ* dute zuberotarrek: Maister, Etxahun, *CatS*, Intxauspe *Mt*, *UskLiB*; gainera, hiztegi horretan Peillenen aipu bat dator eta han euskalari horrek

⁸⁶ *Jean de Paris*: *boun* 6, 113, 123, 159, 170...; *bountarçun* 88; *bounquiez* 145; *ounsa* 30, 36, 41, 101, 120, 133, 158, 163, 164, 165... / *onsa* 130.

⁸⁷ Maister: *boun* 7, 14, 50; *ounxa* 2, 50; *bounki eguinac* 368; *bountarçun* 18, 51; *ounhexi* 193, 332. *IganPr*: *bounian* 5; *bounkietçaç* 2, *bounki eguilegatic* 5; *ounhexi* 5.

⁸⁸ Ress: *boun* 4, 8, 17, 27, 29, 31, 33, 36, 48... / *hon* 12, 14, 15, 17, 26, 30, 31, 33, 34...; *bontarçun* 23, 37, 45, 47, 51 / *bountarçun* 4, 10, 14, 51; *bonki eguile* 21, 37; *onsa* 6, 12, 14 (-nz-), 17, 20, 29, 30... / *ounsa* 6; *ounhexi* 6, 7.

⁸⁹ Mercy: *boun* 3, 8, 11, 25, 38, 39, 41...; *bontarçun* 10, 26, 30 / *bountarçun*-3; *onsa* 17, 23, 25, 27, 28...; *bonki eguilegatic* 40.

⁹⁰ *CatOlo*: *bonkitcian* 71, *bonki* 104. *CatOlo2*: *bonkigarriac* v, *bonkiteco* v, *bonkitiac* vi, *bonkitcian* 70. *OthoiCant*: *bonki eçaçu* 15, *bonkiric* 51, 66, *bonkiten* 72, 77, *bonki neçac* 87. Ressegue: *bonkittia* 'ukitzea' 47. Mercy: *bonki* 24, *bonkiric* 15.

⁹¹ *CatOlo* 62. *OthoiCant* 68, 68, 68. Ress 37, 37 (*diharu oncia*), 38.

⁹² *Pronus* 14, 26. *CatOlo* 6, 17, 18, 18, 75, 77, 109 [3], etab. *OthoiCant* 9, 10. *CatOlo2* 7, 16, etab. OEH: "Entre los suletinos es algo más frecuente la forma *ezkuntü*, aunque Belapeyre e Inchauspe usan *ezkontü*, variante de la que encontramos algún ej. tbn. en *Xarlem* (145). Hay *izkontu* sólo en Egiateguy". Belako Zaldunak *iskontu* du hiztegian.

⁹³ *Jean de Paris* 155, 156, 157, 161, 165, etab. Gainera, *ezcounteraci* 166. *IganPr*: *ezcountiareki* 10.

⁹⁴ Etxahun: *escountus* (*Etxb. bizitz. kbant*. 23. ahapaldian), *ezcountiaz* (*Musde Cbabo*, inprimatua, 6. ahap.).

⁹⁵ *CatOlo*: *boing petan* 101, *boingnetara* 102, *boignac* 107. *CatOlo2*: *boing petan* 99.

dio Zuberoan *suñian* esaten dela; Constantinek *suinian* du. Bokal itxia, hauek ere: *CibG* 151, *Maiatza* 28, *Her* 162; *Gèze* eta *Lrq suñ*.

9. Bilakabide honetan, *n* aurea izan da ingurunerik indartsuena, baina Mitxelenak gaztigatu digu egongune horretan ere aldaketa ez dela bete-beteko gertatu: ipar-ekialdeko zubereran, esaterako, Larrasquetek *óndo* eta *ónddo* bildu zituen (*leberónddo* ere bai, 'champignon vénéneux'); *Gèzek* ere *onyo*, baina *oundo* (*FHV* 54, 11. oh.). Atal honetan horrelako salbuespenak eta hizkeratik hizkerarako aldeak jorratuko ditugu, eginahala.

9.1. *Gizon*, *gizun*. Sudurkari aurreko itxieraz den bezainbatean, zubereraren baitako aldeez jardutean, bikote hau hartu izan dute ahotan euskalari batzuek, hala nola Gavelek (1920: 26). Oihartzabalek (*Xarlem* 118. or.) eremu banaketa eman du: *gizon* dute mendebaldeko behe zubereran (Sohütan, Altzürükün) eta *gizun* Basabürtian eta ekialdeko behe zubereran; *Lrq /gísun/*. Altzürükün eta Ürrütöin *gizon* ebakitzen dute (Davant 1983: 14).⁹⁶ Txillardegiren transkripzioaren arabera, /*gison*/ dio sohütar batek (1980: 25, 29, 60 eta 80. zatitxoak). Erizkizundi Irukoitzaz baliatuta Gavelek egin datu bilketan (1960a), Barkoxeko eta Atharratzeko hiztunek *gizun* darabilte, batik bat.⁹⁷

Belapeirez gain, *guiçon* dute Belak, *Pronus* liburuxkak, Maytiak eta Revolen dotri-nak.⁹⁸ *OtboiCant* liburuan gehientsuenetan *guiçoun* agertzen da, eta inoiz edo behin, beste aldaera.⁹⁹ *Guiçon* grafia, inondik ere, /*gison*/ irakurtzekoa da *Jean de Paris* eta Maister lekukoetan,¹⁰⁰ hersketa erregulariki jaso baitute. *IganPr*, *Ressegue* eta *Mercy* *guiçon* dute.¹⁰¹ Itxiera oro har ezkututzen duten testuetan, esan beharrik ez, *o* grafema ez da gardena. *Charlemagne* pastoralean BB eskuizkribuak *guiçoun* dakar eta besteak, aldaketa hau gutxiagotan ematen duenak, *guicon* (263, 290).

XIX. mendean, Etxahunek *Desertuco ibicic* eskuizkribuan *guiçon* du.¹⁰² *Complainte Heguilus* olerki inprimatuan ere forma horixe azaltzen da 16. ahapaldian, eta aintzat hartzekoa da, beste hitzek itxiera agerian dutelako.¹⁰³ *Meditacioniac* (1844) liburuan

⁹⁶ Davantek dio *gizon* dela sudurkari aurreko itxieraren salbuespen bakarra. Badira gehiago, jakina, baina aldaketa honen indarraren erakusgarria da baieztapen hori. Peillenek dioskunez (1992: 253), *gizon* dute Pettarrean, Maule inguruan (Sohüta, Bildoze, Ezpeize...), eta *gizun* darabilte beste alderdi guztietan.

⁹⁷ *Sur l'homme* itzultzeko eskatu eta "gizónaz et surtout gizúnaz" erantzun zuen barkoxtarrak. Ikus I. 15, II. 1 (f) eta 26 galderak. *RIEV* aldizkarian, 1936an argitaratu behar zituzten Gavelek bildutako erantzunak, baina 1960 arte ez zuten egin.

⁹⁸ Bela 20. *Pronus* 14, 25, 26. *CatOlo* 5, 15, 16, 17, 21, 25, 25, 29... *CatOlo* 2 6, 7, 14...

⁹⁹ *guiçoun* 3, 3, 4, 5, 5, 6, 6, 6, 8, 12, 14, 17... / *guiçonec* 68; *guiçonarçuna* 58. *OEH*-n ez dute *OtboiCant* testua corpusean eta, horregatik, hauxe dio hiztegi horrek: "En suletino *gizon* es la única forma documentada hasta el s. XIX; *gizun* aparece en este dialecto desde principios del XIX (ya *gizun* tbn. en *Voltoire* (222), quizá mera variante gráfica)".

¹⁰⁰ *Jean de Paris* 23, 56, 97, 178, 276. Maister 4, 13, 52...

¹⁰¹ *Guiçon*: *IganPr* 9, 13. *Ress* 5, 47, 48, 50, 50. *Mercy* 3, 5, 6, 16, 19, 22, 34, 36, 42, 42. *Guiçonarçun*: *Ress* 50.

¹⁰² *Desertuco ibicic* olerkian, 19. ahapaldiaren errimak erakusten du *-on* grafia [un] irakur daitekeela: *etchabon*, *ondon*, *iguelon* eta *ciberoun*. Beraz, *guiçon* (1, 7 eta 14. ahap.) ez litzateke grafia argia. Baina, egia esan, gainerakoan mailegetan agertzen da <o>: *arrancontric*, *conservi* 1 ahap., *complitu* 3, *contre* 17 / *espus* 9, *desobouratcen* 13. Hitz zaharrek <ou> dute: *bountan* 2, *couignen* 5, *nourc* 10, *bouncen* 'hüntü' 19. Bestalde, *ondon* 12, baina hau [on-] izan daiteke (ikus beheraxeago 3.9.2). Gogoan izan, bestalde, Larrasquetek /*gísun*/ entzun zuela.

¹⁰³ Cf. *bountcentut*, *ihourc*, *nour* 1 ahap., *nourbaitec* 4, *nouren* 6, *presounteguilat* 7, *bountan* 9, *persouna* 12, *noula* 15, *Topet-Etchaboun* sinaduran.

bi aldaerak daude eta, gainerakoan, erdaratiko hitzetan bakarrik agertzen da *o* : *ou* txandakatzea.¹⁰⁴ San Mateoren Ebanjelioan (1856) *guizoun* darabil Intxauspek (1 17, 1 19, 10 32); Gèzek ere horixe hiztegiara zuen.

9.2. *Ondo* / *undo* 'hondoa, beheko aldea', *onduan* / *unduan* 'ondoren' etab. Belaren atsotitz batean *ondoan* dago (34). Oloroeko katiximetan, *OtboiCant* liburuan eta Ressegueren eta Mercyren idazlanetan *ondo(u)an* eta horren gisakoak ediren ditugu;¹⁰⁵ bi dotrinek *ondarrac* dakarte.¹⁰⁶ Maisterrek, aitzitik, *oundouan* eman zuen (9, 94, 369).

Desertuco ibicic (1833) olerkiaren eskuizkribuan, *ondon* idatzi zuen Etxahunek (12. eta 19. ahap.). Larrasqueten hiztegiaren arabera, mende bat geroago *ondo* zerabilten ipar-ekialdean. *Musde Renaud* olerki inprimatuan (1850), aitzitik, beste aldaera dago: *bil boundoun* 'bildu ondoren' (9. ahap.). *Meditacioniac* liburuan *ondouan*, *ondotic* eta *ondoramenac* daude.¹⁰⁷ San Mateoren Ebanjelioan, itxieradunak: *oundoúan* (1 12, 2 9), *oundótic* (3 11), *oundorióco* (1 1), *oundorío* (5 37), *oundárrac* (14 20). Gèzeren hiztegian ere bai, ardurenean: *oundo*, *oundoan*, *oundoco*, *oundorio*, *oundoaje* 'ondorioa', *ondoramen* 'ondorioa', *oundar*, baina *beharrondoco*, *suthondo*. Badugu Intxausperen lekukotasuna: "On prononce généralement *oundo*, *presountegui*, *ountzi*, *Joubane*" (Irigoién 1957: 208).

Larrasquetek hauek entzun zituen: *óndo*, *ondoámen*, *óndo-egile* 'bazkari bikainen zalea', *óndo-ègin* 'ase', *òndo-gábe* 'familiarik ez duena', *ondostatii* 'landare baten inguruan lurra jarri', eta *ondo* bigarren osagaia duten hitz elkartu mordo bat: *adarróndo*, *bagóndo*, *bazkalóndo*, eta abar,¹⁰⁸ baina *undar* ere bai. Txillardegiren transkripzioan ikusten dugunez, Sohütako lekukoak *ondorik* esan zuen (1980: 34, 77 eta 90. zatitxoak).

9.3. Badira diferentzia gehiago Larrasqueten eta Gèzeren artean: lehenak *kontsolatü* eta *kontsolü* bildu zituen; bigarrenak *counsolatu* eta *counsolacione*. Literatur tradizioan *o* grafema dute, Belapeireren antzo, lekuko hauek guztiek:

CatOlo: *consolatcia* [sic] (56), *consolatu* (42). *OtboiCant*: *consola neçaçu* (34), *consolaturen* (80), *consolacione* (27, 33). *CatOlo2*: *consolacione* (vii), *consolagarriagoric* (iv), etab. *Jean de Paris*: *consola* (138), *consolatcia* (140). Maister: *consola* (211), *consolatcen* (185), *consolacione* (23, 162, 339), etab. *IganPr*: *consolacioniagatic* (14). Ress: *consolagarry* (4), *consolaçaliareky* (49). Mercy: *consolatcera* (42), *consolatione* (14), *consolia* izena (23).

¹⁰⁴ *Med*: *guizon* 5, 15, 22, 24, 26, 36... / *guizoun* 23, 176, 176. Noelen lilia lekukoak ere (c. 1844) biak dakartza: *guizon*, *guizonna*, etab. 5, 5, 10, 11, 12 / *guizoun* 3, 11, 16.

¹⁰⁵ *CatOlo*: *ondoan* 5 (*ayhal ondoan*), 31, 33, 36 (*jujamentiaren ondoan*), 39, 42, 46. *CatOlo2*: *ondo(u)an* iv, 1, 9, 34, *ondoti* 1, etab. *OtboiCant*: *ondouan* 7, 9, 17, 19, 28, 32, 74, 86, etab. Ress: *ondo(u)an* 6, 13, 14, 15, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, (*vespera*) *ondouetan* 27, *ondoco* 23, *ondoti* 11, 13, 18, 27. Mercy: *ondouan* 25, 29, 30, 38, *ondoti(c)* 16, 32, *ondotico* 17, *ondouala* 21.

¹⁰⁶ *CatOlo* 107 (*Goure bebbatien ondarrac arras chabatcen dutu* [oliadürak]), *CatOlo2* 105. *Ondo* hitzetik eratorria da *ondar*, *undar* 'hondoa; zerbait erabiltzean, jatean, etab. geratzen dena' (*FHV* 56).

¹⁰⁷ *Med*: *ondouan* 12, 27, *ondotic* 3, 17; *ondoramenac* 'ondorioak' 29.

¹⁰⁸ *Adarróndo* 'adabegia', *bagóndo* 'pago landarea', *bazkalóndo*, *besóndo* 'ukondoaren eta sorbaldaren arteko beso zatia', *bidóndo* 'bidearen ingurua; bide ertzean eraiki etxeen izena, familia izena', *Gaztelóndo* 'gaztelü + ondo' (Barkoxeko auzo baten izena), *húrondo* 'erreak bazterra', *jánòndo*, *lepbóndo* 'lepoaren ingurua'.

Meditacioniac testuan ere *consolacione* dago (3, 13, 31); Intxausperen idazki batean, aitzitik, *counsólátu* (*Mt* 2 18) eta *counsolatúric* (5 5). Egia esan, <ou> digrama itxieraren adierazgarria datekeen bitartean, <o> ez da aldaketa ezaren ageragarria, zeren *konsolatü* bezalako maileguetan autoreek oso nekez seinatlatzen baitute hersketa (ikus beheraxeago 3.1.1). *Consoler* grafia frantsesak izan zuen eragina, segurki.¹⁰⁹

9.4. Zubereraz hurrengo bi mailegu hauek, itxura guztien arabera, ez dute itxierarik jasan: *borontháte* (lat. *uoluntatem*)¹¹⁰ eta *borónte* (< lat. *frontem*). Larrasquetek, esaterako, *boontháte* eta *boónte* transkripzioak ditu. Azter dezagun lehen mailegua. *OEH*-k dioenez, zuberotarrek *boronthate* darabilte eta *borundate* Axularrek eta Voltoirek dute.¹¹¹ Azken bi hauekin batera Tartas jarri behar da, *voruntatia* (*Onsa* 86) eta *vorundaté* (93) erabili zituelako. Zubererazko idazkiotan hersketa gabeko aldaera ediren dugu:

Pronus 7, 14, 16, 21, 33. Bp. *CatOlo* 5, 8, 51, 51, 60, 61, 69, 85... *OthoiCant* 35, 86. *CatOlo2* 3, 7... *Jean de Paris* 74. *IganPr* 6, 18. *Ress* 33. *Mercy* 26. Intxauspe *Mt* 6 10...¹¹²

Boronte, zubererazko eta erronkarierazko testuetan ageri da (*boronde*, zaraitzuerazkoetan). *OEH*-ko lexikografoek lehen forma hori kausitu dute beti zubereraz (testu moderno batean *bonte*); guk ere bai: *CatOlo* 83, *CatOlo2* 81, *Apoc* 22 4.

Bi mailegu hauek aztertuta, bururatu zaigu *boronthate*, *boronte* eta *onddo* hitzetan alboko silabako *o* bokalak galarazi zuela, agian, sudurkari aurreko itxiera. Beharbada, beste hainbeste gertatu zen hizkera batzuetako *konsolatü* eta *ondo* aldaeretan.

9.5. Larrasqueten hiztegian badago sudurkari aitzineko beste salbuespen bat: *Jondáne* (*Johane*). Belapeireren liburuan eta beste sei testutan, Larrasquetek jasotako forma hori berori irakurri dugu.¹¹³ Belak *Jondone* erabili zuen (35),¹¹⁴ aldaera zaharragoa, hauxe baita etorkia: *Jaun + done* (< err. *dom'ne*). *OthoiCant* lekukoak, berriz, *Joundene Paul.* du,¹¹⁵ baina *Jôandane Johane Batistaz* (6). Itxieraz denaz bezainbatean

¹⁰⁹ *OEH*-ko *konsolatü*, *konsolatzaile* eta *konsolazio* sarreretan egiaztatu dugunez, oso gurxitan agertzen da euskarazko literaturan *kun-* (Etch 70 *kuntsolatü* da agerraldi bakan horietako bat). Intxauspek berak itxierarik gabeko aldaerak ditu beste testu batzuetan: *konsolatü* eta *consolazione* (*Hil*), eta *konsolazalia* (*Imit*). Bestalde, Gèzek bezala, Chahok *kunsolatü* eta *kunsolazione* hiztegiara zituen.

¹¹⁰ *DEV*, s.v. *borondate*: "... REW 94, 38 de la forma prov. *volontat* con vocalismo similar a los demás romances, pues sólo cast. tiene *u* (Cf. Corominas 4, 758)".

¹¹¹ Zuberotarrek eta erronkariarrek "emplean *borontate* (los suletinos siempre con aspiración en la tercera sílaba, menos en la pastoral *Charlemagne*; hay *borbondade* en Eguiateguy). La forma *borundate* se encuentra en Axular y Voltaire, que tbn. emplea *borondate* y *bolontate*" (*OEH*, s.v. *borondate*). Hona hiztegi horretako adibideak: *Bela* 10, *Pronus* 21, 33, Bp, Maister 236, *Xarlem* 244, *UskLiB* 13, 35, 109, *CatS* 55, 97, Ip *Hil* 119, Etch *Musde Deffis* 516. Gèzek ere *boronthate* bildu zuen.

¹¹² Maisterrek ere *boronthate* erabiliko zuen bakarrik; izan ere, *OEH*-k dio zubererazko testuetan forma hori agertzen dela, eta ez du aipatzen idazle horrek besterik eman zuenik.

¹¹³ *Cofessaten niz* otoitza pasarte egokia dugu, hainbat santuren izenak aipatzen direlako han: ikus *Pronus* 8/10, *CatOlo* 10, *IganPr* 3 eta *CatOlo2* 5. Lau testuetan *Jondane* dago, grafia xehetasunak gorabehera. Aipa dezagun, bidenabar, santu baten izena bitara agertzen dela: *Jondane Johane* dute lehen hiru testuek, eta *jondane Joubane*, laugarrenak. Resseguek eta *Mercy* ere *Jondane* eman zuten; esaterako *Jondane Pbetiri* (*Ress* 6, 8, *Mercy* 6).

¹¹⁴ Cf. *Jondone Johaner en eurik ogia itbotzen eta ardoa urtzen* (*Z*), in Azkue, s.v. *Jondane*.

¹¹⁵ *OthoiCant*: "Joun. / dene Paul. Coloss. c.3. v.16" (36).

fidatzekoa dirudien Maisterrek bi aldaera darabiltza: *jondane phaule* (104, 132), baina *Joundane Joubane* (355). Azkuek *jundane juane lilia* bildu zuen (Z, Althabe).¹¹⁶

10. Biarnesez ere *o > u* gertatu zenez, erromantze horrek, ezbairik gabe, bitara eragin zuen zubererari: zuzenean, maileguak zirela medio,¹¹⁷ eta zeharbidez, bestelako mailegu batzuetan euskarazko *o u*-ra aldatuko zelako eredu biarnesak bultzaturik. Bi mintzairaren arteko ezberdintasun bat seinatu zuen Mitxelena: Z *bótz* 'ahotsa; pozik, gustura', biarn. *bouts* (FHV 55). Baina, egia esateko, diferentzia asko samar daude, zubereraz itxiera batez ere sudurkari aurrean agitu delako:

Z *borontbate*, biarn. *boulountat*, *boulentat* (apud Lrq). Lrq *koSī*, *koSīā*, biarn. *cousii*, *cousia* (Lespy eta PDFO). Lrq *probátü*, biarn. *prouba* (PDFO). Lrq *prozés*, biarn. *proucés* (Lrq eta PDFO). Gèze *counsolatu*, Lrq *konsolatiü*, biarn. *counsoula* (Lespy). Gèze *gubernatu*, biarn. *gouverna* (PDFO). Gèze, Lrq *formatü*, biarn. *fourma* (PDFO)...

11. Erdarariko hitz ugari du /un/, nahiz eta autoreek *on* idatzi, frantsesari jarraituz. *Kuntre*, konparazione, *contre* izkiriari izan da. Ikus dezagun zer grafia eman zaien honelako maileguei.

- XVII. mendeko idazkiak. Bela *conseillua* (14). Tartasen bi liburuetan, zubererazko testu laburretan: Conget eta Jauregiberri *composatia*, *contre*; Bonnescase *composatu*; Bonnescase eta Nicephore *composatu*, *contrario*. Pronus: *conceuitu* (5).

- Jacques de Maytie, *CatOlo*:

Anonciacionia (16), *conversioniagatic* (40), *condemnaturen* (17), *confirmacionia* (17), *compagnari* (70),¹¹⁸ *comparaturic* (43), *complicera* (64), *conseillu* (65), *conservatu* (7, 13, 13), *content* (65), *contré* (11, 18, 25), *conceuitu* (9, 16), *conceciaren* (11), *honestbat* (101),¹¹⁹ *persona* (13, 14, 18, 21, 24), *presoneren* (56), *presontheguybat* (47), *circonciditu* (16), etab.

Maileguei <o> eman zien Maytie, ia salbuespenik gabe. Ez ahanztz frantsesezko testu baten itzulpena dela lekuko hau, eta itzultzaileak sorburuan *Annonciation*, *condamner*, *confirmation*, *comparer*, *conseil* edo *conserver* irakurriko zuela.

Aipagarriak dira mailegu baten grafia aldaerak: *fondamenac*,¹²⁰ itxiera adierazi gabe; *fundamenta*, *fundamena* eta *fundatu*¹²¹ (Lrq *fundatü*, biarn. *foundá*), hersketa sei-

¹¹⁶ Hitzaren tradizio grafikoari dagokionez, behe nafarrerak eta lapurterak *o* idaztearen alde eragin zezaketen. Izan ere, Lhanderen hiztegian *Jundane* zubererari dagokio. Hauxe da Azkuek dakarren banaketa: *Jondane* (Sc), *Jondone* (L) eta *Jondoni* (BN). Egia esan, *OEH*-k erakutsi du aldaera asko dau dela, eta horien banaketa ez dela horren garbia. Zubererazko adibide gehiago ekarri ditu hiztegi horrek: *jundane* (*Xarlem*, Etch, *UskLiB*, *CatS*); *jundane-martime-oilar* eta *jundane-sagar* (Foix, ap. Lh); *jondane* (*UskLiB*, Ip Hil); *jundene Jubane* (*UskLiB*); *jaundone* (Ip Hil). Heren-ordreco *escu libria*-n *joundane* dator behin eta berriz, urteko festen gaineko zatian, 33. orrialdetik aitzina.

¹¹⁷ Bi adibide: Z Lrq *kunjt*, biarn. *counjé*; Z *kuntre*, biarn. *countre*.

¹¹⁸ *Bilbaker*, *proceser* eta *gaizto* | *compagnari* *ibes eguin*. Lehen lerroaren amaiera ez da ikusten mikrofilmelan: *gaiztoen ote?*

¹¹⁹ Cf. Lrq *unest*. Ikus aurrerago 13.6.

¹²⁰ *Ceren* eta *Apostoliac beytira Jesu-Christen ondoan baren leben fondamenac* (39).

¹²¹ ... *fedia*, *çoiing beytia goure salvamentiaren fundamenta* (40). ... *eci goure religiariaren eta salvamentiaren fundamena da fedia* (20). [Kontrizioniak behar diala] *goure fedian gaignen fundatu içan* (88).

nalatuta eta *u* grafemaz, seguru asko, [u] irudikatzen dela.¹²² Cf. Lrq *fundámen*, biarn. *foundamen*, fr. *fondement*.

- *Othoitce eta Cantica espiritalac*:

conversacionia (31), *convertitcera* (47), *condenatu* (71), *condutan* (35), *confessionia* (21), *confirmacionia* (9), *confusione* (21), *compagnez* (15), *complitu* izond. (5), *complitcia* (8), *consecracionezco* (7), *conservatu* (12), *consideratu* (4, 78), *contentamentureki* (89), *contre* (15, 19), *contricionian* (19), *contu* (14), *concebitu* (51), *concenciaren* (8, 18), *persona* (5, 5, 5), *presonteguian* (86), *trompaçalia* (45), *circoncisionia* (6), etab.

- François de Revolen katixima, *CatOlo2*:

conversioniagatic (43), *condemnaturen* (16), *comparaturic* (55), *complitia* (6), *complitu* (iv), *compreni* (v), *comprenitceco* (vi), *conseiller* (iii), *conseillu* (iii, 6), *consecracionia* (94), *conservatceco* (9), *consideraturic* (vi), *content* (72, 86), *contre* (5, 6), *khontu* (vi), *concebitu* (4, 6), *concenciaren* (10), *persona* (iv, 12), *presoneren* (24), *presontbeguy* (54), *trompa aditzoina* (18), *circonstancieki* (89), *circonciditu* (15), etab.

- *Jean de Paris* (A eskuizkribuaren lehen 300 ahapaldiak). Hitz zaharrak gehienez bokal itxiarekin azaltzen diren testu honetan, mailegu batzuk ere hala-hala eman ditu egileak: *counta* aditzoina, *afrountu*, *countre*, *nouble*, *noublecia*.¹²³ Badira txandakartzek: *presouna*, *persouna* / *persona*; *coumpai(g)na* / *compaina*; *countent* / *content*; *coumplitu* / *complituren*; *mounarca* / *monarca*.¹²⁴ Azkenik, hitz askok *o* dute:

estonaçalia (55), *estona* (240), *foncionetan* (275), *combat*, *-ic* (72, 276) *compleintaz* (9), *comprenitu* (35), *consentitu* (181), *conseilla* (*citaie*) (188), *conseillia* (231, 244...), *conserbatu* (108), *conSideratcen* (40), *consideraturic* (77), *conte* (22, 22, 23, 25...), etab.

- *Maister, Imitacionia*. Hitz zaharretan ia beti seinalatu du itxiera, baina erdaratiko eleetan gutxiagotan, noski: *foundamenian* (162), *presonteguian* (380), *troumpatu* (106, 128), *troumpetoxeç* (334). Bitariko idazkera dute hitz batzuek: *countre* / *contre*; *khounta(tcen)* / *khonturic*; *countent* / *content*, *contentamenturic*, etab.¹²⁵ Haren idazlanean anitz maileguk dute *o*:

conbeni (23), *confidantcharic* (17), *compagnetaric* (51), *complitu* (50), *complitcen* (335), *consecra* (355), *consellia* (13), *contricionebateç* (360), *contcentia* (4, 6), *onest* (117), *persona* (20), etab.

- *Igantçatco Pronoua*. Alde batetik, *foundamena* (7), *foundaçale* (10) eta *countre* (4, 16) ageri zaizkigu, baina, bestetik, *confidenciariac* (12),¹²⁶ *complitu* (4), *concebitu* (8), *persona* (5), *presoner* 'espeteratua' (5), eta abar.

¹²² OEH-n, zubererazko adibideek *o* eta *u* dute *fundamen*, *fundamentu* eta *fundatu* sarreretan. Salbuespena *CatS* 85 *fündatü* da (aditz horren bigarren adieran); testuan (c. 1872) <fundatu> agertuko zen, eta *ü* emanda eguneratu dute. Guk darabiltzagun edizioetan, 1876 ingurukoak <fundatu> du (85), baina 1860 ingurukoak, <foundatu> (85).

¹²³ *counta* (*ecaguçu*) 5, *afrountu*, *-ia* 27, 44, 48, *countre* 60, *nouble* 43, 54, 55, 131, 231, *noublecia* 11.

¹²⁴ *presouna* 17, 179, *persounac* 243 / *persona* 160; *coumpai(g)na* 87, 131, 284, 285, 288 / *compaina* 196; *countent* 34, 200 / *content* 190, 255; *coumplitu* 102, 261 / *complitu* 115, 281; *monarca* 82, 107 / *mounarca* 88.

¹²⁵ *countre* 23, 74, 85, 155... / *contre* 96; *khounta(tcen)* 66, 164, 388 / *khonturic* 349; *countent* 171 / *content* 325, *contentamenturic* 18, etab.

¹²⁶ *Excumucatu direla diogu hereticouac, simoniacouac, confidenciariac, Magicienac {...}*.

• Ressegue. Frantsesetik euskarara iraultzea egokitu zitzaion eta, beharbada horregatik, *on* idatzi zuen, ezin konta ahala bider. Halere, *Annunciacione* (13, 18), *Annuntiacione* (11) idatzi zuen, *u* letrarekin [u] irudikatuta, guk uste;¹²⁷ baina *Annon-tiacione* (21).

conditione (13), *confessione* (4), *confiatu* (12), *confidanchan* (6), *confararia* 'kofradia' (5, 8), *confraria* (5), *conseiller* (9), *conseillietan* (9), *contentagarry* (4), *contentamentu* (41), *kbontian* (15), *contre* (32), *concenciaren* (20), *conceptionecouan* (1), *onest* (24), *persona* (3), etab.

• Mercy. Honek ere itzul-lana egin zuen eta, jatorrizko testu frantsesari beha eta beha, oso gutxitan menturatu zen bokal itxia ezartzera: *ounest* (35); cf. *mouldezcoan* (1).

abondantenetgaz (13), *Annonciacione* (9), *fondaturic* (13), *conveni* (11), *condicionereki* (6), *conduta* (21), *confidancha* (3), *confrariaco* (6), *confusione* (3), *compassione* (4), *consecracionezcoaren* (21), *conseiller* (10), *consentiu* (20), *conservationiagatic* (12), *consideracionetan* (4), *kbonta* (13), *contentaturen* (32), *kbontian* (22), *continuatcen* (36), *contrario* (3), *contre* (18), *concenciaren* (31), *Conceptione* (9), *nombria* (4), *personen* (3), *persona* (12), *pronçatceç* (41), etab.

• XIX. mendeko idazleek eta Gèzeren hiztegiak agerian utzi digute mailegu frankok zutela [u]. Hainbat adibide emango ditugu, gaurko grafiara aldatuta, Larrasqueten hiztegiokoak ere tartean direla:

abundanzia (Gèze), *afruntü*,¹²⁸ *anon(t)zatü* (Gèze, Lrq), *brunza* (Gèze), *errekunpen-sa*,¹²⁹ *espunja*,¹³⁰ *estumak* (Gèze, Lrq), *estunatiü* (Lrq), *estunagarri* (Gèze, Lrq), *fundamen* (Lrq), *fundatiü* (Lrq), *kbumentü* (Lrq), *kbuniatü*,¹³¹ *kbuntü*,¹³² *kumerzio* (Lrq), *kunbertitü*,¹³³ *kundenatiü*,¹³⁴ *kunderak* (Gèze), *kundizione* (Lrq), *kundüta*,¹³⁵ *kunfidantxa*,¹³⁶ *kungregazione* (Lrq), *kunpaña*,¹³⁷ *kunparatiü*,¹³⁸ *kunparazione*,¹³⁹ *kunplitiü*,¹⁴⁰ *kunprenitiü* (Lrq), *kunsellatiü* (Gèze, Lrq), *kunselliü*,¹⁴¹ *kuntent* (Gèze, Lrq), *kuntentatiü*,¹⁴² *kuntrario* (Gèze, Lrq), *kuntre*,¹⁴³ *kuntreko*,¹⁴⁴ *kuntrizione* (Lrq), *kun-*

¹²⁷ *Anonciacione* dute Belapeirek (II 96) eta Maytiek (104); Mercyk ere *Annonciacione* (9) eta *Annonciacione* (15). Gainera, OEH-n ikusi dugunez, zuberotarrek *anon(t)zatü* darabilte: *Xarlem*, Ip Hil, UNLilia.

¹²⁸ *Med* 23 eta *Xarlem* 417 'iraina, laidoa'.

¹²⁹ *Etchaunen bizitziaren kbantoria* 13. ahap.

¹³⁰ Ip *Mt* 27 48.

¹³¹ *Med* 36, Ip *Mt* 10 30, Gèze eta Lrq.

¹³² Etch. *Montebidorat juailiak* 5. ahap., Ip *Mt* 12 36, Gèze eta Lrq.

¹³³ Etch. *Musde Renaud* (inpr.) 4. ahap., Gèze eta Lrq.

¹³⁴ *Med* 16, 29, Ip *Mt* 5 21, 12 7, 20 18, 23 33, Gèze eta Lrq.

¹³⁵ Etch. *Goure jaun Aphescupia* 6. ahap.

¹³⁶ *Med* 5 eta Lrq.

¹³⁷ Etch. *Musde Legouve* 4. ahap. eta *Med* 10, 40.

¹³⁸ Etch. *Musde Legouve* 1. ahap. eta Lrq.

¹³⁹ Ip *Mt* 24 32 eta Lrq.

¹⁴⁰ Etch. *Etchaunen bizitziaren kbantoria* 6, 19, 28, 29 eta 30. ahap., *Goure jaun Aphescupia* 3. ahap., Gèze eta Lrq.

¹⁴¹ Ip *Mt* 5 22, Gèze eta Lrq.

¹⁴² *Med* 26 eta Lrq.

¹⁴³ *Med* 24, 17, Ip *Mt* 5 11, 20 11, 26 59, Gèze eta Lrq.

¹⁴⁴ *Med* 17 eta Lrq.

tsumitü (Gèze, Lrq), *kuntzebitü* (Lrq), *kun(t)zen(t)zia*,¹⁴⁵ *muntatü* (Lrq), *murtal*,¹⁴⁶ *nuble*,¹⁴⁷ *nublezia*,¹⁴⁸ *nombre*,¹⁴⁹ *persuna*,¹⁵⁰ *presuner* (Gèze), *presuntegi*,¹⁵¹ *trunpa-tü*,¹⁵² *trunperia*,¹⁵³ *trunpeta*,¹⁵⁴ *unest*,¹⁵⁵ *ziguñ* (Gèze), etab.

12. Belapeirek *Oloronco* idatzi zuen (II izenb.), frantsesez egiten den bezala: haren liburuan, esaterako, hizkuntza horretako lehen testuan *Oloron* dago (I 3, 7). Biarnez *Ulurü* ahoskatzen zuten: Bernard de Pesaulhe (1661-1705) *Oulourou*.¹⁵⁶ Zuberera idatzian aldaera askotxo daude (Oloroen inprimatutako edizioetan izenburuan dator adibidea):

Oloronaco (Conget eta Jauregiberri), *Oloroneco* (Mercy 18), *Oloronco* (Ress 5, 9), *Oloronco* (Maister, 1838ko ed.) / *Oloroeco* (*CatOlo* 1 eta *CatOlo*2 iii), *Oloroueco* (Mercy 5, 9 eta *Sent Grat* izenb., 5, 11), *Olorouen* (*Uscara libria* testuaren zenbait edizio),¹⁵⁷ *Olorouco* (*Sent Grat* 3), *Oloroun* (*Uscara libria* Vinson 132.i, *Kburutchiaren bidiaren...* 1838 eta *Maiatza edo Mariaren hilabetia*, 1852ko ed.).

Batzuetan *n* du toponimo honek; beste batzuetan ez. *Oloroueco*, konparazio batera, nola ahoskatuko zuten, *Ulurueko* ala *Olorueko*? Egun Larrañen *Olo(r)u* entzun dugu.¹⁵⁸

13. Belapeirek *amoina*, *amorecatie* eta *amorio* eman zituen. Zubereraren tradizioira joko dugu, hitz horiek inoiz inon [u] izan ote duten jakite aldera.

13.1. *Amoina*, *amuina*. Etimologiaz den bezainbatean, mailegu honek gaskoiko *aumouyne* izango du etorkia (*oi* zaharra, cf. kat. *almoina*, *OEH*). Leizarragak bere lexiko ttipian forma zaharra —diptongoz hasten dena— aipatu zuen: *Z aumoina*. Maytieren katiximan ere agertzen da diptongodun aldaera (*aumoyna* 47 eta 109), baina *amoyna* ere bai (94); bide batez, komeni da esatea adibide horiek *OEH*-n gehitu beharko lirakekeela.¹⁵⁹ Itxiera dela eta, *amoina* eta *amuina* erabili dira. Bokal itxirik gabe eman dute hurrengo lekuko hauek:

¹⁴⁵ *Med* 12 eta Lrq.

¹⁴⁶ *Med* 23 eta Gèze.

¹⁴⁷ *Xarlem* 139, *Etch. Goure jaun Aphescupia* 2. ahap., *Musde Chabo* (inpr.) 8 eta 11. ahap. eta *Med* 15.

¹⁴⁸ *Med* 21.

¹⁴⁹ *Etch. Musde Renaud* (inpr.) 6. ahap.: *Espalira noumbrian*, *bourac* [kuntrako depütatiak] *ican naïssi*, / *Goure cerga handiak*, *citukian jaixi*.

¹⁵⁰ *Etch. Goure jaun Aphescupia* 13. ahap., *Musde Renaud* (inpr.) 1. ahap. (cf. 7. ahap. *persona*), *Complainte Heguilus* (inpr.) 12. ahap. Bestalde, Lrq *presuna*.

¹⁵¹ *Etch. Complainte Heguilus* 7. ahap., *Ip Mt* 5 25 eta Gèze.

¹⁵² *Etch. Chaunen bizitziaeren khantoria* 42. ahap., *Goure jaun Aphescupia* 12. ahap., Gèze eta Lrq.

¹⁵³ *Med* 29 eta Gèze.

¹⁵⁴ *Ip Mt* 6 2, Gèze eta Lrq.

¹⁵⁵ *Etch. Musde Legouve* 10. ahap., *Musde Chabo* (inpr.) 6. ahap., *Musde Renaud* (inpr.) 8. ahap. (*bounest*) eta Lrq.

¹⁵⁶ Ikus Grosclaude, *Langue béarnaise* 103. Bestalde, nahiko berria da hitz hasierako [u] > [aw] aldakuntza, eta egun oraindik eztabaidak omen dira izena *Oloron* ala *Auloron* idatzi behar den (*Langue béarnaise* 103 eta 122). Oloroeko katiximaren 1769ko edizioan, *Aulourou* dago (Vinson-Urquijo 1984: 562).

¹⁵⁷ Vinson 132.k (1839), 132.l (1841), 132.n (1844), 132.o (1851).

¹⁵⁸ Cf. Lrq *Oloúko béidàn* 'à la foire d'Oloron' (1931: 236).

¹⁵⁹ *OEH*-n ez dute 1706ko katixima behar bezala kontuan izan. Eskuratzen zaila den testu honek edizio modernoa behar luke, jakina.

Pronus 31, Belapeire, *CatOlo* (aipaturiko agerraldiak), *CatOlo2* 91, 107 (*amoyna*) eta Ressegue 23, 36, 37, 39. Zuberera hutsez ez diharduen batek, Egiategik, *amoina* du (179, 250).

Alabaina, atal honetan guztian barrena oro har hersketa agerrarazi duten testuek, bokal itxiko forma dakarte (ikus *OEH*): *OthoiCant* 35, Maister, *IganPr* 18; hauek ere bai: *CatS*, *Med* 32, 58 eta *Her* 20. Mercyk gehienez *amoina* baliatu zuen, baina behin *amouyna*.¹⁶⁰ *Uskara Libru berria*-n ere (1837) bi aldaera horiek ageri dira. Gèzek eta Larrasquetek *amuina* bildu zuten.

13.2. *Amorekati(k)*, *amurekati(k)*. Bitara ebaki da, dudarik gabe: batetik, hitz honek tradizioan *ou* digrama dauka agerraldi batzuetan eta, bestetik, Larrasquetek /amoekátik (èta)/ entzun du; Gèzek ere *amorecatic* hiztegiara zuen.

Itxierarik gabeko forma dute *Pronus*, *CatOlo*, *CatOlo2*, *Jean de Paris* eta *Xarlem* idazkiek.¹⁶¹ Hauek, aldiz, itxieraduna: *OthoiCant* (behin, *amorecatic*), Maister, *IganPr*, Ressegue eta Mercy.¹⁶² *OEH*-ko *amore* sarreran ikusten denez, txandakatzea dago Intxauspere *Maria Birjinaren hilabetia* idazlanean eta *Uskara Libru berria*-n. Maiz aski bere gisa dabilen Egiategik *amoregatic* darabil.

13.3. *Amorio* agertzen da Oloroeko bi katiximetan,¹⁶³ baina *amurio*, honako haue-
tan: *OthoiCant*, Maister, *IganPr*, Ress eta Mercy.¹⁶⁴ *Jean de Paris* tragedian, biak: *amou-
rioua* (194) / *amouriouac* (242); Oihartzabalek editatu pastoralean, BN eskuizkribuak
amorio dakar eta besteak, *amurio* (78, 109, 1106).

XIX. mendean ere bi aldaerak ageri dira (ikus *OEH*). *Amurio*: *Her* (5, 160), Etch
Complainte Heguilus olerki inprimatua (Harlh 626, 8. ahap.), *CatS*; Gèze. Bi alda-
erak daude *Meditacioniac* idazkian: *-ou-* (9, 12), *-o-* (176). *UskLiB* eta *Ip Hil* leku-
koetan ere bai (azken honetan, agi denez, gehienetan *o*). Etxahunen poema batzuen
bertsio modernoetan *amorio* da gailen.¹⁶⁵ Larrasquetek bestelakoa du: /amodíol/.

14. *-us* atzizkia.¹⁶⁶ Izenondoak sortzeko atzizki latino-erromaniko hau zenbaitetan
-os idatzi zuen Belapeirek: *dolorosac*, *gloriosac*, *supersticiosac*, baina seigarren manamen-

¹⁶⁰ Mercy: *amoina*, *amoyna* 26, 26, 40, 42 / *amouyna* 41.

¹⁶¹ *Pronus*: *amorecati* 18, 19, -c 33. *CatOlo*: *amorecatic* 1, 55, 57, 63, 81, 108. *CatOlo2*: *amorecatic* vii, 2, 3..., *amorecati* 6. *Jean de Paris*: *amorecati* 210, 275. *Xarlem* (*OEH*): *amorekatic* (254, 1386).

¹⁶² *OthoiCant*: *amourecatic* 12, 13, 15, 16, 18, 23, 27..., *amourecati* 31 / *amorecatic* 10. *IganPr*: *amourecatic* 1, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 13, 14, 18. Ress: *amourecati* 20, 25, 29, 39. Mercy: *amourecatic* 6, 22, 24, 35, 40, 41, 42. Maisterri dagokionez, *OEH*-ko adibideak izan ditugu kontuan.

¹⁶³ *CatOlo* 2, 30, 55, 56, 57, 68, 69, 78... *CatOlo2* iii, 2, 3... Egiategik ere badarabil *amorio* (219, *OEH*). Archuk *amodio* du *La Fontainaren alegia-berbeziak* idartzen, baina testu hori ez da zubereraren leku-ko zuzena, ez dituelako euskalkiaren bereizgarriak agertzen: *u* / *ü*, *o* bokalaren itxiera, *i-ü* > *ü-ü* asimilazioa, etab. Zubereroatik ar ere bere lana irakur zezaten nahi zuen Archuk, eta horregatik beste euskalkietako hitzak eta adizkiak hartu zituen. Ikus R. Gómezen edizioa, 15 eta ond.

¹⁶⁴ *OthoiCant* 3, 23, 26, 26, 29, 29, 29... *IganPr* 4, 5, 13. Ress 22. Mercy 3, 15, 22, 23, 24, 34. Maisterri dagokionez, *OEH*-k *amodio* sarreran eman dituen adibideak izan ditugu kontuan.

¹⁶⁵ *Amodio* dago *Ürxaphal bat* poeman (70; 2. ahap. eta oh.), baina *amorio* da nagusi hainbat poematan eta bertsiotan: *Bi berset dolorusik* (138; 21. ahap. eta oh.: iturri batean *amodio*, zortzitan *amorio*), *Maria Sol eta Kastero* (422; 1. ahap.), *Abaide delezius buntan* (236; 5. ahap. eta oh.: sei iturrietan), *Arengaraiko Primaren Khantoria* (686; 5. eta 7. ahap.).

¹⁶⁶ Oihartzabalen esanen arabera, frantsesetikoko maileguez *-iüs* dute: "En souletin, comme en béarn., *-eu-* donne *ü* dans les emprunts: *deliziüs* 'délicieux', *famiüs* 'fameux' (*Xarlem* 24. ahap. oh.). Horren

duaren bi agerraldietan, *luxurious*. Leizarragaren hiztegitxoko adibide bakarrean *-os* dago, “*reultari, quereillos*”, baina antzinako testuek oro har *-ous* dute; Oloroeko kati-ximek inoiz *-oux*, azken kontsonantea frantsesez bezala paratuta (Bossuet *glorieux*).

Pronus: luxurious (14).

CatOlo: luxurious (5, 70), *glorious* (33, 33); *baliousaz* (2), *gloriosa* (33), *dangerous-etic* (90) etab.

OthoiCant: malerousa (20), *generousbat* (29), *delicious* (30), *corajous* (35), *avariciousari* (41), *urous* (47...; 80 *hurous*), *gloriousac* (59), *baliousa* (68...; 12 *balieusaz*), *misteriousa* (68), *dangerousac* (92) etab.; *gloriouski* (81), *misericordiouski* (33), *urouski* (54), *generouski* (73), *seriouski* (87) etab.; *uroustarçun* (17).

Jean de Paris: misericordious (125), *gloriosa* (126) etab.; *graciously* (167).

CatOlo2: luxurious (7), *glorious* (35), *gloriousagoric* (4), *baliousaz* (2) etab.

Maister: *abantallous* (8), *biciousaren* (9), *berthutousbat* (10), *jakitous* (12), *banitatus* (17), *photerous* (18), *nabious* (303) etab.

IganPr: luxurious (9).

Ressegue: *baliousa* (21), *gloriousac* (49) etab.; *caritatuski* (32).

Mercy: *dolorousaren* (4), *balious* (15), *gloriousaren* (20), *colerousac* (25), *caritatussez* (26), *arrancurous* (30), etab.; *malurouski* (18); *uroustarçunaz* (22).

Xarlem: seriousiq (88), *malerousa* (213), *coragousqui* (291), etab.

Bi hiztegi ezagunetan ere *-us* dute izenondoek.¹⁶⁷ Biarnesez ere bai (*malerous, urous, aboundous*), aspaldi *-os* > *-us* jazo baitzen.¹⁶⁸ Atzizki hau Ipar Euskal Herri guztian usatzen da, eta horregatik Lhandek C jarri dio sarrera buruari, hiru euskalkietakoa dela ohartarazten duen ikurra. Tartasek *Onsa*-n *-os* idatzi zuen.¹⁶⁹ Atzizkia gehiago jakiteko, *OEH*-n izenondo batzuen tradizioa miatu dugu, eta hauxe da, itxurara guztien arabera, banaketa orokorra: Z *-us*, L BN *-os*.¹⁷⁰

Handius, handios. Amikuzeko eta Zuberoako testuetan agertzen da izenondo hau. Lehen forma dago Maisterrean, Etxahunen *Musde Chabo* (1849) olerki inprimatuan (578) eta *Arengaraiiko Primaren Khantoria* poemaren bertzio berri batean (684); hone-

arrazoia Gavelek aipaturako antzekotasuna omen da (1920: 40): zubererazko /y/ gertuago dago hizkuntza emaileko /ø/ fonematik /y/ fonematik baino. Zernahi gisaz, lehen adibideari dagokionez, *OEH*-n, zubererazko aipuetan, ez dago *-us* baizen: *UskLiB* 10, Etch 234 (7 iturrietan *delizius*); ikus gainera Etch 522 *famus* (*OEH*, s.v. *famoso*).

¹⁶⁷ Gèze *abaricious, balious, corajous, curious, dolorous*, etab. Larrasquet *amu(r)ús, balentiús, baliús, despentiús* ‘gastatzailea’, *finaziús* ‘trebea, maltzurra’, *Graziúsa* (emakume izena), *i(r)aitús* ‘irauten duena’, *irús* ‘zoriontsua’, etab.

¹⁶⁸ Latinez *-osu* > esp. *-oso*, fr. *-eux*, okz. *-os* (o itxia). Okzitaniera modernoan, *u* > *ü* aldaketak sortu hutsunea dela eta, *-us* bihurtu zen (Lausberg 1970: 232 eta 234).

¹⁶⁹ *Onsa: buros* 16, 69, *malburos* 69, 108, *gloriosa* 23, *misericordiosa* 33, *dolorosa* 40, *ioyosac* 48, *dangeros* 54, *perillos* 54, etab. *Amurus* (19) hitzean asimilazioa izan da.

¹⁷⁰ *Amoros, amurus* ‘maitemindua, maitalea’ ez da azterketa honetarako guztiz egokia, bi bokalen arteko asimilazioa gertatzen delako. *Amoros* darabilte Etxepare, Oihenart eta Egiategik. Zubereraz *amurus* (Lrq) aldaeraz gainera, *amoros* ere bada agian, Haritschelharrek bildu dituen Etxahunen poema batzuen bertzioetan agertzen da eta: 416, 2. eta 3. ahap.; 422, 1. ahap.; 686, 10. ahap. eta oh. Axularrek eta Argaignaratsek *amurus* dute (*OEH*).

tan ere bai: *CibG* 26. Gèzek *bandious* bildu zuen. Egiategik *bandios* idatzi izanak ez du nahi eta nahi ez erakusten zubereraz hala zenik. Bigarren forma dago Alfonso Rodriguezen itzulpenean.

Lapurtarrek eta baxenabartarrek *balios* dute: Materre, Etxeberri Ziburukoa, Axular, Silvain Pouvreau, Gasteluzar, Etxeberri Sarakoa, Chourio, *Alphonsa Rodriguez*, etab. Zuberotarrek, *balios*: Maister, Mercy, *UskLiB*, *CatS* eta *Santa Grazi* pastorala. Egiategiren *balios* ez bide dagokio haren sorterriko hizkerari. Intxauspek inoiz darabilen *balios*, berriz, aldaera grafiko soila izan liteke.¹⁷¹

Maisterrek *bizius* du; Leizarraga, Harizmendi, Silvain Pouvreau eta Jauretxek *bizios*. Maisterrek *abantailus*; Haranederrek, Jauretxek, d'Astros apezpikuaren katiximak (1823) eta Lapeyrek *abantailos*. Maisterrek *berthütus*; Larregi, Duhalde, *Andrede-na Mariaren ilhabetea* (1838) eta Gohietxek *berthutos*.

4. Irekiera eta itxiera

1. Kontsonante aurreko dardarkariak bokala irekiarazi zuen *bardin* forma hedatuan; cf. *berdin* (*FHV* 61); zubereraz, *bardin* ageri da Belapeiregan. Aldakuntza hori berori gertatu zen, segur aski, Belapeireren *ikbar* (I 67) aditzean.¹⁷² *Ikbertü* dago, ordea, gure corpuseko beste testuetan eta hiru hiztegitan:

CatOlo 86, 86, 91, *OthoiCant* 8, *CatOlo2* 84, 84, Maister 34, 48, 51, Ress 20; Oihernart, Gèze eta Larrasquet.

2. Bigarren silabako *i* eta *u* bokal itxiek lehen silabako *e* eta *o* itxiarazi zituztenez (*FHV* 64), anitz partizipiok dute *i-* (< *e-*). Aldaketa izandako *ibili* usatu zuen Belapeirek lautant; behin bakarrean *ebili*. Gero, ordea, zubererazko literaturan *ebili* izango da ardurako forma:

IganPr 2, *Xarlem* 165, *Ip Verbe* 452, *Edipa* (pastoralean barrena), Gèze eta Lrq. *OEH*-k dio zuberotarrek *ebili* darabiltela, eta oso gutxik hautatu dutela *ibili*: Belapeire (II 66), Egiategi (201), Archu (*Fab* 199) eta Constantin.

Sail berean, ekialdeko euskalki honetan Bp *ikbusi* hagitzez erabiliagoa da *ekbusi* baino. Forma hedatuena dute *CatOlo*, *OthoiCant*, *Jean de Paris*, Ressegue eta Mercyk, eta lekuko berriagoen artean, esaterako, *Xarlem*, *Edipa* eta Gèzek; Larrasquetek, berriz, bi aldaerak (s.v. *ikbusi*). Resseguegan *ekbus* atzeman dugu behin (47), eta *St Julien* pastoralean ere horixe agertzen omen da.¹⁷³ Badakigu aditz hauen etorkizko *e-*, bestalde, arazleetan ageri dena: Bp *erabili*, *erakutsi*. Bestalde, Belapeirek *ükhüzi* 'garbitu' darabil, hatsarreko bokala itxi eta gero asimilazio atzerakaria izandakoa:

¹⁷¹ Intxauspek *balios* (191) eta *balios* (47, 99) erabili zituen *Maria Birjinaren bilabetia*-n. Dena den, gorago (3.4) ikusi dugu idazle hori ez zaiola beti ebakerari lotzen, bere gramatika liburuan *o* eman baitzien *nor*, *nola* eta horien tankerakoei, nahiz eta Zuberoan *nur*, *nula*, etab. ahoskatu. Gainera Intxauspek *balios* idatzi zuen *Apokalipsa*-n (17 4, 21 11, 21 19). Hona XIX. mendeko beste *balios* batzuk: *Med* 6, *CibG* 8, *Maiatza* 6.

¹⁷² "Usan *ik(b)artu* Leizarraga, Belapeyre, Duvoisin y Beovide" (*OEH*).

¹⁷³ Oihartzabal, *Xarlem* 296. ahap. oh.: "nos mss. ont toujours *ikbusi*, et non *ekbusi* contrairement par ex. à *St Julien*".

ükhüzi < **ikhüzi*; cf. Err. *ekuzi*.¹⁷⁴ Belapeirek erabilitako forma hori dute Belako Zaladuna (136)¹⁷⁵ eta Gèze hiztegitileek, eta Intxauspe idazleak (*Hil*, *OEH*).

Hasierako bokala aldatu ondoko *ügürüki* eta jatorrizko bokalari eutsi dion *egürüki* erabili zituen Belapeirek, hamabi aldiz hura eta hirutan hau. Mitxelenaren ustez hitz elkartua litzateke: apika, *egun* + *eduki* (*FHV* 482). Fonetika historikoaren aztertzaile horrek *u-i* > *u-u* asimilazioa proposatu zuen (*FHV* 80): **eguriki* > **eguruki*; cf. BN L *iguriki*; ondoren **egurüki* genuke eta, asimilazioz, *egürüki*. Belapeireren maizko forman, bigarren silabako bokal itxiak hatsarrekoa itxiarazi zuen, behe nafarreraz eta lapurteraz bezala, eta *i-ü* > *ü-ü* gertatu zen gero. Tradizioan *egürüki* dago, gehienbat:

CatOlo (45, 47, 50, 84, 91, 94), *OtboiCant* (15, 50, 73, 82, 86, 86), *IganPr* (3), *Ress* (15), *Mercy* (18), *Med* (23); Gèze, Lrq. *OEH*: "Entre los suletinos, incluyendo a Tartas, la forma más usual es *egürüki*, hallándose además *ügürüki* en Belapeyre y Eguiateguy (en ambos alternando con la anterior)". *Edipa* pastoralean behin *ügürükitzen* (557) azaltzen da eta, gainerakoan, *egürüki*. *Maiatza* liburuñoan, *ügürüki* dago (16, 38, 57, 66, 74...).

Ohart gaitezen, azkenik, itxiera izan gabeko partizipioak ere badirela Belapeireren katiximan: *etsitü*, *ediüki*.¹⁷⁶ Egia esan, behin <uduki> agertzen da (II 13), baina errakuntza izan daiteke: idazki honetan 18 aldiz *ediüki* azaltzen da eta horixe aurkitu dugu beste lekukoetan ere. Dena den, hedadura handia duen *iduki* formatik asimilazioz sor liteke halako aldaera: **idiüki* > *üdiüki*. Uztarrozeko erronkarietaz bada *uduku* (*OEH*).

Ausaz, asimilazio berak adieraz ditzake, batetik, Z Bp *erri* / mend. *irri*¹⁷⁷ eta, bestetik, Z *ehi*, *ehiki* / Bp AR (amikuzera) *ibi*, *ihiki*. Belapeirek azken bi forma horiek darabiltza, mende bat lehenago Leizarragak aipatuaren bidetik: "arraxki, *ihiki*". Orduz goertzik, ordea, *ehi* eta *ehiki* azaldu dira Zuberoako literaturan.¹⁷⁸

Horrenbestez, badirudi bokal itxiek erakarrirako asimilazio atzerakariak ez duela, eskuarki, indar handi-handirik izan zubereraz. Guztiarekin ere, beste lekukoetan ia ageri ez diren formak ditu Belapeirek, hala nola *ibili* eta *ügürüki*, aldakuntza izandakoak.

3. Mitxelenak jakinarazi duenez, bokalarteko *n* zaharrak *e* itxiarazi zuen (*FHV* 67). Hark emandako adibide gehienak Zuberoako mintzairakoak direnez, ekarri egingo ditugu hona: *haríña*, *kbatíña* —*cathina* da *cadená*-ren zubererazko ordaina Leizarragaren hiztegi ttipian—, *l'áak* pl. 'lera', *ihür* (< **e-nor*).

4. Bokal txandakatze ugari ekarri dituzte inguruko bokalek eragindako asimilazioek eta disimilazioek. Etsenplu interesgarri batzuk aipatuko ditugu. Disimilazio-

¹⁷⁴ Bilakabide berak ekarri du, inondik ere, *Mercyren* *ustudiatcera* (23); *OEH*-n ez dago halakorik. Maisterrek *estudiatu* du (261). Cf. *istudiatu* (Ht *VocGr*, Lecl, Monho).

¹⁷⁵ Zaldunaren hiztegiari egindako oharretan (ikus *laver* eta *nettoyer*), Peillenek dio egun ez dela aditz hori erabiltzen.

¹⁷⁶ Eta *egin*, *enziün*, *erdi*, bi silabakoak.

¹⁷⁷ Dardarkari anizkunak bere aurreko bokala ireki izan du, eta agian hori jazo da adibide honetan (ikus *FHV* 2.2.d eta 2.3). Z Bp *élkbi* / BN L *ilk(b)i* azaltzeko ere, *l* inplosiboaren irekitze indarra aipatu du Mitxelenak, baina amaierako bokalak eragina izan zezakeela baztertu gabe.

¹⁷⁸ Ikus *OEH*. *Ehi*: Maister (*ehi* ere bai), Intxauspe (*Dial*, *Hil*, *Imit*), *ArmUs* 1895, Mirande; Gèze eta Lrq; cf. *Pouvreau ehin*. *Ehiki*: Maister, Ip *Hil*, *ArmUs* 1896; cf. *Pouvreau*, Harriet (ap. Lh) *ehinki*.

rik gabeko *algar* (Bp) dute zubereraz (ikus 21.7); cf. *elk(h)ar*, etab. Belapeirek *-garren* darabil, jatorritik hurbilen dagokeen forma,¹⁷⁹ orokorra, ez bestea, asimilazioak sortua ematen duena: Gèze, Lrq *-gerren*. Hiztegiak bildutako aldaera hori da zubererazko idazkietan erabiliena, baina aski errotuta dago *garren* ere.¹⁸⁰ Bp Z *atzaman* aditzean (*atz* + *eman*) asimilazioa izan da. *Eretxe*ki aditz arazlean, artizkiaren bokala itxi dute bi alboetako *e* horiek.¹⁸¹

5. Ezpainkaritzea eta desezpainkaritzea

1. Lehen silabako *u*, hitzaren hasiera-hasieran ez dagoena, *i* bihurtu da ondoko silabako *i* bokalak bulkaturik Z Bp Gèze Lrq *mithil* elean ('zerbitzaria'); cf. *mut(h)il*. Belapeirek *mithilko* ere badakar, 'mutila, mutikoa', berez aurrekoaren txikigarria dena; cf. Gèze *mutbiko* (Lrq *potiko*), VJ eta Leizarraga (FHV 323) *mut(h)ilko*, etab.¹⁸²

Belapeirek *Çuberoa*, *Çuberoaco* idatzi zuen. Mende honetan, Basabürüan *Xibeüa* eta [-éwa] besterik ez zuen aditu Lafonek, eta Larrasquetek hiztegian *Xibe(r)ü* utzi digu. Mitxelenak iradoki zuen *i* hori berria zela, eta Lafonek berretsi egin du: *u* da zaharra.¹⁸³ Cf. *çuberoa herrico* (CatOlo 1), *Çubero herrico* (OtboiCant izenburua, 3), *Çuberouaco* (Maister izenb.), Gèze *zuberoutar*. XIX. mendearen hasieran, *Çiberoua* dago *Xarlem* pastorean.¹⁸⁴

Azken silaban, bokala desezpainkaritu zen Z *khorpitz* maileguan (Bp *corpitz*); *Onsa* 140 *gorpitz*, Err. *kórpitz*. Bestalde, *Garizuma* hitzean (Bp *Goroziüma*, Gèze *Goroxüma*, etab.) ondoko kontsonante sudurkariak ezpainkarituko zuen bokala, euskaran bertan egin ere (FHV 78); cf. *quadragésima*, elizgizonen latineko hitza (DEV).

2. Belapeireren garairako gertatua da *i-ü* > *ü-ü* asimilazio erregularra:¹⁸⁵ Z Bp *ülbüntü* | orok. *il(h)undu*; *üthürri* | *iturri*; *ütsü* | *itsu*; *ützüli* | *itzuli*; *pharadüsü* | L BN

¹⁷⁹ DEV, *-garren*: "Gavel Gramm. 1, 126 analiza por una parte *-en*, y quedaría por otra un elemento que tenemos sin duda en *bak(h)ar*". Erronkarieraz eta zaraitzueraz ere *a* du: *-garna*.

¹⁸⁰ Izan ere, euskarazko aldaera orokorra aurkitu dugu segidako lekuko hauetan. CatOlo: *bigarren* 11, 13, 14, 14, 15, 26, 28, *laur garren* 11, 30, *bost garren* 32, *sey garren* 16, etab. | *biguerren* 27. OtboiCant: *bigarrena* 8. Ressegue: *bigarren* 28, *hirour garren* 28, *hoguey eta hirour garren* 8, 8, 9, etab. Mercy: *bigarren* 11, 15, 16, *hirourgarren* 26, 36, *bost garren* 43, etab. Besteotan, aldiz, *gerren*. Pronus: *bi guerenian* 6, *hirour guerenian* 10, *laur guerenian* 11, etab. IganPr: *biguerrenki* 2, *laurguerenki* 2, *biguerrenian* 17. Maisterren idazlana ez dugu osorik aztertu, baina honako hauek badaude behintzat: *bigerren libria* 87, *laur gueren libria* 331; *laurgueren ogunian* (Jauregizahar, in Mst *Imitacionia* xiv). OEH-k dio, esaterako, zuberotarrek *bigerren* eta *seigerren* darabiltzatela, Belapeirek izan ezik; batez ere *bostgerren* erabili dutela; gainera, zubereraz "la forma más documentada es *laurgerren*, seguida en menor proporción por *laugerren*, *laurgarren* y *laugarren* en este orden".

¹⁸¹ Aditz arazleetan, hasierako *e* bokalak ez du, oro har, artizkiaren bokala irekitzen: *erakbarri*, *eraman*; cf. Leizarraga *eredoski*, *erekbarri*, *erezbarri* (FHV 71). Belapeireren *erecosteco* (I 45) bakar hori hutsa izan daiteke: askotan erabili zuen Sohütakoak *erakutsi*, zubererako forma arrunta.

¹⁸² Mitxelenak (FHV 77) Gèze eta Lrq *mithi(r)i* 'impertinent' (< *mutbiri*) ere aipatu du.

¹⁸³ Cf. err. *Sola*, *Soule*, Fredegario (*uallis*) *Subola*, 1378 *Petri Çuberoa*. Leizarraga, Axular, Zalgize, Oihernar eta Tartasek ere *Zuberoa* eman dute. Ikus FHV 77 eta 481.

¹⁸⁴ Ikus 458 eta 471. ahapaldiak. Mende horretan, *Ciberouco Guthuna* da liburu baten izenburua (1852), eta forma hori dago *Meditacioniac* testuan ere (1844: portada eta 7).

¹⁸⁵ "El tipo más regular de asimilación vocálica es el de los dialectos orientales: *i-ü* > *ü-ü* en suletino e *i-u* > *u-u* en roncalés" (FHV 79).

parabisu; *bühürtü* / *bi(h)urtu*; *üzürri* / *izurri*; *hügü* / *(h)igu(i)n*; *zerbütxü* (Err. *zerbutxu*) / *zerbitzu*, *serbitzu*. Z Bp *üdüri* azalduko badugu, bilakaera hauxe proposatu beharrean gaude: *irudi* > **irüdi* > *üdüri*.¹⁸⁶

Goraxeago azaldu den bezala (4.2), asimilazioa dago are *u-k* bultzaturik *e > i* izandako hitzetan ere: Bp, Gèze *ükbüzi* (cf. Err. *ekuzi*), Bp *ügürüki* (cf. Z Bp *egürüki*), Gèze *ütürü* (baina Z *itürü* ere bai)... Bp *aingürü* forman ere, asimilazioa bideratzeko, aurrena *e* itxiko zen; cf. *aingeru*, Aezk. *aingiru*. Nolanahi ere, zubererazko aldaera lat. arr. **angulus*-etik etorria izan liteke, eta ez *angelus*-etik (Corominas, *DEV*).

Zubereraz asimilazioa ez da gertatu *u ü* bihurtu ez denean (*FHV* 79): Bp *hirur*, *itxusi*, *itxura* (cf. Gèze *ütürü*); partizipioetan ere, *ikbusi*, *isuri* (< **e-*, cf. B zah. *esuro*) eta *itzuri*, baina *ükbüzi*, *ügürüki*.¹⁸⁷

Ezaguna da *inguru* forma orokorrean asimilazio bera izan dela (lat. *in gyrum*). Belapeirek eta Maisterrek (78) *üngürüne* darabilte eta Gèzek *üngürü* du (Err. *unguru*), baina Larrasquetek *ingü(r)ü* bildu zuen, hitz hasteko bokala asimilatu gabe gorde duen aldaera. Beste adibide batean, ordea, ipar-ekialdeko zubererak du aldaketa jasandakoa: Lrq *lühürü* / Bp *libürü*, Gèze *librü*.¹⁸⁸

3. Bakanak dira *u-i* > *u-u* asimilazio aurrerakaria izandakoak: Bp *egürüki*, *ügürükü*; cf. BN L *iguriki*. Mitxelenak (*FHV* 80) Z *bürdüña* eta *ürriüt* 'urritza' ere aipatu ditu.¹⁸⁹ Belapeirek eta zuberotarrek, oro har, *krüzifikatü* darabilte (*OEH*-ko adibideez gain, *CatOlo* 9, 30, *OthoiCant* 54, 55, *IganPr* 8); aldaera indartsu horren ondoan bada go, ordea, asimilazioa izandako beste bat, oso gutxitan agertzen dena: *krüzifikatü* (*Xarlem* 879, *Sainta Catherina* 347, 348).¹⁹⁰

6. Diptongoak

1. **au* > *ai*. Zuberoa-Erronkarietan bilakabide erregularra da, baina ingurune fonologiko jakin batzuetan traba eragozgarria izan du.¹⁹¹ Hona aldakuntza izandako batzuk: Belapeire *aibari-* (BN *aubari*), *aïço* (orok. *(h)auzo*), *gay*, *gaiberdi-* (orok. *gau*), *irain*, *iraiten* (orok. *iraun*), *belhagnez* instr. (Z *belhain* > *belhañ*; orok. *bel(h)aum*), *laida* (BN L *laudatu*;

¹⁸⁶ Ikus *Xarlem* 63. ahap. oh. Bilakaera honetan, *u > ü* gerta dadin ezin da ondoren dardarkari bakuna egon; beraz, *irudi* formatik abiatuko gara. Bestalde, aztergai dugun asimilazioak jada *ü* egotea (**irüdi*) eskatzen du, *u* bokalak ez baitu asimilaziorik eragiten (ezintasun hau beheaxeago azalduko dugu testuan).

¹⁸⁷ Erronkarieraz, beraz, hedadura zabalagoa du asimilazioak: *utsus* 'itsusi', *usuri*. Euskalki horretako *e-u* > *u-u* adibideez ikus *FHV* 79.

¹⁸⁸ Idazle zuberotarrek batez ere *librü* eta *libürü* usatu dituzte; *Saint Julien d'Antioche* pastorealean eta J.B. Constantinen idazkian (1926) *lühürü* agertzen da (ikus *OEH*). Ipar-ekialdean, Mercyk ere badu *lühürü* (43), *libürü* (14) hedatuagoarekin batera.

¹⁸⁹ Mitxelenak aurreraxeago (*FHV* 3.7) bokal metatesiak diruditenak erakutsi zituen. Adibideetako bat: "Guip. vizc. *iñude* 'nodriza' (RS 55, Mic. *inude*): a.-nav. b.-nav. lab. mer. sal. *un(h)ide*, formado probablementen dak el suf. *-(k)ide*, con asimilación ronc. *unüde*, sul. *iinhüde*" (*FHV* 84). Belapeirek eta Gèzek *iinhüde* dakarte; Larrasquetek, berriz, *enbüde*.

¹⁹⁰ "Si no se trata de errata, hay *krüzifikatü* en *Xarlem* 879" (*OEH*). *Sainta Catherina*-ko agerraldiak ikusita, ez dugu uste hutsegitea denik.

¹⁹¹ Ikus Mitxelena *SHLV* 279-280, *FHV* 93-94, Lafon 1962: 93-94.

Azkue), *laidorio*;¹⁹² *haitatu* (GN Zar. G BN L *hautatu*; Azkue). Hara beste adibide bat: Bp *irailiz*, *irailteco*, *CatOlo* 39 *irailiric*, Gèze eta Lrq *irállli* (Z *iraili* > *iralli*); cf. orok. *irauli*.¹⁹³

Adizkietan ere agituko zen:¹⁹⁴ Bp (*batbeyatcen*) *ait*, *nayen* 'nauten', *bainaiçu*; Intxauspe (*Verbe*) *náik*, *náin*, *nái*, *náizü*, *náizie*, *náie*, *háit*, *háí*, *háigü*, *háie*; cf. L, etab. *nau*, *nauzu*, *nauzue*, *naute*, *haut*, *bau*...

Hauexek dira, dakigunez, aldaketa eragotzi duten inguruneak, Belapeireren adibideetan ikusten dugun moduan: a) *r* aurea: *haur*, *gibaurek*, *zibaureiek*; *laur*, *hamalaur*; b) *rr* aurea: *haur*, *aurrhide*, *haurzaro*, *hautü*; c) *ts* aurea: *hautse* 'hautsi', *hauts*; d) *s* aurea: *Hauste* 'Hausterre eguna';¹⁹⁵ e) *j* ondoa: *jaun*, *jauregi*, *jauzkati*.¹⁹⁶

Mitxelenak gaztigatu legez, diptongoa berria eta *a* + *o* elkarketatik eratorria zenean ez zen aldatu: Bp *arau* (< **arao*), Z *ardü* (< *ardäu* (Err.), **ardano*), *gaude*, *daude* (< **gagode*, *dagode*).¹⁹⁷ Aldaketa indargabetu ondokoak dira mailegu batzuk, hala nola Belapeireren *auber*.¹⁹⁸

2. Bp *barur* aldaeran *au* diptongoa monoptongatu zen, noski; cf. *barau(r)* (FHV 97). Mitxelenak esan duenez, batez ere gramatika hitzetan jazo da soilketa: Z *düt* < **daut* < **dadut*. Aztertzaile horrek GN G *oek* < *uek* aipatu du (FHV 98); Bp *boiek* (Gèze *bóik*) 'hauek' forman, fenomeno bertsua gertatu ote zen?

3. Jakina da zubereraz eta erronkarieraz tarteka *eu* > *ei* aldakuntza izan dela (Z *lein*, *leñ*), harako *au* > *ai* haren parekoa. Adibide gutxi daude sail honetan, eta Belapeireren testuan bakarra, oker ez bagoaude: *eitz* (I 41, Gure Aitan), *eizten* (I 64, 68). **Eutzi* formatik datorke *eitzi*; cf. G zah. Zar. *eutzi* (FHV 100).

Eu diptongoa ez da egonkorra suertatu eta bestelako emaitzak ere izan ditu. Batzuetan *eü* bilakatu da, eta orduan bi silabatan ahoskatzeko joera izan da (Gavel 1920: 78).¹⁹⁹ Aldaketa hori ez dute galarazi ez frikari apikariak (*deüs*; cf. beherago *üskára*), ez dardarkari bakunak (*eüri*). Alabaina, jarraian ikusiko dugunez, badira diferentziak zubereraren baitan. Izan ere, alde batetik, Intxausperen gramatika liburuan

¹⁹² Hona artekoak Mitxelenak eman ditu (FHV 93).

¹⁹³ Lafonen ustez (1962: 93), *l* batek ere eragotzi du *au* > *ai*, baina adibide bakarra eman du: *iráuli* 'renversé' (aldaera hori ere badago, beraz?). Mitxelenaren iritziz, baliogabeak dira silaba amaierako *l* batek sortutako traba erakutsiko luketen adibideak: Uztarrozeko Err. *aultu* eta Err. Z *arrau(l)rtze* hitzetan, *au* diptongoa berria litzateke; ikus SHLV 279, FHV 94 eta 489-490.

¹⁹⁴ Lafonengandik jaso dugu ideia (1962: 93-94): "*hai* 'il t'a' (de *hau* conservé en labourdin)".

¹⁹⁵ Hona Mitxelenak eman etsenpluak: *kau*si 'aurkitu', *nausa* 'burla' (PT 201-202). Belapeirek darabilen *pausu* maileguak (Gèze eta Lrq *pb-*), berriz, behar adinako antzinasuna duen ez dakigu; cf. Leizarraga *pausu*, hasperenik gabe; zubereraz herskari hasperendun gehiago dago hitz hastean: ikus FHV 217, 29. oh.

¹⁹⁶ Mitxelenak Z *jáuki*, *jaunts(i)* 'jantzi' eta *jáuz(i)* 'salto egin' ere aipatu ditu (FHV 94). Larrasqueten hiztegian agertzen dira hiru hitzok; Lrq *jáuki* 'faire (action moralement mauvaise, ou sotté)'.

¹⁹⁷ *Egon*-en adizki gehiago ere badira: Bp *gautçu* (gu-zuri), *baitauçu* (hura-guri), *so çauscola* (leh. haiek-hari).

¹⁹⁸ Ikus FHV 94. Azken hitz honi dagokionez, Corominas ez dago Mitxelenarekin ados eta uste du *alfer* ez dela mailegu erromanikoa (DEV, s.v. *alfer*).

¹⁹⁹ Hauxe dio Lafonek: "Les mots en *-eu* (c'est-à-dire *-eu*) empruntés au béarnais ont changé leur finale en *-eü*: *furnéü* 'fourneau', *arridéü* 'rideau', *apéü* 'appeau'. Mais cette diphtongue, du moins aujourd'hui, est à part des autres; elle n'est pas solide; la prononciation flote entre *eü* diphtongue et *e-ü* en deux syllabes" (1962: 94). Ikus Gavel 1920: 78 eta ond. ere; ikertzaile honek *Donaphaleü* aipatu du (cf. BN *Donaphaleu*); Larrasquetek dakarren *Donaphalégü* aldaeran, tarteko kontsonantea berria dateke (FHV 99).

eou balio fonetikoak du *eu* grafiak (*eur*i hitzean, esaterako), autoreak lanaren hatsarrearantz argitzen duenez.²⁰⁰ Izkiriatazaila horrek berak 1857ko gutun batean Bonaparteri diotso *greugarr*i izenondoan ez dutela *eü* ebakitzen.²⁰¹

Baina, beste alde batetik, 1870ean, Salaberrik *Chants populaires du Pays basque* bilduman azaldu zuen *eü* zubereraz *é-u* (*u* frantsesa) ahoskatzeko zela (Lafonek aipatua; 1937: 76). Gainera, Larrasquetek *gréügàrri* 'nazkagarria' eta *gréüthü* bildu zituen; cf. biarn. *gréu*, [ew].²⁰² Oihartzabalek dioenez (*Xarlem* 119. or.), *deus* dute goi zubereraz eta *deüs*, behe zubereraz; Larrasquetek azken hau jaso zuen ipar-ekialdean.

Eü > *ü* soilketaren etsenplua da Bp *üskaldünak*, *üskara* (< **eüskára*).²⁰³ Z *ützi* ere bai; BN L GN G *utzi*. Arestian esan dugu Belapeirek *eitzi* hirutan baliatu zuela, baina haren testuan *ützi* ageri da behin eta birritan (ikus Belapeireren Hitz.). Testu zaharretan, bi formak dabilta lehian: *ützi* aurkitu dugu *CatOlo*, *OthoiCant*, *Jean de Paris* eta Ressegue lekukoetan (Maytiak *eitz* ere badu); *eitzi* dute *Pronus*, *IganPr* eta Mais-terrek (azken honek *ützi* ere bai):

Pronus: *eitciric* (2), *eitz* (21). Bp *ützi* (inoiz *eitzi*). *CatOlo*: *utci* (11, 40, 41, 103) / *eitz* (9, 83). *OthoiCant*: *utciric* (42), *utcite-* (15, 78). *Jean de Paris*: *utci-* (12, 70, 254), *utz* (240), *uzten* (49, 194). Maister (lehen orrialdeetako adibideak): *eitci* (xxi, 36, 45), *eigte-* (vii, 21, 21, 31, 32, 34, 35, 48), *eitçtia* (27), *eitç* (51), *eitçaçu* (38) / *utciric* (12), *uçte-* (47, 48). *IganPr*: *eitci* (1, 4), *eitç* (6). Ress: *utci-* (31, 42).²⁰⁴

4. Euskalkien arteko *ei* / *ai* txandakatze oparoan, zubererak *ei* du zenbait adibide-tan: Z *gei*, *extéi*, Gèze *igitéi*, Gèze *jei*, Lrq *izéi*, eta abar. Ikus FHV 103 eta ond.²⁰⁵

4.1. Belapeirek adizkien aurrean *bait-* paratu zuen: *baicutie*, *bainiz*, *baitciren*, *baitericu*, etab. Bi salbuespen ditu, soil-soilik: *irudi beitçaicu* (I 19) eta *iraiten beitcian* (II 54).

²⁰⁰ San Mateoren Ebanjelioaren itzulpenean ere <eu> grafiak *eou* balio du ("Notes", vi). Intxausperen ikasle edo jarraitzailea izan zen Gèze, eta idazkera bera du: "*au*, *eu* se prononcent *aou*, *éou*" (1873: 3). *Euri* hitzaz den bezainbatean, Gèzek ere <euri> du, Intxauspek bezala. Gavelek *ebri* eta *ebi* ezagutzen zituen, ez besterik (1920: 79, oh.); Lafonek *ébri* entzun zuen Larrañen (1962: 94), eta Larrasquetek *ébi* bildu. Zernahi gisaz, Lafonek *eüri* ere aipatu du, amikuzeraz ere erabiltzen dena (1933b: 431): "se rencontre dans une chanson souletine du recueil de Sallaberry"; ikus 1962: 94 ere. Oihartzabalek editatu duen pastoralean bi grafia berezi daude: *euvri* eta ultrazuzenketa itxura duen *erury* (ikus 164. ahap. oh.).

²⁰¹ "Je ne sais pourquoi j'ai marqué l'u à *greugarr*, on ne prononce pas l'u aigu, c'est un son intermédiaire entre l'ou et l'u, mais approchant plutôt de l'ou que de l'u" (Irigoyen 1957: 182).

²⁰² Hauxe dio PDFO hiztegiak biarnesezko diptongoen ahoskeraz: "U (dans un groupe de voyelles). Il se prononce toujours comme le français ou (ou comme l'anglais w) quand il est dans une diphthongue: *atau*, prononcez [ataw]" (28).

²⁰³ FHV 100. Lafonek erakutsi legez, "la réduction de **eüskára* à *üskára* a dû se faire à une époque où les *ü* étaient déjà fixés" (1933b: 429); oroit *s* aurrean *u* bokala bere horretan geratu zela, *eu* diptongoaren irristaria ez bezala.

²⁰⁴ Mitxelenak ohartarazi legez, zubererak baino indar handiagoz gorde ditu erronkarierak bereizgarri batzuk: azken euskalki horretan *jain* ere agertzen da (Z *jaun*); Err. *galtu*, baina Z *galdü*, ahosunarekin; zubereraz *ützi* darabilte *eitzi* zaharraren ordez (FHV 490). Guztiarekin ere, antzinako testuetan *eitzi* bakarrik agertzen delakoa (FHV 493) ez da egia, ikusi dugunez.

²⁰⁵ Sail honetan, XVIII. mendeko lekukoaren artean, *CatOlo*, *OthoiCant*, *IganPr*, Ressegue eta Mercy osorik miatu ditugu; *CatOlo*2 katiximako 1-65 orrialdeak, Maisterren i-xxii, 1-10, 100-110, 200-210, 300-310 eta 400-405 orrialdeak, eta *Jean de Paris* pastoraleko lehen 300 ahapaldiak ere ikuskatu ditugu.

Testurik zaharrenetan *bait-* dago: Conget eta Jauregiberri *baita*, *expaitugu*;²⁰⁶ Bonne-case eta Nicephore *expaytugu*; *Pronus*-en ere aurrizkiak forma hori du, azaltzen den aldi oroz. Baina XVIII. mendetik aitzina *beit-* da aldaeretan lehena, nahiz Egiategik eta Intxauspek oraindik bestea ere erabiltzen duten.²⁰⁷ Horrela, Maytiek gehienetan *beit-* darabil eta noizik behin bestea.²⁰⁸ *OtboiCant*, *CatOlo2* eta Ressegue lekukoetan ere erabilera berttua dago, baina *bait-* gutxiagotan agertzen da Oloroeko lehen katiximan baino.²⁰⁹ *Jean de Paris*, *IganPr*, Maister eta Mercyk, berriz, *beit-* dute beti.

Demagun *bait-* orokorra zaharragoa dela Zuberoako eta bestetako *beit-* baino; hau da, diptongoaren hersketa gertatu zela. Hortik abiatuta, bi aukera ditugu. Edo cor-puseko testuetako *bait-* ez zegokion zuberera mintzatuari, eta lapurtarren eta baxenabartarren grafiek bulkaturik agertzen zen idatzian; hipotesi honetan, testu horiek baino lehenagokoa litzateke zubereraren berrikuntza (*beit-*). Edo, bestela, *bait-* ere esaten zuten hiztun zuberotarrek; mende amaieran *beit-* bederen ahoskatzen zutela Belapeireren bi adibideek ziurtatzen dute, gure ustean. Bigarren hipotesi honetan, forma orokorretik forma berrirako aldaketa —aldi bereko bi aldaeren arteko lehia— islatuko lukete lekukoek. Ez dezakegu jakin zer jazo zen.

Mintzagai dugun aurrizkiak *zerbait*, *norbait* eta kidekoen atzizkiarekin zerikusia duela esan izan denez, ohargarria da zubereraz galdetzaileek *-bait* izatea: *nurbait*, *zunbait* (*zumait*), *zerbait*, etab.²¹⁰

4.2. Zubererazko idazleek *beithan* idatzi dute gehienez,²¹¹ baina Belapeirek *bai-
than* hautatu zuen hitzaren bi agerraldietan (I 84, 96). Dena den, lehen erabiltzea Materreri hartutako pasarte batekoa da (*Mat baithan*); bigarrenaz denaz bezainbatean, kontuan har liburuaren lehen ataleko 93. orrialdean dagoela lapurterazko testu-tik jasotako azken zatia; alegia, agian ez dela oraindik Belapeireren luman iraungi Materreren testuaren oihartzuna. Resseguek ere *baithan* du (16). Honako lekuko hauetan, ordea, *beithan* atzeman dugu:

CatOlo2 (iii, 5, 6), *IganPr* (izenburua, 2), Maister (izenburua, v, xx, 6, 7, etab.) eta Mercy (12). Hitz hau Belapeirek bitan bakarrik erabili zuenez eta izkribu batzuetan ageri ez denez,²¹² on da adieraztea Maisterrek gogotik eta etengabe erabili zuela.

²⁰⁶ Ohart bedi, guztiarekin ere, testu labur horretan *baina bay* agertzen dela, zubereraz *bena bai* bada ere.

²⁰⁷ OEH, s.v. *bait-*: “Belapeyre y FPrS emplean *bait-*; en los siglos posteriores *beit-* se va generalizando en la literatura suletina, aunque aparece todavía junto a *bait-* en Eguiateguy e Inchauspe; está tbn. atestiguado en *CatAe* [aezkerazko dotrina], y *JesBib* [Baiona, 1831] y, junto a *bait-*, en Jauretche y Zerbitzari”.

²⁰⁸ *Beyt-* liburu osoan agertzen da; *bayt-*, berriz, orrialde hauetan: 9, 9, 10, 14, 14, 14, 15, 40, 43, 68, 68, 70, 89.

²⁰⁹ Orrialdeotan aurkitu dugu *bait*: *CatOlo2* 3, 4, 5, 13, 13, 30, 43. *OtboiCant* 7, 21, 24, 60, 89, 96, 98. Ressegue 18, 19, 28.

²¹⁰ Schuchardt (1988: 35) Leizarragaren txandakatzeaz ohartu zen: *norbeit*, *zenbeit*, baina *zerbait*, *nonbait*, *nolazpait*, *noizpait*.

²¹¹ “La variante *beithan* es propia de la tradición suletina (además del aezcoano) y aparece, junto al más frecuente *baithan*, tbn. en Leizarraga y *CatLan* (además de un único ej., no seguro, en *JesBib*)” (OEH). Zubererazko aldaera horren beste agerraldi batzuk: *Med* 16, 19, *CibG* 40.

²¹² *Pronus*, *CatOlo* eta *OtboiCant* testuetan ez dugu aurkitu.

4.3. *Baizi(k)* : *beizi(k)* txandakatzea (**bai-~~ez~~-ik*). *Baizik* forma orokorra azaltzen da zubereraz ere ardurenik, *baizi* aldaerarekin batean.²¹³ Baina *beizik* ere aurkitu dugu. Maytiak, gainera, hori du gogokoena; *CatOlo2* katiximan *baizik* eta *beizik* parez pare ageri dira, eta *OthoiCant* liburuxkan *baizi* da gailen, baina birritan *beici* azaldu zaigu.²¹⁴

4.4. Belapeirek *Domi sainthore* (II 125, 126, 127) eta *Domi seintihore* (I 26) eman zituen. Euskarak aldaera askotxo ditu. Hori egiaztatzeke, aski da *OEH*-ko sarreraburu oparoari so egitea. Bigarren osagaia *sanctorum*-etik jin bazen, diptongoa *i* bokalaren epentesiaz sortua da (Mitxelena *PT* 214).

Antzerako bilakaera izan du *saintü* hitzak (lat. *sanctu*). Forma hori dago XVII. eta XVIII. mendeetako lekuko orotan, baina *ei* diptongoa duen aldaera ere azaltzen da noiz edo noiz: *boronhate seintiaren* (*CatOlo* 51), *Spiritu Seintiaz* (*CatOlo2* 42); are diptongorik gabea ere: *patro sentiaren* (*CatOlo* 3), *Virgina sentiaren* (*CatOlo* 71), *Espiritu Sentia* (*OthoiCant* 17).

Hona beste txandakatzetako bat: *sainthorale* 'errromesen' (*CatOlo* 56) / *seinthorale* (*CatOlo2* 24). Dena den, *seinthoral(e)* dateke zubererazko forma arrunta: Bp I 51, Etxahun, Ip *Hil* (-l), Foix eta Alhabe (azken biok, Lhanderen hiztegian). Ikus *OEH*. Biarnesak *sentourè* 'pèlerin' du (Lespy).

4.5. Zubererazko idazle gehienek bezala, Belapeirek *gei* baliatu zuen: *jingei*, *ehortzi behar geia*, *iütsüeri geia*, *ama gei*. Mitxelenaren iritzia da bazter mintzaiterako *gei* (Err. Z B) zaharragoa datekeela *gai* baino (*FHV* 104). Hona adibide sorta bat:

CatOlo: *ikousguey* (42), *ukhanguëy* (43), *hiroguey* (45), *dobaxu içan guey* (62), *batbeya-guey* (81). *CatOlo2*: *hiroguey* (52), *bateya guey* (79). *Jean de Paris*: *jfanta gueiarequillan* (228), *senargueia* (242). Maister: *suguei habororen biltzen aricira* (73). *IganPr*: *ariçagn bere eliçaren gobernna eitci geyen orogatic* (4). Ressegue: *besta principal guey segnalaiten dugu Bestaberri* (9). *Apoc*: *ezkountgeya* (19 7), *salgeyak* (18 11). *Her*: *aphesgueieç* (15). Gèzek eta Larrasquetek ere *gei* dute.

4.6. Belapeireren idazkian *bilaizi* dago, hau da, ekialdeko euskalki honetako forma orokorra (*OEH*); *bilain(t)zi* ageri da Maisterrenean (*bilaizte* aditz izenarekin batean) eta *Charlemagne* pastoralear; *bileizi*, berriz, *CatOlo*, *CatOlo2*, *OthoiCant*²¹⁵ eta *CatS* testuetan. Hara zer bildu duten hiztegiatar: Gèze *bileizi*, Lrq *bilaizi*; Pierre Foix atharraztarraren hiztegi ttipian²¹⁶ bi aldaera horiek daude (Lhande). Hitz honen etimologia iluna da (ikus *DEV*).

²¹³ *Baizik*: Bp. *IganPr* 3, 13. Maister. *Ress* 12, 17, 37. *Mercy* 4, 13, 14, 14, 19, 20, 26, 29, 35, 37. *Baizi*: *Pronus* 14. Bp (behin bakarrik). *Jean de Paris* 3. *Ress* 3, 4, 14, 30, 45. *Mercy* 19, 35, 41.

²¹⁴ *CatOlo*: *beizik* 13, 15, 28, 60, 72, 96, 97, 97, 106, *beizi* 38 / *baizik* 6, 75. *CatOlo2*: *baizik* v, vii, viii, 7, 13, *baizi* 42 / *beizik* 12, 31, 47, 47, 60. *OthoiCant*: *baizi* 5, 19, 26, 26, 26, 28, 29, 30, 30, 48, 48..., *baizik* 29, 71 / *beici* 61, 74.

²¹⁵ *CatOlo* 56 eta *CatOlo2* 24: *bileycien*. *OthoiCant*: *bileiz adi* 73, *bileizten* 73.

²¹⁶ Lhandek dioskunez, Santa Graziko apaiza izan zen Foix 1904-1911 aldian, eta gehienbat han bildu zituen bere hiztegiñoko hitzak. Zuberotarrek benetan erabiltzen dituztenak jaso omen zituen, haien etorkiari erreparatu gabe. Bitxia da Santa Graziko hizkera eta hango hitz berezi asko ditu hiztegi ttipi horrek (Lh xvi).

4.7. Lafonen ustean (*Système* II 16), *Z ùkhen* partizipioak aditz izenari zor dio e hori: *ukhaite* > *ukbeite*. Belapeirek *ùkhen* eta *ùkbeiten* darabiltza beti, eta forma horiek dituzte besteok ere: *Pronus*, *Jean de Paris*, *IganPr*, *Ressegue* eta *Mercy*.²¹⁷ Baina *ukhan* ere —*ùkhan* ahoskatua?— idatzi dute zubererazko idazleek (kako zuzenen artean, kopuruak):

Maytie: *ukhen* [31] eta *ukhan* [12], baina *ukhaite*- [10] eta *ukbeite*- [2].²¹⁸

OthoiCant: *ukhen* eta *ukhaite* (eta *ukbac*, *ukbaçu*).²¹⁹

CatOlo2: *ukhan* [16], *ukhen* [10] eta *ukhaite*.²²⁰

Edipa pastoralean ere ageri da *ukhan* gutxi batzuetan, *ukhen* nagusiarekin batera.

Igarite (< *igaraite*) aditz izenaren eraginez sortua izan daiteke *igaren* ere (ikus Oihartzabal, *Xarlem* 184. or.); *igan*-en arazlea dateke *igaran* (*FHV* 232). Belapeirek bi formak baliatu ditu: *igaran* [21], *igaraite*- [10]; *igaren* [3], *igaren erazi* [1], *igareiteco* [1]. *CatOlo* eta *OthoiCant* testuetan *igaran*, *igaraite*- besterik ez da ageri.²²¹ *IganPr* liburuxkan, *igaren* [2].²²² Maister, *Ressegue* eta *Mercy*gan *igaren* eta *igaraite*- ediren ditugu.²²³ *Jean de Paris* pastoralean, berriz, *igaren*, *igaran* eta *igaraiten*.²²⁴

Hori horrela izanik, azaldu beharrekoa da *ùkhaite* eta *igaraite* formen maiztasun handia, batez ere zenbait autorek *ùkhen*, *ùkhaite* edo *igaren*, *igaraite* dituztelako. Egia ote da *igareite* urriak *igaren* ugaria sorrarazi zuela? Baliteke, baina datu horiek ikusita ez da egiantzekoa, eta aldats egiten zaigu hori sinestea.

4.8. Belapeirek lehenaldian *çayon* 'zitzaion', *-çaitçon* 'zitzaizkion', *çayen* eta *çaitcen* darabiltza (ikus grafiak 3.2), orainaldiko adizkiei *-n* erantsita eratzen diren formak, baina Intxauspek eta Gèzek *zèyon*, *zèitzon*, *zèyen*, *zèitzen* eta horien tankerakoak daukate. *Ai* / *ei* txandakatzearen beste adibide bat dateke. Gure corpuseko idazkietan ez dugu horrelako adizki askorik kausitu: Maister 70 *ceyola*, 79 *ceyonaren* (bi horiek ditugu jasota, baina idazle horrek gehiago izango ditu, noski). *Charlemaigne* pastoralean, 1045. ahapaldian eskuizkribu bakoitzak forma desberdina du: BB *betçayon*, BN *beyceyon* (biak 'baitzitzaion').

²¹⁷ *Pronus*: *vquen* 6, 21. *Jean de Paris*: *ukhen* 20, 38, 77, 84, 94, 98, 99, 104, 125, 142..., *ukbeite*- 8, 83, 183, 206. *IganPr*: *ukhen* 6, 12, 16, *ukbeiten* 2. *Ressegue*: *ukhen* 5, 7, 8, 10, 12, 15, 20..., *ukbeçu* 51, *ukbeite*- 6, 7, 14. *Mercy*: *ukhen* 3, 4, 6, 10, 11, 13, 17, 20..., *ukbeite*- 28, 36, 42. Bilketa hauetan, *ukhen* eman dugunean, *ukhenen*, *ukhenez*, eta abar ere hor sartu ditugu.

²¹⁸ *CatOlo*: *uk(h)en* 22, 23, 25, 25, 28, 28, 30, 31, 32, 33, 46, 49, 50, 59, 65, 71, 73, 78, 82, 84, 84, 85, 88, 88, 89, 95, 100, 101, 102, 108, 109; *uk(h)an* 17, 25, 25, 26, 26, 27, 40, 43, 54, 54, 55, 98; *ukhayte*- 11, 23, 39, 46, 54, 55, 63, 69, 87, 89; *ukbeyte*- 90, 106 (*utkeiteco*).

²¹⁹ *OthoiCant*: *ukhen* 4, 8, 12 [5], 13, 15...; *ukhaite*- 8, 19, 32, 53, 62, 88, 97...; *ukbac* 77; *uk(h)açü* 67, 67, 70, 71.

²²⁰ *CatOlo2*: *uk(h)an* iv, iv, vi, vii, 21, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 43, 47, 50, 51, 59; *ukbaçu* 6; *ukhen* 3, 15, 18, 31, 33, 34, 35, 36, 52, 64; *uk(h)ayte*- 10, 17, 19 (*ukchaiteco*), 26, 43, 50, 53.

²²¹ *CatOlo*: *igaran* 3, 33, 45, 67, 77, 92; *igarayte*- 12, 77. *OthoiCant*: *igaran* 74, *igaraite*- 13, 23, 28. *CatOlo2*: *igaran* 36, 52...

²²² *IganPr*: *igaren* 10, 18.

²²³ Maister: *igaren* 4, 24, 209; *igaraite*- xxi, 2, 3, 4, 7, 60, 100, 207. *OEH*-n diote Maisterrek *igaran* ere badarabilela, baina —hau interesgarriena, guretzat— aditz izena betiere *igaraite*- duela. *Ressegue*: *igaren* 8, 19; *igaraiten* 34. *Mercy*: *igarenen* 26; *igaraite*- 13, 27.

²²⁴ *Jean de Paris*: *igaren* 146, 250, *igaren eraciren* 257; *igaran* 250; *jgaraiten* 230, 249.

OthoiCant lekukoan, berriz, orainaldian dago *ei*, aurkitu dirugun hiru adizkietan behintzat (lehenaldiko etsenplurik ez dugu): *amourecatic exteredan* [sendimentier] *permeti çouri laket etçeicunic* (13), *Jesus ginçeit* (60), *etçeit secula abatçeren* / *Jauna çoure tribunala* (100). Corpuseko beste testuetan orainaldiko formek normalean *ai* dute.²²⁵ Alabaina, Maytiek kasu batean, gurtxienez, *çeyon eman zuen* —*Çoing da ginçoari lake-tago çeyon othoitcia?* (51)— eta bigarren katiximan forma horri eutsi zioten (47). *Edipa* pastorealean ere badira *ei*-dun gutxi batzuk, bestelakoan artean:

Erradaçu, cer duçu / *Jocasta, eguia*, / *khanbiacen çeiçu ardura* / *beitartian coloria* (74). *Soguin eçaçu arren* / *eya commenni çeiçumez* / *Thevazen erregue* / *bounequilla içatez* (312). *Helas eta cer da haur?* *Etçeicia* [ez al zaiçue?] *desbouhoure* / *burus buru bier* / *batailla-tcia hebe?* (616). *Etçeicula ez estrange* / *triste baniz ere* / *çeren malur handieq* / *desiratçen guiticie* (26). *Udury çeitac, Guilen* / *dudala ikhousten* / *çerbait* {...} (113). *Coste çeitaçu* 'zait (zuka)' (499). *Udury çeitadaçu* 'zait (zuka)' (514).

Baina *çait* (377, 380...), *çaiçie* (215), *çayo* (566...), *çaiçquia* (266, galdera), *çaiça* (417, galdera), *çaiçu* (929...), etab.²²⁶

7. Hiatoak

Bonapartek (1869, "Observations": xxix) zubereraz gertatzen diren 'eufonia bokalikoak' deskribatu zituen. Mugatzailea erantsiz gero, *semia*, *otsúa* edo *eskía* esaten da; *-e* eta *-ü* sudurkariak direnean ere, antzeko aldaketa izaten da: *mëhã, xãhã*.

1. Belapeireren idazlanean guztiz erregularra da *-e + a* → *-ia* hersketa, eta Leizarragak mende bat lehenago ondutako hiztegitxoan ere azaltzen zen disimilazio hori, hiatoaren agerraldi gehienetan azaldu ere —horren adibide, "abolitzea, [Z] *kencia*" eta "asserretzea, *samurtzia, azcancia*"—, salbuespen apur batzuk gorabehera —"fiadorea, *bermea*" eta "guthiciatzea, *desiratzea*"—. Hiztegitxo horretan zubereraz landako hitzek aldaketarik ez izateak (*abolitzea*) nola edo halako indarra ematen dio zuberezko fonetismoari. Deklinabide mugatuan jazotzen da aldakuntza: Bp *exagützia, gosian, legiaren*; *-ë* zatekeenari mugatzailea erantsita, *gente chebiac*. Agertzen zaigu aditz jokoan ere, atzizki batzuk ezarri ondorenean: *-an* (*daudian*), *-ala* (*datiala*), *-a?* (*diratia?*). Zubererazko testu gehienak ildo berekoak dira: *-ia* daukate.²²⁷

2. Herri hizkeran arruntak izango ziren *-o + a, e* → *-ua, -ue* hersketak, baina Belapeirek ez zituen paperean ezarri, *oa* eta *oe* eman baitzituen behin eta berriz, *gaistouen* eta, agian, *Jubileñac, Jubileñez*²²⁸ direlarik gauzatze fonetiko hori erakusten duten grafia bakarrak. Testu biarnesetan ere ohikoak ziren *oa* eta *oe*. Adibidez, Sauvelade-ko

²²⁵ Ikus, askoren artean, *zaitadan* (*Pronus* 33), *zaiç* (*CatOlo* 64, *IganPr* 2, *Mercy* 22), *zaitzo* (Bp I 134, *IganPr* 13), *zaiçü* (Bp II 89, *CatOlo* 48, *Ress* 12), *zaiçü* (*Mercy* 3), *zaiç* (*Ress* 19).

²²⁶ Bestalde, Belapeirek bost aldiz *etçi* erabili zuen, baina behin *etzayac* agertzen da haren testuan (I 112; ikus gure edizioko oharra).

²²⁷ Zenbaitetan —35 bat alditan—, *Resseguek* <ea> idatzi zuen (*aitzinean* 23), baina <ia> paratu zuen askoz ere gehiagotan (*aitçinian* 28, 37, 38, *aitçinian* 32). *Mercyk*, aldiz, betiere <ia> ezarri zuen.

²²⁸ Azken bi adibide hauek ez dira guztiz seguruak, ez baitakigu hitzoina zein den, *jübileo* ala *jübileu*. OEH-n *jübileo* eta *jübila* dira sarrera buruko forma nagusiak; *jübileo* eta *jübili(o)*, berriz, bigarren mailakoak. *Heren-ordreco escu libria*-n <jübileü> topatu dugu (46, 59).

izkribuan (1655) *guoarded* dago, eta hor *oa* grafia [wa] irakurtzeko da (Grosclaude, *Langue béarnaise*, 94).²²⁹

Leizarragak badu adibide bat: “hurcoa, {Z} *proximoa*”. Oihenarten hiztegián, berriz, *anhooa* dago, berezko *-a* duen hitza, Basabürükoa (‘la pitance du pasteur’); mende batzuk geroago Larrasquetek ipar-ekialdeko zubereran /anhúa/ entzungo zuen. XVII. mendean eta XVIII.aren hasieran idazleek ez zuten eskuarki bi hiato hauen aldaketa idatzian islatu, baina gutxi batzuetan aldaketa agertzen duten grafiak itzuri zitzaizkien. XIX.ean *oa*, *oe* grafiak *ua*, *ue* ahoskatzen zirela argitu zuen Intxauspek, bere idazkera adieraztean (*Verbe* xi, xii); Gèzek, haren segiziokoa izaki, gisa berean jokatu zuen (1873: 2).

Gaude Belapeirek ez duela leialki adierazten orduko ahoskera eta haren grafien azpian [ua] eta [ue] ezkututzen direla: bat gatoz Mitxelenarekin (*FHV* 471). Belaren atsotitzetan badira aldaketaren agergerri batzuk, bestelakoen artean: *çouenac* (21 *Errumera çouenac lekuya gal*), *ezcoïa* ‘argizaria’ (30).²³⁰ Tartasen liburutako testu motzetan ere bai: Conget eta Jauregiberri *Illustrissimouarén*; Bonnecase eta Nicephore *Erroume-couari*. *Pronus*-ek ez dakar itxierarik.²³¹ Maytie nahasiak, ordea, bai, eman zituen tarteka-tarteka ebakera horiek, haren dotrinan <oa, oe> idazmoldea gailen izanagatik:

Gincoua (41, 65, 65...), *apphezgouaco* (18), *aboua* (103), *haurçarouaren* (30), *berioua* (45), *votouac* (65), *martchocouan* (16); *diroua* ‘diro + a’ (83); *çouazte* (36), *doua* (47); *gaiztower* (36), *ondocouer* (41), etab.²³²

Idazkiek erakusten dutenez, bokal elkarketa eta aldaketa hauek usu gertatzen dira:

- *-o* bokalaz amaitu izenoinen deklinabide mugatuan: *ahua*, *martxuaren*, *jüdiuen*, *egitekuetan*, *laidoriuen*, eta abar.
- *-oa* amaieradun hitzek zubereraz *-ua* dute: *k(b)orua* dakar hainbat testuk, nahiz eta Belapeirek *kboroa* idatzi;²³³ Lrq *orrúa* ‘astoaren arrantza’. Eus-

²²⁹ Bernard de Pesaulhe burgesak *gouareis* idatzi zuen (1661-1705) eta Grosclaudek (*Langue béarnaise* 108) oharatarazten du *scripta*-n *goareix* izkiriartzen zutela lehen. XIX. mendearen amaieran Lespyk (1880: 46 eta ond.) *a* eta *e* bokalen aurrean *o* paratzeraz manatzen du, hau da, ohitura grafiko zaharrei jarraituz: idatz bedi *boè* ‘itzaina’, *coexe* ‘izterra’, *quoaie* ‘lau’; eta esan, *bouè*, *coueche*, *quoaie*, XVIII. mendean Maytiek (82) eta Mercyk (36, 40) *soein(g)* idatzi zuten (‘arreta, kontua’), maileguaren grafia biarnesari jarraikiz: erromantze horretan bezala, euskaraz ere *sueñ* ahoskatuko zuten, beharbada; cf. Lrq *suèñ*, biarnesetik sartutako hitza (*suenb*, testu zaharretan <oe> duena). Gèzek zalantza grafikoa du: *soeñ* / *soein* (351).

²³⁰ Baina *bilhoa* 12, *elçoa* 18, *ondoan* 34, *oficiocoa* 39 eta *olloer* 22.

²³¹ *Pronus*: *gincocac*, *gogoan*, *carioën*... (ikus Agirre 1998a: 7). Zalgizek ere ez zuen itxierarik markatu: *otsoa* 11, *oiloe* 25, *aurtbenoan* 41, *joaile* 35.

²³² XVIII. mendetik aurrera, gero eta gehiago agertuko da itxiera testuetan: ikus *OthoiCant*, *Jean de Paris*, Maister, *IganPr*, Ress eta Mercy. Baina *oa*, *oe* grafiak ere usu agertuko dira nahas-mahas liburu berean, hala nola Ressegue eta Mercygan. *CatOlo2* katiximan ere bitarikoak daude, baina *oa*, *oe* da idazkera nagusia. Dotrina horretan eta *OthoiCant* lekukoan, *oia* eta *oie* azaltzen dira batzuetan. Testuan aipatu ditugu, bai, Intxauspek eta Gèzek gramatiketan darabiltzaten grafiak, baina XIX. mendean normalak dira *oua* eta *oue*: ikus Intxausperen *Mt* (1856), *Ciberouco Guithuna* (1852) edo *Herenordreco escu libria* (1860). *Maiatza* liburuan (1852) *óa* eta *üe* daude: *plenariúa* 5, *gogüan* 7, *solidiagoric* 7, *Jincöac* 7, *etcheçöen* 9, etab. Intxauspek dio gustura idatziko zuela Ebanjelioan *ëa*, *üa*, *üe*, *öa*, *öe*, horrela [ia], [ia], [ie], [ua] eta [ue] irudikatzeko, baina hori tradizioetik askotxo saihestea izango zela (“Notes”, x).

²³³ *Jean de Paris* 60 *corouaric*; Maister 127 *kboroua eternala*, 194 *kboroiüatu*; *Xarlem* 5 *corouatu*.

kalki horretan *-gúa* da atzizkia: *lagüingua*, *gebiengua*, *arartegua*, *jakilegua*, eta abar; cf. Etxepare, Leizarraga, Axular *-goa*.²³⁴

- *-ago* eta *-en* atzizkiak eratxikitzean: *justuago*, *haboruago*, *gaixtuago*, *benuago*; *haboruenik*, *arraruena*.²³⁵
- Juan aditza: *núa*, *húa*, *dúa* eta abar; *nindúan*, *hindúan*, *ziúan* eta abar; eta *eruan*, *eruaiten*.²³⁶
- Aditz jokoan, *-o* bukaerako formari *-en*, *-an* atzizkia ezartzean: erlatibozko esaldietan, *daguenak*, *daguenetik*, *diruan*;²³⁷ zehargalderetan, *zimiruan*;²³⁸ lehenaldiko adizkietan, *ziúan* 'zioen' (cf. *dío*), *záguan* (cf. *dágo*).²³⁹
- *-ala*, *-ela* eranstea: *eztiruala*; *daguelarik*.²⁴⁰
- Galderetako *-a* hartzean: *diroua*.²⁴¹

3. Hitz hondarreko *ü* azentudunari eutsi egiten zaio artikuluaurrean: *arraZüü* + *a* → *arraZüa* (SHLV 283). Nahiz eta seguruenen *-üa* ahoskatu, Belapeirek ez zuen behin ere *-oua* idatzi: *arraço* grafiarekin batean, *arraçou*, lau aldiz, baina *arraçoa*, *arraçoac*; *sasoac*, *sasöetan*. Jokamolde horrek salatuko luke haren idazlanean oro har *oa* grafia, aurreko atalean aztertu duguna, [ua] irakur daitekeela. Cf. *arraçouac* (Maister 22), *ardouaren* (IganPr 1), *patrouagatic* (IganPr 5, 14), *ardoúa* (Ip Mt 9 17) etab.

4. *ü* + *a*, *e* → *ia*, *ie* erregularra zen jada XVII. mendearen urrentzean, Belapeireren mintzamoldean: *Apezküpiak*, *saintien*; *xahia*, *-ü* sudurkaria izango zuena; adizkiak galdera perpausetako *-a* atzizkia hartutakoan, *diügia*, *dütia*; erlatibozkoetan, *diana*; konpletiboetan, *diala*; adizkietan, 2. eta 3. pertsonen pluralgilea erantsitakoan: *die* (cf. *dü*); *düzie* (cf. *düziü*); *ziek* da bigarren pertsona pluraleko izenordaina. Mitxelena ohartu zen Bp *iüsiüeri* hitz eratorriak ez duela aldaketarik izan; badago horren antzeko beste bat: *khexüeri* 'haserre'. Gainera, zubereraz *egüerdi* ageri da beti. Alabaina, Z Lrq

²³⁴ Adibide batzuk: *apbezgouaco* (CatOlo 18), *lagungoua* (Maister v, Mercy 25), *guebiengouaren* (Maister vii, IganPr 5), *esclabogoua* (Maister 22), *jakilegoua* (IganPr 9), *noürc-ere igorricco béi-tu bére emazüia, éman dizóla üzi diálaco jakilegouá* 'jakilegüa + a' (Intxauspe Mt 5 31), *arartegouaç* (IganPr 14), *aurbidegouaco* (Ress 1), *apbezcupougouaco* (Ress 9), *mithilgoua* (Maister 170).

²³⁵ *çunen justouagoréki* (Maister i), *haborouago* (Maister 6, Ress 18, Mercy 26), *gaichtouago* (Maister 18), *hastionago* (OrhoiCant 16), *béna éne oundótic jiten déna ni benouagouá da* (Intxauspe Mt 3 11); *haborouenic* (IganPr 14, Mercy 16), *arrarouenetçaz* (Mercy 13).

²³⁶ *jouan* (Maister 15, Jean de Paris 19), *jöüaitia* (Maister 3), *doua* (CatOlo 47), *çouazte* (CatOlo 36, OrhoiCant 50), *bagouaçtu* 'bagoaz, zuka' eta *douaçtanac* (IganPr 16), *b[e]jytouaz* (Mercy 8), etab. Ikus Intxauspe, *Verbe* 446 eta ond. Ez dugu aurkitu *eruan* aditzaren beste adizki trinkorik, Belapeireren *haitarouagu* (I 84) bakarrik (Intxauspek eta Gèzek ez dakarte gramatiketan); *erouaitera* (Jean de Paris 22), *erouayre-* (Mercy 8, IganPr 26), *irouaiten* (Maiatz 66).

²³⁷ *Çoure guebiengouaren autoritate bicitce chabiareki juntaturic dagouenac* (Maister viii), *dagouenetic* (Maister 7), *erakbar dirouan* (Maister 23), *dirouanic* (Ress 45).

²³⁸ *O eçagut beceneça {...} bester çougnen alagranicia handia eman cinirouan, çoure burriaren ounxa gobernatçez* (Maister 27).

²³⁹ Intxauspe *Verbe* 458 *zióan* (hots, *ua*) eta Mt 8 24 eta 13 2 *zágouan* (cf. *Verbe* 451 *zágón*).

²⁴⁰ *çougn* [Jinkua] *gabe beitaki eçtirouala hounkirc batere eguin* (Maister 28), *Eliçac, caritate ossobateç beki juntaturic dagouelanic manu emaiten deicu {...}* (IganPr 10).

²⁴¹ *Bebin beno haborotan* [jat. *haberotan*] *ibourc bar abal diroua Confirmacionia?* (CatOlo 83). Bukatzeko, bestelako gauzatze aipagarri batzuk gehituko ditugu: *diöielarik* 'diotelarik, esaten dutelarik' (Ress 10, Mercy 10), *ezpadivöie* 'diro + -e' (Ress 6).

eskiérki aditzondoan aldakuntza hau jazo zen, antza (cf. *eskuarki*). Ikus FHV 121 eta 471. Bestalde, konparazio atzizkiak ezarri gero, hondarreko bokala kanbiatu egiten da: *odol xabienetik* (Bp I 32), *hügien zütian gaizak* (Maister 207), bokal sudurkaridun adibideak, inondik ere; *üsiago* (Mercy 29), *üsiegi* (Maister 172), cf. *üsü* 'maiz, sarri'.

Lafonek eta Mitxelenak *-üa* > *-ia* aldaketaren tarteko zubitzat jo dute *-üya*.²⁴² Zubereraz den bezainbatean, Leizarragaren hiztegitxo aipatu da iritzi horri eusteko: "caltea, *damuya*", "cerua, *celuya*", "othorança, *appairuya*", "pedaçua, *betharchuia*", "resuma, *retatuia*" ('erreinua'). Grafia horien arabera, beraz, XVI. mendean bukaeran zuberera tarteko urratsean zegoen.

Zalgizek askotariko grafiak ditu atsotizetan, Sarasolak jakinarazi duen moduan (1983: 187): <ua>, *eztuanaç*; <üa>, *larrüa*, *maiküa*; <uia>, *larruiaz*, *eztuanac*, etab. Bigarren grafia hori *ia* irakurtzekoa litzateke edizio gilearen ustez (1983: 179, 10. atsotizaren oharra). Baina, behe nafarrerara eta lapurtera hurreratuenez, Zalgize ez da, nolabait esateko, zubereraren lekuko aratz edo nahasgabea, eta menturaz grafia horiek behe nafarrerari dagozkie; cf. Etxepare *-uye-*, *-uya-* (gaur Garazin *-ie*, *-ia*); Arbela eta Baigorriko zenbait hizkeratan ere, askotariko erabilera omen dute egun, Zalgizeren antzera (Lafon 1937: 77 eta Yrizar 1981: II 328).²⁴³

Bela, erabat harturik, Zalgize baino interesgarriagoa da gure lanerako, zubereraren ebakera ezaugarri batzuk garbiro agertzen lehena izan zelako. Atsotizetan, *leku-ya* (21) eta *duyenac* 'duenak' (37) ditu, tarteko fasekoak, baina gainontzean *ua* idatzi zuen, segur aski zubererari ez dagokion forma:²⁴⁴ *cençua* (10), *conseillua* (14), *escua* (34).²⁴⁵ Tartasen liburu etako idatzi laburretan *ia* eta *ie* daude.²⁴⁶ Baita *Pronus*-en ere: *dianian* 'dü + -anian', *celiaren*, *ifernietara*, *celietrat*, etab.

Belapeiregan tarteko zubiaren erakusgarri bat dago, *suya*, agerraldi orotan *-uya* duena. Bi mende beranduago, Gèzek aditzera emango du zubereraren hitz hori eta horren bidez eratu hitz elkartuak direla aldaketa honen salbuespen bakarrak (1873: 20). Egun, Lafonek zehaztu duenez (1962: 86), silaba bateko hiru hitzetan ezartzen da *-y-* izenoinaren eta mugatzailearen artean: *sü*, *thü* 'txistua, ahogozoa' eta *blü* 'urdirna' eleetan, hain zuzen.²⁴⁷

²⁴² Ikus Lafon 1937: 75 eta FHV 121. Hedapen zabala du fenomenoak (Lafon 1965: 903-904). Etxeparegan *orduyan*, *buruya*, *çuyen* genit. 'zuen', *nuyen* 'nuen', *saynduyac*, eta abar ageri dira, eta egun *-ia*, *-ie* esaten dute Donibane Garazin (Lafon 1951: 318).

²⁴³ Badugu Intxauspereen lekukotza: "Les Navarrais [...] au lieu de changer *ua* en *ia*, ils le changent quelquefois en *uia*; ainsi ils diront *bekhatuia* au lieu de *bekhatua*" (1856, "Notes", x).

²⁴⁴ Non eta hori ez den bilakabide hau abiatu aurreko *üa*.

²⁴⁵ *Jaurico presentac escua ondoan* 34. Mitxelenak uste du *eskea* behar duela, eta ez *eska* (TAV 187). Litekeena da *escua* Belaren hutsegitea izatea, *eskia* (*eske* + *-a*) ahoskera ezkutatzean egindako hutsa izatea. Hiato horrentzat Belak *-ea* eta *-ia* grafiak txandakatzen ditu (ikus grafiak 2.7.1). Izenoinak (*bazkürrre*, *-i*, *-ü*) nahastera eramaten duten berrinterpretazio horien antzeko zerbait egon liteke hemen: idazteko unean Belak, agian, *eskia* gaizki analizatu zuen: *esku* + *-a*. Egia esan, ez dakigu ziur Belaren garaian *-ü* + *a* jada *-ia* ahoskatzen zuten, baina, nolana ere, badirudi idazlea ez dela herri ahoskeraren lekuko leiala sail honetan.

²⁴⁶ Conget-Jauregiberri: *composatia*, *auentian*. Bonnecase: *libria*, *boroguiac*, *phensamendiac*, *thermañiac*. Bonnecase-Nicephore: *Apostolienari*, *profeitiagati*.

²⁴⁷ Gèzeren hiztegiaren agertzen dira, bai, *blü* eta *thü* hitzak, baina gramatikari buruzko zatian ez du esaten salbuespenak direnik. *Catechima laburra*-n, berriz, ez dira azaltzen. Lafon euskalariak esana baieztatzen dator *blüari* etsenplua (Her 42).

Maytiak ere *suya* izkiriatu zuen.²⁴⁸ Bestalde, haren testuan *die* dago, baina baditu bestelakoak ere: *eguiten beytuye* (51) eta *eguiten duye* (66), tarteko urratsaren erakusleak; are *dutenac* (72) eta *extutenac* (85) ere, hauek zubereraz ez-ohikoak izan arren.

Resseguek batik bat *duye* eman zuen —hirutan bakarrik *die*—, baina betiere *dutie* ‘diruzte’.²⁴⁹ Gainera, *beitçuien* (22), cf. Bp *cien*; behin *orduian* idatzi zuen (39), baina beste behin *ordian* (6).²⁵⁰

Mercyk *duye* eta *die* erabili zituen;²⁵¹ bestalde, *dutie* dago haren testuan, baina *khantatcen tuye*, *visitaturen tuye*, Larrasqueten garaian Pettarrean ohikoak eta arauzkoak diren laburtzapenen tankerakoak;²⁵² *beyreikuye* ‘baitigute’ (14), cf. Bp *derikie*; *ezteikuya* ‘ez al digu?’ (14), baina *extia* ‘ez al du?’ (14).

Charlemagne pastoralean, BN eskuizkribuan *escuia*, *escuietan* eta *escuietaric* daude (155, 190 eta 262. or.). Alabaina, zubererazko testuetan *eskia* irakurri dugu behin eta berriz. Intxausperen gramatika liburuko adizki hauek ere aipatzekoak dira: *zitçáizkuye* ‘zatzaizkigute’ (cf. *zitçáiku* ‘zatzaizkigu’); *déizuye* ‘dizute’ (cf. *déizu*); *déikuye* ‘digute’ (cf. *déiku*); baina *díe*, *dutie*.

5. Galderazko esaldietan, adizkiek *-a* hartzean aldaketa fonetikoak jazotzen dira loturaren ondorioz (ikus Intxauspe 1856, “Notes”: xxiv-xxv; Bonaparte 1869, “Règles”: vii); Belapeireren katiximan, jarraian heldu diren hauek:

- Adizkiak *-a* duenean, *-eya* bihurtzen da: *deya* (I 30, 153, II 80), *direya* (I 31, II 64, 65),²⁵³ *cireya* (I 43). Bonapartek bi gauzatze aipatu zituen: batetik, Belapeiregan dugun hori berori; bestetik, katixima honetan kausitu ez duguna, azentu aldaketa (*díra*, *dirá?*).²⁵⁴

- *-e* duenean, *ia* da emaitza: *diratia* (I 39), *guitakia* (I 64, 126), *daitia* (I 79), *dita-kia* (II 43); ez da *-ya* eratxikitzen; cf. Bonaparte *dezakia* eta *dezakeya*.

- *-ie* duenean, *-ya* ezartzen zaio: *çayeya* (I 74), *derieya* (I 88), *dutieya* (I 93, II 114), *dieya* (I 107, 126).

- *-o* duenean, bi aukera daude: *guiniroa* (I 126), *dagoa* (II 82), baina *diroya* (I 80), *çaitçoya* (II 11). Bonapartek *-ua* bildu zuen.

²⁴⁸ *CatOlo*: *suya* 2, *suyala* 36, *suyaren* 49.

²⁴⁹ Ressegue: *duye*, *duie*, *duyenian*, *duyela*, *duyen*, *duiena*, *eztuye*, *baítuye*, *beítuye* (ikus 8, 12, 17, 18, 19, 20, 20, 21, 29, 30, 30, 31, 36...) / *extie* 33, *badie* 6, 6 (*baduye* ez da agertzen, baina Mercyk badu forma hori). Era, bestalde, *dutie* 11, 25, 29, *dutielaric* 20, *beitutie* 8, etab. Nahiz eta objektua singularra izan, *dütie* ezarri zuen autoreak bi esaldiotan: *laur aurbidec erouaiten dütielaric baren ungurumian bakhoitçac bere arguia* (20/21), *badukeye manien librubat iracourturen eta beguiraturen dutie onsa* (31).

²⁵⁰ Cf., gainera, *luïen* (Ress 28 eta *helcen baliz Officier betaric çombaitç (...)* *luïen bardin vozç*). Mercyk ere *eluyen* (41).

²⁵¹ Mercy: *duye*, *duyelaric*, *duyenac*, *beytuye*, *beítuye*, *baduye*, *eztuye*, *eztuyela*, *eztuyenac* (ikus 5, 6, 6, 6, 7, 8, 8, 8, 12, 14, 14, 20, 20, 21, 21, 25 [4], 26, 28, 33, 35...) / *die*, *dielaric*, *dien*, *dienaren*, *beytie* (ikus 7, 9, 11, 11, 11, 20, 42...).

²⁵² Ikus 0.5. Mercy: *dutie* 12, *beitutie* 8, *ezpeitutie* 21, etab. Baina oroc *khantatcen tuye baren* [Mariaren] *otboitçiac* (14), [eri bisitariek] *visitaturen tuye*, *bi egumetaric bi egumetara Confrairiaco eriac* (42).

²⁵³ Adizkiak denborazko *-ano*, *-eno* hartutakoan, antzeko emaitza dugu behin: *dirayano* (II 86); baina *direno* (I 22, 82).

²⁵⁴ Intxauspek azentu aldaketa seinalatu du, beste aukerarik eman gabe: *juán da*, *júan dá?*; *jín díra*, *jín dirá?* Adizkiak *-o* edo *-C* duenean: *éman déyo*, *éman déyua?*; *húnki düt*, *húnki dütá?*; *émán dük*, *éman düka?* Gainerakoetan: *éman díe*, *éman díeya?*; *bártü düzü*, *bártü düzta?* (“Notes”, xxiv).

• *-io* duenean ere bi aukera: *derioa* (I 102, 102), baina *çayoya* (II 11). Bonapartek azken gauzatze hau jaso zuen soil-soilik.

• *-ü* duenean, *ia* da emaitza: *badia* (I 29), *ducia* (I 45), *derizkia* (I 113), *dutia* (II 9), *badakicia* (II 68), *duguia* (I 146), *diroguia* (I 29), etab. Azken bi adibideetan herskariaren grafia dateke *gu*, bestela bokalarteko <y> agertuko zelako, beti bezala.

• Kontsonantez amaituetan *-a* gehitzen da: *cirena* (II 25), *cena* (II 33), *ciana* (II 35), *baciena* (II 73).

6. Oso ezaguna da zubereraz (eta erronkarieraz) *-a + a* → *á* gertatzen dela eta azentuaren bidez *Z alhába* mugagabea eta *alhabá* singularra bereizten direla. Belapeireren testuan ez dugu ikusten azentu aldaketa hori, baina emaitza *a* da, noski: *Iesusen arima* (I 34), *esparancha* (48), *oliadura* (59), *Jesus-Christen ama* (122). Hona beste elkartze batzuk: *-e + e*, *bekbatorer* (I 36), *hirour Erreguen besta* (112); *-a + e*, *pener* (I 55), *aita améc* (60).

7. Bukatzeko, hitzen arteko bokal elkarketa barzuk aipatuko ditugu, sandhi horietan bokal bat galdu dela adierazi baitu Belapeirek. Idazle honek *eciz* idatzi zuen lautan, baina behin —lehen agerraldian, hain zuzen— forma osoa: *eçi ez* (I 18); cf. Intxauspe *Mt ezíez* (5 18, 5 29, 9 13). Gainera, hor dago *gaiçorotan* (I 93), bakartua, gainontzekoetan ez baitu galerarik seinalatu: *gaiça orotan* (I 51), *diucha oroz* (58), *oboinkeria oroz* (101), *meça orotan* (II 12) eta beste asko. Azkenik, *bestorduz* 'behiala' (II 54); hau ere bakarra, beste lau erabilzteetan *besté orduz* dago eta. *OEH*-k dioenez, zubereraz forma laburtu hori azaltzen da batzuetan (Ip *Hil* 126), baina osoa da usatuena.

8. Amaierako bokalak

1. Belapeirek beti *bürzagi* eta *bürzagisa* erabili zituen, hamarren bat alditan. Mitxelenaren arabera, dardarkariaren eta txistukariaren artean galdu zen bokala (ikus *FHV* 162). Nolanahi ere, hitz elkartua da hori —agian, *buru + *zani* jatorrikoa (*FHV* 414)— eta elkarketan bertan gertatu zen galera. Izan ere, lehen osagaiak bi silaba eta *-u* amaiera dauzkanean, bokal hori erortzeko joeraxoa egon da, batez ere ekialdeko euskalkietan (*FHV* 126, Azkarate 1990: 143). Horren adibide, Mercy *bürhasik* (30), Egiategi *bürbezür* (224), Lrq *bürgdñ*, Lh *Z bürments...* Belapeireren antzera jokatu zuen Maisterrek, baina *bürüzagi* gailendu da zubereraren tradizio guztian eta, bereziki, XX. mendean. Ikus *OEH*.

Bürüzagi: *CatOlo* (51, 62, 66, 67),²⁵⁵ *OthoiCant* (90, 91), Egiategi, *Xarlem*, Etxahun, *UskLiB*, Intxauspe *Hil*, *UNLilia*, *CatS*, Casenave *SGrazi*. Gèze, Lrq (*Sc*), Lh (Zalgizeko *Z*). Ikus, gainera, *EAEL* 39.

Bürzagi: Maister, *OthoiCant* (29), *UskLiB*. Bi azken testu hauek beste forma ere badute, ikusi denez.

²⁵⁵ Maytieren liburuan, bi agerralditan *bruçagui* dago (28, 99), A eta B edizioetan. *B(u)ru-* sinkopa izandako formak aurkitzen saiatu gara *OEH*-n, eta, hainbat eta hainbat hitz ikusi ondorenean, aldaera bakar bat kausitu dugu horrekin batera jartzeko modukoa, aezkerako *bruil* 'iraila', hain zuzen. Oso arraroa da, beraz, sinkopa hau. Dena dela, Oloroeko katiximako bi adibideak ez dira hutsegiteak izango: *St Julien* pastorean ere *bruçaguy* agertzen da (*Xarlem* 258. ahap. oh.). 99. orrialdeko esaldia Revolen katiximan mantendu zirenetako bat da, baina han *buruçagui* dator (*CatOlo* 2 97).

Bürüzagisa: *CatOlo* (10, 66), Egiategi, *Her* (71) eta hiru pastoral: *Abraham, Normandie, Saint Julien (DRA)*. Lrq.

Bürzagisa: Tartas (<u>), Maister.

Maisterrek, gainera, *bürzagigua* eta *bürzagitü* ditu, baina bestelako formak dira *OEH*-k bi sarrera horietan jasotako beste denak.

2. Zubereraz —behe nafarreraz eta erronkarieraz bezala— izenoinaren hondarreko *-e* eta *-i* nahasi dira, bi hitz taldeek bat egiten dutelako deklinabide mugatuko zenbait kasutan. Gèzeren deklinabide taulak (1873: 15-16) erkatu eta ohartu gara singularrean, leku-genitiboa eta ablatiboa kenduta, gainontzeko kasu guztietan bukaera bera dutela bi sailek: *aretxía* ‘txahala’, *xoría*; *aretxiák*, *xoriák*, etab. Pluralean, aitzitik, absolutiboan bakarrik doaz elkarrekin: *aretxiák*, *xoriák*.

Batzuetan, beste euskalkietako formek salatzen dute berrinterpretazioa gertatu izana. Mitxelenaren ustez (*FHV* 129), zenbait partizipiotan ekialdeko *-e* berriagoa da mendebaldeko *-i* baino: *Z áhátze*, Err. *átze*, *átze* / *L abantzi*, BN *abatzi*; *Z háutse*, Err. *átuse* / orok. (*h*)*autsi*, *ausi*. Belapeirek, Larrasqueten garaiko ipar-ekialdeko hiztunek bezala, *abatze* eta *hautse* darabiltza. Beste batzuetan, euskalkiaren barruan daude aldaerak: intsektu jauzkaria izendatzeko, Belapeirek *larrhoti* du (‘larra + oti’), baina Gèzek *llarrbote*, berriagoa dirudiena; cf. Leizarraga *otbi* eta BN *larrauti* (*FHV* 130).

3. Bukaerako *-i* eta *-ü* ere nahasi dituzte zubereraz (erronkarieraz *-i* eta *-u*). Gèzek dakartzan *xori* (16) eta *zelü* (18) alderatu eta ikusi dugu singularrean eta pluralean bat egitea ia erabatekoa dela, leku-genitibo eta ablatibo singularrak bai baitira salbuespen bakarrak. *Z Bp bederátzü*, Err. *bedrátzu* adibidea aipatu izan da (*FHV* 131).²⁵⁶ Zubereraren baitan badira bitasunak, are hirutasunak ere (azken hiru etsenpluetan, 5.3 puntuko asimilazioak ere esku hartu duagian):

Kbaldí (Bp, *CatOlo* 83) / *kbáldü* (*Med* 27, Gèze, Lrq).

Hazkürre (Bp) / *hazkürri* (Maister xxi, 344, Egiategi 159, Gèze) / *hazkürri* (*Othoi-Cant* 44, 60, Ress 40, *Med* 16, *UskLiB*, *CatS*, *Ip Hil* —ikus *OEH*—, Lrq).

Barrüki (Bp, *CatOlo* 30) / *barrükü* (*CatOlo* 2 33, Gèze).

Üthürri (aldaera nagusia: Bp, *OthoiCant* 62, Maister 390, *CibG* 38...) / *üthürri* (Maister 165).²⁵⁷

Sübi (nagusia: Gèze, Lh) / *sühü* (Barkoxen erabilia, apud Bonaparte 1869, “Observations”: xxix).²⁵⁸

Atzizki baten kasua antzekoa da, baina *-ü* / *-ia* da txandakatzea: *-gü* / *-gia*. Adizoinari eransten zaio, ‘zerbait gertatzen edo egiten deneko lekua’ adierazten duen izena sortzeko. Batez ere zubereraz eta erronkarieraz erabiltzen da (Azkue, *Morfología* 139), baina behe nafarreraz eta zaraitzueraz ere, esaterako, ez da falta. Atzizkiak badi-

²⁵⁶ Ikus, bestalde, *SHLV* 277-278, non esaten baita ekialdeko forma zaharragoa dela *bederatzi* orokorra baino. Hitzaren etimologia ez da argia (*DEV*, s.v. *bederatzi*).

²⁵⁷ Bigarren aldaera honi dagokionez, *OEH*-n Maisterren adibide hau eta XX. mendearen hasierako beste bat aipatzen dira. Peillenek dio egun *üthürri* entzuten dela gehienbat (1992: 256).

²⁵⁸ Bonaparteren azterlanean, bi bokalak sudurkariak ditu hitz honek. ‘Alabaren senarra’ da adiera, noski. Larrasquetek —Barkoxe inguruko zubereraren aztertzaileak— ez zuen ele hau hiztegiara bildu.

tu beste aldaera ahulago batzuk (-go, -gi...). Belapeirek *egongia* du adibide garden batean. *OEH*-n hainbat izenen tradizioari erraparatu eta ohartu gara begiratutako sarrera orotan gutxienez bi forma nagusiak ediren direla zubereraz, testuetan eta hiztegiatan. Aztertutako hitzetan, Gèzeren izenek -*gia* dute, eta Casenaveren hiztegian forma hori bestea baino indartsuagoa da; Larrasquetenean, berriz, adibide bakoitzak bi eiteak ditu aldi berean; Maisterrek -*gü* du.

alhagia (Lrq, Lh —Zalgizeko Z—, Casve), *alhagü* (Lrq); *bazkagia* (Gèze, Casve), *bazkagü* (Maister, Casve); *egongia* (Bp, Her 72, Gèze, Foix ap. Lh, Casve), *egongü* (Maister); *etzangia* (Ip, Gèze 'litière', Casve), *etzangü* (Azkue); *jangia* (Lrq, Casve), *jangü* (Lrq); *jargia* (Ress 11, Mercy, Apoc 4 2, Gèze, Casve), *jargü* (Maister); *pheredikagia* (Gèze, Casve), *pheredikagü* (IganPr 16, Mercy); *sargia* (Gèze, Foix ap. Lh, Casve), *sargü* (Azkue, Casve); *sorgia* (Gèze), *sorgü* (Azkue, Casve).

9. N duten amaierak

1. Forma batzuek -*n* galdu dute zenbait hizkeratan, morfologiako arrazoiak direla medio (*FHV* 503 eta ond.). Eguzkialdeko *orai* (Bp), aezkerako *egu* 'gaur' (baina *egun* 'eguna') eta -*egun* osagaia duten hitz elkartu batzuk aipatu ditu Mitxelenak. Aditzondo hauek elkarrizketa egoerari dagozkio eta, izen berezien deklinabideari jarraituz, -*ko* zuzenean hartzen dute: *oraingo* eta ez **orain-e-ko*. Bestalde, gramatikariak onartua da *etxeko* eta honen antzekoetan mugatzailea ez zik inesiboaren kasu-atzizkia ere ezkutuan gorde dela (< **etxean* + -*ko*). Belapeirek, esaterako, *goizanko* 'goizeko' darabil, inesiboari eutsi dion forma ihartua. Behiala, inesiboaren marka erortzean, *egunko* eta honen tankerakoetan ere -*n* ezabatu zen, inesiboaren atzizkia izan ala ez izan: *eguko* 'gaurko' sortu zen eta, horren ondorioz, *egu* 'gaur'.

Zubereraz ez da aditzondo horretan halakorik agitu: Z Bp *egünko* 'gaurko', *egün* 'gaur'.²⁵⁹ Baina Mitxelenak deskribatu adibideen pare-parekoa izango da Z *heben* : *hebe*. Belapeirek, egia esan, sudurkaridun forma darabil. *OEH*-k dio *hebe* Zuberoko testu gutxi batzuetan datorrela: Tartasen *Arima* liburuan, Etxahunen olerki batean (*Musde Legouve* poemaren eskuizkribuan) eta *Xarlem* pastoralean, hain zuzen. Honatx guk jaso:

Heben: Bp, *CatOlo* (2, 11, 105), *OrhoiCant* (27, 34, 37, 41, 42, etab.), Maister (iv, viii, xix, 56, 59, 71, 72, 76, 90, 185, 220, 386, etab.), Ressegue (9, 24; ikus *hebe*), Mercy (6, 9, 16, 21, 22, 24, 26, 38, 42). Gainera, *Sainta Catherina* (797) eta *Edipa* (27 agerraldi).

Hebe: Ressegue (48; ikus *heben*). Gainera, *Sainta Catherina* (241) eta *Edipa* (8 agerraldi).

Hebentik: IganPr (12), Maister (iv). Gainera, *hebenti*: *Sainta Catherina* (795) eta *Edipa* (5 agerraldi).

²⁵⁹ *Daigun Egu*, *daigun Egun*, *daigun Egun*. eta horien tankerakoetan, asteko egun guztiak biltzen saiatu da Belapeire. Ez dago hor besterik. Konparazio baterako, *Çoin Besta oboratcen dugu daigun Egu?* galderan (II 16), *daigün astelehenian, astehartian...* esango du katixima irakasleak, urte horretan festa horri zer egun egokitu zaion jakinda.

Hebetik: *CatOlo* (58), *Mercy* (4). *Gainera*, *hebeti*: *Xarlem* (218, 837, 1454), *Sainta Catherina* (603, 713, 828) eta *Edipa* (3 agerraldi).

Hebenko: *Pronus* (23). *Gainera*, *Edipa* (agerraldi bat).

Hebeko: *Maister* (216).

Agerian dago *hebe* anitzez ahulago dela *heben* baino. Baina *hebeti(k)*, aldiz, *hebenti(k)* baino pixka bat gehiagotan agertu zaigu. Nabarmena da *Maytieren* eta *Mercyren* erabilera, betiere *heben* baliatu arren, ablatiboan *hebetik* paratu baitute. Aipatzekoa, orobat, *Maisterren hebeko*, idazle horrek sudurkaridun aldaera usatu duelako etengabe. XX. mendean, ipar-ekialdeko zuberotarrek ere *heben* eta *hebeti* dituzte, *Larrasqueten* hiztegiak erakusten duenez. Datu hauek, dudarik gabe, gure hipotesiaren aldekoak dira. Beraz, *-n* edekita *hebetik*, *hebeko* aldaerak jalgiko ziren, eta gero horietatik *hebe* eratorriko zen, denborazko aditzondoetan bezala. Alabaina, esan bezala, *hebetik* eta horren tankerakoak indartsuak diren bitartean, *hebe* hedapen eskasekoa da. *Bigarren graduak (bor)* ez du sudurkaririk eta apika aldaketa txiki hau bultzatu zuen.

Zubereraz *-(r)eki* da soziationoa, ez *-(r)ekin*: Bp *baieki*, *obra honeki*, etab. Sudurkariaren galera azaltzeko, *Mitxelenak* ohartarazi du *-(r)eki-ko* usu erabiltzen dela (*FHV* 506).²⁶⁰

2. Zubereraz *-ain*, *-ein* bukaera zaharrek *‘-añ*, *‘-eñ* eman dute.²⁶¹ *Belapeirek -ain*, *-ein* idazten du hitzaren azken buruan, baina palatalaren grafia gardena agertzen da bokala erantsiz gero: *gain* / *gaignen*; *erein* / *eregnic*; *çagna* mug. Era berean, *-oin* > *-uñ* gertatu zen: *Z huñ*, *suñ*, Bp *hognez*, *hognac*, *sognian*.

3. Bokal artean *-n*- zuten amaieren emaitzak jorratuko ditugu segidan, *Mitxelen*-a irakasleari orpoz orpo jarraikiz (*FHV* 7.5 eta ond.). *Hasperena*, eroritako kontsonante sudurkariaren ordaina, lehen silabaren eta bigarrenaren artean agertuko da soilki; bestela esan, bi silabako hitzetan ikusiko dugu bakar-bakarrik.

3.1. **-ani*. *Mitxelenaren* iritzian, Bp *babitu* mailegutik sortu zen *Gèze babi* ‘gage, garantie’; cf. *Erdi Aroko naf. banido* (*FHV* 143).²⁶² Bi silaba baino gehiagoko hitzen multzokoa da Bp *artçagnac* (Lrq *artzáñ*, *itzáñ*) < **-zani*; sudurkaria berrezarri da silaba bukaeran.

3.2. *Batetik *-ini* dugu: Bp *mibi* (Lrq *mĩ’hi*, Err. *mĩ*, *mĩ*) < **bini*. Bestetik **-ene*: Bp *xebe* (Lrq *xē’bē*, Err. *xē*). Ohart bedi zubererazko eta erronkarietazko bokal sudurkariak direla, oro har, antzinako kontsonante sudurkaria berreraikitze euskarrieta-ko bat. Latinez *-inem* eta erromantzez *-en*, *-én*, *-ín* duten maileguei euskaraz *-ena*, *-ina*

²⁶⁰ Gogora, bestalde, zubereraz —eta Err., Aezk., hegoaldeko GN, etab.— iraganeko hitano alokutiboetan ez dela *-n* ageri. Aezkeraz eta hegoaldeko goi nafarrerako hizkera batzuetan, alokutiboak ez diren iraganeko adizkiek ere ez dute kontsonante hori. Ikus Zuazo 1989b: 640–641.

²⁶¹ *Mitxelenak (FHV 139)* eman adibideak: orok. *-ain* / *Z gañ*, *éxpañ*, *orbeñ*, *zañ*; orok. *-ein* / *Z é(r)eñ*, *oreñ*. *Gèzeren* eta *Larrasqueten* hiztegietatik hartu zituen hitz horiek; *gañ*, *orbeñ* ‘cicatrice’ eta *oreñ* *Gèzerenean* agertzen dira bakarrik.

²⁶² *Babitu* sarreran, etimologiaren atalean hauxe dio *OEH*-k: “Hay tbn. formas sin pérdida de *-n*-, como *banitu* (Lç *Ins G* 6r), *banimendu* (Lç *Ins A* 2v) y *banimendadu* (*TAV* 3.2.9); cf. bearn. ant. *bandiment* (*FEW* 1, 238b)”.

ordaina emateko joera izan da (FHV 146): Belapeirek *birjina* (Lrq *birjína*), *imajina* eta *orden(a)* darabiltza.²⁶³

3.3. *-one. Bizkaiera zaharreko *doe* hitzak duen esanahi berarekin, Ipar Euskal Herrian *dobain* eratorria usatu da: Bp *dobain*, *dobagnac* (Lrq *dobáñ*, *o* ez da sudurkaria);²⁶⁴ zubereraz hitza oxitonoa izateak erakusten du hiru silabakoa zela (OEH). Bp *dohatsü* ere (Lrq *dohátsü*, bokal sudurkaririk gabe) oinarrizko forma beretik datorke (FHV 147). Larrasquetek deskribatu hizkeran bokalek galdu egin dute sudurkaritazuna, baina, ziur asko, izan zuten garai batean.

Gaztelaniazko *-ión* bukaerari euskalkiz euskalki zer aldaera dagozkion zehaztu zuten Mitxelenak (FHV 148). Zubereraz —eta Baztango GN, BN, L eta erronkarieraz— *-ione* dute, eta Belapeiregan halako mailegu franko daude, jarraian emango dugun zerrendan ikusten den bezala. Azken adibidea, *Aparizio* izen berezia, salbuespena da. Zubererazko literaturan *Apharizio* azaltzen da (OEH); cf. Leiz. *Aparizione*.

atricionia, benedictione, circumcisoniaren, cofessione, confirmacionia, contricione, consecratione, creacioniaz, devocione, exortacioniari, incarnationia, intencione, etab. Baina Aparicio 'Agerkunde eguna, urtarilaren 6a'.

Bp (*eiskerreco sorbaldatic*) *escugnecoala*, Z *esküñ* (FHV 149). Mitxelenak **esku-on-e* eraiki du (*e* erantsia, ez etimologikoa).²⁶⁵ Zubererazko aldaera azaltzeko, **eskune* kontraktiotik abia gaitzke, baina **eskuine* ezin da baztertu; cf. *Lekbuine* 'Bonloc'.

3.4. **Higuni/-e* > Bp *hügü*, Lrq *hügú* (-ü sud.). Hitz eratorrietan kontsonante sudurkaria agertzen da: Bp *hügünkeria*, Lrq *hügüngarri*, *hügünt(ü)*.

3.5. Zubereraz *-aun*, *-eun* aldatu egin dira: *-añ*, *-eñ* (erronkarieraz *-ain* eta *-ein*), Bp *iragnen* 'iraunen', *belhagnez* 'belaunez', Lrq *i(r)añ*, *bélhañ*, *leñ* 'leuna'.

3.6. **Ardano*. Gèzek eta Larrasquetek *ardu* bildu dute beren hiztegiatar (Lrq *ũ* azentuduna); cf. Err. *ardãñ*.²⁶⁶ Belapeirek *mahatsano* izen elkartua du; cf. Belako Zalduna *mabatzanoa*, *OthoiCant mabaxanou-* (7, 7; 58 *arduric*) eta Gèze *mabatsanu*. Egungo egunean *māhātsardu* darabilte, Casenavek zuzenean esan digunez.

**-anu* (FHV 151-153). Bi silabakoa izanik, aspirazioa du Bp *xahü* hitzak (< lat. *sanum*); Lrq *xāhü* (-ü sud.), Err. *xāī*. Hitz luzeagoen artean, Larrasqueten *sakristañ* eman du Mitxelenak. Gèze *khobañ*, Lrq *khogáñ* 'erlauntza' / L *kofoin*, *kofoiñ* eta beste aldaera batzuk ikusita, zubererazkoa **-áne* hondarretik ere etor litekeela dio ikertzaille horrek.²⁶⁷ Aipa dezagun, azkenik, Gèze *khiristi*, Lrq *khi(r)ixtī'* hitza, Belapeirek

²⁶³ Azken hitz horretan, agerraldietatik ezin da idoki izenoinaren forma; ikus Belapeireren Hizt.

²⁶⁴ Mitxelenaren ustez, oinarrizko forma (*doa* / *doe*) erromantzetik etorriko zen (**dome*). Corominas, beriz, latineko *dona* pluraletik abiatzen da: *dona* > *doa* > *doe*. Ikus DEV, s.v. *doa*.

²⁶⁵ Hitz elkartua ez da jadanik gardena eta Belapeirek *escu escugnaren* darabil (Gèze *esküñ* iz. eta izond. 'côté droit; droit').

²⁶⁶ Behe nafarreraz eta lapurteraz erabiltzen zen *arno* aldaera hautatu zuten Zalgizek eta Oihenartek. Amikuzeraz *ano* dago: "La variante *ano* se encuentra en los mixanos *CatLan* y *López*" (OEH). Zubereraz *ardu* darabilte, *ardoa* bezalako idazkerak gorabehera (OEH).

²⁶⁷ Mitxelenak **-ane* > Z *-añ* proposatu zuen (FHV 143), baina hark emandako adibide bakarra, *capitagna*, *Onsa*-koa da. Bestalde, Oihenartek *bilaun* eta Zalgizek *bilau* badarabilte ere, Mitxelenaren ustez, berak inon aurkitu ez duen **biláñ* eskatzen du zubereraz (OEH-koek ez dute hitz hau idoro euskalki honetan).

grafia etimologikoarekin idatzia (*christi*). Mitxelenak *-*istīai* proposatu du (cf. Err. *kristiāi*), jatorri guztiz ziburra ez den arren; etorkia hori bada, *-*anu* amaieradunen bidetik jin da zubereraz (cf. Err. *xāī, eskribaī, Z sakristāñ*).

10. Sinkopa edo laburdura²⁶⁸

La síncopa de vocales se ha producido con máxima intensidad en salacenco y roncalés, pero no en suletino. Se da a menudo en aeuscoano y otras variedades de la Navarra alta y al parecer también en la baja (FHV 160).

1. Mitxelenak horrela zehaztu zuen, aspaldi, sinkoparen eremua. Zubereran ez dago halakorik, nahiz eta, aldeak alde, inguruko mintzaira guztietan laburdura hori gertatzen den, apurretan edo anitzetan. Errenteriarrak ez zituen garai hartan oraindik zuberera zaharreko testuak ezagutzen, eta horregatik idatzi zuen hori. Izan ere, Belapeireren testuan badira zenbait sinkopa. Horien agerpenak, gainera, ez gaitu harrituko, ezaugarri honen geografi eremuari erreparatzen badiogu.

2. Deklinabidearen inguruko sinkopak daude katixima honetan. Adlatibo arruntean ez da zubereraz laburduririk —Bp *eskietara, elicetara; mundu orotara, gointara*—, baina Belapeirek -*trat* du: *celietrat* (I 35, 36, 40), *orotratere* 'dena dela' (I 67, 109) eta *orotrat ere* (I 19); bestelako bat ere bai: *Egiptarat* (II 32, 32). Etsenplu gutxiegi dira horiek ondorio sendoetara iritsi ahal izateko eta, horregatik, beste testu zahar batzuk ere ikuskatu ditugu. Horietan, sinkoparik gabeko aldaerak eta sinkopadunak azaldu zaizkigu, baina azken hauek, dirudenez, desagertuz joan ziren. Adibidez, *celietrat* dute lehen lekukoek, baina *celietarat* geroagokoek. *Orotrat ere* esapideak forma ihartua dirudi;²⁶⁹ Maisterrek *orotra ere* idatzi zuen behin.

Pronus: celietrat (6). *CatOlo: limboetrat* (A eta B 81), *celietrat* (9, 17, 19, 34, 36). Baina *i(n)fernietarar* (25, 36, 47); *hontarat* (59). Sinkopadun horiek dakartzan esaldia bigarren katiximara igaro denean, bokala ipini zaie: *limbouetarar* (79), *celietarat* (4, 15, 37, 39). *OiboiCant* (6) eta *IganPr* (8): *celietarat*. Maister: *orotrat* (153 *amourioua orotrat so eguile-da*); *orotrat ere* (318) eta *orotra ere* (235); *direnetrar* (4); *batcetrar* edo *bestetrar* (321). Baina *Mst lekhu orotarar* (132), *fidel orotarar* (388), *lekbutarar* (127); *dienetarar* (63); *consolacionetarar* (53), *hountarçunetarar* (61, 63), *biciouetarar* (64), *obra bounetarar* (80), *gaicetarar* (148, 361), etab. Ressegue: *celietarat* (18); *berartarat* (14). *Xarlem: çamarie-tarar, turquetarar, sarrasietarar, qhristietarar, espagnouletarar* (ikus 401-403. or.). *CibG: eguin bidetarar* (9), *ocasionetarar* (22), *gaicetarar* (42). *Her: desbounestetarar* (10).

Bigarrenik, -*etrano* dago: *herri obiletrano* (II 117), *Bazcoco lebietrano* (II 43) eta *haur chipietrano* (II 134). Ez dugu corpuseko beste testu zaharretan aurkitu horrelakorik, ez sinkopadunik ez hori gabekorik;²⁷⁰ gabezia hori ulertzeko, so egin hurrengo sai-

²⁶⁸ Tesia aurkeztu genuen egunean, Caminok esan zigun katixima honetako sinkopa urriek argitasun zerbait merezi zutela. Arrazoia zuen. Hartakoz, kontsonante taldeen atalean sakabanaturik eman genituen adibideak bildu eta atal hau idatzi dugu.

²⁶⁹ Laburdura indartsuagoa zen garai bateko hondar edo aztarna izan liteke. Belapeirek usatutako forma dago Tartasen *Arima*-n (*orotarar ere* ere bai) eta *AR* testuan; ikus *OEH*.

²⁷⁰ XIX. mendean, forma oso hauek ditu Intxauspek San Mateoren Ebanjelioaren itzulpenean: *alichatú-ren íza zeliétarano?* (11 23), *uztétarano* (13 30). Orobat, *Apokalipsa*-n: *zaldien kabasturietarano* (14 20) 'zaldien muturrekoetaraino'.

lean *erreguetara drano* eta horren antzekoei. Singularreko adibide bat badugu, *Otboi-Cant 20 oren bountarano*, baina horrelakoek aurreko sailean ere ez zuten galerarik (*bon-tarat, berartarat...*).

Hirugarrenik, *ordian drano* (II 34) eta *hava drano* (II 35). Horien gisakoak txit hedatuta daude zubereraz, baina ez dugu inoiz ediren **darano*:

oraidrano (*CatOlo 2, Jean de Paris 72*), *noiztrano* (*OtboiCant 83*), *celiala drano* (*Maister 160*), *urbentziala drano* (*Maister 184*), *erditara drano* (*CatOlo 103*), *erreguetara drano* (*CatOlo 77*), *çaignetara drano* (*Maister 220*), *vesperetara drano* (*Ressegue 29*), etab.

Zernahi gisaz, sinkopa jazo zela erakusten digute hala *bibar dara* forma ez-ohikoa (*Xarlem 1371*) nola *-danik* atzizki usuak. Azken hau inesiboari edo leku-denborazko aditzondoei eransten zaie: *ordiandanic* (*Mercy 9*); *bethidanic* (*Bp I 30*), *burrundanic* (II 114), *oraydanic* (*Mercy 6*).

3. Gisa berean, *e* bokala galdu dute Belapeireren (*ürrin*) *hunstatzeko* eta *odolstatü* formek. Azken hori jaso zuten bai Gèzek bai Lhandek (*Foix*), eta *Mustafa* pastoraLEAN ere agertzen da (*DRA*). Maisterrek (362) eta Intxauspek (ap. *OEH*) badute antzeko bat, *nigarstatü* 'nigarreztatü'. Maisterrek, orobat, *garstatü* (391) eta *ürrinstatze* (7). Gertakari hau ezaguna da Ipar Euskal Herriko beste euskalkietan ere: *odolztatu* dute, esaterako, Axularrek eta *FPrBN* testuak (*OEH*).

4. Azkenik, *bürzagi*. Gorago esan bezala, sinkoparen sailean aztertu zuen Mitxelenak, baina elkarketako lehen osagaiaren azken bokalaren galera jazo dela begitanzten zaigu guri. Hori dela kausa, 8.1 atalak dakar horren azalpena.²⁷¹

11. *j* eta *w* irristarien bilakaera

1. Euskaraz, goranzko diptongo gehienak erdaratiko hitzekin batean hartu ziren edo zenbait bokal elkarketaren ondorioz sortu dira (mugatzaillea ezarritakoan, esate baterako). Eta bada, noski, halako taldeak desegiteko joera. Bp *gorozüma* eta *gorde* maileguetan, adibidez, *kwa-* eta *gwa-* diptongoak soildu dira (*FHV 167*).

Belapeireren idazkerak ez digu argibiderik ematen goranzko diptongoez. Dena den, zubereraz *-e*, *-ü* nahiz *-i* amaieradun izenoineri mugatzaillea erantsitakoan [-ia] ahoskatzen da, bi bokal esaten dira; berebat gertatzen da *-o* edo *-u* bukaerei ipinitakoan ere: [-ua].²⁷²

2. Mitxelenak erakutsi duenez, bokalurrean **e* -> *j*- bilakatu zen adizki jokatu-gabeetan, eta gero irristariak bilakaera desberdinak izan zituen euskalkietan (*FHV 9.2*). Zubereraz, esaterako, {3} izan da emaitza. Belapeiregan aditz hauek aurkitu

²⁷¹ Bestelako galera bat ere aipatu nahi dugu, (*e*)gin aditzaren lehen bokalarena, hain zuzen: Bp *languite*- (I 22, 110, II 35); *soguin*, *soguite*-, *soguiocie*, *soguiçu* (ikus I 48, 96, 150, II 5, 17...), baina *so eguin* (I 95); *bonguiguinac*, *bonquiguiner*, *bonkiguinac* (ikus I 55, 84, 129, 136), *bonkiguilen* (II 127), baina *bonki eguin* aditza (ikus I 84, 95, II 26, 42).

²⁷² *FHV 167*. Oihartzabalek (*Xarlem 119. or.*) *di-an* eta *dü-zi-e* adizkiak aipatzen ditu. Zuberera, beraz, inguruko euskalkiak ez bezalakoa da, behe nafarreraz eta lapurteraz [-wa] eta [-ja] ahoskatzen baitute mugatzaillea ezarritakoan (Gavel 1920: 23 eta 4. oh.); eta berdintsu erronkarieraz eta zaraitzueraz (*FHV 167*).

ditugu: *jakin*, *jan*, *jarraiki*, *jarri*; *jaiki*, *jaitsi*; *jauzkatü* (< *jauz(i)* + *ka* + *tü*); *joan*; *jín* (< **e-i-n*, FHV 516). *Jalki* (Gèze eta Lrq *-kb-*) eta *elkbi* partizipioek etorki bat-bera dute, **e-el-ki* (FHV 515), eta Belapeirek 'irten' adierarekin darabiltza biak. *u* aurreko adibide bakarra dago: *eitzi* (< **eutzi*).

Bizkaieraz bezala, erronkarieraz eta zubereraz ere afrikatu sabaiurrekoa izan da emaitza Mitxelenak aipatu *etxakin* 'ez dakit, ez dakigu...' adibidean (< *ez* + *jakin*). Ikus FHV 174. Bestalde, bokal artean zubereraz (Lrq) *anáie*, *batbéü*, *batbéia* edo *théü* dute; Bp *anaye*, *batheyu*, *batheyatu*, *theyu*.

3. Bokal artean, *w* irristaria kontsonante bihurtu da: Bp *heben* < **-au-en*. Antzeko kontsonantizazio baten ondoren, sudurkariak asimilazioa eragin du *eraman-en*, *joan* aditzaren arazlean (< **eraban* < **erawan* < **e-ra-oa-n*). Belapeirek arruntean *eroan* erabili zuen, jatorri beretik etorritako beste forma; behin, haatik, *eramaiten*.²⁷³

12. Palatalizazioa

12.1. Asimilazio bustidura

Belapeireren hizkeran asimilazio bustidura (aurreko *i* bokalak edo bokalardiak eragindakoa) zein ingurunetan gerta zitekeen azalduko dugu lehen buruan, kontuan hartuta Oñederrak (1990: 183-186) zer dioen zubererazko asimilazio bustiduraz, Archuren *Bi Mihiren Gramatika* (1868) eta Gèzeren hiztegia (1873) aztertu baititu. Kontsonante bustigaiak banaka-banaka jorratuko ditugu, eta sail bakoitzean aurrena *i* silabagilearen eragina eta hurrena bokalardiarena deskribatuko, betiere hiru ingurunetan: bokalaurrea, kontsonante aurea eta hitzaren azken burua. Oñederrak bere azalpenean Archuren idazlana du ardatza, baina idazle horrek ez zuen zuberera hutsean jardun, Ipar Euskal Herriko mintzairak nahastu zituen eta.²⁷⁴ Archuren nahasmena eta Gèzeren adibideak erkatuta, fonologo horrek salbuespen askotxo aurkitu ditu ingurune guztietan eta ezin izan du erregela sinkroniko emankorrik eman. Zubererari dagokionez ondorioak egokiak ez badira ere, Oñederraren metodologia bikaina da.

12.1.1. N

1. Ez da oro har bustikuntzarik *i* silabagilearen ondoren, ez bokalaurrean (*arbina*, *adina*, *cina*, *ecinago*, *aitcineco*, etab.), ez kontsonante aurean (*arhinceco*, *incarnacionia*), ezta hitz azkenean ere (*bardin*, *cin*, *ecin*, *iakin*, etab.). *Erreguigna* hitzaren palatala azaltzeko, lexikalizaziora jo beharko genuke, bustidura ez baita inola ere bilakabide automatikoa; hitz horretan bokalarteko sudurkari galduaren berrezarpena dugu. Hauxe da, izan, bustidura asimilaziorik zaharrena eta euskalkietan zabalduena: *inV* > *ĩV* > *iñV*. Belapeireren *kbugna* ere asimilazioak ekarri zuen: *ü* palatalaren ondoren *ñ* berrezarri zen. Azken adibide honek erakusten du, bestalde, zubereraz asimilazio bustidura emankorra zela *u* > *ü* bilakatu eta gero (ikus FHV 196-197, 303-304 eta Oñederra 1990: 26). *Letherignac*²⁷⁵ forman, asimilazioa jazo al da? Ikus Oñederra 1990: 209, *letañia*.

²⁷³ Gèzek bi aditzak bildu zituen, baina Larrasquetek *e(r)áman* bakarrik. Ikus Belapeireren Hizt.

²⁷⁴ Izan ere, haurrei frantsesa irakasteko tresnak eman nahi dizkie Archuk Ipar Euskal Herriko irakasleei eta, horren ondorioz, gramatika hau ez da zubereraren gramatika, lurralde zabal horretako euskalkiak biltzen dituen lana baizik, alegietan gertatzen zen bezalatsu (R. Gómez 1990: 11).

²⁷⁵ Cf. *letharignac* (*CatOlo* 12, *OrhoiCant* 66); Gèze *letherignac*, *letania*.

2. Bokalerdiaren ondoan bustidura asimilazioa gerta daiteke. Palatalizazioaren ondoren *j* suntsitzen denez (aldaera grafiko hutsak izan daitezke I 22 *gaignen* eta I 86 *çoignetan*), gaitz da asimilazioa ala bestelako palatalizazioa (adierazgarria, mailegatua, etab.) den jakitea.²⁷⁶ Bokalaurrean sudurkaria busti egiten da eta, esan bezala, bokalerdia galdu: *aldescugnian*, *escugnaren*, *artçagna*, *çoğnec*, *çoğner*, *obognen*, *gagnetit*, *gagnela*, *belbagnez*, *dobagnac*, *eregnic*, *iragnen*, *sognian*, *hognac*, *çagna*, etab. Morfema barruan salbuespen bakar bat atzeman dugu: *amoinatan* (I 100), Gèzek eta Larrasquetek ere bustidurarik gabe bildua. *Bainiz* (I 68, II 28) eta *bainaiçu* (I 135) adibideek erakusten bide dute morfema mugak asimilazioa eragozten ahal duela; analogiaren indarra ere aintzat hartzekoa da (*niz*, *naizü*).

Sudurkaria hitz amaieran edo kontsonante aurrean denean, itxura batean *i* bokalardiak ez du asimilaziorik eragiten. Belapeirek *-in*, *-inC-* idatzi zuen, behin ere ez *gn* edo *ng*:

Hitz azkenean, *artçain* (cf. *artçagna*, *artçagnac*, *artçagnen*), *abelçain*, *etcheçain*, *caba-leçain*, *beçain*, *dobain* (cf. *dobagnac*, *dobagnez*), *gain* (cf. *gagneco*, *gagnen*), *irain* (cf. *iragnen*), *çoin* (cf. *çoğnec*, *çoğnen*, *çoğner*), eta abar; kontsonante aurrean, *oboinkeria* (cf. *obognen*), *borthalçaingoa*, *çointaric*, *çoingaz*, *çointara* (cf. *çoğnec*, *çoignetan*), *gainti*, *aingu-riac*, *sainta*, etab.

3. Hitz azkenean eta kontsonante aurrean Belapeireren idazkera erregularra da, bai, baina bi ingurune horietan —edo bietako batean— agian autore horrek edo muzin egin zion palatala irudikatzeari edo *in* erabili zuen sabaiko sudurkaria irudikatzeke. Badira kontuan izan beharreko gertaera batzuk. Lehenik, Belapeirek hasperenaren aurrean *gn* idatzi zuen palatal mailegatua duten hitz hauetan: *cegnbatu*, *cegnbare*, *guegnbatu* (hauek aurrerago aztertuko ditugu, 12.2.1 puntuan). Bigarrenik, XVII. mendeko testu frantsesek, palatala irudikatzeke, *-in* eta *-ing* grafiak dauzkate hondarrean. Hirugarrenik, *Pronus* liburuñoan, batzuetan palatalaren ordezkaria izan liteke *in* grafia; izan ere, testu horretan ez dago *gn* digramarik, baina *irainen*, *gaineti*, *çoinen*, *çoinetaco* eta horien tankerakoetan behinik behin, hizrunek sabaiko sudurkaria ahoskatuko zuten.²⁷⁷ Zernahi gisaz, errazena da pentsatzea izkiriatzaileak ez zuela palatalizazioa seinlatu nahi izan, garrantzi txikiko ñabardura zelakoan edo. Laugarrenik, palatala jaso duten hainbatek —hala nola, Maytie eta Mercy idazleek— bokal aurrean (*i*)*gn* grafia darabilte, baina aztergai ditugun bi inguruneetan bestelakoa, (*i*)*ng*. Buruenik, Oñederraren datuek erakusten dute bi ingurune horietan ere jazo daitekeela asimilazioa (1990: 186).

Hori guztia gogoan, idazki batzuk ikuskatu ditugu berariaz, *Catechima*-ko grafiak argitu nahirik, hau da, bi egongune horietan bokalardiak asimilatzen ote duen jakiteko gogoz. Aurrera baino lehen, azaldu nahi genuke testu idatzietan kasu batzuetan

²⁷⁶ Zer motatako palatala dugu, esaterako, Bp *ordegnietan*, *azken ordegniac* ('testamentua; azken nahia') formatan? Tartasen *ordeignia* (Onsa 49) edo Ressegueren *ordeinuz* (36) ikusita, asimilaziorik sortu dela esango genuke. Baina Ressegueren idazkera nahiko berezia da, ikusiko dugunez (*çoimec*, *ceinbare*). Gainera, idazle zuberotar gehienek *ordenü* dute (OEH), eta horixe bildu zuten Gèzek eta Larrasquetek ere (cf. OEH, *ordenu* 3 'testamento'). Badirudi, beraz, ingurunez landako bustidura izan dela; baina zer-nolakoa?

²⁷⁷ Gèzek dio <ñ, gn, in> baliokideak direla (1873: 259). Archuren idazkeraz ikus Oñederra 1990: 185, 121. oh.

ezin direla kontsonante aurreko egoera eta hitz bukaerakoa bereizi; egia esateko, hiru egonguneak argiro mugatzeko, hiztun baten ahozko jarduna beharko genuke. Bestalde, bokalaurrea ere aztertu dugu, baina, oro har, ingurune horretako adibide gutxi batzuk ematea aski izango da, garbi baitago hor asimilazioa jazotzen dela. Has gaitzen, bada, aurkitutakoaren berri ematen. Belaren atsotitzetan *lein* (12) eta *çoin* (24) agertzen dira. Bokalurrean —13 *oubouñac* eta 30 *gagneco*— grafia finkorik ez duen bilduma honetan, nola ahoskatu *-in* hori?

4. *CatOlo* izkribuan bokalerdiak asimilazioa gertarazten du bokalurrean. Maytiak *ign* eta *gn* darabiltza, baina lehena du gogokoen: *gaignen* eta *gagnen*, *gaignelatico* eta *gagnelatico*, *arçaignac*, *ezpaignen*, etab.²⁷⁸ Mailegatutako palatala duten *ceignu* (54) eta *seignale* (83) ekarriko ditugu hona, *ign* hori sabaiko kontsonantearen grafia izan dai-tekeela erakusteko.²⁷⁹ Sail honetako salbuespenak Belapeiregan aurkitutako berak dira: *beynaïçu* bezalakoak eta *a(u)moina*; ondorengo testuetan ere horiek azaldu zaiz-kigu eta ez ditugu gehiago aipatuko.²⁸⁰

Hondarrean bada asimilazioa, Maytiak *-ing* paratu baitu *-in* baino gehiagotan. Kontsonante aurrean bitarikoak ditugu (*goingtan*, baina *çointan*). Zubererazko testue-tan ohizko salbuespenak dira, ikusiko dugunez, hiru hauek: *gainti* —*orotan gainti* (22, 49), *gaintitcen* (57, 58)—, *ainguru* (12) eta *saintu* (3).

Hitz amaiera: *going* (9, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40 eta beste asko), *haing* (43, 44), *beçaing* (47 *-c-*, 97), *ezpaing* (88), *iraing* (109), *mahaing* (103), baina *çoin* (16, 19, 32, 37, 53, 58; *coin* 15, 18), *hain* (43), *beçainsarry* (1; konts. aurreko adibidea?), *dobain* (57, 58, 105). Kontsonante aurrea: *goingtan* (80), *goingtçaz* (100), *dobaing-* / *bat* (20), *hoing petan* (101), baina *çointan* (45, 103), *çointara* (47), *dobainbat* (50).

Bestalde, kontsonante bustia mailegatua duten hitz batzuek —*ceinbatu* (12), *cein-baratce* (26, 34), *ceinbariac* (38)— erakusten digute Maytiak ez diola jaramon handi-rik egin bustidura markatzeari edo, bestela, <in> grafia kontsonante aurreko sudurkari palatala irudikatzeke moduetako bat duela. Gainera, Maytieren *soein* maileguak (82) erdaratiko bustia du akaberan (cf. biarn. *suenh* 'soin'); *soing* idatzi zuen beste bi age-raldietan (60, 72). Mercyk *soeing* eta *soeigna* ditu.²⁸¹

5. *Othoitce eta cantica espiritualac* liburuan asimilazioa arauzkoa da bokalurrean: *arraignac* (88), *çoignec* (19), *dobaignac* (9), *gaignen* (20); *gagnen* (6, 7, 13...), *escugnian* (8), *hougnen* (78), *iragnen* (78), etab. Hitz amaieran bitara idatzi zuen izkiriatzaileak, baina kontsonante aurrean, agerian behintzat, ez dago palatalik:

²⁷⁸ *ign*: *gaignetic* 5, 55, 55, 61, 63, 63, *gaignen* 7, 60, 60, 67, 71, 73, 80, 81, 83, 88, 103, 108, 108, *gaigna* 66, 103, 103, *gaigneco* 88; *gaignelatico* 3, 48; *dobaigna(c)* 22, 37, 41; *arçaignac* 67, *arçaigner* 78; *ezpaignen* 103, *ezpaignez* 104; *hoignac* 107; *çoignec* 20, 25, 30, 38, 40, 55, 58, 69, 72, 79, 82, 86, 89, 96, 107, 108, 109, *çoignen* 62, *çoignez* 20, 50, 59, *çoigni* 87; *erraignac* 107 (*Cergatic appheçac untatcen dutu beguiac, beharriac, sudupphilac, aboa, eskiac, hoignac eta erraignac?*).

gn: *gagnen* 12, 21, 21, 21, 31, 33, 46, 46, 64, 78, 98, *gagna* 26; *gaignelatico* 49, 54; *bestagnic* 53; *aldeskugnian* 9 (*-c-*), 34, 34; *iragnen* 10, 43, 43, 44, 44.

²⁷⁹ Badu bestelako grafariak: *congñec* 85, *hoingnetara* 102 eta *dobaingnen* 106.

²⁸⁰ *Amoina* hitzaren agerraldiak gorago eskaini dira (3.13.1). Aski izango da adizkien adibide batzuk ematea. Maytie: *beynaïçu* 2, *beynago* 62, *beynoa* 7. *OthoiCant*: *bainoïa* 24, *beiniz* 20. Ressegue: *beyniz* 23.

²⁸¹ Ikus Mercy 20, 36, 40, 40, 41, 42.

artçaing (62), *beçaing sarri* (20), *çoing* (7, 19, 23, 48, 87, 98), *çubaing* (62, 103, 103), *haing* (7, 23, 28, 30, 48, 50, 96, 102, 103), *iraing* (82), *mahaing* (26), *baina beçain* (5 *bestia beçain handi*), *beçain sarri* (88 *jat. jalki debençaing sarri*), *çoïn* (5, 12, 17, 18, 19, 24, 30, 32, 46, 72, 79), *hain* (7, 8, 19, 20, 21, 23, 30, 65, 88), *etab*. Kontsonante aurrea: *çointçaz* (12; 22 *çoingatz*), *çointan* (17, 33, 77, 101); *orotangaintic* (98), *ainguru* (14), *saintu* (16).

6. Maister²⁸² Ligiko erretorearen <gn> grafiak erakusten du asimilazioa dagoela zeinahi inguruetan; bokalurrean ez ezik (*gagnen* 29, *iragnen* 78, *çougneç* 26, *çagnetaric* 11), baita bukaeran eta kontsonante aitzinean ere:

artçagn (vi), *çougn* (ix, xv, 3, 10, 51, 61, 71, 79), *beçagn* (ix, 20, 46), *hagn* (x, xviii, 76), *ouhounn* (xvi), *iragn* (63, 78), *çuhagn* (116), *escugn* (116), *dohaing* 'dohain' (120), *dohagn* 'dohainik' (122); Jauregizaharren baimenean ere *çoung*, bestelako grafiarekin; *hougn petan* (45), *hagnbeste* (i, xviii, 11, 81), *hagn beste* (62), *hagnbestera drano* (xv), *çougntaç* (xvi, xvii, 5, 54, 59), *çougntan* (38, 42, 69), *ouhounnkeriaç* (70), *beçagn beste* (58), *egnbetcia* 'unatzea, akitzea' (45), *baina gainti* (vi, xix, 23, 32), *gaintica* (61), *ainguru* (46), *saintien* (v).

Igantçtaco Pronoua ondu zuenak ere <gn> darabil, Maisterren antzera, eta izkribu horrek dakarren mintzamoldean bustidura asimilazioa gertatzen zen hiru inguruetan: bokalurrean *gagnen* (2), *çougneç* (5), *escugnian* (8), *iragnen* (8), eta abar; hitz azkenean *hagn* (4), *artçagn* (4), *iragn deçain* (5), *çougn* (7, 8), *igagn* (8); kontsonante aurrean *çougntan* (1, 7, 14, 15), *baina orotan gainti* (14), *ainguru* (17), *saintu* (3).

7. Ressegue²⁸³ bokalurrean zalantzan dabil, sabaikaria irudikatu ala ez irudikatu, eta, bustidura paperean jasotzea erabaki duenetan, idazkera bat baino gehiago izan ditu (-ign-, -gn-). Beraz, badirudi ez dela lekukorik aiposena gure lan honetarako.

Çoïnec, -egati, -en, -etan, -etara, -ez, -i (ikus 10, 14, 15, 20, 21, 25, 25, 27, 27, 28, 31, 31, 32, 32, 36, 37, 38, 38, 42), *dobainaz* (11), *dobainen* (14), *gaimelan*, -co, -coën (24, 27, 36), *sacristainaren* (27, 32). *Baina çoignec*, -en, -etaric, -ez, -i (ikus 10, 19, 24, 24, 25, 45, 48, 49, 50, 51), *escugnian* (50), *gaigna*, -en, -ian (8, 22, 34, 51, 52); *çogneç* (10, 23), *çougneç*, -en (5, 6, 7), *çagnetaric* (7), *eskugnian* (48), *dubulçagnac* (24), *gagnen* (9), *gagnian* (13), *gagneran* (8).

Resseguek betiere *ceïnhare*, *ceïnharatu* idatzi izanak haren jokabidea ulertzen lagunduko digu, erdaratiko hitz horiek palatal mailegatua dutenez gero. Azter ditza-gun orain beste bi ingurueak. Hitz amaieran eta kontsonante aurrean oso gutxitan agertzen da bustidura: *çoign* (47), *çoing* (50, 52) eta *hang beste* (7); gainerakoetan *in* digu:

beçain (18, 25, 34, 35, 47), *çoïn* (3, 3, 12, 14, 17, 17, 18, 18, 19, 21, 23, 25, 28, 30, 30...), *dobain* (3), *hain* (12, 14, 15, 17, 25, 29, 30...); *sacristainbat* (26), *mahainbat* (27); *apphaint* (eta *chuchent mengoaric*) (32); *orotan gainti* (19), *ainguriena* (47), *saintu* (13).

²⁸² Atarikoak (i-xxvii) eta itzulpenaren lehen 80 orrialdeak aztertu ditugu. Hasiera horretan, Jauregizaharren baimena dator (xiv).

²⁸³ Ressegueren idazkera nahasia dela-eta, azalpen hau argiagoa izan dadin, ez diegu atal honetan jaramon handirik egingo *ai* / *ai* tankerako aldaera grafikoei. Hala, esate baterako, *hain* hitzaren agerrialdiak ematerakoan ez dugu aipatuko 15. orrialdeko adibidea *hain* dela.

8. Mercygan bokalurrean asimilazioa dago, (*i*)gn grafiaren bitartez emana (cf. *ceignu* mailegua): *gaignen* (7), *dobaiguen* (18), *iraignen* (4), *çoignec*, *-egatic*, *-en*, *-etan*, *-ez* (9, 11, 14, 14, 17...), eta abar; behin bakarrean bestelakoa: *çoimez* (8). Amaieran eta kontsonante aurrean *-in* dugu gehienbat:

hain (14, 17, 22, 28), *çoin* (5, 6, 7, 8, 14, 17, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 32, 33, etab.), baina *dobaing* (41) eta *iragn eraci* (5). Azken hau, egia esan, bokal aurreko adibidea izan daiteke.²⁸⁴ *Sacristain-bat* (36); *çointan*, *-tara*, *-taric* (10, 20, 21, 23, 23), *çointçaz* (22, 32), *bestain beste* 'beste hainbeste' (7), *hainbeste* (8, 13, 22), *sacristainsabat* (36), baina *sacristaingsac* (41) eta, aspirazioaren aurrean, *leignhuriez* 'argi izpia' (4); azkenik, ohiko salbuespenak: *orotan gainti* (13, 30), *saintu* (4).

9. Artikulu honen atarikoan (0.7), Intxausperen lekukotasun argigarri hau eman genuen: *oubouinkeriez* forman —diotso Bonaparteri— ez da entzuten sudurkari bustirik, baina hobe da *ñ* idaztea, *oubouñ*, *oubouña* esaten delako.²⁸⁵ Gutun berean, aurreaxeago: "je ne sais vraiment pas décider si *ilhaintu*, *ilhaintze* sera mieux écrit avec *ñ* ou avec *in*. Je n'entend pas le *ñ* mouillé en le prononçant" (Irigoien 1957: 211). Bi ondorio idokitzen ahal ditugu baieztapen horietatik. Lehenik, Intxauspek ezagutzen zuen zubereran ez zegoela, segur aski, palatalik kontsonante aurrean, baina amaieran, ordea, bai, *ubun* hitzean behinik behin. Bigarrenik, Intxauspek —eta beste idazle batzuek— nahigo zutela formen arteko harremana erakutsi (*oubouñ* - *oubouinkeriez*) ezen ez ahoskera zintzo jaso (*oubouinkeriez*).

Gèzek *ñ* letra espainola usatu zuen hiztegian, eta, idazkeran ahoskera jaso bazuen bederen, asimilazioa aski sistematikoa zen hala hitz azkenean nola kontsonante aurrean. Alabaina, euskalari hau Intxausperen segiziokoa zela jakinik eta maisuaren irizpi-deak ezaguturik, pentsatzekoa da kontsonantearen aitzineko *ñ* erregular hori, nolabait esateko, idazmodu analogikoa-edo izan litekeela batzuetan eta ez —beti eta nahitaez— zuberotarren ebakeraren benetako erakuslea. Hemen ere ezin dugu jakin, beraz, zer neurritan den fonologikoa lexikografoaren idazkera. Hitz hondarreko asimilazioa, berriz, itxura guztien arabera, betetzen zen, bai. Adibideak:

aphañ, *artzañ*, *belhañ*, *bezañ*, *dohañ*, *edozouñ*, *ereñ*, *escuñ*, *etchezañ*, *gañ*, *hañ*, *houñ*, *irañ*, *leñ*, *oubouñ*, *sacristañ*, *zouñ*, *zubañ* 'arbre' eta abar; *zouñtan*, *zouñtara* (1873: 64), *añharba* 'araignée', *añbera* 'hirondelle', *aphañtu*, *aphañdura*, *artzañsa*, *besañco* 'coude', *eñbe* 'fatiguer', *gañtitu* 'avalér', *bañsarri* 'aussitôt', *houñzola* 'plante du pied', *leñtu*, *lukhañka*, *oubouñgoa*, *oubouñkeria*, *zubañtze* 'arbre', eta abar, baina *ainguru*, *aingera* 'anguille', *saintu*.

²⁸⁴ Intxausperen hizkeran bi azentu unitate (*irátzar-erázi zien*) edo bakar bat (*eguin-erázi*) eratzen dute halakoek; ikus grafiak 6.11.

²⁸⁵ Dena den, usadio ortografiko horren eragina aztertzean, gogoan izan beharko da Oñederrak hiru inguruneen arteko harremana dela-eta agertu duen susmoa: "proposa daitekeena da asimilazio erre-gela bokalurretik gainerako inguruneetara hedatzen dela, baina lexikoki hedatzen dela. Bestela esan, hitzaren oinarritzko aldaera lexikoren batean bokal aurrean agertzen diren fonema bustigaiak dira (batipat?, lehendabizi?) gainerako inguruneetan ere busti daitezkeenak" (1990: 52). Horren arabera, *ill* eta *illo*, nolabait, *illa* formaren ondorioak lirateke. Egia esateko, ezaugarri ortografikoak eta fonologikoak ondo bereizteko, testuak erabat hustu eta lan monografikoak egin beharko dira.

Esanak esan, *añbarba*, *añbera*, *eñbe*, *besaño* eta *lukhañka* hitzen ñ hori, behintzat, ez da oinarrizko forma batetik hartutako letra. Bestalde, Lafonek Mitxelenari jakinarazi zionez (FHV 198, 33. oh.), Basabürüan asimilazio bustidura zegoen hitzaren azken buruan eta kontsonante aurrean. Eskualde horretan *aingürü* zen salbuespena, eta hauxe zatekeen arrazoa: “una excepción, debida probablemente al carácter especial de la palabra, tan frecuente en la catequesis y en la predicación” (FHV 159, 8. oh.). Gèzeren hiru salbuespenek *i* bigarrenkaria —epentetiko— dute, baina badirudi hori ez dela asimilaziorik ezaren arrazoa (ikus Oñederra 1990: 45); hiru hitzak maileguak dira, bestalde.

10. Larrasqueten hiztegiko transkripzioen arabera, ipar-ekialdeko mintzairan, bokalaurrean (*gañetár* ‘hab. de Haute Soule’, *Ga(r)indáñe*) eta hitz azkenean bada asimilazioa, baina kontsonante aitzinean ez, aspirazioaren aurrean izan ezik: *añbá(r)a*, *añbárba*, *eñbe* ‘nekatu’, etab.

arrán, *artzán*, *bélbañ*, *bézañ*, *bürgán*, *dobán*, *e(r)eñ*, *e(r)izañ*, *gañ*, *hañ*, *heñ* ‘measure, degré...’, *huñ*, *igán*, *itzán*, *leñ*, *mabán*, *suñ*, *ubúñ*, *zuñ*, *zühán*, etab. Baina *aingü(r)ü*, *aingé(r)a*, *belhainbü(r)ü*, *besainko*, *bezain-sárri*, *gáinti*, *gainti* egin ‘se tromper’, *gu(r)aintzi*, *haimbéste*, *haintsárri* ‘peut-être’, *búintzola*, *búimpe*, *irzáintxò(r)i*, *léinki*, *léinthü*, *lukháinka*, *mabainpe*, *saintü*, *uhuñkeria*, *zuintan*, *zuintako*, *zuintara(t)*, *zühaintze*, etab. Hasperenaren aurrean, aldiz: *añbá(r)a* ‘hirondele’, *añbárba*, *Añbárbe* ‘Ainharp’, *eñbe* ‘nekatu’, *eñbe(r)ázle*, *zanhützüli* ‘déraciner’ (*zañ* ‘racine’), *zanhil* ‘mou, apathique’ (cf. *zaintsü* ‘musclé’; *zañ* ‘nerf, veine, artère’).

Oñederrak dioenez, “gehienetan eta ez euskarazko asimilazio bustiduran bakarrik, kontsonante aurrea eta hitz azkena batera dabilta” (1990: 95). Alabaina, ipar-ekialdeko zubererari, argiro ikusi denez, ingurune bateko eta beste emaitzak zeharo desberdinak dira. Agian izan du zerikusia euskararen eta besteren ezaugarri fonologiko honek: *n* hortz-hobietako ozenak, kontsonante baten aurrean dagoenean, kontsonante haren ahoskunea hartzen du. Asimilazio bilakabide horrek asimilazio bustidura eragotz dezake: *uhuñkeria* bezalakoetan, sudurkariak ondorengo belarearen ahoskunea hartu du eta orduan ezinezkoa izan da bustitzea. *Uhuñkeria* bezalakoetan, aitzitik, bustidura asimilazioa gertatu izanak beste asimilazioa galarazi du (ikus Oñederra 1990: 33 eta 53).

12.1.2. L

1. Belapeiregan, *i* silabagilearen ondoren ez dago albokoaren bustikuntzarik: *eguiliac*, *necatilen*, *bilabetetan*, *hiletaric*, *lakile*, *vigiliac*, *edukile...*; *biri bildu*, *eztavilçanac*, *mithilcoac*, *bilkbura*, *hilceco*, *umilki...*; *ichil*, *mithil*, *hil...* *Apirillaren* (II 6, 136) da bustiduradun ale bakarra; beharbada, bokalerdia duten hilabeteekiko analogiaz sortua, hauetan asimilazioa gertatzen baita, hurrengo paragrafoan ikusiko dugun moduan. Geroagoko testu eta hiztegi batzuek *aphirila* dute.²⁸⁶ Bestalde, Belapeirek *agorrila* du (I 25, II 107).²⁸⁷

²⁸⁶ Ip *Hil* (OEH), *Her* 35, Gèze, Lrq (bi hiztegiotan *-a* amaiera du hitzak). *UskLiB* lekukoak *aphirilia* du (alegia, *aphirile*; OEH).

²⁸⁷ Hauek ere *agorrila*: *Ress* 8, 10, *Mercy* 37, Ip *Hil* (OEH), *Her* 38, Gèze (*agorrila*, hiztegiaren bi zatietan), Lrq, Foix (*Ama Birjina Agorrilakua*). *UskLiB* lekukoan (OEH) *Anderedana Maria Agorrilakua* agertzen da (195), baina *agorrilla* (8; liburu hasierako egutegian).

2. Bokalerdiak izan dezake eragina bokalurrean: *barantbaillaren* (?)²⁸⁸ ‘otsaila’, *buruillaren* ‘iraila’, *uztaillaren*; *khanderailluz*.²⁸⁹ Grafia <ill> denez, ezin jakin daiteke irristari palatala galtzen den ala hor segitzen duen. Sail honetan badira, izan, salbuespenak: *erbailec*, *errailer* eta *emaiiaren* formatan apika morfema muga izan da asimilazioaren behaztopa harria; *irailiz* (cf. Gèze, Lrq *iralli*; *CatOlo* 39 *irailiric*); *ezpailirate* (*ez* + *bait* + *lirate*). Kontsonante aurrean ez dago asimilaziorik, kausituta-ko adibide bakarrean, behintzat: *irailiteco* (cf. Gèze *irall*, *irallte*). Hitz bukaerako etsenplurik ez dugu ediren.

3. *Pronus*, *CatOlo*, *OthoiCant*, *IganPr*, Ressegue eta Mercy lekukoetan bokalak ez du asimilaziorik gertarazten.²⁹⁰ Irriestari palatalak bokalurrean bai, honako hauetan: *barantballa-* (Jauregizahar; Gèze, Lrq), *khanderaillu-* (*OthoiCant* 6, Ress 18 *k-*), *irailiric* (*CatOlo* 39); *-gallü*, *-allü* atzizkiko hitzak:

bersgailia (Ress 22, 43), *edergaillu* (Ress 23, 29), *baragallu* (Maister 98, 151); *tchestsallubat* (Maister 155), *gordalluz* ‘ixilka, gordeka’ (Maister 35). Gèzeren hiztegian: *baragallu* ‘obstacle’, *berscallu* ‘bande pour passage’, *houngallu* ‘engrais’, *cerrallu* ‘clôture, haie’. Larrasqueten hiztegian: *-allü* ‘propre à’, *gordallüz* ‘en cachette’, *berskällü* ‘pansement, bandage’, *hunkällü* ‘engrais ou fumier pour les terres’, *sendagällü* ‘remède’, *zerrällü* ‘haie’.

Dena den, Belapeirerean bezala, *-le* atzizkidunak salbuespenak dira, morfema mugan zehar ez baita asimilaziorik:

erbaile (*Pronus* 14, *CatOlo* 5, 69, Gèze ‘meurtrier’, Lrq), *emaile* (Maister 153, 153, Ress 7, Mercy 40, Lrq), *erraille-* (*CatOlo* 74, 99, Maister 13, Lrq), *egoile* (Maister 153, Lrq ‘qui reste de façon transitoire’), *iraile* (Maister 153, Lrq), *joile* (Lrq), etab.

Egoiliar hitzak ere ez du palatalik: *egoiliar* (Ress 10, Mercy 10, Gèze ‘habitant’, Lrq ‘locataire’), *ekboiliar* (Maister 242, *IganPr* 14, Gèze ‘locataire; habitant’). Morfema muga dago tartean: cf. Lrq *-liar* (“sf, indiquant personne qui va à...; qui assiste à”), *bestaliar* ‘qui va à la fête’. Aurizkia erantsita, *beiliro* eta horren tankerak ageri dira.²⁹¹ Hainbestez, asimilazioak zedari morfologiko estuak ditu, are ingurunerik egokienean ere (alegia, bokalurrean). Bilakabide horren ahulezia erakusten du morfema muga gainditu ezinak.

12.1.3. Z eta s

1. Txistukari frikariak ez dira bustitzen *i* bokalaren ondoren. Bokalurreko adibideak: Bp *eliçac*, *guïçon*; *mibissé*, *ossagarrissu*... Bp *ichilic* eta *ichil eraci* formatako palatala apikariaren ordezkari dago, bai, baina bustiduradun aldaera biziki hedatuta dago.

²⁸⁸ Oñederrari jarraiki gatzazkio, *barantbailla* asimilaziotzat jo baitu (1990: 185). Dena den, etimoa kontuan izanik (lat. *parentalia*, lat. arr. *parantalia*, OEH), ez litzateke arraroa izango kontsonante busti hori bilakaera erromantzearen ondorioa izatea, eta, beraz, euskarak mailegatua. Ikus Oñederra 1990: 198, 72. zerbakia.

²⁸⁹ Hitzaren etimologia: “del español *Candelaria*, sin duda” (DEV).

²⁹⁰ *CatOlo* 32 *billetaric* eta 106 *eguillen* hutsak dirateke; cf. *biletaric* 5, 9, 17, 32, 33, 34, *hilen* 3, 9, 12, 17, 25, 35...; *eguiler* 9, 52, 56, *eguilen* 56. Zubererazko *-le* atzizkidunek ez dute palatalik, ezta hau baino aproposagoa den *j_V* ingurunean ere, esan denez.

²⁹¹ *Beiliro* (*CatOlo* 86, Ress 23), *ezpeiliro* (*CatOlo* 107, *OthoiCant* 79, Mercy 32), *beilike* (Maister 20, Ress 32), *beilizate* (Maister 62, Ress 32), *beilirate* (Mercy 8)...

Belapeirek *issouri* idatzi zuen, eta forma hori du Resseguek ere (14, 40, 51), baina *ixuri* da aldaerarik indartsuena zubereraz;²⁹² bustiduradun hori ere euskalkietan oso hedatuta ageri zaigu (Oñederra 1990: 184). Kontsonante aurrean eta hitz azkenean ere ez dugu bustikuntzaririk: Bp *baiterizcu*, *izkiribaturic*, *aldizca*; *berriz*, *eraciz*; *adiskide*, *misterioac*, *christi* (*gucien*), *iskerrecu* —cf. *eiskerrecu*—, *Crisma*... Larrasquetek deskribatu hizkeran, aldiz, txistukariak asimilatu egiten dira zenbait eletan, beheraxeago ikusiko dugunez: *adixkide*, *mixterio*, etab.

2. Irristari palatalak ere ez du asimilaziorik eragiten. _V: *gaiça*, *baicic*, *aicia*; *confraissec*, eta abar. _C eta hitz amaieran: *iraizteco*, *eizten*; *iraiz*; *gaistoac*, *eraistiaz*, *eiskerrecu*, eta abar.

3. Zernahi gisaz, Belapeireren *bideiscaz* eta *adaisca* grafiek pentsarazten digute (*i*), beharbada, kontsonante aurrean txitxikaria irudikatzeko bidea izan zitekeela, bi hitz horien atzizki txikigarriak normalean bustidura —jatorri adierazgarriko bustidura— izaten du eta (ikus 12.2.3). Bestalde, litekeena da autoreak hitz batzuen palatala jasotzeari uko egin izana. Horregatik guztiagatik, ondoko hitz hauen bila jo dugu literaturara: *adiskide*, *khiristi*, *miskandi*, *misterio*, *triste*; *eisker*. Beste adibide bat, *gaisto*, grafiei buruzko artikuluan azertu genuen (4.3.1); oroit lekuko zahar hauek zituztela sabaikaridun formak: Bela —baina atsotitzak ez zirudien zubererazkoa—, Maister, *IganPr* eta *Mercy*.²⁹³ Hona oraingo bilketa:

Pronus: *christi* (2). *CatOlo*: *adishkiden* (42),²⁹⁴ baina *adiskide* (58, 62), *adiskidegoazco* (70), *christiec* (38...), *miscandiac* (66), *mysterioa* (30...), *tristecia* (31), *triste* (38, 69). *OthoiCant*: *adiskidetarcuna* (21), *christien* (37...), *misterio* (94), *triste* (38, 53...), *tristetu* (44). *Jean de Paris* (lehen 300 ahapaldietan): *adisquide* (7, 96, 103, 149...), *tristia* (4, 136, 141, 141, 151...). Maisterrek *adichkide*, *miccandi*²⁹⁵ eta *echker* darabiltza, baina *khiristi*. Ikus *OEH*. Bestalde, *Mst triste* (50, 55, 97, 109), *tristetu* (370), *tristeciaç* (320). *IganPr*: *adichkide* (1.1), *adichkidegatic* (5), baina *khiristi* (5, 8), *misterio* (12). Ressegue: *khiristi* (7, 21), *misterio* (40, 42), *tristuretatic* (44). *Mercy*: *khiristi* (7...). Gèzek asimilaziorik gabe jaso ditu hitz horiek: *adiskide*, *khiristi*, *miccandi*, *misterio*, *triste*; *eisker*, *isker*, *esker*; *gaisto*. Baina hiztegi gile honek *gorriska* ere badu (ikus 12.2.3). Larrasqueten hiztegian, aitzitik, palatala dugu: *adixkide*, *khi(r)ixtí*, *mixcándi*, *mixté(r)io*, *trixte*, *ixkér*, *gáxto*.

Maytiek behin bakarrean eman du grafia gardena, kontsonante aurrean *sh* idatzita: *adishkiden*.²⁹⁶ Maisterrek, *IganPr* testuaren izkiriatzaileak eta *Mercy*k, *berriz*,

²⁹² *Ixuri*: *CatOlo* 81, 99, *OthoiCant* 103, Maister, *IganPr* 2, *Ip Dial*, *Her* 80; zenbait hiztegi ere horixe dakarte (Belako Zalduna, Gèze, Foix, Lrq). Ikus *OEH*.

²⁹³ *OEH*-ren arabera, *gaisto* da Ipar Euskal Herriko idazleek gehien erabilitako forma, zubereraz izan ezik, tradizio honetan *gaisto* baita indartsuena. Behe nafarrerazko eta zubererazko autoreetan, *gaxto* maiz samar agertzen omen da, batez ere XVIII. mendearen erditik XIX.aren bukaera arte; esaterako, Oihenart, Tartas (*Onsa* 81), Maister (xvi), Etxahun eta Constantin idazleetan (Tartasek eta Maisterrek *gaixo* ere badarabilte).

²⁹⁴ *OEH*, *adiskide*: "Las formas con palatal <-xk-> se documentan en textos septentrionales por primera vez en el suletino Maister, sin valor expresivo. [...] Al Norte, la forma con palatal es mucho más usual a partir del s. XIX, aunque sin eliminar a la forma sin palatal". Maytierena da orain lehen erabiltzea. XIX. mendeko adibide batzuk: *Med* 37 (*adiskidia*); *Her* 91 (*adichkidentaco*); *CibG* 31 (*adichqidegona*), baina 40 (*adisqidegona*).

²⁹⁵ *Her* testuan ere *miccandier* (13).

²⁹⁶ *CatOlo* testuan, behin agertzen da <sh>. Idazkera hori arrunta zen, esate baterako, XVII. eta XVIII. mendeetako *scripta* biarnesean, eta <ch> frantsesarekin batera usatzen zen (Grosclaude, *Langue béarnaise* 29).

badakite ingurune honetan *-cb-* grafia ipintzen: hiruek *gaichto* dute; lehen biek, *adich-kide*. Gainera, Maisterrek *michcandi* eta *echker* ditu. Aztertu ditugun hitzen artean, *mixterio* eta *kbirixti* Larrasqueten hiztegian aurkitu ditugu bakarrik, gure corpora eta OEH-ko informazioa ikuskatuta. OEH-ren hurrengo liburukia argitaratzen denean jakingo dugu ea, balio adierazgarririk gabe, idazleren batek *trixte* erabili duen.

12.1.4. Ts eta tz

1. Bokalak ez du jeneralean eragiten asimilaziorik. *_V:* *pitzia*, *bicitcia*, eta abar. *_C* eta hitz amaieran: *corpitzbat* (grafia hau, dena dela, ez da fonologikoa izango); *bitz*, *hanitz*, eta abar. Belapeirek *itxusi* darabil (*itcboussien*, *itcbouski*, *itcbousgarriaz*), beste zenbait euskalkitan ere apikariaren ordeztu sabaiarekoa duena.

Belapeirek *hanitz* idatzi zuen, hogeita hiru aldiz. Bokalaurreko adibide bakarra du, eta bakar hari *tch* eman zion: *hanitchen*; dena dela, katiximako *erri hanitz eguin* eta *hanitz aldiz* kateetan menturaz bokalaurreko ingurunea izango genuke ahozkoan. Corpuseko testu zaharretan, *hanitz* eta *hanitx* azaldu zaizkigu, baina lehen forma hori da, oro har, indartsuena. Maister berezia da, *hanitx* usatu baitzuen behin eta berriz.

CarOlo: *hanitz* (37, 62), *hanitce* (47). *OthoiCant:* *hanitz* (37, 38, 49, 54, 56, 59, 63, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 83, 85, 87, 88, 90, 95...), *hanitzetan* (49, 72) | *hanitchetan* (49). *Jean de Paris* (lehen 300 ahapaldiak): *hanitz* (88, 146, 153, 201). Maister: *hanitx*, *hanitxek*, *hanitxi*, *debozione hanitxak*, *hanitxetan* 'askotan', *hanitxex ebikiago* (OEH-ko adibideak); gainera, *hanitchtarçuna* (xxi). Ressegue: *hanitz* (10) | *hanitch pietatezco obra* (5). Mercy: *hanitz* (5, 13, 37), *hanitce* (33) | *hanitchetan* (4).²⁹⁷

OEH-ri esker, badakigu testu berriagoetan ere bi formak azaltzen direna. Intxauspek, esaterako, *hanitx*, *hanitxetan* eta *hanitxex hobeki* ditu *Dialogues basques* lanean, baina *hanitz*, *Maria Birjinaren hilabetia* liburuan.²⁹⁸ Dena dela, argigarria da autore honek Bonaparteri igorritako gutun bat, Printzeari jakinarazten baitio damutu zaiola ordura arte (1857) *hanitz* idatzi izana, Zuberoan *hanitx* indartsuagoa delako: "plus généralement on dit *hanitch*, en Soule" (Irigoien 1957: 179). Jokabide hori ulertzeko, kontuan izatekoa da (*h*)*hanitx* formaren hedadura murrizta (Z eta Err.). Belapeirek *anbitz*, *hainitz* eta horien tankerako aldaerak irakurriko zituen Iparraldeko izkribuetan; horrek bultzatu ote zuen *-tz* idaztera? Lexikografoei dagokienez, Gèzek bi aldaerak bildu zituen,²⁹⁹ baina Larrasquetek *hanitx* du, eta badirudi XX. mendean forma hori darabilrela Zuberoan.³⁰⁰

²⁹⁷ Inprimategiko hutsegiteak izango dira *hanix* (Bp I 122, *OthoiCant* 42) eta *hanits* (Ress 15). OEH-n ez dute jaso halako aldaerarik.

²⁹⁸ *Hanitx* dute lekuko hauek: Etxahun, *CarS. UNLilia*, *Maiarza* (10), *CibG* (174; *hanits* 3), *Med* (7, 40, 44, 47...; *hanich* 10, 41) eta *Her* (42, 44; *hanich* 29, 45). Egiategik, aitzitik, *hanitz*, *hanitzetan* eta *hanitxex basago*. *Xarlem* pastoralean <hanix> (forma nagusia, *hanitx* datekeena), *hanitx* eta *hanitz* daude. *UskLiB* izkribuan, *hanitz*, *hanitxex baliusago* eta *hanitxetan*.

²⁹⁹ Euskara-frantsesa zatian: "hanitch et hanitz, *adv. beaucoup, plusieurs*". Frantsesa-euskara atalean: "beaucoup, *adv. hanitch, cinez, erras*" eta "plusieurs, *adj. hanitz*".

³⁰⁰ Belako Zaldunak hiztegian *hanitz* eman zuen *beaucoup* hitz frantsesaren ordain gisa, eta Peillenek iruzkinean dio egun *hanitx* esaten dela. Oñederrak dio gaur Atharratzen hitz horren azkeneko afrikarua, erabat bustia ez bada ere, oso sabai aldera jotzen duela (1990: 185, 120. oh.).

2. Agi danean, irristari palatalak ere ez du indar eragile handirik. *_V:* *jaixi; gaitzetic, aiticineoen, aiticinian*, eta abar. *_C* eta hitz azkenean: *iaixtiaren* (hau ez da grafia fonologikoa izango), *carataix (lastercariac), sordeix; bakhoitz, eitz, bekhaitz*, eta abar. Belapeirek *bakhoitz, bakhoitça* izkiriatu zuen ('bakarra'), bere liburuko bederatzai agerrietan (behin *-k-*). Beste testu zaharretan ere *-oitz* aurkitu dugu; Maister da salbuespena, bi eratako formak ditu eta:

Pronus: bacoitz (5, 13). *CatOlo: bakhoitz* (9, 14, 26, 38, 61), *bakhoitzbat* (5, 21, 61, 91), *bakhoitça* (27), etab. *OthoiCant: bacoitça* (27). Maister (OEH-ko adibideak): *bakhoitç bateç* (66) / *bakhotçbat* (26).³⁰¹ *IganPr: bakhoitçbat* (9; 15 *-tc-*), *bakhoitç* (8). *Ressegue: bakhoitça-* (4, 11, 26), *bakhoitza-* (19, 21, 28, 35, 49), etab. *Mercy: bakhoitça-* (8, 21, 27, 27, 32, 36, 42), *bakhoitzbat* (29), etab. Azken bi idazle hauetan, aurrekoetan ez bezala, egungo adiera hedatua du hitzak ('chaque, chacun') agerraldi batzuetan: ikus, esaterako, *Ress* 4, 10, 11, 21, 28 eta *Mercy* 11, 29.

Gèzek "*bakhoitz et bakotcha*" eman zuen eta, jarraian, hitzari bi adiera ezarri: 'chaque, chacun; unique'. Bokal aurreko asimilazioa emankorragea dela erakutsi nahi ote du bikote horrek?³⁰² *Larrasquetek bakhotx* bildu du ('chaque, chacun; as, du jeu de cartes') eta *Sc* ikurra erantsi dio, zubererazko forma normala dela gatzigatzeko. *Foix* apaizak ere *bakhotx* du ('as'). *OEH*-k dio zuberotarrek bizkarkaridun aldaera darabil-tela gehienbat, baina *bakho(i)tx* ere agertzen dela haien idatzietan.

1. 'Bakarra'. *Bakhoitz*: *Egiategi, Xarlem, UskLiB, CatS, Ip Hil, UNLilia, CibG* (49), *Med* (18, 20, 59, 67), *Her* (86). Sabaikaridun aldaera: *Ip Mt (eskü-bakhoitz edo zankbo bakhoitx izanik), CibG (bakoichbat 3, 5), Med* (59, 66), *Lrq Larraja (óren bakhotxín 'eguerdiko ordu batean')*.
2. 'Cada; cada uno'. *Bakhoitz*: *Ip Hil*. Sabaikariduna: *Ip Dial (bakhotxak), Her* (15, 20, 22, 31), *CatS (bakhoitxak), Med* (17, 51, 52), *Constantin (bakotxak)* eta *Casenave SGrazi (bakhotxa)*.

Horrenbestez, lehen adieran —zubererazko esanahi zaharrean—³⁰³ palatalizatu gabeko forma da indartsuena. Bigarren adiera berriagoa da zubereraz: *Ressegueren* testuan (1758) agertu zaigu estreinako aldiz (hori adierazteko, Belapeirek *batbedera* zerabilen). XIX. eta XX. mendeetan, bigarren esanahi honi —*Ressegueren* eta *Mercyren* testuetan ez bezala— gehien-gehienetan kontsonante bustidun aldaera dagokio. Errepara *Her* eta *Med* idazkietako adibideei, argigarriak dira eta.³⁰⁴

³⁰¹ Ez dugu Maisterren testua osorik aztertu, baina baditugu beste adibide batzuk: *bakhoichbat* (25, 107) eta *bakhoitçbateç* (169); lehen bi etsenplu horietan, agian autoreak gauzatzeko fonetikoak jaso zuen; alegia, kontsonante aurrean afrikatua frikari bihurtzea. Bestalde, *bakhoitcian* (151), *bakhoitç baten* (74), *bakhoitça* (348).

³⁰² Palatala, zernahi gisaz, hitz amaieran sortu eta bokalaurreko formetara zabaldu zela uste da (ikus *FHV* 192 eta *Oñederra* 1990: 175). Bestalde, *Duvoisinek* bere hiztegian hauxe dio: "En Soule et Basse-Navarre on emploie *bakhotx* et *bakhoitz* dans le sens de *chacun* et de *unique*" (*OEH*).

³⁰³ Esanahi hori besterik ez da agertzen, konparazio baterako, Belapeireren, *Maitieren* edo Maisterren idatzietan. "En esta acepción (única en Leizarraga), su uso va disminuyendo con el tiempo; a partir del s. XVIII es muy poco frecuente, conservándose mejor en la tradición suletina, y sin apenas ejes occidentales" (*OEH*).

³⁰⁴ Interesgarria da *Ipar Euskal Herriko* beste bi euskalkien berri izatea: "entre los labortanos y bajonavarros, durante el período clásico alternan *bak(h)oitz* y *bak(h)otx*, incluso en un mismo autor (aunque *Leizarraga* y *Pouvreau* emplean siempre *bakhoitz* y *Axular bakotx*); a partir de mediados del s. XVIII se impone *-otx* en los textos de estos dialectos" (*OEH*).

12.2. Ingurunez landako bustidura

Asimilaziozko palatalez gain, badira bestelakoak ere: bustidura adierazgarriak ekarri dituenak, mailegatuak, ageriko arrazoirik gabekoak, eta abar (Oñederra 1990: 185 eta ond.).

12.2.1. Ñ

1. *Cegnu* 'kanpaia', *cegnhatu* 'aitaren egin', *cegnbare* eta *cegnbaratcen* formek palatal mailegatua dute (ikus Oñederra 1990: 212). Bp *guegnhatu* ('irabazi, merezi izan'), Gèze Lrq *geñhatu* aditzak ere bai ziurrenik; izan ere, gaskoiko *gagná* hitzetik datorrelakoan gaude (ikus Lrq eta *FHV* 519).

2. Zuberera zaharrea, *iondane Gneli Archangelia* 'San Migel' (Bp I 68) agertzen da.³⁰⁵ Euskararen egitura fonetikoa dela eta, ñ oso gurtzan dator hitz hasieran. Horregatik, Mitxelena ustez, *Ñeli* elearen palatala etorkiz adierazgarria izango zen (*FHV* 520-521).³⁰⁶ Zubereraz —eta baita erronkarieraz ere, antza— ñ eta *ll* inoiz behinka hatsarrean ageri dira: Lrq eta Gèze *ñábar*, *ñábo*, *ñápbür*; Lrq eta Gèze *llábür*, *llapí* (Lrq -í, biarn. *lapí*), Lrq *llápbhar*, Gèze *llepei*, *llarbote*, *llaudeta*.³⁰⁷ Nahiz eta egun kide oinarritzko neutrorik ez izan (cf. *xezen* / *xexen*), maiztasun fonotaktiko urriak erakusten du adierazgarria izan dela horien bustidura; gero, kide adierazgarriak izatetik oinarritzko aurkezpen lexikoak izatera igaro dira, seguruenik (*FHV* 195, Oñederra 1990: 72, 210).³⁰⁸

12.2.2. LL

1. Arestian mintzatu gara *ll*- hasierez. Belapeiregan ez dago halakorik (*larboti*); honek, konparazio baterako, *labur*, *laburciáz*, *laburkiago* idatzi du. *CatOlo*, *OthoiCant* eta *Xarlem* lekukoetan ere *labur*- azaltzen da.³⁰⁹ Maisterrek, aldiz, badu *llabur*, eta harena da, hain zuzen, *OEH*-ko corpusean aldaera horren lehen agerraldia.³¹⁰ Ereduan, ortografia frantsesean, *ll*- hasierarik ez zegoenez, eta Lapurdi eta Nafarroa Behereko autoreek *labur* idazten zutenez, agian zubererazko idazle zahar batzuek uko egin zioten palatala markatzeari. Baina, bestalde, baliteke oinarritzko forma bustiduragabea izatea darabilten hori. Ezin jakin. Maisterren erabilera aztertu beharko litzateke, esaterako,

³⁰⁵ *Pronus* 8, 9, *CatOlo* 10, 10 eta *IganPr* 3, 3 (*igneli*, bi adibideetan). Eta *Her* 12, 36.

³⁰⁶ Orotara ere, tesia aurkeztu genuenean Patxi Salaberrik azaldu zuen ez dela adierazgarria izango. Haren ustez, *Angeli* dago horren azpian —Nafarroan, Urrozko *Santiangeli* toponimoa aipatzen da 1828an— eta, hortaz, litekeena da ñ palatala aurreko *njV* taldetik atera izana.

³⁰⁷ Lrq: *ñábar* 'gris, cendré', *ñábo* 'navet', *ñápbür* 'bête qui envahit le terrain d'un voisin'; *llábür* 'court, impatient', *llapí* 'lapin', *llápbhar* 'chassie'. Gèze: *llepei* 'lapin', *llarbote* 'sauterelle', *llaudeta* 'alouette'.

³⁰⁸ Maisterrek *-ñu* atzizki txikigarria darabil: *librugnou* (i), *triballugnou* (x), *isseyugnou* (xii, xxii), *gachognou* (xvi). Gainera, *cerbaitgni* 'zertxobair' (133) eta *tchipigni* diru (192, 192); cf. Lrq *-ñi*: *ahoñi* 'mauvaise langue (dimin. ironique)', *aitañi* 'aitona', *amañi* 'amona', *aizeñi* 'sale petit vent', *aphürñi* 'très peu', *ebiñi* 'pluie désirée', *gütiñi* 'très peu', *hobekixeñi* 'un tout petit peu mieux', *ttipiñi* 'oso txikia'.

³⁰⁹ *CatOlo*: *laburra* 13, *laburzi* 93. *OthoiCant*: *laburtaçuna* 35. *Xarlem*: *labur* 612, 613, *labursqui* 1025, 1054. *Edipa*-n ere *laburtu* eta *labursky* daude.

³¹⁰ Maister: *orenac oro Jincouaren othoitceco llabur udurvitcen ceitcen* (43), *thempora llaburretan barnen* (65); ikus xviii, 78, 103, 175, 186, 209 eta 217 ere.

eta ikusi ea baden bustidura adierazgarririk³¹¹ —bestela esan, ea *labiür* / *llabiür* biko-teak funtzionatzen duen— ala adierazgarri izandakoa lexikalizatu den.

OEH-k *labur* sarreraren dioenez, beste euskalkietan baino gutxiagotan azaltzen da aldaera hori zubereraz, bazter mintzaira honetakoek *llabur* ere badutelako; sarrera horretan ez dugu aurkitu Maisterren adibiderik, eta litekeena da itzultzaile horrek beti *llabur* idatzi izana. Bestalde, hiztegi horrek *llabur* sarreraren dio forma hau zuberotarrek usatu dutela batik bat, eta ez du aipatzen Maisterrek —eta zuberotarrek, oro har— balio adierazgarriarekin erabili dutenik; egia esan, lan zaila iruditzen zaigu ñabardura hori testuetan atzematea. Mitxelenaren hiztegiako datuak ikusita, esango genuke XVIII. mendearen erditik hona zuberotarrek gehienetan *llabiür* idatzi dutela³¹² eta, beraz, zuberotar askorentzat hori dela oinarritzko forma. Gèzek eta Larrasquetek aldaera hori bildu zuten bakarrik; gainera, ipar-ekialdeko hizkeran badute forma horren txikigarri bat, *llabiürrot*: “court (dimin. de *llabiür*)”.

Gèze Lrq *hüllan* (*OthoiCant*, etab. *hüllen*) hitzeko palatala garai bateko dardarkariaren ordain bustia da, agi denez. Gertutasunari lotutako adierazgarritasuna izan zuen, beharbada, aldaera horrek (Oñederra 1990: 194). Bustiduradun formak oinarritzkoa baztertu du, antza denez, eta gaurko hiztunek beti *hüllen* eta *hüllan* baliatzen dituzte (Peillen 1992: 259).³¹³ Belapeirek *hurren* (I 20) eta *hurrenché* (I 107) ditu, eta Belak *hurranena* (19). Bizkitartean, beste lekuko hauetan bustiduradun aldaerak daude, grafia desberdinen atzean:

CatOlo: <ill> *huillantcen* (64), *huillantu* (103); <il> *huilantcen* (99); *huilencian* (103). *OthoiCant*: <ll> *hullen* aditzoina (60). Maister: <ll> *hullandanic* (xx), *hullanturen* (55), *hullant* (332), *ascaci hullanetan* (68), *hullant eracitcen* (77). Ressegue: <ill> *huillancen* (35), *huillancia* (17, 30). Mercy: <ill> *huillan* (14),³¹⁴ *huillancez* (29). Egiategi: <ill> *huillantü* (55), *huillan* (159); *huillentziarekila* (29), *huillentzen* (261). *Xarlem*: <ill> *huillant* (BB 348); cf. *hulan* (BN 348), *hulant* (BN 6), guztiak aditzoinak.³¹⁵

³¹¹ *Labur* eta *llabur* formen arteko desberdintasunaz galdetu zion Caminok emazteki abaurrear bati, eta hark ihardetsi zuen biziki laburra denari esaten zaiola *llabur* (1997: 332).

³¹² OEH-ko agerraldiez gain, *llabiür* dago hauetan ere: *Med* 26, 48, 60, 63... *Maiatza* 23. *Her* 13, 50. Intxauspek *llabiürski* du (*Apoc* 22 6). Harrigarria da *Meditacioniac* testua, han *lhabur* eta *lhaburki* azaltzen baitira behin eta berriz, hau da, <lh> okzitanoa duten formak (cf. *CatS* 8 *urgulbia*, eskuetan ditugun bi edizioetan). Gainerako hitzek, aztertu dugun zatian bederen, <ill> dute: *abantaillac*, *travaillatu*, *urguillous*, *huillan*... Digrama okzitano horrek ez zuen zubererazko literaturan batera arrakastarik izan. Agerian dago arrazoietakoa bat: *albaba*, *ilbüntü* eta horien gisakoek *l-h* taldea zuten.

³¹³ Davantek dio egun *hürren* ez dela erabiltzen (1983: 198). Bestalde, *-e* / *-a*- txandakatzea dela-eta, badirudi Belapeirek Maule inguruko aldaera erabili zuela; izan ere, Peillenek dioskunez (Egiar 80. eta 313. oharrak), *huillentü* “Pettiarreko, Maule ondoko itxura” da eta *huillantü*, ostera, Basabürükoa (zernahi gisaz, Larrasquetek *huillantü* jaso zuen ipar-ekialdean). Azken aldaera hau da, ikusiko dugunez, indartsuena zubererazko tradizioan (Lrq “Sc”).

³¹⁴ *Havec praticatu vertbutec, hain bandi duye nombria, çoignec idokitcen huillan beyteikuye consideratceco abala* (Mercy 14).

³¹⁵ BN eskuizkribuaren grafia berezi hori (*-l-*) eta idazkera normalagoa, biak agertzen dira inoiz testu bakar batean. *Maiatza*: *bulantceco* 40 / *hullantuz* 65. *Her*: *hulantu* 198, *hulanceco* 198 / *huillanian* 26, *huillanenic* 26. Bestalde, *CibG* *huillanic* (4), *huillantcen* (10).

2. Bp *conseilluco* formak palatal mailegatua du. Hara zer dioen Oñederrak kontsonante busti horren gainean: “Mailebuaren ordaina da, lat. *-lj-* taldearen bilakaera erromantzea, alegia: gazt. *consejo* ([x]) belaretu egin den alboko palatal bera (< lat. *conselium*)” (1990: 196). Biarnesak *counselb* du (Lespy).³¹⁶

Erdarari hartutako palatala du *ürgüllü* izenak (Bp *-ill-*, Gèze; Lrq);³¹⁷ cf. biarn. *ourgulb* (Lespy), etab. Belapeireren *mirail* formak ere, idazkera horren azpian, halakoxe kontsonantea du hitz hondarrean; cf. biarn. Lespy *miralb*, Larrasquetek proposaturiko etorkia. Hona beste agerraldi batzuk (OEH): *miraila* (*OthoiCant* 68, Mercy, Egiategi, *UskLiB*, Ip *Hil*), baina *mirail* grafia (*OthoiCant* 67); Maisterrek agerian utzi zuen bustia: *mirail* (98); Gèze eta Lrq *mirall*. Erromantze batetik —antza denez, biarnesetik— hartutako palatala dute hainbat maileguk:

Arradall (Gèze), *ardall* (Lrq) ‘regain’; cf. biarn. *PDFO ardalb* (Biarnoko ekialdean), *arredalb*.

Arrall (Gèze ‘bûche, morceau de bois refendu pour le feu’, Lrq ‘gros éclat de bûche’); cf. biarn. Lespy *arralbe* (‘fragment de bûche’).

Arrolla (Gèze ‘fossé’, Lrq ‘rigole’); cf. biarn. *arroulbe* (*PDFO*, Lrq).

Barrolla (Gèze), *barröll* (Lrq) ‘verrou’; cf. biarn. *barroulb* (*PDFO*, Lrq).

Dallü ‘sega’ (Gèze, Lrq), *dallatü* ‘segatu’ (Lrq); cf. biarn. Lespy *dalb* ‘faux’, *dalha* ‘faucher’.

Holla (Lrq ‘paperezko orria; ostoa’; lehen adieraren bi adibide: *OthoiCant* 29, Maister xxiii); cf. biarn. *hoelbe* ‘feuille’ (Lespy, Lrq).

Karakoll ‘karakola’ (*Xarlem* BB 769 <-coil>, Gèze); cf. biarn. *PDFO carcòlb* (Aspe, Barétous).

Triballü (*CatOlo* 76 eta *OthoiCant* 73 <-ill->; Maister 42 <-ll->); cf. biarn. Lespy *tribalb* ‘travail’.

3. Gèze Lrq *miraküllü* eleko palatala zaila da azaltzen: ez da asimilaziorik gertatu, etimoak ez du palatalaren arrazoirik ematen eta adierazgarria izateko ez da aproposa (Oñederra 1990: 199). Hitz hau Ipar Euskal Herriko tradiziokoia da batik bat, eta maizko forma *mirakulu* badu ere, autore askok ditu bustiradun aldaerak. Zubererazko literaturan bitariko erabilera izan da (ikus OEH). Belapeirek *miraculu* baliatu zuen behin eta berriro, eta honako hauek ere alboko apikaria dute: *OthoiCant* 6, Mercy 14 (*miraculuzcouen*), *Xarlem* 1442°. Haueran, aldiz, *miraküllü* dago: *CatOlo* 41, *Med* 55, Maister 34, 55, *Maiatza* 21; <ill> dute lehen biek, eta <ll>, bi azkenek.

³¹⁶ Cf. *conseillu* (*CatOlo* 65, Maister xx *-ll-*, Ress 34).

³¹⁷ Cf. *urgüllu-* (*CatOlo* 60, 72, *OthoiCant* 21), *urgüllu-* (Maister 53), *urgülluxu-* (Maister 4, 16, 78), *urgüllous* (*Med* 29).

Oihartzabalek (*Xarlem* 214. ahap. oh.) bi aldaera aipatu ditu: *ürgüllü* eta Lrq *ürgülü*. Nolanahi ere den, Larrasquetek deskribatu hizkeran ere *ürgüllü* zerabiltelakoan gaude. Sarrera burua *URGULU* izatea ez da erabakiorra (cf. *HULAN*, *KUNSELUKO*, *MIRAKULU*), oro har transkripzioetan eta adibideetan markatzen baita palatala, horretarako *l* kontsonanteari tildea ezarrita, *ñ* letran bezala. Aztergai dugun sarreran, transkripzioan ere *l* baizik ez da agertzen; eta sarrera honen barruko *ürgüllütsü* formak ere *l* du, baina, jarraian, izenondo horren osaeraren azalpenean, *l* tildeduna azaltzen da. Bestalde, gure ustez, pastoral horretako *urgulus*, *urguluxu* eta antzekoak (ikus 175, 293, 312 eta 315. orrialdeak) palatala ezkututzen duten grafiak dira; cf. *hüllant* aditzoinaren agerraldiak, goraxeago eman ditugunak. *Her* testuan *urgulia* dago (196), baina *hulantu* ere bai, ikusi dugunez.

12.2.3. X

1. Aurrena, atzizki txikigarri batez mintzatuko gara: *-xka* (ikus Oñederra 1990: 219, *aldaxkak*). Belapeirek *bideiscaz* eta *erramu adaisca bat* utzi zituen.³¹⁸ *OEH*-n *adaska* eta *adaxka* formak bildu dituzte sarrera-burura, eta *adaxka* transkribatu dute gure idazlearen adibidea; *bidexka* hitzaren sarrera-buruan, aitzitik, agertzen da *bideiska*, eta horrelaxe transkribatu dute zuberotarraren erabiltzea. Maisterren testuan *bidecbca* aurkitu dugu.³¹⁹ Larrasquetek *-xka* dakar, gehienbat izenondoei eransten zaiena: *argixka* ‘un peu clair’, *alageraxka* ‘un peu gai’. Antzinako idazkietan ez dugu idoro atzizki honen beste agerraldirik, baina Maytiak antzeko beste bat du: *handisco*;³²⁰ cf. Lrq *-xko*, *handixko* ‘un peu trop grand’, *bertanxko* ‘un peu trop vite’. Bestalde, Gèzek *gorriska*, *chouriska* eta *mendiska* ezarri zituen hiztegiaren bi zatietan, baina horietan ez dakigu *is* ahoskatzen zuten, (*i*)s hori sabaiaurrekoaren grafia den ala Gèzek sabaiaurrekoa adierazteari uko egin zion; *x* izango zuten ele horiek, behin *zathichka* eman baitzuen (ikus gorago 12.1.3).

Txikitasunarekin eta zehaztasunarekin zerikusia duen beste atzizki bat azaltzen da Belapeiregan (ikus Oñederra 1990: 234): *orduchiar*, *aitcinechian*;³²¹ Maister *arhintuche* (23), Lrq *-xe* ‘à peu près, un peu’, *argitùxe*, *astóxe*. ‘Jatorri adierazgarriko bustidura’ deitu multzoan sartu zituen Oñederrak halako atzizkia txikigarriak.³²²

2. Hizkuntza emailearen palatala hartu dute, konparazione, *merexi* (Oñederra 1990: 227) eta *katexima* maileguk (cf. fr. *catéchisme*, *DEV*; biarnesak bestelakoa du: *PDOF catequisme*). Belapeirek *Goroçuma* darabil, baina zubererazko literaturan ohikoa da *goroxüma*, beste aldaera batzuekin batera. *OEH*-ko sarreran, erronkarierazkoak eta zubererazkoak dira *x* duten aldaerak. Horrenbestez, Belapeirek muzin egin ote zion sabaiaurrekoa islatzeari? Bestalde, kontsonante bustia mailegatua ote? Zubererazko formak emango ditugu, Mitxelenaren hiztegiko etsenpluei guk idorotakoak erantsita:

Goroziüma: Pronus, Bp, *CatOlo* (6, 77, 77).

Goroziüma: *CibG* 85, *Her* 13, 15, *CatS* 123, *UskLi*, *UskLiB*; Chaho, Gèze.

*Goroze*ma: Ip *Hil* 151 (cf. 263 *garozema*); Gèze.

*Goroze*ma: *IganPr* 10, *CatS* 102,³²³ Ip (in Onaind *MEOE*).

Go(r)oxüma: Lrq.

³¹⁸ *Çoin bideiscaz ibor erorten da gogotic bekhatiala?* (I 104). [Prozesionia] *çointan batbederac erramu adaisca bat eskian baitaduca* (II 44), Bossuet “où chacun porte un rameau, ou une palme à la main”.

³¹⁹ *Jouan eraci naçaçu bidecbca chuchenaç çoure erresomalat* (Maister 319).

³²⁰ *Purgatorico pphenac handisco direya?* I. Bay, *hanitez mundu bontacoac oro beno* (*CatOlo* 47). *Ifernuco pphenac handisco direya?* I. *Mundu bontacoac oro beno handiango dira* (48/49).

³²¹ *Iganté eta bestez parropia meça gucientaco erraiten den orduchiar*, *Gincoa orboitu* (I 107); bada forma horren beste agerraldi bat (I 107). *Salvatoré bestaren aiticnechian?* (II 66), Boss “immédiatement devant l’Ascension”.

³²² Jatorri adierazgarriko bustiduran sartzen dira, besteak beste, “nolabaiteko txikitasuna adierazten dutelako jatorriz adierazgarri izan daitezkeen bustidura lexikalizatuak eta atzizki txikigarriak (*gutxi*, *pittin*; *xentimo*, *-ñi*, *-tto*, *-txo*, e.a.)” (1990: 273).

³²³ Dotrina honen edizioetan aldatetak egon dira. 1860koan, 102. orrialdean *Goroçumaz* da kapituluaren izenburua, eta aldaera hori agertzen da orrialde horretan bost aldiz; 123.ean ere forma hori dator. 1876koan (1872koan bezala, *OEH*-n ikusten dugunez) 102. orrialdean aldatu egin da: *Goroçema* dago bost agerraldietan; 123.ean, aldiz, *Goroçuma* utzi da, zegoen-zegoenean, Elizaren bosgarren manuan.

12.2.4. Tx. Tx- eta x-

1. Erromantzezko bilakaeraren ondorioz-edo sortutako palatala mailegatu da frankotan. Latineko *-antia* atzizkiak *-antxa* eman du zubereran (Lrq) eta erronkarieran, baina, esan bezala, latin hizkuntzetatik hartuko zen kontsonante bustia. Belapeirek *esparancha* du (*-anxa?*, *-antxa?*). Idazle horren lanean badira adibide gehiago: *alchatceco*, *bortchaz*, *curutchiaz*, *martchoaren*, *mertchedé*, *mesperetchu*, *tortcho*, *cerbutchariac*.³²⁴ Ikus aurrerago 16.4.

2. Mitxelena ohartarazi duenean (FHV 191), zubererak *tx-* eta *x-* ditu. Larrasquetek deskribatu hizkeran, esaterako, afrikatu palatala dute oinarritzko forma hauek: *txapél* 'chapeau', *txapéla* 'chapelle', *txardína*, *tximínía*, *tximíno*, *txó(r)i*, etab.³²⁵ Txikitasantarekin lotuta daude besteok: *txákür* 'petit ou jeune chien' (cf. *hor*), *ebi-txinker* 'petit doigt, auriculaire', *txípa* 'menu poisson d'eau douce (terme générique)', *txórta* 'une petite quantité de liquide', eta abar. Azken hauekin batera ez da erabiltzen, ordea, palatalik gabeko forma neutrorik. Bestalde, hizkera hauekin berean *x-* dute hurrengo hitz hauek, aldamenean bustiduragabe neutroa dutenak:

Lrq *xábar* ("dimin. de *zabar*") / *zábar*, *xábal* ("dimin. de *zabal*") / *zábal*, *xálxa* 'sèmeur de discorde' ("dimin. de *saltsa*") / *sáltsa* 'sauce', *xamár(r)i* 'poulain' (sin. *xamalko*) / *zamár(r)i* 'cheval'. Eta *xílo* 'trou', *zílo* ("v. *xílo*"),³²⁶ *xókbo* 'coin', *zokbo* ("syn. de *xokbo*").

Baina bakarka usatzen diren besteok ere sabaiaurreko frikaria dute, zeinahi dela hitz hasierako bustiaren jatorria: Lrq *xabu*, *xáhal*, *xabü*, *xéde*, *xedé(r)a* 'lacet de chasse aux oiseaux', etab.³²⁷

3. Belapeirek *xiiti* eta *xiitü* darabiltza, baina Maisterren testuan³²⁸ eta Gèzeren eta Larrasqueten hiztegietan *xiiti* da oinarritzko forma ('debout'); Larrasquetek, bestalde, *txiit* bildu du ('dressé bien droit').³²⁹ Aipatzea merezi du Bp *xiixen* / *ziizen* bikoteak, bi horien arteko bereizketak gaur arte iraun baitu. Lehen forma hori izenondoa da eta adizlagun gisa darabil Belapeirek: *Gincoari chuchen soguiten* 'arrasto zuzena segituz' (I 48), *chuchen ibil eraciteco* 'zintzoki' (I 130, 137); sail semantiko berekoak dira Bp *xiixenki* 'zintzoki' eta *xiixentü* 'oker dagoena' zuzendu'. Larrasquetek ere erabile-

³²⁴ Ikus Oñederra 1990; VII. kapituluko zenbaki hauek: 422, 424, 472, 538, 551, 561, 562, 603, 752.

³²⁵ "El ronc., como el sul. (y el guip. y vizc.) es de los dialectos vascos donde *tx-* es frecuente sin valor afectivo tanto en palabras antiguas como en préstamos" (SHLV 290).

³²⁶ Badiardi esanahia ez dela aldatzen; cf. Gèze "trou: *chilo*, *cilo*". Baina, Oñederraren esanean (1990: 236), "bustidura hau jatorriz adierazgarria izan daiteke eta oraindik ere hala dela askotan esango nuke (cf. 233. *puntta*, 249. *axal*". Hona Maisterren adibide bat: *ene bibotçaren ene Jincouari ossoki emaitia eta hareki, eçur chilouetara drano, juntatu igatia* (389). Beste bat: [kamelia] *orrazçaren chilotic igaraitia* (*Meditacioniac* 56). Orratz zuloa oso txikia da, jakina. Bestalde, hitz barranean ere bada, noski, *-z-* (forma neutroa) / *-x-* (adierazgarria): Lrq *bizkar* 'crête de colline' / *bixkar* 'petite colline'.

³²⁷ Ohiko bi lexikografoek ez dute beti bat egiten. Agerikoa da arrazoietako bat: Gèzeren hiztegiak zubererazko hitzak dakartza; Larrasquetenak, berriz, ipar-ekialdekoak bakar-bakarrik. Hala, aldaera gehiago ditu lehenak: Gèze *chapel*, *tchapel* ('chapeau'), Lrq *txapél*; Gèze *char* ('chétif'), *tchar* ('pauvre, triste, misérable'), Lrq *txar*, oro har 'mauvaise' adiera duena, gauzen kalitatea edo pertsonen izaera deskribatzeko erabilia; Gèze *chori*, *ichori*, Lrq *txó(r)i*; Gèze *tchedera* (s.v. *lacet* ere aldaera hori) / Lrq *xedé(r)a*; Gèze *chapela* ('chapelle') / Lrq *txapéla*.

³²⁸ Maister 236 (*chuti dago*), 400. Gainera, *chutitu* darabil (209). Beste adibide bat: *Her 88 chutitcen*.

³²⁹ Bada beste bitasan bat. *Pronus, chaflaçaliac* 25. Baina *zaflatü* (*CarOlo* 69, Maister 288, *CibG* 23, *Apoc* 7 2, *Her* 192); Gèze *zaflatu* ('frapper, battre, châtier'), Lrq *zaflaldi* (z ahoskabea).

ra bertsua dakar hiztegian: adizlaguna 'directement', izenondoa 'droit, direct'; gaine-ra, *xüxénka* 'directement', *xüxentü* eta *xüxentzäle*.

Bigarren forma, aitzitik, izena da eta 'eskubidea, ahala' esanahia du Belapeiregan; sail semantiko berekoak dira *züzeneki* 'arrazoi osoz', *züzen gabe* 'eskubiderik gabe', *züzen diin* 'eskubidea duena' eta, beharbada, *züzen egin* 'gaizki eginaren ordaina eman (norbaiti), justizia egin'. Larrasqueten hiztegian ere *züzen* izena da, 'droit' adierakoa; horren kideak dira *züzendün* 'ayant droit' eta *züzenez* 'de droit'.³³⁰

4. Corpuseko hainbat testutan ez dugu <tch-> kausitu. Usadio ortografikoa ala orduko ezaugarri fonologikoa, zer ote da? Belapeireren izkribuan ez dago *tch*- grafia-rik, idazle horrek betiere *ch*- paratu baitzuen hitz hastean (*chipi*, *chilimista*). Beste lekuko hauetan ere ez dago ingurune horretan afrikatuaren grafia-rik: Maytie (*chipi*), *OthoiCant* eta Mercy (azken biok *chipi* eta *chercatu* dituzte). *Pronus* eta *IganPr* testue-tan ere ez dago halakorik, baina, nolana ere, ez dugu biotan aurkitu kontsonante hori izan lezakeen hitzik; bestela esan, ez dugu horietan ediren zubererazko beste idazki batzuetan eta hiztegi-tan hatsarrean afrikatua ageri duten eleetatik bat ere. Resseguek *chipi* eta *chercatu* ditu; behin, haatik, *tchori* idatzi zuen. Maisterrek, azke-nik, bi sail handi eta garbi ditu: sabaiurreko frikariz hasten diren hitzak, batetik, eta sabaiurreko afrikatuz hasten direnak, bestetik. Maisterren liburua sail hau lan-tzeko lekuko aproposa denez, hatsarretik azkentzeraino miatu dugu.

Idazleei eta testuei gogoia eman ondoren, hitzei erreparatuko diegu jarraian. Hona, lehenik, testu zaharretan beti <ch-> eta hiztegi-tan (Gèze <ch->, Lrq) x-duten eleak, egungo moldean idatziak:

Xabü: Bp, *CatOlo* 28, *OthoiCant* 38, 96, Maister 6, 219, Ress 25, 38, Mercy 40, 41. *Xabiütarzün*: *Pronus* 19, *CatOlo* 71, Mercy 33. *Xabatü*: Bp, *OthoiCant* 19, Maister 238, *IganPr* 2. Hiru hitzok frikaria dute Gèzeren eta Larrasqueten hiz-tegi-tan.

Xarmeriak: Bp. *Xarma*: *OthoiCant* 28, 79; Lrq. *Xarmagarri*: *OthoiCant* 91, 101. *Xarmani*: *OthoiCant* 68; Lrq. *Xarmatze*: Mercy 29; Lrq.

Xede: Bp, Maister 45, 221, 361, Ress 17, 30, 31, Mercy 1; Gèze, Lrq. *Xedatü*: Maister 80, 219.

Xebe: Bp, Maister 15, 233, 337, Mercy 14; Gèze, Lrq. *Xebekatü*: Maister 268, 290; Gèze.

Xilo: Maister 389. Gèze, Lrq *xilo* eta *zilo*.

Xixari: *OthoiCant* 72, *Med* 23; Gèze, Lrq.

Xokbo: Bp (-co-), Maister 271, 386. Lrq *xókbo* eta *zokbo* sinonimoak. Gèze *zokbo* (s.v. *coin*).

Xotileziak, *xotilki*: Bp. Gèze *xotil* 'adroit'.

³³⁰ Gèzeren hiztegian bereizketa ez da horren garbia. *Xüxen* izenondoa da ('droit; juste'); *xüxentü* 'redresser'. Baina *züzen*, izena izateaz gain ('droit'), izenondoa ere bada ('droit; juste'); *züzendün* izond. 'digne' eta iz. 'ayant droit'. Lekuko zaharretan, 'eskubidea, ahala' da *züzen* agerraldi hauetan: *Pronus* 26, Maister 401, *IganPr* 12, Ress 15 eta Mercy 17; ikus Belapeireren Hizt. Testu horietako *chuchen*, berri-z, beheraxeago aipatuko dugu.

Xuri: Bp, *OthoiCant* 52, Ress 49, Mercy 39; Gèze, Lrq. *Xuritzen*: Mercy 41; Gèze, Lrq.

Xüxen: Bp, *CatOlo* 103, *OthoiCant* 35, 76, Maister xxii, 216, 238, 380, Ress 29; Gèze, Lrq. *Xüxentü*: Bp, Maister 126, Ress 39; Gèze, Lrq. *Xüxenki*: *Pronus* 16, Bp, *IganPr* 10.³³¹

Ez dugu hor inolako katramilarik, lekukoen batasuna erabatekoa denez gero. Baina hona, bigarrenik, tradizioan forma desberdinak izan dituzten hitzak. Adibide hauetan, corpuseko testu gehienetako <ch-> grafia hitzuneke beti *x*- ahoskatzen zuten jakitean datza auzia. Lehen bi hitzetan (*txipi*, *txerkhatü*) banaketa nahiko garbia da: hainbat testuk *ch*- dute, baina Maister, Gèze eta Larrasquetek afrikatua.

Chipi: Bp, *CatOlo* 97, 98, *OthoiCant* 8, 8, 37, Ress 26, 47, Mercy 28, 30, 41. *Chipitto*: Ress 19. *Chipitarçun*: *OthoiCant* 35.

Tchipi: Maister 12, 15, 16, 18, 25, 209, 234, 235. *Tchipitarçun*: Maister 325. *Tchikipigni*: Maister 192, 192. Gèze, Lrq eta Casve *txipi*, *txipiñi* 'oso txikia' (Larrasquetek *tipi* eta *tipiñi* ere bai).

Cherkha(tu): *OthoiCant* 15, 15, 31, 48. *Cherca(tu)*: *OthoiCant* 38, 89. Ress 12, 30, 34, 42. Mercy 32.³³²

Tcherkhatu: Maister xvi, 3, 10 (-ca-), 14, 217, 234. *Tcherçu equin*: Maister xviii. Gèze eta Lrq *txerkhatü*.

Segidako adibideetan banaketa bestelakoa da. Idazki zaharretan, *txori* eta *xori*, biak agertzen dira, eta Gèzek bi aldaerak jaso zituen. Lexikografo horrek *xar* eta *txar* bildu zituen, eta kasu honetan Maisterrek *xar* darabil.

Chori: *OthoiCant* 61; Gèze (bi aldaerak ageri dira bai euskara-frantsesa atalean bai *oiseau* hitzaren ordain gisa).

Tchori: Maister 384 (*eliça-tchori*), Ressegue 47; Gèze eta Lrq *txori*.

Char: *OthoiCant* 20, 26, 41, 41, Maister 16, 28, 63, 120, 221, 258; Gèze ('ché-tif').

Txar: Gèze ('pauvre, triste, misérable') eta Lrq.

Ondorengo etsenpluetan, kontuan izatekoak dira fr. *chapelle* eta *chapelet* grafiak Ressegueren eta Mercyren adibideak irakurtzean (ohar bedi Resseguek, frantsesari jarraikiz, birritan *chapella* eman zuela). Ez dugu esan nahi, inola ere, XVIII. mendearren bigarren erdian, Eskiula aldean segidako bi hitz hauek *tx*- zeukatela, baina garbi dago, afrikatua edukiz gero, nekez adieraziko zutela hori Resseguek eta Mercyk.

³³¹ Maisterrek badu besterik. *Chenda*: *chenda ordoki eta segurian ebiltia* (402); Gèze eta Lrq *xenda* (cf. Gèze *senda*, s.v. *sentier*). *Chocha*: *laidaturenago duçu chocha tchipi charbat, eciç gaçtelu urrhestatubat* (75); ikus 54 eta 56 ere. *Chachu* aurkitu dugu hirutan: *contcentcia chachu* (58), *bibois chachu* (98, 98); ez ote du *chabu* behar? *Chabarki*: *chabarkiç becticia-* (303). Belapeireren bi hitzok ez ditugu beste lekukoetan aurkitu: *chirio* eta *chouflestatu*.

³³² Oñederrak dienez, aditz honek palatal mailegatua du; cf., adibidez, fr. *chercher* (1990: 262). Alabaina, biarnesezko *cerca* 'chercher' (Lespy) hitzak ere izan du, agian, nolabaiteko eragina (ezinezkoa ote da, biarnesezko formatik abiatuta, palatala euskarak berak eman izana?). Zubereraz, XIX. mendean, *cherkhatu* ageri da oraindik *Meditacioniac* liburuan (10 -ca-, 22, 42). Frantsesezko grafiari jarraikiz?

Chapela 'kapera': Ress 32 (-ll-), 37, 39 (-ll-), Mercy 6, 7; Gèze.

Txapéla: Lrq.

Chapelet 'arrosarioa': Ress 22 (-ll-),³³³ Mercy 27, 29, 30, 43.

Txapelét: Lrq.

Badira bitasun gehiago. Belapeirek *chilimista* du, baina Chahok (apud Lh) eta Casenavek (bere hiztegian) *txilimixta* 'éclair'. *OthoiCant* (46, 102) eta *Xarlem* (172) restuek *chispiltu*, baina Intxauspek (*Apoc* 16 9) eta Gèzek *tchispiltu* ('brûler, griller par l'action du soleil'). Bukatzeko, Maisterren beste *tch-* batzuk ekarriko ditugu:

Tcheken 361 (*bagn imbidious* [zara] *boun hanitç ukheiteco, bagn tcheken emaiteco, bagn etchekei beguiratceco*). Cf. Foix *xekben*.

Tchesta 140 (*çoure ççitarcuna tchesta eraci*). *Tchestallubat* 155 (*celuco placeren tchestallubat*). Gèze eta Lrq *txestatü* 'dastatu'.

Tchampá 73 ([infernuan] *doloriaren bandiç, tchampá eguinen die imbidiousc*). Gèze *txampba* 'aboiement', Lrq *txampá* 'mugissement'.

Tchortola 353 (*tchortola tchípibat berere {...} ene egarriaren apaisatceco*), 385. Gèze *txorta* 'goutte'; Lrq *txorta* 'une petite quantité de liquide', *txortela* 'goutte'. Cf. *Xarlem* 164 *chortolaq* (BB), *chortelak* (BN).

Tchosteta 234 (*haurr tchípien tchostetabat*). Cf. Gèze *txostatü* 'amuser, récréer', Lrq *txostaka* 'amusement'.³³⁴

Tchinca 38 (*eguiaçco caritate bartaric tchincabat*), -*kba-* 309 (*indar aphur baratu çayona, su tchinkeba haux pian gorderic dagonena beçala duçu*). Gèze eta Lrq *txinka* 'étincelle'.

13. Hasperena

1. Hasperena Lafonek (1948) eta Mitxelenak (*FHV* 203-204) aipatutako inguru-ne guzti-guztietan dago. Hitz hasieran:

haboro (I 18), *baci* (I 33), *bain* (II 4), *haitatu* (II 9), *bala* (I 22), *hamabost* (II 66), *handi* (I 19), *hanitz* (I 21), *bargana* (I 146), *harriz* (II 52), *bastio* (I 95), *haurra* (I 61), *heben* (I 128), *berabe* (I 24), *herratiac* (I 150), *hon* (I 20), *hontarcuna* (I 154), *hourez* (I 18), *bognac* (II 46), *hilebeté* (II 130), *hurrun* (II 112), etab.

Bokal artean, eta diptongoaren eta bokalaren artean:

bebatu (II 36), *bibi* (I 121), *buburtu* (I 99), *chabu* (I 21), *cheberoki* (I 136), *dibaru* (II 104), *dobagnac* (I 50), *guebiago* (II 11), *ihardestia* (II 7), *ibor* (I 65), *Iohanec* (I 17), *mibi* (II 71), *oberescu* (I 145), *subalamac*³³⁵ (I 154), *tebernac* (I 22), etab. *aiharían* (II 118), *auber* (I 23), *goibenetic*³³⁶ (II 49), *saibexian* (I 34), *oibalez* (I 84), *oibuz* (I 56), etab. *nibaur* (I 153), *cibaurc* (I 49), *guibaur* (I 49), *oboinkeria* (I 101), *ibauterian* (II 40), etab.

³³³ Frantsesez *chapelet* idatzi zuen beti Bossuetek bere katiximan eta horixe du Gèzek ere.

³³⁴ Beste adibide batzuk: *Med* 30, 68 *tchostaca* izena, 48 *tchoztacatu*, baina *Maiatza* 64 *chostacatceco*.

³³⁵ *Halama* gaskoitik hartuko zen, hasperen eta guzti (ikus *DEV*, *halama*).

³³⁶ Cf. Larrásqueten transkripzioa: *góyben*. Ip *Mt* 4 5 *goibenían*. Mitxelenaren ustez, "en *goiben*, superlativo de *goi*, la aspiración debe ser secundaria" (*FHV* 220).

Gisa berean, idazleak jaso zuen, kontsonante baten ondoren, silaba hasieran dato-
rren hasperena. Hona, aurrenik, *n-b* eta *ñ-b*:

anbartio (I 35), *onhexi* (I 23), *onbesten* (I 120), *senbar* (I 33), *sinhexi* (I 28), *sinbesten*
(I 45), *unhudec* (I 111), etab. *Cegnhare* (I 59), *cegnharatcen* (I 144), *cegnhatu* (I 127),
guegnhatu (II 95), etab.

Belapeirek, halarik ere, *manu* hitzarekin batean, *manatu*, *manatcen* eta *manatcera*
darabiltza beti (I 18, 22, 25, 25, 26, 47...), sekula ez *manbatu*. *Pronus* otoiitz liburuak
ere *manatu* (15), *manatiez* (15) dakar, baina beste idatzietan³³⁷ eta ohiko bi hiztegie-
tan *manü*, *manbatü* dago. Hortaz, iduri du Belapeirek —Tartasen antzo— Iparralde-
ko beste bi euskalkietako grafia bereganatu duela, auzo hizkera horietan ez baitago
hasperenik (ikus *OEH*). Oroit, bestalde, Mitxelenak azentuaren eragina aipatu duela
manü : *manbátze* bezalako txandakatzeak argitzeko (ikus *FHV* 409, *jókü* : *jokbátü*).

Bigarrenik, *l-b* elkarketaren agerraldiak emango ditugu:

alhabari (I 98), *albargun* (I 98), *belbagnez* (I 125), *belbaguiliac* (I 86), *belbarico* (I
107), *belharretaric* (I 61), *bilha* (II 106), *bilbacaz* (I 95), *bilbaçu* (II 114), *bolbarria-*
la (I 44), *cilharrez* (I 83), *cilhetu* (II 103), *elbe* (I 97), *Elborriz* (I 148), *Ilberrian* (II
12), *ilbintien* (II 115), *salbatu* (II 32), *ulhuntu* (I 143), *Ulbuncian* (II 46), etab.

Dardarkari osteko aspirazioaren adibideak grafiei buruzko artikuluan eman geni-
tuen (ikus 4.9); herskari aspiratuak ere bai (ikus 4.1). Zubereraz *rh* eta *rrh* taldeek
bilakaera desberdina izan dute, *h* eta *rh* bihurtu baitira, hurrenez hurren. Horregatik
Mitxelenak esan zuen hasperenak ez duela kontsonante gisa jardun, kontsonanteen
aitzinean *r* / *rr* oposizioa neutralizatu egiten baita (*FHV* 223, 34. oh.). Antzeko ger-
takaria aztertu dugu gorago, bustidura asimilazioaren sailean: ipar-ekialdeko zubere-
ran, bokalerdiaren eta kontsonantearen artean *n* ez da palatalizatzen; aitzitik, *j_b*
ingurunean bai.

2. Iparraldeko euskalkien artean badira ezberdintasunak aspirazioaren espa-
rruan.³³⁸ Har ditzagun zubererari dagozkion hainbat forma: batetik, *bun* 'ona', *buñ*
'oina', *bur* 'ura' eta *bürrün*; bestetik, *áizo*, *áize*, *arági* eta *ógen* (*FHV* 209-210); hitzok
halaxe entzun zituzten Gèze eta Larrasquet hiztegi-gileek.³³⁹ Sarasolak dioenez (*Contr*
187), Zalgize eguzkialdeko ohiturari jarraitzen zaio eta Oihenart, aitzitik, mende-
baldekoari: Zalgize *boin*, *hon*, *hun*, *humia* (Gèze eta Lrq *büime*), baina Oih *oin*, *on*, *umea*.
Zehaztu beharrekoa da baieztapen hau. Izan ere, Oihenartek *hon* eta *hun* ere bada-
biltza, hala atsotizetan nola neurtizetan (ikus 3.8.6). Gainera, Zalgizek *ur* (15, 16,

³³⁷ Adibide batzuk. *Manbatu*: *CatOlo* 6, 17, 39, 48, 65, 68, 76, 77. *Jean de Paris* 185. Maister 49.
IganPr 10, 10. Ress 4, 11, 14, 15. Mercy 11, 38. *Edipa* 318, 468. *Manhçale*: *Jean de Paris* 186.
OthoiCant lekukoan ere *manbatcen* (65) agertzen da, baina *manatcen* (66).

³³⁸ Hizkera baten baitan, kidekoak diren formek itxura desberdina izaten ahal dute (*FHV* 210). Zube-
reran, *bire* / *ore* nabarmena da. *Hon* / *onsa* ere bururatzen zaigu. Eta Bp *buts* / *ütsarte*, lehen bokala ere
ezberdina duten bi forma; cf. *ütsarte* (Maister xxi, 74, Ress 6), baina Lrq *bütsarte*.

³³⁹ *OEH*-n, tradizioa deskribatzen duen atalean adierazten da zubererazko egileek *aizo*, *aragi* eta *ogen*
darabiltzabela. *Aize* sarreran, autoreen esaldiak begiratu dirugu azkar-azkar, bai eta hasperenik gabe-
ko forma aurkitu ere lekuko gehienetan (Maister, Egiategi, *Xarlem*, *UskLiB*, Intxauspe *Dial...*);
Etxahunek behin *b-* du (364). Horiezaz gain, zubereraz *azi* (Bp) —alegia, 'landarea sor dezakeen
fruituaren zatia'— eta *züür* ere, konparazio baterako, hasperenik gabe agertu ohi dira.

92), *urruneco* (188) eta *haraguia* (98) ere baditu. Zubereraren ezaugarriak eskuarki zintzoago jaso ditu Belak, eta haren atsotitzetan *bouna* (4) dago, baina *umia* (43, 44) eta *urrunena* (19). Gure corpusean, gainerako testu zaharrek bat egiten dute (hona agerraldi batzuk):

Hon, boun: *Pronus* (33), *CatOlo* (36, 39, 43), *OthoiCant* (5, 8, 12, 15), *Jean de Paris* (6, 113), *IganPr* (9, 10, 12), *Ressegue* (4, 8, 12, 15, 17, 17), *Mercy* (3, 8, 25).
Hontarçun: *Pronus* (11, 13), *CatOlo* (2, 11, 89).

Hoing, bougn-: *CatOlo* (101, 102), *OthoiCant* (23, 78).

Hour: *CatOlo* (2, 8, 12), *OthoiCant* (62, 62, 62, 103).

Hurrun: *CatOlo* (61), *OthoiCant* (50, 52, 81), *Jean de Paris* (185, 294), *Mercy* (26).
Hurrunt(u), hurrunce: *CatOlo* (74, 90), *OthoiCant* (37), *IganPr* (2), *Ressegue* (20, 23).

Aice: *OthoiCant* (62).

Aragui: *Pronus* (14, 25), *CatOlo* (60, 71, 75), *OthoiCant* (61, 93), *IganPr* (8, 10).

Oguen: *Pronus* (7, 12), *CatOlo* (2, 3, 7, 9, 50), *OthoiCant* (8, 16, 19), *IganPr* (3, 6, 18), *Ress* (15, 20), *Mercy* (17).

Zubereraren lekuko zuzena da Belapeire ere: *hon, bognac, boura, hurrun, aicia, aragui* eta *oguen*; eta *aico*, idazki horietan ageri ez dena.

Edozein modutan, badira bitasunak. Belapeirek *arçara* idatzi zuen (II 132), baina zuberotarrek gehienbat *harzara* darabilten dio OEH-k. Geuk ere Maytieren katiximan (42)³⁴⁰ eta *Heren ordreco escu libria*-n (204) hasperenduna atzeman dugu. Etxeparek, Leizarragak, Oihenartek eta zubererazko izkiriatazailleek baliatu dute hitza; Belapeirek eta Maisterrek aspiraziorik gabe. *Sainta Catherina* pastorealean ere ageri da hasperenik gabeko aldaera (503; baina *b-* 197, 997). *Ciberouco Guthuna* idazkian ere bai (175).

Orobat, Belapeirek (I 35) eta Maytiek (32) eta, hari jarraikiz, Revolen katiximak (35) *aidürü* dute, baina zubererazko tradizioan, Maisterren lanean eta gerokoetan, *haidürü* ageri zaigu ia-ia bakarrik (OEH); dena den, Belapeireren aldaera kausitu dugu *Maiatza*-n (22, 40, 64). Gèzek bi formak ditu eta Larrasquetek *haidürü*. XIX. mendea arte zuberotarrek eta baxenabartarrek usatu zuten hitza; Oihenartek eta Tartasek aspiraziorik gabe.

OEH-k dioenez, zubererazko idazleek *üskara* erabili dute; guk ere gehienetan aldaera hori ediren dugu liburu zaharretan,³⁴¹ eta horixe hiztegiara zuten Gèzek eta Larrasquetek. Dena den, Revolen katiximan *buscaraz* (25) agertzen da behin (beste agerraldian, *uscarala* iv). Eta XX. mendean *büskára* esaten dute Ligiko zaharrek eta Santa Graziko hitzun orok (Peillen 1992: 254). Etxeparek, Leizarragak eta Alfonso Rodriguezen itzultzaileak *heuskara* idatzi zuten, eta aspirazioa jatorrizkoa izan daiteke (FHV 215). Gainera, Etxeparek eta Leizarragak *heuskaldun* dute, Egiategik *büskaldün* (izenburua, 38, 225) eta Laphitzek *beskualdun* (OEH).

³⁴⁰ *CatOlo* eta *CatOlo2* idazkietan hitz honen beste forma bat ere agertzen da: *bastara*; hasperenduna, beraz. Ikus aurrerago 21.8.

³⁴¹ Bp. *CatOlo* izenb. *IganPr* 14. *Mercy* izenb., 24. *Ress* izenb.

3. Hitz elkartuetan, batzuetan aspirazioa sortu zen bigarren osagaiaren hatsarrean, lehen osagaiak silaba bakarra zuenean (FHV 210 eta ond.): Bp *onbetsi*, *gaiherditan*, *sinbetsi* (< *zin* + *etsi*, FHV 283), *anbartio*, *larboti* (< **larra* + *oti*, FHV 118).³⁴² Egiazko elkarketaren erakusgarria da hasperen hori.

4. Hitz berean bi *b* onartzen ez dituen disimilazio erregelaren ondorioz (FHV 211-213), lehen hasperena erortzen da elkarketan: Bp *aurhide* (I 21), *ilberrian*³⁴³ (II 12). Elkarketak berak sortutako aspirazioak ere ekar dezake galera hori: Bp *anbartio* (< *ban* + *artio*), *onbetsi* (< *bon* + *etsi*).

'Hi + haur' elkartzean, disimilazio atzerakariak *ibaur* sortu du: ikus *CatOlo* 6, *OthoiCant* 72, 72, 100, *Edipa* 836. Zuberotar gehienek forma hori dute (OEH): *Xarlem*, *UskLiB*, Ip *Hil*, etab. Baina, egia esan, zubereraz badira aldaera gehiago. *Hibaur*: Etch, Casve *SGrazi* (OEH); Gèze (*toi* sarreran). Larrasquetek bi ebakera jaso ditu: *iháw*, forma nagusia-edo, eta *hiáw*, hau ere aski hedatua ("bien des personnes prononcent *hiáw*"); Larrasquetek lehen transkripzio hori eman dio *hibau* sarrera buruari. Aipa dezagun, azkenik, Belaren *yaurequi* (17).

Disimilazio erregelaren salbuespen apurren artean, *hilabete* eman du Mitxelena. Horren tankerakoetan, bi osagaiak beregaintasuna arras galdu ez izana da, inondik ere, bi hasperen egotearen arrazoa (FHV 212). Gèzeren hiztegian eta *Edipa* pastoralean (423) *hilabete* dugu. Belapeirek, ordea, *hilebete* eta *hilabete* darabiltza, *bethe* hitzarekin batean; Maytie, Ressegue eta Mercyk ere *hilabete*.³⁴⁴ Bestalde, Belapeirek *hamirour garren* du eta Mercyk *hamirour* (43); cf. *hamabirour* (*OthoiCant* 6 eta Gèze), Lrq /hama-híu/. Azken aldaera honetan behinik behin, analogiak iraua eragin dio *b*- horri.

5. Lafon (1948) eta Mitxelena (FHV 213-214) jabetu direnez, morfologian hasperen gutxi daude oso: adizkietan, esate baterako, *ikhusi* / *dakusat* bikoa eta horren gisakoak ditugu.³⁴⁵ Aditz arazleetan ez da aspiraziorik: Bp *ikhusi*, *ikhasi*, baina *erakutsi*, *erakatsi*. Bp *erakbarri* da salbuespenetako bat.

Hor dugu, bai, bigarren pertsona singularreko *b*-, baina ez da beti eta edonola agertzen.³⁴⁶ Belapeiregan adizki soilak ez du hasperenik: *batbeyatcen ait* (I 61), *bici*

³⁴² Cf. Intxauspe *Mt* 16 27 *lanbeguinén arau*. Bonaparteri bidali gutun batean, Zuberoran *lanbegin* ebaikitzen dutela dio Intxauspek (Irigoién 1957: 172). Beste gutun batean, *liübikara* eta *liükhara* aipatzen ditu (ik. gorago 0.7). Beste adibide bat: Lrq *zañhützüli* 'déraciner' (*zañ* 'racine').

³⁴³ *Hilberri* (*Pronus* 25, *Ress* 11, 13, 25, *Mercy* 12) eta *hil herri* (*Mercy* 16, *Ress* 14) grafia etimologikoak izan daitezke, jatorria gogorarazten duten idazmoldeak; izan ere, *ilberri* dute lekuko hauek (OEH): Bp, Egiategi, Casve *SGrazi*, Gèze, Lrq (*ilberri* transkripzioa), Althabe (*ilberri-lilia*, Azkue). Baina, apika, *b*- ahoskatu egiten zuten; hala balitz, analogiak adieraziko luke hasierako hasperena, *bilbotz* hitzean bezala (FHV 212). Bestalde, Constantinek *hilberri* du (OEH).

³⁴⁴ *CatOlo* 30. *Ress* 11, 13, 18, 24, 24, 31, 33, 37, 38... *Mercy* 11, 15, 16, 26, 27, 28, 29, 34, 41, 43...

³⁴⁵ Leizarragaren *ekarri* / *dacarque* —alegia, *kh* / *k*— eta antzerako bikoteetan, azentuaren eragina ikusi dute Schuchardtek eta Txillardegik (1984: 265): *ekhárri* / *dákarke*.

³⁴⁶ Leizarragak aginteran badarabil: *abila* or. / *habil* ag. (FHV 213, 22. oh.). Zalgizeren 76. arsoitzez ez dagokio zubererari: *kidia kidiarequi*, / *habil euriarequi* (cf. *Z ore*); Sarasolak oharrean dio lapurtarrek eta zuberotarrek *b*- aginterazkoetan bakarrik darabiltela (*Contr* 182), baina ez da hala. Izan ere, Intxausperen arabera, zubereraz inperatiboan *ábil* dute (*abilúa* ere bai), hasperenik gabeko forma, eta orainaldian *habila* (*Verbe*). Gainera, Oihartzabalek dienez (*Xarlem* 121. or.), aditz iragangaitzetan bigarren pertsonari dagokion hasperenik ez dago aginterazkoetan: *aigü* (12), *abilua* (BN V).

adin (I 46),³⁴⁷ *jarraic akio* (I 25). Baldintzazko *ba-* ezarriz gero, ordea, *batheyatu* *ezpabiz* (I 61), *bici babiz* (I 61).³⁴⁸ *OthoiCant* testuan ere, *ba-* eta *be(it)-* aurrizkien ondoan hasperena dago:

egoneniz 'egonen haiz', *içan iz*, *içate* / *babiça* (galdera), *içan babiz*, *beibiçate*;³⁴⁹ *deithu ait* 'haut', *eçarriren ai*, *galtcen aie* / *ezpabai honkiten*, *çointan punituren behai*;³⁵⁰ *beguiratcen iana* 'huena' (43) / *differitcen bebian* (46); *bebar uke*, *içan adi*, *uçuladi*.³⁵¹

Charlemagne pastorealean ere *miñço jç*, *hasi içala*, baina *nabi babiz*, *jalqui behiz*, *bebai*.³⁵² Ohart gaitezen, bidenabar, *beit-* aurrizkia askotan *be-* bihurtzen dela hasperenaren aitzinean, Intxauspek jakinarazi legez: *bébiz* (*Verbe* 6).³⁵³ Gramatikari horrek aspirazioa ezarri zien adizkiei bere eskuliburuko paradigmetan —*biz*, *bizáte*, *háit*, *hádin*, *bakió*, etab.—, baina jardunean, San Mateoren Ebanjelioa itzultzean, gutxitan ipini zuen:

Bébar hían (25 27), *jáixico hiz* (11 23), baina *erbó bat iz* (5 22), *altchatúren íza* (11 59, galdera), *ezaríco áit* (25 21), *sár ádi* (25 21), *noúr da jó áyana?* (26 68). Aurrizkiekin hasperena beti, noski: *ízan béi-biz* (25 21, 25 23), *Jíncouaren Semía ba-híz jáix ádi* (27 40).

Bonaparteren garaian (1869, "Règles": vii) bigarren pertsonako adizkiek zubereraz normaleraz ez zuten hasperenik hasiera-hasieran: *aigü*, *entzaket*, *itzait*, *iündian*. Lapurterak, aldiz, *haugu*, *hintzaket*, *hatzait* eta *hintuen* omen zeuzkan. Zubereraz oso

Intxauspek (*Verbe*) orainaldiko eta aginterazko forma hauek bildu ditu: *bóa* eta *hágo* or. eta ag., desberdintasunik gabe; baina *habíla* or. / *ábil* ag. (eta *habílda*). *Háigü* dakar (*Verbe* 459), baina hasperenik gabe agertzen da aipatu dugun pastorealean eta gramatikari horren testu batean (*Mt* 8 9 *áigu*). Intxauspek emandako forma berak eskaini ditu Gèzek ere. Larrasquetek (1939: 25) aginterazko *ágo*, *ábil* eta *abíla* erakutsi ditu.

³⁴⁷ Laugarren manamenduan *bici adin* agertzen da; ikus *Pronus* 14, *CatOlo* 5, *IganPr* 9, *CatOlo* 2 7. Maytieren kariximan beste hauek ditugu: *ihaur escumucatu içatianian*, *leben beno leben absolvi eraç adi* (6), *batheyatcen ayt* (81). Maisterren itzulpenean: *erbo eta ecinago miserable içana* (72), *hi tbeyu iç* (156), *baraturen-iç* (157), *ikhara agouenen gagnen* (72), *abiloua* (156), *abalke adi* (156), *aparta adi* (157).

³⁴⁸ Leizarragak *ba-* eta *bai-* aurrizkien ondoren darabil *h-* (Lafon 1948: 57).

³⁴⁹ *Içaneniz* (48), *egoneniz* (78), *ikbaratureniz* (76), *içan iz* (62), *kbechu iz* (62), *betbi iz gaizki bicitcen* (72), *sarri içate lur pian* (72), *partituren iz* (74), etab. Baina *babiça orai erratcen* (44), *loxa içan babiz* (77), *nabi babiz urouski heltu* (99), *bic*, *çoin sarri nabassiki*, / *beibiçate hilic* (72), etab. Lehenaldian *içana* 'hintzena' aurkitu dugu: *placere eman içana* (41), *trufatcen içana* (44), *eman içana* (45), etab.

³⁵⁰ *deithu ait* (47), *eçarriren ai* (77), *deitcen ai* (47), *eguiten ai* (77), *galtcen aie* (72), etab. Baina *ezpabai honkiten* (77), *çointan punituren behai* (77), *beraz*, *hiroua*, *çoin behait aspaldian* / {...} *galtatcen* / *Abi honki neçac corpitcian* (87), etab. Lehenaldian: *troubatcen undiana* 'hinduena' (42); cf. Intxauspe *Verbe*, *hundian*.

³⁵¹ *bebar uke bic* ere {...} *preparatu* (100), *ibaurec bebar uke betbi* / *jujatu eta punitu* (100); *içan adi* (64), *cerbutçhadi* (48), *uçuladi* (47), *orbit adi* (77), etab.

³⁵² *miñço jç* (273), *uduri çitadaç bija* / *hasi içala loxaçen* (282), etab. Baina *ene avisari orai* / *nabi babiz behatu* (110), *baliatu çaiç malerousa* / *jalqui behiz hebety* (218), *charlemaignaç behai* / *ferafoutre uçico* (215), etab. Ikus gainera *avisadi* 'abiSa adi' (120), *goberna ady* (122), *çhen ady* (216), *çava ady* (258).

³⁵³ Hasperenaren aurrean ez ezik, / eta *n* kontsonanteen aitzinean ere galtzen da bokala: *beléite*, *benían* (*Verbe* 6). Gehienetan —"le plus souvent"— gertatzen da galera. Ez beti: *OthoiCant* 72 *beibiçate*, *Mt* 25 21 *béi-biz*. Bonapartek ere aldaketa bera eta hiru ingurune horiek seinalatu zituen eta gaineratu, bestalde, lapurteraz *bai-* mantentzen dela hiru kasu horietan (1869, "Règles": vii).

gutxitan ahoskatzen ei zen aspirazioa hatsarrean: *haigi*, etab. Baina *be(it)*-erantsita, ostera, beti-beti ebakitzen zuten, Printzeak dioskunez.

Belapeiregan, adizki hauei ez lotuz gero, bizkarkariak bere horretan segitzen du eta ez da aspiraziorik ageri. Gauza jakina da txistukariaren ondoren ez dagoela hasperenik. Jainkoaren manuetan debeku hauek ditugu, konparazio: *guiçon erbaile ez içala* (I 46), *luxurious ez içala* (I 46) eta *iakile falsu ez içala* (I 47). Beste izkribu zaharrek ere forma hori berori dakarte manamenduetan: *Pronus* 14 (*eziçala*), *CatOlo* 5-6 eta *CatOlo* 2 7 (*ez-içala* eta *ez içala*), eta *IganPr* 9 (*eç içala*).

Dena dela, usu topatu ditugu bestelakoak, erran nahi baita, ez partikularen frikaria ezkutuan eta hasperena agerian dutenak. *OthoiCant* idazkian, adibidez: *ebiz hilen* (74), *ebiz nabi çuburtu* (78), *ebaie banitz honkiten* 'ez haute' (72), *parkhatcen ebiana* 'ez huena' (43). Intxauspegan ere bai, hala gramatikako eskuliburuan —*ebadila joán* (89)— nola Ebanjelioan —*é-biz* (2 6), *e-biána* (18 33, galdera)—. Ikus, gainera, "Notes" xii. *Charlemagne* pastoralean *ehiçan* aurkitu dugu,³⁵⁴ eta emaitza bera dago harako *Edipa* hartan ere.³⁵⁵ Gèzek aginterazko *eboála* eta *ehabilála* ditu. Azkenik, Lafonek dio egungo egunean txistukari bizkarkaria erori egiten dela (1948: 57): *ébiz*, *ebían* (edo *ebín*).

XX. mendean *biz* da adizki trinkoa Basabürüan, baina laguntzaile moduan, enklitiko gisa eranstea, hasperena galdu eta *iz* esaten dute lurralde menditsu horretako hitzunek: *jíneniz* 'jinen haiz', *eoykóyz* 'eroriko haiz' (Lafon 1948: 57-58).³⁵⁶

6. Belapeireren ortografia azaltzean esan genuenez (4.11), grafia etimologikoa izango da *humilitate* hitzeko lehen letra. Halako *b* mutuak atzematea eta bereiztea ez da egiteko erraza. *Heresia*, *heretico*, *Herodac*, *habituala* eta *hiperdulie* formetan, konparazio baterako, ba ote zen hasperenik? Ele horiek ez daude ohiko bi hiztegieta eta, beraz, antzinako idatziak irakurri eta egungo zuberotarrei entzutea komeni zaigu. Lekukotasun zerbait dugunean, gaitz erdi: Intxauspek dio bere ustez hasperenik gabe esaten dutela *heretiko*; oso gutxi erabiltzen den hitza omen da, jendeak heretikoei *biganautak* deitzen dienez gero (Irigoién 1957: 208). *Hastio* eta *berratiac* hitzetan, heldubada ahoskatzen zuten hasperena Belapeireren denborako zuberotarrek, Larrasqueten garaikideek bezala (ikus honen hiztegiko transkripzioak); Gèzek ere *b-* ipini zien bie. *Herratii* maileguak aspirazio protetikoa du, ez baita lat. *f-* fonemaren ordaina; cf. *Z hariña* 'harea', *harroka*, etab. (FHV 209).

³⁵⁴ *Renaud hire fama / mundian duq bedaturiq / beldur nuq Ebiçan beltu / Secula guiçounequy* (276) esaten dio Ferragusek Renaud arerioari.

³⁵⁵ *Oh Socrasta, hi ere / ebiz aspaldian aguery* (23), *eztiat nic deus janen / noun ebaidan by degoillatu* (232), *ehiça ez jaiky naby?* (233), *ehiçateke gosse / erdiaq jan oundouan* (806).

³⁵⁶ Lafonen arabera, Larrañen "*b* n'est sujet à disparaître que lorsqu'un mot commençant par cette consonne est étroitement rattaché dans la prononciation à un mot qui précède et qui est terminé par une voyelle" (1958: 89). Horrela, *eóyko híz* 'eroriko haiz' edo *dantzátü híz* maiz *eoykóyz*, *dantzatíyız* esaten dira.

Txillardegiren iritiz (1984: 264), berez azentuduna den silabak azentua galtzen du eta horrekin batera hasperena, zenbaitetan; aditz nagusiari laguntzailea eranstea, azentua eskuinaldera joaten da (*e(r)óiko*; *e(r)óikó-*) eta horrek aspirazioa galtzea dakar. Txillardegik hasperena eta azentua lotu ditu (1984: 262-269).

Belapeirek *armaric* (I 73) eman zuen. Zuberera idatzian halaxe ezarri dute maizenik, baina behe nafarrerazko eta lapurterazko testuetan *barma* da gailen (OEH).³⁵⁷ Azkenik, Maytieren *honestbat* formak (101, 102) letra etimologiko mutua zuela iradokitzen digute Larrasqueten transkripzioak (*unest*) eta beste agerraldi batzuek: *onest* (Maister 117, Ress 24), *ounest* (Mercy 35, Her 20). Oloroeko bigarren katixima moldatu zuen euskaldunak, Maytieren lehen adibidea bere horretan utzi zuen, baina bigarrenari *b-* kendu zion (*CatOlo2 onestbat* 99).³⁵⁸

14. Herskariak

1. Bokalarteko eta *r_V* inguruneko ahoskabeari eutsi diote latinetik mailegu hauek: Bp *berthüte*, *bekhülari* 'soldata' (cf. lat. *peculiare*), *joko*, *jokü*, *pharkatü* (< lat. *parcere*), *bake*, etab. Elizako latinetik sartutako *bekhatü* (< *peccatum*) hitzak erakusten du ahoskabe bikoitzek bakunekin bat egin dutela. Mitxelenak ohartarazi legez, euskaraz latinaren ahoskabe bakuna atxiki izanak ez du baitezpada maileguaren antzinasuna ziurtatzen (ikus FHV 226). Jakina denez (Rohlf 1977: 130-137, Tagliavini 1981: 563), bokalarteko ahoskabeei —eta *pr*, *tr* taldeei— eutsi zaie Pirinioen bi isurialdeetako hizkera batzuetan. Iparraldean, batez ere Biarnoko Aspe eta Barétous ibarretan egin da hori (Oloroe hiriaren hegoaldean, beraz). Ezaugarri horrek lehenago lurralde zabalagoa hartzen zuen eta, horregatik, Gaskoinia osoan daude adibideak sakabana-turik. Hego isurialdean, fenomeno bertsua dute, batik bat Biescas, Broto, Fanlo eta Bielsa haranetan, eta Euskal Herriko mugaraino hedatzen dira adibideak (Anso eta Hecho ibarretan, *espata* 'âge de l'airaire'; lat. *spatham*). Bi adibide gehiago emango ditugu. Lat. *aprile*: Aspe *apriu* 'apirila', baina biarnesez oro har *abriu*; arag. Fanlo *april*. Lat. *bucatum*: Aspe *bucato* 'lixiba', baina biarnesez oro har *bogada*. Horrenbestez, Pirinioetako mintzamoldeen aldaerei erreparatu beharra dago euskal hitzen etorkia eta bilakaera azaltzerakoan. Hala, *bekhülari*-ren jatorria latinezko *peculiare* izan daiteke (gazt. *pegujal* hitza eman duena), baina, Corominasi jarraikiz, nafar-aragoierako *peccullar* ere aintzat hartuko dugu ('tierras peculiares de un heredero'; ikus DEV). Mitxelenak sail honetan sartu zuen *berthüte*, baina adibide berezia dirudi, inguruko erromantzeetan *-t* bukaerak hedadura zabala izan duelako (ikus DEV); zubererazko aldaera biarnesezko *vertut* orokorrarekin lotuta dago, noski.

2. Dakigunez, bokalarteko ahostunak ere bere hartan gorde dira: Bp *abere* (< *habere*), *fede* (< *fidem*), *fida* (cf. lat. *fidere* edo **fidare*, DEV), *lege*, *errege*, etab.

3. *N* eta *l* kontsonanteen ondoan herskari ahoskabea agertzeko joeraz, ikus 21.7. Txistukarien ondorengo neutralizazioaz, ikus 21.4.

4. Aditz zahar batzuetako ahostun / ahoskabe txandakatzeaz ohartu zen Mitxelenak (FHV 231 eta ond.). Honako hauxe izango zen banaketa, nahiz eta lehen izkribuetan jada lausotuta ageri: partizipioak eta aditzoinak herskari ahostuna edukiko zuten; aditz izenak eta ekintza nahiz egilea adierazteko izen batzuek, aldiz, ahoska-

³⁵⁷ OEH-koek aztertzen ez duten lekuko batean —*OthoiCant-n*— *arma* (32), *armac* (99), *armatceco* (21) eta *armatcen* (49) ediren ditugu; Resseguek *armaden* (49) du. Maytiak, aitzitik, [hura] *harmatucen* (25).

³⁵⁸ OEH, *onest*: "Al Norte, las formas con o sin *b-* inicial se documentan en proporción similar hasta el s. XIX [...]; a partir de esta época, y salvo en el caso de Etchahun (que emplea ambas formas) y Arbelbide, hay sólo formas sin *b-*". Zubererazko beste erabiltze bat ere badakar hiztegi horrek: *UskLiB unest*.

bea. Belapeirek *ebaki* eta *ebakitia* darabiltza, baina zubererazko tradizioan badira *pb* duten formak (ikus *OEH*). Zubereraz, partizipioan eta aditzoian ere agertzen da ahoskabea —Gèze *ephañ* ‘faucher’, Inrxauspe *Apoc* 14 15 *ephait*—, eta ahoskabedun hauek guztiek adiera zehatza dute: ‘segaz jo, igitaiaz ebaki’ (ikus Belapeireren Hizt.). Hastapeneko banaketatik gertuxeago dago Larrasqueten hizkera, ahoskabedunen multzoan *ephaite* eta *ephaile* ‘faucheur actuel’ dituelako bakar-bakarrik (bestalde, Lrq *ebaki*, *ebak*, *ebakite* ‘faucher’).

Mitxelenaren aburuz (*FHV* 232 eta 13. oh.), *ek(h)arri* orokorraren aldaerak izan daitezke *egari* (Leizarraga, Z, Err.) eta *egarri* (Etxepare, Duvoisin). Belapeireren hizkeran ongi bereizten dira *egari* eta *ekharri* (ikus Belapeireren Hizt.), baina badira bi horien artean kidetasun semantikoak Ipar Euskal Herrian. Alde batetik, lehen aditz horren ‘pairatu’ adiera badu bigarrenak ere. Ikus *OEH*, *ekarri* I, 1, ‘soportar’ azpiatalla: “Porter, supporter, souffrir. *Biboztoiki ekharri behar dira miñak eta kalteak*” Harriet; Leizarragaren eta Silvain Pouvreauren erabiltze bana aipatzen dira, eta “qui avons porté” eta “portat & capit” dira horien parekoak.

Beste alde batetik, testuinguru berean azaltzen dira biak esaldi hauetan: *haur* [Jesüs] *beré sabeliala bartu eta egari behar cianac* (Bp II 95, Boss “le recevoir dans ses entrailles”), *dobatsu dituk bi egari auen sabela, eta hik edoski dituán ugatzak* (Leizarraga, “qui t’a porté”, *OEH*); *zure sabel sakratuan ekharri duzun Jesus bera* (Duhalde, *OEH*). Izan ere, Mitxelenaren hiztegiaren arabera, *ekharri* aditzak badu ‘llevar (puesto, encima, dentro de sí)’ adiera ere. Menturaz frantseseko *porter* aditzaren esanahi ezberdinek lotu dituzte euskarazko bi aditzak adibide horietan orotan, baina, dena dela, bien arteko hurbiltasun formal eta semantikoak lagunduta.

5. Ahostuna / ahoskabea txandakatzea dago zenbait mailegutan, hitz bera bi aldiz sartu delako, hau da, erromantzeetako ahostuntzea gertatu aurretik eta gertatu ondoren. Bp eta Gèze *p(h)akatiü*, baina Lrq *pága* ‘salaire’ (biarnesetiko mailegua, *pagá*); Belapeirek *-tate* atzizkia darabil: *birjinitate*, *fidelitate*, *karitate*, *kastitate*, *Trinitate*; gogora dezagun banaketa nagusia: eg. *-tate* / mend. *-dade* (*FHV* 233).

6. Izenoinaren amaieran, horzkari ahoskabea dute hainbat maileguk: Bp *JeSüs-Krist*, *Josafat*, *debot* (cf. fr. *devot*), *errejent* (cf. fr. *regent*, Azkuek aipatua), *laket* (cf. lat. *placet*). Belapeirek *David* erregearen izena bi modutan idatzi zuen: *David*, atzizkirik gabe, eta *Davitec*. Azken grafia horrek ebakera arrunta islatzen bide du, euskararen erregela fonologiko ezagun batek debekatzen baitu herskari ahostuna hondarrean agertzea.

Bp *berant* formaren azken buruko herskaria elkarketan eta eratorpenean aldatuko zen: *berand(u)-kor* > *beran(t)kor* (*FHV* 135 eta 367).³⁵⁹ Asko dira, izan ere, aditzondo horrekin osatutako hitz eratorri eta elkartuak: *berantetsi*, *beran(t)garri* (*berantkarri*), *beran(t)keria*, *berantarbi*, etab. *OEH*-k dio mendebaldeko literaturan *berandu* agertzen dela eta eguzkialdekoan, aldiz, *berant*; azken tradizio honetako testurik zaharrenetan *berandu-* ere bada (horren adibide, Axularren *beranduraino*), baina *berandu ez*.³⁶⁰

³⁵⁹ Gavelek *bart* / *barda* bikotearekin parekatu zuen *berandu* / *berant*, zalantzak izan arren (1920: 418).

³⁶⁰ Bestalde, Mitxelenaren arabera, “en los dialectos orientales, algunos radicales verbales acabados en *-t* pueden ocupar la posición final absoluta ante pausa” (*FHV* 235). Horren adibide, *ene Jincoua*, *etcitiala niganic burrun*, *eta çoure coleran*, *etcitiala çoure cerbutchariaganic guibelt* (Maister 278).

7. Hizkuntza emailan —latinean eta erromantzeetan— herskari ahoskabez has-
ten diren maileguak, hiru multzotan ezartzen ahal ditugu: a) ahoskabe horren orde-
z ahostuna daukatenak, mailegu zaharrak eta euskalkietan hedatuak; b) Ipar Euskal
Herrian, hau da, aspirazioari eutsi dion eremuan, ahoskabe hasperenduna daukate-
nak; c) ahoskabe soila atxiki dutenak.

a) Latineko ahoskabearen orde-
z ahostuna dute aspaldiko mailegu hauek (FHV 12.11 eta ond.): Bp *baranthailla* 'otsaila' (lat. *parentalia*), *Bazko* (elizako lat. *Pascha*,
lat. *Pascuum*, DEV), *bekhiilari* (lat. *peculiare*, naf.-arag. *peccullar*, DEV), *bortha* (prob.
porta, etab., DEV), *bortii* (lat. *portus*, DEV); *gaiza* (lat. *causa*), *gaztigü* (ikus DEV), *goro-
ziüma* 'garizuma' (latin arr. **quarresima*, DEV), *gomendatü* (cf. esp. *comendar*, eta abar)...
Azken adibide horri dagokionez, beheraxeago ikusiko dugu Belapeirek *komendatü* ere
badarabilela.

b) Ahoskabe hasperenduz hasitako mailegu ugari ditu Belapeirek. Idazle honek
beti *p* idazten duenez, hiztegien eta testuen laguntzarekin bereizi ditugu [p] eta [ph].
Z Bp *phakatü*, *pharadiüsü*, *pharkamentü*, *pharkatü*, *pharte*, *phausü*, *phensamentü*, *phena*,
Phentekoste, *pheredikü*, *phorestü*, *pheretxü*, *Phetiri*, *photere*, *phüntü*; *tbeiü* (lat. *taedium*), *tha-
patü*, *t(b)enpora*; *kbandera*, *kbandera(i)llü*, *khantatü* (Bp c-), *khantore*, *kbario*, *kbexü*,
khuntü (Bp c-), *kborua*, *kborpitz* (Bp c-), *khorte*, *khüña*, *khürütxe* (Bp c-). Belapeireren c-
letraz, ikus grafiak 4.1.2.

c) Ahoskabe soilaz hasitakoak dira, oro har, berrienak. Dena den, euskararen erre-
gela fonologikoen mendera etorri gabeko hitz gutxi erabiliak izango dira hauetako
batzuk. Aspiraziorik ezak kultismoa seinatzen du zenbaitetan: Z *kbi(r)istü*, baina
katolüko (FHV 217). Belapeireren idazlanetik hauek hartu ditugu, ezpainkaria bereiz-
teko hiztegiez eta testuez baliaturik:

pagano, *parropia*, *pasione*, *patriarka*, *patron*, *pazenzia*, *penitenzia*, *permisione*, *persona*,
popülü, *pot*, *pürgatorio*, *pürifikazione*; *tabernakle*, *teberna*, *Tenebroak*, *tenperanzia*, *tenta-
tü*, *teologia*, *tiran*, *tonsüra*, *tortxo*; *kabalezain* (*kabale* < err. *cabal*), *kaidera*, *kalbario*,
kalitza, *kanabera*, *kanpo*, *kapitülü*, *kaptibo*, *karaktero*, *karataiskeria*, *kardinal*, *kargü*,
karitate, *kastitate*, *katexima*, *katolika*, *kofesatü*, *kofesione*, *kolore*, *kolpiü*, *komenda* adi-
tzoina —cf. a) *gomendatü*—, *konderak*, *konfirmatü*, *konfrairia*, *konsekrazione*, *konsellü*,
konsolatü, *kontre*, *kontrizione*, *konzebitü*, *konzenzia*, *konzilio*, *korporal*, *kosia*.

15. Ezpainkariak

15.1. F

Belapeireren garaiko *f* frikaria egungoa bezalakoxea izango zen, ezpain-horzkari
ahoskabea. Garbi dago fonema hau maileguen bidez, batez ere erromantzei hartuta-
koen bidez, barneratu zela euskararen sistema fonologikoa. Gavelen iritziz (1920:
303 eta ond.), lat. *f* > eusk. *b*- aldakuntza izan zen mailegurik zaharrenetan. Mixxe-
lenak bilakaera hori onetsi du, bai eta Martineten hipotesia baztertu ere; latinetik
hitzek [ph-] zetelako teoria txartzat emateko arrazoiez, ikus FHV 265. Honako hauek
mailegu zaharrak dirateke: Bp *bortxa* (latin arr. **fortia*, DEV), *boronte* (lat. *frontem*), *besta*
(lat. *festa*, DEV), *borthitz* (lat. *fortis*), *berme* (err., naf.-arag. *ferme*; ikus DEV).³⁶¹

³⁶¹ Mixxelenak dioenez, Erdi Aroko adibideak ez daude Gavelen tesiaren aurka (FHV 265). Adibide
horien artean, *Fuero General de Navarra* testuko *berme* 'fiador, fianza' aipatzen du.

Behinolako maileguetan lat. *-f(f)-* > eusk. *b* dugu (FHV 266): Bp *ezaba* (< **effa-ciare*, metatesiaz); Err. *eburni* eta *iburni* zaharragoak dirateke Z Bp *ifernü* baino; Lrq *kobeSatü* ere bai, Bp *kofesatü* baino.

Belapeireren testuan *f-* duten hitz asko latin-hizkuntzetatik jasoak dira, DEV hiztegian egiaztatu dugunez: *falsü* (mailegu erromanikoa), *falta* (gazt. *falta* Lrq), *farisien* (fr. *pharisien* datorkigu burura); bestalde, *fida* (lat. **fidare* DEV; cf. biarn. *bida*), *fede* (lat. *fidem*). Hona hitz hasieran kontsonante taldea dutenak: *flakezia* (biarn. *flaqueße* Lrq; gazt. *flaqueza* Lh; prob. zah. *flaqueza* FEW), *fraide* ("su origen puede estar en el esp. *fraile* y en el occit. *fraire*, del que deriva la forma peninsular" DEV), *frütü* (zaila da honen kronologia, DEV).

15.2. M

Belapeirek *medeci* du (txistukari ahostunik gabe, bestalde) eta Gèzek forma hori berori bildu zuen, baina Foix eta Larrasquetek *bedezi* (Lrq -Z7), sudurkaritasun disimilazioa izan bide duena (FHV 268).³⁶² Asimilazioa izandako *mendekü* (lat. *uindicare*; *bendekatu* > *mendekatu*) eta *mibi* (< **bini*) ditu Belapeirek; bi horiez landara, Mitxelenak eguzkialdeko *Mendekoste* aipatu du (FHV 268), baina Belapeirek eta Gèzek *P(h)entekoste* dute, eta Larrasquetek, *Phintakoste*.³⁶³

16. Txistukari ahoskabeak

1. Aspaldi-aspaldiko maileguetan *z* da latineko *s*-ren ordaina: Bp *zeñü* 'kanpaia', *zeñhatü*, *zekürü* 'mendea', *zola*, *mezü*, etab. Belapeirek talde horretako *zeñhare* eta *zeñharatü* usatu zituen arruntean; behin bakarrik *señharatü*, eta orduan izenondo gisa; cf. Gèze eta Lrq *señalatü*, *señale* (Gèzek *zeñhare* ere badu). *L* > *r* aldaketak eta hasperenak erakusten digute bizkarkaridun aldaerak zaharragoak direla bi lexikografoek jasotako apikaridunak baino.

Mitxelenak azaldu legez (FHV 281, PT 208, 66. oh.), elizako hitzen multzoan mailegu batzuek eite zaharragoa dute beste batzuek baino. Bp *saintü*, *sainta*, *sagaratzen* eta *sagrazione* berriagoak dira *meza* eta *eliza* baino. Bp *p(h)aradüsü*, itxuraz, beranduago sartu zen euskaran BCP eskuizkribuko *baradiçu* (FHV 284) eta Etxeparereren *parabizu* baino.³⁶⁴

³⁶² Cf. Lespy biarn. *medeci*, *mèrge* 'médecin'. DEV hiztegiaren arabera, frantsesezko *médecin* hitzetik dator.

³⁶³ Kontuan izan, etsenplu horiez gain, *Pentecoste* (*OrthoCant* 6, Ress 13, 18) eta *Phentakoste* (*CarOlo* 17, Ress 9, 10). OEK-k dio *mendekoste* dela Ipar Euskal Herriko idazle ez zuberotar gehienek berezko forma; bazter euskalkiari dagokionez, "hay *pentekoste* en autores suletinos (con aspiración en *CatS* e *Inchauspe*, y junto a *pentakoste* en *UskLiB*)". Bestalde, Mitxelenak Z, etab. *mezpera* aipatu du (FHV 269); *Saint Julien* pastoralean aldaera hori agertzen da (OEK) eta Gèzek bildu du ('veille', *mezperac* 'vêpres'). Egia esan, Gèzek *bezpera(k)* ere badu —Belapeirek eta Larrasquetek bezala—; bi adierekin hau ere.

³⁶⁴ Frikarrietan, bizkarkaria eta apikaria nahasi dira inoizka Belapeireren testuan. Apikaria *z*-ren ordeztu ageri da hitz bukaerako hiru adibidetan: *dobagnés*, *gueros*, *pacencias* (ikus grafiak 4.3.1); baita herskari aurreko adibide bakan batzuetan —*urgasten*...— eta *aragistatü* tankerako forma sistematikoetan ere (ikus hemen 21.4). Inoiz bizkarkaria agertzen da *s* beharrean (ikus grafiak 4.3.2).

2. Txistukarien saileko asimilazioaren adibideak dira Bp *sinbetsi* (cf. *zin*, *zinegotzi*) eta *saSo* (Lrq *saSü*); cf. Z *sazom* (Gavel 1960a: 295). Gèzek eta Larrasquetek *intsentsatü* hiztegi-za zuten, asimilazioa izandakoa, baina Belapeirek *inbentsatce-* eta *inbentsu* darabiltza. Zuberotarrek (Bp) *solaz* esaten dute (< err. *solaz*), hondarreko bizkarkaria atxikita. Mitxelena- ren hiztegiak esan du aldaera hori baliatu dutela Etxeparek eta zubererazko idazle gehienek (Etxahunek eta Constantinek, *solas*); cf. GN BN L, etab. *sol(b)as*.

3. Ugaritasuna adierazten duen atzizki baten bi alderen artean (-zu eta -tsu), lehe- na jo zuen Mitxelenak zaharragotzat, toponimian nabari delako behiala -zu besterik ez zegoela. Antza denez, -ts amaieradun izenari -zu erantsitakoan sortu zen -tsu: *sats* + -zu > *satsu*. Gero, aldaera berri hau hedatuz joan zen, zaharraren kaltetan (FHV 542-543). *Batzu* 'bat + -zu' orokorrak bestalde (Bp *batziek* erg.), Belapeirek *khozü* izena (ikus FHV 543), *nekezü* eta *bilhazü* 'iletsu' ditu; antzinako forma duten hitz horien alboan, *dohatsü*, *gozatsü* eta *oboratsü* eleek aldaera berriaren aitzinamendua era- kusten digute; *n* eta *l* ondoan *iakinsu*, *abalsu* idatzi zuen Belapeirek (neutralizazioaz, ikus beheraxeago 16.6); gainera dezagun, azkenekoz, maiztasun txikiko beste aldae- ra bat, -sü, *ossagarrissu* (I 19) adibideak baitarama; cf. Gèze *osagarrissü*. Bi mende geroago, lexikografo horren hiztegiaren atzizkiaren itxura berria da garaile (*bilhotsü*), zaharraren bi agerraldi bakarrik atzeman ditugu eta.³⁶⁵

4. Kontsonantearen edo bokalaren ondoan, latinezko *kj*, *tj* taldeen ordaina *tx* iza- tea eguzkialdeko mintzairen ezaugarria da, batik bat erronkarieraren eta zubereraren bereizgarria, nahiz afrikatu hori beste hizkeretan ere tarteka-tarteka azaltzen den (FHV 287, PT 211-212). Hona Belapeireren adibide batzuk: *esparanxa* <-nch-> (lat. -antia, Z Err. -ántxa), *bortxa* (lat. fortia), *martxo*, *mehatxürrik*, *mehatxatzen*, *pheretxü*, *phe- retxazaletarik*, *zerbütxü*, *zerbütxatü*.³⁶⁶

5. Frikari / afrikatu aurkakotasunaren neutralizazioen artean,³⁶⁷ hitz hasierakoa dugu: Belapeiregan ez dago *ts* edo *tz*-rik ingurune horretan;³⁶⁸ frikari eta afrikatu sabaiaurrekoek, ikus gorago 12.2.4.

Hitz amaieran afrikatua ebakitzeko joerari dagokionez, Belapeirek eta zubereraz- ko beste idazleek gehiengan *amets* eta *botz* darabiltzate, ez frikaridun formak, Intxaus- peren *botz* / *boz* bitasuna gorabehera.³⁶⁹ Salbuespenen multzoan (instrumentaleko -(e)z, eta abar) zubererak frikaria du honako hauetan, lapurterak inoiz afrikatua izan arren: Z -(la)koz, -nez (*denez* 'den ala ez'), *berriz*.³⁷⁰ Belapeirek *baliz* adizkia baliatu

³⁶⁵ Gramatika atalean -tsü atzizkia aipatzen du Gèzek (1873: 255): *barrixu*, *lobixu*, *bilboxu*... Hona hiz- tegian bildu dugun adibide sorta bat: *abantallaxu*, *dobaxu*, *eurixu*, *lankeixu* 'occupé'; *préoccupé*, *pho- tereixu*, *zorrixu*... Bestelakoak dira *adarzu* 'nouveux' eta *urrintzutu* 'infecter' (ikus 16.6.4), *batzu* orokorrarekin eta *Khozü* izenarekin batera.

³⁶⁶ Oñederrak esan du erromantzezko bilakaeraren ondorioa izango dela palatala (ikus gorago 12.2.4.1). Latineko *c* + *e* taldearekin *mertxede* dugu Belapeiregan; cf. mend. *mesede*.

³⁶⁷ Herskarien aurreko neutralizazioaz ikus 21.4.

³⁶⁸ "En los [dialectos] orientales hay unas pocas variantes expresivas con *tz*-. sul. *tzintzárrri* campanilla, sal. *tzimur* arrugado, ronc. *Uztárroz tzuntzur* garganta" (FHV 288).

³⁶⁹ Bizkaitarren eta hainbat gipuzkoarren tuestuan kausitu da *ames* (OEH). Bigarrenaz den bezainbatean, "la forma más usual es *boz*, y se encuentra *botz* en todos los suletinos (en Inchauspe en alternancia con *boz*), y en muchos bajo-navarros y labortanos, alternando en muchos de ellos con *boz*" (OEH, s.v. *boz* 1).

³⁷⁰ OEH: "La forma *berriz* se encuentra en autores labortanos y bajo-navarros desde la segunda mitad del s. XIX".

zuen, *-a* galdu ondoren frikaria bere hartan gorde duen forma; cf. *lizate* (FHV 6.4). XX. mendean, aldiz, *balitz* da nagusi Ipar Euskal Herrian.³⁷¹

6. *L* eta *n* ondoko neutralizazioa eta *r* ondoko aurkakotasuna.

6.1. Alde eta aldi batzuetan afrikatua eta beste batzuetan, dirudienez, frikaria ezarri duen neutralizazio bat bada: “Detrás de *l*, *n* y en menor grado de *r* la oposición se neutraliza, aunque las realizaciones de los archifonemas son africadas en unas partes y fricativas en otras” (FHV 290). Ikus SHLV 293 ere. Gavelek aspaldi esan zuen (1920: 148 oh.) lapurteraz eta mendebaleko behe nafarreraz afrikatua agertzen zela hiru kontsonante horien alboan; zuberotarrek, berriz, *l* eta *n* ondoan bai, baina dardarkariarekin ez omen zuten afrikatua ezartzen.³⁷²

6.2. Belapeiregan, dardarkariaren ondoren frikari / afrikatu aurkakotasuna dago, batzuk eta besteak idatzi baititu, are sabaiaurrekoen sailean ere: *battarçun*, *iracourçale*³⁷³ (*-zale* atzizkia), *persona* edo *ourçapal*, alde batetik, eta *artçain*, *çortci*, *barourçten*, *hartcen* (*-tzen* atzizkia), *hortçaz*, *hartçaz* (*-tzaz* atzizkia), *bortçaz* edo *tortçho*, bestetik. Bistan denez, ez dago neutralizaziorik, atzizkien berezko forma —esaterako, bokal baten ondoren ageri dutena— eta *persona* bezalako maileguren jatorrizko tankera ez baitira aldatu. Ikus beherago (21.8) nola antzinako *rz* eta *rvz* taldeen emaitzak bereizirik gorde diren. Badirudi, gainera, dardarkari ondoko aurkakotasunak beti bat iraun duela gaur arte zuberotarren mintzairan. Ikus FHV 290, non XX. mendeko zuberera eta, besteak beste, Zalgizeren grafiak jorratzen diren; egungo adibideak oro Larrasqueten hiztegitik hartu ditu Mitxelenak. Bestalde, OEH-ri esker, badakigu, esate baterako, euskalki honetakoek *persona* (eta *persuna*, *presuna*) baliatu dituztela. Gainera, *bertsatu* sarrerako aipuei so egin eta jabetu gara zuberotarrek *bersatü* erabili dutela, frikaria afrikatu bihurtu gabe, hainbatetan erabili ere; Intxausperen *Imitacionia* izkribuko *-rts-* bakar bat da salbuespena, baina autore horren bi *-rs-* ere eskaini ditu Mitxelenaren hiztegiak, *Hil* testutik idokiak bjak.

6.3. Sohütako erretorearen idazkerari behatuz gero, pentsa dezakegu *l* eta *n* ondoren frikariaren aldeko neutralizazioa zegoela, ezen berez frikarietara doazkien grafiak paratu zituen beti, bi aditz izenetan izan ezik: *utçultceco* (I 100) eta *bontcia* (II 125), baina

³⁷¹ Ikus *Erizkizundi Irukoitzaren* ihardesteak: fonetika atalean, 14.A *balitz* / *baliz*. Zuberoran, Mauleko berriemaileak *baliz* dio, Belapeirek bezala; Barkoxe, Atharratze eta Gamere-Zihigako lekukoek, aldiz, *balitz*. Frikaridun forma eman dute, Mauleko lekukoaz gain, Arberatze (Amikuzen) eta Ainhoako hiztunek.

³⁷² Dardarkariaren ondoren, sabaiaurrekoen sailean, zubereraz *tx* zutela iradoki zuen Gavelek, *bortxe* adibidea erakutsirik. Alabaina, atal honetan ikusiko dugunez, zuberotarrek badute *rx* taldea.

³⁷³ Atzizki hau, inondik ere, aditzoinari lotzen zaionez (cf. Bp *ezagürtzale*), hau litzateke lehen azalbidea: *irakur* + *-zale* (Gèze, Lrq *irakur* aditzoina). Bigarrena: *irakurt* + *zale* (Bp *irakurt*); gero, loturak berez emandako afrikatua frikari bihurtuko zuen ahoskerak (edo Belapeireren idazkerak). Larrasquetenean, *oharçzale* ‘oroitzen dena’ eta *ausarçzale* tankerako transkripzioak daude. Lexikografo horrek bigarren azalbidea hautatu du: *ohart* + *zale* > *oharçzale* (s.v. *oharçzale*); baina guk lehena nahiago, ez baita normala *r* ondoan afrikatua frikari egitea. *L* eta *n* ondoan afrikatua dago —Lrq *a(r)hinrtzale* ‘qui soulève’, *bardintzale* ‘qui égalise’, *eskentzale*, *aibaltzale*, *gilbeltzale*... — eta hori loturak berez ekarriko zuen, ziurrenik, Larrasqueten hiztegian aditzoin horiek guztiak *-r* dute eta (*arbint*, *bardint*...). Baina beti ezin dugu erabat baztertu afrikatu hori neutralizazioak sortu zuelako hipotesia: Gèzek *bardin* eta *aibal* aditzoinak ditu (*arbint*, *eskent*, etab. ere bai). Horrenbestez, aztergai honetan *-zale* atzizkidunak kontuz erabili beharrekoak dira.

arhinceco, *eskencen*, *laguncen*, *galcen*, *hilcera*, etab. (cf. *borogatcen*, *barourtcerca*); *bonçaz*, *çoinçaz*, *-tزاز* atzizkiarekin (cf. *hayetçaz*, *betçaz*, *hortçaz*); *iakinsu* eta *ahalsu*, *-tsü* atzizkiarekin (cf. *dobaxu*, *goçaxien*, *oboraxiagoric*, baina behin *ossagarrissu*); *esparançha*, beste egonguneetan *tx* delarik latinezko *tj*, *kj* taldeen ordaina, gorago (16.4) esan denez (cf. *bortçha*, *cerbutçhu*, *peretçhu*); *açañça*, *minça*, *abelçain*, *borthalçaingoa*, etab. Grafiei buruzko artikuluan adibide multzo zabalagoa dago (4.6).

Belapeireren testuko banaketak, beraz, bat egingo luke Mitxelenak Zalgizeren atsotizetan aurkituarekin: *n* eta *l*-ren ondoren, frikarien aldeko neutralizazioa, eta dardarkariaren ondoren, aldiz, aurkakotasuna. Baina XX. mendean, Larrasquetek bere hiztegian jaso duen hizkeran bederik, afrikatuen aldekoa da neutralizazioa lehen bi ingurune horietan, eta *r* ondoan, esan bezala, ez dago halakorik:

En suletino hay también *fólsü* 'pulso', *gáltza* 'media', *hiltzèñü* 'toque de difuntos' (cf. *zèñü* 'campana'), pero las oposiciones (incluso *x* / *tx*) se mantienen detrás de *r*: *alharçüntsä* 'viuda', de *alhárgun* con el suf. *-(t)sa*, pero *ostalérsa* 'posadera' como *labu(r)a(r)isa* 'labradora', cf. también *aphürxe* (suf. *-xe*), *harxílo* (y *südüürxílo*, de *xílo* 'agujero'), *haurzääñ*, *perséçi* 'perseguir', etcétera (FHV 290).

Mitxelenak Larrasqueten hiztegitik *n* ondoko adibide bakarra hartu zuenez, etsenplu gehiago ekarriko ditugu handik, Barkoxe inguruko mintzairan gertakari hauek zertan diren jakite aldera. Hona sudurkari osteko neutralizazioaren agergarri batzuk: *haintsárrü* 'beharbada'; *ürrintzütü* 'devenir nauséabond' (*-zü*, *hurzü* 'urtsua'), *lehéntxe* (*-xe*, *aitzináxe*), *eibe(r)azaintsa* (*-sa*); *alagrántzia*, *anuntzatü*, *antzá(r)a*, *dantzä*, *frantzés*; *antsía*, *deskantsatü*, *intséntsü*, *ofentsatü*, *phentsaméntü*, baina *kunsellatü*. Gainera, *espa(r)ántxa* eta *segiürtántxa* daude, berezko afrikatua dutenak. Albokoaren ondorengo adibide gehixeago: *apháltxe* 'apal samar' (*-xe*), *hiltzále*, *gáltzale*³⁷⁴ 'galtzailea' (*-zale*), baina *abelzääñ*³⁷⁵ (*-zain*); maileguetan, *sáltsa*, *altxatü(r)a* 'legamia', baina *fálsü*. Horrenbestez, agian neutralizazioa ez da bete-betekoa ingurune horretan. Bukatzeko, hona dardarkariaren ondoren afrikatua duten bi: *adárisü*, *artzääñ*.

Gaur euskalkietan afrikaturako neutralizazioa txit zabaldua dagoela dirudien arren, Landucciren hiztegian *n*, *l* eta *r* osteko grafiek frikarien aldekoa iradokitzen dute (FHV 290, Zuazo 1989a: 18), Betolazaren *Doctrina*-n ere (1596) frikariaren grafia daukagu (SHLV 827) eta Leizarragak frikaria du *n* ondoan —beste bi kontsonanteekin, aitzitik, bitariko adibideak ditu Beraskoitzekoak.³⁷⁶

6.4. Zubereraz *n* eta *l* ondoko neutralizazio hauek zertan diren gutxi-asko argitzeko asmotan, testuetako idazkera deskribatuko dugu hurrengo paragrafoetan; XVII. eta XVIII. mendeetako lekukoen grafiak, zehazki, Maisterrenak izan ezik, haren idazlana luzeegia delako oraingoan osoki aztertzeke; XIX.eko idazmoldea ez horren zehatz: liburu batzuetako zati batzuk bakarrik, lagin gisa. Gèzeren hiztegian, aldiz, oso-osorik ikertu dugu euskara-frantsesa atala. Hasi aitzin esan dezagun ikerlan

³⁷⁴ Hau *gal* + *-zale* dateke, aditza *gal(dü)* baita zubereraz. Dena dela, euskalki horrek lehenago **galt(b)ü* izan zuen, ziurrenik; ikus 21.7.

³⁷⁵ Adibide hau *abere* sarreraren barruan dator, transkripziorik gabe, baina egiazki horrela ahoskatzen ote zen? Gure zalantza Larrasqueten jokabideak sortu du: adibidez, *hiltzenu* eta *hiltzale* daude sarre-*ra*-buruetan, nahiz eta horiek aldameneko transkripzioan *-ltz-* izan; *konsolatze* sarrera-buruak *-nts-* transkripzioa du, eta sarreraren barruan <ns> dute familia bereko hitz guztiek...

³⁷⁶ Ikus Schuchardt, *Intr.* 42 eta FHV 290 eta ond.

honetan noraezekoa dela, noski, atzizkiei eta maileguei zer gertatzen zaien azaltzea, horiek argiro erakusten baitute neutralizazioa nondik norakoa den. Estreina, aditz izenak emango ditugu eta, gero, beste atzizki batzuk dituzten eleak; ozena eta txis-tukaria morfema mugan elkartzen direneko adibideen ondoren, beste euskal hitz zahar batzuk (*entziin* eta horren tankerakoak); inoiz sandhiak edo bi hitzen mugako adibideak ere ekarriko ditugu; buruenik, maileguak.

- Leizarragaren hiztegiñoko adibideek, XVI.ean, autore horren idazkera nagusia-ren araberakoak dirudite. *N* ondoan frikaria dator beti: *kencia* eta *azcancia* 'haserretzea', aditz izenak; *arrançale*; *açança*; *ansia*. *L* ondoko etsenplu bakarrak afrikatua du (*guiltza*). Bestalde, aditz izenak afrikatua atxikitzen du horren aurrean dardarkaria dagoenean: *samurtzia* 'haserretzea', *ekortzia* 'eskobatzea', *içartzia* 'neurtzea'.

- XVII. mendearen lehen erdian, Belak frikaria idatzi zuen atsotitzetan: 18 *elçoac* 'eul(i) + atzizki txikigarria' (cf. Gèze, Lrq *eltxo*), 28 *halzez* (cf. *hultz*); 10 *cençua*, 14 *con-seillua*; eta dardarkariaren ondoren, 26 *Garcia*, 26 *bercia* (zubereraz oro har *beste*).

- Oihenarten hiztegi labur hartan, afrikatua du *hontzea* aditz izenak. Frikaria, aldiz, *betheginzarre* izenak. Dardarkariaren alboan, berezko kontsonanteari eutsi zaio, gehienbat: *ik(h)ertze*; *sorzaina*, Basabürüko hitza, 'la nature ou l'esprit qui preside à la naissance des enfans'; *t(h)eiartzün*. Alabaina, (*gauza*) *horzaz* adibideak *Z-tzaz* atzizkiaren afrikatua frikari bihurtua izango luke; egia esan, zubereraz ez-ohikoak dira hala *gauza* nola *horzaz*.³⁷⁷

- *Onsa bilceco bidia* inprimatzeko baimenean (8) Conget Zuberoko bikario jeneralak (1657) *honsa hilçeco bidia* izkiriatu zuen. Liburu amaieran, idazleari eskainitako olerkian (183) P. Darhetzek, halaber, *onsa bilcé bidiaz*, *onsa bilcia*, *onsa* eta *minçatu* (bi bider). Bonnecasek, azkenik, *phensamendiac* (184, zubereraz eskuarki -*mentü*). Frikaria, hortaz, adibide orotan.³⁷⁸

- *Pronus* liburuñoan, *n* eta *l* ondoan frikaria dago: *urbencé*, *ezconce*, *hilceco*; *guibelçaliac* (*gibel* + *-zale* ala *gibelt* + *-zale*?); *ençun*; *penitenciaren*, *conceuitu*, *Poncio* (*Pilatusen*); *pensamentuz*; *esparançha*; *falsu*. Dardarkariaren ondoren, aldiz, aurkakotasuna.³⁷⁹

- XVIII. mendearen hasieran, Jacques Maytie zalantzan dabil aditz izenak ematean: haren liburu osoan, grafia xehetasunak (*c*, *ç*, etab.) alde bat utzita, 17 *nz*, 10 *ntz*, 21 *lz* eta 25 *ltz* kontatu ditugu.³⁸⁰ Zenbatzean, *ezkonze* formaren adibide guztiak

³⁷⁷ Hona jatorrizko grafiak: *honzea*, *betheguinsarre*, *ikerze*, *Sorsaina*, *teiarzun*, *gausa borsas* (s.v. *elicazea*).

³⁷⁸ Tartasen testuan, berriaz, "anabasa handia ageri da *r*, *l* eta *n*-ren ondoan" (Altuna 1987: 8). Edizio-gile horrek jasotako adibideetan ikusten da forma bera frikariz nahiz afrikatuz agertzen dela: *minço* / *minçatu*, *ençunic* / *ençun*, *çubainçe* / *çubainçia*; *hartçaz* / *harçaz*, *bertçe* / *berçe*. Dardarkariaren ondoren, *-tze* du aditz izenak; albokoaren ondoren zalantza ageri da: *hilçia*, *helçeco*, baina *hiltçia*, *giltçen*. Adibide batzuek —*hilçia* bezalako aditz izenek— frikariaren aldeko neutralizazioa erakutsiko lukete, baina *akhabançia* eta *esparançia* maileguetan afrikatua dugu etorkizko frikariaren ordeaz.

³⁷⁹ Ikus Agirre 1998a: 11. Dardarkari osteko adibideak: *hontarçun*, *çahutarçuna*, baina *harcen*, *çuburtce*, *ebortci*, *çortci*, etab.; *hersatcen*; *bortçaçaliac*, *bortçaz*, baina *Archapezçupu*.

³⁸⁰ *eskençen* 3, *estkençeco* 80, *builencian* 103, *urbence-* 13, 17, 23, 33, *ezconce-* 6, 17, 18, 75, 77, 109, 109, 109, 109, 109. Baina *eskenicen* 7, 99, *burruntcen* 21, *çbuchençia* 56, *buillantcen* 64, *builantcen* 99, *urbentce-* 19, 23, 35, 42. Izen gisara erabilitako aditz izena izateak ez du ondoriozik, ez du erabakitzen frikaria ala afrikatua agertzea: *urben(t)ce*, esaterako, 'bukaera' da adibide guztietan. *bilce-* 9, 26, 31, 31, 42, 44, 44, 45, 45, 45, 45, 47, 50, 89, 93, 99, *hil çen* 48 (agian *t* falta da, inprimatze hutsagatik), *galce-* 49, 49, *estalce-* 68, 91. Baina *hiltce-* 7, 18, 19, 19, 19, 26, 32, 40, 42, 45, 45, 49, 57, 63, 81, 84, 107, 107, 107, *hiltzera* 18, *guibeltcen* 66, *galce-* 83, 88, *heltcen* 88, *estaltçen* 91.

hartu ditugu, batzuetan izena den arren; cf. mend. *ezkontza*.³⁸¹ Aipa dezagun, edozein modutan, Maytiek betiere *ezconce-* idatziz zuela. Haren testuan gainerako euskal hitz zaharrek frikaria dute ia beti:

jakinsu (56; cf. *-tsü*); *ençun* (32, 66, 71, 92...), *ençute-* (54, 63, 74), *anço* (33, 69, 84), *onciac* (62), *minçatcia* (68, 73, 74), *minçatu* (75); *onsa* (45, 85, 86...).

Baina *beltzbat* (95), hitz amaieran afrikatua duena eta, bestalde, *çoinçgaz* (100), ñ ondoko adibidea. Behin *jancialacoz* (26) eman zuen. Maileguetan frikaria dago:

concevitu (9), *penitencia* (32; 85 *pœnitentia-*), *pacenciareki* (32), *esparança* (33), *differençia* (42), *conçencia* (46), *perseveranciareki* (53), *dança* (67), *desobedienciaz* (59), *obediencian* (105), *importanciazco* (61), *sincero* (90), *attencionereki* (92), *intencione* (109), *circunstancieki* (91), etab. *Ppbensamentia* (35), *offensatceco* (49), *conservatu* (51), *conseillu* (65), *considerable* (81), *consecracionezco* (97), *consultatu* (109), etab. *Falsu* (73).

• *Orhoitce eta cantica* liburuxkan aditz izenek afrikatua dute noiz edo noiz: 12 *nz*, 4 *ntz*, 51 *lz* eta 6 *ltz* zenbatu ditugu.³⁸² Autoreak gainontzeko hitz zaharrei frikaria eman die, baina badira bi salbuespen, *-tzat* eta *-tzaz* atzizkiak dituztenak: *batentçat* (103) eta *çointçaz* (12); cf. *çoinçatz* (22), hutsegitea datekeena.

adinsu (5); *beranche* (74), *lebenche* (76); *onci* (68, 68, 68), *minça* (34, 50), *minççaliali-ri* (44), *minço* (54), *ençun* (67, 70, 70), *ençutian* (85), *baninz* (14), *beinçgate* (15), *ninçan* (20), *ninçala* (49), *beinçan* (55), [hi] *inçana* (41, 44, 45); *onsa* (3, 3, 4, 4, 8, 8, 19, 26, 37, 42, 45, 49, 53, 53, 56...).

Gainera, *egoncite* (61) edo *galciçadan* 'zaitzadan' (89) erako sandhiak daude. Maileguetan bi afrikazio aurkitu ditugu —*penitentciaren* (8) eta *lantças* (*ideki çauria*) (103)— frikaridun askoren artean:

principalac (4), *conçenciaren* (8, 18, 38), *penitencia-* (9, 9, 15, 51, 54, 102), *presencia* (14, 30, 36), *praesenciazco* (14), *errenonciatcen* (24), *alaguerancia* (28, 31, 33, 69), *perseveranciareki* (31), *substancia* (31), *pacencia* (32), *obediencia* (32), *attencionia* (34), *innocenciaren* (51), *concebi(tu)* (51, 79, 96), *princessa* (69), *Saint Francesen* (83), *prince* (99), *sentencia* (100), *esparança* (18, 18, 18, 19, 23, 25, 25, 25, 31, 33, 33, 72, 77, 78, 82, 98, 104), *esperança* (73, 87), *abancuz* (73).

offensatu (13, 14, 16, 19, 20, 22, 22, 22, 23, 23, 44, 48, 49), *pensamentu* (15, 71, 72), *pensatu* (13, 72, 101), *consecracionezco* (7), *consacra* (53), *conserva(tu)* (12, 55), *considera(tu)* (4, 78, 101, 102), *consideracioniaz* (61), *consolacione* (27, 33), *consola(tu)* (34, 80), *insolentia* (44), *recompensa* (73), *amens* (77); *confidencha* (31). *falsu-* (45, 56, 79, 88, 99); *alchatcenduçu* (103), cf. latin arrunt. **altiare*, esp. *alzar*, DEV.

³⁸¹ Mitxelenaeren ustez, mend. *-tza* / eg. *-tze* atzizkiak eta aditz izenetan ia orokorra den *-tze* atzizkiak jatorri bera izan lezakete (FHV 5.2). Bere tesiari egin zuzenketetan, zalantzak ditu lehen atzizki horren batasuna dela eta: "Es para mí dudoso si *-tza* / *-tze*, que en algún caso (cf. *bizitza* / *-tze* 'vida', *eriotza* / *beriotze*) son variantes de un mismo sufijo, occidental y oriental, respectivamente, lo son siempre. Tal vez haya que contar, en parte, con sufijos de origen distinto" (FHV 500).

³⁸² *urbence-* 6, 11, 25, 33, 34, 84, 88, *ezconce-* 9, 10, *ezkence-* 34, *eskengen* 37, *hurruncen* 93. Baina *kbentcen* 9, *urbentce-* 71, 76, 102.

bilce- 4, 10, 16, 37, 38, 48, 49, 53, 53, 71, 72, 73, 73, 74, 74, 75, 75, 81, 81, 81, 81, 82, 86, 86, 86, 86, 87, 87, 87, 87, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 88, 89, 89, 89, 89, 90, 90, 97, 98, 99, 101, *galce-* 23, 51, 52, 53, *helcen* 71. Baina *biltce-* 62, 71, 72, *galtcen* 70, 72, 73.

• *Jean de Paris* pastoralaren lehen 300 ahapaldietan, frikaria dator aditz izenetan: *ezcouncera; galcera, helcen, hilcia*.³⁸³ Grafia hori dute hauek ere:

bouncaz (126); *hebenche* (23); *beiningate* (4), *niñalaric* (250), *niñan* (279), *miñca* (4, 6, 14, 15, 21...), *minca(tcen)* (40, 50), *miñço (cirrela)* (40), *ençun* (225), *ençute-* (151, 242), *ençule* (147), *gorainci* (188); *ounsa* (30, 36, 41, 101, 120, 133...); *chillinchau* (78 *urkhatu*ric *chillinchau* *ęari*); *belcez* (277).

Sandhi bat aipatuko dugu, aditz nagusia eta laguntzailea lotuta agertzen direlako: *jincira* (216). Mailegutan ere frikaria dago; *espairantcha* (85) da lagin guztiko afrikatu bakarra; cf. *espairanča* (98, 99).

pouichança (73), *pouchanciaz* (7, 82), *poussanciaz* (94), *rejuissança* (86), *alliançaz* (190, 200), *abançatu* (290), *franciaco* (1, 5, 15...), *assistencia* (6), *erreberencia* (37), *inpertinencia* (42), *setencia* (80), *prudenciaz* (169), *fiancea* (201), *benjanca* (62), *presenciala* (186, 231), *chanceliera* (208, 211), etab.

consideratu (40, 77), *amens* (55), *insolentac* (58), *consortic* (69), *errecoupsacale* (83), *errecoupsatu* (85, 86), *of(f)ensatu* (139, 142), *Monseinur* (233), *conserbatu* (108), *consolal(tcia)* (138, 140), *consentitu* (181), *conseilla(tu)* (188, 250), *conseillu* (224, 231, 244, 246), *phensamentu* (175, 250, 259, 273), *phensa(tu)* (251, 256, 262).

• Martin Maisterren izkribua irakurtzean, kontuan izan behar da *ts* eta *x* darabil-tzala afrikatu apikaria adierazteko. Haren idazlanean aditz izenek afrikatua dute: *urr-bentce, chuchentceco, heltceco, galtcen*; behin, *galciac*.³⁸⁴ Atzizkiaren hatsarreko frikaria aldatu da *hebentche* (266) eta *hantche* (266) formetan. Gauza bertsua gertatu zaio *urrintçutcen* (xvii) aditzeko -*zii* atzizkiari (Gèze eta Lrq *ürrintzüüü* 'kirastu'). Hitz zahar hauetan afrikatua dago ia beti:

ençun (xxi), *entcute-* (xxii, 2, 4, 7, 9, 208, 306), *miñça* (9), *miñçatce-* (8, 8, 202), *miñço* (8); *ounxa* (xiii, xviii, xix, 2, 3, 5...), *erauntsier* (210); *belçouriric* eguiten (303); lehen osagaia, *beltz*), baina *belçouriric* eguin (291, 297).

Maisterrenean, mailegu batzuek afrikazioa izan dute: *centçu; alagrancia, contcentcia, pacentciareki, presentcian*, baina *probidenciaç, obediencian; acabantça, baina seguranta-reki; ofentsa ditçakianic*, baina *ofensatu* gehiagotan ageri da. *Amenx* 'gutxienez' eta *menx* 'eskasia' mailegutan (biarn. *au mēns* eta *mens*) aintzakotzat hartu beharrekoa da hitz amaierako neutralizazioa ere; cf. Bp *solamens*. Latinezko *tj* taldearen ordaina *tx* da, bokal ondoan bezala: *usantcha, esparantcha, confidantcha, altchatcen*. Hainbat maileguk, jakina, frikariari eutsi diote: orain arte emandakoez gain, hor dira *francesa, atencione-reki, intencioniac, phensamentu, consellu-, consolacionia; falsu*.³⁸⁵

³⁸³ *ezcounce-* 155, 156, 157, 165, 168, 195, 200, 218, 225, 227, 228, 238, 260; *galcera* 12, *helce-* 46, 57, 81, 89, 101, 105, 106, 115, 168, 172, 213, 229, 236, 249, *hilce-* 123, 136, 137.

³⁸⁴ Orrialde hauek azertu ditugu: i-xxii, 1-10, 100-110, 200-210, 300-310, 400-405. Gure irakurraldian beste orrialde batzuetan aurkitutako forma interesgarriak ere hemen dira, noski. Hona aditz izenen adibideak: *urrbentce* vii, *chuchentceco* viii, *açkentician* 105, *hurruntcen* 110, *albuntcen* 201, *bullantcen* 201, *berantcen* 202, *eskentcen* 400; *beltce-* xiii, 2, 310, *guibeltcen* xxi, 301, *galice-* 4, 105, 108, 108, 109, 205, 303, *utcultcen* 7, 306, *biltcera* 300. Behin bakarrik *c: galciac* 303.

³⁸⁵ Lehenik, afrikatudunak emango ditugu: *centçu* 5, 7, 7, 8, 201, *alagrancia* 4, 101, 102, 102, *contcentcia* 4, 5, 10, 102..., *pacentciareki* 210, *presentcian* 400, *acabantça* 405; *ofentsa ditçakianic* 330; *amenx* xxi, xxii, *menxaç* 305, *menx* 310; *soltantcharen* xix, *usantcha* xxi, *esparantcha* 3, 210, 304, *esparantcha* 203, *confidantcha* 6, 104, 106; *altchatcen* xiii, *altchaturaci* 'legamia' xvi.

• *Igentçtaco Pronoua* lekukoan, aditz izenek afrikatua dute gehienetan: *kbentcen* (4), *eskenteco* (10), *eçcountiareki* (10); *biltceco* (7), *utcultcen* (16); behin bakarrean frikaria: *utçulciagatic* (4). Afrikatua ageri da hauetan ere: *ençun* (6, 10, 14, 15, 18), *antiço* (5). Mailegu batzuek afrikatuaren aldeko neutralizazioa erakusten digute: *pacencia* (5), *borogantcen* genit. (16), *ofentsatceco* (2); *amenx* (10) eta *solamentiç* (8/9), kontsonante taldea hitz bukaeran dutenak. Berezko afrikatua daukate hauek: *esparantcha* (18) eta *arinmentcha*- 'kontsolamendua, aringarria' (10). Beste mailegu batzuek ez dute afrikaziorik izan:

penitencia (2, 12, 16, 18), *prince* (5, 13), *principalegatic* (4), *principalki* (5, 14), *concebitu* (8), *confidenciariac* (12), *Poncio (Pilatusen)* (8); *phensamentuç* (3), *consolacioniagatic* (14); *falsuric* (9).

• Resseguek frikariaren grafia eman zien beti aditz izenei: *eskenceco*, *huillancia*, *belceco*, *galcen*.³⁸⁶ Afrikatuaren aldeko neutralizazioa salatuko luke *arrantçaliaren* (8) adibi-deak; *laguntçaler* (8), aldiz, ez da horren gardena, lehen osagaia *lagünt-* izan litekeelako. Gainerakoan frikaria dago:

diratianençat (4), nahiz eta atzizkia *-tzat* izan; (*tresorierac edo*) *dubulçagnac* (24); *onci* (37, 37, 38), *ençun* (8, 18, 44, 45, 51), *ençute-* (18, 25, 47), *minçatu* (34, 37), *minçoua* (51); *onsa* (6, 12, 17, 20, 29, 30, 31, 31, 31, 32, 32, 35, 36, 38, 39, 41, 46), *ounsa* (6).

(*Onciaren*) *guilz bata* (37) adibidean, aintzat hartzekoak dira herskari aurreko neutralizazioa eta kontsonante pilaketa. Maileguek frikaria dute, kasu guztietan:

Conceptione (1, 11, 13, 17, 18, 21), *franceseti* (1), *indulgencia* (3, 3, 3, 3, 4, 6, 6, 7, 7, 8, 9, 9, 10, 10, 15, 15, 17, 25), *penitencia* (3, 4, 4, 7), *conenciaren* (20), *negligencia* (32), *principal* (6, 9, 10), *prince* (7), *Annunciatione* (13, 18), *dançaric* (31), *borogança* (33, 47), *esparança* (51, 51); *consolagarry* (4), *consolaçaliareky* (49), *conseiller* 'kontseilaria' (9, 12, 26, 27, 27, 34), *conseillu* (9, 34, 38), *recompensu* (51); *confidançhan* (6); *alçbatceco* (18).

• Alexis Mercyren testuan, aditz izenen idazkera bitarikoa da: 2 *nz*, 3 *ntz*, 10 *lz* eta 3 *ltz* daude.³⁸⁷ Destinatioaren atzizkiak frikaria dauka beti *n* sudurkariaren aldamenean, eta morfema mugan marra paratu du autoreak: *fidelen-çat* (5), *duñienen-çat* (13), *dianaren-çat* (13), *Ama sacratiaren-çat* (15), eta abar (cf. *gouretçat* 14). Beste atzizki batek, haatik, bere afrikatuari eutsi dio: *çointçaz* (22, 33). Hitz zahar hauek frikaria dute: *minça* (38), *ençute-* (29, 30), *onsa* (17, 23, 25, 27...). Oker ez bagabiltza, maileguetan bakar batek du afrikatua: *offenxatu* (4), baina *offensatcez* (31); osterantzeko guztiek, frikaria:

Bigarrenik, frikaridunak: *probidenciaç* 204, *obediencian* 300, *segurançareki* 404; *ofensatu* 49, 178, *ofensaticia* 109; *francesa x*, *atencionereki* xiii, *intencioniac* 104; *phensa* xvii, *phensamentu* xvii, xviii, 103, 209, *consellier* xx, *consola (naçaçun)* 202, *consolazione* 101, 101, 104, 106, 107; *falsu* xiii.

³⁸⁶ *eskenceco* 10, *huillance-* 17, 30, 35, *laguncez* 19, *burruncce-* 20, 23, *chubence-* 22, 38, *urbence-* 49, 51; *biltceco* (sic) 6, *bilceco* 14, *belce-* 17, 19, 22, 28, *galcen* 38, *utçulcen* 41.

³⁸⁷ *Huillancez* 29, *eskenceco* 11, baina *eskentcera* 23, *laguntce-* 8, 30; *bilce-* 6, 14, 33, 34, 35, 39, *bilce-* 17, 39, *belcez* 34, *galcen* 40, baina *biltce* 3, 4, 4.

Conceptionnecouan (1, 15), *franceseti* (1), *indulgencia* (6, 6, 6, 7; 25 -ti-), *principaletaco* (6, 9), *prince* (7, 13), *penitencia* (8), *Annonciatione* (9), *preferenciaz* (13), *sincerouez* (15), *differenciari* (16), *pacenciaren* (23), *prudenciazco* (25), *dançari* dat. (25), *aperencia* 'itxura' (25), *attencione* (26), *conenciaren* (31), *absencian* (36, 38), *presençac* (40 *emay-iac eta presençac*), *presencez* (40 *amoynez eta presencez*), *prononçatcez* (41), etab. *consideracionetan* (4), *conseiller* abs. (10, 12), *conseillietan* (12), *consolatione* (14), *consolia* (23), *consentitu* (20), *consecracionezco* (21, 26), *mensa* (31), *mensen* (42), *mensian* (39), *pphensatuco* (32), *consultaturic* (39), *conservatceco* (41), etab.

Lat. -*antia* atzizkiaren ordaina -*añcha* da: *confidança* (3), *esperança* (4); bestalde, oparoa da -*aña*: *confidança* (15), *esperança* (14, 23, 28), *esperança* (14), *borogança* (20, 20), *poçbançaco* (14), *puissança* (3), *ordonnançaz* (11), *segurtançan* (23).

• Oloroeko bigarren katiximaren edizio bat ere miatu dugu, Villoutreix de Faye apezpikuaren manuz agertutakoa (c. 1790), hain zuzen; ez liburu osoa, baina bai lehen 80 orrialdeak.³⁸⁸ Aditz izenen sailean 8 *nz*, *ntz* bat, 19 *lz* eta 11 *ltz* daude.³⁸⁹ Atzizkiaren berezko kontsonantea aldatu eta frikaria dute hauek: *çoinçaz*, *bonçaz*; grafia bera dator hitz zahar hauetan ere beti: *minçatu*, *eñçun*, *año* eta *onciac*;³⁹⁰ idazleak *onxa* paratu zuen bi aldiz liburu hatsarreko manamenduan (v, vii), baina, gainerakotan, *onsa* betiere (v, 13, 19, 20, 20, 26, 47...). Maileguetan, *presentciatz* (12) da afrikatutun ale bakarra.

attencionereki (iii), *principal-* (iv, 35), *providenciac* (iv, vi), *francesa* (iv), *experienciac* (v), *avança* (vi), *ignorancias* (vii), *esparança* (viii, ix, 12), *esperança* (27, 30), *concevitu* (14, 16), *Poncio* (*Pilatuzen*) (14), *conenciaren* (20), *Anonciacionia* (24), *pænitenciac* (26), *patienciareki* (26), *dançac* (75).

Conseiller abs. (iii), *conseillu* (iii, 15), *consolacione* (ix), *consolagarriagoric* (v), *consideraturic* (vii), *offensatu* (12), *conservatu* (12, 21), *pphensamentuz* (15, jat. *ppliensamentuz*), etab. Azkenik, *falsu* (17).

• XIX. mendearen hasieran edo (c. 1800), *Charlemagne* pastorealean ez daude grafia gardenak bizkarkarientzat, bi kopiagileek *ç* digramaz gainera *ç* ere erabiltzen baitute afrikatua idazteko (*batheiaçen*, *salutaçen*). Ediziogileak nahaste hori agerian utzi du eta, bidenabar, bere iritzia eman: afrikatua ezinbestekoa da ikergai ditugun inguruneetan.

³⁸⁸ Bonaparteren alea darabilgu (Collins 1894: 1296. zenbakia). *CatOlo2* deitzen duguna lortu aurretik egin genuen edizio honetako grafien azterketa. Dena dela, *CatOlo2* edizioak eta geroagoko beste honek —A. Henault-en etxean inprimatuak— ia grafia berak dituzte; *Cathechima* / *Catechima* eta antzeko aldaketak badira; eta inprimatze huts gehiago ditu mende amaierako argitalpenak; oker asko daude, adibideetan ikusiko dugunez.

³⁸⁹ *eskencen* 18, 12 (*nç*), *ezconce-* 26, 17 (jat. *exconcez*), *urbence-* 25, 36, 46, 54; baina *urbencian* 47 (jat. *utbencian*). *hilce-* 14, 26, 29, 34, 43 (jat. *ilce*), 43 (jat. *helciaren*), 54, 60, 60, 60, 60, 61, 61, 62, 65, *galce-* 65, 65, *guibelcen* 74, *estalcia* 76. Baina *hiltce-* 13, 19, 20, 26 (*hiltzera*), 31, 44, 54, 60, 66, 71, *utçulticia* 30 (jat. *utçulticia*). Ikusten denez, inprimatze huts batzuk kontuan izan ditugu; alabaina, ez gara ausartu horien antzeko beste batzuk multzo batean sartzen: *hilecera* 33, *chubcentia* 33.

³⁹⁰ *çoinçaz* vii, *bonçaz* 37; *minçatu* v, vii, *minçatce-* 76, 76, *eñçun* 18, 44, 64, 74, 74, 79 (-c-), *eñçute-* vi, 60, 72, 73, 74, *año* 46, 77, *onciac* 71.

Sur toutes les formes gérondives des participes en *-tu*, par exemple on trouve tant ç que tç: *desira(t)çen*; de même à la jointure du préfixe *beit-* + auxiliaire en *z-*: *beitçira*, *beyçira*. Là où l'affriquée est phonétiquement nécessaire, elle est souvent omise: *miñçatu*, *innoçençiaz*, mais pas toujours: *biltçe* (Oihartzabal, *Xarlem* 120).

Oihartzabalek oinarritzat hartu eskuizkribuko —alegia, BBko— lehen 774 aha-paldiak ikertu ditugu. Bizkarkarien sailean, afrikatua garbi ageri duten formetan bakarrik jarri dugu arreta. Aditz izenetan, esaterako, *galtçia* (613) eta *biltçen* (616) daude. Maizenik *ounxa* agertzen da (8, 17, 22...), baina inoiz, *ounsa* (122). Maileguetan, afrikazioa erakusten dute hauek: *anxia* (50, 367), *falxu-* (190, 214, 672), *menx(a)* (396, 674), *amenx* (606). Sudurkariaren ondoan sabaiaurreko frikaria dago *-an(t)xa* atzizkiko hitzetan: *segurtianchas* (26), *confidancha* (55); *mesfidencha* (648).

• Etxahunek batik bat frikaria idatzi zuen ingurune hauetan.³⁹¹ Haritschelhar edizio-gileak dioenez, "lorsque l'affriquée suit la nasale *n* il se contente de *c* ou ç: *laguncia*, *ençun*" (1970: 52). Baina *prudencietças*, *fontsen* 'ondasunen' eta *anxia* maileguk afrikatuaren aldeko neutralizazioa salatzen dutenez, aditz izenetako *-nc-* eta *-lc-* grafietan, esaterako, ez da [s] irakurri behar. ³⁹² *Miindian malerusik* olerkia paperean ezarri zuen atharraztarrak ere frikaria du 1827ko eskuizkribu hartan, *galtceco* (6) bakar hura kenduta; cf. (*chantoren*) *honcen* (18).³⁹³

• *Ciberouco Guthuna*, 1852. Aditz izenek eta beste hitz zaharrek afrikatua dute: *galtcen* (3), *esqentcen* (6), eta abar; *entçuten* (7), *ounxa* (5), etab. Maileguetan begi-bistan dago neutralizazioaren artxifonema afrikatua:

penitentcia- (5), *aperentciac* (10), *sentencia* (12), *esparantçac* (13), *countcentcia* (25), *confidantça* (62), *counfidantcha-* (194), *lançaz* (18), *countcebcione* (193), *indulgentciac* (193), *probidentcian* (195), *alagrancia* (110), etab. *ofentsaturen* (7), *phentsamentu* (9), *falxu* (24), etab. Baina *consolioric* (14), *consolacionen* (107), etab.

• San Mateoren Ebanjelioan, Intxauspek afrikazioa erakusten du: *gaizki-saltzalén*³⁹⁴ (5 44), cf. *eskerniazalén* (5 44), *harzalia* (5 32); maileguetan, *Printziarentaco* (izenb.), *peniténzia* (3 2), *inxénxu* (2 11), *anxiáric* (6 25), *falxiéc* (6 5), baina *counsolá-tu* (2 18), *counselliaz* (5 22). Ohargarria da *zabilzánac* (2 20), adizki horretan morfema pluralgilea frikariz hasten delako. Intxauspek berak (452) eta Gèzek (223) *zebiltzán* eta *dabiltza* paratu zituzten euren paradigmatan, eta Maisterrek aurreko mendean *dabiltça* utzi zuen (ix, 68).

³⁹¹ Lau olerki aztertu ditugu: *Desertuco ibicic* (D), *Musde Legouve* (L), *Musde Clerisse* (C) eta *Etxahunen bizitziaren khantoria* (E). Lehen hiruak 1833koak dira, eta azkena, urte bat geroagokoa.

³⁹² Hona neutralizazioa ikusarazten dutenak: *prudencietças* D 18, *anxia* E 3, *fontsen* E 13; baina *fonssa* E 37, 42.

Frikariaren grafia dute garaitikoek. Aditz izenek: *honcen* D 3, *lagunce-* E 11, L 1, *esconceco* C 6; *galceco* D 5, *salcen* E 9, *bilceracoun* E 24. Beste hitz zaharrek: *banche* E 34; *badabiltça* D 1 eta *çabilçanac* D 19, albokoaren ondoren morfema pluralgilea dutenak; *miñçatu* D 17, *miñçaten* C 4, (*bey*)*niñçan* E 2, 5, *niñçalacos* E 2, *balinbanis* C 5, *ençun* E 7, L 4, 5, *onssa* C 8, *alçopin* D 3. Eta maileguk: *encia* D 8, *absenciari* D 5, *penitenciac* D 13, *pacenciatius* E 27, *pacencia* E 47, *avançu* E 20, *delonça eraci* E 28, *conservi* D 4, *amens* C 5, *phenssatcen* C 5, *falssu* E 27, 41.

³⁹³ Gainerakoan, frikaria idatzi zuen Martin d'Arthaxet edo d'Arthaillet (?) atharraztarrak (Haritschelhar 1970: 84): *çabilcenac* 18; *miñçatu* 17, *alço pin* 4; *absenciari* 6, *encia* 9, *pacencia* 10, *fons* 1, *conservi* 2.

³⁹⁴ Adibide egokia izan daiteke, zubereraz (Gèze, Lrq) *sal(dü)* delako aditza; Bp *saldü*. Guztiarekin ere, euskalki horrek noizbait **salt(h)ü* izan zuen, segur aski; ikus 21.7.

• *Heren-ordrecu escu libria*, 1860. Aditz izenek normalean afrikatua dute, eta *ounxa*, *entçun* idatzi zuen autoreak, baina *dabilçanac*, Intxausperen antzera.³⁹⁵ Maileguak bi eratakoak dira:

induljentzia (32), *obedientiaren* (5), *ordenantzac* (6), *pacientiaren* (76), *esparançia* (80), *lançaz* (204); *anxiareki* (6), *pbenxatu* (8), *pbenxamentu* (204), *amenx* (9), *ofenxatuz* (201), *ofenxatcez* (203); *confidantçbarekin* (5). Baina *penitencia-* (3, 50), *denonçaturic* (5), *princiaren* (9), *dansac* (10), *concebitiaren* (50, 71), *councencia* (200), *inocenciazco* (205); *considerable* (7), *consideracione* (201), *consolaçalia* (76); *alçhatceco* (78).

• Gèzeren hiztegia ikuskatu eta hiru inguruneetako adibideak idoki ditugu. Damurik, haren idazmoldea beti-beti ez da guk nahi bezain fonologikoa; izan ere, hitz elkartu eta eratorrietan, osagaien berezko itxura ematen edo iradokitzen dute usu haren grafik: *aberaxtarçun*, *kharaxtarçun* 'mingostasuna', *hauxcor*, *bibotzberatu*, *erbatztatu* 'eskoba pasatu', *founxgabe*, *latzdura*, *irexte*, *jeixte*, *hitçzatu* 'eztabaidatu'... Horrela bada, hobe dugu lexikografoaren jokaera hau gogoan izan, bereziki atzizkiak aztertzean.

Dardarkariaren ondoan aurkakotasuna dago Gézek jasotako zubereran: *bountarçun*, *ibourçiri* 'tximista; ostotsa', *urzo*, *bersi*, *bersatu*, *urçhañ* 'usina, doministikua', *persegi*, *persona*, baina *zortzi*, *hartz*, *hortz*, *martçho*, *tortçha*, *bortçha*. Hori dela eta, elkarketan eta eratorpenean berezko frikaria aldatu gabe agertzen da morfema mugan, eta beste hainbeste gertatzen zaio berezko afrikatuari:

cocinersa, *aithorzale* (*aithor* + *zale* dateke), *adarzu* 'nouveux' (-zu atzizkia); *barçilo* 'caverne', *haurzurç* (cf. *zurç* 'orphelin; isolé, abandonné'), *egarçzola* 'fondement' (cf. *zola* 'sol, base'), *lursagar*. *Gurtze*, *hartze*; *sortzapen*.

Sudurkariaren ondoan, afrikatua dute loturaren eremuan aditz izenek (*gicentze*, *bountze*), *jakinxu* izenondoak eta *arçbantze* 'prunier' izenak (cf. *sagartze*). *Urrintzutu* 'infecter', *albarçunxa* eta *arrantzale* formek neutralizazioa ikusarazten digute; ilunagoak dira *lurlantzale* eta *laguntzale*; Gèzeren liburuko gramatika zatian, *laguntzale* dator atzizkien azalpenean (255), baina hori agian ez da grafia fonologikoa (cf. orrialde bereko *hauxcor* edo *sinbex-gaitz*); azkenik, *oibanzañ* izenean berezko frikariari eutsi zaio. Gainerako hitz zaharrek afrikatua dute, eskuarki:

ountzi, *gatzountzi*, *oliountzi*, *sucrountzi*, *ountziegile*, etab., baina *lastounzi* 'paillasse'; *ahuntz*, *antzo*, *entzun*, *erantzun*, *ountza* 'once', *huntz* 'hibou', *ozantza* (baina *ozanza*, s.v. *tonnerre*), *mintza*, *mintzaje*; *ounxa*, *eraunxi*, *jaunxi* 'revêtir'; *lantçhourda* 'bruine'. Baina *arranzu(n)* 'pêche', *ganchigor* (< *gantz-(t)xigor*).

Mailegu banaka batzuek forma bat dute euskara-frantsesa zatian eta beste bat frantsesa-euskara atalean: *counsellu*, *counsellatu* / *countsellu* (s.v. *conseil*), *countsella* (s.v. *conseiller*); *centzatu*, *centzudun*, *centzordatu* 'nahasi, asaldatu' / *cenzu* (hiztegiaren bi zatietan), *centzatu* (s.v. *sensé*). Hitz aski errotua dirudi *zentziü* maileguak, ezen Belaren atso-titz batean agertzen da eta Maisterrek jada afrikatua eman zion (forma etxekotuaren beste agerraldi bat: *CatS* 1860: 99). Bestenaz, Gèzeren hiztegian hainbat maileguk

³⁹⁵ Liburu horretako 3-10, 50-81 eta 200-205 orrialdeak aztertu ditugu. Aditz izenek afrikatua dute (behin *uçulceco* 7). Hitz zaharrak: *dabilçanac* 79; oro har *ounxa* eta *entçun* (behin *ençun* 202).

afrikatua dute, baina asko dira afrikaziorik gabekoak, lexikografoaren grafiaren araberaren behintzat:

penitentzia, adiskidantza, dantzari, dantzatu; amenx, anxia, countsoumitu, inxenxu, menx, penxatu, penxamentu, prenxa; orbitmentcha. Baina aboundancia, medisencia, obediencia, preferencia, confidanza (s.v. confiance), fidanza, usanza, abanzatu, anounzatu, concebitu, frances, prince; counsolatu, ensalada; borogaincha, confidancha, segurtancha.

Albokoaren ondoan, afrikatua dute aditz izenek (*galtze, gibeltze, hiltze*) eta *odolxu* izenondoak. *Biltzale* 'mendant' adibide interesgarria da, 'bil + -zale' osaera morfologikoa izan dezakeelako, aditza *bil(du)* denez; bestelakoa da *barazcalzale* ('convive'). Hondarrean afrikatua dago *beltz* eta *piperbeltz* 'poivre' hitzetan, baina hor ditugu *belzaran* eta *belzouri* 'froncement de sourcils, grimace'. Erdaratiokoen multzoan ere bada bitasun bat: *altchatu, arraltchatu / alchaturazi* 'levain'. Gainerakoan, afrikatuak eta frikariak daude hitz zaharretan eta maileguetan.

Hitz zaharrak: *arraultze, biltzarren* 'conseil, réunion', *giltz, giltzatu, giltzañ* 'marguillier' ('giltz + -zain'), *gultzurrun, eltcho*. Baina *salzapen* 'vente', *molzo* 'groupe nombreux', *molcho* 'petit groupe', *alcbou* 'troupeau'.

Maileguak: *coltza* 'colza', *galtza* 'bas, guêtre', *galtzacorda* 'jarretièrre', *folxu* 'pouls', *falxu*. Baina *salsa, salsatu*.

17. Txistukari ahostunak

17.1. S

1. Chaho, Bonaparte, Intxauspe eta Lafonek *s* ahostunaren gainean esandakoak bildu ditu Zuazok (1989b: 623). Funtsezkoak begitantzen zaizkigu Gavel 1960a: 294-295 eta Lafon 1958: 100-101. Larrasqueten hiztegia eta *Jesus-Kristen Ebanjelio Saintia Sen Matthiuren arauera* erazkoak dira; lehena, transkripzioak dakartzalako, eta bigarrena, Intxauspek letra etzana eman zielako *s* eta *z* ahostunei: "erresouma", "Nazaréthe".³⁹⁶ Bonaparteren iritziz (1869, "Alphabet"), frantsesezko *z* eta *j* kontsonanteen arteko ebakera du *s* ahostunak.³⁹⁷ Zinetako fonema da zubereraz, ez bakarrik aldaera fonikoa, eta arrunt zaharrak ez diruditen maileguetan dago batik bat.³⁹⁸

Segidako grafia hauek bat egiten dute Larrasqueten transkripzioekin: Bp *Jesus-Christ, Joseph, erresumaz*,³⁹⁹ *misericordia, presoubat, presoner, sasoac, arrosarioaz, musica, desertian, cosia, presentatciaz*. Beste adibide batzuk, lexikografo horren hiztegian ez daudenez, Intxausperen itzulpenean bilatu ditugu: Bp *Ierusalemeco, farisien, guisa*,

³⁹⁶ Intxausperen *Apokalipsa* inprimatzean ere *s* eta *z* bereziak eman zizkieten ahostunei. Hori dela eta, lekuko hori ere ikuskaru dugu.

³⁹⁷ Gavelek ebakera bera seinatu du (1960a: 294). Gèzek bere ortografia azaltzean (2-3 or.) zera dio: "Dans quelques mots que l'usage enseigne, il [s kontsonanteak] a un son doux qui se rapproche du j". Gèzek ez zituen *s* ahostunak idatzian desberdindu, ez zen -ss- / -s- bikoteaz baliatu.

³⁹⁸ Gavel 1960a: "Dans les mots d'origine romane, à moins que l'emprunt ne soit extrêmement ancien, lorsqu'une s provient d'une s sonore intervocalique romane, elle conserve en souletin la qualité sonore: *kaSerna*, du français *caserne*; *aiSa* (d'un équivalent gascon du français *aise*)" (294). FHV 280: "[/z/ eta /z/ fonema ahostunak] aparecen normalmente en préstamos de aspecto no muy arcaico".

³⁹⁹ Intxauspek ere *Apokalipsa-n Josefén* (7 8) eta *erresouma* (1 6) ditu.

Moysari; cf. *Mt Jerusalem*- (2 1, 5 35), *farisien*- (3 7, 5 20, 7 29), *bér guisán* (5 12), *guisa* (7 29), *Moísaren* (23 2).⁴⁰⁰ Honako hauek, azkenik, beste idazki zahar batzuetan azaldu zaizkigu:

Bp *acusatu* (*CatOlo* 90, 93, *Xarlem* 727, *CatS* 1860 eta 1876 13 *accusatu*), *circuncisioniaren* (*OthoiCant* 6 -s-; frantsesez ere *Boss circuncision*), *arrosa* (*OthoiCant* 68 -s-), *usatu* (*Ress* 7, *Mercy* 8, 32, 35 -s-), *esposatu* (*Xarlem* 200, 205, 210 *esposatu*), *heresiec* (*CatOlo* 63, *Ress* 7, *IganPr* 4, *Mercy* 7 -s-), *visitacioniaren* (*CatOlo* 56, *Mercy* 6, 7, 42 *visitatu*; *OthoiCant* 93, *Ress* 6, 7 *bisitatatu*).

Sohütako erretorearen *paradussia* / *paradusia* bikotea zalantza grafikoa da, ziur asko. Mailegu horrek *s* ahoskabea izango zuen, antzinako autoreek *ss* digrama eman baitzioten (*Pronus*, *CatOlo*, *OthoiCant*, *IganPr*, *Ress* eta *Mercy*).⁴⁰¹ Gure corpusean behin bakarrik idoro dugu -s-, Maytieren katiximan hain zuzen (*Ppbaradusia* 19), baina bestelako adibide askoren artean bakartuta agertzen da han.⁴⁰² Larrasquetek *pha(r)adüssü* transkripzioa dakar, eta Intxauspek ebakera hori berori aipatu zuen:

Asia, Esmirna, erresouma, ont des *s* doux dans la bouche du souletin. *Pharadusu* a un *s* plein (Bonaparteri igorritako eskutitza; Irigoien 1957: 208).

Belapeirek *Elisabet* idatzi zuen gehienez (cf. *Boss Sainte Elisabeth*), baina behin, *Elizabetec*. Bitara ebakitzen ote zen izen hori? Maytieren *Elizabetec* (*CatOlo* 54) ez da gardena, autore horrek *s* ahostuna irudikatzeke, ohiko *s* grafemaz bestalde, *z* maiztxo darabilenez gero, hala nola *deziratu* grafian. *Maiatza* (45, 45) eta *Heren-ordreco escu libria* (31 -th) lekukoetan *Elisabet* dago.

2. Bokalez hasitako elementua —atzikia, mugatzailea edo— eransten bazaio -s amaierako hitz bati, txistukari hori ahostundua gertatzen da (Lafon 1958: 101). Larrasquetek hiztegian dio *Jésüs* hitzaren hondarreko ahoskabea, esaterako, ahostundu egiten dela bokala edo kontsonante ahostuna ezartzearekin batera; cf. Bp *Jesusen*, *Jesusec*, *Jesusa*, *Pilatusen*, *Herodesen*, *espousac* ‘senarra’,⁴⁰³ eta abar; Intxauspe *Mt Jesusec* (7 28), *Poúnztzio-Pilátusen* (27 2), *Heródesec* (2 7). Kontsonante ahoskabearen aurrean, aldiz, ez dago aldaketarik: *Jesüis-Krixt* transkripzioa dakar Larrasquetek. Lexikografo horrek erakusten du ipar-ekialdeko zuberera horretan berebat jazotzen zaiola *des*-aurrizkiko frikariari; cf. Bp *desakitcen*, *desoboratcen*. Larrasqueten ustez, biarnesetik hartu zen aurrizki hori.⁴⁰⁴

⁴⁰⁰ Berriak diruditen mailegu asko darabiltza Maytieki eta, horregatik, -V₁V- (edo horren aldaera gisa, -VzV-) grafia duten adibide ugari ditu. Haien artean, Larrasqueten hiztegian ere badirenak —eta han *s* ahostuna dutenak— emango ditugu lehenik: *Joseph* 1, *Jesu-Christ* 2, 3, 16, 17, 18, *desir* 100, *deziratu* 37, *desiratce*- 56, 67, *erresuma* 8, *causa* 31, 59, *misericordiazco* 46, 56, *presontegui* 47, 48, *presoneren* 56, *present* 99, *rosarioa* 54, etab.

Hiztegi horretan agertzen direnez gain, bada besterik dotrina honetan: *resolutione* 3, 40 (-ci-), *hipocrisiaz* 36, *accusacaliac* 46, *accusacionia* 90, *visitatcia* 56, *disposatcen* 60, *occasionetarie* 60, *heresia* 63, *excusatu*, -tce 68, 90, *confusionia* 90, *resignatcen* 108, *compezatia* 38 (*CatOlo2* *compozatia* 42), *dioclezaren* portada, *guisaz* 25, 28, 33, *guizaz* 41, 42, 56, 86, 93, *guizataco* 49, 49, etab.

⁴⁰¹ *Pronus* 13, 17, 30. *CatOlo* (13 adibide). *OthoiCant* (8 adibide). *IganPr* 11, 17. *Ress* 3, 48. *Mercy* 31, 31.

⁴⁰² XIX. mendean, Belapeireren zalantza bera ageri du *Ciberouco Guthuna* lekukoak: *pharadussia* (4, 13) / *pharadusia* (9, 13).

⁴⁰³ Intxauspek *espousac* du (*Apoc* 22 17), baina beste hitz bat da: *espuSa* ‘emaztea’.

⁴⁰⁴ Cf. *CatOlo*: *Jesuzen* 26, 28, 30, *Pilatusen pian* 9, 30, *Judasen* 101, *Angelusaren* 54 (Lrq *anjéliuSak* ‘sonnerie de l’angelus’), *prepauciz* 40, *procezer* 70 (Lrq *prozés*); *desobedienciaz* 59, *desesperatcia* 63, *desoboratceco* 74.

Eta orobat gertatzen da Lrq *deüs* hitzean; cf. Bp *deüsec, deüsi, deüseré, deuseré; ezdeusetaric, ezdeusetic, ezdeüsen*.⁴⁰⁵ Belapeireren *etcela berriric deus eguiteco* (II 8) eta *etcien eré beré artian deüs berbeciric* (II 75) hitz kateetan ere ahostunduko zen txistukaria, ahozkoan bi elementuak behar adina elkartzuz gero. Larrañen, gertakari zabal batez jabetu zen Lafon:

lorsqu'un mot terminé par *z, s, x, tz, ts* ou *tx* est suivi d'un mot commençant par une occlusive sonore et étroitement rattaché au premier, la consonne finale du premier se change en une spirante sonore (1958: 101).

Haren adibideak: *hiZbat* 'hitz bat', *sayhēSbat* 'saihets bat', *háyjbat* 'haitx bat' ('chêne'), *aphēZbat*, *Manéjbat* 'Manex bat'. Herskari ahostunez edo *l, n* kontsonantez hasitako laguntzailearekin lotzen bada aditzoina, ahostuntze bera izaten omen da: *bāZ dezádan, ikhuS béza, háS nádin, phíZ liózi, ébaS gítzan*.

Gaskoitik mailegatutako *-us* atzizkiak mugatzailea hartutakoan, ohizko aldaketa dugu: *bi gizun handiús*, baina *gizun handiúSa* (Gavel 1960a: 294); Belapeirek ere *supersticiosac, gloriosac*.⁴⁰⁶ Idazle horren *eracastler* forman ere frikaria ahostunduta ebakiko zen, Larrañeko *ikhúSle, ebáSle* hitzetan bezala (Lafon 1958: 101).

3. Larrasqueten hiztegian *s* ahostuna duten hitz guztiak jaso ditugu. Bat edo beste itzuri ez bazaigu, hemen dira denak:

adeSara 'duela gutxi, arestian' (biarn. *adès; -ara* euskaraz erantsi bide zaio, Corominas in DEV), *aiSa* 'errazki' (ft., okz. zah. *aise*), *arroSario, auSartü* (*ausart* izenondotik eratorria; okz. *ausard*), *auSarki, deSenküSa* 'aitzakia' (biarn. *desencuse, Lrq*), *deSértü, deSertatü, deSír, deSiratü* (biarn. *desira, Lrq*), *enpeSatü* 'amidonner, empeser' (biarn. *empesa, Lrq*), *erreSúma* (deus gutxi dakigu mailegu honen etorkiaz, DEV), *erreSumát* 'marmelada', *fanteSía* (biarn. *fantesie, fantasie*), *berreSa* landarea 'réséda jaune' (ikus DEV, *hereza*), *berreSillü* 'son très fin mêlé de farine' (biarn. *resilhoü* 'zahi xehea'), *iSapéla* gaixotasuna 'érysipèle', *JéSüs, JüSéf, JüSefina, kaSabék* eta *kaSabét* 'veste courte d'homme (tombée en désuétude)' (biarn. *casabec, casabet* 'corsage de femme', Lrq), *kaSeta*⁴⁰⁷ (fr. *gazette, Lrq*), *káSi* 'ia', *káuSa, kauSatü, kobeSatü, kobeSío, kobeSione, kobeSór, koSĩ* eta *koSĩā* (biarn. *cousĩ* eta *cousie, Lrq*), *lóSa* 'arbela', *liúSérna* 'alpalpa' (biarn. *luserne, Lrq*), *miSeria, miSerikórdia, müSika, paraliSia* 'perlesia' (biarn. *paralísie, Lrq*), *paraliSiatü, preSentatü* (biarn. *présentá*), *preSident, preSü* 'kartzela', *saSü, ToloSa* 'Toulouse', *trebeSatü* 'zeharkatu' (biarn. *trebessá* [sic], Lrq), *trüekeSák* 'tenazak' (biarn. *truquéses, Lrq*).

4. Esku artean ditugun izkribuen lekukotasuna ez da beti bat, azken atal honetan ikusiko denez. Mailegu bat apikariarekin eman dute Belapeirek (*saso-*) eta Larrasquetek (*ssasü*), baina Gavelek bizkarkaria ezarri dio: *sazou* 'saison' (1960a: 295). Ahostun

⁴⁰⁵ Maytiek <z> eman zien usuenik *deus* eta *ezdeus* hitzei: *ez secula beharriac deuz ençun* 43, *deuzere* 33, 37, 43, 43, 71, 71, 73; *esdeuz içatia* 26, *esdeuzetaric* 2, 23, 25, *ezdeuzetaric* 13, 25 (ez *d-*); batzuetan <s>: *deusere* 36, 105, *ezdensbat* 105.

⁴⁰⁶ Cf. *CatOlo*: *balioussaz* 2, *gloriosua* 33, *dangerousenetic* 90; *baliouzarentaco* 105. Eta Intxauspe *Apoc*: *balioussa* 21 11, *harri baliouss orotzaz ederturik* 21 19.

⁴⁰⁷ "Mot disparu: on dit *jurnál*". Larrasqueten arabera, 1892 inguruan sartu zen hitza eskualdean, urte hartan hauteskunde kanpaina indartsua egin baitzuen "La Gazette" izeneko egunkari batek; 1914ko gerrarekin batera, erabiltzeari utzi zioten, *journal* izeneko egunkariak azkartu zirenean.

/ ahoskabe aukerari dagokionez, Maytiek eta Mercyk *casu* idatziagatik,⁴⁰⁸ Larrasquetek *kássü* du ('2. circonstance').

Izkribu zaharrek *cofessatu*, *cofessione* eta *cofessor* dituzte ororen gainetik (*ff* ere topatzen da, lantzean behin). Eta Resseguek *confessatu*, *confessione* eta *confessor* darabiltza, beste idazle batzuen testuetan ere inoiz edo behin azaldu zaizkigunak. Aldaerak aldaera, denek *-ss-* paratu zuten, behin ere huts egin gabe.⁴⁰⁹ Frantsesez ere *confession* idatzen du Bossuetek bere katiximan. Bizkitartean, Chahok bere hiztegian dio aditz horrek *s* ahostuna duela (s.v. *cofesa*); gainera, Intxauspek *cofesátzen* eman du (*Mt* 3 6), eta Larrasquetek *kobeSa*, *kobeSio*, *kobeSione* eta *kobeSo(r)* bildu.

Maytiek *buruçaguisa* (10), *buruçaguisec* (66) izkiriatu zuen, baina *bur(u)çaguisa* dute Belapeirek, Maisterrek (312) eta *Heren-ordreco escu libria*-k (71, 72). Gainera, atzizki hori irudikatzeke, ahoskabearen grafia baliatu zuten hala Belapeirek —*arartecossa*, *confraissec*, *profetessa*— nola Mercyk —*avocatussa* 21, 30, *confrayssa* 6, 7, 7—. ⁴¹⁰ Maytiek agian *-sa* atzizkiaren itxura grafikoa mantendu nahi du hala idatzita, Belapeireren *arrasortcia* edo frantsesezko *parasol* formatan legez.⁴¹¹

17.2. Z

1. Ahoskatzerakoan, frantsesezko *z* bezalakoa omen da zubererazko *z* (Intxauspe, *Verbe* xii eta Bonaparte 1869, "Alphabet"). *S* ahostunari buruz esandakoak errepikatzen ahal ditugu hemen, fonema hau haren pare-parekoa baita: maileguetan ageri da; ahostundua gerta daiteke hitz hondarreko *-z*, ondoko bokalaren nahiz kontsonante ahostunaren eraginez (Intxauspe in Irigoyen 1957: 208 eta Gavel 1960a: 295).

2. Adibide gutxi daude: Bp *Zacaria*, *Nazaret*, *plazer* (*ditçan eman*), *plazerac*; cf. *Mt Nazaréthe* (4 13) eta Maytie, Ress, Mercy *plazer* (Lrq *plaZé*). Azken hau biarnesetik etorriko zen, ahostun eta guzti.⁴¹² Testu zaharretako *placer* / *plazer* eta *arraçou* / *arrazou* txandakatzeak, idazkeraren barrutiko duda-mudak izango dira (ikus grafiak 4.4.3). Belapeirek *arraço-*, *arraçou* idatzi zuen, egia, baina ahostuna markatu dute bes-

⁴⁰⁸ Ikus *CatOlo* 66, 81, 93, Mercy 26, 32, 33, 37, 39, 42, etab. Baina *Med* 38 *cassuric* (*eguiten ez diana*).

⁴⁰⁹ Hona adibide batzuk (ikus Belapeirerenak gure hiztegian). *Cofessatu*: *Pronus* 7, 8, 15, 33. Bp. *CatOlo* 6, 88, 86 (*-ff-*), 89. *OthoiCant* *-ff-* 8, 19. *IganPr* 3, 10, 18. Mercy 6, 7, 20. *Cofessione*: Bp. *CatOlo* 36, 61, 90. *OthoiCant* 8, 20, 22. *IganPr* 2. Mercy 17. *Cofessor*: Bp. *CatOlo* 92, 92, 94. *OthoiCant* 45. Mercy 29. *Cofessatu*: *CatOlo* 72, 74. Ress 6, 7, 22, 30. *Cofessione*: Bp (behin). *CatOlo* 85, 91. *OthoiCant* 21. Ress 4, 15, 33. Mercy 4. *Cofessor*: Bp (behin). *CatOlo* 72. *OthoiCant* 69. Ress 17. Mercyk betiere *ff* du etsenplu horietan guztietan.

⁴¹⁰ Horiekin batera ezartzekoa bide da *princessa* (*OthoiCant* 69). Bestalde, Larrasquetek "*-SA* [*-sa*]" dakar; ahostuna izan daiteke, [ssábel], [sságar] eta antzeko transkripzioei erreparatzen badiegu. Baina ahoskabea ere bai, hurrengo sarrera kontuan hartzen badugu: [sáatss] 'saule cendré'. Hiztegi honetan sarrera buruek dute transkripzioa, eta hauetan ez dugu aurkitu bokalarteko adibiderik: *biürüzagisa*, esaterako, *biürüzagi* sarreraren barruan dator.

⁴¹¹ Maytiek bokal artean *s* eta *ss* ederki bereizten dituela esan behar da. Hutsa izango da *arrerossy* (27) bakar hura; cf. *arrerossy* 2, *arrerossi* 80. Esan bezala, beharbada Maytieren grafiek *-sa* atzizkiaren *s* atxiki nahi dute (cf. Bp *HAMASEI GARREN* ere), nahiz eta halako besterik ez dugun aurkitu haren idazlanean. Belapeireren grafia horri dagokionez, cf. *hamassey* (Ress 9, Mercy 9), *hamassei-garren* (Ress 9).

⁴¹² Cf. Lespy 1880: "S siffle comme en français [...]. Cette consonne, entre deux voyelles, s'articule comme z; dans le *For d'Aspe*, art. 3, on trouve *platera*, *plaira*, *plazer*, *plaisir*" (89). Gramatika ondoko hiztegian "*plásé*, *plaisir*" dago.

teok: Maytie *arrazoric*, *arrazonable*, Mercy *arrazou*; Lrq *arraZū*. Biarnesetiko mailegu honek hizkuntza emaileko z ahostuna atxiki du: biarn. *arrazou* (Gavel 1960a: 295).

Medeci dute Belapeirek, *Edipa* pastoralak (-y) eta *CatS* dotrinak,⁴¹³ baina Larrasquetek *bedeZī* bidu zuen, eta Lafonek *bedeZī*, Larrañen (1958: 100). Larrasqueten ustez, biarnesari hartua da (*medeci*), baina hitz horrek, guk dakigula, ez du izan ahostunik ez biarnesez ez frantsesez, azken mendeotan bederen.⁴¹⁴ Bestalde, Lafonek *ayZina* 'loisir' eta *arraZū* aditu zituen Larrañen. Larrasqueten hiztegian, berriz, adibide hauek dute ahostuna bokal artean:

aiZina 'astia; aukera, abagunea' (biarn. *aysine*, arag. *aizina*),⁴¹⁵ *arraZū* (biarn. *rasoñ*, Lrq), *arraZunatiū* (biarn. *rasouna*, Lrq), *bedeZī* (baina biarn. *medeci*, fr. *médecin*), *koZina* 'sukaldea' (biarn. *cousine*, Lrq), *koZiné* 'sukaldaria' (biarn. *cousiné*, Lrq), *koZinērsa* 'emakumezko sukaldaria', *plaZéni* 'atsegina' (biarn. *plasen*), *plaZé(r)* (biarn. *plasé*), *desplaZé(r)* (biarn. *desplase*, Lrq).

3. Hitz hastean ere ageri da txistukari ahostun hau: Bp *Zacaria*; lau autorek *zelo* idatzi zuten (fr. *zèle*);⁴¹⁶ Intxauspe *Mt* (*kanabéra*) *zartatia* (12 20), *Zabulóneco* (4 13). Lafonek *Zapárta* 'éclat; gifle' eta *Zúrra* 'corriger, rosser' maileguak entzun ditu (1958: 100). Larrasqueten hiztegian, hauek daude:

Zaparta 'éclat; soufflet retentissant appliqué à quelqu'un; coup de poing bien appuyé', *Zapartatiū* 'crever, éclater', *Zapartegin* 'crever (de rire)', *Zapartegingarri* 'de nature à faire crever de rire', *Zarta* 'coup bruyant appliqué sur quelqu'un ou quelque chose; bruit d'un coup; gifle',⁴¹⁷ *Zartatiū* 'faire explosion', *Zarterazi* 'faire exploser', *Zipírta-Zaparía* 'à coups bruyants répétés, à droite et à gauche'.⁴¹⁸

4. Bp *ezdeus*, *ezdeüsen*, *ezdeusetaric*, *ezdeusetic* formetan, ahostunduta ebakiko zuten lehen osagaiaren frikaria (Lrq *eZdeüs*), beste hauetan ez bezala: *eztu*, *ezta*, *eztitaké*. Gavelek dioenez (1960a: 295), *ez* partikularen amaierako frikaria ahoskabea da etenaldiaren aurrean, eta ahostundu egiten da *ez úntsa* bezalakoak tartean etenik egin gabe esatean. Lafonek ere jaso ditu honelakoak (1958: 101): *aphéZbat*, *hiZbat* 'hitz

⁴¹³ Ikus Bp II 118, *Edipa* lviii, 327, 933, *CatS* 1860 eta 1876 iv. Gainera, *Edipa* pastorean *medecy-gouan* dago (324). Azken bi testu horiek badute -z- grafia eta, hortaz, kontuan izatekoak dira. Pastorean *arrazou* ageri da (148, 872, 873); baina *placer* eta *plazer*, biak. XIX. mendeko katiximan *plazer* dator (2). Maisterren *medecia* (290) ez dugu aipatu, autore honek *placer* eta *arraçou* ditu eta.

⁴¹⁴ Biarnesez ez du ahostunik: PDFO *médecin* — "c se prononce comme en français, c'est-à-dire [s] devant e et i" (23)—, Lespy *medeci*. Frantsesez ere ez: *médecin*.

⁴¹⁵ OEH-k hauxe dio etimologiaren atalean: "De origen románico: cf. bearn. *aysine*, 'facilité, occasion favorable'; arag. '*aizina*, medios. *Ayzina*, ocasión' Tillander 261s. '*Ayzina*, oportunidad. *Aizina*, ocasión, comodidad' VMayor *Euskariana* IV 5". Gainera, ikus *DEV* hiztegian *aizina* eta *aisa*, biok jatorri bera izan bailezake, Corominasen ustez.

⁴¹⁶ *OrboiCant* 31 *eguin ditçan gaiça guciac* {...} *zeloreki, eta perseveranciareki*. Maister 321 *amouriçoço zelobateç*. Ress 22 *zelo edo su habororeki*. Mercy 28 *bere Ama bounari, marca berbeci çombaiten emaytia, berayen zelouaz*.

⁴¹⁷ Ahostuna erakusten du *CatS* testuak ere: *Cer erran nabi du Aphezcupiac confirmatu dianari emaiten dian zartac* {...}? (1860 eta 1876: 116); itaun horren erantzunean ere, *zarta*.

⁴¹⁸ Maileguak ore dira hitz hauek? Adibide horietako z ahostuna ez bada mailegatua, jatorri adierazgarria izango du. Egia da ez dugula bikoterik, ez dagoela kide neutrorik, baina hitz horiek oso egokiak dira erabilera adierazgarriako eta, gainera, maiztasun urriko fonema hau aproposa da forma adierazgarriak eratzeko (cf. *ll-*, *ñ-*).

bat', *háZ dezádan*, *phíZ líózü*. Intxauspek Printzeari esan zionez, "dans *bartazcoz ere*, le z se prononce doux à cause de la voyelle qui suit" (Irigoién 1957: 179). Belapeirek *solaçac* (II 39, 42) idatzi zuen, bokala erantsi eta gero inolako aldaketarik seinalatu gabe. *OthoiCant* testuaren izkiriartzaileak ere: *solacez* (78).⁴¹⁹

18. N

1. Bokal artean eroritako *n* izan dugu gorago hizpide, hala bokal sudurkariaren atalean nola aspirazioarenean, kontsonante horren ordez hasperena agertzen dela aipatzean. Batzuetan kontsonante sudurkaria berrezarri egin zen (FHV 15.4) eta, horregatik, Bp *erregiña* hitzak sabaiko sudurkaria du *i* bokalaren ondoan (cf. Lcc *erregia*).⁴²⁰ Gertakari berttua dugu Bp *khüña* adibidean, *ü* palatalaren ondoren; cf. Zar. *ua*, Lcc *guya*, G *kui(a)*, GN *kuba*, GN G B *kuma*.

2. Tankera zaharreko hainbat hitz elkartutan, lehen osagaiak *-n* osoro galdu zuen edo sudurkariaren lekuan dardarkari bakuna azaldu zen (FHV 15.8): Bp *egün* : *Egü-berri*, *egüerdi*; *jaun* : *jauregi*; *belbañez* instr. (Gèze, Lrq *belbañ*) : Bp, *CatOlo* (2; 8, 84), Gèze, Lrq *belbarikatü*, *belhariko*. Azken bi hauetan irristaria galdu egin da, aztarrenik utzi gabe: cf. *bel(h)aurikatu*,⁴²¹ antzina orokorra. Larrasqueten *belbainbü(r)ü* hitz elkartuak ('rotule') kontsonante sudurkaria atxiki du.

19. Albokoak⁴²²

1. Bokalarteko *l* > *r* aldaketa Erdi Aroko lehen agiriak baino lehenagokoa da. Honatx XVII. mendeko adibideak: Bp *aingürü* (< latin arr. **angulus*, Corominas in *DEV*), *boronbâte*, *maradikatü* (< lat. *maledicere*), *zekürü* 'mendea, gizaldia', *zeñhare*, *zeñharatü*, *Sorboeta* (cf. lat. *solum*). Bp *zola* salbuespena dugu; cf. mend. *zorü*. Çuberoa ize-nean ere aldakuntza hau gertatu bide da; cf. err. *Soule*, *Subola*, *Sola*.

Salbuespenak bitarikoak izan daitezke, bilakabideak indarra galdu ondoko maileguak edota erromantzeek bultzaturik albokoa gorde nahiz berrezarri duten maileguak (FHV 16.4). Ohiko etsenplua da Z Bp *zelü* (orok. *zeru*). Erdaratiko hitzetan ez ezik, alatibo singularrean ere bada *l* : *r* txandakatzea: Z Zar. *-ala(t)*, orok. *-(a)ra*.

⁴¹⁹ Bestalde, ez dugu uste *danzatcia* (Bp II 115) grafiak *z* ahostundua seinalatzeko duenik. Belapeirek *dança* idatzi zuen lautan.

⁴²⁰ Ikus gorago 12.1.1.1. Sudurkariaren aurrean *e* > *i* itxiera izan duten Z *ba(r)íña* eta *khatíña* ere aipatu ditu Mitxelenak (FHV 304).

⁴²¹ *CatOlo* B 2, *IganPr* 16, Maister 78 *belbauricatu*; oroit dardarkari bakunaren aurrean diptongoa ez dela aldatzen.

⁴²² Zuberoako hizkeraren batean, silaba amaierako *l*, oro har apikaria dena, berriki belaretu ote deneko susmoa du Mitxelenak (FHV 311): horren erakusgarri, *estaupé* 'estalpe' eta Lrq *olláutegi* (Gèze *ollal-tegi*). Bestalde, *l* inplosibo bokal bihurtua duten hitz gutxi batzuk aipatu ditu, erromantzeetatik —batez ere gaskoitik— mailegatuak liratekeenak. Horien artean Z *auber*; Belapeirek horixe darabil, eta erromantzeetatik (*aurér*) eta zaraitzuetatik (*auger*, *aguer*) *u* du hitzak; cf. orok. *alfer*. Forma orokor hau litzateke zaharrena, baina ez da erraza *auber* azaltzea. Gainera, Corominasen ustez, ele hori ez da erromantzeetik mailegatua. "A partir de *alf-* la vocalización de *l* implosiva será debida a influencia románica" dio OEH-k. Ikus *DEV*.

2. Mitxelenak agerian utzitako *l* : *r* (*d*) txandakatzeaz den bezainbatean (FHV 16.5), bi dardarkari motak hitz berean egotea galarazten duen disimilazioaren ondorioz *bulbar* eta *belbar* daude Belapeiregan.⁴²³

3. *Mut(b)iko* forman, *mutil*-en txikigarrian, alboko apikaria galdu da kontsonantez hasi atzizkiaren aurrean; forma hedatu horren ondoan, *mutbilko* aldaerak albokoa du, analogiari esker (FHV 323). Belapeirek *mitbil* 'zerbitzaria' eta *mitbilko* 'mutikoa' ditu;⁴²⁴ Gèzek, berriz, *mitbil*, baina *mutbiko* (Lrq *potiko*).

4. Azkenik, *l*- / zero txandakatzeari dagokionez, albokoa galdua lukeen *ürrin* (*hon*) du Belapeirek. Gogora dezagun GN G *lurrin*, eta abar / eg. *urrin* (FHV 142).

20. Dardarkariak

1. Ipar Euskal Herrian *grassement* frantsesa sartu da, baina, agi danean, zubereraz ez du beste bi euskalkietan adinako indarririk (FHV 328). Ekialdeko mintzaira horretan, bestalde, *r* / *rr* aurkaritza galdu eta dardarkari bakarra geratu zaie; izan ere, bokalarteko *-r-* zahar ia guztiak erori dira.⁴²⁵ Egungo dardarkariak dardaratze bat baino gehiago izan ditzake, eta antzinako *VrrV* eta *Vrrb* (*ürrbáts* > *ürbáts*) taldeetatik eta kontsonante aurreko artxifonematik dator.⁴²⁶

Gaurkoaren antzeko egoera baten berri eman zuen Gèzek: "*r* entre deux voyelles se prononce si peu que beaucoup de Souletins illettrés ignorent sa presence dans certains mots, bien que parlant parfaitement leur langue" (1873: 2). Mitxelena jabetu denez, lexikografo horrek berak ere *zohi* eta *zorhi* eman zituen ('mûr'); *curbullu* eta *cubullu* ere bai ('quenouille'); azken hitz honek ez du behar dardarkaririk: hiztegi-leak ultrazuzenketan egin du (FHV 330).⁴²⁷ Gainera, *agorila* dator hiztegiaren bi

⁴²³ Gavelek aspaldi azaldu zuenez (1920: 43), zubererazko *bulbar* hitzak dardarkari bakuna zuen *u* > *ü* gertatu zenean. Cf. Err. *búrar*; nahiz eta bizkaiera zaharrean *l* agertu, Arabako toponimiak *bu(r)ar* erakusten du (FHV 549). *Berar*-en antzinasunaz eta hedaduraz ikus FHV 228 eta 315.

⁴²⁴ Casenavek esan digu —zuzenean, ahoz— *mitbilko* egun ez dela erabiltzen.

⁴²⁵ Ipar-ekialdeko zubereran, desagertu dira: "la chute de l'*r* douce est un fait accompli, dans tous les mots" (Larrasquet 1934: 43). Larraintarren hizkeran, hiruzpalau salbuespen aurkitu ditu Lafonek: *búra* 'ura', *zúra*, *gára* 'fr. gare' eta zenbaitetan *óro* (1958: 88). Gavelek (1960a: 295-296) salbuespen berak eman dizkigu. Ipar-ekialdeko zuberera ez zen oso bestelakoa: Larrasquetek hiztegian seinalatu du *oro* hitza batzuetan *óro* eta sarritan *óro* ahoskatzen dutela (bestalde, *hur* eta *zur*, *zu*, baina mugatzailea erantsitakoan nola?). Mitxelenak (FHV 328) aipatu du ipar-ekialde horretan diptongoaren ondoren dardarkari bakuna *d* bihurtu dela: *atxéidiü* 'altzairua' (cf. Egiategi, Etch, Gèze *atxeiriü*), *apáidiü* 'ortodua' (cf. Leizarragaren hitz., Bp... *apairü*), *béida* 'feria, azoka' (cf. biari. *béyre*). Etxahunen bertsoetan bada *apaidü* eta *EvS* (1873) testuan ere bai. Ikus OEH.

⁴²⁶ "1° L'*r* douce est disparue, dans le S.N.-O. [...].

2° L'*r* forte est, en général, adoucie. Celle qui comporte, en haut-souletin, trois ou quatre battements, n'en a qu'un ou deux dans le S.N.-O.: par exemple, *xería*, < *xerría*, 'le goret' (fig. 66-2: un seul battement); *borát*, < *borrá*, 'vers là où vous êtes'; un seul battement.

3° Exceptionnellement, l'*r* forte est bien conservée: cela se constate surtout lorsqu'elle est entravée, c'est-à-dire devant une consonne occlusive: par exemple *ártho*, 'maïs'; *ardü*, 'vin'; *értzo*, 'fou'; *érdi*, 'moitié'; 'mettre bas'; *érbi*, 'lièvre', etc." (Larrasquet 1934: 43).

⁴²⁷ Horiezaz gain, Gèzek *oundoaje* du ('conséquence'); cf. Lh *ondoraje* (eta Gèze *oundoramen*, *oundorio*). OEH-koek testuetan —Intxauspe 1884, *ArmUsk* 1907 eta *Eskual* 1908— *oundoaje* aurkitu dute bakarrik. Gèzek *mintzaje* bildu zuen ('langage, langue'), baina Belapeirek eta *Xarlem* pastoralak *minzaraje* dute; bi lekuko horien ondorengo testuetan *mintzaje* aurkitu dute OEH-koek (*CatS*, *Ip Hil*, etab.).

zatieta, dardarkari anizkuna bakunduta duen forma. Garai bertsuari (1858) galera honen adibidea eman zuen Intxauspek gutun batean: "on dit indifféremment *erbo* et *eho* pour 'tuer', et plus souvent même *eho* que *erbo*" (Irigoiien 1957: 210).⁴²⁸

Orotara ere, bokalarteko dardarkari bakuna erabat erortzea aski gertaera berria dela iradokitzen dute Zuazok aipatutako hiru fenomenok (1989: 625). Lehenik, konsonante hori galdu ondoren sortu *ea*, *üa* eta *oa* hiatoek ez dute aldaketarik izan: Lrq *botüa* 'voiture', *demböa*, *sobea*, etab. Egia esan, galera oso aspaldikoa izanda ere, bokal batzuk ez ziren beharbada aldatuko: *-üa* (> *-ia*) bukaeradun hitzik ez zaigu bururatzten, baina hitz barruan *espiritual*, *actuala* eta *habituala* ditu Belapeirek; *-ea* ere agian horrelaxe geratuko zen (cf. Bp *Galileaco*, *Judeaco*); *-oa*, aitzitik, itxiko zen (cf. *khorua*, *-gua*). Bigarrenik, tinbre bereko bi bokal elkarren ondoan egokitzean, bere horretan jarraitu dute (*aági*), soildu gabe. Azkenekoz, eroritako *-r-* horren aurrean *u* ez da *ü* bihurtu (Gavel 1920: 185). Bestalde, Gavelek esan zuenez (1960a: 296), 1840 inguruan jaiotako santagraztarrek bokalarteko dardarkaria ahoskatzen zuten oraindik. *Charlemagne* pastoralaz hauxe dio Oihartzabalek:

Dans les copies la graphie ne rend pas compte de ce phénomène [l'amuïssement de r] et la vibrante est presque toujours marquée. Le trouble apparaît dans la confusion *r* et *rr*, ce dernier étant parfois rendu par un *r* simple, surtout chez Bassagaix: *lureтарык*, *huruntu* / *lurretariq*, *hurruntu* chez Saffores qui respecte mieux la distinction, quoique pas toujours: *erenda ady*, *eran...* (*Xarlem* 121. or.).⁴²⁹

Bokalarteko dardarkari bakuna galdu da Belapeireren *bere burian* (I 95) adibidean, berez genitibo singularra baita (*biiriaren*). Zubereraz gertakari arrunta da dardarkaria erori eta ondorean kontrakzioa izatea: *iaen* > *ian* (*Xarlem* 130 *legian*). Hurrengo urratsa, *-a-* galtzea: *Xarlem* 185 *santin* / *santiaren*. Guztiarekin ere, katixima honetan ez dugu kausitu beste halakorik, eta etsenplu bakar horren ondoan *biciaren* dator: *bere burian erhaitiaz*, *edo bere biciaren laburciaz*. Bp *errori* (I 109) eta *erroriren* (I 90), berriz, dardarkariaren arteko nahastearen erakusgarriak izan litezke, baina izkiriatzailearen edo tipografoaren hutsegiteak besterik ez direlakoan gaude.⁴³⁰ Antzinako lekukoe-tan sail honetako gertakariak ikertzean, usadio grafikoak kontuan edukitzekoak dira: Belapeirek, esaterako, *beharenic*, *çaharetan* idazkeraren bidez forma soilaren *-r* atxiki gogo du (ikus grafia 4.9).

2. Badirudi nor-nori-nork erako laguntzaile batzuek dardarkari bakunaren bilakabidea zertan zen erakusten digutela. Belapeireren katiximan, bai, betiere *-r-* dute hauek eta hauen sailekoek: *deričut* 'dizut', *derio* 'dio', *dericu* 'digu', *deriogu* 'diogu', *dericiegu* 'dizuegu', *deriegu* 'diegu', *extereyocie* 'ez diozue', *derikié* 'digute'. *Pronus* idazkian ere bai: *deričut*, *dericumian*, *deritçocié* 'dizkiozue'... Alabaina, Maytiak, *OthoiCant* testuaren izkiriatzaileak, Resseguek eta Mercyk bitarikoak utzi zituzten, dardarkaria duten formak eta ez dutenak.

⁴²⁸ Pastoraletan eta kantatzean, tradizioak bokalarteko *-r-* guztiak ahoskatzea eskatzen duenez, XX. mendeko zuberotarrek ez dute asmatzen eta *rr* ahoskatzen dute *r* beharko litzatekeenean (Gavel 1960a: 296). Nahasmen horren berri eman digute Lafonek (1958: 88-89) eta Nuñezek ere (1976: 170-171).

⁴²⁹ Hona dardarkaria galdutako bat: *bihamenian* (BB 182) 'biharamunean'; cf. Gèze *biharamen*.

⁴³⁰ *Hil erraci* (II 122) hutsegitea da, duda gabe, restuan *eraci* oso maiz azaltzen baita.

Maytie: *deyçut* (7, 92), *deyçu* (63, 70), *deyçu* 'dizu' (63, 70) / *der(e)ičut* (2, 11, 11), *dericun* (20), *deriogu* (51, 52). *OthoiCant*: *deičut* (11, 26, 90), *deicu* (9, 101), *deičugu* 'dizugu' (65) / *der(e)ičut* (12, 27), *derio* (75), *dereicu* (9, 57). Ressegue: *deïo* (20), *deitaçu* 'didazu' (47), *deïcie* 'dizute' (9) / *derolaric* 'dio' (34), *baitere* 'die' (37). Mercy: *deičut* (23), *deitadaçun* (4), *deïcie* (10) / *deričut* (22), *deregu* 'diegu' (8), *derogu* 'diogu' (16).

Iganteçtaco Pronoua testuan, berriz, ez dago dardarkaririk: *deičut*, *deicu*, *deicuçun* 'diguzu', eta abar. Badira lau salbuespen —*beiteričut* (18), *deriocieloric* (17, 18), *deritciot* 'dizkizuet' (18)—, baina lau horiek *Pronus* liburuñotik igaro ziren idazki honetara; izan ere, aurreko mendeko pronotik hartu zen "Hilen pronoua" (alegia, *IganPr* 17-18). Hala ere, XVIII. mendeko idazleak beste bi adizki aldatu eta bere idazkerara moldatu zituen: *deitcien* 'dizkizue' (17) eta *deičut* (18). Ikus Agirre 1998a: 6. Beraz, Maytiek bazituen jada 1706an dardarkaririk gabeko adizkiak, eta 1757aren inguruan, *IganPr* lekukoaren mintzamoldean behintzat, erabat erorita dago kontsonante hori.⁴³¹

3. Badira *r* / *rr* txandakatzeak (*FHV* 17.3). Belapeirek *eçari* erabili zuen ausarki, baina behin *eçarriric* (I 70). *OEH*-n dakusagunez, tradizioan *ezarri* da sustraituena eta horren alboan badira dardarkari bakuneko aldaera ahulago batzuk, hala nola erronkarierazko *izari*, *isari* eta *ixari*, eta *ezari*, Leizarragak behin baliatua eta gerora zubererazko idazleek usatua. Euskalki horren literaturan, *ezari* agertzen da Ressegue, Mercy eta Maytie autoreetan (azken honetan *ezarri* ere bai, inoiz); *ezarri*, berriz, *OthoiCant*, *IganPr* eta *CatOlo2* testuetan (azken honetan, behin *ezari*); *Pronus* liburuñoan dimorfismoa dago. Azkenik, iduri du Maisterrek dardarkari anizkuneko forma paratu duela gehienbat, haren idazlanean behin bakarrean atzeman baitugu beste aldaera.⁴³² Etorkiari doakionez, alde batetik, *jarri* aditzaren arazlea izan daiteke *ezarri*: *e-r(a)-arr-*,⁴³³ hortaz, dardarkari bakuna litzateke bigarrenkaria. Bestetik, Mitxelenak jorratu dituen adibide batzuetan *rr* da berria, kontsonante aurreko neutralizazioak ekarria; zubereraz *ezar* eta *ezarte-* usuek ere eragingo zuten, alde edo moldeaz.

Belapeirek *agueri*, *aguerian*, *agueriric*, eta abar darabiltza, baina betiere *aguerriz*, 'begiz ikusteko moduan' (I 35, 87, II 68). Mitxelenaren hiztegiak azken forma horren adibide gehiago eman ditu; besteak beste, Oihenartenak eta Maisterrenak. Resseguek ere badu (48). 'Ager- + -erri atzizkia' osatera du agian (*FHV* 62); cf. *enzuerri* 'patente al oído' (*OEH*).

4. Jakina denez, hitz amaieran *r* / *rr* aurkakotasuna neutralizatu egiten da segidan etena edo kontsonantez hasitako elementua badator, baina, bokala erantsiz gero, aurkakotasunak bere horretan dirau. Hala eta guztiz ere, hitz bukaerako bakuna ez da

⁴³¹ Ez dugu Maisterren testua osorik aztertu, baina, hatsarrean bederen, dardarkaririk gabeko adizkiak idoro ditugu: *beiteyeçu* 'diezu' (ix), *deyo* (xv), *beiteiču* 'dizu' (xviii), *deicu* (23, 65), *deyogu* (46)...

⁴³² *Ezari*: *Pronus* 12. *CatOlo* 12, 30, 31, 31, 35, 36, 49, 71. *Ress* 17, 24, 27, 28, 29, 39, etab. *Mercy* 9, 15, 19, 26, 42, etab. *Maister* xvi. *CatOlo2* 71.

Ezarri: *Pronus* 30. *CatOlo* 45; B 31, 31, 106 (ikus atarikoan 0.9). *OthoiCant* 12, 16, 22, 43, 54, 77, 87. *IganPr* 1, 17. *Maister* iv, xxii, 10, 13, 26, 40, 45, etab. *CatOlo2* v, vi, 33, 34, 34, 38, 39, 46, 52, 104.

⁴³³ Formaz gain, esanahia ere jatorri horren aldekoa izan daiteke: *jarri* 'norbait zerbaitetan hasi, egoera batean gertatu; eseri' da Belapeiregan, eta *ezari*, berriz, 'era batean, betekizun baterako zerbait edo norbait ipini'. Ikus *FHV* 295 eta 27. oh.

anizkunarekin zeharo nahasi, ohiko adibide sail ttipiak erakusten duen bezala: gal-detzailleak, Bp *cer* (*ceren, ceri...*), *nor* (*noreki, noren, nori...*), *ibor* (*ibori*);⁴³⁴ *haur* erakusleak, Lrq *hau* (*guibaurec, guibaure, guibauren, cibaureyc*); *hirour, laur*, Lrq *hín, lau* (*hirourez, hiroureguey*; Gèze *lauretan* 'lau aldiz');⁴³⁵ *barur* (*barourac, barouraren*); *bereber* (II 53 *bereberago*, 112 *bereberic*, 130 *bereberac*);⁴³⁶ *ber* (*bera, berian...*).

Multzo honetakoak dira XX. mendean dardarkariari eutsi dioten bi hitz ere: *bur* 'ura' eta *zur* (*hourez, hourian, çourez*); ipar-ekialdean, Lrq *bur* eta *zur* nahiz *zu*; Larrañen, *húra* eta *zúra* (Lafon 1958: 88). Aipa ditzagun zenbait mailegu ere: *cofessor* (*cofessoraz, cofessorac*), *erretor* (*erretorac, erretorec*), *segur* (*seguric*), *plazer* (*plazerac*).⁴³⁷ Larrasquetek *kobeSó, erretó, segür* (ikus hurrengo paragrafoa) eta *plaZé* bildu ditu.

Zernahi gisaz, ohikoa izan da mailegetan hondarreko dardarkaria azkartzea (Gavel 1920: 183, 2. oh.), Belapeirek indartze honen adibiderik ez badu ere. Halatan, *segurr-* dator hauetan: *CatOlo* 26, *Mercy* 23 (*segurra*), *Edipa* 630, *Med* 46, *Maia-tza* 27, *Her* 74, *Ip Hil* 76. *OEH*-k hauxe dio hitz horretaz: "con r múltiple se documenta en textos suletinos ya desde el s. XVIII, y su empleo se va extendiendo con el tiempo a los demás autores septentrionales". *Segür* eta *segürki* formen maiztasun handiak aldaketa bultzatuko zuen, noski.⁴³⁸ *OthoiCant* eta *Edipa* testuetan, *plazer- / placerr*.⁴³⁹ *rxandakatzea* dago, artikulua edo bokalez hasitako atzizkia eratxiki eta gero.⁴⁴⁰ Hitz horrek dardarkari bakuna du ardurenik zuberera zaharrean.⁴⁴¹

Badira adibide haboro. *Bisiturrec* (*Her* 9). *Bonneurra* (*Xarlem* 105), *bonurra* (*Med* 31, 46). *Directorr-* (*Mercy* 20, 21, 25, 26), *dire(c)turra* (*Her* 7, 23). *Doctorra* (*Sainta Catherina* 340, 356). *Imprimurrac* (*Mercy*, portada). *Malurr-* (*OthoiCant* 27, 62, 75, *Etch* 127, *Med* 29, 41, *CatS* 36); hitz honek gehienetan dardarkari bakuna du literaturan (*OEH*). *Superiurr-* (*Her* 6, 9, 18).

⁴³⁴ Ipar-ekialdeko hizkeretan, egun honela ahoskatzen dituzte: *zer, zéen, nur, nuá, ibue* 'inor ere' (Lrq, hiztegia).

⁴³⁵ Gauza jakina da *hirur* eta *laur* formen amaierako dardarkaria beste zenbakietara igaro dela ehunekoetan: *G seireun, zazpireun*, etab. Jauregizaharrek *çaçpi eburn* du (in *Mst Imitacionia* xiv). Ikus *FHV* 336.

⁴³⁶ Bp *bereberrec* (II 80) bakar hura hutsegitea ote? Hitzaren agerraldi gutxi daude tradizioan, eta horrelako besterik ez dugu inon ediren (ikus *OEH*).

⁴³⁷ *Bachelier* I 17 ('unibertsitateko lehen mailako titulua duena') hitzari dagokionez, ez dago Belapeiregan bokal aurreko erabiltzerik. *OEH*-n Hegoaldeko adibideak agertzen dira: 1872an Jose Ignazio Arana azkoitiarrak *batxillera* darabil, baina 1977an Pedro Berrondo oiartzuarrak, *batxillerra*; bigarren adieran ('batxilergoa') *-rr-* dute agerraldi guztiek: Kirikiño 1918, Juan San Martín 1960 eta K. Mitxelena.

⁴³⁸ *Edipa* pastoraletan, konparazio baterako, maiz ageri dira bi hitz horiek, Gidor Bilbaok prestatu duen *index*-ean ikusi dugunez: *segürki* 32 aldiz eta *segür* lau aldiz; horiekin batera *segürta(tü)*, bost aldiz. Gainera, bokalurreko adibide bakarra da *segurriq* hori (630). Hona, bestalde, aldaketa izan gabeko adibide batzuk: *seguric* (Bp II 93, 110), *segura* (*CatOlo* 23), *seguraren* (*OthoiCant* 69), *segurac* (Jauregizahar), *segurena* (Ress 17).

⁴³⁹ *OthoiCant* liburuan dardarkari anizkuna dago orrialde hauetan: 31, 49, 67, 68, 69...

⁴⁴⁰ XIX. mendea baino lehen, zubererazko eta amikuzerazko lekuko hauetan aurkitu dute *plazerr-* *OEH*-ko lexikografoek: *CatLan*, López eta Egiategi (azken honek *-r-* ere badu). XIX.ean, Etxahunek *-r-* eta *-rr-* ditu.

⁴⁴¹ *Plazera* eta horren tankerakoak daude ondoko hauetan: *CatOlo* 35, 42, 43. *Jean de Paris* 201, 215, 240, 294. Maister 52, 182 (bietan *-c-*). *IganPr* 7 (*-c-*). Ress 44. *Mercy* 15, 33.

5. *Religione* (I 120, 123) bokal protetikorik gabe eman zuen Sohütako erretoreak, baina *err-* ere badago zubereraz: *ereligionia* (*Xarlem* 246. or.), *erreligione* (Gèze), etab.⁴⁴² Belapeireren garaian jada mailegu etxekotua —hizkuntza hartzailearen fonologiari erabat egokitua— izango zen eta, beraz, *r-* hori grafia kultista dateke. Mitxelenaren hiztegiak dioskunez, “las formas con *r-* inicial (al menos gráfica), que dominan en los ss. XVI y XVII van haciéndose menos frecuentes desde mediados del XVIII”. Maytie, Ressegue eta Mercyk ere protesirik gabe idatzi zuten.⁴⁴³ Belapeireren idazlan guztian ez dago, aipatutako bi adibide horiez gain, dardarkariz hasitako beste formarik.⁴⁴⁴ Katixima honetan ardura *e* da bokal protetikoa, baina *ra-*, *ro-* hasierei autore honek *a* ezarri zien frankotan:

erramiac (I 142), *errabieria* (II 49); *Errumeco* (II 48); *errecevitu* (I 118), *erregentac* (I 23), *erregla* (I 23), *erregue* (I 22), *errekeitariec* (I 74), *errelikiac* (I 88), *erremedioac* (I 86), *erretorac* (I 60), etab.

arras (I 67), *arraço* (I 88), *arrancura* (I 23); *arrosarioa* (I 149), *arrosa* (I 61), *arropac* (II 125), *arroccac* (II 49), etab.

Belapeirek *arras* aukeratu du beti, *arras* / *erras* bikotean (‘gutziz’). Lehen forma Ipar Euskal Herri guztiko idazleek darabilte, eta bigarrena, zuberotarrek bakar-bakarririk. *Manual devotioinezcoa* edo *Gero* hartuz gero, Belapeirek *arras* irakurriko zuen (OEH). Hiztegi horretako datuei gureak erantsi eta aldaeren banaketa eskainiko dugu. *CatOlo*, *Xarlem* BB eta *CatS* lekukoek biak dauzkate.

Arras: Bp, *CatOlo* (46, 107), *OtboiCant* (52, -z 79), *Xarlem* BB (202), *CatS* (83).⁴⁴⁵ Davantek dio forma hau gaur egun ez dela usatzen (1983: 198).

Erras: *CatOlo* (85 *ërraz*), Maister, Ress (14), *Xarlem* BN (202, 309), BB (309), *CatS* (69, 115), Ip *Imit*; Gèze (Larrasquetek ere *erras*, *Sc*, baina ‘ras’ da adiera bakarra).

Ez dakigu mailegu horretan bokal protetikoa euskarak gehitu zuen (“FEW 10, 103 lo supone préstamo del ant. prov. *ras* < lat. *rasus*”), hitz hori bokal eta guzti hartu zen (“Larrasquet compara bearn. *arras*, al ras, lleno”) ala bestelako jatorria duen (“es el románico *a ras*, que se halla en esp. y fr., del participio del lat. *rado*, raer”). DEV hiztegiakoak dira aipu horiek.

BN Z *arr(a)-* aurrizkia aditz sortzaile emankorra da zubereraz: Bp *arrabartii*, *arra-partitii*, *arrapizitii*, *arrasortze*, *arregorri*, *arrekhbarri*, *arremman*, *arveritii*, *arverosi*, *arverran*, *arriützüli*. DEV-k eta Larrasquetek esan dute lat. *re-* dela iturburua, baina erroman-tzeen eragina ere izan da, naski.⁴⁴⁶

⁴⁴² Erreterian *religiyo* esaten da: *errelijio* > *erlijio* > *religiyo*; metatesia berria omen da (FHV 332, 11. oh.). Gèzek eta Larrasquetek *erlijione* dakarte, eta *Sainta Catherina* pastoralak, *erlejione* (221); dena dela, Belapeireren *religione-* grafia etimologikoa da, inondik ere, ez metatesiak ekarria.

⁴⁴³ *Religione-*: *CatOlo* 20, 38, 100. Ress 22. Mercy 16, 18.

⁴⁴⁴ Zubererazko izkribu zaharretan dardarkariz hasitako zer hitz agertzen diren jakiteko, ikus Agirre 2002 artikuluan 1.3.

⁴⁴⁵ Etxahunen bi poemaren bertsiotan ere, *arras* dago (350 eta 358).

⁴⁴⁶ Izan ere, latinaren *re-* aurrizkitik abiatuz gero, *erre-* litzateke emaitza, *re-* hasierari *e-* bokal protetikoa ezartzen baitzaio. Kasu honetan ere (ikus testuan hurrengo paragrafoa) protesia agian erroman-tzeari dagokiola bururatzen zaigu; cf. biarn. *arre-*, Lespy *arreceber*, *arreceolber*, *arrethier* (lat. *recipere*, *recolligere*, *retinere*).

Mitxelenak esan bezala (FHV 156), latin hizkuntzetatik jasoko zen protesia maillegu batzuetan. Izan ere, gaskoian eta aragoiera zaharrea *arr-* da latineko *r-* hasieraren ordaina (Rohlf 1977: 149). *Arroka* hitzean, esaterako, protesia mailegatuta dateke; cf. gask. *arroca*, biarn. *arroque* (DEV). *Arranküira* eleari, aitzitik, euskararen erantsiko zitzaion; cf. esp. eta biarn. *rancura*, *rencura* (DEV). *ArraZu* dela eta, Larrasquetek biarn. *rasou* seinatu du (Lespyk hiztegian dakarren forma), baina, Gavelen ustean, gaskoi zaharreko *arrazon* da etimoa (ikus DEV); etimologistak ez dira iritzi batekoak. Kontuan izatekoa da, bestalde, Lespyk aipatzen duen bitasuna:

presque tous les mots qui ont *ar* préfixe étaient employés et s'emploient encore sans lui, mais rarement: *arraditz*, *raditz*, *racine*, *arrasim*, *rasim*, *raisin*, *arrose*, *rose*, *rose* (Gram. béarn. 88).

6. Grafien azterlanean esan genuen Belapeirek beti *-rh-* idazten duela (*arhina* eta *aurhide*). Nolanahi ere, hasperenaren aurrean *r* / *rr* aurkakotasuna gordetzen zuten hiztunek, nola edo hala, bi taldeen egungo emaitzak desberdinak baitira: *h* (< *rh*) eta *rh* (< *rrh*). Bp *arhin*, *berhala*, *berbeci*, *borbau*, *erbaile*, *erbiaz*, *erboki*, *garbaituric*, *orbitcen*, *orbitçarretan*, *Sorboetaco*; cf. Lrq *áhin*, *bebezi*, *ebáile*, *éhi*, *Sobúta*. Bp *aurhide*, *larboti*, *urbentu*, *urbenburiez*, *urhez*; cf. Lrq *aurhide*, *ürbent*, *ürbe*. Gainera, *rh* aitzinean *u* dago (< **u*), baina *rrh* aitzinean, *ü*: *Z burhaso*, *burbau* eta *gurbi* 'gurina' hitzetan palatalizazioa eragotzi du dardarkariak, bakuna bailitzan (cf. *gure*); *ürbentü*, *ürbe* eta *ürrhats* formatan ez, noski (ikus FHV 223, 35. oh. eta 329).

Maisterrek *urrbestatu* (75, 334), *urrhentce* (vii) edo *urrhaxen* (380) bezalako grafiak paratu zituen zenbait alditan, *urbia* (42) eta horren tankerakoak osotoro baztertu gabe. Anitzetan ikusi dugu Ligiko erretoreak ebakera testuan jasotzeko arrangura berezia ukan zuela. Hona, bada, jokabide horren beste erakusgarri bat. XIX. mendean, *Heren-ordreco escu libria*-n, esaterako, *aurrhide* paratu zuen izkiriatzaileak behin eta berriz (3, 7, 8, 9...), apetak emanda edo; izan ere, gero *erhaustu* (77) edo, etengabe, *urbentce* (15, 16, 30...) idatzi zuen.⁴⁴⁷

21. Kontsonante taldeak

21.1. Herskaria + herskaria

Badakigu lehen herskaria erori eta bigarrena gordetzen dela, ahostuna denean ahoskabetuta, baina frankotan lehen herskaria idazten jarraitu zuten autoreek —eta ebakitzen ere bai agian— denbora luzean. Adizki laguntzaileei eta trinkoei *bait-* ezartzean, ohiko emaitza dugu Belapeiregan: *baikütie*, *baikira*, *baitago*, *baitaroagü*, *baiterie*. Sail honetako adibide egokiak direnez, hemen aipatuko ditugu *Sainta Catherina* pastoraleko *memenpat* (11) eta *edipat* (18), 'mement bat' eta 'edit bat'.

Erretor eta honetariko mailegutan aldaketa izan da (< lat. *rectorem*). Bp *actual*, *adventu*, *captivoen*, *devotki*, *doctor* eta *doctrina*, aitzitik, euskararen erregela fonologiko-
ei egokitu gabeko hitzak izan daitezke, hizkuntza hartzailean oraindik erabat barneratu gabekoak; batzuk, menturaz, grafia etimologiko soilak: *adventu*, esaterako, *adventu*

⁴⁴⁷ *Apokalipsa* irakurtzean konturatu gara Intxauspek ez zuela itzulpen horretan <rrh> idatzi; cf. *urbentzia* (22 13), *urbe* (21 21), *erhausts* (18 19), etab.

nagusiaren ondoan behin bakarrean ageri dena. *D* hori ohitura ortografiko zahar baten aztarna da, inondik ere: *u* letrak bi balio zituen garaian, kontsonantea zela adieraztea komeni zenean, aurretik *d* ezartzen zuten frantsesez hitz batzuetan (*aduis, aduenir*); letra mutu horrek irakurketa lana errazten zuen eta, funtzio diakritikoa izateaz gain, etimologia gogorarazten zuen.⁴⁴⁸

Belapeirek beti *devotki* eman arren, hainbat testuk dakarren *deboki* formak erakusten bide du idatzian ez ezik ahozkoan ere baliatu zutela ele hori.⁴⁴⁹ Are baliatuagoa izan da *do(k)tor(e)*. Idazle zaharrek *-kt-* talde edo multzoari eutsi zioten, baina XIX. mende hasieratik aitzina ia desagertu egingo da Ipar Euskal Herrian (OEH). Hitzak lehen herskaria galdua du dagoeneko 1622ko idazki batean (Azpeitia, *Contr* 5.2.9), eta Haranburu (1635), Kapanaga (1656) eta Pouvreauren lanetan (*Philotea*); Maisterrak *dotorak* du.

Doctrina dator jada Beriain (1626), Haranburu, Kapanaga eta Pouvreaugan (*Imitacionea*). Denbora igarotzearekin batera, *-kt-* duen aldaera bakanduz joango da (OEH). Literatur zubereraren tradizioan, *OthoiCant* liburuxkan *doctrina* (52) dago.

Belapeirek (*iondane Johane*) *Baptista* idatzi zuen liburuko lehen zatian, *Cofessatzen niz* otoiitzean (I 68, 69). Bigarrenean, aitzitik, beti-beti *Batista* ezarri zuen Bossueten *Saint Jean-Baptiste* itzultzean. Cf. *Baptista* (*Pronus* 9, 9, *CatOlo* 10, 10) / *Batista* (*OthoiCant* 6, *IganPr* 3, 3).

Hitz zaharren sailean, *batbedera* (*bat bederac*) eta *bat batetan* eman ditu Belapeirek. Euskal tradizio osoari so eginez gero, *baped(e)ra* lekuko gutxitan kausituko dugu: goi nafarrerazko testu batzuetan (1564an estreinako aldiz) eta Chouriogan (OEH). *Bapate(t)an*, berriz, 1930 arte ez da azaltzen (OEH); Larrasquetek /bapatetán/ dakar.

21.2. Herskaria + txistukaria

Lehen kontsonantea *t* denean, afrikatua sortu ohi da, jakina: Bp *batziek, artzain* (FHV 346), *ezagützale*; adizkiak *bait-* hartzean, *baitzen, baitzerion*. *Egipcienen* (II 103)

⁴⁴⁸ Ikus Catach 1993: 21-22. Jakina, *u* bokala eta *v* kontsonantea bereiztearekin batera, halako markatzaile mutuak desagertuz joango dira. Hona forma baten bilakaera, hiztegiatan barrena: Nicot 1606 *aduis*, Richelet 1680 *avis*, Akademia 1694 eta 1718 *aduis*, Akademia 1740 *avis* (Biedermann-Pasques 1992: 80). Itzul gaitzen gure adibidera: *Adventu leben igantetic* (I 112), lehen ataleko agerraldi bakarra. Bigarren ataleko bost erabiltzeetan, *Aventu* idatzi zuen Belapeirek, hitzak bi adiera zituela —'Eguberri aurreko lau asteak' (iturburua, Bossuet *Avent*) eta 'hamabigarren hilabetea'—. Belapeirek, noski, *u* eta *v* bereizten dituzenez, grafia etimologikoa besterik ez da idazkera berezi hori (cf. lat. *aduentus*). OEH-eko aipuetan, horrelako etsenplu bakarra jaso dute, oker ez bagaude: Leizarragaren *aduendua*. Zuberotarrek *abentü* darabilte (Egiategi, Ip *Hil, UskLiB, CatS*); gure corpusean ere horixe dago: *CatOlo* 77.

⁴⁴⁹ OEH, *debotki*: "Emplean *deboki* Mercy (6), Eguiateguy (177), *JesBib* (141), *Marll* (13) y Jauretche y, junto a *debotki*, *FPrBN, CatLan* y *CatLuz*". *Deboki* aldaeraren agerraldirik zaharrena *FPrBN* testuko da, baldin eta 1866ko edizioan datorrena jatorrizko edizioari, 1651koari, badagokio. Zubereraz *devoki* dute hauek: *CatOlo* 53, 76, *Mercy* 6, 41, *Maiatza* 67 (-b-). Baina forma orokorra ez da falta: *deuotqui* (*Pronus* 14, 15), *devotki* (*CatOlo* 5, 6, 54, 65, 66, 103, *Ress* 18), *debotki* (Maister ix, *IganPr* 9, *Ress* 6). Badira antzeko adibideak, hala nola *perfeiki*: *OthoiCant* 11, 26, baina *-tk-* 65. Eta *adreki*: *Sainta Catherina* 865, *Etch* 310; cf. *Gèze, Lrq adret* 'trebea'.

eta *conceptione/-pcione* maileguetan ez-ohiko taldea dago. *Psalmu*, ziurrenik, grafia etimologikoa besterik ez da.⁴⁵⁰

Zubererazko egileek hiru modutan eman dute *-kz-*. Batzuetan multzoa atxiki dute, grafia desberdinak baliatuta; beste batzuetan *-z-* ahoskera islatu, eta beste zenbaitetan *-tz-* ahoskera jaso. Beste ezer baino lehenago aipatuko dugu Belapeiregan ez dagoela afrikatu horren agerpenik. Bp *satisfacionia* formak frikaria du. Beste idatzi zaharretan, ordea, *satisfactione* dator.⁴⁵¹ *CatS* lekukoak *satisfacione* dakar (1860: 89, 90), baina *satisfaccione* ere bai inoiz (36).

Belapeirek *benediccione* idatzi zuen normalean —cf. *CatOlo*, *OthoiCant*, Ress eta Mercy *benediccione*—,⁴⁵² baina behin *benediccione*; cf. *Xarlem* 188 *beneditio*. *Beneditzi*o-*ne* ere badago tradizioan: Maister 322 (maizko idazkera *ct* du, *OEH*), *CibG* 6, *Her* 3, *Ip Apoc* 7 12 eta *Hil* 238; *Gèze* eta *Lrq*.

Azkenik, gure autoreak *leccioniaren* izkiriatu zuen, baina Maytiak gehienetan *lectione*, eta agerraldi banaka batzuetan *lectione*. Afrikatua ageri da izkribu hauetan ere: Intxauspe *Imit* III 3 4 (cf. Maister *lectione*) eta *CatS* viii.⁴⁵³

21.3. Herskaria + ozena

Herskaria galdu da Bp *bainiz*, *bainiaizü* eta *bailüke* adizkietan. Hitz mailegatueta kontsonante multzoa bitara desegin daiteke: herskaria erorita edo bokal anaptiktikoa tartekatuta. Nolanahi ere, bi bide horiek ez zaizkigu erabatekoak gertatu, eta ugari samarrak dira *pl*, *pr* eta horien gisakoak. Hitz hastean *pl* > *l* dago Bp *laket* (< lat. *placet*) eta *lanthatzeko* formatan; cf. *plazet*. *Fl-* taldea atxiki da *flakezia* elean.⁴⁵⁴ Honako hauetan, berriz, *gl*: *gloria*, *glorios*, *glorioso* eta *erregla*.

Bokala tartean jarri eta 'herskaria (edo *f*) + *r*' taldea desegitea biziro arrunta izan zen garai batean: Bp *perestü*, *apirillaren*, *peretxü*, *mesperetxü*, *mesperetxatzen*; *maia*sturugoa, *Petiri*, *letera*; *lühbürariek*; *libürü*, *sobera*; *alagera*, *alageranzia*; *soferitü*, *boronte*, *borogatü*, *borogüitan*.

Halaz ere, anitz hitzek dute multzo hori: Bp *prebenda*, *praube* (biarnesetik mailegatua), *preziatia*, *preSentazionia*, *predikari*, *predikatü*, *primiziak*, *primü*, *preSoner*, *prozesionia*, *profeta*, *promotora*, *pronoa*, *prüdenzia*; *atrizionia*, *patron*, *patriarka*; <christiac>, <christituriac>, *konsekratzen*, *kreatü*, *kridak*, *krisma*, *diakretarzüna*, *sakrifizio*, *ipokritak*, *sakramentalak*, *sakramentia*; *deebria*, *obra*; *grazia*; *frütü*.

⁴⁵⁰ Zuberera zaharrea normala da *psalmu*: *CatOlo* 12, *OthoiCant* 36, Mercy 34. XIX. mendean ere bai (*OEH*): *UskLiB*, Intxauspe *Hil* (-o), *Gèze*.

⁴⁵¹ *Pronus* 30, *CatOlo* 46, 93, 94, *OthoiCant* 8, 18, 33, *IganPr* 17, Mercy 37. XIX. mendean, Belapeireren dotrinak bezala, *satisfactione* du *Ciberouco Guthuna* liburuak (18).

⁴⁵² *Benediccione*: *CatOlo* 7, 92, *OthoiCant* 59, 59, Ress 11, 13, 13, 14, Mercy 15, 16, 16, 17, 21, 21, 29, 30, 41. *Benediccione*: *CatOlo* 84.

⁴⁵³ *CatOlo*: *lectione* 21, 26, 27, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 53, 54, 57..., *lectione* 49, 75, 85, 96, 98 eta B 27, 100, 109 (ikus atarikoan 0.9). Mercy *lectione* du (23). Afrikatua dute beste hitz hauek ere: *Gèze* *afetzi*o*ne* 'affection', *Lrq* *ma(r)aditzi*o*ne* 'paroles de malédiction' (ikus *Her* 76 eta *Apoc* 21 3 ere), *perfeicione* (*Maiatza* 37, *CatS* 1876: 19), *perfeicione* (*CatS* 1860: 19). Mitxelenak besrelako adibideak ere aipatu ditu 'herskaria + txisturkaria' atal honetan: *Lrq* *atsólbü*, *atsülüütöki*, *bate*tik, eta *edsamüna*, *edsénplü*, *bestetik* (biok *s* ahostuna dute); ikus *FHV* 346-347.

⁴⁵⁴ Bp *sübalama* hitz elkartuaren bigarren osagaia gaskoitik hartua izan daiteke: "Mejor que del lat. *flamma* (cf. *subalama*), sería del gasc. *balame*, *lame* 'llama', como nos indica Corominas" (*DEV*, *balama*).

Laburdura edo sinkopak halako taldea sortu du behin edo behin: Bp *zelietrat*, *orotraterre*. Inoizka Belapeirek hitz baten bi aldaera darabiltza; batetik, kontsonante multzoa duena eta, bestetik, bokal anaptiktikoa duena: *predikü* (maiz askotan) / *peredikiez* (behin); *sakratü* (hainbatetan) / *sagaratzen* (behin), *sagarazione* (bi aldiz). Dimorfismo horiez gain, etimologi talde bereko hitzen arteko diferentziak ere badira inoiz: Bp *curutche* / *crucificatu*.

Guztiarekin ere, literatur zubereran *pheredikatü* eta *pheredikü* gailendu dira erabat,⁴⁵⁵ eta Gèzek eta Larrasquetek ere forma horiek bildu zituzten. Gainera, *khiristi* dago testu askotan⁴⁵⁶ eta hiztegiatan (Lrq *-x-*, Gèze). Larrasquetek *loria* eta *lorius* ditu; Gèzek, aldiz, *gl-*, Belapeireren antzera.⁴⁵⁷ Azkenik, Sohütako erretoreak *konfrairia* du eta Mercy *konfraria* darabil behin eta berriz —Belapeireren forma hori (10) eta *konfreria* (24) ere baditu—, baina Ressegueren idazlanean *konfararia* da nagusi; edozelan ere, bokala tartekaturiko forma nekez ikusiko dugu literaturan: Mitxelenaren hiztegiak ez du halakorik inon aurkitu, ez Hegoaldean ez Iparraldean.

Bestalde, Belapeirek ez bezala, Gèzek *librü* (cf. Lrq *libürü*) eta *sofritü* anaptixirik gabe eman ditu. Azkenik, Bp *sagaratü* eta *sagarazione*, itxura guztien arabera, ez dira arruntak bazter euskalki honetan:⁴⁵⁸ lekuko batzuk ikuskatu —*Pronus*, *CatOlo*, *OthoiCant*, *IganPr*, *Ress* eta *Mercy*— eta *sakratü* aurkitu dugu, ez besterik; Gèzek ere aldaera hori hiztegiara zuen.

21.4. Txistukaria + herskaria

Analogiak erakarritako ebakerak eta grafia etimologikoak kenduta, 'frikaria + herskari ahoskabea' da gauzatze fonetikoa:⁴⁵⁹ *eztü*, *ezkütia* 'ez gütü + a', *nozpait*, *ezpadügü*. Bp *itxusgarriaz*, *likhisdiüraz*, *ezdeus* (Lrq *ezdëüs*, *z* ahostuna) formetan, aitzitik, frikaria ahostundu egingo zen.

⁴⁵⁵ *Pheredikatü*: *CatOlo* 33, *OthoiCant* 6 (p-). *Pheredikü*: *CatOlo* 66. *Pheredikagü*: *IganPr* 16, *Mercy* 14. *OEH*-k ere halakoak jaso ditu usuenik. Aditzari dagokionez, "en la mayoría de los textos suletinos (tbn. en alguna ocasión en Tartas) se encuentra la forma *p(b)eredikatü*; Belapeyre, sin embargo, usa *predikatü* (además de *peredikatze*". Dena dela, Belapeirek ez zuen *peredikatze* inoiz erabili. Inondik ere, Davanten edizioko hutsegitea jaso du Mitxelenaren hiztegiak, zeren edizio horrek *peredicatciaz* (II 74) eman zuen, liburu zaharreko *predicatciaz* aldatu. Honelako huts askotxo igaro ziren Davantenetik *OEH*-ren lehen liburukietara (ikus Agirre 1997: 287 eta Belapeireren *Hizt.*).

⁴⁵⁶ *Christi*: *Bonnecase* (*Onsa* 184). *Pronus* 1, 2, 12, 18. Bp. *OthoiCant* 44, 60, 63, 66, 89... *Khiristi*: *IganPr* 5, 8, 13, 13, 13, 14. *Ress* 7, 21. *Mercy* 7, 32, 38. Gainera, Resseguek *khiristigoazco* du (15, 17, 22). *CatOlo* dotrinaren lehen erdian, *christi* da nagusi (1, 1, 1, 2, 13, 18, 18, 20, 22, 27, 33, 38, 38, 39, 80, 98, 99, 109), baina 55. orrialderik aitzina, *chyristi* (55, 69, 69, 70, 70, 74, 74, 75, 79, 79, 82, 82, 84, 84, 84; *kyristi* 101). Maisterrek *khiristi* darabil, eta handik aurrera forma hori da gailen, nahiz eta *khristi* ere inoiz azaltzen den (ikus *OEH*).

⁴⁵⁷ Zubereraz *gloria* da forma orokorra, baina *loria* ere agertzen da inoiz: *Etch*, *Ip Hil* (28, baina 214 *gl-*) eta *Const* (*OEH*).

⁴⁵⁸ Egia esan, testuinguru jakin batean erabili ditu Belapeirek forma horiek: 'Elizak sagaratü', 'Elizaren sagarazioneia'. Gainera, euskararen tradizio guztian, aditz horren agerraldi gutxi aurkitu ditu *OEH*-k, eta lehen erabiltzea Belapeirerena da.

⁴⁵⁹ Mitxelenak erakusten duenez, *zt* > *z* dugu *güzi* zenbatzailean (*FHV* 349). Bestalde, txistukariaren ondoan *fp* bihurtzeko joera dago: Leizarraga *espor(t)za*, *esportzu* (*FHV* 264, 350). Beste aukera bat frikaria galtzea da: Lrq *satifa(tü)*, *satifatze*, *satifazale*; *Sainta Catherina*, *sattifatceco* 2; cf. Bp *satisfazione*.

Herskariaren aurrean, jakina, afrikatu / frikari aurkakotasuna neutralizatu egiten da: *likhisidür*az (cf. Gèze *likhits*), *hoztü*, *eizten* (*eitz* aditzoina), *erakasten*, *ebasten*, *Hauste* (cf. *hauts*), *gaizki* (cf. *gaitz*), eta abar.

Instrumental kasuak *-tatü* hartzean (*aragiz* + *-tatü*) bizkarkaria apikari bihurtzen da beti Belapeireren testuan, eta bilakabide bera dugu Gèzeren eta Larrasqueten hiztegiatan.⁴⁶⁰

Horren adibide, Bp *aragistatü*, *saristatü*, *elbestatü* (*elbestariék* ere bai), *xuflestatü*, eta abar. Cf. *odolstatü* (*IganPr* 13, *CibG* 30, *Apoc* 19 13), *elbestatü* (*Maister* 22, *Mercy* 38), *ürrbestatü* (*Maister* 75), *harricaldustaturic* (*Maiatza* 51), *bourbaustatze*ko (*Apoc* 13 6), *aragistatü* (*Ip Hil* 205, *OEH*), etab.

Fenomeno hau horzkariaren aitzinean gertatzen da, baina belarearen aitzinean ez: *aragizko*, *eskarlatazko*, *gorazki*. Mitxelenak irakatsi duenez (*FHV* 282), bizkaierazko neutralizazioaz landa, arras hedatuta dago hiru ingurune zehatzetan *s* eta *z* nahasteko joera; egongune horietako bat herskari aurrea da, non apikariak usu aski bizkarkariaren lekua hartzen duen. Goiko adibide sistematiko horiez gain, baditu Belapeirek beste era bateko adibide bakan batzuk —*urgasten*, *baiteriscu*, *deriskie*, *gastê*, *gaiski*, *so çauscola*—, baina haren liburuan aldatu gabekoak —*urgazten*, eta abar— dira gailen. Ikus grafiak 4.3.1 eta 4.3.2.

21.5. Txistukaria + txistukaria

Bi horiek txistukari afrikatua eratzen dute: *etzerien* ‘ez zerien’, *etziren*; *batçaliareki* ‘haz + -zale’. Belapeirek *discipulu* du, ez *dicipulu*.⁴⁶¹

21.6. Txistukaria + ozena

Lehen kontsonantearen galeraren adibideak dira Bp *enüzü* ‘ez nüzü’, *elizatia* (galdera) eta *eladin ager*.

21.7. Ozena + herskaria

Gertakari txoil ezaguna da zubereraz eta erronkarieraz latinaren herskari ahoskabeari dela maileguetan, *n* eta *l* ozenen ostean: Bp *albhare*, *boronhate*, *boronte* (< lat. *frontem*), *enthelegatü* (< lat. *intellegere*), *sainta*, *saintü*; *-méntü* atzizkia (< lat. *-mentum*): Bp *p{h}arkamentia*, *p{h}ensamentüz*, *honimentütan*, *salbamentia*, eta abar.

Belapeirek *sendotü* darabil (Gèze *sendo* ‘osasuntsu’, *sendotü* ‘sendatu’),⁴⁶² baina Larrasquetek bildu izenondoak herskari ahoskabeari eutsi dio: *séntho* ‘alerte et vigoureux à la

⁴⁶⁰ Gèze *elbestari*, *elborristatü* ‘garnir d’épines’, *saristatü*, *ürrbestatü* ‘dorer’; Lrq *elbestatü*, *sarista* (s.v. *sari*), *bariñastatü*.

⁴⁶¹ *OEH*, *dizipulu*: “*Dizipulu* es la forma más documentada, especialmente frecuente a partir del s. XVIII; al Sur hay pocos ej. de ésta. *Disizipulu* (o al menos la grafía <sci->) es abundante hasta finales del s. XVIII”. Zubereraz, *dizipülü* (*Maister*, *CarS*, *Intxauspe Hil*) eta <discipulu> (*Maister*, *UskLiB*) agertzen dira, *OEH*-ko aipuetan ikusten dugunez. Hauek ere *dizipülü* dute: *Ress* (40), *Ip Mt* (ikus, askoren artean, 8 21), *Gèze*.

⁴⁶² Cf. *OrhoiCanr*: *sendotze*- 26, 60, 91; *sendo* 26, 60.

fois'; cf. Err. *sonto*.⁴⁶³ Orotara ere, Larrasqueten hiztegian *séndo* da aditza. Beste hitz talde batean, zubererazko autore zaharrak bat datoz: *senditü* eta *sendimentü*.⁴⁶⁴

Zuberotarrek orain *denbora* esaten badute ere, *t(h)enpora* dago antzinako lekukoe-tan (Err. *ténpra*): *Pronus*, Bp, *CatOlo*, *OthoiCant*, *Jean de Paris*, Maister eta *IganPr*. Resseguek (1758) eta Mercyk (1780) jada *denbora* darabilte, gerora gailenduko den forma, baina lehen autore horrek *thempora* du agerraldi batean.⁴⁶⁵ *Uscara Libru berria* testuak, 1837an, bi aldaerak ditu artean.⁴⁶⁶ Egungo forma, itxura denez, beste euskalki batetik mailegatu zen (*FHV* 230, 10. oh.); hori dela eta, aipa dezagun *CatLan* amikuzerazko kristau ikasbideak eta Tartasek *denbora* dutela. Ikus *OEH*.

Hitz zaharretan ere, dakigunez, ozenaren ondoren ahoskabea dute zubereraz eta erronkarieraz, garaitiko euskalkietan ahostuna izanagatik: Bp *igante*, *galthatü*, *galtbo*, *bonkiac*, *bonki eguin*,⁴⁶⁷ *nabikünte*, eta abar. Belapeirek behin *galdegitez* baliatu zuen ('eskatu'), baina *galdegin* ez zuten hiztegian sartu ez Gèzek ez Larrasquetek; cf. Err. *galtegin*.⁴⁶⁸ Gure autoreak *alde* (euskarazko aldaera orokorra) eta *althe* (Err. *alte*) txandakatzen ditu; Gèze eta Larrasquet lexikografoek ere bi aldaerak dituzte.

Erronkarieraz eta zubereraz, *-tu* eta honen antzeko atzizkien herskaria ez da ahos-runtzen ozenen ondoan: Bp *ezkontü*, *heltü*, *lagüntü*... Dena den, irmoago eutsi dio bereizgarri honi erronkarierak zubererak baino: Z (Bp, etab.) *bildü*, *galdü*, *saldü* / Err. *biltu*, *galtu*, *salto*.⁴⁶⁹

Tarteka zubererak du ahostuna: Bp, Lrq *estalgi*.⁴⁷⁰ Orobat, zuberotarrek *algar* dute maizko forma, baina *alkhar* ere agertzen da haien izkribuetan.⁴⁷¹ Belapeirek lehen aldaera hori, indartsuena, 25 aldiz ezarri zuen, eta ahulena, berriz, bitan (I 92, 95).

⁴⁶³ Lat. *exemptus* etimologia proposatu du Mitxelenak; erronkarierak *sonto* du (< *sent(h)o* Z). Ikus *FHV* 82 (21. oh.) eta 157.

⁴⁶⁴ Aditz horren agerraldi batzuk: *CatOlo* 22, 80. *OthoiCant* 21, 49. Mercy 29. Izenarenak: *CatOlo* 79, 97, 107. *OthoiCant* 10, 13. Ress 21, 22. *IganPr* 4. Mercy 3, 4.

⁴⁶⁵ *Tempora*: *Pronus* 15, 16 (-6-). Bp. *OthoiCant* 15, 17, 35, 48, 71, 73, 74, 77, 104. *Thempora*: *CatOlo* 6, 6, 77, 77, 77, 92. *Jean de Paris* 103, 106, 109, 110, 174, 208, 254. *IganPr* 10, 10, 13. Ress 8. *Dem-bora*: Ress 14, 17, 25, 33, 46, 50, 52... Mercy 7, 8, 17, 18, 20, 26, 29...

⁴⁶⁶ *CatS* lekukoan ere, 1860 eta 1876ko edizioetan, *thempora* (6) eta *dembora* (36) agertu zaizkigu.

⁴⁶⁷ Bp *honguiguinac* (I 55) bakar hori inprimategiko hutsegitea ote? (ikus Belapeireren Hizt.).

⁴⁶⁸ *OEH*-ren arabera, XVIII. eta XIX. mendeetako idazle zuberotar gehienetan *galde egin* ('eskatu; galde-ru') falta da, *galitbo egin* eta *galthatü* darabiltzazelako, bi aditzok bi esanahi horiek dituztela. *Galtegin* erronkarierazko eta zubererazko testuetan azaltzen da (Constantin 1926; *-th-* Etxahun, Mirande eta Casenave idazleetan). Belapeire eta Archugan *galdegin* aurkitu dute. Ez dago agerraldirik *Pronus*, *CatOlo*, *OthoiCant*, Ressegue, *IganPr* eta Mercy lekukoetan, oker ez bagaude.

⁴⁶⁹ Azkueren hiztegian: *biltu* (Err.). *OEH*, *galdu*: "*Galdu* es la forma más empleada; hay *galtu* en Mendigacha (139, *galtruk* 137, *galten* 142)". *OEH*, *saldü*: "La forma *salto* se documenta en Hualde y Mendigacha".

⁴⁷⁰ *OEH*: "Emplean *estalki* [...] los autores septentrionales no suletinos de los ss. XVI, XVII y XVIII (en López y Voltaire hay *estalgi*), los guipuzcoanos, alto-navarros y la mayoría de los vizcaínos. Hay *estalgi* una vez en Leizarraga (*estalki* en el resto de los ejs.), en *Refranes y Sentencias*, en autores suletinos y algunos vizcaínos (en estos últimos alternando, a veces en un mismo autor, con *estalki*)".

⁴⁷¹ *Algar* aurkitu dugu hauetan: *CatOlo* 15, 31, *OthoiCant* 36, 36, 44, 44, Ress 28, 30, 31, 47; azken idazle horrek *algarganatu* ere badu (24, 25). "Los escritores suletinos, ya desde Belapeyre, utilizan *alkhar* (*alkhar* en textos roncaleses) y *algar*; salvo error, el único que emplea sólo *alkhar* es Maister, mientras que ambas formas aparecen, siendo generalmente *algar* más frecuente, en Belapeyre, *UskLiB*, *CatS*, *Inchauspe*, etc.; en el resto (Eguiateguy, *Xarlem*, Constantin, *Xikito*, etc.) *algar* es variante única" (*OEH*).

Larrasquetek (s.v. *algar*) eta Gèzek bi formak jaso zituzten hiztegian. Gogoan har disimilazioak ekarri zuela albokoa eta horregatik *k* euskaraz orokorra dela. **(H)ark-(h)ar* etimologia proposatu zuen Uhlenbeckek, eta Mitxelenak ontzat hartu (FHV 69).⁴⁷²

Larrasquetek ikertutako hizkeran, *mb* > *m* aldaketaren ondorio dira *zumáit* eta *zumát*. Belapeirek *çonbait* eta *çonbat* eman zituen, geroago Gèzek bilduko zituen berak (honek jada lehen bokalaren itxiera markatuta).⁴⁷³ Euskararen bilakabide orokor eta aspaldiko honen agerpen batzuk kausitu ditugu han-hemen sakabanatuta, orotara zabaldutako *seme* hitzarekin batera: *komeni*, *Jean de Paris* (29, 176) eta *Xarlem* pastoraletan (103, 686); *balima*, nahia eta itxaropena adierazteko partikula, lekuko haue-tan: Egiategi (161), *Xarlem* (406), *Sainta Catherina* (192) eta Larrasquet (*baliman Sc* 'plaise à Dieu'). Liburu zahar inprimatueta nekezago agertzen da fonetismo hau: Jauregizaharrek *conbeni* idatzi zuen; Mercyk, *conveni* (11, 28) eta are *convenable* ere (31); Maisterrek, *balimba* (xx).⁴⁷⁴

Agerian dago autore zaharrek ez zutela beti hiztunen mintzoa jaso. Duvoisinek ohar argigarri hau utzi zigun: "les basques disent *kobesa*, malgré les livres qui portent *konfesa*" (OEH-n). Aipu hori ahaztu gabe, sail hau ixteko, Z (-ü), L eta behe nafarrezko *kofesatu* eta *ifernu* aipatuko ditugu, euskalki horietako formarik zabalduenak (OEH). Aldaera horiek *nf* taldea soildua dute, baina beharbada biarnesak eragina izan zuen aldaketa horretan, zuzenean edo zeharka, erdara horrek *coubessá* (Lrq) eta *ibèr* (Lespy) baititu, latinezko *f* gaskoiez *b* bihurtu eta gero.⁴⁷⁵

21.8. Ozena + txistukaria

Gorago esan dugu ezen *n* eta *l* ondoan afrikatu / frikari aurkakotasuna neutralizatu egiten dela, baina dardarkariaren ondoren aurkakotasunak zutik dirauela. Hala, zubereraz eta eguzkialdeko beste euskalkietan (amikuzera, Zar. eta Err.) **rz* talde zaharra atxiki dute: Z *-tárzün*, Bp *huntarzün*, ap{h}eztarzün, *batarzün*, *biribiltarzün*, *xabütarzün*, *xuritarzün*; *urzo*, *urzüme* (egun *ürzo*, etab.). Bp *mertxede* maileguan ere 'ozena + txistukaria' multzoa ez da soildu (cf. mend. *mesede*). Bestalde, inoiz bokal baten galerak talde hau ekarri du: Bp *bürzagi*.

⁴⁷² FHV 230, 10. oh.: "El suletino ofrece algunos ejemplos de sonorización que faltan en roncalés y se deben probablemente a préstamo de otros dialectos: *denbó(r)a* 'tiempo' ya citado, *gáldü* 'perdido' (ronc. *galtu*), pero *béliü* 'venido', e incluso *álgar* 'mutuamente, uno a otro' (además de *alkebar*), donde *l* es secundaria y debida a disimilación [...]. Zubererak *algar* amikuzeratik edo BN-tik hartuko zuen, beharbada —cf. *elgar* Etxepare, Tartas, *CatLan* eta *AR*—, baina aspaldi: batetik, Belapeire, Maytie eta *OrhoiCant* lekuko zaharrek *algar* dutelako; bestetik, amikuzerazko eta BN-zko testu horietan bokalen disimilazioa izandako forma azaltzen delako. Aipa dezagun, azkenik, lapurterazko literaturan XIX. mendea arte *elkebar* dela nagusi. Ikus OEH.

⁴⁷³ *Charlemagne* pastoraletan ere grafia bertsuak ditugu: *çonbait*, *combait* (60). Antzinako idazkietan ez dugu aldakuntzaren adibiderik aurkitu (ikus gorago 3.8.4). *Edipa* pastoraletan ere ez dago *çoumat* edo *çoumait* bezalakorik, betiere *ço(u)mb-* eta *ço(u)nb-* ageri dira. Gaur *zumat*, *zumait* entzuten da (Peillon 1992: 262).

⁴⁷⁴ Dena den, XIX. mendean *comeni* dago *Heren-ordreco escu libria*-n (14). Zubererazko *setemer* (Gèze), *setemere* (*Her* 38) hitza ere aipatuko dugu ('iraila'), kontsonante taldea murriztua duelako; alabaina, gogoan izan biarnesak *se(p)teme* duela (Lespy). Hona beste adibide bat: Sohütako auzo baten izena, *A(r)ameltze* 'Les Arambeaux'; Larrasquetek 'aran + beltz + e' proposatu du.

⁴⁷⁵ Larrasquetek, bestalde, "konfirma [kófirmá]" du; OEH-n ez da agertzen *n*-rik gabeko aldaerarik. Larrasquetena, hutssegitea ote? Biarnesak *counfirma* du (PDOF).

Mitxelenaeren ustea da beharbada elkarketan sortu zela euskalkietako $r(t)z : st$ txandakatzea (FHV 18.14). Bikote horretan, bilakaera izandako forma dagokio zubererari ($*rtz > *rzt > *rst > st$): Bp *beste*, *bostetan ebün*, *bost*, *hamabost*, *ostegiün*, *ostirale*. Baina zubereraz (*h*)*arzara* usatzen da, eta erronkarieraz, aldiz, *astra*, aldaketa hori eta sinkopa izandako aldaera (Azkue); dena den, zubereran *bastara* ere aurkitu dugu birritan: *CatOlo* 94/95 eta *CatOlo* 2 92. Azkenik, Mitxelena Z *erremestiatii* aipatu du.

Zahartzat jotzen ditugun hitzetan, 'ozena + txistukari bizkarkaria' taldea sarri ageri bada ere, bigarren osagaia apikaria duen multzoa, oso bakan. Aspaldiko neutralizazio baten antza hartu dio Mitxelena desoreka honi (FHV 365). *Her(t)si* da $r(t)s$ duten hitz horietako bat: Bp *bersi* izond.

21.9. Ozena + ozena

Morfema mugan $n + l$ elkartzean, sudurkaria galtzeko joera dago: Bp *bolacoetan*, *boula* —cf. *bon(e)laco*, *bon(e)la*—, *zela*, etab. *Arnegatii* maileguan, sinkopak *rn* taldea ekarri du, baina aldaketa erromantzean bertan gertatu bide zen: cf. biarn. (Lespy) *arnega* 'jurer, blasphemé'. Bp *mahatsano* hitzean *rn* desegin da (*CatLan* eta López *mahatsano*, apud *OEH*, *ano*); cf. L BN *arno*.

21.10. Hiru kontsonanteko taldeak

'Ozena + herskaria + ozena' multzoa bere horretan mantendu da hainbat mailegutuan: Bp *contre*, *encontrietaric*, *membro*, *imprimaçaliaz*, etab.

'Ozena + txistukaria + herskaria'. Aipatu berri dugun $*rtz > st$ aldakuntzak (21.8) salbuespen anitz izan ditu, bilakaera ez baita beti azken bururaino iritsi.⁴⁷⁶ Belapeirek eta Maytiek (57), esate baterako, *ehortzia* darabilte (*ehortz(i) + te*). Belapeireren *ehortztia*, berriz, ez da grafia fonologikoa, ezpada forma horren osaera erakutsi nahi duen idazkera. Aditz izen horretan, txistukari bizkarkaria ez da aldatu, ez du dardarkariaren apikaritasuna hartu. Larrasquetek, aitzitik, asimilazioa izandako *ehors-te* du (*ehorsle* ere bai). Maister eta *IganPr* lekukoek *igourste-* dute (*igurtz(i) + te*).⁴⁷⁷ Agerian dago azken horietan ere bilakaera ez dela bukaeraraino heldu, dardarkaria ez baita erori.

Noizean behin, sinkopak era horretako taldea sortu du: Bp (*ürrin*) *honstatzoko*, *odolstatii* (instrumentala + *-tatii* loturaz ikus 21.4). Bestalde, zuberera zaharreko 'r + txistukaria + herskaria' taldeez mintzo zaigu Mitxelena:

En sul., al menos ant., hay ejemplos de grupos de tres consonantes cuando los demás dialectos tienen sibilante + oclusiva, sin que se pueda saber siempre si se

⁴⁷⁶ Mitxelenaeren hitzetan: "[...] ya hemos dicho (18.14) que la correspondencia $st : r(t)z$ debe explicarse por una interversión: $*rzt$ de donde $*rst$ y st . No obstante, son numerosos los casos en que no se ha llegado a este resultado, bien porque la sonante no desapareció (gracias a formas alternantes en que el segmento sonante + sibilante quedaba ante vocal) bien porque la sibilante no adquirió articulación apical, o también por acciones análogas" (FHV 367).

⁴⁷⁷ Maister [hanitx] *mesperetchu igoursten cielaric* (43); ikus 193 ere. *IganPr* [gaitzen] *kbiristi houn antgo igoursteco* (5). Hiru agerraldi horietan 'jasan, eraman' adiera du (Gèze *igourtzi* 'souffrir, supporter'). Gèzek, aldiz, *igourtze* aditz izena eman zuen.

trata de arcaísmos o de innovaciones: *arsto* ‘asno’, com. *asto*; *arska* ‘gamella, artesa, etc.’, com. *aska*; (*h*)*orsto* ‘hoja’, que debe ser un diminutivo de *orri* id. Cf. además sul. mod. *harzkū* ‘tejón’, en otros dialectos *azkoi(n)* (FHV 368).

Belapeirek *osto* du (I 142), eta Oihenarten neurtizetan dago *orsto* (apud Azkue). OEH-k dio *arsto* Zalgize, Oihenart eta Tartasek darabiltela. Hitz honentzat Azkuek (apud OEH) proposatu etimologia —(*h*)*artz* + *-to* atzizki txikigarria— indartzen du **rzt* > **rst* > *st* bilakabideak; ikus, dena dela, DEV. Zalgizek usatu zuen *arska* eta Povvreauren hiztegian ere agertzen da, Oihenart aipatzen duela; Mitxelenaren aburuz, dardarkaria etimologikoa izan daiteke (ikus OEH eta DEV). Horrenbestez, zubereraz idatzi ez duten hiru zuberotarrenak dira halako formak. Gèzek eta Larrasquetek *osto*, *asto* eta *aska* bildu dituzte.

Mitxelenak aipatutako *harzku*, bestalde, Azkueren (*Sc*) eta Casenaveren hiztegien azaltzen da, baina Gèzek, Larrasquetek eta Lafonek *harzku* bildu zuten (Lrq -*ñ*, Lafon -*ú*: ikus gorago 21. oh.). Sail hau bukatzeko, Bp *supersticione* eta *supersticios* grafiak ekarriko ditugu hona, kontsonante multzo hau dutelako.

‘Txistukaria + herskaria + ozena’ duten maileguetan, anaptixia izan da sarritan: Bp *izkiribatü*, *izkiribazaliak*, *izkiribien* (baina *eskritüra*), *maiaüstüriügoa*. Belapeirek *bostna*, *bost garren* idatzi zuen,⁴⁷⁸ baina Lrq *bosna* eta *bosgerren* izango dira hiztunen ebakera arruntak.

22. Ondorioak

1. Zubereraren sistema fonologikoan bokal mota berri bat —aurrekoa eta biribildua— sartu zuen aldaketa txoil gauzatuta dago Belapeireren denboran; *u-ü* > *ü-ü* asimilazioa ere bai (*büriü*). Gainera, sail honetan, homogeneotasun handi samarra hauteman dugu idazle horren grafiak eta Gèzeren eta Larrasqueten hiztegiatiko hitzak alderatuta. Alabaina —espero izatekoa ere bazen— badaude desberdintasunak euskalkiaren barrenean: *urzo* / *ürzo*, *huts* / *hüts*, *itxura* / *ütüüra* / *itüüra*. Izan ere, Belapeireren liburuko *ourço*, *ourçume*, *ourchapal* eta *houx* grafia erregularrek [u] ahoskera seinalatzen dute, ingurune fonologikoak ez-ohikoak diren arren: *_rz*, *_rx* eta *_ts*. Belapeireren *itchoüra* grafia *itxura* irakurtzeko zen; *-üüra* atzizkiko hitzen saileko salbuespena da hori katixima honen baitan; agi denez, ingurunea nagusitu da adibide horretan, inguruneak agindu du (dardarkari bakunaren aurrean eskuarki *u* dago).

2. *o* > *u* itxiera dela eta, Belapeirek gehienez *o* paratu zuen (*noun*, *houla*, *ihour*, *mouxtia*, *moulde* edo *hala noula* bezalako adibide bakanak gorabehera), beharbada biarresen, lapurtarren edo baxenabartarren grafiei jarraikiz, baina gaude haren idazkerak gaurko sinkroniaren antzeko hizkuntz egoera estaltzen duela: alde batetik, ingurunerik oparoenean, *n* aurrean, izkiriatazailak berariaz ezarri du *o* (*houla* / *houla*, *presoner* / *presoubat*) eta, bestetik, *bolbar*, *borhau* grafiek salatzen digute moldaketak egin dituela. Gainera, XVII eta XVIII. mendeetan zubereraz idazten dutenetarik —Egiategi bere-

⁴⁷⁸ Cf. Azkue, s.v. *boskarren*: “Muchos hay que se esfuerzan en pronunciar, sobre todo en escribir, *bostgarren*, porque saben cuáles son los componentes [...]. El pueblo, que no sabe de reglas, pero que las hace, pronuncia generalmente *boskarren*, *boskerren*, en algunos pueblos *bosgarren*, *bosgerren*; jamás pronuncia *bostgarren*”.

zia kenduta— bera da *ibor* edo *-os* idatzi duen bakarra, eta *-ñ* azentuduna irudikatze-ko hiru bide ditu: *-o*, *-ou*, *-on*.

Jarraian, testu zahar luzeetan ele batzuk nola eman zituzten erakutsiko dugu taula baten bidez.⁴⁷⁹ Agerian dago lehen testuetan hersketa adierazteko ohitura azkartuz joan zela apurka-apurka. *Jean de Paris*, *Imitacionia* eta *IganPr* idazkietan itxiera ia beti jaso zen, baina ondoren Resseguek —denetan zalantzatienak— eta Mercyk gibelera egin zuten, nolabait.

	uhure, uhuratü	nun	nur, nurk, nuren	nuiç	zuñ	zunbat	zunbait	hun-	hun	hunki 'ukitu'	ezkuntü
<i>Pronus</i>	—		—		—	—		—	—		—
<i>Belapeire</i>	—	(+)—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>CatOlo</i> ⁴⁸⁰	—	(+)—	(+)—	—	—	—	—	(+)—	(+)—	—	—
<i>OthoiCant</i>	+	+ (—)	+	—	—	—		+ (—)	+ (—)	—	—
<i>Jean de P.</i>	+	+	+	481	+		+	+	+	+	+
<i>Maister</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	
<i>IganPr</i>	+	+			+	+	+	+ (—)	+	+	+
<i>Ressegue</i>	+ — 482	+ —		(+)—	(+)—	—	(+)—	(+)—	+ —	—	
<i>Mercy</i>	+	+	+	—	—	—	—	+ —	+	—	

Ingurunerik indartsuenean ere aldaketa ez da erabatekoa izan: *boronhate*, *boronte*, *onddo*. Bestalde, sudurkari aurre honetan badira diferentziak zubereraren baitan: *gizon* / *gizun*, *onduan* / *unduan*, *ondoramen* / *undoramen*, *kon(t)solatü* / *kun(t)solatü*, *Jondane* / *Jundane*; baita beste inguruneetan ere: *amorekati(k)* / *amurekati(k)*, *amorio* / *amodio* / *amurio*, *a(u)moina* / *amuina*; egia esan, ez dakigu aztergai dugun garaian hizkeraren batean *a(u)moina* ahoskatzen ote zen, zeren itxiera oro har aintzat hartzen ez duten idazkietan baitago aldaera hori.

Anitz maileguk du bokal itxia (*kuntre*, *nuble*, *kuntent*, *presuna*, *kunpaña*, *kbuntatü*...), baina <o> paratu dute XVII. eta XVIII. mendeetako idazle gehienek; frantsesetik itzuli zutenek, esan beharrik ez, sorburuak bultzaturik. *Jean de Paris* pastorala eta Maisterren *Imitacionia* dira hainbatetan <ou> dakartenak.

3. Bigarren silabako *i* eta *u* bokalek eraginda, lehen silaban erdiko bokalek izandako itxierak ez du, dirudienez, indar handirik izan zubereraz (*ebili*, *egürüki*), baina, nolanahi ere, bestetan oso gutxitan azaltzen diren forma bilakatuak ditu Belapeirek: *ibili*, *ügürüki*. *Ibi* eta *ibiki* ere aipatuko ditugu, nahiz eta bi horietan ez den hain ziurra asimilazio hau gertatu izana.

4. Bokal berriak gertarazitako *i-ü* > *ü-ü* asimilazioa, bestalde, erregularra da Belapeireren mintzairan. Ezaugarri honetan ere atzeman ditugu desberdintasun apur

⁴⁷⁹ Hona ikurren balioa: + itxieradun forma; — itxierarik gabeko forma; + — batzuetan itxieraduna, besteetan itxierarik gabekoa; + (—) gehienetan itxieraduna; (+) — gehienetan itxierarik gabekoa.

⁴⁸⁰ Emaizta berak lortu ditugu *CatOlo2* idazkian ere.

⁴⁸¹ Pastoral honetan *nouizpait* aurkitu dugu behin.

⁴⁸² Egia esan, Resseguek *obour*- eta *oubour*-darabiltza (*obor*- ez).

batzuk —*ütxiura* / *itxiura*, *iingürü* / *ingürü*, *libürü* / *lib(ü)rü*—, baina aldaeren banaketa ez da garbia: Belapeirek, esaterako, *iingürüne* eta *libürü* darabiltza.

5. Diptongoen sailean, Mitxelenak **au* > *ai* bilakabideaz esanak zuzentzat jo ditugu, eta **eu* diptongoaren askotariko emaitzen berri eman dugu: *ei* (*eitzi*), *eii* eta *eu*. Badira zubereraz ahoskera bat baino gehiago (*deüs*, *deus*), nahiz eta grafia hori ez islatu. Izkribu zaharretan *ützi* eta *eitzi* topatu ditugu, hau da, zubereran azken men-deotan nagusitu den forma —*utzi* orokorraren pare-parekoa— eta Zuberoa-Erronkarietako aldaera berezia.

Euskal hizkeren arteko *ei* : *ai* txandakatze jorian zubererak zenbaitetan lehen aldaera du (*gei*), baina bazter euskalki horren barruan ere badira bitasunak: *bait-* / *beit-*, *baitban* / *beitban*, *baizi(k)* / *beizi(k)*, *saintü* / *se(i)ntü*, *bilai(n)zi* / *bileizi*, *ükhaite* / *ükheite*, *igaraite* / *igareite*. Ez dakigu XVII. mendean *bait-* hori hiztun zuberotarrek halaxe esaten zuten ala aldameneko literatur euskalkietatik hartutako forma idatzi soila den.

6. Belapeirek islatu du, bai, *e* + *a* → *ia*. Katixima honetako grafia banaka batzuek eta beste lekukoetako hainbatek erakusten duten legez, *ua*, *ue* hersketak herri hizkeran arruntak izango ziren, Belapeirek <oa, oe> idatziagatik. Autoreak moldaketak egin dituela salatzen du hiato baten idazkerak (*arraçoa*, *sasöetan*). Beste aldakuntza bat, haatik, jaso egin zuen (*iü* + *a*, *e* → *ia*, *ie*), eta bilakabide horren tarteko urratsaren erakusgarri bakarra du: *suya*; baina *die*, ez *duye*; azken hau beste testu batzuetan azaltzen da, tarteka-tarteka.

7. Zuberera zaharrea badira sinkopa gutxi batzuk, geroagoko testuetan desagertuko direnak. *Pronus* idazkiak, Belapeirek, Maytiak eta Maisterrek *celietrat* gisako etsenpluak dituzte, *ifernietarat* gisakoekin batean. Belapeireren idazlanean *-etrano* ageri zaigu (cf. Intxauspe *-etarano*). Testu zaharretan hedatuta daude *hara drano* eta horren tankerakoak; baita *odolstatü* bezalakoak ere.

8. Aztertu ditugun testuetan, ozenen arloan, *i* silabagileak ez du asimilazio bustidurarik eragiten. Bokalerdiak, ordea, bai. Bokalaurrea ingurune nahiko oparoa da (*artçagna*, *çoñec*; *uztailla*, *edergaillu*), baina badira salbuespenak: *amoina*; Bp *irailiz*, beste lekuko batzuetan *iralli*; gainera, asimilazioak ezin du morfema muga gainditu (*bainaiçu*; *beiliro*, *erhaile*, *egoiliar*).

Sudurkariak denaz bezainbatean, hitz azkenean, Belapeirek *artçain* eta horren gisa-koak eman zituen (palatala irudikatzen duen <-in> grafia frantsesari jarraikiz?), baina asimilazioa erabat erregularra da honako testu eta hiztegi hauetan: Maister, *IganPr*, *Gèze* eta *Lrq*. Kontsonante aurrean ere, Belapeirek *in* izkiriatu zuen. Ingurune horretan bi aukera izan dira zubereraz. Alde batetik, Intxauspek XIX. mendean ez zuen palatalik entzuten, eta XX.ean ipar-ekialdean ez zegoen asimilaziorik, hasperenaren aurrean izan ezik (*Lrq éñbe*). Beste alde batetik, Maisterren idazkian, *IganPr* liburuñoan, *Gèzeren* hiztegian eta XX. mendeko Basabürtüan asimilazio dago, salbuespen jakin batzuetan izan ezik (*aingürü*). Nahiz eta palatalik ez entzun, Intxauspek *oubouñkeriez* idazten zuen, hiztunek *oubouñ*, *oubouña* esaten zutelako. Irizpide ortografiko hori kontuan izan ote zuen *Gèzek* bere hiztegian? Eta idazleren batek? Aipa dezagun, azkenik, Maytiak bustiduradunak eta bustiduragabeak dituela kontsonanteen aitzinean (hitz hondarrean bezala). Albokoaren adibide gutxiegi ditugu ondorio sendoak idokitzeko, baina *Gèzeren irall*, *irallte* formek erakusten dute asimilazioa gertatzen ahal dela.

Belapeireren mintzamoldean txistukariak ez dira gehienean asimilazior bustitzen. Zubereraz badira bustiduradun aldaera gutxi batzuk, baina gehienak beste euskal-

kietan oso zabaldua dauden horietakoak dira. Belapeirek beharbada uko egin zion hitz batzuen palatala adierazteari (*issouri, adiskide, hanitz...*); zenbaitetan <is> grafiak txitxikaria irudikatzen du agian: Bp *gaistoac, eiskerreco* (cf. *bideiscsz, adaisca* grafiak).

Mailegarutako palatala dute zubererazko ele askok:⁴⁸³ *zeñü, zeñbatü; ürgüllü; mere-xi, katexima; bortxa, esparan(t)xa...* Anitzetan kontsonante bustia biarnesetik hartu dela dirudi: Z *geñbatü, konsellü, mirall, triballü, dallatü, holla...* Garai batean aldaera adierazgarria izandakoa oinarritzko forma bihurtu da hainbatetan (*llabür, hüllan*). Belapeirek *labur* eta *hurren* erabili zituen, baina ondorean bestelakoak gailendu dira: *llabür* —Maisterren izkributik aitzina— eta *hüllan, hüllen* —Maytieren katiximatik aurrera—. Belapeirek *-xka* atzizki txikigarria <isca> idatzi zuen. Txikitasunari eta zehaztasunari estekaturiko atzizki bat ere badarabil: *-xe* (*orduchiarü*).

Gure corpuseko testuek —Maisterren idazkia kenduta— *tch-* oso gutxi dituzte, lekuko berriagoekin alderatuta. Hitz batzuetan (*chipi, chercatu, chispiltu...*) <ch-> grafiaren azpian /tʃ/ egon litekeela pentsatzera eroan gaitu horrek. Lapurterak eta behe nafarrerak /ʃ/ besterik ez dute hitz hastean (*FHV* 190), eta, beraz, euskalki horietako testuetan *ch-* ikusiko zuten zuberotarrek. Bestalde, gaztelaniaren <ch>, afrikatua, Ipar Euskal Herrian agertzen da inoiz; alabaina, bokal artean zuberotarrek ederki bereizten badituzte afrikatua eta frikaria, zergatik ez egin beste horrenbeste hasieran? Egia esan, ele horiek —hizkera batzuetan, behintzat— frikaria zutela uste izatea da errazena; hori, azalbiderik egiantzekoena.

9. Hasperenaren esparruan *hun, buñ* 'oina', *bur, hürrün, aize, aragi* eta *ogen* dira zubereraren aldaerak, eta euskalki horren lekuko leial eta zintzoa da Belapeire, nahiz eta beti *manatu* eman, ausaz Iparraldeko beste bi euskalkietako autoreei jarraikiz. Badira, noski, bitasunak euskalkiaren barrenean: (*b*)*arzara*, (*b*)*aidürü*, (*b*)*üskara*. Elkarketan, bigarren osagaiaren hasieran hasperena sortu zen lehen osagaiak silaba bakarra zeukanean: Bp *onbetsi, gaiberdi, sinbetsi, anbartio, larboti*. Lehen aspirazioa erori zaie, konparazio baterako, *ilherri* eta *aurhide* hitzei; bestalde, *bilebete* (cf. *bethe*) eta *hamirour* ditugu. Belapeiregan bigarren pertsona singularrak ez du hasperenik adizki soiletan —*batheyatcen ait*—, baina aurritzia erantsiz gero, ordea, bai —*bici babiz*—, eta gertakari bertsua kausitu dugu beste testu batzuetan, non adizkiek *ba-* edo *be(it)*-hartutakoan hasperena azaltzen den. *Ez* partikularen ostean, *ez içala* ohikoa da idatzi zaharretan, baina baita *eh-* ere (*ehadila joan*).

10. Dardarkariaren ondoren ez dago txistukariaren neutralizaziorik: frikari / afrikatu aurkakotasuna kausitu dugu, esaterako, Belapeireren katiximan, *Pronus* otoitz liburuan, Gèzeren hiztegian eta Larrasquetenean. Ingurune horretan, *bada*, berezko frikariak eta berezko afrikatuek beti bat irauten dute: Bp *artçain* ('art + zain'), *bartcen, hartçaz* (-tzaz atzizkia); *persona, bortçaz*.

L eta *n* ozenen ondoan, aldiz, emaitzak ez dira horren garbiak, ezta hurrik eman ere. Horregatik, datuak argiago ikustearren, bi taulatan ezarriko dugu XVII. eta XVIII. mendeetako lekukoetan jasotakoa. Kolore grisez nabarmenduko ditugu jatorritzko frikaria edo jatorritzko afrikatua aldatua duten formak.

⁴⁸³ Gauza jakina da latinak ez zuela ia palatalik eta erromantzeak sortu zirenean kontsonante bustiak ikaragarri ugaltu zirela.

	Aditz izenak		Atzizkiak		Hitz zaharrak	
	Frikaria	Afrikatua	Frikaria	Afrikatua	Frikaria	Afrikatua
Pronus	ɲ	-	gubelçaiac		ençun	
Belapeire	ɲ	1 n, 1 l	gubelçaiac burrençbé; abelçain		ençun, miñça, onci; onsa; belçez, daviłça	
CatOlo	ɲ	10 n, 25 l	gubelçaiac		anço, miñçate, onci; onsa	belçbat
OtboiCant	ɲ	4 n, 6 l	gubelçaiac beranche, lebenche	batentçat; çointçaz	ençun, miñço, onci, baninz, beiniñçate; onsa	
Jean de P.	ɲ	-	gubelçaiac bebenche		ençun, miñça, gorainci, beiniñçate, miñçalaric; ousna; belçez	
Maister	ɲ	+		gubelçaiac gubelçaiac gubelçaiac	belçouriric	ençun, miñçateçen; ousna, eraunçsier; belçouriric
IganPr	ɲ	+				anço, ençun
Ressegue	ɲ	-	gubelçaiac dubulçagnac	gubelçaiac laguntçale	ençun, miñçatu, onci; onsa	
Mercy	ɲ	3 n, 3 l	gubelçaiac	çointçaz	ençuten, miñça; onsa	
CatOlo c.1790	ɲ	1 n, 11 l	gubelçaiac		anço, ençun, miñçatu, onciac; onsa	ousna

Maileguak

	Frikaria	Afrikatua
Pronus	conceuitu, penitencia, Poncio; pensamentu; falsu; gubelçaiac	
Belapeire	alaguerancia, conceuitu, obediencia, penitencia; conseilu, consolatu, pensamentu; inçensate; falsu; gubelçaiac	
CatOlo	esparança, pacencia, penitencia; conservatu, offensate, pphensamentu; falsu	
OtboiCant	esparança, pacencia, penitencia, presencia, principal; amens, conservatu, consolacione, offensatu, pensamentu; falsu; gubelçaiac	gubelçaiac
Jean de P.	abançatu, alliança, pouiçañça, presencia; amens, conseilu, conserbatu, consolate, offensatu, pphensamentu; gubelçaiac	espairantcha
Maister	atencione, francesia, intencione; consellu, consolacione, offensate, pphensamentu; falsu...	gubelçaiac esparantcha, confidantcha, usantcha; alitçate...
IganPr	concebitu, penitencia, Poncio, prince, principal; consolacione, pphensamentu; falsu	gubelçaiac arinmentcha, esparantcha.
Ressegue	borogañça, dança, esparança, Frances, penitencia; principal; conseilu, onsolagarry; gubelçaiac	
Mercy	borogañça, confidança, esparança, Frances, penitencia; conseilu, consolacione, mensen, offensate, pphensatu; gubelçaiac	gubelçaiac
CatOlo c.1790	dança, esparança, esperança, frances, penitencia; conseilu, consolacione, offensatu, pphensamentu; falsu	gubelçaiac

Aise ikus daitekeenez, lehen testuan ez dago afrikaturik eta segidako idazkietan afrikatadun forma gutxi daude: Belapeiregan bi aditz izen; Maytiegan hainbat aditz izen eta *beltz bat*; *OthoiCant* lekukoan aditz izen batzuk, *batentçat*, *çointçaz* eta afrikazioa izaniko bi mailegu (*lantça*, *penitencia*); pastorelean *espairantcha*. Hurrengo lekukoak —Maister eta *IganPr*— apartekoak ziren *o > u* itxieraren sailean eta apartekoak dira hemen ere: horietan, mailegu batzuek eta aditz izen batek edo bestek dute frikaria; gainera, mailegu askok erakusten dute afrikatuen aldeko neutralizazioa. Azken hiru testuetan, aldiz, bakanak dira afrikatuak.

Badirudi zenbait lekukotan —bereziki *OthoiCant*, Ressegue, Mercy eta 1790 inguruko katiximan— idazkera eta ebakera ez dabiltzala beti elkarrekin; izan ere, testu berean grafia batzuek frikarirako neutralizazioa iradokitzen dute eta beste batzuek, ordea, afrikaturakoa. Otoitzen eta abestien liburuan, esaterako, alde batetik frikaridun aditz izenak, *adinsu*, *confidencha* eta *alchatcen* daude, eta bestetik, *lantça* eta *penitencia*. Maisterren itzulpenak eta XVIII. mendeko pronok ikusarazten digute neutralizazioak afrikatua ezarri zuela mailegu frankotan, hizkera batzuetan behinik behin. Alabaina, ez dakigu Belapeireren mintzairan bazegoen ala ez zegoen frikaria ezartzen zuen neutralizazioa; auskalo *enzün* ala *entzün* ahoskatzen zuten. Agian *nc*, *ns*, *lc*, eta abar idaztea usadio ortografiko errota eta hedatu bat baizik ez zen. Horrenbestez, auzi korapilatsu hau askatzen saiatzeko, baitezpadakoa dugu lehengo grafien eta oraingo ahoskeren ezaguerara barna eta sakona erdiestea.

Lehen azteraldi honek agerian utzi du XIX.ean afrikatuaren grafia ohikoa dela, nahiz eta mende hasieran frikari harrigarriak agertu (*Xarlem -anča*, Etxahunen aditz izenetako *-nc-* eta *-lc-*) afrikazioa izandako maileguen ondoan (*Xarlem falxu*, Etxahun *anxia*). Barkoxeko olerkariak oraino frikaria darabil gehienbat. Baina mendearen bigarren erdian, frikaridun oso gutxi daude *Ciberouco Guthuna* testuan (*consolacionen*) eta Intxauspek itzuli Ebanjelioan (*zabilzánac*; *counsolátu*, *counselliaz*). *Heren-ordreco escu libria*-n *dabilçanac* forman eta hainbat mailegutuan aurkitu dugu frikaria. Gèzeren hiztegian, hitz zaharrek afrikatua dute gehienez, bestelako batzuk ere badiren arren (*oibanzañ*, *barazcalzale* eta), eta maileguak bitarikoak dira. Larrasqueten hiztegian afrikatua da erabat nagusi: adibide bakartuak dira *abelzañ*, *kunsellatü* eta *fälsü*; lehen adibide hori ez da erabat ziurra, aldamenean ez duelako transkripziorik; beste bi mailegu horiek, berriz, bai, alboan duten transkripzioari esker. Hortaz, badira bitasunak zubereraz, zenbait idazlek *kuntsellatü*⁴⁸⁴ edo *fälsü*⁴⁸⁵ dute eta.

Begien bistan dago azterketa honetan bi behaztopa harri ditugula. Batetik, erromantzeen eraginpeko grafia etimologikoak: euskal idazleei kostea egin zitzaizen erdutik aldentzea eta, beraz, *penitencia*, *phensatu*, *prince* eta horien tankerakoak ez dira

⁴⁸⁴ Gogora Gèzek bitariko idazkera duela: *coun(t)sellatu*, *coun(t)sellu*. OEH-k afrikatadun batzuk bildu ditu, bai aditzaren adibideak (*CarS*) bai izenarenak (*UskLiB*, *CarS*), baina aipaturako bi testu horietan frikaridun aldaera ere ageri da.

⁴⁸⁵ *Xarlem*, *Ciberouco Guthuna*, Ip (*Apoc* 21 8 eta *Mt*) eta Gèze. OEH-k dio hitz honek erabilera zabala izan duela zuberera idatzian; aspaldi, *Pronus* liburuñoan, ageri da jada *falsu*. Iparraldean, *falso* eta *falsu* dira zeharo nagusi XVIII. mendearen amaiera bitarte; XIX.etik aitzina, aldiz, afrikatadun aldaerak dira ugarietak; halere, *falsu* dute Etxahunek, Archuk eta *CatLuz* izkribuak (OEH).

ahoskera baten lekuko seguruak.⁴⁸⁶ Bestetik, hitz eratorrien osaera erakutsi nahi duten grafiak ere badira, inondik ere: *lagunzale* eta horren gisakoetan, agian atzizkiaren jatorrizko itxurari eutsi nahi zaio; *jîn cira* bezalako sandhietan nekez aurkituko dugu afrikatua, nahiz eta, beharbada, [ts] izan gauzatze fonetikoa.

11. Belapeireren -VsV- adibideek bat egiten dute beste testu batzuetako grafiekin eta Larrasquetek hiztegian adierazitako *s* ahostunekin: *miseri(c)ordia*, *erresumaz*, *presoubat*, *sasoac*, *arrosarioaz*, *musica*, *guisa*, *arrosa*, *usatu*... Txandakatze grafikoa izango da Bp *paradussia* / *paradusia*, eta hitzak ahoskabea izango zuen. Katixima honetako grafiek, bestalde, erakusten dute hondarreko -s frikariari bokala erantsitakoan gertatzen zen ahostuntzea: *Jesusen*, *Herodesen*; *desakitcen*; *deüsec*; -us atzizkiaren kasuan ere bai: *supersticiosac*, *gloriosac*. Sail honetan ere, lekukoak ez datoz beti bat: zaharrek, esaterako, *co(n)fessatu* dute, baina berri batzuek ahostuna ematen diote aditz horri. Bizkarkari ahostunaren adibideak gutxi dira (*Nazaret*, *plazerac*), eta fonema hau apikaria baino urriagoa da, baina —hura ez bezala— hitz hastean agertzen ahal da: Bp *Zacaria*, Lrq *zaparta*, *zarta*. Etorkizko *z* ahostuna atxiki duten maileguak dirateke *plaZer* eta *arraZu*. Bada, buruenik, bitasun bat edo beste, hala nola *medeci* / *bedeZi*.

12. Dardarkari bakuna erori da, dirudienez, *bere burian* sintagman; -*iaen* > -*ian* erako kontrakzioak arruntak izango dira pastoraletan eta zuberera mintzatuan, baina —oker ari ez bagara— ez dago beste halakorik katixima honetan. Bp *errori* eta *erroriren*, bestalde, dardarkarien saileko nahastearen erakusgarriak izaten ahal dira, edo, besterik gabe, hutsak. N-N-N erako laguntzaileetan —*de(r)icu*— aspaldikoa da galearra: Maytiek baditu dardarkaririk gabeko adizkiak, eta *IganPr* lekukoak jaso duen mintzamoldean erabat erorita dago kontsonante hori. Zubererazko literaturan *ezari* eta *ezarri* azaltzen dira eta, jatorrizko forma zein den ez dakigun arren, kontsonante aurreko neutralizazioak izan du, noski, eragina bi horien banaketan, *segurra* (Mercy) tankerakoen agerpenean izan duen legez (cf. *segürki*, *segür*). Belapeirerenean ez dago -*r* indartua duen mailegurik (*erretorac*, *seguric*, *plazerac*). Idazle honek ia beti bokal protetikoa ezarri du, sarri askotan *e-*, baina ugariak dira *arra-* eta *arro-* hastapenak ere. Horrela, *arras* darabil beti, behin ere ez *erras*, zubereraren forma berekia. Zenbait hitzetan protesia erromantzetik hartua izan daiteke (*arroka*), gaskoiak eta aragoiera zaharrak *arr-* dute eta.

13. Kontsonante taldea atxiki du Belapeirek zenbaitetan: *doctor*, *adventu* (behin), *devotki*, *Baprista*, *benediccion* (maiz), *leccioniaren*. Baina taldea murriztu egin da besteotan: *erretor*, *adventu* (maiz), *Batista*, *benediccion* (behin), *satisfacionia*. Idazle honek *predicu* eta *christiac* idatzi arren, literatur zubereran *pheredikü* eta *khiristi* dira aldaera hedatu eta errotuak. Instrumentalari -*tati* lotzen zaionean, -*statü* da emaitza (*saristatiü*). Zuberera, erronkaria baino ahulagoa izan da ‘ozena + herskari ahoskabea’ multzoari eusteko orduan, eta beste euskalki batzuetatik hartu zituen beharbada

⁴⁸⁶ Belapeiregan eta beste testu batzuetan agertu zaizkigun mailegu batzuen forma frantsesak bildu ditugu Bossueten katiximan (1687): *abondance*, *alliance*, *différence*, *espérance*, *expérience*, *ignorance*, *intelligence*, *ordonnance*, *patience*, *pénitence*, *prudence*, *puissance*; *annoncer*, *Circocision*, *encens*, *France*, *lance*, *principal*; *Conseils*.

ahostundun hauek: *Z denbora* (testu zaharretan *t(h)enpora*), *sendotii*,⁴⁸⁷ *alde* (eta *altbe*), *bildii*, *galdii*, *saldii*, *algar* —*alkbar* ere agertzen da, baina gutxiagotan—. Zubereraz *rz zaharrak ez du aldaketarik izan (*-tarziin*), baina *rtz, aldiz, *st* bihurtu da (*beste*, *bost*) bilakabide luzexko baten ondorenean; bilakaera horretan emaitza desberdinak izan dira inoiz: (*h*)*arzara* / *bastara*, *ehorzta* / *ehorste*, *igurtze* / *igurste*.

Bibliografia

- Agirre Sarasola, P., 1997, *Athanase Belapeire: Catechima laburra (1696). Autorearen garaia, nortasuna eta idazlanak. Grafiak eta fonologia. Edizio kritikoa eta hiztegia*, EHUko doktore-tesi argitaragabea, Gasteiz.
- , 1998a, “Pronus singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Euangelium populo legendus”, *ASJU* 32:1, 1-46.
- , 1998b, “Belapeirez”, *ASJU* 32:2, 313-64.
- , 2001, “Belapeireren grafiak”, *ASJU* 35:1, 299-361.
- , 2002, “Belapeireren lexikoaz”, *ASJU* 36: 1 (inprimatzen).
- Agud, M. eta A. Tovar, 1988-, “Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca”, *ASJU* 22:1 eta ondorengo liburukiak.
- Altuna, P., 1987, *Juan de Tartas. Onsa hilceco bidia-ren bi lehen kapituluak hurbil saio gisa*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- , ik. Etxepare.
- Alzibar, X., 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: Nortasuna, Idazlanak, Grafiak*, Bizkaiko Foru Aldundia, Bilbo.
- Arbelaz, J.J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*, Librería Técnicas de Difusión, Tolosa.
- Archu, J.B., 1888, *Ruib-en libria. Salomounen Kantiken Kantika (basque souletin)* [Jonasen libria ere badakar], Baiona.
- , 1990 [1848], *La Fontainaren alegia berbeziak*, R. Gómez (arg.), Euskal Editoreen Elkarte, Oiartzun.
- Arzamendi, J. eta M. Azkarate, 1983, “Léxico de los Refranes de B. de Zalgiz”, *ASJU* 17, 267-327.
- Azkarate, M., 1990, *Hitz elkartuak euskaraz*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia.
- Azkue, R.M., 1969² [1905-1906], *Diccionario vasco-español-francés*, 2 liburuki, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- Baiounako Diozesako Katichima* [azalean]. *Katichima Frantziako Diozesentako eginik dena eta Mre Edmond Vansteenberghe Baiounako, Lezkarreko eta Oloroueko Jaun Apezkupiak Baiounako Diozesarentako ager-erazi diana* [barrenean], 1942, Maison Mame, Tours.
- Beaulieux, Ch., “La graphie”, in F. Brunot, *Histoire de la langue français...*, I, 501-51.
- Bela, J. = TAV 183-87.
- Belapeire, A., 1696, *Catechima laburra eta Jesus-Christ Goure ginco jaunaren eçagutcia, Salvatu içateco {...}*, Jérôme Dupoux, Paue.
- , ik. Davant.

⁴⁸⁷ OEH-ren XIV. liburukia argitaratu dute, eta han (s.v. *sendo*) aipatzen da zubereraz *sendo* dela nagusi, *senbo* gutxiagotan azaltzen dela. Bestalde, *sendotii* —eta *sendo*, hau ere partizipio gisa— darabiltzate beti zuberotarrek; erronkieraz, aldiz, *sontotu* dute Hualdek eta Mendigatzak, nahiz eta, bestalde, Isaban *sendotu* usatu izan den (ikus OEH, *sendotu*).

- Biedermann-Pasques, L., 1992, *Les grands courants orthographiques au XVIIe siècle et la formation de l'orthographe moderne. Impacts matériels, interférences phoniques, théories et pratiques (1606-1736)*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Bilbao, G., 1991, "Edipa pastoral: edizio arazo eta ebazpide batzuk", in J. Lakarra eta I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, ASJU-ren gehigarriak 14, 505-26.
- Bonaparte, L.L., 1869, *Le verbe basque en tableaux*, Londres [= *Opera Omnia Vasconice*, I, Euskaltzaindia, Bilbo, 1991, 175-442].
- Bossuet, J.-B., 1687, *Catéchisme du Diocèse de Meaux. Par le commandement de Monseigneur l'Illustrissime & Révérendissime Jacques Benigne Bossuet Evesque de Meaux (...)*, Sebastien Mabre-Cramoisy, Paris. BN, D 28524. Edizio berekoa da BN, D 28525 (izenburu orrialdea dute desberdina, Pariseko inprimatzaileaz gain honako hau aipatzen baita: "Et à Meaux, chez Veuve de Claude Charles").
- Brun, A., 1973 [1923], *Recherches historiques sur l'Introduction du français dans les Provinces du Midi*, Slatkine Reprints, Geneva.
- Brunot, F., 1966 [1905], *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, 13 liburuki, Armand Colin, Paris, ed. berria G. Antoine, G. Gougenheim eta R.L. Wagnerren zuzendaritzapean.
- Burney, P., 1970 [1955], *L'orthographe*, coll. Que sais-je?, PUF, Paris.
- Bynon, T., 1981 [1977], *Lingüística histórica*, J.L. Melenaren gaztelaniazko itzulpena (Biblioteca románica hispánica. Estudios y ensayos, 314), Gredos, Madril.
- Camino, I., 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernu, Lasarte-Oria.
- Casenave-Harigile, J., 1989, *Hiztegia Français-Eüskara Züberotar eüskalkitik abiatzez*, Hitzak, Ozaze.
- , 1989, *Zumalakarregi trajeria*, BOAN, Zumalakarregi Elkartea, Bilbo.
- , 1992, *Santa Kruz güdüleri pastoral*, Imprim. des Gaves, Denguin.
- , 1993, *Hiztegia II. Eüskara-Français Xiberotar eüskalkitik abiatzez* [Bigerren zatia, Xiberotar Aditza], Hitzak, Ozaze.
- Catach, N., 1968, *L'Orthographe française à l'époque de la Renaissance (Auteurs - Imprimeurs - Ateliers d'imprimerie)*, Librairie Droz, Geneva.
- , 1993 [1978], *L'orthographe*, coll. Que sais-je?, 685, PUF, Paris.
- Catechima Oloroeco diocezaren cerbutchuco ecinago Illustre eta oboragarry Messire Joseph de Revol hanco apezcupiaren manuz eguina. Eta çuberoa herrico uscaldunen amorecatic uscarala utçulia Messire Jacques de Maytie Oloroeco Calongiaz eta hanco Vicari Generalaz*, Jérôme Dupoux, [Paue], 1706.
- Catechisma Oloroeco diocesaren cerbutchuco Joseph de Revol hanco Apphezcupiaz eguina, emendatia eta berris imprimatia François de Revol Oloroeco Apphezcupiaren manuz*, Jean Dupoux, Paue, 1770 [= *CatOlo2*; lehen ed. 1743 ingurukoa da, baina guk Vinson 44.c.d ed. darabilgu].
- Catichima edo Fedia Laburki, Paul-Thérèse-David d'Astros, Bayounaco Jaun Apphezcupiac imprima eraciric (...)*, Lasserre, Baiona, c. 1860.
- Chaho, A., 1855, *Dictionnaire basque, français, espagnol et latin, d'après les meilleurs auteurs classiques et les Dictionnaires des Académies française et espagnole*, Baiona.
- Chaurand, J., 1993 [1969], *Histoire de la langue française*, coll. Que sais-je, 167, PUF, Paris.
- Ciberouco Guthuna edo libria*, Vignancour, Paue, 1852 [Zalgizeko Iribarne apaizak idatzia; ikus Vinson 254].

- Cohen, M., 1973 [1947], *Histoire d'une langue: le français*, Éditions Sociales, Paris.
- Collins, V., 1894, *Attempt at a Catalogue of The Library of the late Prince Louis-Lucien Bonaparte by Victor Collins*, Henry Sotheran & Co.
- Corominas, J. eta J.A. Pascual, 1984, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Gredos, Madril.
- Davant, J.L. (arg.), 1983, *Belapeyre (Athanasie). Catechisma laburra eta Jesus-Christ goure Gincó jaunaren eçagutcia salvatu içateco* (Euskararen lekukoak 7), Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1996, "Athanasie de Belapeyre. Haren familia, bizitzea eta lana", *Euskera* 1/2, 61-66. *Diccionario Retana de Autoridades*, 1976-1989, Bilbo.
- Echaide, A.M., 1984, *Erizkizundi irukoitza (euskara 1925)* (Iker 3), Euskaltzaindia, Bilbo.
- Edipa pastoralá*, G. Bilbao Telletxearen arg., *ASJU* 30:1 (1996), 239-332.
- Egiategi, J., 1983 [1785], *Lehen liburria edo filosofo Huskaldunaren Ekkeia*, Tx. Peillen (arg.), Euskaltzaindia, Bilbo.
- Etxahun, ik. Haritschelhar.
- Etxepare, B., 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*, Bordele; P. Altunaren ed. darabilgu (Euskaltzaindia, Bilbo, 1987 [1980]).
- Gavel, H., 1920, "Éléments de Phonétique Basque", *RIEV* 12 (ale osoa); 2. arg., LGEV, Bilbo, 1969.
- , 1949, "Une antiquaille linguistique: La prononciation souletine du latin", in *Homenaje a D. Julio de Urquijo (I)*, Donostia, 315-320.
- , 1960a [1936an agertzekoa zen], "Réponses souletines à un questionnaire linguistique", *Euskera* 5, 293-316.
- , 1960b, "Revendication en faveur du souletin", *GH* 32, 210-13.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de Grammaire Basque, dialecte souletin, suivis d'un vocabulaire basque-français et français-basque*, Impr. de Veuve Lamaignère, Baiona; facs. Hordago, Donostia, 1979.
- Gómez, R. = Archu 1990.
- Grosclaude, M., 1984, "Remarques sur l'orthographe des *Psalmes de David metuts en rima bernesa* d'Arnaud de Salette", in *Arnaud de Salette et son temps. Le Béarn sous Jeanne d'Albret* (Colloque International d'Orthez, 1983ko otsaila), Per Noste, Orthez.
- , 1987, "L'évolution comparée de la scripta et de l'écrit littéraire béarnais du XIIIe s. à la Révolution de 1789", in *Pirenaico navarro-aragonés, gascón y euskera*, R. Cierbide (arg.), Donostiako Udako V. Ikastaroak, EHU, 277-94.
- , *Langue béarnaise = La langue béarnaise et son histoire. Etudes sur l'évolution de l'occitan du Béarn depuis le XIIIe s. Suivi de quatre analyses de textes des XVIIe et XVIIIe s.*, Per Noste, Orthez, 1986.
- Haritschelhar, J., 1970, *L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etchahun (Texte-Traduction-Variantes-Notes)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Heren-ordreco escu libria igante-bestetaco officio berrieki. Jaun Aphezcupiairen baimentiareki*, B. Lapeyrette, Oloroe, 1860.
- Igantectaco Pronoua, eta hilen pronoua*, G. Dugué eta J. Desbaratz, Paue, datarik gabea (c. 1757, ikus Vinson 86).
- Inchauspe, E., 1856, *Le Saint Évangile de Jésus-Christ selon Saint Mathieu, traduit en basque souletin par L'Abbé Inchauspe, pour le Prince Louis-Lucien Bonaparte*, Veuve Lamaignère, Baiona (itzulpenaren ondoren "Notes Grammaticales sur la langue basque", i-xlvi).
- , 1857, *Dialogues basques: guipuscoans, biscariens; labourdins, souletins* (zubererazko itzulpena, Intxausperena), Bonaparteren ed., Londres; facs. Hordago, Donostia, 1978.

- , 1858, *Le verbe basque*, Veuve Lamaignère eta Benjamin Duprat, Baiona eta Paris; facs. Hordago, Donostia, 1979.
- , 1858, *L'Apocalypse de l'apôtre Saint-Jean, traduite en basque souletin, par l'abbé Inchauspe, pour le Prince Louis-Lucien Bonaparte*, E. Billing, Bonaparteren moldiztegian, Londres.
- , 1883, *Jesu-Kristen Imitacionia - Eguiazco erreligionia*, Andere Lamaignère alharguntsaren muldategian, Baiona (ikus Vinson 578).
- Irigoyen, A. (arg.), 1957, "Cartas de Inchauspe al Príncipe Luis Luciano Bonaparte", *Euskera* 2, 171-260.
- Lacaze, L., 1884, *Les Imprimeurs et les Libraires en Béarn (1552-1883)*, Léon Ribaut, Paue.
- Lafon, R., 1933a, "Sur le traitement de *u* devant le groupe 'r plus consonne' en souletin", *RIEV* 24, 173-75.
- , 1933b, "Sur l'*ü* soul. *üskára*", *RIEV* 24, 429-31.
- , 1934, "Sur l'*u* de soul. *hunki* toucher", *RIEV* 25, 54-55.
- , 1935, "Observations sur la place de l'accent dans quelques formes basques des parlers souletins", in *Mélanges de littérature, d'histoire et de philologie offerts à Paul Laumonier par ses élèves et ses amis*, Paris; facs. Slatkine Reprints, Geneva, 1972, 635-43.
- , 1937, "Tendance à la palatalisation de la sonante *u* dans les parlers basques du Nord-est", *RLiR* 13, 73-82.
- , 1948, "Remarques sur l'aspiration en basque", in *Mélanges offerts à M. le professeur Henri Gavel*, Toulouse, 55-61.
- , 1951, "La langue de Bernard Dechepare", *BAP* 7:3, 309-38.
- , 1958, "Contribution à l'étude phonologique du parler basque de Larrau (Haute-Soule)", in *Miscelánea Homenaje a André Martinet (II)*, Universidad de La Laguna, Canarias, 77-106.
- , 1962, "Sur la voyelle *ü* en basque", *BSL* 57, 83-102.
- , 1965, "Contact de langues et apparition d'une nouvelle voyelle: *u* et *ü* en basque", *Actes du Xme. Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes. Strasbourg 1962*, Klincksieck, Paris, 901-909.
- , *Système = Le Système du verbe basque au XVIe siècle*, 2. arg., Elkar, Donostia-Baiona, 1980 [1943].
- Larrasquet, J., 1928, "Sons et alphabet du Basque souletin", *Revue Phonétique* 260-88 [= *Action de l'accent...* 29-61].
- , 1930, *Action de l'accent dans l'évolution des consonnes étudiée dans le Basque souletin. Étude expérimentale précédée de Recherches Expérimentales sur l'état actuel et l'évolution des vélaires dans le même dialecte*, Vrin, Paris.
- , 1931 eta 1935, "Beñát, Larrajáko belhagilii", *RIEV* 22, 229-240 eta 26, 137-45.
- , 1932, "Phonétique du basque de Larrajá (Quartier de Barcus)", *RIEV* 23, 153-91.
- , 1934, *Le Basque Souletin Nord-Oriental, Tome I, Introduction*, Maisonneuve, Paris.
- , 1939, *Le Basque de la Basse-Soule orientale* (Collection Linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris, 46), Klincksieck, Paris.
- Lausberg, H., 1970, *Lingüística románica, I. Fonética*, Gredos, Madril.
- Lavagne, X., 1981, *Recension des impressions paloises et béarnaises, 1541-1789*, I. liburukia, Bibliothèque municipale, Paue.
- Leizarraga, J., 1571, *Jesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria*, Rochella; facs. Hordago, Donostia.
- Lespy, J.-D., 1880, *Grammaire béarnaise suivie d'un vocabulaire béarnais-français*, Paris; facs. Slatkine Reprints, Geneva, 1978.

- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire Basque-Français*, Gabriel Beauchesne, Paris.
- Maiatza edo Mariaren hilabetia. Meditacioniac maiatzeco egun guciez eguitecoac, egunecoa egunian, Ama Birjinaren bicittiarene misterioetan gainen, Uscal Herrico aphez batec uscaralat eçaria*, B. Lapeyrette, Oloroe, 1852.
- Maister, M., 1757, *Jesu-Kristen Imitacionia Çuberouaco uscarala, herri beraurtaco aphez bateç, bere Jaun aphezcupiaren baimentouareki utçulia*, Dugué eta Desbaratz, Paue.
- Materre, E., 1623 [1617], *Dotrina Christiana Bigarren impressionean debocinozco othoitz eta oracino batçuez berreturic {...}*, Jacques Millanges, Bordele (Oxfordeko alea darabilgu).
- , eta Duronea apaiza, 1693, *Bouqueta lore divinoena bereciac eta Duronea apezac T.P.S.V. Aita Materren liburuari emendatuac {...}*, P. Dussarrat, Baiona.
- Maytie, J., ik. *Catechima Oloroeco...*
- Meditacioniac. Kbiristitarçuneco eguia, obligacione eta berthute principalez; bayen ondotic Meça saintuco, confessioneco, communioneco eta agoniaco othoitiac {...} oro Laphourdicco uscaratic, ciberooucalat cerbait khambioreki utçuliric*, B. Lapeyrette, Oloroue, 1844.
- Mercy, A., 1780, *Andere Dona Maria Scapularicouaren Confrariaco, Bulla, Decreta, Statutac, eta Maniac edo Chediac {...}* (frantsesetik itzulia), J.P. Vignancour, Paue.
- Michelena, L., 1964, *Textos arcaicos vascos*, Minotauro, Madril [= L. Michelena - I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, ASJU-ren gehigarriak 11, Donostia, 1989].
- , 1985 [1961, 1977²], *Fonética histórica vasca*, ASJU-ren gehigarriak 4, Donostia.
- , 1987, *Palabras y textos*, EHU, Gasteiz.
- , 1988a [1960], *Historia de la literatura vasca*, Erein, Madril.
- , 1988b, *Sobre historia de la lengua vasca*, 2 liburuki, J.A. Lakarra (ed.), ASJU-ren gehigarriak 10, Donostia.
- Mozos, I., 1994, *Jean de Paris pastoralara: eskuzkribuen azterketa eta iturriaren moldamoduak*, EHUko doktore-tesi argitaragabea.
- , 1995, Doktore-tesiaren eranskina: Hegiaphaltarren eskuizkribua.
- , *Jean de Paris pastoralaren A eskuizkribuaren transkripzioa* (argitaragabea).
- Noelen lilia composaturic buscarez Jesusen Incarnationiaren oubouretan, arra imprimaturic*, Lapeyrette, Oloroe, datarik gabea (Vinson 121.c dateke, c. 1844).
- Núñez Astrain, L.C., 1976, "Fonología consonántica de un idiolecto del euskera de Zube-roa", ASJU 10, 153-97.
- OibHizt* = Orpustan 1993.
- Oihénart, A. d', 1657, *Les proverbes basques recueillis par le S. d'Oibenart, plus les poesies basques du mesme Auteur*, Paris; facs. Eusko Ikaskuntza, Tolosa, 1936.
- , 1992, *Arnaud d'Oybenart (1592-1667). Proverbes et poesies basques. Edition trilingue intégrale (basque-français-espagnol)*, J.-B. Orpustan (arg.), Éditions Izpegi, Baigorri.
- , ik. Orpustan.
- Oñederra, M.L., 1990, *Euskal Fonologia: Palatalizazioa, asimilazioa eta hots simbolismoa*, EHU, Zarautz.
- Orotariko Euskal Hiztegia*, 1987- , Euskaltzaindia, Desclée De Brouwer eta Mensajero, Bilbo.
- Orpustan, J.-B., 1993, *Oibenarten hiztegia. Lexique basque des Proverbes et Poésies d'Oibenart traduit en français et espagnol*, Éditions Izpegi, Baigorri.
- Othoitce eta cantica espiritualac Çubero herrico*, Jean Dupoux, Paue, 1734.
- Oihartzabal, B., 1990, *La Pastorale Souletine. Édition critique de "Charlemagne"*, ASJU-ren gehigarriak 15 [= ASJU 1988, 22:3 eta ond.].
- PDFO = Petit Dictionnaire français/occitan (Béarn)*, La Civada, Per Noste, 1984.

- Peillen, Tx., 1983, "Belako zaldunaren Zuberotar hiztegia, XVIII. mendean", *FLV* 15, 125-45.
- , 1992, "Zubereraren bilakaeraz ohar batzuk", in *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak* (Iker 7), Euskaltzaindia, Bilbo, 247-72.
- Pierret, J.M., 1985, *Phonétique du Français. Notions de phonétique générale et phonétique historique du français* (Série Pédagogique de l'Institut de Linguistique de Louvain, 11), Cabay, Louvain-La-Neuve.
- Pikabea, J., 1993, *Lapurtera idatzia (XVII-XIX). Bilakaera baten urratsak*, EHU eta Kutxa Fundazioa, Donostia.
- Pronus Singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Euangelium populo legendus*, c. 1676.
- , 2. ed., *Les prières de Prone en basque (dialecte souletin) publiées par Mgr Arnauld-François de Maytie évêque d'Oloron, en 1676*, A. d'Abbadie (arg.), Mme Veuve Lamaignère, Baiona, 1874.
- Rementeria, J.M., 1975, "Euskal Kristau Ikasbideen historia laburra", in *Kristau Bidea (Nimegako Katekesi Institutua. Lurralde Beberetako Gotzainen ardurapean)*, Jakin, Oñati, xvii-xxiv.
- Ressegue, P., 1758, *Sacramentu-Saintiaren aurhidedouaco maniac eta chediac. Esquiulaco parrochia eligan, {...} Oleronco Jaun Apphezcupiaren manu eta baymentieki. Franceseti, Uscarala utgulia, Aurhidedouaren manuz, P. Ressegue bestela Mercy, Aurhidedouaco Prioreaz edo guebienaz*, Isaac Charles Desbaratz, Paue.
- Rohlfs, G., 1977³, *Le Gascon. Études de philologie pyrénéenne*, Niemeyer eta Marrimpouey Jeune, Tübingen eta Paue.
- Sainta Catherina pastorala*, A. Loidi Garitanoren transkripzioa (argitaragabea).
- Salaburu Etxeberria, P., 1984, *Hizkuntz Teoria eta Baztango Euskalkia: Fonetika eta Fonologia*, 2 liburuki, EHU, Bilbo.
- Sarasola, I., 1983, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17, 69-212 [= L. Michelena - I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, *ASJU*-ren gehigarriak 11, Donostia, 1989].
- , 1984-1995, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, GK, Donostia.
- Saroïhandy, J., 1924, "Assimilation progressive de *i* à *ü* dans le basque de la Soule", *BSL* 24, 378-83.
- Schuchardt, H., 1988 [1900], "Introducción a las obras de Leizarraga", I. Ruiz Arzalluz eta J.M. Vélez Latorre (itzultz.), *ASJU* 22:3, 921-1036 [= *ASJU*-ren gehigarriak 12].
- Sen Grat Oloroueco Aphezcupiarentaco Mous de Lassalle. Catradaleco eretorac erran dutianac uscaraz ezariviric {...}*, Vignancour-F. Lalheugue, Paue, 1879 (erabilitako alea: Paue, Arch. Dép. U 852/39).
- Tagliavini, C., 1981 [1973], *Orígenes de las lenguas neolatinas*, Fondo de Cultura Económica, Mexiko Hiria.
- Tartas, J. de, 1666, *Onsa hilceco bidia*, Jacques Rouyer, Orthez; *RIEV*-en ed. darabilgu (1907-1911): *RIEV* 1 eta ond. Ik. P. Altuna.
- , 1672, *Arima penitentaren occupatione devotaq {...}*, Jacques Rouyer, Orthez.
- Txillardegui, 1980, "Zubererazko transkribaketa bat", *FLV* 34, 29-35.
- , 1984, *Euskal azentuaz*, Elkar, Donostia.
- UEUko linguistika saila, 1987² [1983], *Euskal Dialektologiaren Hastapenak*.
- Vinson, J., 1984 [1891], *Bibliographie de la langue basque (Volúmenes I y II). Con unas palabras sobre la presente edición de Luis Michelena* (J. Urquijoren alean oinarritutako ed.), *ASJU*-ren gehigarriak 9, Donostia.

- Yrizar, P., 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca*, 2 liburuki, Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala.
- Zalgize, 1908-1909, "Los refranes vascos de Sauguis traducidos y anotados por Julio de Urquijo e Ibarra", *RIEV* 2, 677-724.
- , Sarasolaren ed.: *Contr* (5.3.3).
- , ik. Arzamendi, J. eta Azkarate, M.
- Zuazo, K., 1988, *Euskararen batasuna* (Iker-5), Euskaltzaindia-EHU, Bilbo.
- , 1989a, "Arabako euskara", *ASJU* 23:1, 3-48.
- , 1989b, "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU* 23:2, 609-50.

Hitzen Aurkibidea

Hitzak ez ezik, atzizkiak, aurrizkiak, adizki gutxi batzuk eta sintagmaren bat edo beste ere ekarri ditugu zerrenda honetara; egungo grafiara bihurtuta ekarri ere. Hitzoi-nak eman ditugu. Eta horiek zehazterakoan, lagungarri gertatu da "Belapeireren hiztegia" (in Agirre 1997), baina inoiz edo behin hango adibideek ere ez dute forma soil hori ikusten uzten; *sentboral(e)* elearen kasuan, esaterako. Bestalde, aldaerak elkarrekin daude (*algar*, *alkhar*), eta askotan parentesiaz baliatu gara kolpe bakarrean bi forma emateko: *beizi(k)*. Irakurlea Agirre 2001 "Belapeireren grafiak" artikulura igortzea komeni zenean, hango orrialdeak seinalatu ditugu (299-361). Azkenik, zenbaki etzanek adierazten dute hitza oinaldeko ohar batean dagoela.

-a 314, 695	aiSa 744
-a? 695, 697, 699	aiturun-, aituren-, aitonenseme 667
abantailus 686	aitzinexian 720
abelzain, -ñ 708, 736	aize 725, 726
abentü, adbentü 755	aiZina 748
abere 730	aizo 689, 725, 726
abokatüsa 747	aktüal 315, 755
adarzü, adartsü 734, 736	aktüSatü 669, 745
adaxka 720	-ala, -ela 695, 697
adiskide, adixkide 714	alagera 757
adreki 756	alageranzia, alagrantzia 736, 739, 742, 757
afetzione 757	alageraxka 720
afruntü 681	-ala(t) 749
ageri 752	alde, althe 760
agerriz 752	algar, alkhar 688, 760, 761
-ago 351	alhaba 340
agorri(l)a 712	alhagia, -gü 702
ahalke 665	alhargün 340
ahatze 665, 701	alhargüntsa 736
aholkatü 665	althare 759
aholkü 665	al(t)xatü 721, 738, 739
aihari 689	alrxatü(r)a 736
aingera 711	alxatürazi 744
aingürü 689, 708, 709, 712, 749	amets 734

- amuina, a(u)moina 683, 708, 709
 amurekati(k), amorekati(k) 684
 amurio, amorio, amodio 684
 amurus, amorus 685
 -an, -en 695, 697
 anaie 707
 anhartio 727
 anhoa, anhua 696
 Anjelüs 745
 an(t)sia 736, 737
 -an(t)xa 721, 734
 antzara 736
 an(t)zo 738, 740
 anuntzatü 736
 Anunziatione, Anonziazione 682
 añharba 712
 Añharbe 712
 añhera, añhara 712
 apairü, apaidü 698, 750
 aphal 663
 aphaltxe 736
 Apharizio 704
 apheztarzün 761
 aphiril(l)a, aphirile 712, 757
 aphörxe 736
 aragi 725, 726, 751
 aragistatü 759
 A(r)ameltze 761
 arartegua 697
 arartekosa 747
 arau 690
 ardu 665, 666, 690, 697, 704, 750
 aretze 701
 argitüxe 720
 argixka 720
 arhin 755
 arhintüxe 720
 arinmentxa 740
 arkanjelü 319
 arma 730
 arnegatü 762
 arr(a)- 754
 arradall, ardall 719
 arrahartü 754
 arrall 719
 arranküra 755
 arrapartitü 754
 arraphiztü 754
 arras, erras 754
 arrasortze 335, 754
 arraZu, arraZo, -zu, -zo 336, 665, 666,
 672, 697, 747, 748, 755
 arregorri 754
 arrekharri 754
 arreman 754
 arreritü 754
 arrerosi 754
 arrerran 754
 arroka 755
 arrolla 719
 arroSa 745
 arroSario, roSario 744, 745
 arrützüli 754
 artho 750
 artzain, -ñ 666, 703, 708, 736, 756
 aska, arska 763
 asto, arsto 763
 astoxe 720
 atrizione 757
 atsolbü 757
 atsülütoki 757
 atxeirü, atxeidü 750
 atzaman 688
 auher 690, 749
 aurrrhide 690, 727, 755
 azanz 736, 737
 azi 725
 ba- 728
 bahitü 703
 baizi(k), beizi(k) 693
 bake 730
 bakhoitz, bakho(i)tx 716
 balinba, balima(n) 761
 bali(t)z 734
 balius 686
 Baptista, Batista 756
 barantha(i)lla 713, 732
 barrolla 719
 barrüki, -ü 701
 baru 'baroi' 673
 barur 690, 753
 bat 349
 bat batetan, bapatetan 756

- batarzün 324, 735, 761
 batbedera 352, 756
 batheü 707
 batzü 734
 baxelier 753
 bazkagia, -gü 702
 Bazko 732
 bederatzü 701
 behiz, beihiz 'baihaiz' 728
 beit-, bait- 353, 664, 691, 728, 755, 756, 757
 beithan, baithan 692
 bekhatü 730
 bekhülari 730, 732
 belhainbürü 749
 belhañ 689, 704
 belhariko 749
 belha(u)rikatü 661, 749
 benedi(t)zione, benedikzione 757
 ber 753
 berant 731
 bere büria(re)n 751
 bereber 753
 berhala 755
 berhezi 755
 berme 695, 732
 berriz 734
 bertanxko 720
 berthüte 730
 berthütus 686
 besaño 712
 besta 732
 bestaliar 713
 beste 762
 beste ordüz, bestordüz 700
 bezain, -ñ 708, 709
 bezpera ik. mezpera
 bidexka 720
 biha(ra)men 751
 bilaizi, bileizi, bilain(t)zi 693
 bildü 760
 bileiñ 316
 bilhazü, bilhotsü 734
 biribiltarzün 761
 birjina 704
 biSitatü 745
 biSitazione 745
 biSitürr- 753
 bixkar 721
 bizius 686
 bizkar 721
 bliüa 698
 bonürr-, bonneurr- 753
 borogatü 757
 borogü 698, 757
 boronte 679, 732, 757, 759
 boronthate 679, 680, 749, 759
 bortha 732
 borthalzaingoa 708, 736
 borthitz 732
 bortü 732
 bortxa 721, 732, 734, 735
 bost 762
 bos(t)gerren 763
 bos(t)na 763
 botü(r)a 751
 bo(t)z 680, 734
 bühürtü 689
 bulhar, bolhar 671
 bürdüña 689
 bürgañ 700
 bürhasik 700
 burhaso 755
 burhau, borhau 671, 755
 burhaustatü 759
 bürhezür 700
 bürments 700
 bürü(i)lla 713
 bür(ü)zagi, brüzagi 700, 761
 bür(ü)zagisa 701, 747
 bürzagigua 701
 bürzagitü 701
 dallatü 719
 daliü 719
 damü 698
 -danik (hürrün danik) 706
 dan(t)za 736, 738
 -dara (bihar dara) 706
 David 731
 debot 731
 debotki, deboki 756
 deebrü 757
 denbora ik. thenpora

- de(r)iküie, derikie 699
 de(r)izüt 751
 des- 745
 deSakitü 745
 deSertü 744
 deSesperatü 745
 deSir 745
 deSiratü 695, 745
 deskantsatü 736
 deSobedien(t)zia 745
 deSohoratü 335, 745
 desplaZer 748
 deus, deüs 690, 691, 746
 diakretarzün 757
 diharü 665
 dire(k)türr-, direktorr- 753
 diszipülü, dizipülü 759
 dohain, -ñ 704, 708
 dohatsü 704, 734
 do(k)tor, doktorr- 753, 755, 756
 doktrina 755, 756
 Domi sainthore, D. seinthore 693
 -drano (hara drano) 353, 706
 düie, die 699

 ebaki, ephañ 731
 ebaSle 746
 ebili, ibili 686
 edipat 755
 edozuñ 711
 edsamina 757
 edsenplü 757
 edüki, üdüki? 687
 egari 731
 egoile 713
 egoiliar, ekhoiliar 713
 egongia, -gü 702
 Egüberri 749
 egüerdi 697, 749
 egürüki, ügürüki 687, 689
 ehi, ihi 665, 687
 ehorsle 762
 ehorzte, ehorste 762
 eiherazaintsa 736
 e(i)sker, isker, exker, ixker 714
 eitzi, ützi 663, 690, 691, 759
 ejipzien 756
 ekharri 731

 ekhusi ik. ikhusi
 elhestari 759
 elhestatü 759
 elhorristatü 759
 EliSabet, EliZabet 335, 745
 eliza 733
 elkhi 707
 emaile 713
 enkontrü 762
 enthelegatü 759
 en(t)zün 737, 739
 eñhe 712
 ephaile 731
 erabili 686
 erakatsi 727
 erakharri 727
 erakutsi 686, 688, 727
 eraman 707
 erazi 352
 erein, -ñ 703
 eretxeki 688
 erhaile 713, 755
 erhi 755
 e(r)hi-txinker 721
 erho 751, 755
 erraile 713
 erras ik. arras
 errege 730
 erregiña 666, 707, 749
 erregla 757
 errejent 731
 (er)relijione, erlijione, erlejione 754
 erremestiatü 762
 erreSuma, erreSoma 667, 744, 745
 erretor 753, 755
 errhaustü 755
 Errume, Erruma, Erroma 668
 ertze 'erditze' 337
 ertzö 750
 eruan, eroan 697, 707
 eskierki 698
 eskritüra 763
 esküia 699
 esküñ 704
 espa(i)ran(t)xa, esparan(t)za, esperan(t)xa,
 esperanza 721, 734, 736, 738, 739,
 741, 742

- espirituäl 315
 espus 'senar' 307, 745
 espusa 'emazte' 745
 espusatü, esposatü 307, 745
 estalgi 760
 estaupe 749
 estüdiatü, üstüdiatü 687
 -etrano 705
 etxezain, -ñ 708
 etzangia, -gü 702
 eüri, euri, eb(r)i 690, 691
 ez 352, 729
 ezaba 733
 ezagüztale 756
 ezarri, ezari 661, 752
 ezdeüs 746, 748, 758
 ezi ez, eziz 353, 700
 ezkontü, ezkontü, izkontü 669, 676, 760,
 764
 eztei 691
 ezür 725

 falta 733
 fal(t)sü 733, 736, 739, 768
 fariSien 733, 744
 fede 730, 733
 fida 730, 733
 flakezia 733, 757
 foltsü 736, 744
 fraide 733
 fran(t)zes 736, 739
 frütü 733, 757
 fundamen(t), fondamen 680, 681
 fundatü 680

 gai 689
 gaiherdi 689, 727
 -ga(i)llü, -allü 713
 gain, -ñ 703, 708
 gainti 708, 709
 ga(i)ñelatiko 709
 gaisto, gaizto, ga(i)xto 329, 714, 715
 gaiza 732
 gaiza orotan, gaizorotan 700
 galdegin, galtegin 760
 galdü 691, 760, 761
 galthatü 760

 galtho 760
 galtza 736
 galtzale 736
 -gan 350
 gañeran 710
 gañetar 712
 gara 750
 garhaitü 755
 -garren, -gerren 350, 664, 688
 -garri 352
 garstatü 706
 -gatik 351
 gatzigü 732
 gehiengua 697
 gei (jingei, amagei) 691, 693
 gehñhatü 708, 717
 -gia, -gü 701
 gihaur 666, 690
 giSa 744
 gizun, gizon 677
 gloria, loria 757, 758
 glorius, lorius 757, 758
 goihen 724
 goizanko 702
 gomendatü, komendatü 732
 gorde 706
 Gorozüma, -xüma, -zema, -xema, -xima
 688, 706, 720, 732
 gorriska 720
 gozatsü 734
 grazia 757
 greügarri, greugarri 691
 -gua, -goa 314, 697
 gurhi 755

 habitüal 315, 729
 (h)aidürü 726
 hain, -ñ 709
 haintsarri 736
 haitatü 690
 hala biz 352
 hala nula 669
 hamalaur 690
 hamirur, hamahirur 727
 handius 685
 handixko 720
 hanitz, hanitx 715

- hariña 687, 729, 749
 hariñastatü 759
 (h)armatü 730
 harrikaldüstatü 759
 (h)arroka 729, 755
 harxilo, harzilo 736
 (h)arzara, hastara 726, 762
 hastio 729
 hatzale 759
 haur 'hau' 690, 753
 haur 'haur' 690
 Hauste 690, 759
 hautse 690, 701
 hazku, harzku 665, 763
 hazkürre, -ü, -i 701
 hebe(n) 702, 707
 heben(t)xe 739
 heida 750
 heltü 760, 761
 hereSia 729, 745
 (h)eretiko 729
 Herodes, Heroda 729, 745
 herratü 729
 hersatü 735
 hersi 762
 higanauta 729
 hilabet(h)e, hilebete 727
 hiltzale 736
 hiltzenü 736
 hiperdülie 729
 hirur 689, 753
 hoiek 343, 344
 holla 719
 (h)onest, unest 730
 honimentü 759
 horrat 750
 hügü 666, 689, 704
 hügüngarri 704
 hügünkeria 666, 704
 hügüntü 704
 hula 669, 670, 762
 hüllantü, hüllentü 718
 hüme 725
 (h)ümil 341, 663
 (h)ümitate 341, 729
 hun-, hon- 'hau' 674, 764
 hun, hon 'on' 675, 725, 726, 764
 huna(t), hona(t) 674
 hunki, honki (egin) 675, 760
 hunki, honki 'ukitu' 676, 764
 huntarzü 761
 huntü 669
 huñ, hoñ 676, 703, 725, 726
 hur 725, 726, 750, 753
 hüran, -en, hüllan, -en 718
 hürün 725, 726
 hurzü 736
 (h)üskaldün 691, 726
 (h)üskara 691, 726
 huts, hüts 668
 (h)ütsarte 668, 725
 ibili ik. ebili
 igante 760
 igaran, igaren 694
 igitei 691
 igurste, igurtze 762
 ihardetsi 666
 ihaur, hi(h)aur 666, 727
 ihauteri, ihauti 665, 666
 ihes 666
 ihi ik. ehi
 ihur, ihor 666, 669, 670, 687, 753
 ikhartü, ikhertü 686
 ikhasi 727
 ikhusi, ekhusi 686, 689, 727
 ikhuSle 746
 ilhaintü 711
 ilherri, hil(h)erri 727
 imajina 704
 i(n)fernü 733, 761
 ingürü, üngürü 689
 ink(h)atz 321
 inprimazale 762
 inprimürr- 753
 intsentsatü, inxensatü 734
 intsentsü, inxensü 734, 744
 -ione 704
 ipokrita 757
 iraile 713
 ira(i)lli, iraili 690, 713
 irain, -ñ 689, 704, 708
 irakurzale 735
 irallte, irailte 713

- isuri, ixuri 689, 714
 itxura, itxüra, ütxüra 668, 689
 itxusgarri 758
 itxusi 689, 715
 itzañ 703
 itzuri 689
 ixil erazi 713
 ixilik 713
 izei 691
 izkiribatü 763
 izkiribazale 763
 izkiribü 763

 jaiki 707
 jaitsi 707
 jakilegua 697
 jakin 707
 jakin(t)sü 736, 743
 jalk(h)i 707
 jan 707
 jangia, -gü 702
 jargia, -gü 702
 jarri 707, 752
 jaun 690
 jauregi 690, 749
 jauzkatü 690, 707
 jei 691
 JerüSalem 744
 JeSüs 669, 745
 JeSüs-Khrist 731, 744
 jin 707
 joile 713
 jokharü 725
 jokü, joko 725, 730
 JoSafat 731
 JoSef 744
 juan, joan 697, 707
 jübileo, jübileu 314, 695
 Juhane 678
 jüratü 669
 jüstizia 669

 -kal 352
 kaptibo 755
 karakoll 719
 karataits lasterkari 716
 kaSerna 744

 kasü 747
 katexima 720
 katoliko 732
 kauSa 745
 khaldi, -ü 701
 khanderailü 713
 k(h)antatü 321, 322
 k(h)antore 321
 khatiña 687, 749
 khexüeri 697
 kh(i)risti, khirixti 666, 704, 714, 732,
 757, 758
 khobañ, khogañ 704
 khoroa, k(h)orua 696
 khorpitz 321, 322, 688
 k(h)orte 321, 322
 k(h)ozatü 321, 322
 khozü 321, 734
 k(h)untatü 681
 khuntü, kontü 321, 322
 khüña 707, 749
 k(h)ürütxe 321, 322, 721, 758
 komendatü ik. gomendatü
 konbeni, komeni 761
 ko(n)fesatü, kobeSatü 733, 747, 761
 ko(n)fesione, kobeSio(ne) 747
 ko(n)fesor, kobeSo(r) 747, 753
 konfidan(t)xa, konfidan(t)za, kunfidantxa,
 konfidenxa 739, 741, 742
 konfirmatü 761
 konfra(i)ria, konfreria, konfararia 758
 konfraisia 747
 konsekratü 757
 konzepzione 757
 koSi 666, 680
 koSia 666, 680, 744
 koZina 748
 kreatü 757
 krida 757
 krisma 757
 krüzifikatü, krüzifikatü 689, 758
 kühüllü 750
 kunjic 680
 kunpaña, konpaña 680, 681
 kunplitü, konplitü 681
 kuntent, kontent 681
 kuntre, kontre 680, 681, 762

- kun(t)sellatü, konsellatü 736, 768
 kun(t)sellü, konsellü 682, 719, 743, 768
 kun(t)solatü, kon(t)solatü 678, 680
 kun(t)zen(t)zia, kon(t)zen(t)zia 738, 739,
 742, 743

 labür, llabür 717
 labürzki, labürski 717
 lagüngua 697
 lagüntü 760
 laidatü 689
 laidorio 690
 laket 731, 757
 lanhegin 727
 lanhu 666
 lantharü 757
 lantza 738
 larrhoti, llarrhote 701, 717, 727, 755
 lati 666
 laur 690, 753
 -le 713
 lege 730
 lehen(t)xe 736, 738
 lehu 666
 lein, -ñ 690, 704
 le(i)ñhürü 711
 lekzione, letzione 757
 letera 757
 letheriña, lethariña, letania 707
 -liar 713
 lib(ü)rü, lübürü 689, 757, 758
 likhisdüra 758, 759
 llabürrot 718
 llaphar 717
 llapi, llepei 717
 llaudeta 717
 lühikara, lüikhara 658, 727
 lükhañka 712
 lükhürari 757

 mahatsano, -u, mahatsardu 704, 762
 maiastürügoa 757, 763
 malürr- 753
 man(h)atü 725
 manü 725
 maradikatü 749
 maraditzione 757

 martxo 721, 734
 medezi, bedeZi 336, 666, 733, 748
 mehatxatü 734
 mehatxü 734
 memenpat 755
 menbro 762
 mendekü 733
 mendiska 720
 -mentü 759
 merexi 720
 mertxede 721, 734, 761
 mesperetxatü 757
 mesperetxü 721, 757
 meza 733
 mezpera, bezpera 733
 mezü 733
 mihi 666, 703, 733
 miliu 666
 min(t)zaraje 750
 min(t)zatü 736, 739
 mirail, mirall 719
 miraküllü, mirakülü 719
 miSerikordia 744
 miskandi, mixkandi 714
 misterio, mixterio 714
 mithil 688, 750
 mithilgua 697
 mithilko, muthiko 750
 MoiSa 745
 mulde, molde 307
 munarka, monarka 681
 müSika 669, 744
 muztü 669

 nahikünte 760
 natüral 669
 NaZaret 747
 nekezü 734
 nigarstatü 706
 nozpait 758
 nuble 681
 nublezia 681
 nuiz, noiz 673, 764
 nula, nola 673
 nun, non 669, 670, 673, 764
 nur, nor 670, 673, 753, 764
 nurat, norat 674

- ñabar 717
 ñabo 717
 ñaphür 717
 Ñeli (jondane Ñ.) 717
 -ñi 717
 -ñu 717

 obra 757
 odolstatü 706, 759, 762
 ofen(t)satü 736, 738, 739, 740
 ogen 725, 726
 ohoratsü 734
 ollaltegi, ollautegi 749
 Oloron, Oleron, Oloru(e) 683
 ondo ik. undo
 orai 702
 orden(a) 704
 ordeñü 708
 ordüian, ordian 699
 ordüxiari 720
 orhitü 755
 orhitzarre 755
 oro 750
 orotan gainti 710
 orotra(t) ere 705, 758
 orrua 696
 -os ik. -us
 osagarri(t)sü 734
 ostalersa 736
 ostegün 762
 ostirale 762
 osto, orsto 763

 paga 731
 paradüsü 335
 patriarka 757
 patru, patron 673, 697, 757
 -pe (-pian, -petan...) 351, 352
 peniten(t)zia 737, 738, 742
 perfeiki, perfektiki 756
 perfe(i)tzione 757
 phakatü 731
 phakü, pakhü? 320
 pharadüsü 688, 733, 745
 pharkamentü 759
 pharkatü 730
 P(h)entekoste, P(h)entakoste, Phintakoste
 733

 phen(t)samentü 736, 737, 739, 759
 pheredikagia, -gü 702
 pherestü 757
 pheretxazale 734
 pheretxü 734, 757
 Phetiri 757
 phintatü 324
 Pilatüs 745
 plaZent 748
 plaZer, plazer, -rr- 336, 747, 748, 753,
 757
 praube 757
 prebenda 757
 predikatü, pheredikatü 757, 758
 predikü, pheredikü 758
 prepaus 745
 preSentatü 744
 preSentazione 757
 preSentzia 741
 preSu 666, 670, 672, 744
 presuna, persuna, persona 681, 735
 preSuner, preSoner 670, 681, 683, 744,
 757
 preSuntegi, preSontegi 678, 681, 745
 preziatü 757
 primizia 757
 primü 757
 profeta 757
 profetesa 747
 promotor 757
 prono 757
 prozes 680, 745
 prozese 757
 prüden(t)zia 742, 757
 psalmü 757

 -(r)eki 703
 retatü 667, 698
 roSario ik. arroSario

 -sa 736, 747
 sagarazione 733, 758
 sainta 708, 733, 759
 saintü, se(i)ntü 693, 709, 733, 759
 sakramental 757
 sakramentü 757
 sakratü, sagaratü 733, 758

- sakrifizio 757
 sakrista(i)ñisa, sakristainsa 711
 sakristañ 704
 salbamentü 759
 saldü 760
 saltsa 721, 736
 sargia, -gü 702
 saristatü 759
 sarraSi 666
 saSu, saSo, sazu 666, 672, 734, 744, 746
 satifatü 758
 satifazale 758
 satisfa(t)zione, satisfakzione 757, 758
 segür, segürr- 753
 segürtantxa 736
 sendimentü 760
 senditü 760
 sendo, sentho 759, 770
 sendotü 759, 770
 senthoral(e), seinthoral(e), sain- 693
 setemer(e) 761
 sinhetsi 727, 734
 sobe(r)a 751, 757
 soferitü, sofritü 757, 758
 solaz, solas 734, 749
 solemnel, solonel 326
 sordeits 716
 sorgia, -gü 702
 Sorhoeta 749, 755
 südürxilo 736
 sueñ, soeñ, soñ 696, 709
 sühalama 724, 757
 sühi, sühü 701
 süia 698
 suñ, soñ 676, 703
 süperiürr- 753
 süperstizione 763
 süperstizios 763

 -tarzün 761
 -tate 731
 theiü 707
 t(h)enpora, denbora 663, 760, 761
 thermañü 698
 thüia 698
 tortxo 721, 735
 triballü 719

 triste, trixte 714
 trunpatü 681
 -tsü ik. -zü
 txakür 721
 txanp(h)a 724
 (t)xapel 721
 (t)xapela 721, 724
 (t)xapelet 724
 (t)xar 721, 723
 txardiña 721
 (t)xedera 721
 txeken, xekhen 724
 (t)xerk(h)atü 722, 723
 txestatü 724
 txilimixta, xilimista 722, 724
 tximinia 721
 tximino 721
 txink(h)a 724
 txipa 721
 (t)xipi 722, 723
 (t)xipitarzün 723
 (t)xispiltü 724
 (t)xori 701, 721, 722, 723
 txorta 721
 (t)xortola, (t)xortela 724
 txostaka 724
 txostatü 724
 txosteta 724
 txüt 721
 -tzat 740
 -tzaz 735, 736
 -tze (arhantze, sagartze) 743

 üdüki? ik. edüki
 üdüri 689
 ügürüki ik. egürüki
 uhuin, ohoin, -ñ 658, 666, 672, 710
 uhuinkeria, ohoin-, uhuñkeria 658, 708,
 711, 712
 uhoratü, ohoratü 672, 764
 uhure, ohore 666, 672, 764
 ükhen, ukhan 694
 ükhüzi 686, 689
 ülhüntü 688
 undar, ondar 678
 undo, ondo 678
 undo(r)aje, ondo(r)aje 678, 750

- üngürü ik. ingürü
 unhetsi, onhetsi 675, 727
 un(t)sa, on(t)sa 675, 739
 untzi, onzi 676, 738, 743
 -üra, -ura 668
 ürgasten, ürgazten 759
 ürgüllü 719
 ürgüllus 719
 ürgüllütsü 719
 ürrhats 750, 755
 ürrhe 755
 ürrhenbürü 755
 ürrhentü 755
 ürrhestatü 755, 759
 ürrin hon 750
 ürrin honstatü 706, 762
 ürrinstatze 706
 ürrintzütü 734, 736, 739, 743
 ürrüttx 689
 urxap(h)al, ürxaphal 668
 urzo, ürzo 668, 761
 urzüme 761
 -us, -os 684
 üSatü 745
 üstüdiatü ik. estüdiatü
 usuki, üsüki 668
 üthürri, -ü 688, 701
 ütsü 688
 ütsüeri 697
 ützi ik. eitzi
 ützüli 688
 üztailla 713
 üzürri 689
- xabal 721
 xabu 721
 xaflazale 721
 xahal 721
 xahar 721
 xaharki 723
 xahatü 666, 722
 xahü 666, 704, 721, 722
 xahütarzün 722, 761
 xalxa 721
 xamalko 721
 xamari 721
 xarma 722
- xarmagarri 722
 xarmeri(a) 722
 -xe 720, 736
 xedatü 722
 xede 721, 722
 xehe 666, 703, 722
 xehekatü 722
 xekhen ik. txeken
 xenda 723
 xerri 750
 xilimista ik. txilimixta
 xilo, zilo 721, 722
 xirio 723
 xixari 722
 -xka 720
 -xko 720
 xokho, zokho 321, 721, 722
 xotilezia 722
 xoxa 723
 xuflestatü 669, 723, 759
 xuri 723
 xuriska 720
 xuritarzün 761
 xuritü 723
 xüxen 721, 723
 xüxentü 721, 723
- zabal 721
 zaflatü 721
 zahar 721
 zain, -ñ 703
 zaion, zeion 'zitzaion' 317, 694
 zait, zeit 'zait' 695
 Zakaria 747, 748
 -zale 735
 zamari 721
 zañhil 712
 zañhützüli 712, 727
 Zaparta 748
 Zapartatü 748
 Zarta 748
 Zartatü 748
 zathixka 720
 zekürü 733, 749
 zeli(a)rat 705, 758
 Zelo 748
 zelü 698, 701, 749

- zeñharatü, señharatü, señalatü 717, 733, 749
 zeñhare, señaie 708, 717, 733, 749
 zeñhatü 708, 717, 733
 zeñü 717, 733
 zer 753
 zerbüttxari 721
 zerbüttxatü 734
 zerbüttxü 689, 734
 zihauriek, zihauriek 665, 666, 690
 Zipirta-Zaparta 748
 zirkonziSione 745
 zola 733, 749
 zorhi 750
 -zü, -tsü 734, 736
 Zübero(a), Ziberu(a), Zibero, Xiberu 665, 688, 749
 zühür 666
 zuin, zoin, -ñ 674, 708, 709, 764
 zunbait, zonbait, zumait 674, 761, 764
 zunbat, zonbat, zumat 674, 761, 764
 zur 750, 753
 Zurra 748
 züti, xüti 721
 zütitü, xütitü 721
 züzen 721
 züzen egin 722
 züzendün 722

Vocabulario básico y préstamos en vascuence vizcaíno y otras lenguas

Adam Zawiszewski
(UPV/EHU)

Abstract

Basic vocabulary is a polemic concept among linguists, particularly among those who work in lexicostatistics and glottochronology. On the one hand, the existence of such a basic word list was essential in order to compare languages or, at least, to determine resemblances between them; but, on the other hand, the basis on which such terms should be selected was not very clear. The fact that the number of loanwords on the list was supposed to be very small was taken as a solid argument in its favour; resultingly, it became a fundamental tool in historical and comparative linguistics.

The aim of this paper is to check the percentage of non-native terms in the 219 term list (Swadesh), based on data provided by various languages. In the first and second parts of the work we deal with types of loanwords and with their classification in general (Haugen 1950, Vendryes 1968, Zamboni 1988, Trask 1996), as well as with the methodology employed in our research and with the notion "basic vocabulary" itself (Swadesh 1956, Haarmann 1970, 1990). In the third part, we check our corpus, that is, Modern Biscayan, Old Biscayan, Standard Basque, English and Russian. At this stage, following Haarmann's procedure, we classify all items according to their corresponding semantic field (activities, qualities, body parts, living beings, natural phenomena, pronominal system, numbers, prepositions (conjunctions, suffixes, prefixes, etc.), colours, and so on). With respect to Basque, the data is also analyzed according to a frequency criterion (Sarasola 1982), thus allowing a comparison between the results of these two different methods of analysis. Finally, in the last part, we discuss Haarmann (1990)'s argumentation and data, and show that the number of loanwords in the corpus analyzed according to the Swadesh criterion is actually very small, which is solid evidence in favour of the basic-precultural nature of the list.

0. Introducción

Como indica el título de este trabajo, el objetivo que nos hemos propuesto es analizar los préstamos en el vocabulario básico del vasco vizcaíno. En cuanto a la estructura del trabajo, lo hemos dividido en cuatro partes. En la primera sección (1) trataremos de la teoría del préstamo en general, es decir, estudiaremos sus varios tipos y aspectos, en la segunda (2) hablaremos de la metodología, en la tercera (3) analiza-

remos el corpus euskérico elegido y compararemos los datos con los del inglés (3.6) y el ruso (3.7), para finalmente llegar a las conclusiones (4).

1. Préstamos: Tipos y clasificación

1.1. El hecho de que las lenguas cambian es bien sabido ya desde los siglos pasados. Los factores que provocan esos cambios pueden ser, claro está, muy diferentes. Por una parte el cambio se debe a la evolución interna, por otra, una lengua evoluciona gracias a los factores externos, o dicho de otra manera, gracias al contacto con otras lenguas. Uno de los resultados de ese contacto es el préstamo. En cuanto a la definición del término, hay evidentemente más de una:¹ desde el punto de vista del hablante, uno puede considerar el préstamo como 'robo' lingüístico, otro, en cambio, como 'adopción' (Haugen 1950:211). Por otra parte, tampoco sería injusto llamarlo "copia", como sugiere Trask (1996:18). La definición propuesta por Haugen parece concordar con esta opinión, aunque él acude al término 'reproducción':

The heart of our definition of borrowing is then the attempted reproduction in one language of patterns previously found in another (Haugen 1950:212).

1.2. Las razones de acudir a los préstamos léxicos pueden ser muy diferentes. Weinreich (1974) menciona por ejemplo la necesidad del hablante de designar nuevos lugares, conceptos, cosas y personas, lo cual supone innovaciones en el vocabulario —la prueba la tenemos en palabras como *ski*, *yogurt*, *whisky*, etc. (Trask 1996:18). Un segundo factor es la baja frecuencia de las palabras, es decir, las palabras más frecuentes se recuerdan más fácilmente y las infrecuentes "(...) están más expuestas al olvido o la sustitución" (Weinreich 1974:127). Otra razón de la innovación léxica es la de la homonimia molesta. Por eso el patois de los Vosgos tomó del francés *viande* y no un derivado del latín *carnem*, ya que este último tenía un competidor *carrum* 'carro'. A todo esto podemos añadir también los préstamos que vienen de la etimología popular,² como por ejemplo el *country-dance* 'baile de pueblo' inglés, convertido en *contredanse* en francés (Vendryes 1968:203) o bien el alemán *Hängematte* (*hängen* 'colgar' y *Matte* 'estera') que viene de la transformación del original castellano *hamaca* (éste lo ha adaptado del caribeño *hammaka* 'cama colgante') (Zamboni 1988:152). No olvidemos tampoco los "accidentes lingüísticos", como los llama Vendryes (1968:204) citando el ejemplo de la *tour Saint-Vrain* convertida por pura casualidad en *tour Saint-Venin*, o *pipe de Kümmmer* convertida en *pipe d'écume de mer* y de este último *Meerschaum* en alemán (Vendryes 1968:204). Para terminar, es conveniente recordar los préstamos debidos al prestigio de una lengua: tal es el caso del francés por ejemplo, que, siendo supuestamente más elegante o importante, dejó una huella en los vocabularios de varias lenguas: *savoir-vivre*, *faux pas*, etc; lo mismo se observa en turco, que cedió en algunos campos léxicos frente al árabe (Trask 1996:19, 23).

¹ De hecho, Ridruejo (1989:91) da por ejemplo la siguiente: "Se denomina préstamo a la incorporación en una lengua de elementos procedentes de otra como consecuencia de las relaciones culturales existentes entre los hablantes de ambas (...)."

² Zamboni (1988) utiliza también la noción de paretimología o etimología cruzada.

1.3. Como indica Haugen en la definición (1.1), el préstamo implica una reproducción, la cual nos lleva a la comparación de la estructura original (modelo) con su imitación. Así, podemos hacer una distinción entre **importación** y **sustitución**. Lo primero ocurre cuando el préstamo tiene bastantes similitudes respecto al modelo hasta tal punto, que el hablante estaría dispuesto a tomarlo por suyo. Pero en el momento de una inadecuada reproducción del modelo, es decir, cuando el hablante lo cambia por un modelo similar de su propia lengua, hablamos de sustitución.

1.4. En cuanto a los tipos de préstamos, generalmente se suelen distinguir entre tres:

1.4.1. Préstamos de importación (los morfemas se importan, no se sustituyen) donde los hablantes “importan” no sólo el sentido de la palabra, sino también su forma fonémica.

1.4.2. En los préstamos combinados, llamados también híbridos, ocurre tanto una sustitución parcial de morfemas (por eso se los suele llamar de sustitución parcial), como una importación (cf. el caso del alemán hablado en EEUU (Pensilvania): los hablantes sustituyen *buch* ‘libro’ por inglés *book* en el compuesto *bockabuch* ‘libro de bolsillo’) (Haugen 1950:219).

1.4.3. Préstamos “desplazantes” (o calcos) (*loanshifts*), con una entera sustitución de morfemas, sin importación. Podemos dividirlos en:

1.4.3.1. De unidades simples (o “univerbales”):

a. Homónimos: si el nuevo significado no tiene nada en común con el antiguo (cf. el portugués americano, donde la palabra *groseria* es sustituida por la inglesa *grocery*, por lo que *groseria* tiene dos significados homónimos) (Haugen 1950:219).

b. Sinónimos: cuando el antiguo y nuevo significado se superponen añadiendo un matiz al morfema nativo. Podemos clasificar éstos en:

– Confusiones semánticas; las distinciones nativas se eliminan bajo la influencia de la sinonimia parcial entre las dos lenguas (en portugués americano se sustituye el nativo *livraria* ‘librería’ por inglés *library* en vez de utilizar el portugués *biblioteca*) (Haugen 1950:219).

– Desplazamientos semánticos; los términos nativos se aplican a los nuevos fenómenos culturales, aproximadamente parecidos a algo en la cultura “nativa” —como por ejemplo utilizando en portugués americano *pêso* (del castellano ‘peso’) con el sentido de ‘dólar’— (Haugen 1950:219).

1.4.3.2. De unidades compuestas:

a. Préstamos de traducción univerbales (*Uniword Lexical Unit*): la palabra griega *sympátheia* ha sido reproducida por la sustitución de morfemas en latín *compassiō* (Haugen 1950:220, Trask 1996:21).

b. Préstamos de traducción multiverbales (*Multivord Lexical Unit*), que incluyen todas las frases o expresiones enteras (cf. el portugués americano *responder para tras* y el inglés *to talk back*) (Haugen 1950:220).

Los préstamos desplazantes (1.4.3) pueden también ser divididos en análogos, homófonos y homólogos. Los primeros son términos interlingüísticamente similares

(cf. *sushi*, *kayak*, etc.); los segundos se parecen sólo fonéticamente y los últimos tienen similitudes únicamente semánticas (cf. griego *sympátheia* y latín *compassiō*).

Sin embargo, Vendryes (1968:223) propone otra clasificación de préstamos, según el cambio de sentido que sufren éstos. Así pues, tenemos la *restricción* (cuando una palabra cambia el sentido del general a particular), *extensión*, cuando ocurre lo contrario y *desplazamiento*, cuando los dos sentidos son equivalentes o iguales desde el punto de vista de lo que abarcan y que cambian de uno a otro por vecindad cuando el sentido de una palabra se extiende de conteniente a contenido, de causa a efecto, de significante a significado, etc.).

1.5. Hablando de los préstamos es imprescindible mencionar también el lado fonológico de este fenómeno.³ Como uno puede esperar, los cambios fonológicos tienen lugar cuando una secuencia de sonidos del hablante nativo sirve para imitar sonidos de la palabra tomada de otro idioma. Éste es, por ejemplo, el caso de los vascohablantes, quienes ponen siempre una *e* (o *a*) epentética en las palabras que empiezan por *s* y *r* (vasc. *ezpata* < lat. *spātha*, vasc. *errege* < lat. *rēgem*, etc.).

2. Metodología: Vocabulario básico

Para la lexicoestadística, el vocabulario llamado básico resulta imprescindible en cualquier tipo de comparación entre dos (o más) lenguas.⁴ Como básico, se suele considerar la lista de 100 ítems establecida por Morris Swadesh⁵ en los años 50 del siglo pasado. Esa lista contiene los términos considerados *preculturales*, porque éstos como tales, eran considerados como aparentemente básicos, menos variables, por lo cual serían más resistentes a los cambios. Sin embargo, varias investigaciones demuestran que tal prejuicio podría ser falso. Antes Michelena (1978) y últimamente Haarman (1990) dejan bien claro que una lista de palabras "básicas" no sirve mucho a la lexicoestadística porque simplemente no se puede establecer un conjunto de tales palabras y que, en principio, cualquiera de ellas puede ser préstamo:⁶

The "basicness" of certain sectors of the vocabulary in natural languages cannot be substantiated because the notion is, in itself, a misconception. (...) Borrowings in the assumed "basic sector" of the lexicon are considered by glottochronologists as rare exceptions, whereas their occurrence is in fact a much more common phenomenon in situations of language contact than is acknowledged even by very critical opponents of lexicostatistics. (...) Under varying conditions of language contacts, any denomination for whatever concept can potentially be borrowed (Haarmann 1990:2-3).

Resumiendo brevemente el razonamiento de Haarmann (1970, 1998 y particularmente 1990) y tal como lo acabamos de ver (cf. *supra*), hay que decir que este autor considera cualquier término como posible préstamo, tanto refiriéndose al campo léxico de

³ Véase Vendryes (1968:215), y también Trask (1996: § 2.2).

⁴ Sobre la comparación o "multilateral comparison" véase también Watkins (1990:293).

⁵ Hay que añadir que la glotochronología se sirve tanto de la lista de 100 ítems como de la de 215 (de Swadesh); pero hay también otras, como la de Hymes (200 ítems) y Fodor (125 ítems).

⁶ Aunque Trask (1996:23-24) no parece tan crítico respecto a este tema.

las partes del cuerpo, como por ejemplo al sistema numeral, pronominal o de colores. Efectivamente, todos sus trabajos parecen corroborar esta opinión: en su estudio detallado del galés (1970) y abarcando probablemente todo el campo semántico que pueda tener una lengua, Haarmann señala un gran número de préstamos que esta lengua habría tomado del latín. En sus estudios posteriores (cf. sobre todo 1990 va todavía más allá y analiza muchas otras lenguas, siempre con el objetivo de demostrar la inutilidad del concepto de vocabulario básico para un trabajo glotocronológico: los datos del albanés (partes del cuerpo), swahili y japonés (sistema numeral), persa, kurdo, caló (ing. *romany*) (fenómenos naturales y seres vivos) y así respectivamente de muchas otras lenguas citadas parecen dar mayor fuerza a su razonamiento, esto es, niegan rotundamente la existencia de una lista de conceptos que podrían ser considerados básicos.

A pesar de todas estas críticas y dudas, en nuestro trabajo veremos si la opinión de Haarmann se confirma también con respecto al euskara vizcaíno, es decir, en qué medida el vocabulario llamado 'básico' está afectado por términos no-autóctonos. Para mayor certeza y fiabilidad de los resultados nos basaremos en la lista de Swadesh de 219 items. Una vez analizado el corpus euskérico (euskara vizcaíno (3.3), vizcaíno antiguo (3.4), euskara batua (vasco estándar) (3.5)), compararemos los datos obtenidos con los del inglés (3.6) y del ruso (3.7). Así, comprobaremos si el porcentaje de los términos adquiridos concuerda en los cinco casos o es distinto y si es así, trataremos de explicar las razones de este hecho. Por otra parte, examinaremos también los préstamos basándonos en la lista de 219 palabras más frecuentes en el euskara escrito contemporáneo y veremos qué diferencias hay entre el criterio de 'básico' o 'pre-cultural' y el criterio de frecuencia (tablas 3.3.14 y 3.3.15).

3. Análisis del corpus

3.1. Hemos dividido el corpus (la lista de Swadesh extendida (219 items)) (Trask 1997:352-57) en diez unidades (siguiendo el esquema de Haarmann (1970) y (1990)). A cada una corresponde un campo semántico concreto y todas ellas están ordenadas según el número de items (empezando por el más alto hasta el más bajo, excepto el X, donde reunimos los términos que no se pueden atribuir a ninguno de los campos precedentes). En cuanto a la selección de los términos vascos correspondientes a los del inglés, a veces no hemos encontrado paralelos ideales; en todos esos casos analizamos el conjunto de las palabras que aproximadamente corresponden al sentido del concepto originario del inglés. Por otra parte, los diecinueve lemas marcados con asterisco (*) forman parte de la llamada lista "extendida" de Swadesh, inicialmente compuesta de doscientas palabras. Éstas son las voces estudiadas:

- I. Actividades básicas (62 items): *baginka egin, putz egin, arnasa hartu, erre, etorri, atondu (janaria), konta, ebagi, dantzian egin, bil, zulatu, edan, jan, jausi, bildur izan, burrukan egin, flota(t)u, jario (isuri), began egin, izoztu, bete, emon, entzun, jo, euki (eutsi, hartu), ebizan ibili, hil, jakin, barre egin, etzun, bizi izan, olgatu (olgeu), tira-tu, bultz(a) egin, igurtzi, esan, hazka (ibili), ikusi, josi, tiro egin, kanta, jesarri, lo egin, usaindu, klaba(t)u (sastatu, akuilatu(?)), txistua bota, erdibitu, estutu, labana sartu, zutunik egon, txupa(tu), handitu, igiri (uger) egin, pentsa, bota, lotu, buelta(tu), bota, oinez ibili, garbitu, garbitu (erratza pasa)?, lan egin.*

- II. Cualidades básicas (30 items): *txar, handi, botz, lobi, siku, kamuts (amuts)/ amotz, urrin (urrin), lodi, on, astun, ezker, luze, estu, hur (adj.), berri, zabar, ondo (zuzen), esku-ma, ustel, biribil, zorrotz, labur, txiki, bigun (leun), zuzen, lodi, argal, bero, busti, zabal.*
- III. Partes del cuerpo (29 items): *atze (bizkar), sabel, odol, hazur, bular, atzapar, belarri, arrautza, begi, luma, oin, tripak, ule, esku, buru, bibotz, adar, belauun, hanka, gibel, okela, aho, sama, sudur, azal, buztan, min, hagin, bego.*
- IV. Seres vivos (25 items): *animalia, azal, txori, ume, txakur, aita, arrain, lora, fruitu/ fruta, bedar, senar, hosto, zorri, gizon, ama, pertsona, erro, garaun, abizta / arreba, suge, zubaitz, andre, andral andere, baso, bar.*
- V. Fenómenos naturales (24 items): *errauts, hodei, egun, hauts, lur, su, behelaino, izotz, laku, ilargi, mendi, gaba, euri, ibai, bondar, itsaso, zeru, ke, edur, izar, harri, eguzki, ur, haize.*
- VI. Sistema pronominal (15 items):
 (i) Pronombres personales (4): *ni, hi, gu, zuek* (2 no tienen equivalentes en euskara).
 (ii) Pronombres demostrativos (4): *ha, hau, hamen, hor / ban.*
 (iii) Pronombres relativos (5): *zelan, zer, noz, non (nun), nor.*
- VII. Números (10 items): *zortzi, bost, lau, ebun, bat, zazpi, hamar, hiru, hoge, bi*
- VIII. Preposiciones, conjunciones, sufijos, prefijos... (6 items): *eta, -(e)an, -(e)lako, ba-, -(e)an, -(e)kin.*
- IX. Colores (5 items): *baltz, berde, gorri, zuri, hori.*
- X. Los demás (13 items): *guzti (dana), jantzi, gitxi, asko, izen, ez, beste, bide, soka, gatz, batzuk, makila, urte.*

3.2. En la columna ETIMOLOGÍA tratamos de explicar las etimologías que nos ha resultado posible establecer (con las fuentes bibliográficas), centrándonos sobre todo en los préstamos. Debajo de cada tabla presentamos los datos estadísticos, a saber el número de préstamos, los tipos de préstamos citados (de acuerdo con la clasificación propuesta en la sección 1.4) y finalmente (sección 3.3.11) reunimos todos los datos indicando el número total de los préstamos (tanto seguros como inciertos) y terminamos con la clasificación de los préstamos por lenguas (3.3.12).

3.3. Euskara vizcaíno

3.3.1. Actividades básicas (I)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. bite	HAGINKA (EGIN)	Compuesto de <i>hagin</i> 'diente, muela', sufijo adverbial <i>-ka</i> y el verbo <i>egin</i> 'hacer'. En cuanto a <i>hagin</i> cf. 3.3.3, n° 28.
2. blow (v.)	PUTZ EGIN	Para 'soplo, ventosidad' hay <i>hiütz, butz, putz</i> , pero el sustantivo que parece derivado de éste, <i>uzki (üzkü, üzku)</i> 'podex' no muestra rastro de una oclusiva inicial (Michelena 1961a:255).
3. breathe	ARNASA HARTU	Michelena (1961a:294) señala que su primer elemento puede venir de <i>bats</i> . Corominas (Agud & Tovar 1988:199) propone <i>bats+nasa</i> con el segundo elemento de <i>naas</i> de 'turbarse' (<i>nasi, nastu</i>). Últimamente Lakarra

		(1995:201, 1996:39 n.72) explica como forma reduplicada partiendo de una base <i>*hats</i> : <i>*hats-nats</i> > <i>*arnats</i> > <i>arnas</i> > <i>arnase</i> > <i>arnasa</i> .
4. burn	ERRE	Ninguna de las propuestas presentadas en Agud & Tovar (1988-) parece ser verosímil, como reconocen ellos mismos.
5. come	ETORRI	<i>e-torr-i</i> (Michelena 1951:580, Lakarra 1995:200).
6. *cook	ATONDU (JANARIA)	Como mencionan Agud & Tovar (1989:480), según Corominas se trata de una forma sin diptongar aún del español <i>atuendo</i> , del latín <i>attonitus</i> , documentado ya en latín medio de la Península con la significación de 'fausto, pompa, aparato' o diversos utensilios, ajuar, etc.
	{PREPARA(TU) (JANARIA)}	Del castellano <i>preparar</i> ; éste, del latín <i>parare</i> 'preparar, disponer, proporcionar' (Corominas & Pascual 1985:393 (t.IV)).
	KOZINA(TU)	Del castellano <i>cocinar</i> ; éste, del latín <i>coquĭnare</i> (Corominas & Pascual 1985:109 (t.II)).
	PRESTATU (JANARIA)]	Del latín <i>praestāre</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:233).
7. count	KONTA	De origen latino: <i>compūtāre</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:208).
8. cut (v.)	EBAGI (EBAKI)	Löpelmann (1968:274) quiere ver en él variante del árabe <i>*dabaki</i> de <i>*dabak-</i> de <i>dabaka</i> 'rayar, hender'. Poco verosímil.
9. *dance (v.)	DANTZAN EGIN	Löpelmann señala su origen románico, entre otros el catalán, provenzal, español danza italiano <i>danza</i> , francés <i>danse</i> .
10. die	HIL	Agud & Tovar (1992:901) partiendo de <i>indikildu</i> 'debilitarse' reconstruyen una raíz <i>*kil-</i> , pero reconocen que el escaso cuerpo fonético de la palabra no permite ninguna seguridad en la comparación.
11. dig	ZULATU (ZULOA EGIN)	Compuesto de <i>zulo</i> 'agujero' y el sufijo <i>-tu</i> . Según Trask (Trask 1997:372), no tiene nada que ver con el celta <i>*sĭlon</i> . En opinión de Michelena (1964:138) <i>zulo</i> parece ser la forma antigua, por lo tanto no se puede explicar mediante <i>*sĭlon</i> ; además se esperaría que una <i>l</i> no geminada tuviera como correspondencia entre vocales a vasco <i>r</i> .
12. drink	EDAN	Para Löpelmann (1968:283) de origen galo <i>dúgú</i> por <i>*gúdun</i> 'beber'.
13. eat	JAN	< <i>*e-a-n</i> . Michelena propone <i>ja(a)n</i> (Michelena 1961a:168).
14. fall (v.)	JAUSI	Agud & Tovar (1992:869) lo relacionan con <i>jautsi</i> 'bajar'.
15. fear (v.)	BILDUR IZAN	Variante de <i>beldur izan</i> . Löpelmann (1968:177) sugiere el parentesco románico de <i>*berdura</i> > <i>*kobardura</i> , cf. español <i>cobarde</i> , francés <i>couard</i> o italiano <i>cobardo</i> .
16. fight (v.)	BURRUKAN EGIN	De <i>borroka</i> + el sufijo del caso inesivo <i>-n</i> . Según Löpelmann (1968:223) de origen románico, cf. catalán <i>*borcar</i> (forma no atestiguada). Agud & Tovar (1990:164) derivan de <i>burru+ka</i> 'luchando'.

17. float	FLOTA(T)U	Del castellano <i>flotar</i> y éste del latín <i>flūtere</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:154).
18. flow	JARIO (ISURI)	En Agud & Tovar (1992:862) encontramos una propuesta de análisis <i>i-ari-(o)</i> .
19. fly (v.)	HEGAN EGIN	Compuesto de <i>hega(l)</i> 'ala' y <i>egin</i> 'hacer'
20. freeze	IZOZTU	De <i>izotz</i> 'hielo' y <i>-tu</i> . Trask (1997:311) lo explica partiendo de <i>ibintz</i> 'rocío' y <i>hotz</i> 'frío'
21. *full	BETE	La relación con latín <i>pletum</i> parece muy inverosímil (Agud & Tovar 1988-952 [198]). Lo más posible es <i>bat</i> + <i>-te</i> .
22. give	EMON	Variante de <i>eman</i> . Para algunos lingüistas (Charencey) es de origen céltico. Cf. irlandés <i>main</i> 'tesoro, cosa preciosa', de un hipotético galo <i>maini</i> 'don' (en relación con latín <i>manus</i>). Todas estas presuposiciones parecen muy inverosímiles. Lo único que se puede confirmar (Trombetti, Lafon, Uhlenbeck) es que es de una raíz <i>-ma-</i> (Agud & Tovar 1988-). Trask (1990:121), sin embargo, postula la raíz <i>-man-</i> ; así el participio habría tenido la forma <i>*emani</i> , dando <i>*emai</i> después de haber perdido la <i>n</i> intervocálica. (De hecho, <i>emai</i> está atestiguado en RS).
23. hear	ENTZUN	Según Michelena viene de un antiguo <i>*e-nezu-n</i> , con <i>*n</i> intervocálica. Schuchardt lo ve relacionado con el francés <i>entendre</i> 'oír'. Esto lo une con latín <i>intensus</i> , italiano <i>inteso</i> , sardo <i>intesu</i> . Michelena, sin embargo, no cree verosímil lo sugerido por Schuchardt, ni tampoco lo propuesto por Lafon (que <i>en(t)zun</i> es continuador del latín <i>inte(n)sum</i> . (Agud & Tovar 1988-).
24. hit	JO	Agud & Tovar (1993:339) proponen la identificación de este término con <i>eo</i> , ya que los dos coinciden en algunos significados. Como reconocen ambos, por el cuerpo fonético tan reducido resulta difícil proponer etimologías seguras.
25. hold / take	EUKI (EUTSI) HARTU	Según Gavel (Tovar & Agud 1988-:816) los dos verbos están relacionados. Gavel, sin embargo cree que el problema de asibilación y de 'k' no es tan seguro como él supone. No da ningún paralelo y se limita a explicar el paso de <i>-tt-</i> a <i>-ts-</i> (<i>gutti</i> , <i>gutxi</i>). (Agud & Tovar 1988-:810). Lafon (1961) deriva <i>euki</i> de <i>*edun</i> y afirma que tanto en éste como en <i>eutsi</i> se pueden distinguir los morfemas dativos <i>-ki</i> y <i>-tsi</i> .
26. hunt	EHIZAN IBILI	En opinión de Löpeltmann (1968:567) viene de africano <i>*bebisa</i> o egé <i>bbš</i> 'caza'. Muy inverosímil.
27. kill	HIL	Agud & Tovar (1992:901), partiendo de <i>indikildu</i> 'debilitarse', reconstruyen una raíz <i>*kil-</i> , pero reconocen que el escaso cuerpo fonético de la palabra no permite ninguna seguridad en la comparación.
28. know	JAKIN	Michelena lo reconstruye de <i>*e-aki-n</i> . También Gorrochategui (1995:47, n.20).
29. laugh	BARRE EGIN	Löpeltmann (1968:157) propone de <i>farra</i> , de árabe <i>farra</i> (<i>tafarrara</i>) 'reirse'.

30. lie (recline)	ETZUN	Variante de <i>etzan</i> . Lacombe cree que el verbo es idéntico a <i>izan</i> (Agud & Tovar 1988-:621).
31. live	BIZI IZAN	Löpelmann (1968:214) no duda de su raíz latina; propone <i>*vītium</i> , <i>vīta</i> como origen. Lo compara con gallego <i>vizo</i> , portugués <i>viço</i> , catalán <i>vis</i> , castellano <i>vicio</i> . Lo más probable es <i>biz-tu</i> .
32. play	OLGATU (OLGEU)	Del castellano <i>bolgar</i> , <i>folgar</i> (Corominas 1954:930) y éstos del latín <i>fōllīcāre</i> 'respirar como un fuelle', 'jadar' (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:154).
33. pull	TIRATU	Del castellano <i>tirar</i> (Trask 1997:327).
34. push	BULTZ(A) EGIN	Neolatino (románico), según Löpelmann (1968:236). De <i>pulsar</i> (latín <i>pulsāre</i>).
35. rub	IGURTZI	Variante de <i>igortzi</i> / <i>iyortzi</i> . Como mencionan Agud & Tovar (1993:890), Uhlenbeck supone una raíz <i>*gortz</i> . Quizás también <i>i-gur-tz-i</i> , con la raíz <i>*gur</i> (?).
36. say	ESAN	Löpelmann lo relaciona con <i>erran</i> y éste con el africano <i>*i-ra-ni</i> causativo del bereber <i>ini</i> , <i>inma</i> 'decir'. Trask lo deriva de <i>*e-ra-sa-n</i> > <i>*e-sa-ra-n</i> > <i>*es(a)ran</i> > <i>esan</i> .
37. scratch	HAZKA (IBILI)	Derivado de <i>batz</i> 'dedo' + <i>-ka</i> 'sufijo adverbial'.
38. see	IKUSI	Corominas piensa en el occitano antiguo <i>causir</i> 'ver, mirar', 'escoger', que también se halla a veces como <i>cosir</i> en catalán antiguo y en castellano antiguo, por ejemplo en Berceo, y que procede del gótico <i>kausjan</i> 'escoger' (alemán <i>kiesen</i>) (Agud & Tovar 1988-). Inverosímil. Se trata de una forma autóctona: <i>e-kus-i</i> .
39. sew	JOSI	Según Uhlenbeck hay que partir de una raíz <i>-o-</i> u <i>-os-</i> . El latín <i>juxtāre</i> parece poco probable. (Agud & Tovar 1993:344).
40. *shoot	TIRO EGIN	Su origen románico se ve, según Löpelmann (1968:1274) en español, portugués, italiano <i>tiro</i> , de <i>tirar</i> .
41. sing	KANTA	Del latín <i>cantāre</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:121).
42. sit	JESARRI	Michelena (1961a:295) reconstruye de <i>e-r(a)-arr-</i> .
43. sleep	LO EGIN	Se compara con celta <i>leóleóin</i> 'sueño'. En inglés el mismo elemento existe en <i>lull</i> 'arrullar' y <i>lullaby</i> 'canción de cuna' (Agud & Tovar 1995). Probablemente una onomatopeya (?).
44. smell (v.)	USAINDU	Löpelmann (1968:1350) explica por <i>usma</i> /- <i>na</i> , es decir <i>us</i> + <i>na</i> y éste de <i>asma</i> . Explicado por Michelena (1961a:144) de <i>usain-du</i> , donde <i>usain</i> de <i>*usani</i> 'olor'.
45. *spear (v.)	KLABA(T)U ZULATU ? SASTATU ? AKUILATU ?	Del castellano <i>clavar</i> . Éste, del latín tardío <i>clavāre</i> (Corominas & Pascual 1985:98 (t.II)). Cf. supra nº 11. Acaso del onomatopéyico <i>sast</i> (?). Del latín <i>ācūlēns</i> 'aguijón, punta' (Michelena 1974:189, Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:106). La palabra <i>akullu</i> 'aguijada' viene, según Michelena (1964:110) del aragonés.

46. spit	TXISTUA BOTA	Para Löpelmann (1968:1225) es onomatopeya: <i>txist</i> 'onomatopeya' + <i>-tu</i> 'sufijo verbal'.
47. split	ERDIBITU	Compuesto de <i>erdi</i> 'mitad', <i>bi</i> 'dos' y sufijo <i>-tu</i> .
48. squeeze	ESTUTU	De <i>estu</i> y el sufijo <i>-tu</i> . De <i>(b)ersi/(h)ertsi/(h)erstul/ertxi</i> , según Michelena (1961a:67, 362, 368).
49. stab / pierce	LABANA SARTU ZULATU (?)	Compuesto de <i>labana</i> 'cuchillo' y <i>sartu</i> 'meter, introducir'. <i>Labana</i> : Variante por metátesis de <i>nabala</i> . Varios lingüistas señalan su procedencia del latín <i>nōvācūla</i> (Uhlenbeck y Gavel entre otros; Agud & Tovar 1995:953). Segura Munguía & Etxebarria Ayesta (2001:190) citan latín vulgar <i>nōvācūla</i> como procedencia de <i>labana</i> . <i>Zulatu</i> : Cf. supra nº 11.
50. stand	ZUTUNIK EGON	De la expresión <i>zut</i> (de pie) (Lakarra 1996b:36).
51. suck	TXUPA(TU)	Del castellano <i>chupar</i> , éste del latín <i>exsūcere</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:234).
52. swell	HANDITU	Compuesto de <i>handi</i> 'grande' y el sufijo <i>-tu</i> . Para <i>handi</i> véase 3.3.2, nº 2.
53. swim	IGIRI (UGER) EGIN	Variantes de <i>igeri egin</i> . De <i>i-ger-i</i> , donde la primera <i>i</i> probablemente significaría <i>ur</i> (Jordán 1998).
54. think	PENTSA(TU)	Del castellano <i>pensar</i> y éste del latín <i>pensāre</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:198).
55. throw	BOTA	Löpelmann (1968:225) lo compara con gallego <i>botar</i> y español <i>botar</i> . Para Corominas (Agud & Tovar 1990:166) es una palabra de origen no castellano sino transpirenaico (por su gran amplitud semántica).
56. tie	LOTU	Bouda propone <i>lot-u</i> , de donde <i>lokarri</i> (<i>lot-garri</i>) 'cordón, correa, ligadura'. <i>Etymologisches Wörterbuch der Baskischen Sprache</i> (Berlín 1968) le atribuye origen románico, de una forma <i>*glot-tu</i> 'pegar, encolar', pero entonces habría que explicar la pérdida de <i>g-</i> inicial. (Agud & Tovar 1995:645).
57. turn	BUELTA(TU)	Del castellano <i>vuelta</i> y éste del latín <i>vōlvēre</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:253).
58. vomit	BOTA	Cf. supra nº 55.
59. walk	OINEZ IBILI	Compuesto de <i>oinez</i> 'a pié' e <i>ibili</i> 'andar'. El segundo compuesto viene de <i>e-bil-i</i> (Lakarra 1995:200, Lakarra 1996b:38n.70).
60. wash	GARBITU	De <i>garbi</i> 'limpio'. Según Michelena (1964:131) no puede ser de origen germánico (de <i>*garwon</i>), como se ha propuesto.
61. wipe	GARBITU (ERRATZA PASA)???	Cf. supra nº 60.
62. *work (v)	LAN EGIN	Compuesto de <i>lan</i> 'trabajo' y <i>egin</i> 'hacer'.

PRÉSTAMOS:

6. atondu [janaria] (prepara(tu), kozina(tu), prestatu)	préstamo de importación (1.4.1)
7. konta(tu)	préstamo de importación (1.4.1)
9. dantzan egin	préstamo de importación (1.4.1)
17. flotatu	préstamo de importación (1.4.1)
32. olga(tu) (olgeu)	préstamo de importación (1.4.1)
33. tiratu	préstamo de importación (1.4.1)
34. bultza egin	préstamo de importación (1.4.1)
40. tiro egin (bota)	préstamo de importación (1.4.1)
45. klabatu (?)	préstamo de importación (1.4.1)
49. labana sartu	préstamo de importación (1.4.1)
51. txupa(tu)	préstamo de importación (1.4.1)
54. pentsa(tu)	préstamo de importación (1.4.1)
57. buelta(tu)	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 13 préstamos

3.3.2. Cualidades básicas (II)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. bad	TXAR GAIZTO	Atestiguado incluso en los romances vecinos: gascón <i>charre</i> y, con menos seguridad, castellano <i>charro</i> . Procede del común <i>za(b)ar</i> 'viejo' (Michelena 1964:131). De <i>gaitz</i> 'malo, daño' + el sufijo adverbial <i>-to</i> (cf. <i>eder</i> 'bonito' y <i>-to</i>).
2. big	HANDI	Schuchardt sugiere que viene del sustrato céltico (por la existencia de varios nombres que comienzan con <i>Ando-</i> , <i>Indi-</i> y algunos de clara explicación, como <i>Anderoudos</i> (el segundo elemento sería el indoeuropeo <i>*reudb-</i> 'rojo'). (Hay que descartar <i>Indi-</i> porque es un compuesto). Corominas también se inclina hacia esta propuesta (p.ej. celta <i>andebanno</i> 'gran cuerpo'). Michelena admite la posible relación con aquitano <i>Andose</i> , <i>Andossus</i> (Agud & Tovar 1988-). Gorrochategui (1995:42) señala la presencia del elemento <i>and-</i> y el prefijo masculino <i>-oss-</i> . Lakarra (2002b:435) propone < <i>*han</i> + <i>-ti</i> 'formador de adjetivos'. Cf. <i>abuntz</i> < <i>*han-huntz</i> , <i>aker</i> < <i>*han-ger</i> .
3. cold	HOTZ	(<i>b</i>)o-tz (como <i>bel-tz</i> , <i>bor-tz</i> , es decir raíz + sufijo. Según Michelena (1964:150) pertenece a una capa muy antigua del léxico.
4. dirty	LOHI	De <i>lobi</i> 'barro' (Michelena 1961a:88). Acaso de < <i>*lon-i</i> (?).
5. dry	SIKU	Del latín <i>siccus</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:226).

6. dull (blunt)	KAMUTS (AMUTS)/AMOTZ	Quizás del francés (catalán, provenzal) <i>camus</i> 'chato'. La alternancia se podría explicar por la pérdida de <i>k</i> inicial (cf. <i>kabia</i> -(<i>h</i>) <i>abia</i> 'nido', <i>kokots-okotz</i> 'mentón'...) (Michelena 1951:577).
7. far	URRIN (URRUN)	Disimilación, según Michelena (1961a:80). Löpelmann (1968:1344) propone un origen latino: de <i>porro</i> - 'en adelante'.
8. fat / grease	LODI	En el <i>Etymologisches Wörterbuch der Baskischen Sprache</i> (Berlín 1968) Löpelmann lo explica del románico * <i>lordi</i> , del latín vulgar * <i>luridus</i> ; añadamos <i>lourd</i> en francés (que parece muy inseguro) (Agud & Tovar 1995:641). Podría relacionarse con <i>lobi</i> , por <i>lodi</i> < * <i>loi-di</i> < * <i>lobi-di</i> (véase Michelena 1961a).
9. good	ON	Muchos lingüistas (Agud & Tovar 1995) apuntan al latín <i>bonus</i> (Guisasola, García de Diego, Lhande, Bouda, Uhlenbeck). También Löpelmann (indoeuropeo <i>dvonos</i> , - <i>bon-</i>) (1968:525). Michelena (1961c:359) no admite tal (Trask (1997:399)).
10. heavy	ASTUN	Como leemos en Agud & Tovar (1989:470) "si hay equivalencia de <i>s</i> > <i>z</i> en <i>ezker</i> , <i>buztin</i> , puede ocurrir aquí a la inversa <i>z</i> > <i>s</i> . La diferencia frente a <i>asdun</i> 'hediondo' es debida a que en <i>astun</i> habría una <i>t</i> de <i>azta</i> delante de <i>d</i> . Por otra parte, tampoco hay que separar <i>astin</i> de <i>astun</i> por ser aproximadamente su antónimo, podría ser una combinación de <i>asta</i> con <i>arin</i> , sea que * <i>astarin</i> pasara a <i>ast(a)in</i> perdiéndose <i>r</i> intervocálica, o que consideremos <i>astin</i> como una alteración de <i>arin</i> por influjo del opuesto <i>astun</i> (como en castellano <i>sombra</i> y <i>solombra</i> , alteración de <i>ombra</i> por influjo del <i>sol</i>). Uhlenbeck propone <i>astun</i> < * <i>astadun</i> . Siguiendo a Michelena (1961a:294), podríamos postular < * <i>bats-dun</i> .
11. left (side)	EZKER	Palabra genuina. Según Trask (1997:256) se puede relacionar con lo propuesto en Lakarra (1995), es decir < * <i>ezker</i> , donde <i>-ker</i> sirve para denominar algo malo (conf. <i>ibid.</i> <i>o-ker</i> , <i>a-ker</i> , (<i>p</i>) <i>uz-ker</i>).
12. long	LUZE	Ni las comparaciones de Bouda con el cherqués <i>Les^o</i> ni las de Braun con el georgiano <i>giZ-eli</i> parecen muy verosímiles (Agud & Tovar 1994:650).
13. narrow	ESTU	Agud & Tovar (1991:614) aceptan la derivación de <i>esi</i> .
14. near	HUR (ADJ.)	Löpelmann (1968:538) lo explica como <i>hur</i> 'proximidad', de donde <i>hur</i> + <i>bil</i> 'unificación'.
15. new	BARRI	La presencia de esta palabra en nombres de lugar ibéricos y aquitanos hace pensar que se trata de un término indígena y no prestado en vasco. Según Michelena el segundo elemento de <i>Iluberritxo</i> es a todas luces idéntico al vasco <i>berri</i> , y lo mismo el segundo elemento de <i>Iliberri</i> , antigua ciudad de la Bética, que se repite en <i>Iliberri</i> 'Elna' y <i>Elimberrun</i> , <i>Eliberre</i> 'Auch' (Agud & Tovar 1988-).

16. old	ZAHAR	Según Löpelmann (1968:1056) de origen africano, de <i>*asbar</i> / <i>*asar</i> , bereb. <i>ušer</i> . Lakarra (2002b:436) propone < <i>*zan</i> (cf. <i>*zani</i> > <i>zai</i> ' (al) cuidado') + <i>-(k)or</i> , cf. <i>azkar</i> < <i>haz(i)</i> + <i>-kor</i> .
17. right (correct)	ONDO (ZUZEN)	Compuesto de <i>on</i> 'bueno' y <i>-do</i> 'sufijo adverbial'.
18. right (side)	ESKUMA	Agud & Tovar (1991:600) señalan la forma original <i>eskua</i> y la presencia de la <i>m</i> la explican como la antihiática. No parece ser el caso, ya que Michelena (1961a:149) lo explica por <i>esku ona</i> 'buena mano' (originariamente <i>*esku-on-e</i>).
19. rotten	USTEL	Del latín, según Löpelmann (1968:1353); cf. español, portugués, catalán <i>pustula- pūstula</i> , lat. <i>pūs</i> .
20. *round	BIRIBIL	Para Uhlenbeck y Holmer viene de <i>*bil-bil</i> (repetición). Según ellos <i>*bil</i> puede funcionar también como sufijo: <i>gurpil</i> (carro) < <i>*gurdi-bil</i> . Seguramente más antiguo que <i>borobil</i> (Michelena 1985:457-75). Para los ejemplos paralelos, véase también Swadesh 1956: §8).
21. sharp	ZORROTZ	Según Löpelmann (1968:1234) viene del árabe <i>šariṭ</i> 'afilado'.
22. short	LABUR	Los parentescos con otras lenguas propuestos por autores citados en Agud & Tovar (1995:295) parecen muy poco probables.
23. small	TXIKI	Para Löpelmann (1968:1214) es de origen céltico, cf. español <i>chico</i> , catalán <i>xic</i> 'pequeño', <i>xiquet</i> . También trae latín <i>ciccum</i> 'corazón de granada' (fruta).
24. smooth	BIGUN LEUN	La comparación con <i>le(g)un</i> 'liso' asegura que estas formas pueden ser variantes de la primera acepción, y quizá la <i>l-</i> es originaria, con lo que la <i>b-</i> pudiera ser propia de la otra acepción, cuya etimología y comparación no parecen claras (Agud & Tovar 1990:121). Según Azkue (Agud & Tovar 1995:632) es una contracción de <i>legun</i> . La toman como variante de <i>laun</i> , <i>lau</i> . Michelena (1961a:372) está de acuerdo con Corominas en que <i>leun</i> puede venir del occitano <i>teun(e)</i> , por lo cual la variante <i>legun</i> (s. XVII) sería secundaria. Por otra parte, reconoce la similitud con el latín <i>planum</i> (idem, p. 101).
25. straight	ZUZEN	Ningún sentido tiene la explicación de Löpelmann (1968:1137) que da <i>zu (zut)</i> 'recto' + <i>zen</i> apócope de <i>zen-itsu</i> , latín <i>cēnsu</i> 'evaluación'. Podría ser <i>zur</i> 'madera' + el sufijo <i>-zen</i> (cf. <i>ze-zen</i> , <i>gi-zen</i>)
26. thick	LODI	Cf. supra nº 8.
27. thin	ARGAL	Löpelmann (1968:77) propone la etimología de <i>argala</i> < <i>argara</i> , esta última palabra de <i>argi</i> 'luz' con el sufijo <i>-ara</i> 'durchsichtig, dünn, schwach'. Improbable.
28. warm	BERO	Según Michelena (1964:150) pertenece a capas muy antiguas del léxico. Probablemente <i>be-ro</i> , con el prefijo <i>be</i> (como p.ej. en <i>be-ti</i>) y el sufijo adverbial <i>-ro</i> (cf. p.ej. <i>astiro</i> 'despacio').

29. wet	BUSTI	Löpelmann ve su origen en latín <i>musteus</i> o <i>mustus</i> 'joven, fresco' (1968:244). Como indican Agud & Tovar (1990:198), <i>*müstidus</i> pudo ser general en latín vulgar y conservarse en una parte de Gascuña, por lo tanto no sería difícil admitir que el vasco <i>busti</i> tenga relación con su sinónimo <i>musti</i> gascón (<i>m</i> romance > <i>b</i> en vasco).
30. wide	ZABAL	Según Löpelmann (1968:1053) es de origen árabe (!?).

PRÉSTAMOS:

5. siku	préstamo de importación (1.4.1)
6. kamuts (amuts/amotz) (?)	préstamo de importación (1.4.1)
19. ustel (?)	préstamo de importación (1.4.1)
29. busti (?)	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos posibles, 1 seguro.

3.3.3. *Partes del cuerpo (III)*

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. back	ATZE	<i>Atze</i> : < <i>hatz</i> (Trask 1997:208). Según Michelena (1961a:133) corresponde a 'rastros'. También Agud & Tovar (1989:470).
	BIZKAR	Existe un consenso general para relacionar esta palabra con <i>Bizkai(a)</i> ('lugar elevado o montañoso'), con alternancia final, como en <i>ibar/libai</i> , <i>amar/lamai</i> (Michelena 1958). Schuchardt señaló también formas en románico que son sin duda supervivencias o extensiones del primitivo territorio vasco: bearnés <i>bisquère</i> , <i>biscalère</i> , <i>biscle</i> , <i>bique</i> , gascón <i>biscre</i> , <i>biscle</i> . Corominas supone una raíz <i>bizkar</i> . Junto a <i>bizkarra</i> aparece en roncalés <i>bizcara</i> 'viga dorsal'. El intento de explicar <i>bizkarra</i> por medio del latín (del latín vulgar <i>*post-caram</i>) (Löpelmann 1968) no tiene ningún sentido (Agud & Tovar 1990:148).
2. belly	SABEL	< <i>*sa-</i> 'interior (?)' y <i>-bel</i> , con el sentido de <i>*bel</i> como 'negro' (Lakarra 1995:191, Lakarra 2002b:433).
3. blood	ODOL	< <i>*dodol</i> (de la reduplicación parcial de <i>*dol</i> y pérdida posterior de <i>d</i>) (Lakarra 1995:201, 1996b:39, 1997:598, 1998:144 y 2002b:433).
4. bone	AZUR	Se podría reconstruir una forma vasca común <i>*enazur</i> (mejor que <i>*anezur</i> que según Michelena podría haber dado <i>*ain(t)zur</i> . De ahí se podrían explicar todas las variantes actuales: <i>a-</i> y <i>e-</i> serían resultados distintos de una contracción de vocales (cfr. <i>azari/azeri</i>), y el roncalés conservaría vestigios de la nasal. Incluso se puede admitir, apurando los detalles, que <i>hezur</i> ha nacido de <i>*ebazur</i> (cf. <i>hare(a)</i> , <i>hariñ(a)</i> 'arena') (Michelena 1949:210). Es la

explicación que se ha dado al espíritu de griego *εῦω* y a la aspiración inicial de palabras britónicas (por ejemplo, galés *baearn* 'hierro').

5. *breast	BULAR	Corominas propone una base <i>*busrar</i> que estaría también en las formas germánicas (bajo-alemán <i>brorst</i> , antiguo alto-alemán <i>brust</i> , gótico <i>brusts</i>) que pertenecerían al sustrato centro-europeo y no indoeuropeo. Menciona también irlandés antiguo <i>brollach</i> 'seno, pecho de mujer', <i>bruslo-</i> y <i>-ako</i> (Agud & Tovar 1988-). Lakarra (2002a:419 y 20002b:435) propone <i>*bur-bar</i> < <i>bur(u)</i> 'cabeza' + <i>*bar</i> '(de)bajo'; la evolución sería entonces de <i>*burbar</i> > <i>burar</i> (literalmente 'parte inferior de la cabeza'). Mencionemos también la <i>b-</i> inicial como clasificadora de partes del cuerpo (véase también <i>belarri</i> , <i>begi...</i>) (Lakarra 1996b:37).
6. *claw	ATZAPAR	Derivado de (<i>b</i>) <i>atz-</i> 'dedo'. Similitud con <i>atzamar</i> (<i>atz</i> 'dedo' + <i>hamar</i> 'diez') (Chantlatze 1998:48).
7. ear	BELARRI	Correspondencias: <i>b : g o r</i> ; que por disimilación puede pasar a <i>l</i> . Ejemplos: <i>bebarri</i> (vasco-francés): <i>begarri</i> (alto navarro Baztán) o <i>belarri</i> (guipuzcoano <i>belarri</i> < <i>*berarri</i>). También se señala la presencia de <i>b-</i> o <i>be-</i> como clasificador de partes del cuerpo, o como un antiguo prefijo dual (Michelena 1950a:458, Lakarra 1995:198, Lakarra 1996b:37).
8. egg	ARRAUTZA	Bouda lo relaciona con <i>errun</i> (poner huevos) y restituye como <i>*erra-(k)-untze</i> (<i>a</i> < <i>e</i> por disimilación) (Agud & Tovar 1988-, Trask 1997:315).
9. eye	BEGI	< <i>*b-egi</i> (?). Como en el caso de <i>bular</i> y <i>belarri</i> , <i>b-</i> o <i>be-</i> parece clasificador de partes del cuerpo (Lakarra 1995:198, 1996b:37; Morvan 1997:67).
10. feather	LUMA	Del latín <i>plūma</i> (Michelena 1957:14, 1974:188; Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:202).
11. foot	OIN	Según Michelena (1961a:139) de antiguo <i>-oin</i> 'pie' (cf. <i>soin</i> 'hombro').
12. guts	TRIPAK	Löpelmann (1968:1296) indica su origen románico, de catalán, español, portugués <i>tripa</i> , francés <i>tripe</i> 'intestinos, tripas'.
13. hair	ULE	Del más antiguo <i>ile</i> . Michelena (1961a:73) supone <i>*iLe</i> con <i>*L</i> equivalente al latín <i>-ll-</i> y señala la existencia de las formas <i>ulle</i> , <i>il(h)e</i> , <i>ille</i> (<i>elle</i>). Este mismo autor menciona la sospecha de Uhlenbeck de que tenga un origen indoeuropeo en relación con gótico <i>wulla</i> , latín <i>lana</i> y <i>wellus</i> . Otros (Guisasola p.ej.) se fundan en latín <i>pilus</i> (Agud & Tovar 1988-). También podría ser < <i>*eu-le</i> . Cf. también las relaciones entre <i>eile</i> ~ <i>eitzi</i> , de donde <i>eutzi</i> < <i>utzi</i> ~ <i>ule</i> .
14. hand	ESKU	Lo único que se puede decir es que su valor como 'derecho, facultad' coincide, por lo menos, con el <i>manus</i> del latín y el <i>mund</i> germánico, así como el irlandés <i>montar</i> , <i>muinter</i> 'mujer legítima' (Agud & Tovar 1988).

15. head	BURU	Como se sugiere, la <i>b-</i> o <i>be-</i> iniciales pueden servir de prefijo que indica partes del cuerpo (cf. <i>be-gi</i> , <i>be-larri</i> , <i>be-laun</i> , <i>bi-hotz</i> , <i>bi-riki</i> , etc.). Agud & Tovar (1988-) lo toman por "término genuino vasco" ya que es común desde el principio de la transmisión literaria a todos los dialectos.
16. heart	BIHOTZ	La comparación con formas aquitanas ya fue iniciada por Schuchardt (comparando los nombres <i>Bibotarris</i> y <i>Biboxus</i> en las inscripciones romanas). Michelena extiende la comparación de <i>Biboxus</i> con vasco <i>bihotz</i> al ibérico <i>bios-ildun</i> (Gorrochategui 1995:38).
17. *horn	ADAR	Se indica el origen no-indoeuropeo, tal vez del irlandés antiguo <i>adarc</i> 'cuerno', 'lo que sale'. (Michelena 1964:139-40, Gorrochategui 1987:956). Lakarra señala el protovasco < * <i>dadar</i> (reduplicación parcial de * <i>dar</i>) (Lakarra 1996b: 39, 1997:598, 1998:144, 2002a:419, 2002b:433).
18. *knee	BELAUN	Como en el caso de <i>belarri</i> y <i>begi</i> , la <i>b(e)-</i> inicial parece ser indicadora de las partes del cuerpo (Lakarra 1995:198).
19. leg	HANKA	Del castellano <i>anca</i> 'cadera' (Trask 1997:285).
20. liver	GIBEL	En Lakarra (1995:192) se propone * <i>gi-bel</i> , con un morfema * <i>gi-</i> , como <i>gibarre</i> 'carne magra', <i>gizen</i> 'carne grasa', <i>giberri</i> 'res', donde * <i>gi</i> podría equivaler a 'carne'. También en Lakarra 2002b:431 se señala * <i>gi</i> como primer elemento de compuesto.
21. meat / flesh	OKELA	Del latín <i>buccella</i> (Michelena 1974:200, Trask 1997:316).
22. mouth	AHO	(?) Acaso del antiguo irlandés <i>á</i> (Michelena 1950:201).
23. neck	SAMA	Forma documentada en autores vizcainos desde mediados del siglo XVIII (cf. Mogel <i>Cristaubaren icasbidea edo doctrina cristiania</i>) (apud Michelena & Sarasola 1987-XIV, p. 506).
24. nose	SUDUR	Löpelmann (1968:1186) apunta al árabe <i>sudūr</i> 'lado inferior'.
25. skin	AZAL	Forma atestiguada en Harriet como <i>açala</i> 'corteza, piel' (Michelena 1961a:182). Löpelmann (1968:108) propone el árabe [^] <i>kašal</i> por <i>kašar</i> de <i>našera</i> 'pelar' 'descortezar'.
26. tail	BUZTAN	Gavel ve el origen de esta palabra en español <i>fusta</i> y cita latín <i>fustis</i> , pero es inverosímil (Agud & Tovar 1988-). Obsérvase también la presencia de <i>b-</i> inicial. Quizás de <i>butz-ga(i)n</i> .
27. tongue	MIN	Variante de <i>mibi</i> , que viene de la forma antigua * <i>bini</i> o * <i>beni</i> o * <i>mini</i> . (Michelena 1950:449-50, 1953a:372; Lakarra 1997:589).
28. tooth	HAGIN	Ninguna de las propuestas de Agud & Tovar (1988-) parece convincente.
29. wing	HEGO	Para Löpelmann (1968:504) su presunta forma primitiva es celta de * <i>dego</i> . Muy inverosímil.

PRÉSTAMOS:

10. luma préstamo de importación (1.4.1)
 12. tripak préstamo de importación (1.4.1)
 19. hanka préstamo de importación (1.4.1)
 21. okela préstamo de importación (1.4.1)

Total: 4 préstamos

3.3.4. *Seres vivos (IV)*

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. animal	ANIMALIA	Del latín <i>ānīmāl</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:109).
2. bark	AZAL	Forma atestiguada en Harriet como <i>açala</i> 'corteza, piel' (Michelena 1961a:182).
3. bird	TXORI	Su forma primitiva es <i>zori</i> "suerte, fortuna" (antiguo vizcaíno "agüero"), usada sobre todo en expresiones como <i>zori on</i> "buena suerte", <i>zori gaitz</i> , <i>gaizto</i> , <i>gogor</i> , etc., "mala suerte", tiene un paralelo exacto en latín <i>mala</i> , <i>auersa aui</i> , <i>aui sinistra</i> , <i>alite lugubri</i> , y sobre todo en antiguo castellano <i>buen auze</i> , <i>abçe mala</i> , <i>auçe dura</i> , etc. (cf. antiguo portugués <i>malavegoso</i> 'desventurado') (Michelena 1955:275 n. 4).
4. child	UME	< <i>*unbe</i> , aquitano OMBE-, UMBE (Trask 1997:269). Según Bähr (1986:131) antes <i>ume</i> significaba solamente 'pequeño'.
5. dog	TXAKUR	Variante de <i>zakur</i> . Lakarra (2002b:436) lo analiza < <i>*zan(i)</i> (cf. <i>zabar</i> < <i>*zan</i>) + <i>gur</i> . El segundo elemento parece ser el mismo que en <i>gur-tu</i> 'adorar' o <i>ma-kur-tu</i> 'agacharse'.
6. father	AITA	Trask lo relaciona con el aquitano <i>atta</i> , de <i>*atta</i> (Trask 1997:161). Michelena (1964:84) cita también el antropónimo <i>Eita</i> .
7. fish	ARRAIN	Michelena reconstruye el protovasco <i>*arrani</i> . Forma <i>arrain</i> atestiguada en el siglo XII por Aimery Picaud: "piscem [uocant] <i>arrain</i> <araign>" (Michelena 1961a:414, Agud & Tovar 1988-, Trask 1997:140). Lakarra (2002:436) también reconstruye <i>*arran-i</i> (cf. <i>pecs-ado</i>).
8. flower	LORA	Del latín <i>flōre</i> (Trask 1997:260, 306, 170).
9. fruit	FRUITU/ FRUTA	Del latín <i>fructūs</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:156).
10. grass	BEDAR	Variante de <i>belar</i> . Lejana queda la forma latina <i>berba</i> , también la albanesa <i>bar</i> . [Fern bleibt lat. <i>berba</i> , auch alb. <i>Bar</i> .] (Löpelmann 1968:179). Michelena (Agud & Tovar 1989:905) supone <i>berar</i> . Puede haber sido evolución de <i>berar</i> a <i>belar</i> por un lado y <i>bedar</i> por el otro, y con disimilación eliminatória, <i>*bear</i> de cuya existencia da pruebas Corominas en <i>bearnada</i> .

11. husband	SENAR	Según Trask (1997:188, 269) es nombre compuesto de * <i>seni</i> 'chico' y <i>ar</i> 'varón'. También Bähr (1986:127) y Gorrochategui 1995:44).
12. leaf	HOSTO	Probablemente de *(<i>b</i>) <i>orr(i)-sto</i> (Michelena 1953b:567, de Uhlenbeck).
13. louse	ZORRI	Löpelmann (1968:1117) lo relaciona con <i>sor(tu)</i> < <i>šaura</i> 'rascarse la cabeza' ['kopfjucken'] + el sufijo <i>-i</i> . Inverosímil. Se podría tratar del compuesto <i>zor-i</i> , donde <i>zor</i> 'deuda'. Semánticamente, quizá pudieramos explicarlo primeramente por 'endeudado', por lo tanto 'pobre' y desde ahí relacionarlo con 'piojo'.
14. man/male	GIZON	Este término se encuentra atestiguado como nombre propio en las inscripciones romanas de Aquitania: <i>Cison</i> , <i>Gison</i> , <i>Cisson</i> . (Michelena:1958:45, Gorrochategui 1995:41, Lakarra 1995:191 y 2002a:418). Schwertek (1995:396) establece similitudes (!?) con la forma indoeuropea * <i>ǵhōnios</i> , de la cual deriva <i>gizon</i> .
15. mother	AMA	Según Trask de < * <i>anba</i> (?) (Trask 1997:269). Este autor menciona también el testimonio de Lucius Marineus Siculus del siglo XVI, quien menciona la palabra <i>améa</i> (Trask 1997:46).
16. person	PERTSONA	Del latín <i>persōna</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:199).
17. root	ERRO SUSTRAI ZUZTER	Agud y Tovar (1991:583) toman esta palabra por "palabra patrimonial". Acaso de <i>zur</i> 'madera' + el sufijo <i>-tz</i> + <i>errai</i> 'intestino' (?)
18. seed	GARAUN	Del latín <i>grānum</i> (Michelena 1956a:122 y 1961:357, Tagliavini 1993:257, Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:161).
19. *sister	AHIZTA / ARREBA	Según Agud & Tovar -BA parece clasificador de parentesco. Vinson reconstruye < * <i>ar-neba</i> (Agud & Tovar 1988:181). Corominas (1970:176) explica <i>ahizta</i> de <i>ahiztorde</i> (que procede, a su vez del románico <i>acceptorem</i> > español <i>azor</i> , catalán <i>astor</i> , occitano <i>austor</i>). Como dice, "está claro que este dicterio <i>aiztore</i> , que tan a menudo aplicaban a la media hermana, fue la causa de que <i>aizperdi</i> se cambiara en <i>aiztorde</i> , <i>-ordi</i> . En lucha con la forma etimológica apareció también una variante más conservadora, <i>aizterdi</i> , que al ganar terreno sobre <i>aizperdi</i> acabó por cambiar también <i>a(h)izpa</i> a <i>a(h)izta</i> . Bähr (1986:130) ve en <i>-iz-</i> el morfema femenino (cf. <i>iz-eba</i> , <i>iz-aba</i> , <i>iz-eko</i>). Michelena (1950a:454) sugiere el elemento inicial * <i>an-</i> , el mismo que en <i>abaide</i> o <i>anai</i> .
20. snake	SUGE	Tomado de y apócope de gallego <i>zamasuga</i> , <i>sumesuga</i> 'sanguijuelo'. Este, a su vez, tomado del latín <i>sanguisūga</i> (<i>sanguis</i> 'sangre' y <i>sūgare</i> 'amamantar, dar el pecho' (Löpelmann 1968:1187). Muy inverosímil.

21. tree	ZUHAITZ	Según Löpelmann (1968:1123) de <i>zur-</i> 'madera' y <i>atze</i> 'alse' 'árbol'. Posible relación con <i>subain</i> y <i>subaits</i> (<i>barits</i>). Quizá <i>zur</i> 'madera' + <i>gaitz</i> .
22. wife	ANDRE	De origen no indoeuropeo (Gorrochategui 1987:956), del más antiguo <i>andere</i> . Su antigüedad está atestiguada por aquitano <i>Andere</i> , <i>Anderexso</i> , etc. (Michelena 1956a:124, 1958:45). Gorrochategui (1987:956) deduce de <i>and-</i> y elemento femenino <i>-ere-</i> . También Gorrochategui (1995: §2.3.1). Bähr (1986:126) sugiere que se trata de un compuesto <i>anda</i> + <i>ere</i> , donde <i>anda</i> sería igual al sufijo femenino (<i>oilanda</i> , <i>otsanda</i> ...).
23. woman	ANDRA/ ANDERE	Cf. supra nº 22.
24. woods	BASO	Löpelmann (1968:162) propone el árabe <i>wahša</i> 'ferocidad'. Inverosímil. Probablemente <i>ba</i> + <i>so</i> . (Cf. <i>itsa-so</i>).
25. worm	HAR	De <i>*anar</i> (Trask 1997:303).

PRÉSTAMOS:

- 1. animalia préstamo de importación (1.4.1)
- 8. lora préstamo de importación (1.4.1)
- 9. fruitu/ fruta préstamo de importación (1.4.1)
- 16. pertsona préstamo de importación (1.4.1)

Total: 4 préstamos

3.3.5. Fenómenos naturales (V)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. ashes	ERRAUTS	Compuesto de <i>erre</i> 'quemar' y <i>hauts</i> 'polvo'.
2. cloud	HODEI	<i>odoi</i> < <i>*odoe</i> . Trask (1997:310) propone < <i>*odeCe</i> .
3. day	EGUN	Para muchos lingüistas, también para Löpelmann (1968:283), es un concepto o palabra primitiva. Michelena (1961a:138 n. 1) señala <i>egu</i> con la marca del inesivo <i>-n</i> .
4. dust	HAUTS	Corominas cree que se podría señalar un parentesco con (<i>b</i>) <i>autsi</i> 'hacer polvo' (Agud & Tovar 1988-:507).
5. earth	LUR	Tovar relaciona con irlandés <i>lár</i> 'tierra, suelo', galés <i>llawr</i> , antiguo corn. <i>lorn</i> , bretón <i>leur</i> . Remite a latín <i>planus</i> , <i>palam</i> . Rohlfs compara <i>lerra</i> "resbalar, resbaladero" con gascón <i>eslerra</i> , <i>eslerro</i> 'resbaladero' 'barra hecha con troncos cortados'. Sin embargo, Michelena (1964:136) rechaza el origen irlandés [El vasco <i>lur</i> acaso esté influido por <i>elur</i> 'nieve'. Derivado sería <i>lurte</i> en bajo-navarro. De éste el aragonés <i>lurte</i> 'avalancha'] (Agud & Tovar 1988-).
6. fire	SU	Según Löpelmann (1968:1185) del árabe <i>suthal-</i> . Inverosímil.

7. fog	BEHELAINO	Compuesto de <i>bebe</i> 'de abajo' y <i>laino</i> 'nube'. <i>Laino</i> acaso tiene que ver con <i>laintz</i> 'paraje sombrío' (Agud & Tovar 1994:297).
8. ice	IZOTZ	Según Trask (1997:311) se trata de un compuesto: de <i>ihintz</i> 'rocío' y <i>hotz</i> 'frío'.
9. lake	LAKU	Del latín <i>lācus</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:169).
10. *moon	ILARGI	<i>Il(b)argi</i> . Según Michelena (1985:433) compuesto de <i>il</i> 'mes' y <i>argi</i> 'luz', literalmente 'luz de luna', donde luna = mes. Resulta verosímil comparándolo con indio antiguo <i>candrámas-</i> , literalmente 'luna brillante'. Véase también Zytsar (2000).
11. mountain	MENDI	Según Michelena podría venir del indoeuropeo <i>*men-ti</i> con <i>en</i> precedente acaso de <i>n</i> vocálica, es decir, con el vocalismo cero que teóricamente le tocaba al latín <i>mons</i> (Arbe-laiz 1978). Gorrochategui (1987:954) también precisa su origen indoeuropeo como <i>*mḥ-ti</i> (grado cero en la raíz <i>*men-</i> 'sobresalir', con un tratamiento de <i>-ḥ > en</i> (en celtoibérico, galo y britónico el resultado es <i>-an</i>).
12. night	GABA	De <i>gau</i> . Como señalan Agud & Tovar (1992:331): "A pesar de todas las etimologías propuestas, nada podemos establecer con un minimum de garantía".
13. rain	EURI	Para Löpelmann (1968:375) un compuesto, de <i>ebi</i> (?) 'lluvia' y <i>ur</i> 'agua'. Improbable.
14. river	IBAI	Según Michelena (Agud & Tovar 1992:871) es un derivado de <i>ibar</i> 'valle, vega', cuya consonante final se ha perdido. Tampoco ve posible la reconstrucción del sufijo que hoy se manifiesta solo por <i>-i</i> . Lakarra (2002b:434) sugiere su origen en <i>i-</i> < <i>ur</i> 'agua' + <i>*ban-i</i> 'cortado?'.
15. sand	HONDAR	Schuchardt apoya la etimología de <i>ondo</i> 'suelo' (con etimología del lat. <i>fundus</i> 'suelo, tierra, terreno', y nota que debe de ser préstamo latino (Agud & Tovar 1988-)
16. sea	ITSASO	La raíz <i>*iz</i> 'agua, mar' (Azkue, Bouda) parece difícil de justificar (Agud & Tovar 1993:644). Lakarra (2002b:434) propone <i>*iz</i> + <i>-so</i> (con pleonasma, como en vizcaíno antiguo <i>gaiz-to-to</i>), con sufijo aumentativo (cf. <i>otso</i> 'lobo', <i>amaso</i> 'amuela', <i>aitaso</i> 'abuelo').
17. sky	ZERU	Del latín <i>caelu</i> (Trask 1997:143, Michelena 1964:104, Tovar 1980:199).
18. smoke	KE	Para Gavel es de cepa vasca (Agud & Tovar 1993:162).
19. snow	EDUR	Trask (1997:313) reconstruye de <i>elur</i> ~ <i>edur</i> < <i>*erur</i> .
20. star	IZAR	"Son muchos los paralelos establecidos, sin embargo, no se ve nada convincente" (Agud & Tovar 1993:660).
21. stone	HARRI	Supuesto origen preindoeuropeo en la raíz <i>*karr-</i> , bien representada en romance (catalán <i>quer</i> , gascón <i>quèr</i> , <i>carròu</i> , <i>carric</i> , <i>garròc</i> , provenzal <i>kere</i> 'roca') (Agud & Tovar 1988-).

22. sun	EGUZKI	Compuesto que según Zytsar (2000) deriva de <i>egu</i> 'día' y <i>zki</i> 'luz, rayo'.
23. water	UR	Relacionarlo con egeo o frigio <i>pyr</i> 'agua' o griego <i>hydros</i> no parece verosímil (Löpelmann 1968:538).
24. wind	HAIZE	Lafon (1952:75) lo relaciona con el cherqués <i>ž'a</i> , pero es poco verosímil.

PRÉSTAMOS:

9. laku	préstamo de importación (1.4.1)
11. mendi	préstamo de importación (1.4.1)
17. zeru	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos

3.3.6. Sistema pronominal (VI)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. he	NO TIENE TÉRMINO EQUIVALENTE	
2. here	HAMEN	De < <i>*hau -en</i> (Trask 1997:211).
3. how	ZELAN	De <i>zer</i> 'que', <i>-la</i> y <i>-n</i> .
4. I	NI	Ninguna de las etimologías propuestas resulta verosímil (Agud & Tovar 1995:964).
5. that	HA	Uhlenbeck (Agud & Tovar 1988:262) la deduce de la raíz <i>*-kar</i> . La comparación vasco-céltica resulta muy inverosímil.
6. there	HOR / HAN	<i>Han</i> de < <i>*bar + -n</i> (Trask 1997:211)
7. they	NO TIENE TÉRMINO EQUIVALENTE	
8. this	HAU	Löpelmann (1968:500) propone el origen africano <i>*hanu</i> / <i>*bunu</i> . Muy improbable. Cf. <i>haur</i> oriental
9. thou	HI	Löpelmann (1968:516) lo explica con los idiomas africanos, bereber, etc. Improbable.
10. we	GU	Para Löpelmann (1968:496) del egeo, pero es muy inverosímil.
11. what	ZER	Löpelmann (1968:1084) propone <i>ze</i> 'que' + <i>ere</i> . <i>Ze</i> , a su vez, procede de bereber en su opinión.
12. when	NOZ	Por la reducción del grupo <i>-oi-</i> de <i>noiz</i> . (Agud & Tovar 1995:965).

13. where	NON (NUN)	Para el <i>Etymologisches Wörterbuch der Baskischen Sprache</i> (Berlín 1968) de origen africano de <i>n-</i> , demostrativo antiguo. Muy inverosímil (Agud & Tovar 1995:964). Siguiendo a Trask (1997:211) podríamos postular <i>*no(r) + -n</i> (como <i>han < *bar + -n</i>).
14. who	NOR	Según Azkue significa 'persona', mientras que <i>zer</i> 'cosa' (Agud & Tovar 1995:964). Aunque la relación con <i>non, nola, nora, nondik</i> , etc. es evidente, resulta muy difícil establecer la etimología. Quizás <i>no-hau-r</i> (??).
15. ye	ZUEK	Löpelmann (1968:1120) propone etimologías improbables del egeo, mientras que se podría derivar de <i>zu + ek</i> .

PRÉSTAMOS: 0

Total: 0 préstamos

3.3.7. Números (VII)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. *eight	ZORTZI	Trask (1997:273) indica la presencia del sufijo de función desconocida <i>-tzi</i> . El significado de 'diez' (en <i>bederatzi</i> 'nueve', donde <i>bedera</i> 'uno' y <i>-tzi</i> 'diez', parece poco verosímil. Lakarra (2002b:436) propone <i>*zorrotz-i</i> 'afilado', sugiriendo que hay paralelos entre ambos términos en otros idiomas.
2. five	BOST	Sarkisian (1997:61) propone <i>bost < bortz</i> , donde este último se podría analizar como <i>*bor-tz</i> (cf. Lakarra (2002b:431) y su análisis de <i>bel-tz, bor-tz</i> como raíz + sufijo). Obsérvese también el paso análogo de <i>bertz- a best-</i> (<i>bertze > beste</i>). Finalmente tenemos <i>*bor</i> 'puño' y el sufijo <i>-tze</i> , que Sarkisian llama abundancial (<i>-tze > -tbe</i>). Sin embargo, no se puede explicar el paso de <i>-z-</i> a <i>-b-</i> . Hay que rechazar la posible relación con el celta <i>*bost-</i> 'palma de la mano'.
3. four	LAU	Del más antiguo <i>laur</i> (Trask 1997:273). También posible relación con el aquitano <i>Laur-</i> , p.ej. en los nombres personales como <i>Laurco</i> (Trask 1997:400), en lo cual se parece mucho a las costumbres romanas de dar nombres como <i>Quintus</i> o <i>Sextus</i> .
4. *hundred	EHUN	Según Michelena (1964:129) procede del más antiguo <i>*enun</i> . Éste, a su vez, puede venir de una forma germánica: gótico <i>ain hund</i> . Trask (1997:262) también se manifiesta en favor de Michelena.
5. one	BAT	La antigua forma pudo ser <i>*bade</i> o <i>*bada</i> , (cf. <i>bat, bedera-ra, bedera-tzi</i>), reducida a <i>bat</i> por uso enclítico (Michelena 1978:778). Véase también Michelena (1950:201) y Sarkisian (1997:63).

6. seven	ZAZPI	Antes Michelena y después Trask (1997:273) sugieren la derivación de <i>*bortzaz-bi</i> 'dos con cinco'.
7. *ten	HAMAR	Según Sarkisian (1997:62) procede de los componentes (<i>b</i>) <i>an-</i> 'gran, mucho' (cf. <i>handi</i>) y <i>*bor</i> 'puño', 'mano', siendo así el duplicado semántico de <i>bortz</i> 'cinco'. El paso sería el siguiente: (<i>b</i>) <i>an-bor</i> > <i>hamor</i> > <i>hamar</i> . Lakarra (2002b:434) también sugiere < <i>*han</i> + <i>bor</i> .
8. three	HIRU	De antiguo <i>hirur</i> (Michelena 1961a:79 y 336, Trask 1997:273). Lakarra (2002b:434) propone <i>hirur</i> < <i>*ber</i> + <i>abur</i> 'puñado de tres (dedos)'.
9. *twenty	HOGEI	Michelena se muestra escéptico en cuanto a su supuesto origen céltico o bretónico (galés medio <i>ugeint</i> , moderno <i>ugain</i> , cornoico <i>ugens</i> , <i>ugans</i> , . bretón <i>ugent</i>) (Trask 1997:275).
10. two	BI	De <i>*bía</i> , en tanto que <i>*bi(d)á</i> o <i>*bigá</i> . Posible relación con el latín <i>bis</i> (Michelena 1950:201). Segura Munguía & Etxebarria Ayesta (2001:143) también sugieren posible relación con el prefijo latino <i>bi-</i> de <i>*dwi-</i> . Algunos lingüistas (Agud & Tovar) ven <i>bi</i> (<i>-pi</i>) en el numeral <i>zaz-pi</i> 'siete' (cf. supra 6). Michelena (1961a:413) sugiere que <i>bi</i> es un numeral autónomo que viene de <i>*bía</i> pospuesto al nombre.

PRÉSTAMOS:

10. bi (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo. Inseguro

3.3.8. Preposiciones, sufijos, prefijos, conjunciones (VIII)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. and	ETA	De origen incierto. Para Löpelmann (1968:370) del latín <i>ita</i> 'así'. Azkue argumenta que es forma primitiva; Schuchardt, en cambio, apuesta por el origen latino de <i>et</i> (Agud & Tovar 1991:615).
2. at	-(E)AN	Van Eys (1883:14) ve el origen en el demostrativo <i>non</i> con el significado de localidad. Según Löpelmann (1968:54) de origen incierto: él propone <i>-a-n</i> . Cf. también 3.3.6. 6. 'there'.
3. because	-(E)LAKO	De <i>-la</i> + <i>ko</i> , donde <i>-la</i> es de origen incierto (Löpelmann 1968:753 y 747 para <i>-la</i>).
4. if	BA-	Löpelmann (1968:137) identifica con <i>bai</i> de <i>ba</i> 'bai' + <i>d-</i> , <i>da-</i> . Agud & Tovar (1989:531) indican sus paralelos románicos.
5. in	-(E)AN	Cf. Supra 3.3.8.2.

6. with	-GAZ	Compuesto de <i>-ga-</i> y marca del instrumental <i>-z</i> . Agud & Tovar (1992:335) mencionan su evidente relación con la partícula relacionada con los nombres animados (<i>-ga-</i>) y sugieren origen latino <i>ca(sa)</i> . Probablemente habría que explicarlo por <i>-k</i> < <i>-ga</i> (cf. también <i>duta-</i> < <i>duda-</i>), es decir, la marca del instrumental <i>-z</i> se habría añadido a la del antiguo ergativo.
	-(E)KIN	Probablemente de <i>*kide-n</i> 'en compañía, con la participación de' (Van Eys 1883:19). Löpelmann ve <i>-ki</i> + <i>-en</i> . Lafon (Agud & Tovar 1993:1001) propone <i>*kiden</i> > <i>kién</i> > <i>-kin</i> que en su origen hubiera podido significar 'al lado de', 'en compañía'.

PRÉSTAMOS:

1. eta (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo. Inseguro.

3.3.9. Colores (IX)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. black	BALTZ	La identificación con aquitano <i>Belex</i> , es razonablemente segura; procede tal vez de <i>*beletz</i> , lo que explicaría acaso la extraña alternancia <i>beltz</i> / <i>baltz</i> . Suele identificarse con aquitano <i>Belex</i> , e incluso con ibérico <i>Beles</i> , en inscripción indígena- <i>boleś</i> , cuyo representante vasco normal sería <i>*berets</i> o <i>*beretz</i> . Todo resulta claro si se considera a <i>beltz</i> como variante nacida en segundo miembro de compuesto que ha llegado a sustituir y eliminar a la variante autóctona (Michelena 1961b:21, 1985:416, Gorrochategui 1995:41, Trask 1997:267). Lakarra (2002b:431) propone también < <i>*bel-tz</i> (raíz + sufijo, como en <i>hor-tz</i> 'can-' e '-ino').
2. green	BERDE	Forma románica. Para Larrasquet es el español <i>verde</i> (cf. provenzal y catalán <i>verí</i>). Phillips («Über das Lateinische u. romanische Element in der baskischen Sprache») y Segura & Etzebarria (2001:252) dan el latín <i>viridis</i> (Agud & Tovar 1988-).
3. red	GORRI	Michelena (Arbelaiz 1978) señala formas aquitanas como <i>Baigorixo</i> , <i>Baico[r]rixo</i> , etc., <i>Herauscorritsebe</i> , etc. (también explica Baigorri como compuesto de <i>ibai</i> + <i>gorri</i>). Al vasco <i>g-</i> inicial absoluta corresponde aquitano <i>c-</i> o <i>g-</i> . Lakarra (1995:195) sugiere que se puede tratar de antiguo participio <i>goR-i</i> (con la base <i>gor-</i> como en <i>gor-din</i> 'crudo'). Véase también Trask (1997:329).
4. white	ZURI	Como en <i>gorri</i> , se puede dividir en la base <i>zur</i> 'madera' y el sufijo <i>-i</i> de participio (Lakarra 1995:195, 2002b:434).
5. yellow	HORI	Lakarra (1995:195, 2002b:434) propone <i>hor-i</i> , donde la base es <i>hor</i> 'perro' e <i>-i</i> de participio.

PRÉSTAMOS:

2. berde préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo

3.3.10. Los demás (X)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. all	GUZTI DANA	Ninguna luz dan Bouda (comparándolo con el abkházico), ni Mukarovsky con sus paralelos africanos (Agud & Tovar 1988-). Probablemente se podría explicar por * <i>guz-ti</i> . <i>Dana (dena)</i> : Levy compara este valor de la contrucción del verbo <i>ser</i> en 3ª persona singular, seguido del relativo <i>n</i> y el artículo <i>a</i> , con el votiano <i>ván</i> 'todo' = <i>van</i> 'él es'. Pero este fenómeno es muy general. (P.ej. Lucrecio traduce τὸνπαν por <i>omne quod est</i> . (Agud & Tovar 1990:620). De todas formas, este sentido es moderno porque todavía en el siglo XVIII se utiliza <i>diranak</i> 'todos los que están'.
2. *clothing	JANTZI	Michelena (1961a:98) lo explica de <i>jaunt(z)i</i> , éste estrechamente unido con <i>erauntzi</i> tanto por el sentido como por el origen.
3. few	GITXI	Variante de <i>güti</i> , <i>gutti</i> , <i>gutxi</i> , <i>guttu</i> (Agud & Tovar 1992:850). Según estos autores se puede tratar de una palabra expresiva, lo que justifica, en su opinión, "que encontremos palabras de sonido semejante en las lenguas más diversas" (<i>idem</i> 850).
4. many	ASKO	Derivado de <i>ase</i> + <i>ko</i> (Agud & Tovar 1988-:197).
5. name	IZEN	Según Michelena (1961a:138) tiene que ser un término antiguo por la terminación <i>-en</i> . También podría ser <i>uzen</i> < * <i>euzen</i> .
6. not	EZ	Michelena (1961a:422) explica sobre una antigua base bisilábica * <i>eze</i> .
7. other	BESTE	Variante de <i>bertze</i> : <i>ber-</i> 'otra vez más' + el sufijo <i>-tze</i> (Löpelmann 1968:193). Michelena propone <i>-rtze</i> > <i>-rzte</i> > * <i>-rste</i> > <i>-ste</i> (Michelena 1961a:363).
8. road	BIDE	Según algunos lingüistas, del latín <i>via</i> . Michelena cree posible establecer la identidad inicial de <i>bide</i> y <i>-bi</i> (< * <i>-bie</i>) y remite a <i>orbi</i> , <i>ubi</i> , <i>zubi</i> . Sugiere también (1956b:73-74) <i>Bidasoa</i> < <i>vía ad Oiasso</i> .
9. rope	SOKA	Löpelmann (1968:1175) lo explica por medio del románico, cf. español <i>soga</i> , retiano <i>suga</i> , francés antiguo <i>semwe</i> , <i>souage</i> .
10. salt	GATZ	Según Agud & Tovar (1992:330) su etimología sigue siendo oscura; ninguno de los paralelos propuestos resulta verosímil.
11. some	BATZUK	De <i>bat</i> + <i>zu</i> + <i>-k</i> , donde <i>zu</i> es plural arcaico (Agud & Tovar 1989:364, Löpelmann 1968:165).

12. stick	MAKILA	Del latín <i>bācillum</i> 'pequeño bastón, palo' (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:199, Michelena 1974:188).
13. year	URTE	Löpelmann (1968:1346) lo explica por medio de árabe * <i>dur-te</i> , de * <i>dur</i> < árabe vulgar <i>dūr</i> 'serie, sucesión'. Muy inverosímil. Lo más lógico es relacionarlo con <i>ur-te</i> 'temporada de aguas' (como p.ej. <i>lebor-te</i> 'sequía', <i>as-te</i> 'semana').

PRÉSTAMOS:

8. bide	préstamo de importación (1.4.1)
9. soka (?)	préstamo de importación (1.4.1)
12. makila	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 2 préstamos seguros, 1 inseguro

3.3.11. Estadísticas

	LATÍN	LENGUAS ROMÁNICAS	INDOEUROPEO	TOTAL
NÚMERO DE PRÉSTAMOS	15 (19)	12 (14)	1	28 (34)
PORCENTAJE	53,6% (55,9%)	42,8% (41,2%)	3,6% (2,9%)	100%

Total de préstamos: 34 (~15,5 %)

Seguros: 28 (~12,8 %)

3.3.12. Interpretando los datos, hay que decir que todos los préstamos (los posibles incluidos) forman un 15,5% del vocabulario analizado y los seguros un ~12,8%. Comparando las cifras está claro que los más comunes son los de importación (34/34). En cuanto a las lenguas de préstamo, no cabe duda que la mayoría de las palabras adquiridas vienen del latín (respectivamente 55,9% de todo el conjunto y 53,6% de los seguros) y el resto (42,8% de todos y 41,2% de los seguros) tiene su origen en las lenguas románicas (por lo tanto vinculadas al latín): castellano, catalán, francés, gascón. Resumiendo brevemente los datos presentados hasta ahora, tenemos que constatar que el porcentaje de los préstamos es relativamente bajo, ya que incluso siendo muy generosos un 15,5% no parece ser una cifra muy elevada. Este dato es muy significativo, porque nos permite descartar las dudas de Haarmann sobre la existencia de un vocabulario "básico" o que tal vez pueda contener términos "preculturales", puesto que el bajo número de préstamos dice todo lo contrario. Ahora bien, este mismo hecho es suficientemente legítimo para justificar lo "básico" o "pre-cultural", o es sólo una coincidencia? ¿O quizás sea una tendencia general en todos los idiomas de tomar cerca del 16% del vocabulario de otras lenguas? Para aclarar las dudas es imprescindible basarse en otras pautas que sean lo menos arbitrarias posible, es decir, que no estén influidas por la elección consciente y selectiva de los términos que esta-

mos examinando. En nuestra opinión, tal criterio puede ser el de la frecuencia —“dic-tado” por el uso del hablante y no por una definición abstracta de lo “pre-cultural” ni lo “básico”.

3.3.13. En esta sección, pues, estudiaremos la lista de las 219 palabras más frecuen-tes en el euskara escrito actual (tabla 3.3.14) (Sarasola 1982) y comparándolo con el vocabulario de Swadesh, veremos en qué medida el euskara escrito actual está afecta-do por los términos no indígenas. En la columna *Frecuencia* indicamos cuantas veces determinada palabra aparece en las fuentes examinadas en Sarasola (1982) y en *Prés-tamo* si una palabra es préstamo o no. Finalmente, en la tabla 3.3.15 veremos cual es el porcentaje de los préstamos que coinciden en las dos listas (Swadesh-Sarasola).

3.3.14. *Lista de los 219 términos más frecuentes en euskara (Sarasola 1982)*

LEMA	Frecuencia	Préstamo
1. Eta	34712	NO (SI?)
2. Bat	14538	NO
3. Ez	13454	NO
4. Izan	10364	NO
5. Egin	9908	NO
6. Ere	8049	NO
7. Euskara	5819	NO
8. Behar	5517	NO
9. Herri	5283	NO
10. Beste	5025	NO
11. Gu	4718	NO
12. Guzzi	4160	NO
13. Eman	4112	NO
14. Baina	3873	NO
15. Esan	3561	NO
16. Nahi	3273	NO
17. Hau	3139	NO
18. Hartu	2865	NO
19. Urte	2773	NO
20. Edo	2753	NO
21. Ni	2742	NO
22. Lan	2729	NO
23. Berri	2349	NO
24. Alde	2343	NO
25. Handi	2315	NO
26. Batzuk	2238	NO
27. Bi	2214	NO (SI?)
28. Zu	2202	NO
29. Ikusi	2187	NO
30. Bezala	2155	NO
31. Buru	2110	NO
32. Gero	2088	NO
33. Egun	2078	NO
34. Oso	1961	NO
35. Bide	1889	SI
36. Zer	1886	NO
37. Bai	1841	NO
38. Asko	1833	NO
39. Aurte	1823	NO
40. Gabe	1660	NO
41. Jaun	1632	NO
42. Lehen	1567	NO
43. Gain	1529	NO
44. Baino	1479	NO
45. Joan	1469	NO
46. Orain	1452	NO
47. Bakar	1444	NO
48. Ari	1438	NO
49. Sortu	1418	NO
50. Gizon	1417	NO
51. Azken	1402	NO
52. Bizi	1398	NO
53. Hasi	1369	NO

54. Artean	1346	NO
55. Hala	1345	NO
56. Hitz	1334	NO
57. Talde	1331	NO
58. Agertu	1293	NO
59. Gauza	1274	SI
60. Izen	1258	NO
61. Zenbait	1245	NO
62. Hemen	1242	NO
63. Dena (guztia)	1219	NO
64. Gehiago	1169	NO
65. Jarri	1149	NO
66. Gaur	1148	NO
67. Langile	1139	NO
68. Alderdi	1136	NO
69. Euskaldun	1112	NO
70. Etxe	1087	NO
71. Gertatu	1087	NO
72. On	1080	NO
73. Sartu	1077	NO
74. Egon	1075	NO
75. Jakin	1074	NO
76. Atera	1068	NO
77. Uste (verbo)	1068	NO
78. Jende	1067	SI
79. Ba	1031	NO
80. Eskatu	1024	NO
81. Utzi	1017	NO
82. Jainko	1005	NO
83. Beti	1000	NO
84. Arazo	993	?
85. Maila	987	NO
86. Gutxi	966	NO
87. Liburu	964	SI
88. Ezin	959	NO
89. Nola	952	NO
90. Nagusi	932	NO
91. Ondoren	925	NO
92. Hiru	919	NO

93. Bakoitz	905	NO
94. Bete	896	NO
95. Hil (verbo)	896	NO
96. Politiko	882	SI
97. Erabaki	869	NO
98. Borroka	846	NO
99. Erabili	836	NO
100. Gai	835	NO
101. Lortu	828	NO
102. Esku	825	NO
103. Bildu	823	NO
104. Gazte	821	NO
105. Kultura	820	SI
106. Indar	816	NO
107. Lur	805	NO
108. Beraz	788	NO
109. Hizkuntza	778	NO
110. Nor	774	NO
111. Ahal	765	NO
112. Estatu	754	SI
113. Etorri	750	NO
114. Aurkitu	739	NO
115. Gobernu	733	SI
116. Inguru	733	NO
117. Zahar	732	NO
118. Bait-	729	NO
119. Jo	729	NO
120. Hain	727	NO
121. Han	725	NO
122. Eliza	721	SI
123. Ikastola	721	NO
124. Bigarren	714	NO
125. Ote	705	NO
126. Zerbait	700	NO
127. Aipatu	699	NO
128. Aldi	699	NO
129. Erantzun	693	NO
130. Erdi	691	NO
131. Lege	689	SI

132. Seme	681	NO
133. Zuzen	681	NO
134. Onartu	676	NO
135. Nahiz (posposición)	664	NO
136. Elkar	662	NO
137. Oraindik	661	NO
138. Egoera	655	NO
139. Gehien	654	NO
140. Elkarte	651	NO
141. Mundu	651	SI
142. Aita	650	NO
143. Asmo	648	SI
144. Ezagutu	645	NO
145. Arteko	635	NO
146. Berriz (aldiz)	635	NO
147. Ikasi	635	NO
148. Azaldu	634	NO
149. Diru	634	SI
150. Eraman	627	NO
151. Bazar	625	NO
152. Galdu	623	NO
153. Jarraitu	621	NO
154. Idatzi	620	NO
155. Parte	616	SI
156. Erakunde	613	NO
157. Haur	608	NO
158. Kontu	605	SI
159. Lagun	604	NO
160. Barru	597	NO
161. Politika	596	SI
162. Zein	596	NO
163. Gelditu	594	NO
164. Jaso	592	NO
165. Aurka	589	NO
166. Txiki	589	NO
167. Inor	582	NO
168. Unibertsitate	582	SI
169. Berdin	579	NO
170. Barne	576	NO

171. Era	567	NO
172. Eskola	565	SI
173. Baizik	561	NO
174. Entzun	560	NO
175. Al (partícula)	559	NO
176. Pezeta	556	SI
177. Ibili	553	NO
178. Eskaini	550	NO
179. Garai (sustantivo)	549	NO
180. Omen (partícula)	545	NO
181. Ordu	543	SI
182. Gizarte	537	NO
183. Garbi	533	NO
184. Gogo	530	NO
185. Lehenengo	527	NO
186. Heldu	524	NO
187. Arratsalde	523	NO
188. Iritzi (izena)	521	NO
189. Egia	518	NO
190. Bada	517	NO
191. Gau	515	NO
192. Berezi (adjetivo)	512	NO
193. Ordea (como 'orden sagrada' es un préstamo)	511	NO
194. Igande	510	NO
195. Lau	509	NO
196. Abertzale	508	NO
197. Hor	506	NO
198. Laguntza	506	NO
199. Emakume	503	SI
200. Non	502	NO
201. Eder	501	NO
202. Eskubide	498	NO
203. Leku	496	SI
204. Adierazi	495	NO
205. Mila	494	SI
206. Aste	493	NO
207. Bitarte	487	NO
208. Noski	487	NO

209. Zabaldu	481	NO
210. Aldeko	479	NO
211. Pentsatu	479	SI
212. Bihotz	474	NO
213. Orduan	474	SI
214. Honela	471	NO

215. Puntu	470	SI
216. Ezarri	466	NO
217. Irakasle	466	NO
218. Kale	465	SI
219. Aztertu	463	NO

Total: 29 préstamos (26 seguros)

3.3.15. Lista de coincidencias de la lista de Swadesh (219) con la lista de Sarasola

LEMA	PRÉSTAMO
1. Eta	NO (SI?)
2. Bat	NO
3. Ez	NO
4. Beste	NO
5. Gu	NO
6. Guzti	NO
7. Eman	NO
8. Esan	NO
9. Hau	NO
10. Hartu	NO
11. Urte	NO
12. Ni	NO
13. Lan	NO
14. Berri	NO
15. Handi	NO
16. Batzuk	NO
17. Bi	NO (SI?)
18. Ikusi	NO
19. Buru	NO
20. Egun	NO
21. Bide	SI
22. Zer	NO
23. Asko	NO
24. Gizon	NO
25. Bizi	NO
26. Izen	NO

27. Hemen	NO
28. Dena	NO
29. On	NO
30. Jakin	NO
31. Ba-	NO
32. Gutxi	NO
33. Hiru	NO
34. Bete	NO
35. Hil	NO
36. Borroka	NO
37. Esku	NO
38. Lur	NO
39. Nor	NO
40. Etorri	NO
41. Zahar	NO
42. Jo	NO
43. Han	NO
44. Zuzen	NO
45. Aita	NO
46. Txiki	NO
47. Entzun	NO
48. Gau	NO
49. Lau	NO
50. Hor	NO
51. Non	NO
52. Pentsatu	SI
53. Bihotz	NO

3.3.16. Los datos obtenidos del análisis según el criterio de frecuencia nos llevan a unas conclusiones muy importantes. Primeramente, 26 de los 219 items del listado de Sarasola (tabla 3.3.14) son préstamos seguros, lo cual nos lleva a constatar que el número de los préstamos en los dos vocabularios analizados es prácticamente igual (Swadesh 12,8%, Sarasola 11,9%). En segundo lugar hay que decir que este mismo detalle nos supone un (gran) problema; de hecho, prescindiendo de lo 'básico' y 'pre-cultural' obtenemos un resultado idéntico al análisis *à la* Swadesh. El argumento es aún más contundente, si tenemos en cuenta que los dos vocabularios estudiados tienen en común sólomente 53 entradas (tabla 3.3.15) y de esos 53 términos únicamente dos (o tres) son préstamos (*bide*, *pentsatu* y acaso *bi*). Dicho de otro modo, los dos glosarios coinciden sólo en un 24,2% de las palabras (por lo tanto pueden ser considerados como dos vocabularios prácticamente distintos); sin embargo el número de los préstamos es muy parecido. ¿Cuál de los dos es, entonces, un criterio válido para comprobar el porcentaje de préstamos en un idioma? Según el estudio que acabamos de presentar, tanto uno como el otro parecen ser legítimos para determinar la cantidad de las palabras no-indígenas en un lexicón; lo que no sabemos todavía es, si esto es una tendencia más general que ocurre también en otras lenguas o es únicamente propiedad del euskara vizcaíno moderno. Para eso, en las siguientes partes examinaremos los datos del vizcaíno antiguo (3.4), euskara estándar (3.5), inglés (3.6) y ruso (3.7), y éstos nos permitirán formular una hipótesis más general acerca del número de préstamos en las lenguas.

3.4. Vizcaíno antiguo

3.4.1. Actividades básicas (I)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. bite	AGUICA (EGIN)	(RS ⁷ 270). Cf. supra 3.3.1 n° 1.
2. blow (v.)	PUZA	(RS 469). Cf. supra 3.3.1 n° 2.
3. breathe	ARNASA HARTU	Forma documentada en Capanaga. Cf. supra 3.3.1 n° 3.
4. burn	ERRE	<i>Erre</i> (RS 441), <i>berre</i> (RS 225). Cf. supra 3.3.1 n° 4.
5. come	ETORRI	(RS 425). Cf. supra 3.3.1, n° 5.
6. *cook	ATONDU	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1 n° 6.
7. count	KONTA	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1 n° 7.
8. cut (v.)	EBAGUI	(RS 268). Cf. supra 3.3.1 n° 8.
9. *dance (v.)	DANTZAN EGIN	Documentado en <i>Egiaren kanta</i> (c. 1638) (Michelena & Sarasola 1987-, t. VI, p. 25). Cf. supra 3.3.1 n° 9.
10. die	YL	(RS 227(3), 379, 429, 452, 535). Cf. supra 3.3.1, n° 10.
11. dig	ÇULATU	Con el significado de 'horadar' (RS 16). Cf. supra 3.3.1, n° 11.

⁷ Lakarra (1996a).

12. drink	EDAN	(RS 342). Cf. supra 3.3.1, nº 12.
13. eat	JAN	(RS 95, 314, 329...). Cf. supra 3.3.1, nº 13.
14. fall (v.)	IAUXI	(RS 198). Cf. supra 3.3.1, nº 14.
15. fear (v.)	BILDUR IZAN	(RS 324, 375, 391). Cf. supra 3.3.1, nº 15.
16. fight (v.)	BURRUKAN EGIN	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 16.
17. float	FLOTA(T)U	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 17.
18. flow	ESSURO	(RS 420). Cf. supra 3.3.1, nº 18.
19. fly (v.)	EGAZ EGIN	(RS 230). Cf. supra 3.3.1, nº 19.
20. freeze	YZOZ	(RS 511). Cf. supra 3.3.1, nº 20.
21. *full	VETE	(RS 69). Cf. supra 3.3.1, nº 21.
22. give	EMON *-I(N)-	(RS 40, 67, 283). Cf. supra 3.3.1, nº 22. (RS 409, 91, 409, 174, 192, 233, 265, 304, 233, 174, 429, 556).
23. hear	ENÇUN	(RS 18, 73). Cf. supra 3.3.1, nº 23.
24. hit	JO	(RS 72, 519). Cf. supra 3.3.1, nº 24.
25. hold/take	EUGI / EUTSI (AUSSO)	(Varias formas en RS para <i>eugi</i> :164, 290, 406, 197, 309, 421, 248, 257, 69, 478, 425, 78, 244 y solo un ejemplo de <i>ausso</i> : RS 422). Cf. supra 3.3.1, nº 25.
26. hunt	HEYZ	(RS 377). Cf. supra 3.3.1, nº 26.
27. kill	YL, ERAYTEN (ERAK, EREÇAN)	(RS 227(3), 379, 429, 452, 535). Cf. supra nº 10. Respectivamente: RS 89, 272, 169. Michelena (1961a:213) sugiere la posibilidad de que sea un causativo de <i>jo</i> 'pegar, herir'.
28. know	EZAUN	(RS 172, 369, 433). Cf. supra 3.3.1, nº 28.
29. laugh	BARRE	(RS 96 <i>barrez</i>). Cf. supra 3.3.1, nº 29.
30. lie (recline)	ECHUN	(RS-394, 5690) Documentado en Arzadun (1675-1741). Cf. supra 3.3.1, nº 30.
31. live	BIZI/BICI	(RS la primera forma:334, la segunda:158). Cf. supra 3.3.1, nº 31.
32. play	JOKATU	Bastante escaso hasta el siglo xx. Documentada la forma <i>joko</i> (Micoleta, s. xvii). Evidentemente, se trata de un préstamo del latín <i>iocus</i> (Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:168).
33. pull	TIRATU	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 33.
34. push	BULTZ(A) EGIN	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 34.
35. rub	IGURTZI	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 35.
36. say	ESSAN	(RS 114(2), 231, 238). Cf. supra 3.3.1, nº 36.

37. scratch	HAZKA (IBILI)	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 37.
38. see	IKUSI/EKUSI	Primera forma documentada en Capanaga (Michelena & Sarasola 1987-, t. IX, p. 240), la segunda en los demás autores de la época. Cf. supra 3.3.1, nº 38.
39. sew	JOSI	Documentado en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t.X, p. 274). Cf. supra 3.3.1, nº 39.
40. *shoot	TIRO EGIN	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 40.
41. sing	CANTA(TU)	(RS 474). Cf. supra 3.3.1, nº 41.
42. sit	JARRI	(RS 385, 559). Cf. supra 3.3.1, nº 42.
43. sleep	LO EGIN	(RS 366). Cf. supra 3.3.1, nº 43.
44. smell (v.)	USAINDU	Forma no documentada (?) en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 44.
45. *spear (v.)	JOSI	Documentado en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t.X, p. 274). Cf. supra nº 39.
46. spit	TXISTUA BOTA	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 46.
47. split	ERDIBITU	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 47.
48. squeeze	ESTUTU	Documentado en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t.VII, p. 467). Cf. supra 3.3.1, nº 48.
49. stab / pierce		ÇULATU (RS 16). Cf. supra 3.3.1, nº 49.
50. stand	IAYGUI	(RS 294, 560, 394, 430) (<i>jagi</i>). En Micoleta apacece como <i>xaygui</i> .
51. suck	TXUPATU	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 51.
52. swell	ANDI	(RS 27, 328, 525). Cf. supra 3.3.1, nº 52 y 3.3.2, nº 2.
53. swim	UGER EGIN	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 53.
54. think	VSTE	(RS 335). Acaso de <i>huts-te</i> (?).
55. throw	EZARRI VRTIGUI	La única forma <i>ezarc</i> 'echa' aparece en RS 313. Cf. supra 3.3.1, nº 55. (RS 405). Sin valor es la comparación de Guisasaola con latín <i>iactare</i> (Agud & Tovar 1992:869).
56. tie	LOTU	Forma documentada en Capanaga (Michelena & Sarasola 1987-, t. XI, p. 715). Cf. supra 3.3.1, nº 56.
57. turn	BIORTU	(RS 329, 333, 412). Según Michelena (Agud & Tovar 1990:145), claramente <i>bi(b)ur</i> > <i>bior</i> . También lo compara con las formas ibéricas de onomástica <i>balce-biurraies</i> y <i>sosinbiuru</i> , sin embargo señala que la coincidencia con el ib. <i>biur</i> es puramente externa.

58. vomit	BOTA	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 55.
59. walk	EBILI	(RS 412, 444(2)). Cf. supra 3.3.1, nº 59.
60. wash	GARBITU	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. VIII, p. 368). Cf. supra 3.3.1, nº 60.
61. wipe	YSUSQUI	(RS 65). Con el sentido de 'escoba'.
62. *work (v)	LAN EGIN	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.1, nº 62.

PRÉSTAMOS:

28. ezaun (¿?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo (inseguro)

3.4.2. Cualidades básicas (II)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. bad	TXAR GAXTO (GEXTO)	Cf. supra 3.3.2, nº 1. (RS 295, 203, 279, 293). De <i>ga(i)tx</i> 'malo, daño' + el sufijo adverbial <i>-to</i> (cf. <i>eder</i> 'bonito' y <i>-to</i>). (RS 71, 135, 213, 428).
2. big	ANDI	Cf. supra 3.3.2, nº 2.
3. cold	OZ	(RS 142). Cf. supra 3.3.2, nº 3.
4. dirty	LOYAC UCUZCA	(RS 47). (RS 560). Según Michelena, la vocal inicial era originalmente <i>e-</i> (Agud & Tovar 1992:900).
5. dry	LEOR	(RS 87). Cf. <i>legor</i> , <i>agor</i> , <i>ador</i> e <i>igar</i> , <i>idor</i> (Gavel). Uhlenbeck señala que la alternancia entre <i>g</i> y <i>d</i> de esos dos términos (<i>agor/adorr</i>) debe de ser primitiva. Siguiendo a Lakarra (1995) se podría postular la existencia de una raíz/sufijo <i>-gor</i> (cf. <i>go-gor</i> , <i>gor-din</i>) (Agud & Tovar 1994:326).
6. dull (blunt)	KAMUTS	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.2, nº 6.
7. far	VRRIN	(RS 350). Cf. supra 3.3.2, nº 7.
8. fat / grease	LODI GIZEN	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. XI, p. 642). Cf. supra 3.3.2, nº 8. Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. VIII, p. 617). En Lakarra (1995:192) se propone <i>gi-zen</i> 'carne grasa', con un morfema <i>*gi-</i> , como <i>gibarre</i> 'carne magra', <i>giberri</i> 'res', donde <i>*gi</i> podría equivaler a 'carne'.
9. good	ON	(RS 125, 141, 203). Cf. supra 3.3.2, nº 9.
10. heavy	ASTUN	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. III, p. 134). Cf. supra 3.3.2, nº 10.

11. left (side)	EZKER	(RS 59). Cf. supra 3.3.2, nº 11..
12. long	LUCE	(RS 268). Cf. supra 3.3.2, nº 12.
13. narrow	ESTU	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.2, nº 13.
14. near	HUR	(RS 250). Cf. supra 3.3.2, nº 14.
15. new	BARRI	(RS 120, 151...). Cf. supra 3.3.2, nº 15.
16. old	ZARRA	(RS 415, 482...). Cf. supra 3.3.2, nº 16.
17. right (correct)	ONDO	(RS 158, 240, 265...). Cf. supra 3.3.2, nº 17.
18. right (side)	ESCU	(RS 175). Cf. supra 3.3.2, nº 18.
19. rotten	VSTELDU	(RS 199). Cf. supra 3.3.2, nº 19.
20. *round	BIRIBIL	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t.V, p. 386). Cf. supra 3.3.2, nº 20.
21. sharp	ZORROÇA	(RS 539). Cf. supra 3.3.2, nº 21.
22. short	LABUR	(RS 59). Cf. supra 3.3.2, nº 22.
23. small	TXIKIA	(RS 354). Cf. supra 3.3.2, nº 23.
24. smooth	BIGUN LEUN	(RS 400). Cf. supra 3.3.2, nº 24. Forma no atestiguada en vizcaíno antiguo.
25. straight	ARTEZ	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t.II, p. 755 "derecha cosa, <i>arteza</i> "). Agud & Tovar (1989:162) citan <i>arteztu</i> 'enderezar' y mencionan la formación negativa en <i>-ez</i> : <i>arte-<u>ez</u></i> 'no artero, justo', 'recto'. Se trataría entonces de un préstamo del latín <i>ars</i> , <i>artis</i> o más bien de su derivado <i>artero</i> 'engañoso, traidor' (Corominas & Pascual 1985:363).
26. thick	LODI GIZEN	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. XI, p. 642). Cf. supra 3.3.2, nº 8. Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. VIII, p. 617). Cf. supra nº 8.
27. thin	ARGALOC	(RS 403 con el significado 'débil'). Cf. supra 3.3.2, nº 27.
28. warm	VERO	(RS 142). Cf. supra 3.3.2, nº 28.
29. wet	BUSTIAC	(RS 129). Cf. supra 3.3.2, nº 29.
30. wide	ZABAL	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.2, nº 30.

PRÉSTAMOS:

19. usteldu (?) préstamo de importación (1.4.1)
 25. artez (?) préstamo de importación (1.4.1)
 29. bustiac (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos posibles

3.4.3. *Partes del cuerpo (III)*

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. back	QUIBEL (RS 239, 466). Cf. supra 3.3.3, nº 20.
2. belly	SAUEL (RS 381). Cf. supra 3.3.3, nº 2.
3. blood	ODOL (RS 208, 237). Cf. supra 3.3.3, nº 3.
4. bone	AZUR (RS 524). Cf. supra 3.3.3, nº 4.
5. *breast	BULAR (RS 239). Cf. supra 3.3.3, nº 5.
6. *claw	ATZAPAR Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.3, nº 6.
7. ear	BELARRI Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. IV, p. 575). Cf. supra 3.3.3, nº 7.
8. egg	AR[R]AUÇA (ARRAUÇEA) (RS 219). Cf. supra 3.3.3, nº 8.
9. eye	BEGUIA (RS 136, 381). Cf. supra 3.3.3, nº 9.
10. feather	LUMA Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.3, nº 10.
11. foot	HOÑ(A) (RS 9). Cf. supra 3.3.3, nº 11.
12. guts	TRIPAK ERRAIK Formas no documentadas en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.3, nº 12.
13. hair	HULE (RS 289). Cf. supra 3.3.3, nº 13.
14. hand	ESCU (RS 175). Cf. supra 3.3.3, nº 14.
15. head	BURU (RS 245 (2)). Cf. supra 3.3.3, nº 15.
16. heart	BIOZA BIOÇA (RS 322 y RS 7, respectivamente). Cf. supra 3.3.3, nº 16.
17. *horn	ADAR[R]JEREAN (RS 378). Cf. supra 3.3.3, nº 17.
18. *knee	BELAUNEAN (RS 365). Cf. supra 3.3.3, nº 18.
19. leg	BERNEA (RS 547). Agud & Tovar (1989:937) lo explican mediante la forma latina <i>perna</i> que ha pasado al castellano <i>pierna</i> . También Segura & Etxebarria (1996:199).
20. liver	GUIBELECO (RS 141). Cf. supra 3.3.3, nº 20.
21. meat /flesh	OQUELEA (RS 176, 337, 468). Cf. supra 3.3.3, nº 21.
22. mouth	HAO (RS 123) (?). Cf. supra 3.3.3, nº 22.
23. neck	SAMA Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.3, nº 23.
24. nose	SUDUR Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.3, nº 24.
25. skin	NARRUA (RS 281). Agud & Tovar (1994:317) citan entre otros a Uhlenbeck y su propuesta de * <i>rarru</i> > <i>larru</i> / <i>narru</i> . Improbable.
26. tail	BUZTAN (RS 27, 59, 202). Cf. supra 3.3.3, nº 26.

27. tongue	MÍI (MI)	(RS 169). Cf. supra 3.3.3, nº 27.
28. tooth	AGUIN	(RS 539). Cf. supra 3.3.3, nº 28.
29. wing	EGAZ	(RS 230). Cf. supra 3.3.3, nº 29.

PRÉSTAMOS:

19. bernea préstamo de importación (1.4.1)

21. okela préstamo de importación (1.4.1)

Total: 2 préstamos

3.4.4. *Seres vivos (IV)*

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. animal	AUERE	(RS 71). Como atestiguan Agud & Tovar (1988:655) y Segura & Etxebarria (1996:163), parece estar fuera de duda que es del latín <i>habēre</i> en la acepción substantivada de 'hacienda, bienes', que se halla en las lenguas románicas y más específicamente con la acepción de 'bienes en ganado' (cf. latín <i>pecus/pecunia</i> , castellano <i>ganar/ganado</i>).
2. bark	AZAL	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.3, nº 25.
3. bird	CHORI	(RS 422, 474). Cf. supra 3.3.4, nº 3.
4. child	HUME SEY	(RS 108). Cf. supra 3.3.4, nº 4. (RS 523). De * <i>sen-i</i> (cf. también <i>sen-ar</i> 'marido', <i>sen-ide</i> 'pariente'). Cf. supra 3.3.4, nº 11.
5. dog	CHACUR	(RS 397, 477, 482). Cf. supra 3.3.4, nº 5.
6. father	AYTA	(RS 24, 125, 370). Cf. supra 3.3.4, nº 6.
7. fish	ARRAIN	(RS 53). Cf. supra 3.3.4, nº 7.
8. flower	LORA	(RS 269). Cf. supra 3.3.4, nº 8.
9. fruit	FRUITU / FRUTA	Formas no documentadas en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.4, nº 9.
10. grass	BERARRA	(RS 268). Cf. supra 3.3.4, nº 9.
11. husband	SENAR	(RS 290, 338, 555). Cf. supra 3.3.4, nº 11.
12. leaf	HOSTO	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.4, nº 12.
13. louse	ZORRI	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.4, nº 13.
14. man / male	GUIZON GUIÇON	Primero (RS 390), segundo (RS 375, 405...). Cf. supra 3.3.4, nº 14.
15. mother	AMA	(RS 111, 113, 370...). Cf. supra 3.3.4, nº 15.
16. person	PERTSONA	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.4, nº 16.

17. root	ERRO	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.4, nº 17.
	SUSTRAI ZUZTER	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Forma no documentada en vizcaíno antiguo.
18. seed	GARAUN	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.4, nº 18.
19. *sister	AHIZTA / ARREBEA	<i>Abizta</i> : forma no documentada en vizcaíno antiguo. <i>Arreba</i> : Forma documentada en Micolera (Michelena & Sarasola 1987-, t. II, p. 633). Cf. supra 3.3.4, nº 19.
20. snake	SUGE	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.4, nº 20.
21. tree	EZCUR	(RS 182, 197). Según Michelena (Agud & Tovar 1991:820), si la palabra tiene algo que ver con el latín <i>aesculus</i> , no procede de él.
22. wife	ANDRE	(RS 24, 110, 131...). Cf. supra 3.3.4, nº 22.
23. woman	ANDERA	Cf. supra 3.3.4, nº 22.
24. woods	BASOA	(RS 6). Cf. supra 3.3.4, nº 24.
25. worm	HAARRA	(RS 400). Cf. supra 3.3.4, nº 25.

PRÉSTAMOS:

8. lora préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo

3.4.5. Fenómenos naturales (V)

LEMA	ETIMOLOGÍA	
1. ashes	ERRAUTS	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.5, nº 1.
2. cloud	HODEI	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.5, nº 2.
3. day	EGUN	(RS 29, 98, 487). Cf. supra 3.3.5, nº 3.
4. dust	AUS	(RS 79). Cf. supra 3.3.5, nº 4.
5. earth	LURRA	(RS 9, 400). Cf. supra 3.3.5, nº 5.
6. fire	SU	(RS 146, 304, 534). Cf. supra 3.3.5, nº 6.
7. fog	LAÑO CAYNA	(RS 4, 439). Cf. supra 3.3.5, nº 7. (RS 447).
8. ice	YZOZ	(RS 511). Cf. supra 3.3.5, nº 8.
9. lake	LAKU	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.5, nº 9.
10. *moon	ILARGI (YLBEERAN)	(RS 558)Cf. supra 3.3.5, nº 10.
11. mountain	MENDI	Forma documentada en Micolera (Michelena & Sarasola 1987-, t. XII, 241). Cf. supra 3.3.5, nº 11.

12. night	GABA	(RS 395). Cf. supra 3.3.5, nº 12.
13. rain	EURI	(RS 70). Cf. supra 3.3.5, nº 13.
14. river	YUAYA	(RS 6). Cf. supra 3.3.5, nº 14.
15. sand	ÁRIA	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. II, p. 390). Del latín <i>ārena</i> (Agud & Tovar 1989:134, Segura Munguía & Etxebarria Ayesta 2001:111).
16. sea	YSASOA	(RS 135). Cf. supra 3.3.5, nº 16.
17. sky	ÇERUREAN	(RS 232). Cf. supra 3.3.5, nº 17.
18. smoke	QUEA	(RS 473, 507). Cf. supra 3.3.5, nº 18.
19. snow	ERUR	(RS 459). Cf. supra 3.3.5, nº 19.
20. star	IZAR	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. IX, p. 793). Cf. supra 3.3.5, nº 20.
21. stone	HARRI	(RS 5). Cf. supra 3.3.5, nº 21.
22. sun	EGUZQUI	(RS 70, 159). Cf. supra 3.3.5, nº 22.
23. water	HURA	(RS 62, 147, 246). Cf. supra 3.3.5, nº 23.
24. wind	AXE	(RS 178, 419, 218). Cf. supra 3.3.5, nº 24.

PRÉSTAMOS:

11. mendi	préstamo de importación (1.4.1)
15. ãria	préstamo de importación (1.4.1)
17. zeru	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos

3.4.6. Sistema pronominal (VI)

LEMA	ETIMOLOGÍA	
1. he	NO TIENE TÉRMINO EQUIVALENTE	
2. here	EBEN	Forma documentada en Garibay (Michelena & Sarasola 1987-, t. VI, p. 641). Cf. supra 3.3.6, nº 2.
3. how	CELAN NOLA	(RS 20, 478). Cf. supra 3.3.6, nº 3. (RS 508). De <i>nor</i> 'quién' y <i>-la</i> .
4. I	NI	(RS 179, 452, 535...). Cf. supra 3.3.6, nº 4.
5. that	HAC	(RS 290). Cf. supra 3.3.6, nº 5.
6. there	HOR / HAN	La primera forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. XIII, p. 465). Cf. supra 3.3.6, nº 6.
7. they	NO TIENE TÉRMINO EQUIVALENTE	
8. this	AU	(RS 6, 67 (2), 103). Cf. supra 3.3.6, nº 8.

9. thou	Y	(RS 88, 328). Cf. supra 3.3.6, n° 9.
10. we	GU	(RS 125). Cf. supra 3.3.6, n° 10.
11. what	ÇER	(RS 384 (2)). Cf. supra 3.3.6, n° 11.
12. when	NOX	(RS 300, 505). Cf. supra 3.3.6, n° 12.
13. where	NUN	Forma documentada en Capanaga (1656). Cf. supra 3.3.6, n° 13.
14. who	NOR (c)	(RS 21 <i>noc</i>). Cf. supra 3.3.6, n° 14.
15. ye	ZU	(RS 67 <i>zuc</i>). Cf. supra 3.3.6, n° 15.

PRÉSTAMOS: 0

Total: 0 préstamos

3.4.7. Números (VII)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. *eight	ZORTZI	Forma no documentada en vizcaíno antiguo (?). Cf. supra 3.3.7, n° 1.
2. five	BOST	(RS 3, 108, 432). Cf. supra 3.3.7, n° 2.
3. four	LAU	(RS 159 (<i>lauren bat</i>)). Cf. supra 3.3.7, n° 3.
4. *hundred	EUN	(RS 381). Cf. supra 3.3.7, n° 4.
5. one	BAT	(RS 34, 40, 54, 103, 174, 223, 335, 391, 432, 496, 533). Cf. supra 3.3.7, n° 5.
6. seven	ÇAZPI	(RS 421). Cf. supra 3.3.7, n° 6.
7. *ten	HAMAR	Forma documentada en Micoleta y Capanaga (<i>Amar Abe María</i>) (Michelena & Sarasola 1987-, t. I, p. 879). Cf. supra 3.3.7, n° 7.
8. three	YRU	(RS 108, 342, 374). Cf. supra 3.3.7, n° 8.
9. *twenty	OGEI	Forma documentada en Micoleta (Michelena & Sarasola 1987-, t. XIII, p. 84). Cf. supra 3.3.7, n° 9.
10. two	BI	(RS 34, 103, 108). Cf. supra 3.3.7, n° 10.

PRÉSTAMOS:

10. bi (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo. Inseguro

3.4.8. Preposiciones, sufijos, prefijos, conjunciones (VIII)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. and	ETA	(RS 54, 268, 429, 438). Cf. supra 3.3.8, n° 1.
2. at	-(E)AN	(p.ej. RS 201). Cf. supra 3.3.8, n° 2.

3. because	-(E)LAKO	Forma no documentada (?) en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.8, nº 3.
4. if	BA-	(RS 27, 153, 257, 287, 348 <i>vay</i>). Cf. supra 3.3.8, nº 4.
5. in	-(E)AN	(p.ej. RS 201). Cf. supra 3.3.8, nº 5.
6. with	-GAZ (SG.) -AKAZ (PL.)	(RS 106, 185, 246, 469). (RS 270, 560). Cf. supra 3.3.8, nº 6.

PRÉSTAMOS:

1. eta (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo. Inseguro.

3.4.9. Colores (IX)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. black	BALZ PELÇA	(RS, primer término 245, el segundo 464). Cf. supra 3.3.9, nº 1.
2. green	BERDE	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.9, nº 2.
3. red	GORRI	(RS 322). Cf. supra 3.3.9, nº 3.
4. white	ÇURI	(RS 245). Cf. supra 3.3.9, nº 4.
5. yellow	LARU	(RS 335) Aparece como <i>saruc</i> , se puede tratar de una errata por <i>laru</i> . Según Michelena es préstamo del latín <i>clarus</i> (Agud & Tovar 1994:315).

PRÉSTAMOS:

5. laru préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo

3.4.10. Los demás (X)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. all	GUSTIA	(RS 469). Cf. supra 3.3.10, nº 1.
2. *clothing	JANCLIA	(RS 193). Cf. supra 3.3.10, nº 2.
3. few	GUICHI	(RS 88, 119, 275, 285, 383, 384, 453). Cf. supra 3.3.10, nº 3.
4. many	ASCO	(RS 48, 54, 59, 61, 79, 85, 109, 124, 126, 197, 269, 292, 391, 459(2)). Cf. supra 3.3.10, nº 4.
5. name	HUÇEN UZEN	(RS 414). Cf. supra 3.3.10, nº 5.
6. not	EZ	(RS 5(2), 6, 15...). Cf. supra 3.3.10, nº 6.

7. other	BESTE	(RS 115, 145, 212, 335). Cf. supra 3.3.10, nº 7.
8. road	VIDE	(RS 549). Cf. supra 3.3.10, nº 8.
9. rope	SOKA	Forma no documentada (?) en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.10, nº 9.
10. salt	GAZ	(RS 353). Cf. supra 3.3.10, nº 10.
11. some	BAZUC	(RS 88). Cf. supra 3.3.10, nº 11.
12. stick	MAKILA	Forma no documentada en vizcaíno antiguo. Cf. supra 3.3.10, nº 12.
13. year	VRTE HURTE	(RS, primer término 50, 292; segundo 43, 150, 151, 321). Cf. supra 3.3.10, nº 13.

PRÉSTAMOS:

8. bide préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo

3.4.11. En el análisis del vizcaíno antiguo de la sección anterior (3.4) nos hemos basado sobre todo en *Refranes y Sentencias* (1596), un documento que, sin duda ninguna, recoge un gran número de voces del euskara vizcaíno antiguo, no sólo en lo que se refiere al léxico, sino también en la sintaxis y fonología. Teniendo en cuenta los datos estadísticos, hay que mencionar que el corpus está compuesto en total de 177 items (porque los 40 restantes no están atestiguados en vizcaíno antiguo), de los cuales 14 son préstamos (8 seguros, 6 inseguros). Dicho de otro modo, las palabras de procedencia no vasca forman un ~7,9% del vocablo analizado (seguros ~4,5%, inseguros ~3,4%). Como observamos, esta vez también la cifra es bastante baja, puesto que los préstamos constituyen tan sólo una décima parte del vocabulario analizado. Por otro lado, los datos obtenidos nos indican que el número de préstamos baja claramente (~15,5% en vizcaíno de hoy respecto a ~7,9% en vizcaíno antiguo). Por otra parte, uno podría pensar que este hecho no es de extrañar, si tenemos en cuenta que el corpus examinado es ~20% menor, y si consideramos que una lengua en su fase anterior necesariamente contiene menos préstamos que en su fase posterior, pero también puede ser el caso de que contenga otros tantos de otra procedencia o estrato.

Para terminar con el análisis del euskara, veamos como se presentan los datos del euskara estándar contemporáneo (3.5).

3.5. Euskara batua (estándar)

3.5.1. Actividades básicas (I)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. bite KOSK(A) (EGIN)	Según Agud & Tovar (1994:265) "onomatopeya del acto de morder, o del husmeo"; con un sin fin de derivados.
2. blow (v.) PUTZ EGIN	Cf. supra 3.3.1, nº 2.
3. breathe ARNASA HARTU	Cf. supra 3.3.1, nº 3.

4. burn	ERRE	Cf. supra 3.3.1, nº 4.
5. come	ETORRI	Cf. supra 3.3.1, nº 5.
6. *cook	PRESTATU (JANARIA)	Cf. supra 3.3.1, nº 6.
7. count	KONTATU	Cf. supra 3.3.1, nº 7.
8. cut (v.)	MOZTU	Según Agud & Tovar (1994:937) relacionado con <i>motx</i> 'mocho, animal descornado', 'romo', 'corto de talla', 'desafilado'. En la misma fuente citan a Schuchardt, quien señala que al español <i>mocho</i> corresponde vasco <i>moz</i> ; se unirían los verbos <i>moztu</i> , <i>mozitu</i> , español <i>mochar</i> .
9. *dance (v.)		DANTZATU Compuesto de <i>dantza</i> 'baile' y sufijo <i>-tu</i> . Cf. supra 3.3.1, nº 9.
10. die	HIL	Cf. supra 3.3.1, nº 10.
11. dig	ZULATU	Cf. supra 3.3.1, nº 11.
12. drink	EDAN	Cf. supra 3.3.1, nº 12.
13. eat	JAN	Cf. supra 3.3.1, nº 13.
14. fall (v.)	ERORI	Agud & Tovar (1991:553) citan a Uhlenbeck quien se limita a suponer una raíz <i>-ror-</i> , una de las <i>-r-</i> podría representar una <i>*d</i> intervocálica (cf. <i>irudi</i> , <i>iduri</i> , pronunciación 'iruri').
15. fear (v.)	BELDUR IZAN	Cf. supra 3.3.1, nº 15.
16. fight (v.)	BORROKATU	De <i>borroka</i> + el sufijo de participio <i>-tu</i> . Cf. supra 3.3.1, nº 16.
17. float	FLOTA(T)U	Cf. supra 3.3.1, nº 17.
18. flow	JARIO	En Agud & Tovar (1992:862) encontramos una propuesta de análisis <i>i-ari-(o)</i> .
19. fly (v.)	HEGAN EGIN	Cf. supra 3.3.1, nº 19.
20. freeze	IZOZTU	Cf. supra 3.3.1, nº 20.
21. *full	BETE	Cf. supra 3.3.1, nº 21.
22. give	EMAN	Cf. supra 3.3.1, nº 22.
23. hear	ENTZUN	Cf. supra 3.3.1, nº 23.
24. hit	JO	Cf. supra 3.3.1, nº 24.
25. hold / take	EDUKI (EUTSI) HARTU	Cf. supra 3.3.1, nº 25.
26. hunt	EHIZAN IBILI	Cf. supra 3.3.1, nº 26.
27. kill	HIL	Cf. supra 3.3.1, nº 27.
28. know	JAKIN	Cf. supra 3.3.1, nº 28.
29. laugh	BARRE EGIN	Cf. supra 3.3.1, nº 29.
30. lie	ETZAN (recline)	Cf. supra 3.3.1, nº 30.
31. live	BIZI IZAN	Cf. supra 3.3.1, nº 31.

32. play	JOLASTU	De <i>jolas</i> 'juego, solaz, recreo'. Como el castellano <i>solaz</i> , procede del occitano antiguo <i>solatz</i> (Agud & Tovar 1993:342).
33. pull	TIRATU	Cf. supra 3.3.1, nº 33.
34. push	BULTZATU	Cf. supra 3.3.1, nº 34.
35. rub	IGURTZI	Cf. supra 3.3.1, nº 35.
36. say	ESAN	Cf. supra 3.3.1, nº 36.
37. scratch	HAZKA (IBILI)	Cf. supra 3.3.1, nº 37.
38. see	IKUSI	Cf. supra 3.3.1, nº 38.
39. sew	JOSI	Cf. supra 3.3.1, nº 39.
40. *shoot	TIRO EGIN	Cf. supra 3.3.1, nº 40.
41. sing	ABESTU	Neologismo inventado por Sabino Arana Goiri (Michelena & Sarasola 1987-, t. VI, p.25).
42. sit	ESERI	No parece aceptable la relación con el latín <i>assidere</i> o con <i>sedeo</i> . Si las forma <i>eseri</i> o <i>jesarri</i> son causativas, se puede deducir una raíz * <i>arr-</i> o * <i>er-</i> , la <i>s</i> de <i>eseri</i> sería disimilación (?) (Agud & Tovar 1991:588).
43. sleep	LO EGIN	Cf. supra 3.3.1, nº 43.
44. smell (v.)	USAINDU	Cf. supra 3.3.1, nº 44.
45. *spear (v.)	SASTATU	Acaso del onomatopéyico <i>sast</i> (?)
46. spit	TXISTUA BOTA	Cf. supra 3.3.1, nº 46.
47. split	ERDIBITU	Cf. supra 3.3.1, nº 47.
48. squeeze	ESTUTU	Cf. supra 3.3.1, nº 48.
49. stab / pierce	LABANA SARTU ZULATU (?)	Cf. supra 3.3.1, nº 49.
50. stand	ZUTITU	Cf. supra 3.3.1, nº 50.
51. suck	EDOSKI	También <i>egoski</i> . Michelena ve un fenómeno de inducción en <i>edoski/egoski</i> . Las comparaciones hechas por Trombetti sugieren un elemento onomatopéyico <i>-do-</i> (<i>dōdo</i> en shiluk 'chupar, lamer'). (Agud & Tovar 1990:664).
52. swell	HANDITU	Cf. supra 3.3.1, nº 52.
53. swim	IGERI EGIN	Cf. supra 3.3.1, nº 53.
54. think	PENTSATU	Cf. supra 3.3.1, nº 54.
55. throw	BOTA	Cf. supra 3.3.1, nº 55.
56. tie	LOTU	Cf. supra 3.3.1, nº 56.
57. turn	ITZULI	Uhlenbeck (Agud & Tovar 1993:653) analiza la raíz <i>-tzul-</i> , <i>-tzur-</i> , respectivamente de <i>ituli</i> e <i>ituri</i> (la alternancia <i>r/l</i> muy común en vasco).
58. vomit	OK EGIN	Probablemente de onomatopeya <i>ok</i> y el verbo <i>egin</i> 'hacer'.
59. walk	OINEZ IBILI	Cf. supra 3.3.1, nº 59.
60. wash	GARBITU	Cf. supra 3.3.1, nº 60.

61. wipe	GARBITU (ERRATZA PASA)???	Cf. supra 3.3.1, nº 60.
62. *work (v)	LAN EGIN	Cf. supra 3.3.1, nº 62.

PRÉSTAMOS:

6. prestatu (janaria)	préstamo de importación (1.4.1)
7. kontatu	préstamo de importación (1.4.1)
9. dantzatu	préstamo de importación (1.4.1)
17. flotatu	préstamo de importación (1.4.1)
32. jolastu	préstamo de importación (1.4.1)
33. tiratu	préstamo de importación (1.4.1)
34. bultzatu	préstamo de importación (1.4.1)
40. tiro egin (bota)	préstamo de importación (1.4.1)
54. pentsatu	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 9 préstamos

3.5.2. Cualidades básicas (II)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. bad TXAR GAIZTO	Cf. supra 3.3.2, nº 1.
2. big HANDI	Cf. supra 3.3.2, nº 2.
3. cold HOTZ	Cf. supra 3.3.2, nº 3.
4. dirty ZIKIN	Según Löpeltmann (1966:1093) de forma primitiva (pre-suntiva) <i>sikh-in</i> , de árabe vulgar <i>wishin</i> = <i>washan</i> , <i>wisih</i> 'sucio'. Inverosímil.
5. dry LEHOR	Cf. supra 3.4.2, nº 5.
6. dull (blunt) KAMUTS (AMUTS)/ AMOTZ	Cf. supra 3.3.2, nº 6.
7. far URRUN	Cf. supra 3.3.2, nº 7.
8. fat/grease LODI	Cf. supra 3.3.2, nº 8.
9. good ON	Cf. supra 3.3.2, nº 9.
10. heavy ASTUN	Cf. supra 3.3.2, nº 10.
11. left(side) EZKER	Cf. supra 3.3.2, nº 11.
12. long LUZE	Cf. supra 3.3.2, nº 12.
13. narrow ESTU	Cf. supra 3.3.2, nº 13.
14. near HURBIL	Cf. supra 3.3.2, nº 14.
15. new BERRI	Cf. supra 3.3.2, nº 15.

16. old	ZAHAR	Cf. supra 3.3.2, nº 16.
17. right (correct)	ZUZEN	Cf. supra 3.3.2, nº 25.
18. right (side)	ESKUINA	Cf. supra 3.3.2, nº 18.
19. rotten	USTEL	Cf. supra 3.3.2, nº 19.
20. *round	BIRIBIL	Cf. supra 3.3.2, nº 20.
21. sharp	ZORROTZ	Cf. supra 3.3.2, nº 21.
22. short	MOTZ	Cf. supra 3.3.2, nº 22.
23. small	TXIKI	Cf. supra 3.3.2, nº 23.
24. smooth	BIGUN LEUN	Cf. supra 3.3.2, nº 24.
25. straight	ZUZEN	Cf. supra 3.3.2, nº 25.
26. thick	LODI	Cf. supra 3.3.2, nº 8.
27. thin	ARGAL	Cf. supra 3.3.2, nº 27.
28. warm	BERO	Cf. supra 3.3.2, nº 28.
29. wet	BUSTI	Cf. supra 3.3.2, nº 29.
30. wide	ZABAL	Cf. supra 3.3.2, nº 30.

PRÉSTAMOS:

6. kamuts (amuts/amotz) (?)	préstamo de importación (1.4.1)
19. ustel (?)	préstamo de importación (1.4.1)
22. motz (¿?)	préstamo de importación (1.4.1)
29. busti (?)	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 4 préstamos posibles

3.5.3. *Partes del cuerpo (III)*

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. back	BIZKAR Cf. supra 3.3.3, nº 1.
2. belly	SABEL Cf. supra 3.3.3, nº 2.
3. blood	ODOL Cf. supra 3.3.3, nº 3.
4. bone	HEZUR Cf. supra 3.3.3, nº 4.
5. *breast	BULAR Cf. supra 3.3.3, nº 5.
6. *claw	ATZAPAR Cf. supra 3.3.3, nº 6.
7. ear	BELARRI Cf. supra 3.3.3, nº 7.
8. egg	ARRAUTZA Cf. supra 3.3.3, nº 8.
9. eye	BEGI Cf. supra 3.3.3, nº 9.
10. feather	LUMA Cf. supra 3.3.3, nº 10.
11. foot	OIN Cf. supra 3.3.3, nº 11.
12. guts	HESTEAK De *ber-z-(i)-te-, y éste de *ber-tz 'cerrado, cierre' (Lakarra 2002:431, 432, 433).

13. hair	ILE	Cf. supra 3.3.3, nº 13.
14. hand	ESKU	Cf. supra 3.3.3, nº 14.
15. head	BURU	Cf. supra 3.3.3, nº 15.
16. heart	BIHOTZ	Cf. supra 3.3.3, nº 16.
17. *horn	ADAR	Cf. supra 3.3.3, nº 17.
18. *knee	BELAUN	Cf. supra 3.3.3, nº 18.
19. leg	HANKA	Cf. supra 3.3.3, nº 19.
20. liver	GIBEL	Cf. supra 3.3.3, nº 20.
21. meat /flesh	HARAGI	Schuchardt (Agud & Tovar 1988:898) deriva <i>aragi</i> de <i>aragi</i> , aislando el sufijo <i>-gi</i> 'materia, instrumento'; <i>aragi</i> según él significa 'carne de comer' (por lo tanto no es un primitivo, sino un derivado).
22. mouth	AHO	Cf. supra 3.3.3, nº 21.
23. neck	LEPO	Las comparaciones con varios idiomas (tchouktch, georgiano, árabe), citadas en Agud & Tovar (1994:331) son poco fiables.
24. nose	SUDUR	Cf. supra 3.3.3, nº 24.
25. skin	AZAL	Cf. supra 3.3.3, nº 25.
26. tail	ISATS	Hubschmid (Agud & Tovar 1993:625) lo relaciona con <i>izapo</i> 'cola de ganado', <i>izepo</i> 'cola de liebre', <i>izopo</i> 'cola'.
27. tongue	MIHI	Cf. supra 3.3.3, nº 27.
28. tooth	HORTZ	Lakarra (1995) analiza <i>hortz</i> como <i>bor-</i> 'can(is)' y el sufijo <i>-tz</i> '-ino', lo cual nos da la significación 'canino'.
29. wing	HEGO	Cf. supra 3.3.3, nº 29.

PRÉSTAMOS:

10. luma préstamo de importación (1.4.1)

19. hanka préstamo de importación (1.4.1)

Total: 2 préstamos

3.5.4. *Seres vivos (IV)*

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. animal	ANIMALIA Cf. supra 3.3.4, nº 1.
2. bark	AZAL Cf. supra 3.3.3, nº 20.
3. bird	TXORI Cf. supra 3.3.4, nº 3.
4. child	UME Cf. supra 3.3.4, nº 4.
5. dog	TXAKUR Cf. supra 3.3.4, nº 5.
6. father	AITA Cf. supra 3.3.4, nº 6.
7. fish	ARRAIN Cf. supra 3.3.4, nº 7.

8. flower	LOREA	Cf. supra 3.3.4, nº 8.
9. fruit	FRUITU / FRUTA	Cf. supra 3.3.4, nº 9.
10. grass	BELAR	Cf. supra 3.3.4, nº 10.
11. husband	SENAR	Cf. supra 3.3.4, nº 11.
12. leaf	HOSTO	Cf. supra 3.3.4, nº 12.
13. louse	ZORRI	Cf. supra 3.3.4, nº 13.
14. man/male	GIZON	Cf. supra 3.3.4, nº 14.
15. mother	AMA	Cf. supra 3.3.4, nº 15.
16. person	PERTSONA	Cf. supra 3.3.4, nº 15.
17. root	SUSTRAI	Cf. supra 3.3.4, nº 17.
18. seed	HAZI	Michelena lo relaciona con <i>hatz</i> 'casta, raza' (1961a:289) dando bastantes ejemplos de alternancias de <i>s</i> o <i>z</i> internas o <i>-tz</i> y <i>-ts</i> finales. (También Agud & Tovar 1989:516).
19. *sister	AHIZPA / ARREBA	Cf. supra 3.3.4, nº 19.
20. snake	SUGE	Cf. supra 3.3.4, nº 20.
21. tree	ZUHAITZ	Cf. supra 3.3.4, nº 21.
22. wife	EMAZTE	Compuesto de <i>ema-</i> (acaso del latín <i>fēmina</i>) 'mujer' y <i>gazte</i> 'joven' (Agud & Tovar 1991:282).
23. woman	EMAKUME	Compuesto de <i>ema-</i> 'mujer' y <i>kume</i> 'cría'. Acaso del latín <i>fēmina</i> . Michelena propone <i>eme</i> + <i>kume</i> . Cf. también navarro antiguo <i>femna</i> , bearnés <i>hemne</i> , los dos claramente del latín <i>fēmina</i> .
24. woods	BASO	Cf. supra 3.3.4, nº 24.
25. worm	HAR	Cf. supra 3.3.4, nº 25.

PRÉSTAMOS:

1. animalia	préstamo de importación (1.4.1)
8. lore	préstamo de importación (1.4.1)
9. fruitu/ fruta	préstamo de importación (1.4.1)
16. pertsona	préstamo de importación (1.4.1)
22. emazte (?)	préstamo combinado (1.4.2)
23. emakume (?)	préstamo combinado (1.4.2)

Total: 6 préstamos (4 seguros)

3.5.5. Fenómenos naturales (V)

LEMA	ETIMOLOGÍA	
1. ashes	ERRAUTS	Cf. supra 3.3.5, nº 1.
2. cloud	HODEI	Cf. supra 3.3.5, nº 2.
3. day	EGUN	Cf. supra 3.3.5, nº 3.

4. dust	HAUTS	Cf. supra 3.3.5, nº 4.
5. earth	LUR	Cf. supra 3.3.5, nº 5.
6. fire	SU	Cf. supra 3.3.5, nº 6.
7. fog	BEHELAINO	Cf. supra 3.3.5, nº 7.
8. ice	IZOTZ	Cf. supra 3.3.5, nº 8.
9. lake	LAKU	Cf. supra 3.3.5, nº 9.
10. *moon	ILARGI	Cf. supra 3.3.5, nº 10.
11. mountain	MENDI	Cf. supra 3.3.5, nº 11.
12. night	GAU	Cf. supra 3.3.5, nº 12.
13. rain	EURI	Cf. supra 3.3.5, nº 13.
14. river	IBAI	Cf. supra 3.3.5, nº 14.
15. sand	HAREA	Cf. supra 3.4.5, nº 15.
16. sea	ITSASO	Cf. supra 3.3.5, nº 16.
17. sky	ZERU	Cf. supra 3.3.5, nº 17.
18. smoke	KE	Cf. supra 3.3.5, nº 18.
19. snow	ELUR	Cf. supra 3.3.5, nº 19.
20. star	IZAR	Cf. supra 3.3.5, nº 20.
21. stone	HARRI	Cf. supra 3.3.5, nº 21.
22. sun	EGUZKI	Cf. supra 3.3.5, nº 22.
23. water	UR	Cf. supra 3.3.5, nº 23.
24. wind	HAIZE	Cf. supra 3.3.5, nº 24.

PRÉSTAMOS:

9. laku	préstamo de importación (1.4.1)
11. mendi	préstamo de importación (1.4.1)
15. harea	préstamo de importación (1.4.1)
17. zeru	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 4 préstamos

3.5.6. Sistema pronominal (VI)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. he	NO TIENE TÉRMINO EQUIVALENTE
2. here	HEMEN Cf. supra 3.3.6, nº 2.
3. how	NOLA Cf. supra 3.4.6, nº 3.
4. I	NI Cf. supra 3.3.6, nº 4.
5. that	HURA Forma enfática de (b)a (< * <i>bar</i>), propuesto por Irigoien (1981 = "Haur ola çirola"; apud Azkarate & Altuna 2001:17, = <i>Euskal morfologiaren historia</i>).

6. there	HOR / HAN	Cf. supra 3.3.6, n° 6.
7. they	NO TIENE TÉRMINO EQUIVALENTE	
8. this	HAU	Cf. supra 3.3.6, n° 8.
9. thou	HI	Cf. supra 3.3.6, n° 9.
10. we	GU	Cf. supra 3.3.6, n° 10.
11. what	ZER	Cf. supra 3.3.6, n° 11.
12. when	NOIZ	Cf. supra 3.3.6, n° 12.
13. where	NON	Cf. supra 3.3.6, n° 13.
14. who	NOR	Cf. supra 3.3.6, n° 14.
15. ye	ZUEK	Cf. supra 3.3.6, n° 15.

PRÉSTAMOS: 0

Total: 0 préstamos

3.5.7. *Números (VII)*

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. *eight	ZORTZI	Cf. supra 3.3.7, n° 1.
2. five	BOST	Cf. supra 3.3.7, n° 2.
3. four	LAU	Cf. supra 3.3.7, n° 3.
4. *hundred	EHUN	Cf. supra 3.3.7, n° 4.
5. one	BAT	Cf. supra 3.3.7, n° 5.
6. seven	ZAZPI	Cf. supra 3.3.7, n° 6.
7. *ten	HAMAR	Cf. supra 3.3.7, n° 7.
8. three	HIRU	Cf. supra 3.3.7, n° 8.
9. *twenty	HOGEI	Cf. supra 3.3.7, n° 9.
10. two	BI	Cf. supra 3.3.7, n° 10.

PRÉSTAMOS:

10. bi (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo. Inseguro

3.5.8. *Preposiciones, sufijos, prefijos, conjunciones (VIII)*

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. and	ETA	Cf. supra 3.3.8, n° 1.
2. at	-(E)AN	Cf. supra 3.3.8, n° 2.
3. because	-(E)LAKO	Cf. supra 3.3.8, n° 3.
4. if	BA-	Cf. supra 3.3.8, n° 4.
5. in	-(E)AN	Cf. supra 3.3.8, n° 2.
6. with	-(E)KIN	Cf. supra 3.3.8, n° 6.

PRÉSTAMOS:

1. eta (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo. Inseguro.

3.5.9. Colores (IX)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. black	BELTZ	Cf. supra 3.3.9, nº 1.
2. green	BERDE	Cf. supra 3.3.9, nº 2.
3. red	GORRI	Cf. supra 3.3.9, nº 3.
4. white	ZURI	Cf. supra 3.3.9, nº 4.
5. yellow	HORI	Cf. supra 3.3.9, nº 5.

PRÉSTAMOS:

2. berde préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo

3.5.10. Los demás (X)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. all	GUZTI DENA	Cf. supra 3.3.10, nº 1.
2. *clothing	JANTZI	Cf. supra 3.3.10, nº 2.
3. few	GUTXI	Cf. supra 3.3.10, nº 3.
4. many	ASKO	Cf. supra 3.3.10, nº 4.
5. name	IZEN	Cf. supra 3.3.10, nº 5.
6. not	EZ	Cf. supra 3.3.10, nº 6.
7. other	BESTE	Cf. supra 3.3.10, nº 7.
8. road	BIDE	Cf. supra 3.3.10, nº 8.
9. rope	SOKA	Cf. supra 3.3.10, nº 9.
10. salt	GATZ	Cf. supra 3.3.10, nº 10.
11. some	BATZUK	Cf. supra 3.3.10, nº 11.
12. stick	MAKILA	Cf. supra 3.3.10, nº 12.
13. year	URTE	Cf. supra 3.3.10, nº 13.

PRÉSTAMOS:

8. bide préstamo de importación (1.4.1)

9. soka (?) préstamo de importación (1.4.1)

12. makila préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos, 2 seguros

TOTAL: 22 seguros - ~10,1%

31 (22 seguros y 9 posibles) ~ 14,3%

3.5.11. Como demuestran los datos de la tabla anterior, la presencia de préstamos en el euskara estándar de hoy es también minoritaria, a saber, ~14,3% del vocabulario examinado. Menos aún, si consideramos únicamente los préstamos seguros; éstos forman sólo un ~10,1% del lexicón. ¿Qué quiere decir todo esto? *Grosso modo* podríamos postular el hecho de que el euskara es bastante resistente respecto a los términos no indígenas independientemente del criterio que propongamos: recordemos que tanto vale “lo básico” como “lo más frecuente”, puesto que en ambos casos las palabras de procedencia extranjera no son más que un ~16% del vocablo estudiado. Ahora bien: ¿es ésta sólo particularidad del euskara o es una tendencia que se sigue en otras lenguas? Como hemos mencionado al principio, para mayor fiabilidad y certeza, de la misma manera que hemos procedido con el euskara vizcaíno, vizcaíno antiguo y euskara estándar, trataremos el inglés (3.6) (lengua germánica) y el ruso (3.7) (lengua eslava).

Así pues, en el siguiente apartado (3.6) veremos cómo se presentan los datos del inglés (estándar).

3.6. Inglés

3.6.1. Actividades básicas (I)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. bite	Palabra de origen inglés, cuya raíz es <i>bheid</i> ; cf. también <i>bīten</i> (inglés antiguo), <i>*bītan</i> (alemán común) (Skeat 1974:61).
2. blow (v.)	Palabra de origen inglés: <i>blowen</i> (inglés medio), de raíz <i>bhlē</i> . Cognado de el alto alemán antiguo <i>blāhan</i> , latín <i>flāre</i> (Skeat 1974:64).
3. breathe	Palabra de origen inglés: <i>breeth</i> , <i>breth</i> (inglés medio) (Skeat 1974:73).
4. burn	Palabra de origen inglés: <i>bernen</i> relacionado con <i>brennen</i> (inglés medio) (Skeat 1974:81).
5. come	Palabra de origen inglés: <i>cumen</i> , <i>comen</i> (inglés medio), de raíz <i>g^wem</i> (Skeat 1974:122).
6. *cook	Palabra de origen inglés: <i>cōck</i> (anglosajón); cf. latín <i>coquus</i> (Weekley 1967:358).
7. count	Palabra de origen latino: <i>compūtāre</i> (Skeat 1974:138) adquirida por medio del francés antiguo <i>conter</i> (Weekley 1967:370).
8. cut (v.)	Palabra de origen escandinavo: <i>kuta</i> , <i>kāta</i> , <i>kuota</i> (dialecto de sueco) (Skeat 1974:151). Weekley (1967:401), sin embargo, menciona su posible relación con el francés <i>couteau</i> o bien con <i>écourter</i> (del latino <i>*ex-curtare</i>).
9. *dance (v.)	Palabra de origen francés: <i>danser</i> , cf. el alto alemán antiguo <i>dansōn</i> (Weekley 1967:410).
10. die	Palabra de origen escandinavo: <i>deyja</i> (islandés), <i>dö</i> (sueco), <i>döe</i> (danés) (Skeat 1974:168). Weekley (1967:446) también apunta a su origen escandinavo citando <i>deyja</i> (nórdico antiguo), palabra que sustituyó la anglosajona <i>steorfan</i> (cf. alemán <i>sterben</i>).
11. dig	Palabra de origen francés y holandés (dutch): <i>diguer</i> (francés del siglo XV), <i>digue</i> , <i>dijk</i> (holandés), cognado con <i>dic</i> , <i>a dyke</i> anglosajón (Skeat 1974:169).

12. drink	Palabra de origen inglés: <i>drinken</i> (inglés medio), <i>drincan</i> (anglosajón) (Skeat 1974:183).
13. eat	Palabra de origen inglés: <i>eten</i> (inglés medio), <i>etan</i> (anglosajón), de raíz <i>ed</i> (Skeat 1974:187).
14. fall (v.)	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>fallen</i> (inglés medio) (Skeat 1974:207).
15. fear (v.)	Palabra de origen inglés: <i>fere</i> (inglés medio), <i>fér</i> (anglosajón) (Skeat 1974:210).
16. fight (v.)	Palabra de origen inglés: <i>fihten</i> , <i>fehten</i> (inglés medio), <i>feobtan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:563). Probablemente relacionado con latín <i>pectere</i> 'empujar, luchar' (Skeat 1974:213).
17. float	Palabra de origen inglés: <i>floten</i> , <i>flotian</i> . A veces confundido con el francés <i>flotter</i> (Skeat 1974:218), pero probablemente influenciado por él (Weekley 1967:578).
18. flow	Palabra de origen inglés: <i>flowen</i> (inglés medio), <i>flōwan</i> (anglosajón) (Skeat 1974:219).
19. fly (v.)	Palabra de origen inglés: <i>flegen</i> , <i>fleyen</i> , <i>flizen</i> (inglés medio), <i>flēogan</i> (anglosajón) (cf. latín <i>pluma</i>) (Skeat 1974:219).
20. freeze	Palabra de origen inglés: <i>freesen</i> (inglés medio), <i>frēosan</i> (anglosajón) (Skeat 1974:225, Weekley 1967:599).
21. *full	Palabra de origen inglés: <i>full</i> (anglosajón) (Weekley 1967:607).
22. give	Palabra de origen inglés: <i>yeuen</i> , <i>yiuen</i> (inglés medio) (Skeat 1974:240).
23. hear	Palabra de origen inglés: <i>heren</i> (inglés medio) (Skeat 1974:265).
24. hit	Palabra de origen escandinavo: <i>hitta</i> (islandés), <i>hitta</i> (sueco), <i>hitte</i> (danés) (Skeat 1974:272).
25. hold / take	Palabra de origen inglés: <i>bolden</i> (inglés medio) (Skeat 1974:272).
26. hunt	Palabra de origen inglés: <i>hunten</i> , <i>bonten</i> (inglés medio) (Skeat 1974:282).
27. kill	Palabra de origen inglés, inglés medio <i>killen</i> , más comúnmente <i>cullen</i> . El significado antiguo de este último es 'pegar, golpear'. Si es palabra nativa, corresponde al tipo anglosajón * <i>cyllan</i> , grado débil (zero?), <i>c(w)ul</i> , de <i>cwel-an</i> 'morir', del cual el inglés <i>quell</i> es la forma causativa (Skeat 1974:322). Como apunta Weekley (1967:804), palabra de origen oscuro, probablemente cognada con <i>quell</i> .
28. know	Palabra de origen inglés: <i>cnāwan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:810).
29. laugh	Palabra de origen inglés: <i>bliebhan</i> (anglosajón). Probablemente su origen es imitativo (cf. latín <i>cachinnare</i>) (Weekley 1967:827).
30. lie (recline)	Palabra de origen inglés: <i>licgan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:843).
31. live	Palabra de origen inglés: <i>lifian</i> (anglosajón), de <i>lif</i> . (Weekley 1967:854).
32. play	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>plegian</i> , cognado con alemán <i>pfliegen</i> (Weekley 1967:1108).
33. pull	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>pullian</i> (Weekley 1967:1167).
34. push	Palabra de origen latino: <i>pulsäre</i> , también el francés <i>pousser</i> (Weekley 1967:1175).

35. rub	Palabra de origen oscuro, aparentemente cognado con el nórdico <i>rubba</i> 'fregar' (Weekley 1967:1254).
36. say	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>secgan</i> (Weekley 1967:1284).
37. scratch	Como indica Weekley (1967:1299), palabra compuesta de los más antiguos <i>scrat</i> y <i>cratch</i> . Skeat (1974:542) explica sus dos posibles orígenes: a) escandinavo, b) holandés medio / alto alemán medio. Según él la palabra se creó como confusión del inglés medio <i>scratten</i> con otro término, también del inglés medio <i>cracchen</i> , con el mismo significado. Por otra parte, el mismo autor señala la presencia del prefijo <i>s-</i> (<i>scratten</i> < <i>s-kratten</i>), influencia del prefijo intensivo en francés antiguo (<i>es-</i>) (latín <i>ex-</i>).
38. see	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>seon</i> (Weekley 1967:1309).
39. sew	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sewian</i> , <i>seowian</i> ; cognado con latín <i>suere</i> (Weekley 1967:1323).
40. *shoot	Palabra de origen inglés: <i>scēotan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1338).
41. sing	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>singan</i> (Weekley 1967:1348).
42. sit	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sittan</i> , cognado con latín <i>sedere</i> . (Weekley 1967:1350).
43. sleep	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>slāpian</i> , <i>slæpan</i> (Weekley 1967:1358).
44. smell (v.)	Palabra atestiguada en inglés medio, pero no recordada en anglosajón, sin cognados conocidos (Weekley 1967:1364).
45. *spear (v.)	Palabra de origen inglés: <i>spere</i> (anglosajón); cognado probablemente con latín <i>sparus</i> 'dardo' (Weekley 1967:1385).
46. spit	Palabra de origen inglés (anglosajón septentrional): <i>spittan</i> . Forma más corriente era la anglosajona <i>spætan</i> (Weekley 1967:1391).
47. split	Según Weekley (1967:1393), palabra inglesa atestiguada en el siglo XVI. Skeat (1974:590), en cambio, opta por el origen holandés (precisamente del holandés medio <i>splitten</i>).
48. squeeze	Palabra de origen inglés. Forma "intensiva" de una forma más antigua <i>queise</i> (s. XV), probablemente cognado con el anglosajón <i>cuīesan</i> . La <i>s-</i> inicial es prefijo por énfasis, debido al francés antiguo <i>es-</i> < latín <i>ex-</i> , prefijo intensivo: <i>to squeeze</i> = <i>to squeeze out</i> (Skeat 1974:594, Weekley 1967:1401).
49. stab / pierce	Ejemplos tempranos son variantes del escocés septentrional, de su variante <i>stob</i> 'estaca' (Weekley 1967:1402).
50. stand	Palabra de origen inglés: <i>standan</i> (<i>stōd</i> , <i>gestanden</i>), cognado con el islandés <i>standa</i> , gótico <i>standan</i> , latín <i>stāre</i> . Todas las formas vienen de la raíz indogermánica <i>stā</i> (Weekley 1967:1406).
51. suck	Palabra de origen inglés: <i>sūcan</i> (anglosajón), también <i>sūgan</i> ; cognado con latín <i>sugere</i> (Weekley 1967:1441).
52. swell	Palabra de origen inglés: <i>swellan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1456).
53. swim	Palabra de origen inglés: <i>swimman</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1457).
54. think	Palabra de origen inglés: <i>thencan</i> (anglosajón), causal de <i>thynkan</i> (Weekley 1967:1498).
55. throw	Palabra de origen inglés: <i>trāwan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1501).

56. tie	Palabra de origen inglés: <i>tīgan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1505).
57. turn	Palabra de origen latino: <i>tornare</i> , reemplazó el nativo <i>thrawan</i> , reforzada en inglés medio por el francés <i>tourner</i> . Su equivalente anglosajón era <i>tur-nian</i> , <i>tyrnan</i> (Weekley 1967:1550).
58. vomit	Palabra de origen latino: <i>vomere</i> , <i>vomit</i> , cognado con griego <i>ἐμῆν</i> 'vomitar' (Weekley 1967:1604).
59. walk	Palabra de origen inglés: <i>wealcan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1610).
60. wash	Palabra de origen inglés: <i>wascan</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1615).
61. wipe	Palabra de origen inglés: <i>wīpian</i> (anglosajón); cognado con bajo alemán <i>wīp</i> (Weekley 1967:1639).
62. *work (v)	Palabra de origen inglés: <i>wyrca</i> (anglosajón); cognado con <i>organ</i> y griego <i>ἔργον</i> (Weekley 1967:1645).

PRÉSTAMOS:

7. count	préstamo de importación (1.4.1)
8. cut	préstamo de importación (1.4.1)
9. dance	préstamo de importación (1.4.1)
10. die	préstamo de importación (1.4.1)
11. dig	préstamo de importación (1.4.1)
24. hit	préstamo de importación (1.4.1)
34. push	préstamo de importación (1.4.1)
47. split	préstamo de importación (1.4.1)
57. turn	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 9 préstamos

3.6.2. Cualidades básicas (II)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. bad	Palabra de origen inglés: <i>baddle</i> (inglés medio), también <i>bæddel</i> . Como anota Skeat (1974:43), "Most scholars now believe the word to be English".
2. big	Palabra probablemente de origen escandinavo (Skeat 1974:59).
3. cold	Palabra de origen inglés: <i>cold</i> , <i>cald</i> , <i>kald</i> (Skeat 1974:120).
4. dirty	Palabra de origen escandinavo: <i>drit</i> , <i>dirt</i> (islandés) 'excrementos de pájaros'; <i>drita</i> (dialecto de sueco) 'producir excrementos' ("to void excrements", Skeat 1974:171).
5. dry	Palabra de origen inglés: <i>druze</i> (inglés medio), <i>drýge</i> , <i>drīge</i> (anglosajón) (Skeat 1974:184).
6. dull (blunt)	Palabra de origen inglés: <i>dul</i> , <i>dill</i> (inglés medio) (Skeat 1974:185).
7. far	Palabra de origen inglés: <i>fer</i> (inglés medio) (Skeat 1974:208). Weekley (1967:548) apunta también el anglosajón <i>feorr</i> .
8. fat / grease	Palabra de origen inglés: <i>fæt</i> (anglosajón), relacionada también con griego <i>πῆλον</i> , <i>παρῶς</i> 'gordo' (Skeat 1974:209).
9. good	Palabra de origen inglés: <i>good</i> , <i>gode</i> (inglés medio) (Skeat 1974:245).

10. heavy	Palabra de origen inglés: <i>heui</i> , <i>heuy</i> (inglés medio) (Skeat 1974:266).
11. left (side)	Palabra de origen inglés: <i>lyft</i> (anglosajón), cognado con bajoalemán <i>lucht</i> (Weekley 1967:836).
12. long	Palabra de origen inglés: <i>lang</i> (anglosajón), cognado con latín <i>longus</i> (de donde el francés <i>long</i> , que también ha contribuido a <i>long</i> inglés) (Weekley 1967:860).
13. narrow	Palabra de origen inglés: <i>nearu</i> , <i>nearw-</i> (anglosajón). Cf. sajón antiguo <i>naru</i> (Weekley 1967:973).
14. near	Palabra de origen inglés: <i>nēar</i> (anglosajón) (Weekley 1967:976).
15. new	Palabra de origen inglés: <i>nīwe</i> (anglosajón). Cf. también latín <i>novus</i> (Weekley 1967:981).
16. old	Palabra de origen inglés: <i>eald</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1006).
17. right (correct)	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>riht</i> ; cognado con el latín <i>rectus</i> y <i>regere</i> (Weekley 1967:1238).
18. right (side)	Cf. Supra 3.6.2. n° 17.
19. rotten	Palabra de origen escandinavo (nórdico antiguo) <i>rotinn</i> , inglés medio <i>roten</i> . Aparentemente, el islandés <i>rotinn</i> viene del participio del verbo <i>*rjōta</i> , indicativo presente <i>*raut</i> 'mojar, descomponerse', relacionado con el anglosajón <i>rēotan</i> , alto alemán antiguo <i>riuzan</i> 'llorar' (Onions 1966:774, Skeat 1974:526).
20. *round	Palabra de origen latino: <i>rotundus</i> , por medio del francés <i>rond</i> (francés antiguo <i>roond</i>) (Weekley 1967:1251).
21. sharp	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>scearp</i> (Weekley 1967:1329).
22. short	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sceort</i> ; cognado con alto alemán antiguo <i>scurz</i> , latín vulgar <i>*excurtus</i> (Weekley 1967:1339).
23. small	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>smæl</i> (Weekley 1967:1364).
24. smooth	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>smōth</i> (atestiguada sólo una forma), forma corriente era <i>smēthe</i> (Weekley 1967:1365).
25. straight	Palabra atestiguada en inglés medio: <i>streght</i> , participio de <i>stretch</i> (cf. alemán <i>strack</i>) (Weekley 1967:1425).
26. thick	Palabra de origen inglés: <i>thicce</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1497).
27. thin	Palabra de origen inglés: <i>thynne</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1497).
28. warm	Palabra de origen inglés: <i>wearm</i> (anglosajón), cognado con el latín <i>formus</i> (Weekley 1967:1615).
29. wet	Palabra de origen inglés: <i>wæt</i> (anglosajón), cf. nórdico antiguo <i>vātr</i> , cognado con <i>water</i> (Weekley 1967:1626).
30. wide	Palabra de origen inglés: <i>wīd</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1634).

PRÉSTAMOS:

2. big	préstamo de importación (1.4.1)
4. dirty	préstamo de importación (1.4.1)
19. rotten	préstamo de importación (1.4.1)
20. round	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 4 préstamos

3.6.3. *Partes del cuerpo (III)*

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. back	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>bæc</i> (inglés medio), <i>bab</i> (alto alemán antiguo), <i>*bakam</i> (alemán común excepto el gótico) (Skeat 1974:43).
2. belly	Palabra de origen inglés: <i>belig</i> (inglés antiguo), variante de <i>bæll(i)g</i> (Skeat 1974:55).
3. blood	Palabra de origen inglés: <i>blod</i> , <i>blood</i> (inglés medio), <i>blōd</i> (anglosajón), <i>bloth</i> (gótico) (Skeat 1974:64).
4. bone	Palabra de origen inglés: <i>boon</i> (inglés medio) (Skeat 1974:67), <i>bān</i> (anglosajón) (Weekley 1967:176).
5. *breast	Palabra de origen inglés: <i>brēast</i> (anglosajón) (Weekley 1967:198).
6. *claw	Palabra de origen inglés: <i>clawn</i> (anglosajón) (Weekley 1967:310).
7. ear	Palabra de origen inglés: <i>ere</i> (inglés medio), <i>ēare</i> (anglosajón), <i>ōra</i> (alto alemán antiguo). Posible relación con el latín <i>auris</i> (Skeat 1974:187).
8. egg	Palabra de origen escandinavo: <i>egg</i> (islandés), <i>æg</i> (danés), <i>ägg</i> (sueco). Cf. latín <i>ōvum</i> , griego <i>ὄβυ</i> (Skeat 1974:189). Weekley (1967:496) atestigua el nórdico antiguo <i>egg</i> que remplazó la palabra nativa <i>ey</i> .
9. eye	Palabra de origen inglés: <i>eye</i> , <i>eye</i> , <i>eigbe</i> (inglés medio), <i>ēage</i> (anglosajón), <i>auga</i> (islandés). Normalmente comparado con el latín <i>oc-ul-us</i> , diminutivo de más antiguo <i>*ocus</i> (Skeat 1974:206).
10. feather	Palabra de origen inglés: <i>fether</i> (inglés medio), <i>feðer</i> (anglosajón), <i>fjäder</i> (sueco). De latín <i>penna</i> (Skeat 1974:210).
11. foot	Palabra de origen inglés: <i>fof</i> , <i>foot</i> (inglés medio), <i>fōtus</i> (gótico), <i>fuss</i> (alemán) (Skeat 1974:220).
12. guts	Palabra de origen inglés: <i>gote</i> , <i>gutte</i> , <i>gotte</i> (inglés medio) (Skeat 1974:255), <i>guttas</i> (anglosajón) (Weekley 1967:677).
13. hair	Palabra de origen inglés: <i>beer</i> , <i>ber</i> (inglés medio) (Skeat 1974:257).
14. hand	Palabra de origen inglés: <i>hand</i> , <i>hond</i> (inglés medio). De raíz incierta (Skeat 1974:259).
15. head	Palabra de origen inglés: <i>bed</i> , <i>beed</i> (inglés medio) (Skeat 1974:265), <i>hēafod</i> (anglosajón) (Weekley 1967:698).
16. heart	Palabra de origen inglés: <i>berte</i> (inglés medio), <i>beorte</i> (anglosajón) (Skeat 1974:265).
17. *horn	Palabra de origen inglés: <i>horn</i> (anglosajón); cognado con latín <i>cornu</i> , griego <i>κέρας</i> (Weekley 1967:727).
18. *knee	Palabra de origen inglés: <i>cnēow</i> (anglosajón); cognado con latín <i>genu</i> (Weekley 1967:809).
19. leg	Palabra de origen escandinavo: <i>leggr</i> (nórdico antiguo), cognada con latino <i>lacertus</i> . Reemplazó la nativa <i>shank</i> (Weekley 1967:836).
20. liver	Palabra de origen inglés: <i>lifer</i> (anglosajón) (Weekley 1967:855).
21. meat /flesh	Palabra de origen inglés: <i>mete</i> (anglosajón) que significaba la comida en general (Weekley 1967:912).

22. mouth	Palabra de origen inglés: <i>mūth</i> (anglosajón) (Weekley 1967:957).
23. neck	Palabra de origen inglés: <i>hnecca</i> (anglosajón) (Weekley 1967:977).
24. nose	Palabra de origen inglés: <i>nosu</i> (anglosajón), cognado con el holandés <i>neus</i> . Cf. también el latín <i>nasus</i> (Weekley 1967:992).
25. skin	Palabra de origen escandinavo (nórdico antiguo): <i>skinn</i> (Weekley 1967:1353).
26. tail	Palabra de origen inglés: <i>tægel</i> (anglosajón); cf. bajo alemán <i>tagel</i> 'fin de la cuerda' (Weekley 1967:1465).
27. tongue	Palabra de origen inglés: <i>tunge</i> (anglosajón), cognado con latín <i>lingua</i> , latín antiguo <i>dingua</i> (Weekley 1967:1519).
28. tooth	Palabra de origen inglés: <i>tōth</i> (por <i>*tanth</i>) (anglosajón) (Weekley 1967:1519).
29. wing	Palabra atestiguada en inglés medio <i>weng</i> , cf. también nórdico antiguo <i>vængr</i> que posiblemente reemplazó anglosajón <i>fetbra</i> (plural) (Weekley 1967:1638).

PRÉSTAMOS:

8. egg	préstamo de importación (1.4.1)
19. leg	préstamo de importación (1.4.1)
25. skin	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos

3.6.4. Seres vivos (IV)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. animal	Palabra de origen latino: <i>ānīmāl</i> , que pasó al inglés a través del francés antiguo (<i>animal</i>) (Skeat 1974:22).
2. bark	Palabra de origen escandinavo: <i>borker</i> (islandés antiguo), <i>bark</i> (sueco), <i>bark</i> (danés) (Skeat 1974:48), <i>börker</i> (nórdico antiguo), probablemente cognado con <i>birch</i> . La palabra nativa es <i>rind</i> (Weekley 1967:116).
3. bird	Palabra de origen inglés <i>brid</i> (inglés medio), utilizada también para crías de otros animales (Weekley 1967:154, Skeat 1974:61).
4. child	Palabra de origen inglés: <i>child</i> (inglés medio), también <i>cild</i> (Skeat 1974:106).
5. dog	Palabra de origen inglés: <i>dogge</i> (inglés medio), <i>dogga</i> (anglosajón) con la glosa "canum" (Skeat 1974:178). Weekley (1967:464) no está seguro de su origen: "Late and rare anglo saxon <i>dogga</i> (usual word is <i>bound</i>), adopted in several european languages in sens of english dog, mastiff".
6. father	Palabra de origen inglés: <i>fader</i> (inglés medio), <i>fadar</i> (gótico), <i>vater</i> (alemán), <i>fæther</i> (anglosajón), <i>faðir</i> (islandés), <i>fadur</i> (sueco) (Skeat 1974:209).
7. fish	Palabra de origen inglés: <i>fisc</i> (anglosajón), <i>fīsh</i> , <i>fīsch</i> . Cognado con el latín <i>piscis</i> , el holandés <i>visch</i> , irlandés <i>iasg</i> (Skeat 1974:215).

8. flower	Palabra de origen latino: <i>flōrem</i> (acusativo de <i>flōs</i>) por medio del francés antiguo <i>flour, flor</i> (Skeat 1974:219, Weekley 1967:580).
9. fruit	Palabra de origen latino: <i>fructum</i> , por medio del francés <i>fruit</i> (Skeat 1974:228).
10. grass	Palabra de origen inglés: <i>gras, gres</i> (inglés medio), <i>gräs</i> (sueco y danés) (Skeat 1974:248).
11. husband	Palabra de origen escandinavo: <i>hūsböndi</i> (islandés) (Skeat 1974:283).
12. leaf	Palabra de origen inglés: <i>lēaf</i> (anglosajón) (Weekley 1967:832).
13. louse	Palabra de origen inglés: <i>lūs</i> (anglosajón) (Weekley 1967:865).
14. man / male	Palabra de origen inglés: <i>mann</i> (anglosajón) (Weekley 1967:886).
15. mother	Palabra de origen inglés: <i>mōdor</i> (anglosajón) (Weekley 1967:954).
16. person	Palabra de origen latino: <i>persōna</i> , por medio de francés antiguo <i>personne</i> (Weekley 1967:1074).
17. root	Palabra de origen escandinavo (nórdico antiguo): <i>rōt</i> en anglosajón tardío; cf. bajo alemán <i>rut</i> . El cognado nativo es <i>wort</i> (Weekley 1967:1248). También es cognado con el latín <i>rād-ix</i> 'raíz', ya que el radical teutónico <i>*wrōt-</i> corresponde al latín <i>*(w)rād-</i> (Skeat 1974:534).
18. seed	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sæd</i> , cf. <i>sāth</i> (nórdico antiguo) (Weekley 1967:1309).
19. *sister	Palabra de origen escandinavo (nórdico antiguo): <i>systir</i> ; cf. anglosajón <i>swe-ostor</i> (de donde inglés medio <i>swuster, suster</i>) (Weekley 1967:1350).
20. snake	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>snaca</i> , bajo alemán <i>schnake</i> (Weekley 1967:1367).
21. tree	Palabra de origen inglés: <i>trēow</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1537).
22. wife	Palabra de origen inglés: <i>wīf</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1635).
23. woman	Palabra de origen inglés: <i>wīfmann</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1643).
24. woods	Palabra de origen inglés: <i>widu, wudu</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1644).
25. worm	Palabra de origen inglés: <i>wyrm</i> (anglosajón) 'serpiente, dragón' (Weekley 1967:1646).

PRÉSTAMOS:

1. animal	préstamo de importación (1.4.1)
2. bark	préstamo de importación (1.4.1)
8. flower	préstamo de importación (1.4.1)
9. fruit	préstamo de importación (1.4.1)
11. husband	préstamo de importación (1.4.1)
16. person	préstamo de importación (1.4.1)
17. root	préstamo de importación (1.4.1)
19. sister	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 8 préstamos

3.6.5. Fenómenos naturales (V)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. ashes	Palabra de origen inglés: <i>æscē</i> , <i>æxe</i> (bajo alemán medio), <i>asca</i> (alto alemán antiguo), <i>azgo</i> (gótico) (Skeat 1974:33).
2. cloud	Palabra de origen inglés: <i>cloud</i> , <i>cloudē</i> (Skeat 1974:115).
3. day	Palabra de origen inglés: <i>day</i> , <i>dai</i> , <i>dæi</i> (inglés medio), de raíz <i>dbegb</i> , probablemente tiene relación con el latín <i>diēs</i> y céltico <i>día</i> (Skeat 1974:156).
4. dust	Palabra de origen inglés: <i>dust</i> (inglés medio) (Skeat 1974:186).
5. earth	Palabra de origen inglés: <i>eorþe</i> (inglés medio), <i>jord</i> (sueco), <i>eorðe</i> (anglosajón) (Skeat 1974:187).
6. fire	Palabra de origen inglés: <i>fyr</i> (inglés medio), de raíz <i>pū</i> 'purificar' (Skeat 1974:214).
7. fog	Palabra de origen escandinavo: <i>fogg</i> (nórdico) (Skeat 1974:220). Weekley (1967:583) menciona su origen desconocido.
8. ice	Palabra de origen inglés: <i>ys</i> , <i>iis</i> (inglés medio) (Skeat 1974:285), <i>īs</i> (anglosajón) (Weekley 1967:743).
9. lake	Palabra de origen latino: <i>lacus</i> , griego <i>λίκκος</i> , adquirida por medio de francés <i>lac</i> (Weekley 1967:817).
10. *moon	Palabra de origen inglés: <i>mōna</i> (anglosajón); cognado con el griego <i>μήνη</i> (Weekley 1967:947).
11. mountain	Palabra de origen latino: <i>mons</i> , <i>mont-</i> , también el francés <i>mont</i> , <i>montagne</i> , en latín vulgar <i>*montanea</i> (<i>terra</i>), italiano <i>montagna</i> y el castellano <i>montaña</i> . En anglosajón <i>munt</i> (Weekley 1967:956).
12. night	Palabra de origen inglés: <i>nibt</i> (anglosajón) (Weekley 1967:985).
13. rain	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>regn</i> , cf. también <i>regn</i> (nórdico antiguo) (Weekley 1967:1194).
14. river	Palabra de origen francés: <i>rivière</i> , y ésta a su vez del latín <i>ripa</i> o <i>riparia</i> (<i>terra</i>) (Weekley 1967:1241).
15. sand	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sand</i> , <i>sond</i> (Weekley 1967:1274).
16. sea	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sæ</i> (Weekley 1967:1304).
17. sky	Palabra de origen escandinavo (nórdico antiguo): <i>ský</i> ; cognado con anglosajón <i>scuva</i> 'sombra' (Weekley 1967:1356).
18. smoke	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>smōcan</i> (Weekley 1967:1365).
19. snow	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>snāw</i> , cognado con latín <i>nix</i> , <i>niv-</i> (Weekley 1967:1369).
20. star	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>steorra</i> , cognado con latín <i>stella</i> (<i>*sterla</i>), griego <i>ἀστήρ</i> (Weekley 1967:1408).
21. stone	Palabra de origen inglés: <i>stān</i> (anglosajón), cf. alemán <i>stein</i> (Weekley 1967:1422).
22. sun	Palabra de origen inglés: <i>sunne</i> (anglosajón); cognado con el latín <i>sol</i> (Weekley 1967:1445).
23. water	Palabra de origen inglés: <i>wæter</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1616).
24. wind	Palabra de origen inglés: <i>wind</i> (anglosajón); cf. nórdico antiguo <i>vindr</i> , gótico <i>winds</i> , latín <i>ventus</i> (Weekley 1967:1677).

PRÉSTAMOS:

7. fog	préstamo de importación (1.4.1)
9. lake	préstamo de importación (1.4.1)
11. mountain	préstamo de importación (1.4.1)
14. river	préstamo de importación (1.4.1)
17. sky	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 5 préstamos

3.6.6. Sistema pronominal (VI)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. he	Palabra de origen inglés: <i>he</i> (inglés medio), <i>hé</i> (anglosajón) (Skeat 1974:265).
2. here	Palabra de origen inglés: <i>ber</i> , <i>beer</i> (inglés medio) (Skeat 1974:269).
3. how	Palabra de origen inglés: <i>hou</i> , <i>hou</i> , <i>hu</i> (inglés medio), <i>hú</i> (anglosajón). Está relacionada directamente con la forma gótica <i>hwās</i> 'cual' (Skeat 1974:279).
4. I	Palabra de origen inglés: <i>ik</i> , <i>i</i> (inglés medio nórdico) (Skeat 1974:285).
5. that	Palabra de origen inglés: <i>thæt</i> (anglosajón), utilizada alrededor del año 1200 como equivalente de latín <i>iste</i> , <i>ille</i> , francés <i>ce...là</i> (Weekley 1967:1493).
6. there	Palabra de origen inglés: <i>thær</i> (anglosajón), de la raíz del demostrativo <i>that</i> , <i>the</i> (Weekley 1967:1496).
7. they	Palabra de origen escandinavo (nórdico antiguo): <i>their</i> , nombre plural masculino del demostrativo que reemplazó el pronombre personal <i>hīe</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1497).
8. this	Palabra de origen inglés (anglosajón), neutro singular del demostrativo <i>thēs</i> , <i>thēos</i> , <i>this</i> (Weekley 1967:1498).
9. thou	Palabra de origen inglés: <i>thū</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1499).
10. we	Palabra de origen inglés: <i>wē</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1619).
11. what	Palabra de origen inglés: <i>hwæt</i> (anglosajón), neutro de <i>hwā</i> 'quien' (Weekley 1967:1626).
12. when	Palabra de origen inglés: <i>hwænne</i> (anglosajón), cognado con <i>who</i> (Weekley 1967:1628).
13. where	Palabra de origen inglés: <i>hwār</i> , <i>hwær</i> (anglosajón), cognado con <i>who</i> (Weekley 1967:1628).
14. who	Palabra de origen inglés: <i>hwā</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1633).
15. ye	Palabra de origen inglés: <i>gē</i> , <i>gīe</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1653).

PRÉSTAMOS:

7. they	préstamo de importación (1.4.1)
---------	---------------------------------

Total: 1 préstamo

3.6.7. *Números (VII)*

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. *eight	Palabra de origen inglés: <i>eabta</i> (anglosajón) (Weekley 1967:496).
2. five	Palabra de origen inglés: <i>fif</i> (inglés medio), <i>fif</i> (anglosajón) (Skeat 1974:215, Weekley 1967:569).
3. four	Palabra de origen inglés: <i>feower</i> (Skeat 1974:224).
4. *hundred	Palabra de origen inglés: <i>hundred</i> (anglosajón) de <i>bund</i> (nombre ario); cognado con latín <i>centum</i> , griego <i>ἑκατόν</i> (Weekley 1967:737).
5. one	Palabra de origen inglés: <i>ān</i> (anglosajón). Cf. también alemán <i>ein</i> , nórdico antiguo <i>einn</i> , gótico <i>ains</i> , latín <i>unus</i> (Weekley 1967:1008).
6. *seven	Palabra de origen inglés: <i>seofon</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1322).
7. *ten	Palabra de origen inglés: <i>tiēn</i> (anglosajón); cf. nórdico antiguo <i>tīu</i> , gótico <i>taihun</i> (Weekley 1967:1484).
8. three	Palabra de origen inglés: <i>thri</i> , <i>thriō</i> , <i>threō</i> (anglosajón), cf. latín <i>tres</i> , <i>tria</i> , griego <i>τρεις</i> (Weekley 1967:1500).
9. *twenty	Palabra de origen inglés: <i>twēntig</i> (anglosajón) de <i>two</i> 'dos' y el sufijo <i>-ty</i> (Weekley 1967:1559).
10. two	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>tuā</i> (Weekley 1967:1561).

Préstamos:

Total: 0 préstamos

3.6.8. *Preposiciones, conjunciones, sufijos, prefijos (VIII)*

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. and	Palabra de origen inglés: <i>and</i> , <i>ond</i> (inglés antiguo), <i>anti</i> , <i>enti</i> , <i>inti</i> , <i>unti</i> (alto alemán antiguo), <i>átha</i> (de <i>*-ntha</i>) en sánscrito (Skeat 1974:21).
2. at	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>*æt</i> (inglés antiguo), <i>at</i> (gótico), posiblemente relacionado con el latín (y Osco-Umbrio) <i>ad</i> (Skeat 1974:36).
3. because	Híbrida según Skeat (1974:52), es decir, palabra inglesa construida a partir del modelo francés: <i>bi cause</i> (inglés medio), <i>by cause</i> según el modelo francés <i>par cause de</i> .
4. if	Palabra de origen inglés: <i>if</i> (inglés medio) (Skeat 1974:286), <i>gif</i> (anglosajón) (Weekley 1967:745).
5. in	Palabra de origen inglés: <i>in</i> (anglosajón), cognado con el galés <i>yn</i> (Weekley 1967:751, Skeat 1974:291).
6. with	Palabra de origen inglés: <i>with</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1641).

PRÉSTAMOS:

3. because préstamo combinado (híbrida) (1.4.2)

Total: 1 préstamo

3.6.9. Colores (IX)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. black	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>blæc</i> , <i>blac</i> . Skeat (1974:62) menciona su origen oscuro, subrayando una posible relación entre latín <i>flagrāre</i> y <i>bleak</i> (?).
2. green	Palabra de origen inglés: <i>green</i> , <i>grene</i> (inglés medio), <i>grün</i> (alemán) (Skeat 1974:249).
3. red	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>rēad</i> , cf. también <i>rauthr</i> (nórdico antiguo), cognado de latín <i>ruber</i> , <i>rufus</i> (Weekley 1967:1210).
4. white	Palabra de origen inglés: <i>hwīt</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1632).
5. yellow	Palabra de origen inglés: <i>geolu</i> , <i>geolw-</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1654).

PRÉSTAMOS:

Total: 0 préstamos

3.6.10. Los demás (X)

LEMA	ETIMOLOGÍA
1. all	Palabra de origen inglés: <i>eall</i> (inglés antiguo), probablemente alemán común <i>*alnaz</i> (Skeat 1974:14, Weekley 1967:31).
2. *clothing	Palabra de origen inglés: compuesto de <i>cloth</i> (<i>clāth</i> en anglosajón) e <i>-ing</i> (Weekley 1967:315).
3. few	Palabra de origen inglés: <i>fewe</i> (inglés medio), <i>fēa</i> (anglosajón), cognado con latín <i>paucus</i> (Skeat 1974:212).
4. many	Palabra de origen inglés: <i>manig</i> (anglosajón) (Weekley 1967:892).
5. name	Palabra de origen inglés: <i>nama</i> (anglosajón) (Weekley 1967:972).
6. not	Palabra de origen inglés: <i>nāwiht</i> (anglosajón). Viene de <i>āwiht</i> , donde <i>ā</i> significa 'cualquiera (ever)' y <i>wiht</i> 'cosa (thing)'. Cf. alto alemán antiguo <i>neowiht</i> para <i>ni eo wiht</i> , de donde <i>nicht</i> 'no' en alemán de hoy (Weekley 1967:89).
7. other	Palabra de origen inglés: <i>ōther</i> (anglosajón), cf. latín <i>alter</i> , <i>alius</i> , griego <i>ἄλλος</i> (Weekley 1967:1018).
8. road	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>rōd</i> ; cognado con <i>ride</i> (Weekley 1967:1242).
9. rope	Palabra de origen inglés: <i>rāp</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1249).
10. salt	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sealt</i> , cf. alemán <i>salz</i> , latín <i>sal</i> , griego <i>ἅλς</i> (Weekley 1967:1271).
11. some	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sum</i> (Weekley 1967:1375).
12. stick	Palabra de origen inglés (anglosajón): <i>sticca</i> (Weekley 1967:1417).
13. year	Palabra de origen inglés: <i>gēar</i> , <i>gēr</i> (anglosajón) (Weekley 1967:1654).

PRÉSTAMOS:

Total: 0 préstamos

3.6.11. Estadísticas

	LATÍN	Lenguas Escandinavas	FRANCÉS	HOLANDÉS	TOTAL
NÚMERO DE PRÉSTAMOS	10	16	3 (+1)	1 (+1)	31
PORCENTAJE	4,5%	7,3%	1,4% (1,8%)	0,5% (0,9%)	~14%

Total de préstamos: 31 (~14% del vocabulario analizado)

3.6.12. Interpretando los datos de la tabla 3.6.11, hay que decir que los préstamos en el inglés forman un ~14% del vocabulario aquí examinado. Teniendo en cuenta que en el caso del euskara vizcaíno el porcentaje llega a ~12,8%, está claro que las dos lenguas se “comportan” de modo similar en cuanto a la presencia de los términos no indígenas. Como observamos, la mayoría de los préstamos viene de las lenguas escandinavas (más del 50% de todos los préstamos), mientras que el latín ha dejado huella en un 32,3% de este conjunto y el francés casi en un 10%. Por lo tanto, los datos nos llevan a constatar que tanto el euskara (vizcaíno, vizcaíno antiguo y estándar) como el inglés se comportan de manera similar en cuanto al número de los préstamos. Dicho de otro modo, esta tendencia parece ser más general, ya que en las dos lenguas hasta ahora examinadas la diferencia es escasa.

Para terminar nuestro estudio, en el siguiente apartado (3.7) examinaremos el vocabulario ‘básico’ del ruso.

3.7. Ruso

3.7.1. Actividades básicas (I)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. bite	KUSAT' (КУСАТЬ)	De <i>kus</i> . La protoforma eslava era * <i>ke(d)sr̥b</i> . Es posible su procedencia del antiguo indio (sánscrito) <i>khádati</i> ‘morder, masticar’ (Vasmer I, 1976:704).
2. blow (v.)	DUT' (ДУТЬ)	El más cercano es el lituano <i>dūmiu</i> , <i>dūmti</i> ‘soplar, hacer viento’, prusiano antiguo <i>dumsle</i> ‘vejiga urinaria’. El infinitivo <i>dqti</i> está justificado sobre la base del polaco <i>dać</i> , esloveno <i>nadōti se</i> (Vasmer I, 1976:383).
3. breathe	DYŠAT' (ДЫШАТЬ)	De origen común en eslavo y báltico: el lituano <i>dūšēti</i> ‘respirar con dificultad, jadear’ (Vasmer I, 1976:386).
4. burn	ŽEC' (ЖЕЧЬ)	Del protoeslavo * <i>žego</i> (de * <i>gego</i>). De origen común: el lituano <i>degū</i> , <i>dēgti</i> , letón <i>degu</i> , <i>degt</i> ‘quemar, arder’, indio antiguo (sánscrito) <i>dāhati</i> ‘arde, se quema’, avéstico <i>dožaiti</i> , albanés <i>djek</i> ‘se quema, arde’ (Vasmer I, 1976:412).
5. come	PRITI (ПРИЙТИ)	<i>Priiti</i> : compuesto de <i>pri-</i> ‘cerca, al lado de’ (Vasmer II, 1976:431) e <i>idti</i> ‘ir, andar’ (verbo imperfectivo) (Vasmer I, 1976:471).
6. *cook	GOTOVIT' (ГОТОВИТЬ)	De <i>gotovij</i> (готовый) ‘listo, preparado’. De origen común con el albanés <i>gat</i> ‘preparado’, <i>gatuah</i> ‘preparo, cocino’. Préstamo del gótico * <i>gataus</i> ; <i>gotoviti</i> ‘preparar’ del gótico <i>gataujan</i> no

		entra en cuenta teniendo en consideración las palabras albanesas (Vasmer I, 1976:301). Puede ser también <i>got-ov-</i> con el sufijo adj. <i>-ov-</i> (cf. <i>sur-ov-yj</i> (<i>суровый</i>) 'crudo').
7. count	ŠČITAT' (СЧИТАТЬ)	Compuesto de <i>s</i> 'con' y <i>čitat</i> 'leer'. S: Del protoeslavo * <i>sb</i> , * <i>sbn-</i> como preposición y en los verbos compuestos, en los compuestos nominales * <i>sq-</i> (Vasmer II, 1976:564). <i>Čitat'</i> : alternancia vocálica en <i>čito</i> , <i>čisti</i> 'contar' (Vasmer III, 1976:343).
8. cut (v.)	KROJIT' (КРОИТЬ) REZAT' (РЕЗАТЬ)	<i>Krojiti'</i> : de origen común: letón <i>krijať</i> 'desollar', griego <i>κρίνω</i> 'distinguir' (Vasmer I, 1976:669) <i>Rezat'</i> : de origen común: el lituano <i>rėžti</i> , <i>rėžiu</i> 'cortar' (Vasmer II, 1976:505).
9. *dance (v.)	TANCEVAT' (ТАНЦЕВАТЬ)	De <i>tánc</i> : (<i>танец</i>). Éste está construido sobre la base del término polaco <i>taniec</i> , genitivo <i>tanca</i> (del alto alemán medio <i>tan</i> 'baile' con la introducción del sufijo <i>-ec</i> debido a la etimología popular) (Vasmer III, 1976:75).
10. die	UMERET' (УМЕРЕТЬ)	De <i>smert</i> (<i>смерть</i>), éste del protoeslavo * <i>smьrtь</i> junto a * <i>mьrtь</i> ; en checo <i>smrt</i> , genitivo <i>smrti</i> , de origen común con el lituano <i>mirtis</i> , latín <i>mors</i> , genitivo <i>mortis</i> . * <i>Sь-mьrtь</i> está relacionado con el indio antiguo (sánscrito) <i>su-</i> 'bueno', originariamente 'una muerte buena, natural', más tarde * <i>sv</i> 'suus'. Cf. el ruso <i>umeret' svojej smert'ju</i> (<i>умереть своей смертью</i>) ('fallecer de muerte natural', literalmente 'fallecer de su muerte'), lituano <i>savo smerčiū mirti</i> (Vasmer II, 1976:671).
11. dig	KOPAT' (КОПАТЬ)	De origen común: cf. lituano <i>kapoti</i> , <i>kapóju</i> 'picar, golpear' (Vasmer I, 1976:618).
12. drink	PIT' (ПИТЬ)	De origen común: indogermánico * <i>pōi-</i> : * <i>pī-</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>pibati</i> 'bebe', latín <i>bibō</i> (de * <i>pibō</i>) 'bebe', también latín <i>pōtus</i> 'bebido' (Vasmer II, 1976:362).
13. eat	JEST' (ЕСТЬ)	Del protoeslavo * <i>esti</i> (Vasmer I, 1976:398).
14. fall (v.)	PADAT' (ПАДАТЬ)	De origen común: indio antiguo <i>padate</i> 'cae', nordárico (ario nórdico) <i>pasta-</i> 'agradar, convenir, caer en (gracia p.ej.)' (Vasmer II, 1976:300).
15. fear (v.)	STRACH (СТРАХ)	Comparado con el lituano <i>stregti</i> , <i>stregiu</i> 'congelarse, morir de frío', letón <i>strēģele</i> 'carámbano, canelón, calamoco'. La comparación con el latín <i>strāgēs</i> 'derrota, fracaso' ha sido criticada (por Persson, Walde-Hofmann). La forma con <i>ch</i> si no es de origen expresivo, tiene que proceder de <i>-gs-</i> y/o <i>ks-</i> (Vasmer III, 1976:23).
16. fight (v.)	BOROT' (SJA) (БОРОТЬ (СЯ))	Verbo reflexivo: de <i>borot'</i> y <i>sja</i> . Ucraniano <i>borotytsja</i> , polaco antiguo <i>brót się</i> . Forma primitiva en lituano <i>barti</i> , <i>barù</i> 'reprimendar, censurar, insultar' (Vasmer I, 1976:110).
17. float	PLYT' (ПЛЫТЬ)	Algunos (Sobolevskij) quieren explicarlo sobre la base de * <i>plov</i> . Cf. el ruso <i>plovučij</i> (<i>пловучий</i>) 'flotante, navegando'. De origen común con el lituano <i>plauti</i> , <i>plauju</i> 'lavar, limpiar', indio antiguo (sánscrito) <i>plāvate</i> 'nada' (Vasmer II, 1976:377).
18. flow	TEČ' (ТЕЧЬ)	Del protoeslavo * <i>teko</i> , * <i>tekti</i> . Parentesco con el lituano <i>tekù</i> , <i>tekėti</i> 'fluír, manar, correr (ríos)' (Vasmer III, 1976:89).
19. fly (v.)	LETET' (ЛЕТЕТЬ)	De origen común: cf. lituano <i>lekiù</i> , <i>leço</i> , <i>lekti</i> 'volar'. Cf. también el indogermánico * <i>lek-</i> y * <i>pet-</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>pātati</i> '(él) vuela', griego <i>πέτομαι</i> '(yo) vuelo' (Vasmer II, 1976:35).
20. freeze	MOROZIT' (МОРОЗИТЬ)	Construido sobre la base de <i>moroz</i> 'el frío'. De origen común: cf. albanés <i>marðem</i> 'tener frío' (friere) (Vasmer II, 1976:159).

21. *full	НАПОЛНЯТ' (НАПОЛНЯТЬ)	Compuesto de <i>na</i> y <i>polnĭjat'</i> <i>Na:</i> de origen común: lituano <i>nuõ</i> (genitivo) 'de arriba hacia abajo, separándose de', también como prefijo verbal <i>nu</i> 'abajo, hacia abajo' (Vasmer II, 1976:190). De <i>polnĭj</i> 'lleno'. De origen común, del indoeuropeo <i>*pĭn-</i> , cf. el lituano <i>pilnas</i> 'lleno', prusiano antiguo <i>pilnan</i> (acusativo singular), letón <i>pilns</i> . Alternancia vocálica en latín <i>plenus</i> , griego πλήρης 'lleno' (Vasmer II, 1976:394).
22. give	ДАТ' (ДАТЬ)	Parentesco con el lituano <i>dãoti</i> , griego <i>δίδωμι</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>dãdãmi</i> (Vasmer I, 1976:329).
23. hear	СЛУШАТ' (СЛУШАТЬ)	Del protoeslavo <i>*sluřati</i> de <i>*sluchēti</i> (a <i>слух</i> , cf. también el checo <i>slech</i> 'oído' < <i>*stluchь</i>); de origen común con el lituano <i>klausyti</i> , <i>klausãi</i> 'oír, escuchar, obedecer', prusiano antiguo <i>klausiton</i> 'prestar oídos, atender', alto alemán antiguo <i>hlosēn</i> 'oír, escuchar' (Vasmer II, 1976:667).
24. hit	БИТ' (БИТЬ)	Ucraniano <i>byty</i> , búlgaro <i>bĭja</i> , polaco <i>bić</i> . De origen común: alto alemán antiguo <i>bĭthal</i> 'hacha de una mano', junto al armenio <i>bir</i> 'palo, porra, bastón' (Vasmer I, 1976:88).
25. hold / take	ДЕРЖАТ' (ДЕРЖАТЬ)	Se compara con el avéstico <i>dražaitē</i> 'tener, sostener' (Vasmer I, 1976:343).
26. hunt	ОХОТИТ'СЯ (ОХОТИТЬСЯ)	<i>Ochotit'sja:</i> de <i>ochota</i> (<i>oxoma</i>) 'deseo, caza'. Este de <i>choter'</i> (<i>xomemь</i>) 'querer, desear'. Como palabra tabú en el eslavo oriental significa 'caza'. Similar es el indio antiguo (sánscrito) <i>lubdhakas</i> 'cazador'. Igualmente como tabú se explica el polaco <i>myślĭwy</i> 'cazador', <i>polować</i> 'cazar', latín <i>venãri</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>vãnati</i> 'le gusta, tiene gusto' (Vasmer II, 1976:294).
27. kill	УБИТ' (УБИТЬ)	Compuesto de <i>u</i> y <i>bit'</i> . <i>U:</i> También como prefijo <i>u-</i> (Vasmer III, 1976:168). <i>Bit':</i> Ucraniano <i>bĭty</i> , búlgaro <i>bĭja</i> , polaco <i>bić</i> . De origen común: alto alemán antiguo <i>bĭthal</i> 'hacha de una mano', junto al armenio <i>bir</i> 'palo, porra, bastón' (Vasmer I, 1976:88).
28. know	ЗНАТ' (ЗНАТЬ)	De origen común: el lituano <i>žinõti</i> , <i>žinaũ</i> 'saber (sé)', letón <i>zinu</i> , <i>zinãt</i> , prusiano antiguo <i>ersinnat</i> 'conocer', indio antiguo (sánscrito) <i>janãti</i> 'sabe, conoce' (Vasmer I, 1976:458).
29. laugh	СМЕЈАТ'СЯ (СМЕЯТЬСЯ)	Del protoeslavo <i>smĭjati se</i> , <i>smĕjĭ se</i> , <i>smĕchь</i> , de origen común con el letón <i>smiēt</i> , <i>smĕju</i> , <i>smĕju</i> 'reírse, burlarse', el indio antiguo (sánscrito) <i>smãyate</i> , también <i>smãyati</i> 'sonriente, risueño' (Vasmer II, 1976:673).
30. lie (recline)	ЛЕЖАТ' (ЛЕЖАТЬ)	Del protoeslavo <i>*leřati</i> de <i>*legēti</i> ; emparentado con otras formas indoeuropeas: cf. alto alemán antiguo <i>lĭgg(i)u</i> , <i>lĭgan</i> (<i>lĭggan</i>) 'estar tumbado, acostado', griego <i>λέχος</i> 'cama', latín <i>lectus</i> , <i>-i</i> 'cama' (Vasmer II, 1976:26).
31. live	ЖИТ' (ЖИТЬ)	De origen común: el prusiano antiguo <i>giwa</i> 'vive, está vivo', indio antiguo (sánscrito) <i>ĵivati</i> 'vive, está vivo', latín <i>vĭvõ</i> , griego <i>βίωμα</i> 'vivo' (Vasmer I, 1976:426).
32. play	ИГРАТ' (ИГРАТЬ)	Del protoeslavo <i>*ĵbrati</i> 'jugar' (Vasmer I, 1976:470).
33. pull	ТЈАГАТ' (ТЯГАТЬ)	De <i>tjaga</i> (<i>mĭaga</i>) 'tirada, tirón, corriente de aire'; de origen común: latín <i>tēmõ</i> , <i>-õnis</i> (<i>*tenĕsmõ</i>) 'timón, pértiga'. Se considera <i>*teng-</i> de diversas maneras como un alargamiento de la raíz <i>*ten-</i> : griego <i>τείνω</i> (<i>*tenjõ-</i>) 'estirar, extender' (Vasmer III, 1976:166).
34. push	ТОЛКАТ' (ТОЛКАТЬ)	De <i>tolõč</i> . Del protoeslavo <i>*tblko</i> , <i>*telkti</i> ; de origen común con el lituano <i>tilkstu</i> , <i>tilkti</i> 'estar tranquilo, quieto' (Vasmer III, 1976:116).
35. rub	ТЕРЕТ' (ТЕРЕТЬ)	Del protoeslavo <i>*terti</i> , <i>*trьro</i> ; de origen común con el latín <i>terõ</i> , <i>-ere</i> , <i>trivĭ</i> , <i>trĭtum</i> 'frotar', lituano <i>trinũ</i> , <i>trinti</i> 'frotar' (Vasmer III, 1976:97).

36. say	SKAZAT’ (СКАЗАТЬ)	Compuesto de <i>s</i> y <i>kazat’</i> . S: Del protoeslavo * <i>sb</i> , * <i>sbn</i> - como preposición y en los verbos compuestos, en los compuestos nominales * <i>sq</i> - (Vasmer II, 1976:564). <i>Kazat’</i> : verosímil es la hipótesis de un cambio del indogermánico <i>ǵ</i> y <i>k̑</i> en el sonido final de la raíz, también el parentesco con el indio antiguo (sánscrito) <i>kācate</i> ‘manifestarse, dar luz, brillar’ (Vasmer I, 1976:503). <i>Govorit’</i> : de <i>govor</i> (<i>говор</i>) ‘murmullo, ruido sordo de la voz humana’. De origen común: el letón <i>gaura</i> ‘hablador’, lituano <i>gauju</i> , <i>gauti</i> ‘gritar’, griego <i>γόος</i> ‘queja’ (Vasmer I, 1976:503).
	GOVORIT’ (ГОВОРИТЬ)	<i>Govorit’</i> : de <i>govor</i> (<i>говор</i>) ‘murmullo, ruido sordo de la voz humana’. De origen común: el letón <i>gaura</i> ‘hablador’, lituano <i>gauju</i> , <i>gauti</i> ‘gritar’, griego <i>γόος</i> ‘queja’ (Vasmer I, 1976:503).
37. scratch	CARAPAT’ (ЦАРАПАТЬ)	De interjección <i>цан-царан</i> (<i>цар-царар</i>) ‘para bruscamente robar o agarrar algo’. La forma nueva está motivada fonéticamente. Acaso Sobolevskij señala con razón * <i>cērapati</i> y el serbocroata <i>cjēriti</i> ‘enseñar los dientes’ (Vasmer III, 1976:282).
38. see	VIDET’ (ВИДЕТЬ)	De origen común: el lituano <i>pavjāziu</i> , <i>pavydēti</i> ‘enviadir’, prusiano antiguo <i>widdai</i> ‘ver’ (de * <i>vidājet</i>), latín <i>videre</i> (= <i>vidēti</i>) (Vasmer I, 1976:198).
39. sew	ŠIT’ (ШИТЬ)	Del protoeslavo * <i>šiti</i> de * <i>sjū-</i> , de origen común con el lituano <i>siūti</i> , <i>siūvū</i> ‘coser’, letón <i>šūt</i> , <i>šuju</i> , prusiano antiguo <i>schumeno</i> ‘hilo de zapatero’, indio antiguo (sánscrito) <i>śvayati</i> ‘coser’, latín <i>sub</i> , <i>-ere</i> , <i>suī</i> , <i>sūtum</i> ‘coser’ (Vasmer III, 1976:402).
40. *shoot	STRELJAT’ (СТРЕЛЯТЬ)	Su significado original es ‘lanzar flechas (tiro con arco)’. El verbo viene de <i>strela</i> (<i>стрела</i>) ‘flecha’, de origen común con el letón <i>strēla</i> ‘flecha’, lituano <i>strelà</i> , alto alemán antiguo <i>strāla</i> ‘rayo (p.ej. de luz)’ (Vasmer III, 1976:25).
41. sing	PET’ (ПЕТЬ)	Las anteriores propuestas son inseguras. Se ha pensado en una posible relación con el griego <i>παῖων</i> ‘peán, solemne canto en honor de Apolo que empezaba con <i>τη παῖων</i> ’ (Vasmer II, 1976:422).
42. sit	SIDET’ (СИДЕТЬ)	Del protoeslavo * <i>sēdēti</i> , <i>sēdiq</i> junto con * <i>šesti</i> , * <i>špdq</i> ‘sentarse’. Parentesco con el lituano <i>sedēti</i> , <i>sēdžiu</i> ‘me siento’, letón <i>sēdēt</i> , <i>sēdu</i> , gótico <i>sitan</i> , latín <i>sedeō</i> , <i>-ēre</i> , <i>sēdi</i> , <i>sessum</i> ‘sentarse’ (Vasmer II, 1976:622).
43. sleep	SPAT’ (СПАТЬ)	Del protoeslavo * <i>spati</i> (similar a * <i>spnъ</i> < * <i>spnъ</i>), de origen común con el indio antiguo (sánscrito) <i>svāpiti</i> , <i>svāpati</i> ‘dormir’, cf. también el latín <i>sōpiō</i> , <i>-ire</i> (Vasmer II, 1976:706).
44. smell (v.)	PACHNUT’ (ПАХНУТЬ)	Se suele explicar como origen onomatopéyico, también parentesco con <i>pachnút’</i> ‘soplar’ (Vasmer II, 1976:327).
45. *spear (v.)	KOLOT’ (КОЛОТЬ)	<i>Kolor’</i> : del protoeslavo * <i>kolti</i> , <i>koljā</i> . De origen común con el lituano <i>kalti</i> , <i>kalū</i> ‘pegar, golpear con martillo o hacha, martillar’, letón <i>kalt</i> , <i>-lu</i> ‘martillar’ (Vasmer I, 1976:603).
46. spit	SLJUNA (СЛЮНА)	Es difícil opinar de las correspondencias con el más antiguo * <i>slina</i> . También se intenta explicar su procedencia por medio de * <i>spl’una</i> , o se acepta la contaminación de * <i>slina</i> con * <i>pl’ujā</i> (Vasmer II, 1976:668).
47. split	RAZDELJAT’ (РАЗДЕЛЯТЬ)	Compuesto de <i>raz</i> y <i>delir’</i> . <i>Raz</i> : del protoeslavo * <i>orz-</i> . Se asocia también con el indio antiguo (sánscrito) <i>árdhas</i> ‘parte, mitad’, avéstico <i>arāda</i> ‘mitad, medio’, lituano <i>ardžiti</i> , <i>ardaū</i> ‘separar, dividir’ (Vasmer II, 1976:530).
48. squeeze	SŽIMAT’ (СЖИМАТЬ)	Compuesto de <i>s</i> y <i>žimat’</i> (<i>žat’</i>). S: Del protoeslavo * <i>sb</i> , * <i>sbn</i> - como preposición y en los verbos compuestos, en los compuestos nominales * <i>sq</i> - (Vasmer II, 1976:564). <i>Žat’</i> (<i>жаты</i>): del protoeslavo * <i>žbmo</i> , * <i>žeti</i> . Iterativo es <i>žimat’</i> (<i>жимать</i>); de origen común: griego <i>γέμω</i> ‘estoy lleno’, irlandés <i>gemel</i> ‘cadena (atadura)’ (Vasmer I, 1976:427).

49. stab/ pierce	KOLOT' (КОЛОТЬ)	Del protoeslavo * <i>kolti</i> , <i>koljō-</i> (Vasmer I, 1976:603).
50. stand	STOJAT' (СТОЯТЬ)	Del protoeslavo * <i>stojati</i> , * <i>stojō</i> con alternancia vocálica <i>o > a</i> <i>stati</i> (<i>cmamb</i>), correspondiente al griego <i>στατός</i> 'estando en pie', latín <i>stō</i> (* <i>stājō</i>), <i>stāre</i> 'estar en pie' (Vasmer III, 1976:21).
51. suck	SOSAT' (СОСАТЬ)	Fonéticamente es * <i>ssat'</i> , la forma con <i>o</i> está influida por <i>soska</i> , <i>sos</i> (<i>соска</i> , <i>сос</i>) (de * <i>sb sbka</i> , * <i>sb sb</i>). Se basa en una interjección * <i>su-</i> , como en el indio antiguo <i>sūpas</i> 'caldo, jugo, salsa'. Cf. el alargamiento gutural: el letón <i>sūki</i> 'amamantar, dar de mamar', latín <i>sūgō</i> , <i>-ere</i> . Las palabras eslavas pueden proceder también de * <i>sbpsati</i> (Vasmer II, 1976:701).
52. swell	RAZDUT' (РАЗДУТЬ)	Compuesto de <i>raz</i> y <i>dur'</i> . <i>Raz</i> : del protoeslavo * <i>orz-</i> . Se asocia también con el antiguo indio (sánscrito) <i>ardhas</i> 'parte, mitad', avéstico <i>arāda</i> 'mitad, medio', lituano <i>ardyti</i> , <i>ardaū</i> 'separar, dividir' (Vasmer II, 1976:530). <i>Dur'</i> : se aproxima a la familia <i>dymo</i> , <i>doti</i> y estos proceden de <i>dumo</i> , <i>dumoti</i> . El más cercano es el lituano <i>dumii</i> , <i>dāmti</i> 'soplar' (Vasmer I, 1976:383).
53. swim	PLAVAT' (ПЛАВАТЬ)	Reconstruido sobre la base del iterativo * <i>plaviti</i> bajo influencia de la terminación iterativa <i>-vati</i> (Vasmer II, 1976:364).
54. think	DUMAT' (ДУМАТЬ)	Tomado del gótico <i>dōmjan</i> 'juzgar de, opinar' (Vasmer I, 1976:380).
55. throw	BROSAT' (БРОСАТЬ)	Se compara con <i>brokat</i> (<i>брокать</i>) 'echar, tirar, lanzar', pero también con el lituano <i>brūkėmis</i> , <i>brūkėmis</i> 'línea, raya' (Vasmer I, 1976:126).
56. tie	ZAVJAZAT' (ЗАВЯЗАТЬ)	Compuesto de <i>za</i> y <i>vjaz(yv)at'</i> . Se compara con el griego <i>ἄγγω</i> 'ato', latín <i>angō</i> y se toma como contaminación con * <i>verzti</i> , * <i>vbrzō</i> . Dudoso. Por otra parte se intenta demostrar el parentesco con el gótico <i>windan</i> 'torcer, envolver con una cinta' y comprobar una influencia de <i>oza</i> (<i>oza</i>) (Vasmer I, 1976:244).
57. turn	POVERNUT' (ПОВЕРНУТЬ)	<i>Povernut'</i> : Compuesto de <i>po</i> y <i>vernut'</i> 'volver'.
58. vomit	RVAT' (РВАТЬ)	De origen común: lituano <i>ravėti</i> , <i>raviū</i> 'escardar', latín <i>ruō</i> , <i>-ere</i> '(ex)cavar, raspar' (Vasmer II, 1976:499).
59. walk	SNODIT' (ХОДИТ)	De <i>chod</i> (<i>xod</i>) 'marcha, paso, andadura'. Está relacionado con la raíz indogermánica * <i>sed-</i> (Vasmer III, 1976:253).
60. wash	MYT' (МЫТЬ)	De protoeslavo * <i>myti</i> , * <i>myjo</i> (Vasmer II, 1976:185).
61. wipe	VYTI RAT' (ВЫТИРАТЬ)	Compuesto de <i>vy-</i> y <i>tirat'</i> . <i>Vy-</i> : de origen común con el gótico <i>ūt</i> , nórdico antiguo <i>út</i> 'más allá de, fuera de', alto alemán antiguo <i>ūz</i> 'fuera' (Vasmer I, 1976:238). <i>Terat'</i> : la correspondencia de esta palabra con sus otros paralelos eslavos no es segura; las formas eslavas orientales fueron creadas en <i>terēt'</i> , <i>tru</i> (<i>тереть</i> , <i>тпру</i>) 'frotar' (Vasmer III, 1976:99).
62. *work (v)	RABOTAT' (РАБОТАТЬ)	De <i>rabota</i> (<i>работа</i>), derivación del indogermánico * <i>orbhos</i> (cf. <i>rab</i> (<i>раб</i>), <i>rebjonok</i> (<i>ребёнок</i>)), la raíz de origen común con el gótico <i>arbaiþs</i> 'apuro, estrechez, necesidad, falta, miseria', griego <i>εργατικός</i> (Vasmer II, 1976:480).

PRÉSTAMOS:

9. tancevat'	préstamo de importación (1.4.1)
54. dumat'	préstamo de importación (1.4.1)
62. rabotat'	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos

3.7.2. Cualidades básicas (II)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. bad	ПЛОХОЙ (ПЛОХОЙ)	Se piensa que es de origen común con * <i>plokъ</i> . En cuanto al significado, muy poco probable es el préstamo del alto alemán antiguo <i>flah</i> 'llano, plano' (Vasmer II, 1976:375).
2. big	БОЛ'ШОЙ (БОЛЬШОЙ)	De origen común: el indio antiguo (sánscrito) <i>báḷyān</i> 'más fuerte', griego <i>βελτίων, βέλτερος, βέλτατος, βέλπιος</i> 'mejor, el mejor', latín <i>dē-bilis</i> 'débil, frágil, quebradizo' (Vasmer I, 1976:105).
	ВЕЛИКИЙ (ВЕЛИКИЙ)	Del indoeuropeo común: tocario <i>wäl</i> 'rey', griego <i>ἄλλος</i> 'suficiente, bastante'. Otros lingüistas comparan con <i>volja, veler</i> (<i>воля, велеть</i>), del latín <i>valeō</i> 'ser fuerte, robusto, grande' (Vasmer I, 1976:181).
3. cold	ХОЛОДНЫЙ (ХОЛОДНЫЙ)	Posiblemente relacionado con <i>kalds</i> gótico (por el inicio <i>kh</i> (= <i>ch</i>), latín <i>gelidus</i> (indogermánico * <i>geldh-</i>) (Vasmer III, 1976:256).
4. dirty	ГРЯЗНЫЙ (ГРЯЗНЫЙ)	De <i>grjazъ</i> 'suciedad'. Cf. también el verbo <i>grjaznut</i> (<i>грязнуть</i>) 'hundirse, sumergirse en el barro, en la suciedad'. De origen común: lituano <i>grimstū, grimzdaū</i> 'hundirse, sumergirse', letón <i>grimt, grimstu</i> 'hundirse, sumergirse', gótico <i>qrammīpa</i> 'humedad', latín <i>grāmiae</i> 'legaña' (Vasmer I, 1976:316).
5. dry	СУХОЙ (СУХОЙ)	Del protoeslavo * <i>suchъ</i> , de origen común con el lituano <i>sausas</i> 'seco', letón <i>sāuss</i> , prusiano antiguo <i>sausai</i> , griego <i>αὔρος</i> (Vasmer III, 1976:53).
6. dull (blunt)	ТУПОЙ (ТУПОЙ)	El protoeslavo * <i>topъ</i> fue comparado con el nórdico antiguo <i>þmbr</i> 'hinchado, entumecido', lituano <i>tampyti, tamaū</i> 'distender, ensanchar', latín <i>tempus</i> 'tiempo'. Por otra parte se identifica * <i>topъ</i> con el alto alemán antiguo y medio <i>stumpf</i> 'boto, sin punta, mutilado, estropeado', a condición de que haya una variación *(<i>s</i>) <i>tomp-</i> :* <i>tomb-</i> (Vasmer III, 1976:153).
7. far	ДАЛЕКО (ДАЛЕКО)	De <i>дапь</i> 'lejanía, distancia'. Comúnmente comparado con * <i>dbliti</i> , * <i>dblъgъ</i> 'largo' y después con el griego <i>δολιχός, εὐδελεχες</i> 'continuado, permanente, sin cesar', cf. indio antiguo (sánscrito) <i>dirgha-</i> (Vasmer I, 1976:327).
8. fat / grease	ТОЛСТЫЙ (ТОЛСТЫЙ)	Del protoeslavo * <i>tlъstъ</i> , de origen común con el lituano <i>tułsti, tułstū, tułzai</i> 'hincharse, inflarse', letón <i>tūlzt, -stu, -zu</i> 'hinchar, inflar, crecer' (Vasmer III, 1976:117).
9. good	ХОРОШИЙ (ХОРОШИЙ)	Posiblemente es forma corta con -šъ de <i>chorobryj</i> (<i>хоробрый</i>); muy improbable es la relación con el <i>Chors</i> (<i>Χορς</i>) 'dios del Sol' (Vasmer III, 1976:264).
	ДОБРЫЙ (ДОБРЫЙ)	(Sólo con personas). De origen común: el latín <i>faber</i> 'artesano, artista', armenio <i>darbin</i> 'herrero' (de * <i>dha-bhro-</i>) (Vasmer I, 1976:356).
10. heavy	ТЯЖЕЛЫЙ (ТЯЖЕЛЫЙ)	Si consideramos el eslavo antiguo <i>težъk</i> (<i>βαρύς</i>) y el hecho de que <i>težъčiti</i> (<i>βαρερον</i>) viene del más antiguo * <i>težъk</i> , la ž se puede explicar del grado comparativo <i>težii</i> (Vasmer III, 1976:166).
11. left (side)	ЛЕВЫЙ (ЛЕВЫЙ)	De origen común: el latín <i>laevus</i> 'izquierdo', griego <i>λαίος</i> 'izquierdo' (Vasmer II, 1976:24).
12. long	ДЛИННЫЙ (ДЛИННЫЙ)	<i>Dlinnyj</i> (utilizado en el sentido físico): de * <i>dblina</i> 'largura, longitud'. De raíz común con el protoeslavo * <i>dblъgъ</i> 'largo' (Vasmer I, 1976:354).
	ДОЛГИЙ (ДОЛГИЙ)	<i>Dolgiy</i> (utilizado en el sentido temporal): de origen común: lituano <i>ilgas</i> , letón <i>ilgs</i> 'largo'. También se ha propuesto como punto de partida el latín <i>longus</i> , gótico <i>laggs</i> 'largo' de * <i>dlongos</i> (Vasmer I, 1976:359).

13. narrow	UZKIJ (УЗКИЙ)	Del protoeslavo * <i>ozъk</i> . Alargamiento de tema <i>u</i> (sufijo - <i>ъk</i> - < * <i>-uk-</i>), de origen común: indio antiguo (sánscrito) <i>amhús</i> 'estrecho', gótico <i>aggwus</i> 'estrecho', latín <i>angustus</i> 'estrecho' (Vasmer III, 1976:178).
14. near	BLIZKO (БЛИЗКО)	De <i>bliz</i> . Ucraniano <i>blyzko</i> , búlgaro antiguo <i>blizъ</i> , checo antiguo <i>bliz</i> . Cf. letón <i>blaižīt</i> 'aplastar, pegar', latín (?) <i>flūgere</i> 'golpear, pegar' (Vasmer I, 1976:92).
15. new	NOVYJ (НОВЫЙ)	De origen común: lituano <i>naijās</i> 'nuevo', griego νεος, latín <i>novus</i> , irlandés antiguo <i>naue</i> , gótico <i>niujis</i> (Vasmer II, 1976:223).
16. old	STARVJ (СТАРЫЙ)	De origen común con el lituano <i>stóras</i> 'denso, fuerte, pesado', nórdico antiguo <i>stórr</i> 'grande, importante, valiente' (Vasmer III, 1976:5).
17. right (correct)	PRAVIL'NYJ (ПРАВИЛЬНЫЙ)	De * <i>prō-vos</i> a * <i>prō-</i> , de raíz común con el latín <i>probus</i> 'bueno, valiente' (* <i>pro-bhvos</i>). No conviene la comparación con el latín <i>pravus</i> 'cambiado, desviado, malo'. La única diferencia con <i>pravij</i> (referencia espacial) es el hecho de llevar el sufijo nasal (Vasmer II, 1976:424).
18. right (side)	PRAVYJ (ПРАВЫЙ)	Cf. Supra 3.7.2.nº17.
19. rotten	GNILOJ (ГНИЛОЙ)	Probablemente de origen común con el letón <i>gnīde</i> 'piel gastada', cf. alto alemán antiguo <i>gnūtan</i> 'triturar, gastar, moler' (Vasmer I, 1976:280).
20. *round	KRUGLYJ (КРУГЛЫЙ)	De <i>krug</i> (крузъ) de * <i>krogъ</i> . De origen común: nórdico antiguo <i>hringr</i> , alto alemán antiguo <i>hring</i> 'anillo' (Vasmer I, 1976:670).
21. sharp	OSTRYJ (ОСТРЫЙ)	De origen común: lituano <i>astrūs</i> 'agudo, afilado, cortante'. También <i>ostъ</i> 'punta' (Vasmer II, 1976:288).
22. short	KOROTKIJ (КОРОТКИЙ)	De origen común: lituano <i>kartūs</i> 'amargo', irlandés <i>cert</i> 'pequeño', latín <i>curtus</i> 'acortado, reducido' (Vasmer I, 1976:633).
23. small	MALEN'KIJ (МАЛЕНЬКИЙ) NEVOL'SOJ (НЕБОЛЬШОЙ)	De <i>malyj</i> : de la raíz <i>mal-</i> y el sufijo <i>-yj</i> . De origen común: cf. griego μήλον 'ganado menor, oveja', latín <i>malus</i> 'malo' (Vasmer II, 1976:92). Compuesto de <i>ne</i> 'no' y <i>bol'soj</i> 'grande'. <i>Ne</i> : de origen común: lituano <i>nē</i> , latín <i>ne-</i> (<i>nesciō</i> , <i>nefās</i> , <i>neccesse</i>). En cuanto a <i>net</i> procede de un compuesto más antiguo * <i>ne jestъ tu</i> > * <i>ne je tu</i> 'no es aquí', mejor conservado en ruso <i>netu</i> (Vasmer II, 1976:204, 215). <i>Bol'soj</i> : de origen común el indio antiguo (sánscrito) <i>bāltiyan</i> 'más fuerte', griego βελτίων, βέλτερος, βέλτατος, βέλτιος 'mejor, el mejor', latín <i>dē-bilis</i> 'débil, frágil, quebradizo' (Vasmer I, 1976:105).
24. smooth	GLADKIJ (ГЛАДКИЙ)	De origen común: lituano <i>glodūs</i> 'liso, contiguo' (Vasmer I, 1976:271).
25. straight	PRJAMO (ПРЯМО)	Su primer elemento como originario del protoeslavo es discutible: ni satisface el protoeslavo * <i>prēmъ</i> ni * <i>prēmь</i> . Cerca está en cualquier caso la hipótesis del parentesco con el griego πρόμος 'preceder, estar delante de' (Vasmer II, 1976:455).
26. thick	TOLSTYJ (ТОЛСТЫЙ) GUSTOJ (ГУСТОЙ)	<i>Tolstij</i> : del protoeslavo * <i>tъlstъ</i> (Vasmer III, 1976:117). De origen común: lituano antiguo <i>gánstus</i> 'rico, acomodado'. En este caso hay que separar la palabra eslava del griego γογγύλος 'redondo' (Vasmer I, 1976:117).
27. thin	CHUDOJ (ХУДОЙ)	Del protoeslavo * <i>chudъ</i> ; era también de origen común con el indio antiguo (sánscrito) <i>ksodati</i> 'machacado, pulverizado, aplastado', <i>ksudrás</i> 'pequeño, diminuto' (Vasmer III, 1976:276).

10. feather	PERO (ПЕРО)	De origen común: lituano <i>spařnas</i> 'ala', letón <i>spārnš</i> 'ala', avéstico <i>parana-</i> 'pluma' (Vasmer II, 1976:343).
11. foot	NOGA (НОГА)	<i>Noga</i> (con el significado tanto de 'pie' como de 'pierna'): de origen común; como 'uña', parentesco con el lituano <i>nagà</i> 'uña', acusativo <i>nāga</i> , prusiano antiguo <i>nage</i> 'pie' (Vasmer II, 1976:224).
12. guts	STOPA (СТОПА)	<i>Stopa</i> : Apofonía en <i>stepen'</i> (стпєнєнь). De origen común es el lituano <i>stapýtis</i> 'quedarse de pie' (Vasmer III, 1976:19).
12. guts	VNUTRIENNOSTI (ВНУТРИЕННОСТИ)	De <i>vnutrě</i> (внупрє). Este está compuesto de la preposición * <i>vъn-</i> y <i>qtrь, qtri</i> . Respecto a ello tenemos <i>utroba</i> (упроба, нупро). De origen común con el griego <i>έντερα</i> , plural 'entrañas, intestinos, tripas', latín <i>interus</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>antrām, āntrām</i> 'entrañas, intestinos' (Vasmer I, 1976:211).
13. hair	VOLOS Y (PL.) (ВОЛОСЫ)	De origen común: el avéstico <i>varasa-</i> 'pelo de hombres y animales, sobre todo en la cabeza', indio antiguo (sánscrito) <i>vālcas</i> 'ramo', también el griego <i>οδλος</i> 'crespo, rizado' (Vasmer I, 1976:221).
14. hand	RUKA (РУКА)	Probablemente préstamo del báltico <i>rankā</i> > eslavo antiguo <i>roka</i> . De origen común: lituano <i>rankā</i> 'mano', letón <i>rūoka</i> , prusiano antiguo <i>rancko</i> , acusativo <i>rānkan</i> (Vasmer II, 1976:545).
15. head	GOLOVA (ГОЛОВА)	De origen común: lituano <i>galvā</i> ; se compara también con el armenio <i>glux</i> , genitivo <i>glxoy</i> 'cabeza' (Vasmer I, 1976:286).
16. heart	SERDCE (СЕРДЦЕ)	Del protoeslavo * <i>sъrdьko</i> (como * <i>съръко</i> > <i>solnce</i> (солнце)) con el diminutivo <i>-ko-</i> . Primitivo * <i>sъrd-</i> , * <i>sъrdь</i> , de origen común con el lituano <i>širdis</i> 'corazón', letón <i>širds</i> 'corazón', prusiano antiguo <i>seyr</i> (* <i>sērd-</i>), gótico <i>hairtū(η)</i> 'corazón', armenio <i>sirt</i> , latín <i>cor, cordis</i> , hitita (gen.sg.) <i>kārdiyas</i> (Vasmer II, 1976:613).
17. *horn	ROG (РОГ)	De origen común: lituano <i>rāgas</i> 'cuerno, punta de tierra, cabo', letón <i>rags</i> , prusiano antiguo <i>ragis</i> (Vasmer II, 1976:526).
18. *knee	KOLENO (КОЛЕНО)	De origen común: lituano <i>kelys</i> 'rodilla', griego <i>κόλον</i> 'miembro, órgano' (Vasmer I, 1976:598).
19. leg	NOGA (НОГА)	Cf. 3.7.3.nº11.
20. liver	PEČEN' (ПЕЧЕНЬ)	Originariamente con el significado de 'carne asada, hígado asado' (latín vulgar <i>fīcātum iecur</i> , traducción del griego). Cf. el lituano <i>kēpenos</i> 'hígado' (Vasmer II, 1976:352).
21. meat /flesh	MJASO (МЯСО)	De origen común: prusiano antiguo <i>meniā</i> 'carne', indio antiguo (sánscrito) <i>māmsām</i> 'carne' (Vasmer II, 1976:188).
22. mouth	ROT (РОТ)	Originariamente viene de <i>ryt'</i> (рыть) 'cavar, zanjar', <i>rylo</i> (рыло) 'hocico, pico, boca' (Vasmer II, 1976:539).
23. neck	ŠEJA (ШЕЯ)	Del protoeslavo * <i>šija</i> , que originariamente parece significar 'cuello' de <i>wimь</i> (šit') 'coser'. Cf. el checo <i>vaz</i> 'nuca, cogote' de <i>vязать</i> (vjazat'). (Pero se observa también el serbocroata <i>ošijati</i> 'mudar el frente', cuyo origen puede encontrarse en el latín <i>sinus, -ūs</i> 'curvatura, sinuosidad') (Vasmer III, 1976:396).
24. nose	NOS (НОС)	De origen común con el prusiano antiguo <i>nozy</i> 'nariz'. Cf. también el latín <i>nāris</i> 'nariz' (Vasmer II, 1976:228).
25. skin	SKURA (ШКУРА)	Difícilmente de origen común con el griego <i>σκύτος</i> 'piel, cuero'. El origen (comienzo) (Ansatz) de * <i>šьkora</i> no se puede asegurar (Vasmer III, 1976:408).
	KOZA (КОЖА)	<i>Koza</i> : de (zu) <i>koza</i> (коза) 'cabra' como el protoeslavo * <i>kozjā</i> 'piel, cuero de cabra' (Vasmer I, 1976:589). <i>Koza</i> : de origen común: albanes <i>keu, kedī</i> 'cabrito', inglés antiguo <i>hācen</i> 'cordero' (Vasmer I, 1976:589).

26. tail	CHVOST (ХВОСТ)	Se compara con la forma antigua del armenio <i>χot</i> 'hierba, césped' (de * <i>khvodo-</i>) (Vasmer III, 1976:237).
27. tongue	JAZYK (ЯЗЫК)	De protoeslavo * <i>językъ</i> con el alargamiento <i>-ko-</i> (Vasmer III, 1976:485). Cognados en báltico, indio antiguo (sánscrito), itálico, tocario, etc.
28. tooth	ZUB (ЗУБ)	De origen común: lituano <i>žambas</i> 'cualquier punta (o diente) de un objeto, punta de tierra', letón <i>zābš</i> 'diente'; alternancias vocálicas: el lituano <i>žembi</i> , <i>žembiù</i> 'corto, dividido', indio antiguo (sánscrito) <i>jāmbhas</i> 'diente, boca' (Vasmer I, 1976:462).
29. wing	KRYLO (КРЫЛО)	Del protoeslavo * <i>krīdlo</i> (Vasmer I, 1976:672). Nótese la presencia del sufijo instrumental <i>-dlo</i> . (Cf. * <i>myti</i> - <i>mydlo</i> , * <i>sedti</i> - <i>sedlo</i>).

PRÉSTAMOS:

1. spina	préstamo de importación (1.4.1)
26. chwost	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 2 préstamos

3.7.4. Seres vivos (IV)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. animal	ŽIVOTNOJE (ЖИВОТНОЕ)	Derivación de <i>živnot</i> . Este de origen común: lituano <i>gyvatà</i> 'vida', prusiano antiguo <i>giwato</i> 'vida', griego <i>βίωτος</i> , latín <i>vitā</i> (de * <i>vivitā</i> = indogermánico * <i>ǵivotā</i>) (Vasmer I, 1976:422).
2. bark	KORA (КОРА)	De origen común: lituano <i>karnà</i> , latín <i>corium</i> 'piel gruesa' (Vasmer I, 1976:621).
3. bird	PTICA (ПТИЦА)	Del protoeslavo * <i>ptta</i> 'pájaro'. De origen común con el letón <i>putns</i> 'pájaro joven', lituano <i>putytis</i> 'pájaro joven', latín <i>putus</i> 'muchacho, mozo', <i>putillus</i> 'muchachito', <i>putilla</i> 'pájaro joven', relacionado también con el griego <i>πτερόν</i> 'ala' (Vasmer II, 1976:458).
4. child	REBĚNOK (РЕБЕНОК)	Del protoeslavo * <i>orbъ</i> pasó al eslavo oriental y occidental <i>robъ</i> y al meridional <i>rabъ</i> . Las formas eslavas meridionales fueron probablemente tomadas del territorio de Danubio. El ruso * <i>reb-</i> viene de * <i>rob-</i> (durante la antigua vocalización). La forma original era * <i>orbę</i> , genitivo <i>orbęte</i> . Esta, de origen común: latín <i>orbis</i> 'abandonado, huérfano', griego <i>ὄρφανός</i> 'abandonado, huérfano', gótico <i>arbi</i> 'heredero, herencia', indio antiguo (sánscrito) <i>ārbhas</i> 'pequeño, chico, muchacho' (Vasmer II, 1976:499).
5. dog	SOBAKA (СОБАКА)	Término que se encuentra sólo en el eslavo oriental, préstamo del iraní medio * <i>sabāka-</i> (en farsi <i>sabah</i>), avéstico <i>spaka-</i> (adj.) 'de perro, canino', <i>spā</i> 'perro'. La palabra en iraní está emparentada con el indio antiguo (sánscrito) <i>śvā</i> 'perro' (Vasmer II, 1976:684).
6. father	OTEC (ОТЕЦ)	Del protoeslavo * <i>otъьь</i> de * <i>otъьь</i> (derivado de * <i>otъ</i> 'padre' (Vasmer II, 1976:290).
7. fish	RYBA (РЫБА)	Se suele considerar préstamo del alto alemán antiguo <i>rūpa</i> , <i>rūpa</i> 'oruga, gusano', también 'renacuajo'. No tiene relación con el latín <i>rubēta</i> 'sapo, escuerzo'. R. Jacobson derivaba protoeslavo * <i>rūbā</i> de una raíz * <i>rū</i> (+ sufijo <i>-b-a</i>) que, mediante metátesis, conduciría a * <i>ūr</i> 'agua', de origen incierto (Vasmer II, 1976:554).
8. flower	CVETOK (ЦВЕТOK)	Del protoeslavo * <i>květъ</i> (Vasmer III, 1976:284).

9. fruit	FRUKT (ФРУКТ)	Tomado del polaco <i>frukt</i> , del latín <i>fructus</i> (Vasmer III, 1976:219).
10. grass	TRAVA (ТРАВА)	Está relacionada con el ruso antiguo <i>trouu, truti</i> (проуу, прыму) 'consumir, gastar', <i>traviti</i> (траууиу) 'consumir, gastar'. (*Trava es a <i>trouo, truti</i> , como <i>slava</i> a <i>slovo, sluti</i> , según Meillet <i>Mémoires de la Société Linguistique de Paris</i> , Paris 1868, in Vasmer III, 1976:130).
11. husband	MUŽ (МУЖ)	Su origen común con el indio antiguo (sánscrito) <i>mānus</i> , (<i>mānu-</i> , <i>mānuṣ-</i>) 'hombre, ser humano' es seguro. Cf. también el avéstico <i>manuṣ-</i> , gótico <i>manna</i> , nórdico antiguo <i>maðr</i> , plural <i>menn</i> . Se suele comparar también la posible formación de * <i>mōžь</i> con el lituano <i>žmogūs</i> junto a <i>žmō-nės</i> (Vasmer II, 1976:169).
12. leaf	LIST (ЛИСТ)	De raíz común con el lituano <i>laiškas</i> 'hoja', letón <i>laiska</i> 'tallo de lino (Flachsstengels)' (Vasmer II, 1976:45).
13. louse	VOS' (ВОШЬ)	Se compara con la palabra lituana <i>viėviesa</i> 'piojo', <i>viėviesà</i> de * <i>veivesa</i> (reduplicación); pero también con el indio antiguo (sánscrito) <i>vas-</i> 'comer', gótico <i>frawisan</i> 'consumir, comer'. Por otra parte, Schulze (1933) (<i>Kleine Schriften</i> , Göttingen; in Vasmer I, 1976:233) compara los nombres del piojo en el indogermánico asociándolos con * <i>lu-</i> y cita el eslavo * <i>vъšь</i> , lituano <i>uiš</i> , indio antiguo <i>yū-ka-</i> , germánico <i>lūs</i> 'piojo'.
14. man / male	MUŽČINA (МУЖЧИНА)	Cf. Supra 3.7.4.nº11. * <i>Mōžьčīna</i> ha pasado al adjetivo * <i>mōžьskь-</i> (мужскóй, муж), como <i>жéнуцина</i> a <i>ženskij</i> < <i>žen-a</i> (Vasmer II, 1976:182).
15. mother	MAT' (МАТЬ)	De origen común: cf. latín <i>māter</i> , <i>mātrix</i> 'madre, utero', griego <i>μήτηρ</i> 'hermana', irlandés <i>māthir</i> 'madre' (Vasmer II, 1976:106).
16. person	ČELOVEK (ЧЕЛОВЕК)	Del protoeslavo * <i>čelověkъ</i> . El segmento <i>čelo</i> puede estar emparentado con el indio antiguo (sánscrito) <i>kūlam</i> 'familia, multitud', cf. ruso <i>челадь</i> 'servidumbre', polaco medio <i>czeladź</i> 'servidumbre', griego <i>τέλος</i> 'multitud, grupo' (Vasmer III, 1976:312).
17. root	KOREN' (КОРЕНЬ)	Con paralelos en otros idiomas: ucraniano <i>kórin</i> , polaco <i>korzeń</i> , búlgaro <i>kóren</i> . Cf. la alternancia vocálica en el lituano <i>kėras</i> 'raíz', letón <i>cera</i> 'cabellos', <i>cers</i> 'arbusto, planta', prusiano antiguo <i>kirno</i> 'arbusto' (Vasmer I, 1976:625).
18. seed	SEMJA (СЕМЯ)	Del protoeslavo * <i>sěmę</i> , <i>-ene</i> , de origen común con el prusiano antiguo <i>semen</i> 'semilla', lituano <i>sėmens</i> , <i>sėmenys</i> 'siembra', latín <i>sēmen</i> , <i>-inis</i> 'semilla' (Vasmer II, 1976:609).
19. *sister	SESTRA (СЕСТРА)	Modificación (variación) del protoeslavo * <i>sestrā</i> < * <i>sešōr</i> . Cf. el lituano <i>sesuō</i> , genitivo <i>sesers</i> , prusiano antiguo <i>swestro</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>svāsar-</i> , gótico <i>swistar</i> , latín <i>soror</i> , irlandés antiguo <i>siur</i> ; después probablemente la raíz del reflexivo indogermánico * <i>svē-</i> + <i>sor</i> 'mujer, esposa' en indio antiguo (sánscrito) <i>tisrās</i> (disimilación de * <i>tri-sres</i>), <i>cātasras</i> (Vasmer II, 1976:618).
20. snake	ZMEJA (ЗМЕЯ)	Como palabra tabú con el significado 'animal rastrero terrestre' (en su posible relación con la palabra <i>zemlja</i> compárese el albanés <i>đemjY</i> 'oruga, gusano', <i>đemize</i> 'oruga, gusano', de <i>đē</i> 'tierra' (Vasmer I, 1976:457).
21. tree	DEREVO (ДЕРЕВО)	De origen común: lituano <i>dervà</i> 'leña resinosa' (Vasmer I, 1976:342).
22. wife	ŽENA (ЖЕНА)	De común origen: prusiano antiguo <i>genno</i> (vocativo) 'mujer', indio antiguo (sánscrito) <i>jānis</i> 'mujer, esposa', avéstico <i>gōnā-</i> , <i>gōnā-</i> , <i>gōnā-</i> , <i>gōnā-</i> 'mujer, esposa', irlandés <i>ben</i> (Vasmer I, 1976:418).

23. woman	ŽENŠČINA (ЖЕНЩИНА)	De <i>žena</i> . De origen común: el prusiano antiguo <i>genno</i> (vocativo) 'mujer', indio antiguo (sánscrito) <i>jānis</i> 'mujer, esposa', avéstico <i>gōnā-</i> , <i>ṛōnā-</i> , <i>ṛnā-</i> 'mujer, esposa' (Vasmer I, 1976:418) (cf. también el paralelo: <i>muž - mušćina</i>).
24. woods	LESA (PL.) (ЛЕСА)	De origen común: inglés antiguo <i>laes</i> 'sauce', Hay que rechazar la relación con el griego <i>ἄλλος</i> 'bosquecillo'. Es posible el parentesco de <i>*lēš</i> con <i>*lēška</i> , éste problemáticamente relacionado (diejenige mit...) con el lituano <i>laiškas</i> 'Blatt am Baum (hoja de un árbol)' (Vasmer II, 1976:33).
25. worm	ČERV' (ЧЕРВЬ)	Del protoeslavo <i>*červъ</i> , semejante a <i>čerty</i> y también con el lituano <i>kirmis</i> 'gusano' (Vasmer III, 1976:318).

PRÉSTAMOS:

5. sobaka	préstamo de importación (1.4.1)
9. frukt	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 2 préstamos

3.7.5. Fenómenos naturales (V)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. ashes	PEPEL (ПЕПЕЛ)	De origen común: el prusiano antiguo <i>pelanne</i> 'ceniza', lituano <i>pelenaĩ</i> , cf. también el latín <i>pollen</i> 'harina muy fina', <i>pulvis</i> 'polvo' (Vasmer II, 1976:336).
2. cloud	OBLAKO (ОБЛАКО)	<i>Oblako</i> : préstamo del eslavo eclesiástico (Vasmer II, 1976:240). <i>Oboloko</i> (оболоко): de <i>*ob-volkъ</i> . Está construido sobre la base de <i>voloku</i> , <i>vleku</i> (волоку, влеку) 'arrastrar' (Vasmer II, 1976:242). <i>Voloku</i> (infinitivo <i>voloc'</i>) (волоку, (волочь)): protoeslavo <i>*velko</i> . De origen común: lituano <i>velkù</i> , <i>vilketi</i> 'arrastrar', letón <i>velku</i> , <i>vilket</i> 'arrastrar', latín <i>sulcus</i> 'surco, ranura, canal' (Vasmer I, 1976:220). <i>Tuča</i> (туча): de origen común: lituano <i>tánkus</i> 'denso, espeso, abundante', armenio <i>t'anjr</i> 'denso, espeso' (Vasmer III, 1976:158).
3. day	DEN' (ДЕНЬ)	De origen común: indio antiguo (sánscrito) <i>dīnam</i> , latín <i>nūdināe</i> 'feria, mercado que se festejaba cada nueve días' (Vasmer I, 1976:339).
4. dust	PYL' (ПЫЛЬ)	Como demuestran las derivaciones, los significados de 'polvo, chispa, llama' no se pueden distinguir entre ellos. Tiene que proceder de <i>*p(h)ū-</i> 'soplar', como en el caso de <i>pychat'</i> , <i>puch</i> (пыхать, пух). Cf. el lituano <i>pūsti</i> , <i>pučiù</i> 'soplar, agitarse', <i>puša</i> 'espuma', letón <i>pūst</i> , <i>pūšu</i> 'soplar' (Vasmer II, 1976:473).
5. earth	ZEMĻJA (ЗЕМЛЯ)	De origen común: el lituano <i>žemė</i> 'tierra', letón <i>zeme</i> , prusiano antiguo <i>zemte</i> , además del letón <i>žemas</i> 'bajo, humilde', avéstico, persa (pérsico) antiguo <i>zam-</i> 'tierra', griego <i>χαμηλά</i> 'de la tierra', <i>χαμηλός</i> 'bajo, humilde', latín <i>humus</i> (Vasmer I, 1976:452).
6. fire	OGON' (ОГОНЬ)	De origen común: del indogermánico <i>*ognis</i> , que produce a su vez el lituano <i>ugniš</i> , latín <i>ignis</i> (de <i>*egnis</i>) (Vasmer II, 1976:252).
7. fog	TUMAN (ТУМАН)	Del daguestanés, kharaimo, kirguisiano, balcánico <i>tuman</i> 'niebla, bruma, tinieblas', tártaro de Crimea <i>duman</i> 'niebla, bruma, tinieblas'. La procedencia de este último es probablemente el avéstico <i>dunman-</i> 'niebla', <i>dvānman-</i> 'nube' (Vasmer III, 1976:152).

8. ice	LED (ЛЕД)	De origen común: lituano <i>ledūs</i> 'hielo'. Inverosímil su relación con el griego <i>λίθος</i> 'piedra', pero posible con el irlandés <i>ladg</i> 'nieve' (Vasmer II, 1976:25).
9. lake	OZERO (ОЗЕРО)	De origen común: el lituano <i>ėžeras</i> , <i>āžeras</i> 'lago', prusiano antiguo <i>assaram</i> 'lago' (de género neutro, como en eslavó), letón <i>ezers</i> 'lago' (Vasmer II, 1976:257).
10. *moon	LUNA (ЛУНА)	De * <i>lowksnā</i> , de origen común: prusiano antiguo <i>lauxnos</i> (plural) 'astros, estrellas, constelaciones', latín <i>lūna</i> 'luna'. No es tomada ni del latín, ni del eslavó eclesiástico (Vasmer II, 1976:69).
11. mountain	GORA (ГОРА)	De origen común: prusiano antiguo <i>garian</i> 'monte', indio antiguo (sánscrito) <i>giris</i> 'monte' (Vasmer I, 1976:293).
12. night	NOČ' (НОЧЬ)	La raíz consonántica de origen indogermánico. Cf. también el lituano <i>nactis</i> , latín <i>nox</i> , gótico <i>nahts</i> 'noche'. Existe también <i>nočes'</i> (ночэсь) 'hoy a la noche'. Este, a su vez, del protoeslavó * <i>noktǫbъ</i> < * <i>noktǫbъ sь</i> o * <i>noktǫbъ si</i> (Vasmer II, 1976:229).
13. rain	DOZD' (ДОЖДЬ)	Probablemente de origen común con el nórdico <i>dusk-regn</i> o con el nórdico antiguo <i>dust</i> 'polvo'. Otra brillante explicación, debida a N.S. Trubetzkoy consiste en * <i>dǫždǫbъ</i> del primitivo * <i>dus-djus</i> 'cielo nublado, mal tiempo' (Vasmer I, 1976:357).
14. river	REKA (РЕКА)	Parentesco con <i>roj</i> , <i>rinut'</i> (<i>sja</i>), <i>rejat'</i> (ροῖ, ρίνυτῆ(σ)α, рѣать). De origen común: indio antiguo (sánscrito) <i>rāyas</i> 'río, corriente', latín <i>rīvus</i> 'arroyo, riachuelo'. Algunos lingüistas muestran también el parentesco de * <i>rēka</i> con el alto alemán antiguo <i>rīga</i> 'fila, hilera' (Vasmer II, 1976:507).
15. sand	PESOK (ПЕСОК)	De origen común con el indio antiguo: <i>pāmsūs</i> 'arena, polvo', avéstico <i>pasnu-</i> 'arena, polvo' (Vasmer II, 1976:347).
16. sea	MORE (МОРЕ)	De origen común con lituano <i>mārios</i> , <i>mārės</i> 'bahía de Curlandia', letón <i>mare</i> , <i>mara</i> 'bahía', gótico <i>marei</i> 'mar', irlandés <i>muir</i> 'mar' (Vasmer II, 1976:157).
17. sky	NEBO (НЕБО)	De tema balto-eslavó en <i>-es-</i> , de origen común: <i>debesis</i> 'nube', letón <i>debesis</i> 'nube', <i>debess</i> 'cielo'. Cf. también latín <i>nebula</i> , eslavó antiguo <i>nebo</i> , gen.sg. <i>nebesē</i> (Vasmer II, 1976:205).
18. smoke	DYM (ДЫМ)	Parentesco con el lituano <i>dūmai</i> , prusiano antiguo <i>dumis</i> , indio antiguo <i>dhūmās</i> , latín <i>fūmus</i> , griego <i>θῦμός</i> , con diferencias acentuales entre el balto-eslavó y el resto de lenguas (ley de Hirt) (Vasmer I, 1976:385).
19. snow	SNEG (СНЕГ)	De origen común: prusiano antiguo <i>snaigis</i> 'nieve', lituano <i>sniėgas</i> 'nieve', letón <i>sniėgs</i> 'nieve', griego <i>νείφει</i> 'nieva', latín <i>nīvis</i> 'nieva' (Vasmer II, 1976:680).
20. star	ZVEZDA (ЗВЕЗДА)	Del protoeslavó * <i>gvězda</i> , similar o emparentado con el lituano <i>žvaigždė</i> , <i>žvaigždė</i> , letón <i>zvaigzne</i> 'estrella', prusiano antiguo (acusativo singular) <i>svāigstan</i> 'luz, claridad' (Vasmer I, 1976:447).
21. stone	KAMEN' (КАМЕНЬ)	Del protoeslavó * <i>kāmen-</i> , probablemente del indoeuropeo * <i>akmen</i> . Cf. alto alemán antiguo <i>hamar</i> , nórdico antiguo <i>hamarr</i> 'martillo', lituano <i>akmuo</i> 'piedra' (Vasmer I, 1976:514).
22. sun	SOLNCE (СОЛНЦЕ)	Del protoeslavó * <i>solnce</i> , diminutivo de * <i>solnъ</i> (conservado en ruso <i>pó-solonъ</i>). De origen común con lituano <i>sāule</i> 'sol', letón <i>sāule</i> , prusiano antiguo <i>sauile</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>svar-</i> , gótico <i>sauil</i> 'sol' (Vasmer II, 1976:690).
23. water	VODA (ВОДА)	De origen común con el lituano <i>vanduō</i> , genitivo <i>vandėns</i> , alto alemán antiguo <i>waZZar</i> 'agua', gótico <i>watō</i> , armenio <i>get</i> 'río', hitita <i>wattar</i> , gen.sg. <i>wettenās</i> (Vasmer I, 1976:212).

24. wind	VETER (BETEP)	La raíz de origen común con <i>vejat'</i> (<i>веять</i>), su forma se parece al griego <i>ἄνεμος</i> . Cf. el lituano <i>vėtra</i> 'viento huracanado, huracán, tempestad', <i>vėjas</i> 'viento', prusiano antiguo <i>wetro</i> 'viento', letón <i>vetra</i> 'tempestad, tormenta', también el latín <i>vēntus</i> 'viento', gótico <i>winds</i> 'viento' (de <i>*vēnto-</i>) (Vasmer I, 1976:194).
----------	--------------------------	---

PRÉSTAMOS:

2. obloko	préstamo de importación (1.4.1)
7. tuman	préstamo de importación (1.4.1)
17. nebo	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 3 préstamos

3.7.6. Sistema pronominal (VI)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. he	ON (ОН)	De origen común: lituano antiguo <i>anàs</i> , lituano <i>añs</i> 'ése, aquél, él' (Vasmer II, 1976:268).
2. here	ZDES' (ЗДЕСЬ)	Del protoeslavo <i>*sьde</i> 'aquí' construido sobre la base del pronombre <i>sb</i> , como <i>iDe</i> de <i>*kьde</i> del pronombre interrogativo <i>kьto</i> . La forma dialectal <i>-de</i> cambia a <i>-dě</i> bajo la influencia de la terminación <i>-ě</i> del locativo singular. La forma <i>*sьde</i> puede ser amplificada, reforzada después de añadir la partícula <i>-se</i> 'ecce'; en tiempos históricos <i>-se</i> se ha reducido a <i>-sb</i> (Vasmer I, 1976:450).
3. how	KAK (КАК)	Cf. lituano <i>kòks</i> , irlandés <i>càch</i> 'cada', lo que lleva a una reconstrucción <i>*kāk-</i> , indoeuropeo <i>*k^wāk(w)-</i> , cf. griego <i>Β%Η</i> (Vasmer I, 1976:505).
4. I	JA (Я)	Del protoeslavo <i>azь</i> < <i>*eǰ^hom</i> (Vasmer III, 1976:475).
5. that	TOT (ТОТ)	Reduplicación de <i>*tьtь</i> . Del protoeslavo <i>*tь</i> , <i>*ta</i> , <i>*to</i> , de origen común con el lituano <i>tàs</i> 'éste', latín <i>is-tum</i> , <i>is-tam</i> , <i>is-tud</i> (Vasmer III, 1976:128).
6. there	TAM (ТАМ)	Del protoeslavo <i>*tamo</i> con una partícula postposicional en ruso, cf. también el letón <i>tām</i> en <i>nuo tām</i> 'de allí' (Vasmer III, 1976:74).
7. they	ONI (ОНИ)	De <i>on</i> . Este de origen común: lituano antiguo <i>anàs</i> , lituano <i>añs</i> 'ése, aquél, él' (Vasmer II, 1976:268).
8. this	ÉTOT (ЭТОТ)	Compuesto de <i>e</i> deíctico y <i>*tьtь</i> (Vasmer III, 1976:465).
9. thou	TU (ТЫ)	Del indogermánico <i>*tū</i> y <i>*tu</i> : lituano <i>tū</i> 'tu', letón <i>tu</i> , prusiano antiguo <i>tu</i> , <i>tu</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>tvám</i> , <i>tvám</i> 'tu', albanés <i>ti</i> (<i>*tū</i>) (Vasmer III, 1976:159).
10. we	MY (NAS) (МЫ, НАС)	De origen indoeuropeo: con lituano <i>mēs</i> , letón <i>mēs</i> (Vasmer II, 1976:183).
11. what	ČTO (ЧТО)	Compuesto del protoeslavo <i>čb</i> 'qué' y el pronombre demostrativo neutro <i>to</i> (Vasmer III, 1976:348).
12. when	KOGDA (КОГДА)	Del más antiguo <i>*kьda</i> . Este puede derivar de <i>*koda</i> bajo la influencia de <i>*kьde</i> , <i>*kьto</i> (Aus <i>*koda</i> konnte <i>*kьda</i> entstehen durch Einfluss von <i>*kьde</i> , <i>*kьto</i> .) También hay que considerar la posibilidad de un compuesto <i>*kogo goda</i> (genitivo) (Vasmer I, 1976:587).

13. where	GDE (ГДЕ)	Del indoeuropeo: indio antiguo (sánscrito) <i>kūha</i> 'dónde', avéstico <i>kudā</i> 'dónde' (Vasmer I, 1976:264).
14. who	KTO (КТО)	Del protoeslavo * <i>kъ-to</i> (donde <i>to</i> viene de <i>mom</i> 'este') (Vasmer I, 1976:676).
15. ye	VY (ВЫ)	De origen común: prusiano antiguo <i>wans</i> (acusativo plural) 'os, a vosotros', latín <i>vōs</i> , avéstico <i>vō</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>vas</i> (Vasmer I, 1976:238).

PRÉSTAMOS:

3. kak	préstamo de importación (1.4.1)
9. ty	préstamo de importación (1.4.1)

Total: 2 préstamos

3.7.7. Números (VII)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. *eight	VOSEM' (ВОСЕМЬ)	El protoeslavo * <i>osmь</i> 'ocho' está rehecho sobre <i>osmъ</i> 'octavo' siguiendo el modelo <i>šestь: šestъ, devetь: devetъ</i> etc (Vasmer I, 1976:231).
2. five	PJAT' (ПЯТЬ)	Del protoeslavo * <i>petь</i> . Cf. también el indio antiguo (sánscrito) <i>pañktis</i> 'propiedad de 5, pentacidad (?)' (Vasmer II, 1976:479).
3. four	ČETYRE (ЧЕТЫРЕ)	Del protoeslavo <i>četyre</i> (cf. lituano <i>keturi</i> , letón <i>četri</i>) (Vasmer III, 1976:331).
4. *hundred	STO (СТО)	El protoeslavo * <i>stъto</i> es próximo al lituano <i>šimtas</i> 'cien', letón <i>simts</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>śatām</i> , avéstico <i>satəm</i> , latín <i>centum</i> . Algunos muestran que viene del iraní antiguo * <i>sasəm</i> (Vasmer III, 1976:15).
5. one	ODIN (ОДИН)	Del protoeslavo * <i>edimь, *edina</i> . Acaso compuesto de * <i>ed-</i> (cf. latín <i>ecce, equis</i>) e * <i>imь</i> (cf. latín antiguo <i>oimos</i> 'únus', griego <i>οἶνῃ</i> 'uno') (Vasmer II, 1976:255).
6. *seven	SEM' (СЕМЬ)	El protoeslavo * <i>sedmь</i> es reconstrucción sobre la base de * <i>sedmь</i> 'septimus' siguiendo el modelo * <i>petь: *petъ, šestь: šestъ</i> ; se pone en lugar de * <i>setь</i> del indogermánico * <i>septm</i> . Cf. el lituano <i>septyni</i> , letón <i>septiņi</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>saptá</i> , avéstico <i>hapta</i> , griego <i>ἑπτά</i> , latín <i>septem</i> , irlandés antiguo <i>seht-n</i> , gótico <i>sibun</i> (Vasmer II, 1976:608).
7. *ten	DESJAT' (ДЕСЯТЬ)	El protoeslavo * <i>desetъ</i> era originariamente un tema consonántico. De allí el ruso antiguo (acusativo singular) <i>desja</i> . De origen común: lituano antiguo <i>dšimtis</i> , hoy <i>dšimt</i> , prusiano antiguo <i>dessempts</i> , indio antiguo (sánscrito) <i>dāśa</i> 'diez', avéstico <i>dasa</i> , griego <i>δέκα</i> , gótico <i>taihun</i> , latín <i>decem</i> , irlandés <i>deich</i> (Vasmer I, 1976:346).
8. three	TRI (ТРИ)	Del protoeslavo * <i>trъje</i> (masculino), <i>tri</i> (femenino); de origen común con el indio antiguo (sánscrito) <i>trāyas</i> (masculino), <i>trī, trīni</i> 'tres', lituano <i>trys</i> , letón <i>trīs</i> , griego <i>τρεῖς</i> (* <i>trēyas</i>), latín <i>trēs</i> , armenio <i>erek</i> (Vasmer III, 1976:138).
9. *twenty	DVADCAT' (ДВАДЦАТЬ)	Del protoeslavo * <i>dъva deseti</i> . La reducción del vocalismo * <i>dsset-</i> no está comprobada en el protoeslavo (Vasmer I, 1976:330).
10. two	DVA (ДВА)	De origen común: el lituano <i>dū</i> (de * <i>dvuō</i>) (Vasmer I, 1976:329).

PRÉSTAMOS:

Total: 0 préstamos

3.7.8. Preposiciones, sufijos, prefijos, conjunciones (VIII)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. and	I (И)	Probablemente del indogermánico *ei, antiguo locativo neutro del pronombre demostrativo e/o- (Vasmer I, 1976:467).
2. at	NA (V?) (НА, В)	Na: de origen común: lituano nuō (genitivo) 'de abajo (von herab, fort von)', también como prefijo verbal nu 'abajo, hacia abajo' (Vasmer II, 1976:190). V: de protoeslavo, grado reducido de *vъn- (de *-ъn-), a grado entero on- (Vasmer I, 1976:161).
3. because	POTOMU ČTO (ПОТОМУ ЧТО)	Compuesto de po, tomu y čto.
4. if	JESLI (ЕСЛИ)	Compuesto de *jestъ li 'es, hay, está' y la partícula interrogativa li (Vasmer I, 1976:405).
5. in	NA (НА) V (В)	Cf. Supra 3.7.8. n.º2
6. with	S (С)	Del protoeslavo *sъ, *sъn- como preposición y en los verbos compuestos, en los compuestos nominales *sъ- (Vasmer II, 1976:564).

PRÉSTAMOS:

1. i (?) préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo. Inseguro.

3.7.9. Colores (IX)

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. black	ČĚRNYJ (ЧЁРНЫЙ)	Del protoeslavo čьrnъ. Suele ser comparado con el prusiano antiguo kirsnan 'negro' (Vasmer III, 1976:326).
2. green	ZELĚNYJ (ЗЕЛЁНЫЙ)	De origen común: el lituano žalias, letón žališ 'verde', prusiano antiguo saligan 'verde', latín helvus 'de color de miel' (Vasmer I, 1976:452).
3. red	KRASNYJ (КРАСНЫЙ)	De krasá (краса) 'belleza, hermosura'. De origen común con el nórdico antiguo hrós 'gloria, alabanza', hrósa 'preciarse, gloriarse'. El significado 'rojo' es posterior a 'bueno, bonito' (Vasmer I, 1976:657).
4. white	BELYJ (БЕЛЫЙ)	Cf. indio antiguo (sánscrito) bhālam 'brillo' (Vasmer I, 1976:73).
5. yellow	ŽĚLTŮJ (ЖЁЛТЫЙ)	El protoeslavo *žьltъ es de origen común con el lituano gėltas 'amarillo', letón dzeltš 'amarillo', prusiano antiguo gelatīnan 'amarillo', griego χόλος, χολή 'bilis' (Vasmer I, 1976:416).

PRÉSTAMOS: 0

Total: 0 préstamos

3.7.10. *Los demás (X)*

LEMA		ETIMOLOGÍA
1. all	(VES', VSJA, VSJĚ) (ВЕСЬ, ВСЯ, ВСĚ)	El protoeslavo * <i>vьchъ</i> , * <i>vьcha</i> , * <i>vьcho</i> < * <i>visos</i> , * <i>visa</i> , * <i>viso</i> . No parece proceder de * <i>vьsjo-</i> . La más antigua raíz <i>o</i> está justificada por <i>ě</i> en el búlgaro antiguo, ruso antiguo <i>vьsemъ</i> , <i>vьšemi</i> , <i>vьšwchъ</i> (no <i>-i-</i>). De origen común: lituano <i>visas</i> , letón <i>viss</i> 'todo', prusiano antiguo <i>wisse-</i> 'todo' (Vasmer I, 1976:192).
2. *clothing	ODEŽDA (ОДЕЖДА)	O bien <i>oděža</i> (<i>oděжа</i>). Tomado del eslavico eclesiástico, del más antiguo * <i>odedžā</i> (como <i>nadžezda</i> , <i>nadžozda</i> (<i>надѣжда</i> , <i>надѣжда</i>)) (Vasmer II, 1976:254).
3. few	MALO (МАЛО)	De la raíz <i>ma-</i> y el sufijo adverbial <i>-o</i> . De origen común: cf. griego <i>μήλον</i> 'ganado menor, oveja', latín <i>malus</i> 'malo' (Vasmer II, 1976:92).
4. many	MNOGO (МНОГО)	De origen común con el gótico <i>manags</i> , alto alemán antiguo <i>manag</i> 'más de uno, algunos' (Vasmer II, 1976:143).
5. name	IMJA (ИМЯ)	Del protoeslavo * <i>jьmę</i> , * <i>jьmene</i> , de * <i>ьmen-</i> . Cf. prusiano antiguo <i>emmens</i> 'nombre', indio antiguo (sánscrito) <i>nāma</i> , albanés <i>enëm</i> , griego <i>ὄνομα</i> (Vasmer I, 1976:480).
6. not	NE (НЕ)	De origen común: lituano <i>nė</i> , latín <i>ne-</i> (<i>nesciō</i> , <i>nefās</i> , <i>necesse</i>).
7. other	DRUGOJ (ДРУГОЙ)	Originariamente idéntico a <i>drug</i> (<i>друг</i>) 'amigo'. De origen común: lituano <i>drauģas</i> 'compañero, amigo', letón <i>draugs</i> , prusiano antiguo <i>draugiwaldūnen</i> , acusativo 'coheredero' (Vasmer I, 1976:373).
8. road	PUT' (ПУТЬ)	Del protoeslavo * <i>putъ</i> de origen común con el indio antiguo (sánscrito) <i>pánthās</i> 'camino, ruta, pista'. Cf. también el prusiano antiguo <i>pintis</i> 'camino', latín <i>pons</i> , <i>pontis</i> 'puente' (Vasmer II, 1976:469).
9. rope	VERĚVKA (ВЕРЁВКА)	De <i>verv'</i> (<i>вервь</i>); éste es de origen común: el lituano <i>virvė</i> , acusativo <i>virvę</i> , letón <i>virve</i> 'cuerda', griego <i>Fφρύω</i> 'tiro, arrastro' (Vasmer I, 1976:185).
10. salt	SOL' (СОЛЬ)	Tema <i>-i-</i> del neutro indogermánico, cf. el latín antiguo <i>sale</i> , armenio <i>al</i> , instrumental <i>aliw</i> . De origen común: prusiano antiguo <i>sal</i> , letón <i>sals</i> 'sal', latín <i>sāl</i> , irlandés antiguo <i>salann</i> , gótico <i>salt</i> 'sal', griego <i>ἅλας</i> , <i>ἄλος</i> (Vasmer II, 1976:693).
11. some	NESKOL'KO (НЕСКОЛЬКО)	Compuesto de <i>ne</i> 'no' y <i>skolьko</i> 'cuanto'. Este del protoeslavo <i>koliьkъ</i> (Vasmer II, 1976:643).
12. stick	PALKA (ПАЛКА)	En lo que se refiere al significado, difícilmente tomado del alto alemán antiguo <i>pfāl</i> 'palo'; éste es tomado del latín <i>pālus</i> (Vasmer II, 1976:306).
13. year	GOD (ГОД)	Palabra eslava (¿sin cognados?). Cf. letón <i>gadīgs</i> 'capaz, estimado' (ruso <i>godnyj</i> 'adecuado'), lituano <i>gūdas</i> 'honor, gloria', letón <i>gūods</i> 'idem', gótico <i>gōps</i> 'bueno' (Vasmer I, 1976:283).

PRÉSTAMOS:

2. *odežda*

préstamo de importación (1.4.1)

Total: 1 préstamo

3.7.11. Estadísticas

LENGUA	Nº DE PRÉSTAMOS
Polaco	3
Gótico	1 (+1)
Indogermánico	1 (+2)
Latín	0 (+2)
Armenio	1
Eslavo eclesiástico	2
Daguestanés, kharaimo	1
Raíz balta	1
Iraní medio	1
Indio antiguo	1
TOTAL:	12 (17)
PORCENTAJE (respecto a la lista de Swadesh)	5,5% (7,8%)

3.7.12. Respecto a los datos de la tabla 3.7.11, únicamente hay que decir que el porcentaje de los préstamos es mucho más bajo que en el caso del euskara y el inglés (5,5% de los seguros y 7,8% de todo el conjunto, frente al 15,5% en vizcaíno, 7,9% en vizcaíno antiguo, 14,3% en vasco estándar y 14% en inglés), lo cual nos lleva a pensar que la tendencia a tomar préstamos en los tres idiomas distintos es muy parecida, es decir, en ningún caso su presencia ha sido mayor de 15,5%. En cuanto a los idiomas, el 25% del conjunto vienen del polaco —aunque dos (*spina* y *frukt*) de las tres palabras están tomadas del latín—, después tenemos el eslavo eclesiástico (16,7%); los demás constituyen el 8,3% de los préstamos examinados. Entre paréntesis hemos añadido los préstamos posibles, es decir palabras tomadas quizás de otros idiomas.

3.7.13. Para terminar con las comparaciones de los tres idiomas, en la tabla (3.7.14) presentamos qué palabras son préstamos en los tres (o dos) idiomas a la vez, es decir, qué conceptos tienen tendencia a ser tomados de otros idiomas.

3.7.14. Coincidencias de préstamos

	EUSKARA VIZCAÍNO	INGLÉS	RUSO
Actividades básicas	7. konta(tu)	7. count	-
	9. dantzan egin	9. dance	9. танцевать
	54. pentsa(tu)	-	54. думать
	57. buelta(tu)	57. turn	-

Calidades básicas	2. handi	2. big	2. velikij (?)
	19. ustel (?)	19. rotten	
Partes del cuerpo	-	-	-
Seres vivos	1. animalia	1. animal	-
	8. lora	8. flower	-
	9. fruitu/ fruta	9. fruit	9. frukt
	16. pertsona	16. person	-
Fenómenos naturales	-	7. fog	7. tuman
	9. laku	9. lake	-
	11. mendi	11. mountain	-
	17. zeru	17. sky	17. nebo
Sistema pronominal	-	-	-
Preposiciones, sufijos, etc.	1. eta (?)	-	1. i (?)
Colores	-	-	-
Los demás	-	-	-

3.7.16. Explicando los datos que acabamos de presentar, hay que decir que 15 de todos los préstamos coinciden entre sí por lo menos en dos lenguas. Es de observar también que en la mayoría de los casos los términos prestados vienen de la misma lengua-fuente (del latín) y de la misma palabra: *konta* - *count* (de *compūtāre*), *dantza(n)* (*egin*) - *dance* (origen románico *danser*), *animalia* - *animal* (de *ānīmāl*), *lora* - *flower* (de *flōre(m)*), *fruitu/ fruta* - *fruit* - *frukt* (de *fructūs*) y *pertsona* - *person* (de *persōna*). Sin embargo hay también palabras que vienen del mismo idioma pero de términos distintos. Éste es el caso p.ej. del vasco *bueltatu* y *turn* inglés; las dos palabras vienen del latín, pero una de *vōlvēre* y la otra de *tornāre*. Finalmente, tenemos también préstamos que vienen de idiomas distintos en los dos (o tres) casos: el vasco *zeru* del latín, el inglés *sky* de origen escandinavo y el ruso *nebo* de la raíz balto-eslava.

4. Conclusiones

En este trabajo hemos tratado de analizar el vocabulario del euskara vizcaíno llamado "básico", centrándonos sobre todo en los préstamos. Las evidencias que se pueden extraer de dicho análisis nos llevan a concluir que realmente el vocabulario básico

es menos propicio a los préstamos de otras lenguas, ya que el porcentaje en ninguno de los casos ha sido mayor de 15,5 %. Sin embargo, el criterio de frecuencia tampoco parece ser inválido, puesto que el número de préstamos detectados en el corpus de Sarasola (1982) ha sido muy parecido al de la lista de Swadesh, por lo tanto es difícil optar por uno u otro camino en el análisis lexicoestadístico. De todos modos, los datos aquí reunidos parecen ser más favorables a los adeptos de Swadesh que a los de Haarmann, porque el número de préstamos en un corpus tan amplio, insistimos, no es muy alto. Por otra parte, no podemos olvidar que Haarmann demostró perfectamente en su tesis que muchos de los términos, si no la mayor parte, del vocabulario de un idioma pueden ser préstamos (cf. el estudio de los préstamos en el galés en Haarmann (1970)); los resultados del dicho trabajo dejan bien claro que el concepto de una 'lista' o de algo 'básico' o 'pre-cultural' no tiene ningún sentido. Sin embargo, este mismo estudio plantea otro tipo de problema, a saber, ¿cuál es la relación entre la lista de Swadesh y los términos estudiados por Haarmann? ¿Habría incluido él todas las palabras propuestas por Swadesh y así demostrado que todas o la mayoría de ellas son préstamos? Hay que reconocer que este brillante lingüista ha examinado el galés muy detalladamente, abarcando prácticamente todos los campos semánticos que pueda tener una lengua, pero esto no quiere decir que haya incluido en su corpus también las voces propuestas por Swadesh. Para poner un ejemplo, en el siguiente apartado (4.1) presentaremos un campo semántico correspondiente a las partes del cuerpo y veremos en qué medida los dos análisis coinciden.

4.1. Partes del cuerpo en euskara estándar y galés (lista de Swadesh versus análisis de Haarmann)

Nº de ítem (Swadesh)	EUSKARA ESTÁNDAR	GALÉS (HAARMANN 1970:19-20)
1. back	bizkar	—
2. belly	sabel	caul < lat. *cāg(u)lum por cōāgulum
3. blood	odol	—
4. bone	hezur	—
5. *breast	bular	arch < lat. arca
6. *claw	atzapar	—
7. ear	belarri	—
8. egg	arrautza	—
9. eye	begi	pubell < lat. pūpilla
10. feather	luma < lat. plūma	pluf, plu < lat. plūma
11. foot	oin	—
12. guts	hesteak	pennyg < lat. panticem
13. hair	ile	—
14. hand	esku	—
15. head	buru	corun < lat. corōna
16. heart	bihotz	—

17. *horn	adar	corn < lat. <i>cornu</i>
18. *knee	belaun	—
19. leg	hanka < cast. <i>anca</i>	coes < lat. <i>coxa</i>
20. liver	gibel	—
21. meat /flesh	haragi	—
22. mouth	aho	boch < lat. <i>bucca</i>
23. neck	lepo	—
24. nose	sudur	—
25. skin	azal	cibell < lat. <i>cūpella</i>
26. tail	isats	—
27. tongue	mihi	—
28. tooth	hortz	—
29. wing	hego	braich < lat. <i>bracc(h)ium</i>

La pequeña comparación que acabamos de presentar en la tabla 4.1 demuestra que, efectivamente, Haarmann toma en consideración únicamente las palabras prestadas del latín, pero no necesariamente presentes en la lista de Swadesh. Así, de los 29 lemas relacionados con las partes del cuerpo, en su estudio aparecen sólo 11 préstamos (mientras que en el caso del euskara vizcaíno tenemos 2); queda por saber si los demás no son préstamos, son préstamos de otras lenguas o términos indígenas. La conclusión que podríamos extraer de este hecho es que en lo que atañe a las partes del cuerpo el ~38% de las palabras galesas son préstamos del latín. Esto y nada más. Pero este mismo hecho no niega de ninguna manera la existencia del vocabulario básico ni tampoco su validez en los estudios etimológicos.

Tenemos que recordar una vez más que tanto la lista de Swadesh, como el propio concepto de vocabulario básico se han utilizado normalmente con el propósito de establecer el parentesco lingüístico entre las lenguas determinadas. Tal estudio consiste en comparar dos (o más) listas de idiomas y determinar, esto es, afirmar o negar posibles relaciones entre éstos. Insistimos en que Swadesh presupone la existencia de términos menos susceptibles a ser prestados, comunes para todas las lenguas y, por lo tanto, válidos para la comparación lingüística. Así, por ejemplo, basándonos en este criterio podríamos demostrar el parentesco entre castellano y francés o entre inglés y alemán: bastaría averiguar cuántas palabras de la lista de Swadesh coinciden en los dos idiomas y si el porcentaje fuera alto, eso nos permitiría constatar que las dos lenguas están vinculadas. Por otra parte, la misma lista de Swadesh sirve también de herramienta a la lexicoestadística para determinar cuándo las lenguas se han separado de su antecesor común; para eso se han propuesto logaritmos y fórmulas matemáticas que permiten determinar la edad exacta de un idioma u otro. Sin embargo, queda muy claro que cualquier tipo de comparaciones entre palabras suele ser muchas veces muy arbitrario; así, uno podría fácilmente relacionar el francés *chez* y *etxe* en vasco, mientras que ambas palabras, aparte de cierta semejanza fonológica, no tienen nada en común.

No obstante, la intención de utilizar en nuestro trabajo una lista de términos, supuestamente preculturales, ha sido completamente diferente. Tenemos que recordar que no hemos usado la lista de Swadesh con el objetivo de establecer parentesco lingüístico alguno entre las lenguas aquí examinadas (ya que es obvio que tanto el vizcaíno antiguo y moderno, como el euskara estándar están relacionados entre ellos), sino para determinar la influencia que han tenido los adstratos sobre ellas; por consiguiente, con un propósito radicalmente distinto. El objetivo ha sido, así pues, averiguar en qué medida las voces propuestas por Swadesh están expuestas a los cambios: si el porcentaje fuera realmente alto, habría que considerar un fracaso el intento de definir lo básico-precultural.

Eso es, precisamente, lo que pretende hacer Haarmann: toma de la lista de Swadesh 100 los conceptos que se refieren a las partes del cuerpo (1990:5-6) y demuestra que todos ellos (26) son préstamos. Ciertamente, lo son todos, pero el autor no da ninguna prueba de que lo sean en la misma lengua. Para poner un ejemplo, la voz 'piel' es préstamo en galés (< latín), rumano (< finés), 'sangre' es préstamo en japonés (< chino), suahili (< árabe)... y así con el resto de los 24 lemas. Los resultados obtenidos le permiten concluir que el vocabulario 'básico' no es resistente a los préstamos y por lo tanto, la existencia de tal es refutable. Como acabamos de probar, sus conclusiones no legitiman del todo el razonamiento del autor; para negar la existencia del vocabulario básico-precultural habría que mostrar que todos o un gran número de los conceptos mencionados son préstamos en una única lengua y no en muchas; nuestro estudio demuestra precisamente lo contrario, a saber, que el número de préstamos en las lenguas estudiadas es bajo y en algunos casos casi insignificante, siempre si partimos de la lista de conceptos propuesta por Swadesh. Recapitulando las ideas aquí presentadas, tenemos que constatar que la crítica que hace Haarmann es demasiado débil y no es suficiente para negar la existencia de un vocabulario más resistente o menos favorable a las influencias de otras lenguas. En cambio, según los resultados de nuestro estudio, la presencia de préstamos siguiendo el criterio de Swadesh, lo repetimos, es mínima y el hecho de que esto se cumpla en tres lenguas diferentes es demasiado significativo para ser pura coincidencia.

Para acabar, consideramos oportuno abordar algunas cuestiones metodológicas por las que hemos optado: a la hora de hacer este estudio nos hemos encontrado con varios problemas, sobre todo en el momento de establecer la etimología exacta de las palabras y al detectar los préstamos. Esas dificultades vienen del hecho de que los lingüistas, o bien no se pronuncian claramente sobre algunos items (no, por lo menos en las fuentes que hemos consultado), o proponen unas etimologías absurdas que no tienen ninguna explicación razonable, ni desde el punto de vista fonético (es decir aplicando las leyes fonéticas conocidas), ni semántico (cf. la crítica de Michelena (1978), que menciona los autores que relacionan libremente los conceptos, como por ejemplo *fuego* con *quemar* en lenguas diferentes). En todos esos casos que hemos considerado dudosos, siempre hemos señalado las deficiencias en las explicaciones propuestas, admitiendo así que no se puede hablar de préstamo con toda certeza. Nos consta también que el trabajo aquí presentado no nos permite sacar conclusiones muy radicales, sobre todo si se trata de un campo tan delicado como es la etimología. Lo único que podemos afirmar con certeza es lo que hemos mencionado a lo largo del

trabajo aquí presentado: que el porcentaje de los términos no-autóctonos es realmente muy bajo en los tres idiomas estudiados, lo cual nos invitaría a pensar que se trata de una tendencia más general y no de un sólo caso en una lengua determinada.

Para terminar, presentamos en el apéndice la lista de las palabras de todos los idiomas mencionados en el trabajo; al lado de cada término indicamos su ubicación en uno de los campos semánticos (en números romanos), su posición en la lista y finalmente el idioma en cuyo análisis dicha palabra ha aparecido.

APÉNDICE:

ÍNDICE DE LOS IDIOMAS MENCIONADOS EN EL TRABAJO⁸

AFRICANAS (LENGUAS):

**ashar* / **asar* (II-16) (E)
 **bebisa* (I-26) (E)
 **hanu* / **hunu* (VI-8) (E)
ini (bereber) (I-36) (E)
inma (bereber) (E-I-36) (E)
 **irani* (I-36) (E)
n- (VI-13) (E)
ušer (bereber) (II-16) (E)

ALBANÉS:

djek (I-4) (R)
gat (I-6) (R)
gatuah (I-6) (R)
kev, *keđi* (III-25) (R)
marđem (I-20) (R)
ti (**tü*) (VI-9) (R)
đemize (IV-20) (R)
đemjY (IV-20) (R)

ALEMÁN:

**alnaz* (X-1) (I)
 **bakam* (III-1) (I)
 **bütan* (I-1) (I)
ein (VII-5) (I)
fuss (III-11) (I)
grün (IX-2) (I)
nicht (X-6) (I)

pflegen (I-32) (I)
salz (X-10) (I)
stein (V-21) (I)
sterben (I-10) (I)
strack (II-25) (I)
vater (IV-6) (I)

ALTO ALEMÁN ANTIGUO:

anti, *enti*, *inti*, *unti* (VIII-1) (I)
asca (V-1) (I)
balb (III-1) (I)
bihal (I-24, 27) (R)
blāhan (I-2) (I)
dansōn (I-9) (I)
flab (II-1) (R)
gnūtan (II-19) (R)
hachit, *hechit* (III-6) (R)
hamar (V-21) (R)
hlosēn (I-23) (R)
bring (II-20) (R)
ligg(i)u, *ligan* (*liggan*) (I-30) (R)
manag (X-4) (R)
neowibt (X-6) (I)
ni eo wibt (X-6) (I)
ōra (III-7) (I)
pfāl (X-12) (R)
rīga (V-14) (R)
riuzan (II-19) (I)
rūppa, *rūpa* (IV-7) (R)
scurz (II-22) (I)

⁸ Los números entre paréntesis indican el número de la tabla correspondiente, la posición de la palabra y finalmente el idioma al cual se refiere. Así, por ejemplo, la primera palabra **ashar* se encuentra en el listado eusquérico (E), en la posición 16 de la segunda tabla (II).

spinula (III-1) (R)
strāla (I-40) (R)
stumpf (II-6) (R)
tanz (alto alemán medio) (I-9) (R)
ûZ (I-61) (R)
waZZar (V-23) (R)

ANGLOSAJÓN:

**cyllan* (I-27) (I)
a dyke (I-11) (I)
ān (VII-5) (I)
bān (III-4) (I)
blæc, blac (IX-1) (I)
blōd (III-3) (I)
brēast (III-5) (I)
clāth (X-2) (I)
clawn (III-6) (I)
cnāwan (I-28) (I)
cnēow (III-18) (I)
cōck (I-6) (I)
cuītesan (I-48) (I)
drincan (I-12) (I)
drȳge, drīge (II-5) (I)
ēage (III-9) (I)
eahta (VII-1) (I)
eald (II-16) (I)
ēare (III-7) (I)
eorðe (V-5) (I)
etan (I-13) (I)
fēter (I-15) (I)
fæter (II-8) (I)
fæther (IV-6) (I)
fēa (X-3) (I)
fēder (III-10) (I)
feohtan (I-16) (I)
feorr (II-7) (I)
fēthra (III-29) (I)
fīf (VII-2) (I)
fisc (IV-7) (I)
flēogan (I-19) (I)
flōwan (I-18) (I)
frēosan (I-20) (I)
full (I-21) (I)
gē, gīe (VI-15) (I)
gēar, gēr (X-13) (I)
geolu, geolu- (IX-5) (I)
gif (VIII-4) (I)
guttas (III-12) (I)

bé (VI-1) (I)
bēafod (III-15) (I)
beorte (III-16) (I)
bīe (VI-7) (I)
bliebhan (I-29) (I)
bmecca (III-23) (I)
horn (III-17) (I)
hú (VI-3) (I)
hundred (VII-4) (I)
hwā (VI-11) (I)
hwār, hwær (VI-13) (I)
hwīt (IX-4) (I)
hwæne (VI-12) (I)
hwæt (VI-11) (I)
in (VIII-5) (I)
īs (V-8) (I)
lang (II-12) (I)
lēaf (IV-12) (I)
licgan (I-30) (I)
lifer (III-20) (I)
lifian (I-31) (I)
lūs (IV-13) (I)
lyft (II-11) (I)
manig (X-4) (I)
mann (IV-14) (I)
mete (III-21) (I)
mōdor (IV-15) (I)
mōna (V-10) (I)
munt (V-11) (I)
mūth (III-22) (I)
nama (X-5) (I)
nāwibt (X-6) (I)
nēar (II-14) (I)
nearu, nearw- (II-13) (I)
nibt (V-12) (I)
nīwe (II-15) (I)
nosu (III-24) (I)
ōtber (X-7) (I)
plegian (I-32) (I)
pullian (I-33) (I)
rāp (X-9) (I)
rēad (IX-3) (I)
regn (V-13) (I)
rēotan (II-19) (I)
riht (II-17(18), II-17(18)) (I)
rōd (X-8) (I)
rōt (anglosajón tardivo) (IV-17) (I)
sand, sond (V-15) (I)
scearp (II-21) (I)

sceort (II-22) (I)
scēotan (I-40) (I)
scuwa (V-17) (I)
sealt (X-10) (I)
secgan (I-36) (I)
seofon (VII-6) (I)
sēon (I-38) (I)
singan (I-41) (I)
sittan (I-42) (I)
sīwian, sēowian (I-39) (I)
slāþian, slæþan (I-43) (I)
smēocan (V-18) (I)
smæl (II-23) (I)
smōth (II-24) (I)
snaca (IV-20) (I)
snāw (V-19) (I)
sæ (V-16) (I)
sæd (IV-18) (I)
spere (I-45) (I)
spittan (*anglosajón septentrional*) (I-46) (I)
spætan (I-46) (I)
stān (V-21) (I)
steorfan (I-10) (I)
steorra (V-20) (I)
sticca (X-12) (I)
sūcan (I-51) (I)
sum (X-11) (I)
sunne (V-22) (I)
swellan (I-52) (I)
sweostor (IV-19) (I)
swimman (I-53) (I)
tbencan (I-54) (I)
thēs, thēos, this (I.-VI-8)
thicce (II-26) (I)
thær (VI-6) (I)
thæt (VI-5) (I)
thrī, thrīo, thrēo (VII-8) (I)
thū (VI-9) (I)
thynkan (I-54) (I)
thynne (II-27) (I)
tiēn (VII-7) (I)
tīgan (I-56) (I)
tægel (III-26) (I)
tōth (*por *tanth*) (III-28) (I)
trāwan (I-55) (I)
trēow (IV-21) (I)
tunge (III-27) (I)
turnian, tyrnan (I-57) (I)
twā (VII-10) (I)

twēntig (VII-9) (I)
wascan (I-60) (I)
wē (VI-10) (I)
wealcan (I-59) (I)
wearm (II-28) (I)
wīd (II-30) (I)
wīdu, wudu (IV-24) (I)
wīf (IV-22) (I)
wīfmann (IV-23) (I)
wīnd (V-24) (I)
wīþian (I-61) (I)
wet (II-29) (I)
weter (V-23) (I)
wyrcan (I-62) (I)
wyrm (IV-25) (I)

ÁRABE:

**dabaki* (I-8) (E)
**dur-te* (X-13) (E)
farra (*tafarrara*) (I-29) (E)
kašal (III-25) (E)
našera (III-25) (E)
šariþ (II-21) (E)
šudūr (III-24) (E)
šubhal- (IV-7) (E)
wabā (IV-24) (E)

ARMENIO:

at (*atiw*) (X-10) (R)
bir (I-24, 27) (R)
darbin (II-9) (R)
erek (VII-8) (R)
get (V-23) (R)
glux (*glxoy*) (III-15) (R)
siri (III-16) (R)
t'anjr (V-2) (R)
χot (III-26) (R)

AVÉSTICO:

arāa (I-47, I-52) (R)
dasa (VII-7) (R)
dožaiti (I-4) (R)
dražaitē (I-25) (R)
dunman- (V-7) (R)
dvanman- (V-7) (R)
fra- (I-45) (R)

gənā- (IV-22) (R)
hapta (VII-6) (R)
kudā (VI-13) (R)
manuš- (IV-11, IV-14) (R)
pardna- (III-10) (R)
paşnu- (V-15) (R)
satəm (VII-4) (R)
spaka- (IV-5) (R)
varEsa- (III-13) (R)
vō (VI-15) (R)
zam- (V-5) (R)
γənā- (IV-22) (R)
γmā- (IV-22, IV-23) (R)

BAJO ALEMÁN:

æscē (V-1) (I)
æxe (V-1) (I)
lucht (II-11) (I)
rut (IV-17) (I)
schnake (IV-20) (I)
tagel (III-26) (I)
wīp (I-61) (I)

BÚLGARO:

bīja (I-24, 27) (R)
blizb (II-14) (R)
kóren (IV-17) (R)
težbkb (*búlgaro antiguo*) (II-10) (R)

CASTELLANO (ESPAÑOL):

azor (IV-19) (E)
botar (I-55, I-58) (E)
chico (II-23) (E)
cobarde (I-15) (E)
dansa (I-9) (E)
fusta (III-26) (E)
pustula (II-19) (E)
soga (X-9) (E)
tiro (I-40) (E)
tripa (III-12) (E)
verde (IX-2) (E)

CATALÁN:

astor (IV-19) (E)
**borcar* (I-16) (E)

camus (II-6) (E)
cosir (I-38) (E)
dansa (I-9) (E)
pustula (II-19) (E)
quer (V-21) (E)
tripa (III-12) (E)
vert (IX-2) (E)
vis (I-31) (E)
xic (II-23) (E)
xiquet (II-23) (E)

CHECO:

bliz (*checo antiguo*) (II-14) (R)
mrt, mrti (I-10) (R)
slech (I-23) (R)
vaz (III-23) (R)

CHERQUÉS:

Le^ə (II-12) (E)
ž^ə (V-24) (E)

DANÉS:

bark (IV-2) (I)
døe (I-10) (I)
gräs (IV-7) (I)
bitte (I-24) (I)
æg (III-8) (I)

EGEO:

bbš (I-26) (E)
pyr (V-23) (E)

ESLOVENO:

krî (III-3) (R.)

FRANCÉS:

animal (IV-1) (I)
camus (II-6) (E)
ce...là (VI-5) (I)
conter (*francés antiguo*) (24) (I)
couard (I-15) (E)
couteau (I-8) (I)
danse (I-9) (E)

danser (I-9) (I)
digue (I-11) (I)
diguer (s.XV) (I-11) (I)
écourter (I-8) (I)
entendre (I-23) (E)
es- (*francés antiguo*) (I-37, I-48) (I)
flotter (I-17) (I)
flour, flor (IV-8) (I)
fruit (IV-9) (I)
lac (V-9) (I)
long (II-12) (I)
lourd (II-8, II-26) (E)
mont, montagne (V-11) (I)
par cause de (VIII-3) (I)
personne (*francés antiguo*) (IV-16) (I)
pousser (I-34) (I)
rivière (V-14) (I)
rond (II-20) (I)
seuwe, souage (*francés antiguo*) (X-9) (E)
tourner (I-57) (I)
tripe (III-12) (E)

GALÉS:

yn (VIII-5) (I)

GEORGIANO:

giz-eli (II-12) (E)

GÓTICO:

aggwus (II-13) (R)
ain bund (VII-4) (E)
ains (VII-5) (I)
arbaiþs (I-62) (R)
arbi (IV-4) (R)
at (VIII-2) (I)
azgo (V-1) (I)
blorb (III-3) (I)
brusts (III-5) (E)
dailjan (I-47) (R)
dōmjan (I-54) (R)
fadar (IV-6) (I)
fōtus (III-11) (I)
fra- (I-45) (R)
frawisan (IV-13) (R)
gataujan (I-6) (R)

**gataws* (I-6) (R)
hairtōn (III-16) (R)
hwās (VI-3) (I)
kalds (II-3) (R)
kausjan (I-38) (E)
laggs (II-12) (R)
manags (X-4) (R)
manna (IV-11, IV-14) (R)
marei (V-16) (R)
nahþs (V-12) (R)
niujis (II-15) (R)
qrammifa (II-4) (R)
salt (X-10) (R)
sauil (V-22) (R)
sibun (VII-6) (R)
sitan (I-42) (R)
skeirs (II-30) (R)
standan (I-50) (I)
swistar (IV-19) (R)
taibun (VII-7) (I)
taibun (VII-7) (R)
ūt (I-61) (R)
watō (V-23) (R)
windan (I-56) (R)
winds (V-24) (I)
winds (V-24) (R)
wulla (III-13) (E)

GRIEGO:

Γαίης (II-2) (R)
Γέρβω (X-9) (R)
ιατρός (V-24) (R)
άγω (I-56) (R)
άλλος (X-7) (I)
άλς (X-10) (I)
άλσος (IV-24) (R)
άσηρ (V-20) (I)
βτομαι (I-31) (R)
βίτοτος (IV-1, III-2) (R)
γέμω (I-48) (R)
γός (V-15) (R)
γρόνυος (III-5) (R)
δέκα, δεκάς (VII-7) (R)
δίδωμι (I-22) (R)
δογμός (II-7) (R)
έ-κατόν (VII-4) (I)
εμείν (I-58) (I)
εντερα (III-12) (R)

ἑπτά (VII-6) (R)
ἔργον (I-62) (I)
ἔυδελωχῆς (II-7) (R)
κέρας (III-17) (I)
κρίνω (I-8) (R)
κῶγον (III-18) (R)
λοιός (II-11) (R)
λάκκος (V-9) (I)
λέχος (I-30) (R)
λίυος (V-8) (R)
μήλον (X-3, II-23) (R)
μήνη (V-10) (I)
μήτηρ (IV-15) (R)
νεφεῖ (V-19) (R)
νέος (II-15) (R)
οἴνη (VII-5) (R)
ορφανός (I-62) (R)
ὄυλος (III-13) (R)
παιάν (I-41) (R)
πέτομαι (I-19) (R)
πίων, παρός (II-8) (I)
πλήρης (I-21) (R)
πρό (I-45) (R)
πρόμος (II-25) (R)
σκύτος (III-25) (R)
σταπός (I-50) (R)
τείνω (I-33) (R)
τέλος (IV-16) (R)
τρεῖς (VII-8) (R)
τπεις (VII-8) (I)
χαμαί (V-5) (R)
χαμηλός (V-5) (R)
χόλος, χολή (IX-5) (R)
όου (III-8) (I)

HOLANDÉS:

dijk (I-11) (I)
neus (III-24) (I)
splitten (holandés medio) (I-47) (I)
visch (IV-7) (I)

INDIO ANTIGUO (SÁNSCRITO)

ambúś (II-13) (R)
antrām, āntrām (III-12) (R)
árbbhas (IV-4) (R)
árdhas (I-47, I-52) (R)
áshti (III-4) (R)

bálṭyān (II-23) (R)
bhālam (IX-4) (R)
dādāmi (I-22) (R)
dābati (I-4) (R)
dāśa (VI-7) (R)
dbūmas (V-18) (R)
dīnam (V-3) (R)
dirgha (II-7) (R)
girís (V-11) (R)
jāmbhas (III-28) (R)
jānāti (I-28) (R)
jānis (IV-22, IV-23) (R)
kācatē (I-36) (R)
kbādati (I-1) (R)
ksōdati (II-27) (R)
kūba (VI-13) (R)
kūlam (IV-16) (R)
lubdhakas (I-26) (R)
māmsām (III-21) (R)
mānus, (mānu-, mānuś-) (IV-11, IV-14) (R)
nāma (X-5) (R)
padṃyatē (I-14) (R)
pāmsūś (V-15) (R)
pāntbās (X-8) (R)
paṃkētís (VII-2) (R)
pātati (I-19) (R)
pībati (I-12) (R)
plāvatē (I-17) (R)
rāyas (V-14) (R)
saṃptá (VII-6) (R)
sīvyati (I-39) (R)
smāyatē (I-29)
śatām (VII-4) (R)
śvā (IV-5) (R)
jīvati (I-31) (R)
su- (I-10) (R)
sūpas (I-51) (R)
svāpiti, svāpati (I-43) (R)
svar- (V-22) (R)
svāsar- (IV-19) (R)
tāpati, tāpyati (II-28) (R)
tisrās (IV-19) (R)
trāyas, trī, trīṃi (VII-8) (R)
tvām, tuvām (VI-9) (R)
vālcas (III-13) (R)
vānati (I-26) (R)
vas (VI-15) (R)
vas- (IV-13) (R)
yū-ka- (IV-13) (R)

INDOEUROPEO:

dvonos (II-9) (E)
ĝbĥonios (IV-14) (E)
-bon- (II-9) (E)
**men-ti* (V-11) (E)
**mŋ-ti* (V-11) (E)
**reudb-* (II-2) (E)

INGLÉS MEDIO:

baddle (II-1) (I)
bæc (III-1) (I)
bi cause (VIII-3) (I)
blod, blood (III-3) (I)
blowen (I-2) (I)
boon (III-4) (I)
breeth (I-3) (I)
brennen (I-4) (I)
breth (I-3) (I)
brid (IV-3) (I)
cbild (IV-4, IV-5) (I)
comen (I-5) (I)
cracchen (I-37) (I)
cumen (I-5) (I)
dai (V-3) (I)
day (V-3) (I)
dill (II-6) (I)
dæi (V-3) (I)
drinken (I-12) (I)
druZe (II-5) (I)
dul (II-6) (I)
dust (V-4) (I)
eighe (III-9) (I)
eorpe (V-5) (I)
ere (III-7) (I)
eten (I-13) (I)
eye (III-9) (I)
eyze (III-9) (I)
fader (IV-6) (I)
fallen (I-14) (I)
fehthen (I-16) (I)
fer (II-7) (I)
ferē (I-15) (I)
fether (III-10) (I)
fewe (X-3) (I)
fif (VII-2) (I)
fibten (I-16) (I)
flegen (I-19) (I)

fleyen (I-19) (I)
flizen (I-19) (I)
flowen (I-18) (I)
foot (III-11) (I)
fof (III-11) (I)
freesen (I-20) (I)
fyr (IV-7) (I)
good, gode (II-9) (I)
gote, gutte, gotte (III-12) (I)
gras, gres (IV-7) (I)
green, grene (IX-2) (I)
hand, bond (III-14) (I)
he (VI-1) (I)
hed, beed (III-15) (I)
hed, beed (I-23) (I)
beer, her (III-13) (I)
her, beer (72) (I)
berte (III-16) (I)
beui, heuy (II-10) (I)
holden (I-25) (I)
how, hou, hu (VI-3) (I)
hunten, bonten (I-26) (I)
if (VIII-4) (I)
ik, i (*inglés medio nórdico*) (I)
killen (I-27) (I)
roten (II-19) (I)
roten (I-37) (I)
streght (II-25) (I)
swuster, suster (IV-19) (I)
weng (III-29) (I)
yeuen, yiuē (I-22) (I)
ys, iis (V-8) (I)

IRANIO:

**āja* (III-8) (R)
**sabāka-* (*iraní medio*) (IV-5) (R)
**sutEm* (*iraní antiguo*) (VII-4) (R)

IRLANDÉS (CÉLTICO):

á (III-22) (E)
adarc (III-17) (E)
andebanno (*celta*) (II-2) (E)
**bost-* (*celta*) (VII-2) (E)
brollach (*irlandés antiguo*) (III-5) (E)
cert (II-22) (R)
**dego* (*celta*) (III-29) (E)
deich (VII-7) (R)

dia (V-3) (I)
eka (VII-5) (E)
gemel (I-48) (R)
iasg (IV-7) (I)
ladg (V-8) (R)
lár (V-5) (E)
leóleóin (celta) (I-43) (E)
main (I-22) (E)
māthbir (IV-15) (R)
montar, muinte (III-14) (E)
muir (V-16) (R)
naue (II-15) (R)
ro- (I-45) (R)
salann (X-10) (R)
sebt-n (VII-6) (R)
**silon* (celta) (I-11) (E)
siur (IV-19) (R)

ISLANDÉS:

auga (III-9) (I)
borkr (islandés antiguo) (IV-2) (I)
deyja (I-10) (I)
drit, dirt (II-4) (I)
egg (III-8) (I)
faðir (IV-6) (I)
hitta (I-24) (I)
hūsböndi (IV-11) (I)
rotinn (II-19) (I)
standa (I-50) (I)

LATÍN

ácülëus (I-45) (E)
ad (VIII-2) (I)
alter, alius (X-7) (I)
angō (I-56) (R)
angustus (II-13) (R)
ānīmāl (IV-1) (E)
anīmāl (IV-1) (I)
auris (III-7) (I)
auris (III-7) (R)
bācillum (X-12) (E)
bi- (IV-24) (E)
bibō (<*pibō) (I-12) (R)
bis (VII-10) (E)
bonus (II-9) (E)
buccella (III-21) (E)
cachinnare (I-29) (I)

cantāre (I-41) (E)
cēsum (II-25) (E)
centum (VII-4) (I)
centum (VII-4) (R)
ciccum (II-23) (E)
clavāre (latín tardío) (I-45) (E)
compūtāre (24) (E)
compūtāre (24) (I)
coquāre (I-6) (E)
coquus (I-6) (I)
cor, cordis (III-16) (R)
corium (IV-2) (R)
cornu (III-17) (I)
costa (III-4) (R)
curtus (II-22) (R)
dēbilis (II-23) (R)
decem (VII-7) (R)
diēs (V-3) (I)
dingua (latín antiguo) (III-27) (I)
ecce, ecquis (VII-5) (R)
et (VIII-1) (E)
ex- (I-37, I-48) (I)
**excurtare* (I-8) (I)
**excurtus* (latín vulgar) (II-22) (I)
excūcāre (I-51) (E)
faber (II-9) (R)
ficātum iecur (latín vulgar) (III-20) (R)
flagrāre (IX-1) (I)
flāre (I-2) (I)
flīgere (II-14) (R)
flōre (IV-8) (E)
flōrem (IV-8) (I)
flūēre (I-17) (E)
föllīcāre (I-32) (E)
formus (II-28) (I)
fructum (IV-9) (I)
fructūs (IV-9) (E)
fructus (IV-9) (R)
fūmus (V-18) (R)
fundus (V-15) (E)
fustis (III-26) (E)
gelidus (II-3) (R)
genu (III-18) (I)
grāmia (IV-5) (R)
grandis (III-5) (R)
grānum (IV-18) (E)
helvus (IX-2) (R)
humus (V-5) (R)
ignis (*<*egnis) (IV-7) (R)

- inte(n)sum* (I-23) (E)
intensus (I-23) (E)
interus (III-12) (R)
iste, ille (VI-5) (I)
is-tum, is-tam, is-tud (VI-5) (R)
ita (VIII-1) (E)
juxtāre (I-39) (E)
lacertus (III-19) (I)
lācūs (V-9) (E)
lacus (V-9) (I)
laevus (II-11) (R)
lana (III-13) (E)
lectus, -i (I-30) (R)
lingua (III-27) (I)
-ll- (raīz) (III-13) (E)
longus (II-12) (I)
longus (II-12) (R)
lūna (V-10) (R)
**luridus (latín vulgar)* (II-8,II-26) (E)
mala, auersa aui, aui sinistra, alite lugubri
 (IV-3) (E)
malus (X-3) (R)
manus (I-22) (E)
manus (III-14) (E)
māter, mātrīx (IV-15) (R)
mons, mont- (V-11) (I)
**montanea (terra) (latín vulgar)* (V-11) (I)
mors, mortis (I-10) (R)
musteus (II-29) (E)
**mūstidus* (II-29) (E)
mustus (II-29) (E)
nāris (III-24) (R)
nasus (III-24) (I)
ne- (nesciō, nefās, necesse) (X-6) (R)
nebula (I-43) (R)
nīvit (V-19) (R)
nix (V-19) (I)
nōvācūla (150) (E)
novus (II-15) (I)
novus (II-15) (R)
nox (V-12) (R)
nūdinae (V-3) (R)
oculus (III-9) (I)
**ocus* (III-9) (I)
oīnos (latín antiguo) (VII-5) (R)
orbis (IV-4) (R)
ōvum (III-8) (I)
pālus (X-12) (R)
parare (I-6) (E)
paucus (X-3) (I)
- pectere* (I-16) (I)
penna (III-10) (I)
pensāre (I-54) (E)
persōna (IV-16) (E)
persōna (IV-16) (I)
pīlus (III-13) (E)
pīscis (IV-7) (I)
planum (II-24) (E)
planus, palam (V-5) (E)
plēnus (I-21) (R)
plūma (III-10) (E)
pluma (I-19) (I)
pollen (V-1) (R)
pons, pontis (X-8) (R)
porro- (II-7) (E)
**post-caram* (III-1) (E)
pōtus (I-12) (R)
praestāre (I-6) (E)
pravus (II-17(18)) (R)
pro- (prō-) (I-45) (R)
*probus (*pro-bbuos)* (II-17(18)) (R)
pulsāre (I-34) (E)
pulsāre (I-34) (I)
pūs (II-19) (E)
putilla (IV-3) (R)
putillus (IV-3) (R)
putus (IV-3) (R)
quālis (VI-3) (R)
rādex (IV-17) (I)
rectus (II-17(18)) (I)
regere (II-17(18)) (I)
ripa (riparia) (V-14) (I)
rīvus (V-14) (R)
rotundus (II-20) (I)
ruber, rufus (IX-3) (I)
rubeta (IV-7) (R)
ruō, -ere (I-58) (R)
sagmam (III-23) (E)
sal (X-10) (I)
sāl (X-10) (R)
sale (latín antiguo) (X-10) (R)
sanguisūga (IV-20) (E)
sedeō, -ere, sēdi, sessum (I-42) (R)
sedere (I-42) (I)
sēmen, -inis (IV-18) (R)
septem (VII-6) (R)
siccus (II-5) (E)
sinus, -ūs (III-23) (R)
sol (V-22) (I)
sōpiō, -īre (I-43) (R)

soror (IV-19) (R)
sparus (I-45) (I)
spīna (III-1) (R)
stāre (I-50) (I)
stō (*stāiō), *stāre* (I-50) (R)
strāgēs (III-10) (R)
suere (I-39) (I)
sugere (I-51) (I)
sūgō, -ere (I-51) (R)
sulcus (V-2) (R)
suō, -ere, suī, sūtum (I-39) (R)
tāmō, -ōnis (*teŋesmō) (I-33) (R)
tempus (II-6) (R)
tepeō, -ēre (II-28) (R)
tepidus (II-28) (R)
terō, -ere, trīwī, trītum (I-35) (R)
tornare (I-57) (I)
trēs (VII-8) (R)
tres, tria (VII-8) (I)
uellus (III-13) (E)
unus (VII-5) (I)
valeo (II-2) (R)
venāri (I-26) (R)
ventus (V-24) (I)
vēntus (V-24) (R)
via (X-8) (E)
videre (I-38) (R)
vřřdis (IX-2) (E)
vita (IV-1, III-2) (R)
**vřřitā* (IV-1, III-2) (R)
vřřō (I-31) (R)
vřřlvere (I-57) (E)
vomere, vomit (I-58) (I)
vōs (VI-15) (R)
**(w)rād- (rafz)* (IV-17) (I)

LETÓN:

āuss (III-7) (R)
blaizāt (II-14) (R)
čera (IV-17) (R)
četri (VII-3) (R)
debesis (V-17) (R)
degu, degt (I-4) (R)
drāugs (X-7) (R)
dzelts (IX-5) (R)
ezers (V-9) (R)
gaura (I-36) (R)
gnīde (II-19) (R)
grimt, grimstu (II-4) (R)

itgs (II-12) (R)
kalt, -lu (I-45) (R)
krijāt (I-8) (R)
laiska (IV-12) (R)
mare, mara (V-16) (R)
mēs (VI-10) (R)
nuo tām (VI-6) (R)
pilns (I-21) (R)
pūst, pūšu (V-4) (R)
putns (IV-3) (R)
rags (III-17) (R)
rūoka (III-14) (R)
sals (X-10) (R)
saūle (V-22) (R)
sāuss (II-5) (R)
sēdēt, sēdu (I-42) (R)
septiņi (VII-6) (R)
šimts (VII-4) (R)
sirds (III-16) (R)
smiēt, smeju, smēju (I-29) (R)
sniegs (V-19) (R)
spārns (III-10) (R)
spina (III-1) (R)
strēgele (I-15) (R)
strēla (I-40) (R)
sūkt (I-51) (R)
šūt, šuju (I-39) (R)
tām (VI-6) (R)
trīs (VII-8) (R)
tu (VI-9) (R)
tūlzt, -stu, -zu (II-8) (R)
vārtīt (I-57) (R)
velku, vīkt (V-2) (R)
vetra (V-24) (R)
virve (X-9) (R)
viss (X-1) (R)
žalš (IX-2) (R)
žēmas (V-5) (R)
zeme (V-5) (R)
zinu, zināt (I-28) (R)
zūobs (III-28) (R)
zvaigzne (V-20) (R)

LITUANO:

akmuō (V-21) (R)
anàs (lituano antiguo) (VI-7) (R)
anàs (lituano antiguo) (VI-1) (R)
añs (VI-7) (R)
añs (VI-1) (R)

- ardýti, ardaũ* (I-47) (R)
ardýti, ardaũ (I-52) (R)
aštrũs (II-21) (R)
ausis (III-7) (R)
bárti, barũ (I-16) (R)
brũkšmis, brũkšnis (I-55) (R)
dailaũ, dailýti (I-47) (R)
degũ, degti (I-4) (R)
dervà (IV-21) (R)
dėšimt (VII-7) (R)
dėšimtis (lituano antiguo) (VII-7) (R)
draũgas (X-7) (R)
dũ (VII-10) (R)
dũmai (V-18) (R)
dumiũ, dũmti (I-52) (R)
dũmiu, dũmti (I-2) (R)
dũoti (I-22) (R)
dũsėti (I-3) (R)
ėžeras, ažeras (V-9) (R)
galvà (III-15) (R)
gauju, gauti (I-36) (R)
gėttas (IX-5) (R)
glodũs (II-24) (R)
grandũs (III-5) (R)
grimstũ, grimzdaũ (II-4) (R)
gyvatà (IV-1, III-2) (R)
ilgas (II-12) (R)
kàlti, kalũ (I-45) (R)
kapóti, kapóju (I-11) (R)
karnà (IV-2) (R)
kartũs (II-22) (R)
kelýs (III-18) (R)
kėpenos (III-20) (R)
kėras (IV-17) (R)
keturì (VII-3) (R)
kirmis (IV-25) (R)
klausýti, klausaũ (I-23) (R)
kõks (VI-3) (R)
laĩškas (IV-24) (R)
laĩškas (IV-12) (R)
ledũs (V-8) (R)
lekiũ, leço, lėkti (I-19) (R)
makonė (II-29) (R)
màrios, mārės (V-16) (R)
mės (VI-10) (R)
mirtis (sàvo smerçiũ mirti) (I-10) (R)
nactis (V-12) (R)
nagà (III-11, III-19) (R)
naũjas (II-15) (R)
nė (X-6) (R)
nuõ (I-21) (R)
nuõ (VIII-2) (R)
nuõ (VIII-5) (R)
pavýdžiu, pavydėti (I-38) (R)
pelenaĩ (V-1) (R)
pilnas (I-21) (R)
plàuti, plàuju (I-17) (R)
pra- (I-45) (R)
pũsti, puçiũ (V-4) (R)
purýtis (IV-3) (R)
rãgas (III-17) (R)
rankà (III-14) (R)
rave'ti, raviũ (I-58) (R)
rėžti, rėžiu (I-8) (R)
sàule (V-22) (R)
saũsas (II-5) (R)
sedėti, sėdžiu (I-42) (R)
sėmens, sėmenys (IV-18) (R)
septyni (VII-6) (R)
sesuõ (IV-19) (R)
šimtas (VII-4) (R)
širdis (III-16) (R)
siũti, siũvũ (I-39) (R)
sniėgas (V-19) (R)
spàrnas (III-10) (R)
stapýtis (III-11) (R)
stóras (II-16) (R)
stregti, stregiu (I-15) (R)
strelà (I-40) (R)
tampýti, tamaũ (II-6) (R)
tánkus (V-2) (R)
tàs (VI-5) (R)
tekũ, tekėti (I-18) (R)
tilkstu, tilkti (I-34) (R)
trinũ, trinti (I-35) (R)
trýs (VII-8) (R)
tũ (VI-9) (R)
tulžti, tulžtũ, tulžaũ (II-8) (R)
ugnìs (IV-7) (R)
utė (IV-13) (R)
vanduõ (V-23) (R)
vartýti (I-57) (R)
vėjas (V-24) (R)
velkũ, vitkti (V-2) (R)
vėtra (V-24) (R)
vieviesa (IV-13) (R)
virvė (X-9) (R)
visas (X-1) (R)
žãlias (IX-2) (R)
žambas (III-28) (R)

žembri, žembiù (III-28) (R)
 žēmē (V-5) (R)
 žinóti, žinaū (I-28) (R)
 žmogùs (IV-11, IV-14) (R)
 žmó-nés (IV-11, IV-14) (R)
 žuvìs (IV-7) (R)
 žvaigždē, žvaigždē (V-20) (R)

NÓRDICO (ESCANDINAVO):

börkr (n. antiguo) (IV-2) (I)
 deýja (n. antiguo) (I-10) (I)
 dusk-regn (V-13) (R)
 dust (n. antiguo) (V-13) (R)
 egg (n. antiguo) (III-8) (I)
 einn (VII-5) (I)
 fögg (V-7) (I)
 hamarr (n. antiguo) (V-21) (R)
 bringr (n. antiguo) (II-20) (R)
 brós (n. antiguo) (IX-3) (R)
 leggr (III-19) (I)
 maðr, menn (n. antiguo) (IV-11, IV-14) (R)
 pasta- (ario nórdico, nordárico) (I-14) (R)
 rauthr (n. antiguo) (IX-3) (I)
 regn (n. antiguo) (V-13) (I)
 rotinn (n. antiguo) (II-19) (I)
 rubba (I-35) (I)
 sáth (n. antiguo) (IV-18) (I)
 skínn (n. antiguo) (III-25) (I)
 ský (n. antiguo) (V-17) (I)
 stórr (n. antiguo) (II-16) (R)
 systir (n. antiguo) (IV-19) (I)
 tbeir (n. antiguo) (VI-7) (I)
 fmr (II-6) (R)
 fū (n. antiguo) (VII-7) (I)
 út (n. antiguo) (I-61) (R)
 vātr (n. antiguo) (II-29) (I)
 vindr (n. antiguo) (V-24) (I)
 vængr (n. antiguo) (III-29) (I)

OCCITANO (ANTIGUO):

austor (IV-19) (E)
 causir (I-38) (E)
 teun(e) (II-24) (E)

PERSA:

zam- (V-5) (R)
 fra- (I-45) (R)

POLACO:

bić (I-24, 27) (R)
 bróć się (I-16) (R)
 czeladź (IV-16) (R)
 dać (I-2) (R)
 frukt (IV-9) (R)
 gładz (III-9) (R)
 korzeń (IV-17) (R)
 kery (III-3) (R)
 myśliwy (I-26) (R)
 polować (I-26) (R)
 spina (III-1) (R)
 taniec (I-9) (R)

PRUSIANO ANTIGUO:

assaram (V-9) (R)
 dessempts (VII-7) (R)
 draugiwaldūnen (X-7) (R)
 dumis (V-18) (R)
 dumle (I-2) (R)
 emmens (X-5) (R)
 ersinnat (I-28) (R)
 garian (V-11) (R)
 gelatinan (IX-5) (R)
 genno (IV-22, IV-23) (R)
 giwa (I-31) (R)
 giwato (IV-1, III-2) (R)
 kirno (IV-17) (R)
 kirsnan (IX-1) (R)
 klausiton (I-23) (R)
 lauxnos (V-10) (R)
 mensā (III-21) (R)
 nage (III-11, III-19) (R)
 nozy (III-24) (R)
 pelanne (V-1) (R)
 pilnan (I-21) (R)
 pintis (X-8) (R)
 pra (I-45) (R)
 ragis (III-17) (R)
 rancko (III-14) (R)
 sal (X-10) (R)
 saligan (IX-2) (R)
 saule (V-22) (R)
 sausai (II-5) (R)
 schumeno (I-39) (R)
 semen (IV-18) (R)
 semme (V-5) (R)
 seyr (*sērd-) (III-16) (R)

snaigis (V-19) (R)
sväigstan (V-20) (R)
swestro (IV-19) (R)
tu, tu (VI-9) (R)
wans (VI-15) (R)
wetro (V-24) (R)
widdai (I-38) (R)
wisse- (X-1) (R)

SUECO:

ägg (III-8) (I)
bark (IV-2) (I)
dö (I-10) (I)
drita (II-4) (I)
fadur (IV-6) (I)

fjäder (III-10) (I)
gräs (IV-7) (I)
bitta (I-24) (I)
jord (V-5) (I)
kuta, kâta, kuota (I-8) (I)

TOCARIO:

wäl (II-2) (R)

UCRANIANO:

btyž (II-14) (R)
boroty (I-16) (R)
byty (I-24, 27) (R)
korin (IV-17) (R)

LISTA DE SWADESH

1.all	30.dog	59.fruit
2.and	31.drink	60.give
3.animal	32.dry	61.good
4.ashes	33.dull (blunt)	62.grass
5.at	34.dust	63.green
6.back	35.ear	64.guts
7.bad	36.earth	65.hair
8.bark	37.eat	66.hand
9.because	38.egg	67.he
10.belly	39.eye	68.head
11.big	40.fall (v.)	69.hear
12.bird	41.far	70.heart
13.bite	42.fat / grease	71.heavy
14.black	43.father	72.here
15.blood	44.fear (v.)	73.hit
16.blow (v.)	45.feather	74.hold / take
17.bone	46.few	75.how
18.breathe	47.fight (v.)	76.hunt
19.burn	48.fire	77.husband
20.child	49.fish	78.I
21.cloud	50.five	79.ice
22.cold	51.float	80.if
23.come	52.flow	81.in
24.count	53.flower	82.kill
25.cut (v.)	54.fly (v.)	83.know
26.day	55.fog	84.lake
27.die	56.foot	85.laugh
28.dig	57.four	86.leaf
29.dirty	58.freeze	87.left (side)

88.leg	132.sew	176.two
89.lie (recline)	133.sharp	177.vomit
90.live	134.short	178.walk
91.liver	135.sing	179.warm
92.long	136.sit	180.wash
93.louse	137.skin	181.water
94.man / male	138.sky	182.we
95.many	139.sleep	183.wet
96.meat /flesh	140.small	184.what
97.mother	141.smell (v.)	185.when
98.mountain	142.smoke	186.where
99.mouth	143.smooth	187.white
100.name	144.snake	188.who
101.narrow	145.snow	189.wide
102.near	146.some	190.wife
103.neck	147.spit	191.wind
104.new	148.split	192.wing
105.night	149.squeeze	193.wipe
106.nose	150.stab / pierce	194.with
107.not	151.stand	195.woman
108.old	152.star	196.woods
109.one	153.stick	197.worm
110.other	154.stone	198.ye
111.person	155.straight	199.year
112.play	156.suck	200.yellow
113.pull	157.sun	201.*breast
114.push	158.swell	202.*claw
115.rain	159.swim	203.*clothing
116.red	160.tail	204.*cook
117.right (correct)	161.that	205.*dance (v.)
118.right (side)	162.there	206.*eight
119.river	163.they	207.*full
120.road	164.thick	208.*horn
121.root	165.thin	209.*hundred
122.ropc	166.think	210.*knee
123.rotten	167.this	211.*moon
124.rub	168.thou	212.*round
125.salt	169.three	213.*seven
126.sand	170.throw	214.*shoot
127.say	171.tie	215.*sister
128.scratch	172.tongue	216.*spear (v.)
129.sea	173.tooth	217.*ten
130.see	174.tree	218.*twenty
131.seed	175.turn	219.*work (v)

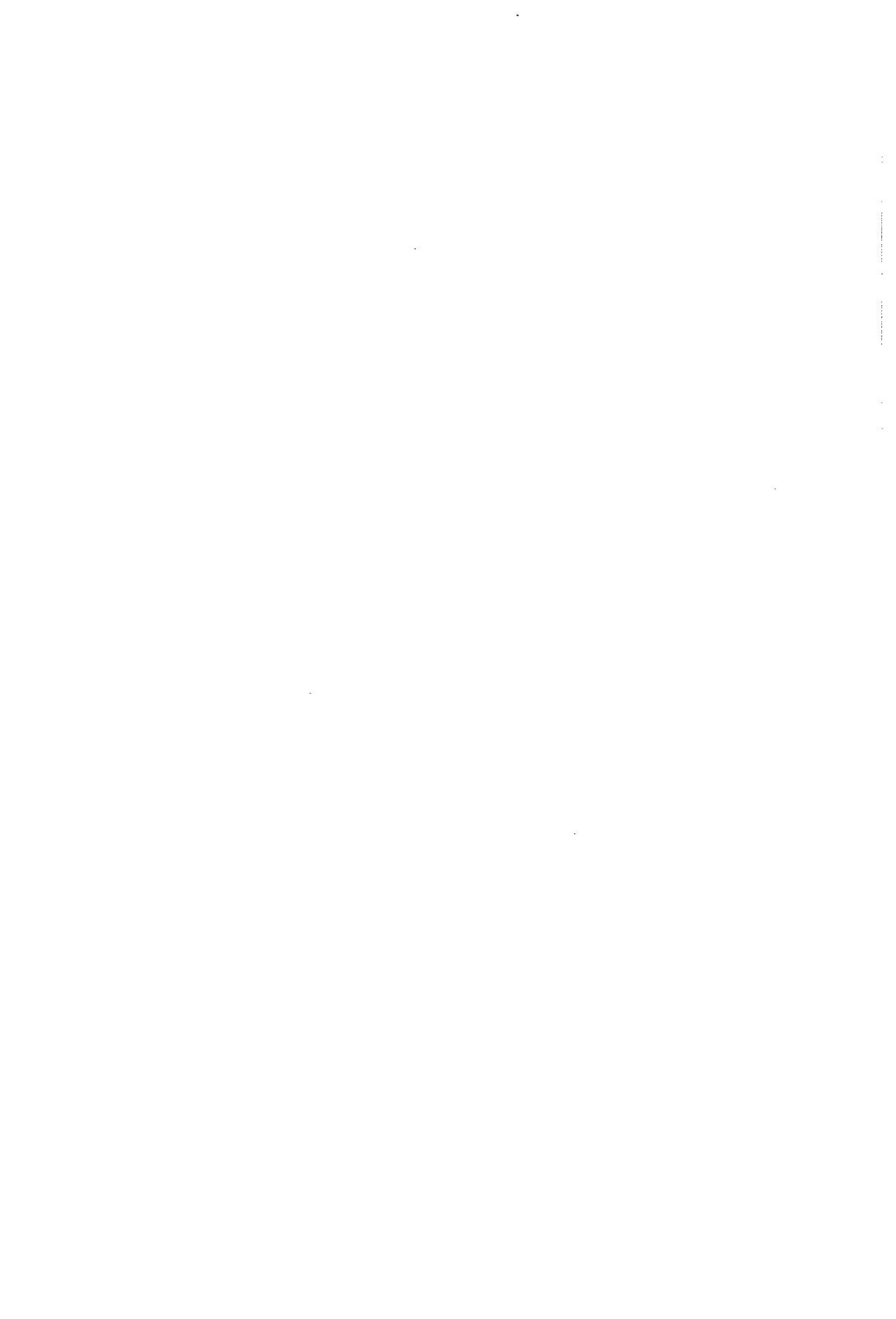
Bibliografía

- Agud, M. & A. Tovar, 1988-, *Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca* (MDEV), *ASJU* 22:1, 253-312; 22:3, 845-914.
- , 1989, *MDEV*, *ASJU* 23:1, 133-203; 23:3, 897-954.
- , 1990, *MDEV*, *ASJU* 24:1, 111-202; 24:2, 615-668; 24:3, 819-870.
- , 1991, *MDEV*, *ASJU* 25:1, 255-314; 25:2, 543-622; 25:3, 805-864.
- , 1992, *MDEV*. v. *Galani-Iloza*, Anejos del *ASJU* 30. Reimpresión de *ASJU* 26:1 (1992), 281-340; 26:2, 645-694 y 26:3, 825-914.
- , 1993, *MDEV*. vi. *Ilpiztu-Korotz*, Anejos del *ASJU* 33. Reimpresión de *ASJU* 27:1 (1993), 321-360; 27:2, 613-692 y 27:3, 949-1028.
- , 1994, *MDEV*, *ASJU* 28:1, 263-332; 28:2, 631-682.
- , 1995, *MDEV*. vii. *Korpa-Orloi*, Anejos del *ASJU* 37. Reimpresión de *ASJU* 28:1 (1994), 263-332; 28:2, 631-682 y 28:3, 915-992.
- Allières, J., 1973, "Basque et latin vulgaire", *FLV* 15 (v), 355-367.
- Arbelaiz, J. J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*, Kardaberaz Bilduma, Tolosa.
- Azkarate, M. & P. Altuna, 2001, *Euskal morfologiaren historia*, Elkarlanean, Donostia.
- Bähr, G., 1929, (reseña) "Gerhard Rohlfs, Baskische Kultur im Spiegel des lateinischen Lehnworts (De: *Festschrift für Voretzsch*)", *RIEV* 20 (reimpresión de LGEV, 1971), 537-539.
- , 1986, *Artikulu bilduma*, HOTS, Legazpi.
- Bouda, C., 1956, "Etymologies basques", *Euskera* 1, 131-136.
- Castaños Garay, F., 1979, *El euzkera y otras lenguas*, Publicaciones de la Dip. Foral del Señorío de Vizcaya, Bilbao.
- Chantlatze, G., 1998, "Análisis del léxico dialectal vasco bajo la óptica de la lingüística kartvéllica", *FLV* 77 (xxx), 43-49.
- Corominas, J., 1954, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, II, Gredos, Madrid.
- , 1970, "Hurgando en los nombres de parentesco (*alargun, aizpa, agure, guraso*)", *FLV* 5 (ii), 169-182.
- , 1972, "La toponimia vasca y vasco-románica en los Bajos-Pirineos", *FLV* 12 (iv), 299-321.
- , & J.A. Pascual, 1985, *Diccionario etimológico castellano e hispánico*, Gredos, Madrid.
- Echenique, M.ª T., 1997, *Estudios lingüísticos vasco-románicos*, Istmo, Madrid.
- Gorrochategui, J., 1987, "Vasco-céltica", *ASJU* 21:3, 951-959.
- , 1995, "The Basque Language and Its Neighbors in Antiquity", in J.I. Hualde, J.A. Lakarra & R.L. Trask (eds.), 1995, 31-63.
- Gutschinsky, S., 1956, "The ABC's of lexicostatistics (glottochronology)", *Word* 12, 175-220.
- Haarmann, H., 1970, *Der Lateinische Lehnwortschatz im Kymrischen*. Doctoral Dissertation. Romanisches Seminar der Universität Bonn, Bonn.
- , 1990, "Basic Vocabulary and Language Contacts: The Disillusion of Glottochronology", *Indogermanische Forschungen* 95, 1-37.
- , 1998, "Basque ethnogenesis, acculturation, and the role of language contacts", *FLV* 77 (xxx), 25-43.
- Haugen, E., 1950, "The analysis of linguistic borrowing", *Language* 26, 210-231.
- Hualde, J.I., J.A. Lakarra & R.L. Trask (arg.), 1995, *Towards a History of the Basque Language*, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.

- Iribarren-Argaiz, M., 1993, "La influencia del sustrato euskera en hispano-romance", *FLV* 64 (xxv), 385-415.
- Jordán, C., 1998, "De la raíz *IZ- 'agua' en vasco", *FLV* 78 (xxx), 267-281.
- Lafon, R., 1952, "Études basques et caucasiqes", *Acta Salmaticensia* 5:2 (Reproducción facsimilar, León 1997).
- , 1961, "Sur les formes verbales basques qui contiennent un indice datif", *BSL* 56, 139-162.
- Lakarra, J.A., 1995, "Reconstructing the Pre-Proto-Basque Root", in J.I. Hualde, J.A. Lakarra & R.L. Trask (eds.), 1995, 189-206.
- , 1996a, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*, Euskararen Lekukoak 19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1996b, "Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco", *ASJU* 30:1, 1-71.
- , 1997, "Gogoetak aintzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa", *ASJU* 31:2, 537-616.
- , 1998, "Gure izterlehengusuek eta guk erro bera? Gogoetak eroroaz aintzinkartvelikoz eta aintzineuskaraz", in I. Turrez, A. Arejita & C. Isasi (eds.), *Studia Philologica. In honorem Alfonso Irigoien*. Univ. de Deusto, Bilbao, 125-151.
- , 1999, "Ná-De-Ná", *Uztaro* 31, 15-31.
- , 2002a, "Adar, abuntz, handi: sobre identificación de sustratos y morfología de la protolengua", in M.ª J. García Soler (coord.), *Homenaje a P.A. Gainzarain*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, 417-429.
- , 2002b, "Etimologiae (proto)uasconicae LXV", in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J.A. Lakarra (eds.), *Erramu Boneta. Festschrift fort Rudolf De Rijk*, Anejos del *ASJU* 44, 425-442.
- Löpelmann, M., 1968, *Etymologisches Wörterbuch der Baskischen Sprache*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Michelena, L., 1949, "Sobre algunos elementos latino-románicos en vascuence y otras voces vascas", *Emerita* 17, 209-211.
- , 1950a, "De fonética vasca. La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-459.
- , 1950b, "De etimología vasca", *Emerita* 18, (Reprint 1989), 193-203.
- , 1951, "La sonorización de las oclusivas iniciales. A propósito de un importante artículo de André Martinet", *BAP* 7, 571-582.
- , 1953a, (reseña) "J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Vol. III, L-RE, Gredos, Madrid, 1954", *BAP* 9, 366-373.
- , 1953b, (reseña) "Pyrenaeeuwoerter vorromanischen ursprungs und das vorromanische substrat der alpen, por Johannes Hubschmid. Univ. de Salamanca, 1954. (*Acta Salmaticensia. Filosofía y Letras*, tomo VII, núm. 2)", *BAP* 9, 565-570.
- , 1954, "Nota sobre algunos pasajes de los *Refranes y Sentencias* de 1596", *ASJU* I (1ª época), 25-33.
- , 1955, "Cuestiones relacionadas con la escritura", *Emerita* 23, 265-284.
- , 1956a, (reseña) "La teoría del sustrato y los dialectos hispano-romances y gascones, por Fredrick Jungemann. Editorial Gredos, Madrid, 1955", *BAP* 12, 117-129.
- , 1956b, "Guipuzcoa en la época romana", *BAP* 12:1, 68-94.
- , 1957a, "El genitivo en la onomástica medieval", *Emerita* 25, 134-148.
- , 1957b, "Las antiguas consonantes vascas", in D. Catalán (ed.), *Miscelánea Homenaje a André Martinet. Estructuralismo e historia*, Univ. de la Laguna, Canarias, 113-157.

- , 1958, "Hispanico antiguo y vasco", *Archivum* 8, 33-47.
- , 1961a, *Fonética histórica vasca*. Anejos del ASJU 4, Serie Obras completas de Luis Michelena I.
- , 1961b, "Comentarios en torno a la lengua ibérica", *Zephyrus* 12, 5-23.
- , 1961c, (reseña) "Johannes Hubschmid. *Substratprobleme*. Francke Verlag Bern, 1961. Tirada aparte de *Vox Romanica* 19 (1960)". *BAP* 17, 355-361.
- , 1961d, "Euskal-iztegitigileak xvii-xviii'garren mendeetan", *Euskera* 6, 7-22.
- , 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Auñamendi, San Sebastián.
- , 1972, "Nota marginal sobre la huella latina en la lengua vasca", *FLV* 10 (iv), 5-27.
- , 1974, "El elemento latino-románico en la lengua vasca", *FLV* 16-18 (vi), 183-209.
- , 1978, "Euskal hitzen jatorri eta itxura desberdinaz". *Euskera* 24:2, 773-785.
- , 1979, "Euskararen izterlenguusuak direla eta", *Euskera* 24 (Euskaltzaindiaren VIII. batzarra), 161-163.
- , 1984, "Romanización y la lengua vasca", *FLV* 44 (xvi), 189-199.
- , 1985, *Lengua e historia*, Madrid, Paraninfo.
- , & I. Sarasola, 1987-, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Morrán, M., 1987, "Le nom de la hache en basque (suite)", *FLV* 49 (xix), 11-15.
- Morvan, M., 1997, "En réponse à un article de J.D. Bengtson", *FLV* 74 (xxix), 67-72.
- Múgica, L.M., 1983, "El vocalismo en préstamos latinos al euskera", *FLV* 41 (xv), 97-127.
- , 1984, "El consonantismo en préstamos románicos al euskara", *FLV* 43 (xvi), 5-55.
- Onions, C.T. (ed.), 1966, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Clarendon Press, Oxford.
- Ridruejo, E., 1989, *Las estructuras gramaticales desde el punto de vista histórico*, Síntesis, Madrid.
- Sala, M., 1988, *El problema de las lenguas en contacto*. UNAM, México.
- Sarasola, I., 1982, *Gaurko euskara idatziaren Maiztasun-Hiztegia. Diccionario de Frecuencias del euskera escrito actual. Dictionary of Frequency in the written basque language at present. 1977ko corpus batean oinarrituta*. GAK, Txintxerpe-Pasaia.
- Sarkisian, V., 1997, "Los numerales y algunas ideas numéricas en el vascuence (Etimología interna sistematizada)", *FLV* 74 (xxix), 59-67.
- Schwerteck, H., 1995, "Le mot basque gizon 'homme'", *FLV* 70 (xxvii), 395-401.
- Segura, S. & J.M. Etxebarria, 2001, *Del latín al euskara. Latinetik euskarara*, Univ. de Deusto, Bilbao.
- Skeat, W.W., D. Litt. et al., 1974, *An Etymological Dictionary Of the English Language*, Clarendon Press, Oxford.
- Swadesh, M., 1956, "Problems of long-range comparison in Penutian", *Language* 32, 17-42.
- Tovar, A., 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*, Alianza Editorial, Madrid.
- Trask, R.L., 1981, "Basque verbal morphology", in *Euskararien nazioarteko Jardunaldiak, IKER 1*, Euskaltzaindia, Bilbo, 285-304.
- , 1990, "The -n class of verbs in Basque", *TPbS* 88, 111-128.
- , 1996, *Historical linguistics*, Arnold, London.
- , 1997, *The history of Basque*, Routledge, London.
- Van Eys, W.J., 1883, *Outlines of Basque Grammar*, Gilbert and Rivington, London.
- Vasmer, M., 1976, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Carl Winter, Universitätsverlag, Heidelberg.

- Watkins, C., 1990, "Etymologies, equations, and comparanda: Types and values, and criteria for judgement", in Ph. Baldi (ed.), *Linguistic change and reconstruction methodology*, Mouton de Guyter, Berlin/New York, 289-301.
- Weekley, E., 1967, *An Etymological Dictionary of Modern English*, Dover Publications, New York.
- Weinreich, U., 1974, *Lenguas en contacto*, Univ. Central de Venezuela, Caracas.
- Vendryes, J., 1968, *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Éditions Albin Michel, Paris.
- Zytsar, Y., 2000, "Análisis crítico de los desarrollos etimológicos de Uhlenbeck y Michelena para el vasco *ilargi* 'luna'", *FLV* 83 (XXXII), 29-36.
- Zamboni, A., 1988, *La etimología*, Gredos, Madrid.

ASJU-REN AZKEN ALEETAKO AURKIBIDEAK
ÍNDICES DE LOS ÚLTIMOS NÚMEROS DEL ASJU
INDEX OF LATEST ISSUES OF ASJU

XXIX-2/3, 1995: 355-742. X. ARTIAGOITIA, *Garri* atzikiaren izaera bikoitzaz: Zergatik den maigarria bezain mingarria. E. AMORRORTU, Retention and accommodation in the Basque of Elko, Nevada. A. AZKORBEBEITIA, Bernardo Atxagaren testuetara hurbilpen bar Harrera-Teoriaren eskutik. J. I. HUALDE, Sobre el acento roncalés. F. ALTUNA, P. MIRANDA, Irungo Udaleko zazpi agiri euskaraz (1721). M.ª M. CARREIRA, Iberian spirantization as a syllable contact process. P. SALABERRI, Nafarroako herri-izenen inguruan. M.ª L. GARCIA LECUMBERRI, Perception of accentual focus by Basque L2 learners of English. X. ARRAZOLA, F. MÍGURA, Diskurtuaren analisisiaz. F. ALTUNA, Loiolako Dotrina (XVIII. mendea). C. ISASI, *il - ill* en documentos vizcaínos medievales: ¿Alternancia gráfica o palatalización vasca? I. RUIZ ARZALLUZ, Virgilio Txerribuztangoerrekan (I. *Bukoliken* eta *Georgiken* euskal itzulpenak). J. A. FDEZ. de LARREA, Lucha de bandos y guerra a sangre y fuego. J. M. de LACHAGA, Remarques de G. Guillaume sur la langue basque dans l'elaboration d'une theorie du langage humain. J. L. UGARTE, *Donde murió el oso*. M. ZÉLIKOV, Las fases principales de la vascológica rusa. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXX-I, 1996: 1-382. J. A. LAKARRA, Sobre el Europeo Antiguo y la reconstrucción del Protovasco. J. ARRIOLABENGOA, Erdi Aroko kanta ezezagunak Ibarguen-Cachopin kronikan (1570-1620). Butroeko Andrearen Eresiaren bertsio ezezaguna; Salinasko Kontearen Kantua; Errodrigo Zaratekoaren Kantu Epikoa. I. IGARTUA, Sobre el factor de la casualidad en la comparación lingüística. G. AURREKOETXEA, Hizkerak banatzeko ezaugarrietan. R. P. G. de RIJK, On the origin of the partitive determiner. Tx. SAGARZAZU, Urteren azentuaz. L. SILVA-VILLAR, The diachronic syntax of expletive creation. I. GÓMEZ TXURRUKA, Euskararen zatiketa informazionalaren eredu baterantz. M. MÚGICA, Notas de fonética histórica y toponimia. I. Sobre cronología de los cambios fonéticos. G. BILBAO, Jean Mekol Garindañekoaren *Edipa* pastoralara (1793). M.ª C. IRIBARREN, Connotaciones vascas en los vocablos en *-rr-* del gascón. M. URKIA, Morfología konputazionala eta euskal morfologia.

XXX-2, 1996: 385-453. M. QUILIS, La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (I). G. AURREKOETXEA, Hizkuntza datuen formalizazio numerikorantz. R. ETXEPARE, O null complementizers in Spanish. A. LOIDI, *Sainta Catherina* pastoralaren XIX. mendeko bi eskuizkribu. J. GUTIÉRREZ-REXACH, Notes on the thematic properties of manner and subject-oriented adverbs. J. M. ARRIOLA, X. ARTOLA, A. SOROA, *Hauta-Lamerako Euskal Hiztegia*-ren analisi erdiautomatikoa. I. IBARRETXE, Semantic extensions in the sense of smell. F. ONDARRA, Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (I). K. HALE, El causativo misumalpa (miskitu, sumu). A. ELORDUI, Hegomendebaldeko bizkaieraren aditz egituraren aldakera-bilakabidea eta hizkuntz desagerpena. *Liburu Berriak / Reseñas / Reviews*.

XXXI-1, 1997: 1-360. J. A. LAKARRA, Hizkuntz eskuliburuaren tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interprète ou Traduction du François, Espagnol & Basque* (~1620). M. QUILIS, La F- inicial latina en los orígenes de la lengua española (II). X. ALBERDI, J. GARCIA, I. UGARTEBURU, Izenen mendeko perpausak: XX. mendeko erabilera. J. I. HUALDE, I. GAMINDE, Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue. G. BILBAO, De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak. I. *Doctrina christinaubarena*. J. OTAEGI, Adjektiboa euskal poesian.

XXXI-2, 1997: 363-685. R. GÓMEZ, Euskalaritzaren historia eta historiografia: ikerketa-arloaren egoeraz. R. GÓMEZ, Euskalaritzaren historiaren ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu. J. I. HUALDE, Aitzineuskararen leherkariak. J. I. HUALDE, Zerbait gehiago euskal azentubideen historiaz. J. A. LAKARRA, Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri. J. A. LAKARRA, Gogoetak aitzineuskararen berreraiketaz: konparaketa eta barneberreraiketa. I. SARASOLA, Euskal hitz altxorraz. B. URGELL, Estudios en torno a la historia de la lexicografía vasca.

XXXII-1, 1998: 1-309. P. AGIRRE, Pronus singulis diebus Dominicis clarè & distinctè inmediate post Evangelium populo legendus. A. OLARREA, On the position of subjects in Spanish. B. URGELL, *Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades* erkatuaz (I): oinarritzko ezaugarri zenbait. G. BILBAO, De la Quadrak Bermeon 1784an idatzitako eskuizkribuak (II). F. ONDARRA, Juan Martin de Ibero (1729-1783), Izuko parrokuaren testuak (II).

XXXII-2, 1998: 313-648. P. AGIRRE, Belapeirez. B. URGELL, *Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades* erkatuaz (II): sarreraren edukia. J. ORMAZABAL, J. ROMERO, On the syntactic nature of the me-lui and the person-case constraint. I. ALDEKOA, Gabriel Arestiren *Maldan Bebera*. G. ELORDIETA, Intonation in a pitch accent variety of Basque. R. GÓMEZ, *ASJU* (1987-1997). *Aurkibideak / Índices / Index*.

XXXIII-1, 1999: 1-308. I. CAMINO, Goñerriko hizkera (I). V. INCHAUSPE, À propos de la construction historique de la pastorale souletine. P. SALABERRI MUÑOZA, Axularren eta haren obraren harre-raz (Iritziaik, ikerketak eta beste). E. TORREGARAI, I. VILLOSLADA, J. A. Mogelen "Versiones bascongadas de varias arengas y oraciones selectas de los mejores autores latinos": antzinatearen erabilpena euskara-aren apologiaren auzian. B. URGELL, *Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades* erkatuaz (III): Gaz-relania. P. URKIZU, Monjongo Dassançaren *Laborarien abissua* (1692) eta honen bi aldaera ezezagun: Jean Pierre Chabalgoityk idatzia (xviii. m.) eta Bertrand Goyenetcheren *Marechalaren liburria* (1831). Aur-kezpena, edizioa, oharrak eta hiztegia.

XXXIII-2, 1999: 309-604. F. ARKOTXA, Contribution à la connaissance de l'oeuvre journalistique d'Augustin Chaho: *L'Ariel* du 6 octobre 1844 à janvier 1846. V. HIDALGO, Hitz ordenaren estatistikak euskaraz. I. IGARTUA, Eusk. *gorosti*, sardinierazko *golostri*, eta errusiar *xvorost*. Ohar etimologikoa. M. C. IRIBARREN, Un caso de contacto vasco-castellano-gallego. J. A. LAKARRA, *L'Interpret ou traduction du français, espagnol & basque* (~1620): II. Elkarrizketak. A. LANDA, J. FRANCO, Converging and diverging grammars. E. TORREGARAI, I. VILLOSLADA, Tradizio klasikoaren transmisioa XVIII. mendeko euskal ser-moigintzan: Aita Mendibururen adibidea.

XXXIV-1, 2000: 1-225. X. ALBERDI, J. GARCIA, I. UGARTEBURU, *Xgabe* tankerako hitz elkartuak. X. ALBERDI, J. GARCIA, I. UGARTEBURU, Perpaus osagarri izenlagunak: tradizioa (I). I. CAMINO, Goñe-rriko hizkera (II). J. KORTAZAR, Literatura konparatuaren saiok (I). Olerkariak 1930-1936.

XXXIV-2, 2000: 2, 231-447. X. ALBERDI, J. GARCIA, I. UGARTEBURU, Perpaus osagarri izenlagu-nak: tradizioa (II). J. GABILONDO, Itxaro Borda: Melancholic migrancy and the writing of a national les-bian self. I. GAMINDE, Jatabeko intonazioaz. H. IGLESIAS, Le suffixe *-aga*, "lieu de". J. KORTAZAR, Literatura konparatuaren saiok (II). Pott Banda: Atxaga, Sarrionaindia. A. MARTÍNEZ, El léxico vasco del pastoreo en *El Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*. M. MÚGICA, Notas de foné-tica histórica (II). Finales en *-(i)ano*, *-(i)one*, *-ina*. M. J. OLAZIREGI, The Basque literary system at the gateway to the new millennium. I. VILLOSLADA, E. TORREGARAI, Joannes Etxeberriren "euskal gazteriari diskurtsoa"ren analisisa: kultura klasikoaren transmisioa Euskal Herrian.

XXXV-1, 2001: 1, 1-384. ARGITARATZAILAREN TXOKOA. Ekin eta Jarrai (II). J. URIAGEREKA, Some Concepts and Questions Concerning the I system. X. ARTIAGOITIA, Irudiak eta emaileak. P. ALBI-ZU, Sobre la distribución sintáctica de las formas finitas del verbo vasco: condicionamiento léxico y sintáctico. B. URGELL, Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegian. I. IGARTUA, La aspiración en vasco: ensayo tipológico y diacrónico. K. SEGUROLA, Paperaren ur markak. C. CID ABASOLO, Cláusulas de relativo en las lenguas románicas, eslavas y vasca: islas sintácticas. A. IBISATE LOZARES, Frases en eus-kara desconocidas, en una comedia impresa en 1550. F. ALTUNA OTEGI, Rosabella 1550. urteko kome-dian lau esaldi euskaraz. K. ROTAETXE AMUSATEGI, Hacia una explicación de la ergatividad. P. AGIRRE SARASOLA, Belapeireren grafiak. Tx. PEILLEN, Zuzenketa. Txomin Peillenen liburu bat dela eta. N. HORNSTEIN, I. SAN MARTIN, Obviation as anti-control.

“Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegiaren Aldizkariaren Gebigarriak
Anejos del Anuario del Seminario de Filología Vasca “Julio de Urquijo”
Publications of “Julio de Urquijo” Seminar of Basque Philology

- I. *El Seminario «Julio de Urquijo». Antecedentes y constitución*, 1955. Agotado.
- II. JOSÉ MARÍA LACARRA, *Vasconia medieval. Historia y filología*, 1957. Agotado.
- III. MANUEL AGUD - LUIS MICHELENA, *Landuccio, Dictionarium Linguae Cantabricae (1562)*, 1958. Agotado.
- IV. LUIS MICHELENA, *Fonética histórica vasca*, 1990 (1961¹, 1977², 1985³). 18 €.
- V. NILS M. HOLMER, *El idioma vasco hablado. Un estudio de dialectología vasca*, 1991 (1964¹). 12 €.
- VI. LUIS VILLASANTE, *Pedro A. de Añibarro, Gramática vascongada*, 1970. 8 €.
- VII. CÁNDIDO IZAGUIRRE, *El vocabulario vasco de Aránzazu-Oñate y zonas colindantes. (índice inverso de Gerardo Markuleta)*, 1994 (1970¹). 12 €.
- VIII. *Papers from the Basque Linguistics Seminar. University of Nevada. Summer 1972, 1974.* 10 €.
- IX. JULIEN VINSON, *Essai d'une bibliographie de la langue basque. Con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, 1984. 18 €.
- X. LUIS MICHELENA, *Sobre historia de la lengua vasca*, 1988. 2 vols. Agotado.
- XI. LUIS MICHELENA - IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 12 €.
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 8 €.
- XIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 36 €.
- XV. RICARDO GÓMEZ- JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendeak*, 1992. 18 €.
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de “Charlemagne”*, 1990. 18 €.
- XVII. RICARDO GÓMEZ- JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendeak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako biztegiak (1741)*, 1994. 10 €.
- XIX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, II. Arduin-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1990 (1963, 1986). 8 €.

- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*, 1991. 12 €.
- XXII. LASZLÓ K. MARÁCZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 15 €.
- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 10 €.
- XXIV. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor (Babarraso-Bazur)*, 1991. Agotado.
- XXV. JOSÉ M.ª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 15 €.
- XXVI. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ de URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 18 €.
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko irailaren 2-6)*, 1994. 21 €.
- XXIX. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, 1992. 8 €.
- XXX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 8 €.
- XXXI. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de "Biotz-begietan"*, 1993. 18 €.
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans "Maldan bebera" de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 18 €.
- XXXIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VI. Ilpiztu-Korotz*, 1993. 8 €.
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 18 €.
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 18 €.
- XXXVI. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 12 €.
- XXXVII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 8 €.
- XXXVIII. PATXI GOENAGA (ed.). *De grammatica generativa*, 1995. 18 €.
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca. (Literatura, historia, significado)*. En preparación.
- XL. AMAIA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBE-ETXEARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 21 €.
- XLI. BERNARD HURCH - MARÍA JOSÉ KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 21 €.
- XLII. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 15 €.
- XLIII. RUDOLF P. G. de RIJK, *De lingua Vasconum: Selected Writings*, 1998. 15 €.

- XLIV. XABIER ARTIAGOITIA - PATXI GOENAGA - JOSEBA A. LAKARRA (eds.), *Erramu Boneta: Festschrift Rudolf P. G. de Rijk*, 2002. 30 €.
- XLV. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiaz*. Argitaratzeko.
- XLVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, 2003. 18 €.
- XLVII. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz*, Argitaratzeko.
- XLVIII. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, "*Aitorkizunen*" *historia eta testua: Orixeren eskuizkeributik Lekuonaren ediziora*, 2003. 21 €.
- XLIX. GOTZON AURREKOETXEA – XARLES VIDEGAIN (arg.), *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertsiotan*, 2004. 21 €.
- L. JOSEBA A. LAKARRA, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. En prensa.

MONUMENTA LINGVAE VASCONUM
STUDIA ET INSTRUMENTA

- I. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz* (= Gehigarriak XLVII). Argitaratzeko.
- II. ÍÑIGO RUIZ ARZALLUZ, "*Aitorkizunen*" *historia eta testua: Orixeren eskuizkeributik Lekuonaren ediziora*, 2003, (= Gehigarriak XLVIII). 21 €.
- III. OROITZ JAUREGI, *Correspondencia de Gerhard Bähr con R. M. Azkue, H. Schuchardt y J. Urquijo (1920-1944)*, (= ASJU xxxvi-2), 21 €.
- IV. CÉLINE MOUNOULE HIRIART-URRUTY, *C.H. de Belsunce Bizkondea Tableau analytique et grammatical de la langue basque (1858) azterketa eta edizioa* (= ASJU xxxvii-2). 21€.

BIBLIOGRAFIA-LABURDURA GOMENDATUAK
ABREVIATURAS BIBLIOGRÁFICAS RECOMENDADAS
RECOMMENDED BIBLIOGRAPHICAL ABBREVIATIONS

Hemen agertzen ez denerako, erabil bitez *Orotariko Euskal Hiztegia*-n agertzen direnak.

Para las obras no citadas abajo, se emplearán las abreviaturas del Diccionario General Vasco.

For any works which do not appear below, the abbreviations given in the *Diccionario General Vasco* should be used.

- AEF* = *Anuario de Eusko Folklore*, Vitoria-Gasteiz, 1921-1936; Donostia-San Sebastián, 1956-
- AION* = *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, Napoli, 1979-
- ASJU* = *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"*. *International Journal of Basque Linguistics and Philology*, Donostia-San Sebastián, 1954-1955, 1967-
- Azk* = Resurrección M.ª de Azkue, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao, 1905-1906 [1969², 1984³].
- Azk Morf* = Id., *Morfología vasca (Gramática básica dialectal del euskera)*, Bilbao, 1923-1925 [1969²].
- BAP* = *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, Donostia-San Sebastián, 1945-
- BGS* = *Beitrag zur Geschichte der Sprachwissenschaft*, Münster, 1991-
- BISS* = *Boletín de la Institución "Sancho el Sabio"*, Vitoria-Gasteiz, 1957-81. Vide *Sancho el Sabio*.
- BMB* = *Bulletin du Musée Basque*, Baiona, 1924-43, 1964-
- BRAE* = *Boletín de la Real Academia Española*, Madrid, 1914-
- BRAH* = *Boletín de la Real Academia de la Historia*, Madrid, 1877-
- BSL* = *Bulletin de La Société de Linguistique de Paris*, Paris, 1884-
- BLS* = (*Proceedings of the*) *Berkeley Linguistics Society*, Univ. of California, Berkeley, 1975-
- CAJ* = *Central Asiatic Journal*, Wiesbaden, 1955-
- Campión* = Arturo Campión, *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua éuskara*, Iruñea/Pamplona, 1884 [1977²].
- CEEN* = *Cuadernos de Etnografía y Etnología de Navarra*, Pamplona, 1969-
- CIL* = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863-
- CLAO* = *Cahiers de Linguistique - Asie Orientale*, Paris, 1971-
- CLS* = (*Proceedings of the*) *Chicago Linguistics Society*, Univ. of Chicago, 1965-
- Contr* = Ibon Sarasola, "Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos", *ASJU* 17 (1983): 69-212. L. Michelena & I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Anejos de *ASJU* 11, Donostia-San Sebastián, 1989.
- DCECH* = Juan Corominas & José Antonio Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, Gredos, 1980-1991.
- DELL* = Alfred Ernout & Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1932 [1939², 1951³, 1959⁴].
- DGV* = vide *OEH*.
- Diachronica* = *Diachronica. International Journal for Historical Linguistics*, Amsterdam-Philadelphia, 1984-

- DRA = Manuel de la Sota, Pierre Lafitte, Lino de Akesolo, et al., *Diccionario Retana de Autoridades de la Lengua vasca*, Bilbao, 1976-1989.
- Euskera = *Euskera. Euskaltzaindiaren lan eta agiriak*, Bilbao, 1920-1936, 1953-
- AAA = *Estudios de Arqueología alavesa*, Vitoria-Gasteiz, 1966-
- EFDA = Luis Michelena, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbao, 1970 [Reed. in Azk 1984].
- EFOu = *Études finno-ougriennes*, Paris, 1964-
- EH = Ibon Sarasola, *Euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1996.
- EI = Ana M.ª Echaide (arg.), *Erizkizundi irukoitzea*, Bilbao, 1984.
- EJ = *Eusko Jakintza*, Baiona, 1947-1957.
- ELH = *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid, 1959-
- FEW = W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1928-
- FHV = Luis Michelena, *Fonética histórica vasca*, Anejos de ASJU 4, Donostia-San Sebastián, 1961, 1977² [1985, 1990].
- FLV = *Fontes Linguae Vasconum. Studia et documenta*, Iruñea/Pamplona, 1969-
- FL = *Folia Linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1967-
- FLH = *Folia Linguistica Historica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae*, Berlin-New York, 1980-
- GH = *Gure Herria*, Baiona, 1921-
- HEL = *Histoire, Epistémologie, Langage*, Paris, 1979-
- HL = *Historiographia Linguistica: International Journal for the History of the Language Sciences*, John Benjamins, 1974-
- HLEH = Ibon Sarasola, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1984-1995. Vide EH.
- HLV = Luis Michelena, *Historia de la literatura vasca*, Madrid, 1960 [1988].
- HLV = Luis Villasante, *Historia de la literatura vasca*, Bilbao, 1961, 1979².
- HomUrq = *Homenaje a don Julio de Urquijo e Ybarra*, Donostia-San Sebastián, 1949-1951.
- HSLV = Ibon Sarasola, *Historia social de la literatura vasca*, Madrid, 1976 [1982].
- IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Berna, 1951-1969.
- IF = *Indogermanische Forschungen*, Berlin, 1892-
- IJAL = *International Journal of American Linguistics*, Chicago, 1917-
- IL = *Indian Linguistics. Journal of the Society of India*, Pune (India), 1931-
- IMU = *Italia medioevale e umanistica*, Padova, 1958-
- Incipit = *Incipit. Seminario de edición y crítica textual*, Buenos Aires, 1981-
- JALL = *Journal of African Languages and Linguistics*, Berlin-New York, 1979-
- JEAL = *Journal of East Asian Linguistics*, Berlin, etc., 1992-
- JWAL = *Journal of West African Languages*, Dallas, 1964-
- Lapurdum = *Lapurdum. Euskal ikerketen aldizkaria. Revue d'études basques. Revista de Estudios Vascos. Basque Studies review*, Bayonne, 1996-
- Lexicographica = *Lexicographica. Internationales Jahrbuch für Lexikographie*, Tübingen, 1985-
- Lg = *Language*, Baltimore, 1924-
- Lh = P. Lhande, *Dictionnaire Basque-Français*. Paris, 1926.
- LH = Luis Michelena, *Lengua e historia*, Madrid, Paraninfo, 1985.
- LI = *Linguistic Inquiry*, Cambridge (Mass.), 1971-

- MDEV = Manuel Agud & Antonio Tovar, *Materiales para un diccionario etimológico vasco*, Anejos de ASJU 13, Donostia-San Sebastián, 1989-
- Memoriae = Joseba A. Lakarra (ed.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, Anejos de ASJU 14, Donostia-San Sebastián, 1991.
- NLLT = *Natural Language and Linguistic Theory*, Dordrecht, 1983-
- NTS = *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, Oslo, 1928-
- OEH = Luis Michelena, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Donostia-San Sebastián, 1987-2005.
- OL = *Oceanic Linguistics*, Univ. of Hawaii, 1962-
- Phonology = *Phonology*, Cambridge, 1984-
- PT = Luis Michelena, *Palabras y textos*, Bilbao, UPV/EHU, 1987.
- PV = *Príncipe de Viana*, Pamplona, 1940-
- RDTP = *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, Madrid, 1944-
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1930³.
- RFE = *Revista de Filología Española*, Madrid, 1914-
- RIEV = *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, Paris-San Sebastián, 1907-1936, 1983-
- RLPhC = *Revue de Linguistique et Philologie Comparée*, Paris, 1867-1916.
- RPb = *Romance Philology*, Berkeley (CA), 1947-
- SAL = *Studies in African Linguistics*, Bloomington (Indiana) / Columbus (Ohio), 1970-
- Sancho el Sabio = *Sancho el Sabio: revista de cultura e investigación vasca = euskal kultura eta ikerketa aldizkaria*, Vitoria-Gasteiz, 1991-
- SHLV = Luis Michelena, *Sobre historia de la lengua vasca*, J.A. Lakarra (ed.), Anejos de ASJU 10, Donostia-San Sebastián, 1988.
- Symbolae = José Luis Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, Vitoria-Gasteiz, Instituto de Ciencias de la Antigüedad-Antzinate-Zientzien Institutua, 1985.
- Syntax = *Syntax, A Journal of Theoretical, Experimental and Interdisciplinary Research*, Oxford, etc., 1998-
- TAV = Luis Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, Minotauro, 1964 [= Luis Michelena - Ibon Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Anejos de ASJU 11, Donostia-San Sebastián, 1989].
- TPbS = *Transactions of the Philological Society*, London, 1842-
- UAJ = *Ural-Altische Jahrbücher*, Wiesbaden, 1981-
- Vinson = Julien Vinson, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Paris, 1891-1898 [vide Vinson-Urquijo].
- Vinson-Urquijo = Julien Vinson, *Essai... con las anotaciones del ejemplar de Julio de Urquijo*, Anejos de ASJU 9, Donostia-San Sebastián, 1984.
- ZRPb = *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1877-

EGILENTZAKO OHARRAK

ASJU-n euskaraz edo nazioarteko zientzi elkarteetan ohiko diren hizkuntzetako batean idatziriko euskal linguistika eta filologiako lanak argitaratzen dira, baita eremu ezberdin edo zabalago bati atxikiak izan arren, euskalaritzarako interesgarri izan daitezkeenak ere. Originalak helbide honetara bidali behar dira: Joseba A. Lakarra, Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila, Filologia eta Geografi-Historia Fakultatea, Unibertsitateko ibilbidea 5, 01006 Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

ASJU-ra igorritako artikulua gutxienez bi aztertzaile irakurriko dituzte, haien iruzkinak kontuan izanik atera edo ez erabakitzeko; erabakia ahalik eta lasterrenik gaztigitatuko zaie egileei. Artikulua onartzekotan, oztopo, akats edo aldebaharren zerranda ere emango zaie. Egileek lehendabiziko inprenta probak jasoko dituzte (eta originalarekin batera itzuli beharko dituzte); eskuratzen dituztenetik astebeteko epea izango dute zuzentzeko. Argitaratzailearen baimenik gabe ezingo dute garrantzizko aldaketa, gehiketa edo kenketarik egin. Egileei ASJU-ko zerbakiaren ale bana eta lanaren 25 separata emango zaizkie (10, liburu iruzkinak badira); gehiago nahi izanez gero, kostu prezioan agin ditzakete aurretiaz.

Ez da inongo murrizketarik originalen luzeraz, baina ez luke izan behar berez behar baino gehiagokoa; lanek zehatzak eta argiak beharko dute izan. Berariazko abegia egingo zaie ohar laburrei, batez ere dagoeneko argitaratu beste lanen bat kritikatzin edo garatzen dutenean.

Originalen hasieran egilearen/egileen helbidea, telefonoa eta helbide elektronikoa ezarriko dira; biko espazioan, orrialde bakarrean, eta zein-nahi argitasun edo zuzenketarako albo guztietan zuriune zabalekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira. Lana euskarri elektronikoa (programa erabilienetako batean) eta paperean (3 kopia) bidaliko da. Horrekin batera 10-20 lerroko laburpena ere erantsiko da. Aurkeztu baino lehen zuzen bedi ahalik eta hobekienik originala, inprenta hutsak gutxitzeko; orobat, argazki, lauki, mapa, grafikoa, taula, irudi, etab. eman ez gero, izan bitez kalitatearik handienekoak gardentasunik gal ez dezaten. Hauek guztiak zenbatuko dira eta ezagutzeko oin-perpaua laburra erantsiko zaie, testuan ere non jarri behar diren argiro markaturik. Adibideak zenbatu egingo dira: (1), (2)a, (2)b, etab.; testuan aipatzerakoan egin bedi era honetan: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etab. Inprentan ohiko ez den zein-nahi zeinu, letra edo diakritikoren azalpen argia ezarriko da lehendabiziko agerraldiaren testu aldameneko zuriunean.

Testua honako arauok beteaz aurkeztuko da: Aipu luzeak ahapaldi berezian joango dira, sangratuta, hasiera eta amaiera kakotxik gabe, letra borobilean; aipu laburrak ere borobilean, testuan bertan eta kakotx bikoitzen artean (" " edo « »). Kakotx bakunak (' ') adierak edo hitz solteen itzulpenak emateko baliatuko dira. Metalinguistikoki erabilitako edota artikulua idazteko erabili den hizkuntzaz beste bateko hitzak letra etzanetan ezarriko dira.

Liburu eta aldizkariaren izenei letra etzana dagokie, eta kakotxak artikuluei. Aldizkariaren zenbaki, urte eta orrialdeak eta liburuen argitaletxe eta edizio (ez inprimatze) tokia emango dira. Hala dagokionean, berrinprimatzea, berrargitalpena edo itzulpena den zehaztuko da. Aipuetarako erabil bedi urte-egile sistema, ahal den neurrian, eta urte bereko egile baten lan bat baino gehiago aipatu bada, a, b... hurrenkeran bereiziko dira: adib. (Vinson 1897a: 35-38), (ikus Lacombe 1924, Azkue 1923-25, Uhlenbeck 1947b). Amaierako bibliografiarik ez bada, eman bitez bibliografia zehaztasunak oro soilik lehen agerraldian, eta ondokoetan egilearen deitura eta lanaren izenburu laburtua bakarrik, *op. cit.* eta *ibidem* direlakoak saihestuaz: adib. Guerra, *Cantares*, 22-24. Bibliografia ere biko espazioan idatziiko da, eta honako formatu honi atxikiko zaio:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Berrarg. bere *Sobre historia de la lengua vasca*, ASJU-ren Gehigarriak 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Berrarg. bere *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, "Un verbe méconnu", in J. L. Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

Bibliografi laburduretarako erabil bedi ale honetan bertan erantsi den laburdura gomendatuen zerrenda. Beharrezkoa balitz, egileak besterik ere erabili ahalko luke, beti ere esangura lehendabiziko agerraldian azalduz.

INFORMATION FOR AUTHORS

Papers on Basque linguistics and philology, and more general fields related or of interest to Basque studies are accepted, provided they are written in the languages most used by the international scientific community. Submissions should be sent to: Joseba A. Lakarra, Department of Linguistics and Basque Studies, Faculty of Philology and Geography and History, Unibertsitateko Etorbidea/Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

Papers received by *ASJU* are submitted to at least two reviewers; the decision on publication is communicated to the author(s) within as short a time as possible. Should a paper be accepted, a list of objections or changes deemed necessary will be sent to the author(s). When the authors receive the first proofs of their work, these should be returned to the editor together with the original within one week. No changes, additions or deletions may be made without the permission of the editor. Authors receive a copy of the *ASJU* volume in which their article appears and 25 offprints of their papers (10 in the case of reviews). Further additional offprints may be ordered at cost price.

There is no restriction on the maximum length of submissions, but they should be no longer than is necessary; authors must be concise and clear. Preference will be given to short notes, especially when they offer critique or elaborate on previously published papers.

The originals, which should include the address, telephone number(s) and e-mail of the author(s) in the first lines, must be typed and double-spaced throughout on single-sided sheets; this also applies to the notes. Wide margins for possible corrections or clarifications are required. Pages are to be numbered serially, as are the notes. Manuscripts must be submitted in digital format (in one of the commonly used program formats) together with three printed copies, and must include an abstract of 10-20 lines. It is recommended that the paper be carefully corrected before presentation to avoid possible errors, and that photographs, pictures, maps, graphs, tables, figures, etc. be of the best possible quality to avoid loss of detail in reproduction. These graphics should all be numbered and have a short footnote or key for identification; their approximate position in the text should also be indicated. Examples should be labelled consecutively by numbers enclosed in brackets: (1), (2)a, (2)b, etc.; these bracketed numbers should be used in the body of the text when referring to examples, like so: (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. A clear description of any unusual symbols, characters or diacritics should be provided in the margin on their first occurrence.

The text must be formatted as follows: long quotations must be indented, without inverted commas at the beginning and end of the text, in plain type; short quotations, also in plain type, must be enclosed by double inverted commas (" " or « »). Single quotation marks (' ') are to be used to denote translations of isolated terms. Terms used metalinguistically or in a language different to that of the text should be in italics.

The titles of books and journals should be in italics and those of papers between inverted commas. The issue, year and page numbers of journals should be given, and for books, the publisher's name and place of edition; where relevant, state whether the quotation is from a reprint, reedition or translation. Where possible use the author-year system for quotation, e.g. (Lafitte 1976a: 35-38), (see Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). Otherwise, the complete bibliographical information should be given only on the first occurrence, limiting any subsequent references to the surname of the author and the abbreviated title (avoiding notations such as *op cit.* and *ibidem*), e.g. Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. The bibliography must also be double-spaced, with the following format:

Mitxelena, K., 1950b, "La aspiración intervocálica", *BAP* 6, 443-449. Reed in *Sobre historia de la lengua vasca*, Supplements of *ASJU* 10, Donostia 1988, I, 191-202.

—, 1981a, "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU* 15, 291-313. Reed in *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, "Un verbe méconnu", in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitxelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, 921-935.

Sarasola, I., 1986, "Larramendiren eraginaz eta", *ASJU* 20: 1, 203-216.

For abbreviations of secondary sources the "Abbreviation Index" published in this issue should be used. If necessary, other abbreviations may be used, and these should be made explicit on their first appearance in the text.

INFORMACIÓN PARA LOS AUTORES

ASJU publica artículos sobre lingüística y filología vasca y campos más generales relacionados con o de interés para la vasculología, escritos en euskera o en cualquiera de los idiomas utilizados por la comunidad científica internacional. Los originales se enviarán a: Joseba A. Lakarra, Depto. de Lingüística y Estudios Vascos, Facultad de Filología y Geografía e Historia, Paseo de la Universidad 5, 01006 Vitoria-Gasteiz (joseba.lakarra@ehu.es).

Los artículos recibidos en ASJU son examinados al menos por dos revisores, cuyos informes condicionan su aceptación; la decisión será comunicada a los autores lo antes posible. En caso de aceptarse el artículo, se enviará al autor una lista de objeciones o cambios necesarios. Los autores recibirán las primeras pruebas de su trabajo (que deberán devolver junto con el original), y dispondrán para corregirlas de un plazo no superior a una semana desde su recepción. No podrán hacerse cambios, adiciones o supresiones importantes sin permiso del editor. Se entregará a cada autor un ejemplar del ASJU y 25 separatas de su artículo (10 en el caso de las reseñas), si bien es posible encargar en antelación otras adicionales, que le serán facturadas a precio de coste.

No existe restricción alguna sobre la longitud máxima de los originales, pero no deben ser más largos de lo necesario; los autores han de ser concisos y claros. Se dará preferencia a notas breves, particularmente cuando critiquen o desarrollen artículos publicados con anterioridad.

Los originales, al comienzo de los cuales se hará constar la dirección, el teléfono y la dirección electrónica del(os) autor(es), se presentarán escritos a doble espacio y por una sola cara, con márgenes amplios para posibles correcciones y aclaraciones. Las páginas irán numeradas correlativamente, así como las notas. Los manuscritos se enviarán en soporte electrónico (en alguno de los programas más usados) y en papel por triplicado, e irán acompañados de un resumen de entre 10 y 20 líneas. Se recomienda que el original sea corregido antes de su presentación para minimizar las erratas, y que fotografías, cuadros, mapas, gráficos, tablas, figuras, etc., sean de la mejor calidad posible para evitar pérdidas de detalle en la reproducción; todos ellos irán numerados y llevarán un breve pie o leyenda para su identificación; se indicará asimismo el lugar aproximado de colocación en el texto. Los ejemplos irán numerados: (1), (2)a, (2)b, etc.; al referirse a ellos en el texto se usará el formato (2a), (2b), (2a, b), (4d-h), etc. Se aclarará al margen en su primera aparición en el texto cualquier símbolo, carácter o marca diacrítica inusual.

El texto se presentará de acuerdo con las siguientes normas:

1) Las citas largas irán en texto sangrado, sin comillas al principio y final, en letra redonda; las citas breves, también en redonda, irán entre comillas dobles (“ “ o « »). Se utilizarán los apíces (‘) para denotar acepciones o traducciones de términos aislados. Los términos utilizados metalingüísticamente o en una lengua distinta a aquella en la cual está redactado el texto irán en cursiva.

2) Los títulos de libros y revistas irán en cursiva, y los de los artículos entre comillas. Se indicará el nº, año y páginas correspondientes de las publicaciones periódicas, y editorial y lugar de edición de los libros; en su caso se indicará si se cita de una reimpresión, reedición o traducción. Úsese en la medida de lo posible el sistema autor-año para las citas, p. ej. (Lafitte 1967a: 35-38), (véase Schuchardt 1900, Azkue 1923-25, 1935). En su defecto, se darán datos bibliográficos completos sólo en la primera ocasión, limitándose en las siguientes a señalar apellido del autor y título abreviado, evitando *op. cit.* e *ibidem*: Altuna, *Versificación*, pp. 43-57. La bibliografía irá también a doble espacio, ajustándose al siguiente formato:

Mitxelena, K., 1950b, “La aspiración intervocálica”, *BAP* 6, 443-449. Reproducido en su *Sobre historia de la lengua vasca*, Anejos del ASJU 10, Donostia 1988, I, 191-202.

_____, 1981a, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313. Reproducido en su *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz 1987, pp. 35-55.

Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

Rijk, R. P. de, 1985, “Un verbe méconnu”, in J. L. Melena (ed.), *Symbolae Ludovico Mitzelena Septuagenario Oblatae*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 921-935.

Sarasola, I., 1986, “Larramendiren eraginaz eta”, *ASJU* 20: 1, 203-216.

3) Para las abreviaturas de fuentes primarias o secundarias se recurrirá al índice de abreviaturas recomendadas publicado en este mismo número. En caso necesario el autor podrá utilizar otras, cuyo valor explicará en la primera aparición.

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA VASCA
"JULIO DE URQUIJO"
International Journal of Basque Linguistics and Philology
ASJU, xxxv-2, 2001

NEREA MADARIAGA PISANO, Datos para una tipología del cambio lingüístico en los términos referidos al cuerpo humano	385
IÑAKI CAMINO, Goñerriko hizkera (III)	445
ASIER ALCÁZAR, The Interpretation of Imperfective Aspect in Basque and Its Implications for Our Traditional Classification of Verbs	511
BLANCA URGELL, Euskal hiztegien azterketaz, Odriozola-Bonaparte hiztegiaren aitzakian	531
KOLDO J. GARAI, A Cognitive Rhetorical Approach to Basque Proverbs: Analogical Mappings in Coordination	573
PELLO AGIRRE SARASOLA, <i>Catechima laburra</i> , zubereraren ezau-garri fonologikoen lekukoa	653
ADAM ZAWISZEWSKI, Vocabulario básico y préstamos en vas-cuence vizcaíno y otras lenguas	789